

+

AKADÉMIAI É R T E S Í T Ő

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

FŐTITKÁR

TIZENÖTÖDIK KÖTET.



1904. ÉVFOLYAM

169—180. FÜZET.

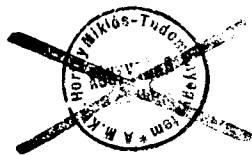
BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1904.



50024



TÁRGYMUTATÓ.

*A *-gal jelölt számok a jegyzőkönyvben foglaltakra utalnak.*

- ACSÁDY IGNÁCZ: „A magyar jobbágság története“ 91.
 „ bíráló *525.
 Activum 78.
 Adományok 1903-ban 85.
 „Agrippina“ cz. dráma rosszaló ítélettel Teleki-díjat nyer *185.
 Akadémia belső tagjai 1904. évi január elsején 1.
 „ czimere 5.
 „ 1903. évi munkásságáról jelentés 193.
 „ illéssora 1904-re 48.
 Akadémiai kiadványok jegyzéke *44, *95, *143, *187, *302, *423, *427, *526, *573.
 Akadémiák szövetsége: alelnök választására indítvány *93.
 „ 'GOLDZIEHER I. jelentése a londoni közgyűlésről *425, 475.
 „ londoni közgyűlésére ki- küldöttek *143.
 „ többrendbeli javaslatai *186.
 Alán nyelvenlékek szókincsünkben, MUNKÁCSI BERNÁT-tól 105, *140.
 Alapítványok 1903-ban 85.
 ALEXANDER BÉLA: „Adatok a porczogós csigolya ismeretéhez“ előterjesztette THANOFFER LAJOS *43.
 ALEXANDER BERNÁT: „Jelentés a Lukács Krisztina-pályázatról“ 430.
 Algiri nemzetközi orientalista congressus 1905. *302.
 Állandó bizottságok működése 1903-ban 200.
 GR. ANDRÁSSY GYULA r. tagul jelöltetik 188, *307.
 r. taggá választatik 242, *311.
 ANGYAL DÁVID bíráló *525.
 Arany János és a Biblia 89.
 Archaeologiai bizottság működése 1903-ban 202.
 „ congressusra meghívó (Athén) *43.
 Archaeologiai Értesítő 1903. 3. f. 35, 4. f. 36, 5. f. 74, 1904. 1. f. 126, 2. f. 410, 3. f. 463, 4. f. 507.
 Árpád-kori szövegi u betűk mivoltáról SZINNYEI JÓZSEF-től *141, 341.
 ASBÓTH JÁNOS: „Jelentés a Bezerédj-pályázatról“ 320.
 Átalányos intézetek 210.
 Athén, archaeologiai congressus *43.
 Athenaeum 1903. 3. és 4. sz. 127, 1904. 1. sz. 128.
 AUER HENRIK: „A hidrogén-oxyamid képződése az elektromos ívben“ előterj. LOSVAY LAJOS *425.
 BADICS FERENCZ jelentése a székesfehérvári Petőfi-finnepről *573, 575.
 BAKAY LAJOS: „Vizsgálatok emberi és emlős embriók kéztövéin“ előterj. LENHOSSEK MIHÁLY *141.
 BAKSAY SÁNDOR bíráló *525.
 Balassa és Rimay barátsága, br. RADVÁNSZKY BÉLA-tól 390, *424.
 BALLAGI ALADÁR: „A Nyelvőr és a Nyelvtörténeti Szótár“ *300.
 „ a Szótári bizottságba megválasztatik *44.
 „ „Az évad halála“ *140.
 „ bíráló *525.
 „ gyászbeszéde Czobor Béla ravatalánál 95.
 „ nyilatkozata a Nyelvtört. Szótár-ról *144.
 „ r. tagul jelöltetik 188, *307.
 „ r. taggá választatik 242, *311.
 „ székf.: „A spanyol inquisitio“ *523, 533.
 BALLAGI GÉZA: „Jelentés a Bezerédj-pályázatról“ 332.
 BALOGH JENŐ: „Deák Ferencz mint büntető jogász“ 267.
 „ jelentése Ráth Zoltán síremlékének leleplezéséről *524.
 „ 15 arany adománya *423.

- Balogh Pál: „A népfajok Magyarországon“ cz. munkája *94.
- Br. Bánffy Dezső-féle vígjátékpályázatról jelentés *142, 154.
- BÁNÓCZI JÓZSEF: bíráló *525.
- „ „Jelentés az 1903. évi gróf Teleki-pályázatról“ 161. *185.
- BARTAL ANTAL: „A magyarországi városok és falvak latin nevei“ *186.
- „ „class-phil. bizottsági elnök *426.
- Bartalus István siremlékének leleplezésére meghívó *524.
- Bartha Károly tervezete a termék villamos világítására *139.
- BATIZFALVY SÁMUEL halála *572.
- BAYER JÓZSEF a br. Bánffy Dezső-féle vígjáték-pályázatról *142, 154.
- „ bíráló *525.
- „ „Egy magyar Eszther-dráma“ 103, *140.
- Becker Fülöp Ágost lev. tagul jelöltetik 188.
- Bécsi cs. akadémia köszönete *93.
- „ nemzetközi botanikai congressus 1905. *187, *302.
- Becske Bálint széphalmi számadásai *308.
- Beke Manó lev. tagul jelöltetik 188, *307.
- BÉKEFI REMIG: emlékbeszéde Kerékgyártó Árpád felett *142.
- Belső tagok 1.
- BEÖTHY ZSOLT a könyvkiadó bizottságba megválasztatik *306.
- „ gyászbeszéde Jókai Mór ravatalánál 338.
- „ jelentése a komáromi emléktábla-leleplezéséről *573, 574.
- Bérház átalakítása *308.
- „ átalakítására megszavazott összeg *142.
- Berlini kir. tud. akadémia jubiláris emléklemeze *519.
- BERNÁTSKY JENŐ kiegészített pályamunkáját benyújtja *426.
- „ Vitéz-jutalmat nyer 240, *306.
- Berni nemzetközi zoológiai congressusra meghívó *187, *302.
- BERTRAND SÁNDOR emlékezete WOSINSZKY MÓR-tól *572.
- BERZEVICZY ALBERT köszönete *425.
- „ tiszteleti tagul ajánlatik *307.
- „ tiszt. taggá választatik 242, *311.
- Bevételek 1903-ban 85.
- „ 1904-re előírányzott 86.
- Bevételezések állása 1903 végén 84.
- Bezerédj István élet- és jellemrajza cz. pályázatról jelentés 236, *305, 320.
- Bilinguis-kiadványok tárgyában az I. osztály kérelme *187.
- Bilinguis ügyében a miniszterium engedélye *425.
- Bírálok a pályaművekhez *525.
- Bizottságok költségvetése 1904-re 88.
- „ megalakulása *426.
- „ működése 1903-ban 200.
- BODON KÁROLY: „Kóros emberi folyadékok molekulás concentratio-viszonyairól“ előterj. TANGL FERENCZ *300.
- BOGDÁNFY ÖPÖN: Hydraulika 91.
- BOROVSKY SAMU bíráló *525.
- Botanikai congressusra meghívó *302.
- Böszörményi Géza egyet. hallgató jutalmat nyer 241, *306.
- Brassói latin-magyar szótártörődék, MELICH JÁNOS-tól 408.
- BUBICS ZSIGMOND: „Mars Hungaricus“ kiadványa 239, *305.
- Budapesti Pasteur-intézet 1902-ben 26.
- Budapesti Szemle 1903. nov., decz. 37, 1904. jan. 74, febr. 129, márcz. 182, ápr. máj. 412, jún. júl. 413, aug. 414, szept. 509, okt. 510.
- BUGARSZKY ISTVÁN: „Új módszer az aethylalkohol quantitativ meghatározására“ *43.
- Bükk-pályázat a török uralom történetére *305.
- „ meddön maradt *94, *305.
- Classica-philologiai bizottság működése 1903-ban 200.
- Classikusok bilinguis kiadása ügyében a miniszterium engedélye *425.
- CSÁNKI DEZSŐ bíráló *525.
- „ székf.: „Mátyás király mint városépítő“ *92, 145.
- Csokonai-emlékünnepre kiküldött tagok *524.
- Czaich A. Gilbert római levéltárak kutatására kiküldetik *94.
- Czímer, a M. Tud. Akadémiáé 5.
- Czobor Béia halála *93.
- „ ravatalánál Ballagi A. gyászbeszéde 95.
- Dáciai kutatások ügyében fölterjesztés *43.
- Deák Ferencz és a M. Tud. Akadémia, SZILY KÁLMÁN-tól 280.
- „ emlékezés, GYULAI PÁL-tól 254.
- „ mint büntető jogász, BALOGH JENŐ-től 267.
- „ mint tanuló a győri akadémián, FERENCZY ZOLTÁN-tól 485.
- „ mellszobrának leleplezése *187.
- Délvidéki Magyar Közművelődési Egyesület alakuló közgyűlése *43, *573.
- DETRE LÁSZLÓ és SELLEI JÓZSEF: „A sublimát véroldó hatásáról“ előterj. TANGL FERENCZ *312.

- Diplomatáriumok, 1903-ban vásároltak 219.
 Dóra-pályázatról jelentés 236, *305.
 DUKA TIVADAR könyvszekrényt készítet a Körösi Csoma Sándor művei számára *94.
- Egyetemi hallgatók jutalma 241, *306.
 Elegyes ülések: május 6. 303, május 13. 310.
 Elnök- és másodelnök választás legfelsőbb megerősítése *519.
 Előirányzat 1904-re 86.
 Első m. ált. biztosító társaság jutalma a válságok elméletére *306.
 Emlékbeszédek: Balassy Ferencz f. *301.
 „ Bertrand Sándor f. *572.
 „ Heller Ágost f. *93.
 „ Kerékgyártó Árpád f. *142.
 „ Kondor Gusztáv f. *422.
 „ Kronos Ferencz f. *524.
 „ Plósz Pál f. *186.
 „ Tóth Lőrincz f. *43.
 „ 1903-ban 197.
 ENDKÖDI SÁNDOR bíráló *525.
 ENTZ BÉLA I. Önödi Adolf a.
 ENTZ GÉZA a berni nemzetk. zoologiai kongressusra kiküldetik *302.
 EÖTVÖS LORÁND br.: „Elnöki megnyitó beszéd“ 253.
 „ elnökké választatása *310.
 Erdélyi Orsz. Emlékek XXII. köt. 90.
 Eszther-dráma, egy magyar, BAYER JÓZSEF-től 103, *140
 Ethnographia 1902. 5. 6. f. 130 7. 8. f. 131. 9. f. 132. 10. f. 133. 1904. 1—2. f. 464. 3—4. f. 510. 5. f. 512. 6. f. 561.
- FARKAS KÁLMÁN I. Tangl Ferencz a. Farkas-Raskó-jutalom, 1904-iki *305.
 „ pályázatról jelentés 175, *186.
 Fejér Lipót dicséretben részesül 234.
 Fejérpataky Kálmán ügyészi számadásai *308.
 FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ bíráló *525.
 „ tört. bizottsági előadó *426.
 FERENCZY ZOLTÁN: „Deák Ferencz mint tanuló a győri akadémián“ 485.
 „ lev. tagul jelöltetik 188. *307.
 Feridun bey alapítványának ügyrendi szüvegezése *423, *426.
 „ hagyománya és az ottomán örökösödési törvények *142.
 „ örökösseivel egyesség *309.
 „ végrendelete *139.
 Ferdinandy Géza lev. tagul jelöltetik 188.
 FINÁCZY ERNŐ bíráló *525.
 Finn-ugor hangtörténethez adalék 30.
 Flór-alapítványból adott megbízás 239, *305.
- Folyóiratok szemléje 35. 126. 182. 410 463. 507. 561.
 FORSTER GYULA igazg. tagnak választatik 242. *311.
 „ köszönete *425.
 Forster-Scitovszky-alapítvány kamatainak odaitélése *94.
 FOUQUÉ F. halála 425.
 FÖLDES BÉLA bíráló *525.
 „ nemzetgazd. bizottsági előadó *525.
 FÖLDES IMRE elnyeri a br. Bánffy Dezső-jutalmat *143.
 Földrengési értekezletről jelentés 12.
 Főkönyvtárnoki állás javadalmazása *139.
 Főtitkári jelentés az 1903. évi számadásokról 77.
 Franciaia ismertetések a magyar irodalomról 569.
 FRÖHLICH IZIDOR: „Az üvegrácsokról visszaverődve elhajlított fény polárizálásánál föllépő általános törvényszerűségek kísérleti megállapítása“ *185.
 „ bíráló *94.
 „ emlékbeszéde Heller Ágost felett *93.
 Frecskay János lev. tagul jelöltetik 188.
 GAAL JENŐ bíráló *525.
 „ „Jelentés a Bezerédj-pályázatról“ 329.
 Gerencsér István kérelme szemelvények közlése iránt *187.
 GOLDZIEHER IGNÁCZ az akadémiák szövetségének közgyűlésére kiküldetik *143.
 „ az algiri orient. congressusra kiküldetik *426.
 „ „Jelentése az akadémiák szövetségének londoni közgyűléséről“ *425, 475.
 Gombocz Zoltán részére felolv. engedély *573.
 Gorove-jutalom II. Ulászló udvartartására *305.
 „ -pályázat meddön maradt *305.
 Gráci Weltsprachen-Zentralverciu átirata *302.
 GUSZMANN JÓZSEF: „Kísérletek bőrreszek implantációjával“ előterj. Lenthossék Mihály *312.
 GYOMLAY GYULA: „A Sz.-István-féle görög adománylevél eddig megfejtetlen szaváról“ 504, *524.
 GYULAI PÁL bíráló *525.
 „ „Emlékezés Deák Ferenczre“ 254.
- Hadzsega Gyula római levéltárak kutatására kiküldetik *94.
 Hagományok 1903-ban 85.
 HALAVÁCS GYULA: „A neogen Budapest környékén“ cz. ajánlkozása *143.

- HALAVÁCS GYULA lev. tagjelöltetik 188.
 „ megbízatása „Budapest alta-
 laja földtani viszonyainak
 megírására“ 240, *306.
- Halottak 1903—4-ben 232.
- HAMPEL JÓZSEF archaeol. bizottsági elő-
 adó *426.
- HARASZTI GYULA bíráló *426.
 „ székfogl.: „A renaissancekori
 francia színiköltészet és
 színszerűség“ *303, 443.
- Héderváryak oklevéltára 90.
- HEGEDÜS ISTVÁN indítványa a magyar
 királyság helységneveinek
 latin elnevezése tárgyában
 *186.
 „ „Jelentés az 1903. Farkas-
 Raskó-pályázatról“ 175, *186.
 „ „Raguzai emlékboszód Mátyás
 királyról“ *524.
 „ I. Récsy Viktor a.
 HEGEDÜS SÁNDOR bíráló *525.
- HEINRICH GUSZTÁV osztályelnöknek vá-
 lasztatik 242, *306.
 irodalomtörténeti bizottsági
 elnök *525.
- Heller Ág. emlékezete FRÖHLICH ISZIDOR-
 tól *93.
- HELLER FARKAS az Ullman-jutalmat
 nyeri 239, *305.
- HERCZEG FERENCZ bíráló *426.
 „ „Pogányok“ cz. regényével
 Péczely-jutalmat nyer *572.
- Hibaigazítás 46.
- HOLLÓS LÁSZLÓ lev. tagul jelöltetik 188.
 *30. f.
 „ lev. taggá választatik 242. *311.
 „ köszönete megválasztásáért
 *422.
 „ „Magyarország Gastromycetái“
 bemutatja MÁGOCSY-DIETZ
 SÁNDOR *141.
- Halmágyi István Naplója 90.
- HARASZTI GYULA: „Jelentés az 1904.
 évi Kőczen-pályázatról“ 551, *572.
- HORVÁTH GÉZA a berni nemzetközi
 zoológiai congressusra kiküldetik *302.
- HORVÁTH SÁNDOR megbízatása a Királyi
 pecsétek összegyűjtésére 90.
- HOOR MÓR I. Károly Irén a.
- HÖGYES ENDRE: „A budapesti Pasteur-
 intézet 1302. évi működése 26.
 *571.
 „ I. Jancsó Miklós a.
 „ I. Krompecher Ödön a.
- Hunyadmegyei Tört. és Rég. Társulat
 folyamodása a dáciái kutatások ügyé-
 ben *43.
- Igazgató-tanács ülései 1903-ban 198.
 Igazgatósági ülések: 1903. december 13.
 138, 1904. febr. 28, 141, május 12. 308.
- ILLÉS JÓZSEF „A törvényes öröklés
 sorrendje az Árpád-korban“
 *184, 369.
- ILLÉS JÓZSEF részére felolvasási enge-
 dély *44.
- ILOSVAY LAJOS I. Auer Henrik a.
 Indítványok: a classica-philologiai bizott-
 ság bilnguis-kiadványai
 tárgyában *187.
 „ A magyar királyság hely-
 ségneveinek latin elneve-
 zése ügyében, HEGEDÜS
 ISTVÁN részéről *186.
- Irodalomtörténeti Közlemények 1903. 4.
 f.; 1904. 2. f. 417. 2. f. 465. 3. f. 562.
- Irodalomtörténeti bizottság működése
 1903-ban 200.
- ISTVÁNFY GYULA: „A botriytis-sporák
 életképességéről“ *523.
- JÁNOSI BÉLA: „Jelentés a gr. Nádasdy-
 pályázatról“ 317.
- JANCSÓ MIKLÓS: „Vizsgálatok a malária
 parazitáról“ előterj. HÖGYES ENDRE
 *185.
- Jegyzőkönyvi mellékletek 44. 95. 188.
 312. 427. 470. 574.
- Jegyzőkönyvek 42. 92. 138. 184. 300.
 422. 571.
- JENDRASSIK ERNŐ: „További adatok a
 járás élettanához“ *312.
- Jókai Mór arcképe *307.
 „ arcképének felfüggesztésére hatá-
 rozat *311.
 „ emléktáblája Kassán *573.
 „ halála *308.
 „ halála alkalmából intézkedések
 *303.
 „ ravatálánál BEÜTHY ZSOLT gyász-
 beszéde 338.
- Jókai-szoborbizottságba kiküldött tagok
 *422.
- Jutalomtőtelek 243.
 „ még le nem jártak, újra
 hirdetendők *306.
- KALECSINSZKY SÁNDOR: „A nap mele-
 gének fülhalmozása
 különféle folyadékok-
 ban“ 65.
 „ székf.: „A nap melegé-
 nek accumulatioja kü-
 lönféle folyadékokra“
 *43. 65.
- Kállay Benjamin emlékérmé *302.
- KARÁCSONYI JÁNOS r. tagul jelöltetik
 188, *307.
 „ r. taggá választatik 242.
 *311.
 „ bíráló *525.
- Gr. Karátszonyi-pályázatról jelentés 164.
 *186.
- KÁROLY IRÉN: „A Hertz-küllámok át-
 haladása elektrolitén“ előterj. HOOR
 MÓR *312.
- KATONA LAJOS: „A Teleki-codex le-
 gendái“ *92. 97.

- KATONA Lajos jelentése a rovásírásról *141, *848.
 „ „A Festetico-codex bűnbánatos zsolttáiról“ 572.
 KAUTZ Gyula bíráló 525.
 „ másodelnöknek választatik 242. *310.
 „ másodelnök köszönete megválasztatásáért *425.
 „ nemzetgazd. bizottsági elnök *525
 „ számadások megvizsgálására küldetik *142.
 Kazinczy-alapból segély nem adatik *139.
 Kazinczy Ferencz Levelezése 111.
 Kazinczy Gyuláné kérelme édesanyja hamvainak a széphalmi kertbe való átszállítása tárgyában *139.
 Kégl Sándor lev. tagul jelöltetik 188.
 Keleti Szemle mult évi fiz. 466. 1904. 1. f. 512, 2. f. 563.
 Képviselők tudományos és irodalmi ünnepélyeken 198.
 Kerekgyártó Árpád emlékezete BÉKEFI REMIG-től *142.
 Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adománya a nemzetközi fizetési mérlegelméletére *306.
 KERTÉSZ MANÓ egyet. hallgató jutalmat nyer 241, *306.
 Kiadások 1903-ban 82.
 „ 1904-re előirányzott 86.
 Kiadványok 1903-ban 207.
 „ melyek hivatalból küldetnek 214.
 KISS ERNŐ Kóczán-jutalmat nyer *572.
 KHERNDL ANTAL székf.: „A statikailag batározatlan reakciójú csuklós tartók graphikai elméletéről“ *93.
 KLATT VIRGIL I. Lenard Fülöp a.
 KLEIN Gyula gyászbeszéde STAUB MÓRICZ ravatalánál 337.
 KLUG LIPÓT: „A kúpszelet mint geometriai hely“ előterj. RADOS GUSZTÁV *185.
 KOCH ANTAL: „A rudóbánya—szentandrászi hegyvonulat geológiai viszonyai“ *300.
 „ I. Lörenthey Imre a.
 Kóczán-jutalom, 1904. (Albert és Ulászló kora) *305.
 „ -pályázatra beérkezett művek és kiküldött bírálók *426.
 „ -pályázatról jelentés, HARASZTI Gyula-tól 554, *572.
 Komárommegyei és városi múzeumegyesület köszönete *525.
 KONEK FRIGYES: „A nitrogén-meghatározás egy módszeréről“ előterj. LENGYEL BÉLA *301.
 „ „Vegyteni közlemények előterj. LENGYEL BÉLA *141.
 Kondor Gusztáv emlékezete KÖVESLIGETHY RADÓ-tól *422.
 KONT IGNÁCZ: Francia ismertetések a magyar irodalomról 569.
 KOZMA ANDOR bíráló *525.
 Költségvetés helybenhagyása *142, *143.
 „ tárgyalása 1903. évi zárt ülésen *95.
 „ 1904-re 86.
 KÖNIG Gyula: „Az algebrai mennyiségek általános elméletének alapvonalai 1903.“ cz. műve nagyjutalmat nyer 233, *304 312.
 „ bíráló *94.
 „ I. Schlesinger Lajos a.
 Könyvkiadó bizottság működése 1903-ban 204.
 Könyvkiadványok 1903-ban 207.
 Könyvtar 1903-ban 218.
 „ számára ajándékok *44, *94, *143, *187, *302, *423, *427, *525, *573.
 Körös (Háromszékm.), Körösi Csoma S. emlékművére gyűjtést indít *143.
 Körösi Csoma Sándor emléksobrara gyűjtőiv *143, *423.
 „ művei részére könyvszekrény Duka Tivadar ajándékából *94.
 KÖVESLIGETHY RADÓ: „A nagy földrengések energiája“ *300.
 „ bíráló *94.
 „ emlékbeszéde Kondor Gusztáv f. *422.
 „ „Jelentés a II. nemzetközi földrengési értekezletéről“ 12, *43.
 Közgazdasági Szemle 1903. nov. 38, decz. 40, 1904. jan. 75, febr. 418, márcz. 419, ápr. 420, máj. jún. 467, júl. 468, aug. 513, szept. 515, okt. 516, nov. 664.
 Közűlés programja *304.
 KRENNER JÓZSEF: „Inesit Nagybányáról“ *523.
 KROMPECHER ÖDÖN: „Vizsgálatok a hám, az endothel és a kötőszövet kölcsönös viszonyáról“, előterjesztette HÖGYES ENDRE *43.
 Krones Ferencz emlékezete WERTHEIMER EDÉ-től *524.
 KÜNS IGNÁCZ: „A török nyelv hangsúlyáról“ *186, 377.
 KUNZ JENŐ székfogl.: „Az igazságos jog“ 291, *300.
 GR. KUUN GÉZA igazg. tagnak választatik 242, *311.
 „ köszönete *519.
 KÜRSCHÁK JÓZSEF bíráló *94.
 „ „Jelentés az 1904. évi nagyjutalomról és Marczibányi-méltó jutalomról“ 312.
 LÁJG LAJOS bíráló *525.
 „ vámpolitikai munkája 91.
 Laudau Horác emlékére tett alapítvány *187.
 „ örökösének adománya *309.

Lánczhidrékszvény-társaság alapítványa *142.

Lederer Béla hagyománya *573.

LEHR ALBERT bíráló *525.

„„Műfordító kísérletek“ *572.

Lejáró pályázatok 436.

Lemberg Ossolinski-intézet részvéte

Jókai Mór halála alkalmából *301.

LENGYEL BÉLA emlékeszéde Plósz Pál f. *186.

„ I. Konek Frigyes a.
LENARD FÜLÖP és KLATT VIRGIL: „A földalkali-phosphorokról“ *523.

LENHOSSEK MIHÁLY I. Bakay Lajos a. I. Guszmann József a.

Lévay-jutalom az I. Lipót-féle abszolutizmusra *305.

„ -pályázatról jelentés 235, *305. 470.

LÉVAY JÓZSEF bíráló *525.

„ „Jelentés a gr. Nádasdy-pályázatról“ 315.

LIPTHAY SÁNDOR bíráló *94.

LŐRÉNTHEY IMRE: „Palaeontologiai tanulmányok a harmadkori rákok köréből“ bemut. Koch Antal *300.

Lukács Krisztina-jutalom etymologiai szótárra *305.

„ -pályázatról jelentés 237, *305, 427.

Madridi spanyol akadémia az akadémiák szövetségében *187.

MAGÓCSY-DIETZ SÁNDOR: „A kenderrel végzett tenyésztési kísérlet“ *312.

„ „bemutatja Hollós László munkáját“ *141.

Magyar Földhitelintézetszámadásai 1903-ról 78.

Magyar Nyelvőr 1903. nov. 41, decz. 76, 1904. jan. 133, febr. 182, márcz. 183, ápr. 421, máj. 422, jún. 468, szept. 518.

Magyar Oklevél-Szótár olvasóihoz a szerkesztő kérelme 484.

Magyarországi Tanítók orsz. bizottságának köszönet *186.

Magyary Géza lev. tagul jelöltetik 188.

Mahler Ede I. tagul jelöltetik 188.

Májzik Viktor alapítványa *142.

„ „kérvénye“ *139.

MAKAI ERNŐ Dóra-díj felét nyeri 237, *305.

Mandello Gyula lev. tagul jelöltetik 188.

Marczibányi-mellékjuttalomról jelentés 233, *304, 312.

MÁRKI SÁNDOR bíráló *525.

Marschall: „Principles“ cz. művének áttültetése 90.

Matematikai és természettud. osztály ülései 1903. 195.

Matematikai és természettudományi bizottság működése 1903-ban 203.

MATHÁSZ JÓZSEF igazgató-tanító Wodianer-jutalmat nyer 181, *186.

MÁTYÁS FLÓRIÁN halála *301.

Mátyás király mint városépítő, Csánki Dezső-től 145.

MAROSÁN KORNÉL tanító Wodianer-jutalmat nyer 181, *186.

Maywald József class.phil. bizottságba segédtagul vál. *426.

Megbízásból megjelent munkák 210.

MELICH JÁNOS: „A brassói latin-magyar szótártörődék“ 408.

„ „Adatok a magyar nyelv és helyesírás történetéhez“ 404, *424.

„ „A hétnek és napjainak neveiről“ *572.

Mészáros Ferencz földhit. könyvivő tiszteletdíja *308.

MUNKÁCSI BERNÁT: „Alán nyelvemlékek szókincstünkben“ 105, *140.

„ „jelentése Somogyi Ede: „Szumirok és magyarok“ cz. könyvről 44.

Munkásságról, 1903. évi, jelentés 193.

MYSKOVSKÝ VIKTOR kiküldeték a kassai Kazinczy-kör Jókai-ünnepére *573.

Nádasdy-pályázatról jelentés 234, *304, 315.

NAGY FERENCZ bíráló *525.

Nagygyűlés 310.

„ „napirendje *186, 189.

„ „május 11. 304, május 13. 310.

Nagyjuttalom bírálói *94.

„ „és Marczibányi-mellékjuttalom 1905-ben philosophiai munkákra *305.

„ „és Marczibányi-mellékjuttalomról jelentés 233, *304, 312.

NAGY SÁNDOR szászvárosi tanár dícséretben részesül 234.

NÉGYESY LÁSZLÓ bíráló *525.

„ „Jelentés az 1902—903. gróf Karátszonyi-pályázatról“ 164, *186.

„ „I. Szigetvári? Iván a.

Nekrologok: Czobor Béláról 95. Jókai Mórról 338. Schmidt Sándorról 339.

Staub Mórról 337.

Nem magyar nyelvjárásaink tanulmányozása 88, *94.

NÉMETHY GÉZA: „Új könyv a római elégjáról“ 385, *424.

Nemzetgazd. bizottság működése 1903-ban 203.

Nemzetközi földrengési értekezletről jelentés 12.

Népszámlálás, 1900. évi, eredményei I. köt. a nyelvjárások tanulmányozásának céljaira *94.

NYÁRY JENŐ br. archaeol. bizottsági elnök *426.

Nyelvjárástannmányok, külföldön megjelent, megszerzése *94.

Nyelvjárások, hazai nem magyar, tanulmányozása *94.

Nyelv- és széptudományi osztály ülései 1903. 193.

Nyelvtud. bizottság működése 1903-ban 200.

Nyelvtud. Közlemények 1903. utolsó f. 134., 1904. 1. f. 469.

Nyelvtörténeti Szótár bírálása és a jó ízlés szabályai *144.

ÓNODY ADOLF: „Adatok az orr melkítőregeinek ismeretéhez“ *93.

„ és ENTZ BÉLA: „A mandola, nyelvgyök és garathám szaruképződéséről“ *125.

Ornódy Vilmos alapítványa *43, *139, *142.

Orientalista congressus meghívója *302.

Ornithologiai központ köszönete *93.

ORTVAY TIVADAR kiküldetik a Pozsonyi Toldy-kör közgyűlésére *573.

Osztályok költségvetése 1904-re 88.

Összes ülések: 1903. decz. 21. 43, 1904. jan. 25. 93, febr. 29. 142, márcz. 19. 185, márcz. 28. 186, ápr. 25. 301, máj. 30. 422, jún. 20. 425, okt. 3. 519, okt. 31. 524.

„ 1903-ban 197.

Pályakérdések 243.

Pályaművek, szept. 30-ig beérkezettek, jegyzőke *520.

Pályazathirdetés (zoologiai vagy physiologiai) 96.

Pályázati szabályok 252.

Pályázatok, sz-pt. 30-án lejárók 436.

„ eldöntéséről jelentések 233.

„ értesítés 47.

„ 1903-ban eldöntött 205.

PAP DEZSŐ Dóra-díj felét nyeri 237, *805.

Passivum 79.

Pasteur-intézet, budapesti, 1902-ben, HÖGYES ENDRE-től 26.

PAUER IMRE: „Jelentés a Lukács Krisztina-pályázatról“ 427.

Pauler Gyula halála *138.

Péczy József komáromi emléktáblájának leleplezésére kiküldött tagok *519.

Péczy-jutalom Magyarország velencei összeköttetésére *305.

Péczy-regénypályázatról, RIEDL F. jelentése 551. *572.

Pénztár állása 1903-ban 231.

Pénztári számadások 1903-ról 78.

Pénztárvizsgáló bizottság jelentése *308. Petényi Salamon: Madártani töredékei kiadásának segélyezése *93.

PETZ GEDRÓN felolvassa a Kóczán-pályázatról szóló jelentést 554, *572.

Physiologiai és zoologiai pályázathirdetés 96.

Philologiai Közöny, Egyetemes 1904.

1. f. 135. 2. f. 136. 3. 4. f. 415. 5. 6—7.

f. 416. 8. f. 567. 9. f. 568.

Philosophiai, társad. és történettud. osztály ülései 1903. 194.

PIERANTONI ÁGOST kültaggá választatik 242, *311.

Plósz Pál emlékezete LENGVEL BÉLA-tól *186.

POKOLY JÓZSEF megbizatik az Erd. Orsz. Emlékek XXII. köt. szerkesztésével 99.

Pollák Miksa: Arany János és a Biblia 89. Prágai cseh múzeum archaeologiai osztályának jubileuma *93.

PREISZ HUGÓ: „A lépene bacillusának finomabb szerkezetéről“ előterj. TANG L. FERENCZ *185.

Pruzsinszky János class. phil. bizottságba segédtagul vál. *426.

RADOS GUSZTÁV: „A szabályos sokszögek elméletéhez“ *93.

„ „Az általános kör osztásu egyenlet discriminansa“ *185.

„ bíráló *94.

„ gyászbeszéde SCHMIDT SÁNDOR ravatalánál 339.

„ I. Klug Lipót a.

Br. RADVÁNSZKY BÉLA az irodalomtört. bizottságba megválasztatik *306.

„ „Balassa és Rimay barátság“ 390, *424.

„ bíráló *525.

„ „Egy ismeretlen lyrai költő a XVII. századból“ *92.

„ „Radvánszky János mint költő“ 69.

„ „Rimay János szerelmes versei“ 296, *303.

RÁKOSI JENŐ jelentése a Vas Gereben-emléktábla leleplezéséről *524.

RAMSAY WILLIAM kültaggá választatik 242. *311.

köszönete *422.

Ráthi Zoltán síremlékének leleplezése *423.

„ leleplezéséről jelentés *524.

RÉCSEY VIKTOR: „Logos humanistának magyar vonatkozású versei“, előterj. HEGEDÜS ISTVÁN *186.

RÉTHY MÓR: „Súlyos folyadéksugarakról 1897.“ cz. műve Marczibányi-mellékjuttalmat nyer 233

*304. 312.

„ köszönete *425.

- RIEDL FRIGYES a könyvkiadó bizottságba megválasztatik *306.
 „ bíráló *525.
 „ „Jelentés a Péczely-regénypályázatról“ 551, *572.
 Rimay János szerelmes versei, br. RADVÁNSZKY BÉLA-tól 296, *303.
 Római levéltári kutatásokra kiküldött történetbuvárok *94.
 Rózsay-alapítványból adott megbízás (Halaváts Gy.) 240, *306.
 Rovásírásról biz. jelentés *141, 343.
 RUBINYI MÓZES dicséretben részesül 234.
 St.-Louisban tartandó congressusokra meghívók *43.
 Sámuel-díjról jelentés 234, *304.
 SCHAFARZIK FERENCZ székf.: „A szépek—gömöri Érczhegység ismeretéhez“ *425.
 SCHLESINGER LAJOS: „A lineáris differencial-egyenletek elméletéhez“ *523.
 „ dicséretben részesül 234.
 „ „Riemannnak a lineáris differencial-egyenletek elméletére vonatkozó töredékei“ előterj. König Gyula *425.
 SCHMIDT SÁNDOR halála *422.
 „ ravatalánál RADOS GUSZTÁV gyászbeszéde 339.
 Schwarz Gusztáv lev. tagul jelöltetik 188.
 Sebestyén Gyula lev. tagul jelöltetik 188.
 Segélyezett munkák 210.
 SELLEI JÓZSEF I. Detre László a. Semsey-pályázat ügyében 47.
 SIMONYI ZSIGMOND kórelme a Nyelv-történeti Szótár ügyében *144.
 „ nyelvtud. bizottsági előadó *426.
 Siskovich Majzik Charitas egyik örökösének kérvénye *139.
 Somogyi Ede: Szumirok és magyarok 44.
 Statisztikai hivatal ajándéka *143.
 STAUB MÓRICZ halála *301.
 „ özvegyének köszönete *302.
 „ ravatalánál KLEIN GYULA gyászbeszéde 337.
 SZABÓ DEZSŐ egyet. hallgató jutalmat nyer 241, *306.
 SZÁDECKY LAJOS: A csiki székely krónika eredete *571.
 Számadások 1903. évi, az igazg. ülésen *142.
 Számadásvizsgálók *142.
 Gr. SZÉCHENYI BÉLA számadások megvizsgálására kiküldetik *142.
 Gr. Széchenyi István kiadatlan leveleiből. Első közlemény 190.
 Második közlemény 527.
 „ munkái II. sorozatának I. kötetéről jelentés *519.
 Gr Széchenyi István munkáinak új kiadására szükséges költségek* 139.
 Széchenyi-múzeum behútorozásának költségei *309.
 „ gyarapodása 1903-ban 220.
 „ részére ajándékok *44, *94, *426, *573.
 SZÉCHY KÁROLY bíráló *426, *525.
 „ „Jelentés a Léway-pályázat eredményéről“ 470.
 Székely kivándorlási alap kamatainak felhasználásáról *138.
 Székesfehérvári Petőfi-emléktábla leleplezésére meghívó *524.
 SZENTKLÁRAY JENŐ a tört. bizottságba megválasztatik *307.
 „ emlékbeszéde Balassy Ferencz fellett *301.
 „ jelentése a „Délvidéki Magyar Közművelőd. Egyesület“ alakuló közgyűléséről *43.
 „ kiküldetése u. e. egyesület közgyűlésére *573.
 Széphalmi számadások megvizsgálása *142.
 SZILÁDY ÁRON irodalomtört. bizottsági előadó *525.
 SZIGETVÁRI IVÁN: „Taine és a milieu-elmélet“ bemut. Négyesy László *141, 354.
 Szilágyi-jutalom 1894—1903. történelmi munkákra *306.
 SZILASI MÓRICZ: „Adalék a finn-ugor hangtörténethez“ 30.
 SZILY KÁLMÁN bemutatja dr. Vizsota Gyula dolgozatát az Akadémia czimeréről *92.
 „ „Deák Ferencz és a M. Tud. Akadémia“ 280.
 „ „Ellentétre alapított analogia“ 498, *523.
 „ irodalomt. bizottság tagja *525.
 „ „Jelentés a báró Wodianer-féle néptanítói jutalomról“ 180, *186.
 „ jelentése az 1903. évi számadásokról 77.
 „ jelentést tesz gr. Széchenyi István munkái I. kötetéről *519.
 „ szótári bizottsági elnök *426.
 SZINNYEI JÓZSEF: Az Árpád-kori szövegi u. betűk mivoltáról *141, 341.
 „ nyelvtud. bizottsági elnök *426.
 Szilágy Ferencz hagyatéka ügyében ügyész előterjesztés *139.
 Szilágy József alapítványa *142.
 Szótári bizottság működése 1903-ban 204.
 „ tagjai *307.
 SZÖGYÉNY MARICH LÁSZLÓ köszönete igazg. megválaszt. *138.
 Sztrokay-jutalom a közigazgatás tudományának haladására *306.
 Szumirok és magyarok 44.

Tagajánlások körlevele *94.
 TAGÁNYI KÁROLY bíráló *525.
 Tagok névsora 1.
 Taine és a milieu-elmélet SZIGETVÁRI
 IVÁN-tól *141, 354.
 TANGL FERENCZ és FARKAS KÁLMÁN:
 „A fejlődés munkája a psz-
 tráng petéjében“ *312.
 „ I. Bodon Károly a.
 „ I. Detre László a.
 „ I. Preisz Hugó a.
 Tagsági kijelölések *187, 188.
 TÁRCZY KÁROLY egyet. hallgató jutal-
 mat nyer 241, *306.
 TÉGLÁS GÁBOR: „Az alföldi sánczok
 marosdunaközi csoportozatának hely-
 rajzi és technikai szerkezete“ *184,
 437.
 Teleki-codex legendái, KATONA LAJOS-
 tól *92, 97.
 Gr. TELEKI GÉZA a tört. bizottság
 segédtagjánul vál. *426.
 Teleki Mihály levelezése 90.
 Teleki-jutalom, 1904-iki, szomorújáté-
 kokra *305.
 „ -jutalomért jelentkezik Zigány
 Árpád *302.
 „ -pályázatról jelentés 161, *185.
 THALY KÁLMÁN osztályelnöknek válasza-
 tatik 242, *306.
 „ tört. bizottsági elnök *426.
 „ kiküldetése a Pozsonyi Toldy-
 kör közgyűlésére *573.
 THAN KÁROLY az akadémiák szövet-
 ségének közgyűlésére kiküldet-
 tik *143.
 „ osztályelnöknek választatik 242,
 *306.
 THANHOFFER LAJOS a természettud.
 bizottságba megválasz-
 tatik *307.
 „ I. ALEXANDER BÉLA A.
 *43.
 „ I. VÁMOSSY ZOLTÁN a.
 P. THEWREWK EMIL class.-phil. bizott-
 sági előadó *426.
 „ beszéde Erkel Ferencz sír-
 emlékénel *573, 574.
 THIRRING GUSZTÁV a nemzetgazd. bi-
 zottság tagjánul vál. *573.
 THÜRY JÓZSEF: „A középázsiai török
 irodalom“ *424, 451.
 „ a nyelvtud. bizottságba meg-
 választatik *306.
 Tisza Kálmán hagyománya *139.
 Tomori-pályázatra érkezett mű *94.
 „ -pályázat bíráló *94.
 „ -pályázatról jelentés 239, *306.
 Torma Károly hagyatékának megszerzése
 *308.
 Tóth Lőrincz felett VÉCSKY TAMÁS
 emlékbeszéde *43.
 „ komáromi emléktáblájának lelep-
 lezésére kiküldött tagok *519.
 Történelmi bizottság működése 1903-
 ban 201.

Trefort Ágoston szobra *425.
 Turini Biblioteca Nazionale kérelme
 *423, *425.
 „ köszönete *525.

Ujfalvy Károly halála *143.
 Ullmann-pályázatra érkezett mű *94.
 „ -pályázatról jelentés 238, *305.

Ügyészi számadások megvizsgálása
 *142.
 Ülések. 1903. decz. 7. 42, decz. 14. 42.
 decz. 19. 138, decz. 21. 43, 1904.
 jan. 4. és 18. 92, 93, jan. 25. 93, febr.
 1. 8. 140, febr. 15. 22. 28. 141, febr.
 23. 142, márcz. 7. 14. 184, márcz. 19.
 21. 185, márcz. 28. 186, ápr. 11. 18.
 300, ápr. 25. 301, máj. 2. 302, máj.
 6. 303, máj. 11. 304, máj. 12. 308,
 máj. 13. 310, máj. 16. 312, máj. 30.
 422, jún. 6. 13. és 20. 424, jún. 20.
 425, okt. 3. 519, 522, okt. 10. 17. 523,
 okt. 24. 31. 524. nov. 7. és 14. 571,
 nov. 21. 28. 572.
 Üléssor 1904-re 48. — 1905-re *573.
 Ünnepes közlés programja *304.

VÁCZY JÁNOS: „Kazinczy Ferencz le-
 velezése“ XIII. köt. 111.
 Vagyommérleg 1903. decz. 31-én 79.
 Választásokról jelentés 242.
 Vallás- és közokt. Miniszteriumnak kö-
 szönet *186.
 VÁMOSSY ZOLTÁN: „A máj méregvissza-
 tartó képességéről“ előterj. THANHOFF-
 ER LAJOS *43.
 VARGA IGNÁCZ Sámuel-díjat nyert 234,
 *304.
 VARGHA GYULA bíráló *525.
 Vas Gereben fűrgedi emléktáblájának
 leleplezése *425.
 „ leleplezéséről jelentés *524.
 VÉCSKY TAMÁS emlékbeszéde Tóth
 Lőrincz felett *43.
 Veres-Kereszt Egyesület köszönete a
 diszterem átgengedéseért *423.
 Veszteség- és nyereménysszímia 1903.
 decz. 31-én 82.
 Vigyázó-jutalom a magyar regény törté-
 netére *305.
 Villamvilágítás dolgában tervezet *139.
 VISZOTA GYULA: A M. Tud. Akadémia
 czímere 5, *92.
 Vitéz-jutalom az állandó hadsereg tör-
 ténetére *306.
 „ -pályázatról jelentés 240, *306.
 Özv. Vojnics Tivadarné hagyománya
 *309, *423.

- WARTHA VINCZE a könyvkiadó bizottságba megválasztatik *307.
 Weinek László beiktatói életrajzát *426.
 WERTHEIMER EDE emlékbeszéde Kronos Ferencz felett *524.
 WINKLER LAJOS: „A gázok absorptio-
 coëfficienseinek változása a hőmér-
 sékkel“ 571.
 Wisconsini egyetem jubileuma *93.
 WITTMANN FERENCZ részére felolvasási
 engedély *302.
 „ „Gyors lefolyású áramjelen-
 ségek vizsgálata“ *312.
 WCLASSICS GYULA jelentése az ügyészi
 és széphalmi számadások-
 ról *308.
 „ „kiküldetik a csáktornyai
 Zrinyi-emlék leleplezésére
 *302.
 „ ügyészi és széphalmi szá-
 madások megvizsgálására
 kiküldetik *142.
 „ „Zrinyi Miklós emlékezete“
 395.
 Wodianer-díjak átadása *301.
 Br. Wodianer-féle néptanítói jutalomról
 jelentés 180, *186.
- WOSINSZKY MÓR kérelme *521.
 „ „székhely. „Az őskor mészbote-
 tes díszítésű agyagmit-
 vessége“ *12. 49.
 „ emlékbeszéde Bertrand Sán-
 dor f. *573.
- Zárt ülés költségvetés tárgyalására *95.
 Zemplén Gyűjtemény dícséretben részesül 231.
 Zsigány Árpád fölveszi a Teleki-díjat
 *302.
 ZIMÁNYI KÁROLY lev. tagul jelöltetik
 188, *307.
 „ „lev. taggá választatik 242, *311.
 ZOLNAI GYULA: „Kérem a M. Okle-
 vól-Szótár olvasóihoz“ 484.
 „ „szótári bizottsági előadó *426.
 Zoologiai congressus *302.
 „ „és physiologiai pályázat hír-
 detés 96.
 Zrinyi Miklós csáktornyai emlékszóbrá-
 nak leleplezése *302.
 „ „emlékezete, WCLASSICS GYULÁ-
 tól 395.



Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

XV. KÖTET.

1904. Január 15.

1. FÜZET.

A M. Tudományos Akadémia belső tagjai
1904. január 1-én.

Igazgató-tanács:

Than Károly rt.	Fraknói Vilmos rt.
Szász Károly tt.	Jókai Mór tt.
József főherczeg.	Beöthy Zsolt rt.
Gr. Károlyi Sándor.	Vaszary Kolos.
Gr. Széchenyi Béla tt.	Gr. Andrássy Tivadar.
Gyulai Pál rt.	Vámbéry Ármin tt.
Gr. Dessewffy Aurél.	Császká György.
Kautz Gyula rt.	Gr. Teleki Géza.
Gr. Apponyi Sándor.	Wlassics Gyula rt.
Semsey Andor.	Széll Kálmán.
Gr. Csáky Albin.	23. Szögyény-Marich László.
B. Radvánszky Béla tt.	

I.

Nyelv- és széptudományi osztály:

Osztályelnök: Heinrich Gusztáv rt.

Osztálytitkár: Gyulai Pál ig. és rt.

Tiszteleti tagok:

Joannovics György.	József főherczeg ig. t.
Jókai Mór ig. t.	Vámbéry Ármin ig. t.
Gr. Kuun Géza, másodelnök.	6. Szász Károly ig. t.

A) Nyelvtudományi alosztály:

Rendes tagok:

- Ponori Thewrewk Emil.
Goldziher Ignác.
Simonyi Zsigmond.
Ifj. Szinnyei József.
Bartal Antal.
6. Pecz Vilmos.

B) Széptudományi alosztály:

Rendes tagok:

- Gyulai Pál ig. t.
Szilády Áron.
Lévay József.
Beöthy Zsolt ig. t.
Heinrich Gusztáv.
6. Baksay Sándor.

Levelező tagok.

Bánóczy József.
 Lehr Albert.
 Munkácsi Bernát.
 Asbóth Oszkár.
 Csengeri János.
 Némethy Géza.
 Kúnos Ignác.
 Petz Gedeon.
 Hegedűs István.
 Négyesy László.
 Zolnai Gyula.
 Gyomlay Gyula.
 Katona Lajos.
 Melich János.
 Szilasi Móricz.
 16. Thúry József.

Levelező tagok:

B. Podmaniczky Frigyes.
 Gr. Zichy Ágost.
 Bogisich Mihály.
 Berezik Árpád.
 Mikszáth Kálmán.
 Pasteiner Gyula.
 Rákosi Jenő.
 Badics Ferencz.
 Riedl Frigyes.
 Bayer József.
 Id. Szinnyei József.
 Herczeg Ferencz.
 Endrődi Sándor.
 Kozma Andor.
 Jánosi Béla.
 Széchy Károly.
 17. Haraszti Gyula.

II.

**A bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok
osztálya.**

Helyettes osztályelnök: Kautz Gyula ig. és rt.

Osztálytitkár: Pauer Imre rt.

Tiszteleti tagok:

B. Radvánszky Béla ig. t.	Forster Gyula.
B. Nyáry Jenő.	Bubics Zsigmond.
Gr. Apponyi Albert.	Plósz Sándor.
Gr. Zichy Jenő.	8. Fabriczy Kornél.

A) Bölcs. és társad. alosztály.*Rendes tagok:*

Kautz Gyula ig. t.
 Vécsey Tamás.
 Pauer Imre.
 Hoffmann Pál.
 Wlassics Gyula, ig. t.
 Láng Lajos.
 Hegedűs Sándor.
 Concha Győző.
 Földes Béla.
 Nagy Ferencz.
 11. Körösi József.

B) Történettudományi alosztály.*Rendes tagok:*

Fraknói Vilmos ig. t.
 Thaly Kálmán.
 Károlyi Árpád.
 Hampel József.
 Pór Antal.
 Fejérpataky László.
 Thallóczy Lajos.
 Mátyás Flórián.
 Zsilinszky Mihály.
 Czobor Béla.
 11. Csánki Dezső.

Levelező tagok :

Falk Miksa.
Matlekovics Sándor.
György Endre.
Kozma Ferencz.
Kováts Gyula.
Medveczky Frigyes.
Ballagi Géza.
Réthy László.
Óvári Kelemen.
Alexander Bernát.
Vargha Gyula.
Kolosvári Sándor.
Asbóth János.
Farkas Lajos.
Fayer László.
Edvi Illés Károly.
Nagy Ernő.
Böhm Károly.
Gaal Jenő.
Gr. Andrásy Gyula.
Balogh Jenő.
Zsögöd-Groschmid Béni.
Beúthy Ákos.
Reiner János.
Thirring Gusztáv.
26. Kunz Jenő.

Levelező tagok :

Ortvay Tivadar.
Myskovszky Viktor.
Szentkláray Jenő.
Csontos János.
Kőváry László.
Ballagi Aladár.
Bunyitay Vincze.
Csaplár Benedek.
Téglás Gábor.
Acsády Ignác.
Szádeczky Lajos.
Nagy Gyula.
Óváry Lipót.
Márki Sándor.
Marczali Henrik.
Komáromy András.
Békefi Remig.
Karácsonyi János.
Schönherr Gyula.
Tagányi Károly.
Borovszky Samu.
Csoma József.
Fináczy Ernő.
Wertheimer Ede.
Nagy Géza.
Wosinszky Mór.
Angyal Dávid.
Kollányi Ferencz.
29. Szendrei János.

III.

Mathematikai és természettudományi osztály.

Osztályelnök : Than Károly ig. és rt.

Osztálytitkár : König Gyula rt.

Tiszteleti tagok :

Gr. Széchenyi Béla ig. t.	Gr. Teleki Samu.
Semsey Andor ig. t.	Fehér Ipoly.
Konkoly-Thege Miklós.	Kruspér István.
B. Podmaniczky Géza.	8. Duka Tivadar.
A) Math. és phys. alosztály.	B) Természettudományi alosztály.

Rendes tagok :

Than Károly ig. t.
Szily Kálmán, főtitkár.

Rendes tagok :

Krenner József.
Högyes Endre.

B. Eötvös Loránd, elnök.
 König Gyula.
 Wartha Vincze.
 Fröhlich Izidor.
 Schuller Alajos.
 Lengyel Béla.
 Lipthay Sándor.
 Kherndl Antal.
 11. Réthy Mór.

Entz Géza.
 Thanhoffer Lajos.
 Horváth Géza.
 Klug Nándor.
 Koch Antal.
 Klein Gyula.
 Lóczy Lajos.
 Schulek Vilmos.
 11. Lenhossék Mihály.

Levelező tagok :

B. Mednyánszky Dénes.
 Kerpely Antal.
 Schulhof Lipót.
 Balló Mátyás.
 Rónai Horváth Jenő.
 Schenek István.
 Gothard Jenő.
 Vályi Gyula.
 Fabinyi Rezső.
 Ilosvay Lajos.
 Zipernovszky Károly.
 Rados Gusztáv.
 Kosutány Tamás.
 Hankó Vilmos.
 Schulek Frigyes.
 Kövesligethy Radó.
 Kürschák József.
 Winkler Lajos.
 Lenard Fülöp.
 Farkas Gyula.
 Tötössy Béla.
 Bugarszky István.
 Hoor-Tempis Mór.
 Kalecsinszky Sándor.
 25. Schlesinger Lajos.

Levelező tagok :

Galgóczy Károly.
 Chyzer Kornél.
 Batizfalvy Sámuel.
 Böckh János.
 Bedő Albert.
 Korányi Frigyes.
 Mocsáry Sándor.
 Inkey Béla.
 Daday Jenő.
 Paszlavszky József.
 Brusina Spiridion.
 Schmidt Sándor.
 Genersich Antal.
 Török Aurél.
 Bókay Árpád.
 Franzenau Ágoston.
 Ónodi Adolf.
 Mágócsy-Dietz Sándor.
 Kétly Károly.
 Apáthy István.
 Jendrássik Ernő.
 Staub Móricz.
 Méhely Lajos.
 Pertik Ottó.
 Tormay Béla.
 Istvánffi Gyula.
 Tangl Ferencz.
 Schafarzik Ferencz.
 29. Rátz István.

A M. Tud. Akadémia czimere.

(*Viszota Gyula* január 4-ikén bemutatott dolgozata.)

Az Akadémia alapintézetének és rendszabásainak kidolgozására összehívott küldöttség¹ 1828 márczius 20-án tartott (hatodik) ülésében, a társaság tagjai számára adandó oklevél szövegéről és az ebben alkalmazandó pecsétről tárgyalván, elhatározta, hogy az oklevél stílusát és a pecsét formáját végleges elhatározás előtt be kell mutatni. Fejér György és Jankovits Miklós a küldöttség XIII. ülésén, 1828 márczius 30-án bemutatták oklevél-mintájukat, s ez alkalommal hozta meg a küldöttség ez ügyben határozatát. E tárgynál ugyanis felszólalt gróf Széchenyi István, és azt az óhaját fejezte ki, hogy az oklevélnek nemcsak a foglalatját, hanem „külsőjét és csinos formáját is figyelembe kell venni“, s éppen ezért szükséges volna ez utóbbit is tanácskozás tárgyává tenni. Erre gróf Teleki József elnök megjegyezte, hogy a forma felett való tanácskozásnak csak akkor volna értelme, ha kész „rajzolatok“ volnának kéznél. Mivel azonban ily minták készítése időbe kerül, a gyűlés az elnök indítványára elhatározta, hogy az oklevél formáját és a pecsét alakját akkor fogják véglegesen meghatározni, a mikor a király a társaság alapszabályait jóváhagyta és az Akadémia tényleg feláll.

A pecsét ügye az Akadémia megalakulása után tényleg szóba került, még pedig az Évkönyvek tárgyában kiküldött bizottság jelentése alkalmával. Ez a küldöttség,² 1831 február 20-án beadott jelentése szerint, az Évkönyvek külső formája (címlapja) ügyében azt ajánlotta, hogy a cím alá („Magyar Tudós Társaság Évkönyvei“) a társaság rézmetszetű *czímerét* kellene vignett-képen alkalmazni.

Az oklevél, a pecsét és a czimer kérdése 1831 december hava folyamán újból szóba került és ekkor már az Akadémia

¹ Lásd a felállítandó Magyar Tudományos Társaság Alapintézetének és Rendszabásainak elkészítésére kirendelt küldöttség jegyzőkönyveit (írta Horvát István) az Akadémia főtítkári hivatalának iratai között.

² A küldöttség tagjai Fáy András, Gebhardt Ferencz, Kis János, Schedel Ferencz, Szilasy János és Szlemenics Pál voltak.

határozott ez ügyben. A kis-ülések december 12-iki jegyzőkönyvének 194. pontja világosít fel erről, de csak annyit mond, hogy a kis-ülés az akadémiai oklevél formájáról, a pecsétről és a címerről határozott s éppen ezért, mivel a címerről már határozott, de másrészt azért is, mivel szokásos tudományos egyesületnél, hogy jelszóval éljen, az Akadémia pecsétje pedig munkában is van, az elnök felszólította a tagokat, elmélkedjenek egy rövid és alkalmas jelszóról.

Az Évkönyvek I. kötete,¹ a mely az 1831. évi kis-üléseken történtek eredményét összefoglalva adja, többet mond e tárgyról a jegyzőkönyveknél. E szerint gróf Széchenyi István ajánlott a társaságnak oklevélmintát, czímet s ezeket az ülés elfogadván, megbízta őt az ajánlat végrehajtásával.

Hasonlóképen többet mond az Évkönyv a jegyzőkönyveknél a jelszóról is, mert a míg a december 27-iki kis-ülés jegyzőkönyve csak azt említi, hogy az ülés jelszól a „Borúra derü“-t fogadta el, az Évkönyv azt is megemlíti, hogy az ülés az ajánlott jelszavak közül (sikerre; győzzön, a mi jobb; vezető nem vezér; borúra derü) szótöbbséggel a Széchenyi István ajánlotta „Borúra derü“-t fogadta el.

Széchenyi megbízatásában csakhamar eljárt s már az 1832-ik évi első igazgatósági ülésen, január 8-án jelentette, hogy az okleveleket és a levelezésekhez szükséges pecsétet megbízatásához képest, a legjobb bécsi művészeknél megrendelte. Az oklevelet azonnal készen be is nyújtotta, a pecsétre nézve pedig jelentette, hogy nemsokára elkészül; egyúttal kérte az ülést, hogy a kialakult árt, 106 aranyat, a művészeknek fizesse ki. Ezt a gyűlés teljesítette.

A számadások szerint, melyek megvannak a főtítkári hivatal iratai közt, az okleveleket Bielszky János, a topáz pecsét-nyomót Pichler Lajos olasz cameo-metsző, a czímet aczéllapon Stöber Ferencz metsző készíté, úgy, hogy a 92 tagsági oklevelet már 1832 júniusában az Akadémia titkári hivatala szétkülldhette.

Széchenyi megbízatásának, mint látjuk, teljesen megfelelt. De ő már megbízatásakor arra határozta el magát (lásd alább Waldstein levelét), hogy az Akadémia czímerét olajfestményben is elkészítteti s oda ajándékozza az Akadémiának. Ezt meg is tette. Az 1834. évi június 4-iki kis-ülésen, mint elnök jelentette, hogy Ender János bécsi festőnek legújabb festményével, „mely a társaság czímerét tevő allegóriai ábrázolatot mutatja“, kedveskedik.

A kis-ülés a társaság „hálájának buzgó kijelentése mellett“ a festménynek a teremben kifüggesztését rendelte el s egyúttal

¹ L. a 72. lapon.

tudósítását a nagygyűlés elé terjesztette, a mely a november 5-iki gyűlésen „hálaérzetét a titoknak útján“ megíratta a távollevő Széchenyi Istvánnak.

Ez előzményekből kétségtelenül kitűnik tehát, hogy az oklevélmintát, a pecsétnyomót és a czimert Széchenyi ajánlotta az Akadémiának.

A pecsétnyomón és a czimeren levő ábrázolatra nézve, különösen ennek keletkezésére nagyon érdekes adatokat nyújtanak Széchenyinek Naplói.

Mint ismeretes, Széchenyi már 1824 óta eszményi szerelemmel szerette Zichy Károly ifjú feleségét, a szép Seilern Crescentiát. Oly szerelem volt ez, a mely Széchenyinek egész lényére és jövőjére, mint maga bevallja, nagy befolyással volt. Naplói ez időben igazán a kesergő szerelem hangján vannak írva. Minden lap telve e nő iránti epedéssel, csak őt dicsőíti. E szerelem hatása alatt határozza el magában, mint sokszor kifejezi, hogy jobb ember lesz, életét hazájának szenteli. Minden legkisebb dolognál, a melybe kezd, ő jut eszébe, hozzá fordul. Így tett akkor is, a mikor az Akadémia czimeréről gondolkozott. 1829 febr. 18-án levelet ír neki s ebben a pecsétről így ír: „Ich schicke Ihnen in der Rolle den Brief der gelehrten englisch asiatischen Gesellschaft. Sehen Sie es an und trachten Sie für unsere Gesellschaft ein passendes Siegel zu erfinden. Sie sollten es bestimmen in der That, denn weisz Gott — Sie sind dessen Urheber und Grund Ursache¹ — ich schäme mich nicht zu gestehen, so wie ich mich damit brüste, dass Sie mich zu einen bessern Menschen gemacht haben, dass ich nichts wäre ohne Sie, und dass ich gewiss wieder ohnmächtig dahin sinken würde, sollten Sie mich fallen lassen.“

Crescentia nem ajánlhatott semmit, mert tényleg Széchenyi gondolta ki a czimert. Ezt bizonyítja Naplójának egy más helye. 1830 április 15-én feljegyzése szerint egy papírlapon a következőket írta imárottjának: „Ich sende Ihnen“² das was ich zu dem Siegel der Gelehrten Gesellschaft proponiren will — ! Ich dachte an Sie als mir die Idee des Gemäldes kam — Vous devez faire sortir le vieux Scythe, que l'aigle représente, des Ténèbres — ! O mein schönes Ideal wie zerrinst du! — Alle meine Arbeit umsonst!“ Ime, a franczia idézet felvilágosít arról, mit akar a pecsét és czimer kifejezni: Széchenyi a sas (Scytha), kit a nő (Crescentia) a sötétségből kivezet és

¹ Még 1826 január 30-án ezt írja Naplójában: „Sie (Crescence) wird bestimmen, ob ich fortdienen, ob ich quittiren werde. Sie kann die Ursache seyn, dass ein ganzes Volk regenerirt werde. — Die Amphitrite, die einen Adler zu trinken gibt.“

² A pontozott helyek ki vannak a Naplóban törölve.

nemessé tesz. Meg kell jegyezni azt is, hogy Széchenyi a czimert, illetőleg az allegóriai ábrázolatot megmutatta több ismerősének s ezek különféleképen magyarázták. A nádornak és Metternichnek tetszett. Ez utóbbi úgy magyarázta az allegóriát, hogy az osztrák sas magyar tokajit iszik. Mások, mint Z(ichy) Henriette, meg azt hitték, hogy az osztrák sas a magyarok gazdagságát szíja ki.¹

Áttérve az allegóriai ábrázolat leírására, először meg kell jegyezni, hogy a pecsétnyomón látható ábrázolat eltér a czímeren láthatótól, ez pedig az olajfestményétől.

Az eltérés történetére világot vetnek gróf Waldstein Jánosnak, Széchenyi barátjának levelei.²

Waldstein 1831. évi szeptember 7-iki levelében említi legelőször az akadémiai czimert. Azt mondja e levelében, hogy Ender János bécsi festőt csak 6—7-szeri keresés után találta meg s Ender — ki a czímer metszéséről beszélni fog Stüber Ferencz metszővel — megígérte, hogy a czimert ábrázoló képet kicsiben is elkészíti és elküldi.

Ender megtartotta szavát s megrajzoló a festményt kicsiben, hogy Széchenyi véleményt mondjon róla. E rajzot Waldstein 1831. évi szeptember 15-iki levelében elküldötte Széchenyinek, megírván egyúttal a hozzátartozó magyarázatot és a hibákra vonatkozó véleményét is. Legelőször is megírta, hogy Ender a megbeszélés óta mit változtatott, vagy mit akar változtatni a képen. „Változtatta a figurának állását: testében több mozgás, vagy legalább mozdulhatás, alúl a bagoly, a kép hátullya más-ként világítva, s a legnagyobb változás a köpönyeg: ez vörös lenne a képen, a zivatar által előre hajtattva: a sas még süssabb lenne, mert most egy beteg csókához hasonlít.“ Waldstein ezután saját véleményét írta meg. Egyetértett Enderrel abban, hogy a czímer gyanánt készülő metszésnek oválalakúnak és kisebbnek kell lennie a küldött rajznál. Az alakot (a nő alakját) jónak tartotta. A pajzsra nézve szintén egyetértett Enderrel, a ki a pajzsban alkalmazandó magyar czímer körül — melyről az a véleménye, hogy a festményen aránylag kisebbnek kell lennie, mint a metszésen — allegóriai figurák alkal-

¹ 1830 decz. 1-én így ír Naplójában: „Beym Palatinus gewesen. Wegen dem Siegel der Gelehrten Gesellschaft angefragt, ob er keine Reflexion hätte.“ — Decz. 4-én: „Bey Molly wurde das Insiegel der Academie in Discussion genommen, Mett — gefiel es. Henriette Z. — behauptete „Es sey der Oesterr. Adler der Hungarns Reichthum ausgesaugt“. Man muss es ändern, denn es ist Anathema darüber. Mir ist leid, dass ich es gezeigt habe.“ — Decz. 6-án: „Das Siegel der Academie zeigte ich an Mett etc. Alle glaubten der Oesterr. Adler trünke Tokayer etc.“

² Levelei a M. Tud. Akadémia Széchenyi-Múzeumában vannak.

mazását ajánlotta, mert ezek a főtárgyat, a kifejtendő eszmét magyarázhatnák és mert így a pajzsos és a czimer körül levő üres hely eltűnnék.

A bagolyra, „a füles sötétség madarára“ ajánlotta, hogy maradjon el teljesen, mert csak nyerne vele a kép.

Majd azután azt is kifejtette Waldstein, miképen értelmezi az allegóriát. „A Sas ábrázolja a magyar erőt, mely a vadságsötétségből előrepenyvén, a csinosodás, idomulás mennyei serlegéből iszik, tehát ez a személy nem lehet Pannónia vagy Cybeleforma lény, annál inkább, mert ez által ismétel (a sas Magyar, az asszony is) történné, pedig nem elég, ha csak a Magyar ész emeli, ápolgattya a Magyar erőt.“

Mindezért a fejére nem tehetne fal-koronát, sem diadémot, hanem inkább örökzöld koszorút fűzetne aranyhajfürtei közé, mert ez a virág sohasem hervad és ékesíti még az idomtalan törzsököt is s „bájt, kecsét von az erőre“.

Megjegyzí azt is, hogy az örökzöld koszorú ellenkezik némileg azzal, hogy a szűznek, „a kimondott vélekedés szerint“, pánczéllal kell ellátva lennie; de szerinte ez csak a képnek hasznára válnék, mert a koszorú a pánczéllal kifejezett szigorúságot egy kissé enyhítené. Egyáltalában jobbnak tartaná, ha az alak arcza nem volna oly nagyon komoly, hideg tekintetű, a milyennek Ender ábrázolja, kívánná, hogy inkább „a csinosodás bájos képe“ legyen, mert csak ez bilincseli, köti le az erőt, „miután a puszta chaosból kivonta: Himmlische Rosen ins irdische Leben; ha komolyan néz (már pánczélja úgy is lévén), bizony az erős is, ha nem retteg, de még is oda nem húzódik“.

A köpönyegre nézve teljesen megegyező volt Waldstein véleménye Enderével. Azt vélte, hogy az alak e nélkül *oszlopporma* volna, mint valami kísértet, míg így a köpönyeg az álló alaknak mozgást ad.

Waldstein leveléből, mint láthattuk, teljes biztossággal megállapítható, hogy a czimer eleinte más alakú volt, kivehető az is, hogy Széchenyi (fenti eredeti) tervét másokkal megvitatta, de az is, hogy Waldstein észrevételei helyesek, finom érzékre vallanak.

Sajnos, nincs meg Széchenyinek Waldstein e levelére küldött válasza s így nem állapítható meg, mikor fogadta el Széchenyi az ajánlott változtatásokat.

Az allegorikai ábrázolatot tehát a pecsétnyomó, a czimer és a festmény örökíti meg.

A pecsétnyomó a legrégibb, mert 1832 januárjában készült.¹

¹ Waldstein 1831 szept. 24-iki levelében tudatta Széchenyivel, hogy Ender a kolera elől egész családjával Badenbe menekült, így commissióját a kép ügyében nem végezhetette. Bizonyos, hogy decz. 12-ike előtt már el volt határozva a czimer alakja is,

Ezen a nő arcza oldalt fordul, fején még fal-korona, balkezevel a pajzsra támaszkodik, a melyen a magyar czimer van a koronával; a sas nem szép, beteg csókához hasonló.

Csak valamivel később készült el a czimer s az Évkönyvön jelent meg legelőször. A sas itt is csunya, igazán beteg csókához hasonló ez is; a kép háttere komor, az alaktól balra a villám cikázása nagyon pregnáns, borulat jobbra is van s csak távol kissé világosabb a tér a hegyek táján; az alak mellett sziklák között víz esik, a Vaskaput jelképezve. Maga az alak vidám ábrázatú, fején már örököld koszorú, mellén pánczéling van, balkezevel pajzsra támaszkodik, melyen a korona nélkül levő magyar czimer látható. A kép alatt jelszó: Borúra derű 1831 s Ender J. rajzolónak és Stöber F. metszőnek neve olvasható.

A festmény ezektől lényegesen különbözik, leginkább mutatja, hogy Széchenyi elfogadta a Waldstein ajánlotta összes változtatásokat.

A sas szép, igazi sas; az alak derült arcú, haja között ritka örököld koszorú, mellén nincs pánczél, balkarjával pajzsra támaszkodik s ezen allegorikai képek vannak; a háttérben a villám nem oly pregnáns, a Vaskapú jelzése sokkal természetesebb.

Egyébként álljon itt a festménynek az a leírása, mely a Tudománytár I. kötetében¹ jelent meg s a mely, úgy látszik, a czimer hivatalos magyarázata lehetett. „Tárgya a 11' magas, 8' széles olajfestménynek az az allegorikai képlet, melyet a tudós társaság czimerében is visel és Stöber Ferencz által metszve, vignettképen Évkönyvei czimén is találhatik. A szeliden világosított előtérben egy asszonyi alak látható, melynek lelkességgel párosult enyhe vonásai éreztetik a nézővel, hogy benne a tudás világánál megszeliidült erkölcs istenasszonya nyújtja a magasb emberisedés csészéjét a régi nemzetnek, mely agg erős sas' képében leng feje fölött. A' táj, honnan ez jó, borús és csak az el-elvillogó villám gyenge világa hágy a háttérben fekvő előkorba pillantanunk. A műveltség istennéje bal karjával a' hon czimerét² viselő pajzsra támaszkodik, melynek körületén, emelt³ munkát képező ecsettel, Leo pápa látszik a' nagy hunn király elébe könyörögve járulni. A' középett látszó hazai czimer mellett Minerva áll, mikép az e mögött fátyol alatt veszteglő Pannonia' leplét feltárja. A' czimer alatt az academia jelszava olvasható:⁴ Borúra derű 1831. A' vidék egyik oldalterén Vaskapu melléke

¹ 1834 245. lap Festészet czim alatt.

² Korona nélkül.

³ Kidomborodó.

⁴ S jobbról e felírás: A' M. Académiának emlékül G. Széchenyi István 1834.

sötétlik: a' nemeslelkű polgár fáradozásainak jelen mezeje, honnan a jövődő kémlőjének annyi szép remény mosolyog".¹

Végül még csak egy körülményt kell megvilágítani, azt, miért készült el a festmény csak 1834-ben. Erre felvilágosítást nyújt Széchenyinek Bajzához 1833 ápr. 25-ikén írt levele, melyben Enderről azt írja, hogy vele ellenséges lábon van, mert ő igazi másoló lett s ezt nyersen szemére lobbantotta.

Ugyanezt bizonyítja Waldsteinnek 1833 október 30-ikán kelt levele. Széchenyi október végén 3 levéllel kereste meg barátját a festmény ügyében s erre Waldstein fentemlített levelével válaszolt. Kitűnik e levélből, hogy Ender nagyon sértve érezte magát, mert Széchenyi a kép ügyében kemény levelet írt neki s nem volt arra bírható, hogy az ügyben szóljon Széchenyivel, ha ez előbb „egy kis avancet nem ad“. Waldstein maga is azon véleményen volt, hogy Ender nem írhat Széchenyinek, mert miért is írna: „azért hogy skizzet tőle elvetted, s a mint bizonyosan gondollya máshoz mentél? — vagy azért írjon ő, mert Ammerling² rossz rajzot készített, a mit neki tudni sem szabad, más-ként kinevet bennünket“.

Majd felajánlja szolgálatát, hogy a dolgot nyélbe üssék. Ebből kitűnik, mi okozta a nézeteltérést. Waldstein két módot ajánl Széchenyinek:

1. Írjon Endernek egy általa átadandó levélkét, melyben kijelenti, hogy van bizalma az ő tehetségében, hogy az alak („fatale Figur“), mely most nem tetszik, helyessé, tisztességgé fejlődik. Majd ő maga (Waldstein) is mindenképen hatni fog rá, hogy azután „óh, szegény Akadémia, hosszú vajúdás után egy quasi *emberi* civilisatiót nyer“, mert isteniről nálunk, a hevesi tisztújítás után, szó sem lehet.

2. Ha egy évig várhat a képpel, megteszi a dolgot maga. Menjen ő (Széchenyi) csak Angliába vagy Stambulba s egy év alatt gondoskodik arról, hogy a kép az Akadémiában már lógjon is.

Széchenyi Waldsteinnak első ajánlatát fogadta el³ s a festményen, mely Endernek jó képe, a női alak szépen sikerült.

¹ Megjegyzi még a tudósítás, hogy a kép több ezer forintjába került az ajándékozoznak s Londonban készült remekmivű kerettel van ellátva.

² Akkor élő bécsi festő.

³ Naplójába 1833 decz. 3-án beírja: „Mit Ender Versöhnung“.

Jelentés a II. nemzetközi földrengési értekezletről.

(Kövesligethy Radó 1. tag 1903. decz. 14-én tartott előadása.)

A seismikus vizsgálatokra a természettől ráutalt Olaszország után hazánk volt a második állam, a mely Svájc példáját követve, 1882-ben földrengés-bizottságot alakított. Tevékenységét, a melyet a külföld hálásan elismert,¹ kezdettől fogva egészen a legutóbbi évekig a M. Tudományos Akadémia anyagi támogatása tartotta fenn és ezért illőnek tartom, hogy hálánk kifejezésével, ezen a helyen számoljak be azon nemzetközi seismologiai értekezletről, mely a bizottság fontosságát az ország határain túl terjesztve, a nemzetközi hálózatnak fontos láncszemévé teszi. A szóban forgó kérdések különben magukban is olyanok, a melyek iránt Akadémiánk mindenha melegen érdeklődött és a tárgyunkkal legszorosabban kapcsolatos vizsgálatoknak egyizben már legnagyobb kitüntetését adta.

Gerland, a földkéreg fizikájának szorgalmas kutatója már a londoni, majd a berlini földrajzi nemzetközi congressuson sürgette a seismikus megfigyeléseknek a fokméréshez hasonló nemzetközi egyesítését, és fáradságot nem ismerő tevékenységével sikerült a német kormány figyelmét tárgya számára lekötöni és 1901 áprilisban az első nemzetközi seismologiai értekezletet összehívni. Ezen értekezleten Ausztria, Belgium, Dánia, Japán, Németország, Oroszország, Svájc és Magyarország vett részt. melyet Konkoly Miklós, Schafarzik Ferencz és jelentéstevő képviselt. Már akkor úgy hálálták meg a magyar földrengés-bizottságnak Schafarzik szép előadásában ismertetett tevékenységét,² hogy a Helmert elnöklete alatt kiküldött hattagú nemzetközi állandó bizottságba jelentéstevőt is beválasztotta.

Az értekező czélja magánjellegű nemzetközi földrengés-társaság alapítása volt, de a teljes felhatalmazással jött japán és orosz képviselők ehhez nem járultak hozzá, hanem azt javasolták, hogy magánjellegű társaság helyett az *államok* nemzet-

¹ Verhandlg. d. erst. internat. seismol. Konferenz. Leipzig 1902. 7. l.

² U. o. 147. l.

közi szövetkezését (Association internationale des États) létesítsük. Erre nem volt felhatalmazásunk, de meggondolva, hogy idők folytán az ilyen társulás sikeres működése céljából úgyis hivatalos jelleget fog ölteni, egyhangúlag kimondhattuk a terv czélszerűségét és felkértük a tárgyalásokat élénk figyelemmel kísérő német kormányt, hogy diplomatai úton támogassa az egyes államok kormányánál az életrevaló tervet. Időközben megbíztuk a strassburgi kitünően felszerelt intézetet és Gerlandot, hogy a munkát egyelőre megkezdje és vezesse.

A német kormány a szükséges lépéseket meg is tette és maga a német császár is élénken érdeklődött a terv iránt, melyben a békés együttműködésnek új lehetőségét látta.

A mi kormányunk és különösen a Vallás- és Közoktatási miniszter úr kezdettől fogva hajlandóságot mutatott a kérdés iránt, gondoskodott a szükséges összegnek a jövő költségvetésbe való beállítása iránt és elhatározta, hogy a II. értekezleten is hivatalosan képviselteti magát, noha időközben Ausztria, melynek néhány nagyon fontos, akadémiai támogatással fentartott állomása van, a munkát az akadémiák szövetségére akarván hárítani, saját eljárására hivatkozva, részvétellink megtagadását tanácsolta. Ez késői magyarázata annak az akkor feltűnő ténynek, hogy a bécsi akadémia útján bejelentett képviselő az I. értekezleten nem vett részt. Formális felhatalmazásom nem volt ugyan, de mégis az a tájékoztató útmutatás, hogy a nemzetközi fokméréshez való hozzájárulásunk összegét nem szabad túllépnünk.

Kormányunk elhatározása két okon fontos. Először a nemzetközi vizsgálatokból nem hiányzik az az ország, a melynek földjén át a távol Kelet sűrű rengései nyugat felé vonulnak és másodszor hazánknak, mint a fokmérésben és a méterbizottságban is, külön szavazata van. A határozott lépés eredményezte végre, hogy Ausztria, a mely tudósításaim szerint tervével egymagára maradt, az utolsó pillanatban mégis küldött, Mazelle triesti igazgató személyében, hivatott képviselőt.

A II. értekezlet 1903 július 24—28-ikán volt ismét Strassburgban és ezen már 20 államnak hivatalos kiküldöttje vett részt. Ezen államok és képviselőik a következők: Anglia (G. H. Darwin és John Milne); Argentína (Hauthal); Ausztria (E. Mazelle); Belgium (Folie, Lancaster); Bulgária (Spas Watzof); Chile (Delfín Guevara); Congo (Lagrange); Egyesült-Államok (H. F. Reid); Japán (F. Omori, A. Tanakadate); Magyarország (Kövesligethy); Mexico (Aguilera); Németalföld (van der Stok); Németország (Becker, Börgen, Credner, Gerland, Günther, Haid, Helmert, Kautz, Richthofen, Rudolph, Schmidt, Schütt, Wagner, Wiechert és többen); Olaszország (Grablowitz, Palazzo); Oroszország (Backlund, Lewitzky, Pomerantzeff); Portugál (Chaves); Románia

(Hepites); Spanyolország (Cirera); Svájc (Forel, Riggenbach); Svédország (Hildebrandsson) és számos vendég, a kik közül felemlítendő: Magyarország részéről Konkoly Miklós, Bosznia részéről Ballif építészeti főtanácsos, Cancani, Forster strassburgi egyetemi rector, Hecker, Montessus de Ballore Abbevilleből, Neumayer, Valentiner és Weigand. A német kormány Kautz titkos kormány-tanácsost küldte ki.

Az értekezletet, melynek ezúttal nem annyira a tudományos előadás, mint inkább az alapszabályok és a tudományos teendők megvitatása volt a teendője, Hohenlohe-Langenburg herceg védnök, császári helytartó nyitotta meg, a mire Gerland az időközben tett haladásról és munkálatokról tett jelentést. Az értekezletnek négy általános és három bizottsági ülése volt, a melyen elnököltek:

- I. ált. ülés: Backlund, Richthofen, Tanakadate.
- II. ált. ülés: Darwin, Credner, Lagrange.
- III. ált. ülés: Helmert, Forel, Kövesligethy.
- IV. ált. ülés: Palazzo, Günther, Hildebrandsson.
1. biz. ülés: Lewitzky, Mazelle, Gerland.
2. biz. ülés: Milne, Omori, Wiechert.
3. biz. ülés: Grablowitz, Lancaster, Schmidt.

Az értekezlet főtitkárai voltak Rudolph és Weigand, és az általános ülés számára az első bizottság főreferense Wagner.

Az értekezlet négy napon a Landesausschuss palotájában hét ülést és néhány tudományos és ügyrendi kérdésben albizottsági ülést tartott. Az elhárítandó főnehézség az volt, hogy Anglia és az Egyesült-Államok, a melyekben e fajta munkálatok teljesen függetlenül a kormány beavatkozásától magánkézben vannak, attól tartottak, hogy kormányuk nem fog nemzetközi munkálatban részt venni. Felhatalmazás nélkül jöttek és méltán zokon vették volna, ha a műszerek egységesítésének kényszere folytán Anglia gyarmatainak 37 pontján működő Milne-féle horizontális ingákat fel kell cserélniök. Elismerve némely kérdésben az egységes eljárás szükségességét, nem csupán annak költségeitől, hanem bénító hatásától is féltek, a mely az önálló kutatást elnyomhatná. Tehát inkább lazább szervezetű társulás mellett emelték fel szavukat és Forel biztosítani akarta közreműködésüket azon javaslatával, hogy nemtag-államok tudományos társulatai vagy állami intézetei is lehessenek tagok. E javaslatot azonban ily nagy általánosságban elvetették.¹

A többi képviselő sem igen mert szavazni, mert nem volt felhatalmazása, hanem csak jelentéstétel végett küldetett ki. Gerland és Kautz azonban több ízben nyomatékosan kiemelte,

¹ L. alább Alapszabálytervezet. 6. §.

hogy minden állam megfigyeléseiben és módszereiben teljesen autonom, és hogy minden kérdésre való szavazatunk teljesen egyéni, mely a kormányokat nem kötelezi és szabad döntésének jogát nem csorbitja. E kijelentések a felmerült aggodalmakat teljesen eloszlatták.

Az alapszabályok tervezete — és kormányunkkal szemben természetesen csak tervezetet dolgozhattunk ki — már ezekből is láthatólag élénk discussiókra adott alkalmat, a mely sokkal több időt vett igénybe, semhogy gondoltuk. Az I. értekezleten általánosságban elfogadott tervezetet bizottságilag át kellett alakítani és még ahhoz is hozzájárult Hepitesnek különösen orosz részről erősen támogatott pótvajaslata, a melyre a békés meg-egyezés kedvéért aggályos, és mind költséget, mind munkát egyaránt szaporító volta ellenére a németek is, külön ülésben hozott határozat folytán, egyhangúlag szavaztak. Ellene csupán az ülésnek két elnöke, Foré és Kövesligethy szavazott, a mit a németek kissé merész általánosítások mellett hálásan elismertek.

A tervezetnek főbb pontjai különben a következők:

1. §. Az associatio célja a seismologia mindazon feladainak támogatása, a melyek csupán számos, az egész Földre eloszló rengés-állomás együttműködése által oldhatók meg.

Ennek főbb eszközei:

- a) közös elvek szerint tett megfigyelések;
- b) különösen fontos részletkérdések körül tett kísérletek;
- c) seismikus observatoriumok alapítása és támogatása oly országokban, melyek az associatio segélyére szorulnak;
- d) a különböző országokból beérkező jelentések gyűjtésére és feldolgozására szolgáló központi hivatal szervezése.

2. §. Az associatio tagjai azon államok, melyek hozzájárulásukat bejelentették. A felvétel az állandó bizottság elnökénél való jelentkezés alapján történik.

3. §. A szövetkezetbe lépő minden állam a megjelölt célokra évi díjat köteles fizetni. A díjak teljes összege minimumban 20,000 márka.

4. §. A tagdíjak nagyságát a következő fokozat dönti el:

- a) öt millió lakosságot meg nem haladó állam 400 márka évi díjat fizet;
- b) öt-tíz millió lakossággal bíró állam évi díja 800 márka;
- c) tíz-husz millió lakossággal bíró állam évi díja 1600 márka;
- d) husz milliónál nagyobb lakossággal bíró állam évi díja 3200 márka. Új állam hozzájárulása nem csökkenti az egyes államok évi díját.

5. §. A szövetkezet szervei: a) a közgyűlés; b) az állandó bizottság; c) a központi hivatal.

6. §. A közgyűlést a szövetkezett államok kiküldöttjei

alkotják; legalább négyévenként tárgyal. A meghívást az állandó bizottság beleegyezésével annak elnöke intézi, a ki a közgyűlés elnöke is lehet. Seismológiával foglalkozó tudományos társulatok, akadémiák és intézetek kívánságukra felhatalmazhatók, hogy a közgyűlésen tanácskozó-szavazattal bíró kiküldött útján képvisel tessék magukat. Az állandó bizottság elnöke hasonlóképen a közgyűlésre szóló meghívókat is bocsáthat ki.

7. §. A szövetkezetet, szerveit és ügyrendjét illető szavazásoknál minden képviselt állam csak *egy* szavazattal dönt. A szövetkezett, de *nem* képviselt állam szavazati jogát más jelenlevő kiküldöttre ruházhatja. A határozatokat csak a szövetkezett államok legalább is felének a jelenléte emelheti jogerőre.

8. §. Tudományos kérdések megvitatására a közgyűlés folyamán bizottságok küldhetők ki, a melyeken minden delegált részt vehet.

11. §. Az állandó bizottság a központi hivatal igazgatójából és minden egyes államnak e célra kinevezett tagjából alakul. Az állandó bizottság elnökét és alelnökét saját kebeléből választja. A főtítkár egyszersmind a központi hivatal egyik állandó dolgozótársa és mint ilyen az állandó bizottság tanácskozó tagja.

Ezen utolsó pontot Hepites javaslata törölte és a főtítkárt is az állandó bizottság tagjaiból választatja.

Az állandó bizottság elnöke és a központi hivatal igazgatója nem lehet ugyanazon személy.

Az állandó bizottság elnöke az érdekelt kormányokkal, csak berlini képviselte által, diplomatiái úton érintkezik.

12. §. A szövetkezett államok évi díjai és esetleges más bevételek fordítatnak:

- a) az associatio közleménveire és igazgatására;
- b) a főtítkár javadalmazására;
- c) azon idevágó elméleti vagy kísérleti dolgozatok támogatására vagy jutalmazására, melyeket a közgyűlés külön határozata elrendelt;
- d) az associatiótól alapított observatoriumok berendezésére és fentartására.

A pénz kezeléseért a központi hivatal igazgatója felelős, ellenőrző közege az állandó bizottság.

13. §. A központi hivatal olyan kapcsolatban van a strassburgi német császári földrengési központi állomással, hogy ennek igazgatója egyszersmind a központi hivatalnak is igazgatója, és hogy az állomás felszerelése és munkaereje a nemzetközi földrengés-kutatásnak is szolgálatában áll.

A központi hivatal gyűjti az egyes országok jelentését és ezeket közzététel végett általános átnézetekké dolgozza át.

16. §. E megegyezés egyelőre 1904. április 1-ével kez-

dödőleg 12 évre van kötve és minden tagul jelentkező államra nézve 4 évre meghosszabbítottak tekintendő, ha legalább hat hónappal lejártá előtt felmondás nem adatott be.

Ezután következett az államok francia betűrend szerinti szavazása, a mely — ismétlem — nem köti kormányunkat, hanem mindenestre mind itthon, mind a német kormány előtt emeli határozatunk, illetve javaslatunk fontosságát. Az eredmény egyhangú, 20 igen szavazat. Természetesen minden államnak, tehát Németországnak is csak egy szavazata volt.

Külön emlitem meg, hogy Magyarország 16,838,255, illetve a Szent Korona országának 19,254,559 lakosával évi díja 1600 márká vagy 1920 korona lesz, holott a nemzetközi fokmérés céljaira 3000 márkát vagy 3600 koronát fizet.

Már most a további eljárás az, hogy a német kormány diplomatiái úton tudatja az eredményeket az egyes államokkal, természetesen azokkal is, melyeknek eddig képviselőjük nem volt.

Kautznak a német kormány nevében mondott köszönő szavaira Lewitzky és Palazzo felelt, a ki kiemelte, hogy Strassburg kiváló geophysikai intézete és tevékenysége által a mélységeket kutató tudomány központja is, valamint hogy régebben már a tudományos léghajózás nemzetközi centrumává tették.

*

A tudományos program a közetkező kérdéseket ölelte fel:

1. A nemzetközi közös kutatásra kiválóan fontos megfigyelések köre és terjedelme.

a) Nem földrengés-lökésektől okozott mozgások; a földkéreg egyes részeinek mint egésznek mozgásai; egyes részek lassú mozgásai.

α) A mikroiseismikus területi mozgások (tremors).

β) A lüktető mozgások vagy pulsatorius oscillatiók.

γ) A szintváltozások (függő eltérés ingadozásai).

Mind e három mozgásfajta megvizsgálándók:

1. Jelentkezésük módja, ideje és tartama.

2. Keletkezésük okai.

b) Rengéslökések okozta mozgások, a melyek gyors, bár nem ritkán ismételt lefolyásúak.

α) A makroiseismikus mozgások, azaz a közvetlenül érezhető földrengések.

Ezeknél megvizsgálándó:

Az epicentrum és a megrázkódtatott terület fekvése.

A rengés fészkeének mélysége.

Időbeli jelentkezésük, esetleges szakaszosságuk és a rengések oka.

A földrengésekkel gyakran kapcsolatos hangjelenségek.

A Föld főbb rengés-területeinek földrajzi megállapítása.

A seismikus jelenségek kartographiai ábrázolása (seismikus világtérkép).

β) A tengerrengések. Külön kiválasztott helyeken vízszin-mérők felállítása és megfigyelése.

γ) A távoli rengések, azaz makroseismikus lökések mikro-seismikus tovaterjedése.

Felléptük pontos időmeghatározása lehetőleg sok állomáson, a mozgás kiinduló pontjának kiszámíthatása végett.

c) A mágneses műszerek seismikus háborgásai.

d) A seismologia haszna és alkalmazása gyakorlati kérdésekre. Beépítendő talaj, a házak, hidak, boltozatok, vasutak stb. építkezésének módja; a bányalég okozta robbanások megvizsgálása.

A tárgysorozat első pontjához Bárá Eötvös Lorándnál senki illetékesebben nem szólhat, és engedelme és felhatalmazása folytán ismertettem azon módszereket, melyekkel a Föld méhébe hatolt, és azt a hasznát, melyet a bárá Eötvös-féle műszerek állandó megfigyelései különösen Olaszországban és még inkább Japánban hozhatnának azáltal, hogy rétegek hajlását, törését és vetődését igen nagy mélységekig engedné követni.

Bárá Eötvös Loránd maga Schluderbachból 1903 július 19-én kelt és írójának engedélyével közölt levelében e tárgyról különben így vélekedik: „Mi hasznát vehetné a seismologia az én gravitációs megfigyelési módszereimnek? Ez a kérdés. Mennél tovább gondolkodom ezen, annál inkább látom, hogy igen nagyot. Mert ha a czél a földkéregben előálló változások s a velők járó tünetények megfigyelése, akkor az első dolog mégis csak lehetőleg behatolni eme kéreg *jelen állapotának* rejtélyeibe. Földünk tömegei, valamint a felszinen, úgy bizonyára a rejtett mélységekben is *egyensúlyi elhelyezésükhöz* küzelednek; a hol a felszinen nem látunk hegyet vagy égnek meredő sziklát, ott köomlástól sem kell tartanunk, a hol a mélységben a normális földalagnak megfelelő tömegelhelyezkedést figyelünk meg, ott nem kereshetjük földalatti változások okát, a mennyiben azok a nehézségtől erednének. Ilyen helyeken csak thermikus változások okozhatnak rengéseket, kitöréseket stb. vagy az odatóduló víz hatása stb. stb. Ezért bizony jó hasznát vehetné a seismologia annak, ha jól ismerné a földkéreg azon részeit, melyekben az egyensúlyi elhelyezéstől nagyobb eltérések vannak és azokat is, a melyeken ez az egyensúly már helyre állt. Ilyen szabályos területek, minők talán síkságok és a tenger alatt vannak, nagy fontosságúak lehetnének a földrengések elterjedésmódjának tanulmányozására is. Szabályos elterjedésről jóformán csak ilyen párhuzamos rétegekben lehet szó, törések, hajlások azokban az

elterjedést is nagyon bonyolulttá teszik. Bizonyára nagyobb szabályosságot, localis befolyásoktól ment lefolyású rengéseket lehetne ilyen szabályos területeken észlelni. Azt hiszem, jó volna, ha földrengési eszközeink valamelyik csoportját mi is egy ilyen állomáson állítanók fel — a nyár folyamán talán majd találók is ilyent. Nekem úgy látszik, hogy a megfigyelés ilyen állomáson még több felvilágosítást adhatna, mint a helyi zavaroktól befolyásolt földrengési centrumok közelében. Azért bizony érdekes dolog volna a nehézségi változások megfigyelését lehetőleg nagy területre, akár rendszeresen az egész Földre (a mágneses megfigyelések mintájára) kiterjeszteni.

Fontos volna mindenesetre a lehetőleg nagy területekre és sok helyre kiterjesztendő megfigyeléseken kívül egyes állandó observatoriumokban ilyen, a lehetőségig pontos megfigyeléseket éveken át rendszeresen végezni a végből, hogy a földkéregben előálló változásokat megtörténtük után felismerni lehessen. Erre természetesen földrengéses területek volnának a legalkalmasabbak.

Rövid előadásomat ugyancsak báró Eötvös Loránd utasítása folytán néhány példával illusztráltam, hogy pl. szinte a magma határán fekvő rétegnek néhány ívpercczel való meghajlása, vagy néhány kilométer mélyen fekvő réteg törése és pár méternyi vetődése a műszerek mai pontosságával már bizony kimutatható.

Omori, japán tudós, a seismologia egyetemi tanára, ennek hatása alatt meg is ígérte, hogy Budapestre ellátogat behatóbb tanulmányok tételére, de — sajnos — hirtelenül meg kellett szakítania útját. Oddone, a paviai geophysikai intézet igazgatója pedig már régebben szeretett volna báró Eötvös-féle műszerek birtokába jutni.

A nem földrengés okozta mozgások sorában szó esett a viharokról, melyek a seismometert alig befolyásolják. Ellenben zivatar, a barometrikus gradiens megváltozása és tengerekhez közel eső állomásokon a parti hullámtörés hatása nagyon is érzik, annyira, hogy gyengébb rengések feljegyzéseit el is takarja. A Vicentini-féle ingák Páduában híven jelzik, ha Velenczében nyugtalan a tenger, és a parttól 250 kilométerre fekvő Göttingen is megérzi a hullámverést. Japán p. o. meteorologiai-seismikus szempontból két élesen határolt területre oszlik; az egyikben, melyben a földrengések eredete szárazföldi, a rengések gyakorisága tökéletesen párhuzamosan halad a légnyomással; a másik területen a rengések eredete tengeralatti, és ebben a két elem menete teljesen ellentétes. Ide vonatkozó tapasztalatokat már régebben az olaszok is gyűjtöttek nagy számban.

Igen fontosak voltak Darwin fejtegetései a függő eltérítésről és a Hold vonzásáról. Tudvalevőleg kettős felfüggesztésű ingán észlelt Horace testvérével együtt; de, mint most maga is bevallja,

nagyon is hamar adta fel a reményt, hogy a Hold okozta deformációt a Föld szilárd kérgének alakjában kimutathatja. Ezzel szemben az elhunyt Rebeur-Paschwitz más megfigyelőkkel egyező észleletsorozataiból, három egymástól különböző számolás-módon, egybevágóan kimutatta, hogy a Hold elvonulása alatt 35 perc késéssel a talaj legnagyobb hajlása $0^{\circ}.00552$, a mi 85 mm. dagályemelkedésnek felel meg. Az adat helyességét gyönyörűen igazolja, hogy a szilárd földkéreg hullámozása a tengerjárás felhavi periódusának kimaradásából számítva 90 mm.-t tesz. Ebből az is következik, hogy a Föld átlagos rugalmassági modulusa technikai egységekben kb. 300,000, azaz a Föld átlag 15-ször merevebb, mint az öntött angol aczél.

Néhány biztosabban figyelt rengés, például a charlestowni, 107 kilométer mélyen fekvő eredetre utal, tehát oly mélységekre, a melyekben a magas hőmérséklet folytán tektonikus változásokra már nem gondolhatunk. A magam elmélete¹ is igen nagy mélységeket tüntet fel lehetségeseknek, a nélkül, hogy ezzel a földfelület tetemes részének rázkódtatása járna. Ezzel kapcsolatban, különösen Gerland hatására, a tektonikus tényező fontosságába vetett hit megingott, és a földrengésekben inkább magmatikus, tehát vulkáni jelenséget látunk. A magma nyomása a földkéregre természetesen kiválthat tektonikus változásokat is, úgy, hogy a két nézet korántsem oly ellentétes, mint első pillanatra látszhatnék. E kérdésekkel az értekezleten Tanakadate japán tanár foglalkozott.

Günther melegen ajánlotta a rengésekkel járó hangjelenségek megfigyelését, melyekre Cancani már régebben is figyelt. Tudott dolog azonkívül, hogy Rossi Olaszországban egy ideig földbe sülyesztett mikrophonnal is kísérletezett.

Montessus de Ballore megújította a mult értekezleten Baratta-tól tett indítványt, mely az egész Föld seismikus jelenségeinek térképezését javasolja, és Lagrange vulkáni térképet óhajt, mely tervét — úgy látszik — újabban Reclus is támogatja.

A tengeri rengések megfigyelésére már kész kérdőívet tartalmazó javaslatot adtak be, melyhez hozzászólni szükségesnek nem mutatkozott.

Palmieri fontos tapasztalatai alapján jelentéstevő a földi áramok megfigyelését is ajánlotta, melyről a tudományos tárgysorozat megfelekezett. Günthertől melegenpártolt javaslatot adott be, melynek értelmében mágneses műszerek és földi áramok megfigyelése egykor talán még a rengések intenzitásának lemérésére is vezethet.

¹ A seismikus tünemények új geometriai elmélete. Math. és Természettud. Ért. XIII. köt. 1895.

Cancani Rómából, a rengések statistikája kapcsán Milne fontos felfedezéséről szól, melyet már Gerland elnöki megnyitója is kiemelt. Arról van ugyanis szó, hogy a rengések gyakoriságának eddig annyiszor keresett, de még nagyon téveteget periodusa a sarkmagasság-változásaival oki összefüggésbe jutott. A felfedezést, noha teljesen biztosítottak nem tartják még, annyira fontosnak mondták, hogy nem hallgathattam el annak felemlítését, hogy ezen feltevés már nyolcz évvel Akadémiánkban kimondatott. Az egyetemi könyvtárból nyomban kikeresett és az értekezleten bemutatott Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte aus Ungarn XIII. kötetében (432. lapon) betűszerinti fordításban a következő kitétel áll: „Fölötte valószínű, hogy ezen endogen rengések absorbeált energiája hozza létre vagy készíti elő ama tömegáttételeket, melyek a sarkmagasság változásainak magyarázatául általánosan elfogadtatnak. Ez alapon legalább nem volna eleve tagadható, hogy a két jelenség periodusa között bizonyos, bár távoli rokonság mutatkoznék.“

Arról van ugyanis szó, hogy a Földnek befelé való sűrűség-növekedése folytán a rengés sugarai a Föld felszínéhez konvexek, a miért is az epicentrumtól bizonyos távolságon túl egészen a Föld belsejében maradnak. Közelfekvő a kérdés, hogy az ily úton eltűnt erélynek hol akadunk egyenértékére?

Az utolsó kérdéshez rövid megjegyzésem van, melyet természetesen csak itthon teszek meg. Az Erzsébet-híd elmozdulásának legelső hírére felajánlottuk japán tapasztalatok alapján az építés vezetőségének segítségünket. Éppen akkor jelentek meg F. Omori szép és a gyakorlatot nagyon is közéről érintő dolgozatai.¹ Japánban seismometrikus úton vizsgálják a hidakat és az építő anyagot. Ajánlatunkra azonban nem kaptunk választ.

A tárgysorozat második része a következő kérdéseket ölelte fel:

2. A megfigyelések módja és berendezése.

a) Makro- és mikroseismikus mozgásokra egyaránt érvényes általános intenzitás-skála.

b) A nemzetközi seismikus megfigyelésekben használandó időszámítás.

c) A seismikus megfigyelő-állomásoknak az egyes országokban általános elvek szerint való létesítése és eloszlása. A helyi állomások fekvése és tevékenysége; minden egyes állam számára létesítendő központi állomás szervezete.

d) A különböző országok földrengés-megfigyeléseinek gyűjtése, feldolgozása és egységesítése.

¹ On the deflection and vibration of railway-bridges. Publications of the Earthquake Investigation Committee. No. 9. Tokyo. 1902.

e) Az állomások műszereinek megválasztása.

f) Megegyezés nemzetközi seismologiai kérdőív, annak szétküldése és kitöltése körül.

E pontokra vonatkozólag igen fontos fejtegetéseket hallottunk. Cancani ugyanis az olaszoknál már régen divó Forel-Mercalli-féle empirikus skálát, a mely egyszerű leírásoknál kitünő szolgálatot tesz, továbbra is megtartja, de minden egyes fokozatot mechanikailag jól defineálható elemmel is fejez ki. Erre okvetlenül szükség van, ha ugyanazon rengésről szóló megfigyelések tudományosan feldolgozandók. Ezen mechanikai elem gyanánt az aránylag kényelmesen és pontosan figyelhető gyorsulást választja, a mely a lökésnek a seismogrammból kivehető periódusával azután ismert módon az intensitas mértékére is vezet. Minthogy azonban Japánban és Dél-Amerikában nem éppen ritkák az olyan rengések is, a melyek gyorsulása a 10 métert másodpercenként eléri, a skálát Forel és Mercalli beleegyezésével két fokozattal meg kellett toldani. Omori, Milne és mások levezettek alkalmilag néhány rengés számára ilyes gyorsulásértékeket, és ezek teszik a skála anyagát. A skála maga, mely a meteorológiában alkalmazott Beaufort-féle skálával analóg, a következő:

Fokozat	Leírása	Gyorsulás $\frac{\text{mm.}}{\text{sec.}}$
I. Csak műszeren jelzett lökés,	Secousse instrumentale	< 2.5
II. Igen gyenge lökés,	Bien légère	$2.5-5.5$
III. Könnyű lökés,	Légère	$5-10$
IV. Érezhető lökés,	Sensible ou médiocre	$10-20$
V. Elég erős lökés,	Assez forte	$25-50$
VI. Erős lökés	Forte	$50-100$
VII. Igen erős lökés,	Très-forte	$100-250$
VIII. Károkat okozó lökés,	Ruineuse	$250-500$
IX. Romboló lökés,	Désastreuse	$500-1000$
X. Vészesen romboló lökés,	Très-désastreuse	$1000-2500$
XI. Katastrophá,	Catastrophe	$2500-5000$
XII. Nagy katasztrópha	Grande catastrophe	$5000-10000$

A gyorsulások skálája mértani haladvány, melynek hányadosa 2. Úgy látszik Cancani figyelmét kikerülte, hogy e skála is igen szép és meglepő igazolása Fechner psychophysikai törvényének.

A kérdést tanulmányozás végett Cancani, Lewitzky, Milne és Omori tanárokból álló bizottságnak adták ki.

Lewitzky ismertette herczeg Galitzin szép dolgozatát a seismographok elméletéről. Magam is foglalkoztam az első érte-

kezleten a seismogrammok értelmezésével,¹ Wiechert is tette ezt, és különös szerencsével a 28 éves korában az imént elhunyt Contarini. Galitzin azonban megfordítja a kérdést és nem azt kutatja, hogy a meglevő műszerek egyike vagy másika mit ad, hanem hogy mily szerkezetekre van szükségünk, hogy a rengés teljes elemrendszerét, nevezetesen a három derékszögű tengelymenti gyorsulást és forgást nyerjük. A kérdést teljesen megoldotta és eredményeit jó lesz szem előtt tartanunk, ha esetleg nálunk is központi állomás teljes felszerelése szóba kerül. A legmeglepőbb, de a hozzáértőknek már régebben tapasztalható tartózkodása folytán nem váratlan eredmény az, hogy a drága horizontális inga, a mely lassan lefolyó talajhajlások jelzésére a lehető legérzékenyebb műszer, a földrengések tanulmányozására majdnem teljesen alkalmatlan. Mindenesetre azonban bonyolultabb formában, és ezért bizonytalanabban ugyanazt adja, mint a tetemesen olcsóbb Vicentini-féle ingák. Ezek olcsó, kormozott papírra mechanikailag írnak, holott a horizontális inga optikailag jelez, miközben mérsékelt sebesség mellett évi papírfogyasztása 600—800 márkát tesz.

Mellékesen meg akarom említeni, hogy Budapesten és Ó-Gyallán, fővárosunkban Semsey Andor úr áldozatkészsége folytán, már mintegy két éve kevésbbé érzékeny horizontális inga működik, mely pl. a guatemalai 1902 április 19-iki rengést gyönyörűen leírta.² Legújabbán pedig a földművelésügyi miniszterium gondoskodásából öt állomáson, nevezetesen Brassóban, Budapesten, Ó-Gyallán, Sárospatakon és Temesvárt a lökés vízszintes és függőleges összetevőit adó két-két Vicentini-féle inga volt felállítható.

Galitzin herczeg a műszerek állandóinak megállapítására igen elmés állványt szerkesztett, a melyen tetszőleges törvény szerint lefolyó periodikus vagy aperiodikus rengés előállítható.

A két év előtti jelentések kiegészítéseül több országnak és egyes intézetnek tevékenységét mutatták be, a minek kapcsán különösen új állomások berendezése esetén műszerek dolgában többen is tanácsot kértek. Az általános vélemény, úgy látszik, az, hogy noha az angol felfogásnak megfelelőleg mindenkinek műszere megválasztása dolgában szabad kezét kell engedni, jelenleg Wiechert ingája a legjobb.

Wiechert készüléke óriási léggellentállással csillapított és aperiodikussá tett labilis, azaz rúdjárára feltámasztott egytonnás inga, mely lengéseit — mint a Vicentini-féle inga is — önműködően dél-észak és kelet-nyugot irányú összetevőre bontja. Labilis helyzetét két, mechanikai hatását illetőleg számot sem

¹ Verhandlgen stb. 281. lap.

² Földrajzi Közl. XXXI. köt. 51. l. 1903.

tevő rugó tartja fenn. A vertikális összetevőt természetesen nem adhatja, de ez nálunk alig hátrányos. Japánban is a vertikális mozgás a horizontálisnak átlag $\frac{1}{7}$ -e, a mi az emissioszögnek, az epicentrumtól való távolodással, igen rohamos fogyására mutat.

A műszerek tanulmányozására az értekezlet Cancani, Milne, Omori, Weigand és Wiechert tanárokból álló bizottságot küldötte ki, a mely a jövő értekezletnek remélhetőleg már jelentést tehet. Összefoglaló munkánk e tárgyról már van is, csak folytatásra, esetleg bővítésre szorul.¹

A tevékenységi jelentések között különösen Ballifnak Boszníára vonatkozó ismertetése keltett figyelmet, mert nagy szintkülönbségben működő ikerállomások eszméjét veti fel. Futterernek ugyancsak idevágó előadása kapcsán, Günther azt ajánlja, hogy az intensitas vertikális irányban való módosulásának megismerése végett, az állomások magassága és geológiai (tektonikai) környezete a jövő értekezlet tanácskozásain különös figyelemben részesüljön.

Folie, a napi nutatio szorgalmas kutatója, néhány a földkéreg mozgásának tanulmányozására szolgáló állomás berendezését javasolja, de indítványát utóbb egyelőre visszavonja.

Az Azorokon berendezett földrengési észlelőhálózat, melyet Chaves ismertetett, talán első lépés az oceanikus szigeteken létesítendő földrengés-szolgálathoz, melyet Omori óhajt és mely más szempontból, az én vélekedésem szerint is, szinte egyetlen alkalmat ad a rengési sugarak törési viszonyainak szabatosabb tanulmányozására.

A értekezlet ezen jelentések kapcsán sajnálattal látja, hogy a rengések szempontjából rendkívül fontos Balkánfélszigeten a szultánnak óhajára Agamernone-től 1895-ben berendezett rengési szolgálat megszűnt. Feliratban kéri annak újból életbeléptetését és a szövetséget egyik legelső feladata leendő Salonikiban alkalmas állomás berendezése. Island szigetén is ajánlatos volna ilyen állomás szervezése, a mire Dánia pénzügyi okokból nem hajlandó, de ettől egyelőre ugyanazon okon el kell tekintenünk.

A megfigyelések idejének jelölésére, Hecker és Lewitzky javaslata folytán, mint már két évvel ezelőtt is, a greenwichi időt és a polgári napot fogadja el az értekezlet. Német viszonyoknak megfelelő és eddig bevált kérdőívek is vannak már, a melyek további tapasztalatok beszerzéséig más nyelveken is elfogadandók.

A megfigyelések közzétételének leghelyesebb módja, ha a hosszadalmas, fárasztó és mégis csak kevés haszonnal járó leírás-

¹ Ehlert R., G. Gerland's Beiträge zur Geophysik, III. köt. 1898.

sok helyett legalább a fontosabb seismogramm-görbéket reprodukálják. Hecker ezen indítványát általánosan helyeslik.

Jelentéstevő már két évvel ezelőtt abszolút seismometert ajánlott,¹ a mely a három forgás-összetevőt abszolút értékük szerint megadja. A módszer valamely sarkcsillag folytatólagos fényképi felvétele. Még az ülés folyamán bemutatták a véletlenül kéznél levő évkönyvet, melyben a san jago di chilei csillagvizsgáló σ Octantis felvételeit közli, melyek a sarkmagassági változásokat pompásan mutatják. Hecker pedig felemlítette, hogy valamely csillagászati megfigyelése alkalmával csakugyan észrevehette a csillag képének rengésokozta tetemes kitérését. Ezek alapján jelentéstevő javaslatot adott be, melynek értelmében a nevezett csillagvizsgáló felkérendő, hogy a meglevő fényképfelvételeit, netán feljegyzett rengések szempontjából, vizsgálja. A javaslatot egyhangúlag elfogadták és Guevara úr, Chile kiküldött képviselője, a maga részéről is pártolja a kérelmet.

A szokásos bucsúszavak után az értekező véget ért, a mely nézetem szerint még korántsem merítette ki a nemzetközi együttműködésről szóba jövő főbb kérdéseket. De az egyszer a szervezkedésnek jutott a főbb szerep. Hogy csak egyet említsék, nem esett szó a hullámok transversális vagy longitudinális voltáról, a tovaterjedés egyik legérdekesebb kérdéséről.

Végül még egy pontra kell kitérnem. Tacchini az értekezőhez címzett levelében azon óhajt nyilvánította, hogy a következő értekező Rómában tartassék, a mivel felhatalmazás nélkül jött társainak nem csekély zavart okozott. Olaszország, mint a seismologia úttörője, csakugyan jogot tarthat rá első sorban, hogy a legközelebbi értekező ott tartassék; annyira, hogy én, noha néhány év múlva meghívásra gondoltam, ez idő szerint ily irányban a kormányhoz kérdést sem akartam tenni. Azon megfontolásból indultam ki, hogy minden conferentia vagy congressus a vendéglátó ország számára vagy köszönetnyilvánítás, vagy buzdítás. Amazt Olaszország mellett nem érdemeltük meg, erre pedig, legalább ezen téren, szerencsére, szükség nincs.

Az olasz — nyilván csak anyagi viszonyok sugallta tartózkodás mellett azonnal felmerült a Budapesten tartandó értekező eszméje, és én szívesen kész lettem volna kormányomhoz fordulni, ha ezt feleslegessé nem teszi az a meggondolás, hogy tulajdonképpen az associatio tényleg még nincs is meg, úgy, hogy a jövő értekező helyének megválasztása majd csak az állandó bizottság feladata lehet.

Mindenesetre azonban számolnunk kell azon lehetőséggel,

¹ Verhandlungen stb. 287. 1.

hogy a legközelebbi vagy második értekezlet nálunk óhajtja tartani üléseit.

Jelentésem nem volna teljes, ha meg nem emliteném a fényes ünnepélyeket, melyeket a forró nyári fárasztó ülések után rendeztek, és Strassburg városának immár másodizben élvezett kedves vendégszeretét.

Az ülés első estéjén Hohenlohe-Langenburg császári helytartó, védnök adott vacsorát, második esténket a város nevében a polgármester úr foglalta le.

Július 26-án vasárnap a Schlettstadt melletti Hochkönigsburgon, a német császár birtokán, a Reichsverwaltung vendégei voltunk és az értekezlet harmadik napján a narancsligetben szép kerti ünnepet rendeztek Strassburg hölgyei.

Az értekezlettel — mint már két évvel ezelőtt is — tanulságos kiállítás volt egybekapcsolva, és a véletlen úgy hozta magával, hogy július 27-ikén reggel 5 órakor földrengés is volt, melynek félszke elég közel feküdt.

Hogy ezen magas színvonalú tudományos értekezleten ily megtisztelő megbízással részt vehettem, fogadja ezért dr. Wlassics Gyula, Vallás- és Közoktatásügyi volt miniszter úr Ő Nagyméltósága, hálás köszönetemet. De vegye a földrengési bizottság nevében hálámat a Magyar Tudományos Akadémia is, mert az ő szíves támogatásának köszönhetjük, hogy a kezdet nehézségeitől megkímélve, már mint számottevő és keresett tényező, tétovázás nélkül vehettünk részt a nemzetek együttes munkálkodásában.

A budapesti Pasteur-intézet 1902. évi működése.

(Kivonat *Högyes Endre* r. t. 1903. október 19-ikén tett jelentéséből.)

Az intézetet veszethegelyellenes védoltásokért ez évben 3055 veszett és veszethegelyre gyanús állattól megmárt egyén kereste fel: 2878 Magyarországból, 177 a szomszédországokból. Ezek közül 445 egyén visszautasított, mert a marás előadott körülményei kizárták azt, hogy az illetők veszethegellyel fertőzve lennének és így 2610 egyén maradt a védoltásokra. Ezek közül 51 a védoltások befejezte előtt hagyta el az intézetet, részint önként, részint azért, mert az oltások folyamán kiderült, hogy a maró állat nem volt veszett s így a további oltásra szükség nem volt. Teljes, 2—3 hétig tartó védoltást kapott 2559, kik közül 2387 (93·3%) magyarországi, 172 (6·7%) a szomszéd országokból való volt.

A védoltottak 76%-a férfi, 24%-a nő volt, korukra nézve

legtöbbsen (64%) 20 év alattiak és ezek között túlnyomóan 6—15 évesek; foglalkozásra nézve pedig leginkább (84%) földmivesek, iparosok, cselédek; tehát ez évben is, valamint az előbbieken, a földmivesek, iparosok 6—15 éves fiúgyermekei voltak leginkább kitéve a fertőzésnek.

A veszethez való fertőzés főforrása ez évben is, valamint más években, ebmarás volt: 90·8%-ot közülök veszett eb mart meg, 6·62%-ot veszett macska, a többi 2·49% egyéb veszett állattól (farkas, ló, sertés, majom stb.) és embertől kapta a fertőzést.

A védoltásokra való jelentkezés leggyakoribb volt május, június, július, augusztus hónapokban, mikor is a havi létszám 200 körül, a napi védoltások száma 100 körül ingadozott.

A 2610 védoltott közül 2220 megmart egyén 642 kisérvével a szt. István-kórházban volt elhelyezve s ápolási napjaik száma az egész év alatt 37,039 volt. A többi megmart magánlakásról járt be az intézetbe.

A védoltások ez évben is saját, ú. n. fix virus diluáló módszerem szerint történtek és az egyes egyének védoltása 14—21 napot vett igénybe.

A mi a védoltásoknak egész évi egyetemes eredményét illeti, a végleg megállapított statisztika erre nézve a következő: A teljesen végrehajtott védoltást nyert 2559 egyén közül 12 kapta meg a veszethez, 2547 pedig életben maradt. A halálozás százalékaránya tehát 0·46, a gyógyulás aránya pedig 99·54 volt.

Magyarországon — mint azt egy korábbi jelentésem szerint öt évi, lelkiismeretes pontossággal 855 egyénen gyűjtött statisztikai adatokból megállapítottam — az oly veszett állat marta egyének között, kik magukat a védoltásoknak nem vetették alá, hanem csak az eddigi módszerekkel kezeltettek, vagy egyáltalában nem kaptak semmi orvoslást, a halálozás aránya 13·91%, ennek megfelelőleg a gyógyulás 86·09%. Az 1902. évi védoltások tehát a halálozási százalékot 13·91%-ról leszállították 0·46%-ra, és a gyógyulási százalékot 86·09%-ról felemelték 99·54%-ra.

Még kedvezőbbnek tűnik fel az eredmény, ha azt a 12 esetet, a melyekben a veszethez a védoltások dacára kitört, közelebbről szemügyre vesszük. 2 azok közül a védoltás folyamán, 8 pedig a védoltások befejezése után 15 napon belül kapta meg a veszethez, és csak 2 volt olyan, a melynél 15 napon túl tört ki a veszethez. E háromféle kategóriájából az elhaltaknak a két első kategóriát — már más alkalommal kifejtett okoknál fogva — joggal nem lehet a védoltó módszer gyógyító értékének terhére felróni, és így csak 2 haláleset számít 2549 védoltott esetre: a mi 0·07 halálozási és 99·93 gyógyulási százalékot ad. Tulajdonképen tehát a védoltások a középhalálozás arányát

13·91⁰/₀-ról 0·07⁰/₀-ra szállították le, illetőleg a gyógyulás közép-arányát 86·09⁰/₀-ról 99·93⁰/₀-ra emelték fel.

Az intézet megnyitása óta (1890 április 15) a védoltások évi eredményét tisztán a magyarországi esetekre vonatkozólag a következő statisztika tünteti fel:

	Védoltottak	Halálozás
1890 és 1891	1084	1·01 ⁰ / ₀
1892	506	1·18 „
1893	623	0·64 „
1894	1120	2·76 „
1895	1192	0·25 „
1896	1468	0·13 „
1897	1482	0·47 „
1898	1590	0·18 „
1899	1673	0·11 „
1900	1730	0·28 „
1901	2268	0·39 „
1902	2387	0·07 „

Ezekon kívül a 13 év alatt 2328 ebmarott jött a szomszéd országokból az intézetbe, összesen tehát a védoltottak száma körülbelül tizenkilencezerre emelkedett.

Érdekes, bár szomorú adatok derülnek ki 1902-ből a magyarországi veszetztség-esetek részletesebb elemzéséből.

Magyarországban 1902-ben — a hivatalos egészségügyi évkönyv adatai szerint — 60 megyének 1114 községében 1900 veszett állat (1449 kutya, 18 ló, 147 szarvasmarha, 25 juh, 152 sertés és 109 macska) fordult elő, melyek közül a kutyák 6332 más állatot (5916 más kutyát és 416 egyéb állatot) martak meg. Ember, a Pasteur-intézet adatai szerint, 2438 esetben volt részint egész biztosan, részint a legnagyobb valószínűség szerint fertőzve. Így mondható, hogy ez évben is, valamint az előző 12 évben, majdnem az egész ország fertőzve volt veszetzséggel. Maga a fertőzöttség nem egyformán volt elterjedve a különböző megyékben. A fertőzöttség súlyossága szempontjából az előbbi évek statisztikai átlaga szerint három fokozatot lehet felvenni. Gyenge fertőzöttségnek vehető az, ha az illető megyében az év folyamán 1—9 veszett kutya fordul elő és a megye 1—8 egyént küld a Pasteur-intézetbe; közpfertőzöttségű a megye 10—24 veszett kutyával és 9—24 védoltandóval; igen erősen fertőzött pedig az, melyben 24-nél több veszett kutya és 24-nél több veszett állat marta egyén fordul elő. 1902-ben a veszett kutyák létszáma szerint gyengén fertőzött volt 18, középszerűen 19, igen erősen 25 megye; az intézetbe feljött veszett ebmarottak létszáma szerint gyengén volt fertőzve 7, közép mértékben 19, igen erősen 34 megye. Az összes 63 megye közül csak egy volt olyan, a melyben veszett

kutya előfordulása nincs jelezve és 3, a melyből senki sem jött fel a védoltásokra. Legfertőzöttebbek voltak ez évben az erdélyi vármegyék, a Tisza-Maros szögében, valamint a Tisza jobb- és balpartján fekvő megyék. Árva- és Liptó megyében előfordult veszett kutya, de embert nem mart. Udvarhelymegyéből nem jelentettek veszett állatot, védoltásra sem jött fel senki.

Magyarországon a veszettségnek e nagy mértékben való elterjedése nem egy évre szóló jelenség, hanem úgyszólván állandó. Mióta ez irányban pontosabb statisztikai adatokkal rendelkezünk, tehát körülbelül 12 éve, a jelenség állandónak mutatkozik, sőt némi súlyosbodás a fertőzöttségben évről-évre tapasztalható. Összevetve a külföldi veszettségi statisztikákkal a miénket, ez határozottan a legrosszabb. Oka e körülménynek kétségen kívül első sorban az, hogy mezőgazdasági állam lévén, a gazdaságokban igen nagy a kutyák száma, de másfelől okul kell felállítani azt is, hogy az állatorvosi rendészet rosszabb lábon áll nálunk, mint egyebütt, különben nem lehetne érteni, miért áll e tekintetben jobban a dolog Ausztriában, Németországban, hol az állatorvosi törvények és szabályzatok a mieinkkel majdnem teljesen azonosak. Pedig arra, hogy ott, a hol e szabályzatokat szigorúan végrehajtják, mennyire lehet leszállítani a veszett kutyák számát és a veszett ebmarásos eseteket, például szolgál Anglia, a hol néhány évvel ezelőtt szigorúan rendezték az ebtartási ügyet és kérelmelhetetlenül hajtották végre annak szabályait, minek következtében 1900-ban már oda jutottak, hogy emberen egyetlenegy veszett kutya marásos eset sem fordult elő.

Az 1902. évben tisztán magyarországi védoltott 2387 volt. Ezek közül veszettséget kapott 11. A halálozás tehát 0.46%. 9 eset ezekből a fennebbi okokból levonandó és csak 2 eset veendő be a statisztikába. Ennélfogva 2378 védoltottra a helyesbített halálozási arány 0.08.

Magyarország szomszédos országai, Horvát-Szlavonország, Bosznia, Szerbia szintén sok veszett eb marta egyént szolgáltatnak az intézetnek. A 172 nem magyarországi védoltott egyén következőleg oszlott meg: horvát-szlavon volt 107; bosnyák volt 50; szerbiai 4; galicziai 8; montenegrói 3.

A szomszédos országokból való 172 egyén közül 1 halt meg. Ez 0.58% halálozás. Ez 1 halott azonban nem számítható be a therapeutikus statisztikába, mivel ez az oltás befejezése után 15 napon belül kapta meg a bajt.

Magyarországon 1902-ben a fennebbiekén kívül 20 olyan egyén halt meg veszettségben, a kik nem jöttek fel az intézetbe. Ez évről az otthon maradt, nem védoltottak száma 156. A 156 otthon maradt közül meghalt lyssában 20, ezekhez hozzá számítva a 9 be nem számító lyssahalottat, lesz: 165 az otthon marad-

tak száma, a kik közül elhalt 29. A halálozási arány: $17\cdot57\%$. Tehát a $13\cdot91\%$ átlagnál tetemesen nagyobb.

Az intézetnek a védoltott és nem védoltott magyarországi és idejött külföldi veszett eb marottak közül összesen 32 halálesetről van tudomása, 3 esetről azonban pontosabb adatok hiányoznak. A megmaradó 29 eset közül 14 volt az arczán megmarva, ezeknél a veszetheység átlag 28—29 nap mulva tört ki a marás után; 11 esetnek kézsebe volt, ezeknél az incubatio átlag 27—28 napot tett; a 4 lábsebes halottnál átlag 51 nap volt az incubatio. Egy arczsebes 100 nap mulva kapta meg a veszetheiséget; egy másik arczsebes 263 nap után; két kézsebnél 96, illetve 99 napos volt az incubatio és egy esetben 181 nap. A kitört veszetheység a 29 esetből 11-ben 1—2 napig, 11 esetben 2—3 napig, 2 esetben 4 napig, 3 esetben 5 napig, 2 esetben pedig 6 napig tartott. Tehát a 2 és 3 napig tartó esetek voltak most is túlnyomóak.

Az egyetem általános kór- és gyógytani tanszékével kapcsolatos új Pasteur-intézetet az 1902. év második felében kezdték építeni és még azon télen fedél alá juttatták. Az új intézet az 1904. év folyamán lesz átadva rendeltetésének.

Az 1902. év folyamán az oltásokat felügyeiletem alatt *dr. Lép Károly* első segédorvos, *dr. Horacek János* praeparator végezték, időnként kisegítették őket *dr. Marikovszky György* az általános kór- és gyógytani intézet tanársegédje és *dr. Picker Rezső*, ugyanazon intézet gyakornoka.

Adalék a finn-ugor hangtörténethez.

(Kivonat *Szilasi Móricz* 1. t. november 23-án tartott székfoglalójából.)

Az etymologia nem végső célja ugyan, de első alapja a nyelvészkedésnek. Általa állapítható meg a nyelvek rokonsága, szükségünk van reá az alaktan, sőt a mondatban összehasonlító fölépítéséhez, végre általa teremthető meg az összehasonlító nyelvészkedés legelső fundamentuma és egyúttal ellenőrző kriteriuma: az összehasonlító hangtörténet törvényei. Minő circulus! Az etymologizálás a világ legbizonytalanabb tudományos foglalkozása, a legönkényesebb föltevésekből indulhat ki s hasonló, sőt gyakran egészen komikus eredményekre juthat s jutott is számtalanszor. A szertelenségtől, végzetes tévedésektől csak úgy óvható meg, ha folyton sarkában van a hangtörténet tudományos megállapított s kivéltet nem tűrő szigorú törvényeivel. Viszont ezek az ellenőrző törvények csakis az ócsárolt s valóban sokszor sántikálva baktató, támoigó etymológiákból nyerhetik lételüket. Vajjon

megbízhatók lehetnek-e ilyen körülmények között a hangtörvények és megbízhatókká válhatnak-e az etymológiák? Igen, azáltal, hogy a kettő kölcsönösen ellenőrzi, megfigyeli s javítja egyik a másikat. Valamint két külön-külön megbízhatatlan tisztviselő a kölcsönös ellenőrzés által teljesen megbízhatóvá válik, föltéve, hogy ki van zárva közöttük a megegyezés lehetősége. Ez pedig etymologia s hangtörvények közt mindaddig ki van zárva, míg az, a ki bánik velük, teljesen elfogulatlanul s tárgyilagosan kezeli őket s van annyi tudományos érzéke, hogy bárminő előítéletet már csirájában elfojt a lelkében.

Ebből látható, hogy valamint nélkülözhetetlen része a nyelvtudománynak az etymologizálás, épp oly, sőt fokozott mértékben nélkülözhetetlen feltétele a hangtörvények megállapítása. S bár egyelőre ez a legnehezebb nyelvtudományi feladat, mégis bátorodom a következő tanulmányommal hozzájárulni.

1. *Finn-ugor szókezdő mélyhangú k és χ (h).* Meg akarom vizsgálni azt a viszonyt, mely a finn-ugor mélyhangú medio-, illetőleg postpalatalis szókezdő *k* és *χ* (*h*) között mutatkozik. A kérdés ez: Vajjon helyes-e az a feltevés, hogy a magyarban, vogulban, osztjákban mutatkozó szókezdő *χ* eredeti (hátrább képzett mint a *k̄*, mely magashangú szók kezdetén áll) *k* hangból származik, mely a többi finn-ugor nyelvben tényleg a megfelelője.

Feltünővé és kétségesse ezt a fölfogást különösen az a körülmény teszi, hogy a fönt nevezett ugor nyelvekben mély hangok előtt a szókezdő *χ* mellett a szókezdő mélyhangú *k* is megvan, még pedig nem csekély számú esetben. Azt kell tehát gondolnunk, hogy vagy nem minden mélyhangú *k* \searrow *χ* bennük és akkor az eltérés okait kell kutatnunk; vagy azt, hogy a mélyhangú *k* és a *χ* hangjuk külön-külön eredetű. Itt ismét két eset lehetséges. Vagy az, hogy a finn-ugorban a szókezdő medio- vagy postpalatalis *k* mellett egy szókezdő *χ* hangot is föl kell tételnünk, és hogy a két hang egyesülése a *k*-ban a többi rokon nyelvekben későbbi fejlődés.

Vagy azt, s ez a valószínűbb feltevés, hogy az ősnyelvben kétféle szókezdő mélyhangú *k* volt, egy postpalatalis *k̄*, a melyből a magyar, vogul és osztják nyelvekben *χ* (surgutiban *k̄*), a többiben meg mediopalatalis *k* fejlődött.

Hasonlókép vélekedik *Radloff* a török nyelvekről, ezt mondván: „Ich bin geneigt anzunehmen, dass die tonlosen hinterlingualen explosivlaute *k̄*, *k* als die ursprünglich in den turksprachen allein angewendeten anlautsconsonanten angesehen werden müssen“ (Phonetik 137.).

E mellett volt az ősnyelvben egy mediopalatalis szókezdő *k*, a mely az összes finn-ugor nyelvekben megmaradt (esetleg, a postpalatalis *k*-val fölcserélődött).

Lehetséges végre az is, hogy amaz a $k \sim kh$ -nak hangzott.

Biztos feleletet azonban erre s hasonló kérdésekre, véleményem szerint, csak akkor kaphatunk majd, ha kutatásainkat az egész ural-altáji nyelvcsalád körére kiterjesztjük, minthogy az a meggyőződésem, hogy e nagy családba sorozott nyelvek, ha talán nem is mindannyian, de sokan közülük szoros rokonságban tartoznak össze egymással, például bizonyosan a finn-ugor és a török nyelvek. Ilyen nagyobb körre terjedő kutatások lehetséges, hogy a nyelvek elágazására is újabb szempontokat fognak kideríteni. Azért nem felelhetek most arra a feltűnő eltérésre sem, hogy mért nem jár együtt a szókezdő k és χ hangok törvényes fejlődésében a többi ugor nyelvvel a zürjén s a votják nyelv, a melyek szintén az ú. n. ugor nyelvek csoportjába tartoznak.

Rendkívül érdekesek és fontosak a csuvasnak idevágó adatai, minthogy a török nyelvek között épp ő az, a hol teljesen megegyező hangmegfeleléseket találunk a szókezdő k és χ hangokat illetőleg, mint a magyarban, vogulban és osztjákban. Így a török k megfelelője részint csuvas k és a magyarban stb. is mélyhangú k , mint a *kacsázik*, *károg*, *kufar*, *kajtat*, *kóró* stb. szók etymológiája bizonyítja. Ellenben ugyancsak a török k a csuvasban és megegyezőleg a magyarban stb. χ , h mint a *hab*, *hajt*, *horkol*, *horol* stb. etymológiájából látható. Azért az alábbi fejtegetésekben, a hol csak tehettem, különös figyelemmel voltam a csuvas megfelelésekre, minthogy ezek alapos bizonyítékul szolgálhatnak föltevésem mellett, hogy a szókezdő mélyhangú k és a χ már eredetileg is külön származású hangok valának a magyar, vogul és osztják nyelvben.

Nem használhattam már fel olyan erős bizonyítéknak a többi török vagy a mongol nyelvbéli adatokat, mivel itt már kisebb-nagyobb zavarodás mutatkozik, azokban a nyelvekben is, a melyekben a szókezdő χ előfordul. Mert pl. a jakutban a χ csak az a és o hangok előtt van meg rendesen, de viszont k ezek előtt sohasem állhat meg. Viszont egyéb mélyhangok előtt az i s u előtt csak a k hangot tűri meg és sohasem a χ -t. Erre nézve Böhtl. ezt jegyzi meg: „In einer älteren Zeit scheinen die nicht aspirierten gutturale k , g auch in jakutischen in einer Beziehung zu den weichen (\ddot{a} , \ddot{o} , i , $ü$) und die aspirierten χ , γ zu den harten vokalen (a , o , i , u) gestanden zu haben.“ (Gramm. 61.)

De épp e kérdés tisztázása nehéz feladat és megoldása módja ismeretlen.

A többi törökségben, a szojonit kivéve, a szókezdő palatalis spiransok csak idegen eredetű szavakban vannak meg (Radloff, Phonet. 137.).

Végre, hogy röviden megemlítsem, a mongol esetlegesen megfelelő etymológiákból sem meríthetünk egyelőre kérdésünkre meggyőző adatokat, mivel ott minden mélyhang előtt a szókezdetben palatalis spirans van s a mélyhangú *k*, *g* hangok teljesen hiányzanak még a szóközépen is. (*Schmidt*, Gramm. § 8.)

Lássuk most a tárgyalt hangviszonyok megfelelését a finn-ugor és a csuvas nyelvekben. Nem vesszük figyelembe a finn s lapp szókezdő *h*-t, a mely, valamint tudvalevőleg a magyarban is van, más eredetű.

I. Ősi **k* vagy **k**h* > magyar *h*, vogul, osztják *χ*, *kh* (csuvas *χ*), többi finn-ugor nyelvekben mélyhangú *k* (medio- vagy postpalatalis).

Az etymológiák részleteivel nem akarom e helyen az olvasót fárasztani, s csak a kutatás eredményeit óhajtom megismertetni.

Az első *k* ill. *kh* eredetű csoporthoz tartoznak a magyarban a következő szavak: *hab*, *had*, *hág*, *hagy*, *hagymáz*, *haj*, *háj* (cortex), *haj* (crinis), *háj*, *hajt*, *hajó*, *hajlik*, *hal* (piscis), *hal* (mori), *hál*, *hát*, *halad*, *háló*, *hárám*, *harkály*, *hamu*, *hanyatt*, *haragszik*, *hasít*, *hat*, *hát*, *ház*, *hattyú*, *hol*, *holmi*, *homlok*, *horkol*, *horzsol*, *hosszú*, *huny*, *hunyorít*, *hugy* (stella, urina), *húsz*, *húzni*.

Ezek mind arról nevezetesek, hogy a szókezdő *h* hangjuknak a vogulban, osztjákban s a csuvasban *χ*, a többi finn-ugor nyelvekben mélyhangú *k* a megfelelője.

A második csoportba, az általánosan szókezdő mélyhangú *k* csoportjába a következő magyar szók tartoznak: *kacs*, *kar*, *karatylol*, *károg*, *korczog*, *korog*, *kacsint*, *karsú*, *kajtat*, *kujtorog*, *kólál*, *kullog*, *kóvályog*, *kószál*, *koszog*, *koczog*, *koczorász*, *koslat*, *kufar* (főz, kotyvaszt), *kőfirczol*, *kőferynál*, *kóró*, *kunkorít* s társai.

A harmadik szókezdő *k* hang (van egy negyedik is még a praepalatalis *k̥* magashangú szókbán) az, mely a zöngés *g*-vel váltakozik.

Ilyen váltakozás kétféle van. Egyik nyelvjárási az egyes nyelvek területén belül, pl. a magyarban is, pl. *köpül* ~ *gübül*; *kutyorodik* ~ *gugyorodik*; *kornyadoz* ~ *gornyadoz*. Ilyen ritka esetek találkoznak a zürjén-votjákban is. Szórványosan előfordul a szókezdő media a finnben s a mordvinban, de ezekben bizonyosan későbbi fejlődés. A lapp meg arról nevezetes, hogy egyik nyelvjárásban kizárólagosan szókezdő *g*, a másikban csakis a *k* van meg, de vannak olyan nyelvjárásai is, a hol mind a két hang járatos a szó kezdetén. Legnevezetesebb az, hogy még a zöngétlen media *k* is váltakozik nyelvjárásilag a *g*-vel.

Ez az egyik eset. A másik az, hogy némelyik finn-ugor nyelvben egész rendszeresen megvan a szókezdő media, de nem

hiányzik a tenuis sem. Ilyenek a magyar, a zürjén és a votják. Viszont vannak olyanok, a melyekben a media teljesen hiányzik, minők a vogul, az osztják és a cseremisiz.

Ezekkel a változatos tényekkel szemben természetes kérdés az, hogy milyen lehetett az állapot a finn-ugor őś nyelvben. *Budenz* (*Verzweigung* 10. l.) azt hiszi, hogy a finn-ugor nyelvekben általában keményedés, azaz zöngétlenség állt be a szókezdeten, mely a magyarban, zürjénben és votjákban megkezdődött ugyan, de félbemaradt („nicht zur vollständigen Durchführung gelangt ist“). De ezt a folyamatot sem együtt szenvedték át e nyelvek, a mit abból láthatunk, hogy csak kevés egyenemű példa van reá. Ellenben ellentétes elég sok. *Munkácsi* is foglalkozott ezzel a kérdéssel (Ugor szókezdő media. NyK. 15:460. s k. l.) s az ő véleménye szerint is megvolt a mediának általánosabb használata a finn-ugor nyelvekben. Továbbá ő is azt hiszi, hogy az általános hangkeményedés a finn-ugor nyelvekben nem ősi sajáttság. A magyarban, zürjénben és votjákban pedig megmaradt az ősi kétféleség. Megegyezik tehát nagyjában *Budenz* nézetével.

Valószínű, hogy a kérdést jobb volna összefüggésben tárgyalni, vagyis együtt mind a három fajta szókezdő explosívát. Feladatombhoz képest jelenleg azonban csak a *k*, *g* hangokra szorítkozom.

A magyarból kiindulva pedig a következőt tapasztaljuk:

1. Hogy a legrégibb szláv s német jövevényszókat az eredeti *g* hangjával vette át nyelvünk. Kivétel alig találkozik.

2. A különbséget szókezdő *k* \sim *g* között a későbbi jövevényszavakban is megtartotta.

Ebből az következik, hogy a honfoglalás idején a szókezdő *g* a magyarban már ismeretes volt.

3. Van egy csapat biztos példánk, a melyekben kimutatható, hogy a magyarban, zürjénben és votjákban ugyanazon szó *g* hangon kezdődik. Ilyen szók: *görög* és *görnicsöl* „röfög“, a melynek a magyarban van *k*-s változata is: *kerreg*, *kirreg*, *kerrent*, *kirrent*, lehet, hogy *karattyol*, *kornyál*, *kurjant*, *kurrog* is; — *gantat* „sietve megy, üget“, *gentet* „ballag“, *gilül* „csiklandoz“, *girizel*, *görözdöl*, *görnyöl*, *görönczöl* „vakar, kapar, karcol“, *gudu* „kis lyuk, zug, buvóhely, tömlőcz“, *görcs* „esomó, bog“, *gurul*, *gördül*, *gágog*; *galló* „hintá“, *elgunnyad* „elkábul, elbódul, elájul“, *göbe*, *göbö*, *göbecz* v. ö. *köpecz*; *guga*; s még néhány, a melyek talán kevésbé biztosak. Etymológiájukat s a bizonyítékokat értekezésem tartalmazza.

Ebből tehát az következik, hogy a szókezdő *g* megvolt már a magyar és zürjén-votják nyelvek egysége korában. Mert egyelőre nincs semmi okunk vagy jogunk arra a fűltevésre, hogy ezt a megegyezést véletlen találkozásnak tulajdonítsuk. Sőt talán

még helyesebb az az okoskodás, hogy e megegyezés okát leg-
alább már az ősi finn-ugor nyelvben keressük. Erre különösen
jogot nyerünk azáltal, hogy igen sok más rokon nyelvben is
nyomát leljük a szókezdő mediának. De épp ez mutat arra,
hogy csak fejlődő lehetett az ősi közös nyelvben, valamint arra
vall az ingadozás is, a melyet a tenuis s media használatában
olyan gyakran tapasztaltunk.

Mindez csak úgy magyarázható meg, csak úgy érthető,
hogy fölteszszük, hogy ezen szókezdő mediák, vagy hogy a saját
kérdésünk mellett maradjunk, hogy a szókezdő *g* eredete a zön-
gétlen mediában *k* keresendő. A III. csoport képlete tehát ez
volna: Ősi **k* > finn, lapp, mordvin *k*, ritkábban *g*; magyar,
zürjén, votják *g*, ritkábban *k*; cseremis, vogul, osztják *k*.

Ezzel a felfogással egyúttal még egy különös jelenség is
magyarázatát lelheti. Értem azt, hogy a törökségből került *g*
kezdetű régi szavaink eredeti megfelelője rendszeren *k* még olyan
nyelvekben is, a melyek különben kedvelik a szókezdő *g* hangot,
mint a csagatájban, kirgizben, oszmanliban. Ilyen szavaink pl.
gagó ~ tör. *kogu*; *gödény* ~ csag. *kotan* stb. Lehet, hogy ezeket
s a török-tatár hasonló hangváltozásokat is a zöngétlen mediák
révén lehet majd megfejtetni.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ június 15-én megjelent
3. füzetében dr. Éber László „Két főúri ajándék a Nemzeti Mú-
zeum régiségtárában” cím alatt azt a két régi hordozható oltárt
ismerteti, melyeket gróf Andrássy Dénes ajándékozott a Múzeumnak.
Az egyik a német renaissance-izlés emléke (1600-ból), a másik az
olasz művészet köréből való s 1630 körül keletkezett. Mindkettőt
igen becses domborművek díszítik. Pap Károly a „Szilassy-féle
egyházi edények” ismertetésével foglalkozik. Ez edények a kasszebeni
főtemplom birtokában vannak s mint az edények aljára vert jegyek tanú-
sítják, a város egyenes megrendelésére készültek. Készítjük az akkori
idők (1754–8.) legkitünőbb magyar ötvöse, Szilassy löcsei mester.
Kemény Lajos „Magyarországi ágyú- és harangöntőkre” vonat-
kozó adatokat közöl. Dr. Kuzsinszky Bálint „Római köemlékek
a Dunántúlról” cím alatt a Csákvárt (Fejérm.) előkerült klasszikus
leleteket mutatja be. Dr. Szigeti Gyula „Trója képe a legutóbbi
ásatások alapján” a Schliemann Henrik özvegye költségén rendezett
1893-iki ásatás eredményét ismerteti. Herman Ottó „Az ősszám
és az ősbetű viszonya irodalmunkban” című dolgozatában az újabban
nagy port fölvert rovásírással foglalkozik. A számrovás az írni-olvasni

nem tudó nép körében a legrégibb időktől fogva úgy szerepelt, mint a nyilvántartás és elszámolás eszköze. A mit a számrovás 18 conventionalis jeggyel pontosan bír kifejezni, ahhoz a betűrovás vagy rovott betűs írásnak 65 jegyre van szüksége; a krónikások mondása tehát -- mely szerint „kevés jeggyel sok értelmet egybefoglalnak“, nem a hún-székely betűírásra, hanem csupán a számozásra vonatkozhatott. Tar Mihályról bizonyos, hogy ábéczejét a Toldy László könyvéből (A régi magyarok műveltségének története) vette s azt nem tudta, hogy Toldy azért, hogy teljes ábéczét kapjon, de mégis megőrizze a csikszentmiklósi felirat jellegét, mely felirat azonban nem adott teljes ábéczét, a hiányokat Telegdiből pótolta, ezt azonban nem írta meg. Ezt a toldozást nem tudta Tar Mihály s így minden furfangja daczára ezért veszített rajta. A *Levelezés* rovatban a következő közlemények olvashatók: Reizner János, A szeged-domaszéki magyar pogánykori sirleletről (két táblával); Roediger Lajos: Koraközépkori lovas sirleletről Szeghegyen (Bács-Bodrog m.) (három ábrával); Bibó-Bige György: Szabadkai leletről (két ábrával); Téglás István: Mikesi leletekről (Aranyos-Torda m.); Téglás Gábor: Római köemlékekről a Nagy- és Kisküküllő közti Somogyomról Kisküküllő megyében; Bella Lajos: Kismartoni leletekről (két ábrával); dr. Kohlbach Bertalan: Ókori maradványokról Kaposfüreden és Magyar-Egresen (egy ábrával); Martián J.: Régi telepék és lelhelyekről a királyhágóntúli területen; br. Miske Kálmán: A vasrégiségek megóvásának új módjáról. — Az *irodalom* rovat tartalma: Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina, VIII. köt., ism. Téglás Gábor; A m. tud. Akadémia arch. bizottságának működése az 1902. évben; A kassai múzeum gyűjteményének leíró lajstroma. — A *múzeumok, társulatok* rovatában: Az orsz. régészeti és embertani társulat áprilisi ülése, dr. Szendrei János tól; Magyar numismatikai társulat, z.: A tiszafüredi múzeum gyarapodása 1902-ben, Miliesz Bélától; Félégyházi múzeum, x.: Az alsófehérmegyei múzeum; A mosonmegyei múzeum gyűjteményei; Az erdélyi országos múzeum útmutatója, a. — A *különfélék* rovatában: Akadémiai választások x. y.; Akadémiai pályázat; Hegyes tör, fringia, tótországi szablya, Kemény Lajostól; Régi halmok a Tisza vidékén, Hpl.-től: Magyarországi képirók, Kemény Lajostól; Keleti övcsat, dr. Szendrei Jánostól; A sárospataki honfoglaláskori lelet (két ábrával) dr. Szendrei Jánostól; Fatemplom Ráson (Abanj m.), Kemény Lajostól. A toroczko-szent-györgyi torques (ábrával), Téglás Istvántól.

Ugyane folyóirat október 15-én megjelent 4. füzetében Hampel József „Lovas istenségek Duna-vidéki antik emlékeken“ című dolgozatában lehetőleg teljesen összegyűjteni törekszik azokat az emlékeket, melyek a lovas istenségek tiszteletére készültek. Dolgozata összesen 67 emlékre terjeszkedik ki. Lehoczky Tivadar

„Az egyeki őskori telepet (Hajdú m.)“ ismerteti. — A *Levelezés* rovatban a következő tudósítások foglaltatnak: Dudás Gyula: Bácskai halmok- és földvárakról; Reizner János: A rivó-dülői ásatásokról és kötőresi leletekről (13 ábrával); Tömörkény István: Ásatásokról a Kenyérváró dombon. — Az *irodalom* rovatban a következő könyvismertetések olvashatók: dr. Moriz Hoernes: *Der diluviale Mensch in Europa*, ism. dr. Éber László; Oscar Montelius: *Die typologische Methode*, ism. dr. Éber László; Cornelius von Fabriczy: *Medaillen der italienischen Renaissance*, ism. Meller Simon. — A *múzeumok, társulatok* rovatában: Dömötör László †; Az orsz. rég. társulat 1903. évi szeptemberi ülése, ism. dr. Szendrei János; A borsod-miskolci múzeum (egy ábrával), ism. ifj. Lossonczy István; Kiskülfélegyházai múzeum, ism. Puky József; A zombori múzeum.

2. A BUDAPESTI SZEMLE novemberi füzetének tartalma: Viszota Gyula a *Kelet Népe történetéhez* című cikkében Széchenyi „Kelet népe“ című röpiratának előzményeit, valamint azokat az okokat ismerteti, melyek Széchenyit arra birták, hogy e művében Kossuth s „Pesti Hírlap“-ja ellen föllépjen; továbbá ismerteti több e korbéli nevezetes magyar politikus véleményét e támadásról. Becker F. Ágost a *spanyol irodalom a XV. században* című tanulmányából a befejező közleményt adja, melyben a XV. század prózai irodalmával foglalkozik. Móricz Károly a *jogi szakoktatás és vizsgálati rend reformjáról* nagyobb tanulmányt kezd, melynek első közleményében visszatekintvén jogi oktatásunk újabb alakulásaira, ismerteti Wlassics miniszter 1902-ki előadói tervzetét és a jogászegyletben tartott vitaestélyeken fölmerült ellentétes nézeteket. Ezután Fromentin Jenő *Domokos* című francia regényéből a hatodik közlemény következik. A *költemények* között van Léva József *Borongás* című eredetije. Lehr Albert Heine dalaiból ötöt fordított le. Riedl Frigyes *Bevezetés a magyar irodalom történetébe* címmel a magyar irodalom történetét tárgyaló angol nyelven megjelenendő művéből közöl mutatóványt. Az *Értesítő*-ben Karácsonyi J. és Borovszky S.: Az időrendbe szedett váradi tízes-vaspróbalajstrom, Lohre H.: Von Percy zum Wunderhorn (Bleyer Jakabtól); Jacobi, *Der Journalist; The history of a life* by R. E. Rombauer című munkák vannak ismertetve. Szinnyi József válaszol Lehr Albertnek a Szemle októberi füzetében megjelent bírálatára. Mahler Ede a szerkesztőhöz intézett nyílt levelében Somogyi Ede támadására válaszol.

Ugyanezen folyóirat decemberi füzetének tartalma: Kropf Lajos *Haynau kalandja Londonban* címmel egykorú adatok s hivatalos iratok alapján cikket közöl Haynau azon esetéről, a mikor 1852-ben meglátogatta a Barclay és Perkins-féle sörgyárat, s a gyár munkásai felismerén a népszerűtlen tábornokot, őt és kíséreit megverték. Ismerteti továbbá az ebből keletkezett diplo-

matiai tárgyalásokat is. Wolfner Pál *a német socialismus reviziója* című tanulmányában azokról az újabb mozgalmakról szól, melyek a német szociáldemokrata pártban újabban fölmertültek. — Móricz Károly *a jogi szakoktatás és vizsgálati rendreformjáról* szóló tanulmányából a befejező részt adja. Ezután Fromentin Jenő *Domokos* című francia regényének utolsó közleménye következik. Hatvany Lajos *Anyegin olvasásakor* című költeményét közli. Egy névtelen író *Új könyv Vergiliusról* czimmel Némethy Gézának az Akadémia könyvkiadó vállalatában megjelent Vergilius élete és művei című munkájáról írt ismertető tanulmányt. Az *Értesítő*-ben Farkas J.: Volt egyszer egy leány, Hajós I.: Ekém mellől, Bierbaum O.: A szerelem útvesztője, ford. Hajós I., Steinbach J. Petőfi's poetische Werke (Erdélyi Károlytól) című munkák vannak ismertetve. Lehr Albert felel Szinnyi Józsefnek a Szemle nov. füzetében megjelent válaszára.

3. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK mult évi 4. füzetében Ferenczi Zoltán „Petőfi és a szabadság eszméje“ cz. dolgozata nyitja meg a cikkek sorát. A nagy költőnek a szabadságra vonatkozó hazafias megnyilatkozásai teszik a dolgot alapját. Dézsi Lajos negyedik közleményében folytatja „Az irodalomtörténet módszereiről“ szóló tanulmányát s Aristoteles tanításával foglalkozik. Balkányi Kálmán befejezi „Ifj. Péczely József“ életrajzát s ebben a részben különösen mint történetíró méltatja. Baros Gyula folytatólag ismerteti a „Radványi verseskönyveket“. A közlemény számos ismeretlen régi versre hívja fel a szakemberek figyelmét. Az Adattár tartalma: Dézsi Lajos-tól, „Magyar István irodalmi működéséhez, (Adalék a mértékes vers történetéhez)“; Sörös Pongrácz-tól: „Guzmics Izidor apáti naplója“ (második és befejező közlemény); Illéssy János-tól: „Adatok Mikes Kelemenről“; dr. Lampérth Gézá-tól: „Döbrentei Gábor folyamodványa“. A könyvismertetések során Katona Lajos ismerteti De Voos: „Meddervederlandsche Legenden“ című munkáját. A füzetet irodalomtörténeti repertorium (közli Hellebrant Árpád) és részletes név- és tárgymutató egészíti ki.

4. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE m. évi nov. számába az első cikket Hegedűs Sándor írta *Chamberlain vámpolitikájáról*. A rövid értekezés azokat az érveket akarja felsorolni, a melyeket Chamberlain védői hoznak fel a nagy vámreform indoklására s főként Balfournak „Economical notes on insular Free Trade“ és Vincenek „Mr. Chamberlain's Proposes“ című munkáira támaszkodik, megismertetve azokat a magyar olvasóval. A kiviteli statisztikát szerző különállóan is használja. — Navratil Ákos a *társadalmi múzeumokról* s az azokhoz hasonló intézményekről értekezik. A cikk a párisi Musée Social keletkezésén, fejlődésén, alapszabályainak, berendezésének, eredményeinek s költségvetésének bemutatásán kezdődik

s azután ugyanily keretben ismerteti szerzőnk, személyes tapasztalatok alapján, a berlini „Centralstelle für Arbeiter-Wohlfahrtseinrichtungen“-t és a munkásjóléti intézmények állandó kiállítását, majd a bécsi Gewerbehygienisches Museum intézményét. Ezután tér át a budapesti Társadalmi Múzeum leírására, melyet Hegedűs Sándor volt kereskedelmi miniszter alapított, s melynek a czikk írója a vezetője; e múzeumnak fejlődését, eddigi fölvételeit s messzevágó jövőendő terveit fejti ki részletesebben a dolgozat további része. — Ezután *Lege-nyey Bodnár Péter* kezdi közleni „*Bodrogköz a kivándorlás szempontjából*“ című tanulmányát, melyet a M. Tud. Akadémia tavaly a Groedel-jutalommal tüntetett ki. Az akadémiai bírálók a pályázat eldöntésekor a pályaműnek általános javaslatait elvetették, de monographikus részét mintaszerűnek tartották. Ezért is most az általános részt elhagyta a szerző s valóságos monographiává alakította át művét, melynek részletesebb ismertetését a bírálók jelentésében az Akadémiai Értesítő f. évi szeptemberi számában találja az olvasó. — A füzet következő értekezése *Bokor Gusztáv* tollából való s *az ipari munkások baleset esetére való biztosításával* foglalkozik. A czikk megírására az a törvénytervezet adott okot, a melyet a kereskedelmi miniszterium a munkások baleset-biztosításáról készítettett. Ezért is először azokat a kísérleteket ismerteti, melyek ebben az irányban hazánkban 1885 óta történtek, törvény-alkotásra azonban mindeddig nem vezettek. Majd annak a fejtegetésére tér át az író, hogy a munkások szempontjából azért szükséges a tervezett törvényes szabályozás, mert 43-70^o-uk ma nincs biztosítva, a gyártulajdonosok pedig azért várják a kötelező állami biztosítás behozatalát, mert a curiai döntvények a munkaadók felelősségét a balesetek tekintetében annyira kiterjesztették, hogy rájuk nézve is sokkal kívánatosabb az egységes állami szabályozás. Majd a javaslatnak ismertetésére és bírálatára tér át a szerző. A biztosítás körének megállapítását helyesnek tartja, a bányamunkások tekintetében azonban a társládák meghagyását, de reformálását óhajtáná. A biztosítás tárgyra vonatkozólag a kerületi betegsegélyző pénztárak részéről fölhangzott kívánságokat ajánlja figyelembe. A javaslatnak többi részével egy következő füzet fog foglalkozni. — Az értekezések sorát *Vágó József* fejezi be, ki „*Kivitelű törekvéseink és az új autonóm vámtörvényjavaslat*“ czim-mel az októberi füzetben kezdett munkálatát fejezi be. Két főtárgyat világít meg itt. Először erősen megtámadja az új kiegyezésnek azt a megállapodását, mely 10 évre megszünteti a gabonaneműekre nézve az őrlési forgalom számára való vámkedvezményt. Vágó kimutatja, hogy az őrlési forgalom megszüntetése óta a magyar búza ára, mely azelőtt a világpiaczi ár fölött állott, három koronával süllyedt az alá, a mi gazdáinknak mintegy 110 millió korona veszteséget jelent. Másfelől míg malmaink most kénytelenek Ausztriában olcsón árulni a finom lisztet, addig itthon a barna liszt árát emelték fel, tehát a sze-

gény nép élelme drágult meg. A másik pont, melylyel Vágó foglalkozik, az a veszedelem, mely árpatermelésünket Németország elzárkózása s kiviteli praemia következtében fenyegeti. Ezzel szemben a vasuti tarifa díjtételeinek leszállítását sürgeti. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában a Magyar Közgazdasági Társaság üléseiről szóló tudósításokon kívül, a gróf Széchenyi Istvánról szóló újabb könyvek vannak feldolgozva. F. F. jegyű bíráló röviden bemutatja Koltai Virgil-nek „Széchenyi István gróf közgazdasági eszméi” című könyvét. Ellenben igen részletesen bonczolja Hegedűs Loránt Gaal Jenő-nek „Széchenyi István nemzeti politikája” című kétkötetes akadémiai művét és „Széchenyi István nemzeti politikája és jövőnk” című magán-kiadványát. A bíráló hangoztatja azt a fontosságot, a melyet az Akadémia újabb Széchenyi-kiadványai jelentenek. Gaal Jenő műve tekintetében az akadémiai bírálónak ad igazat s két tételt bizonyít, nevezetesen azt, hogy midőn Gaal Széchenyit Spencer és Darwin evolúciója szempontjából fogta föl, akkor mind az evolútiót, mind Széchenyit félreértette s ezért álláspontja alapján eltévesztett. A bíráló annak az óhajtatásának ad kifejezést, hogy az Akadémia válalkozzék Széchenyi naplóinak kiadására. — A füzetnek utolsó félévét a havi közgazdasági bibliographia foglalja el.

Ugyane folyóirat deczemberi füzete Fellner Frigyesnek „A nemzeti jövedelem becslése” című terjedelmes tanulmányával kezdődik. A nemzeti jövedelem megbecslésének problémáját először elméleti alapon tárgyalja, bemutatva az objectiv és subjectiv módokat, azok előnyeit és hátrányait. Ezek után a külföldi hasonló kutatások eredményeiről számol be. A második fejezetben fog szerzőnk ahhoz a munkához, hogy Magyarország nemzeti jövedelmét megállapíthassa. Minden egyes tényezőt külön szemügyre vesz s statisztikánk hiányosságait combinativ megközelítésekkel igyekszik pótolni. Eredményül a következő összegeket kapja nemzeti jövedelmünkről:

Östermelés	2,327.098,288	kor.	65·27%
Ipar	767.423,125	„	21·52 „
Kereskedelem és szállítás	409.012,805	„	11·47 „
Külföldről befolyó kamatok	61.622,812	„	1·74 „
összesen	3,565.157,030	kor.	100%

ebből leítve a külföldre folyó

kamatokat 355.529.553 kor.,

marad tiszta nemzeti jövedelem 3,210.627.497 korona.

Ezek után azt fejtegeti, hogy nemzeti jövedelmünket évenként mire fordítjuk s arra a lesujtó következtetésre jut, hogy nálunk az új befektetések új adósságokból kerülnek ki, s hogy Magyarország évenként elfogyasztja nemzeti jövedelmét. A második czikk Legényey Bodnár Péternek „Bodrogköz a kívándorlás szempontjából” című, akadémiai koszorút nyert munkájának befejezése, melynek tartalmát az Értesítőben megjelent bírálatok ismertették.

Azután B o k o r G u s z t á v folytatja és be is fejezi „Az ipari munkások baleset ellen való biztosítása”-ról irt dolgozatát. A jelen közlemény elsőben a kártalanítások mértékével foglalkozik s egészben helyesli a miniszteriumi törvénytervezet álláspontját s azon bővítést ajánlja, hogy a törvénytelen gyermekek is kapjanak évjáradékot apjuk után. Áttérve a balesetek tekintetében viselendő felelősség kérdésére, nem helyesli azt, hogy oly esetekben, midőn a munkás vigyázattal elkerülhette volna a szerencsétlenséget, akkor csak a járadék felére legyen igénye. Szerinte ennek a körülménynek a megállapítása rendkívül sok pörre vezetne, nevelő hatása pedig e rendszabálynak nehezen volna, mivel a vigyázatlan munkást sokkal czélszerűbb egyszerű rendbüntetéssel rögtön megbüntetni, mintsem szerencsétlensége után az évjáradékát lecsökkenten. Legrészletesebben szól a cikk arról a kérdésről, hogy a munkaadó gyárakra mily módon rovasse ki a kötelező munkásbiztosítás terhe. Szembeállítja itt a németországi, úgynevezett „felosztó-kirovó” és az osztrák tökefedezeti rendszert s határozottan az előbbi mellett foglal állást, tekintettel arra is, hogy fejlődő gyöngye iparunk a nagyobb megterheltetéseket egyszerre alig bírná meg. S bizonyításai során táblázatokot mutat be arról, hogy egy-egy iparágra kiszámítva, a munkás-biztosítás mennyivel került többbe Ausztriában, mint Németországon, daczára annak, hogy az osztrák rendszer háromszori változtatás után még mindig pénzügyi nehézségekkel küzd. A közlemények és ismertetések rovatában Neumann Károly Lévy Bélának „A magyar kereskedelmi és váltójog vezérfonala” című dolgozatát ismerteti, ezenfelül és néhány gazdasági és pénzügyi évkönyv fölemlítésén kívül két hosszú közlemény van a füzetben. Az egyik „A kivándorlási congressusok eredménye” cz. alatt Hegedűs Lorántnak a Magyar Közgazdasági Társaságban tartott ily című két felolvasásáról s különösen az azt követő nagyobb vitaestéről ad kivonatot. A második Gaal Jenő 8 oldalas válasza, melyben visszautasítja Hegedűs Lorántnak az ő „gróf Széchenyi István nemzeti politikája” című műveiről irt (a novemberi füzetben közreadott) bírálatát: e válasza a bíráló néhány rövid sorban felel. A füzethez a 30-ik kötet tárgymutatója van mellékelve.

5. A MAGYAR NYELVŐR mult évi novemberi füzetét egy fölhívás nyitja meg *nyelvtudományi társaság* alapítására, melyet több nyelvész és szépíró irt alá. Az alapítandó társaság célja a magyar nyelvnek minden irányú búvárlása s ezt a nagy közönség támogatásával óhajtja elérni. Ezután Simonyi Zsigmond az *elvonás* nyelvtüneményét kezdi részletesen tárgyalni. Semmi sem bizonyítja annyira az etymologiai elemző érzéknek s általában a nyelvérzéknek munkásságát és eleven erejét, mint az, hogy bizonyos alakú szavékekből megszokott analogiák szerint visszakövetkeztetünk a szónak szerkezetére, elemeire s különösen alapszavára. A *kapál, esztergál* (szlovén *kopati, strgati*) igéket pl. a nyelvérzék olyan szerkezetű

szóknak érezte, a minők *kaszá-l* a *kasza* főnévből, *gereblyé-l* a *gereblyé*-ből, s aztán a *kapa*, *eszterga* eszközneveket következtette ki belőlük. Simonyi most e nyelvi jelenségnek összes eddig kimutatott adatait tárgyalja és saját észleleteivel kiegészítve, rendszeres képbe foglalja. Szinnyei József a Halotti Beszéd néhány alakjának olvasásmódjáról értekezik. (L. Akad. Ért. 168 : 651.) Joannovics György befejezi szórendi tanulmányait. Erdélyi Lajos szintén befejező részét közli *Nyelvjárássaink tanulmányozásához* című dolgozatának s azt fejtegeti, hogy kik által s miként történjék a népnyelvi gyűjtés, tanulmányozás s azután a földolgozás. Simai Ödön adalékokat közöl a Nyelvújítás Szótárához. Az Irodalom rovatban Kertész Manó nyelvészeti program-értekezéseket bírál, Csapodi István pedig Simonyi *Helyes magyarság* című könyvéhez közöl helyreigazító és pótló észrevételeket. Kisebb rovatok: Magyarázatok, helyreigazítások. Kérdések és feleletek. Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. Népnyelvi hagyományok. Izenetek.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály nyolczadik ülése.

1903 december 7-én.

KAUTZ GYULA helyettes osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: b. Nyáry Jenő t. tt. — Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Földes Béla, Hampel József, Óváry Lipót, Thaly Kálmán, Vécsey Tamás, Zsilinszky Mihály r. tt. — Angyal Dávid, Asbóth János, Békefi Remig, Borovszky Samu, Csoma József, Kunz Jenő, Reiner János, Szendrei János, Tagányi Károly, Wosinszky Mór l. tt. — *Más osztályokból*: Lipthay Sándor, Szily Kálmán, Wartha Vincze r. t. — Illosvay Lajos l. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

230. WOSINSZKY MÓR l. t. széket foglal „Az őskor mészbetétetes díszítésű agyagművészete” című értekezésével. — Tagsági oklevele nének kiadása határoztatik.

231. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HAMPEL JÓZSEF r. és BÉKEFI REMIG l. tagokat kéri föl.

HARMINCZHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály kilenczedik ülése.

1903 december 14-én.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Högyes Andre, Klein Gyula, Koch Antal, Lengyel Béla, Lenhossék Mihály, Lipthay Sándor, Lóczy Lajos, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Than-

hoffer Lajos r. tt. — Bedő Albert, Bugárszky István, Genersich Antal, Kalecsinszky Sándor, Kossutány Tamás, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Mágócsy-Dietz Sándor, Ónodi Adolf, Rátz István, Schafarzik Ferencz, Schenek István, Staub Móríc, Zipernovszky Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Pauer Imre r. t. — Asbóth János l. t. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

232. KALECSINSZKY SÁNDOR l. t.: „A nap melegének accumulatioja különféle folyadékokra“. Székfoglaló értekezés.

233. KÖVESLIGETHY RADÓ l. t.: „Jelentés a II. nemzetközi seismologiai értekezletről“.

234. BUGÁRSZKY ISTVÁN l. t.: „Új módszer az aethylalkohol quantitativ meghatározására“.

235. KROMPECHER ÖDÖN részéről: „Vizsgálatok a hám. az endothel és a kötőszövet kölcsönös viszonyáról“, előterjeszti Hőgyes Endre r. t.

236. ALEXANDER BELA részéről: „Adatok a porczogós csigolya ismeretéhez“, előterjeszti Thanhoffer Lajos r. t.

237. VAMOSY ZOLTÁN részéről: „A máj méregvisszatartó képességéről“, előterjeszti Thanhoffer Lajos r. t.

238. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KALECSINSZKY SÁNDOR és KÖVESLIGETHY RADÓ l. tagokat kéri föl.

HARMINCZHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Tizenegyedik ö s s z e s ülés.

1903 december 21-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Forster Gyula, Joannovics György t. tt. — Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Kautz Gyula, König Gyula, Liphay Sándor, Pauer Imre, Szinnyei József, Than Károly, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Angyal Dávid, Badics Ferencz, Békefi Remig, Borovszky Samu, Gaal Jenő, Hegedűs István, Katona Lajos, Rados Gusztáv, Reiner János, Szendrei János, Tagányi Károly, Tormay Béla l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

239. VÉCSEY TAMÁS r. t. emlékbeszédet tart Tóth Lőrincz r. t. felett. — Az Emlékbeszédek során közzé fog tétetni.

240. A Hunyadmegyei Tört. és Rég. Társulatnak a Vallás- és Közoktatásügyi miniszteriumhoz a dácziak kutatások ügyében benyújtott s az Akadémiához véleményes jelentés végett leküldött folyamodása, az Archaeologiai bizottság és a II. osztály egyező javaslata alapján, pártolólág terjesztetik föl.

241. A jövő évben St. Louisban tartandó világkiállítással kapcsolatos congressusokra szóló meghívó, a tagok figyelmeztetése végett, közöltetik a II. és III. osztálylyal.

242. Az 1905-ben Athénében tartandó archaeologiai congressusra szóló meghívó újra áttétetik az Archaeologiai bizottsághoz, jelentésének kiegészítése végett.

243. SZENTKLÁRAY JENŐ l. t. jelentése a „Délvidéki Magyar Közművelődési Egyesület“ alakuló közgyűléséről köszönettel tudomásul vétetik.

244. Az Igazgató-Tanács felkéri az Akadémiát, hogy Ormódy Vilmos alapítványának az Úgyr. ndbe iktatandó szövegét, az alapítóval

egyetértőleg, állapítaná meg. — Javaslattétel végett kiadatik az I. osztálynak.

245. A II. osztály jelenti, hogy a Szótári bizottságban megüresedett helyre BALLAGI ALADÁR I. tagot választotta meg. — Tudomásul szolgál.

246. Ugyanaz felolvasási engedélyt kér DR. ILLÉS JÓZSEF úr részére. — Megadatik.

247. A könyvtár számára érkezett ajándékok, ú. m.: 1. *Simonyi Zsigmond* r. tagtól: Nyelvészeti füzetek. I. köt. — 2. *Az Orsz. Magy. Gazd. Egyesülettől*: Evkönyv 1902–3. évre. — 3. *Dr. Meli-risz Bélától*: a) Gondolatok; b) Wartburgi emlékek. — *Kerekes Györgytől*: Nemes Almássy István élete. 1573–1635. — Köszönettel vétetnek.

248. A Széchenyi-múzeum számára érkezett ajándék, ú. m.: *Wodianer F. és fia* (Lampel Róbert) czégtől: Gróf Széchenyi István válogatott munkái. I–II. köt. Remekírók képes könyvtára, — köszönettel vétetik.

249. Az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiái kiadványok jegyzéke: Akadémiai Értesítő. 1903: 12. szám (168. füzet.) — Athenaeum. 1903-i évf. 4. füz. — Nyelvtud. közlemények. XXXIII. 3–4. füz. — Aischylos tragédiái. Ford. Csengery János. (Könyvkiadó vállalat. Új folyam LIII. kötete.) — Bryce: A római szent birodalom: Ford. Balogh Armin. (Könyvkiadó-vállalat. Új folyam LIV. kötete.) — Friedjung Henr.: Harez a német hegemoniáért. Ford. Junius. (Könyvkiadó-vállalat. Új folyam LV. kötete.) — Le Play: A munkásviszonyok reformja. Ford. Geöcze Sarolta. (Könyvkiadó-vállalat. Új folyam LVI. kötete.) — Irodalomtörténeti közlemények: XIII. évf. 4. füz. — Legenyei Bodnár Péter: Bodroglő. (Megyei monografiák) tudomásul vétetik.

250. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére VECSEY TAMÁS r. és TORMAY BÉLA I. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi melléklet.

Munkácsi Bernát I. tag jelentése Somogyi Edének „Szumirok és magyarok” cz. könyvéről. (Benyújtotta az I. osztály 1903 június 8-ikán tartott zárt ülésén.) „Tekintetes Osztály! Véleményadásra szólíttatván föl Somogyi Edének „Szumirok és magyarok” cz. könyve s a Vallás- és Közoktatásügyi miniszteriumhoz intézett ezzel kapcsolatos kérvénye tárgyában, van szerencsém ezekre vonatkozó szerény nézetemet a következőkben röviden előterjeszteni:

Somogyi Ede szóban forgó műve dilettáns munka, mely könnyed, tárczaszerű előadással, nagy hazafias lelkesedéssel, de rendkívül csekély szakképzettséggel tárgyalja a töle fölkarolt nehéz kérdést, az ékiratok ú. n. „szumir” nyelvének rokonságát. Az alapgondolat, melynek bebizonyítására vállalkozik, hogy „a szumir nép és a magyar nép”, valamint „a szumir nyelv és a magyar nyelv rokon és pedig nagyon közeli rokon”, sőt, hogy „ez a rokonság sokkal nagyobb, mint a magyar és bírmely más ural-altaji nyelv között” (251. l.). Irodalomtörténeti előzménye ez eszmének, hogy három évtizeddel ezelőtt Oppert,

Lenormant, Sayce assyriológusok a szumirt az ural-altaji nyelvcsaládhoz tartozónak vélvén, a nyelvhasznítás akkori tökéletlen módszerével sokszor hivatkoznak látszólagos magyar egyezésekre is. Azóta a szumir-kérdésben is tisztultak a nézetek s ma a tudósok közmegegyezése szerint csak az vehető bizonyosnak, hogy *a szumir nem sémi nyelv*. Csak kis számú híve maradt még meg az ural-altaji rokonság elméletének, ez is csak azon tudósok körében, kiknek az ural-altaji nyelvtudomány nem szaktárgyuk, míg e tudomány szakszerű művelői — kik között különösen Ujfalvy, Schott, Ahlquist, Budenz, Donner és Winkler foglalkoztak e tárggyal — *egyértelműen és határozottan ellene nyilatkoztak* a jelzett felfogásnak. Nem is lehet ez másképp egy oly nyelvnél, melynek szerkezete annyira különbözik az ural-altaji nyelvekétől, hogy név- s igeképzőinek egy részét a tö elé helyezi (pl. *du-* „menni“ : *i-du* „men-e“ ; *giš-* „ajándékozni“ : *ib-giš* „ajándékoz-and“ ; *dingir* „isten“ : *nam-dingir* „isten-ség“ : *lugal* „király“ : *nam-lugal* „király-ság“), a jelzöt a jelzett szó után veti pl. *gal* „nagy“, *e* „ház“ : *e-gal* „nagy ház, palota“, szó szerint : „ház-nagy“), sőt emennek számképzőjét s ragjait is amazon jelöli, tehát pl. *e* kifejezést „hatalmas isteneknek“ így alakítja : „isten hatalmasoknak“. A mi egyezést eddig különösen Hommel a szumir és török nyelvek között felhozott, azoknak tetemes része a kritika világánál értéktelennek bizonyul, más része a rokonság bizonyításában jelentéktelen, végül egyes szókinszbeli közösségek a szumirban, vagy az ural-altaji nyelvekben ősrégi jövevényszók, illetve közvetítő nyelvek útján összefüggő kapcsolatok is lehetnek. Mindenesetre áll, hogy e jelenségek a rokonság fölvetelére elégtelenek.

Szó sem lehet ezek szerint arról, hogy a szumir és magyar nyelvek között is bárminő közelebbi viszonyt fölvehessünk. Az utóbbinak helyét és rokonságát végleg megállapította a tudomány s hogy a szumirt a finn-magyar nyelvek csoportjába sorozza, arra sem Hommel, sem más számbavehető tudós ma nem gondol, sőt Somogyi sem kísérli meg ennek bizonyítását. Bármily dicsőség ragyogja is be ennélfogva az ősi szumir nép történetét, annak fényéből tudományos alapon a mi nemzetünk részére osztályrészt nem kérhetünk, reá, mint az elődök érdemére nem hivatkozhatunk, s ha mégis tennők, minden elfogulatlan ítélő előtt ezért csak *nevetségessé* válhatunk. A magyar nép és nyelv ősiségének kutatásában a szumirnak nincs nagyobb jelentősége, mint más ázsiai (altaji, árja, kaukázusi, vagy sémi) népnek és nyelvnek, sőt azt mondhatjuk, hogy magyar szempontból bármely uralvidéki rokon nép és nyelv tanulmánya bővebb s biztosabb tudományos eredménnyel biztathat a szumirénál.

Mind ez természetesen nem azt jelenti, hogy a magyar tudományosságnak el kell zárkóznia a szumir régiségek bűvarlatától. Távoll áll tőlem ilyen nézet. Ellenkezőleg, föltétlenül csatlakozom Somogyinak azon óhajtatásához, hogy egyetemeink tanszékein legyen képvise-

lője az assyrológiának is, melynek szakkörébe a szumir kutatás is tartozik. Hasonlóképp helyeselhető az a kívánsága, hogy szumir s egyéb assyr-babiloni régiségek kellő méltatásban részesüljenek múzeumunkban. Bizva bizunk benne, hogy így is lesz idővel, s hogy nemzetünk fejlődésének kedvezőbb viszonyai közt fokozatosan fog megerősödni a magyar tudományosság is, mely ily módon lassanként mind szélesebb és szélesebb körben fog részt vehetni az európai tudományos törekvésekben. Csupán azt kell kétségbe vonnom, hogy a szumirnak *nemzeti szempontból* valami különös fontossága volna, s hogy ennél fogva az ide vonatkozó kutatások előbbrevitele nagyobb kötelességünk lenne más tudományos feladatokénál.

Mindezek alapján véleményem, hogy a mennyiben a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr az ékiratok tanulmányát hazánkban, *e tárgy általános tudományos jelentőségénél fogva*, elősegíteni kívánja, ezt a M. Tud. Akadémia csak öszinte örömmel fogadhatja s helyeselheti azt a javaslatot is, mely szerint a jelzett czélból valamely *hivatott szakférfi* külföldi tanulmányútra küldessék.

Ki kell azonban jelentenie ugyanez alkalommal, hogy a szumir ékiratok fontosságának a magyar ősiség bűvárlata szempontjából történt különös kiemelése tévedésen alapul s tudományos hitelességgel nem igazolható. Budapest, 1903 május 8. Dr. Munkácsi Bernát l. t.“ (Az osztály Munkácsi Bernát l. tag jelentését egyhangúlag magáévá tette s a miniszteriumhoz a főtítkári hivatal útján fölterjesztette.)

Hibaigazítás a 168. füzetben.

651. lap 1. sor fölül: hatotti beszéd helyett olv. Halotti Beszéd.

652. „ 2. „ „ *Katerene* „ „ *Katarene.*

„ „ 7. „ „ *hygyes* „ „ *hygys.*

„ „ 2. „ alul: *hig* „ „ *hig.*

653. „ 15. „ fölül: *gliede* „ „ *glide.*

„ „ 18. „ „ *këggilméel* „ „ *këgyilméel.*

„ „ 17. „ alul: *eindul* „ „ *eindul.*

654. „ 5. „ fölül: *ólvasója* „ „ *olvasója.*

„ „ 10. „ „ *halával* „ „ *halálával.*

„ „ 12. „ „ *torkukat* „ „ *torkukat.*

„ „ 14. „ „ *Ádámhoz* „ „ *Ádámhoz.*

A Boritékon a „Tartalom“-ban nincs megilletve: „*Franciaia ismertetések a magyar irodalomról*“ 663. l.

Értesítés pályázatokról.

I.

Az 1903. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi-mellékjutalom (50 arany) az 1897 - 1903. évkörben megjelent matematikai tudományok körébe tartozó munkák legjobbjainak lévén odaítélendők: az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1904 január végéig a főtitkári hivatalhoz küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájok kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna: sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg, vagy könyvtárába már beküldetett volna, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával szerző pályázni kíván.

II.

Az Akadémia III. osztálya a Rózsay-alapítványból nyílt pályázatot hirdet oly ajánlatok tételére, melyek a természettudományok valamely fontosabb kérdésének megoldását célzó észleletek tervezetét tartalmazzák, egyszersmind annak a kijelölésével, hogy a pályázó kitűzött feladatát mily segédeszközökkel, mily nyilvános vagy magánlaboratoriumban vagy intézetben szándékozik megfejteni. Az 1904. évi márczius 1-ig az Akadémia főtitkáránál benyújtott tervezetek megbirálása után a legjobb és legfontosabb kérdésre vonatkozó terv benyújtója, ha annak kivitelére kellő kilátás mutatkozik, a végrehajtással megbíztatik s a megbízás az 1904. évi nagygyűlésen kihirdetetik.

A megbízott észleleteinek és kísérleteinek eredményét, összeállítva és írásban kidolgozva, 1906 február végéig az Akadémia főtitkári hivatalában benyújtja. A jutalmazás az 1906. évi nagygyűlésen hirdettetik ki.

Csak saját észleleteken és kísérleteken alapuló, oly önálló becsí dolgozatok tarthatnak számot a jutalomra, melyek a tudományt ténylegesen új ismeretekkel gazdagítják. A jutalom 1000 korona.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; tartozik azonban annak tartalmát a III. osztály Értesítőjében, kimerítő kivonatban közzétetni.

Egy névtelen kérdést-tevőnek a Semsey-pályázat ügyében.

Az 1902 december 31-ig beérkezett tervezetekről a bizottság nem készített részletes birálatot s csak általánosságban jelentette ki, hogy a pályázatok még egyszer hirdetését méltányosnak találja. A kész munkák fognak majd tüzetesen megbirálatni s a birálatok annak idején közzététetni.

**A M. Tudományos Akadémia
Főtitkári Hivatala.**

A Magy. Tud. Akadémia üléssora 1904.

Januáriu.

- 4-én I-ső (nyelv- és széptudományi) osztály.
11-én II. (bölc., társad. és történettudományi) osztály.
18-án III. (mathem. és természettudományi) osztály.
25-én *összes ülés*. Az 1904. évi költségvetés tárgyalása.

Februáriu.

- 1-én I. osztály.
8-án II. osztály.
15-én III. osztály.
22-én *összes ülés*.
(29-ike a tagajánlások benyújtásának határideje.)

Márczius.

- 7-én II. osztály.
14-én III. osztály.
19-én *összes ülés*. Jelentés a gr. Teleki-pályázatról.
21-én I. osztály.
28-án *összes ülés*. Jelentés a gróf Karátsonyi- és a Farkas-Raskó-pályázatról. — A br. Wodianer-jutalom odaítélése.

Április.

- 11-én II. osztály.
18-án III. osztály.
25-én *összes ülés*.

Május.

- 2-án I. osztály.
9-én II. osztály.
16-án III. osztály.
30-án *összes ülés*.

Június.

- 6-án I. osztály.
13-án II. osztály.
20-án III. osztály és *összes ülés*.

S Z Ü N E T.

Október.

- 3-án *összes ülés* és I. osztály.
10-én II. osztály.
17-én III. osztály.
24-én I. osztály.
31-én *összes ülés*.

November.

- 7-én II. osztály.
14-én III. osztály.
21-én I. osztály.
28-án *összes ülés*. Jelentés a Kóczán-pályázatról.

Deczember.

- 5-én II. osztály.
12-én III. osztály.
19-én *összes ülés*.
-

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

XV. KÖTET.

1904. Február 15.

2. FÜZET.

Az őskor mész-betétes diszítésű agyagművessége.

(Kivonat *Wosinszky Mór* lt. decz. 7-ikén tartott székfoglalójából.)

Az agyagedény a családi tűzhelynek legnélkülözhetlenebb tárgya s az ember egyik legrégebb találmánya. Legújabbban vannak már bizonyítékaink arra, hogy már a palaeolith korban is ismerték az agyagművességet.

Az agyagból készült edények már a neolith korban a tökélynek nagy fokát érték el s igen nagy változatot tüntetnek fel alakban, technikában és diszítési módban.

A szépsézet érzék is, mely talán sehol sem talál kinálkozóbb és kedvezőbb alkalmazásra, mint az edény puha anyagánál, már magas fokban nyilvánul. Megtaláljuk itt az edénydiszítésnek mindazon változatait, melyekhez majd 2000 éven át újabb elem nem járult.

A neolithkori keramikának ezt a nagy változatát és tökélyét nem annyira rohamos fejlődésnek, mint inkább e korszak hosszú tartamának kell tulajdonítanunk.

E hosszúra nyúlt neolith-kor kulturájának periodusokra osztásával megpróbálkoztak a régészek. Alapul vették a köeszközök formáit. Éles megfigyeléssel lehetett is eltérést észlelni mind a hasogatott köeszközökben, mind a csiszoltakban. A francia régészek hamar meg is állapodtak, Mortillet nyomán, a hasogatott köeszközök eltérő alakjaira alapított periodusokban, de a tapasztalás csakhamar azt mutatta, hogy e különféle alakú köeszközök együttesen is előfordulnak. Bebizonyult tehát, hogy e különféle alakok lehetnek eltérő típusok, de nem képviselnek periodusokat.

Újabbban az agyagművességet vették alapul s az edénydiszítés sokkal jobb kormeghatározónak bizonyult.

A németországi régészek a kőkori keramika osztályozása körül új rendszerek felállításán fáradoznak, de sem az osztályozásban, sem az elnevezésben nem állapodtak meg végleg s erősen foly még a tollharc a külföld régészei között. Az osztályozás

elég szerencsétlen alapon indult meg s annak újabb tovább fejlesztése mindinkább bonyolítja a kérdést s nem találtak még olyan kereteket, a melyekbe e kőkori edények disztítésének ezer változatait egybefoglalni tudták volna.

Szerző helyesebbnek tartja, ha elhagyjuk az amúgy is szerencsétlen választású s csak félreértéseket okozó „Szalagkeramika“ elnevezést. Így azután a kőkori edénydisztítés, a technika alapján, plastikus, mélyített, festett keramikára oszlik.

Hogy e három disztítési mód közül melyik jelentkezik legkorábban s minő sorrendben következnek egymás után, azt általánosságban nem lehet meghatároznunk, azt minden országban a leletek állapítják meg.

A plastikus disztítést, mely az edény oldalfalára ragasztott s többnyire ujjbenyomásokkal élénkített szalagok alakjában jelentkezik, csak a közönséges konyhai használatra szánt durva edényeken alkalmazták, még pedig a kőkor legrégebbi szakától kezdve a bronzkor fejlett szakáig. A többi disztítési mód közül, ha csak magát a disztítési technikát vesszük szemügyre, legegyszerűbbnek látszik a karczolat. Erre szinte önkénytelenül kínálkozik az edények félig száradt agyagja, melyen zsinór, tollszár, kagyló benyomásával, vagy hegyes eszközzel a legegyszerűbb s legkönnyebb módon lehet tetszetős disztítést előállítani; ehhez nem is kell semmi más idegen anyag. Azért a karczolás vagy mélyítés kétségtelenül a régebbi disztítési mód. Vesződésegebb, nehezebb a másszínű idegen anyaggal történt disztítés, a festés, s azért az ifjabb a puszta karczolásnál. Még fáradtságosabb s a dolog természetéből kifolyólag későbbi lehet a másszínű anyaggal történt inerustálási mód. Sokkal egyszerűbb ugyanis a készen égetett edényt kéznél levő festékekkel, vörös vasoxiddal vagy sárga okkerrel élénkíteni és disztíteni, mint a mész-betétés disztítésnek sokkal bonyolultabb eljárása, mikor már az égetetlen edényen kellett előmunkálatokat végezni a vesződéséges beágyazással. Külön munkát adott ezután az égetés, a disztító anyag elkészítése, a berakás s az azt követő tisztogatás. A dolog természetéből kifolyólag a bonyolultabb mészberakás későbbkori, mint az egyszerű festés.

Valószínű azért, hogy némely vidéken a mész-betétés disztítés a festésnek utánzata, de nem okvetlenül szükséges, hogy a festés megelőzze a berakásos technikát, a mint az ásatások eddigi eredménye tényleg azt bizonyítja, hogy Egyiptomban, Kis-Ázsiában, a görög szigetesoportokon előbb találunk mész-betétés disztítést, mielőtt az edényfestés általánosan elterjedt volna.

De másként mutatkozik e kérdés nálunk Magyarországon. Kőkori telepeinken ismerünk edényfestést nyugaton és délkeleten, Tolna vármegye több telepein, valamint Erdély déli részének több

pontján. De a mész-betétes diszítés nálunk valamivel később jelentkezik. Nagyon sok Magyarországon a mész-betétes diszítés, e dolgozat 150 táblája s az elősorolt sok lelőhely bizonyossága szerint, de ezek legnagyobbbrészt bronzkori telepekről erednek.

Legjobban bizonyítják ezt a lengyeli telep gazdag leletei. Itt két sírmezőben az összes halottak a kőkori temetkezést annyira jellemző zsugorított helyzetben feküdtek. A kőszközők ezrei mellett csak néhány (összesen talán 20—30) kis rézgyöngy találtatott a csiga-ékszerek között. E két sírmező korához nem fér kétség, azok a kőkorbba tartoznak. E halottak mellé adott edények legtöbb esetben festett diszítést mutattak és pedig spirális motívumokkal, de mész-betétes diszítés egyetlen egy esetben sem fordult elő a sírokban.

Az ugyanezen telepet később elfoglalt második, bronzkori néptől azonban nagy mennyiségben találtak mész-betétes edények töredékeit, még pedig kizárólagosan csak geometrikus motívumokkal a legkételetesebb és legszebb kivitelben.

Itt tehát az edényfestés jóval megelőzte a mész-betétes diszítést s egy megdönthetetlen válaszfal állott elő e két különböző diszítési mód között. Ez ismét csak azt bizonyítja, hogy nem lehet általánosságban minden országra egyenlően megállapítani azt, hogy e két diszítési mód közül melyik előzte meg a másikat, mert más-más vidéken, más-más korban tűnnek azok fel.

Szerző ez alkalommal a mélyített diszítésű keramikának úgynevezett mész-betétes edényeivel foglalkozik lehetőleg kimerítően. Dolgozata első részében a magyarországi anyagot öleli fel, második részében a külföldi adatokat, hogy így az összes anyag áttekintésével biztos következtetést vonhasson belőlük. Szükségét érezte e kérdés ily nagy terjedelemben való feldolgozásának, egyrészt azért, mert az ide vágó magyarországi példányok közül csak alig néhányat ismert a külföld s azokat is rosszul értelmezvén, olyan következtetéseket vont belőlük, melyek a valóságnak nem felelnek meg, s másrészt azért, mert ezekről egyes leletek kapesán sokat írtak már különböző országokban, de ez adatokat még senki sem foglalta egybe, hogy e kérdés alaposan s kimerítően feldolgoztathassék.

* * *

A mélyített diszítést az edényeken vagy zsinór benyomásával, vagy egyszerű megszakítatlan vonalakkal, vagy sűrűen megszakított mély barázdákkal állították elő s hogy e mélyített diszítést annál szembezőköbbé tegyék, a zsinórbenyomást és a mély barázdákat fehér anyaggal töltötték ki. Azért a mélyített diszítésű keramikát három osztályra oszthatjuk : 1. a zsinórbenyo-

másos, 2. az incrustatio nélküli, egyszerűen karczolatossá, 3. a mély barázdás, szorosan vett mész-betétes edényekre.

Az első két osztályba tartozó agyagművesség magyarországi adatainak elsorolása után áttér szerző a mélyített kerámika harmadik változatára, a szorosan vett mész-betétes edényekre.

E mész-betétes technikának az a célja, hogy az agyagba vájt mintákat az alap fekete, vagy ritkábban vörös alapszínéből fehér anyag berakásával kiemelje s szembevetőbbé tegye. Ez eljárás nem oly egyszerű, mint a milyennek az első pillanatban látszik.

Legelőször agyat, alapot készítettek a fehér színű anyag befogadására. A még égetetlen edénynek puha falába hegyes eszközzel, szabad kézzel vájták be a mintát és pedig sűrűen meg-megszakított vonalakkal, vagy pedig a szélesebb sávok előállítására egyenes vonalú, véső alakú eszközt, vagy néha (mint Németországban) ék-alakra kihegyezett csontot használtak.

Ezen beágyazási munka, akár bökődéssel, akár szabadkézi véséssel, akár lépcsőszerű benyomásokkal, pontozó kerékkel, vagy zsinórral, vagy akár végre bélyegzőhöz hasonlóan kész mintákkal történt, mindig oly jellegzetes, hogy ha idővel a fehér anyag ki is oldódott belőle, kétségtelenül ráismerhetünk, hogy az mész-betétes volt.

Hogy kizárólag e célra készítették e mély benyomásokat, eléggé bizonyítja azon körülmény, hogy a mész-betétes disztítés szokásának megszüntével nem találjuk már többé a benyomásokat a későbbi edényeken.

Az így előkészített beágyazás után azután a már tökéletesen kiégetett edények egész disztített felületét bekenték a fehér anyaggal s miután az a karczolatokban megszikkadt, a disztítés vonalaival ellentett irányban letörölték a fölösleges fehér anyagot, még mielőtt az egészen oda száradt volna s így a be nem karczolt részek láthatóvá lettek.

Érdekes megtudni, hogy *miből állt tulajdonképen a fehér disztító anyag*. Egybeállította szerző az egész európai irodalomból az erre vonatkozólag végzett vegyelemzéseket s véleményeket, hogy annál jobban méltányolhassuk Wartha Vinczének tolna-megyei mész-betétes edények agyagján végzett szakszerű vizsgálatának meglepő eredményét.

Wartha Vincze nem elégedett meg az analysissal, hanem kísérletet tett a készítésükre vonatkozólag is s családásig hű utánzatokat készített róluk. A budapesti iparművészeti múzeumban vannak e remek utánzatok kiállítva.

Wartha Vincze kísérletének eredményéről ezt írja:

„A fehér betétes bronzkori edényeket illetőleg átvizsgáltam az összes rendelkezésemre álló anyagot, de a gipsznek

még nyomát sem találtam. Ellenben kivétel nélkül minden fehér betét phosphorsavas mész és phosphorsavas-magnesium, tehát *égetett csonthamunak* bizonyult. A phosphorsav nem úgy véletlen jutott hozzá, hanem a fehér betétnek hol jelentékeny (30—40%), hol pedig egész tömegét teszi. Az a kevés szénsavas mész, a mit a csonthamuban találunk, részint annak lényeges részét teszi, részint pedig a beszivárgott víztől is származhatik, vagy végre úgy jutott a keverékbe, hogy a fehérre égetett csonthamu finom porát, égetett és azután vízzel oltott mészpéppel kevervén, az edények felületén fésűszerű szerszámokkal előidézett díszítések mélyedéseibe belekenték.

Égetett gipszszel is sikerül a munka, hogyha a vízzel való megkeményedését kevés gummi-arabicum oldatával meglassítjuk. De e módszer már csak azért sem ajánlatos, mert a gipsz vízben meglehetősen oldható, míg a mészpépből keletkezett szénsavas mész és a csonthamu majdnem oldhatatlannak mondható.

Ismerve az edények díszítő anyagát, az a kérdés merül még fel, hogy mi lehetett e mész-betétes edények *rendeltetése*?

A díszítő anyagról láttuk ugyan, hogy a víz nem igen árt neki, de tűz mellé állítva alig használhatók ez edények, mert az erősebb tűz behatása alatt e díszítő anyag megrepedezik s meglazul a mélyedésekben s csakhamar kihullik. De már maga a gazdag díszítés is kizárja, hogy ez edények konyhai célra használtattak volna.

Alakjuk és nagyságuk is azt mutatja, hogy nem a mindennapi közhasználatra készültek. Konyhai céloknak megfelelő nagyobb alakban csak kivételes esetben találunk mész-betétes edényeket, s ezek is égett emberi csontokat tartalmazó urnák voltak. Legtöbbnyire piczinyek, mintha csak díszedények volnának; nem ritkán, különösen a lapos tálnál, belső részük is díszített, nincsen talpuk, többnyire gömb alakú a fenekük s nem ritkán csúcsban végződnek. Igen gyakran oly picziny alakban találjuk e mész-betétes edényeket, hogy azokat csak gyermekjáték gyanánt használhatták.

Lelöhelyük is a közhasználat ellen bizonyít. Szerző százával ásott már ki mész-betétes edényeket, de az elszórtan talált töredékeken kívül mindig csak sírokban találta őket és pedig hulla-égetési sírokban.

Ugyanígy Európa északi és nyugati részében is csak sírokban és pedig hullasírokban fordulnak elő.

Összevetve mindezen érveket, miután a tűzben oly könnyen pusztuló díszítési mód egyenesen kizárja a mindennapi közhasználati rendeltetést; miután alakjuk és nagyságuk miatt közhasználatra nem megfelelőek s másrészt kizártnak kell tartá-

nunk azt, hogy abban a korban gyakorlati rendeltetésen kívül, csupán fényűzés czéljára, díszedényeket készíttettek volna: s miután végre kevés kivétellel csak sírokból találjuk őket, azon következtetésre kell jutnunk, hogy e mészbetétes edények nem közhasználatra, hanem azok számára készültek, kiket fokozottabb szeretettel s különösebb figyelemmel halmoztak el. Ezek kedves halottaik és gyermekeik voltak. A kedves emlékü halottaik földi maradványainak megőrzésére díszesebb edényeket tartott megfelelőbbnek a kegyelet, s a játékszerek értékének emelésére is alkalmas mód volt e mészbetétes díszítés.

Nem lehetetlen, hogy éppen nálunk Magyarországon, hol majdnem kizárólagosan csak hullaégetési sírokból fordulnak elő e csontporral díszített szép edények, a hullaégetésnél szerzett tapasztalatok vezették a népet a díszítő fehér anyag tökéletesítésére. Hisz itt annyiszor láthatták, hogy az égett csont törmelése a legszebb fehér anyagot szolgáltatja.

Hogy tiszta áttekintést nyerhessünk a magyarországi mészbetétes edényekről, szerző összeállította a felkutatható összes adatokat s ezekből 1-ször azt a fontos tényt kell constataálnunk, hogy egész Felső-Magyarországon nem volt a mészbetétes díszítés elterjedve. Felső-Magyarország összes múzeumaiban: Kassán. Szatmárott, Selmeczbányán, Besztercebányán, Turóc-Szt-Mártonban, Poprádon, Felkán és Ipolyságon csak 7 darabkát őriznek; ezek lelőhelye is ismeretlen, tehát vagy más vidékről kerültek e gyűjteményekbe, vagy oly szórványos adattal van dolgunk, mely az ország többi részeiben ezerszám talált darabjaival szemben számba sem jöhet.

Azt látjuk továbbá az összegyűjtött leletekből, hogy a magyarországi mészbetétes díszítésű edényeknek öt típusát kell megkülönböztetnünk: 1. Erdély, 2. Bosznia-Horvátország és Szlavonia, 3. A Dunántúl felső részének, 4. A Dunántúl alsó felének (Tolna, Somogy és Baranya) s végre 5. az Alduna típusát.

Ha az egyes típusokat s a kisérletükben előfordult leleteket egymással összehasonlítjuk, a következő eredményt vonhatjuk le belőlük:

A mészbetétes edények Erdélyben a keletről nyugati irányba vonuló Szamos-Maros és mellékfolyóiknak mentén fekvő neolith-kori telepekről és sírokból kerültek elő, nagyon kevés hasogatott, de annál több csiszolt kőeszköz kíséretében, melyek között csak nagyon ritkán fordult elő egy-egy apró bronztárgy.

Ha egyelőre egykorúnak vesszük az erdélyi típus változatait, azok a neolith kor végső szakába tartoznak.

Elterjedésük Erdélyre szorítkozik s azon kívül csak két ponton fordul elő adat nyugat felé terjedésükre: a debreczeni

és hódmezővásárhelyi múzeumokban. Tovább nyugatra a Nagy Alföldön teljesen nyomavész az erdélyi típusnak, de nem található meg Felső-Magyarországban sem.

Hasonló típust találunk a *boszniai s horvát-szlavon* típusban. A hasonlóság azonban inkább a technikában fekszik. Itt is vastag falazatú edényekben többnyire szabadkézi, erőteljes, megszakított vonalú mély barázdás a mészbetétes díszítés. Hogy egykorú az erdélyivel, azt itt is a köeszközök kísérete s a vučedoli, vukovári és eszéki zsugorított helyzetben temetett halottak igazolják.

Egészen más következtetésre jutunk a *két dunántúli és aldunai* típusoknál. Ezek teljesen elütnek az előbbi két, egymáshoz hasonló típustól és nem tekinthetők amazok fokozatos fejlődésének. Az előbbeni két típusnak erőteljes, mély barázdás díszítése teljesen itt hiányzik s helyét sokkal tökéletesebb, finom kivitelű technika váltja fel. Ha van is szabadkézi díszítés, mint a Dunántúl felső részében s az aldunai típusnál, ez már nem mély barázdás, hanem az agyagba csak sekélyen behatoló vékony vonalakból áll.

E három utóbbi típus, t. i. a két dunántúli és aldunai között *van szoros kapcsolat és átmenet*.

A Dunántúl felső részének szerény és gyér díszítése behatol a Dunántúl alsó felére is, sőt a kettő ugyanazon lelőhelyen vegyesen is fordul elő. Így Buzsákon, Kölesden, Simontornyán. A Dunántúl felső részének szabadkézi, megszakítottan húzott, vékony vonalai jellemzők az Aldunán is. A Dunántúl felső részében oly jellegzetes egyközepű körök megvannak a Dunántúl alsó felében is, s az Aldunán ismét önálló jelleget mutatnak, különösen elhelyezési módjukkal.

Az alak, mely a Dunántúl felső részében is jelentkezik, habár ritkán, főjelleget nyer a Dunántúl alsó felén, de nagyon gyakran alkalmazzák azt az Aldunán is.

Az Aldunának fentebb elősorolt mind a négy alakja elég gyakran található a dunántúli részekben.

A mészbetétes edények e típus-csoportozatának *elterjedését* illetőleg azt látjuk, hogy a Dunántúl felső részében még nincsenek nagyon elterjedve. Sokkal nagyobb mértékben terjednek el a Dunántúl alsó felében, hol csak Tolna vármegyében 38 lelőhelyet fedeztek fel. Somogy és Baranya valószínűleg épp oly gazdag, csak nem voltak eddig átkutatva. Az Aldunáról igaz, hogy csak 14 lelőhely ismeretes, de ezek többnyire gazdag telepek, hol százával találták e mészbetétes edényeket. A Dunántúl mindkét felének típusa elterjedt, habár csak gyérebben, a Duna-Tisza közre is, hol főleg a folyómenti telepeken fordul elő.

Az aldunai típus pedig egyenlően van elterjedve mind a magyar parton, mind a szerbiai.

Nagyon fontos az a körülmény, hogy a Dunántúl mindkét részének és az Aldunának mész-betétes típusai, úgyszólván kivétel nélkül, bronzokkal vagy *bronzkorszaki tárgyak kíséretében találtak* és pedig legnagyobbbrészt sírmezőkben, melyekben kivétel nélkül *hullaégetés* volt a temetkezési szokás. Csontváz mellett — az egészen máshová tartozó tököli edényeken kívül — e három típus sohasem találtatott.

E mész-betétes edények mellett talált bronzok legnagyobb-részt a bronzkor fejlett szakába, sőt néha a hallstatti periodusba tartoznak. Nagy különbség van tehát az első két és az utolsó három típus között. Az erdélyi, boszniai és horvát-szlavon típus a kőkor végső szakába esik, a Dunántúl két részében és az Aldunán elterjedt típusok pedig a hosszú bronzkor második felére esnek. E nagy különbség magyarázza meg a kettő közötti nagy eltérést, valamint azt, hogy ez időközben a temetkezésben is már egészen új szokás terjedt el általánosan, t. i. a hullaégetés.

Miután a két első s a három utolsó típus között ily nagy a különbség s nincs átmenet, vagyis itt hazánkban kimutatható a fokozatos fejlődés, kell, hogy e két típus-csoport más irányban terjedt el és csak Magyarországon kívül találkozott egymással.

Hogy e típus-csoportok első kiinduló pontját és további terjedési irányát megállapíthassuk, ismernünk kell az összes külföldi lelőhelyeket és adatokat. Ezek összeállítása a munka második részére marad. Itt csak a végeredménynek Magyarországra vonatkozó része foglalható össze a következőkben:

Hazánkban az eddig ismert legrégebb kőkorszaki kulturáramlat keletről terjedt északnyugat felé. E nép szigorúan zsugorított helyzetben temeti el halottait, kik mellé élénk vörösre festett inda- és spirális mintákkal diszitett edényeket helyez.

Ez edényeknek egyik legkedveltebb típusa, a szűk fenekű, golyó alakú edény, melynek felül, nyak nélkül, szűk kerek nyílása s egy-két sorban apró bütykei vannak. Egy másik főtypus a magas talpcsöves tál. Néha e két főtypus egybe van forrva és a nyak nélküli, kerek szájú, golyó alakú edény talpcsövön áll.

Ezeket a már alakra is oly jellegzetes, festett keramikát, zsugorított halottak mellett, feltaláljuk Tolnamegyében: Lengyelen, Tevelen és Simontornyán.

E sírmezőkben sohasem fordul elő a mész-betétes diszítés. Ehhez a kulturáramlathoz tartozik Butmir tisztán neolithkori telepe is, hol nem találták ugyan még meg a temetőt, de ott vannak a nyaknélküli, kerekszájú edények, remek spirális diszítéssel, noha nem festve, hanem mélyítve, s itt is teljesen hiányzik a mész-betétes diszítés.

A *neolithkor végén* egy újabb kulturáramlat jut a Balkánon

át Erdélybe, valamint Boszniába, Horvátországba és Szlavóniába. Ezek is zsugorított helyzetben temették halottaikat s ezek *hozták hozzánk legelőször az erőteljes, mély barázdás, mészbetétes díszítést* vastag falazatú edényeken. E díszítési technika tovaterjedésének láncszemeire — Szlavóniából, a laibachi és mondseei (Alsó-Ausztria) cölöpépítményekbe s onnét fel északra — biztos adataink vannak.

Lehetséges, hogy a Csepelsziget őslakói összeköttetésben voltak Szlavónia neolithkori népével. Erre enged következtetni a vučedoli és tököli leletek hasonlatossága. Említettett ugyan, hogy a Tökölön előforduló harangalakú zónás serlegek nálunk egyedül állanak s legközelebbi hasonmásuk Morvaországban található csak. Ezek Vučedolban sem fordulnak elő. De a tököli leletek többi edényeiben találunk egyet-mást a horvát-szlavon typusból. Ha a díszítésben jelentkező sok hasonlatossághoz hozzávesszük, hogy Tökölön is a sírok felében, ha nem is zsugorítva fekvő, de ülő csontvázakat találunk s ezek mellett érez sohasem fordult elő, — valószínűnek látszik, hogy Szlavónia területén át, egyenesen északi irányban vonult neolithkori nép egy kisebb s talán utolsó csapata, a Dráva torkolatától a Duna mentén haladva, jutott a Csepelszigetre.

A neolith-kor végén a Rajna vidékéről egy újabb kulturáramlat jön vissza északról dél felé s ennek egy késő hulláma hozta a bronzkorszakban, a hullaegetési szokás általános elterjedésével, a Dunántúl felső részébe a szerényen és gyéren alkalmazott typust, mely továbbfejlődve, a Dunántúl alsó részében, különösen Tolna vármegye területén éri el tetőpontját s terjed le az Aldunán.

E hatalmas népáramlatnak tomboló hullámai már bele kerülnek a történelmi feljegyzésekbe. A Magyarországon erős csoporttá tömörült nép a *thrák* volt, mely Herodot szerint az indogermán néptörzs leghatalmasabb népe lön s melynek befolyása a Kárpátok övezte birodalomtól egész Kis-Ázsiáig érezhető volt.

A munka második részében a mészbetétes díszítésű edények összes külföldi lelőhelyei és leletkörülményei elősoroltatnak.

A kormeghatározás. A mészbetétes edények terjedési irányának bizonyítéka s a kormeghatározás adata:

a) A leletek. *Egyiptomban* Naquada és Ballas nekropoliszaiban hasogatott és csiszolt kőeszközök kíséretében jelentkeznek a mészbetétes edények. *Cyprus* szigetén, Hagia Paraskevi-ben és Alambrában szórványos réztárgyak kíséretében találták a mészbetétes edényeket. *Kréta* szigetén, nagymennyiségű hasogatott és csiszolt kőbaltákkal, fordultak elő. *Sziciliában* kőeszközök és fagyolóeszközök, Stentinellóban pedig nagymennyiségű hasogatott és csiszolt kőeszközök kíséretében jelentkeztek. *A bresciai*

kerületben Cá di Marcóban sílexből gondosan hasogatott nyílcsúcs, Santa-Cristinában pedig lapos rézbaltát volt e mész-betétes edények mellett. *Hissarlikban* a legalsóbb rétegű kőkori telepen fordulnak elő. A *Kaukázus* összes lelőhelyein bronzokkal jelentkeznek. *Spanyolországban*, Ciempozuelosban rézből készült ár- és nyílcsúccsal, Almeriában kőeszközökkel és réztárgyakkal, *Portugáliában* szintén kőeszközökkel és szórványosan réztárgyakkal találtattak e mész-betétes díszítésű edények. *Francziaországban* a Pyrenék északi részében, Tarbes környékén kizárólag kőeszközökkel, a Provenceben réztárgyakkal, nyugaton a Charant-völgyben többnyire bronzokkal, északon Bretagne és Finistère kerületekben többnyire kőeszközökkel s csak szórványosan bronzokkal találták a mész-betétes edényeket. *Angolországban* többnyire kőeszközökkel, de néha réztárgyakkal, sőt bronzokkal is fordulnak elő. *Dániában* kizárólag kőeszközökkel, *Schleswig-Holsteinban* azonban kőeszközökön kívül egy esetben, Abkjärfelden, bronz és vastű kíséretében találtak mész-betétes díszítésű edényeket. *Hollandiában* és *Észak-Németországban* kizárólag kőeszközök kíséretében jelentkeznek. Bernburg, Hinkelstein, Grossgartach, Rössen nagy kiterjedésű telepeken és sírmezőkben kizárólag csak kőeszközökkel találtattak a mész-betétes díszítésű edények.

Bronztárgyak kíséretében találjuk már a mész-betétes edényeket a Sváb-Alpokban, Bajorországban, a svájci czölöpépítményekben, míg az osztrák czölöpépítményekben kőeszközökkel s csak nagyon kevés réztárggyal jelentkeznek. Morvaországban, Csehországban és Galicziában csak kivételesen találjuk e mész-betétes edényeket kőeszközökkel, legtöbbször bronzokkal jelentkeznek, sőt sok esetben már a hallstatti periódusba eső tárgyakkal. Alsó-Ausztriában pedig — a czölöpépítményeket kivéve — legnagyobbbrészt a hallstatti periódusban fordulnak elő.

b) A temetkezési szokás. A legrégebb s a kőkorszakot általánosan jellemző a zsugorított helyzetben történt temetkezés, akár oldalt fektették a halottat a pusztára földre, akár guggoló helyzetben nagy urnákba, vagy a megalitikus emlékek alá.

A földközi tenger partvidéke körül elterjedt telepeken, hol mész-betétes díszítésű edényeket találtak, általános a zsugorított helyzetben való temetkezés. Így: *Egyiptomban* a neolithkori autochtonok kizárólagosan zsugorított helyzetben temetkeztek (ilyenek Naquada, Ballas és El-Kab sírmezői), míg a bevándorlott egyiptomiak között a Pharáók korában már egészen megszűnik e temetkezési szokás; de a mész-betétes díszítés még fenmarad a Pharáók három dynastiáján át.

Hissarlikban a legalsó rétegben, melyben a mész-betétes díszítés előfordul, zsugorított helyzetben fekszenek a csontvázak.

A *Kaukázus* Koban, Elisabethpol, Helenendorf legnagyobb

sírműveiben szintén általános a zsugorított helyzetű temetkezés. habár e sírművekben bronztárgyak kíséretében jelentkeztek a mészbetétes edények.

A mészbetétes diszítésnek észak felé történt terjeszkedése irányában, mészbetétes edényekkel, zsugorított helyzetű temetkezést találunk *Romániában*: Sarata-Monteuróban; *Erdélyben*: Vlădházán, Bedelön és Gyertyámoson; *horvát-szlavon* területen: Vučedolban, Vukováron és Eszéken; *Spanyolországban* és *Portugáliában* részint nagy urnákban guggolva, részint guggolva ülő helyzetben dolmenek alá temetve; *Franciaországban* a Pyrenék tövétől az északi Bretagne és Finistère kerületéig guggoló helyzetben megalithikus emlékek alá temetve; *Angolországban* legtöbbször megalithikus emlékek alá, zsugorítva és guggolva ülő helyzetben temetve, de néha már bronzkori nyújtott csontvázaknál, sőt kivételesen hullaégetési sírokban is. *Dániában* és *Schleswig-Holsteinban* folyosós sírokban és kőládákban guggolva ülő helyzetben, kivételes esetekben néha hullaégetési sírokban is; *Hollandiában* és *Észak-Németországban* kizárólag csak az úgynevezett „óriás sírokban“ (Riesengrüber) és tumulusokban guggolva ülő helyzetben. Hinkelstein, Kirchheim an der Eck sírműveiben zsugorítva fekvő helyzetben: Rössenben már hullaégetés mellett hullaégetési sírokban is; Worms vidékén (Pfrim völgyben), Adlerbergen és Stettenben (Württemberg) zsugorítva fekvő csontvázak mellett; a Sváb-Alpokban nyújtott helyzetben eltemetett bronzkori csontvázak mellett: *Bajorországban* már hullaégetési sírokban; *Morvaországban*: Retzben hullaégetési sírokban; *Zackoviciában* pedig zsugorítva fekvő csontváz mellett: *Csehországban*: Bulencben, Poléban, Stelcovesben, Mlikojedben zsugorítva fekvő helyzetű csontvázak mellett, míg Lieben-Balabenkában, Vokovieban, Leichtmeritzban, Markovieban, Mirkovieban, Gross-Luženicben hullaégetési sírokban; *Galicziában*: Wegrzeiben, Uwiszlában zsugorítva fekvő halottak mellett, míg Čelhyben már urnasírokban; *Felső- és Alsó-Ausztriában*, *Isztriában* és *Felső-Olaszországban* kizárólagosan csak hullaégetési sírokban; *Magyarországban* a Dunántúl felső részétől az Aldunáig (az északi áramlathoz tartozó tököli lelhely és Erdély kivételével) kizárólag csak hullaégetési sírművekben.

c) A fokozatos fejlődés. Eltekintve a mészbetétes edényeknek a Középtenger partvidéke körül elterjedt alakjaitól, ha csak az északi terjedési áramlatot tekintjük, fejlődést tapasztalhatunk, mennél tovább jut e technika észak felé. Az edények falazata délen feltűnő vastag (Erdélyben, horvát-szlavon területen s Spanyolországban) s mindinkább vékonyodik s tökélyesül észak felé. A felfordított harang egyszerű alakja mindinkább fejlődik s a mellett mindinkább változatosabb új alakok kelet-

keznek. Az edények fénytelen külseje észak felé lassan csiszolódik s fényt kap.

Az eleinte szabadkézi, mély barázdás, megszakított vonalakat felváltják a finomabb karczok; a zsinórbenyomással történt mélyítés észak felé mindjobban és jobban elterjed.

Sokkal nagyobb fejlődést tapasztalunk Európa északi részéből dél felé terjedő irányban. Itt az edények alakja már sokkal változatosabbá válik. A golyó alakú fenék lapossá lesz, talpat kap, vagy néha csúcsba végződik s ilyenkor a kis edények fonálon hordozhatók, vagy pedig belül üres hengerre helyeztetnek.

Az eleinte csak kissé ívezetes, hasas rész erősebben domborodik ki s néha éles szöget alkot. A nyak mindinkább határozottabban kialakul. Az eleinte csak kissé kifelé kanyarodó perem, mennél inkább érünk dél felé, annál változatosabb és annál szebb profilt kap. Az eleinte szabadkézi mély barázdákat felváltják a különféle alakú bélyegző-minták és pontozó kerekék mélyítései.

Az edény egész felületét betöltő egyszerű beböködések, melyek Németországban, így a rösseni typuson láthatók, Magyarországon már nem találhatók. A grossgartachi typuson kezdődnek a szélesebb vízszintes sávok, de ezek tetőpontjukat Magyarországon érik el. Itt már oly szélesek e vízszintes szalagok, hogy hatáskeltés kedvéért már élénkíteni kellett őket egészen vékony vízszintes kiálló vonalakkal, melyek a szalagot vízszintes sávokra osztják, vagy néha háromszögek emelkednek ki változatosság kedvéért e szalagokból, melyeket azzal is élénkítenek, hogy széleit fésű alakú eszközzel történt mélyítéssel kicsipkézték.

A szalagokban alkalmazott háromszögekből fejlődhetett az a változat, melynél a háttérrel mélyítették és töltötték ki mésszel s belőlük látszanak ki a simán hagyott fekete motívumok. Az eddig kizárólag csak egyenes vonalak összetételéből állott geometriai mintákon kívül a Rajna vidékén kezdik az egyszerű ívek alkalmazását, melyek az Aldunán a legváltozatosabb füzéreké. árkádokká és baldachinokká fejlődnek.

A méssz-betétes disztízesi technikának mindezen rendkívül fejlett és hatásos részleteit, melyek Magyarországon általánosak. Európa északi részeiben sehol sem találjuk.

Az alak, disztízesi technika és minták fejlődéséből azt látjuk tehát, hogy az Európa nyugati részében észak felé történt terjeszkedésében fejlett ugyan, de sokkal feltünőbb az a fejlődés, melyet északról délkelet felé vonuló irányban tapasztalunk.

Ha már most összevetjük a méssz-betétes edények lelőhelyeinek statisztikájából az ezen edények kíséretében jelentkező egyéb leleteket, a temetkezési szokást és fokozatos fejlődésük irányát,

akkor levonhatjuk e disztítési mód elterjedése és korára vonatkozó következtetéseket.

Végkövetkeztetések. A mészbetétes disztítésű leletek, temetkezési szokás és a fokozatos fejlődés azt bizonyítja, hogy a Középtenger partvidéke körül a kőkorban terjedt el általánosan e disztítési technika. Ha Egyiptomot vesszük e disztítési mód kiinduló pontjának, úgy Felső-Egyiptomból, a Nilus torkolatánál kínálkozott egy kedvező geographiai kapocs az áttellenében fekvő Kréta és Cyprus szigeteire. Hogy itt ezen kikerülhetetlen úton az egyiptomiaknak tényleg volt összeköttetésük már a kőkorszakban, számos lelet bizonyítja.

Egyiptomban a mészbetétes disztítési mód Krisztus születése előtt 3000 év körül jelentkezik. De fentartotta magát e disztítési mód a III-ik dynastiáig.

Szicília, Cyprus és Kréta szigeteken előfordult mészbetétes edények korát Montelius a Krisztus születése előtti III-ik évezred közepére teszi. Trója legalsóbb városa kőkori leleteit, melyekben a zsugorított halottak és mészbetétes edények fordulnak elő, szintén körülbelül a Krisztus születése előtti 2500—2000. évre tehetők.

A mészbetétes disztítésű keramika második terjedési iránya általánosan észak felé vonul és pedig a Középtengernek bizonyára számos pontjáról, melyek közül eddig csak háromra vannak biztos adataink és pedig: Románián keresztül Erdélybe a kőkorból, azon azután ott nyom nélkül eltűnik; Bosznián s horvát-szlavon területen keresztül az ausztriai czölöpépítményekbe a kőkor végén, még zsugorított temetkezés mellett, mely Ausztria czölöpépítményeiben az ércz első jelentkezéséig kimutatható; végre Spanyolország déli csücsától a tengerpart mentén egész Angolországig, szintén a kőkorszakban zsugorított helyzetben történt temetkezés mellett. De fentartotta magát e disztítési mód Franciaországban (mint a Charante-völgyben láttuk) a bronzkor végéig, Angolországban is egészen a hullaégetés szokásának kezdetéig Dániában az ifjabb bronzkorban már megszűnik a mészbetétes disztítés. A hullaégetési urnák itt a legegyszerűbbek s legtöbbször minden disztítés nélküliek.

Az itteni ifjabb bronzkor szaka különben összeesik Közép-Európa vaskorának kezdetével, a mikor nálunk is egészen megszűnik a mészbetétes disztítési mód.

Elértünk a mészbetétes disztítés második, északi irányban vonult terjedésével a kőkori kultúrában Európa északi részébe. Itt találkozunk most e kultúra egy másik kőkori kultúráramlással, mely délkeletről vonult Európán keresztül északnyugat felé, mely szintén zsugorított helyzetben temette halottait, de a mészbetétes disztítést nem gyakorolta, hanem festette vagy egyszerűen kar-

czolta edényeit és pedig nem geometriai mintákkal, hanem indákkal, spirálisokkal, meanderekkel. E délkeletről vonult áramlatba tartozik Butmir és Lengyel kiválóan fontos telepe és Tolnavármegyében még Tevel és Simontornyának zsugorított halottai. spirálissal festett, jellegzetes edényeivel.

A Dunavölgy jelöli mindvégig, egészen a forrásáig, e délkeletről jött kőkori nép vándorlása irányát, mindenütt kétségtelen nyomát hagyva kulturájának.

E két jellegzetes keramikának a Rajna vidékén s ugyanazon kőkorban való előfordulása s lassú elegyedése éles vitát keltett Németország régészei körében, melyben legtevékenyebb részt Koehl, Schlitz és Reinecke vett.

Schlitz kőkori putrilakásokban együtt találja, a Neckar vidékén a spirális disztítésű keramikát a mész-betétes disztítésű geometriai motívumokkal. Koehl azonban sokkal biztosabb támpontot szolgáltató sírokból és sírmezőkből mutatja ki, hogy a kettő nincs e vidéken összekeverve. Így Elsassban az *ersteini* sírmezőben 28 csontvázat tárt fel s mellettük kizárólag csak rössen-grossgartachi typus szerint disztített keramikát talált. — Ugyanígy a worms-i vidék zsugorított halottainak sírmezőiben még kizárólag csak a hinkelsteini typus mész-betétes edényei fordulnak elő s a spirális disztítésű keramika egészen hiányzik. Ellenben *Flombornban* a zsugorított halottak sírmezőiben az eddig feltárt 47 sírban kizárólag csak spirális keramikát találtak.

Wachenheim mellett (a Pfrim-völgyben) ismét a flomborni sírmezőkhöz hasonló eset mutatkozik. Itt is a zsugorított halottaknál, kőeszközök kíséretében, csakis spirális keramika mutatkozik.

Legújabbban *Thüringiában* Erfurt és *Bernburg* környékén is találtak egyes sírokat és egész sírmezőket, spirális disztítésű keramikával.

De tény az, hogy mind a mész-betétesen geometrikus, mind a spirális disztítésű karczott vagy festett keramika, ha egységesnek és különállónak mutatkozik is, ott más-más sírmezőben, de mégis mindkettő kőkori tárgyak kíséretében, zsugorított helyzetben eltemetett halottak mellett találhatók s így, ha Koehl szerint idő és kulturperiodus tekintetében el is vannak különítve, de mégis egészen közel állanak egymáshoz. E két kulturperiodus ott tényleg találkozott, a mit Schlitz vitatott.

E két egymáshoz egészen közelfekvő kulturperiodusnak találkozását bizonyítja a Worms melletti *Adlerbergen* talált gazdagon felszerelt zsugorított halott, melynél a flombornival egészen azonos kőeszközök és kagylóeszközök mellett, spirális disztítésű edények találhattak. Ez a magányos sír azonban közvetlenül a

korábban feltárt kora-bronzkori adlersbergi zsugorított halottak sírmezőjének határán fekszik.

Ugyanígy bizonyítékot szolgáltat a két kultúrperiodusnak találkozására a *rösseni* nagy sírmező. Ebben ugyan egységes és tipikus a geometriai motívumokkal díszített mészbetétes kerámia, de volt közöttük egy gyermeksír, melyben spirális díztítésű edény találtatott. A délkeleti és északi kultúráramlat legdöntőbb bizonyítékát szolgáltatja *Grossgartach*. Itt már együtt jelentkezik a spirális díztítésű kerámia a geometriai mészbetétessel.

Sőt a mészbetétes edényeken is alkalmazzák az íveket, arkádokat.

Innét északról most a Rajna, Elba és Odera mentén más irányt vesz a mészbetétes edények fejlődése és pedig délfelé. Ez tehát a mészbetétes edények harmadik terjeszkedési iránya: a déli terjeszkedés a bronzkor kezdetén.

A Rajna és mellékfolyóiról, a délre vonuló kulturhullám a felső Duna-völgygel érintkezik, s azon megy Magyarországon végig az Aldunáig és a mint egy adatból láttuk, ismét Romániába. Az Elba, Saale és Odera mentén délfelé haladó kulturterjeszkedés Szászországba, Csehországba és Sziléziába hatol. *Kossina Gusztáv* ezen irányból több leletet közöl, melyekben az edények vagy golyó vagy henger alakúak s díztítésük is egyszerű, többnyire halszálla, vagy zezzugalakú karcolat.

Mennél inkább halad délfelé e mészbetétes díztítés, annál több bronzot találunk a kíséretében s annál többször találjuk hullaégetési sírokbán. Bajorországban már nem találtak kőorból eredő mészbetétes edényeket. Ezek ott csak az ifjabb bronzkorszakban s a hallstatti periodusban jelentkeznek. Morva- és Csehországban felerészben még kőkori zsugorított halottakkal találjuk a mészbetétes edényeket, felerészben azonban már bronzkori hullaégetési sírokbán.

Magyarországban, hol a legjobban van elterjedve a mészbetétes díztítés (az északi terjedési irányhoz tartozó Erdély, Tököl és Szlavonia kivételével) egyetlen egy kőkori lelőhelyét sem tudjuk felmutatni s a temérdek sok lelőhely mind a bronzkor fejlett szakából, még pedig legtöbbnyire urnatemetőkből valók.

A mészbetétes edényeknek kétségtelenül beigazolt, északról déli irányban haladt terjeszkedése és fejlődése egy újabb adatot és bizonyítékot szolgáltat az indogermán kérdéshez. Az indogermánok Európa északi részéből délre történt vándorlásával sokat foglalkoztak legutóbbi időben a nyelvészek, anthropologusok és régészek. Így Tomaschek, Delaponge, Gleiger, Kretschmer, Hirt, Penka, Wilser és Kossina. Ez utóbbi 1895-ben érte-

kezett már a casseli congressuson e kérdésről. Bővebben kifejtette e témát „Die indogermanische Frage archaeologisch beantwortet“ című értekezésében. Külön munkában fejti ki e kérdést dr. M. Much.

• Kossina Gusztáv, régészeti adatokból következtetve, azt mutatja ki, hogy a kőkorban az indogermánoknak két áramlata vonult dél felé, nyugaton az Elba és Saale mentén Thüvingiába, keleten pedig az Odera mentén dél felé.

A nyugati törzsből Thüvingiában, Hessenben és Dél-Németországban délkelet-európai törzsek érintkezésével (a szalagkeramika terjesztői) egy indogermán csoport képződött (a rössen-albsheimi keramikai típus képviselői), melyből a bronzkor kezdetén az itálok és kelták két néptörzse keletkezett. Ugyanezen időben a Saale és Elbától Csehországba, Morvaországba s Alsó-Ausztriába terjedt törzsekből az illyrek és görögök keletkeztek. Valamivel később, Krisztus sz. e. 1600 körül tömörülnek erős csoporttá Magyarországon a thrákok.

Kossina e délfelé vonuló áramlatot sokkal erősebbnek tartja, mint a korábbi észak felé vonult kulturáramlatot, s azt vitatja, hogy a délről észak felé vonult kora-kőkori kulturterjedés csak kulturhullámnak tekinthető, míg az északon a kőkor végén dél felé megindult kulturáramlat már határozott népvándorlásnak kifolyása.

Értekező ez alkalommal mellőzi e kérdés ethnologiai részét, s csak a mészbetétes diszítés harmadik, vagyis déli irányú terjeszkedését és fejlődését bizonyítja a leletekből.

Ez volt e diszítési mód utolsó fejlődési szaka. Fentartotta azonban magát a Rajna és Neckar folyók vidékén, Bajorországban, Ausztriában s Felső-Olaszországban, noha csak nagyon gyéren, a hallstatti periodusban is.

Sőt kimulása utolsó stádiumában, a vaskor kezdetén, próbálkoznak még vörös színű incrustatióval, valamint gyanta- és érclemezeknek agyagba való berakásával, de ez csak gyér kísérlet volt, mely általánosan sehol sem terjedt el.

A nap melegének fölhalmozása különféle folyadékokban.

(Kivonat *Kalecsinszky Sándor* lt. 1903 decz. 14-iki előadásából.)

A M. Tud. Akadémia III. osztályának 1901 október havi ülésén előterjesztett értekezésemben¹ a szovátai sóstavakra vonatkozólag kísérleteim és tanulmányaim eredményeképen kimondottam:

1-ször. Hogy a szovátai sóstavaknak a felszín alatt mélyebben, két hidegebb réteg között fekvő s több méter vastagságban kiterjedő, meleg-forró rétege melegségét csakis a naptól nyerheti.

2-szor. Hogy a természetes, valamint a mesterségesen készített sóstó csak azon esetben melegszik fel nagyobb fokban, ha felszínét édes vagy hígított sósvíz-réteg takarja.

3-szor. Minthogy az ilyen sóstavak a nap melegét 70° C-on felül is összegyűjtik és a melegséget jó ideig megtartják, — még télen, a jég alatt is, a Medvetó $30-32^{\circ}$ C-t mutat — azért ezeket a sóstavakat hőaccumulatoroknak kell tekinteni.

A következő (1902.) év nyarán Szováta mellett a korondi sósvízekre is kiterjesztettem kísérleteimet.

A korondi sósvíznek a szovátaitól teljesen elütő sajátosságai vannak. Vize nem olyan tömény, konyhasó tartalma $9-18\%$ között ingadozik, ezenkívül nagyobb mennyiségű szénsavsókat, különösen szénsavas meszet, továbbá széndioxid és kéntartalmú gázokat is foglal magában. Mikor ezt a sósvizet földbe ástott fakádákban összegyűjtöttem és felszínére óvatosan édesvizet öntöttem, a napsütéskor már néhány óra múlva $3-4^{\circ}$ C fokkal jobban fölmelegedett az alsóbb rétegében, mint a felszínén, vagy mint egy másik kádban levő tiszta édes- vagy tiszta sósvíz.

Hasonló próbát végeztem a nagyobb terjedelmű korondi hideg sósfürdőben. Ha ennek a felszínére édesvizet vezettem, ez is a felszín alatt az alsóbb rétegben rövid idő alatt $2-3^{\circ}$ C

¹ *Kalecsinszky Sándor*: A szovátai meleg és forró sóstavak, mint természetes hőaccumulatorok. „Math. és Természettud. Értesítő” 1901. XIX. kötet, 450—469. oldal. Kivonatosan „Akadémiai Értesítő” XIII. kötet, 1902. 5—10. oldal.

fokkal fölmelegedett, noha az időjárás nem volt kedvező és a nap, a faépület miatt csak részben süthetett a víz tükrére.

Ugyancsak említett értekezésemben kifejezést adtam azon meggyőződésemmek, hogy a nap melegének felhalmozódása — hasonló viszonyok között — a konyhasóoldaton kívül más oldatokban és folyadékokban is lehetséges.

Ennek bizonyítására kisebb méretű és összehasonlító kísérleteket végeztem az idei (1903.) nyár folyamán. Fahordókat a Földtani intézet kertjében, napsütötte helyen, a földbe ásattam.

Az I. számú hordóban összehasonlítás végett csupán víz volt, a II. számúban tömény keserűoldat, a III. számúban tömény glaubersóoldat, a IV. számúban szalmiakoldat és az V. számú hordóban tömény szódaoldat volt. A II—V. számú hordókban a megfelelő sóoldatok felszínére óvatosan, körülbelül 10 cm. vastag rétegű vezetéki vizet öntöttem és az elpárolgó vizet pótoltam. A hordókban a napsütötte folyadék hőmérsékletét a felszínen, a felszín alatt 15, 40 és 75 cm. mélységekben május, június, július és augusztus hónapokban mértük meg. A mérési adatok azt mutatták, hogy a tiszta víz a naptól úgy melegszik fel, hogy ennek a felszíne a legmelegebb, azután a hőmérséklet az alsóbb rétegekben fokozatosan csökken. A legnagyobb hőmérséklet a 30° C-t nem haladta meg soha.

A többi különféle sóoldatok ellenben a vékony rétegű édesvízi takaróval a naptól nem olyan módon melegedtek fel, mint az édesvíz, vagyis a legmagasabb hőmérséklet nem a felszínen, hanem ez alatt mélyebben találtatott, hasonlóképen mint a szovátai meleg sóstavakban.

Ezek után az előbbeni kísérletekkel kapcsolatosan olyan megfigyeléseket is tettem, hogy a sóoldatok helyett tiszta vizet, erre pedig kis fajsúlyú olajokat vettem. Az egyik vízzel megtöltött (VI.) hordó felszínére körülbelül két ujjnyi vastag rétegben, mintegy három liter petroleumot, egy másik hordóba (VII.) ugyanannyi faolajat öntöttem.

Ez utóbbi hordókban az elzárt víz tömege jóval nagyobb mértékben melegedett fel, mint ugyanakkor a víz vagy a sóoldatok.

A rossz, abnormalis idő daczára, a víznek olaj alatti része csakhamar 49 C fokra is felmelegedett. A különféle sóoldatok, ha rajta vékony rétegben édesvíz úszik, a legtöbb esetben 5 C fokkal is jobban fölmelegedtek a mélyebb rétegben, mint ugyanakkor a tiszta víz akár a felszínen is; az olajjal elzárt víztömeg pedig 10—20 C fokkal is jobban fölmelegedett.

Víz és petroleummal hasonló kísérletet ugyanilyen eredménnyel 1902-ben Korondon is végeztem.

Idézett dolgozatom a külföldön is általános érdeklődést

keltett. Némely szaklap az egészet szószerinti terjedelemben átvette, mások kimerítő ismertetéseket hoztak róla; több szakársulatban pedig előadások tárgyául szolgált. Ugyanezen alkalomból sok külföldi szakembertől kaptam leveleket, a melyek közül egy-kettőnek kivonatos közlését azért is jónak tartom, mert érdekes és értékes adatokat tartalmaznak.

Dr. *L. Mrazec*, bukaresti egyetemi tanár, azt írja: „Nálunk az úgynevezett sóstavakban hasonló tünetényt figyeltek meg, a melyek valószínűleg szintén a naptól melegednek fel, de nem olyan nagy mértékben, mint az erdélyi tavak“.

A. G. Högbom Upsalából a következőket írja: „Bizonyára érdekelni fogja Önt, hogy Norvégia nyugati partjain — Bergen környékén — a tengerparton meleg laguna-tavak vannak, a melyek valószínűleg hasonló módon nyerik hőmérsékleti anomáliájukat. Ezek erősen sós tengervízből állanak, vékony, kevésbé sós vízréteggel befödve. Hőmérsékletük a mélységben, az adatok szerint, 30 C fokon felül emelkedik, míg a felszínen levő víz sokkalta alacsonyabb hőfokot mutat. Tudomásom szerint ezek még nincsenek részletesen tanulmányozva. E tavakat osztrigatenyésztésre használják, s mint hallom, jó eredménnyel“.

Szibéria nyugati részében, az Akmolinsk kormányzáságban fekvő *Kysilkak* tónak sósvizét *Ignatoff*, orosz geographus, vizsgálta meg. A tó 15 km. hosszú és 12 km. széles. A víz hőmérséklete a felületen 20—27°, míg a mélységben 34° volt.

A két szomszédos *Teke* és *Selety-Dongis* még nagyobb tavak is hasonló tünetényt mutattak.

Újabban az erdélyi sóstavakat hasonló szempontból dr. *Rigler Gusztáv* vizsgálta meg¹ és azt találta, hogy ezek közül a kolozsi Dörgő, a tordai Római-tó és a vízaknai Tököli-tó a naptól hasonlóan melegednek fel, mint a szováti Medvetó, csak-hogy a felmelegedés sokkal kisebb fokú.

Valószínű, hogy ilyen naptól felmelegített sóstavak még nagyobb számban fognak találatni.

Ezután közlöm a szováti sóstavakra vonatkozó újabb megfigyeléseket és egyéb vizsgálatokat.

Az eddigiekből tudjuk, hogy naptól felmelegített sóstavak nemcsak Szovátn, hanem sok más helyen is vannak, sőt ilyenek mesterséges úton is előállíthatók. Hogy a geologiai multban is voltak kisebb-nagyobb terjedelmű sóstavak, biznyságul szolgálnak a számos helyen talált kősótelepek. Analogia útján pedig állíthatjuk, hogy e régi sóstavak felszínére is reá juthatott a patakok, a folyók vagy az esőnek az édesvize, és ha ilyen sóstóra a nap sütött, vízének mélyebb rétegében okvetlenül fül

¹ „Erdély nevesebb fürdői 1902-ben.“

kellett melegednie, s miként ma a szovátai sóstó, ezek is 70° C-nál magasabb hőmérsékletre melegedhettek föl.

Usiglio, olasz chemikus, a tengervíznek nagyban való elpárolgásánál azt találta, hogy sokféle só levált, másrészt igen lényeges ásványok s vegyületek teljesen hiányoztak.

Van 't Hoff és *Meyerhoffer* nagyszabású tanulmányaikban kimutatták, hogy a legtöbbje azon sóknak, a melyek pl. a stassfurti sótelepekben is előfordulnak, de a tengervíznek gyorsabb elpárolgásánál nem keletkeznek. Ugyanezek 25° C-nál könnyen keletkeznek, mások ellenben csak magasabb hőnél, így a Langbeinit 37° C-on felül, a Löweit 43° C-nál, a Schönit 47.5° C-nál, az úgynevezett Hartsalz 72° C-nál keletkezik.

A felsoroltakból látjuk egyrészt azt, hogy a különféle sóknak keletkezésére alacsonyabb vagy magasabb hőmérséklet szükséges, másrészt kimutattuk azt, hogy a régi sóstavak is magasabb hőfokra felmelegedhettek, megvolt tehát mindazon feltétel, mely a különféle sók képződéséhez szükséges. Ezt másképen is kifejezhetjük, hogy pl. a stassfurti sótelepekben, a hol a különféle sókat találjuk, azon a helyen, a régi geológiai időkben, olyan hőmérséklet uralkodott, a melyre az illető só képződési hőfoka meg van állapítva. Ezen ismert vegyületeket, sónemeket az illető geológiai korszakból visszamaradt bizonyítékoknak — geológiai hőmérőnek — tekinthetjük. E sónemek az illető geológiai korszak helyének hőmérsékletére olyan bizonyítékot szolgáltatnak, mint a kővületek a geológiai kor megállapításában.

Tudjuk, hogy a sóstavakban időszakonként a hőmérséklet változásnak van alávetve, ismerjük továbbá az egyes vegyületek oldhatósági viszonyát különféle hőmérsékleteknél, ebből azután következtetni lehet, hogy minő sók mely időszakban fognak leginkább kiválni.

A sótelepeknél azt látjuk, hogy az alsó régióban *Anhydrit*, a felsőben *Polyhalit* rétegek váltakoznak a sötömegben; ezeket a bányászok évgyűrűknek is nevezik és az évszakok változásával hozták kapcsolatba.

A fentebbiek után mostan már tisztábban látjuk az évgyűrűk keletkezésének kérdését.

A magyarázatot, bár magam is ilyenformán kerestem, *Van 't Hoff* adta meg először 1902. évi május 28-án hozzámm írott levelében.

Van 't Hoff levelének ide vonatkozó része a következőképen hangzik: „Én igen hajlandó vagyok azon feltevésre, hogy ez (t. i. az évgyűrűk képződése) a hőmérséklet befolyásától függő oldhatóság emelkedésével és csökkenésével van kapcsolatban. Vegyük pl. az *Anhydrit*ot és a *Chlornatrium*ot és gondoljunk a hőmérsékletnek váltakozó süllyedése és emelkedése alatt a be-

sűrűsödésre. Az Anhydrit oldhatósága az emelkedő hőmérséklettel lényegesen csökken. míg a Chlornatrium valamivel emelkedik. A hőmérséklet emelkedésénél, tehát nyáron, Anhydrit-leválás fog beállani, míg télen ez megszűnik és csakis konyhasó válik le. Oldhatóság tekintetében ugyanezt az ellentétes viselkedést tapasztaljuk más évgyűrűk képződésében is, pl. a Langbeinitnél, a Polyhalitnál, a Kieseritnél; mindannyinak az oldhatósága a hőmérséklet emelkedésével csökken.“

Radvánszky János mint költő.

(Kivonat br. Radvánszky Béla tt. 1904 jan. 4-iki előadásából.)

Felolvasó bevezetésében azon okokat fejtegeti, a melyek miatt lyrai költészetünk könyvészetileg nem érvényesülhetett.

Legfőbb oknak az egyházi tilalmat tartja. Ugyan Szent Gellért még jóakarattal mosolyog a malmot hajtó leány áriáin és elismeri, hogy művészet nélkül nem lehetne elviselni a fáradalmakat, de Deliberatiójában elítéli mindenféle hangszernek hallgatását.

Ettől kezdve több adatunk van arra, hogy a világi énekek és világi zene ellen állást foglalnak a papok könyveikben, beszédekben és a zsinatokon.

E tilalmat és megvetést reformátoraink sem enyhítik, sőt némelyik szigorúbb álláspontra helyezkedik. Maga Bornemissza Péter, Balassa nevelője is arra inti híveit, hogy többek között a „virág- és szereleménekek, lant, sip, dob, trombita“ hallgatása ellen „fövenynyel és tövissel kerteljük be füleiket.“

Azonban a tilalom csak azt akadályozhatta meg, hogy a szerelmes verseket kinyomassák, mert még Balassa sem hallgat tanítója szavára és más sem, a kit Isten tehetséggel áldott meg.

Rimay már ki is meri adni Balassa verseit, sőt maga is írt szerelmes verseket, közöttük nem egy sikamlósabbat, mert ő szélesebb látókörű és belátja, hogy az idegen irodalmak „kinces tárháza is felettte megüresülne“, ha a szerelmes verseket eltörölnők. De már a saját szerelmes verseit nem meri kinyomtatni, bármint buzdította is erre Ráday András. Eddig a levéltárak pora fődte, a mint még sok vers lappanghat levéltárakban.

Fel kell ezeket kutatónk és irodalmunk díszére értékesítenünk.

Ily ismeretlen költőt mutat be felolvasó ösapjának, Radvánszky Jánosnak személyében.

Radvánszky János 1666-ban született. Atyja Radvánszky György, anyja Máriássy Johanna Catharina. Neveltetése, élete

folyása visszatükrözi kora történetét. Előkészítő, házi oktatása egy időbe esik az ország és a protestánsok szomorú elnyomásával. Atyja, ha akarta volna, sem adhatta volna protestáns iskolába, mert a felvidéki lutheránus iskolákat elszedték, vagy becsukták. Tehát házi tanítót tartott mellette, és hogy fia nagyobb kedvvel tanuljon, vele együtt taníttatott egynéhány radványi gyermeket. Nem került el ez a beszterezebányai jezsuiták figyelmét, a kik feljelentették Szelepcsényi érseknek, hogy iskolát erigált. Szelepcsényi pedig megparancsolja, hogy küldje el a protestáns nevelőt és fogadjon fia mellé „pápista praeceptort”. Radvánszky György kénytelen volt engedelmeskedni; a pápista praeceptor — a mint Radvánszky János naplójában írja — nem sokkal többet tudott, mint ő és így harmadfél évet vesztegetett el vezetése alatt.

Később meg a kuruczok járása, a harczi zaj miatt kellett félbeszakítania a tanulást, a mi gyermekségének nagyon tetszett.

De éppen a kuruczok járása eredményezte azt is, hogy tanulmányait tovább folytathatta. Thököly sikeresen nyomul elő a felvidéken, bevonul Eperjesre és gazdag adományaival restaurálja a lutheránus kollégiumot.

Íde küldi Radvánszky György fiát a tanári kar nagy örömére. De míg Eperjesre jut, addig is sok veszélyvel kellett szembe néznie, úgy hogy hol Lieteva várában, hol kősziklák között, hol Szulyon vonja meg magát és puskát is vásárol a veszélyes időkre nézve.

Eperjesen is hol a „felzendült idő”, hol a Thököly tiszteletére rendezett ünnepély, hol betegsége akadályozza tanulását, de azért annyira halad, hogy a director, Ladiver Illés megjósolja, hogy a hazának hasznos fia lesz.

Még rajta volt az iskola pora, a mikor alig 18 éves korában fegyvereket és lovakat vásárolva, Thökölyhez csatlakozik. Thököly elfogása után atyja oldala mellett és birtokai körül foglalatoskodik addig, a míg atyját Caraffa 1687 február 27-én, a béke után elrendelt bűnbocsánat és a magyar jog ellenére, elfogatta fiával és cselédeivel együtt.

Csak atyját vádolták, de a fiút és cselédeket is ismételtén — bár rövid időre — elzáratta Caraffa.

Atyját tortura alá vetette, halálra kínóztatta és birtokait felesége birtokainak egy részével elfoglaltatta. E csapás a nagyreményű ifjút egyszerre szegénynyé és férfitá tette. Megkezdí tíz évig tartó küzdelmét, hogy birtokait visszaszerezze. Ez idő alatt éveket tölt Bécsben, sokszor megfordul Pozsonyban, az ország befolyásos embereit is megmozgatja, hogy czélját elérhesse. Végre is czélt ért, de csak úgy, hogy törvényes örökségét 30,758 forintért kellett visszaváltania. Természetes, hogy

nagyobb volt ennél kára, úgy hogy ő maga 100 ezer forintra becsüli veszteségét.

E küzdelem alatt élénken érdeklődik és résztvesz a közügyekben, szabad idejét pedig olvasással tölti, a jogon kívül történelemmel, kedves költőinek, Horatiusnak, Balassának, Rimaynak és Zrinyinek tanulmányozásával foglalkozva.

Ő maga is verselgetni kezd, próbálgatja szárnyait, de költővé nem olvasmányai, hanem szerelme teszi. Egyik versét bizonyos Borbála kisasszonyhoz írta, de e szerelem hamar eltűnt, a mikor Szent-Iványi Anna Máriát megismerte.

A nagyjelentőségű találkozást naplójegyzeteiben és egyik kiváló versében öröktette meg. A napló rövid, de sokat mondó: „1694 febr. 5. Az hatalmasan uralkodó Isten nemzetes Szent-Iványi Anna Mária kisasszonynak szerelmit belém plántálta ki-gyomláhatatlanul;“ a vers hosszú, bevonva az ókori költészet zománczával és isteneinek szereplésével.

Elmondja e versében, hogy lángoló szívének enyhítésére, mintegy szerelme elől menekülve, Szanda hegyeibe megy vadászni. Egy forrás mellett elszenderedik, de Venus tegzes, kinzó gyermekével ott is felleli. E látványra szíve megretten, nyelve is megnémul. Azonban az istennő nyájasan szólítja meg és szelíden szemére hányja, hogy elhagyta zászlóját. Ő bátran feleli, hogy Venus sem adta meg ígért jutalmát. Venus erre megígéri, hogy megadja jutalmát, ha ismét hive lesz; ad neki egy szűzet, „kinél szebb nem lehet“ s a kit az ő számára nevelt. Inti azért, hogy kövesse Cupidót és menjen a Krivánhegy tájára, a hol fel fogja találni szép kis nympháját.

E jóságáért leborulva imádni akarja a testetlen isten-asszonyt, azonban eltűnik előle, mint álom, de azért megmarad szívén Cupido nyila után a seb.

E versben is ugyanazt fejezi ki a költői képpel, a mit naplójegyzetében, hogy Isten plántálta belé szerelmét.

Még egynéhány verset írt Szent-Iványi Annához. Ezek közül egyik rövidebb álljon itt például.

*Responsio.*¹

1. Versedet, édesem, vettem nagy kedvesen,
Szép ajánlásodat értettem szívesen;
Csak Isten hőtíglan tartson téged ebben,
Mert az állandóság legszebb szerelemben...

2. Nem kincs, se gazdagság teszi szépet szépnek,
Nem szépség s nyájasság böcsös része ennek,

¹ VI. sz. vers. Az előbbi czime *Amicae literae* és ez felelet rá.

Az egy állandóság éksége ezeknek,
Kiben nyugalma úgy lesz én szívemnek.

3. Nem mesterség, szívem, szépet megszeretni.
Elűtte sítálván benne gyönyörkedni,
Édes ajakiról szép csókokat szedni
És eltávozásán semmit sem búsulni.

4. Esküszöm te néked az szűz Dianára, —
Esküszöm Venusra és az ő fiára,
Hatalmas Cupidónak sebes nyílára,
Hogy érted szívemnek égben ér fájdalma.

5. Nálad nélkül szívem, mint világ nap nélkül —
Vagyok mint a zöld fű nyári harmat nélkül;
Gyászba borult szívem sóhajt szüntelenül,
Hervadok fennállva maradván egyedül.

Mindössze 11 költeményt írt, leszámítva fiatalkori kísérleteit, mert nem kellett sokáig epekednie. Még azon év április 18-ikán ugyanis feleségül vette választottját. Házasságuk boldog volt; gyöngéd leveleiből látszik, hogy utolsó lehelletig szerették egymást.

Költeményeinek számánál, tekintve a kort, nagyobb értékük. Ugyan itt-ott Balassa és Zrinyi hatása látszik, de hangja mindig őszinte, érzése igaz; „ékesítve a nemes szerelem zománczával”.

„A versek nyelvezete erőteljes, magyaros, rímei legalább is nem rosszak, kifejezései között vannak választékosak; költői képei szépek, itt-ott magasabb szárnyalásúak.”

Házassága harmadik évében azt az örömet is megérte, hogy visszakapta atyai örökségét. Ezután már több időt szentelhetett családjának és a megyei ügyeknek. Meg is választja Zólyom vármegye alispánjának. Alispánsága idején kezdődik a kurucz mozgalom, Rákóczi Ferencnek zászlóbontása. A kuruczok támadása ellen megmenti Besztercebányát és maga is Rákóczi híve lesz.

Kezdetben ezredes. Beveszi Zólyom és Csábrág várát, megnyeri Rákóczi tetszését és Bercsényi barátságát, úgy hogy bizalmuk folytán az ország kincstartója lett.

1704—5-ben Rákóczinak erdélyi teljhatalmú megbízottja. Mint ilyen a bánya- és hadügyet rendezi, közremunkálódik Kolozsvár capitulációjában és Rákóczinak erdélyi fejedelemmé való választásában.

Visszatérve, a gazdasági tanács alelnöke lett, de ezzel nem vonult vissza végleg a hadi térről, mert Bercsényi felszólítására nemcsak a zólyomi, hanem a szomszéd megyék nemességét is többször felülteti, a bányavárosok jövedelmeit fokozza és a külügyekben is részt vesz.

A trencsényi csata rá nézve is végzetes. Ugyan őt bizza meg Bercsényi, hogy Heister ellen a bányavárosokat megvédje, de ez lehetetlen volt. Az üres kincstárral együtt neki is menekülnie kell. Előbb Késmárkon, majd Lőcsén, állandóbban pedig Eperjesen vonja meg magát és részesül hivatalos ellátásban a többi menekülttel együtt.

Itt várja, hogy Bercsényi orosz segítséget nyer, de hiába. Majd ő is Bercsényi után kibujdosik Lengyelországba. A szatmári békét nem fogadja el egyelőre, de később látva, hogy a kurucok ügye végkép elbukott és a fejedelem sem képes eltartani a sok bujdosót, hűségesküje alól fölmentetve, elfogadja a kegyelmet és visszatér hazájába, „megrongyolott házához“.

Ha nincs is megelegedve a közállapotokkal, mégis részt vesz a megyei ügyekben, mint alispán, 1728—29-ben pedig az ország ügyeiben is, mint megyéjének országgyűlési követe. Ezen kívül élénken érdeklődik a vallásügy iránt és meg is tesz mindent, hogy a protestánsok jövőjét, létét biztosítsa.

Zaklatott élete után nyugalomra vágyik, de tulajdonkép sohasem nyugszik, mert ez elfoglaltsága mellett családjá jövőjét is biztosítani kell azon két óriási katasztrófa után, a mely atyja halálra kínzása és a szatmári béke után érte.

Öreg napjaiban is előveszi a tollat; belekezd élete történetének megírásába és ír egy tréfás husvéti verset és egy nagyon • komoly, bölcséleti ódát.

Ez utóbbi czíme, jelmondata: *Nihil sub sole novum est*. Ebben visszatekint életére, keserves tapasztalataira, azon nagy ellenmondásokra, a melyek ha nem is újak, de kellemetlenül lepik meg az embert és könnyet sajtolnak szeméből. Hiába erősíti magát lemondó jelszavával, kicsordul az ő könnye is, úgy hogy nyugalmat csak Istenben talál és Tőle várja, hogy letörli orezájáról könnyhullatását.

Nem sok idő mulván, 1737-ben a halál elragadja szeretett feleségét is; de nem sokáig kesereg utána, mert Isten megkönnyőrül rajta és öt hónappal később letörlé könnyhullatását.

A ki oly nehéz körülmények között annyi téren szolgálta hazáját, oly nagy erőfeszítéssel, folytonos munkával családjá jövőjéről annyi felleget elüzött és e fáradozásai mellett a Muzsáknak is szentelt időt, méltán tekinthető kora kimagasló alakjának.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ mult évi 5-ik füzetében dr. Kuzsinszky Bálint „Két györmegyei antik emlékről” tesz jelentést. Mindkettőn az „ala I. Augusta Ituvaeorum” katonáiról van szó. — Dr. Finály Gábor: „Két római feliratról a Duna balpartjáról” ír tudósítást. Ezek egyike a komárommegyei Szemere község templomába befalazva találtatott, másika Aquincum vidékén került felszínre. Az előbbi Kr. u. 229-ből, az utóbbi pedig 212—217-ből való. — Dr. Karácsonyi János: „A bihari honfoglaláskori lovas-sirokról” értekezik. A felásott nyolcz sírban kengyelvasak, szerzsámcsatok, zablarészek stb. kerültek elő. — Wosinszky Mór „Mélyített diszú őskori edényekről” emlékezik meg s a mészbetétes edényekről írt dolgozatát egészíti ki. — Dr. Kohlbach Bertalan „A szőládi leletekről” szól. Leírja az itt előkerült urnákat és egyéb régiségeket. — Az *Irodalom* rovatban ismertette vannak a következő munkák: Riegl Alois: „Der moderne Denkmalkultus, sein Wesen und seine Entstehung”, ism. H.; Éber László: „Donatello”, ism. —r. —z. — A *Múzeumok és Társulatok* rovatának tartalma: Az orsz. régészeti és embertani társulat októberi ülése, dr. Szendrei János-tól. — Az orsz. régészeti és embertani társulat novemberi ülése, dr. Szendrei János-tól. — A m. n. múzeumi régiségosztály gyarapodása az 1903-ik évben. (Négy képes táblával és 30 ábrával). Hpl.-tól. — Az alsófehérmegyei tört., rég. és természet-tudományi egyesület. — A szegedvárosi múzeum 1902/3. évi gyarapodása. — A *Különfélék* tartalma: † Mommsen Tivadar. — Római emlékkő Hesdátón, Ornstein-től — Schneider János Mihály harangöntő, Halaváts Gyulától. — Végül a füzethez vannak mellékelve: az egész kötet czimlapja, tartalomjegyzékei, az ábrák magyarázata és a betűrendes tárgymutató.

2. A BUDAPESTI SZEMLE januári füzetének tartalma: Marczali Henrik, *Mommsen Tivadar emléke* címmel, a nagy német történetíróról s korszakalkotó munkásságáról értekezik. — Angyal Dávid *Deák Ferencz emléke és a katonai kérdés* című tanulmányában Deák születésének századik évfordulója alkalmából egyes megjegyzéseket tesz azokra a támadásokra, melyek az utóbbi időben a napirenden levő katonai kérdésekből kifolyólag Deákot s nagy művét,

a kiegyezést érték és lehetően Deák nyilatkozatainak idézésével akar megfelelni arra a kérdésre, hogy mennyiben jogosak bizonyos hivatkozások Deáknak felfogására. — Árkövy Richárd *Chamberlain politiká-ját* s az ezt irányító indokokat ismerteti. — Mahler Ede *Babylonia és Assyria*-ról kezd nagyobb tanulmányát. Ez első közleményében ez országról és lakosairól szól. — Ez után Kielland Sándor *A waterlói csata* című elbeszélése következik Erdélyi Károly fordításában. — A *Köllemények* között van Vörösmarty-nak *Borhúttókra* című 16 epigrammája, melyek Széchenyi iratai között találtak, és Manuel Jenő *A vén imakönyv* című költeménye Bogdánfy Lajos fordításában. — Petrovics Elek *Ferenczy Károly képei-ről* ír ismertető tanulmányt. — Meller Simon *A téli tárlat*-ot bírálja. — Az *Értesítő*-ben Herczeg F: *Pogányok*, dr. báró Malcomes B.: *A szeszipar jövője* (Ajtay Józseftől) vannak ismertetve. — Egy névtelen író *Veit Stoss hazánkban* című cikkében e nagy német-lengyel művésztől, kinek tevékenysége kisugárzott Magyarországra is, ír megjegyzéseket. — E füzetben nyer befejezést Lehr Albert és Szinnyi József tájszótári polemiája. — A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

3 A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE januári füzeté két értekezést hoz. Az első Moldoványi István-nak nagy utánjárásal és alapossgal megírt dolgozata „*A gyufagyári munkások védelméről*“. A közzétett I. közleményben a gyufa története van rövid vonásokban bemutatva, megemlékezéssel Irinyi Jánosról. Ezután a gyufagyártás egyes stádiumait vázolja a szerző s a phosphor-mérgezések tüneteiről szól. A phosphornecrosis első fölismerésétől (1835) kezdve, kiterjeszkedik az e téren tett újabb megfigyelésekre s orvostudományi következtetésekre. Majd azt vizsgálja, hogy a phosphornecrosis mily gyógyulási tartamot mutat, mekkora a halálozási arányszáma s mily összefüggés van a megbetegedések száma és egyrészt a gyufagyárban eltöltött szolgálati idő, másrészt pedig a munkások életkora és neme között. Mindezen kérdéseket a bécsi, müncheni és prágai kórházak 1847-iki, a bécsi egyetemi klinika 1852—1870-iki, a jeni klinika 1857—1895-iki, a zürichi kórházak 1860—1879-iki és végül a magyarországi betegsegélyző-pénztáraknak 1897—1902-iki adataival világítja meg, melyeket statisztikai táblázatokban közöl. — A füzet második tanulmányát Hegedűs Loránt írta *Anglia bevándorlási politikájáról*. Azzal a nagy fordulattal foglalkozik, mely az amerikai Egyesült Államok elzárkózó politikája következtében Anglia szabadelyű bevándorlási politikájában a legutóbbi időben beállott, különösen miután Canada, Ausztrália és Dél-Afrika is a bevándorlás megszorítása mellett foglaltak állást. A cikk, az 1863-iki „General Repeeling Act“-tól kezdve, ismerteti a brit bevándorlási politikát s különösen azt mutatja ki, hogy az oroszországi és szicíliai zsidó-bevándorlás mily reactiót idézett elő Angliában. E tekintetben egyrészt a legújabb

statisztikai adatokra, másrészt pedig az angol parlamenttől az „idegen bevándorlás” megvizsgálására kiküldött királyi bizottságnak 1903-ban beadott jelentésére támaszkodik. A bizottság külön bevándorlási hivatal fölállítását, a megérkező idegeneknek sommás bíróság elé állítását, a bűnösöknek vagy közsegélyre szorulóknak visszaszállítását javasolja, sőt az iránt is indítványt tett, hogy Londonnak túlsufolt részeibe idegenek bebocsáthatók ne legyenek. Szerzőnk röviden ismerteti a bizottság kihallgatásainak a bevándorlók állapotára vonatkozó eredményeit is. — A januári füzet az egy és egynegyed ivnyi *közgazdasági bibliographián* kívül majdnem két ivre terjedő *könyvismertetést* hoz. Még pedig Matlekovits részletes bírálatát Werner Sombart-nak: *Die deutsche Volkswirtschaft im XIX. Jahrhundert* című nagy munkájáról; továbbá a következő ismertetőket: Bonar: *Elements of Political Economy* (N.); Conrad: *Leitfaden zum Studium der Nationalökonomie* (N.); Wildner Ödön: *Társadalmi gazdaságtan* (N.); Carnegie: *The empire of business* (h.); Brackel u. Leis: *Der dreissigjährige Petroleumkrieg* és Th. Duimchen: *Die Trusts und die Zukunft der Kulturmenschheit* (mindkettő Czeisler Emil-től); Anton: *Ein Zollbündnis mit den Niederlanden* (H. F.) és végül Carlo Petrocchi: *Le presente conditioni dell' emigrazione italiana* (ifj. Leopold Lajos-tól). — A Magyar Közgazdasági Társaság tisztikarának és tagjainak névjegyzéke egészíti ki a füzet tartalmát.

4. A MAGYAR NYELVŐR *decemberi* füzetében Simonyi Zsigmond folytatja az *elvonásról* szóló dolgozatát. Utána Herman Ottó-nak a *tarvarjáról* szóló tanulmányát olvassuk, a mely eredetileg a Magyar Ornithologiai Központnak *Aquila* című folyóiratában jelent meg magyar és német nyelven. Horger Antal *Nyelvjárási jegyzetek* cím alatt azon fontosabb tapasztalatairól ad számot, melyeket a Székelyföld nyelvjárásairól legutóbb szerzett, s főleg a megállapított nyelvjárási határokkal foglalkozik. Tolnai Vilmos az *-ít* igeképzőhöz közöl adatokat. Az Irodalom rovatban Kertész Manó a Radó Antaltól szerkesztett *Idegen szavak szótárát* és Vikár Béla *Virágmeséit* ismerteti. Szily Kálmán a Nyelvtudományi Társaságnak a céljáról, Pálfi Márton pedig a nevééről ír. Ez utóbbi azt vitatja, hogy a választott név helyett alkalmasabb és helyesebb volna a *Nyelvművelő Társaság* elnevezés. Kisebb rovatok: Nyelvművelés. Magyarázatok, helyreigazítások. Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. A szerkesztőség kérdései. Népryelvi hagyományok. Izenetek. Az évrőli füzetet részletes tartalom- és szóműtató rekeszti be.

Főtitkári jelentés az 1903. évi számadásokról.

A M. Tud. Akadémia múlt évi költségvetésében, a rendkívüli és átfutó tételeket nem számítva, 345,300 korona *bevétel* volt előirányozva. A tényleges bevétel ez összeget 6,742 korona 44 fillérrel haladta túl; de a tényleges *kiadás* is túlhaladta az előirányozottat, még pedig 8,122 korona 42 fillérrel. E túlkiadást egyesegyedül a *jutalmak* rovata okozta. Itt ugyanis, a megelőző évek eredményeihez szabva, 22,000 korona kiadás volt előirányozva; tényleg azonban kiadatott 30,405 korona. A több kiadás és több bevétel közti különbözet 1,379 korona 98 fillér *deficitet* tesz. E kis összeget a jövő években könnyen helyrepótolhatjuk.

Hagyományokból, adományokból és alapítványokból, valamint a vásárolt értékpapírok árkülönbségéből az Akadémia vagyona a lefolyt évben 20,038 korona 89 fillérrel szaporodott, úgy hogy a vagyon 1903 végén 5,678,180 korona 78 fillérre rúgott. Ebből azonban két millió korona, t. i. a palota, bérház, könyvtár és felszerelések értéke, alig jövedelmez tisztán $1\frac{1}{2}$ százalékot. Azonkívül a bérházra a jelen évben nagyobb befektetést is kell tennünk, hogy a harmadik és negyedik emeleti helyiségek, melyekben több év óta az Országos Képtár magyar történelmi arcképcsarnoka volt elhelyezve, a jelenkor igényeinek megfelelő lakásokká alakíttassanak át.

A M. Tud. Akadémia vagyon-

Folyósz.	A c t i v u m	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	Értékpapírok :				
	a) Magyar földhitelintézeti záloglevelek 1.667,400 frt 4 $\frac{1}{2}$ %-os papírért. szabályo- zási és talajjavítási al pari és kama- tok 1903. deczemb. 31-ig kor. 3.368,148 180,000 kor. 4 $\frac{1}{2}$ % kor. ért. záloglevél al pari és kama- tok 1903. deczember 31-ig „ 183,600 6000 kor. 3 $\frac{1}{2}$ % kor. ért. záloglevél al pari és ka- matok 1903. decz. 31-ig „ 6077.50	3557825	50		
	b) 69,700 kor. 4 $\frac{1}{2}$ % magyar koronajáradék kötvény al pari és kamatok 1903. de- czember 31-ig	69932	33		
	c) Kisbirtokosok orsz. földhitelintézeti ala- pítványi okmány	10000	—		
	d) Magy. orsz. közp. takarékpénztár 4 $\frac{1}{2}$ % záloglevél 6000 frt al pari és kamatok 1903. deczember 31-ig	12180	—		
	e) 6000 kor. egyesült bpesti fővárosi taka- rékpénztár 4 $\frac{1}{2}$ % záloglevél al pari és kamatok 1903. deczember 31-ig	6045	—		
	f) 1 drb 200 kor. 1860. évi államsorsjegy 1904. május 1-én lejáró szelvény	200	—	3656182	83
1a	Néhai Fabriczy Sámuel emlékére tett ala- pítvány értékpapirjai			204600	—
2	Az Akadémia épületei, könyvtára, könyv- készlete és egyéb felszerelésének értéke			2000000	—
2a	Néhai Zichy Antal hagyatéka, Wesselényi- utczai ház és telek értéke			40000	—
3	Kívül fekvő alapítványok :				
	a) 6%-os alapítványok	44100	—		
	b) 5%-os alapítványok	46280	—		
	c) 4%-os alapítványok	40168	—		
	d) kamatnélküli alapítv.-ok kor. 5670—				
	aa) Kazinczy-alapítvány (széph. mauzoleum és kert) „ 20000—				
	bb) Román - alapítvány (Szernye-mocsár, 46 ka- tasztr. hold értéke) „ 9000 —	34670	—	165218	—
4	Hátralékos kamatok a fentebbi alapítv. után			1442	59
5	Követelések			130159	72
6	Előre kifizetett, 1904. évre eső illetmények			3921	88
7	Künnlevő előlegek			872	—
				6202397	02

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	a) Rendes tagok fizetése	262	50		
	b) Főbb tisztviselők fizetése	13999	72		
	c) Többi tisztviselők fizetése	24200	29		
	d) Szolgák fizetése és ruházata	12289	86		
	e) Nyugdíjak	4531	96		
	f) Segélyezés, nyugdíj-járulék és jutalmak	1676	40	56960	73
2	Almanach és Értesítő			9303	82
3	Az I. osztály és bizottságai részére :				
	a) osztályi kiadások	5976	09		
	b) nyelvtudományi bizottság	10738	77		
	c) irodalomtörténeti bizottság	9759	50		
	d) classica-philologiai bizottság	7046	07		
	Valóságos kiadás 1903. évben	33520	43		
	Előirányzott összeg 1903. évre	38527	16	38527	16
	Marad az I. osztálynak 1904. évre	5006	73		
4	A II. osztály és bizottságai részére :				
	a) osztályi kiadások	17792	97		
	b) történelmi bizottság	17277	04		
	c) archaeologiai bizottság	12151	61		
	d) nemzetgazdasági bizottság	6140	—		
	Valóságos kiadás 1903. évben	53361	62		
	Előirányzott összeg 1903. évre	74846	10	74846	10
	Marad a II. osztálynak 1904. évre	21484	48		
5	A III. osztály és bizottságai részére :				
	a) osztály-kiadásokra	24817	40		
	b) természettudományi bizottság	10200	—		
	Valóságos kiadás 1903. évben	35017	40		
	Előirányzott összeg 1903. évre	63509	92	63509	92
	Kevesebb kiadás	28492	52		
	Ehhez járul egy előleg visszatérítése	1000	—		
	Marad a III. osztálynak 1904. évre	29492	52		
5a	Szótári bizottság részére :				
	Valóságos kiadás 1903. évben	7707	14		
	Előirányzott összeg 1903. évre	9745	17	9745	17
	Kevesebb kiadás	2038	03		
	Ehhez járul az I., II., III. osztály járuléka	2000	—		
	Marad a szótárbizottságnak 1904. évre	4038	03		
6	Könyvkiadó bizottság : az Akadémiai, Természettudományi és Orvosi könyvkiadó vállalatok segélye	10000	—	10000	—
	Átvitel	10000	—	262892	90

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
	Áthozat	10000	—	262892	90
	A Könyvkiadó-vállalatra befolyt a folyó évben	16455	03		
		26455	03		
	Könyvkiadó-bizottság ez évi kiadása	30079	10		
	1903. évben több kiadás	3624	07		
	Mult évről fennmaradt tartozás	882	58		
	Fedezetlenül fennáll 1904. évre	4506	65		
7	Széchenyi-múzeumra			2100	—
7a	Szinnyei Magyar írók életrajzára			2400	—
8	Jutalmakra			30405	45
8a	Bolyai-jutalomra			4000	—
9	Geophysikai vizsgálatokra			8000	—
10	Budapesti Szemle segélyezése			8000	—
11	A magyar irodalom ismertetése külföldön			6200	—
12	Könyvtára :				
	a) vásárlásokra	13021	69		
	b) diplomatáriákra	2000	—	15.21	69
13	Az Akadémia épületeire :				
	a) palota	15251	27		
	b) bérház	4853	16	20104	43
14	Ügyvédi, irodai és vegyes kiadásokra			8297	28
15	Adó			31975	31
16	Kamatok, alapítványok és alapok után			9685	53
17	Előre nem látott kiadások			3016	58
18	Kazinczy levelezése kiadására stb. a Kazinczy-alapból			5826	30
19	Különféle leírások			2844	14
				420769	61
20	Tiszta eredmény, mely az akadémiai vagyont szaporítja			20038	89
				440808	50

Bevételezések állása 1903. december 31-én.

Költségv. sz.		Mérleg száma	Bevételek 1903. évben		Költségvetés 1903. évre	
			korona	fl.	korona	fl.
	<i>I. Rendes bevételek:</i>					
1	Alapítványok kamatai	1a	7315	60	5300	—
2	Követelések kamatai	1b	4345	65	4200	—
3	Értékpapírok kamataiból	2	143400	83	143000	—
4	Házbérekből: a) palota és bérház K. 76.411-67	3a				
	b) Wesselényi-utczaiház „ 500.—	3b	76911	67	75800	—
	Könyvek eladásából	4	21068	69	18000	—
5	Országos dotatio a Belügyministerium	5	99000	—	99000	—
6	adományával együtt		352042	44	345300	—
	<i>II. Rendkívüli és átfutó bevételek:</i>					
	Maradékok az osztályok múlt évi költségvetéséből	10	60628	35	60628	35
	Régészeti és embertani társulat járuléka	7	1050	—	1050	—
			61678	35	61678	35
	I. Rendes bevétel		352042	44	345300	—
	II. Rendkívüli és átfutó bevételek . .		61678	35	61678	35
	1903. évre előirányzott főösszeg . .				406978	35
	Bevételezések 1903. évben		413720	79		
	1903. évben több vétetett be, szemben az előiránnyal				6742	44
			413720	79	413720	79
	1903. évre előirányzott összeg, mint fent				406978	35
	Bevételek, mint fent		413720	79		
7	Hagyományok és adományok 17908-97					
8	Új alapítványok 600.—					
9	A Kazinczy-alapból 5826-30					
10	Árfolyamkülönbözet 1275.—					
11	Különféle bevételek 97-46		25707	73		
12	Előirányzott kiadás 406978-35					
	Tényleges kiadás 415100-77					
	Tehát túlkiadás 1903. évben 8122-42					
	Több bevétel 6742-44					
	Deficit 1379-98		1379	98		
	Összes bevétel 1903. évben, illetőleg a Veszteség- és Nyereség-számla főösszege		440808	50	33830	15
	Több vétetett be		440808	50	440808	50

Budapesten, 1903 december 31-én.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Magyar földhitelintézet.

Lukács.

Trebitsch.

Hagyományok, adományok és új alapítványok 1903. évben.

Tételek		Kor. értékben			
		korona	fil.	korona	fil.
1	<p><i>Hagyományok határozott rendeltetés nélkül:</i></p> <p>1. Burgmann Károly (alapítv. után felszaporodott kamat)</p> <p>2. Kubinyi Ferencz hagyománya</p> <p>3. Rhédey László hagyományához</p> <p>4. Adler Mór hagyománya</p> <p>5. Némethy Anna hagyománya</p> <p>6. Tisza Kálmán ig. és tt. hagyománya</p>	203	46		
		248	—		
		458	51		
		4000	—		
		999	—		
		6000	—		
		11908	97	11908	97
2	<p><i>Adományok határozott rendeltetés nélkül:</i></p> <p>Szlávy József adománya, 3½ % záloglevélben</p>			6000	—
3	<p><i>Új alapítványok:</i></p> <p>Fabrizy Sámuel emlékére tett alapítvány felszaporodott kamatfeleslegéből az alapítvány gyarapítására tőkésített rész</p>			600	—
	Összesen:			18508	97

Budapest, 1903 december 31-én.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Magyar földhitelintézet.

Lukács.

Trebitsch.

Előirányzat 1904-re.

Bevétel.

Rendes bevételek :

	1903-ra	1904-re
I. Alapítványok kamatai . . .	5.300 k. — f. .	7.000 k. — f.
II. Követelések	4.200 k. — f. .	3.900 k. — f.
III. Értékpapírok kamataiból . .	143.000 k. — f. .	145.000 k. — f.
IV. Házbérekből	75.800 k. — f. .	62.000 k. — f.
V. Könyvek eladásából	18.000 k. — f. .	20.000 k. — f.
VI. Országos dotatio :		
a) Tört. és irodalomtört. czélokra	30.000 k. — f. .	30.000 k. — f.
b) Régészeti közleményekre . .	10.000 k. — f. .	10.000 k. — f.
c) Természettud. kutatásokra . .	10.000 k. — f. .	10.000 k. — f.
d) Classica-philologiai czélokra .	3.000 k. — f. .	3.000 k. — f.
e) Szótári munkásságra	4.000 k. — f. .	4.000 k. — f.
f) Könyvtára (a belügyminiszte- rium adományával együtt) . .	12.000 k. — f. .	12.000 k. — f.
g) Az Akad. szabad rendelkezésére	30.000 k. — f. .	30.000 k. — f.
	345.300 k. — f. .	336.900 k. — f.

Rendkívüli és átfutó bevételek :

Maradék az osztályok munká- lataira	60.628 k. 35 f. .	60.021 k. 76 f.
Régész. és Embert. társ. járuléka	1.050 k. — f. .	1.050 k. — f.
	61.678 k. 35 f. .	61 071 k. 76 f.
Összes bevétel	406.978 k. 35 f. .	397.971 k. 76 f.

Kiadás :

I. Személyes járandóságok . . .	57.248 k. 40 f. .	55.598 k. 40 f.
II. Általános kiadások :		
Értesítő	} 9.500 k. — f. .	} 9.300 k. — f.
Almanach		
Akad. kiadványok jegyzéke . .		
Helyesírási szabályok		
III. I. osztály (34.000)	38.527 k. 16 f. .	39.006 k. 73 f.
IV. II. „ (58.000)	74.846 k. 10 f. .	79.484 k. 48 f.
V. III. „ (30.000)	63.509 k. 92 f. .	58.492 k. 52 f.
Va. Szótári bizottság	9.745 k. 17 f. .	8.038 k. 03 f.

	1903-ra :	1904-re :
VI. Könyvkiadó vállalatok segélyezésére :		
a) Az Akadémiai Vállalatra	2.000 k. — f. . .	2.000 k. — f.
b) Term.-tud.-társ. részére	6.000 k. — f. . .	6.000 k. — f.
c) Az orvosi vállalat részére	2.000 k. — f. . .	2.000 k. — f.
VII. Széchenyi munkáira és múzeumára	500 k. — f. . .	3.500 k. — f.
VIIa. Szinnyei: Magyar Írók életrajza	2.400 k. — f. . .	2.400 k. — f.
VIII. Jutalmakra	22.000 k. — f. . .	20.000 k. — f.
VIII. A Bolyai-jutalomra	4.000 k. — f. . .	3.000 k. — f.
IX. Geophysikai vizsgálatokra	8.000 k. — f. . .	8.000 k. — f.
X. Budapesti Szemle segélye	8.000 k. — f. . .	8.000 k. — f.
XI. A magyar irodalom ismertetése külföldön	6.200 k. — f. . .	6.200 k. — f.
XII. Könyvtárra :		
a) Vásárlásokra 13.000	15.000 k — f. . .	} 15.000 k. — f.
b) Diplomatiáriákra 2.000		
XIII. Akadémia épületeire, rendes kiadások :		
a) Fűtés	} 14.800 k. — f. . .	} 14 800 k. — f.
b) Világítás		
c) Vízfogyasztás		
d) Kéménysöprés, bádogos- munkák, mesteremberek		
e) Tisztítás és apróbb kiadások		
f) Rendkívüli kiadások	5.200 k. — f. . .	5.200 k. — f.
XIV. Vegyes kiadásokra :		
a) Akad. kiadványok expe- ditója	} 9.000 k. — f. . .	} 8.200 k. — f.
b) F. H. I. főkönyvvivőjé- nek tiszteletdíja		
c) Ügyvédi költségek		
d) Kisebb nyomtatványok		
e) Irodai kiadások		
f) Biztosítási díj		
XV. Adó	30.000 k. — f. . .	25.400 k. — f.
XVI. Kamat az Akad. kezelte ala- pok után		
	9.500 k. — f. . .	9.300 k. — f.
XVII. Előre nem látott kiadásokra	6.000 k. — f. . .	6.000 k. — f.
	403.976 k. 75 f. . .	394.920 k. 16 f.
Az alaptőke szaporítására	3.001 k. 60 f. . .	3.051 k. 60 f.
	406.978 k. 35 f. . .	397.971 k. 76 f.

Az I. osztály és bizottságai költségvetése 1904-re.

I. Az I. osztály munkálataira:

1. Értekezésekre (a maradékkal együtt)	3.442 k. 17 f.	
2. Néprajzi Társaság segélye	1.000 k. — f.	
3. Nagy szótárra	1.800 k — f.	
4. Pályaművek bírálatára	670 k. — f.	
		6912 k. 17 f.

II. Nyelvtudományi bizottság:

1. Nyelvtudományi Közlemények (a maradékkal együtt)	5.561 k. 23 f.	
2. Magyar Nyelvőr segélye	2.000 k. — f.	
3. Magyar Tájszótárra	1.500 k. — f.	
4. Magyar Oklevélszótárra	1.000 k. — f.	
5. Melich János „Szláv jövevény- szavaink“	300 k. — f.	
6. Nem-magyar nyelvjárások tanul- mánya	500 k. — f.	
7. Előadó tiszteletdíja	800 k. — f.	
		11.661 k. 23 f.

III. Irodalomtörténeti bizottság:

1. Irodalomtörténeti Közlemények	4.400 k. — f.	
2. Rimay-kiadás nyomtatási költségei	1.500 k. — f.	
3. Pollák Miksa „Arany János és a biblia“ cz. művére	994 k. — f.	
4. Mult évi munkálatokra (hátralékos tiszt. díjak)	2.531 k. 80 f.	
5. Előadó tiszteletdíja	800 k. — f.	
		10.225 k. 80 f.

IV. Class.-philol. bizottság:

1. „Ilias“ I. köt. nyomt. költsége	900 k. — f.	
2. Gellius kiadására	1.500 k. — f.	
3. Vergilius eclogái nyomtatására	300 k. — f.	
4. Euripides Bachansnői	400 k. — f.	
5. Persius tiszteletdíjára	1.211 k. 40 f.	
6. Egyetemes Philologiai Közlöny	2.000 k. — f.	
7. Előadó tiszteletdíja	800 k. — f.	
8. Mult évi munkálatokra	3.096 k. 13 f.	
		10.207 k. 53 f.

E szerint:

I. Osztály	6.912 k. 17 f.	
II. Nyelvtudományi Bizottság	11.661 k. 23 f.	
III. Irodalomtört. Bizottság	10.225 k. 80 f.	
IV. Classica-philol. Bizottság	10.207 k. 53 f.	
		39.006 k. 73 f.

E költségvetésbe a következő új vállalat költsége vétetett föl:
„Nem magyar nyelvjárásaink tanulmányozására“ 500 kor. Az osztály

szervezni kívánja a magyar nyelvtörténetre nézve is fontos hazai, nem magyar (első sorban is német és szláv) nyelvjárások átkutatását és ismertetését, s egyelőre a szükséges könyvészeti előmunkálatokra vett föl 500 koronát. Az irodalomtörténeti bizottság költségvetésében új munka Pollák Miksa „Arany János és a Biblia” cz. tanulmánya, mely Arany Jánost egy eléggé még nem méltatott új oldalról ismerteti igen alaposan.

A II. osztály és bizottságai költségvetése 1904-re.

A II. osztály munkálataira:

1. Értekezésekre, emlékezésedekre és bírálatokra	5.000 k. — f.
2. Az Athenaeum kiadására	5.000 k. — f.
3. A Phil. Írók Tára segélye	800 k. — f.
4. A „Magyar Paedagogia” segélye	400 k. — f.
5. A Nagy Szótár segélye	400 k. — f.
6. A M. Philos. Társaság segélye	1.000 k. — f.
7. Ballagi Aladár: „Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár” cz. munkájának kiadására (2-ik részlet)	3.400 k. — f.
8. Mult évi munkálatokra	9.402 k. 90 f.

25.402 k. 90 f.

II. Történelmi bizottság.

1. Thallóczy, Délvidéki oklevéltárak II. kötet	1.000 k. — f.
2. Pokoly József, Erdélyi Országgyűlési Emlékek XXII. kötet	1.500 k. — f.
3. Margalits, Szerb történeti repertorium	1.000 k. — f.
4. Könyöki-Nagy Géza: Magyarországi várak	3.000 k. — f.
5. Vetéssy László levelezése	2.000 k. — f.
6. Ifj. Teleki Mihály naplója	1.200 k. — f.
7. Br. Radvánszky B., A Héderváryak oklevéltára	2.000 k. — f.
8. Halmágyi István naplója	1.000 k. — f.
9. Királyi pecsétek kiadásának előkészítése	1.000 k. — f.
10. Id. Teleki Mihály levelezésének kiadása (I. évi részlet)	2.000 k. — f.
11. A Történelmi Tár 1904. évi folyamának kiadására	2.400 k. — f.
12. A Történelmi Életrajzok 1904. évi segélye	1.000 k. — f.
13. A Gazdaságtört. Szemle 1904. évi segélye	1.000 k. — f.
14. Másolásokra	900 k. — f.
15. Előadó tiszteletdíja	800 k. — f.
16. Bizottsági apróbb kiadásokra	200 k. — f.
17. Mult évi munkálatokra	8.130 k. 38 f.

30.130 k. 38 f.

Új tételek rövid indokolása :

2. Az Erdélyi Országgyűlési Emlékek XXII. kötetével, mely az 1711. évig fog terjedni, a néhai Szilágyi Sándor által szerkesztett nagybecsű sorozat befejezést nyer. A bizottságnak régi törekvése a nagy művet egy befejező kötettel ellátni; ennek szerkesztésével Pokoly József urat, a kolozsvári ev. ref. theologia tanárát bízta meg.

7. A Héderváryak oklevéltára e történelmi szerepű családra vonatkozó fontos oklevelek kiadását fogja tartalmazni, a hédervári levéltárban őrzött eredetiek alapján.

8. Halmágyi István erdélyi főkormánybiztos titkár volt, ki az 1762—1769. évek eseményeiről részletes naplót vezetett magyar nyelven. Ez évekre esik Buccow, br. Bruckenthal, gr. Hadik erdélyi szereplése, a székely határőrség szervezése. Minderről a magántulajdonban lévő napló érdekes feljegyzéseket tartalmaz. A naplóra a bizottság figyelmét Szádeczky Lajos lev. tag hívta föl; s a bizottság — esetleges kiadás céljaira — gondoskodik a napló lemásoltatásáról.

9. A magyar sphragistikának és diplomatikának legfontosabb forrásai, a királyi pecsétek, összefüggő sorozatban csak Pray igen hibás és hiányos összeállításában láttak napvilágot. E régi mulasztást jóváteendő, a bizottság Horváth Sándor orsz. levéltári fogalmazót bízta meg — beadott memoranduma alapján — a legrégibb kortól a legújabbig terjedő sorozat összeállításával. A felvett összeg a nagy mű költségeinek első részlete, mely az előmunkálatokra szükséges.

10. A Teleki Mihály levelezésének kiadására első évi részletül felvett összeg azon szerződés folyománya, mely e célból az Akadémia jóváhagyásával a gr. Teleki-család, a M. Történelmi Társulat és a Tört. Bizottság között kötött.

III. Archaeologiai bizottság.

1. Az Archaeologiai Értesítőre . . .	7.700 k. — f.
2. Műemlékek és Arch. Közlemények közzétételére	2.100 k. — f.
3. Előadói és szerk. tiszteletdíj . .	1.200 k. — f.
4. A képes duczkok kezelőjének . .	240 k. — f.
5. A kassai dóm monographiájára . .	760 k. — f.
6. Mult évi munkálatokra	631 k. 20 f.

12.651 k. 20 f.

A 2. tétel alatt felvett költséget Dr. Szendrei Jánosnak a magyar Akadémiában a hazai viselet történetéről tartott előadásának gazdagon illusztrált kiadására szánja.

IV. Nemzetgazdasági bizottság.

1. Közgazdasági Szemle	4.400 k. — f.
2. Megyei monografiák	480 k. — f.
3. Magyar közgazdasági könyvtár . .	2.000 k. — f.
4. Remekírók Tára	1.260 k. — f.
5. Előadói díj	800 k. — f.
6. Apróbb kiadások	60 k. — f.
7. Mult évi munkálatokra	1.500 k. — f.

10.500 k. — f.

Ezen kívül a bizottság rendelkezésére áll a Schossberger-alapítvány kamata, mely Marshall „Principles“ cz. munkája áttüzetésére fordítatik.

Kiadásra kerül a Magyar Közgazd. Könyvtárban Láng vámpolitikai munkája és Acsády: A magyar jobbágyság története; e két munkára pedig az 1903-ban fel nem használt összegekre szükségünk van. Hasonlóképp kiadásra kerül a Remekírók Tárában Marshall „Principles“ című munkája, melyet már 1903-ban kellett volna sajtó alá rendezni, de a bírálatok hosszabb időt vettek igénybe.

A III. osztály és bizottsága költségvetése 1904-re.

I. Az osztály munkálataira.

1. Math. és Term. Értesítőre és kisebb munkák segélyezésére . . .	9.000 k. — f.
2. Emlékbeszédre és apró kiadásokra	400 k. — f.
3. Nemzetközi math. és term.-tud. bibliographia céljaira	1.000 k. — f.
4. Bogdánffy „Hydraulika“ kiadására	1.000 k. — f.
5. A „Műépítéset története“ segélyének második fele	500 k. — f.
6. Ónodi és Klug physiol. vizsgálataira a segély második fele . . .	1.200 k. — f.
7. Klug Lipót „Projectiv geometria“ segélyezésének második fele . .	1.000 k. — f.
8. Almásy Gy. ázsiai utazásának kiadására a segély második fele .	2.000 k. — f.
9. Nagy Szótár segélye	400 k. — f.
10. Mathem. és Phys. Társulat segélye	1.000 k. — f.
11. Orvosi Hetilap segélye	1.200 k. — f.
12. A kiadás alatt levő munkálatoknál szükségelt költségtöbblet . .	1.300 k. — f.
13. Mult évi maradék	<u>22.025 k. 90 f.</u>

42.025 k. 90 f.

A III. osztály költségvetésében csak egy új tétel szerepel 1000 korona, mint hozzájárulás Bogdánffy Ödön érdemes munkájának kiadásához. A rendelkezésre álló összegeket különben teljesen igénybe veszi az osztálynak régebben megállapított munkaprogramja, mely ép 1904-ben jut befejezéshez. E körülmény indokolja egyszersmind a maradék nagy fölszaporodását, mely azonban a készülöben levő és legközelebb megjelenő munkák költségeinek fődözésére nem is elegendő, úgy, hogy e czímen még 1300 korona volt fölveendő.

II. Math. és Természettud. bizottság.

1. A zoologia vagy physiologia körébe eső tudományos munkálatok segélyezésére	2.000 k. — f.
2. Természettud. Füzetek segélye	2.000 k. — f.
3. Math. és Phys. Társulat segélye	1.000 k. — f.
4. Irói díjak	500 k. — f.
5. Nyomdai költségek	700 k. — f.
6. Franklin-társulatnak a Hollós-féle munka kiadásáért	3.000 k. — f.
7. Előadó tiszteletdíja	800 k. — f.
8. Mult évi maradék	<u>6.466 k. 62 f.</u>

16.466 k. 62 f.

58.492 k. 52 f.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ELSŐ AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály első ülése.

1904 január 4-én.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Joannovics György t. t. — Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond, ifj. Szinnyi József r. tt. — Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Katona Lajos, Kozma Andor, Kúnos Ignác, Lehr Albert, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Petz Gedeon, Zolnai Gyula l. tt. — *Más osztályokból*: b. Radvánszky Béla t. t. — Csánki Dezső, Földes Béla, Szily Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Borovszky Samu, Tagányi Károly l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

1. B. RADVÁNSZKY BÉLA t. t. felolvassa „Egy ismeretlen lyrai költő a XVII-ik századból“ című értekezését.

2. KATONA LAJOS l. t. a Teleki-codex legendáiról értekezik.

3. SZILY KÁLMÁN r. t. bemutatja dr. Viszota Gyula dolgozatát az Akadémia czimeréről. — „Értesítő“-be adatik.

4. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SIMONYI ZSIGMOND r. és NÉGYESY LÁSZLÓ l. tagokat kéri föl.

MÁSODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály első ülése.

1904 január 18-án.

KAUTZ GYULA r. t. helyettes osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: b. Radvánszky Béla t. t. — Csánki Dezső, Fejérpataky László, Földes Béla, Hegedűs Sándor, Körösi József, Láng Lajos, Zsilinszky Mihály r. tt. — Acsády Ignác, Angyal Dávid, Asbóth János, Ballagi Géza, Balogh Jenő, Békefi Remig, Borovszky Samu, Gaal Jenő, Marczali Henrik, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Reiner János, Schönherr Gyula, Szendrei János, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv, Vargha Gyula l. tt. — *Más osztályokból*: Szily Kálmán r. t. — Hegedűs István, Katona Lajos l. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

5. CSÁNKI DEZSŐ r. t. felolvassa „Mátyás király mint városépítő, jog- és műveltségtörténelmi tanulmány“ című értekezését. — Rendes tagsági oklevélének kiadása határoztatik.

6. A h. osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére FÖLDES BÉLA r. és BALLAGI GÉZA l. tagokat kéri föl.

HARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály első ülése.

1904 január 18-án.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: ENTZ GÉZA, b. EÖTVÖS LORÁND, FRÖHLICH IZIDOR, HÖGYES ENDRE, KHERNDL ANTAL, KLEIN GYULA, KOCH ANTAL, LENGYEL BÉLA, LIPTHAY SÁNDOR, SZILY KÁLMÁN r. tt. — BEDŐ ALBERT, BUGÁRSZKY ISTVÁN, DADAY JENŐ, HOÓR MÓR, ILOSVAY LAJOS, ISTVÁNFI GYULA, KALECSINSZKY SÁNDOR, KÜRSCHÁK JÓZSEF, MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR, ÓNODI ADOLF, RADOS GUSZTÁV, STAUB MÓRIZ, TANGLI FERENCZ, TÖTÖSSY BÉLA l. tt. — *Más osztályokból*: gr. KUUN GÉZA t. t. — ASBÓTH JÁNOS l. t. — Jegyző: KÖNIG GYULA osztálytitkár.

7. KHERNDL ANTAL r. t.: „A statikailag határozatlan reakciójú csuklós tartók graphikai elméletéről“. Székfoglaló értekezés.

8. RADOS GUSZTÁV l. t.: „A szabályos sokszögek elméletéhez“.

9. ÓNODI ADOLF l. t. „Adatok az orr melléküregeinek ismeretéhez“.

10. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KHERNDL ANTAL r. és ÓNODI ADOLF l. tagokat kéri föl.

NEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Első összes ülés.

1904 január 25-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: gr. KUUN GÉZA másodelnök. — BEÜTHY ZSOLT, CONCHA GYÖZÖ, CSÁNKI DEZSŐ, FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, FRÖHLICH IZIDOR, GYULAI PÁL, HAMPAL JÓZSEF, HEGEDŰS SÁNDOR, HEINRICH GUSZTÁV, KAUTZ GYULA, KLEIN GYULA, KOCH ANTAL, KÖNIG GYULA, KRENNER JÓZSEF, LENGYEL BÉLA, PAUER IMRE, SCHULLER ALAJOS, SZINNYEI JÓZSEF, THAN KÁROLY, VÉCSEY TAMÁS, WLIASSICS GYULA r. tt. — ASBÓTH JÁNOS, BÉKEFI REMIG, BOROVSZKY SAMU, HEGEDŰS ISTVÁN, HOÓR MÓR, KALECSINSZKY SÁNDOR, KATONA LAJOS, KÖVESLIGETHY RADÓ, KÜRSCHÁK JÓZSEF, NAGY GYULA, ÓNODI ADOLF, RADOS GUSZTÁV, REINER JÁNOS, TÖTÖSSY BÉLA l. tt. — Jegyző: SZILY KÁLMÁN főtktár.

11. FRÖHLICH IZIDOR r. t. emlékbeszédet tart Heller Ágost r. t. felett. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

12. A főtktár bejelenti Czobor Béla r. t. f. hó 23-án bekövetkezett halálát. — Az összes ülés megilletődéssel s mély fájdalommal veszi tudomásul a jelentést és fölhívja a II. osztályt, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

13. A bécsi cs. Akadémia köszönetét fejezi ki, hogy az Akadémiák szövetségében az alelnök választására vonatkozó indítványához a M. Tud. Akadémia hozzájárult.

14. A wisconsini egyetem meghívja az Akadémiát a június első napjaiban végbemenendő ötvenéves jubileumára. — Üdvözlő irat fog küldetni.

15. A prágai cseh múzeum archaeologiai osztálya meghívja az Akadémiát hatvanéves jubileumára. — Üdvözlő irat küldetik.

16. A M. Ornithologiai Központ köszönetét fejezi ki a segítségért, melylyel az Akadémia PETÉNYI SALAMON „Madártani töredékeinek“ kiadását előmozdította. — Tudomásul szolgál.

17. Az I. osztály a következő előterjesztést teszi:

a) Bizassék meg a Nyelvtudományi Bizottság a hazai nem-magyar (első sorban német és szláv) nyelvjárások tanulmányozásának szervezésével.

b) Kéressenek meg az illető miniszteriumok, hogy BALOGH PÁL „A népfajok Magyarországon” című munkájából és „Az 1900. évi népszámlálás eredményei” I. kötetéből öt-öt példány bocsáttassék a bizottság rendelkezésére.

c) Tétessék lehetővé a munkálatok eredményeinek közzététele vagy nyelvészeti folyóiratainkban, vagy külön gyűjteményben.

d) A könyvtár számára szereztessenek meg a külföldön megjelent és megjelenő fontosabb nyelvjárás-tanulmányok. — Az előterjesztés s a benne foglalt javaslatok elfogadtatnak.

18. A Történelmi Bizottság, a II. osztály útján, javaslatba hozza, hogy a Forster-Scitovszky-alapítvány ez évi kamatai HADZSEGA GYULA és CZAICH A. GILBERT uraknak a római levéltárakban teendő tanulmányaik előmozdítására fordíttassanak. — Elfogadtatik.

19. A főtitkár jelenti, hogy az Ullmann-pályázatra és a Tomori-pályázatra 1903 december 31-ikéig egy-egy pályamű érkezett be; a Bük László-pályázat pedig meddő maradt. — A pályaművek kiadatnak az illető osztályoknak.

20. A III. osztály jelenti, hogy a nagyjutalomra javaslatétel végett FRÖHLICH IZDOR, LIPTHAY SÁNDOR r. és RADOS GUSZTÁV, KÖVESLIGETHY RADÓ és KÜRSCHÁK JÓZSEF I. tagokat; a Tomori-pályázatra pedig bírálókul KÖNIG GYULA r. és KÜRSCHÁK JÓZSEF, RADOS GUSZTÁV I. tagokat küldötte ki. — Tudomásul szolgál.

21. A főtitkár bemutatja a tagajánlások tárgyában kibocsátandó körlevelet. — A tagoknak meg fog küldetni.

22. A főtitkár jelenti, hogy DUKA TIVADAR t. tag a könyvtár olvasó-terme számára díszes könyvszekrényt készíttetett, azzal a rendeltetéssel, hogy ebben helyeztessenek el a Körösi Csoma Sándor életére és működésére vonatkozó könyvek és kéziratok, melyeket ő már előzőleg a könyvtárnak ajándékozott. — Akadémiánk nagyérdemű tagjának ez újabb figyelméért és áldozatkészségéért az összes ülés köszönetét fejezi ki.

23. A könyvtár számára érkezett ajándékok, ú. m.: 1. A vallás-és közoktatásügyi m. kir. miniszteriumtól: Balogh Pál „A népfajok Magyarországon” című munkájának öt példánya. — 2. Az egri érseki joglyceumtól: Az 1903—1904. tanév tanrendje (II.). — 3. A kir. magy. Természettud. Társulattól: a) Almásy György: „Vándorutam Ázsia szívébe”; b) Darwin: „A tengerjárás”. — 4. A cs. és kir. közös hadügyminiszteriumtól: Statistik der Sanitätsverhältnisse der Mannschaft des k. u. k. Heeres im Jahre 1902. — 5. A krakkói Akadémiától: Ubiory Ludu Polskiego. — 6. Herman Ottótól: A madarak hasznáról és káráról. — 7. Dr. Richter Aladártól: a) Tájékoztató beszámoló; b) A kolozsvári magy. kir. tud.-egyetem által. növényteni intézete és botanikus kertje. — 8. Dr. Takács Menyhértől: Megnyitó beszéd. — 9. Kintses Józseftől: Gauss emlékezete. — 10. Gaghy Dénestől: Nemzeti oktatás. — 11. Petrovics Lászlótól: Lelkem világából. — 12. A Commercial Department Board of Trade-től: Statistical Abstract. — 13. Hallock-Greenewald Marytól: Pulse and rhythm. — Köszönettel vétetnek.

24. A Széchenyi-múzeum számára érkezett ajándékok, ú. m.: 1. Szily Kálmán r. tagtól: Gróf Széchenyi István levele Szily Ádám-hoz (Pest, 1834. május 19.). — 2. Ifj. Dersi Biás Istvántól: A szab. kir. Pest városban egybegyűlt s a Tiszavölgy vízi rendezésére alakult

egyesületek 1846-ik év január 20-ikán s következő napjain tartott középponti üléseinek jegyzőkönyve. — Köszönettel vétetnek.

25. Az utolsó összes ülés óta megjelent kiadványok jegyzéke: Akadémiai Értesítő. 169. füz. (XV. köt. 1. füz.) — Szilasi Móricz l. t.: Emlékbeszéd Halász Ignác l. tag fölött. (Emlékbeszédek. XI: 11. sz.). — Thury József l. t.: Török nyelvmélekek a XIV. század végéig. Székfoglaló értekezés. (Nyelvtud. Értekezések. XVIII. köt. 7. sz.) — Ballagi Aladár: Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár. I. köt. 1. fele. — Archaeologiai Értesítő. XXIII. köt. 5. sz. — Mathemat. és Természettud. Értesítő. XXI: 5. füz. — Tudomásul vétetik.

26. A nyilvános ülést követő zárt ülésen az 1903. évre vonatkozó számadások tudomásul vétettek és az 1904. évre szóló költség-előirányzat, egyfelől a pénzügyi bizottság, másfelől az elnökök és titkárok bizottságának előterjesztése alapján, észrevétel nélkül, egyhangúlag elfogadtatott.

27. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére FRÖHLICH IZIDOR és HEGEDŰS SÁNDOR r. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi melléklet.

Ballagi Aladár l. t. gyászbeszéde Czobor Béla r. t. ravatalánál. (1904 január 26-án). Isten veled, szeretett barátunk és munkatársunk. ki nékünk oly kedves valál. A Magyar Tudományos Akadémia és a budapesti kir. magyar tud. egyetem nevében és megbízásából, fogadd általam, haló poraidban, a fájdalmas végbucsút, melyet a magyar tudomány ama legelső intézetei, súlyos veszteségük érzetével küldenek feléd. Mert a tárgyakban, melyeket tudományos munkásságoddal képviseltél, a ker. műrégészet és symbolika terén, korai kidöltöd, ez idő szerint valóban pótolhatatlannak tűnik föl előttünk úgy az irodalomban, mint a kathedrán.

Tanszék és irodalom! e kettő között oszlott meg egész lényed, a tárgyával azonosulni tudó lélek melegével karolva át mind a kettőt. Eljegyzésed a tudományval az egyetemen, s ott is épp a bölcsészettudományi karon ment végbe, több mint harmincz esztendővel ezelőtt, midőn pályanyertes pecsétteni munkáért, babérral övezte homlokod a kir. m. tud. egyetem bölcsészeti kara. Attól fogva mindig dolgozva, soha meg nem állva, mindig a mienk voltál, aránylag csekélynek mondható külső elismerés fejében, melyet épp most váltott volna fel, talán épp e perczen, a megérdemelt teljes elismerés tanszéki sikeres működésedért. S lettél volna mindnyájunk örömére a legelső sorában az egyetemen is, épp úgy, mint a Magyar Tudományos Akadémia már régebben, érdemeid méltó jutalmául, legkiválóbb tagjai közé emelt.

Fájdalmas a mi végbucsúnk tőled, a tudomány bajnokától; de tán még fájdalmasabb, mert közvetlenebb, búcsúznunk tőled, az embertől. Azoknak, kik közelebről ismertek, a legigazabb bíró, szívük mondja meg, ki voltál? azoknak, a kik csak a távolból, hirneved hideg

sugarain át láttak, mi mondjuk meg, kikkel összefonódtál mindenkori szeretetben.

Nem voltál azok közül való, kiknél a szeretet a keménység, a hajthatatlan akarat gyakran zordon tényeiben nyilvánul. A te szereteted mindenkor a János evangélista szelidsége és elnézése volt, mely készségesen munkált az ellentétek elsimitásán s minden emberi bajok és csapások enyhítésén. Ha visszatekintek életednek szemem láttára lefolyt harmonikus folyamára, rokonvonásokat veszek észre közted és a legendák ama hőse között, kiből úgy sugárzott a forró szeretet, hogy még a jeget is önmagához tette hasonlónak.

Szent Sebalduz egykor, a mai naphoz hasonló csikorgó hidegben, — mint a legenda mondja, kórágán didergő beteget látogatott. Körülnézett, hogy rakhatna tüzet; sehol egy darab fa, sehol semmi, a mivel tüzet gerjeszthetne. Ekkor felnyult az eresz alá, letördöste a lefüggő jégcsapokat s íme lángot vetett a jégcsap, jótékony meleget árasztva szét a koldus kunyhójában.

Szíved révén ily meleg járta át mindazt a kört, melyben megfordultál; mert te, Akadémiánk és egyetemünk nagyérdemű tagja, mindennekfölött jó ember voltál s az örök szeretet hűséges áldozópapja.

Isten veled, szeretett barátunk és munkatársunk, ki nekünk oly kedves valál. Nyugodj békében!

Pályázathírdetés.

A Magyar Tud. Akadémia Matematikai és Természettudományi Bizottsága az 1904-ik évben 2000 koronát olyan tudományos munkálatok előmozdítására kíván fordítani, a melyek a **zoologia vagy physiologia** körébe vágnak. A munkálatok lehetnek elvont, elméleti irányúak, vagy olyanok, a melyek hazánk természeti viszonyainak kutatását tűzik ki czéljokul. Mindenkinek egyenlő alkalmat akarván nyújtani, hogy a főntebb említett szakba vágó munkával versenyre kelhessen, a Bizottság ezennel felhívja az érdekelteket, hogy tervezeteket (esetleg kész munkájokat) küldjék be, magukat megnevezvén és kijelentvén, hogy a kitűzött egész összegre, vagy annak milyen részére tartanak számot. A megszavazott összeg rendszerint a munkálat befejeztével adatik ki; de ha végrehajtása költséggel járna, részben már a megbízatás alkalmával is. Az így készülő munkálat a Magyar Tud. Akadémia tulajdona.

A tervezetek vagy kész munkák f. év márczius 31-ig a bizottság előadóházhoz, **Lengyel Béla** dr. egyetemi tanárhoz küldendők be.

Budapesten, 1904. február 15.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

XV. KÖTET.

1904. Márczius 15.

3. FÜZET.

A Teleki-codex legendái.

(Kivonat *Katona Lajos* lt. január 4-én olvasott értekezéséből.)

A Nyelvemléktár XII. kötetében közzétett Teleki-codex (1525—1531) vegyes tartalmának jóval nagyobb részét három legenda teszi. Ezek: *Sz. Anna élete és csodái* (1—149. l.), *Ádám és Éva legendája* (206—237. l.) és *Sz. Makárius élete* (270—313. l.). Minthogy a codexből mindjárt az elejen két levél kiszakadt s az elveszett levelek másodikán lehettek az Anna-legenda kezdőszavai, ezek szövegünkben hiányzanak. De a hiány némileg pótolható a Kazinczy-codex 39. lapjáról (NyET. VI. 195. l.), a hol az Anna-legendának egy a TelC.-ben lévővel közös forrású, azonban rövidebb és helyenként nagyobb lézagokat mutató átdolgozása kezdődik. A két codex párhuzamos, illetőleg egymást kiegészítő részletei im' ezek:

TelC. 1—10. l.	KazC. 39—45. l.
„ 11—12. l.	„ 45—46. l.
„ 14—18. l.	„ 46—48. l.
„ 84—106. l.	„ 49—58. l.

E közös forrásra valló két szöveg mindjárt a legelső tekintetre is latinból fordítottnak volt tartható. Eredetijét azonban kissé bajosabb volt meglegelni, mint a legtöbb codex szövegét, a melyek nagyobb része a középkori vallási irodalom könnyebben hozzáférhető, vagy éppenséggel rituális könyveinek fordítása. Sz. Anna legendája azonban már terjedelmével is egy jóval nagyobb compilációra, vagy esetleg több ilyennek a felhasználására utalt, mint a minők a közkeletű legendariumokban a Boldogságos Szűz anyjáról olvashatók. A bővebb elbeszélések e szentnek életéről csak jó későn kezdenek folydogálni, a mi könnyen érthető, ha figyelembe vesszük, hogy a kánoni könyvek

semmit sem tudnak róla. Az apokryphumok már valamivel beszédesebbek a Szent Szűz gyermekéveiről s ezekben találjuk az első kísérleteket abban az irányban, hogy a Megváltó nagyszülei-ről és további atyafiságáról is mennél körülményesebb tudósításokkal elégítsék ki a hívő lelkek szomjúságát. A legenda keletkezését itt is, mint annyi más esetben, megelőzte a szentnek mind jobban terjedő és emelkedő tisztelete. S a mint ez a tisztelet mind nagyobb arányokat öltött s térben és időben mind-egyre távolodott a kiindulópontjaitól, annál jobban nőtt a jámbor hívők említett szomjúsága és ezzel versenyt a szentről és csodáiról egyre többet és többet regélő irodalom kelendősége. A tetőpontját ez a kelendőség a XV. század közepe táján érte el, a mikor kevéssel a bázeli zsinatnak (1439) a Boldogságos Szűz szeplőtelen fogantatását illető határozata után, egész sereg új Officium keletkezett Sz. Annáról s férjéről Joachimról, valamint a Szent Szűz jegyeséről s a Megváltó nevelőatyjáról, Sz. József-ről. Az ezen szent személyeket illető bizonytalan és részben egymásnak ellenmondó hagyományokat egyeztetni próbálták és arra igyekeztek, hogy e laza szövedékeket minél több szállal fűzzék a kánoni könyvek gyér adataihoz. A hol pedig ilyenek egyáltalában hiányoztak, ott az ily esetekben annyira kedvelt „argumentum ex silentio“ is jó szolgálatokat tett. Még nagyobb szerepe volt pedig az e téren már elég régóta szorgalmasan működő jámbor képzelődésnek.

Így már a XIII. század elején, sőt talán már az előzőnek a végén is meglehetősen egyöntetű hagyomány volt elterjedve az iránt, hogy Sz. Anna egymásután három férjnek volt a felesége, hogy mindeniktől egy-egy Mária nevű lánya született s hogy az Őrnak a synoptikus evangéliumokban (Matth. 12⁴⁶⁻⁴⁹; Marc. 3³¹⁻³⁵; Luc. 8¹⁹⁻²¹) említett testvérei a második Máriának, Kleophas leányának és Alpheus feleségének voltak a fiai. A harmadik Mária pedig, e hagyomány szerint Salome (itt férfinev) vagy Salomas leánya és Zebedeus felesége, a nagyobbik Jakabnak és János ap. s evangelistának lett volna az anyja.

Az egész családfát a legnagyobb körülményességgel írja le a TelC., s ezen a nyomon, valamint a csodákat tartalmazó további fejezetek útmutatása szerint haladva, a XV. század némely ősnymtatványaihoz vezetett a forrást kereső kutatásunk. Ezek sorából a HAIN-féle Repertoriumban 1112. sz. a. említett, Lipcsében, Lotter Menyhért-nél, 1497-ben nyomtatott könyvecske s ennek egyéb, ugyanez idő tájáról való kiadásai valamelyikén, vagy ezekkel teljesen egyező kéziraton alapszik a TelC. Anna-legendája, mint ezt az értekezésem Mellékletei közt I. sz. alatt kiadott latin szövegnek a magyarra majdnem szóról-szóra való egyezése bizonyítja. Az eltérések csak igen jelentéktelenek és

oly csekély számúak, hogy kézirat hijában¹ bátran vehettük ez ősnymtatványt a közvetetlen forrás helyettesének, minthogy annak kora különben is egészen közel esik a TelC. archetypusának keletkezése idejéhez. (Maga a codex tudvalevőleg 1525 és 1531 közötti másolata egy valamivel régibb, de a XV. század végénél aligha idősb eredetinek.)

Az *Ádám és Éva* legendája szintén az apokryph irodalom egy érdekes származékán alapszik. Ez a latin *Vita Adae et Evae*, melynek megint nem egy kézirati alakján, vagy ha ilyenén, akkor még ismeretlen kézirati szerkezetén alapszik a TelC. szövege. A *VAE*-nek ugyanis eddig három kéziratcsaládja ismeretes. A mi magyar legendánk még leginkább a III.-hoz szít, de attól is jellemző eltéréseket mutat, kivált az elején lévő két fejezet hozzáadása és több érdekes betoldás alakjában. Ezek a két bevezető fejezettel együtt, melynek tartalma csak a Gen. 1—3. fej. körülírása, csupán a *VAE* ősnymtatványaiban vannak meg. Ilyent kettőt sikerült a müncheni könyvtárban fellelnem (*Hain Rep.* 79. és 80.) s mind a kettőnek egybevetése alapján állítottam egybe azt a szöveget, melyet értekezésem II. Mellékletében a TelC. legendája forrásaként közlök.

Csak melleleg említem meg, hogy a *VAE*-nek hazánkban is van két kézirta; egy a XIV. századból a pozsonyi káptalani könyvtárban, egy pedig a XV.-ből a gyulafehérvári Batthyaneumban. (Mind a kettőről szoltam már az *Egyet. Philolog. Közöny* XXIV. 886. s k. lapjain.) A pozsonyi a II., a gyulafehérvári pedig a III. kézirtatesaládba tartozik.

Végül a *Makárius*-legendára térve, ennek a forrását a *Vitae Patrum* I. könyvében találjuk. Codexünk szövege az őskeresztény novella-irodalomnak, a régi görög regény ez egyenes leszármazójának eme különös termékét kissé rövidítve és néhol hézagosan tükrözi. (Hézagok az első két legendában is vannak több helyütt, minthogy a codexből majd egy-egy, majd több levél is kiszakadt.) Összehasonlító irodalomtörténeti szempontból rendkívül érdekes e legenda, ha ugyan ilyennek nevezhető. Hiszen már Sz. Jeromos is igen éles szavakban kijelentette róla, hogy a legszilajabb képzelődés terméke. Az ú. n. római Makárius teljesen mesebeli alakjáról szól. Három mezopotámiai barát, kiket kalandszomjuk a kolostor békés esendjének ellagyására csábít, útnak ered előbb a Szentföld, majd Perzsia és India felé. Útjuk a Nagy Sándor regényes életrajzaiból ismeretes csudákhoz hasonlók mentén halad, míg végre eljutnak a paradicsom környé-

¹ Az ilyenféle, jobbára alkalmi eredetű compilatiók kézirtait éppen a nyomtatás útján való olcsóbb és kényelmesebb sokszorosítás tette fölöslegessé. A mint pedig fölöslegessé váltak, könnyen el is pusztultak.

kére, melytől csak vagy húsz mérföldnyire föllelik a barlangban lakó, két oroszlán társaságában élő, tetőtől-talpig szőrös Makáriust s ez elmondja nekik élete történetét. De ennél sokkal érdekesebbek az útközben látott csodadolgok, köztük a bűnös lelkek bűnhődése oly képek sorával, a melyek utóbb a középkori visionarius irodalomban nagy szerepre lőnek hivatva. Hatásuk kimutatható a Sz. Patrick purgatoriumáról és Tundal látomásáról szóló s más hasonló költeményekben, egész le Dante Commediájáig.

Codexünk olyan szerkezetét követte a *Vitae Patrum* e darabjának, a melyben a három említett barát, egyúttal az emlékirat szerzői, Theophilus, Sergius és *Thimus* (TelC. 271. NyET. XII. 375: *Timus*) nevet viselnek. Ilyen pedig csak a XV. század végéről való ősnymotatványokból ismeretes. Ellenben a VP. legjobb kiadása, a Rosweyde-féle (Antwerpen 1615 és utána Migne, *Patrol. Lat.* LXXVII), a harmadiknak a nevet *Hyginus*-nak írja. Ebből és egyéb jellemző eltérésekből következik, hogy a TelC. szövegét tüzetesebb egybevetésnél az említett ősnymotatványokéval kell ellenőrizni, ha teljesen philológiai pontosságú munkát akarunk végezni a forrás megállapításában.

*

Végigtekintvén a TelC. e három legendáján, lehetetlen, hogy szemünkbe ne tűnjék azoknak egy közös vonása, s ez egyúttal egész kis codex-irodalmunkat jellemzi. Kolostori íróink, úgy látszik, kapva-kaptak a középkori vallásos vagy inkább csak épületes irodalom minél romantikusabb termékein. Az aszkéta élet által amúgy is felesigázott képzelődés kalandos csapongásának kedveztek e bizarr alkotások exotikus képei és extatikus látomásai. Azt alig sejtették a jámbor írók közül kivált a későbbiek, még kevésbbé gyanították pedig az ilyenekben gyönyörködő olvasók, hogy ez irodalomnak nem egy műve az antik pogányság hanyatló korának az utószülötte: az alexandriai műveltség keletet nyugattal egybekapcsoló romantikájának a megkésített örököse.

Érthető, hogy a keresztes hadjáratokkal nyugaton feléledt romantikus szellem a vallási irodalom terén is a mesésnek és kalandosnak felkarolását istápolta. Nemzetünk a maga ősműveltsége heterogén törzsébe épp akkor oltotta be a kereszténységet, mikor nyugaton ez a szellem a delelőpontján állott. Ha mostoha körülmények csakhamar útját nem szegik a szépen megindult fejlődésnek, vagy ha azt legalább minduntalan vissza nem vetik, nálunk is bizvást gazdagabb virágzásra jut a középkori regényes költészetnek a vallásos ága. A kolostori írók és olvasók ízlése, a mennyire ez irodalom gyér emlékeiből ítélünk lehet, nagyon

kedvezett e termékek meghonosításának. Abban a csekély töredékben, a mi a mohácsi vész előtti irodalmunkból ránk maradt, föltűnő az efféle tárgyak sűrűbb előfordulása. Sz. Elek legendája nem kevesebb, mint hat codexünkben van meg. A Kazinczy-codexben olvasható Barlám és Jozafát írója kedves naivsággal vallja be, mint gyönyörködött ő maga és szívesen meg akarja osztani gyönyörűségét a szép indiai regében. A Sándor-codexbe egy Hrotsuitha-drámán kívül utat talált a Tundal látomásának egy drasztikus töredéke, mely a pisai Campo Santo legbizarrabb freskójára emlékeztet. A Nádor-codex a *Visio Philiberti* néven ismeretes költeménynek, a lélek és a test híres vitájának, próza-fordításával kapcsolódik e körbe. Ugyanide sorolandó a Példák könyvébe ékelt Haláltánc is, az előtte álló rokon tárgyú versezzettel. Az Ehrenfeld-, Virginia- és Simor-codex a legrégibb Ferencz-legendák közül a színesebbeket válogatják ki; azokat, a melyekben a leghívebben tükröződik a Poverello pantheista lelkének a Teremtőt és teremtményeit *egy* szerelembe ölelő rajongása. A Legenda aureának, a középkor e legnépszerűbb könyvének, jóval több mint a fele, de kétségtelenül az érdekesebb, a képzelemre hatóbb fele benn van az Érdy-, Debreczeni-, Cornides-, Érsekujvári- és még több codex prédikációiban. Az adventi szentbeszédnek a legszívesebben az utolsó ítélet tizenöt előjeléről, az Antikrisztusról szólnak s a pokol kinjait, a purgatoriumban bűnhődő lelkek szenvedéseit és a mennyország örömeit festik eleven színekkel. Dús választékával kedveskedik a legszebb Mária-csodáknak a Kazinczy-, Tihanyi- és Horvát-codex. Pelbárt szárazabb scholastikus műveinek e magyar szemelvényein is szembeötlő az átdolgozók azon törekvése, hogy a nagy tárházból a legtarkább, a legcsillogóbb ékitményeket vegyék át; kevesebbet törődnek a szilárd alapozással és a vaskos gerendákkal, a theologiai tudomány nehézkes apparátusával, a melyen e lengébb járulékok ott, a honnan vették őket, inkább csak mellékes szerepet játszanak. A karácsonyi és husvéti prédikációk az apokryph evangéliumokat szólaltatják meg olyan részletek dögében, a melyekről a kánoniak a középkori ember csodákra éhes lelkének nem tudnak eleget mondani.

A mindenfelé számosával elhintett „példák“ ugyan épületes tanulságukkal csak az ég felé kívánnak kalauzolni, de nem tehetnek róla, ha olykor nagyon is földi képekkel serkentetik a szunyókáló hallgatóságot, vagy a kolostori czellákban olvasgató és másoló jámbor hűgokat. E példák közt számosával akad a nemzetközi mese- és mondatárgy, megannyi híd a kelet és nyugat nagy irodalmaihoz, melyeknek élénk csereforgalmából a mi szerényebb középkori íróink is bőven szemelgettek, ha nem is igen ösztökelte őket a művészből foglалás becsvágya. E részben érde-

kes kivétel a verses Katalin-legenda; sőt talán nem is olyan egyetlen a maga nemében, csak az idők mostohasága miatt egyedüli képviselője ma a többi nyomaveszett hasonló terméknek.

De mégis valószínűbb, hogy a verstöröltést csak kivételkép, egy-egy hymnus átültetésénél tartották a pilises egyházi férfinához méltónak, kivált abban a korban, a midőn a csácsogó hegedősök léha népsége elég rossz hirbe keverte ezt a mesterséget. Ezeknek a kérész-életű rögtönzéseit pedig, alig volt, a ki hazánkban megörökítse. A mikor nyugaton még virágkorukat élték, akkor nálunk még csak idegen nyelven szólhattak, mert a nemzeti nyelven éneklők a még nagyon zsenge kereszténység terjesztőinek a szemében föllötte gyanúsak voltak. Mikor pedig már nem kellett a fölserdült palántát tőlük féltetni, akkor az országot már a besenyő, kún és tatár s kevéssel utóbb a török dúlta, úgy hogy a várak lovagtermeiben nem igen volt az uraknak érkezésük a multak epikumán elmerengni. Inkább a jelen örökös harczeit foglalkoztatták őket; ezek emésztették föl minden testi-lelki erejüket. Az eposzoknak csak a csirái teremnek akkor, a midőn még történelem az, a mi utóbb regévé szellemül át a hagyomány ködfátyolán. Nálunk nagyon sok ellenkéz szövetkezett e fátyol szétszaggatására. Legfőlebb a kolostorok szintén csak ideig-óráig tartó békés menedékén húzódott meg e romantikának egy-egy hozzánk is eltévedt emléke. Az is, mint a viharverte madár, tépdesett szárnyakkal, csonkán-bénán vetődik el errefelé; baljóslatú hírnöke sokszor a már közelgő vésznek, mint a Sándor-codex dramatizált legendája Agape, Irene és Chionia szüzekről, a kiknek állhatatosságát, az ádáz törökre való czélzattal, intő példaul szánja a szerzetes-fordító apácza-olvasóinak...

Codexeink nagy része a mohácsi vész körüli évekből való. Megannyi törmelékei csak egy jóval gazdagabb kolostori irodalomnak, s könnyen érthető, hogy ez irodalom java tömege elpusztult abban a szörnyű kavarodásban, a mely a nagy katasztróphát követte. Szinte csoda, hogy a zord idők csak ennyinek is megkegyelmeztek. Becsüljük meg annál jobban azt a kevéskét, a mink megmaradt és lássunk mielőbb hozzá e maroknyi töredék teljes, nemcsak nyelvtudományi, hanem egyúttal irodalomtörténeti feldolgozásához. Az első úgy is csak a másodikkal karöltve lehet igazán eredményes; a második pedig csak a mi emlékeinknek az egyetemes európai keretbe való beállítása, csak az összehasonlító szempontok figyelemmel tartása mellett adja kezünkbe a helyes mértéket.

Egy magyar Eszther-dráma.

(Kivonat *Bayer József* lt. február 1-én olvasott értekezéséből.)

Dr. Sebestyén Gyula úr szívésségéből egy olyan kéziratot drámával ismerkedtünk meg, mely világosan bizonyítja, hogy a Dunántúl már a XVIII-ik évszázadban sem volt szokatlan az olyan fajtájú színi játék, a minőt eddig csak az erdélyi részeken tudunk találni. Diákok állanak össze s a nyilvánosság előtt olyan darabot játszanak el, mely női szerepeivel nem illett ugyan teljesen az iskolai dráma keretébe, de a mely kezdetleges szerkezetével mégis csak igazi eredő helyére, az iskolára vall, a nélkül, hogy iskolai dráma volna.

Nyelvi tekintetben alig mondható régibbnek a XVIII-ik évszázad elejénél, de szerkezete határozottan az iskolai dráma előtti technikára vall. Hiányzik belőle a drámai tagoltság: a felvonásokra és jelenetekre való kikerekítetttség. Csak a Prologus és Epilogus van külön jelezve, a többi, mint való elbeszélő költemény, egyfolytában van letárgyalva.

A mi Eszther-drámánk az Eszther könyvében 1—7. rész alatt foglaltakra van építve. Drámai tekintetben nagy gyöngéje, hogy a Biblia szövegében önként kínálkozó drámai momentumokat teljesen kiaknáztatlanul hagyja. Így nem tudjuk meg, hogy Hadassa, „kit más névvel Eszthernek hívnak vala“, Abihailnak, Mardocheus atyja bátyjának a leánya, kit, mint teljesen árvát, Mardocheus neveltet föl és hogy Mardocheus megparancsolta neki, hogy „sem atyafiait, sem nemzetségét ne mondja vala meg“ (II. r. 7. és 20. v.). E nélkül alig érthető Mardocheus nagy befolyása Esztherre. Vagy drámaírónk föltételezte ennek tudását hallgatóinál? Alig hihető, de ha így volna is, drámai szempontból tekintve hibás.

Épp ilyen drámailag kihasználatlan indíték, hogy Mardocheus azért nem hajt térdet-fejet Hámán előtt, „mert megmondotta vala nekik [t. i. a király szolgáinak], hogy ő Sidó volna“ és aztán ezért akarja Hámán a zsidók elpusztítására való engedélyt Asverustól kinyerni, hogy bosszúja ne látszassék egyéni, hanem faji gyűlöletből fakadottnak (II. r. 4—6. v.).

Nem kisebb a mulasztás, hogy a IV. r. 13—14. versei-

ben foglaltakat is figyelmen kívül hagyja. Mardocheus ugyanis jól sejtí, hogy midőn a zsidók üldözésére vonatkozó parancsot foganatosítani fogják, a Hámántól gyűlölt Eszther is áldozatul fog esni; ezért a Biblia szövege szerint, ezzel a figyelmeztetéssel akarja Eszthert pártfogásra serkenteni: „Ne gondold a te szívedben, hogy te megmaradhatsz a király házában a többi Sidókon kívül... Mert ha e mostani időben ezt elhallgatod, másunnan leszen könnyebbségek és szabadulásuk a Sidóknak: te pedig és a te atyáid háznépe elvesztek és ki tudja, talán csak e mostani időért emeltettél Istentől a birodalomra.“ — Mardocheus tehát Esztherben az isteni küldetésében való hitet akarja fölkeltetni, s midőn nemzete érdekeinek védelmezésére hívja föl, elébe állítja az egyéni elpusztulás kilátásainak rémeit is. Mily kínáló alkalmom a jó drámaírónak, hogy a hiúságot eszményi magaslatra emelje az egyénileg való megsemmisülés kilátásainak emlegetésével!

Minő kínáló momentum az is, a király kegyetlen határozata megokolására, hogy midőn Hámán hasztalan könyörög Eszther előtt életéért, kétségbeesésében Eszther ágyára rogy. A király visszajön s meglátván Hámánt ezen helyzetében, oda kiált: „Nemde, a királynéasszonyt is meg akarod-e szeplősíteni én előttem e házban?“ S midőn e vádat a körülötte lévők hallják: „a Hámán orczáját befedék: hogy a király ne látná“. Ezt a mulasztást legfőlebb az menti, hogy az érzéki szerelem indítékait óvatosan kerültek e kor más nemzetbeli drámaírói is.

A magyar Eszther-dráma írója tehát csupán dialogizálja a Biblia szövegét s annak is csak főbb dolgaira szorítkozik. Szereplő személyei ezek: Asverus király, Vasthi királyné, Eszther, Mardocheus, Hámán, felesége: Zéres, Biktán, Téres, Secretarius, szolga, két követ, 15 senátor, több zsidó és több asszony.

A drámát magát négy csoportkép köré foglalva négy felvonásra lehet osztani. *Az első csoportkép* központjában az engedetlen Vasthi áll. Megalázzák. A király új házastársat keres és a felvonuló asszonyok csoportjából Eszthert választja ki. Eszther itt még néma személy (1—38. versszak). — *A második csoportkép* főszemélye fölfedi Biktán és Téres árulását. Eszther itt már szerepel. A bérgyilkosok vallatása és kivégzése (38—58. versszak). — *A harmadik csoportképben* Hámán ármánya a fődolog. Mardocheus Eszther pártfogását kéri ki. Eszther és a zsidók. A király elfogadja Eszther ebédre hívását. Hámán és Zéres párbeszéde. — *A negyedik csoportképben* a király a főszemély és Eszther. Mardocheus megjutalmazása. Eszther lakomája és Hámán bűnhődése.

Az Epilogus tán ötödik felvonásszámba mehetett, midőn az életben maradt egész személyzet fölvonult és tán ugyanaz,

a ki a Bé-Köszöntő Verseket elmondta, a darabból következő tanulmányt is összefoglalta a — gyöngébbek kedvéért, szép versekben.

Ez az Epilogus más tekintetben is figyelemre méltó. Olyan gondolatot visz be a mi Eszther-drámánkba, mely az eddig ismert nyugateurópai Eszther-drámák egyikében sincs benne. *A magyar dráma Esztherje az ártatlanul szenvedett, de utóbb királyi székre méltónak talált árva sorsát jelképezi.* E népmesei indíték beleszövése tán a legjobban bizonyítja e dráma teljesen magyar eredetét. Becses voltát minden kezdetlegessége mellett az a körülmény is bizonyítja, hogy ez a mi magyar Eszther-drámánk az egyetlen adalék a nyugateurópai nemzetek nagy számmal levő Eszther-drámáinak történetéhez. (Kézirata a M. Nemz. Múzeum irattárában : 1408. Quart. Hung.)

Alán nyelvemlékek szókincsünkben.

(Kivonat *Munkácsi Bernát* lt. február 1-én tartott értekezéséből.)

Kézai Simon és a Bécsi Képes Krónika történeti jelentőségű hagyományt őriztek meg abban az érdekes népmondában, mely a magyarok eredetéről szólván, azt regéli, hogy a Maeotis ingoványai közt lakott ősatyák egykor elragadták *Belár* fiainak pusztában sátorozó nejeit s gyermekeit s foglyaik közt találván *Dula alán* fejedelemnek is leányait, ezeket Hunor és Mogor vezérek feleségekkül vették, úgy hogy ily módon alán asszonyok lettek ősanynái az egész magyar népnek.

Visszaemlékezés ez a magyar nép kezdő fejlődésének ama korszakára, melyben *Belar* (helyesebb ejtéssel : *Bular*) fiai, vagyis *bolgár* fajta törzsek s az *alánok* népe állott a magyarral szorosabb földrajzi s ethnikai érintkezésben s ennek színtere a Kaukázus északi tája, valamint az Azovi-tenger melléke volt.

Határozott nyomait őrizték meg e két irányú érintkezésnek nyelvünk idegen eredetű műveltség-szavainak rétegei, de elég világos bizonyítékait találjuk a történeti kútfőkben is.

A Kaspi-tenger északnyugati vidékén, a Volga, Kuma és Terek folyók közt elterülő mezőségeken kereshetjük okszerűen a történeti adatok világánál a magyarok legrégibb lakóhelyeit. Ide vezetnek ugyanis a „magyar“ névvel jelzett legkorábbi földrajzi nyomok. A Derbend-nameh szerint a VI. század első felében építette Derbendtől északra Anūšīrvān perzsa király *Kiči-Mažūr* és *Ulu-Mažūr* (= Kis-Magyar és Nagy-Magyar) városokat, a Kuma mellékén már a VIII. században ismert hely volt *Mažūri*, sőt Theophylactus Simocatta arról tudósít, hogy Heraclius császár idejében, tehát a VII. század elején Persis felé a magyaroknak

bizonyos erőssége (τὸ Μαξαρῶν φρόνισον) romladozóban volt s hogy azt a görögök helyreállították (V. fejr. 18.). Orpelián István örmény író a XIII. század második felében említ valami szőlőtermő *Mažar* völgyet s ma is őrzi emlékét a magyarok egykori lakóhelyeinek a Kumától északra eső *Mažar*-tó (oroszul: Ma-džarskoje ozero).

Ugyane tájak közelségébe vezet bennünket az *unugurok* régibb lakóhelyeinek kutatása. E névvel, illetve összevont Ὀγγροι, *Ungri* másával tudvalevőleg a IX. század óta a magyarokat nevezik, valamint ugyancsak a IX. század elején *Onogoria*-nak nevezik a ravennai névtelen geographus és Livanius Philosophus a magyaroknak azt a hazáját, melyet Constantinus császár nyomán Lebedia néven ismerünk. Nem tartom elfogadhatónak THURY JÓZSEF-nek ama nézetét, hogy „az Árpád-korabeli magyaroknak ősei eleinte s még az V. században is *onugur*-oknak vagy *unugur*-oknak nevezték volt magukat“ s hogy az ily nevű nép csak idővel, „valami politikai vagy társadalmi okból vette föl az *ozman*, *nogaj*, *özbég*, *csagataj* s más török törzsek módjára valamely vezető egyénnek *Magyar* nevét“. Szinte hihetetlennek tartom ugyanis, hogy az *unugur* név, ha csakugyan valamikor sajátos nemzeti neve lett volna a magyarnak, a IX. századtól fogva oly tökéletesen kiveszett volna nyelvünkől, hogy nyomát sem hely-, sem személynév, sem mondai emlékezet meg nem őrízte, holott ez idő óta éppen ezzel a szóval nevezik a magyart a szlávval együtt az összes nyugati népek. Másrészt kétségtelen — s ebben minden szakértő megegyezik — hogy az *un-ugur*, mint a kiterjedt *ugor*, *ogor* vagy *ogur* nevű népek egyik ága *török* volt, míg a magyar nyelv — s ez szintén nem vitázható bizonyosság — a finn-urali nyelvek családjához tartozik, sőt magának a *magyar* (régibb alakja szerint: *magy-er*) összetételes népnévnek is előrésze hangtanilag azonos a *mańś*, *mańśi* népnévvel, melylyel az északi vogulok magukat s az osztják testvérnépet nevezik. Föl kell tehát tennünk, hogy az unugur és magyar eredetük szerint különböző fajú és nyelvű népek voltak s hogy a két névnek egyazon népre való foglalása későbbi történeti fejlemény. Tisztában is áll előttünk az ok, mely ez egybefoglalást idővel lehetőséggé tette, ha tekintetbe vesszük, hogy az *ogur* népnév a történeti szereplésben utána következő *oguz* népnévtől csak azzal a $z \sim r$ váltakozással különbözik, mely a magyar nyelv török jövevényszavainak legjelentékenyebb rétegét jellemzi, továbbá, hogy az unugur törzs Chorenei Mózes, Theophanes és Constantinus császár egyértelmű tanúsága szerint, legszorosabban a török fajú kaukázusvidéki bolgár néphez csatlakozik, ennek fennmaradt nyelvemlékei pedig ugyancsak azokat a sajátságokat igazolják, melyek a magyar nyelvnek említett török elemeiben

s a mai csuvas nyelvben észlelhetők. Nyilvánvaló t. i. e tények egybevetéséből, hogy az unugur volt az a török nép, melytől a magyar a baromtenyésztésre, továbbá a kezdetleges letelepült életre, jelesen a földművelésre, kereskedelemre, iparra s a szellemi életre vonatkozó legfontosabb régi műszavait nyerte s melyel ennél fogva nemcsak területi szomszédságban, hanem oly szoros kapcsolatban kellett élnie, hogy ez alapul szolgálhatott a két nép egységének képzetére, illetve az ismertebb, műveltebb s bizonyára politikai szerepében is előkelőbb nép nevének oly általánosítására, mint a hogy ma pl. az oroszok pusztán a néprajzi közösségek alapján egyazon „osztják“ szóval jelzik a nyelvi leg különböző obi osztjakokat, északi vogulokat s a narymvidéki szamojédokat.

Ha immár az unugur nép lakóföldjét igyekszünk megállapítani, azt tanuljuk PRISCUS tudósításaiból, hogy — a mint erre már többször történt utalás — a keresett terület az V. század végén a szabiroktól nyugatra esett, a szabirok pedig az őket előre üző avaroktól, ezek ismét az altaji turkoktól laktak nyugatabbra. E földrajzi rendet követve, körülbelül ama vidék szomszédságába jutunk, melyen a *Maşar* helyneveket találjuk, vagyis szintén a Kaukázustól északra eső pusztasághoz. Innen érthetjük az unugurok betörését Colchis tartományba, melyről a VI. századbéli AGATHIAS értesít, ki egyszersmind azt írja, hogy Colchisban egy Ὀνόγορις nevű erőd hirdeti a hasonnevű nép fölött aratott győzelemnek emlékét. Bizvást azonosíthatjuk ez unugurokkal azokat az *ugurokat*, melyekről az ugyancsak VI. századbéli Menander Protector tesz említést, azt közölvén róluk, hogy Zemarchos, császári követ útja őket az Ἄττιλα, vagyis Volga és Κωφίη, vagyis a Kubán folyók közt érintette. Végül a Kaukázus északi vidékén ismeri hazáját több bizanci író s Chorenei Mózes az Ὀνογορόνδορ (Ὀόννογορόνδορ), vagy *vgendur* népnek, melyről tudják, hogy a bolgárral egy törzsohku s melynek neve minden valószínűség szerint nem más, mint az *onogor*, illetve *ogor* szónak török többesnépzése (e h. *onogor-dor*, *ogor-dor*). Az itt említett *vgendur* név *ogxondor* változatával találkozunk a Chorenei Mózesnek tulajdonított VII. századbéli örmény földismertetésben, hol arról van szó, hogy e „*blkar*-jövevény“ nép a *Kupi-bulgar*, *Duči-bulgar* és *Čdar-bulgar* nevű bolgár törzsekkel együtt a Kubántól északra lakik.

Világos adatok bizonyítják e mellett az alánok területi érintkezését is. Ezt illetőleg becses munkára van módunkban hivatkozni MILLER VSZEVOLOD moszkvai tudós „Osszét Tanulmányaiiban“ (Moszkva, 1887), melynek harmadik kötete kimerítő részletességgel tárgyalja a régi kútfőknek mindazon adatait, melyek a kaukázusvidéki alánokra s ezzel együtt az „*osszétok*“

őseire vonatkoznak. Célunkhoz képest kiemeljük itt a nagy-
 érdemű szerző vizsgálatainak eredményei közül azt a régen han-
 goztatott, de kellően nem igazolt tétel bizonyosságát, hogy a mai
 osszétok, illetve — a mint őket a grúzok nevezik — *osszok*
 népe az ó- és középkorban szereplő alánokkal, vagy a mikép
 ezeket az orosz írók hívják, a *jászokkal* azonos. Erre a tényre
 vet világot legelsőbbben a grúz évkönyveknek s CHORENEI MÓZES-
 nek az a közös tudósítása, hogy a Kr. utáni első század végén
 Artaszes örmény király idejében háború törvén ki az örmények
 és grúzok között, az utóbbiak segítségül hívták a grúz forrás
 szerint az *osszokat*, az örmény szerint az *alánokat*. Hasonló érte-
 lemben tanúskodik egy másik eseményre vonatkozó közös érte-
 sités egyrészt CEDRENEUS és ZONARAS-nál, másrészt a grúz króniká-
 ban. Az előbbi forrásban ugyanis az 1033. év alatt szó van
 Georgios abcház királynak *Alda* nevű, *alán* származású özvegyé-
 ről, ki Romanus császárral szövetségbe lépven, átadta neki Ana-
 kufis várát; az utóbbiban pedig, hogy ugyane várat a nevezett
 abcház király fia, Demetre adta át, kinek anyja a krónika meg-
 jegyzése szerint az *osszok* fejedelmének leánya volt. Egybehangzó
 ezzel az a körülmény is, hogy *Alda* és *Áldi* az osszétoknál
 maiglan használt női név. A két népnévnek azonossága tűnik ki
 Flavius Josephus művének egy XII. századbéli orosz fordításá-
 ból is, mely az eredetinek a következő helyét: „Τὸ τῶν Ἀλα-
 νῶν ἔθνος“ (De bello jud. 7, 7) ekkép fordítja: „jazyk že
jasukij“. PLANO CARPINI 1227-ben tett nagyhirű keleti utazásá-
 nak leírásában szintén egyértelműnek jelzi az „alán“ és „as“
 népneveket („*Alans* ou *Asses*“ a francia fordításban); JOSAPHAT
 BARBARO pedig, ki 1436-ban utazott Azovba, határozottan mondja,
 hogy „Alania nevét az *alán* néptől nyerte, mely a maga nyelvén
 magát *As*-nak nevezi“. Végül alánoknak nevezik az osszétokat
 az arab írók is, kiknél a *Bab-al-Alan* (vagy: *Bab-Allan*) épp
 úgy, mint az európai írók *Porta Alanorum* jelzése nem más,
 mint a Darial hegysorozat a Kaukázusban, melyet a grúzok több-
 ször neveznek „Osszetia kapujának“, mivel azon át szoktak be-
 törni az osszok a kaukázusontúli vidékre. Ma is él az *Asi* név,
 mint azon földrajzi területnek osszét jelzése, honnan e föld mai
 lakosai, a balkar-tatárok, egykor az osszétokat kiszorították;
asi-äg digori-osszét nyelven annyi, mint „*Asi*-beli“, vagyis „balkar“.

Áttérve ezen alánok vagy osszok régibb lakóhelyeinek tár-
 gyalására, MILLER meggyőzően mutatja ki, hogy ez korántsem
 szorítkozott csupán arra a területre, melyen ma az osszétokat
 találjuk, vagyis a Terek felső mellékvizeinek tájára. Az osszét
don „folyó, víz“, *äfcäg* „hágó“, *dor* „kő“, *kom* „hegysorozat“
 s több egyéb osszét szóval jelzett helynevek (pl. *Sau-don* „Fekete
 folyó“ Balkariában, *Gar-don* „Melegvíz“ a csegemi hegysorozat-

nál, *Šau-fčik* „Fekete hágó“, *Asia-kam* „összét szoros“ stb.) messze túlterjedve az osszétok mai birtokain, nyugat felé egész az Elboruz hegységig s a Kubán forrás vidékéig találhatók. A grúz krónika szerint Osszetia határai a Lomek, vagyis Terek folyótól egész a szélső nyugati hegyekig terjednek. PROCOPIUS (VI. sz.) az alánok földéről azt írja, hogy a kaukázusi hegyektől a „kaspiai kapukig“ terjed s hogy ezzel a *szunith* (= szvanét) nép területe szomszédos, de az *abasz* és *zikh* (= dsik) népek szintén közelben laknak. Meglepően egyezik a tudósítással az a tény, hogy a digori osszétok ma is vegyesen laknak a szvanétokkal, az osszét helynevek sora pedig a ma másoktól lakott földeken át egész az adigék, vagyis a dsik, abadzech, sapszug stb. népek határáig vezet. A fent említett VII. századbeli örmény földleírás szerint, az ázsiai „Sarmatiában a népek nyugatról keleti irányban haladva, a következőképp vannak elosztva: legelőbb vannak az avgánok s délen az *aštigorok* népe; velük együtt laknak a *kheburok*, *kutétek*, *argvélek*, *marđujlok* és *takujrok*, a *digorok* után a kaukázusi hegyeknek *Arđoz* vidékén laknak az *alánok*, a honnan az *Armna* folyó ered, mely észak felé fordulva s végtelen pusztaságokon át haladva, az *Atel* folyóval egyesül“. Ebben a tudósításban, mint MILLER kideríti, az *aštigor* nem más, mint az osszétok általános *as* s a nyugati osszétok *digor* nevének összetétele. E digorok után következő *Arđoz* vidék neve az osszét *ärđozä*, *ärđuz* „erdőközi tisztás“ jelentésű szó, az itt lakó *alánok* pedig a keleti osszétok, vagyis *iron*-ok, végül az *Armna* folyónév, minthogy egyáltalán nincs folyó, mely a Kaukázusból eredve, a Volgába (*Atel*) ömle-nék, alig vonatkozhatik másra, mint a Terek folyóra (vagy ennek *Arđon* nevű, északra tartó mellékvízére), mely épp úgy, mint a Volga, a Kaspi-tengerbe ömlik. IBN ROSZTEH és GURDŽI az alánok királyságát Szerirtől, vagyis Daghesztántól balra, három napnyira, tehát körülbelül a mai osszét föld területén fekvőnek tudják. Maszűdi az abcházok szomszédainak mondja az alánokat. Constantinus császár Zikhia, Papagia, Kazakhia és Abasgia kaukázusi tartományok sorában tárgyalja Alániát. Mindez az előbbiekkal egybevetve, nem hagy fönn semmi kétséget az iránt, hogy az ó- és középkorban szereplő alánok hazája a Kaukázus északi részén, a Kubán forrás vidékétől keletre terül el s magában foglalta az osszétok mai földjét is.

Röviden összefoglalva eddigi fejtegetésünk eredményeit, megállapíthatjuk, hogy a mennyire a történeti adatok során a magyarok legrégibb lakóföldjéhez eljuthatunk, ezt a Kaukázus északkeleti részén elterülő pusztaságon, a Terek, Kuma és Volga folyók között találjuk. E területről délre, a

Terek folyón túl lakott az *alán* nép főtömege; ugyane területtől nyugatra, illetve a Kuban folyótól északra laktak a török fajú és nyelvű *ugor-bolgár* törzsek, melyek közül az *unugur* állhatott a magyarsággal legszorosabb kapcsolatban.

E szomszédságnak s az ennek alapján természetesen érthető ethnikai érintkezésnek maradt fenn emléke a magyar krónikának azon mondjában, mely a magyarok őseit a bolgár és alán fejedelmi családokkal hozza legszorosabb rokonságba.

Ugyane történeti tények alkotják háttérét annak a két rendbeli nyelvi észleletnek, hogy a magyar nyelv szókincsében *csuvas* jellegű török elemek s *összét* jellegű iráni elemek találkoznak. A *csuvas* t. i. az egyetlen fenmaradt ugor-bolgár nyelvjárás, az *összét* pedig az alán nyelvnek maradványa. Mellőzve az előbbieket, melyekkel már többször volt alkalmam foglalkozni, ezúttal az alán-magyar nyelvi érintkezés emlékeit kívánom bemutatni. Ide tartozó szavaink a következők: *agyar*, *aladár*, *asszony*, *éd* (*éd-es*, *éd-etlen*), *egész*, *eszte* (ma: *esztendő*), *ezüst*, *fiz-et*, *gazdag*, *gond*, *híd*, *kert*, *keszeg*, *legény*, *mély*, *mén*, *méreg*, *mű*, *öszvér*, *rég*, *részeg*, *fia-tal*, *tölgy*, *üst*, *üstök*, *üsző*, *üveg*, *verem*, *vért*, *zöld*, *zsineg*.

Mind az itt elősorolt esetekben a magyar szónak leghívebben egyező másai az *összét*-ben találhatók, több esetben pedig az illető szó más nyelvterületen nem is igazolható. Joggal tekinthetők tehát e magyar szók alán nyelvmelékeknek szókincsünkben, vagyis azon nyelvi hatás fölismert adatainak, melyet a mai *összét* nép ősei a velük földrajzi és ethnikai érintkezésben állott magyarokra gyakoroltak. Ez a hatás ugyancsak a Kaukázus északi tájain, mint számos nyelvi tény bizonyítja, kiterjedt a magyarhoz közelebb álló rokon népekre is, mi arra a föltevésre jogosít, hogy erről a vidékről indult ki a finn-magyar népek terjeszkedése és vándorlása észak és nyugat felé. Újabb bizonyosságát látjuk mind-ezekben a régóta hirdetett igazságnak, hogy a nyelvi tények vallomásai gyakran világosabban értesítenek bennünket a régmúlt korok eseményeiről, mint a földből kiásott néma tárgyak s mint a történeti följegyzések homályos adatai.

Kazinczy Ferencz Levelezése.*

A Kazinczy Ferencz levelezésének XIII. kötete az 1815. évi július elsejétől az 1816. évi febr. 29-ig írott 207 levelet foglal magában, a melyek közül 96-ot maga Kazinczy intézett barátaihoz. E leveleiben folytatja Kazinczy összes műveinek kiadásával czélzott izgatásait, a nyelvújító harczot, a melynek folyama évről-évre újabb hullámokat vet s a melynek küzdő felei — mind a két részről — egyre szaporodnak.

Az 1814. év augusztus havában megindított kiadásból 1815 közepéig hat kötet hagyta el a sajtót; hátra volt még a sorozat 6—8. száma, a melyekben Kazinczy az *Ossian*-t és Wieland elbeszéléseit szándékozott közrebocsátani, egyszersmind az V. kötethez toldalékul Goethe *Egmont*-jának fordítását. 1815 végén a fordítások utolsó kötete is kiszabadul a sajtó alól s Kulcsár a *Hazai és Külföldi Tudóstítások*-ban hirdeti is, hogy Kazinczynak, a „finom ízlésű és a szép-literaturában mesteri tollal bíró tudós hazafinak“ fordításai napvilágot láttak, a melyekben a széphalmi vezér „*némely különösségei mellett is* a nemzeti ismérteket jelesen bővítette és a nyelvet gazdagította, *kiváltképen* pedig a jeles képek és vignettek közlésével a szépmesterségekbeli ízlésre szerencsésen vezette“. Az V. kötethez toldalékul szánt *Egmont* nem itt, hanem a VIII. kötetben a Wieland *Salamandrin*-ja mellett jelent meg, s így a Kazinczy terve erre vonatkozólag nem létesült, de azért belenyugodott Trattner szándékába s örült, hogy a sok huza-vonának vége lett, s kilencz kötet műve a közönség kezébe jutott. Hogy Kazinczy a kiadó kedvében akart járni s óvakodott őt magára haragítani: annak főoka az volt, hogy t. i. Trattner azzal biztatta Kazinczyt, hogy a kilencz kötet végeztével új sorozatát indítja meg a Kazinczy fordításainak öt-hat kötetben, úgy hogy a Klopstock *Messias*-a három, Lessing drámái, Wieland elbeszélései, Molière *Rigó Jonathan*-ja (A bot csinálta doctor), Bouffler levelei s a Rochefoucauld hg. maximái ismét

* A M. Tud. Akadémia Irodalomtörténeti-Bizottsága megbízásából közzéteszi dr. Váczy János. XIII. kötet.

három kötetben jelennének meg; s így a Kazinczy fordításai összesen tizenöt-tizenhat kötetre szaporodnának.

Azonban mind Kazinczy, mind Trattner reménye megghiúsult. Bizonyára nemcsak a közönség áldozó készségén, hanem a nyelvújítás ellenségeinek fölgerjedt ingerültségén s az irodalmi közvéleménynek a széphalmi vezér felfogásával ellenkező állásfoglalásán múlt, hogy Kazinczy fordításainak újabb sorozata soha sem juthatott az ekkor tervezet alakban a nemzet kezébe. De némi vigaszt legalább abban a reményben talált Kazinczy, hogy Zrinyinek már régen sajtó alá készített művei csakugyan megnyervén a censor engedélyét, hovatovább nyilvánosságra juthatnak. Legalább a költői művek; mert a *Ne bántsá a magyart* című prózai mű kiadását a censura eltiltotta. A széphalmi vezér ugyan nem riadt vissza Kulesár „ravasz és félénk“ magatartásától, nem a vele rokon felfogásúak ingerültségétől, mert — úgy mond — a legkisebb gondja azzal törődni, mit ítélnek most Kulesár, Takács, Beregszászi Nagy és társaik az ő törekvéseiről, ellenben minden soránál, a mely sajtó alá kerül, azt kérdezi, mit ítéll arról Szemere, Kölcsény, Helmezy, s mit fog arról itélni a nemzet *ötven év múlva*: mind e mellett éreznie kellett, hogy az ellenfél napról-napra erősödik, az irodalmi közvéleményt mind jobban megnyeri s az ő reformdiadalát legalább is késlelteti. De a kiknek „szabad itélniök“ összes fordításairól: azok annál nagyobb magasztalással illetik egész pályáját.

Döbrentei nem tartózkodik megvallani, hogy Kazinczyt elsőrangú írónak tartja, a ki „a magyar nyelvben epochát tett“. Horváth János, a dunántúli ellenfelek táborából, halálját előszóval szerette volna bemutatni Kazinczynak, ha — mint Kazinczy ígérte — bécsi útjában Veszprémet is meglátogatja; így csak „néma rendekre bízva“ fejezi ki nagyrabecsülését: „Akármiképp ordítson az otromba *Mondolat* — írja hozzá 1815 nov. 8-iki levelében — ha most általkodott is az irigység megismerni szép példányidat; a később, de már igazabb időkor emléket emel s legalább büszköd homlokára köti a koszorút, melyet életben érdemlettél“. Dessewffy József gr., a ki a nyelvújítás módjaira és eszközeire nézve nem mindenben ért egyet Kazinczyval, a megjelent fordításokból azt itéli, hogy a széphalmi vezér „minden hasonlítás felett a legmértékesebb író a prózában, a szavak elhelyeztetésének mesterségét kétségkívül senki sem érti jobban nálánál“. „Ha más érdemed sem volna — írja — már ezzel is diszes fénye lennél literaturánknak... Hát ha meggondolja a magyar ember, hány szavainkat kurtítottad meg szerencsésen, hányat támasztottál fel a mohos koporsóból, hány újat teremtettél a legszerencsésebb elsüléssel, hány új ékes fordulatokat hoztál be nyelvünbe? bizonyára nem gúnyolást, ha halát érde-

melsz háládatlan hazafiaidtól és gyalázatos látni, hogy tapsolnak az irigykedők némely elsikamlásaidon; ők még botlani sem tudnak így, azután kuruttyolnak a fertelmes békák“.

De kivált az ifjabb írók szemlélik Kazinczy pályáját nagy álmélkodással. A bátor kezdést s a merni tudást az ő műveiben látják legtöbb sikert aratni. A pesti triász mindvégig hűséges védője. Helmezy jóformán az ő neologismusainak védelmére írja a Berzsenyi műveinek második kiadása előtti tanulmányát. Kölcsény és Szemere kitartó harczosai elveinek s folyvást gyűjtik a régi magyar írók szokatlanabb kifejezéseit, s amaz a latin nyelv neologismusait is. Ungvárnémeti Tóth László ekkor írja ismeretes epigrammját: „hogy szépen szólhass, erre Kazinczy tanít“. Kazinczy barátságát senki sem becsülheti jobban, mint ő. Kerekes Ferencz a Georgikon fordítására legnagyobb ösztönt Kazinczy buzdításából merít. Azonban valamennyi között legnagyobb magasztalással illeti őt Bölöni Farkas Sándor, a ki a széphalmi mestert a Döbrenteinek írott leveleiből kezdte ismerni. Vágyva-vágyott egy sora, egy biztató szava után s a növendékifjú eszményi hevével szorította keblére első levelét s „elnémult a vágyott, a reszketett örömmön“. Innen számította életének új korszakát, mert a mesternek minden szava szikrát pattantott lelkében.

Kazinczy örvendve hallja az ifjak dicséretét, de kedvezőtlen ítéleteik sem bántják. Például, ha Szentmiklóssy Alajos azt ítéli *Ossián*-ról, hogy szép ugyan, de siető kézzel van dolgozva; ha Kölcsény semmit sem becsül az összes fordítások között annyira, mint éppen *Ossián*-t; ha Szemere osztózik is Kölcsény véleményében, de mégis a Marmontel fordításának nyújtja a koszorút; ha Szentmiklóssy szerint a *Yorick és Eliza levelei* nem érdemlik a fordítónak reájok pazarolt fáradságát, holott Stipsics Alajos censor éppen ezeket tartja az összes művek fénypontjának: ha Helmezy tetszését a *Salamandrin* sehogy sem tudta megnyerni: mindezt „minden visszasság nélkül“ fogadja Kazinczy s csak az izlés különbségének rója fel. „Én — írja Helmezynek — a populus ítéletét nem vágyok tudni, s ha tudom is, sem javalásával nem gondolok, sem gúnyaival: de a tiéteket, ti kedvesek, egyébként nézem. Megtévedhettek ti is, mint én magam, de mégis igen kedves érteni ítéleteket.“

A széphalmi vezér mélyen meg volt győződve fordításainak nyelvünk fejlődésére ható nagy fontosságáról. Hitte, hogy a Báróczy kezdeményét nemcsak folytatta, hanem az újítás módjainak bővítésével szélesebb alapot rakván, a nyelv szókincsének gazdagításával, a mondatszerkezetek szokatlanságával új szint öntött el rajta, a stíl különféle fajainak szépségeire alkalmassá tette s a mi a fő, e révén a nemzet eszmie körét is bővítette

s a haladás iránti fogékonyságát nemcsak fölgerjesztette, hanem állandóan fokozta is. „Nem éppen kis tekintetű fáradozásai után és által“ jutott az utolsó negyven év alatt nyelvünk a fejlődésnek számbavehető magaslatára. „Elsiketültem — úgy mond — minden láрма iránt, nem gondoltam semmi bántásokkal s mentem, a merre Istenem vitt.“ Érzi, hogy az eredeti prózában hátramaradt, mert alig levén vezére, neki kellett útát törnie. S részint terhes, bár fölötte kedves hivatala, részint fogsága és anyagi gondjai miatt nem emelkedhetett föl lelke az előre törekvés pályáján úgy, mint a hogy a nemzetiség szeretete vonzotta. E mellett az ország súlyos politikai állapota, a művelődés iránti közönyösség sokszor szárnyát szegték s idejének nagy részét fölemésztették, mert a végveszedelemmel küzdő nemzeti lelket ösztöngzéssel, izgatásaival mintegy titokban kellett ápolnia. Nem tagadja, hogy sokat tanult Bessenyeitől, még többet Báróczytól és Baróti Szabó Dávidtól, a kit valódi „nyelvmivész“-nek tart, s a ki nemcsak példákat adott a verselésre, hanem a mi legfőbb érdeme, nyelvünket „a poétai szépségek elfogadhatására alkalmassá is tette“. De a különféle műfajok stílbeli szépségeit neki kellett csoportosan átültetnie a régi klasszikus és újabb nagy írók példái után. Neki kellett *Ossián*-nal a magyar közönség előtt eddig egészen ismeretlen stílt alkotnia, a melyben nem csekélyebb törekvés irányította, minthogy a szokatlanhoz szoktathassa az olvasót, a miben „akármit mond némely olvasó, érdem van, nagy érdem.“

Részletes és beható bírálatot kért és várt műveire barátaitól s ellenfeleitől, és örült, midőn Döbrenteitől meghallá, hogy Gyarmathy Sámuel legalább két kötet fordítását szoros vizsgálat alá vette, s hogy Szentgyörgyi József hasonlóról tudósítá. Amaz a Marmontel regéinek és a *Bácsmegyei*-nek, emez a *Yorick és Eliza levelei*-nek fordításából jegyezte ki a magyartalan kifejezéseket. Mind Gyarmathy, mind Szentgyörgyi fölötte kiméletesen s a szerző iránt mutatott nagy tisztelettel írja észrevételeit, a melyek legnagyobbbrészt az idegenszerű kifejezésekre czéloznak. Különösen Gyarmathy a germanismusokat veszi számba, de ezenkívül sok helyes észrevétele van, azonban viszont sok van, a melylyel a Kazinczy rövidségét, szabatosságát, erélyét szétfolyóvá teszi s ellazítja, letörli tulajdon színét, mert stílerzéke sokkal fogyatékosabb, semhogy Kazinczy finomságait követni tudná. Maga megmondja Gyarmathy, hogy „sok jót, szépet, jelest, elmést, furcsát, kellemetést és szúróst is talált“ a vizsgálat alá vett két kötetben; sok szón és kifejezésen felakadt első pillanatra, de lassanként kibékült velük; egy része „nem fért a fogára“, de nem tudott helyette jobbat, megszokottabbat ajánlani. Szentgyörgyi József hasonlóan számos germanismust kijegyez, de inkább a megcsonkított vagy rosszul képzett szókön

ütközik meg vagy az idegen szónak elfogadottabb alakjait veszi védelmébe.

Mint az újítás ellenségei általában, nem annyira az elvet támadják, mint inkább a gyakorlati példákat: Szentgyörgyi József is az egyes példák helytelenségét igyekszik feleletében kimutatni. „Az olyan német vagy francia kifejezéseket — írja — melyek a magyar nyelv természetével megegyeznek és a tiszta magyar fület meg nem bántják, minemű ez: *már azt soha ki nem állom*, be kell igenis hozni és örömmel kell fogadni, de a melyek ott helybe' is helytelenek, vétek volna azokat ide által-ültetni, p. o. *igyekeztem magamat széllýelszórni*“. Helyesli a hosszú szók megrövidítését, a mi „nem is egészen új dolog“. De nem érti, miért kell p. o. az *árnyék* szót is megcsonkítani; hiszen éppen ez alapon a *remény*-t is megcsonkíthatjuk, s vajjon találkozik-e széles e hazában ember, a ki a *rem* szótagot a *remény* szó helyett megérti? Aztán a sok rövid szó nem is ékessége a nyelvnek, sőt éppen sokszor „a hosszú és a mellett hangos szók a nyelvnek felségít, numerusát, erejét teszik“. Van azonban Szentgyörgyi feleletében egy pont, a mely Kazinczyt valósággal tűzbe hozza. Ismeretes, hogy ő elveinek védelmére mindig első sorban Horatiusra hivatkozik, a kinek úgy tanítása, mint példái a nyelvújítás canona gyanánt szerepelnek előtte. Szentgyörgyi e canon tekintélyét is kétségbe vonja, midőn így ír: „Horátnak előhozni szokott szabadságai poétai szabadságok, és ki tudja, *nem poétai vajúdó fájdalmái között vetemedett-e elsőben azokra?* s akkor ezen poétai salto mortalékba belészeretvén, vagy az előbbieneknek szorultságból tett véghezvitelit maszkírozni akarván, nem azért ereszkedett-e mind mind többekre?“ Előtte nem Horatius a legfőbb tekintély, hanem Cicero. :

Kazinczy „rettenetes levélnek“ mondja a Szentgyörgyi feleletét, a melyhez a *Yorik és Eliza levelei*-ből kiszedett észrevételeit csatolja s gúnyos hangon szól hű barátjáról, a ki a maga felfogását ki merte előtte nyilvánítani. Elbeszéli Kölcsénynek, hogy tizenhárom év óta mindig villonganak. Kazinczy nem örömet hozta elő a nyelv kérdéseit, de Szentgyörgyinek nagy kedve volt vitázni, pedig a dologhoz nem értett, csak annyiban, a mennyiben „egy ehhez nem készült jó fej érthet, mert a dolog studiumot kíván“. Egészen „elkínosza a maga debreczeniségei által“ Szentgyörgyi, mivel ő is bíró akar lenni a nyelv ügyében. Kazinczy ingerültsége elhallgattatta Szentgyörgyit s megfogadta, hogy a nyelv kérdéseit többé nem fogja érinteni.

Alig hogy elismült e harc: Kazinczy nyugtalan heve új ellenfelet keresett, hogy addig is, míg a nyilvánosság előtt ismét megjelenik, legalább levélben folytassa tovább a munkát s adjon újabb ösztönt a harc izgalmainak. Oly férfit keres föl soraival,

a kiről tudnia kellett, hogy az orthográfiának egyik főképviselője. Teleki László grófot értjük, a ki már *Esdeklései*-ben félreérthetetlenül körvonalozta a maga felfogását, s a kit Kazinczy éppen ezért az ellenfél egyik nagytekintélyű vezérének tartott. S hogy mégis újabb nyilatkozatra bírja, ennek oka bizonyosan az volt, hogy meg akart győződni: vajjon az összes fordítások példáival sikerült-e a Dayka és Báróczy életrajzában hirdetett elveit megerősítenie Teleki László előtt; sikerült-e őt a nyelvújításnak alkalmazott módjaival régi felfogásának megváltoztatására bírnia, szóval: mit ítél Teleki az ő eddigi reformatori működéséről.

Teleki László a nyelv bővítésének alap gondolatát elfogadja, de csak a következő feltételek mellett. Ha valamely új fogalomra keresünk szót: nézzünk szét először a vidéken, nem találunk-e ott „alkalmas ősi szót.“ Ha itt vizsgálódásunk sikertelen, hánynak fel a régi nyelvemlékeket s a régi jeles magyar írók műveit. És ha e két módon se boldogulunk: próbálunk új szót alkotni. De még előbb kísérletet kell tennünk, hogy az idegen szókat „magyar polgári jussal megajándékozzuk“, mint a hogy az angol nyelvet a francia szókkal. Kivált a mester-szók legnagyobb részét átvehetjük az idegen nyelvekből. Ha mégis el nem lehetünk új szó nélkül: képeznünk kell azt, de úgy, hogy sem képzése, sem hangzása ne ejtsen a nyelv geniusán erőszakot. S még az ilyen új szóval is csak vigyázva és ritkán éljünk, mert a közönséget nem kényszeríthejük arra, hogy a tulajdon anyanyelvén irt könyveket is csak szótár segítségével olvassa. Sajnos, az újabban napvilágra jutott könyvek éppen e tilalmat nem tartják meg s érthetetlenek, zavarosak. Teleki nem mondja meg, mire ezélok különösen; de a sorok között lehetetlen észre nem vennünk, hogy egyenesen a Kazinczy művei lebegtek szemei előtt. Hibáztatja az idegen szólamok áttételését, valamint azt a törekvést, a mely az idegen nyelveknek minden kifejezésbeli sajátos szépségét a mi nyelvünkbe akarja szorítani. Ezt csak erőszakkal tehetjük, a mi pedig mindig káros.

Ezekon kívül a gyakorlat mellé oda veszi Kazinczy elméleti tanításait is, midőn a különféle stílfajokról elmélkedik. És itt már egyenesen kimondja, hogy nincs egy értelemben Kazinczyval. Elismeri, hogy a stíl a különféle írásművek szerint változik, de „a nyelv tisztaságának, meghatározottságának, geniusának mindenütt meg kell maradnia“. Nem szabad a költői nyelv ékeségeit a prózában használni. A fordítónak is csak a mondott föltétel mellett szabad az idegen mű tárgyhához alkalmazkodnia. „Azt korán sem engedhetném meg — írja — hogy minden munkának maga különös nyelve legyen, és hogy a fordításnak is ehhez kell alkalmaztatnia.“ Egyébiránt a Kazinczy elméleti tanításai ellen annál erősebben küzd Teleki, mennél szorosabb kapcsol-

tot lát a széphalmi vezér elvei és gyakorlati példái hőzött. Hangsúlyozza, hogy a nyelv ura nem az író, hanem a művelt közönség; de még ez sem föltétlen ura. Mert a nyelv törzsökös rendszabásait a közönségnek is tiszteletben kell tartania. Az író lehet művelője, pallérozója a nyelvnek; hogy újításai közül melyek olvadnak a nyelv fejlődésének folyamatába, azt az idő s a szokás határozzák meg. Ha Kazinczy elvét elfogadnók, hogy az író föltétlen ura a nyelvnek; rövid idő alatt végveszedelem fenyegetné a magyarságot; mert ha igaz, hogy az anyanyelv megőrzése a nemzeti jellemet is állandósítja, úgy bizonyosan igaz az is, hogy a ki „a nyelvet egészben át akarja változtatni: a nemzet gondolkozása s cselekedete módja változását is elősegíti“.

Íme, a közös egyező pont a két író felfogásában. De míg Teleki félti e változástól nyelvünket és nemzeti jellemünket: Kazinczy éppen a fejlődés, a magyarság haladása érdekében óhajtja az újításokat. Amaz az erőszakos mozgalomtól semmi jót sem vár, emez csak ez alapon hiszi a nemzeti közöny megtörését. Amaz Kazinczy tekintélyének lealacsonyítását látja a közvélemény elleni harcban, emez éppen ez úton hiszi vezéri tekintélyét fenttarthatónak. Amaz úgy van meggyőződve, hogy a most folyó harc sem egyik, sem másik félnek nem hoz győzelmet; hanem „győzni fog a magyar publicumnak az a részre nem hajló többsége, a mely közönségesen a nyelv gyarapodását megítéli“, s hogy Kazinczy ennek a többségnek vezére legyen: „minden jussal megérdemli“; emez egy pillanatig sem kételkedik, hogy előbb-utóbb az ő részére hajol a győzelem, mert az igazság napját az előítéleteknek bármilyen terhes felhői sem homályosíthatják el végkép.

Még Telekinek e fölötté becses levele előtt jutott Kazinczy kezébe a *Mondolat*-ra írt *Felelet*. Mint a *Mondolat*-on Szentgyörgyi, Kazinczy is megütközött a *Felelet*-en, a mint Szentgyörgyi nevét megpillantá abban. Töredelmes vallomást tesz ő is legott barátjának, hogy a *Felelet*-ben „sem a gondolat adásával, sem a segítséssel, sem a correcturával, egy szóval semmiképen nincsen része“; de sajnálja, hogy a szerzők, ha már említették nevét, úgy nem tüntették fel, mint a mely a purismus és neologismus hívei előtt egyaránt tiszteletreméltó. Különben „sok só és tudomány is van“ a műben, s Kazinczy örvend annak, mert „et illic dii sunt“. „Nem csuda, ha Somogyi magát agyon-sujtva érzi és Somogyival együtt az ő czinkosai.“ Debreczen és Veszprém tája nagy izgalomban van a szerzők ellen, de a közönség alig értheti, mert a mű az újabb írók alapos ismeretét kívánja. Kazinczy maga is elsietett munkának tartja, de mégis olyannak, a mely méltóképen megtorolja a rajta elkövetett bán-

talmakat; mert ha más haszna nem lenne is, annyit bizonyosan vár Kazinczy, hogy a *Mondolat* példányait többé nem fogják terjeszteni Ruszek és társai. Kivált a Kölcsény előszavától, a melyben „sok erő van a humor alatt“, vár hatást.

Kazinczy barátai a *Felelet*-től hírül sem vártak ily hatást. Kevesen értették a szerzők tanítását, csupán az erős szatírán nevettek vagy bosszankodtak. Azt látták, hogy Kölcsény és Szemere a legelszántabb fegyverhordozói a széphalmi vezérnek, a kinek elveit nemcsak elfogadták, hanem egyszersmind terjesztették is. Kölcsény az előszóban majdnem ugyanazon szavakkal hirdeti az újítás szükségét, mint Kazinczy a *Dayka* és *Báróczy* életrajzában. Szemere a pasquill ostorával csapkodja a *Mondolat* íróját. Szóval: elmésségben s irodalmi ismeretekben határozottan fölülmulja a *Felelet* a *Mondolat*-ot, de egyszersmind durvaságban és nyersségben is. A nyelvújítás fontos kérdéseinek megoldásához azonban majd semmivel sem járult. Mégis a mozgalom történetének annyiban nevezetes adata, hogy a fölgerjedt érdeklődést és izgalmat bizonyos mértékben táplálta, erősítette. Kazinczy is e szempontból méltányolta leginkább. „Bizony, a Somogyi Gedeon pasquillje — írja Prónay Sándor bárónak — melyre Szemere és Kölcsény éppen azért feleltek abban a vad tónban, hogy a nem tudós olvasót vonhassák a per nézésére, már is sok jót tett, s én óhajtom, hogy a per még egy-két esztendeig folyjon így.“ Maguk a szerzők némiképp megelégedtek a mű sikerével s azt határozták, hogy a töménytelen sok sajtóhibától megtisztítva, ismét kiadják. Kivált Szemerét újabb munkakedvre ösztönözte a *Felelet* hatása s ekkor kezdte a nyelvújítás szótárának gazdag anyagát gyűjteni és feldolgozni. Dessewffy József csupa személyeskedésnek tartotta a *Felelet*-et, a melynek szerzőit csak a széphalmi vezér iránti barátság ragadta oly messzire. A legkiméletesebben ítélve is: „helylyel-helylyel nem annyira forró, mint vastagocska“. Dessewffy más hangon s más alapon szándékozik a *Mondolat*-ra válaszolni: keresi az igazságot és óvakodik attól, hogy valakit megsértsen; mert az a fődolog az ily vitatkozó műben, hogy „az ember a dolgot a személyektől elválaszsa és kitessen az illetén munkából, hogy literatúránk előmozdítása egyenes és minden tárgya igyekezetünknek“. Berzsenyi semmiképp sem volt megelégedve a *Felelet*-tel. Ő a nyelv ügyét sokkal fenségesebbnek tartá, semhogy azt gúny tárgyává tehetné bárki is.

Az 1815. év végeig Kazinczy mellett csupán a *Felelet* jutott nyilvánosságra. Készült már Helmezy is, hogy a mester elveinek védelmére sikra szálljon; Ungvárnémeti Tóth László is várta a kellő alkalmat, hogy Kazinczyt támogassa. Döbrentei pedig az *Erdélyi Múzeum*-ban közölt dolgozataival igyekezett,

bár mérsékelten, elveit terjeszteni. Az ellenfél azonban szintén nem nyugodott s már az 1815. év folyamán egyszerre három ponton is erős támadást intézett a nyelvújítás ellen. Beregszászi Nagy Pál, a Kulcsár köréből, szólalt fel elsőnek a Kazinczy fordításában található helytelen képzésű és új szavak ellen a *Dissertatio philologica de vocabulorum derivatione ac formatione in lingua Magyarica* című értekezésében. A második támadást Sipos József, szentesi tanító írta *Ó és új magyar* címmel, nem annyira Kazinczy, mint inkább Helmezy és Pethe Ferencz ellen. A harmadik ellenfél Zsombory József, gyulatehérvári pap volt, a ki általános megjegyzéseket tett a nyelvújítás ellen *Egy-két észrevétel a magyar nyelv mostani állapotjáról* című értekezésében. Nagyrészt az izléstelen nyelvújítók ellen küzdött ugyan, de helylyel-közzel Kazinczy elveit és Berzsenyi kifejezéseit is támadta; azonban józan mérséklete legközelebb volt a neologusokhoz.

Ismeretes, hogy Beregszászi Nagy Pál a három között legképzettebb nyelvtudós, a ki legalább a szóképzés grammatikai rendszabásait behatóan s éles elmével fejtegeti, ha kiinduláspontja, nyelvünknek a keleti nyelvekkel való rokonsága, elhibázott is. Sipos József csak diletans a grammatikai kérdések ismeretében, nem is foglalkozik behatóbban az újítás módjaival; az idegen szók magyar egyértékeseit tárgyalja ugyan, de a nyelvnek sem grammatikáját, sem aesthetikai természetét nem érti mélyebben. Zsombory hasonlóan diletans, a grammatikai rendszabásokban éppen nem jártas, a nyelv philosophiájában néha mosolyt keltő naívságot mutat, de bizonyos stílérzéket bajos volna tőle elvitatni. Abban mind a hárman megegyeznek, hogy az élő nyelv szokását tekintik a legfőbb törvénynek. Beregszászi a legconservatívabb a nyelv fejlesztésében. Sipos és Zsombory bizonyos tekintetben az újítókhoz közelednek, de Sipos éppen csak a nyelvbővítés elveit ismeri el, alkalmazott módjai közül majd egyet sem tart helyesnek, legalább felhozott példái az analogia ismerete nélkül szükölködnek. Zsombory az újításnak ma is elfogadható módjait, az elavult szók föllevenítését s a tájszók általánosítását helyesli, de az összetételre idézett példái azt mutatják, hogy a magyar nyelv természetét, törzsökös sajátságait nem ismeri (*egyaránlat, láthatár* szerinte helyesek, míg *számtalan, tudákosság* helytelenek).

Mind a hárman inkább az újítás gyakorlati példáit támadják, Beregszászi Nagy Pál azonban itt-ott kiterjeszkedik Kazinczy elveire is. Mint Teleki László gróf, ő is a legélesebben kikel Kazinczynak azon tanítása ellen, hogy az író föltétlen ura a nyelvnek: „*Usus dominatur in linguis, scriptor nequaquam*“. De a nyelvet a stílbeli szépségek szempontjából egyik sem veszi

komoly vizsgálat alá, sőt tisztán grammatikai oldaláról tekintve is, akárhányszor hibáznak, még Beregszászi is, a ki például a *könny*-et csak *könyv* alakban ismeri helyesnek, a *feled*-et csak a *felejt* alakjában stb. Mind a három író a nyelv rontása ellen kel ki, leginkább pedig Sipos, a ki előszavában egyenesen megmondja, hogy „a helytelen újítások szerént való beszéd és írás már annyira ment, hogy a közönséges hirdető helyeken, katedrákon is hatalmat kezd venni, mely miá . . . gyakorta még a tanultabbacsok sem érthetik“. Helyteleníti az idegen nyelvekből átvett szók magyarosítását: *materia*, *notarius* stb. Még inkább helyteleníti az új szókat, a melyeket tanulnia kell az olvasónak: *szorgalom*, *diadal*, *jóslat* stb. Kijegyzi a Helmezy és Pethe idegen szavait, a melyekkel „magok magokat pofozzák“: *indiges*, *ectypon*, *original* stb. Ő is, mint az ellenfél általában, hangsúlyozza, hogy „ne tegyünk az új szavak formálásával a nyelven erőszakot“. Szerinte már a *szorgalmatosság*-ból lett *szorgalom* is ilyen erőszaktevélet eredménye. Sipos ridegen visszautasít minden, még oly mérsékelt újítást is, noha magát az elvi alapot ő is elfogadja. Zsombory a meggyökeresedett idegen eredetű szókat (*lecze*, *czél*, *font* stb.) szintén nem akarja nyelvünkben száműzni s e tekintetben egyetért Sipossal. Zsombory még az új szók használatába is belenyugszik, de „az új szónak rövidnek, könnyen érthetőnek, illendőnek, *mások előtt is helyesnek* és a beszédben, annál inkább az írásban ritkának kell lenni“. E felfogásban többé-kevésbé Kazinczy is osztozik; ő sem akarja az új szókkal „teletölni“ írását s óvja ettől ifjú tanítványait is, különösen Helmezyt. Ezért dicséri Vitkovicsot is, a ki hasonló tanácsot ad Helmezynek és Szentmiklóssynak. De Kazinczy ellenfeleinek véleményéből még a helyest is kétkedve fogadja, mert úgy látja, hogy az elv gyakorlati alkalmazásához semmi érzékük sincs. Zsombory az idegen nyelv szólásmódjainak átültetését csak kénytelenségből engedi meg. Kazinczy a stil szépítése szempontjából követeli is. Kivált a mythologiai kifejezések ellen, nyilván Bersenyire célozva, kel ki Zsombory s a keresztény és pogány világnézet összevegyítését kárhoztatja.

Abban Sipossal ismét egyetért Zsombory, hogy egy tudós társaság alapítását óhajtana, a mely nyelvünk bővítési módjait legjobban meghatározhatná: erre „nemzetünknek legnemesebb ügye szólít, hogy észszel, szívvel, értékkel, a kitől hogy lehet, elősegéljük“. Kazinczy semmi jót sem vár e részben a tudós társaságtól. Mert attól fél, hogy olyanok jutnának a társaságba, a kik a társadalmi életben érdemeket szereztek ugyan, de a nyelv műveléséhez éppen semmit sem értenek. Nyilván Vay Miklós és Prónay Sándor bárókra céloz, a kik ellenségei a neologismusnak, sőt egyáltalán a kritikának is. „Én nem tudom — írja

Berzsenyinek — mi magyar írók mit akarunk. Más nemzeteknél nincsenek-e recenziók? ne legyenek-e nálunk is? nem kívánja-e ezt a nyelv és literatura java? Nem vallánk-e kárát, hogy eddig ezt a nagy ösztönét a jól írásnak nem ismertük? Nem, de mi azt akarjuk, hogy új szót, új phrasist, orthographiai, grammatikai igazításokat ne *egy* tegyen, hanem *egy egész társaság*. S hol az a társaság? S azután is a társaság fogja-e vinni a jó író, vagy a jó író a társaságot?“ Valószínűleg attól tart Kazinczy, hogy az alapítandó társaság az ő vezéri tekintélyét koczkáztatja, s a nyelv kérdéseiben a szavazatok száma lesz döntő. Ő egymaga kíván ellenfeleivel megmérkőzni. Bár Szemere is készül Beregszászinak felelni, az első támadás dicsősége nem hagyja Kazinczyt nyugodni.

Már 1815 augusztus közepén elkezdí Kazinczy a választ Beregszászi ellen „a leghumánusabb hangon ugyan, de ölvé, sujtva“. Szándéka, hogy a nyomtatás előtt megmutatja Beregszászinak. Terve azonban még sok változást szenved. De folyvást az a remény táplálja, hogy válasza egyidőre nyugtot szerez neki. „Ha én — írja Döbrentének — hibázhatom is itt meg amott és a praxisban, teoriám oly igaz, mint a kétszer kettő = négy. S ez a csata nekem azért is öröndetes, mert triumphot készít és alkalmat ad nekem elmondani, a mi a philologia laikusaival láttathatja, mely részen áll az igaz. Beregszászit én sehol nem illetem gorombán, mert ötöt is, magamat is becsülöm, de járatlanságát a magyar nyelv dolgában, melyhez ő ugyan éppen nem tud, kénytelen vagyok felfedni.“

Beregszászi Kazinczynak részint a hozzá, részint barátaihoz írott leveleiből jó előre megsejtheté, mit várhat a neologusok vezérétől. Irtózott a tollharcztól. Vitkovics előtt fogadkozott is, hogy soha többé tollhoz nem nyul a nyelv ügyében. Hiába biztatta Vitkovics, hogy „a literátori hadtúl, mely hasznos békét szül nyelvünknek, ne rettegjen“. Még Pestet is szándékozott elhagyni, hogy békén maradhasson. „Már szánom szegényt — írja Kazinczy Döbrentének — s ily érzéssel nem jó duellálni. Azonban szalmavázzal ily érzések közt is lehet.“

Midőn azonban a Sipos *Ó és új magyar*-ja s csakhamar azután a Zsombory említett értekezése is megjelenik: Kazinczy össze akarja foglalni az ellenfeleket s előbb Beregszászinak és Siposnak, utóbb Beregszászinak és Zsomborynak együtt kíván válaszolni; majd ismét Beregszászit egészen külön akarja választani többi támadóitól. Zsomborynak nagy kedve volna felelni, de másfelől kerülni óhajtaná a villongásokat, a melyeket „nehéz úgy vinni, hogy czivakodás ne legyen belőlük“. Mert még a legmérsékeltebb hangú czáfolást is ilyennek tartják. „S mi tagadás benne? — írja — kevély vagyok olyannal szállani kardra, a ki

nem tud kardot forgatni s megvetést érdemel inkább, mint czáfolást.“ Ezt október vége körül írja Kazinczy, de már november 23-iki levelében arról tudósítja Sárközyt, hogy a napokban végezte el egy perlő írása előszavát, a melyben Beregszászinak és Zsomborynak egyszerre felel, sőt sorba veszi mindazokat, a kik „a neologismus ellen kikelték“. Veszekedni — úgy mond — egyikkel sem fog, de felelni bizonyosan felel s közli is egy mondatát a készülő válaszból. 1816 január 6-ikáról megint arról tudósítja Dessewffy Józsefet és Rumyt, hogy az utóbbi öt hét óta „mindennap reggeltől fogva estig az orthologusok és neologusok közt folyó perben dolgozik“ Beregszászi és Zsombory ellen; gorbaskodni önbecszerzetből is irtózik, de Beregszászi ellen „felette éles, mert úgy érdemli“. Meg is mondja, miért. Mert „az az ember sok kárt teszen, elámitja a maga kalvinista feleit“. Lám, Szatmármegyében az alispán ezer forintot gyűjtött számára, Debreczenben száz forinttal ajándékozta meg az ev. ref. egyháztanács és Szabolcsban is megindult a gyűjtés hasonló czélra, a mi Beregszászit „még inkább el fogja bolondítani“. Annál nagyobb oka van tehát neki világosan kimondania, hogy Beregszászi a nyelv kérdéseiben teljesen tudatlan. „Elhallgattatni ugyan — írja Rumynak — nem fogjuk a mi orthologusainkat, de a győzelem bizonyos.“

Kazinczy folytonos tervezgetése két-három évig tart. Előbb Zsomboryval akart leszámolni, de Cserey Farkas és Döbrentei kérésére, a kik Zsombory hazafiságát többször dicsérték, abba hagyta a neki szánt feleletet, a melyet Döbrentei már jó előre kért folyóirata számára. Csak a *Messias* fordítása elé irt előszavában válaszolt néhány sorral Zsomborynak, finom gúnynyal vetvén szemére, hogy az írókat — nem lévén tudós társaságunk — a nép elé idézi; hogy nyelvünket elég bőnek állítja s oly jelenség miatt panaszkodik, a mit mindenki természetesnek tart (hogy t. i. a jó írókkal együtt rosszak is támadtak). „Mind den azt mutatja — írja Kazinczy — hogy a tiszteletreméltó tudós nem szedte tisztára gondolatjait s a munkával sietett.“ A tudós társaságot most már Kazinczy is óhajtja, de azt a világért sem akarja, hogy „az szabja meg az írónak, mivel szabad élni s mivel nem, s az olvasónak, mit érezzen jónak, mit rossznak“; mert a valamire való író és olvasó az ily törvényt soha sem fogja tisztelni. Arra, hogy nyelvünk elég bő volna, Kazinczy azt jegyzi meg, hogy élő nyelvnek folyvást fejlődnie kell az ismeretek gyarapodásával, az érzések nemesedésével a szerint, a mint „a nyelv természete (mely egészen egyéb, mint a szokás) engedi, a literatúrával bíró régi és új nemzetek példái intenek, a szépség' és a nyelv ideálja kívánja és a neki lelkesedett *szép-író parancsolja*“. Vajjon mi szab a fejlődésnek

határt? Tulajdonképen semmi. Csak viszonylagosan mondhatjuk, hogy a nyelv mindaddig változik, míg „az a tudományoknak s mesterségeknek minden nemeiben elégséges számú nagy írók által meg nem állapittatik“. Kazinczy ismétli legközelebbi megítélését alapelvét, hogy „a szép-író szabadhatalmú ura s törvénytörője a nyelvnek“. Ezt kellett volna Zsomborynak említenie s így nem tévesztette volna meg olvasóit.

Addig is, míg tervezett részletesebb válaszában megegyeztetten hatja Beregszászot, Sipost, Zsombort, Szentgyörgyöt és Teleki László grófot: legalább e néhány sorral igyekezett régebben hirdetett elveit támogatni s a maga gyakorlati példáit igazolni. Az utóbbi két hónap alatt folytonosan e részletesebb válaszon dolgozott, sok ívet összeírt, az egésznek körülbelül egyharmadát elkészítette s végre is félretette. A mit Beregszászának akart felelni: „más helyt lesz feljegyezve“. „Mindent elkövettem — írja Kis Jánosnak 1816 február 7-ikén — hogy csatázásom váljon szelidebbé; de nehéz dolog ott szelidíteni, a hol az ember kénytelen minden nyomon azt mondani a maga ellenkezőjének, hogy a tanulás szüksége nemlétének ilyen szokott lenni következése. Utóljára, látván, hogy megszelidíteni nem tudom semmi igyekezettel, abbahagyám a munkát, sőt nagy részét el is lőtem.“ Újabb alkalmat várt, hadd beszélje ki magát az ellenfél. Addig csak leveleiben folytatja a nyelvújító harcot, míg Horváth Endre a megindult *Tudományos Gyűjtemény*-ben erős kritika alá nem veszi fordításait.

Hogy a széphalmi vezér ingerültségét az ellene intézett támadások egyre fokozták: annak okát nem a nyilvános támadások elég kiméletes hangjában kereshetjük, hanem inkább a kéz alatt terjesztett gúnyiratok személyeskedéseiben, a Lácza Szabó, a Högyész Máté pasquillusaiban, a Szatmármegyéből küldött munkácsi levélben, a dunántúli írók harcra készülődéseiben s az irodalmi közvéleménynek ellentétes hangjában. Ide járult az a fontos lélektani körülmény, hogy Kazinczy nemzetünk haladásának nemcsak megindulását, hanem folytonos erősödését is várta a nyelvújító harc győzelmétől. Hitté érlelődött benne pályájának, törekvéseinek alap gondolata, mely a harcnak győzelemre vezetését célozta. Ezért aggódó tekintettel fürkészte mindazon jelenségeket, a melyek a biztosra vett győzelmet fenyegették vagy csak késleltették is. Innen érthető meghitt barátaival való összezőrdülése s az a téves felfogás, hogy alattomos cselszövénynyel készülnek őt ellenfelei hallgatásra bírni. Innen érthető, hogy az orthologusoknak minden támadásáról azt hitte, hogy egyedül ő ellene van irányozva, a mely ellen neki kell első sorban védekeznie. Innen érthető, hogy még a *Ludas Matyi* célzását is „ön maga ellen látta fordítva, mintha Pethe Ferencz, a

kit a mű szerzőjének vélt, ezzel akarta volna őt megtorolni azért, mert izléstelen újításaival Kazinczy minden közösséget önérté-
tesen elutasított magától.

A nyelvújító harez folyamatát vázolva: önkénytelenül is megakad tekintetünk nemzetünk politikai állapotán, a mely a napoleoni háborúk végeztével oly bizonytalannak látszott. Vajjon a nagy francia forradalom, a mely vérbe borította egész Európát, milyen tanulságokat adott a kormányoknak? Vajjon az abszolutis-
mus kérgén győzelmet vehetnek-e a nemzetek jogai s a szentesített törvények? Lehet-e remélnünk, hogy a felvilágosodás napja elűzi az önérdekük hajhászatába merült elmék sötét felhőit? E gondolatokkal tépelődnek jobbaink, a kik a nemzet jövődjét épít-
getik. De szomorú tapasztalat csökkenti reményüket. Lépten-
nyomon hallják, hogy a kormányok a népeket csak vak eszköznek tekintik; nálunk is „azt szeretnék, ha nem gondolkoznánk, csak engedelmeskednénk“. „Minket — írja Kazinczy — nem *elő nem vinni*, hanem *rontani* akarnak, . . . derekasán meg vagyunk maszlagolva . . . *erőnk kiholt*.“ S mindez azért, mert a tehetős-
bek egyre jobban idegenkednek mindattól, a mi magyar. Gyer-
mekeiket idegen szellemben nevelik s a magyar föld jóvedelmét idegenben pazarolják el. A nép meg szinte éhen hal. Még a természet is gátol, hogy kissé magunkhoz térhessünk a rengeteg anyagi csapások után. Egyik évben úgy, mint a másikban szűk a termés. A vármegyékben kivetik a birtokosokra, kinek meny-
nyit kell fizetnie. Dessewffy tiltakozik ez ellen. Bármennyit vessen ki rá a megye, csak annyit ad, a mennyit adhat. Cserey Miklóst a gubérnium, megpirongatta, hogy a kivetéssel késlekedett. Siet-
tette hát a dolgot, de kevés sikerrel, mert „a véres szájú szé-
kelyek azt mondják, hogy ők nem adóznak soha; hogy ők a tartományt nem királyi adományból birják; hogy meg van fizetve róla az adó az ősek vérével, a kik szerzették s megoltalmazták“.

Mint rendesen, most is abban keresik a bajok forrását, hogy a magyar államférfiak vagy nem ismerik az ország hely-
zetét, vagy nincs bátorságuk arról az uralkodót felvilágosítani. Ritka példa a zemplénmegyei főispán, gr. Esterházy József, a ki nyíltan megmondja a fejedelemnek, mikor a subsidium besze-
dését sietteti, hogy most nem lehet, mert aratásig „élet nincs“.

Kazinczy mély hazafi sóhajjal emlegeti Fischer érseknek a beszédét, a melyben azt mondá a királynak, hogy az ő vallá-
sosságának köszönhetjük alkotmányunk fennállását. „Rettenetes — úgy mond — de egyszersmind a veszedelemben bennünket vigasztalható szó.“

Dessewffy erősen hiszi, hogy a világfelforgató háborúkból minden nagy európai nemzetre árad valami haszon. Vérmes reménynyel szól jövődjünkről s kimondja, hogy „nem fog eltemet-

tetni az emberi nemzet szabadsága, míg Amerikát, Angliát és Francia- meg Német- és Magyarországot a világ mappáján fogjuk keresgélhetni“. Azonban a közromlottságot neki is lehetetlen észre nem vennie, a mi onnan származott, hogy „a pallérozottsággal járó majd minden rosszakat bevettünk, a nélkül, hogy javainak befogadásán elegendőképpen törekednénk“. A nemzet sorsának jobbra fordulását a jó törvényektől várja; hogy ilyenekkel bírassunk: „független és hivatal nélkül való embereket, diurnumok nélkül, kell az országgyűlésre küldetünk. Csak így fog a köznép kimélődni, *rövidülni fog az országgyűlés ideje*, és mégis több s jobb dolgok fognak azon végződni, mint eddig, a midőn több gond volt arra, hogy szép szöveggel jussainkról beszéljessünk és azokat olykor terjeszszük is, mint hogy *character és állhatatosság által vagy oltalmazzuk, vagy az időhöz képest, okos és hasznos törvényeket hozzunk*“.

Hogy az európai nemzetek mi hasznát veszik az utóbbi győzelmeknek, még fölötte kétséges; de abból a körülményből hogy a berlini szabadtömvisesek követe a Bécsben tanácskozó európai hatalmak képviselői előtt az emberi nemzet közjáváért száll sikra, azt következteti Dessewffy, hogy a felvilágosodás lassanként terjedni fog, s a közszabadság biztosítékai nem egyedül a rövidlátó államférfiak akaratától függenek. Igaz, hogy még most csak mintha a sötétben tapogatóznának, egyik túlságból a másikba botlanak, de végre is „lehetetlen ez a szüntelen való kitérés az igazság útjából“, s közel az idő, hogy „minden sarcz-uralkodásnak vérrel fog irattatni számkivettetés levele“.

Azonban Dessewffy jóslata sokáig vár még a teljesülésre. A lezajlott forradalom szörnyű emlékei inkább növelik a felvilágosodástól való félelmet, semhogy útjait egyengetnék, kivált hazánkban, a hol a szellemi műveltség szoros bilincsekbe van verve, a kormány „semmit sem költ a terjedésére, s abban is, hogy magunk költhessünk, meggátolnak“. „Ha egy forintocskánk — mondja Cserey Miklós — szükségünkön felül maradni láttatik, azt oda kell fordítani, a honnan reánk semmi sem tér vissza“. Az udvar körében forgó férfiak csak a forradalom iszonyait látják, a szabadság eszméinek általánosítására tett hatása előtt szemet hunynak. Kazinczy elkeseredve hallja Bajzáthi udvari fogalmazó véleményét, a ki ha rajta állana, minden francia könyvet elégetne, minden francia csecsemőt kardra hányna. mert „idővel abból is világháborító lesz“.

A censurára folyvást panaszkodnak. Még Kazinczynak egyszerű jelentését is, a mely szerint a *Mondolat*-ra irt *Felelet*-ben semmi része sincs, eltiltotta a censura. Döbrentei fölötte nyűgösnek érzi a censurát; ha kissé tüzesebb magyarság sugárzik soraiból, legott kitörli a censor. Ilyenformán nem csodálkozik

Sárközy, hogy a francia forradalomtól való félelmében egy német censor nem engedte a Páriz-Pápai szótárát kinyomtatni, így okoskodván: „Da hat man wiederum was von Paris, nichts da, das kann nicht passiren“. A legbuzgóbb ügykezeset is szárnyaszegve lohad le az efféle kényszersztől. A magyar írók működése nagy szálla a bécsi kormány szemében s kétszeres buzgóságra van szükségük, hogy „lelkük tiszta sugalásai“ a nemzet előtt rejtve ne maradjanak. Csak a ki „nyughatatlan melegséggel ég“ a közjóért, határozza el magát, hogy tesz annyit, a mennyit tehet, mert *„egész erejének nem mutathatása nem az ő, hanem az idők szégyene“*.

Ily körülmények között vajmi kevesen bizhattak nemzetünk jövődjében; vajmi kevesen tudták a haladás vékony erecskéit meglátni. Kazinczyt sem a közállapot sivársága, sem anyagi sorsának súlya nem gátolja, hogy pályája kezdetétől folyvást a haladást hirdesse s maga is bízzék sikereiben. Nemcsak meggyőződéssel tanítja, hogy a nemzetek a természet örök törvényei szerint mindég a haladás felé törnek, hanem egyszersmind a maga működésében is e törvény nyilvánulását szemléli. Ez aczélozza erejét, hogy az általános romlás között is építhessen s pályája hatását nemzetünk haladásának oly fontos tényezőjévé avassa.

Folyóiratok szemléje.

1. AZ ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ f. évi február 15-én megjelent 1. számában a cikkek sorát Mahler Ede „A nippuri ásátások“ című dolgozata nyitja meg. Abban a versenyben, mely Európa kulturállamai közt már a múlt század kezdetétől fogva indult meg az egykori babyloni birodalom romjain abban az irányban, hogy a régletűnt műveltségek föl kutatásával járó dicsőséget maguknak biztosítsák, 1889 óta Észak-Amerika is részt vesz. Arra a nehéz, de a történeti és archaeologiai tudomány szempontjából fölötte hálás föladatára vállalkozott, hogy Nippur romhalmain, azon a helyen, a hol egykor Bél temploma állott, indított tudományos ásátást. Eddig már négy expedíciót küldtek ki, a melyek közül a negyediknek, Hilprecht, philadelphiai egyetemi tanár vezetése alatt, volt a legtöbb sikere. Ennek az utóbbinak az eredményei, a melyekről az „Explorations in Bible Lands during the 19-th century (Philadelphia 1903)“ és „Die Ausgrabungen im Bél-Tempel zu Nippur“ című művek adnak bő fölvilágosítást, ősműveltségtörténeti szempontból sok érdekességet nyújtanak. Nippur romjai oly hosszú időszakot tükröztetnek vissza, a mely a legrégibb időktől a birodalomnak a perzsák által okozott bukásáig terjedő babyloni korszakot, a görögök és parthusok korszakát, sőt

az omajjádok és abbászidák idejét is magába foglalja. Nippur romjai fölött huszonegy réteget különböztetünk meg, mely a következő három főkorszakhoz tartozik: 1. *A legrégebb vagy praehistorikus korszak*: ismeretlen időktől kezdve mintegy a Kr. e. 4000-ik esztendőig, a melyet 6—9 m. magas romok hat különböző réteggel képviselnek. 2. *A sémi-babyloni korszak* kb. a Kr. e. 4000-ik esztendő-től kb. a Kr. e. 300-ik esztendőig, a melyet 4—6 m. magas romok kilencz különböző réteggel képviselnek. 3. *A Babylon utáni korszak* kb. a Kr. e. 300-ik esztendő-től kb. a Kr. u. 1000-ik esztendőig (ez a parthusok, sassani-dák és az arabok korszaka), a melyet 6—24 m. magas romok hat különböző réteggel képviselnek. — Ezután dr. F i n á l y G á b o r „A Limes Dacicus és a pogujori földvár“ czimű dolgozatát közli. Ebben a Nyirsid mellett lévő Vurfu Pogujor csúcson egykor emelkedett propugnaculum fölkutatását írja le. — B ö r z s ö n y i A r n o l d „Győri sírmezőt ismertet a régibb középkorból“. A 468 sír tartalmát részletesen elősorolja. — K u g l e r A l a j o s a „Darufalvi ezüstleletet“ mutatja be. Ebben nyakperecz, karperecz, ezüstgyöngyök, csüngők stb. szerepelnek. — K ö v é r B é l a „Középkori fémtáblák“ leírását adja. E fémtáblák nemrégiben Kecskeméten találtattak s típusuk a XI—XII. századra vall. — Dr. br. N y á r y A l b e r t „A pilinyi árpádkori temetőt“ ismerteti. A 82 sír tartalmát részletesen leírja. — A *Levelezés* rovatban a következő tudósítások olvashatók: D a r n a y K á l m á n - t ó l : „Somlyói (Zala m.) leletekről a hallstatti korból“ és R e i z n e r J á n o s - t ó l : „Lebői, öthalmi és óbóbai ásatások“. — Az *Irodalom* rovatban ismertette van: Művészeti könyvtár, szerkeszti K. Lippich Elek. Michaelangelo, írta Meller Simon, ism. — r—z.-től. — A *Műzeumok, Társulatok* rovatában: Az országos régészeti és embertani társulat deczemberi és januári ülése, dr. S z e n d r e i J á n o s - t ó l . A verseczi városi múzeum gyarapodása 1903-ban, M i l l e k e r B ó d o g - t ó l . A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat újjáalakulása. — A *Különfélék* tartalma: † Czobor Béla. — † Reizner János. — A somogy megyei kiliti községi lelet, B ö r z s ö n y i A r n o l d - t ó l (ábrával).

2. Az ATHENAEUM múlt évi 12-ik évfolyamának 3-ik és 4-ik számában dr. V á s á r h e l y i J ó z s e f folytatja „A lelkiismeret problémái“ cz. tanulmányát. A 3-ik számban „a morális cselekedet lényegéről“ és „az önzésről“; a 4-ik számban „a szeretetről“ értekezik behatóan. — F e r d i n a n d y G é z a folytatja és befejezi „Az államalkotó szerződések a magyar közjogban“ cz. nagyobb tanulmányát, részletesen reflectálva azon észrevételekre, melyeket ugyancsak ezen folyóirat hasábjain Polner Ödön tett „az államalkotó szerződések egyes neveire, illetve az ezen egyes nemekre nézve kifejtett elméletére“ nézve. A 3-ik számban „A király vagy az uralkodóház és a nemzet között kötött államalkotó szerződésekről“, a 4-ik számban „Az állam és valamely fegyveresen ellenszegülő párt között kötött

szerződésekről“ értekeznek. — Dr. Pauler Ákos új cikksorozatát kezd meg „Ismeretelméleti tanulmányok“ cím alatt. Első közleményében (a 3-ik számban) I. „A matematikai synthesis elméletét“ és II. „A természettudományi ismerést“ tárgyalja. Második közleményében (a 4-ik számban) „A természettudományi valóság fogalmát“ és „A természettudományi fogalomalkotást“ fejtegeti. — Dr. Janitsek József: „A renaissance-kori művészet“ cz. tanulmányából a 3-ik számban a VII. és a 4-ik számban a VIII. közleményt veszszük. — Hörk József új cikket kezd meg „A vallás és a tudomány egymáshoz való viszonyáról“. Első közleményében (a 3-ik számban) a tudomány és vallás viszonyát *gyakorlatilag* vizsgálja; a 4-ik számban található második közleményében pedig a tudomány és vallás viszonyát *elméletileg* veszi vizsgálat alá. — Dr. Palágyi Menyhért: „Az ismerettan alapvetése“ cz. értekezését folytatja; s mind a 3-ik, mind a 4-ik számban „az impressionista“ és „a psychologista“ ismerettannal foglalkozik. — Dr. Schneller István: „Kant nevelési elméletéről“ ir. A 3-ik számban „Kant neveléstanának felosztását“ ismerteti. A 4-ik számban „az értelmi és akarati erők képzését és a gyakorlati vagy morális nevelést“ tárgyalja. — Ezeken kívül a 3-ik számban P—y befejezi „A Habsburgok szerencséje“ cz. alatt közölt tanulmányát és P. I. a „Mysticismust ismerteti a modern irodalomban“. — A 4-ik számban pedig dr. Pekár Károly: „Tapasztalataink felhasználásának psychológiájáról“ értekeznek. — Az „Irodalom“ rovatban a „Revue philosophique“, az „Archiv für die gesammte Psychologie“ (ism. Pauler Ákos); Encken: „Die Lebensanschauungen der grossen Denker“ (dr. Szlávik M.) s „Az újabb socialismus kritikája“ Leroy-Beaulieutól (dr. Pekár) s annak ismertetése.

Ugyane folyóirat jelen évi 13-ik évf. 1. számában az első cikk Herbert Spencer emlékének van szentelve dr. Pauler Ákos-tól. — Dr. Palágyi Lajos folytatja „Az ismerettan alapvetése“ cz. tanulmányát, „a formalista ismerettan“ s kivált Kant ismeretelméletét vévén bírálat alá. — Pászthory János: „Társadalmi nevelés Angliában“ cím alatt az angol ú. n. Debating Societies és egyéb rendszeresebb ismereteket terjesztő egyesületek: a szent Máté egyesület, a keresztény-socialis unió, a Fabianusok társasága s az oxfordi egyetem tanítás-módszerét, az University extension és az University Settlements tantervét ismerteti. — Gerevich Tibor: „Az arányosság elméletének és gyakorlati alkalmazásának története a művészetben“ cím alatt közölt értekezésében a művészeti szabályszerűség megjelenésének elvéül, egyúttal okául, a munkás szempont mellé egy organikus elvet helyez. E kettő együtt érteti meg szerinte: miért találunk a művészet alkotásaiban, a különböző korszakokban különböző fokban megnyilatkozó szabályszerűséget: — Dr. Bárány Gerő „A-társadalmi kérdést“ veszi kutatás alá. Megismertetni törekszik a modern socialismus objectív és subjectív motívumait, a socia-

lismus physiologiáját és lélektanát. — Szigetvári Iván: „Irodalom és kritika“ cím alatt az irodalomtörténet és az irodalom története közti különbséget vizsgálja s arra a kérdésre óhajt feleletet adni: mi foglal jogtalanul helyet az előbbiben? — Dr. Heller Farkas: „A társadalmi gazdaságtan“ feladatát kutatja a gyakorlati kérdésekkel szemben, ezzel adalékot akarván szolgáltatni a társadalmi gazdaságtan rendszeréhez. — Az „Irodalom“ rovatban Pauler Ákos: az „Études de psychologie physiologique et pathologique par E. Play“: a „Revue philos. de la France et de l'Étranger“; Pierre Janet: „Les obsessions et la psychesthenie“; „Philos. Probleme von Herold Höffling“ cz. műveket ismerteti. — Szilávik Mátyás: Friedrich Ueberwegs Grundr. der Gesch. der Philos. des XIX. Jahrhunderts; s a Zeitschrift für Philosophie und philos. Kritik folyóiratról nyújt tájékoztatást.

3. A BUDAPESTI SZEMLE februári füzetének tartalma: Hegedűs Loránt *A kivándorlási congressusok eredménye* címmel nagyobb tanulmányt kezd, melyben tüzetesen bonczolja e congressusok eredményét, s a hol kell, szembe is száll velök. Tanulmányában arra vállalkozott, hogy a kivándorlás okait ne csak határhelységeink állapotából, ne csak Amerika és Románia viszonyaiból magyarázza, hanem rámutasson a kivándorlást előidéző okokra azon társadalmi törekvésekben, egyéni fölfogásokban, melyek a magyar társadalomban megvannak, s melyeket részben maga ez a társadalom hordott össze a kivándorlási congressusokon. — Navrátil Ákos *Gazdaság és erkölcs* című cikkében, Földes Bélának társadalomerkölcsi probléma című székfoglaló értekezése kapcsán, Smith Ádám morális bölcseleti rendszerét bírálja. — Ezután Czóbel Minkának *Névnep* című rajza következik. — Mahler Ede *Babylonia és Assyriá*-ról szóló tanulmányából a befejező részt adja, melyben a babyloniai-assyriai művészetet, nyelvet, írást és irodalmat ismerteti. — Wolfner Pál eredeti regényt kezd *Az imrefalvi leány* címmel. — A *Költemények* között találjuk Léva József *Búcsú* című eredetijét és *Okura japáni költő elegiáját fia halálára*, melyet Florenz Károly tokyoi tanár német közlése után Kozma Andor fordított le. — Russ József *A mai színház* című cikkében a külföldi és magyar drámai irodalom nevezetesebb jelenségeit bírálja. Modern színészetünkről azt mondja, hogy nem egységes és nemzeti irányú. Mint drámai irodalmunk, színészetünk is idegen irányok járószalagján halad és csak kivételes esetben emelkedik magasabb ábrázolásra. De azért színészetünk mégis fölötte áll drámai irodalmunknak. — Balogh Benedek, a ki Japánba ment a japáni s az ural-altaji nyelvek rokonságát kutatni, *Uros-himataro* című legrégibb japán ösmesét közli saját fordításában. — Az *Értésítő*-ben Theisz Gy.: Francia-magyar szótára (Haraszi Gyulától), Frenssen G.: Jörn Uhl regénye, Vorländer K.: Geschichte der Philosophie, De Goeje: Mémoire sur les migrations des Tsiganes a

travers l'Asie című munkák vannak ismertetve. — A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

4. Az ETHNOGRAPHIA m. é. 5. füzetében D o m a n o v s z k y S á n d o r-nak értekezése a bevezető közlemény, melynek tárgya Hetényi Jánosnak „*A még pogány magyarok őshite és szertartásai*“ című kéziratban maradt műve. Ez öt szakaszra oszlik, melyek közül az első az őshazával, a második a magismus eredetével, elváltozásai-val és korszakaival, a harmadik a magyaroktól imádott Istennel s egyéb felsőbb lényekkel, a negyedik a bűhittel s ennek tárgyaival, az ötödik ősmagyarjaink papjaival és vallásos szertartásaival foglalkozik. Ezekhez függelékül a pogány magyarok irodalmáról s ennek kapcsán a rovásírásról szóló értekezés csatlakozik. — A továbbiakban K a t o n a L a j o s folytatja *magyar népmese-typusait*, ezúttal a „mindentudó doktor“ tárgyával foglalkozó meséket ismertetve. — G a l g ó c z y J á n o s *újabb sumir szöszedetének k-n* betűkkel kezdődő szavait közli. — K r a u s z S á m u e l *Roger Bacon és Vincentius tudósításait* ismerteti *a tatárokról*. — A néphit és népszokások rovatában K i m n a c h Ö d ö n újabb adalékokat közöl *az év egyes napjaira vonatkozó népies jóslatokhoz*, M a c h a y V e n d e l pedig *házasságra vonatkozó babonákat*, melyek Modoron és vidékén ismeretesek. — Az irodalom rovatában M u n k á c s i B e r n á t befejezi ismertetését Asmarin orosz tudósnak *a volgai bolgárokkal* foglalkozó művéről. Ennek végeredménye, hogy a volgai bolgárok török fajú népe nyelvi-leg a mai csuvashoz állott legközelebb s hogy ethnologiai alakulása szerint a csuvas nép bolgárféle nyelven beszélő török s ebbe beolvadt finn fajú népelemek vegyülete. Ugyancsak M u n k á c s i B e r n á t ismerteti Liszt Nándornak *Népies gyógy módok és babonák Hajdú-megyében* czimmettel megjelent közleményét. Kisebb közlemények egy *magyar Faust-féle* professorról, a *kétfejű sas* jelvényének legrégibb nyomairól, egy *XVI. századi néplantosról*, *Dankó Pistáról* s a *vampir néphitéről* zárják be a füzetet. — A mellékletben K o v á c s A n t a l ismerteti a *farsang utójának bajai népszokásait*, G ö n c z i F e r e n c z a *göcseji fejfákat* s a „lükü“ néven ismert *famozsarakat*, végül K á r p á t i K e l e m e n a *szombathelyi múzeumnak néprajzi tárgyait*.

Ugyane folyóirat mult évi 6. füzetében Sebestyén Gyula dr. folytatja *a rovás- és rovásírásról* szóló tanulmányát. A jelen közlemény a *tulajdonjegyeket* tárgyalja, melyeknek alkalmazása a szerző kimutatása szerint a legtöbb európai s ázsiai népnél igazolható. A keletoroszországi és szibériai finn-, török- és mongol fajú népeknél nemcsak egyeseknek, hanem egész törzseknek vannak ily tulajdonjegyei, azaz *tamgá-i*, melyeket aláírás gyanánt okmányok megerősítésére is használnak. — A következő közleményekben K r a u s z S á m u e l és G a l g ó c z y J á n o s folytatják az előbbi számban jelzett munkákat, S z e n t k e r e s z t y T i v a d a r pedig *csongrádi népmondákat* s K o r i t s á n s z k y O t t ó *tolnamegyei gyermekversikéket*

ismertetnek. — A mellékletben Stripszky Hiador a *mezősegi tavak őshalászatáról* közöl nagyobb értekezést, melyben részletesen foglalkozik a rekesztő, emelő, kereső, szigonyos és horg-halászat szer- számaival, valamint ez ősfoglalkozás multjára vonatkozó adatokkal. — Egy kisebb közlemény a *husvéti cifra almáról s narancsról* szól. — Néprajzi könyvészet s hivatalos ügyek töltik ki a füzet többi tartalmát.

Ugyane folyóirat mult évi 7. füzetében Sebestyén Gyula dr. a *rovásról s rovásírásról* szóló tanulmányát folytatva, a *tulajdonjegyek régi magyar nyomait* kutatja. Ilyenek lehettek rárova a sorsvetésnél használt „nyilakon“, a mint a Székelységben még nem régen is a sorshúzásnál rövid papálczikákra róttá kiki azt a családi jelt, melyet fájára s határkövére szokott vésmi. A tulajdonjegyek körébe sorozhatók a kőfaragók régi mesterjegyei, a minőket nagy számmal találunk már a XV. században nálunk is. Messzeterjedő történeti multja van a magyar ácsjegyeknek is. A székely rovásírás vizsgálatában különös fontossága van az ú. n. „fajjegyeknek“, a minőket főkép a ledöntött szálfákon, de sok helyt a gazdasági eszközökön s a csűrök oldalain is alkalmaznak. E fajjegyek voltaképp tulajdonjegyek s arról nevezetescs, hogy egy-egy rokonságnak ilyen jegyei is rokonságban vannak egymással, annak következtében, hogy a birtokkal a jegyek is átöröklődnek, de a közös eredetű jegyen a családtagok mindegyike egy-egy vonást megváltoztat. Föltűnő immár, hogy a kifejthető s többször még fenn is maradt eredeti jegyalak a székely rovásírás valamely betűjével egyező, a mely betű gyakran az illető családok neveinek kezdőbetűjével azonos. Így tapasztalható pl. a székely Bács, Barabás, Bot, Balog, Baricz és Bíró családoknál, hogy tulajdonjegyük a székely rovásírás *b* betűjéhez, valamint a Karda és Kurkó családoknál, hogy tulajdonjegyük a székely rovásírás *k* betűjéhez hasonlít. A beható kutatástól e téren sok eredményt várhatunk. — Egyéb közlemények: Galgóczy János újabb *sumir szószeredetének* folytatása (a *p*—*s* betűk), Papp József-nek egy régi kéziratból másolt *Gergely-napra való versmutatványai*, végül egy *adalék jobbagymulatságaink történetéhez* Gárdonyi A.-tól. — A mellékletben Czirbusz Géza a *délmagyarországi bolgárok házát és viseletét*, Szabó Imre a *dévai csángó-székely telepeselek lakását és lakásberendezését* ismerteti, Mikes Hiador pedig *Erdély őshalászatához* közöl adatokat. — Kisebbs közlések foglalkoznak e füzetben a néprajzi könyvészettel, hivatalos ügyekkel, továbbá a M. Nemz. Múzeum Néprajzi Osztálya egyik elhunyt érdemes gyűjtőjének, *Ényi Dömötör Lászlónak* nekrológiával.

Ugyane folyóirat mult évi 8. füzetében Tóth Szabó Pál *Tornamegye régi oláh telepeiről* ír, melyeknek eredete a XV. századra tehető. Valószínű, hogy Falueska nevű falunak gör. katholicus vallású *tót* nyelvű lakosai a régi oláh telepeselek utódai. — A második közleményben Mahler Ede a *husvétről* értekezőt, azt

mutatja ki, hogy az az általános nézet, mely szerint a kereszténységben fokozatosan érvényre jutott husvét-számítás szabálya a zsidók ellen irányult s a husvétnak a pascha-ünnepel való egybeesését igyekezett volna megakadályozni, csak a középkorban terjedt el. A nicaei zsinat csak arra törekedett, hogy mind a keleti, mind a nyugati keresztények mindenütt *egyazon* napon ünnepeljék a Megváltó föltámadását. A husvét és zsidó pascha mindjárt a nicaei zsinat után két évvel egybeestek s ugyanily találkozás a IV. században 9-szer, az V-ikben is 9-szer, a VI-ik században 8-szor, a VII-ik században 1-szer, a VIII-ikban 2-szer, sőt a Gergely-féle naptár behozatala óta is 4-szer fordult elő, úgymint a múlt 1903-iki évben is, hogy husvét vasárnapja és a zsidók pascha ünnepe ugyanegy vasárnapra estek. A néphit és népszokások rovatában Kolumbán Samu folytatja *A cigány a székely nép felfogásában* című közleményét. — Az irodalom rovatában dr. Sebestyén Gyula behatóan ismerteti a dr. Karátsónyi János és dr. Borovszky Samu közreműködésével kiadott *„Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróblajstrom“* című művet, továbbá Herman Ottó-nak a *tarvarjáról* szóló értekezését. Ismertetve vannak ugyanitt még Katona Lajos *„Szemelvény a Gesta Romanorum“* és dr. Sebestyén Gyula *„Telegdi János Rudimentájának hamburgi és marosvásárhelyi kézírata“* cz. munkái. — A kisebb közlemények során Bátky Zsigmond azt a kérdést fejtegeti, hogy *ettek-e a honfoglaló magyarok nyereg alatt puhított nyershúst?* Ezzel kapcsolatban dr. Sebestyén Gyula a *pogány magyarok lóhús-evéséhez* közöl adatokat. — Néprajzi könyvészet, néprajzi hírek és társulati ügyekről való közlések egészítik ki a füzet tartalmát. — A mellékletben Hathalmi Gabnay Ferencz budai, ungvölgyi, somogy megyei és quarnerovideki *gyermekjátékokat* ír le, B. Zs. a *régi sárközi kemenczét*, Gönczi Ferencz pedig a *göcseji házvégek, koszorúfák és szárfák változatait* ismerteti. Végül irodalmi közlemény következik a dr. Borovszky Samu szerkesztésében megjelenő *„Magyarország vármegyéi és városai“* cz. vállalatnak *Bars vármegyét* tárgyzó kötetéről.

Ugyane folyóirat mált évi 9. füzetében Herman Ottó *„A magyarság arczáról“* czímen kritikai észrevételeket fűz néhai dr. Jankó János *„Magyar típusok“* című kiadványához azon észleletek nyomán, melyekre az emitt közölt arczképek új fölvételei nyomán jutott. — Katona Lajos *magyar népmese-typusainak* folytatásaként *„Amicus és Amelius“*, *„A három tanács“*, *„Apollonius“* és *„Brunsvik“* címek alatt csoportosított meséket tárgyal. — A néphit és népszokások rovatában Nagy József egy *karácsonyi pásztorjátékot*, Sztancsek József pedig *tót lakodalmi szokásokat* ismertet. — A népköltészet rovatában Gönczi Ferencz *Mátyás királyról és Toldiról* szóló *göcseji mondákat*, Nagy József egy *Szent János-napi köszöntést* s Koritsánszky Ottó egy tolnamegyei *népbal-*

ladát („Csösz Pisti nótája“) közöl. — Kisebb közleményekben foglal-
koznak Bátky Zsigmond a *lókultusszal s lóhús-evéssel*, dr. Sebestyén Gyula a *lóhús, emberhús s egyéb eledel-ekkel*, Madarassy László a *száritott juh hússal*, Gárdonyi Albert a *XVII. századi falusi étellel és a lidérczhittel*. — Irodalmi jelentések, néprajzi hírek, könyvészet és társulati ügyek zárják be a füzet tárgysorát. — A mellékletben Bellosics Bálint a *hetési magyarság viseléséről*, Mikes Híador a *Fekete-Ügy halászatáról*, Bátky Zsigmond a *csikmegyei négyzetöltéssel varrott oláh ingről*, Szabó Zoltán Torontál vármegye Gyála községének egy *törpéjéről*, Rödiger Lajos a *kovásznai kopjafákról* értekeznek. Ugyanitt apró könyvismertetések olvashatók Balogh Pál „*Erdély fajnégei s a székely kérdés*“, Kaindl „*Die Volkskunde, ihre Bedeutung etc.*“ és Schurtz „*Völkerkunde*“ művéről.

Ugyane folyóirat múlt évi 10-ik füzetében Hermann Antal a Kömives Kelemenné cz. székely ballada tárgyához és az építő áldozathoz közöl újabb adatokat. — Katona Lajos magyar népmese-typusait folytatva, „Focus“, „Igazmondó juhász“, „Turandot“, „Három balga“ és „Emberláncz“ czimek alatt csoportosított meséket fejteget. — Galgóczy János befejezi újabb *sumir szószeretét*. — Zsigmond Konrád *Krisztus-mondákat* közöl. — Hermann Antal Vikár Béla „*Virágmesék*“ cz. gyermekeknek szánt folklorista képeskönyvét ismerteti. — Hellebrant Árpád befejezi az 1902-iki *néprajzi könyvészet* jegyzékét. — Végül a *Magyar Néprajzi Társaság tagjegyzéke* következik, mely szerint a múlt év végén a társaságnak 14 tiszteletbeli, 14 külső és 773 alapító és rendes tagja, valamint előfizetője volt. — A mellékletben Nagy Erzsébet a *csallóközi aranymosást*, Bátky Zsigmond az *alföldi boglyakemenczealakú gabonásokat s egyéb építményeket* ismerteti, Sztripszky Híador pedig a *magyar halászat történetéhez* közöl adatokat. — A M. Nemz. Múzeum Néprajzi Osztályának hivatalos közlései zárják be a füzetet.

5. A MAGYAR NYELVÖR f. é. januári füzetét Kulcsár Endre *Magyar nyelvművészek* című dolgozata nyitja meg, mely Kármán Józsefet méltatja. Mai szemmel s magában nézve, Kármán nem látszik nagy nyelvművésznek, de kortársaival összevetve, a kötetlen beszédben óriásilag kimagaslik, mint a cikkiró mondja. Mikor sokan azt hitték, hogy minden apró-cseprő új ismeretnek okvetetlen új alakot is kell teremteni, akkor ő neki teljesen elég a régi, meggyökeresedett szókincs. Alig találunk azóta irodalmunkban nemesebb és erősebb bíráló hangot, mint a minővel ő sujtja a nyelvújító féltudósokat, mert a legvakmerőbb nyelvújítók a legsilányabb tehetségű íróhadból kerültek ki. A vidékiességet egyáltalában nem szenvedheti. Szépség tekintetében legjellemzőbb rá nézve nyelvének takarossága. Csak ő érzi és érti, mit ér minden szó a maga helyén. Elbeszéléseiben féltűnő gonddal ügyel a gördülékenységre, arányos mondatszerkesztésre s a hullám-

zatosságra. — Utána Simonyi Zsigmond *Bécs vagy Wien* című cikkében a Magyar Földrajzi Társaságnak azon törekvése ellen szólal föl, mely szerint a latin betűkkel író nemzetek helyneveit az iskolákban is az illető országok hivatalos gyakorlata szerint kell írni és a nálunk egészen népszerű, másként hangzó helyneveket átmenetileg legfőllebb csak zárójelben szabad hozzátenni, pl. *Wien* (Bécs), *Breslau* (Boroszló), *Venezia* (Velence) stb. Ezen eljárásnak helyességét a térképekre, tudományos földrajzi munkákra, nemzetközi használatra szánt nyomtatványokra, nemzetközi levelezésre és külföldre szóló levélczímzésekre nézve megengedi ugyan Simonyi, de már iskolai földrajzokban visszasz dolognak tartja Bécs-et *Wien*-nek nevezni. Történelmi és irodalmi oktatásban teljességgel lehetetlen így beszélnünk: Mátyás *Wien* előtt, Nagy Lajos *Napoliban*, *leipzig-i* ütközet. A tudományos világban bármint dőljön is el az idegen helynevek kérdése, a közhasználatban továbbra is ragaszkodnunk kell a külföldi helységeknek megállapított magyar neveihez. — Szemkő Aladár egy abaújmegyei öző nyelvjárásszigetet (Nagyszaláncz, Kísszaláncz, Rákos, Garbóczbogdány, Györke, Petőszinnye, Bőd helységekben) ismertet részletesen. — Rubinyi Mózes *Verseghy* cím alatt Császár Elemér *Verseghy Ferencz élete és művei* cz. munkájához fűz bíráló elmélkedéseket. — Ez után a *Magyar Nyelvtudományi Társaság* alakuló közgyűlését mondja el a folyóirat s közli Szily Kálmánnak a gyűlésen tartott megnyitó beszédét. — Rényi Ignác Wagner Phraseológiájának magyar közmondásait ismerteti. — Kisebb rovatok: Irodalom. Nyelvművelés. Magyarázatok, helyreigazítások. Kérdések és feleletek. Egyveleg. Népnyelvi hagyományok. Izenetek.

6. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK mult évi utolsó (kettős) füzetében Szinnyei József alaktani adalékait folytatva, az *-n és a -nak, -nek személyrag eredetéről* értekezik. Vizsgálódásának eredményei a következő pontokban foglalhatók össze: A *-gy* és az *-sz* képzős igék praesensbeli egyes 3. szem. alakja (*vagyon, megyen, teszen, leszen* stb.) eredetileg *-n* képzős igenév volt. Valószínű, hogy eredetileg ilyen alakulása volt minden iktelen igének praesensbeli egyes 3. szem. alakja. A *nincsen* ige utórészében a *van* lappang. A *jön* és a *hín, szín, rín*-félék újabkori analogiás alakulások. A praeteritumbeli *-n* (*tön, vön, lön* stb.) a praesensből való átvétel. A többesszámi *-nak, -nek* végű praesensalakok eredetileg *-n* képzős ige-nevek többesszámai voltak. A praeteritum-, conditionalis- és imperativusbeli *-nak, -nek* a praesensből való átvétel. Az imperativusbeli egyes 3-ik szem. *-n* (pl. *várjon, kérjen*) névmási elem, t. i. a névmás *-n* képzős alakjának maradványa, tehát azonos az *ön* névmás *-n*-jével. — Szilasi Móricz finn-ugor-török szóhasonlításokat közöl a magy. *sza-lad, szám, szel, szilánk, szalu, szalag* és *szíj* szók fejtegetése kapcsán. — Melich János *szláv jövevényszavainkról* írt tanulmányát folytatva, kimutatja, hogy azon szentek között, kiknek tiszteletére nálunk

a XI. és XII. században templomok, kápolnák, monostorok épültek, két réteget különböztethetünk meg. Egyikbe tartoznak azon szentek nevei, a kiknek tisztelete a honfoglalás előtt is megvolt hazánk dunántúli és dunáninneni részeiben. Ez a réteg arról a folytonosságról beszél, mely szerint a kereszténység történetében hazánk e részein a honfoglalással nincs megszakítás. A másik rétegbe tartozik azoknak a szenteknek tisztelete, a kik hozzánk a XI. és XII. században kerültek. Ebben határozottan fölismerhetjük azt az idegen hatást, a mely bennünket a kereszténység fölvételével ért, s a mely hatás, a szentek neveiből ítélve, nem közvetetlenül olasz, mint ezt Volf György vélte. Nem az olaszoknál keresi tehát a szerző a magyar kereszténység kezdetét s latin betűs műveltségünk első terjesztőit; de nem fogadja el erre nézze Asbóth Oszkár véleményét sem, mely szerint t. i. a keresztény terminologia szláv része mai hazánkban, még pedig a Duna-Tisza között s Tiszántúl Erdély felé jött volna nyelvünkbe itt lakó bolgárok nyelvjárásából. E szláv részt illetőleg az eddigi kutatók mind helytelen alapból indultak ki. A magyar nép egésze a róm. kath., tehát latin rítus szerint keresztelkedett meg, a vizsgálódásnak tehát abban az irányban kellett volna mozognia, hogy megállapítsa, minő a róm. kath. szláv s minő a gör. kel. s így a Cyrill- és Method-féle keresztény terminologia. Csakis ily kutatástól várhatunk e nehéz kérdésben a történelemmel egyező eredményt. A szerző a maga nézetének kifejtését két nagy részben kíséri meg. Az első rész a XI. és XII. századi kereszt-, személy- és helyneveinket, a második rész a kereszténységre vonatkozó kifejezéseinket tárgyalja. A közlemény hátralevő része az említett korbeli szláv és német neveket, valamint a latin-görög s bibliai nevek egy részét fejtegeti. — K i c s k a E m i l „*Mondattani egyenletek*“ című értekezésében főkép azt igyekszik kimutatni, hogy a mit a grammatikusok alanynak és állítmánynak neveznek, egyáltalában nem alany és állítmány, nem lehet tehát grammatikai alany és állítmány sem. — Á s b ó t h O s z k á r folytatja bírálatát Munkácsinak a *magyar nyelv árja és kaukázusi elemeit* tárgyzó művéről s ezúttal az *isten, gazda* és *gazdag* szókról közölt magyarázatait hibáztatja. — Egy kisebb közleményben S z i n n y e i J ó z s e f azt fejtegeti, hogy a magy. *hét* számnév eredeti **ēt* alakból fejlődve, szókezdő *h*-ját a *hat* számnév analogiájára nyerte. — Értesítések Misteli Ferencz haláláról s a Magyar Nyelvtudományi Társaság alakulásáról zárják be a füzetet.

7. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY f. (1904.) évi 1. (januári) füzetében Erdős József *Az újszövetségi görög nyelv mondattani sajátosságait* kezdi ismertetni. — Czeizel János *Kloppstock hatása Kazinczyra* című dolgozata a széphalmi mester levelezésének és önéletrajzi munkájának alapján beható részletességgel foglalkozik tárgyával. — Simai Ödön *Gyöngyösi Kemény Jánosának* egy, a Nemz. Múzeumban lévő XVIII-ik századi *kéziratát* ismer-

teti. — Vértesy Jenő *Odysseia-fordításából* közöl mutatványt. (Od. XI. 1—207.) A rimtelen alexandrinokban való fordítást tartalmi hűsége és törülmetszett magyaros nyelve ajánlja. — *Temesvári Pelbárt egy példájának eredetéhez* a rabbi-irodalom köréből közöl érdekes adalékokat Marmorstein Arthur. Pótló jegyzetében a jeles prédikátor még egy példájának hasonló forrásból való származását teszi valószínűvé az értekező. (Lásd e példákat Katona Lajos „Tem. Pelb. példái“ cz. akad. értekezése 45—43. l.) — A *Hazai irodalom* rovatában Horvay Róbert igen elismerően bírálja a Theisz-Matskássy-féle „Francia-magyar és magyar-francia szótár“ I. részét. Prónai Antal Dugonics életrajzát Császár Elemér méltatja, Császár Ernő pedig Kobzi Jánosnak „Zrinyiász és régi epikai költészetünk“ cz. könyvét ismerteti. — A *Külföldi irodalom* rovatában két ismertetést olvasunk. Az egyikben Rolfes „Des Aristoteles Schrift über die Seele“ cz. munkájáról szól Bihari Ferencz, míg a másikban Bleyer Jakab a stuttgarti Literarischer Verein 222—230. sz. kiadványainak tartalmát mondja el. — A *Vegyesek* első helyén Hofer Károlyról ír meglehangú megemlékezést Angyal Dávid. Becker F. Ágost Barclay Jánosról írt szép tanulmányát Heinrich Gusztáv ismerteti. Láng Nándor *archaeologiai hírei* után Erdélyi Károly közleménye következik Arany „A hamis tanú“ cz. költeményéhez hasonló tárgyú külföldi mesékről. Lukinich Imre a magyar műfordítás történetéhez közöl adatokat egy XVII. századbéli kéziratból. Ugyanő Kisfaludy Károly „A bánkódó férj“ cz. románcához egészen hasonló tárgyú elbeszélést közöl egy, a XVIII. század végéről való kéziratból. Rexa Dezső egy XVI. századi emlékkönyvből mutat be érdekes műveltségtörténeti részleteket. Czeizel János a késmárki Kazinczy-emléktábla elhelyezéséhez szól hozzá, kétségét fejezván ki az iránt, vajjon csakugyan arra a házra került-e az emléktábla, melyben Kazinczy az 1768—9. tanévben lakott? — A *Remekírók Képes Könyvtára* néhány kötetének rövid ismertetése és a Magyar Nyelvtudományi Társaság megalakulásáról szóló híradás után az 1902—3. tanévi *philologiai program-értekezések* jegyzéke és *Külföldi bibliographia* zárja be a füzetet.

Ugyane folyóirat 2. (februári) számában Erdős József és Czeizel János befejezik az előbbi füzetben kezdett dolgozataikat. — Ezeket P. Thewrewk Emil Mommsen *Tivadar*-ról szóló emlékbeszéde előzi meg, melylyel a Philologiai Társaság ez évi közgyűlését megnyitotta. — Bayer József *Egy Bánkbán-tárgyú német drámáról* s annak magyar színlapjairól (báró Püchler B. egy ismeretlen darabjáról) közli a tőle felkutatott adatokat. — A *Hazai irodalom* rovatában Császár Elemér Péterfy Jenő összegyűjtött munkái III. kötetét ismerteti. Pap Ferencz Gopcsa Endrénének Petőfi „Az apostol“ cz. költeményéről szóló tanulmányát bírálja.

— A *Külföldi irodalom* rovatában Hornyánszky Gyula H. Reichnek „*Der Mimus*“ című munkájával foglalkozik. Gombóc Zoltán Nyrop Kristóf jeles dán romanistának az élő francia nyelv hangtanát tárgyaló kézikönyvét ajánlja igen melegen. Lám Frigyes Petzet Erichnek Platen drámai hagyatékát magában foglaló kiadványát ismerteti. Kégl Sándor Pavolininak a Mahābhārata tartalmát kivonatossan ismertető munkájáról szól elismerőleg. Rossa Ferenc és Muzsi János egy-egy philologiai programm-értekezését Major Károly bírálja. A *Budapesti Philologiai Társaság XXIX. közgyűlésének* iratai után a *Vegyesek* rovatában a philologia 1903-ban elhalt külföldi jeleseit sorolja fel az első közlemény. Vértesy Dezső a „Szerelem abc-je“ görög dalgyűjteményből közöl saját fordításában mutatványokat. *Baksay Iliász-fordításához* ezímen Gábor Andor tesz helyreigazító megjegyzéseket Szőke Adolfnak az EPhK. XXVII: 90. lapján megjelent bírálatára. Krausz Sámuel a Louvreben őrzött moabita-felirat valódisága iránt újabban támadt kétségeket tárgyalja s a felirat hitelessége mellett nyilatkozik. — „*Buda Halála*“ *forrásaihoz* Loisch János közöl néhány pótló adalékot. — Az előző füzet némely közleményére vonatkozó helyreigazítások és pótlások egészítik ki e rovatot.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

III. IGAZGATÓSÁGI ÜLÉS.

1903 december 13-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: Fraknói Vilmos, Gyulai Pál, Kautz Gyula, br. Radvánszky Béla, Than Károly, Vámbéry Armin ig. tagok. — Jegyző: Szily Kálmán főtthkár.

29. Elnök úr megnyitván az ülést, megemlékezik azon nagy vesztéséről, mely az Akadémiát Pauler Gyula ig. és r. tag halálával érte; meleg szavakkal szól azon érdemeiről, melyeket ő mint tudós, műveivel s mint osztályelnök és az Igazgató-tanács tagja, buzgal-mával szerzett. Indítványozza, hogy a mai ülés jegyzőkönyvében is fejezzük ki fájdalmas megilletődésünket halála fölött. — Helyesléssel elfogadtatik.

30. Olvastatik SZÖGYÉNY-MARICH LÁSZLÓ ig. tag f. évi május 12-én Berlinből az Akadémia elnökéhez intézett következő levele: „Nagyméltóságú elnök úr! Hálás köszönettel vettem Nagyméltóságodnak f. hó 7-éről kelt hivatalos átiratát, melylyel a Magyar Tudományos Akadémia Igazgató-Tanácsa nevében kegyesen tudomásomra hozza, hogy e fényes testület engemet tagjainak sorába felvenni méltóztatott. Teljesen átérezem eme kitüntetés nagy horderejét s fölkérem Nagyméltóságodat, hogy az Igazgató-Tanácsnak legőszintébb köszönőtem tiszteletteljes kifejezését átadni kegyeskedjék. Helyesen mondja Nagyméltóságod, hogy a M. Tudományos Akadémia Igazgató-Tanácsának tagjait mintegy a nemzet bizalmi férfiainak tartja, kik az Akadémia szellemi és anyagi érdekei felett örködni vannak hivatva. Kedves kötelességemnek fogom tekinteni, hogy e nemes hivatásnak teljes erőmből megfelelhessenek s e tekintetben példányképemül fog szolgálni felejtethetlen édesatyám, kire Nagyméltóságod is kegyes átiratában hivatkozni méltóztatott, s ki majdnem egy félszázadon át a legnagyobb büszkeséggel vallotta magát a M. Tud. Akadémia Igazgató-Tanácsa tagjának. Daczára annak, hogy hivatásomnál fogva, ez idő szerint idegen földön kell élnem, igyekezni fogok a Magyar Tud. Akadémiával mindig a legszorosabb összeköttetést fentartani, s boldognak fogom magamat érezni, ha itt a külföldön is, bármi tekintetben, az igen tisztelt Igazgató-Tanács szolgálatára lehetnék“. — Köszönettel tudomásul vétetik.

31. SZÖGYÉNY-MARICH LÁSZLÓ ig. tag Berlinből december 9-én irt levelében sajnálatát jelenti, hogy hivatalos elfoglaltsága miatt a mai ülésen nem jelenhetik meg, úgyszintén gr. CSÁKY ALBIN ig. tag elmaradását kimentetni kéri. — Tudomásul szolgál.

32. Az Akadémia kezelésében levő „Székely kivándorlási alap“ előiratainak felolvasása után az Igazgató-Tanács elhatározza, hogy ez

alapnak, mely jelenleg 48.501 kor. 3 fillérre rúg, évi kamatait az előterjesztett javaslat értelmében fogja fölhasználni. (Ikt. kv. 598/1903. sz.)

33. A gr. Széchenyi István munkáinak új kiadása tárgyában az Összes ülés előterjesztését (I. Akadémiai Értesítő, 1903. évf. 622. l.) az Igazgató-Tanács elfogadja s a szükséges költségeket megszavazza.

34. Ezzel kapcsolatban elhatároztatik, hogy az Akadémia palotájában a Ferencz-József-tér és az Akadémia-utca sarkán levő I-ső emeleti lakás, mely eddig bérebe volt adva s most 1904 május 1-re felmondattott, a Széchenyi-múzeum elhelyezésére használtassék föl. A bebútorozás és elrendezés kérdésében javaslattevővel gr. SZÉCHENYI BÉLA ig. tag elnöksége alatt a főtitkárból és az Akadémia építéséből álló bizottság bízatik meg.

35. Az üresedésben levő főkönyvtárnoki állás javadalmazására nézve határoztatik, hogy azon esetben, ha ez állásra az Összes ülés oly tagot választana, a ki nyugdíjat vagy egyáltalában nem, vagy pedig 400⁰ koronánál kevesebb nyugdíjat élvez, a fizetése 6000 koronára emeltessék föl.

36. Dr. Kazinczy Gyuláné, Kazinczy Ferencz unokája, azzal a kéréssel fordul az Akadémiához, engedné meg, hogy bold. édesanyja végakaratahoz képest, rég elhunyt édesatyja hamvai, amannak sírja mellé, a széphalmi kertbe átszállíttathassanak. — Megengedtetik s erről Beeske Bálint úr, mint a széphalmi mauzoleum és kert gondviselője értesítendő.

37. Kazinczy Ferencz egyik leányági leszármazója a Kazinczy-alapból segélyért folyamodik. — Kérése az Ügyrend 186. §-ának c) pontja értelmében nem teljesíthető.

38. Az akadémiai ügyész bemutatja a néhai Szlávy Ferencz hagyatéka ügyében az örökös Szlávy József részéről benyújtott beadványt, melyben az érkenézi ingatlanokra a M. T. Akadémia javára bekebelezett tulajdonjogi korlátozás megszüntetését kéri. — Tekintettel a beadványban foglalt, méltánylást érdemlő okokra, a kérelemnek hely adatott.

39. Ugyanő ismerteti Majzik Viktornak, Siskovich Majzik Charitas örökösének kérvényét, a melyben az eladni szándékolt kisebb értékű tiszasiúyi ingatlanok értékesítéséhez a M. T. Akadémia mint feltételesan érdekelt utóörökös hozzájárulását kéri. — Tekintettel azon körülményre, hogy folyamodónak törvényes leszármazó örököse van, és hogy az utóörökösödés joga a tarnaméri értékeesebb birtokon érintetlenül marad — a kérelem teljesített.

40. Olvasztatik özv. TISZA KÁLMÁNNÉ ö. exca f. évi június 6-án kelt levele, melyben az Elnök urat értesíti, hogy bold. férje hátrahagyott utasítása szerint, 6000 koronát bocsát az Akadémia rendelkezésére. — Hálás köszönettel tudomásul vették.

41. Főtitkár jelenti, hogy néh. Adler Mór budapesti lakos 4000 koronás hagyománya a pénztárba befizettetett. — Tudomásul szolgál.

42. Olvasztatik ORMÓDY VILMOS úrnak „ormódi Ormódy Amélie emlékeztetése” tett 10.000 koronás alapítványlevele. A nemes érzésről tanúskodó alapítvány köszönettel elfogadtatik s erről az alapítványtevő, valamint az I. osztály, az Ügyrendbe iktatandó szöveg megállapítása végett, értesítetnek.

43. Néh. Feridun bey, volt bpesti török főkonzul végrendeletében s ennek két pótvégrendeletében körvonalozott s meghatározott célokra rendelt alapítványa elvben elfogadtatik s egyszersmind határoztatik, hogy a hagyaték lebonyolításáig ez ügyben az Akadémia várállást foglaljon el.

44. BARTHA KÁROLY elektrotechnikusként az akadémiai termek

villamvilágítására benyújtott tervezete kiadatik jelentéstételre az Akadémia építésének.

45. A jelen ülésről fölvetett jegyzőkönyv, minthogy az alapszabályilag megállapított kilencz igazg. tag helyett csak nyolczan voltak jelen, közléstétele előtt az Igazgató-Tanács minden tagjának megküldendő s a legközelebbi ülés elé terjesztendő.

46. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére br. RADVÁNSZKY BÉLA és VÁMBÉRY ÁRMIN ig. tagokat kéri föl.

ÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály második ülése.

1904 február 1-én.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: gr. Kuun Géza t. t. — Goldziher Ignác, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József r. tt. — Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Bayer József, Gyomlay Gyula, Katona Lajos, Kúnos Ignác, Lehr Albert, Melich János, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Petz Gedeon l. tt. — *Más osztályokból*: Csánki Dezső, Szily Kálmán r. tt. — Asbóth János l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

28. MUNKÁCSI BERNÁT l. t. felolvassa: „Alán nyelvemlékek szókincsünkben“ című értekezését.

29. BAYER JÓZSEF l. t.: „Egy magyar Eszther-dramáról“ értekezik.

30. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SZINNYEI JÓZSEF r. és KATONA LAJOS l. tagokat kéri föl.

HATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály második ülése.

1904 február 8-án.

KAUTZ GYULA helyettes osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Forster Gyula, b. Radvánszky Béla t. tt. — Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Földes Béla, Körösi József r. tt. — Acsády Ignác, Asbóth János, Ballagi Aladár, Balogh Jenő, Békefi Remig, Borovszky Samu, Fináczy Ernő, Kunz Jenő, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Reiner János, Réthy László, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: gr. Kuun Géza t. t. — Szily Kálmán, Szinnyi József r. tt. — Katona Lajos, Kövesligethy Radó, Kúnos Ignác, Melich János l. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

31. BALLAGI ALADÁR l. t. felolvassa: „Az évad halála“ című értekezését.

32. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére CONCHA GYŐZŐ r. és BOROVSZKY SAMU l. tagokat kéri föl.

HETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály második ülése.

1904 február 15-én.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Klein Gyula, Koch Antal, Lengyel Béla, Lenhossék Mihály, Lóczy Lajos, Szily Kálmán r. tt. — Bedő Albert, Bugarszky István, Hoór Mór, Ilosvay Lajos, Kossutány Tamás, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Mágócsy-Dietz Sándor, Méhely Lajos, Ónodi Adolf, Rados Gusztáv, Tangl Ferencz, Tötössy Béla l. tt. — *Más osztályokból*: gr. Kuun Géza, b. Nyáry Jenő t. tt. — Asbóth János l. t. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

33. HOLLÓS LÁSZLÓ: „Magyarország gastromycetái“ című munkáját bemutatja Mágócsy-Dietz Sándor l. t.

34. KONEK FRIGYES részéről: „Vegytani közlemények“, előterjeszti Lengyel Béla r. t.

35. BAKAY LAJOS részéről: „Vizsgálatok emberi és emlős embriók kéztövéen“, előterjeszti Lenhossék Mihály r. t.

36. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére LENHOSSÉK MIHÁLY r. és MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR l. tagokat kéri föl.

NYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály harmadik ülése.

1904 február 22-én.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: gr. Kuun Géza t. t. — Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József r. tt. — Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Hegedűs István, Katona Lajos, Kúnos Ignác, Lehr Albert, Melich János, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Szinnyi József, Zolnai Gyula l. tt. — *Más osztályokból*: b. Nyáry Jenő t. t. — Csánki Dezső, Fejérpataky László, Pauer Imre, Szily Kálmán r. tt. — Borovszky Samu, Nagy Gyula, Reiner János, Téglás Gábor, Szendrei János l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

37. SZINNYEI JÓZSEF r. t.: „Az Árpád-kori szövégi u betű művoltáról“ értekezik.

38. KATONA LAJOS l. t. jelentést olvas fel a rovás-írás ügyében kiküldött bizottság részéről.

39. NÉGYESY LÁSZLÓ l. t. előadja Szigetvári Ivánnak, mint vendégnek „Taine és a milieu-elmélet“ című értekezését.

40. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére PECZ VILMOS r. és HEGEDŰS ISTVÁN l. tagokat kéri föl.

I. IGAZGATÓSÁGI ÜLÉS.

1904 február 28-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: gr. Kuun Géza másodelnök, gr. Csáky Albin, Császká György, gr. Dessewffy Aurél, Gyulai Pál, Kautz Gyula, b. Radvánszky Béla,

gr. Széchenyi Béla, Than Károly, Vámbéry Ármán, Wlassics Gyula ig. tagok. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

1. Gr. APPONYI SÁNDOR ig. tag Pozsonyból küldött táviratában távolmaradását kimentetni kéri. — Sajnálattal tudomásul vétetik.

2. Az 1903 december 13-ikén tartott igazgatósági értekezlet határozatai jóváhagyólag tudomásul vétetnek.

3. A főtitkár bemutatja az Akadémiának a Magyar Földhitel-intézetől 1903 december 31-ikén lezárt számadásait s felolvassa reájok vonatkozó jelentését. — A pénztár s a számadások megvizsgálására gr. SZÉCHENYI BÉLA és KAUTZ GYULA ig. tagok kéretnek föl.

4. Az ügyészi és a széphalmi számadások megvizsgálására WLASSICS GYULA ig. tag kéretik föl.

5. Az 1904. évi költségvetés, melyet az Igazgató-Tanács pénzügyi bizottsága s az Akadémia összes ülése már előzetesen megvitattott, elfogadtatik. (L. Akad. Ért. febr. füzet, 86—91. 1.)

6. A bérház III. és IV. emeletének lakásokká átalakítására szükséges 38,000 korona, az építészeti bizottság előterjesztése értelmében, engedélyeztetik.

7. Az újabban tett s befizetett alapítványokról szóló jelentés (a volt Lánchíd-részvénytársaságtól 8373 kor. 10 fill., Ormódy Vilmostól 10,000 kor., ifj. Szilágy Józseftől 6000 kor., Majzik Viktortól 200 kor.) örvendetesen tudomásul vétetik.

8. Feridun bey, volt budapesti török főkonzul hagyománya ügyében az örökhagyó Párisban levő értékpapirjainak leltározása bevéartván, az elnökség fölkéretik, hogy az ottomán örökösödési törvényeknek a jelen esetre szóló rendelkezései iránt hivatalos úton teljesen megbízható tájékozást szerezzen be és terjesztszen a legközelebbi ülés elé.

9. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére gr. SZÉCHENYI BÉLA és WLASSICS GYULA ig. tagokat kéri föl.

KILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Második ö s s z e s ü l é s.

1904 február 29-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: gr. Kuun Géza másodelnök. — Forster Gyula, b. Radvánszky Béla t. tt. — Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Kautz Gyula, König Gyula, Lengyel Béla, Pauer Imre, Szinnyi József, Vécsey Tamás r. tt. — Asbóth János, Badics Ferencz, Ballagi Géza, Bayer József, Békefi Remig, Borovszky Samu, Hegedűs István, Katona Lajos, Kollányi Ferencz, Kövesligethy Radó, Kúnos Ignác, Nagy Gyula, Rados Gusztáv, Reiner János, Szendrei János, Thirring Gusztáv, Tötössy Béla l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

41. BÉKEFI REMIG l. t. emlékbeszédet tart Kerékgyártó Árpád l. t. felett. — Az Emlékbeszédek során fog kiadatni.

42. BAYER JÓZSEF l. t. felolvassa a jelentést a B. Bánffy Dezső-féle vigjáték-pályázatról, mely szerint a bíráló bizottság a pályaművek egyikét sem tartja ugyan jutalomra érdemesnek, de minthogy a díj, a szabályzat értelmében, a viszonylag legjobbnak is kiadandó, a „Hadak útja” jellegű Hadik útja cz. háromfelvonásos vigjáték

szerzőjének ajánlja a jutalom kiadását. — A javaslat elfogadtatik s a felbontott jeligés levélből FÖLDES IMRE neve tűnt elő.

43. Elnök úr a jutalmat nem nyert 'pályamunkák jeligés leveleinek elégetésére BOROVSKY SAMU és TÖRÖSSY BÉLA I. tagokat kéri föl, kik is még az ülés folyamán jelentették, hogy megbízatásukban eljárak.

44. A főtitkár bejelenti Ujfalvy Károly k. tag január 31-ikén Florenczben bekövetkezett halálát. — Az összes ülés fájdalmas megilletődéssel veszi tudomásul a jelentést s fölhívja az I. osztályt, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

45. A háromszékmegyei Körös helységben nagy szülöttének, Kőrösi Csoma Sándornak állítandó emlékműre aláírási felhívás kibocsátása tervezetvén, az összes ülés kész örömmel hozzájárul ahhoz, hogy e fölhívást az Akadémia nevében az elnök, másodelnök s a főtitkár szintén aláírják.

46. Az Akadémiák szövetségének f. évi május hónapban, Londonban tartandó közgyűlésén Akadémiánk képviselőjére THAN KÁROLY és GOLDZSIHER IGNÁCZ r. tagok kéretnek föl.

47. Az Orsz. Statisztikai Hivatal, az I. osztály kérésére, öt példányban megküldötte az 1900. évi népszámlálásnak a nemzetiségi viszonyokra vonatkozó kötetét. — Köszönettel vétetik.

47. A prágai cseh múzeum archaeologiai osztálya köszönetét fejezi ki a jubileumára küldött üdvözlétért. — Tudomásul szolgál.

49. A főtitkár jelenti, hogy az Akadémiának 1904-re készített költségvetését az Igazgató-Tanács, f. hó 28-án tartott ülésében, változtatlanul jóváhagyta. — Tudomásul szolgál.

50. A III. osztálytól a Rózsay-alapból hirdetett nyílt pályázatra egy ajánlkozás érkezett be, t. i. Halavács Gyulától „A neogen Budapest környékén“ czímmel. — Kiadatik a III. osztálynak.

51. A Könyvtár számára érkezett ajándékok, ú. m.: 1. Az egri érseki irodától: Névtár. 1904. — 2. Goldziher Ignác r. tagtól: Le livre de Mohammed Ibn Toumert. — 3. Téglás Gábor I. tagtól: Mommsen Tivadar emlékezete. — 4. Thirring Gusztáv I. tagtól: A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság. — 5. Wertheimer Éde I. tagtól: Franz Deák. — 6. Veronese Giuseppe k. tagtól: Commemorazione del Luigi Cremona. — 7. Dr. Reiner Zsigmondtól: A választási jog reformja. — 8. László Gézától: a) A zilahvidéki nyelvjárás; b) Valerius Cato költeményei. — 9. Dr. Breznay Bélától: XIII. Leo pápa és a magyar nemzet. — 10. Condoratu C. Gregortól: Michael Beheim's Gedicht über den Woiwoden Wlad II. Drakul. — 11. Premerstein Antaltól: Anicia Juliana im Wiener Dioskorides-Codex. — A Kézirattár számára: Komáromy Lajostól: Arany János nagykörösi tanárságára, Tompa Mihályra és Fábian Gáborra vonatkozó kéziratok. (7 db.) — Köszönettel vétetnek.

52. Az utolsó összes ülés óta megjelent kiadványok jegyzéke: Akadémiai Értesítő. 170. füz. — Athenaeum. XIII. évf. 1. sz. — Archaeologiai Értesítő. XXIV. 1. füz. — Károlyi Árpád r. t.: Emlékbeszéd Horvát Árpád I. t. fölött. (Emlékbeszédek, XI: 10.) — Vécsey Tamás r. t.: Tóth Lőrincz emlékezete. (Emlékbeszédek, XI: 12.) — Czimplap az Emlékbeszédek XI. kötetéhez. — Dr. Pauler Ákos: Az ismeretelméleti kategóriák problémája. (Bölcsész. Értek. III: 5.) — Dr. Tóth-Szabó Pál: Giskra, különös tekintettel Abaujmegyére. (Tört. Értek. XIX: 10.) — Csoma József I. t.: Magyar nemzeti eszímerek. (Karácsonyi: A magyar nemzetségek. III. köt. 2. fele.) — Tudomásul vétetik.

53. Elnök úr, mielőtt az ülést bezárná, a következő előterjesztést teszi: Tisztelt Akadémia! Simonyi Zsigmond r. tag úr f. hó 9-én levelet intézett hozzám, melyben hivatkozva arra, hogy Ballagi Aladár l. t. úr a II. osztály február 8-ikán tartott ülésén ezeket mondotta: „A Nyelvtörténeti Szótár nem volt egyéb, mint nagyszabású vállalkozás, melynél a munkát szegény diákok végezték albérlésben“, azt kéri tőlem, hogy, mint a M. Tud. Akadémia elnöke, indítsak szigorú vizsgálatot ez ügyben, hallgattassak ki mindenkit, a ki e dologról felvilágosítást adhat. — Mikor a M. Tud. Akadémia 1873 december 1-én elhatározta, hogy a magyar nyelv történeti szótárának egybeállítására a szükséges előmunkákat megindítja és a szerkesztők s gyűjtők munkájának díjazását magára vállalja, jól tudta, hogy e szótár anyagának egybegyűjtésében a szerkesztőket a munkatársaknak egész sora fogja támogatni. Kiténik ez az akkori jegyzőkönyvből is, mely szerint a szerkesztőket utasította, „hogy az adatok gyűjtését, melyen már akkor mintegy ötvenen, részint akadémiai tagok, részint tanárok dolgoztak, továbbra is folytassák s mentől szélesebb körre kiterjeszték“. Tudta az Akadémia azt is, hogy a szerkesztők az inkább gépies munkákra — a mi természetes is volt — fiatal munkaerőket, esetleg „szegény diákokat“ is fognak alkalmazni, magától értetvén, hogy a maguk választotta gyűjtők és írnokok munkájáért egyesegyedül a szerkesztőket fogja a felelősség terhelni. Teljes joga van tehát minden bírálónak a Nyelvtörténeti Szótár hibáiért a szerkesztőket szigorú felelősségre vonni, őket esetleg a legkeményebben meg is róni, de hibául nekik nem számítható be az, hogy munkájukban mások segítségét is igénybevétték s azért nem is bélyegezhető a Szótár olyan vállalkozásnak, „melynél a munkát szegény diákok végezték albérlésben“. Csak tárgyilagos fejtegetések, nem pedig indulatos kifakadások deríthetik fel és hirdethetik az igazságot. Az Akadémia szívesen nyitja meg előadási termét és kiadványainak hasábjait mindenkinek, a ki a kellő mértékben és formában erre törekszik, s alkalmat adva a legellentétesebb nézetek megnyilatkozásának, nem zárkózik el a tudományos vita, még a heves vita elől sem, de a vita hevében is megkivánja minden tagjától, különbség nélkül a küzdők bármelyik táborában, hogy e teremben ne feledkezzenek meg sem a tudomány méltóságáról, sem a jó ízlés szabályairól. Kérem, hogy e szavaim vétessenek fel a mai ülés jegyzőkönyvébe. Ha ezt el méltóztatik fogadni, azt hiszem, Simonyi Zsigmond r. t. úrnak az Akadémia elnökéhez intézett kérelme fölött napirendre térhetünk. — Az Akadémia Elnök úr javaslatához egyhangúlag hozzájárul.

54. A jegyzőkönyv hitelesítésére elnök úr BÉKEFI REMIG és BAYER JÓZSEF l. tagokat kéri föl.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

XV. KÖTET.

1904. Április 15.

4. FÜZET.

Mátyás király mint városépítő.

(Kivonat Csánki Dezső rt. január 11-én tartott székfoglalójából.)

Különféle levéltárakban (a gr. Erdődy-féle galgóczi, az esztergomi káptalani és primási, s az Orsz. Levéltárban) néhány egymást kiegészítő oklevélre bukkant a szerző, melyek együttvéve Mátyás királyt, eddig ismeretlen oldalról, mint városépítőt jellemzik. A város alatt ugyan csupán az akkori székesfőváros: Buda értendő, de a felmerülő tények összhangzásban vannak a nagy renaissance-király jellemével.

Ezt a hatalmas, alkotó egyéniséget, halála után, az erkölcsi világnézetében bomlásnak indult kiséi renaissance egyik tipikus alakja: Bakócz Tamás, akkor esztergomi érsek, nyilvánvaló érdekből hálátlanul megszólta, különösen erőszakoskodással és a magánvagyon jogtalan eltulajdonításával vádolta meg. Ezért szerző az egész ügy különben vékony fonalát, mely egy budavári sarokház történetéből fonódik, belészövi azon korszak jog- és műveltség-történelmi fejleményeinek szálaiba, az alkotni vágyó, igazságos fejedelem igazolásául.

Először is Mátyás királyt, mint az olasz renaissance egyik alakját mutatja be, a ki alkotásvágya, öröklött tehetségei, befogadó képessége és akarata révén e korszak legkiválóbb, közönséges halandó szemében szertelenségekre hajló egyéniségei közé tartozik. Alkotásvágya minden téren érvényesül, mert hiszen a kimagasló egyéniségek, köztük a fejedelmek is sokoldalúak még ebben a korban; de különösen paloták emelésében, feldiszipálásában, valamint városok építésében is. Kortársai, az udvarában élt humanisták különösen kiemelik és magasztalják az ő építés-vágyát és nagyszerű építkezéseit.

Hizelgő formába burkolják ugyan a tényeket, de ezeket a tényeket tagadni nem lehet és igazolni nem nehéz. Így különösen Galeotto, mikor Visegrádról, és Bonfini, mikor Budáról és általában a király építkezéseiről, művészet-kedveléséről és élet-

módjáról beszél. Utóbbi különösen kedvtelve emeli ki, mint honosított meg a nagy király maga körül városiasabb életmódot, s buzdította és beszélte rá az előkelőket és nemeseket, hogy építsenek, kiki tehetségéhez mérten, nagyszerű lakóházakat. Szerinte a király, követendő példakép is emelte nagyszabású, pompás, a művészetek — különösen az olasz művészet — sokféle drága remekeivel ékesített palotáit. E palotákról azután is sokat írnak, de sohasem közlik, mikor tájban épültek azok. Szerző e kérdést a székesfőváros építkezésének kérdésével egybekötve akarja megvilágítani.

1478 márczius 7-én kelt rendeletében, egy *évekkel ezelőtt* kiadott szigorú rendeletére hivatkozik a király, mely szerint *akkor* megbotránkozott Buda város házainak pusztult voltán, és megparancsolta, hogy mindazok, a kiknek házuk elpusztult, vagy omladozik, e házuk felépítését egy év alatt kezdjék meg, vagy pusztuló házaik kijavítását ugyanez idő alatt hajtsák végre, különben az ilyen házakat királyi felségére szállottaknak fogja tekinteni és más alkalmas egyéneknek, még pedig olyanoknak, a kik azokat saját költségükön kellő módon felépítik és kijavítják — adományozza.

Szerző igazolni igyekszik e szigorú rendeletért a királyt, különösen abban a tekintetben, hogy a város pusztult voltára való hivatkozás megfelel a város valóságos állapotának. Erre mutat két más oklevél, a melyekben a király Buda városának egy falut, illetve a Szent-Péter-külvárosnak országos vásár-privilegiumot ad.

Ez oklevelekben különösen kiemeli, mennyire akarja ő utánozni azokat a dicső elődöket, a kik a városok építésében és gyarapításában gyönyörködtek; s nem azokat az őt közvetlenül megelőzőtt uralkodókat, a kik a belviszályok közepett a városokat, köztük Budát elhanyagolták és romladozni engedték.

Ez adomány- és kiváltságlevél, a király uralkodásának elejéről, a hatvanas évekből való. Ezeknek folytatásaként tekinthető az a szigorú fellépés, melylyel a király, hallgatag e kedvezményekre gondolva, az 1478. évnél *évekkel előbb* kibocsátott rendeletében a város lakosait az építkezés haladéktalan megkezdésére intette. E rendelet nem kelhetett később, mint a hetvenes évek elején. Ebből következik, hogy a király már csak a jó példa kedvéért is, akkor kezdte meg a budai királyi várak építését, mikor a kiváltság- és adomány-levelet kiadta; a szigorú rendelet kibocsátásának idejében pedig már rámutathatott a budaiak szemeláltára folyó saját építkezéseire.

Azután műveltségtörténelmi és jogi szempontból fejtegeti szerző a király szigorú rendeletét, melyben önhatalmulag intézkedett székvárosa: egy szabad királyi város ügyeiben. Az Olasz-

országgal gyarapodó érintkezés, jelesül az olasz királyleánynyal tervezett házasság még inkább türehtetlenné tette az udvar és város külső képe között mutatkozó ellentétet. Különösen szemet szúrtak a királynak a királyi udvarhoz közelebb eső roskadozó házak. Itt volt hát az idő, hogy gyökeresebb eszközökhöz folyamodjék. Pénzt nem adhatott az építkezésekre, s maga a polgárság sem igen szerezhette azt akkoriban e célra oly könnyen, mint napjainkban. Ehhez képest — évekre szóló adómentesség és törvényes kisajátítás szintén ismeretlen fogalmak lévén — a kényszerítő helyzet is arra utalta a szegényebb háztulajdonost, hogy pusztult házát eladja olyannak, a ki fel bírja építeni. Ezt a módot kellett választania célja elérésére a királynak is. S hogy annak fogantatását siettesse, volt kénytelen folyamodni a határidőhöz és a kényszerítés egyetlen célra vezetőnek látszó módjához: a kétségekívül középkorias, erőszakos elkobzáshoz. Mentségül szolgált, hogy — mint látni fogjuk — hasonló eset, melyről valószínűleg volt tudomása, már előbb is fordult elő; valamint az is, a mit különben többszörösen kiemel rendeleteiben, hogy a kérdés úgy a saját, mint a város érdekében látóhatólag a közügy természetével bírt.

Azonkívül városokkal, mint a szent korona peculiumával e tekintetben is szabadabban, közvetlenebbül rendelkezhetett a király. De a városi polgárok a városban levő földbirtokaiknak egyenként szabad tulajdonosai lévén, csak egyetlen eset volt, a melyben a polgári birtok a királyra szállhatott: a hűtlenség. Ilyen esetet kellett azért csinálni a pusztult házak ügyéből is. Különben középkori uralkodók, a kiket kevesebb törvény és szabály korlátja gátolt elhatározásaikban, s viszont az élet közvetlenebb kapcsolai csatoltak alattvalóikhoz: nem csináltak a rend és fegyelem efféle kérdéseiből bilincselő alakiságokat.

Az eddig nyomtatásban ismeretes középkori magyar városi jogszokás-gyűjteményekben nem találunk példát az életből felteremtült hasonló esetnek statutumszerű elintézésére. Az okleveles emlékek azonban az előző időkből megőriztek egy hasonló ügyet. E szerint Zsigmond király, 1412-ben az ekkor szintén pusztult állapotban levő Visegrád város lakosaihoz intézett egy ily értelmű parancsot, mely nemcsak az egy évi határidő, engedtlenség esetén az elkobzás, hanem jóformán még a kifejezések tekintetében is azonos a Mátyáséval. Sokban összevágunk a két király uralkodásának előzményei is. Alig lehet kételkedni, hogy a Mátyás király kanczelláriája s általa a király szintén ismerte a királyi könyvekből ezt az ügyet és így mintául is vehette azt. Követte nagynevű, világlátott, császári elődének, a budavári Fris-palota építőjének példáját.

A király szigorú rendeletének fogantatjáról csak részben,

és csupán az említett 1478 márczius 7-iki rendeletből értesülünk. E szerint egyedül a Mindszent-utczában több mint tíz házat vett el, ebbeli parancsának megvetése azaz hűtlenség czimén, tulajdonosaiktól s adományozott másoknak. Ez az utcza a mai várbeli Tárnok-utczával azonos, melyben ma 22 ház áll. Ugyan-ebben 1686 táján 27 ház állott. Ez utóbbi szám hihetőleg a középkori állapotnak felel meg. Tehát a több mint 10 (azaz 12—13) ház körülbelül fele volt a középkori egész ház-sornak ebben az utczában.

Ebből következtetést vonhatunk az egész város pusztult voltára. Mert a király kétséggkívül csak példakép hivatkozott a városnak erre az egy utcájára, mely a királyi várak felől az általa 1470 táján pompásan újjáépített koronázó főtemplomhoz és az ennek szomszédságában, a hetvenes évek végén, a Domonkosok kolostorában felállított egyetemhez vezetett. Inkább azt mondhatjuk tehát, hogy ha ez a legfőbb utca ennyire el volt pusztulva, a többiek, különösen a Mátyás-templomtól észak és északnyugat felé eső kisebb és zug-utczák még szomorúbb állapotban lehettek. A mire elvétve csakugyan találunk is példát.

Ilyen lévén a város pusztulásának, illetve a király magán-építkezéseinek perspectivája: nem fogjuk túlságosan szigorúnak találni Mátyás király fellépését az építkezés gyorsítására nézve. Viszont hozzávethetünk, hogy ha az elkobzott házakat új tulajdonosaik csakugyan kijavították vagy felépítették: mily nagymérvű volt az építkezés, és mily kiválóak a nagy király érdemei ezen a téren is. Valósággal újjraépítette székvárosát, a polgárháborúk és politikai zavarok alatt támadt romjaiból.

A ház elkobzás esetei közül azonban teljes részletességgel csupán egyetlen-egyet ismerünk; s tulajdonkép csak az ez esetet környező ismereteink világánál tekinthetünk be, a székváros állapotát s a nagy király egyéniségét egyaránt jellemző eme kiváló érdekű ügy részleteibe. Ezzel az egy jellemző és tanulságos esettel tehát érdemes behatóan foglalkozni. Mátyás király, egyik sokat emlegetett kegyeltje: a német Beckenslaher János esztergomi érsek ugyanis, mikor új vetélytársa: az olasz Rangoni Gábor csillagát felragyogni látta, bosszúságában nagy kincsekkel Mátyás király legádázabb ellenségéhez: III. Frigyeshez szökött. (1476.) Ez árulás és hűtlenség következtében itt hagyott magánbirtokát a király törvényesen elkobozta. E birtokok közt volt egy budavári roskadozó ház is, melyet az érsek, a király parancsához képest, újjáépíteni elmulasztott. E házat azért, kettős hűtlenség czimén, mint nem érsekségi, hanem magánbirtokot, Váradi Péter (erdélyi) fejérvári prépostnak, királyi titkárnak — a később szerencsétlenül járt kalocsai érseknek — és testvéreinek adományozta Mátyás király (1478.), 1000 forint-

ban, azzal a kikötéssel, hogy a házat a lehető legszebben építsék újra. Egyidejűleg rendeletet intézett Buda városához, hogy az új adományosokat a ház valóságos birtokába iktassa be és abban védelmezze meg.

A beiktatást a budavári ház birtokába csakugyan fogantositotta a város. Szerencsés véletlenből az iktató-oklevél is fennmaradt, s a király idézett levelével egybevetve, nagybecsű felvilágosításokkal kínálkozik a vizsgálónak, főként jogtörténelmi tekintetben. A király adománylevelének és iktató-parancsának rendelkező része, ennek gondolatmenete és kifejezései ugyanis nem mindenben vágnak össze a város iktató-levelének illető részeivel. Az összevágó részek a háznak magántulajdoni jellegére, adományozásának feltételeire és örök érvényére vonatkoznak.

Teljes az egyetértés a két oklevél között abban a részben, hogy a kérdéses házat mindenik az esztergomi érsekség háza mellett fekvőnek és a szőkevény esztergomi érsek magántulajdonának mondja. A város egyebek közt azzal a kitéttel is él, hogy a ház (nem az érsekség, hanem) csak János érsek neve alatt állott. E kitétel alatt bizonyíthatólag nem lehet egyebet érteni, mint hogy: Buda város telekkönyvében. Buda város telekkönyve ugyan nem maradt fenn a középkorból, de hogy megvolt, közvetve bizonyítható. A városi polgárjog ugyanis tulajdonképpen a városi ingatlan birtokon alapult. E birtokot tehát, mint a polgárjog alapját, állandóan nyilván kellett tartani. Ez csupán a telekkönyv valamely formájában volt lehetséges. A városoknak, Nagy-Lajos idejében e téren elért hatalmas fejlődése megszülte a városi telekkönyvet is. Így pl. Pozsony városában, a hol az első telekkönyvet 1379-ben szerkesztették. Az 1439-iki pozsonyi telekföldkönyv a tulajdon átruházásának immár egyedüli kizárólagos alapja volt, s bár a mainál formailag rendezetlenebb, de azért kétségtelenül mai értelemben veendő. S ha ekkor már ily fejlett állapotban fennállt e városban, bizonyára megvolt a királyi fő- és székvárosban, Budán is.

Az adományozás a király oklevelében a ház újraépítésétől van függővé téve. E feltételt, a város iktató-levele szerint, az új adományosok teljesítették. Ez alapon a király és a város egyetértőleg elismerik ezek teljes, örökös tulajdonjogát.

Nem mindenben vág össze a király és a város oklevelében nyilvánuló felfogás az adományozás jogczimére és a ház eshetőleges visszaváltására vonatkozólag. A királyi adománylevél a kettős hűtlenség jogczimén kobozza el a kérdéses házat János érsektől. A város iktató-levele pedig csupán azt jegyzi meg, hogy e ház, mivel véletlen pusztulás következtében rommá lett, a királyi felségre szállt. Itt tehát bizonyos ellenmondás látszik a kétféle felfogás között. De valószínű, hogy a város oklevele szenved

szabatoság-hiányban. Az is ellenmondás, hogy a királyi oklevél a hűtlenség jogcíme mellett a házat mégis visszaválthatónak mondja; viszont a város, mely a hűtlenségi jogcímet nem említi, a visszaváltás e jogát nem foglalja be iktató-levelébe. Világos, hogy itt is a város mond kevesebbet a kelleténél.

A felfogás- és kifejezésbeli zavar, ellenmondás és homály eme szemmel látható képe mögött kétségkívül alaki és tárgyi különbségek rejlenek. A királyi és városi kancelláriai gyakorlat nem vág össze; mert a királyi kancellária akarva, nem akarva a királyi felség, a városi pedig a városi önkormányzat eszejárása szerint gondolkodik, s ehhez képest előbbi régi, megállapodott, utóbbi pedig fejletlenebb, alakulóban levő formulákkal dolgozik. Az élet és intézményei fejlődésének útja ez, melyet még jobban megvilágít a főváros iktató-levelének egy, a király levelében még csak nem is érintett, rendkívül fontos része. E szerint a város a házat a király különös engedélyével — hogy t. i. a város közönsége bárkinek ott levő házát, a mely egy év leforgása alatt pusztulóban hagyatott, a felépíteni akaróknak örökre adományozhatja — szintén a nevezett Váradai Péternek és testvéreinek adományozta. Itt tehát a házadományozás jogának a város részére történt átengedéséről van szó, a melylyel a király kétségkívül felségjoga egy részét ruházta át a városra. Jellemző, hogy a király ez elhatározását a város előtt személyesen, élőszóval is nyilvánította.

Mindez kezdetleges állapotokra mutat, de világosan érthető, hogy a város (bizonyos feltételek mellett) önkormányzati jogkörébe vette át a királytól a romba dőlt házak eladományozásának jogát. Tehát a város összesége autonóm jogának gyarapodását látta; viszont a király joggal hivatkozhatott arra a körülményre, hogy a város közhasznáról, mind kiépülésének és díszének lehetővé tételével, mind szabadságának elismerésével, sőt gyarapításával is gondoskodott. A város önkormányzati jogának érvényesülését az a körülmény is mutatja, hogy a beiktatást az előjáróság csupán a ház újjáépítésének megtörténtével és akkor hajtotta végre, a mikor az új adományosok egy évig és napig nyugodtan e ház birtokában voltak.

Ez alapon azután állandó gyakorlat fejlődött, mely 1483-ban kifejezést is nyer a város egy másik oklevelében. E szerint: az a szokás és szabály Budá városában, hogy azok az épületek, melyek romlást szenvedtek, bárki legyen is a birtokosuk, kijavítandók; és az e végből tett költségeket a következő tulajdonos mindig viselni tartozzék. Az eredeti latin kifejezés: *mos, consuetudo et statutum* — világosan mutatja, hogy itt már valószínű városi jogszabálylyal van dolgunk, melynek ez alkalommal csupán egy bizonyos ügyre vonatkozó részei szépen kiegészítik

a város iktató-levelében foglalt, a király engedélye révén szintén jogszabálylá vált többi statutum-részleteket.

Ezek az ilykép szerves egész gyanánt egymásba illeszkedő XV. századi budai jogszabályrészletek feltűnően összevágtnak Nagyszombat városnak egy századdal későbbi időből: 1571-ből majd ismét felszázad múlva 1623-ból fenmaradt e nemű statutumai-val. E statutum rendelkezésének lényeges részei: a roskadozó háznak felépíthetős végett gyöngye kézből erősebb kézbe adása; az egy évi és egy napi. vagy csak egy évi határidő, mely a városokban megszabott elbirtoklási idő mértékével összevág; végül a becsű. Úgy látszik tehát, hogy hasonló esetekben ily szigorú és határozott megállapodásban végződött a városokban a hatósági beavatkozás fejlődése.

Bár az is meglehet, hogy a török elől (1541.) futó budai polgárok, a kik bizonyíthatólag Nagyszombat városába menekültek, vitték be oda magukkal eredeti lakóhelyükről ezeket a jogszabályrészleteket.

Szerző ezután összefoglalja az eddig részletekben vázolt kor- és jogtörténelmi képet. E szerint a Zsigmond király halálára következő zavaros két évtized, és a Mátyás király megválasztására következő nyugalmasabb két évtized, a politikai és társadalmi élet minden terén kiálló ellentéteket mutat. Az első időszak alatt mutatkozó kuszált, tartós dulakodásban egyfelől az egyéniség nagyobb érvényesülése, és ezzel karöltve a kezdődő elvilágiasodás támad fel, másfelől általános bizonytalanság és zavar lesz úrrá az elméken és eszmékben. Az erre következett fegyelmetlenség, bomladozás és züllés miatt, a társadalomból lassanként kihál az alkotás, építés öntudatos vágya. Az előbbi korszakban királyi pártfogással nagyra fejlett városok hanyatlóban; Buda, a királyi székváros, pusztulóban, majd romokban; a királyi várkastélyok, köztük a budai, elhanyagolva, félbehagyottan állanak.

Ezzel ellentétben, Mátyás királylá választásával a magyarság és nemzeti erő, de egyszersmind a rend és demokratia elvei is diadalmaskodnak; bár az elvilágiasodás — melynek az új olasz áramlat kedvez — nem tartható fel többé. A rend és belső béke megállítja a pusztulást, majd fölkelti az alkotásvágyat, melyet szintén az új műveltségi áramlat tesz elevenebbé és öntudatosabbá. A becsvágyó, erős akaratú király jár elől az alkotásban, építésben. A királyi várkastélyok újjáépítésével példát nyújt. De a társadalom nehézkesen mozdul nyomában. Így Buda város is, mely még mindig nem látszik megérteni az új korszak parancsoló szavát s ezért az új munkára kényszeríteni kell.

Az élet ez ellentétei és összeütközései a jog terén sokfelé új vagy szabatosabb formákat, szabályokat, törvényeket követeltek. Mátyás király törvényes jogszokást e tekintetben nem

találván, legfőbb földesúri hatalmából kifolyólag — úgy látszik, ismervén Zsigmond király 1410 – 12. évi hasonló elhatározását — maga intézkedett, látszólag erőszakosan, a közügy érdekében. De egyszerűs mind — a mit Zsigmond király, úgy látszik, annak idején nem tett meg — átruházta hatalma e részét a városra, mely ez alapon, önkormányzati jogánál fogva, magáévá téve a király parancsában foglalt rendelkezést, statutumot alkotott. E statutumot az élet igazolta és szentesítette.

Váradai Péter Mátyás király halála után szabadult ki börtönéből és 1501-ben halt meg. Halála után Bakócz bibornok — 1503 szeptember 24-ikén — egy okiratot állíttatott ki II. Ulászlóval. Ebben a király elmondja Buda városának, hogy néhai Váradai Péter, kalocsai érsek, a mikor még csak királyi titkár volt, az esztergomi érsekségnek egy budavári sarokházát, ez érsekség másik házának szomszédságában (stb.), néhai János akkori esztergomi érseknek az országból külföldre való távozása után Mátyás király által magának és testvéreinek adatta; azután pedig magát a város által e ház birtokába beiktattatta, a beiktatásról a város pecsétje alatt tetszés szerinti oklevelet állíttatván ki. A mostani esztergomi érsek: Bakócz Tamás könyörgött azért előtte, hogy az érsekség e jogtalanul elidegenített tulajdonát szerezze vissza; nem tekintvén a város szokása szerint ez ügyben eshetőleg beállított elévülésre; különösen mivel az esztergomi érsekség éppen a kérdéses ház felkérése és iktatása idejében és ezután is még hosszú ideig törvényesen betöltve nem volt, és ezért elévülés e házban létre sem jöhetett, s nem is volt senki, a ki e felkérésnek és iktatásnak ellenmondott, vagy akár a királytól való félelem, akár Péter érsektől való rémület miatt, ellenmondani merészelt volna. A király tehát — a mennyiben az érsekségnek ebben a házban tulajdonjoga egyáltalában megállapítható vagy remélhető — azt e házba a város által királyi teljhatalmából visszahelyezni rendeli; az eshetőlegesen elévülést ez egyetlen esetre felfüggesztvén. Ehhez képest megengedi Tamás érseknek, hogy a város előtt e sarokház ügyében pört kezdhessen és állhasson; meghagyván a városnak, hogy nevezett érseknek ez ügyben igazságot szolgáltatasson, és a mennyiben felebbezés nem történék, a hozandó ítéletet hajtsa is végre.

Szerző a történelmi igazság kiderítésére, a fent elmondottak után különösen a főtényt: a ház azonosságát, fekvését és tulajdonjogát igyekszik okiratok alapján megállapítani. A ház fekvésére vonatkozólag öt okiratot idéz, melyek alapján kideríti, hogy a kérdéses ház — az okiratok egybehangzó tanúsága és megbízható újabb tanulmányok szerint — csakis ott állhatott, a hol a mai Dísztér délkeleti sarkán a Vörös-Kereszt-egyesület új bérpalotája emelkedik, mely másik sarkával a Ferencz-József-

kapu felé néz. E házról állítja Mátyás király idézett parancslevele és a város iktató-levele, hogy nem az esztergomi érsekség birtoka, hanem csupán a Beckenslaheer János esztergomi érsek magántulajdona volt, a kinek birtokába hihetőleg 1473 vége után került. A sokat emlegetett szomszédos esztergomi érsekségi ház, szintén a Szent-György-térre nyílt és a mai Vörös-Kereszt-palota Disz-térre néző északi felének telkén állhatott, s valószínű, hogy 1485. szeptember 30-án került az érsekség birtokába.

Ehhez képest Bakócz állítása, mint ha a Beckenslaheer-Váradi-féle ház valaha az esztergomi érsekségé lett volna, — nem felelhet meg a valóságnak. Holott az egész vád és perújítás ezen az állításon sarkallik. Mert a király a hűtlen Beckenslaheer János magántulajdonát törvényesen eladományozhatta: sőt még az esztergomi érsekség romladozó házát is, ha ezt az érsekség az összes budai házakra vonatkozó határidőre fel nem építette. A mennyiben pedig az elkobzás idejében az esztergomi érseki szék üres volt, és jövedelmeit a király szedte, fel kell tennünk, hogy ha e ház csakugyan az érsekségé lett volna, azt a király kötelességének tartotta volna saját királyi rendeletéhez képest, melyet oly komolyan vett, romjaiból újra építeni és rendeletének végrehajtására ezzel is üdvös példát adni.

Az elévülési idő kérdésének felvetése tehát lényegtelen. Különbben is a városokban szokásos egy évi és egy napi elévülési idő sokszorosan letelt, s annak csupán ez egy esetre történt felfüggesztése igazságtalannak mondható; mely ha ismétlődik, alapjában rendit meg minden birtokjogot.

A királyi kegy és pártfogás ily hathatós nyomása azonban megtette hatását. Adorjáni Érsek Máté, Váradi Péter érsek testvére, 1504. márczius 4-én, Buda város előljárósága előtt, a maga és örökösei nevében mindenkorra lemondott a szent-györgy-téri sarokház tulajdonjogáról, Bakócz esztergomi érsek és érseki utódai javára. E lemondólevélből megtudjuk, hogy a per ez ügyben először a város előtt folyt, azután pedig a király által e végre kiküldött egyházi és világi főurak előtt. Mely körülmény azt a gyanút kelti, hogy utóbbi bíróság a bibornok-kanczellár szájára szerint állítottott össze, s mindenestre ellenmondásban van a király első ismert rendelkezésével. Megtudjuk azt is, hogy Bakócz e lemondás fejében elengedte Érsek Máténak azt az 500 aranyforintot, a melylyel neki még a boldogult Péter érsek tartozott.

Bakócz azon vádja, hogy Mátyás király az esztergomi érseki széket évekig nem töltötte be, igaz ugyan, de ily vád és szemrehányás tételére éppen Bakócz nem alkalmas, a ki a gyenge II. Ulászló király akaratának irányításában és felhasználásában sokszor kíméletlenül járt el, s ezért a magán- és közügyek állandó

veszedelmévé vált; minden alkalmat a maga előnyére használván fel. Ha valakiről, róla lehetett elmondani, hogy tetszése szerint állíttatott ki királyával okiratokat; mindenesetre könynyebben, mint — a mit ő állított — Váradi Péter Buda városával, melynek autonóm jogát még a hatalmas király is megbecsülte, sőt felségjoga egy részével gyarapította is.

Korának: az olasz renaissancenak gyermeke Bakócz is. A ravaszságot erővel, a kapzsiságot hatalomvágygyal párosítja. Typusa az akkori emberek elvilágiasodott fajtájának, a kikben az erkölcsi ítélet a beszámíthatóság mértéke fölül tetemesen meggyengült. Őket nyomja a vád, hogy Magyarországon az egyház és királyság bukását önzésükkel elősegítették. S Bakóczot annál inkább, mert neki, mint az egyház fejének, a társadalom legfőbb szellemi javai: hite, erkölete, lelkiismerete fölött kellett volna őrködnie s ő e helyett világi javak hajszolására adott veszedelmes példát. Erőszakos önzésének illusztrálására a róla (Fraknoi és Schönherr műveiben) megjelent adattömegén kívül még a tárgyalt esettel rokon az a jellemző oklevél hozható fel, mely szerint 1507-ben saját főszékes-káptalana tiltakozik, hogy az ő egyik szent-györgy-téri (ma Dísz-tér) házukat foglalta el lakásul erőszakosan magának, nem létező tulajdonjoga jeléül saját nemesi czimerét is a ház kapuja fölé illesztvén.

Jelentés a báró Bánffy Dezső-pályázatról.

(Felolvasta Bayer József lt. az 1904. évi február 29-iki összes ülésen.)

A M. Tudományos Akadémia 1903. évi szeptember 30-iki határnappal, kötött vagy kötetlen beszédben megírandó magyar történeti vagy történeti háttérű vigjátékot kívánt és jutalmul *br. Bánffy Dezső* adományából 1200 koronát tűzött ki, azzal a kijelentéssel, hogy „a jutalom a viszonylag legjobb műnek is kiadatik, még pedig osztatlanul“.

Az 1903. évi október 26-iki összes ülés bírálókul Berczik Árpád, dr. Badics Ferencz és Bayer József 1. tagokat kérte föl. A bíráló bizottság 1904 január 11-ikén tanácskozássra gyűlvén, minden vita nélkül egyhangú határozatot hozott és engem tisztelt meg azzal, hogy jelentést tegyek a tekintetes Akadémiának a pályázat eredményéről.

Szerencsém van jelenteni, hogy a Bánffy Dezső-féle vigjátékpályázatra négy pályamű érkezett be. Ezek közül egyet (2. sz. *A váltó*. Jelige: Igazság) nem vett figyelembe a bizottság formai hiányai miatt. Kötetlenül, lapszámozatlanul érkezett

be. De még ha formai tekintetben meg is felelt volna, akkor se vehette figyelembe, mert a cselekmény ideje: a jelenkor. Maradt tehát három vigjáték: 1. sz. *Királyi tréfa*. Tört. vigj. 3 felv. Jelige: Szived e tréfa fényözönbe vonja. 3. sz. *Hadik útja*. Három felvonásos tört. vigjáték. Jelige: Hadak útja és 4. sz. *Két feleség*. Tört. vigj. 3 felv. Jelige: Daliás idők. A bíráló bizottság helyzete tehát már a számarányt tekintve is igen kellemes volt és e jó érzést fokozta azon körülmény, hogy igen könnyű volt e három közül a legkevésbé rútnak a szépség-díjat odaítélni.

A *Két feleség*, a pályázat légerdekesebb darabja, de nem mint vigjáték, mert a pályázónak halvány sejtelve sincs a drámai szerkezetről. Érdekességet törül metszett magyarossága, sokszor jóízű humora, a népies iránti batározott jó érzék s naiv közvetlensége kölcsönöz, de se a cselekmény vigjátéki csoportosítása, se a mese drámai kerekdedsége nem sikerült neki még oly mértékig sem, hogy alapos javítás után, a helyi viszonyokra tekintettel, előadható volna valami vidéki színpadon. Ha a debreczeni városi levéltár nem úgy szerepelne, mint történeti adatainak leteleményese (l. az Előszót), hanem mint a darab lelhelye s vigjátékának dátuma 1903 helyett 1603, a magyar dráma történetének egyik legbecsesebb adaléka volna.

A *Királyi tréfa* cz. pályamunka teljes ellentéte az előbbinek. Egyike azoknak a tuczat-drámáknak, melyek külsőségekben ügyes kézre, de kétségbeejtőn fogyatékos drámairói leleményre; jó verselőre, de gyöngécské költőre; gyors termelőre, de a lelkek mélyébe beléhatolni teljesen képtelen drámairóra vallanak. Úgy hat ránk az egész, mintha írója a színpad jól ismert vigjátéki típusaiból egypárt előre kiválogatva, ezekhez ragasztotta volna úgynevezett „királyi tréfáját“, mely királynak éppen nem királyi, tréfának pedig kétségbeejtően unalmas, mert nem képzelhetünk oly naiv hallgatóságot még a karzaton sem, mely a 3-ik felvonás kezdete előtt ne tudná előre Bánfi fölsülése módját.

A komikum képviselőit is hasztalan keressük vigjátékában. Képviselői tán Péter és Krisztián, kik sehogy se tudnak ebédhez jutni, s mikor mégis hozzájutnak, büszkeségük nagyobbban látszik — étvágyuknál? Vagy Vitalis — az ismert barát-typus, kinek éberségét aluszékonysága ejti meg, furfangosságának pedig ostobasága állja útját? Vagy Bánfi, pozsonyi főispán, ki közszájra került esetét sehogy se tudja elfeledni s még ebben a vigjátékban is folytatja féltékenykedési jeleneteit? Ki elfogadja Rómába küldetését, de visszasompolyog, mint valami közönséges szolgalegény, megtudandó, vajjon nem rak-e homlokára szarvakat távollétében királyi ura? Ő, ki a multban elkövetett kettős vétkeért nem azt érdemelné, hogy királya Rómába, hanem a csonka-

toronyba küldje? Vagy Mátyás király, a ki tréfál, midőn büntetnie kellene? Vagy Bánfi neje, a ki kénytelen volna élte végnapjáig ura gyöngédtelen és ok nélküli féltékenykedéseit elviselni, ha nem egy, hanem több véletlen nem játszanék közre, hogy férje nevetségessé tegye magát?

A vigjáték cselekménye egy olyan esetből indul ki, mely teljességgel nem illik vigjátéki keretbe. Ugyanis Bánfi a multban olyan bünt követett el, mely megfosztja őt attól a jogtól, hogy házasságában a feddhetetlen erkölcsbíró szerepét játszhassa. Házasságon kívül született gyermeke van s ezt a gyermekét a kolostorba akarja eltemetni, hogy így az apa vétkéért — a gyermek vezekeljen. Bánfi alávaló jellem, mert 1. megcsalta kedvesét, midőn mást vett feleségül; 2. megcsalta hitvesét, midőn multja eme vétkét eltitkolta előtte; 3. apai kötelességeiről is megfeledkezett, midőn gyermekét kolostorba küldötte. Ilyen alapon vigjátéki hangulatot teremteni merő képtelenség. Mert az, hogy gyermeke, Bora, a kolostorból kijutva, Mátyás király segítségét kéri és ebből néhány erőltetett vigjátéki helyzet keletkezik, Bánfi többszörösen nevetséges — ezerszer látott — helyzetbe kerül, még nem teheti vigjátékivá e mesét, mely valójában inkább komoly drámai összeütközések csiráit rejtí magában.

A mi pályázónk olyan, mint az a mesterember, a ki sok-sok „fogást” eltanult az igazi mesterektől, de midőn egy egészet kell magának alkotnia, szellemi ereje annyira cserben hagyja, hogy csak a kontárt látjuk a maga valóságában.

Szellemi színvonalának kellő jellemzésére álljon itt néhány adat. Szerinte Mátyás ellenfele Frigyes osztrák — császár. — Bekenslaher, esztergomi érsek, már 1475-ben ellopja Mátyás könyvesházát s Bécsbe viszi a császári udvarba. — Mulatságos botlás a következő. Mátyás Bánfit Rómába küldi, és hogy okvetlenül elmenjen, azt mondja neki: „Majd Budáig együtt megyünk”. Ha meggondoljuk, hogy ez Pozsonyban történik, kénytelenek vagyunk kijelenteni, hogy ez egy kissé messzemenő értelmezése annak az ismert mondásnak: „Minden út Rómába vezet”. Ehhez hasonló geographiai jártasságot bizonyít az a mondása is: „Lacrymae Christi délről Adria küldött”. Jellemző hely a következő is. Midőn Erdődy apja vallomását írásban adja át, Mátyás így felel neki:

Igaz legyen e rongytekeres,
Ha talizmánul szegzed ellenem.

Valaki ellen egy pergament-tekerceset talizmánul szegezni — a bombasztok bombasztja.

Már most azt kérjük: minő gonosz ironiája lett volna az a véletlennek, ha a bizottság kénytelen a Bánffy-díjjal egy oly darabot jutalmazni, mely éppen egy Bánfi-öst állít pellengérré

azon a szelíd czímen, hogy vigjátéki helyzetekbe bonyolítja. Szerencsére, ebből a vigjátéki helyzetből kimentette a bizottságot a 3-ik számú pályamunka, mely minden gyöngéi és izléstelen-seégei daczára magasan társai fölé emelkedik.

Hadik útja, bár „történeti vigjátéknak“ van kereszelve, nem az. Inkább megilleti az a cím, melyen a mult évszázad elején a „levanta-drámákat“ szerepeltették: „tábori, nagy vitézi játék“. A tábori kép volt a fődolog; mellette sok vitézkedés, azután egy kis játék s végül ragyogóan hanyatlott alá a lenyugvó nap a fűsfelhők mögött.

Hadik útja-ban is a vigjátéki elem a főmese mellett, azzal laza kapcsolatban van meg s bár ez a mellékes, sok helyütt elég vig helyzeteket teremt, de nem egy helyütt az operetteszerűen burlesque-nek olyan túlságaival állunk szemben, melyek csakis bohózatban volnának illő helyen. Íme, e négy elemből alakult egygyé a mi pályázó darabunk: egy érzelmesből, melylyel a vitézi, a vigjátéki és a bohózatos társul.

Írójának írói tulajdonságai is ilyen vegyesen jelentkeznek. Az érzelmesnek jól eltalált hangja mellett a költőiség igaz accordjai érintik füleinket, viszont vannak helyei, hol szójátékai kétségbe-ejtően laposak, párbeszédei untatóan hosszadalmasak, szellemes-kgdése köznapi. Legügyesebbnek akkor látszik, midőn hangulatos helyzeteket kell teremtenie. Meg vagyunk győződve, hogy a II-ik felvonás, mozgalmas tábori képével, csatajeleneteivel, temetési episdjával hatást fog a színen kelteni, bár Hadik és Leonora nehézkesen mozduló jelenetei csonkitani fogják a hatást. Kivá-natos volna, hogy a zárjelenet egypár vig helyzetének teljes érvényesülése érdekében Hadik és Leonora jelenetei öszzébb vonassanak.

A legnagyobb baja e darabnak, hogy tulajdonképi jó cse-lekménye nincs, csak helyzetei, episdjai vannak. A keztyű-ane-kdota magában véve oly sovány tárgy, hogy ez nem egyéb külső alkalomnál egypár érzelmes-vig-bohózatos jelenet megcsinálására egy oly darabban, melynek továbbfejlesztésre alkalmas központi cselekménye nincs. A darab meséje igazolni fogja állításunkat.

A történeti háttér az, hogy a hétéves háború osztrák vezé-reit, Laudont, Daunt, Frigyes hadai egyik csatavesztésből a másikkba kergetik. A kérdés az, — miután Frigyes levele a keztyűk ügyében nyílt sértésnek látszik, — hogy kit küldjenek el Berlinbe a keztyűk párjának elhozása czéljából? Az osztrák vezetőférfiak magyar-gyűlöletből se Nádasdyra, se Hadikra nem mernek, nem akarnak gondolni. Az udvari ármány főmozgatói: Lacy, a haditanács elnöke és Khevenhüller főudvarmester. De itt megjegyezni kívánjuk, hogy ez a két úr, jelen formájában, teljességgel nem illik Mária Terézia udvarába. Mint az abszolút

hülyeség képviselői, a gerolsteini nagyhercegnő környezetéből tévedhettek ide s nagyon kíváncsiak, hogy operette-alakok helyett vigjátékiilag élvezhető személyekké alakuljanak át. Mi azt hisszük, ha hülyeségük nincs ennyire túlozva, felsülésük is inkább fog vigjátékiilag hatni, mert végre is az ostoba ember fölsülését mindenki biztosra veszi, s ha mint ilyenek járnak pórul, fölsülésükben nincs semmi meglepő, míg ha fontoskodó furfangjuk egy még leleményesebb női furfang elől volna kénytelen háttérbe szorulni, nem a hülyéket szánnók, hanem az önhitteket nevetnök ki. A női furfang diadala is nagyobb, vigjátékszerűleg tisztább, ha ellenfelei eszén túljárnia nem lesz oly könnyű dolog, mint a jelen esetben.

Az udvari cselszövény Hadik elküldetését akarja megakadályozni. Leonora, Althan gróf özvegye, a visszautasított vonzalmú asszony, hogy Hadikon bosszút álljon, kieszközli — a színpalak mögött — a királynénál, hogy éppen Hadikot bízzák meg a Berlinbe küldendő katonai expedítio vezetésével. Ez a kiküldetés látszólag sokkal nagyobb csapás Hadikra, mint kitüntetés. Sokszor halogatott menyegzőjét ugyanis épp most akarja megtartani, mert biztosra veszi, hogy nem őt fogják a had élére állítani. Leonora csak erre várt. Hogy miként tett szert Mária Teréziánál ily nagy befolyásra, azt ugyan sohse tudjuk meg, de a parancs szerint Hadik épp a nászúton tartozik elvonulni Bécsből. Így Leonora nemcsak Hadikon, hanem a fiatal menyecskén is bosszút áll, magát pedig abba a kellemes helyzetbe gondolja juttatni, hogy a táborban sikerülni fog hozzáférközni Hadik — szívéhez.

Hogy a *szívét* keresné Hadiknak, ezt könnyű kétségbevonni. De ha két lény fakadó boldogságát akarja tönkretenni, a legnehezebb az lesz, hogy miként válják a darab további menetében komoly dráma helyett vigjátékká? Pályázónk ezen ügy segít, hogy az I. felvonásban egy másik szerelmi történetet is mozgósít: Erdődyt Francziskához, Hadik fiatal feleségéhez. E két szerelem különbözőségéből kellene a vigjátéki mesének továbbszövődni és kibonyolódni, ha ugyan akár az egyiknek, akár a másiknak komikai alapjai volnának. Pályázónk mesterkéltén csinálja meg tehát a komikai alapot azzal, hogy éppen Leonora nem tudja meg annak a helyzetnek megváltozását, melyre egész ármányát alapította.

Leonora ugyanis arra számít, hogy a fiatal Hadikné nem fogja férjével megosztani a hadviselés fáradalmait; aztán Erdődy is más csapattesthez helyezteti át magát, csak hogy Bécsben maradhasson, mint Francziska udvarlója. Milyen könnyű lesz pletykába keverni Erdődyt és Francziskát, s milyen könnyű lesz ezen a réven Hadikot is a maga számára megkaparítani.

Egy ilyen fajtájú női szerelem s egy ilyen gonosz célzatú női ármány bajosan illeszthető vigjátéki keretbe. Ez volna azon második nagy hiba, melyen alaposan javítani kellene pályázónknak és ez tán annál könnyebb lesz, mert a II. felvonás teljesen új helyzetből indul ki: Francziska nem maradt Bécsben, hanem együtt van férjével a Berlin előtti táborban, Erdődy is itt van. A legkülönösebb a dologban az, hogy e fontos változásokról éppen az nem tud semmit, ki a vigjátéki mese főmozgatója, maga Leonora. De ki fogja elhinni, hogy a mit tán egész Bécs tudott, azt éppen Leonora nem tudhatta meg? Ez nevetségesen szárnalmas, de nem vigjátéki helyzet. A hallgatóság tudja a felülést s azért a vergődő Leonorát az aggodalom egy nemével tekintí, mely szintén nem illik be a vigjátéki hangulatba.

Nem is történik semmi az egész II-ik felvonásban, a mit épp e furcsa helyzetből folyólag vigjátékinak lehetne mondani.

Leonora mint markotányosnő jön a táborba. Elmondja a maga hazugságát, mint bécsi pletykát s sejtelve sincs arról, hogy a bécsi szereplők jelenlétökkel bizonyítják a pletyka hazug voltát. Hadikban van annyi gavallérság, hogy meggyaláztatás helyett csupán megszégyenítésben részesíti Leonorát, s midőn neje odatéved e jelenethez, úgy tünteti föl a dolgot, mintha Leonora nem ő utána, hanem Erdődy után jött volna a táborba. A további jelenetek furcsasága, ízléstelensége: Leonora elszállásolása, Kússten és Erdődy megjelenésük tényében mind azt mutatják, hogy a vigjátéki mese fonala elfogyott s így nincs semmi legombolyítani való.

És mindezek daczára a III. felvonás két képre oszlik. Ezt a vigjátékot valósággal nem is lehet egyébbel három felvonásúvá bővíteni, mint éppen — episodokkal.

Az első képen a táborhelyen fölébredt Leonora elméledik előttünk. Azt hiszi, hogy Hadik tette tönkre jó hírnevét. Az igazság az, hogy maga tette tönkre, ha ugyan volt azon valami sok tönkretenni való. Elhatározza, hogy megmenti a megmenthetőt. Különös, hogy nem a rosszlelkűsége bántja, hanem csak az, hogy nevetséges helyzetbe jutott. Ezzel a komoly monológgal azonban semmiképen se áll szerves összefüggésben Dobos Duda közemberrel való mókázása. Csakhamar eltávozik a színről, — kissé prózai okból: megmosakodás céljából -- hogy lehetővé tegye Kússten, Duda és Erdődy mókázásait. Leonora újabb megjelenése szamaraktól vont talyigájával (egy későbbi, bizonyára nagy hatásra számító jelenet távlatait tárva föl előttünk . . .) alkalmat ad arra, hogy Leonora és Erdődy megszabaduljanak a „Keuschheitscommission“ pipogya elnökétől, Kússtentől, ki a közelgő ellenségtől való ijedtében a talyigára kap és elragadtatik a színről.

A Leonora és Erdődy párbeszédéből keletkező új helyzet nem volna rossz, ha a közönség nem látna be a durva szövedékbe, s ha nem tudná, hogy itt szándékosan kevergetik a gombolyag lefutott szálait azzal a szándékkal, hogy elhitessék vele: van még lebonyolítani való. Midőn a dolgot teljesen tisztázni lehetne, rohanva jönnek a magyar tábor katonái, hogy kimentsék az ellenség kezei közül Leonorát és Erdődyt. Ugyanis Kússten a maga szégyenletes megfutását azzal igyekszik kimagyarázni, hogy az ellenség elől szökött meg. A hazugság kiderül ugyan, de viszont Hadik e tényből arra következtet, hogy a fiatal pár szándékkal csinálta mindezt, hogy tanúk nélkül egyedül maradhassanak . . . Leonora megsértődve távozik, de az éppen ideérkező Francziska megígéri Erdődynek, hogy rendbe fogja a dolgot hozni.

Most azután, hogy a cselekmény zsákutczába jutott, sorra kerül a berliniek keztyűs küldöttsége. Majd megjelenik Kússten is, ki megkéri Leonora kezét. Leonora egyelőre csak védelme alá helyezi magát. Együtt fölszállnak a számarfogatra, hogy a haza távozó magyar tábor mögött így jussanak ők is haza Bécsbe. Ez operetteszerű felvonásvég vastag komikumát azzal tetézi Hadik, hogy Erdődyt örül a talyigára parancsolja. Duda a szamarak közé csap, mire nemcsak a számartalyiga, hanem a magyar tábor is útnak ered!

E jelenet izléstelenségeiből fogalmat alkothatunk arról, hogy pályázónk minő eszközökkel akar komikus hatást elérni. A második képből ismét csak epizódok válnak ki. Hadik bevallja Leonorának, hogy mit akart:

Megmutattam az örvényt,
A mely felé haladt az útja önként.
Kegyed elszédült. E megborzásban
Kijózanodás és sok tanulság van.
Most már aczélos szívvel kelhet útra:
Jövőjéért megbűnhődött multja.

— — — — —
Első lépés, hogy Kússtennel szakít.

Miután Leonora megtudja Hadiktól, hogy Erdődy nem is sejti a berlini táborba jövetelének igaz okát — a hullámok elsimulnak. A keztyű-ügygyel való fölsülés; Lacy és Khevenhüller fölsülése; végül Kússten fölsülése némi mozgalmasságot hoznak e képbe, melynek unalmát mindamellett nagyon fokozza az a körülmény, hogy a hallgató minden titkot előre tud.

És mind e fogyatkozások daczára: ha Kússten egyénisége, bujkáló jeleneteivel egyetemben természetesebbé, emberiebbé válik és a Keuschheitscommission operetteszerű szerepeltetése módosításokon megy át; ha a két udvaronc alakja jobban fog be-

illeszkedni Mária Terézia udvarának finomabb légkörébe; ha a két testőrt nem szerepelteti 1757-ben, midőn tndvalevőleg a testőrség felállítását kimondó decretum is csak három évvel későbbi keletű; ha hosszadalmas párbeszédeit megnyesegeti, szójátékainak legalább felét kimustrálja és a számártalyiga-jeleneteket elhagyja, oly darabbá válhatik vigjátéka, melyen a jobb ízlésű közönség se fog megbotráncozni, bár alig hiszszük, hogy még ez esetben is, sovány cselekménye miatt, értékes vigjátékká alakulhat át.

A bíráló bizottság, egyhangú határozattal, arra kéri a tek. Akadémiát, hogy a Bánffy Dezső-féle 1200 korona pályadíjat, mint viszonylag. legjobb darabnak, a *Hadik útja* cz. vigjátéknak kegyeskedjék odaitélni.

Jelentés az 1903.évi gr.Teleki-pályázatról.

(Felolvasta Bánóczy József lt. a márczius 19-iki összes ülésen.)

Az idei Teleki-pályázatra, mely tragédiára volt kitűzve, 16 darab érkezett be. A IV. számút szerzője visszavette s így a bíráló bizottság, melynek az Akadémia részéről Jókai Mór, Gyulai Pál, Bánóczy József, a Nemzeti Színház részéről Gyenes László és Mihályfi Károly voltak tagjai, 15 pályaművet bírált.

Nem volt kellemes föladat, az bizonyos. Mert azt körülbelül megszoktuk, hogy az akadémiai pályázatoknál csak elvétve találkozzunk értékes vagy a színpadon beváló művel. Annyi a színház a fővárosban s ezzel annyira megnövekedett a kereslet a jobb darabok után, hogy a szerző nem kénytelen immár két esélynek tenni ki magát: az Akadémia és a közönség kritikájának. Így lett az akadémiai bíráló is várakozásában szerényebb, reményeiben tartózkodóbb. De ily sovány termésre, mint a mostani, mégsem voltunk elkészülve. Kevés magú a kalásza, vagy a szalmája. És sok a gyom és a pipacs.

Hat darab kritikán alul van: *Az arany szárnyán* (IX. sz. és *Ilonka* (I. sz.) értéktelen népszinmű-kísérletek. A *Frater György* (XIII. sz.), *Zács Felicián* (V. sz.), *Markházi Pál* (XI. sz.), és *Valpó* (II. sz.) történeti tárgyú tragédiák volnának. Ez utolsó nincs is egészen letisztázva s a füzetben felejtett jegyzetek azon elkeseredett harczról tanúskodnak, melyet szerző a mértékkel és rimmal oly sikertelenül folytatott. Igazán nem ártana, ha ez urak legalább pályaműveik külső formájára illő gondot fordítanának.

A többi darabról némi méltánylással szólhatunk. Az *Elárvult lant* (XIV. sz.) a Rákóczi-korba helyezi lehetetlen meséjét, melyet

hiába igyekszik közbeszótt s nem éppen rossz verseivel elfogadhatóvá tenni. A *Vetélytársak* (VIII. sz.) egy sablonos dolog, gyakorlott nyelven, de gyarló kivitelben, a rátermetség minden igaz jele nélkül. *Dósa György* (VI. sz.) sok igyekezettel van megcsinálva, de szerzője nem tud még az olvasmányaira való ráemlékezéstől szabadulni. Julius Caesar, III. Rikárd, Macheth, az Orleánsi szüz elég sűrűn felbukkannak, nemcsak a szólásokban, hanem a cselekvény vezetésében is; a nyelvet sem kezeli kifogástalanul; 27 színváltozása pedig mutatja, hogy még technikája is kezdetleges. A *Miria* (X. sz.) orosz történet, mely elég józanul indul, de hova-tovább rémdráma lesz belőle e műfaj minden lehetetlenségével, ethikai és esztetikai undokságával; szerző hihetőleg valami orosz rémregény hatása alatt állott. El sem képzelhetni, hogy darabját magyarul írván, micsoda közönség lebegett előtte. Igazán kár ügyes és fordulatos nyelvéért. A *IV. László király* (VII. sz.) egy ideális lelkű, de elegendő ok nélkül hirtelen züllésnek induló királyt és egy természetellenesen gonosz anyakirálynét mutat be a pszichológiai megokolás és az erkölcsi valószínűség teljes hijával. Technikája is annyira fogyatékos, hogy a tragédiának még fontosabb személyei is minden rázkódtatás nélkül tűnhetnek le a színről. Egy pár sikerült vonásáért s elég lendületes nyelvéért egyik társunk erre adta szavazatát. Az *eretnek* (XV. sz.) Bresciai Arnold tragédiáját mozgalmasan mutatja be, de a Somló Sándor Fra Girolamójának hatása alól nem tud szabadulni. Hősében nincs világosság, sem valószínűség s azért nem is kelt részvétet. Női alakjai élettelenek és érdektelen abstractiók. A darabot mozgó eszmékben sem hiszünk s a harez, melyet keltenek, hidegen hagy bennünket. A *Frangepán Imre* (III. sz.) tudtommal másodízben pályázik s nem vagyok bizonyos benne, hogy a darab most értékesebb-e? Első felvonása sikerült expositiót ad. De azután mindjobban előtérbe lép a szerelmi történet, mely pedig az ellenséges pártok harezát nem összekapcsolja, hanem inkább összebonyolítja, holott lényegileg mégis csak episodszerű, a mennyiben nála nélkül szintügy megeshetnék minden. A darab éppen nem üres; sok benne a cselekvény s Frangepán nem tragikus ugyan, de nincs hősi magatartás nélkül. Nyelve is végig emelkedett, több helyütt költői s az egy bíráló ezt akarta a többiek fölött kitüntetni.

Az is hozzá tartozik e pályázat esélyeihez, hogy a viszonylag legjobb darabot a kítűzött feltételek azon pontja zárja ki, mely szerint „az e jutalomért pályázó szomorújátékok mindenestre versekben legyenek írva“. E mű a XIV. sz. *Az asszony*, tragédia négy felvonásban. Nem hibátlan sem szerkezetben, sem jellemzésben, alakjainak is csak egy része él eleven életet; de dialogja — melyen erősen érzik, a mit éppen nem szemrehányás-

kép constatólok, az ifjabb Dumas hatása — kitünő, a cselekvény biztos kézzel van fölépítve s a darab általában végig érdekes és igen csekély rövidítéssel színpadra vihető. Az öt bíráló közül négy egyetértett abban, hogy ennek a díjat kiadná, ha a pályázati feltételek világosan nem tiltanák.

Igy nem marad egyéb hátra, mint arra a darabra térnem, melyet nem azért hagytam utólsónak, mert aránylag a legjobb, hanem azért, mert aránylag a legkevésbé rossz.

Ez a XII. sz. *Agrippina*, történeti dráma 3 felvonásban; jeliséje „In magnis et voluisse sat.”

Nero szereti Poppaeát s nőül akarja venni, de mert anyja, Agrippina, ezt ellenzi, a császár Tigellinus tanácsára — ki ura romlását akarja, hogy maga lehessen császár — hajlandó az anyját megöletni, különösen hogy kedvese is ravaszul erre ösztönzi. De Agrippina kézre keríti Poppaeának egy levelét, melyben ez Plautust magához hívja s elhiteti a fiával, hogy Poppaea azt férjének, Ottónak írta, hogy Nerót trónjától megfosztja. A megijedt császár őrizet alá helyezi Poppaeát s kibékül az anyjával.

A jól megrajzolt, mozgalmas kép nem éppen sympathikus, de nincs drámai erő hiján; gyakorlott kéz eregeti a szálakat, melyeknek bonyolításából erős összeütközések keletkezhetnek. Nyelve is ügyes és színes.

A II. felvonás elhibázott technikája azután egyszerre megakasztja a darabot fölmenő útjában. Tigellinusnak és czinkosának, Anicetusnak érdekükben áll Poppaeát ártatlannak feltüntetni, hogy Nero és anyja elpusztuljon; azért egy körmönfont tervet ajánlanak Poppaeának, mely szerint hívassa magához Plautust s ölesse meg; azután hazudja Nerónak, hogy azért tette, mert Plautus összeesküdött Agrippinával Nero ellen.

S az egész fölvonás csakugyan programszerűen lebonyolítja előttünk, a mit már előre tudtunk, s vége az, a mint a szerző körülbelül megjósolta: Nero kibékül kedvesével s halálba küldi az anyját.

De — s ez a harmadik felvonás tartalma — Agrippina nem halt meg; visszajő, nyíltan vádolja Anicetust, hogy életére tört; de őt meg az a vád éri, hogy Nerót akarta megmérgezni. Nero ezt nem hiszi s le akarja szűni az anyját, de nincs hozzá bátorsága, — előhívja Anicetust: az leszúrja.

Igy a darab egészen másképp fejlődik ki, mint a hogy megindult. Agrippina megérdemli a halált s a többszörös gyilkos és házasságtörő asszonyt, ki mindezzel saját fia előtt kérkedik, nem érheti nagyobb büntetés, mint az, hogy fia által hal meg, a kiért oly szörnyen vétkezett. Ámde Agrippina tragédiáját így nem lehet a többiből kikapcsolni. Agrippina nem cselekszik a darabban, csak hol méltósággal, hol gyűlölettel tiltakozik, vádol

és átkozódik. Nem ő a darab hőse, nem ő áll előtérben s azért az ő halála nem is vethet véget a darabnak.

A föladat az expositio szerint ez volt: Nerót tönkre tenni környezete és saját tettei által; de nem az, hogy előttünk bűnhődjék Agrippina, ki mindettől távol áll, s a kinek tetteit nem látjuk, csak emlegetik.

Az Agrippina tehetséges és gondolkodó ember műve, de drámának nem jó s azért a bíráló bizottság többsége három szóval kettő ellen abban állapodott meg, hogy a beérkezett műnek egyikét sem találja jutalomra érdemesnek s így az ügyrend 159. §-ának alkalmazását javasolja.

Jelentés az 1902—3. évi gr. Karátsonyi-pályázatról.

(Felolvasta Négyesy László lt. a márczius 28-ikán tartott összes ülésen.)

A gróf Karátsonyi-jutalomért 1902—3-ban komoly drámai művek pályáztak. A bíráló bizottság *Heinrich* Gusztáv r., *Rákosi* Jenő, *Herczeg* Ferencz, *Kozma* Andor és a jelentéstevő l. tagokból állott és 48 művet vett át.

Semmi sérelem az igazságon nem esik, ha e tömegben *Az elrabolt menyasszony*, *Az erőszak*, *Margit*, *Mai asszony*, *Mária*, *Testvérek*, *A lázadó*, *Vergődés*, *Renée*, *A flirt*, *Minta-nevelőnő*, *Honleányok* című és 3., 7., 8., 15., 20., 26., 32., 35., 36., 37., 47., 48. számú darabokat, kerek számban egy tuczatot, részben mint becsületes, de gyermekes kísérleteket, részben mint léha vagy durva tákolmányokat s általában az írástudatlanság bizonyítékait figyelmen kívül hagyja a jelentés.

Az örültek, *Czelder Orbán*, *Napkeleti éjek*, *Hannibál*, *A lidércz*, *Petronius*, *Palotától kolostorig*, *A megoldás*, *A lélek nagysága*, *Judith*, *A talizmán* című és 2., 6., 9., 11., 12., 14., 18., 19., 27., 34., 40. számú darabokban már meg-megüti fülünket egy eltévedt hang a tragoediák symphoniájából, dereng némi ösztöne a drámai érdeknek, felöltik egy-egy eszmeféle, vagy egy problema; de mindez töredékes, kifejtetlen, megoldatlan marad és összezavarodik részint az inventio erőtlensége, részint a szerkesztőkéesség hiánya miatt, részint pedig s legtöbbször már a nyelvi kifejezés lapossága, közönségessége vagy zavaros volta miatt.

Vagy a gondolati tartalom erősebb, vagy a jelenetezés és a dialog ügyesebb *A patrióta*, *Judit*, *A jelöltek*, *Lélek-vándorlás* című és 10., 22., 29., 46. számú darabokban, melyek külön-

ben szintén rossz színművek s nem kívánják meg az egyenkénti jellemzést.

Ha e 27 darabról, az egésznek több mint feléről, nincs több szavunk, az csak annyit mond, hogy az idén is megjelent a pályázatok elmaradhatatlan tartozéka, az absolute becsnélküli darabok rendetlen csapata. Soha a pályázatot ezekből megítélni nem szabad, hanem csak a figyelembevehető darabok színvonalából.

E tekintetben pedig a bizottság egy örvendetes tapasztalatot tett, nevezetesen azt, hogy a drámai fölépítés tekintetében pályázóink sokkal nagyobb ügyességet mutatnak, mint még néhány évvel ezelőtt, technikai szempontból a haladás kielégítő s a szerzők tudnak már színpadra írni.

Ez a megjegyzés azonban nem vonatkozik mindarra a darabra, a mely egy vagy más szempontból külön említést érdemel; sőt a még említendő művek egyrésze készakarva lemondott a színi hatásról s inkább csak drámai költemény akart lenni. Ez fontos körülmény olyan pályázatnál, mely egyenesen a színi repertoire gazdagítására alapított s a színszerűséget megköveteli. A mostani pályázaton a hatásosan megszerkesztett drámák mellett számos olyan compositio is van, mely nem drámai compositio, hanem gondolati tartalmat kíván tolmácsolni dialogizált képek sorozatában. — S valamint erre nézve ellentétek vannak, épp úgy vannak a minták, az iskolák és a modorok tekintetében. Az észak és dél, a nyugot és kelet, a mult és jelen, haza és külföld, Ibsen és Echegaray, Maeterlinck és Gorkij, Vörösmarty, Madách és Herczeg, Scribe és Cyrano de Bergerac és mások hatása többé-kevésbé visszatükröződik a pályázat darabjain. Csak eredetiség van kevés.

Előbb a drámai költeményekkel végzek. Figyelemreméltó ezek közt három van; mind a három művelt elme munkája, mind a három versben és gyakorlott dictióval szól.

A *Hiszek egy Istenben* (1. sz.) úgynevezett drámai életrajz, afféle életbölcseleti dráma az emberi élet értékéről és hivatásunknak az isteni gondviselés paizsa alatt erőnk szerinti betöltéséről. Gondolati tartalom és forma tekintetében az önállóbb darabok egyike, de hősében sem szenvedély, sem elég érdekesség s a drámai erő vékonyan csörgedez a mesében, melynek személyei is kettő kivételével jóformán jelenetenként változnak. A darab téttele sem az expositióban felállítva, sem a cselekvénybe fektetve nincs, inkább csak az elég magvas előszóban és a személyek dialogjában található meg. Jeleneteiben, melyek többnyire idylliek, vannak az életből ellesett, olykor kedves vonások; a szerzőnek erősebb a megfigyelése, mint a képzelete. Az inkább ethikus, mint pathetikus dráma takarosán van verselve.

Szintén gondolati értékre törekszik *A halhatatlanság útja*

cz. drámai költemény (13. sz.). Hőse az elítélt Sokrates. A sátán (kakodaimon) a maga győzelmét tekinti e lángész és nagy jellem külső bukásában, s midőn Isten követje, a nemtő ellentmond, fogadást ajánl és álmot bocsát Sokratesre, látományokban eléje vezeti Seneca, Tasso Rousseau, Byron és Széchenyi sorsát, hogy maga Sokrates döntse el: vezet-e célhoz emberi törekvés és van-e jutalmazott erény és igazság. Sokrates a sátán szavaira már-már csüggedni kezd, de a nemtő megerősíti hitében, hogy porrá csak az lehet, a mi por vala s az eszme örökösen marad új nemzedékekre. Sokrates felüdülve ébred fel utolsó földi álmából s derült bölcsességgel oktatja és vigasztalja barátait és családját, s így fogadja halálát. — Az egész darab inkább okoskodás, mint dráma; a kiválasztott alakok sem elég teljességben, sem elég jellemzően nem képviselik az emberiség erkölcsi és szellemi erőfeszítéseit és katastrópháit; gyengén is vannak rajzolva, a nemtő érvelése halvány szót állít a sátántól bemutatott tények ellen s a hallgatót nem győzik meg eléggé. Nemes és meleg lendület van a darab végén Sokrates társalgásában övéivel és halálában. A komoly dictiót jó verselés emeli.

E gondolati irányú drámai költemények közt legdrámaibb s viszont a szorosabban vett drámák közt költői becsvágy tekintetében egyik legfigyelemreméltóbb darab az *Ész és erő* (25. sz.). Allegorikus dráma a Herakles mythológiájából szerkesztve. Az erő Herakles, az ész Iolaos, a ki kormányozza és nagy célokat tűz eléje. Egyik a másik nélkül semmi. Herakles szerelméért Iole és Deianeira versengenek egymással, Iolaos, az ész, pedig verseng mind a kettővel, hogy Heraklessel nagy tetteket végeztesse. Mindez vesztét okozza a hősnek, Deianeira utána öli magát, míg Iole életben marad, hogy életet adjon Herakles magzatának; ennek reményében Iolaos is életben marad, mert lesz kit vezetnie. Az erő megtermékenyítette a gyöngeséget, a szeretetlen kétkedés (Eurytos) szerető leányát, s a lelkes ész tovább fogja vezetni az új életre kelt erőt. Az allegoria elmés, a dictio bravourosan rimelt verseiben gyakran szellemes, de az egészben nincs igazi hév és igazi tragikus hatás, noha tragikusan végződik a darab. Az alakok kisszerűek, Herakles maga roppant esetlen alak, éppen az allegoria érdekében csupa erő, szinte ész nélkül, pusztá báb az Iolaos kezében; eszméi, törekvései csak Iolaosnak vannak, míg a kinek a fejére megy a játék, annak semmi önálló akarata. Herakles irdatlanlansága helyenként visszataszító, maga alig különbözik néhol egy csavargótól. A szerző azt hirdeti jel-igéjével, hogy az író ne kövesse ezt vagy azt a nagy író, mert neki nem áll jól, a mit más mondott, adja csak a maga lelkét, akkor lesz hatás. Ez igaz általában, de a darabra nézve nem látom igazolva. A szerző az antik tárgyat nem akként dolgozta

fel, mint általában szokták, szakított a stilszerűséggel. Nem bánom. Ha sikerül neki komoly czélra is travestált modorban költői hatást elérni az antik mythológiával, s a maga romantikus világnézetét vagy decadens hangulatát, a maga külön humorát vinni a költői hagyományba: mind helyes; de ha csak a travestiát látom, az író sajátos erejét nem, akkor azt veszem észre, hogy a stilt elrontotta, de nem pótolta mással. E darab pedig travestálja a görög tárgyat, a romantikus vígjátékok keresett rimű, szellemeskedő hangjával keveri az antik hangulatot, középkori és modern képzeteket visz belé ok nélkül. Majdnem mesterien ügyes nyelvét ilyen stíltelenségek tartítják: „Hős vagy, tudom, e győzelem elárul... Miként egy vers a mesterdalnokot”. „Már engedelmet kérek.” „Prókátorod, Herakles, rosszul érvel.” „Dühének s erejének nincsen mása: Péppé silányít karja egy csapása!” Ilyen germanismus is: „Eurystheuson bosszút állasz, *S ha százszor* koczkatatnád életed.” És ilyen rímek: „Mert én, kiért a félvilág bolondul, Téged szeretlek lángolón, bolondul!” Vagy:

„Óh, Iole, mily fönséges volt a csók!
 És vállamon e bársonyos kacsók
 Parányiak bár, mégis nagy hatalmok!
 És kebleden a részegítő halmok...”

„Hallgass el, bestia“, rivall egyszer Deianeirára a baldokló Herakles. De e nyelvi modernségek és darabosságok mellett még bosszantóbban modern alak Eurytos, Oichalia királya, még pedig igazi hétköznapi frater, legfőlebb operettebe való. E mesterkelt romantika és modernség ismét egy iskola hangja, nem önálló erős költői egyéniség világnézete. De az allegoria nem is teljes, Iolaos, Herakles, Eurytos mind világos jelentésű alak, Iole kevésbé, Deianeirát azonban nehéz allegorailag magyarázni. Egészen a darab az egész pályázaton a legfigyelemreméltóbbak egyike.

A szorosabban vett szindarabok közt egy sorozat előtt gyorsan elhaladhatunk. Van ezek közt egy népszínmű, *A Farkasok* (24. sz.), tuczatmunka; motivumait a falusi zsidóúzsorás, az eltévedt nyugta, a tönkretett ember fiának szerelme az úzsorás lányába, rablógyilkosság gyanujába keveredés és tisztázódás adják; személyei csupa ismert típusok, színvonala alacsony. Francia tárgyú *Az idegen* (28. sz.). Pusztá mese, gondolati tartalom nélkül; a szerelmével egy grófnőt üldöző herczeg gonoszsága tűzött. Szövevénye — egy rémtörténet — mai nap már érdektelen. *Bolivár* (30. sz.), miután kiküzdötte hazája szabadságát, a körülmények erejénél fogva oda sodródik, hogy dictatorrá lesz, de midőn erre barátai és neje is ellene fordulnak, számkivetésbe megy. Anyagának drámai elemeit nem aknáztá ki a szerző, alapgondolata sem tiszta, verselése numerustalan és nyelve gyöngé.

Minden jó, ha jó a vége (4. sz.) regényes motívumokból szőtt történeti háttérű s a vigjátékhöz közel álló színmű olasz történelmi háttérrel; nem tehetségtelen fő műve, leleménye kedves, de nem új, jellemei halványak; prózája meglehetősen ügyes. — A *Különböző utakon* című polgári színműnek (4. sz.) van lélekatanilag igazolható indítéka: a szerelem nélkül egybekelt házások akkor veszik észre, hogy tulajdonkép megszerették egymást, mikor másfelé akarják keresni boldogságukat: nyelve is folyékony társalgó próza, de különösebb erő sem alakjaiban, sem cselekvényében, sem nyelvében nincs. — A *Klára* cz. modern társadalmi tragoediában (16. sz.) legjobb a dialog, mely egyes jelenetekben éles és metsző; de a darab hősnőjének tragoediája ok nélküli, méltatlan és brutálisan bántó. Az alakok nem egyének, hanem sablonok, bizonyos álláspontok egyezményes képviselői és szörnyen egyoldalúak. Egyfelől élvhajhász, cynikus nép, másfelől szavaló hyperidealisták. Mintha a tragikai erőt túlzások pótolhatnák.

Magyar történelmi dráma az *István herczeg* (39. sz.) dróton rángatott bábalkjaival, széles és lapos párbeszédeivel, néhány jobb gondolattal is, de mélyebb felfogás és historiai szín nélkül. — Az *utolsó Zách* (17. sz.) történeti tragoedia; csak a magyar historiai verses dráma sablonjaival dolgozik ügyesen, de erőtlenül; az ifjú Zách, midőn Budára ér, hogy bosszút álljon kiirtott családjáért az Anjou-házon, beleszeret Mária királynőbe; ezzel megvan a collisio, de küzdelem nincs, a hős tehetetlenül vergődik két érzelem közt; Kis-Károly veszte után kardjába dől. Tragikus hős volna, de nincs hozzá lelki nagysága. — A *nádor fia* (45. sz.) regényes színmű kedves leleményű romantikus szerelmi történet. A nádor legifjabb fia, hogy elnyerhesse a doge lányának kezét, huszárosan megostromolja és beveszi Trevisot, a magyarokkal szövetséges várost; itt azonban atyja elfogja és Visegrádra viszi; oda jön Velenczéből szökve a doge leánya s a meggondolatlan ifjúnak kegyelmet kér és nyer. Nem nagy igényű, de részleteiben is sok helyt rokonszenves darab, kissé gyakorlatlan versekben. — A *Karácsony György* (21. sz.) a XVI. század híres népbolondítóját, a fekete embert teszi hősévé, a ki a török ellen toborzott népet Debreczen ellen vezeti s ismeretlenül megfojtatja természetes atyját, a debreczeni főbíró, mikor pedig a török, a kit nem tud elbolondítani, ellene fordul s ő utolsó hősi fölbuzdulásában szembeszáll a végveszéllyel, akkor már késő, a nép is ellene támad és agyonveri. A darab tehetség műve, kivált nyelve mindvégig velős, nincsenek benne üres bombastok, jó magyarságú, lendületes és igen jó iskolára való; a mellett érezni benne éppen a debreczeni kálmínista népszellemből valamit; a szerző verselni is jól tud s megmegüti a tragikus hangokat; egyes jelenetei hatásosak lennének

színpadon is, kivált a tanácstermi jelenet. De a darab szerkezet és jellemzés tekintetében gyöngé alkatú. Hőse bonyolult karakternek van gondolva, de nem sikerült jellemében egy élő alakká olvadniok az ellentéteknek és végzetes tettei nincsenek eléggé motiválva. Igazi törés, tehát tragikus elváltozás alig is van jellemében, hisz már eleinte is ámitónak mutatta magát, még pedig nem is jóhiszeműnek, inkább később lehetne annak gondolni; nem ébreszt rokonszenvet, s bukása is a Kemény Zsigmond hasonlatát juttatja eszünkbe a lebunkózott bikáról.

A hátralevő darabok általában véve írva már legalább tűrhetően vannak, előadás tekintetében irodalmi színvonalon állanak.

A *Feodora* (23. sz.) Scribe modorában írt romantikus dráma az orosz kormányrendszerbe helyezett bonyodalmakból. Megfordult már más pályázaton is. Jó routineja van írójának, jellemezni is tud valamennyire, de meséje erőltetett és száraz. Külvárosi színpadra való dráma.

A *főnségesek* (42. sz.) a szabadságharcz idejéből való tárgy. Egy felvidéki faluba egy muszka ezred vonult be, lefegyverezni a lakosságot. Nagylelkű vetélkedés támad az orosz ezredes (született gascognei nemes), a háziúr, neje, a falu bírása, a református pap és leánya közt. Végre az ezredes ott marad, miután lemondott tiszti rangjáról; a nők beleszeretnek s most ugyanaz a vetélkedés kezdődik a férj, a feleség és a hódító közt: ki legyen a nagylelkűbb. A bonyodalom katastróphával végződik; a gascognei muszka agyonlövi magát, az asszony megőrül és meghal (hát a pap leányával mi lesz?). Igen romantikus és túlzott mese, de talentum munkája.

Satirikus dráma a *Hajtóvadászat* (33. sz.). Nero idejében egy nagy színésznő ellen szövetkezik a meg nem hallgatott gazdag pénzváltó Szanballath, az irigy művésztársakkal és a megvesztegethető sajtóval, és sikerül is nekik föllépését éppen vőlegényének, egy nagy tehetségű drámaköltőnek új darabjában mindenféle aljas fogásokkal bukássá változtatni. A szívbajos színésznőt, ki eddig művészte és erénye magaslatáról megvetette ellenségeit, e csapás lesújtja és megöli, miközben ablakai alatt a pénzváltó kertjében bukása torát ünneplik alávaló tüntetéssel. A prostituált sajtó és a kulisszairigység ostromozása a classikus közegben is jelenkori vonatkozású. Lendületes satiráját nem költőietlen nyelv tolmácsolja jól verselt és elmés dialogokban. A célzat helyes, de alaptalan és hazug feltevésekből indul ki. Nem igaz az irigyek és corumpáltak szövetségének ilyen nagy hatalma. A színésznőt jórészen pártszereinek gyávasága buktatja meg, hiszen sem vőlegénye, sem jeles író és kritikus barátai nem tesznek semmit a hajsza ellen, ezek nem is cselekvő személyek, inkább a józan és jóakarató közönség képviselői; a színésznő szívbaja nélkül

nem is boldogulna a szerző, a ki különben számos jelenetet erős hatással megcomponált.

A *Toldi szerelme* (31. sz.) Arany meséjét dramatizálja romantikus szindarabbá. Expositiójában figyelmet kelt, hogy más-kép próbálja motiválni, miért vi Toldi álruhában. Azért, mert Piroska elveszti az ő becsülését, midőn a tornajáték esélyeire bizza szívét, pedig Piroska ezt éppen Toldiért teszi. A mese későbbi folyamán nincs egységes bonyodalom és fejlődés s a dráma fordulatait inkább szavak magyarázzák, mint cselekvések és szenvedélyek viszik. Dialogjaiban elég szellemes sophista. Van egy pár költőien gondolt epizódja s egy pár hatásos jelenete (pl. Erzsébet királynéval). De Piroska nem is magyar leány; Toldi közt és közte van egy botrányos jelenet, egy nyilvános édelgés, melyet a romantikus vígjátékok conventiói sem tudnak eléggé igazolni. A darab verselése és nyelve jó.

Igen sajátos darab a *Tündérország* (38. sz.) című tündéres színmű. Hunor és Magyar története van benne tündériesen stilizálva a Csongor és Tünde modorában. Különös a darab azért, mert noha tán a legterjedelmesebb és sok minden történik benne, de azok mind olyanok, mint az álomképek, tarkán következnek egymásra, lehetne több is, kevesebb is; a darab szerkezete rendkívül kúszált és önkényes, szóval igazi drámai cselekvény nincs benne: a mellett azonban a nyelv a maga nemében egyenesen kiváló. A ki ezt írta, az magába vette Vörösmarty egész nyelv-készletét, sőt sokat a Vörösmarty nyelvalkotó phantasiájából is; phraseológiája magyaros, színes, könnyű és gazdag, úgy hogy a stilista nem haszon nélkül tanulmányozhatná. De nincs meg az egészben Vörösmarty mélysége és gondolatbeli gazdagsága, sem a tündérvilág mythikus elemeinek olyan átértése, mint Arany-nál. Sok kedves és csillogó jelenet van benne s mégis az egész darab voltaképp egy nyelvvarabeszék.

Még három darab van, melyről szólni kell. Mind a három modern tárgyú és modern követelésekre számított dráma; többé-kevésbé szinpadra is valók.

A *Megújhdás* (41. sz., jeligéje: „Megújhdás az egész vonalon“) a pályázaton résztvett darabok közt a legeggyöntetűbb, következetesebb, realisabb darabok egyike, erős összettközéssel, izgató hatásokkal, ügyes kibonyolítással, prózában, de jellemző, egyénítő, határozott nyelven. Mindez inkább külső és viszonylagos előny ugyan s a tömeghez mérve tűnik szembe; de legalább van a darabnak stílje. Tartalma szerint a modern társadalomban játszik. A régi és az új idő áll szemben. Az öreg Szenttamás képviseli benne a régi időt, fia az újat. De ez csak a háttér. Az előtérben az öreg drámája folyik fiatal feleségének máshoz való szerelme, adósságai és a képviselőválasztás miatt. A vén

gavallér Szenttamásy fiatal, gazdag második feleséget vesz, a kinek hozományából rendezni akarja adósságait s tovább élni nagy lábon és úzni a politikát, mert csak azt tartja családjához méltó foglalkozásnak és a haza szolgálatának. Fia ellenben hasznos munkában keresi boldogulását, leteszi tiszti rangját, egy szegény művésznőt vesz feleségül, gazdálkodik, vállalatot alapít s végre rendbehozza atyja ügyeit is. A fiatal mostoha Ákos főhadnagyot szereti, de becsületes marad; férjétől elidegenedik, de nem hoz reá szégyent. Ezt a bonyodalmat is megoldja egy golyó, mely az udvarlót könnyen megsebesíti, s a válás, mely az egymáshoz nem valókat elkülöníti, az egymást szeretőket összehozza és a fiatal Szenttamásy okos gazdálkodása, a mely lehetővé teszi, hogy az öreg úr kiadhassa neje hozományát, sőt mandátumhoz is jusson. Ákos közgazdasági tevékenysége jobban biztosítja tehát a család jövőjét és tiszteltebbé teszi nevét, mint az öreg úri passiói és családi politikája. Ez volna a darab tendenciája, a mit el kell hinní, noha a cselekvényből nem igen következik. Az igaz, hogy Ákos gazdasági sikerei csodálatosak. Egy év alatt az adósságokkal megterhelt birtokokba valahogyan roppant befektetéseket tud ölni, sőt e befektetések gyümölcseit is le tudja szedni. Az episodikus vidéki erkölcsrajz hálás thema lenne, de torzítva van. A darab kisebb színpadra bízvást mehet, de tartani alig fogja magát, mert nincsenek állandó érdekű és erősen jellemzett személyei, sem valami sajátos érdekessége; költői értéke általában jelentéktelen.

Egészében nézve kevésbé egyenletes, de részleteiben sokkal elevenebb és költőibb, az *Erősek és gyengék* cz. darab (43. sz., jellegje: „Hazug törvények szolgálai vagyunk“). Az özvegy Bátky Miklós kamarásnak két fia van: Béla a könnyelmű világfi és István a böleselő phantasta, kit a parancsoló jellemű nagyvilági apa félreismer. István el is hagyja a házat, s együvé költözik proletár barátaival, az önérzetes szegény Bárdival és a fiúi szeretetből bankóhamisításra tévedt Vidorral; lakásuk szeretettel és humorral van tele. Itt ismeri meg István Ilonkát, bátyjának áldozatát, kivel megszeretik egymást. Apjuk azalatt elvesz egy jeles színésznőt, ki megunva az ünneplést, nyugalmas családi élet után vágyik s az új családban nem kőröszakolni, hanem kiérdemelni akarja az anya és hitves nevet. A férj posztiót akar szerezni nejének az arisztokrátiában, de rajta vesz, nejét nem fogadják be a társaságba, s a társadalmi boycott-nak legélesebb nyelvű képviselői, éppen Béla leendő apósa és anyósa, Viczay grófék, a kik a házassági szerződésben kikötik, hogy Bátkynéval nem tartanak családi viszonyt, s másfelől móríngul 250 ezer forintot raknak zsebre. Ez a jelenet maró satírával van megcsinálva és színpadon erős hatást tehet. Bátky lovagias úri

ember, nejét szereti, s ezért elüzi a léha Bélát, a kit végre is István ment meg a bukástól. Az öreg megveti az egész gögös társaságot, melyben eddig élt, s megtörve, de meg is térve megy István fia szállására, magához öleli fiát, fia mátkáját (Ilonkát) és barátait. Ezek lesznek az ő barátjai is; megosztja velök vagyonát, elfogadja világnézetüket, belátja, hogy a nagyvilág conventiói merő hazugságok és boldogságot csak a lélek függetlensége ad. István boldog, mintegy feltámadtnak tekintti atyját.

A darabban sok írói erő van. Színpadra is alkalmas, számos részlete bizonynyal jelentékeny színpadi hatást tesz. Hangelata változatos, Pikáns, idylli, élezett és izgató jelenetek érdekes változatban követik egymást. Themáját erős satírával kezeli, s dialogjában sok a verve. Jól van írva, szellemes darab. De vannak súlyos hiányai, részint lélektaniak, részint szerkezetiek. Senki sem hiszi el, hogy Bátky úgy átalakulhat. Hildának nagy befolyását ő rá el kell hinnünk a szerző szavára, de nem mutatja fel előttünk e hatás módját. Bátky jelleme három darabból van összeállítva, más elül, középen és végül. Bajos elhinni, hogy egy olyan határozott egyéniség úgy át tudjon alakulni gondolkodásában. Az ilyen nem hajlik, hanem törik. Ha gondolkodásmódja megváltoznék is, izlése nem. Hihetetlen, hogy az ő *izlése* meg tudjon barátkozni ideolog fiának új környezetével. A tétel mérlegének egyik serpenyőjét csekély súlylyal akarja lebillenteni a szerző, hogy t. i. a társaságnál többet érnek ezek a jó fiúk, a kik önhibájukon kívül talán, de semmivel sem igazolták, hogy a társadalomnak hasznos tagjai tudnak lenni, s a kik végre is a Bátky-vagyonban találnak révet. És a darab nem fogja meggyőzni a nézőket sem, hogy az elhagyott főúri társaság rosszabb, mint az új társaság, vagy hogy az utóbbi kívánatosabb. Mindenki érzi, hogy mindegyik társadalmi kör egyoldalulág és végletesen van sajtolva, s éppen nem reálisan. Igazság az egész darabban azért nincs, mert alapföltevései nem igazak: sem az arisztokratia nem olyan léha, sem a proletariátus nem olyan ideális. A nemeslelkű Istvánt nem fogja mindenki ideálnak tekinteni abban, a hogy a bátyja hibáját jóvá tette. A socialista ideologok itt bemutatott társasága pedig nem is hazai életkép, inkább orosz hatásra készült. Különben a darab több problémát akar megoldani, kissé sok is, a mit felölel, de az ellentétek szembeállítására minden túlzás ellenére is igen szellemes és főtételében izgalmas, helyenként bravouros hatású drámát tudott a szerző alkotni, melynek ereje főként egyes jeleneteiben van, nem egész compositiójában.

A *szerető* (44. sz., jeligéje: „Gyarlóság, asszony a neved“) a pályázatnak drámailag legmegérleltebb darabja. Pethő Loránd ellenzéki képviselő az ország ügyei mellett nem szentel elég

gyöngédséget nejjének, a ki unatkozik és szeszélyeskedik. E helyzetet kiaknázza Tabajdy kormányparti képviselő, egy hivatásos nőcsábító és elcsábítja az asszonyt. A férj elmés csellel bizonyosságot szerez a dologban s a kelepezébe csalt nőhódítót kényszeríteni akarja, hogy vegye el nejét. Tabajdy már-már kihazudja magát, a mikor a nőt a benne felébredt undor, bűnbánat és hitvesi szerelem arra indítják, hogy leálczázza a csábítót s bevallja saját bűnét. Pethő most leszámolásra készül, még pedig ott helyben, a lakásán, az asszonyt kiküldi s négyszemközt akar pisztolyra életre-halálra megverekedni Tabajdyval, de az asszony becsülete végett előbb leveleket írnak, hogy öngyilkosságot követek el. Mikor felállanak, közbefut a nő, a maga megölését követeli férjétől s miután hiába könyörög, végső felindulásában arra a gondolatra, hogy férje lehet az áldozat az alávaló becsület-rablóval szemben, kiragadja Tabajdy kezéből a pisztolyt s lelövi. „Megöltem a bűnömet!” — kiált fel. Tabajdy hang nélkül össze-rogy és meghal. „És én újjá születtem” — szól ismét az asszony. Az összefutó családtagok és a detektív megtalálják a halott képviselő levelét, mely szerint reménytelen szerelme miatt lett öngyilkos e helyen. A dolog a világ előtt meg van magyarázva és el van igazítva. A férjnek Jolán azt súgja a detektív megjelenésekor: „Itt az alkalom, büntess.” A férj azonban elküldi: „Eredj anyádhoz”, — „És remélj” — biztatja sógornője, a kis menyasszony, ki megértette a dolgot. Jolán lehajtott fővel lassan távozik.

A darab elég újszerű mind a themájában, mind leleményében, mind dialogjában. Veleje az, hogy a nő, ha magára hagyják, kivált az a modern nő, a ki sem dolgozni, sem olvasni nem tud, gyöngé és elbukik, ha van rá alkalm. De azért nem kell, hogy rossz legyen, mert föl is tud emelkedni; rossz az, a ki megejti. A felelősség a férfiakat terheli, s különösen a nővadászokat. A darabban benne van a nőcsábítók dialektikája, meg az unatkozó asszonyoké. A csábítás elmélete hosszú párbeszédekben van kifejtve, de (jó alakítással) nem unalmas, mert igen szellemes sophisma. A darab célzata, a végső felvonást nézve, jóravaló, de ez csak ott tetszik ki. A mellett a végső megoldás gyorsan történik s nem békit ki. Helyes, hogy a sivár lelkű nőcsábító elpusztul. De az elesésben a nő is hibás volt. Vagy nem szerette férjét kezdettől fogva, s ez esetben utálatos alak, vagy szerette, s a szerző célzata szerint szerette, de ezt az első felvonásokban csak igen ügyes játékkal lehet éreztetni, s akkor mégis hiba a darabban, hogy az asszony könnyen engedett. Neki megölni a bűntársát s a visszatérendő boldogság kilátásával indulni rövid vezeklése útjára, nincs elég joga. Igaz, hogy megbánta bűnét s ez kiengesztel vétkéért, igaz, hogy meg is gyűlölte csábítóját,

s ez indulat és ura életének féltése magyarázza a gyilkosságot, de mégis merész megoldás az, hogy gyilkossággal teszi jóvá bűnét. A megoldás csak a külső szín számára van meg, s a világ az, mely előtt tisztázva van a dolog; a forum internum előtt nincs. A férjre nézve elégtétel lehet nejének az a lelki fellángolása, mely kiegészíti szívéből a bűn gyökereit, s áldozatul adja a szerető vérére a férj becsületének; nejét újjászülöttnak érezheti; megnyugvás lehet az is, hogy a világ előtt leplezve van a nő vétke; de az általános erkölcsi érzést mindez nem elégíti ki. A bűnös asszony aránylag olesón szabadul, egy erős lelki rázkódás árán. A szerző nő-philosophiája, úgy látszik, más. A nő bukásában csak a férfit tartja vétkesnek. Ha a darabnak erkölcsi magva akar lenni, ez hibás erkölcsen. Erkölcsiség ott van, a hol felelősség van, s a női erénynek visszasz védelme az, ha eleve csökkentjük erkölcsértékét a felelősség elvételével. A darab, végtententiája szerint, a csábítás ellen szól s a nőt akarja védelmezni, de úgy van írva, hogy első felvonásaiból a csábítók vehetnek iskolát, s mintegy a csábításra csábít. Az első felvonásokban egyenesen a darab szelleme is léhának tetszik. A nőcsábítás egész története költőileg elég sivár. A bírálók nem is találták kedvesnek a darabot, noha igen ügyes.

Kivált componálva van ügyesen. Minden felvonás elmés, fordulatok dialogokkal indul meg s erős hatású jelenettel végződik, mely folyton utal előre és fölesigázza a várakozást. A végső felvonás pedig a legizgatóbb jelenetek és meglepő fordulatok sorozata, mely mindig emelkedik érdekességben. A ki ezt a darabot írta, az tud szerkeszteni és írni a színpad számára. Nincs a darabban egy jelenet, egy szó, egy színpadi utasítás, mely a legbiztosabb öntudatosságról nem tenne tanuságot. Színpadi technikája szinte raffinált. Nyelve is a legújabbnemű társalgó nyelv; realistikus és élethű, de nem közönséges. E jelességeket azonban ellensúlyozza a költői becs jelentéktelensége. E darab szerzője igen ügyes színműíró, de alárendelt költő. A mellékalakokban van némi kedvesség, illetőleg humor, de nem sok. A főszemélyek pedig inkább typosok, mint egyének, s a megoldás nem is jellemökből foly. A szerzőnek inkább routine-ja van, mint phantasiája.

A bíráló bizottság, mely részleges elismeréssel nyilatkozott az *Ész és erő*, a *Megújhodás* című darabokról is, legkiválóbb két darabnak a *Szerető* és az *Erősek és gyengék* című darabot nyilvánította. Egy bíráló az *Erősek és gyengéket* ítélte legkitünőbbnek, költői részletei és satirája miatt, négy pedig a *Szeretőt* mesteri technikája miatt. De minden bíráló ezt ismerte el legügyesebb szindarabnak s viszont minden bíráló megegyezett abban, hogy abszolút költői becsen ennek a munkának sem lehet

tulajdonítani. Arra a kérdésre nézve azonban, hogy a díj kiadassék-e, a bizottság megoszlott. Az egyik rész, az Ügyrend 128. §-ára támaszkodva, azt vitatta, hogy a díjat a viszonylag legjobb műnek ez esetben bizvást ki lehet adni, mert a kérdéses darab éppen azoknak a feltételeknek felel meg kiválóan, melyeket az ügyrend kiemel, midőn azt követeli, hogy „a jutalom a viszonylag legjobb műnek csak úgy adatik ki, ha egyszersmind *drámai, színi* és *nyelvi* tekintetben is becsesnek, s így kitüntetésre méltónak bizonyul be“. A másik rész ellenben azzal érvelt, hogy az Ügyrend e pontja a díj kiadását ily esetben csak megengedi, de nem követeli s a szövegből kitétszőleg a tartalmi becsét már föltételezi. Két tag a díj kiadására, három tag a díj ki nem adására szavazott. Minthogy a darabok értékelésére nézve nem volt véleménykülönbség, hanem csak a díj kiadására vagy ki nem adására nézve alakult többség és kisebbség, a bizottság nem látta szükségesnek elvi kérdést formálni abból, hogy az előre megválasztott jelentéstevő a többséghez tartozik-e vagy sem.

Kötelességem ezután a bizottságnak azt a javaslatát terjeszteni a tekintetes Akadémia elé, hogy a gróf Karátsonyi-jutalmat ez esetben ne méltóztassék kiadni.

Jelentés az 1903. évi Farkas-Raskó-pályázatról.

(Felolvasta Hegedűs István lt. a márczius 28 án tartott összes ülésen.)

A Farkas-Raskó-alapítványból hazafias költeményre kitűzött pályadíjért versenyzett 47 költemény. E költemények elbírálására és véleményes jelentéstételre az I. osztály kiküldötte a pályázati föltételek értelmében három tagból álló bizottságba *Baksay Sándor* rendes, *Lehr Albert* és *Hegedűs István* levelező tagokat. A bizottság e pályázat eredménye felől f. hó. 16-án tartott ülésben egyhangú megállapodásra jutott és a jelentéstétel végett alulírottat bízta meg. Van szerencsém jelentésemet a bizottsági tagok véleményének lelkiismeretes figyelembe vétele mellett a következőkben tenni meg: Számban gazdag, értékben gyarló eredményről szólhatunk. Jól jellemzi e pályázatot egyik bíráló társam a következő szavakkal: „Inkább országos diákverseny, — az athletikai versenyek mintájára — csakhogy míg az athletikai versenyen a legedzettebb erők sorakoznak, Farkas-Raskóékhoz a sánták és bénák seregelenek“.

Csakugyan a legtöbb pályázónak alig van fogalma rímről, rithmusról, formáról; alig csillan meg itt-ott egy-egy gondolat.

Még az is számot tesz, ha nagy költőink hagyományának nyomait megtaláljuk hangban, színben, formában, mert az eredetiséget a rethorikai túlzásban, a kongó ürességben, az elcsépeelt motívumok rikító földszítésében keresi a legtöbb költemény írója.

A politikai agitatio legekopottabb phrasisait hajtják rithmus-talan rigmusokban. Belformáról, a compositio logikai fölépítéséről, bizonyos irányba való haladásról, céltudatos szerkezetről, de a mi a fő: igazi költői meghatottságról, arról a belső ellenállhatatlan szükségességről, mely kényszerít az írásra: talán az egész pályázat egyik darabja sem tesz minden tekintetben teljes tanubizonyyságot.

Van, kinek bizonyos mértékben van ügyessége egy már jobb alakban olvasott gondolatot új formába öltöztetni; van, kinél a rimkezelésben inkább eltanult, mint a gondolatlaltal egy időben született művészet nyilvánul: de a gondolatkeresés sekélyes zátonyán akad fenn a legtöbb szerző. De lássuk a részleteket.

Két nagy csoportra oszthatjuk e pályázatra benyújtott műveket: I. csoport: hazafias darabok, melyek Kossuth, Rákóczi, Erzsébet királyné, Petőfi stb. alakjai körül forognak, vagy ünnepi alkalmakra szánt költemények, elmondják, mit már hangban, gondolatban, formában szebben, jobban többször elmondottak. Megejtí a pályázót „a hazafias költemény“-re hirdetett pályázat és „hazafias“ akar lenni. Árverez a nagy mondásokra, megbolygatja a magyar történelem nagy alakjait, mozgósítja őket, ha valamiképp babérhoz juttatná. E csoportba osztható 33 költemény és pedig az V. (Erzsébet királyné), VII. (Magyar szó), VIII. (Honmentők), IX. (Alkotmányünnepen), X. (Kossuth napján), XI. (Márcz. 15.), XII. (Erdőben), XIII. (Legszebb dalom), XIV. (Petőfi Sándor), XV. (Kiért imádkozom), XVI. (Hegyen), XVII. (Sóhajtozás Erzsébet királynéhez), XVIII. (II. Rákóczi Ferencz), XX. (Rákóczi imája), XXI. (Magyarország nem volt), XXII. (Szeretlek hazám), XXVI. (Fohász), XXVII. (Tavaszi volt), XXVIII. (A költő fia), XXIX. (Kelen hegyének), XXXI. (A hazához), XXXII. (A nemtő Kossuth sirjánál), XXXIII. (Intés), XXXV. (Király a kórházban), XXXVI. (Erzsébet), XXXVII. (A szellő regéje), XLI. (Magyarország nem volt), XLVII. (Márcz. 15-én). Ezekhez sorozhatók ama kezdetleges kísérletek, melyeknek szerzői még a „hazafias“ tárgy mivoltával sincsenek tisztában. Ilyenek: III. (Istenítélet), VI. (Sümegek és Tatika), XLIII. (Álmok és gondolatok), XLVIII. (Tiboldi) és az L. sz. (Közgyűlés), mely falusi pasquill egy polgári olvasóköri beléletéről, falusi verseléssel.

E csoport nem érdemli meg, hogy vele komolyan foglalkozzunk.

A II. csoportba osztható 14 költemény. Ezek már az irodalmi színvonalat is elérő, a napi szükségletet kielégítő közép-

szerű termékek. De a hangot el nem találják, a gondolatok értékét, súlyát nem igen bírják kellőkép beosztani, hogy a compositio összhangzó hatást tegyen. Például:

II. (Erzsébet királyné) fenkölt körbe igyekszik emelkedni; mély érzést sejtet, de átesap a műfájdalomba, mely Erzsébet királynét a Golgota fenséges alakjával úgy állítja párhuzamba, mely mégis csak szembeszökő elkiáltássá fajul.

IV. *A magyar polgárhoz*, megfordítva józan tanköltemény, csinos rhetorikai formában, az érzés bensősége nélkül. Akaratlanul megkérdezzük: de hát volt-e erre szükség?

XXIV. *Clevelandi Kossuth-szobor*, szerzője belesodorja magát az *Élő szobor* hosszadalmas paraphrasisába és hogy aktuális legyen, a szobor ajkára fenyegetést ad azon gonosz hazafiak ellen, kik a nemzetet nyelvétől akarják megfosztani. Nagy beszédet tart a szobor, akár egy vezércikket mondana elég tiszta rimekben, s a végén a 24. versszakban így szól:

„Nem szóltam én, hisz érekszobor vagyok.“

XXI. *Virág a sírra*. Elmondja újra, mint váltá meg Kossuth a hazát. A függetlenségi harcot bombastikus alakban rajzolja. A „szembántó színzavar“, mely a katakhszesisben: a képtársítás zűrzavarában nyilatkozik, e költeményt is puffadtá teszi. Elég jellemzésül az utolsó versszakot ide iktatni:

Nem szózat ő már, mely feltépi újra
A bedőlt sirt s gyógyult fájdalmaikat,
De bontakozván a jövőnek útja,
E nép előtt nagy lelke ott halad,
S ha nemzetünk egy szent jogát feladja,
Mint ég zengése megdördül felül,
Vezetve int átszellemült alakja,
Hogy menjünk mindig rendületlenül . . .

Jól hangzik és mégis mintha nem mondana semmit. Tehát Kossuth vezet, ha nemzetünk „egy szent jogát“ feladja? Itt az actualitas: e vékony hajszálon függnek a gondolatok. De legalább a forma élvezhető.

XXXVIII. *Szellemóra*. Gyakorlott kéz műve. Könnyű, kedves forma. A czeni Árpád szobra, mint a clevelandi Kossuth-szobor, az éj csendjében megelevenül. Szemlét tart a magyar történet nagy alakjai felett. Egész szabatos, rhetorikailag jól berendezett buzdító beszédet tart Árpád. Nem menekszik szerző a köznapi agitatio zajától még az éjszaka szent csendjében sem. Átokra nyíl a nagy szellemek táborának ajka:

„Ne legyen nyugtotok se ott fenn, se alatt,
Ha koczára téve a hont, eladnátok.“

Mintha hallottuk volna ezt a napi politika zsisvajában. Pedig szerzőnek költői emótiója van. Az utolsó verset már a költészet tiszta forrásából merítette:

„Csak egyedül állok s áldalak magamban,
Oh nemzetem, téged!
Könnyező szemekkel és némán csodálom
A te nagyságodat, a te dicsőséged.“

XXV. *Örök magyar.* Lelkes önámítással füzi magasztaló versekbe Horváth Istvánnak elméletét, mely a szumir-kérdéssel újra föltámadott. De azért ebben a versben a költő őszintesége mégis meglát. Ha a hangzatos utolsó versszak el nem rontaná a hatást, az utolsóelőtti versszak következő négy sora szépnek mondható:

„Itt, hol a Kárpát bércei vonulnak,
Ez óriás gyűrűvár az a hely,
Hol a sokáig bujdosott Turulnak
Megifjúhódni vagy meghalni kell“ . . .

XXX. *Márcz. 15.* A tavaszi szellő elregéli azt a feledhetetlen tavaszt, a nemzet lelkének tavaszi nyílását és most már már bűnnek eredve akar elszállni, de meghallja a nemzeti lelkesedés ünnepi zaját:

„És ujjongva csókolgatja végig
Arczaikat, zászlóiknak szélit“ . . .

De azért mintha csak egy bizonytalan költői hangulat képe, nem pedig tiszta ódai hangulat megnyilatkozása volna e költemény, mely csinos és dicséretére legyen mondva, elég természetes.

XXXIX. *Zeyk Domokos* és

XL. *A magyar nőhöz.* „Egy kéz írása és belső jelekből ítélve egy elme műve a kettő.“ A fenség körébe tör, de du sublime au ridicule n'est qu'un pas. Így Zeyk Domokosban e versszakot olvassuk:

„Állt egymagában, mint egy félisten —
Jaj de most a nagy kard kettétört kezében,
Akkor előkapta pisztolyát kevélen,
Homlokába lőtte . . .“ (a pisztolyt?)

A *Magyar nőhöz* cz. versben szép gondolat, hogy midőn a férfiak lelkes csapatja zászlók diszerdejét hordozza:

„Örömköny fátyola borítja be szemét
S aggódva öleli repeső gyermekét . . .“

E két sorban a gondolat mélye megcsillan; de azután olvassuk a következő két sort:

„Ott küzdtenek velünk, ha hadat viselénk,
A Dobó Katiczák, Rozgonyi Cziczellék . . .“

Erre jegyzé meg egyik bíráló társam: íme egy *l* betűcskét elnyel a rim és kész a *ridicule*.

XXV. *Kivándorló barátomhoz*. Tompa ismert költeményének elég tiszta visszhangja. Ez dicséretnek elég.

XLII. *Magyar vagy*. Sajátságos vegyülete a választékos nyelvnek és a puffadt phrasisnak. Így pl.:

„Zsarnok erőszak nem tapos fejünkön,
Szuronyyal a zsarátot ha piszkálja,
Csak szítja azt, de hevét meg nem állja...”

szép gondolat volna, de a forma frasisos. A ki ily két sort ír le egymásután:

„Egy fenkölt eszme sziklaormán állunk,
Csodás varázslat pajzsa fedi vállunk...”

az már kétséget kelt hangjának őszintesége, igaz volta iránt.

XLVI. *Rodostóban*. Az idegenben nyugvó Rákóczit veri föl nyugalmából, felhívja, hogy döngesse meg a templom ajtaját, hogy megrendüljön bele a haza földje. Eddig a gondolat. De már a nagyot mondásért az igazi költői gondolatot tönkre teszi. Azt akarja, hogy villámló sugár törjön át a felhőn.

„Hadd lásson keresztül minden nemzet rajta,
Hogy fönt a félisten csupa magyar fajta...”

No hát derék egy nemzet a magyar; de ennyit mondani magunkról, mégis egy kissé túlhajtott önérzet.

Külön helyet foglal el két költemény:

A XIX. sz. *Osztórák Máli* és a XLIV. sz. *Kossuth katonája*.

Az *Osztórák Máli* egy nép nyelvén alkotott kerek egész, amolyan Szőke Panna-féle genre, allegoria politikai célzattal, kedves humorral és nem elesévelt szatirával. A magyar-osztórák viszony játszi kigúnyolása; a *Kossuth katonája* genre-kép az öreg honvédről, kinek lelkében csak a Kossuth képe élt; ez kísérté még a lakomák vigalmába is; az ő nótája zengett ajkán, az ő nótáját húzták el sirján is:

„Kántor elénekli, pap elprédikálja,
A nép búsan rákezd a Kossuth-nótára.
Nem kérdi senki, hogy ki mondta, ki kezdte?
Tán az öreg honvéd köztük járó lelke.”

De e genre-rajzot eltorzítja az a vonás, hogy az öreg még mint násznagy is csak Kossuthról beszél, a lakomán csak az ő nótáját huzatja... Ő az új párt sem bírja felköszönteni;

„Mert Kossuth szívének minden dobbanása,
Mert Kossuth ajkának minden sohajtása...”

De e túlhajtást, mely a természetesség és igazság rovására esik, enyhíteni igyekszik a költemény kerek szerkezete és a befejezés költői fordulata.

Mínthogy a pályázat feltétele, hogy a „műbecsrel bíró“ költeményért adassék ki a pályadíj: a bizottság a pályázók közül egyiket sem ítélte jutalomra méltónak.

Jelentés a báró Wodianer-féle néptanítói jutalomról.

(*Szily Kálmán főtitkár márczius 30-án felolvasott jelentése.*)

Id. báró Wodianer Albert végrendeletében 50,000 korona tőke-összeget hagyott a Magyar Tud. Akadémiára, azzal a rendeletessel, hogy az összegnek évi kamata, két egyenlő részre osztva, tehát 1000 és 1000 korona, jutalmul adassék évenként két oly néptanítónak, kiket erre a M. Tud. Akadémia legméltóbbnak ítél. A M. Tud. Akadémia, az Ügyrend értelmében, a nm. Vallás- és Közoktatásügyi Ministeriumot kérte föl a tankerületi hatóságok ajánlatainak beszerzésére. A megyei kir. tanfelügyelők 40 vármegyéből, részletes indokolás kíséretében, összesen 78 néptanítót ajánlottak a jutalomra. A bíráló bizottság mindenkor az Akadémia elnökeiből és titkáraiból, tehát összesen kilencz tagból áll, s a bizottság tanácskozásaiban a Vallás- és Közoktatásügyi Ministerium, valamint a Magyarországi Tanítók Országos Bizottságának igazgatótanácsa, felvilágosítások adása végett, magát két-két kiküldöttje által képviselteti. Ez alkalommal is, mint a mult évben, a Vallás- és Közoktatásügyi Ministerium Halász Ferencz és Kacs Kovics Mihály osztálytanácsos urakat, a Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága pedig Trájtler Károly és dr. Gööz József székesfővárosi igazgató-tanító urakat küldötte ki. Az elnök úr, a beérkezett ajánlatok áttanulmányozására és ezek alapján a minősítmenyi táblázat elkészítésére, Trájtler Károly igazgató-tanító urat kérte föl, ki is a rábízott feladatnak rendkívüli ügyszeretettel és lelkiismeretességgel felelt meg. A bíráló bizottság folyó hó 19-ikén tartott ülésében vizsgálat alá vette a beérkezett ajánlatokról készített minősítmenyi táblázatot s azt a meggyőződést szerezte belőle, hogy az ajánlottak között, mind tanítói multjánál, mind a tanügy s általában a közélet terén szerzett nagy érdemeinél fogva, nemcsak előtérben áll, hanem mindannyiok fölé emelkedik *Schneider István*, pécsi felügyelő-igazgató. Mínthogy azonban Schneider úr tényleg már nem tanít, a bizottság kénytelen volt, a kiváló érdemeknek teljes méltánylása és kiemelése mellett, őt

versenyen kívül állónak tekinteni s az Ügyrend értelmében a gyakorlati tanítás terén működők közül választani.

Figyelembe véve az ajánlottaknak a gyermekek nevelése és tanítása körül kifejtett gyakorlati munkásságát, a gyermekekkel való gondos és szerető bánásmódját az iskolában és azon kívül, a tanítás helyes módszerét, továbbá a tanítónak az iskolán kívül a felnőtt nép erkölcsének, értelmiségének és anyagi helyzetének javítása körül kifejtett fáradozását, teljes egyértelműséggel:

Mathiasz József, zemplénmegyei nagymihályi elemi iskolai igazgató-tanítót és

Marosán Kornél, szatmármegyei aranyos-medgyesi elemi iskolai tanítót ajánlja az Akadémiának az 1903. évi báró Wodianer-féle jutalommal való kitüntetésre.

Indítványozza továbbá a bizottság:

1. hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Ministeriumnak, valamint a Magyarországi Tanítók Országos Bizottságának fejeztessék ki az Akadémia köszönete a bírálati anyag beszerzéséért és azon becses felvilágosításokért, a melyeket képviselőik a bíráló bizottságnak adtak ;

2. a tanfelügyelők ajánlatai és a bizottságtól készített minősítmenyi táblázat terjesztessék föl a Vallás- és Közoktatásügyi Ministeriumhoz, esetleges fölhasználás végett ;

3. ha az Akadémia a bizottságnak a jutalom odaitélésére vonatkozó javaslatát elfogadja, *Mathiasz József* és *Marosán Kornél* urak értesítendők a személyüket ért kitüntetésről és kérdés intézendő hozzájuk, hogy személyesen akarják-e a jutalmat fölvenni az Albert napját követő összes ülésén, vagy pedig a díj megküldését kívánják.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE márcziusi füzetének tartalma: R á c z L a j o s *Staëlné és Napoleon* címmel Gautier munkájának felhasználásával tanulmányt kezd, melyben azon kérdéssel foglalkozik, vajjon hogyan éreztek, gondolkoztak egymás felől? hogyan fértek össze egymással? Mi volt a köztük felmerült s később oly élessé vált ellentétnek oka, csirája? — H e g e d ü s L o r á n t befejezi *A kívándorlási congressusok eredményéről* szóló cikkét. — I f j . N á v a y L a j o s *Néhány szó a közigazgatási eljárás reformjához* című cikkében a közigazgatási eljárás egyszerűsítésének nevezett új ügyviteli szabályzatokat tárgyalja, s különösen azt kutatja, vajjon e szabályok életbeléptetése kedvezően hatott-e a közönség érdekeit szolgáló közigazgatási rendre, így különösen előmozdította-e a célt, hogy lehető időkiméléssel, de azért kellő szabatossággal láttassék el azon nagy ügykör, melyet törvényeink a megyék és községek igazgatásába utalnak. — J o ó b L a j o s *A reformista socialismus* címmel Millerant alapján a socialista miniszternek és általában a francia reformista socialis pártnak irányát és elveit ismerteti. — Ez után W o l f n e r P á l - n a k *Az imrefalvi leány* című regényéből a második közlemény következik. — A *Költemények* közt találjuk V a r g h a G y u l a *Pályám végén* című eredetijét és Lafontaine-nek *A kertész és vásár* című meséjét Z e m p l é n i Á r p á d fordításában. — S z i l y K á l m á n *Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti szótár* címmel Ballagi kritikájának genesisét mondja el s némely reá vonatkozó tévedését helyreigazítja. — Az *Értesítő*-ben Czóbel M.: Opálok, A Szigligeti-Társaság kiadványai, Sybel: Weltgeschichte der Kunst című munkák vannak ismertetve. — A n g y a l D á v i d *Még egyszer az 1867. XII. t.-cz. 11. §-a* címmel megjegyzéseket tesz Rohonyinak a Jogállam ezei füzetében megjelent, a felségjogot illető észrevételeire. — L e h r A l b e r t *Simonyi újabb kirohanása* című polemikus cikkét közli. — A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

2. A MAGYAR NYELVŐR februári számában Simonyi Zsigmond ideiglenes válaszát közli Ballagi Aladárnak a Nyelvtörténeti Szótárról írt bírálatára (*Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtört. Szótár*, Budapest 1903.). E feleletében főképp azt hangoztatja, hogy bírálója

„nemcsak igazságtalan, hanem teljesen tájékozatlan“ is, végül pedig, hogy „a bírálat számos valótlan-ságot állít“. — Rubinyi Mózes Révainak *A magyar deákság* című irodalmi hagyatékából közöl egy részletet, a mely a nyelvhelyesség kérdését tárgyalja. — Ásbóth Oszkár a *por* és *korhad* szók eredetével foglalkozik, a melyeket Simonyi a szláv-ságból származtatott. A czikkíró szerint a *por* nem szláv eredetű, a *korhad* és vele rokon magyar szóknak szláv voltát pedig nem lehet bebizonyított-nak tekinteni. — Balassa József Kazinczy Ferencz levelezése című cikkében a nagy nyelvújítónak jellemét rajzolja s nyelvújítási elveit ismerteti a leveleiben található nyilatkozatok alapján. Kazinczy levelezése még nem jelent meg ugyan teljesen, de a czikkíró szerint egyénisége már így is elég tisztán áll előttünk, hogy szeressük jóságát, tiszteljük akarat-erejét s becsüljük munkájának eredményét, akármilyen vélemény-nyel vagyunk is a nyelv fejlesztésének és bővítésének módjai és eszközei felől. — Baros Gyula Dessewffy József gróf jegyzeteiből közöl részületeket, melyek mutatják, mily nagy gondot fordított ez írónk mind az egyes szók jelentésének pontos meghatározására, mind a rokonértelműek és rokonalakúak különbségeinek feltüntetésére. — A Magyarázatok, helyreigazitások rovatában Beöthy Zsolt a Konstanczinápoly ejtést Konstancz város nevének hatásából magyarázza. Konstantinápolyt ugyanis Magyarországon leggyakrabban a XV. század eleje óta emlegethették, ámde éppen akkoriban, 1414-ben, történt egy rendkívüli emlékezetre méltó esemény, a *konstanczi zsinat*, és nyilván ezen egyidejűségnek tulajdoníthatjuk, hogy a török főváros nevét is *cz*-vel ejtették. Zolnai Gyula a *safarina* „pellex“ szót a magyarországi latinság *safarina*-jából származtatja, a melynek oklevélbeli adatok tanúsága szerint sáfárnő, gazdasszony volt a jelentése, eredetére nézve pedig nem egyéb, mint a közép-főlnémet *schaffaerinne* latinositott alakja. A szónak eredeti tisztes értelmét a XVI—XVII. századi protestáns világ gúnyos szelleme változtatta „pellex“ jelentésre. — Egyéb rovatok: Kérdések és feleletek. Egyelege. Népnyelvi hagyományok. Izenetek

Ugyane folyóirat márcziusi füzetében Melich János *Laikusok évada* című cikkében tévedéseket mutat ki, melyeket a Nyelvtörténeti Szótár bírálója, Ballagi Aladár, régi krónikáink (Anonymus, Kézai), törvényeink s a Váradi Regestrom szavainak olvasásában elkövetett; továbbá azt állítja, hogy Ballagi „a régi írott, a maitól kissé eltérő hangalakkal bíró adatokat képtelen helyesen elolvasni“, pl. *Székső*-nek és *Cseke*-nek olvassa a mai *Szekcső* és *Czécze* név régi *Zecusen* és *Cece* alakját, *Kakas*-nak a *Kávás* régi *Kahas* írásmódját stb. stb. — Simonyi Sigmund az igék elvonásának részletes tárgyalásával befejezi *Az elvonásról* szóló dolgozatát. — Ez után Misieli Ferencz-znek, a nemrég elhunyt baseli nyelvtudós-nak, *A magyar költőszókról* írt tanulmányát közli a folyóirat fordításban. E tanulmányt a

szerző Simonyi *Kötőszavai*-nak megjelenése alkalmával írta volt. — *Mi hasznát vettük a Nyelvtörténeti Szótárnak?* cím alatt Horger Antal néhány példát beszél el arra, miként vezeti őt nyomra a Nyelvtört. Szótár nyelvi kutatásai közben; Radó Antal pedig mint íróember azt emeli ki, hogy e szótárnál „tanulságosabb magyar szólásgyűjtemény nem képzelhető”, s azt mondja íróársainak: „Olvassátok a Nyelvtörténeti Szótárt és vegyétek hasznát a benne elraktározott kincsnek!” — A Nyelvújítás Szótárához Kiss Ernő, Baranyai Zoltán és Löw Immanuel közölnek helyreigazító és pótló adalékokat — A kisebb rovatokban Joannovics György Simonyi Zsigmondnak *Helyes mondatyszerkesztés* című értekezésére tesz észrevételeket, Waldapfel János Arany Toldijának szarvas-hasonlatáról ír stb. — A füzetben olvasunk még válaszokat a szerkesztőség kérdéseire, új kérdéseket a Nyelvőr olvasóihoz, népnyelvi hagyományokat stb.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály harmadik ülése.

1904 márczius 7-én.

KAUTZ GYULA helyettes osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: b. Radvánszky Béla t. t. — Concha Győző, Csánki Dezső, Földes Béla, Hegedűs Sándor, Körösi József r. tt. — Asbóth János, Ballagi Géza, Balogh Jenő, Békefi Remig, Borovszky Samu, Kováts Gyula, Kunz Jenő, Nagy Gyula, Reiner János, Szendrey János, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: gr. Kuun Géza t. t. — Szily Kálmán r. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

55. TÉGLÁS GÁBOR l. t. felolvassa „Az alföldi sánczok marosdunaközi csoportozatának helyrajzi és technikai szerkezete” című értekezését.

56. ILLÉS JÓZSEF vendég bemutatja „A törvényes öröklés sorrendje az Árpád-korban” című tanulmányát.

57. A h. osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére TÉGLÁS GÁBOR és ASBÓTH JÁNOS l. tagokat kéri föl.

TIZENEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály harmadik ülése.

1904 márczius 14-én.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Konkoly T. Miklós t. t. — B. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Högyes Endre, Kherndl Antal, Klein Gyula,

Koch Antal, Lengyel Béla, Lóczy Lajos, Réthy Mór, Schuller Alajos, Szily Kálmán r. tt. — Bugárszky István, Franzenau Agost, Hankó Vilmos, Hoór Mór, Kosutány Tamás, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Ónodi Adolf, Rados Gusztáv, Rätz István, Schafarzik Ferencz, Tangl Ferencz, Tötössy Béla l. tt. — *Más osztályokból*: gr. Kuun Géza t. t. — Asbóth János l. t. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

58. FRÖHLICH IZIDOR r. t.: „Az üvegrácsokról visszaverődve elhajlított fény polározásánál föllépő általános törvényszerűségek kísérleti megállapítása“.

59. RADOS GUSZTÁV l. t.: „Az általános körosztási egyenlet discriminánsa“.

60. KLUG LIPÓT részéről: „A kúpszelet mint geometriai hely“, előterjeszti Rados Gusztáv l. t.

61. JANCsó MIKLÓS részéről: „Vizsgálatok a malária parasitáiról“, előterjeszti Hőgyes Endre r. t.

62. PREISZ HUGÓ részéről: „A lépfene bacillusának finomabb szerkezetéről“, előterjeszti Tangl Ferencz l. t.

63. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére FRÖHLICH IZIDOR r. és RADOS GUSZTÁV l. tagokat kéri föl.

TIZENKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Rendkívüli összes ülés.

1904 márczius 19-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: gr. Kuun Géza másodelnök, Beöthy Zsolt, Gyulai Pál, Kautz Gyula, Than Károly r. tt. — Bánóczy József, Borovszky Samu, Edvi Illés Károly, Hegedűs István, Riedl Frigyes, Szendrey János, Tormay Béla l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

64. Elnök úr megnyitja az ülést s jelenti, hogy e rendkívüli összes ülés egyedüli tárgya: az Akadémia első elnökétől, gr. Teleki Józseftől alapított drámai jutalom odaítélése.

65. BÁNÓCZI JÓZSEF lt., mint a Teleki-pályázat bíráló-bizottságának előadója, felolvassa jelentését az 1903. évi pályázatról, mely szerint a bizottság többsége egy művet sem talált jutalomra méltónak. Viszonylag még legkevésbé rossznak ítélte az „Agrippina“ című három felvonásos történeti drámát s e szerint az Ügyrend értelmében, a díj ennek adandó ki, megjegyezvén, hogy ha az író, a rosszaló ítélet daczára is, föl akarja venni a díjat, fél év alatt jelentse be ebbeli szándékát. — Az összes ülés ez értelemben határozott.

66. Az „Agrippina“ című pályamunka jelígés levele félretételvén, elnök úr a többiek elégetésére BOROVSZKY SAMU és RIEDL FRIGYES l. tagokat, a jegyzőkönyv hitelesítésére pedig BEÖTHY ZSOLT r. és BÁNÓCZI JÓZSEF l. tagokat kéri föl.

TIZENHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály negyedik ülése.

1904 márczius 21-én.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: gr. Kuun Géza, Joannovics György t. tt. — Pecz Vilmos, Szinnyei József r. tt. — Gyomlay Gyula, Hegedűs István,

Katona Lajos, Kúnos Ignác, Lehr Albert, Melich János, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Némethy Géza, Petz Gedeon, id. Szinnyei József I. tt. — *Más osztályokból*: Szily Kálmán r. t. — Asbóth János, Borovszky Samu I. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

67. KUNOS IGNÁC I. t. „A török nyelv hangsúlyáról” értekezik.

68. HEGEDŰS ISTVÁN I. t. bemutatja: a) Bartal Antal r. tagnak „A magyarországi városok és falvak latin nevei” című értekezését; b) Dr. Récsey Viktor vendégnek „Logus humanistának magyar vonatkozású versei”-t. Egyszersmind a következő indítványt terjeszti az osztályülés elé: „Tekintettel arra, hogy Bartal Antal r. tag a magyar királyság helységneveinek latin megnevezésére vonatkozó több ezerre menő gyűjteményt adott be, kéressék föl a class.-philologiai bizottság, hogy ily szótár szerkesztésére, a beküldött anyag alapos megrostálásának módjaitára nézve terjesztszen véleményes jelentést az osztály legközelebbi ülésére.”

69. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére PECZ VILMOS r. és MUNKÁCSI BERNÁT I. tagokat kéri föl.

TIZENNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Harmadik összes ülés.

1904 márczius 28-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Joannovics György, Plósz Sándor, b. Radvánszky Béla t. tt. — Beöthy Zsolt, Csánki Dezső, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Kautz Gyula, Lengyel Béla, Pauer Imre, Than Károly, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Asbóth János, Ballagi Géza, Borovszky Samu, Hegedűs István, Hoór Mór, Ilosvay Lajos, Katona Lajos, Kövesligethy Radó, Lehr Albert, Nagy Gyula, Négyesy László, Ónodi Adolf, Rados Gusztáv, Reiner János, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv I. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

70. LENGYEL BÉLA rt. emlékbeszédet tart Plósz Pál lt. felett. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

71. NÉGYESY LÁSZLÓ lt. felolvassa a bíráló-bizottság jelentését az 1903. évi Karátsonyi-pályázatról, mely szerint a bizottság egy művet sem talált jutalomra érdemesnek. — A jutalom nem adatik ki.

72. HEGEDŰS ISTVÁN lt. felolvassa a bíráló-bizottság jelentését az 1903. évi Farkas-Raskó-pályázatról, mely szerint a bizottság egy művet sem talált jutalomra érdemesnek. — A jutalom nem adatik ki.

73. Elnök úr a jeligés levelek elégetésére KÖVESLIGETHY RADÓ és BOROVSZKY SAMU I. tagokat kéri föl, kik is még az ülés folyamán jelentést tettek, hogy megbízatásukban eljártak.

74. SZILY KÁLMÁN főtítkár felolvassa a bizottság jelentését az 1903. évi Wodianer-pályázatról. — Az összes ülés a bizottság javaslatát elfogadja s a két jutalmat MATHIASZ JÓZSEF nagymihályi elemi iskolai igazgató-tanító és MAROSÁN KORNÉL aranyos-medgyesi tanító uraknak ítéli oda; elhatározza továbbá, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszteriumnak, valamint a Magyarországi Tanítók Országos Bizottságának fejeztessék ki az Akadémia köszönete, egyfelől a pályázati anyag beszerzéseért, másfelől a bizottságnak adott fölvilágosításokért.

75. A főtítkár előterjeszti az 1904. évi nagygyűlés napirendjét. — Tudomásul vétetik.

76. Az Akadémiák szövetsége részéről a Royal Society több rendbeli javaslatot közöl Akadémiáinkkal, melyek a Szövetség ez idei

nagygyűlésén fognak tárgyalatni. — Az Akadémia fölkéri nagygyűlési képviselőit, THAN KÁROLY és GOLDZSIHER IGNÁCZ r. tagokat, hogy a nagygyűlés lefolyásáról teendő jelentésükben tájékoztatassák Akadémiánkat e javaslatok tárgyalásáról, valamint a nagygyűlés ez érdembeli előleges határozatairól.

77. Ugyancsak a Royal Society kérdést intéz Akadémiánkhoz, vajjon hozzájárul-e ahhoz, hogy a madridi spanyol Akadémia, mely ekkoráig nem vett részt az Akadémiák szövetségének működésében, az idei nagygyűlésre meghívassék. — Az Akadémia e javaslatához készséggel hozzájárul.

78. A Bernben tartandó zoologiai és a Bécsben tartandó botanikai congressusra szóló meghívók áttétetnek, jelentéstétel végett, a III. osztályhoz.

79. A Budapesti Ügyvédi Kamara meghívót küldött Deák Ferencz mellszobrának f. évi márczius 27-ikén végbement leleplezésére. — Az ünnepélyen az elnök úr, s a tagok közül számosan megjelentek az Akadémia képviselőitében.

80. A főtitkár bemutatja az osztályok kebeléből kiküldött bizottságok előterjesztéseit az ez idei nagygyűlésre szóló tagsági kijelölések tárgyában. — Tudomásul vétetnek.

81. Az I. osztály a classica-philologiai bizottság részéről azt a kérelmet terjeszti elő: eszközöltetnék ki a Vallás- és Közoktatási miniszterium engedélye, hogy a bizottság ne legyen kötelezve valamennyi műfordítást bilinguis-kiadásban közrebocsátani. — Elfogadtatik.

82. GERENCSÉR ISTVÁN engedélyt kér, hogy néh. Deák Farkas r. tagnak, az Akadémia kiadásában megjelent munkájából (Magyar Hölgyek Levelei, 1879) szemelvényeket közölhessen. — Megadatik.

83. Néh. Lov. LANDAU HORÁCZ örökösei az ő emlékeztére 2000 korona alapítvánnyal járulnak az Akadémia alapítókéjéhez. — Az Akadémia köszönettel fogadja a kegyeletes megemlékezést.

84. A Könyvtár számára érkezett ajándékok, ú. m.: 1. Duka Tivadar t. tagtól: Notices of Books. — 2. Körösi József r. tagtól: Allgemeines statistisches Archiv. — 3. D'Olivérona K. k. tagtól: Rapport officiel. — 4. A m. kir. keresk. Múzeumtól: Kiviteli czímtár. — 5. Dr. Nagy Dezsőtől: Bíró és ügyvéd. — 6. Dr. Gallovich Jenőtől: A női kérdés. — 7. Dr. Flórián Károlytól: Az adománygyűjtés ügye. — 8. Wihs Bélától: Egy modern gyerek. — 9. Torojja y Caballé Eduardtól: Teoria geométrica. — 10. Dr. Schumacher Sándortól: „Gyurkovics-lányok“ dán nyelven és három dán hirlap. — 11. Dr. Nicolas Ad.-tól: Spokil Langue internationale. — Köszönettel vétetnek.

85. Az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke: Akadémiai Értesítő. 171. füz. (XV. köt. 3. füz.). — Nyelv-tudományi Közlemények. XXXIV. évf. 1. füz. — Irodalomtörténeti Közlemények. XIV. évf. 1. füz. — Czimlap a Történettud. Értekezések XIX. kötetéhez — Fröhlich Izidor r. t.: Heller Ágoston emlékezete. (Emlékbeszédek, XII. köt. 2. sz.) — Alexander Bernát l. t.: Taine Hippolyte emlékezete. (Emlékbeszédek. XII. köt. 1. sz.) — Dr. Ruzitska Béla: A szénvegyületek égési hőjének calorimetéres meghatározása és azok egyidejű mennyileges elemzése. (Mathem. és Természettud. Közlem. XXXVIII. köt. 2. sz.) — Szilasi Móricz l. t.: Adalékok a finnugor palatalis mássalhangzók történetéhez. Székfoglaló értekezés. (Nyelv- és Széptud. Ertek. XVIII. köt. 8. sz.). — Történelmi Tár. 1904. 1. füzet. — Közgazdasági Szemle. XXVIII. évf. 31. köt. 3. sz. — Magyar Oklevél-Szótár. 9. füzet. — Tudomásul vétetik.

86. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére LENGYEL BÉLA r. és NÉGYESY LÁSZLÓ t. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

A)

Tagsági kijelölések.

I.

Az I-ső osztály A) *alosztályának* kijelölő bizottsága (JOANNOVICS GYÖRGY t., SZENNYEI JÓZSEF, PRECZ VILMOS r., NÉMETHY GÉZA és MELICH JÁNOS l. tt.) a hozzá áttett tagajánlások alapján levelező tagokul egyhangúlag a következőket jelölte: első helyen: **BECKER FÜLÖP ÁGOST**-ot és dr. **SEBESTYÉN GYULÁ**-t; második helyen: **FRECSKAY JÁNOS**-t és **KÉGL SÁNDOR**-t. (Üres 2 levelező tagsági hely.)

Az I-ső osztály B) *alosztályának* kijelölő bizottsága (Gr. KUÚN GÉZA t., GYULAI PÁL, HEINRICH GUSZTÁV r., BAYER JÓZSEF és SZINNYEI JÓZSEF l. tagok) a hozzá áttett tagajánlás alapján levelező tagul kijelölte **FERENCZI ZOLTÁN**-t. (Üres 1 levelező tagsági hely.)

II.

A II. osztály A) *alosztályának* kijelölő bizottsága (KAUTZ GYULA, PAUER IMRE, CONCHA GYÖZÖ r., BALLAGI GÉZA és BALOGH JENŐ l. tagok) a hozzá áttett tagajánlások alapján rendes tagnak **gróf ANDRÁSSY GYULA** l. tagot, levelező tagoknak dr. **FERDI-NÁNDY GÉZÁ**-t, dr. **MAGYARY GÉZÁ**-t, dr. **MANDELLO GYULÁ**-t és dr. **SCHWARZ GUSZTÁV**-ot jelöli. (Üres 1 rendes és 4 levelező tagsági hely.)

A II. osztály B) *alosztályának* kijelölő bizottsága (FORSTER GYULA t., ZSILINSZKY MIHÁLY, CSÁNKI DEZSŐ r., NAGY GYULA és TAGÁNYI KÁROLY l. tagok) a hozzá áttett tagajánlások alapján a két rendes tagsági helyre: **BALLAGI ALADÁR**-t és **KARÁCSONYI JÁNOS**-t, a levelező tagsági helyre pedig **MAHLER EDÉ**-t egyhangúlag jelöli. (Üres 2 rendes és 1 levelező tagsági hely.)

III.

A III. osztály A) *alosztályának* kijelölő bizottsága (FRÖHLICH IZIDOR, LIPTHAY SÁNDOR, RÉTHY MÓR r., KÖVESLIGETHY RADÓ és RADOS GUSZTÁV l. tt.) a hozzá áttett tagajánlás alapján levelező tagul dr. **BEKE MANÓ** egyetemi tanárt, matematikai szakirót jelöli. (Üres 1 rendes és 5 levelező tagsági hely.)

A III. osztály B) *alosztályának* kijelölő bizottsága (ENTZ GÉZA, KLEIN GYULA, KOCH ANTAL r., SCHMIDT SÁNDOR és STAUB MÓRICZ l. tagok) a hozzá áttett tagajánlások alapján levelező tagnak első helyen: dr. **HOLLÓS LÁSZLÓ**-t, második helyen: **HALAVÁTS GYULÁ**-t, harmadik helyen: dr. **ZIMÁNYI KÁROLY**-t jelöli. (Üres 2 rendes és 1 levelező tagsági hely.)

B)
Körlevél
a Magyar Tudományos Akadémia tagjaihoz.



A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége az 1904. évi LXIV. nagygyűlés napjait következően tűzte ki:

I.

Május 10-ikén, kedden délután 5 órakor az osztályok ülései.

Tárgyak:

- a) A pályázatok eldöntése. — b) Új pályázatok kihirdetése. —
c) Szavazás az ajánlott tiszteleti, rendes, levelező és külső tagokra. —
d) Osztályelnök választása. — e) Az állandó bizottságok tagjainak kijelölése.

A III. osztály javaslatot tesz a nagyjuttalom és a Marczibányi-mellékjuttalom odaitélése iránt.

II.

Május 11-ikén, szerdán délután 5 órakor nagygyűlés.

Tárgyak:

- a) Az ünnepélyes közülés programjának bemutatása. — b) Az osztályok jelentései a pályázatok eldöntéséről, új pályakérdésekről és választásokról. — c) A jutalmat nyert pályamunkák jelíges leveleinek felbontása, a többi levelek elégetése.

III.

Május 12-ikén, esütörtökön déli 12 órakor az Igazgató-Tanács ülése.

IV.

Május 13-ikán, pénteken d. u. 4 $\frac{1}{2}$ órakor nagygyűlési elegyes ülés.

Tárgya:

Elnök és másodelnök választása.

V.

Május 13-ikán, pénteken d. u. 5 órakor tagválasztó nagygyűlés.

Tárgyak:

Az Akadémia igazgató, tiszteleti, rendes, levelező és külső tagjainak megválasztása.

VI.

Május 15-ikén, vasárnap délelőtt 10 órakor ünnepélyes közülés.

Budapest, 1904. márczius 28.

Elnöki megbízásból:
S z i l y K á l m á n,
főtitkár.

C).

Gróf Széchenyi István kiadatlan leveleiből.*

I. Gróf Széchenyi István levele — Fábán Gáborhoz. Arad.

Tisztelt hazámfia!

Igen kellemes ajándéka felettei örömmel lepett meg. Sok dol-
gaim közt — megvallom — nem is sejdítém, milly közel állunk Ossián
magyar fordításának bírásához, mely nem csak literaturánkra, de nem-
zeti kifejlődésünkre nézve is valódi nyereség; 's így nem mondhatom,
melly jól esett ama három igen csinos és valóban angolnak vélt köte-
tekben honunk szavait szemlélni.

Ha visszás utakon akartuk előmozdítani nemzetünk kifejlését
eddig elé; — tán az vala leg visszásb, hogy csábjainkat, varázssinkat
nem elég izléssel — tán éppen semmivel se — ruháztuk fel — — s
így nem sokat tudánk magyarosítani.

Az emberek csak felsőbségnek engednek, és ez azon vágyon
alapulhat, mely mindenben a leg nagyobbban, mint a leg kissebben s
mindenütt a jobbat, szebbet, jobb izlésűt szomjazza.

Ossiánnak, mellyel megbecsüle, most csak külsejéről szólhatok;
foglatosságim eddig nem engedék belső érdemről itélnem, — de
velem utaz Angliába — hova néhány nap alatt indulok — 's tudom,
sok kellemes pillanatoknak lesz varázslója.

Vegye azért még egyszer valódi hálám bém bizonyítását 's éljen
azon édes öntudatnak örömeiben, hogy hazafi társainak tiszteletét meg-
érdemlé.

Éljen boldogul.

Széchenyi István s. k.

Pest Novem. 14 — 1833.

*

II. Gróf Széchenyi István levelei — Döbrentei Gáborhoz.

1.

Június 7-ikén 1839 Pest.

Kedves Barátom!

Kérem a Gözhajózás nevében — mely már kezd kezd egy kissé
divatozni honunkban — adna Rexty Úr nevére assignátiót, miszerint e
directora a Társaságnak Mohácutul Pécsre — s onnét Pestre vehetné
útját, — köszvény bányákat nyomozandó! Chrismar elmondja a többit,
én pedig maradok

őszinte barátja

Széchenyi s. k.

* Eredettjök a M. Tud. Akadémia Széchenyi-múzeumában.

2.

Kedves Barátom!

Valamint sajnálkozással értettem mások által azelőtt Önnek betegeskedését, úgy örömmel olvasám folyó hó 10-ikén költ szíves leveléből, hogy ez új év kezdetével fellábbadozásnak indult s öszintén reméllem: e soraim már tökéletes egészségben találандják. Banfield angolnak ajánló levelémre lett szíves fogadtatását igen köszönöm. Önnek előléptetése iránti részvétemről s arról, hogy mellette, hol csak részemről ajánlást hasznosnak vélhetem, szólni el nem mulasztandom, legyen meggyőződve, kérem; ki igért tudósítását e tekintetben annak idején elvárva minden jók kívánása mellett változatlanul maradok

Önnek őszinte barátja

Pozsony, Január 27. 1840.

Széchenyi István s. k.

3.

Kedves Barátom!

Kis Gyula másod kiadását igen nagy örömmel vettem. Azt gondolám, leg jobb lesz, ha tüstént átadom Béla fiamnak, ki már veheti hasznát — és ki az ide csatolt levélke által, *mint bírja*, kijelenti Ön iránti háladatát.

Ön azon keveseknek egyike, ki ernyedetlen mindig munkál, téglát hord téglára — és ekkép mindig épít — — mig honfaink oly nagy része, fájdalom — vagy szappanbuborékú „spanyol várakat“ emel, vagy „ront“ —. Had' szorítsam ennél fogva Önnek jobbát, — mert hiszen én is olly hangya féle teremtes vagyok, — mely ha nem tehet sokat, tegyen leg alább egy kicsit —

Áldja Isten. Most miután ismét szabad közlekednünk (Weil es der brave Herr Winter erlaubt hat), reméllem hova hamarább meglátjuk egymást Akadémia üléseinkben, — mit igen óhajtók — mert ha már reformálunk, reformáljunk óvatosan, czélszerűen!

Ön rokonkeblű barátja

Pest, decemb. 14. 1844.

Széchenyi István s. k.

*

III. Gróf Széchenyi István levelei — Gróf Festetics Dénesné
szül. gr. Zichy Karolin úrnőhöz.

1.

Liebe Caroline!

Das Vertrauen, das Sie für mich in Ihrem lieben Brief aussprechen, hat mir unendlich viel Vergnügen gemacht; und ich hoffe, Gott wird mir die Kraft geben, die Stelle Ihres gottseligen Vaters einigermassen ersetzen zu können, und für das Glück Ihrer geliebten Mutter, und für Ihr und Ihrer Geschwister Wohl zu leben. Sie meine

Liebe, Sie sind die „Oberälteste“; ich baue deshalb mit Zuversicht auf Ihr Herz, dass Sie als Vorbild Ihren Geschwistern mich nach Ihren besten Kräften unterstützen werden. Das Glück Ihrer Mutter und die Ehre unseres Vaterlandes zu fördern — um unseren irdischen Beruf somit als rechtschaffene Menschen zu erfüllen!

Gott segne Sie. Bald hoffe ich Sie zu sehen.

Pressburg den 13-ten 1836.

Széchenyi m. p.

2.

Pressburg, am Bord des Árpád, den 13-ten Mai 1837. 6 Uhr
35 Minuten Abend.

Allerliebste Kinder, L'homme propose et Dieux dispose! Anstatt gestern, wie wir dachten und hofften, — anzukommen, und zwar „zeitlich früh“ konnten wir Pressburg erst heute Abend erreichen! Der Sturm und Regen von gestern wüthete so unbarmherzig gegen uns, dass wir in der Gegend von Hédervár halten mussten. Die vortreffliche „Mutti“ war geduldig wie ein Lamm und couragirt wie ein Löwe — ich habe mich geärgert wie eine Wanze, und bin nass geworden, wie ein ins Wasser gefallener Pudel. — Die ganze Stadt Pressburg scheint an den Ufern der Donau, und auf dem Königsberg zu stehen, der uns heute besonders „winzig“ vorkommt. — Auf dem Boot war — oder eigentlich ist keine grosse — aber eine ziemlich „bunte“ Gesellschaft. Wir lachten zuweilen recht viel —, und dachten Euer nicht selten. Die gute Mutter hatte sehr viel Geduld mit ihrem langweiligen strambulstigen Ehemann, der mir aufgetragen hat, Euch alle in seinem Namen beim Kopf zu nehmen, und zu küssen. — In Komorn ist der Árpád (die Figur auf dem Schiff) ins Wasser gefallen — wir haben ihn aber wieder herausgefischt — und mit „Eier Dotter“ wieder angeklebt. Und nun bevor diese Zeilen abgehen, nehme auch ich die Feder, um Euch meine lieben guten Kinder auf das innigste zu umarmen und zu segnen — Alles Schöne an Mlle Pennart und Hradetzky. Gott mit Euch!!

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KALMÁN.

XV. KÖTET.

1904. Május 15.

5. FÜZET.

Jelentés
a M. Tud. Akadémia munkásságáról 1903-ban.

I. Ülések.

A M. Tud. Akadémiának 1903. január 5-ikétől december 21-ikéig bezárólag: egy ünnepélyes közülése, 24 nyilvános osztályülése, 11 összes ülése, három igazgatósági ülése, összesen tehát 39 ülése volt.

* * *

Az I-ső vagyis Nyelv- és Széptudományi Osztály 9 nyilvános és 10 zárt ülést tartott.

Az irodalom és művészet köréből értekeztek: Január 5-ikén KATONA LAJOS I. t. felolvassa „Alexandriai szent Katalin legendája középkori irodalmunkban“ című értekezését (megjelent a Nyelvtud. Értekezések XVIII. k. 5. sz.) s ugyanakkor PECZ VILMOS r. t. bemutatta dr. CSERÉP JÓZSEF vendégnek „Határidőszámítás a rómaiaknál“ című dolgozatát (megj. a Nyelvtud. Értek. XVIII. k. 6. sz.). Február 3-ikán SZÉCHY KÁROLY I. t. székfoglalól „Debreczeni Márton költői műveiről“ értekezett (megjelent az Akad. Értesítő 1903. évf. 124. l. „Tasso és Debreczeni“ czímen); ugyanezen ülésen SZILY KALMÁN r. t. indítványt terjesztett elő a magyar rovásírás emlékei megvizsgálása tárgyában bizottság kiküldése iránt. Márczius 2-ikán JÁNOSI BÉLA I. t. széket foglalt „Az aesthetikai hatások tényezői. Egy fejezet az aesthetika legújabb történetéből“ című értekezésével (még nem jelent meg), RÉCSEY VIKTOR pedig mint vendég „Gazius Antal humanista egy kiadatlan művéről“ értekezett (még nem jelent meg). — Márczius 23-ikán HEGEDŰS ISTVÁN I. t. bemutatta „Egy angol humanista levele Janus Pannoniushoz“ című értekezését (megj. az Akad. Értesítő 1903. évf. 452. l.). Június 8-ikán KATONA LAJOS I. t. „A Virginia-codex Ferencz-legendájáról“ értekezett (kivonata megj. az Akad. Értesítő 1903. évf. 569. l.), dr. FRÄNKEL BERTALAN pedig mint vendég felolvasta „A magyar népdal“ című kétkötetes monographiájának egy fejezetét (megj. az Akad. Értesítő 1903. évf. 528. l.). November 3-ikán HEGEDŰS ISTVÁN I. t. felolvasta Niaux: „Epistolae breves“ című tanulmányát (megj. az Akad. Értesítő 1903. évf. 638. l.).

A *nyelvtudomány köréből* értekeztek: Február 3-ikán THÜRY JÓZSEF mint vendég olvasta fel „A Behdset-ül-Lugat“ című csagatáj szótárról irt értekezését (megj. a Nyelvtud. Értek. XVIII. k. 4. sz.). Márczius 23-ikán ifj. SZINNYEI JÓZSEF r. t. felolvasta a Karacsay-codex ügyében kiküldött bizottság jelentését (megj. az Akad. Értesítő 1903. évf. 193. l.); ugyanezen ülésen LEHR ALBERT l. t. „Két képző, melyekről keveset tud az irodalom“ (megj. a Budapesti Szemle 1903. évf. okt. füz.) czímen értekezett. Május 4-ikén KÜNOS IGNÁCZ l. t. bemutatta SISMANOV IVÁN értekezését „A bolgár nyelv eredetéről“ (megjelent az Akad. Értesítő 1903. évf. 522. l.); ugyanekkor dr. PRÖHLE VILMOS mint vendég ismertette „Baskir nyelvtanulmányok“ című értekezését (megjelent a Keleti Szemle 1903. évfolyamának 2-ik füzetében). — Október 5-ikén THÜRY JÓZSEF újonnan választott l. t. felolvasta székfoglaló értekezését: „Török nyelvmélekek a XIV. század végeig“ czímen (megj. a Nyelvtud. Értekezések XVIII. k. 7. sz.). November 3-ikán SZINNYEI JÓZSEF r. t. előadta „Adalékok a Halotti Beszéd olvasásához“ (megj. az Akad. Értesítő 1903. évf. 651. l.). November 23-ikán SZILASI MÓRICZ l. t. felolvasta „Adalékok a finn-ugor összehasonlító hangtanhoz“ című székfoglaló értekezését (megj. a Nyelvtud. Értekezések XVIII. k. 8. sz.), SZINNYEI JÓZSEF r. t. pedig „Két személyrag eredetéről“ értekezett (megjelent a Nyelvtud. Közlemények 1903. évf. 241. l.).

A zárt üléseken a rendes folyóügyeket intézte el az osztály s gondoskodott, hogy elhunyt tagjairól az Akadémiában emlékbeszédek tartassanak. E kegyeletes feladat teljesítésére fölkérettek: SIMONYI ZSIGMOND r. t. (Misteli Ferencz k. t. felett) és VÁMBÉRY ÁRMIN t. t. (Ujfalvy Károly k. t. felett).

* * *

A II. azaz Philosophiai, Társadalom- és Történettudományi Osztály 8 nyilvános és ugyanannyi zárt ülést, összesen tehát 16 ülést tartott.

A nyilvános üléseken a következő felolvasások tartattak:

Január 12-ikén REINER JÁNOS l. t. felolvasta székfoglaló értekezését: „Az egyházi házasságkötési jog történelmi alapjai“ czímen (megj. a Társad. Értek. XII. k. 8. sz.). Február 9-ikén HAMPEL JÓZSEF r. t. „A jász kürt domborműveiről“ tartott előadást (megj. az Arch. Értes. 1903. évf. 2. sz.) s ugyanekkor PAULER ÁKOS mint vendég felolvasta: „Az ismeretelméleti kategóriák problémája“ című tanulmányát (megj. a Bölcs. Értek. III. k. 5. sz.). Márczius 9-ikén HEGEDŰS SÁNDOR r. t. felolvasta „Az aranyvaluta terjedése“ című értekezését (megj. a Közgazd. Szemle 1903. évf. márcziusi füz.); ugyanekkor PEKÁR KÁROLY mint vendég bemutatta „Az okkapcsolat eredetéről magyar őstörténeti adatok felhasználásával“ című dolgozatát (kivonata megj. az Akad. Értesítő 1903. évf. 451. l.). Április 6-ikán FÖLDES BÉLA r. t.

felolvasta „A társadalom-erkölcsi problema“ című székfoglaló értekezését s ugyancsak szöket foglalt THIRING GUSZTÁV I. t. „Népszámlálásunk kútforrásai a mult század első felében“ című értekezésével (mindkettő megj. a Társad. Érték. XII. köt. 9. és 10. sz. a.). Június 15-ikén EDVI ILLÉS KÁROLY I. t. felolvasta „A parlamenti szőlősszabadság“ című székfoglaló értekezését (megj. a Társad. Érték. XIII. k. 1. sz.), ASBÓTH JÁNOS I. t. pedig a „Balkán-félszigetről“ értekezett (kivonata megj. az Akad. Értesítő 1903. évf. 582. l.). Október 12-ikén TÓTH-SZABÓ PÁL mint vendég felolvasta „Giskra, különös tekintettel Abaujra“ című értekezését (megj. a Történettud. Érték. XIX. kötet 10. sz.). November 9-ikén SZENDREI JÁNOS I. t. felolvasta „A magyar viselet történeti fejlődése“ című székfoglaló értekezését (mint külön mű az Archaeol. bizottság kiadásában fog megjelenni). Deczember 7-ikén WOSINSZKY MÓR I. t. foglalt szöket: „Az őskor mész-betétes diszítésű agyagművessége“ című értekezésével (kivonata megj. az Akad. Értesítő 1904. évf. 49. l.).

A zárt osztályüléseken a rendes folyóügyeket intézte el az osztály. Gondoskodott, hogy elhunyt tagjairól az Akadémiában emlékbeszédek tartassanak. E kegyeletes feladat teljesítésére felkértek: WOSINSZKY MÓR I. t. (Bertrand Sándor k. t. felett), BÉKEFI REMIG I. t. (Czobor Béla r. t. felett), THALLÓCZY LAJOS r. t. (Pauler Gyula ig. és r. t. felett), TÉGLÁS GÁBOR I. t. (Torma Károly r. t. felett).

* * *

A III. vagyis Mathematikai és Természettudományi Osztály 9 nyilvános és 6 zárt ülést, összesen 15 ülést tartott.

A nyilvános osztályüléseken az osztály tagjai 40 munkálatot terjesztettek elő, melyek közül 22-nek szerzője volt akadémiai tag, 18-é nem akadémikus. Az értekezések közül székfoglaló volt 2.

Az értekezések sorrendje a következő volt: Január 19-ikén: KÜRSCHÁK JÓZSEF I. t.: „Észrevételek az általános eliminatio-elmélethez“; MARIKOVSKY GYÖRGY: „Újabb adatok a labyrinth-reflexek tanához“. Február 16-ikán: KOCH ANTAL r. t.: „A beocsini cementmárga kövült halai“ (Math. és Természettud. Ért. XXI. köt.); RÉTHY MÓR r. t.: „Az actio elvének általánosításáról“ (Math. és Természettud. Érték. XXI. köt.); KOSUTÁNY TAMÁS I. t.: „Adatok a búzaliszt és a búzasikér ismeretéhez“ (Math. és Természettud. Ért. XXI. köt.); ISTVÁNFFI GYULA I. t.: „A Botrytis, Monilia és Coniothyrium spóráinak életképességéről“ (Math. és Természettud. Ért. XXI. k.); ISTVÁNFFI GYULA I. t.: „Az Ithyphallus gomba és Coepophagus atka együttes föllépése a hazai szőlőkben“ (Math. és Természettud. Érték. XXI. köt.); BERNÁTSKY JENŐ: „A Ruscus-phyllocladium anatomiai szempontból“ (Math. és Természettud. Ért. XXI. köt.). Márczius 16-ikán: THAN KÁROLY r. t.:

„A szénmonosulfidről”; ÓNODI ADOLF I. t.: „Az orr melléküregeinek viszonya a látóideg csatornához”; RÁTZ ISTVÁN: „A mētelyféle férgek egy új neme”. Április 20-ikán: HORVÁTH GÉZA r. t.: „Szerbia hemiptera-faunája”; KÖNIG GYULA r. t.: „Az algebrai mennyiségek általános elmélete”; ÓNODI ADOLF I. t.: „Adatok a homloküreg ismeretéhez” (Math. és Természettud. Ért. XXII. köt.); FRISCHAUF JÁNOS: „A tetraéder köbtartalma” (Math. és Természettud. Ért. XXI. kötet); KONEK FRIGYES: „A kén gyors meghatározásának új módja” (Math. és Természettud. Ért. XXI. köt.); MELCZER GUSZTÁV: „Az úrvölgyi aragonitról” (Math. és Természettud. Ért. XXI. köt.). Május 18-ikán: JENDRÁSSIK ERNŐ I. t.: „A szervezet izomberendezésének alapelvei és az egyes izmok működése”; DADAY JENŐ I. t.: „Turkesztáni édesvízi mikroskopi állatok” (Math. és Természettud. Ért. XXI. köt.); MAURITZ BÉLA: „Újabb adatok a porkurai pyritről” (Math. és Természettud. Ért. XXI. köt.); TOBORFFY ZOLTÁN: „A pulacayoi chalcopyrit” (Math. és Természettud. Ért. XXI. köt.); FARKAS GÉZA és SCIPIDES ELEMÉR: „Vizsgálatok a terhesek vérsavójának és a magzatviznek molekulás concentratio-viszonyairól” (Math. és Természettud. Ért. XXI. kötet); SCHILBERSZKY KÁROLY: „A virágrészek számbeli ingadozásáról” (Math. és Természettud. Ért. XXI. köt.). Június 22-ikén: SCHULLER ALAJOS r. t.: „Destillatio légüres quarzedényben” (Math. és Természettud. Ért. XXI. köt.); WITTMANN FERENCZ: „A leydeni palaczk áramának lefolyása és ennek objectiv előállítása” (Math. és Természettud. Ért. XXI. köt.); RÓTH-SCHULTZ VILMOS, KÖRÖSY KORNÉL és LOBMAYER GÉZA: „Adatok a felszívódás élettanához” (Math. és Természettud. Ért. XXI. köt.); HERCZOG FERENCZ: „Adatok az urethra ismeretéhez” (Math. és Természettud. Ért. XXI. köt.). Október 19-ikén: SCHULEK VILMOS r. t.: „A szempár közös működését bizonyító kísérletek” (székfoglaló értekezés; Orvosi Hetilap „Szemészet” melléklete, 1904. 1. szám); KLUG NÁNDOR r. t.: „A vérnyomás és hőmérsék befolyása a szívre” (Math. és Természettud. Ért. XXI. köt.); RÉTHY MÓR r. t.: „Ostwald elve a mechanikában”; HÖGYES ENDRE r. t.: „A budapesti Pasteur-intézet 1902. évi működése” (Orvosi Hetilap, 1903.); CSORBA GYÖRGY: „A kettős partitiókról”. November 16-ikán: RÉTHY MÓR r. t.: „Ostwald elve az energiaforgalomról” (Math. és Természettud. Ért. XXI. köt.); ÁRKÓVY JÓZSEF: „Néhány eddig ismeretlen reductió jelenségről a fogakon” (Math. és Természettud. Ért. XXII. köt.). December 14-ikén: KALECSINSZKY SÁNDOR I. t.: „A nap melegének accumulatiója különféle folyadékokban” (székfoglaló értekezés; Math. és Természettud. Ért. XXII. kötet); KÖVESLIGETHY RADÓ I. t.: „Jelentés a II. nemzetközi seismologiai értekezletről” (Akad. Értesítő XV. kötet); BUGARSZKY ISTVÁN I. t.: „Új módszer az aethylalkohol quantitativ meghatározására” (Math. és Természettud. Ért. XXII. kötet); KROMPECHER ÖDÖN: „Vizsgálatok a hám, az endothel és a kötőszövet kölesönös viszonyáról”; ALEXANDER BÉLA: „Adatok a porczogós csigolya ismeretéhez”;

VAMOSSY ZOLTÁN: „A máj méregvisszatartó képességéről“ (Magyar Orvosi Archivum, 1904).

A zárt osztályüléseken a rendes folyóügyek elintézésén kívül gondoskodott az osztály a hozzá benyújtott értekezések és egyéb tudományos munkák megírásáról, illetőleg kiadásáról.

* * *

Az akadémiai összes üléseken emlékbeszédet tartottak: Február 23-ikán ALEXANDER BERNÁT l. t. Taine Hippolyt k. t. felett, április 27-ikén HÖGYES ENDRE r. t. Fodor József r. tag felett, október 26-ikán KÁROLYI ÁRPÁD r. t. Horvát Árpád l. t. felett, november 30-ikán SZILÁSI MÓRICZ l. t. Halász Ignác l. t. felett, december 23-ikán VÉCSEY TAMÁS r. t. Tóth Lőrincz r. t. felett

Az összes ülések egyéb tárgyai közül kiemelendők a következők: Január 26-ikán a III. osztály ajánlatára a matematikai és természettudományi bibliographia nemzetközi tanácsában, Heller Ágost r. t. halálával megüresedett helyre Magyarország képviselőjéül RADOS GUSZTÁV l. t. jelöltetett ki. A Bolyai-jutalomra vonatkozó ügyrendi szabályzat elfogadtatott. Némely pályázatokhoz (Bródy-, Wahrmann-, Groedel-pályázathoz) megválasztattak a bírálók. — Február 23-ikán bejelentetett, hogy az Igazgató-Tanács az 1903-ra szóló költségvetést helybenhagyta. A nagyjuttalom és más jutalmak odaítélésére bírálóbizottságok választottak. — Márczius 20-ikán a gróf Teleki-pályázat sorsa döntetett el. — Márczius 30-ikán Körösi Csoma Sándor emlékét GOLDZSIHER IGNÁCZ r. t. „A buddhismus befolyása az iszlámra“ című értekezésével ünnepelte. Felolvastatott az 1902. évi Farkas-Raskó-pályázatról és a Wodianer-jutalomról szóló bizottsági jelentés; ez utóbbi alap díjai Schmidt Boldizsár pécs-bányatelepi és Kanovics György balatonfüredi szeretetházi igazgató-tanítóknak ítéltek oda. Az Akadémiák nemzetközi szövetségétől tervezett „Iszlám-encyklopedia“ segélyezése elhatároztatott. — Április 27-ikén a jutalmazotaknak átadattak a Wodianer-jutalmak. — Május 25-ikén SCHÖNHERR GYULA l. t. „A római Corvin-codex és magyar bejegyzéseiről“, BOROVSZKY SAMU l. t. pedig FRAKNÓI VILMOS r. t. „Ifj. Vitéz János pontificáléja“ című művéről értekezett. Bemutattattak a nagygyűlésen jutalmat nyert szerzők, valamint az újonnan választott tagok köszönő levelei. A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter a londoni bibliographiai konferentiákon, az Akadémia ajánlatára, RADOS GUSZTÁV l. tagot bízta meg Magyarország képviselőjével. — Június 22-ikén SZINNYEI JÓZSEF r. t. felolvasta a Román-Petre község adományából hirdetett pályázat bíráló-bizottságának jelentését. Felolvastatott a Széchenyi-bizottság jelentése gr. Széchenyi István munkáinak új kiadása ügyében. Bemutattattak a beérkezett Kóczán-pályaművek s bejelentettek az e pályázathoz kinevezett bírálók. Bemutattatott a Teleki-család levelezésének kiadása ügyében a család, az Akadémia törté-

nelmi bizottsága s a M. Történelmi Társulat között kötendő szerződés szövege.

Október 5-ikén bemutatattak a szeptember 30-ikáig beérkezett pályamunkák s jeligés leveleik külön-külön közös borítékokba lepecsételtettek. — Október 26-ikán bejelentettek az osztályoktól e pályamunkák megbirálására kiküldött bírálók s bemutatattak a jövő évi üléssor. — November 30-ikán felolvastattak a Kőczán-pályázat bíráló-bizottságának jelentése. Bemutatottatott Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter búcsúzó- s Berzeviczy Albert miniszter beköszöntő levele. Felolvastattak Ormódy Vilmos 10,000 koronáról szóló alapítólevele. — Deczember 21-ikén a hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulatnak a dácziai kutatások tárgyában benyújtott kérelme pártolólág terjesztetett föl a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz. Elhatározottatott Ormódy Vilmos alapítványának ügyrendi szövegezése.

A lefolyt évben az Akadémia a következő tudományos és irodalmi ünnepélyekre s összejövetelekre küldötte el képviselőit: A Kolozsvárott január 15-ikén tartott Bolyai-ünnepre (képv. br. EÖTVÖS LORÁND elnök, SZILY KÁLMÁN főtitkár, RÉTHY MÓR rendes, KÜRSCHÁK JÓZSEF és TÖTÖSSY BÉLA lev. tagok); a bécsi Aluerthumsverein márcz. 22—23-ikán tartott jubiláris ünnepére (képv. ORTVAY TIVADAR és WERTHEIMER EDE I. tt.); a Magy. Nemz. Múzeum százéves emlékünnepe (résztvettek többen); az Akadémiák szövetségének londoni közgyűlésére (képv. LENHOSSEK MIHÁLY r. t.); a kassai múzeum megnyitási ünnepére (képv. MYSKOVSKY VIKTOR és CSOMA JÓZSEF I. tt.); az Erdősi Sylvester János tiszteletére Szinér-Váralján emelt emlékoszlop június 1-én végbement leleplezési ünnepére (koszorú küldetett); a kassai Rákóczi-ereklyekiállítás megnyitására (képv. ZSILINSZKY MIHÁLY r. t.); Erzsébet királyné bártfai szobrának leleplezésére (képv. MYSKOVSKY VIKTOR I. t.); a tiszta-újlaki Rákóczi-ünnepélyre (képv. BALLAGI GÉZA I. t.); Kisfaludy Sándor emlékének a Nemzeti Múzeum kertjében végbement felállítási ünnepén (képv. a főtitkár); az Erzsébet-híd felavatási ünnepére (képv. a jelentkezők); a zalaegerszegi Deák Ferencz-ünnepre (képv. gr. SZÉCHENYI BÉLA t. t.); Vadnay Károly r. t. síremléke leleplezési ünnepére (képv. HEINRICH GUSZTÁV, BEÖTHY ZSOLT r. és SZENDREI JÁNOS I. tt.); Hollán Ernő t. t. síremlékének a békási mausoleumban okt. 31-ikén végbement felavatására (képv. LIPTHAY SÁNDOR r. t.); a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Szövetsége decz. 6-iki közgyűlésére (képv. a főtitkár); a Délvidéki M. Közművelődési Egyesület deczember 8-iki alakuló közgyűlésére (képv. SZENTKLÁRAY JENŐ I. t.).

* * *

Az Igazgató-Tanács 1903-ban három ülést tartott. Fontosabb határozatai a következők: Február 22-ikén felolvastattak SZÉLL KÁLMÁN

ig. tag levele, melyben megválasztatásáért köszönetet mond. Bemutattak a Magyar Földhitelintézetből 1902 december 31-ikén lezárt számadások; ezek megvizsgálására gr. SZÉCHENYI BÉLA és KAUTZ GYULA ig. tagok kérték föl. Az ügyészi és a széphalmi számadások megvizsgálására PAULER GYULA ig. t. kéretett föl. Az 1903. évi költségvetés elfogadtatott s ezzel kapcsolatban némely határozatok hozattak. Néh. Fröhlich Róbert és Heller Ágost volt főkönyvtárnokok arczképének az olvasóterem számára való lefestetése, az Akadémia összes ülésének ajánlatára, helybenhagyatott. Felolvastatott az akadémiai építész jelentése a bérház állapotáról s az építési bizottság a netán sürgősnek mutakozó teendők elvégzésére felhatalmaztatott. Kijelöltettek a kassai Rákóczi-erekelykiállításra elküldendő tárgyak. Végül folyamatban levő peres ügyek felől az ügyész jelentése tárgyalatott. — Május 7-ikén felolvastatott a számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése s a Magy. Földhitelintézetnek az 1902. évre a fölmentvény megadatott. Hasonlókép fölmentvény adatott az ügyésznek és Beeske Bálint úrnak az 1902. évi számadásaira nézve. Tárgyaltattak a Román Ferencz- s Szláv Ferencz-féle hagyatéki ügyek és a megnyert Tentámen-per költségei. — Deczember 13-ikán a székely kivándorlási alap kamatainak felhasználása tárgyában hozatott határozat. A gr. Széchenyi István munkáinak új kiadására a szükséges költségek megszavaztattak. A Széchenyi-múzeum elhelyezésére a palota első emeletén eddig bérebe adva volt lakás jelöltetett ki. A főkönyvtárnoki állás javadalmazása megállapittatott. Végül némely folyamatban levő jogügyek tárgyalatottak.

Ez üléseken a következő hagyományok és alapítványok jelentettek be:

1. *Hagyományok határozott rendeltetés nélkül:*

Burgmann Károly (alapítv. után felseporodott kamat)	203 K 46 fill.
Kubinyi Ferencz hagyománya	248 „ — „
Rhédey László hagyományához	458 „ 51 „
Adler Mór hagyománya	4.000 „ — „
Némethy Anna hagyománva	999 „ — „
Tisza Kálmán ig. és tt. hagyománya	6.000 „ — „ 11.908 K 97 fill.

2. *Adományok határozott rendeltetés nélkül:*

Szláv József adománya, 3 $\frac{1}{2}$ %-os záloglevélben	6.000 K — fill.
---	-----------------

3. *Új alapítványok:*

Fabriczy Sámuel emlékére tett alapítvány felszaporodott kamatfeleslegéből az alapítvány gyarapítására tökécsített rész	600 K — fill.
Összesen	18.508 K 97 fill.

II. Állandó Bizottságok.

1. A Nyelvtudományi Bizottság kiadványaiból 1903-ban a következők jelentek meg:

Nyelvtudományi Közlemények 33. kötete. A szerkesztőn kívül a bizottsági tagok közül közreműködtek: Ásbóth Oszkár, Halász Ignác (†), Melich János, Szilasi Móricz, azonkívül Gombocz Zoltán, Kicska Emil.

Magyar Nyelvőr 33. kötete. A szerkesztő mellett közreműködtek: Joannovics György, Szily Kálmán, Ásbóth Oszkár, Gombocz Zoltán, Melich János, Munkácsi Bernát, Szilasi Móricz, Szinnyei József, Tolnai Vilmos, Zolnai Gyula biz. tagok. Ezeken kívül értékes nagyobb dolgozatokat közöltek: Erdélyi Lajos, Herman Ottó, Horger Antal, Kalmár Elek, Rubinyi Mózes, Simai Ödön, Szabó Dezső, Takáts Sándor, Ullrich József, Varga Ignác. — Az 1903. évi dolgozótársak és gyűjtők száma 147.

Sajtó alatt van: MUNKÁCSI BERNÁT *Vogul népköltési gyűjteményéből* a II. kötet kiegészítő füzeté.

A *Mesterségek Szótára*-ból, melyet e bizottság megbízásából FRECSKAY JÁNOS szerkeszt, ismét megjelent néhány füzet.

A SZAMOTA-ZOLNAI-féle *Magyar Oklevélszótár*-ból kéthavonként egy-egy füzet jelent meg. 1904 végére az egész meg fog jelenni.

A bizottság ez évben is folytatta a *tájszógyűjtést*; e végre két fiatal tanárt és három tanárjelöltet küldött ki az országnak különböző vidékeire. Gyűjtésük igen szép eredménnyel járt s az új Tájszótár anyagát fogja gyarapítani.

2. Az Irodalomtörténeti Bizottság kiadványai közül az 1903. év folyamán megjelentek:

Irodalomtörténeti Közlemények 1903. évi (XIII.) évfolyama.

Id. SZINNYEI JÓZSEF *Magyar Írók élete és munkái* IX. kötete.

KAZINCZY FERENCZ *levelezése* XIII. kötete.

Dr. CSÁSZÁR ELEMÉR *Verseghy Ferencz élete és művei*.

Ábel Jenő hagyatékából HEGEDŰS ISTVÁN szerkesztésével *Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*.

3. A Classica-philologiai Bizottságnak „A görög és latin remekírók” című fordítási gyűjteményében megjelent:

HEGEDŰS ISTVÁN-tól: *Bacchylides* kétnyelvű és egynyelvű kiadása.

POSCH ÁRPÁD-tól: *Cicero Brutusa* kétnyelvű és egynyelvű kiadása.

SIMON JÓZSEF-től: *Platon Államá*-nak magyar kiadása.

Sajtó alatt van:

Platon Államá-nak kétnyelvű kiadása.

P. THEWREWK EMIL-től: *Homeros Iliása* I—VI. éneke.

A gyűjtemény számára folytatásul el van fogadva:

SOÓS JÓZSEF-től és BARCZA JÓZSEF-től: *Gellius*.

VIETORISZ JÓZSEF-től: *Vergilius Eclogái.*

LIPÓCZI KECZER GEZÁ-tól: *Euripides Bacchansnői.*

BARCZA JÓZSEF-től: *Cicero Tusc. Disputationes-ei.*

Bírálat alatt van:

BOROS GÁBOR-tól: *Lukianos.*

Készülőben:

FERENCZY ÁRPÁD-tól: *Aristoteles Államá-nak és a Kenyontól kiadott Athéni Állam-nak fordítása.*

Az „Editiones Criticae“-féle gyűjteményben megjelent:

NÉMETHY GEZÁ-tól: *Persius.*

A bizottság támogatásával megjelent:

az *Egyetemes Philologiai Közöny* XXVII. évfolyama.

4. A Történelmi Bizottság az elmúlt évben összesen kilencz rendes ülést tartott, és pedig január 3., február 7., márczius 4., márczius 28., május 9., június 6., október 3., november 7. és decz. 1-én.

Ez üléseken az Akadémiától hozzá véleményadásra áttett számos ügyben és közvetlenül a bizottsághoz intézett beadványok felől mondott véleményt; ezenkívül igyekezett munkaprogramját megvalósítani és előkészítette számos új kiadvány tervét.

Igy a bizottság mondott véleményt KRONES FERENCZ elhunyt történetírónak megvételre felajánlott irodalmi hagyatéka tárgyában, az Akadémiának a római történelmi congressuson és a kassai Rákóczi-erekllyi kiállításra való részvétele felől. Intézkedett a dr. KARDOS SAMU által tervezett Wesselényi-kiadás programjának megbirálásáról. A bizottság tett javaslatot a Bükk- és Vigyázó-féle jutalmakra kiírandó pályázatra nézve

Teleki Mihály levelezésének legalább tizenkét kötetben leendő kiadása tárgyában az Akadémia felhatalmazása és jóváhagyása alapján szerződést kötött a gróf Teleki-családdal és a Magyar Történelmi Társulattal, biztosítva e nagyfontosságú kútfőkiadványhoz az Akadémia anyagi támogatását. Intézkedett, hogy a SZILÁGYI SÁNDOR által szerkesztett „Erdélyi Országgyűlési Emlékek“ huszonegy kötetes sorozata a befejező 22-ik kötettel teljessé legyen, e kötet szerkesztését POKOLY JÓZSEF-re bízván.

Kiadásában a következő munkák jelentek meg:

THALLÓCZY LAJOS és HODINKA ANTAL szerkesztésében a *Horvát véghelyek oklevéltárának* első kötete, közel 57 ívnyi terjedelemben, térképmelléklettel.

SZÁDECZKY LAJOS közlésében *Apor Péter munkáinak és levelezésének* II-ik kötete 47 nyomtatott íven.

Ezenkívül sajtó alá adatta a *Magyar Nemzetiségek a XIV. század közepéig* című kiadványból a befejező részt, a III. kötet második felét, mely CSOMA JÓZSEF feldolgozásában a nemzetiségek czímeréről szól.

A KOLOZSVÁRI SÁNDOR és ÓVÁRI KELEMEN által szerkesztett

Corpus Statutorum V-ik kötetének második felét, melylyel a nagy sorozat befejezést nyer.

Dr. KARÁCSON IMRE fordításában és magyarázó jegyzeteivel *Evlia Cselebi* XVII. századi török világutazó magyarországi utazását, melynek eredeti török kiadását a bizottság anyagilag támogatta.

VERESS ENDRE kiadásában *Carillo Alfonz* XVI—XVII. századi pápai diplomata levelezését.

A bizottság folyóirata, a *Történelmi Tár*, KOMÁROMY ANDRÁS szerkesztésében, pontosan és változatos tartalommal jelent meg.

A bizottság, mint ezt évek óta teszi, segélyben részesítette a Magyar Történelmi Társulat és az Országos Magyar Gazdasági Egyesület elismerésre méltó vállalatait, a *Magyar Történelmi Életrajzokat* és a *Gazdaságtörténelmi Szemlét*.

Behatóan foglalkozott Kapisztrán János szenttéavatásának actáival, melyekből egy eddigelé kiadatlan codex jutott tudomására. E célra a párisi nemzeti könyvtárból egy ottani kéziratról fényképeket szerzett be. Anyagilag támogatta dr. VERESS ENDRE római levéltári kutatásait, másolási czélokra segélyt adván neki. Másoltatott Marosvásárhelyen ifj. Teleki Mihály naplójából és Kolozsvárott Halmágyi István följegyzéseiből tekintélyes részeket egy tervezett kiadás czéljaira.

A Flór-alapnak 1903. évi kamatait a bizottság az 1902. év folyamán a saját dotációjából orosz-lengyelországi levéltári kutatásokra előlegezvé, a 800 korona összeg az 1903. évben megtérített s ezt a bizottság a MARGALITS EDE által kiadandó „Szerb történeti repertorium“ czéljaira fordította.

A bizottság 1903. évi munkaprogramjába felvett munkák közül több nem volt még sajtó alá adható. Ilyenek: THALLÓCZY LAJOS-tól a *Délvidéki Oklevéltárak* II. kötete, a KÖNYÖKI-NAGY GÉZA-féle *Magyarországi várak, Vetési László levelezése és Ifj. Teleki Mihály naplója*.

Súlyos veszteség érte a bizottságot és általában a magyar tudományosságot a bizottság legrégebb tagjai egyikének, *Pauler Gyulának* váratlan halálával. A bizottság mindig hálás kegyelettel fogja megőrizni buzgóságban, lelkiismeretességben és tudományosságban példát adó elköltözött tagjának emlékét.

A bizottság új segédtagjává az év folyamán gr. TELEKI GÉZA ig. tag választatott.

5. Az Archaeologiai Bizottság az elmúlt 1903-ik évben kénytelen volt javadalma csekélységénél fogva ugyanoly szűk kerethez szorítani működését, mint az elmúlt évtizedek folyamata alatt, a midőn reudes folyóiratának föntartása mellett csak időről-időre birta egyéb kiadványokkal is gyarapítani a szakirodalmat. A kassai székesegyház monographiáját, melynek előkészítése volt évek hosszú során át egyik igyekezete, a múlt évben néhány rajzlappal vitte előbbre. Egy más tervbe vett monographia számára („a magyar viseletről“) melyet

SZENDREI JÁNOS I. tag, mint székfoglalóját, a II. osztály ülésén előadott, nagy számmal készültek ábrák; a mű közzététele az 1904-ik év folyamán várható.

A bizottsági folyóirat megjelent a régi (30 ives) terjedelemben öt füzetben. Harminczhat írotól egészben 91 kisebb-nagyobb közleményt tartalmaz és a szöveget egy képes melléklet, 67 képes tábla úgymint 279 ábra kíséri.

A bizottság képes duczainak készlete ismét 283 drb (közzétett) duczczal gyarapodott, úgy hogy az irodalomban megjelent ábrás duczok száma, melyeket ducztárában őriz, az 1903-ik év végén a 11,992-ik leltári számra emelkedett. Ebből 678 drbot 15 fél vett kölcsön.

Polyó ügyeit a bizottság december 5-ikén tartott ülésén intézte el, ugyanakkor állapította meg évi költségvetését, melyet a II. osztály a maradékából néhány száz forinttal toldott meg. Ugyanazon az ülésén rendes tagul üdvözölhette SZENDREI JÁNOS újonnan megválasztott levelező tagot, a ki már évek hosszú során át volt a bizottság segédtagja.

6. A Nemzetgazdasági Bizottság működését — pályakérdések formulázásán, véleményadáson stb. kívül — Főleg két irodalmi vállalata vette igénybe: „*A Magyar Közgazdasági Könyvtár*“ és a „*Közgazdaságtan Remekíróinak Tára*“. Az első vállalatban már a legközelebbi hetekben meg fog jelenni LÁNG LAJOS munkája: *A modern külkereskedelem politikai története*. A munka majdnem egészen ki van nyomtatva. Előkészítés alatt van ACSÁDY munkája: „*A magyar jobbágy-ság története*“, mely szintén még ez évben hagyja el a sajtót. De előkészítés alatt vannak már e vállalat folytatólagos kötetei, így SOMOGYI: „Az angol socialpolitika“, továbbá SKERLETZ: „Közgazdasági dolgozatai“ stb. A bizottság második vállalatában meg fog jelenni MARSHALL: „*Principles of Economies*“ című munkájának I. kötete, melynek fordítását KELETY DÉNES műszaki tanácsos végezte: a kézirat a bírálat szerint kiadásra alkalmasnak találtatott és a fordítás átvizsgálását FÖLDES BÉLA vállalta el. A következő kötetek is előkészítés alatt vannak, így WEBB: „*Industrial Democracy*“ és TOYNBEE: „*Industrial Revolution*“ című munkájának fordítása. A „*Közgazdasági Szemle*“ a múlt évben is az eddigi irányhoz híven rendesen megjelent és két monographiát közölt, egyet Hunyadmegyéről, egyet a bodrogi közeli kívándorlásról; ez utóbbi értékes részét teszi egy dolgozatnak, melyet az Akadémia pályadíjjal tüntetett ki.

7. A Matematikai és Természettudományi Bizottság megbízásából készült, „Magyarország gasteromycetái“ című munka HOLLOS LÁSZLÓ-tól a Franklin-társulat kiadásában megjelent. E munka kiadását a bizottság a Franklin-társulatra ruházta át, hozzájárulván 6000 koronával a kiadási költségekhez. A munka úgy tartalmánál fogva, mint kiállításánál fogva, díszes helyet foglal el tudományos irodalmunkban. A folió-alakban megjelent munkához számos szebbnél-szebb tábla,

közöttük sok színes tábla van mellékelve, melyek szerzőnek eredeti rajzai után készültek.

Megjelent dr. ÓNODI ADOLF munkája „A gége idegeinek boncz-tana és élettana“, mely a bizottság megbízásából készült. A munka 11¹/₂ ivre terjed s számos rajzzal van ellátva. E munkával indult meg „A Math. és Természettud. Közlemények“ XXVIII-ik kötete.

Sajtó alatt van „A szénvegyületek égési hőjének caloriméteres meghatározása és azok egyidejű mennyileges elemzése“ című munka, melyet dr. RUZSITSKA BÉLA, kolozsvári egyetemi adjunctus készített a bizottság megbízásából.

Sajtó alá rendeztetik SÓBÁNYI GYULA munkája „A Duna jobbparti mellékfolyóinak hydrographiája“, mely a Széchenyi Béla-féle jutalommal tüntettetett ki s kiadásra a „Közlemények“-hez utaltatott.

A bizottság 1903-ban 3400 koronát fordított a physika körébe vágó tudományos dolgozatok támogatására. Ebből 2400 koronát HOÓR MÓR-nak a dielektromos állandók vizsgálatára, 1000 koronát pedig ZEMPLÉN GYÖZÖ-nek a gázok belső sűrűlódásának új módszerrel való megvizsgálására engedélyezett. Ezenkívül dr. ALEXANDER BÉLA orvos-nak 600 korona segílyt nyújtott a csontképződésnek az embrióban Röntgen-sugarakkal való tanulmányozására. E munka befejeztetett s eredménye a III. osztály egyik ülésén előterjesztetett.

A bizottság többi megbízottjai a magukra vállalt munkán dolgoznak s remélhetőleg munkáikkal rövid időre elkészülnek.

8. A Szótári Bizottság az 1903. év folyamán kevesebb számú, de válogatott dolgozótársakkal folytatta az új Nagy Szótár adatgyűjtő munkálatait. Ezekből, valamint néhány önként közreműködő gyűjtőtől 1903-ban összesen 63,115 adat gyűlt be, mint legnagyobb részben a kiosztott művek rendszeres földolgozásának eredménye. Az előadó gyűjtése 17,123 adatot tevén, az 1903-ik évi munkásság által a készülő szótár adalékai összesen 80.238-czal szaporodtak, úgy hogy az adatok összes száma 631,238-ra emelkedett.

A mi a rendszeres földolgozást illeti, az 1903. év folyamán 119 munka, illetőleg kötet került kivonatolás alá, s jelesebb íróink közül ismét többnek művei aknázattak ki már csaknem teljesen a szótár számára.

9. A Könyvkiadó Bizottság kiadásában 1903-ban megjelentek a következő munkák:

a) JAMES BRYCE: *A római szent birodalom.* Angolból fordítja BALOGH Á., átnézi MARCZALI H. Egy kötet, névmutatóval és az angol szerzőnek a magyar kiadás számára írt előszavával.

b) AISCHYLOS *Összes tragédiái.* Fordította, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta CSENGERI JÁNOS. — Egy kötet. Aischylos hermájának másolatával.

c) LE PLAY: *A család és a munka szervezete.* Egy kötet. Fordította francziából GEÜCZE SAROLTA. Átnézte dr. WILDNER ÖDÖN.

d) FRIEDJUNG H.: *Harcz a német hegemoniáért.* Fordítja németből JÚNIUS (ZILAHY KISS BÉLA). Második kötet. Átnézi dr. HOFFMANN FRIGYES. Térképekkel. (1902-ben az I. kötet jelent meg).

III. Az 1903-ik évben eldöntött pályázatok.

1. *Gróf Teleki-pályázat* (vigjáték) 100 arany.

Az 1902. szeptember 30. határnapig beérkezett 27 pályamunka; az 1903. márczius 20-án tartott összes ülés a jutalmat a XVI. sz. „Zrinyi György házassága“ cz. három felvonásos vigjátéknak ítélte oda. A felbontott jeligés levél SAJÓ SÁNDOR tanárt vallotta szerzőjeül.

2. *Farkas-Raskó-pályázat* (hazafias költemény) 200 korona.

Az 1902. szeptember 30. határnapig beérkezett 63 pályamű; az 1903. márczius 30-án tartott összes ülés azonban a jutalmat ki nem adta s jeligés leveleket fölbontatlanul elhamvasztatta.

3. *Br. Wodianer-féle néptanítói jutalom* 1000—1000 korona.

A két jutalom az 1903. márczius 30-án tartott összes ülésen SCHMIDT BOLDIZSÁR pécs-bányatelepi és KANOVICS GYÖRGY balatonfüredi szeretetházi igazgató-tanítóknak ítéltetett oda.

4. *Nagyjutalom és Marczibányi mellékjutalom* (1896—1902. évkörben megjelent természettudományi munkák) 200, illetőleg 50 arany.

Az 1903. május 6-án tartott nagygyűlés a nagyjutalmat THAN KÁROLY: „A kísérleti chemia elemei“ cz. műve I. kötetének (1897), a Marczibányi-mellékjutalmat pedig LÓCZY LAJOS: „Fossilis emlős és puhatestű állatmaradványok leírása“ (1897) című munkájának ítélte oda.

5. *Bródy-jutalom* (publicistikai mű vagy munkásság jutalmazására) 6000 korona.

Az 1903. május 6-án tartott nagygyűlés e jutalmat BEKSICS GUSZTÁV publicistikai működésének jutalmazására fordította.

6. *Wahrmann-jutalom* (az ipar terén szerzett érdemek jutalmazására) 2000 korona.

Az 1903. május 6-án tartott nagygyűlés e jutalmat POLLÁK ANTAL elektrotechnikus és neh. VIRÁG JÓZSEF gépészmérnök hátramaradt családja közt osztotta meg, a betűíró gyors telegráf feltalálásáért.

7. *Sámuel-díj* (a legjobb nyelvtudományi értekezés jutalmazására) 15 arany.

Az 1903. május 6-án tartott nagygyűlés e jutalommal KOCIS LÉNÁRD „A mondatrészek viszonya Brassai mondatelméletében“ című értekezését tüntette ki.

8. *Lévay-pályázat* (Kisfaludy Sándor életrajza) 1000 korona.

Az 1902. szeptember 30-iki határnapig egy pályamunka érkezett be; azonban az 1903. május 6-án tartott nagygyűlés e munkának a jutalmat ki nem adta s jeligés levelét felbontatlanul elégette.

9. *Gorove-pályázat* (a komikum elmélete) 100 arany.

Az 1902. szeptember 30-iki határnapi két pályamunka küldett be; de az 1903. május 6-án tartott nagygyűlés e műveknek a díjat nem ítélhette oda s jeligés levelüket felbontatlanul elhamvasztatta.

10. *Marczibányi-pályázat* (a magyar helyesírás története) 40 arany.

Az 1902. szeptember 30-iki határnapi egy pályamű érkezett; de ennek az 1903. május 6-án tartott nagygyűlés a jutalmat ki nem adta s jeligés levelét felbontatlanul elhamvasztatta.

11. *Lukács Krisztina-pályázat* (a magyar lyrai költészet története) 2000 korona.

Az 1902. szeptember 30-iki határnapi egyetlen be nem fejezett pályamunka adatott be; ennek az 1903. május 6-án tartott nagygyűlésen a jutalom nem volt odaitélhető s a jeligés levél felbontatlanul elhamvasztatott.

12. *Br. Eötvös József életrajz-pályázat*, 2000 korona.

A II. sz. pályamű 1902. december 31-ikén átdolgozva beadatván, az 1903. május 6-án tartott nagygyűlés elfogadhatónak találta s szerzőjének, dr. VOINOVICH GÉZÁ-nak a jutalmat kiutaltványozta.

13. *Viggyázó-pályázat* (hadtörténeti esemény leírása) 1200 korona.

Az 1902. szeptember 30-iki határnapi egy pályamű érkezett be, mely a *hódi csata* leírását adja; az 1903. május 6-án tartott nagygyűlés azonban e pályaművet jutalmazásra méltónak nem találta s jeligés levelét felbontatlanul elhamvasztatta.

14. *Az Első M. Általános Biztosító-Társaság jutalma* (a földnek hitel által való megterhelhetése) 1000 korona.

Az 1902. szeptember 30-iki határnapi két pályamunka érkezett; az 1903. május 6-án tartott nagygyűlés akként határozott, hogy az I. sz. pályamunkának adassék ki a pályadíj, a II. számú munka pedig dicséretet kapjon. Amannak szerzője dr. BERÉNYI PÁL soproni ügyvéd, emezé SZÁNTÓ MENYHÉRT.

15. *Groedel-jutalom* (a kivándorlás kérdése) 2000 korona.

Az 1902. december 31-iki határidőig 15 pályamű érkezett be; ezek közül az 1903. május 6-án tartott nagygyűlés a jutalmat a X. és XIV. számú pályaművek között megosztani rendelte, amannak szerzőjeül a felbontott jeligés levélből SIMON PÉTER budapesti főgymn. tanár, emennek szerzőjeül pedig LEGENYEI BODNÁR PÉTER bizonyult.

16. *Gr. Andrássy Gyula-jutalom* (Deák Ferencz élet- és jellemrajza) 6000 korona.

A tervezet elkészítésére 1898. december 31-ike volt kitűzve, a mely határidőig egy tervezet érkezett be. Azonban ezt az 1899. május 8-án tartott nagygyűlés nem találta olyannak, hogy szerzője a pályamű megírásával megbizassék s a szerzőt kiegészítendő tervezetnek 1900. szeptember 30-ikáig benyújtására utasította. Ez megtörténvén, az 1901. május 8-án tartott nagygyűlés némely hiányok pótlását kívánta s tekintetbe véve a munka sikerült részeit, a tervezet

benyújtására új határidőül 1902. szeptember 30-ikát tűzte ki. Végül az 1903. május 6-án tartott nagygyűlés a munka kidolgozására a megbízást megadta s a felbontott jeligés levél dr. FERENCZI ZOLTÁN budapesti egyet. könyvtárigazgatót vallotta szerzőül.

17 *Forster János-jutalom* (a hazai földmivelés előmozdítására szolgáló munka, találmány stb. jutalmazására) 3000 korona.

Az 1903. május 6-án tartott nagygyűlés e jutalmat SIERBÁN JÁNOS-nak ítélte oda a zöldtakarmányféléknek kazlakban való erjesztésére vonatkozó találmányáért (gazdai nyelven „zsombolyázás“).

18. *Vigyázó-pályázat* (az antiseptikus és aseptikus orvoslási módok története) 1200 korona.

Az 1903. szeptember 30-iki határnapig 5 pályamunka érkezett be; ezek közül az 1902. május 6-án tartott nagygyűlés a jutalmat a III. sz. pályaműnek ítélte oda. Ennek jeligés leveléből dr. MANNINGER VILMOS neve tűnt elő. Dícséretben részesültek az V. sz. (szerzője: MARIKOVSKY GYÖRGY) és II. sz. (szerzője: dr. BERCELLER IMRE) pályaművek.

19. *Kóczán-pályázat* (történelmi dráma Nagy Lajos korából) 100 arany.

Az 1903. május 30-iki határnapig 12 pályamű érkezett be; ezek közül a november 30-ikán tartott összes ülés irodalmi színvonalon állónak találta a VI. sz. „Daczos lelkek“ című pályaművet s a jutalmat ennek ítélte oda. A felbontott jeligés levélből, mint szerzőnek: FÖLDES IMRE-nek a neve tűnt elő.

IV. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásai 1903-ban.

* *M. Tud. Akadémiai Almanach.* Polgári és csillagászati naptárral MCMIV-re. 1904. 269 lap. Ára 2 kor.

* *M. Tud. Akadémiai Értesítő.* A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szerkeszti: SZILY KÁLMÁN főtítkár. XIV. köt. 1–12. füz. 157–168. sz. — 1903. XII. és 672 lap. Az évfolyam ára 6 kor.

* *Archaeologiai Értesítő.* Új folyam, XXIII. köt. 1–5. füz. Szerkeszti: HAMPEL JOZSEF. 1903. XXXI. és 448 lap. Egy képmelléklettel, tizenhét képes táblával és kétszázhetvenkilencz ábrával. Az évfolyam ára 12 kor.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi (évnegyedes) folyóirat. Szerkeszti: PAUER IMRE osztálytitkár. XII. évf. 1–4. füz. 1903. IV. és 636 lap. Az évfolyam ára 10 kor.

* *Czímleap* a Társadalomtudományi Értekezések XII. kötetéhez.

Irodalomtörténeti közlemények. Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti: SZILÁDY ÁRON. XIII. évf. 1–4. füz. 1903. XVI. és 508 lap. Az évfolyam ára 10 kor.

* *Mathematikai és Természettudományi Értesítő.* Szerkeszti: KÖNIG GYULA osztálytitkár. XXI. köt. 1–5. füz. 1903. IV. és 474 lap. Az évfolyam ára 10 kor.

* *Nyelvtudományi Közlemények.* Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti: SZINNYEI JÓZSEF. XXXIII. köt. 1—4. füz. 1903. 480 lap. Ára 6 korona.

* *Aischylos* tragédiái. Fordította CSENGERI JÁNOS. (M. Tud. Akad. könyvkiadó vállalat. Új folyam. LIII. köt.) 1903. XXIII. és 397 lap és egy arczképpel. Ára 5 kor.

Analecta nova ad historiam renaissance in Hungaria litterarum spectantia. Inssu Acad. Scient. Hung. ex scriptis ab EUGENIO ABEL relictis cum commentariis edidit partimque auxit STEPHANUS HEGEDŰS. 1903. 520 lap. Ára 8 kor.

* *Báró Apor Péter* verses művei és levelei. (1676—1752). Szerkesztette Dr. SZÁDECZKY LAJOS. I. köt. (Magyar történelmi Emlékek. II. oszt. 36. köt.) 1903. XXXVI. és 591 lap. Ára 12 korona.

* *Báró Apor Péter* verses művei és levelei. II. kötet. (Magyar tört. Emlék. II. oszt. 37. köt.) 1903. — 715. lap. Ára 15 kor.

Legényey Bodnár Péter, Bodroglók a kivándorlás szempontjából. A Magyar Tudom. Akadémia által a Groedel-díjjal jutalmazott pályamű. (Megyei Monografiák.) 1903. 32 lap. Ára 40 fill.

* *Bryce J.* A római szent birodalom. Fordította: BALOGH ÁRMIN. Átnézte: MARCZALI HENRIK. (M. Tud. Akad. könyvkiadó vállalat. Új folyam. LIV. köt.) 1903. XXI. és 503 lap. Ára 5 kor.

Dr. Császár Elemér. Verseghegy Ferencz élete és művei. 1903. VI. és 384 lap. Verseghegy arczképével. Ára 6 kor.

* *Dr. Cserép József.* Határidőszámítás a rómaiaknál. (Nyelvtud. Értekezések. XVIII. 6. sz.) 1903. 23 lap. Ára 40 fillér.

* *Fehér Ipoly* t. t. Emlékbeszéd Hollósy Jusztinián l. t. felett. (Emlékbeszéd. XI.: 7. sz.) 1903. 19 lap. Ára 40 fill.

A. Persii Flacci satirae. Edidit, adnotationibus exegeticis et indice verborum instruxit GEYZA NÉMETHY. (Editiones criticae scriptorum graecorum et romanorum a collegio Philologico Classico Acad. Litter. Hung. publici juris factae.) 1903. 390 lap. Ára 8 kor.

Földes Béla r. t. A társadalomerkölcsi problema. (Székfoglaló Értekezés.) (Társad. Értekez. XII: 9.) 1903. 71 lap. Ára 2 kor.

* *Friedjung Henrik.* Harcz a német hegemoniáért. (1859—1866). Az ötödik német kiadásból fordította JÚNIUS. Átnézte: dr. HOFFMANN FRIGYES. II. köt. (M. Tud. Akad. Könyvkiadó-vállalat. Új folyam. IV. kötet.) 1903. XI. és 462 lap. Ára 5 kor.

Gaal Jenő. Gróf Széchenyi István nemzeti politikája. I—II. köt. 1903. 496 és 167 lap. Ára 12 kor.

Goldziher Ignác r. t. A buddhismus hatása az iszlámra. (Előadások Körös Csoma Sándor emlékezetére. II. szám.) 1903. 44 lap. Ára 80 fill.

* *Högyes Endre r. t.* Emlékbeszéd Fodor József r. tag fölött. (Emlékbeszéd. XI: 9. sz.) 1903. 60 lap. Arczképpel. Ára 1 korona 20 fillér.

* *Edvi Illés Károly l. t.* Parlamenti szólásszabadság. — Székfoglaló értekezés. (Társadalmi Értekezések. XIII: 1. szám.) 1903. 20 lap. Ára 40 fill.

* *Katona Lajos l. t.* Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. (Nyelvtud. Értekez. XVIII: 5. sz.) 1903. 96 lap. Ára 1 kor. 60 fill.

Kazinczy Ferencz levelezése. A M. Tud. Akad. Irodalomtörténeti Bizottsága megbízásából közzéteszi dr. Váczy János. XIII. köt. (1815 júl. 1. — 1816 február 29.) 1903. XXXVI. és 603 lap. Ára 10 kor.

König Gyula. Az algebrai mennyiségek általános elméletének alapvonalai. 1903. VIII. és 599 lap. Ára 15 kor.

* *Le Play.* A munkásviszonyok reformja. Fordította és bevezette: GRÖCZE SAROLTA. A fordítást átnézte: Dr. WILDNER ÖDÖN. (M. Tud. Akad. Könyvkiadó-vállalat. Új folyam. LVI. köt.) 1903. VIII. és 540 lap. Ára 6 kor.

* *Magyarország melléktartományainak oklevéltára.* I. köt. A horvát vég helyek oklevéltára. I. 1490—1527. Szerkesztették: THALLÓCZY LAJOS és HODINKA ANTAL. Egy térképpel. (Magyar Történelmi Emlékek. I. oszt. 31. köt.) 1903. — CVIII. és 753 lap. Ára 16 kor.

* *Némethy Géza l. t.* A római elegia viszonya a törökhöz. (Nyelvtud. Értekezések. XVIII. köt. 3. sz.) 1903. 28 lap. Ára 48 fill.

Rapport sur les travaux de l'Académie Hongroise des Sciences en 1902. Présenté par le secrétaire général C. SZILY. 1903. 27 lap.

Reiner János l. t. Az egyházi házasságkötés jogtörténelmi alapjai. (Székfoglaló Értekezés.) (Társadalmi Értekezések. XII: 8. sz.) 1903. 86 lap. Ára 1 kor. 60 fill.

Téglás Gábor l. t. Hunyadmegye közgazdasági leírása. (Megyei Monographiák.) 1903. 24 lap. Ára 30 fill.

Thirring Gusztáv l. t. Népesedésünk kútforrásai a múlt század első felében. (Székfoglaló Értekezés.) (Társad. Értekez. XII: 10.) 1903. 114 lap. Ára 2 kor.

* *Thúry József.* A „Behdset-ül-Lugat“ című csagatáj szótár. (Nyelvtud. Értekezések. XVIII: 4. sz.) 1903. 66 lap. Ára 1 korona 20 fillér.

* *Vargha Gyula l. t.* Emlékbeszéd Jekelfalussy József r. tag felett. (Emlékbeszéd. XI: 8. sz.) 1903. 19 lap. Ára 40 fillér.

Összesen 35 munka 685 íven.

A * csillaggal jelölt munkákat az intézetek általány fejében kapják.

V. A. M. Tud. Akadémia megbízásából és segélyével megjelent munkák és folyóiratok.

A) Megbízás:

1. *Munkák:* a) SZINNYEI JÓZSEF: Magyar Tájszótár, b) idősb SZINNYEI JÓZSEF: Magyar Írók Életrajza és Munkái, c) FRECSKAY JÁNOS: Mesterségek szótára, d) ZOLNAI GYULA: Oklevélszótár. 2. *Folyóiratok:* Budapesti Szemle. Magyar Nyelvőr.

B) Segélyezés:

1. *Folyóiratok:* Ethnographia, Keleti Szemle, A M. Philosophiai Társaság közleményei, Közgazdasági Szemle, Magyar Gazdaságtörtén. Szemle, Egyetemes Philolog. Közlöny, Történelmi Tár, Orvosi Archivum, Magyar Paedagogia, Matematikai és Physikai Lapok, Természettud. Füzetek, Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte. 2. *Könyvkiadó-vállalatok:* Természettudom. könyvkiadó-vállalat, Orvosi könyvkiadó-vállalat. Philosophiai Írók Tára, Közgazdasági Remekírók Tára, Nemzetközi math. és természettud. katalogus, Bibliographia Hungarica, Zeitschrift für Ungarisches Privatrecht. 3. *Munkák:* a) Magyar történelmi Életrajzok, b) OTROK MIHÁLY: „Pyrker László életrajza“, c) BOLYAI JÁNOS „Appendix“-ének magyar fordítása, d) MÉHELY LAJOS: Magyarországi denevérek, e) „A műépítészet története“, f) ALMÁSY GYÖRGY ázsiai utazása, g) KLUG LIPÓT: Projectiv geometria, h) Petényi hagyatékának kiadása. i) HOLLÓS LÁSZLÓ: Magyarországi gasteromycetái. Segélyezésekre 1903-ban költött az Akadémia összesen: 56,940 koronát.

VI. Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait átalány fejében kapják.

Arad, Kir. főgymnasium.	Besztercze, Főgymnasium.
„ Állami főreáliskola.	Besztercebánya, Ág. h. ev. gymn.
„ Kereskedelmi Akadémia.	„ Áll. fels. leányisk.
„ Kölcsey-Egyesület.	„ Áll. polg. fiúisk.
Aszód, Gymn. könyvtár.	„ Áll. főgymnasium
Bács-Gombos, Polgári Olvasókör.	Bonyhád, Ev. algymn.
Baja, Csisztercei főgymn.	Brád, Görög-keleti román algymn.
„ Casino könyvtára.	Brassó, Evang. gymnasium.
Balázsfalva, Societatea de Innocentiu M. Clain.	„ Görögkeleti róm. főgymn.
Bánffy-Hunyad, M. kir. áll. iskolák.	„ R. kath. főgymnasium.
Bártfa, Állami gymnasium	„ M. kir. áll. főreáliskola.
Békés, Ev. ref. főgymnasium.	„ Áll. fels. keresked. iskola.
Békés-Csaba, Ev. főgymnasium.	Budapest, Fő- és székv. levélt.
Belényes, Gör. kath. főgymnasium.	„ Tud. egyet. könyvtára.
Beregszász, Állami gymnasium.	„ Tud. egyet. philol. semin.
	„ Tud. egyet. tört. semin.
	„ Tud. egyet. földr. semin.

Budapest, Tud. egy. class. phil. „	Csáktornya, Községi népiskola.
„ Tud. egy. aesth. gyűjt.	„ Áll. polgári iskola.
„ Egyetemi kör.	Csik-Somlyó, Róm. kath. főgymn.
„ Műegyetemi könyvtár.	Csurgó, Ref. főgymn.
„ Meteorologiai intézet.	Czegléd, R. k. népisk. tanítótestül.
„ Ludovika-Akadémia.	„ Áll. főgymnasium.
„ Állatorvosi főiskola.	Debreczen, Főisk. anyakönyvtár.
„ Mezőgazd. Múzeum.	„ R. kath. főgymnasium.
„ Katholikus kör.	„ Állami főreáliskola.
„ Kir. Orvos-egyesület.	„ M. kir. gazd. tanintézet.
„ Mintarajziskola.	„ Keresk. Akadémia.
„ Állami felső-ipariskola.	„ Ev. ref. fels. leányisk.
„ M. kir. chemiai intézet.	Deés, Kir. állami gymnasium.
„ Ág. h. ev. főgymnasium.	Déva, Állami főreáliskola.
„ Kegyesrendi főgymn.	„ Áll. főreálisk. ifj. könyvtára.
„ I. ker. kir. áll. főgymn.	„ Áll. tanítóképző.
„ II. ker. kir. kath. főgymn.	Eger, Érseki joglyceum.
„ V. ker. főgymn.	„ Kath. főgymnasium.
„ VII. ker. főgymnasium.	„ Érsekmegyei könyvtár.
„ VIII. ker. főgymn.	„ Állami főreáliskola.
„ Tanárképző-int. gymn.	Eperjes, Kir. kath. főgymnasium.
„ Ref. főgymnasium.	„ Ág. ev. collegium.
„ II. ker. áll. főreálisk.	„ Széchenyi-kör.
„ IV. ker. közs. főreálisk.	Érsekújvár, Közs. kath. főgymn.
„ V. ker. áll. főreálisk.	Erzsébetváros, M. kir. áll. gymn.
„ VI. ker. főreáliskola.	Esztergom, Szt. Benedek-rendi fő-
„ VII. ker. áll. főgymn.	gymnasium.
„ VIII. ker. főreáliskola.	„ Érsekmegyei könyvtár.
„ Keresked. Akadémia.	„ Városi könyvtár.
„ M. k. áll. fels. leányisk.	Fehértemplom, Főgymnasium.
„ I. ker. Paedagogium.	Félegyháza, Kath. gymnasium.
„ II. ker. Tanítónő-képző.	Felső-Lövő, Ev. tanint. igazg.
„ b. Eötvös-collegium.	Fiume, M. kir. áll. főgymnasium,
„ Budai Könyvtár.	„ M. k. áll. fels. keresk. isk.
„ Orsz. izr. tanító-képző.	Fogarasz, Áll. főgymnasium.
„ Magy. tanítók casinója.	Gyöngyös, Állami főgymnasium.
„ Pesti izr. el. és polg. fiúisk.	„ „Vachott-kör“.
„ Elemi isk. tanító-képző.	Győnk, Ev. ref. gymnasium.
„ Növendékpapság egy-	Győr, Kath. főgymnasium.
házirod. iskolája.	„ Áll. főreáliskola.
„ Szent-Imre Önk.-Egylet.	Gyulafehérvár, R. kath. főgymn.
„ Országos nőképző-egylet	Hajdú-Böszörmény, Ev. r. főgymn.
leánygymn.	Hajdú-Nánás, Gymnasium.
„ M. mérnök- és építész-	Hódmező-Vásárhely, Főgymn.
egylet.	Hodosán, M. k. áll. elemi népisk.

- Igló*, Ág. h. ev. főgymnasium.
 „ Áll. polg. fiúiskola.
Ipolyság, Hontmegyei múzeum.
Jászberény, Közs. kath. főgymn.
Kalocsa, Erseki főgymnasium.
Kaposvár, M. kir. áll. főgymn.
Karczag, Ev. ref. főgymnasium.
Kassa, Kir. jogakad. könyvtára
 „ Kath. főgymnasium.
 „ Állami főreáliskola.
 „ Állami felső leányiskola.
 „ Kazinczy-kör.
 „ Áll. felső keresk. iskola
 „ Múzeum.
Kecskemét, Ref. jogakadémia.
 „ Ref. főgymnasium.
 „ Állami főreáliskola.
 „ R. kath. főgymnasium.
 „ Városi könyvtára.
Késmárk, Ág. h. ev. lyceum.
 „ Áll. p. és fels. ker. iskola.
Keszthely, M. kir. gazd. tanintézet.
 „ Kir. kath. főgymnasium.
Kiskun-Halas, Ref. főgymnasium.
Kis-Szeben, Kegyesr. gymnasium.
Kisújszállás, Ev. ref. gymnasium.
Kolozs-Monostor, Gazd. tanint.
Kolozsvár, Egyetemi könyvtár.
 „ Ev. ref. theol. facultás.
 „ R. kath. főgymnasium.
 „ Ev. ref. collegium.
 „ Unitárius főgymn.
 „ Keresk. Akadémia.
 „ Városi polg. fiúiskola.
 „ Erdélyi múzeum-egyl.
 „ Növényrendszertani tanszék.
Komárom, Szt. Benedek-rendi kath. gymnasium.
Körmöczbánya, Áll. főreáliskola.
Kőszeg, Gymn. tanári könyvtára.
Közép-adaci uradalom.
Künszentmiklós, Ev. ref. gymn.
Léva, Kegyesrendi főgymnasium.
 „ Áll. tanítóképző.
- Liptó-Szt-Miklós*, Áll. polg. isk.
Losoncz, M. kir. áll. főgymn.
Lőcse, Kir. főgymnasium.
 „ M. kir. állami főreáliskola.
Lugos, Főgymnasium.
Magyar-Óvár, M. kir. gazd. Akad.
 „ R. kath. gymn.
Makó, Állami főgymnasium.
 „ Polg. leányiskola.
Máramaros-Sziget, Ev. ref. colleg.
 „ „ R. kath. gymn.
 „ „ Áll. tanítóképz.
Maros-Vásárhely, Ev. ref. colleg.
 „ R. kath. gymn.
Medgyes, Ev. gymnasium.
Mező-Túr, Ev. ref. gymnasium.
Miskolcz, Ev. ref. főgymnasium.
 „ Kir. kath. gymnasium.
 „ Felső keresk. iskola.
 „ Borsodm. Múzeum.
Modor, Áll. tanítóképezde.
Munkács, Állami főgymnasium.
Nagy-Bánya, Áll. főgymnasium.
Nagy-Becskekere, Közs. főgymn.
Nagy-Enyed, Bethlen-főiskola.
Nagy-Kálló, Állami főgymn.
Nagy-Kanizsa, R. kath. főgymn.
Nagy-Károly, R. kath. főgymn.
 „ Szatmárvárn. múzeum és könyvtár.
Nagy-Kikinda, Gymnasium.
Nagy-Kőrös, Ref. főgymnasium.
 „ „ Városi casino.
 „ „ Inárcsi Farkas László könyvtára
 „ „ Ev. ref. főgymn. önképzőköre.
 „ „ Benkó Jenő könyvt.
Nagy-Rőcze, Áll. felső keresk. isk.
Nagy-Szalonta, Algymnasium.
Nagy-Szeben, Áll. főgymnasium.
 „ „ Ág. h. ev. gymn.
Nagy-Szent-Miklós, Áll. polg. isk.
Nagy-Szöllős, Ugocsa megy. tanítóegyesület.

Nagy-Szombat, Érseki gymn.	Sopron, M. k. áll. fels. ker. iskola.
Nagy-Várad, Kir. jogakadémia.	„ Állami felső leányiskola.
„ „ Kath. főgymnasium.	„ Ev. tanítóképző-intézet.
„ „ M. kir. áll. főreálisk.	„ Honvéd főreáliskola.
„ „ Közs. isk. könyvtár.	Sümeg, Reáliskola.
„ „ Felső keresk. isk.	Szabadka, Községi főgymnasium.
Naszód, Alapítványi főgymnasium.	„ Közkönyvtár.
Nyíregyháza, Ág. h. ev. főgymn.	„ Milkó Izidor könyvtára.
Nyitra, Főgymnasium.	„ Nemzeti casino.
Ó-Gyalla, Meteor. és földmágn.	Szakolecza, Kir. kath. gymnasium.
közp. observatorium.	Szamos-Ujvár, M. kir. áll. főgymn.
Ózd, Gyári tiszti casino.	Szarvas, Ág. h. ev. főgymnasium.
Pancsova, Főgymnasium.	Szász-Régen, Gymnasium.
Pannonhalma, Főapátsági lyceum.	Szász-Sebes, Ev. gymnasium.
Pápa, Ref. főiskola.	Szászváros, Ev. ref. collegium.
„ Sz. Benedek-rendi székház.	Szatmár, Ev. ref. főgymnasium.
Pécs, Püspöki joglyceum.	„ Kir. kath. főgymnasium.
„ Kath. főgymnasium.	Szeged, Kegyesrendi vár. főgymn.
„ Állami főreáliskola	„ Állami főreáliskola.
Petrozsény, Gymnasium.	„ Kereskedelmi felsőiskola.
„ Casino.	„ III. polg. fiúiskola.
Pozsony, Kir. Jog-Akadémia.	„ Áll. felső leányiskola.
„ Ev. Theol. Akadémia.	Szegszárd, Állami főgymnasium.
„ Kir. kath. főgymnasium.	„ Áll. tanítóképezde.
„ Ág. h. ev. lyceum	Székely-Udvarhely, Ev. ref. colleg.
„ Állami főreáliskola.	„ „ R. kath. főgymn.
„ Keresk. Akadémia.	„ „ Állami főreálisk.
„ Ev. Theol. otthona.	Székes-Fehérvár, Kath. főgymn.
„ Vármegyei levéltár.	„ „ Főreáliskola.
Pozsony-Szt-György, Gymnasium.	„ „ Fels. keresk. isk.
Privigye, Kath. gymnasium.	„ „ Vörösmarty-kör.
Rimaszombat, Egyes. prot. főgymn.	Szentes, Állami főgymnasium.
Rozsnyó, Ág. h. főgymnasium.	„ Casino-Egylet.
„ Kath. főgymnasium.	„ Polgármest. hivatal.
Sárospatak, Ev. ref. Akadémia.	Szent-Gotthárd, Áll. gymnasium.
„ Áll. tanítóképző-int.	Szilágy-Somlyó, R. kath. algymn.
Segesvár, Gymnasium.	Szolnok, Állami főgymnasium.
Selmeczbánya, Kir. kath. gymn.	Szombathely, Főgymnasium.
„ Ev. kerületi lyceum.	„ Culturegyesület.
Sepsi-Szt-György, Ev. ref. coll.	Tata, Kegyesrendi algymnasium.
„ Székely nemz. múz.	Temesvár, Főgymnasium.
Sopron, Sz.-Benedek-rendi főgymn.	„ Áll. főgymnasium.
„ Ág. h. evang. lyceum.	„ M. kir. áll. főreáliskola.
„ Ev. lyc. Ifj. M. Társaság.	„ Nyilv. elsőfokú iparisk.
„ M. kir. állami főreáliskola.	„ M. kir. fels. leányisk.

<i>Temesvár</i> , Áll. tanítóképző.	<i>Versecz</i> , Állami főreáliskola.
<i>Torda</i> , Unitárius gymnasium.	„ Közs. tanit. könyvtára.
<i>Trencsén</i> , Kir. kath. főgymnasium.	<i>Veszprém</i> , Kath. főgymnasium.
<i>Turóc-Szent-Márton</i> , Múzeumi tót társaság	<i>Zala-Egerszeg</i> , Felső keresk. isk.
„ Áll. polg. felső keresk. iskola.	„ „ Áll. főgymnasium.
<i>Új-Verbász</i> , Algymnasium.	<i>Zenta</i> , Községi főgymnasium.
<i>Újvidék</i> , Kir. kath. főgymnasium.	<i>Zilah</i> , Ev. ref. főgymnasium.
„ Gör.-kel. szerb főgymn.	<i>Zombor</i> , Állami főgymnasium.
<i>Ungvár</i> , Kir. kath. főgymnasium.	„ Városi könyvtár.
<i>Vác</i> , Kegyesrendi főgymnasium.	„ Bács-Bodrogm. Történ.-társulat.
„ Casino.	<i>Zsolna</i> , Áll. főreáliskola.
	Összesen 316 intézet.

VII. Hazai és külföldi intézetek, melyeknek egyes akadémiai kiadványok hivatalból küldetnek.

<i>Albany</i> , New-York State library.	<i>Breslau</i> , Verein für Geschichte u. Alterthum Schlesiens.
<i>Alsó-Kubin</i> , Csaplovics-könyvtár.	„ Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Alterthümer.
<i>Allegheny</i> , Observatory.	„
<i>Altenburg</i> , Geschichts- und Alterthumsforschende Gesellschaft.	<i>Brünn</i> , Mähr.-schlesische Gesellschaft f. Ackerbau.
<i>Amsterdam</i> , K. Akad. v. Kunsten en Wetenschappen.	„ Bibliothek d. mähr.-schles. Landesausschusses.
<i>Athén</i> , Biblioth. Nation. de l'Univ.	<i>Bruxelles</i> , Acad. R. des Sciences et Belles Letres
<i>Augsburg</i> , Histor. Kreisverein.	„ Société Numismatique.
<i>Austin</i> , (Texas), Acad. of Sciences.	„ Société d. Bollandistes.
<i>Baltimore</i> , John Hopkins Univer.	<i>Budapest</i> , M. k. Miniszterelnökség.
<i>Basel</i> , Naturforschende Gesellsch.	„ Vallás- és közoktatási miniszterium.
<i>Békés-Gyula</i> , Békésmegyei miv. lödéstörténeti egyeslet.	„ Képviselőh. könyvtára.
<i>Belgrád</i> , Société Savante Serbe.	„ Egyetemi olvasókör.
<i>Bergen</i> , Bergens Museum.	„ M. kir. földtani intézet.
<i>Berlin</i> , Kön. preuss. Akademie der Wissenschaften.	„ Magyarhoni föld. társ.
„ Gesellschaft für Erdkunde.	„ Magyar Nemz. Múzeum.
„ K. preuss. Statist. Bureau.	„ M. N. Múzeum ásvány-öslénytani osztálya.
„ Physikalisch-technische Reichsanstalt.	„ M. Nemz. Múzeum érem-és régiség-osztálya.
<i>Bern</i> , Schweizerische Naturforschende Gesellschaft.	„ Műegyetemi olvasókör.
<i>Bonn</i> , Verein d. Alterthumsfreunde im Rheinlande.	„ Magyar Történelmi Társulat.
<i>Bordeaux</i> , Société des Sciences Physiques et Naturelles.	

- Budapest*, Nemz. színház könyvt.
 „ Orsz. m. iparegyesület.
 „ Földm. min. mezőgazd.-
 statiszt. oszt.
 „ Magyar kir. országos
 levéltár.
 „ Országos m. k. statiszt.
 hivatal.
 „ Föv. statiszt. hivatal.
Bukarest, Academia Romana.
Calcutta, Asiatic Society of Bengal.
 „ Indian Museum.
Cambridge (Angolország), Cam-
 bridge Philosophical
 Society.
 „ Museum of Compara-
 tive Zoology.
Catania, Accademia Gioenia di
 Scienze Naturali.
Cherburg, Société des Sciences
 Naturelles et Mathématiques
Christiania, Société des Sciences.
 „ Univers. R. d. Norvége.
Danzig, Naturforsch. Gesellschaft.
Darmstadt, Histor. Verein.
Déva, Hunyadmegyei régészeti és
 történ.-társulat.
Dijon, Acad. des Sciences et Belles
 Letres.
Dorpat (Jurjeu), Estnische Gelehrte
 Gesellschaft.
 „ Meteorol. Observatorium.
Dresden, Kön. Sächsischer Alter-
 thums-Verein.
Dublin, Royal Dublin Society.
Edinburg, Royal Society.
 „ R. College of Physicians.
Erlangen, Physik. medicinische
 Societät.
Firenze, Accademia della Crusca.
 „ Società Italiana di Antro-
 pologia e di Etnologia.
 „ Bibl. Nazionale centrale.
 „ R. Soprintendenza degli
 Archivi Toscani.
Firenze, R. Istituto di Studi Supe-
 riori storico-practici di Firenze.
Frankfurt a M., Physikalischer
 Verein.
Frankfurt a O., Naturwissenschaft-
 licher Verein.
Genève, Société de Physique et
 d'Histoire Naturelle.
Giessen, Grossherz. Univ. Biblioth.
Glasgow, Library of university.
Görlitz, Oberlausitzische Gesellsch.
Göttingen, Kön. Gesellschaft der
 Wissenschaften.
Graz, Hist. Verein f. Steiermark.
 „ Akademischer Leseverein.
 „ Hist. Sem. an. d. k. k. Univ.
 „ Bibliothek der k. k. Tech-
 nischen Hochschule.
Gyulafehérvár, Batthyányi könyvt.
 „ Alsófehm. tört. rég.
 és természettud. egyesület
Halle a/S., Bibliothek d. Deutschen
 Morgenländ. Gesellsch.
 „ „ Bibliothek der ungar.
 Studierenden.
Harlem, Société Hollandaise des
 Sciences.
 „ Fondation de P. Teyler
 van der Hulst.
Heidelberg, Grossherz. Bibliothek.
Helsingfors, Finnländische Socie-
 tät der Wissen-
 schaften.
 „ Finnische Literari-
 sche Gesellschaft.
 „ Societas pro Fauna
 et Flora Fennica.
 „ Finnische Alterthums.-
 Gesellschaft.
 „ Soumalais Ugrilainen
 Seura.
 „ Kotikielen Seura.
 „ Société de Géographie.
Herény, Observatorium.
Innsbruck, K. k. Univ.-Bibliothek.

- Innsbruck*, Ferdinandeum f. Tyrol.
Jena, Thüring. Verein f. Gesch. u. Alterthumskunde.
 „ Statistisches Bureau der Vereinigten Thüringischen Staaten.
 „ Bibliotheca Hungarorum.
Kasan, Société Physico-Mathémat.
 „ Société d'Archéologie, d'Histoire et d'Ethnograph.
 „ Séminaire Pédagogique.
Kassa, F.-magyarorsz. Múzeumegylet.
Kiel, Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte.
Klagenfurt, Historische Gesellschaft für Kärnthen.
Königsberg, Physikalisch ökonomische Gesellschaft.
Kopenhagen, Académie Royale.
 „ Société R. des Antiquaires du Nord.
Krakkó, K. Gelehrte Gesellschaft.
Laibach, Hist. Verein für Krain.
Lansing, Agricultural College.
Leiden, Musée néerlandaise d'Antiquités.
Leipzig, Museum f. Völkerkunde.
 „ Kön. S. Gesellschaft der Wissenschaften.
Lemberg, Ossolinskisches Institut.
 „ Universitäts-Bibliothek.
Liège, Inst. Archéologique Liégeois.
Linz, Mus. Francisco-Carolinum.
Lisbonne, Académie Reale das Sciencias.
London, Society of Antiquaries.
 „ R. Inst. of Great-Britain.
 „ R. Astronomical Society.
 „ R. Geographical Society.
 „ Royal Society.
 „ Anthropological Institut.
Losoncz, Közkönyvtár.
Lőcse, M. orsz. Kárpát-egylet.
Lüneburg, Museums-Verein.
Luxembourg, Section Historique de l'Institut.
Madrid, Acad. Reale de Sciencias exactas.
Magyar-Óvár, Mosonymegyei történelmi és régészeti társulat.
Mainz, Verein für Erforschung Rheinischer Gesch. u. Alterthum.
Manchester, Literary and Philosophical Society.
Maros-Vásárhely, Teleki-könyvt.
Marseille, Faculté des Sciences.
Mecklenburg-Schwerin, Verein für Mecklenburgische Geschichte u. Alterthumskunde.
Modena, Archivio di Stato.
Montana, Biological Station
Montpellier, Acad. des Sciences.
Montreal, Natural History Society.
 „ Numismatic and Antiquarian Society.
Moszkva, Société de'Archéologie.
 „ Société Imp. des Naturalistes.
 „ Observatoire magnétique et météorolog. de l'Université impériale.
 „ Lazarevskij Institut.
München, K. Bayerische Akad. der Wissenschaften.
 „ Histor. Verein von Oberbaiern.
Nagy-Szeben, Verein f. Siebenbürg. Landeskunde.
 „ „ Siebenb. Verein für Naturwissenschaft.
 „ „ Szász nemz. levéltár.
 „ „ Erdélyi rom. irod. s népmiv. egylet.
Nagy-Várad, Biharm. rég. egylet.
Namur, Société Archéol. de Namur.
Napoli, Reale Accad. di Archeol.
 „ Grande Archivio di Stato.
 „ R. Accad. delle Scienze Fisiche e Matematiche.

- Napoli*, R. Accad. delle Scienze morali e politiche.
 „ Bibliotheca Nazionale.
 „ Società Napoletana di Storia Patria.
New-York, Academy of Sciences.
 „ „ Amer. Geogr. Society.
 „ „ New-York St. Library.
 „ „ Americ. Mathem. Society.
Nürnberg, Germanisch. Museum.
Odessa, Société des Naturalistes de la Nouvelle Russie.
Oldenburg, Alterthumsverein.
Paderborn, Verein f. Geschichte u. Alterthumskunde Westphalens.
Paris, Bibl. de l'Institut de France.
 „ Annuaire Géolog. Universal.
 „ Museum d'Histoire Naturelle.
Philadelphia, Philos. Society.
 „ Acad. of Nat. Scienc.
 „ Geographic. Society.
Pozsony, Természettud. és orv. egy.
Prága, Museum d. Königr. Böhmen.
 „ K. Böhm. Gesellsch. der Wissenschaften.
 „ Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen.
 „ Verein böhm. Philologen.
 „ Česky Lid.
 „ Česka Akad. Cisare Fr. Joz.
 „ Historisches Seminar der k. k. böhm. philos. Facultät.
Regensburg, Historischer Verein. für die Oberpfalz.
Rennes Faculté des Sciences.
Riga, Gesellsch. für Geschichte u. Alterthumskunde der russischen Ostseeprovinzen.
Róma, Kais. deutsch. arch. Institut
 „ Accademia de Lincei.
 „ Bibliotheca Apost. Vaticana.
 „ Specola Vaticana.
 „ Società Geografica Italiana.
 „ Reale Società Rom. di Storia Patria.
Róma, Direction générale de la Statistique.
Salzburg, Museum Carol.-August.
San-Francisco, Acad. of Sciences.
San-Louis, Academy of Sciences.
 „ „ Missouri botan. Garden.
St. Pétersbourg, Académie Imp. des Sciences.
 „ „ Commiss. Imp. Archéol.
 „ „ Observ. Phys. Cent.
 „ „ Société Imp. Géographique de Russie.
St. Pétersbourg, Császári egyetemi könyvtár.
Sao Paulo (Brazilia), Museo Paulista.
Sarajevo, Landesmuseum.
Spalato, K. k. Archaeologisches Museum.
Stockholm, Académie des Sciences.
 „ Institut R. Géologique.
 „ Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien.
Strassburg, Kais. Universitäts- u. Landesbibliothek.
 „ Histor. Literarischer Zweigverein des Vögesenclub.
Stuttgart, Kön. öffentl. Bibliothek.
Szeged, Somogyi-könyvtár.
Szombathely, Régészeti egyesület.
Temesvár, Délmagyarországi természettud. társulat.
 „ Délm. tört. és régészeti Társulat.
Tokyo, Imperial Univers. of Japan.
Triest, Museo civico di Storia Naturali.
 „ Società Adr. di Scienze Naturali.
Ujvidék, Matica Srbska.
Ulm, Verein für Kunst und Alterthümer.
Upsala, Universitäts-Bibliothek.

<i>Varsó</i> , Mathemat. physikalische Abhandlungen.	<i>Wien</i> , Kais. kön. Geol. Reichsanst
<i>Venezia</i> , R. Archivio di Stato.	„ Centralkommission zur Erhaltung d. Baudenkm.
„ Istituto R. Veneto delle Scienze ed Arti.	„ Naturhist. Verein an d. Univ.
<i>Washington</i> , United States Geological Survey.	„ Zoolog. botan. Gesellsch.
„ Departement of Agriculture of the United States of America.	„ Akadem. Verein der Naturhistoriker.
„ Smithsonian Institut.	„ Ungar-Verein.
<i>Weimar</i> , Statist. Bureau d. Vereinigten Thüringischen Staaten.	„ Pázmány-intézeti magyar irodalmi iskola.
<i>Wien</i> , Alterthumsverein	„ K. k. Naturhist. Hofmuseum.
„ K. k. Hofbibliothek.	„ Bécsi magyar nemzeti szövetség.
<i>Wien</i> , K. k. Universitätsbibliothek.	<i>Wiesbaden</i> , Verein f. Nassauische Alterthumskunde u. Geschichtsforschung.
„ K. k. Geh. Haus-, Hof- u. Staatsarchiv.	<i>Zágráb</i> , Akadémia könyvtára.
„ K. u. k. Kriegsarchiv.	„ Egyetem könyvtára.
„ Semin. f. Oest. Geschichtsforschung.	„ Múzeum könyvtára.
„ K. k. Geograph. Gesellsch.	„ Horvát arch. társaság.
„ Kais. Akad. der Wissensch.	„ Horvát-szlavon-dalmát országos levéltár.
	<i>Zürich</i> , Bibl. des Ung. Vereines.

VIII. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtára.

A)

A könyvtári munkálatok a lefolyt évben is a könyvtár rendszerének megfelelőleg végeztek. Az egyes szakokban felhalmozott kisebb füzetes nyomtatványok és az újabb szaporodások lajstromozása, az általános czédula katalógus kiegészítése és folytatása, a könyvek köttetése, a köteles példányok felvétele, s esetleges reclamálása ez évben is teljesen igénybe vette a tisztviselők munkaerejét. A könyvtár rendezéséről a következő adatok tanuskodnak. A rendezett tudománysszakok száma 53; ezek 67,138 munkát tartalmaznak, és pedig:

Bibliographia 1217, Eneyklopaedia 145, Philosophia 1614, Mythologia 121, Theologia 4517, Paedagogia 1982, Széptudomány 859, Anthropologia 513, Jogtudomány 1326, Magyar Jogtudomány 1809, Politika 2790, Magyar Politika 2272, Magyar Országgyűlés irományai 95, Történelem 6099, Magyar Történelem 3091, Életrajzok 3169, Földrajz 1099, Magyar Földrajz 567, Térképek 929, Utazás 1341, Statisztika 739, Schematismus 288, Hadtudomány 1037, Régészet 1495, Éremtudomány 239, Matematika és csillagászat 1221,

Természettudomány 243, Természettan 1009, Vegytan 462, Természetrajz 137, Állattan 570, Növénytan 458, Ásvány- és földtan 569, Gazdaságtan 3626, Orvostudomány 2573, Nyelvtudomány 2241, Classica-philologia 880, Görög irodalom 892, Latin irodalom 949, Új latin irodalom 798, Magyar nyelvészet 576, Régi magyar irodalom 659, Magyar irodalom 4566, Germán irodalmak 1931, Francia irodalom 764, Olasz-spanyol irodalom 271, Szláv irodalom 473, Keleti irodalom 1915, Incunabulum 357, Akadémiák és társulatok kiadványai 621, Magyar Akadémia kiadványai 385, Külföldi folyóiratok 203, Magyar folyóiratok 397, Bolyaiana 39.

Az 1902-iki jelentésben a rendezett munkák száma 66,112-t tett ki. A lefolyt évben a rendezett munkák száma 1026-tal szaporodott; vagyis ennyi munkáról készült általános czédula-katalogus, szakkatalogus és inventariumbeli czimmás, tehát összesen 3070 czimmás. A mult évvel szemben azért kevesebb, mert az egyes szakokban lajstromzatlanul maradt munkák száma ez évben már kevesebb volt.

A szakkatalogus áll 111 kötetből és 58 czédulatokból. Az általános czédulakatalogus 169 tokban van elhelyezve.

A könyvtár gyarapodása a járulék-napló kimutatása szerint a következő: Vétel útján 567 mű. 767 kötetben, 232 füzetben. Köteles példányként 329 nyomda 8417 művet 2097 kötetben, 6826 füzetben küldött. Ehhez járul 97 zenemű 3 kötetben és 129 füzetben, 73 térkép. 210 Akadémiától, tudományos társulattól 783 mű, 466 kötetben és 595 füzetben érkezett a könyvtárba. Magánosok ajándékából és hatóságoktól 195 művel, 101 kötetben, 125 füzetben gyarapodott a könyvtár. Az Akadémia saját kiadványaiból 37 művet 55 kötetben, 36 füzetben kapott. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministerium 128 iskolai értesítőt ajándékozott a könyvtárnak. A könyvtár gyarapodásába azon diplomatariumok is be vannak számítva, melyeket a könyvtár a belügyministeriumtól kapott összesen vásárolt. Minthogy azonban a 2000 koronát az Akadémia csak az év végén kapta meg; ennél fogva nagyobb gyűjteményt nem lehetett megrendelni; a 2000 koronából fenmaradt összeg tehát az 1904. évben vásárolt diplomatariumokra fog fordíttatni az 1904. évre járó összeggel együtt. Az 1903-ban vásárolt diplomatariumok jegyzéke alább következik.

A könyvtár olvasótermében a lefolyt évben 7708 olvasó 10733 művet használt, míg házi használatra 133 kölcsönző 817 művet vett ki a könyvtárból.

B)

Diplomatariumok, melyek az Akadémia könyvtára számára 1903-ban megvételtek:

Briefe und Akten zur Geschichte des 30-jährigen Krieges in den Zeiten des vorwaltenden Einflusses der Wittelsbacher. IX. Bd. München. 1903.

Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis 16. Jahrgang. XXVIII. Band: (*Die Chroniken der niedersächsischen Städte. Lübeck.* III. Bd. Leipzig. 1902.)

Politische Correspondenz Friedrichs des Grossen. XXVIII. Bd. Berlin. 1903.

Politische Correspondenz des Herzogs und Kurfürsten Moritz von Sachsen. Herausg. v. Erich Brandenburg. I. Bd. II. Bd. 1. Hälfte. Leipzig. 1903.

Monumenta Germaniae Historica. Diplomatum Regum et Imperatorum Germaniae. Tom. III. 2. Heinrici II. et Arduini diplomata. Hannover. 1900/3.

Monumenta Germaniae Historica. Legum sectio I. Tom. I. Leges nationum Germanicarum. Tom I. Leges Visigothorum. Hannover et Lipsiae 1902.

Nuntiaturrechnungen aus Deutschland 1572—1585. IV. Bd. Die Süddeutsche Nuntiaturrechnung des Grafen Bartholomäus von Portia. (Zweites Jahr 1574—75.) Bearbeitet v. Karl Schellhass. Berlin. 1903.

Portugalliae Monumenta Historica a saecula octava post Christum usque ad quintumdecimum; iussu Academiae scientiarum Olisiponensis edita. Inquisitionum Vol. I. fasc. 3—5. Olisipone. 1891—97.

Quellen und Darstellungen zur Geschichte Niedersachsen. Bd. IX. Annalen und Akten der Brüder des Gemeinsamen Lebens in Lichtenhofe zu Hildesheim. Herausg. von Dr. Richard Doebner. Hannover und Leipzig. 1903. Bd. XI. Urkundenbuch des Hochstiftes Hildesheim und seiner Bischöfe. Bearbeitet von Dr. H. Hoogeweg. III. Bd. 1260—1310. Hannover und Leipzig. 1903.

STOERK, Felix. *Nouveau recueil général de traités.* Continuation du grand recueil de G. Fr. de Martens. Par Felix Stoerk. II. Ser. Tom. XXIX. Leipzig. 1903.

IX. A Magy. Tud. Akadémia Széchenyi-múzeuma.*

I. Széchenyi István munkái.

Alcides' Wahl. (Seperatabdruck aus dem „Pester Lloyd“ No. 226 vom 20. Sept. 1903. Budapest, Buchdruckerei der Pester Lloyd-Gesellschaft, 1903. (1117.)

Academischer Vortrag. Uebersetzt von Joseph v. Orosz. Pressburg, Ig. A. Schaiba, 1843. (1126.)

Gróf Széchenyi István politikai iskolája. Saját műveiből. Török János. 3 kötet. Pest, Heckenast Gusztáv, 1863. (1130.)

Kreditwesen. Vom Grafen Stephan Széchenyi. Nach der dritten Original-Auflage, aus dem Ungarischen übersetzt von Michael von Paziazi. Pest, Trattner-Károlyi, 1830. (1175.)

* Pótlék az 1903. évi kimutatáshoz A végső szám a törzskönyv folyószáma.

Ueber den Credit. Aus dem Ungarischen übersetzt von Joseph Vojdisek. Nebst einem Anhang enthaltend: Anmerkungen und Zusätze von einem ungarischen Patrioten. Zweite, berichtigte und verbesserte Ausgabe. Leipzig—Pesth. O. Wigand, 1830. (1138.)

Ueber den Credit. Aus dem Ungarischen. (A fordító neve nélkül.) Leipzig, Georg Maret, 1830. (1169.)

Gróf Széchenyi István válogatott munkái, I—II. köt. Remekírók képes könyvtára. Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) 1903. (1185.)

II. Széchenyire vonatkozó munkák és folyóiratokbeli cikkek.

A Umrisse einer möglichen Reform in Ungarn, im Geiste des juste-milieu. 2 Hefte. London, Morlot, 1833. (1052.)

Álló-Híd (Buda's Pest közt) tárgyában kinevezett országos küldöttség munkálatai (Első közlemény.) Pesten, Heckenast Gusztáv, 1837. (1095.)

Baráth Ferencz (Apuleius): Nyugat-Európa és hazánk. Pest, Ráth Mór, 1871. (1123.)

Beöthy Ákos: A magyar államiság fejlődése, küzdelmei. I. és II. rész. Budapest, Athenaeum, 1902. (1096.)

Boldényi M. J.: La Ungheria antica e moderna. Pistoja, 1852. (1056.)

Budapesti kereskedelmi Akadémia harminczötödik évi jelentése, 1891—92-iki iskolaév végén. „Széchenyi István gróf működése nemzetgazdasági szempontból“ című czikkkel. Budapest, Pesti-könyvnyomda, 1892. (1114.)

Budapesti Szemle: 1903. februári füzet 314 sz. „Idősb Szőgyény László emlékiratai“ című czikkkel. (1100.)

Budapesti Szemle: 1903. júliusi füzet 319. sz. „A magyar közoktatásügy és gr. Széchenyi István“ című czikkkel. Budapest, Franklin-nyomda. (1109.)

Budapesti Szemle: 1903. augusztusi füzet 320. sz. „Gróf Széchenyi István nemzeti politikája“ című czikkkel. (1177.)

Budapesti Szemle: 1903. szeptemberi füzet 321. sz. „Gróf Széchenyi István angol ismerősei“ című czikkkel. Budapest, Franklin-nyomda. (1110.)

Chassin Charles-Louis: La Hongrie. Paris, Garnier-Frères. 1856. (1098.)

Chownitz Julian: Geschichte der ungarischen Revolution in den Jahren 1848 und 1849. 2 Bände. Stuttgart, Rieger'sche Verlagsbuchhandlung, 1849. (1077. 1227.)

Clark Tomas Grieve: Hungary and the Hungarian struggle. Edinburgh: James Hogg. London, R. Groombridge & Sons, 1850 (1075.)

Csaplovics Johann: Ungarn's Industrie und Cultur. Leipzig, Otto Wigand, 1843. (1119.)

Csengery Anton: Ungarn's Redner und Staatsmänner. 2 Bände. Leipzig und Wien, Fr. Manz, 1852. (1091.)

Dessewffy Emil gr.: Alföldi levelek (1839—1840.) és Néhány Toldalék. Budán, M. kir. egyetem. 1842. (1135.)

Ditz Heinrich dr.: Die ungarische Landwirtschaft. Leipzig. Otto Wigand, 1867. (1079.)

Eötvös József: Die Nationalitäten-Frage. Magyarból fordította: Falk Miksa. Pest, Moritz Ráth, 1865. (1073.)

Erdélyi Gyula: Gróf Széchenyi István emlékkönyv. Budapest, Krammer és Erhardt. 1904. (1162.)

Erdélyi Pál: Fáy András élete és művei. Budapest, Neuwald Illés, 1890. (1085.)

Fáy András: Kelet népe nyugaton. I. kiadás. Budán, M. kir. egyetem, 1841. (1115.)

Ferenczy Zoltán: Kossuth és Wesselényi s az úrbér ügye 1846—1847-ben. Budapest, Athenaeum, 1902. (1160.)

Fényes Alerius: Ungarn im Vormärz. (Aus dem Ungarischen.) Leipzig, Friedr. Ludw. Herbig. 1851. (1121.)

Forgatsch Ludwig Freiherr: Die schiffbare Donau von Ulm bis in das Schwarze Meer. Frankfurt a/M., August Osterrieth, 1848. (1125.)

„*Földrajzi Közlemények*“ 1903. XXXI. kötet. III—IV. füzet: „Magyar utazók Olaszországban a múlt század első felében“ című czikkkel. (1046.)

Fraknoi Vilmos: Gróf Széchenyi Ferencz. Budapest, Athenaeum, 1902. (1088.)

Gaiger Isidor: Ungarns letzter Palatin oder: Die Möven der Revolution. 2 köt. Wien, Albert Last, 1868. (1136.)

Gonda Béla: Vásárhelyi Pál élete és munkái. Budapest, Pátria-nyomda, 1896. (1087.)

Görgei Arthur: Gazdátlan levelek Pest, Ráth Mór, 1867. (1072.)

Gross-Hoffinger A. J.: Die Donau vom Ursprung bis in das Schwarze Meer. Breslau, Eduard Frewendt. Wien, Carl Gerold & Sohn, Pest, Hartleben & Altenburger, 1846. (1089.)

Henking H.: Seidebau und Seide-Gewerbe in Ungarn. Oedenburg, Wigand'sche Buchhandlung, 1844. (1094.)

Herbst Wilhelm: Encyklopädie der neuen Geschichte. V. Lfrg. 41. Gotha, 1889. (1174.)

Hering George: Sketches on the Danube in Hungary and Transylvania. London, Thomas M'Lean, 1838. (1228.)

Hetényi János: Robot és dézma. Pesten, Beimel József, 1845. Colligatum 1064 és 1065-tel. (1063.)

Hongrie politique et religieuse (La). Bruxelles, Fr. van Meenen et Co., 1860. (1078.)

Horváth Bálint: A füredi-savanyúvíz 's Balaton' környéke. Magyar-Óvár, Czéh Sándor, 1848. (1080.)

Imrefi: A magyar menekültek Törökországban. Pesten, Heckenast Gusztáv, 1850. (1092.)

Imre Sándor dr.: Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről. Budapest, Politzer Zsigmond és Fia, 1904. (1180.)

Janotychk Johann von Adlerstein: Die Letzten zwei Jahre Ungarns. 3 Bände. Wien, J. P. Sollinger's Witwe, 1850. (1053.)

Kákay Aranyos (Kecskeméthy Aurél): Országgyűlési árny- és fényképek Pest, Emich Gusztáv, 1861. (1068.)

Kákai Aranyos II-ik (ifj. Ábrányi Kornél): Gróf Andrássy Gyula. Budapest, Athenaeum, 1878. (1093.)

Kastner J. C.: Sketches in remembrance of the Hungarian struggle. London and Glasgow, J. Williams, 1853. (1066.)

Kecskeméthy Aurél: Vázlatok egy év történetéből. Pest, Emich Gusztáv, 1862. (1122.)

Kecskeméthy Aurél: Ein Jahr aus der Geschichte Ungarns. Wien, Carl Gerold's Sohn, 1862. (1050. 1170.)

Kehrseite der modernen Finanzoperationen, mit besonderem Bezug auf die Ungarischen Privatanleihen mittelst Partialobligationen. Heidelberg, August Osswald, 1832. (1219.)

„Kelet Népe. Magyar irodalmi csarnok és időszaki szemle.“ Első évfolyam. (4. füzet.) Kiadja Török János. Bécsben, Keck Joséfa, 1856. (1221.)

Kemény Zsigmond tanulmányai. Kiadta Gyulai Pál. Pest, Ráth Mór, 1870. (1112.)

Kerekgyártó Árpád: Tíz év Magyarország legújabb történetéből. (1840—1849.) 2 kötet. Budapest, Franklin-nyomda. 1874. (1141.)

Kertbeny K. M. mémoire-jaiból, „Datenblätter zu K. M. Kertbeny's Memoiren. Von Josef Fekete. Leipzig, im Mai 1875. (1203.)

Királyi Pál: Robot és dézma. Pesten, Beimel József, 1845. Colligatum 1063. és 1064. sz.-mal (1065.)

Koch Karl dr.: Reise in Grusien, am Kaspischen Meere und im Kaukasus. Weimar, Landes-Industrie-Comptoirs, 1847. (1067.)

Közigazdasági Szemle: XXVII. évf. 30. köt. 5. sz. „Gróf Széchenyi István nemzeti politikája“ és „Gróf Széchenyi István közigazdasági eszméi“ című cikkekkel. (1176.)

Közigazdasági Szemle: XXVII. évfolyam, 30. köt. 6. szám. 1903. december. „Újból gróf Széchenyi István nemzeti politikája“ című cikkekkel, Gaal Jenőttől. Budapest, Pesti könyvnyomda részv.-társaság, 1903. (1186.)

Kún Bertalan: Egyházi beszéd gr. Széchenyi Istvánnak gyász- emlékünnepe alkalmával. Miskolcz, Rácz Ádám, 1860. (1112.)

Kunágotai (Vertán Endre): A képviseleti és önkormányzti rendszer vonatkozva hazánkra. Arad, Réthy Lipót, 1865. (1069.)

Larousse: „Grand Dictionnaire“-jéből (a hatvanas évekből) Széchenyi (Etienne) című czikk. (1086.)

La Tour, comte: Scènes de la vie hongroise. Paris, Gaume Frères et J. Duprey, 1860. (1090.)

Laveleye Emil után Szász Károly: Deák Ferencz, Pest, Ráth Mór, 1869. (1070.)

Lebensfrage Oesterreichs. Braunschweig, Georg Westermann, 1860. (1216.)

Londonderry marchioness: Narrative of a visit to the Courts of Vienna, Constantinople, Athens, Naples, etc. London, Henry Colburn, 1844. (1128.)

Lónyay Melchior gr.: Graf Stefan Széchenyi und seine hinterlassenen Schriften. Deutsch von Dr. Adolf Dux. Budapest, M. Ráth, 1875. (1116.)

Madarász József: Emlékirataim. 1831—1881. Bpest, Franklin-Társulat, 1883. (1132.)

Magyar Paedagogia. 1902. deczemberi füzete, „Széchenyi fel fogása a nevelés gyakorlati irányáról“ című czikkkel. Bpest, Franklin-Társulat. (1045.)

Magyar Paedagogia. (Szerkeszti: Kovács János.) XII. évf. 10. szám, 1903. deczember. Budapest, Franklin-nyomda, 1903. Két péld. (1194. és 1201.)

Majláth János gróf: Vallásmozgalmak Magyarországon. 2 kötet. Pest, Emich Gusztáv, 1844. (1124.)

Mátray Gábor: Emlékbeszéd Horvát István Széchenyi országos könyvtári ör fölöött. Pesten, Trattner-Károlyi, 1847. (1210.)

Miller Jak. Ferd.: Epistolae Szécsényi. Pestini, M. Trattner, 1807. (1059.)

Művészet. 1903. évi 2. füzete. „Egy „Művész-Társaság“ eszméje 1832-ben és gr. Széchenyi István“ című czikkkel. (1164.)

Nagy Képes Világtörténet. XI. kötet. A reformok kora. Írta: Marczali Henrik. Budapest, Franklin-Társulat és Révai Testvérek, 1903. (1173.)

Österreichs Desorganisation und Reorganisation. I. Theil. Wien, Zamarski & Dittmarsch, 1861. (1217.)

Paget John: Ungarn und Siebenbürgen. Aus dem Englischen von E. A. Moriarty. 2 Bände. Leipzig, J. J. Weber, 1842. (1049.)

Péczeli Jo'sef: Lant. Debreczen, Tóth Lajos, 1835. (1041.)

Péterfy Jenő: Összegyűjtött munkái. III. köt. Budapest, Franklin-Társulat. 1903. (1159.)

Ploetz Adolf: Robot és dízma. Pesten, Beimel József, 1845. Colligatum 1063. és 1065. sz.-mal. (1064.)

Politikai Heti Szemle. 1903. május 24-iki száma, „Gróf Széchenyi István nemzeti politikája“ című czikkkel. (1043.)

Pulszky Ferencz: Töredékes észrevételek a Dunaszabályozás s keleti kérdés iránt. Pozsony, Schmid Antal, 1840. (1097.)

Pulszky Ferencz: Válasz Kossuth Lajos nyílt levelére Deák Ferenczhez. Pest, Gyurián és Deutsch Testvérek, 1867. (1071.)

Rückblick auf die jüngste Entwicklungs-Periode Ungarns. (Unveränderter Abdruck der Original-Ausgabe von 1857). Wien, K. K. Universitäts-Buchhandlung, Georg Szelinski, 1903. (1178.)

Saint-René Taillandier: Bohême et Hongrie. Deuxième édition. Paris, Didier et Cie. 1869. (1198.)

Révai-Kalendárium 1904-re. Budapest. (1172.)

Schmidt Adolf: Reisehandbuch durch das Königreich Ungarn. Wien, Carl Gerold, 1835. (1137.)

Schubert Gotthilf Heinrich dr.: Reise in das Morgenland in den Jahren 1836 und 1837. 2 Bände. Erlangen, J. J. Palm und Ernst Enke, 1838. (1081.)

Schwab Erasmus dr.: Land und Leute in Ungarn. I. Leipzig, Otto Wigand, 1865. (1076.)

Schvarcz Gyula: A közoktatásügyi reform, mint politikai szükséglet Magyarországon. Pest, Athenaeum, 1869. (1142.)

Scott-Stevenson: On summer Seas. London, Chapman and Hall, 1883. (1129.)

Simonyi Jenő dr.: Az Al-Duna. Budapest, Hornyánszky-nyomda, 1903. (1233.)

South-Bendi „Nagy Széchenyi István gróf római és görög katholicus magyar betegsegélyző és temetkezési egyesület“ alapszabályai. (1158.)

Stefanović János lovag: Die Felsenenge des Kazan. Wien, Pest, Leipzig, A. Hartleben, 1879. (1215.)

Sturm Albert: Culturbilder aus Budapest. Leipzig, Fues's Verlag, 1876. (1074.)

Szemere Bartholomäus: Graf Ludwig Batthyány, Arthur Görgei, Ludwig Kossuth. 2 füzet. Hamburg, Hoffmann und Campe. 1853. (1127.)

Szemere Barthélemy: La question hongroise (1848—1860.) Paris, E. Dentu, 1860. (1218.)

Szeredy I.: Asiatic Chiefs. 2 köt. London, Longman, Brown, Green and Longmans, 1856. (1196.)

Thielen Maximilian: Erinnerungen aus dem Kriegerleben eines 82-jährigen Veteranen der österreichischen Armee. Wien, Wilhelm Braumüller, 1863. (1051.)

Townson Robert: Travels in Hungary. London, Robinson G. G. és J. 1797. (1200.)

„Történelmi Tár“ 1899-ik évfolyama (4 füzet). Gróf Széchenyi Istvánra vonatkozó közleményekkel. Budapest, Hornyánszky nyomda, 1899. (1189.)

Turnbull Peter Evan: Austria. 2 köt. London, John Murray, 1840. (1062).

Turnbull P. E.: Reise durch die österreichischen Staaten. Aus dem Englischen von E. A. Moriarty. Leipzig, J. J. Weber, 1841. (1197.)

„*Új Magyar Szemle*“ 1900. május 15. és június 15-diki füzete, „Széchenyi és Kossuth írói harcza“ című czikkkel. Budapest, 1900. (1103.)

Ungarische Revolution (Die). (A „Gegenwart“ V. kötetéből.) Leipzig, 1850. (1171.)

„*Ungarns gutes Recht*.“ Von einem Diplomaten. 2 füzet. London. W. W. Watts, 1849. (1139.)

„*Ungarn's vier Zeitalter*.“ 4 köt. Leipzig, Ch. E. Kollmann, 1868. (1134.)

Vas Gereben: Régi képek. I. kötet. Pesten, Gyurián József, 1856. (1199.)

Vámbéry Á.: Historia de Hungaria. Spanyol nyelvre fordította José de Caso. Madrid, 1891. (1054.)

Viszota Gyula: A M. Tud. Akadémia czimere; megjelent az Akadémiai Értesítő (1904) 169. füzetében.

Viszota Gyula: A Kelet Népe történetéhez; megjelent a Budapesti Szemle 1903. évi novemberi füzetében (323. sz.).

Viszota Gyula: Gróf Széchenyi István és a magyarországi lóversenyek megalapítása; megjelent a M. Gazdaságtörténelmi Szemle 1904. évi januári füzetében.

Wachsmuth W, Dr.: Geschichte des Illyrismus oder des süd-slavischen Antagonismus gegen die Magyaren. Leipzig, Gustav Mayer 1849. (1120).

Warington W. Smyth: A Year with the Turks. London, John W. Parker and Son, 1854. (1055).

Wekerle László dr.: Kis Lexicon. Budapest, Pallas-nyomda, 1887. (1140.)

Wurzbach Constant Dr.: Die Grafen Széchenyi. Wien, Kais. königl. Hof- und Staatsdruckerei, 1880. (1165.)

III. Hírlapok és egylevelű nyomtatványok.

„*Augsburger Allgemeine Zeitung*“ 1836. évi folyamából három közlemény: „Neueste Fortschritte des Verkehrs und der Industrie in Ungarn“ czimen. (1083.)

„*Budapesti Hírlap*“ 1904. április 8-diki száma, „Széchenyi István emlékezete“ című vezércikkkel. (1224.) — 1903. május 11-diki száma: „Az Akadémia 63. közülése“ című czikkkel. (1058.) — 1903. május 27-diki száma: „Messziről jött levél“ című tárczával. (1061.) — 1903. május 30-diki száma: „Széchenyi István politikája“ című vezércikkkel. (1060.) — 1903. szeptember 20-ki száma: „Széchenyi szelleme“ című czikkkel. (1118.)

„Buda és Vidéke“ 1904. márczius 8-diki száma: „A szerbek Széchenyi-gyászünnepélye Szegeden 1861-ben“ című czikkkel. (Davidovics Szilárd vásárhelyi g. n. e lelkesz magyar nyelven tartott beszéde.) (1222.)

„Család és Iskola.“ (Kolozsvár), 1903. május 1. száma: „Széchenyi nevelésügyi nézeteiből“ című czikkkel. (1044.)

„Dunántúli Hirlap.“ Győr, 1902. november 27-diki száma: „Gróf Széchenyi Ferencz“ című czikkkel. (1057.)

„Egyetértés“ 1903. deczember 6-diki száma. Tanügyi rovat: „Széchenyi mint nevelő“ című czikkkel. (1182.)

„Esti Ujság“ 1903. október 5-diki száma: „Széchenyi-lid“ című vezérczikkkel. (1143.)

„Hírl.“ Trattner és Károlyi hirdetése a munka megjelenéséről. (1166.)

Hírlapi számok (1830—1847-ig, egy csomagban, 81 db.).

„Igazmondó“ (Debreczen, 1903. márczius 12-iki száma: „Kossuth és Széchenyi“ című czikkkel és képpel. (1101.)

„Kreditwesen.“ Trattner és Károlyi hirdetése a munka megjelenéséről. (1167.)

„Kritikai Lapok“ (egyetemes), 1903. deczember 15-diki száma: „Széchenyi István gróf közgazdasági eszméi“ és „Gróf Széchenyi István lelkivilága“ című cikkekkkel, dr. Vargha Dezsőtől. (1192.) — 1904. január 15-diki száma: „A magyar államiság fejlődése, küzdelmei“ című czikkkel. (1195.)

Lauffer és Stolp felhívása gr. Széchenyi István, Marschalkó szobrásztól készült, mellszobra megrendelésére. (1168.)

„Magyar Állam“ 1904. február 9-diki száma: „Széchenyi István emlékezete“ című czikkkel. (1209.) — 1904. márczius 23-iki száma: „Széchenyi István gróf érdemeinek törvénybeiktatása“ című tárczával. (1223.) — 1904. április 8-diki száma: „Széchenyi és a magyar konzervativizmus“ című vezérczikkkel. (1225.)

„Magyar Nemzet“ 1903. május 28-diki száma: „Gróf Széchenyi Istvánról“ című tárczával. (1081.)

„Magyarok Csillaga“ Me. Keesport 1903. szeptember 11.: „Az amerikai gr. Széchenyi István szobor“ című czikkkel. (1144.)

„Monorkerületi Lapok“ 1904. január 10. és 17-diki száma: „Szemelvények gróf Széchenyi István műveiből“ című czikkkel. (1193.)

„Nagykőrösi Diáklap“ 1903. október 1-i száma: „Széchenyi gondolataiból“ című czikkkel. (1163.)

National-Zeitung 1903. május 15-diki száma: „Die Ungarische Akademie der Wissenschaften“ című czikkkel. Két példányban (1048.) és (1204.)

„Nemzeti Ujság“ melléklete 1848-ból: „Buda-Pest városok lakosainak, úgy szinte az egyetemnek küldöttsége a tek. KK. és RR. táblája előtt.“ (1211.)

„*Neues Pester Journal*“ 1903. november 20-diki száma: „Széchenyi und die Akademie“ című tárczával. (1181.) — 1904. január 29-diki száma: „Literarische Momente“ című tárczával. (1206.)

„*Pester Lloyd*“ 1903. május 28-diki száma: „Graf Stefan Széchenyi. Von Albert Berzeviczy“ című tárczával. (1220.) — 1904. január 1-i számának melléklete: „Pester Walzmühl-Gesellschaft“ című czikkkel. (1191.)

„*Pesti Hirlap*“ 1903. június 25-diki száma: „Az Akadémia és a tudomány“ című vezércikkkel. (1102.) — 1904. február 7-diki száma: „Régi házasságok“ című czikkkel (1207.)

„*Pesti Napló*“ 1904. február 8-diki száma: „Széchenyi emlékezete“ című czikkkel. (1208.) — 1904. április 10-diki száma: „Az önállóságért“ című vezércikkkel. (1226.)

„*Szabadság*“ (Cleveland, O., Amerika) 1902. december 25-diki száma: „Advent of the Prophet Széchenyi“ című czikkkel. (1205.)

IV. Széchenyi-kéziratok.

Levelek Hradeczky Gáspárhoz 1836., 1838., 1839. és 1840-ből. (1131.) — Három levél (1845. okt. 24., 1847. ápr. 2., 1848. márczius 5.) a Helytartótanácsához a Tiszaszabályozás ügyében. (Másolatok.) (1183.) — Levele Szily Ádámmal, Pesten, 1834. május 19. (1202.)

V. Kéziratok Széchenyiről.

Balatoni gőzhajózásra vonatkozó iratok. (Egy csomagban 115 darab.) (1245.)

Bredn Kázmér dr.: Széchenyi István gróf emlékezete. (Kézirat másolat.) (1250.)

Csáky Tivadar gr.: Gróf Széchenyi István végnapjairól. Kézirat másolat. (1145.)

(Kisebb) *Egyletekre vonatkozó iratok.* (Két csomagban, 234 darab.) (1240.)

Hengermalomra vonatkozó iratok. (Egy csomagban, 176 db.) (1244.)

Ker Henry Bellenden levele gr. Széchenyi Istvánhoz, 1835. december 21. (1047.)

Kis Lajos négy levele (Amerikából) gr. Széchenyi Bélához (1084., 1155., 1156.)

Kováts Kálmán levele Mc Keesportból gr. Széchenyi Bélához, 1903. szept. 11. (1157.)

Lánczhídra vonatkozó iratok. (Két csomagban, 213 db.) (1246.)

(Vegyes) *Levelek.* (Három csomagban, 544 db.) (1237.)

Lónyay Menyhért gr. 15 levele Tasner Gézához (1874. decz. 12., 1875. márcz. 29., ápr. 4., 13., július 17., 25., aug. 8., szept. 17.,

okt. 7., 1876. január 28., febr. 6., márcz. 23., jún. 3., 10., 1880. nov. 14.) (1153.)

Megtisztelő levelek megyéktől, városoktól stb. (Egy csomagban, 116 db.) Vétel. (1241.)

Paur Iván levelei (10 db) Tasner Antalhoz. (1860: május 8., 23., jún. 5., 14., szept. 3., 1861: május 27., 31., 1875: ápr. 20., 1876: ápr. 24., jún. 19.) (1150.)

Pesti kikötőre vonatkozó iratok. (Egy csomagban, 63 darab.) (1242.)

Pest városára vonatkozó iratok. (Egy csomagban, 137 darab.) (1247.)

Promemoria: Széchenyi István döblingi lakásán 1860-ban lefoglalt irományok ügyében. (1108.)

Rókaavadászatra vonatkozó iratok. (Egy csomagban, 45 darab.) (1248.)

Sopronmegye 1843. július 24-én tartott közgyűlési jegyzőkönyvének másolata. (1146.)

Sopron vármegye 1836. évi szt. Mihály hava 12-én és folytatva tartott közgyűlési jegyzőkönyve. (1161.)

Gr. Széchenyi István képének megvásárlására aláírási ív (az eredeti aláírásokkal). (1104.)

*Széchenyi István*hoz intézett folyamodványok. (Két csomagban, 176 db.) (1236.)

Széchenyi István biographiájára vonatkozó iratok. (Egy csomagban, 37 db.) (1238.)

Széchenyi István katonakorára vonatkozó iratok. (Egy csomagban, 177 db.) (1239.)

Tasner Antal levele (fogalmazvány) Paur Ivánhoz, 1860. jún. 7-ről. (1151.)

Tasner Antal két levele (fogalmazvány) Széchenyi Istvánhoz. (1857. Pest, február 8. „Halálom esetére“, 1859. Bécs, december 31.) (1152.)

Tiszavölgy vízi rendezésére alakult egyesület 1846. január 20-án s következő napjain tartott üléseinek jegyzőkönyve. (1190.)

Vaskapura vonatkozó iratok. (Két csomagban, 235 db.) (1243.)

VI. Képek és szobrok Széchenyiről.

Az első magyar ministerium. (Székely Bertalan körája után.) „A Magyar Nemzet Történeté“-nek melléklapja. Athenaeum. (1187.)

„*Budapest leírása 1902-ben*“ című munkából két kivágott lap, a Széchenyi-szobor különböző fölvételével. Klösz György fényképe után Wessely Lipót autotypiája. Hornyánszky Viktor nyomása. (1042.)

Első magyar ministerium 1848-ban. Kőrajz, Katzler V. Nyomda és kiadótulajdonos Gerhart Henr. Bécs. (1107.)

Engel József-től: a budapesti Széchenyi-szobor *eredeti* gipszmintája. (1229.)

Fénykép a soproni Széchenyi-térrel és szoborral. (1234.)

Izsó Miklós-tól: gipszminta a budapesti Széchenyi-szobor-pályázatra. (1252.)

Levelező-Lap a budapesti Széchenyi-szoborral s (háttérben) az Akadémia palotájával. (1231.)

Levelező-Lap (színes) a budapesti Széchenyi-szoborral s (háttérben) az Akadémia palotájával. (1232.)

Magyarország független felelős kormánya 1848–1891. A „Hazai irodalom“ tulajdona. (1106.)

„*Ősi Erény*“ című vállalatból a „Széchenyi, Kossuth, Deák“ című kép. Phototypia Than Mór festménye után. (1230.)

„*Pannonia* Magyarország 1000 éves diadalünnepén jelen időben“ (színes kép.) (1213.)

Széchenyi István aquarel-mellképe (tojásdadalakú díszes keretben) Joh. Ender után másolta Vaskovits Erzsébet. (1251.)

Széchenyi arczképe. Az Akadémia tulajdonában levő Amerling-féle festmény után, Heidenhaus E. fényrajza. Kiadja Osterlamm Károly. Széchenyi autogrammjával és e jelmonddal: „Azt mondják a magyar volt: én azt hiszem a magyar lesz.“ (1235.)

Széchenyi olajfestésű *mellképe* (ismeretlen festőtől) sötétbarna fakeretben. (1105.)

Széchenyi István. Mellkép. Rézmetszet. Amerling után rajzolta Stark, metszette Schuler. Creuzbauer művészeti intézetéből Carlsruhe-ban. (1113.)

Széchenyi István gróf. Morelli Gusztáv fametszete, Mátrai Lajos Gy. szoborműve után. Sopron, 1897. május hó 23-án (1188.)

VII. Képek és szobrok Széchenyi környezetéről.

Széchenyi Ferencz gr. mellképe, rézmetszet. Stiler pinxit, A. Ehrenreich sc. (Az eredeti kép gr. Széchenyi Lajos birtokában van.) (1148.)

Széchenyi György veszprémi püspök mellképe (fametszet) 1651. E. Widemann scalpsit. (1147.)

Térkép (fölvette Láncz József 1833.) a Kazán és a Vaskapu közt készitendő útról, Schmid János kőmetsző intézetéből. (1154.)

VIII. Emléktárgyak és tiszteletjelek.

Herkulesfürdői emléklapok. Széchenyi-rét (nagy fénykép). (1212.)

Széchenyi István barátaitól és ismerőseitől névjegyek (2 dobozban). (1149.)

Székelly Imre: Hymnus gróf Széchenyi István sirjánál. (Mel-

léklet a „Nefelejts“ 9-ik számához) 1860. Pest, Beimel I. és Kozma Vazul, 1860. (1184.)

Trajántábla Ogredinánál. Rézmetszet, festette Ender, metszette Sands. (16 × 12.) (1214.)

IX. Családi ügyekre vonatkozók.

A Széchenyi-család (színezett) czímere, aranyozott keretben. (1133.)

X. A M. Tud. Akadémia pénztárának állása 1903-ban.

Az Akadémia *vagyona* az év elején 5.658,141 kor. 89 fillért tett, az év végén pedig 5.678,180 kor. 78 fillért. E szerint az évi vagyonszaporulat volt 20,038 kor. 89 fillér. Ezenkívül az Akadémia kezelése alatt állanak a következő külön rendeltetésű alapok:

a) Székely kivándorlási alap	49,678	kor.	51	fill.
b) herceg Czartoryski-alapítvány	3,279	„	14	„
c) Reguly-alap	1,150	„	—	„
d) Udvardy Cherna János jubiláris alapít- ványa	941	„	36	„
e) Tisztviselők nyugdíj-alapja	22,414	„	80	„
f) Kazinczy-alap készpénzben	28,446	„	99	„
g) Semsey-alapítvány	200,000	„	—	„
h) Kovács Ferencz pályadíj-alapítvány . .	8,787	„	14	„
i) néhai ifj. bojári Vigyázó Sándor emlé- kére tett alapítvány	51,976	„	28	„
k) Goethe-alapítvány	4,264	„	30	„
l) Erzsébet királyné emlékmű-alap . . .	6,510	„	48	„

Bevétele volt az Akadémiának 406,978 kor. 35 fillér (ebből országos dotatio 99,000 kor.), *kiadása* pedig 403,976 kor. 75 fillér. Hagyományokból és alapítványokból befolyt a mult évben 18,508 korona 97 fillér; pályadíjakra fordított 30,405 kor. 45 fillér.

Az 1904. évi *előirányzat* 397,971 kor. 76 fillér bevételt és 394,920 kor. 16 fillér kiadást tüntet föl.

Mindezekre nézve részletes kimutatás található az Akadémiai Értesítő 170. füzetének 77—91. lapjain.

XI.

Az Akadémia halottjai 1903/1904-ben.

Tiszteleti tagok :

JÓKAI MÓR ig. t. *Meghalt 1904. május 5.*

KÁLLAY BENJÁMIN. *Meghalt 1903. július 13.*

Rendes tagok :

CZOBOR BÉLA. *Meghalt 1904. január 23.*

MÁTYÁS FLÓRIÁN. *Meghalt 1904. április 2.*

PAULER GYULA ig. t. *Meghalt 1903. július 8.*

Levelező tagok :

CORZAN-ÁVENDANO GÁBOR. *Meghalt 1903. június 14.*

STAUB MÓRICZ. *Meghalt 1904. április 14.*

Külső tagok :

MISTELI FERENCZ. *Meghalt 1903. október 6.*

MOMMSEN TIVADAR. *Meghalt 1903. november 1.*

ÚJFALVY KÁROLY. *Meghalt 1904. január 31.*

Jelentés a pályázatok eldöntéséről.

I.

Jelentés az 1904. évi nagyjutulomról és a Marczibányi-mellékjutulomról.

A nagyjutulomra, melyre a matematikai tudományokból 1897—1903-ik évkörben megjelent munkák pályázhatnak, az osztály a következő munkát ajánlja: KÖNIG GYULA, *Az algebrai mennyiségek általános elméletének alapvonalai*. (Budapest, kiadja a M. Tud. Akadémia 1903, XII + 599 lap.) E könyvben, melynek több mint felerésze a szerző eredeti vizsgálatait tartalmazza, König a holid és orthoid tartományok, az összresolvens és az aequivalentia-modulus fogalmának megalkotásával, továbbá az eliminatio-elméletben és az algebrai egész mennyiségek elméletében fellépő számos alapproblemának első megoldásával az algebrát és a felsőbb számelméletet hatalmas lépéssel előbbre vitte. Akár az eredeti eszmék gazdagságát és mélységét tekintjük, akár az itt legelőször kifejtett módszerek termékenységet, az új eredmények fontosságát és nagy tömegét, a tárgy szigorú és e mellett szellemes kifejtését, az előadás világosságát és eleganciáját nézzük: mindenképen arról győződünk meg, hogy az utolsó évek nemzetközi irodalmában is aligha jelent meg munka, mely a matematika egyik fontos disciplinájára nézve oly önálló felfogással foglalná rendszerbe a multnak minden alapvető alkotását és egyszersmind gazdag eredeti tartalmával a jövő fejlődés számára oly nagy reményekre jogosító alapot nyújtana.

A Marczibányi-mellékjutulomra az osztály RÉTHY MÓR akadémiai értekezését ajánlja, a „*Súlyos folyadéksugarakról*“ (1897). A folyadéksugarakra vonatkozó eddigi vizsgálatok azon a föltevésen alapulnak, hogy a nehézségi erőnek ninesen befolyása a folyadék mozgására. Ebben a dolgozatban találkozunk először oly eset tárgyalásával, melyben a nehézségi erő is érvényesül. A mellékjutulomra vonatkozó javaslata alkalmából az osztály Réthynek hydrodynamikai vizsgálatain kívül örömmel emlékezik meg már régebben a végszerűen egyenlő területekről, újabban pedig a mechanikai elvekről írt értekezéseiről is.

Továbbá az osztály dicsérettel említi fel SCHLESINGER LAJOS-nak a linear differential-egyenletekre vonatkozó eredményes munkásságát, különösen a Bolyai-ünnepélyre készült értekezését „*Az abszolút geometriának a complex változó függvényeinek elméletére való némely alkalmazásáról*“, FEJÉR LIPÓT értekezését „*Vizsgálatok a Fourier-féle sorok köréből*“ és ZEMPLÉN GYÖZÖ értekezését „*Próbamérések a gázok belső surlódásának egy új kísérleti módszerrel való meghatározásáról*“.

Az osztály javaslata alapján a nagyjutalom KÖNIG GYULÁ-nak, a Marczibányi-mellékjutalom pedig RÉTHY MÓR-nak ítélte-tett oda.

II.

Jelentés a Sámuel-díjról.

Az 1903-ban megjelent nyelvtudományi értekezések közül a Sámuel-díjra méltónak tartja az osztály VARGA IGNÁCZ keszt-helyi tanárét: *A Felső-Örvidék népe és nyelve* (a Nyelvészeti Füzetek 9. számában). A szerzőnek sikerült egy eddig teljesen ismeretlen, önálló vasmegyei nyelvjárás-szigetet felföldözni. Föl-ismerte és ismertette ennek nevezetes hang- és alaktani saját-ságait, melyek részben igen régi nyelvéllapot maradványai, részben pedig nevezetes fejlődés eredményei.

Mellette dicsérettel említhetni két más fiatal nyelvész mun-káját: Rubinyi Mózes *Két tanulmány* cz. füzetét (Nyelv. Füz. 6. sz.), melyben módszeres és tüzetes összehasonlítást tesz Grimm és Révai Miklós működése közt és ismerteti a Mondoltnak egy eddig ismeretlen német példaképét, — továbbá Nagy Sándor szászvárosi tanár rendkívül tartalmas és pontos dolgozatát a váci nyelvjárásról (Nyelv. Füz. 10. száma).

Az osztály javaslata elfogadtatott.

III.

Jelentés a Nádasdy-pályázatról.

A kitűzött pályadíjért 52 költői elbeszélés versenyzett, de a pályaművek számával fordított arányban áll értékek. Legtöbb darab figyelemre sem méltó. Ha volna is egyiknek-másiknak el-beszélni valója, hiányzik az alkotó kéz ereje s az ízlés. A tár-gyak javarésze elcsépett, únos-úntig hallott, a szereplők fakó típusok egyéni jellemvonások nélkül, a művek zöme szerkezet, előadás, nyelv, verselés szempontjából gyenge kísérlet.

A gyarlóságok tömegéből a következő elbeszélések emel-kednek bizonyos viszonylagos magasságra: *A kurucok hajnala* (15. szám). Második Rákóczi Ferencz története a zászlóbontásig. Jól esik rajongó szeretete hőse iránt és hazafias buzgósága, de

az egész inkább csak alkalmi nekihevülés eredményének látszik. *A Messiás* (29. szám) valami a levegőben úszó történetet sivatagprózában beszél el. Sötét, vigasztalan tárgyával elriasztó, egyhangú alkotás, melyben az egymás után vég nélkül következő képek összefüggését inkább csak sejtjük. *Senki György* (31. szám). Hőse szerelmi kalandok hosszú sorát végigfutó Don Juan-féle alak. Vannak sikerült részletei, de az egész mű izzó érzékiségevel, zavaros bőbeszédűségével, sokszor keresett szellemességgel és pongyolaságával kellemetlen hatású. *A Nehéz idők* című pályamű (41. szám) a mohácsi vész előzményeit és lefolyását rajzolja. Gyakorlottabb kéz tartalmas, eredeti, eleven alkotása, de nincs érdeklődést keltő meséje. Perényi leányának, Piroskának és Török Bálint apródjának, Domjának szerelme ügyszólván csak odavetett, kellően meg sem világított részlet a festmény keretében. Itt-ott egyes helyzet vagy rajz is túlzó színekkel vagy a valószínűség rovására van élénk állítva.

A bíráló bizottság egyik-másik tagja még néhány művet megemlítendőnek tartott. Ilyenek: *Szent Eulália* (28. szám). A legenda ügyes verselése és stíljében mutatkozó némi erő miatt méltó a figyelemre. Költői bece alig van. *A testvérek* (46-ik szám). Gyarló, érdektelen mese, az előadás alantjáró, pongyola, olykor ízetlen is, de az elbeszélésben van valami elevenesség, népies hang és magyarosság. *Az utolsó kurucz* (51. szám). Ügyes falusias verselgetés falusiak mulattatására. *A tolvaj* (22. szám). Tréfás elbeszélés. Szerzőnek van humora, megfigyelni és jellemezni is tud; gyengébb alakítóképesége, verselése, rímélése. *A szerelem szülöttje* (35. szám). Kún László története. Az elbeszélés drámai élénkséggel indul, de csakhamar lestüled. *A mester* (40. szám). Bizarr gondolat, de elbeszélésében van ügyesség. A stílus és verselés néhol nehézkes és erőltetett.

A bíráló bizottság egyik művet sem tartja irodalmi nyereségnek és egyértelmű előterjesztése alapján az osztály a díj ki nem adását javasolja.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a jutalom ki nem adott s a jelígés levelek elhamvasztattak.

IV.

Jelentés a Lévy-pályázatról.

A Lévy-díj 1000 koronás pályatételre (A magyar verses elbeszélő költészet története a XIX. század második felében) egy pályamű érkezett Lévy József költeményéből vett jelíggel (Eltűnik nem egy emberöltő stb.).

A pályázó előszavában elmondja, hogy 1903 elejéig orvosi tanácsra tartózkodnia kellett minden szellemi munkától és így

módon nem készülhetett el a pályaművel. A mit beküldött, az inkább csak mutatvány.

A szerző tényleg az egész anyagnak csak egy kis részét dolgozta fel: Arany Jánosnak két-három eposzát. Ez oly kis töredéke a kitűzött tárgynak, hogy a pályadíj ki nem adható.

A benyújtott rész különben arra mutat, hogy a szerző szorgalommal és szeretettel dolgozott. Az anyag azonban, melynek feldolgozását maga elé tűzte, nagyon bő: ily sok íróra nem kellene kiterjeszkednie. Legjobb és legeredetibb fejezete az, melyben az *Elveszett Alkotmány* irodalmi mintáit tárgyalja. Hiánya a tárgyalásnak, hogy nincs egységes fonala, hogy a tárgyalás összefoglaló szempontja többször változik. Arany eposzainak bő tartalmai kivonata tán elmaradhatna, de kíváncsú volna, hogy a szerző utaljon azon forrásokra, a melyekből gondolatokat merített.

Mindezeknél fogva az osztály a jutalom ki nem adását javasolja, azonban a pályakérdés új kitűzését ajánlja.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jeligés levél elhamvasztatott.

V.

Jelentés a Bezerédj István élet- és jellemrajza című pályázatról.

A kitűzött pályakérdésre két pályamű érkezett. A magukra vállalt feladattal azonban egyikük sincs tisztában. Különbséget csak annyiban tehetni köztük, a mennyiben az egyik legalább törekedni látszik arra, hogy a tőle telhető legjobbat adja; míg a másiknál az abszolút képesség-hiány lelkiismeretlenséggel és gondatlansággal is párosul. Alig tesz egyebet, mint egyetlen forrását: Leopold Samu tanulmányát kivonatolja, ezt is rosszul, szaggatott, összefüggéstelen előadásban, a melyből alig lehet egy-egy gondolatot kihalászni. A II. számú, melynek jeligéje: „Negyvenöt évek küzdelme után felszólamlottunk sirunkból“ relative jobb ugyan, de jutalomra épp oly kevésbé érdemes, mint az I. számú. Alig egyéb, mint a Bezerédj életére vonatkozó nyers anyag összegyűjtése és időrendben való közlése.

Az osztály ennél fogva a jutalom kiadását nem javasolja.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jeligés levelek felbonthatlanul elhamvasztattak.

VI.

Jelentés a Dóra-pályázatról.

A Dóra-alapítványból kitűzött pályakérdésre: „Adassanak elő a törlesztéses államadósságok különféle nemei, előnyei és hátrányai“, 5 pályamunka érkezett. Az I-ső (Az igazságot hosszú

idő méri), II. (Minden államadósság törlesztendő), IV. (Az államadósságoknak számos válfaja van) számú pályaművek egyenként gyöngé dolgozatok. Csekély irodalmi ismeretről tanúskodnak, s iskolai kézikönyv módszerével akarnak megoldani feladatukat.

A III. számú („Un etat qui n'a point . . . stb.) pályamű nemcsak abban különbözik előnyösen társaitól, hogy tárgyahoz eljutva, mind a sorsolási kölcsönök, mind a sorsjegykölcsönök természetét, pénzügyi előnyeit és hátrányait világos rövidséggel, szakavatottan adja elő, de abban is, hogy a társadalmi és erkölcsi hatásra is jobban kiterjeszkedik, jobban ismeri az irodalmat és közli — bár hiányosan — a sorsjegyek statisztikáját is. A megoldást is helyesen fogja fel. Hibája az, hogy tévesen belevonja a függő adósságokat és túlterjengős ezeknek tárgyalásában.

Végül az V. számú pályamunka (Az államhittel állandóságának feltétele . . .) nemcsak a kötelezőleg törlesztéses adósságokat veszi törlesztéses kölcsönnek, de minden olyan kölcsönt is, melyet tetszés szerint törleszt az állam. A kérdés iránti teljes tájékozottsággal van irva, de előadása és kritikája gyenge s egyes fogalmakat is helytelenül magyaráz. Bö irodalmi ismeretekkel rendelkezik.

Úgy a III., mint az V. számú pályamunka, hibáik dacára, irodalmi értékkel bírnak.

Ezek alapján az osztály javaslata az, hogy a pályadij a III. és V. számú pályamunka közt osztassék meg.

Az osztály javaslata elfogadtatott; felbontván a jeligés levelek, a III. számúból MAKAI ERNŐ, a pesti m. keresk. bank tisztviselője, az V. számúból pedig dr. PAP DEZSŐ kereskedelmi miniszt. fogalmazó neve tűnt elő.

VII.

Jelentés a Lukács Krisztina-féle pályázatról.

A Lukács Krisztina-féle pályázatra (a lélektan története) egyetlen pályamű érkezett, mely négy könyvben és XIV. fejezetben próbálta megoldani a kitűzött feladatot. Törekvése azonban semmikép sem sikerült. Még a legközönségesebb philosophiai terminusokat és kifejezéseket sem tudja helyesen értelmezni, és annyira fölületes, hogy a mit az egyik lapon állit, azt a másik lapon már vagy lerontja, vagy másképen magyarázza. A philosophiai rendszerekről pedig csak homályos sejtelmek vannak. A materialismust például így magyarázza: „Az a törekvés, hogy mindent a szemlélés alapján értsünk meg, szülte a materialismust . . . ez befolyásolja a philosophiai gondolkozást ma is, úgy hogy ha nem is éppen a tudós világban, de a művelt emberiség nagy részében a materialista világnézet uralkodik, utalunk ezúttal

a spiritistákra, a kik a legvilágosabb materialismust vallják“... pár lappal tovább már éppen az ellenkezőt állítja. A különböző pszichológiai irányzatok, elméletek és iskolák ismertetésénél szinte érthetetlen tájékoztatlanságot árul el; mintha minden értelmezésénél más-más illetén kézikönyv szolgált volna egyedüli forrásul: egységes álláspontra nem tud fölvergődni a bírálatos jellemzésben. Értelmetlen, kritikátlan, felületes dolgozat, a melynek a jutalom ki nem adható.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a jeligés levél felbonthatlanul elhamvasztatott.

VIII.

Jelentés az Ullmann-jutalomról.

Az Ullmann-alapítványból következő pályakérdés: „Fejtesse ki a határhaszon elméletének jelenlegi állása“ első ízben 1901-ben hirdettetett ki. Beérkezett egy pályamunka, melyről a bírálók egészben elismerőleg nyilatkoztak, csak azt kifogásolták, hogy tekintve a pályakérdés irodalomtörténeti irányzatát, egyes hézagok mutatkoztak. A bírálók (Földes Béla, Ráth Zoltán) következő indítványt terjesztették az Akadémia elé: „Miután szerző teljes bizonyosságot szolgáltatott arra, hogy a feladattal, ha kellő időt szentel rá, meg tud birkózni, a jutalom ezúttal ne adassék ki, hanem a pályakérdés változatlan alakban újra tűzessék ki. Ha a javaslatot az Akadémia nem fogadja el, indítványunk az, hogy a jutalmat az érdemes mű szerzőjének már most adja ki.“

A bírálat tehát már első ízben alternatív javaslatot tett, a jutalmat kiadhatónak tartotta, azonban a munka érdekében javasolta, hogy a kérdés újból tűzessék ki és így alkalom nyújtsék a szerzőnek, hogy munkájának egyes hiányait pótolja, az Akadémiának pedig, hogy egy teljes értékű dolgozatnak adja a díjat.

Az első dolgozat szerzője tényleg újból pályázik. A munka terjedelme az átdolgozásban 145 lapról 474 lapra (különben is nagyobb alakban) növekedett. Míg a régi dolgozat az egyes kérdéseket általában röviden tárgyalta, most minden kérdés beható világitást nyert. Két új fejezetet is találunk: A haszon és menynység, mint az érték elemei, s A termelési költségek elemzése és az e körül a határhaszonelmélet és a munkaelmélet közt folyó harc. A határelmélet gazdag bibliographiai áttekintése zárja be a dolgozatot. Pályázó a bírálók útmutatását követve, mindenképen kiegészítette művét, a mi különösen az adóra vonatkozó elmélet ismertetésének javára szolgált. Mert míg az a régi dolgozatban két lapon van tárgyalva, most 47 lapot foglal el és elég részletesen ismertetettnek az egyes nevezetesebb írók nézetei. Kivá-

natos még csak az lett volna, hogy a határhaszonnak a mi közgazdasági és pénzügyi irodalmunkban való eddigi méltatását nagyobb figyelemben részesítse. A határhaszonelméletet bíráló irodalom ismertetése általában még hézagokat mutat fel. Nyert volna a dolgozat a határhaszonelméletnek a főbb érték-elméletekhez való viszonyának megállapításával.

Ezen kisebb hiányokat nem tekintve, minthogy a bírálóktól első bírálatukban kifejezett kívánságnak a most benyújtott dolgozat teljes mértékben megfelelt, minthogy a dolgozat egészben véve helyesen állapítja meg a határhaszonelmélet jelentőségét és kihatásának határait, az osztály a pályadij kiadását javasolja.

Az osztály javaslata elfogadtatott s a felbontott jeligés levélből dr. HELLER FARKAS minisztr. s. fogalmazó neve tűnt elő.

IX.

Jelentés a Flór-jutalomról.

A *Flór-alapítványnak* a Történelmi Bizottságot megillető évi 800 korona kamatjára nézve az osztály úgy intézkedik, hogy az 1904. és 1905. évekre eső kamatok együttesen a BUBICS ZSIGMOND t. tag által sajtó alá készített Esterházy Pál-féle „Mars Hungaricus” kiadására fordíttassanak.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

X.

Jelentés az 1903. évi Tomori-pályázatról.

A Tomori-alapítványból a következő pályakérdés volt kitűzve:

Kivátnatik oly vizsgálat, mely a differential-invariánsok valamely osztályának meghatározását nyújtja, vagy legalább valamely osztályuk elméletét jelentékenyebb lépéssel előbbre viszi.

A pályázat lejártáig, 1903. december 31-ig, beérkezett egyetlen pályamű czíme: *Az Euklides-féle mozgások differential-invariánsai*. Jelige: Bizonyos, hogy minden ponttól minden ponthoz egyenes vonal húzható. EUKLIDES: I. postulatum.

E pályamű tartalma közkézen forgó kézikönyvekből van összeállítva és a tárgyalt differential-invariánsoknak elméletét semmivel sem viszi előbbre, ennél fogva az osztály véleménye szerint a pályadíjban nem részesíthető.

Sőt a munka mint bevezető tankönyv sem jöhet szóba, mert a kész eredményeket sem dolgozza fel világosan és szabatosan.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a jeligés levél felbontatlanul elhamvasztatott.

XI.

Jelentés a Vitéz-pályázatról.

A kitűzött határidőig csak egy pályamunka érkezett be: „A hazai *Asperagoideae* monographiája“.

E munka szerzője a címben megnevezett alcsaládot behatóan tárgyalja, tekintettel van a rokon külföldi fajokra is, mi az egész munkát értékét nagyban emeli. A meglevő irodalmi adatok pontos figyelembe vétele mellett, nem egyszer értékes, önálló megfigyeléseket is ad; a szerző dolgozata egyenesen mintául szolgálhat a hazai növények további tudományos tanulmányozására.

A munka azonban nincsen teljesen befejezve, de a hiányzó és még pótlandó rész csekély és némileg alárendelt fontosságú lévén, az osztály a munkát, mely önálló kutatásokat tartalmaz és a tudomány színvonalán áll, a jutalomra érdemesnek tartja és javasolja, hogy a hiányzó rész bemutatása után a díj a szerzőnek kiadassék.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből dr. BERNÁTSKY JENŐ nemz. múzeumi segédőr neve tűnt elő, kinek is a jutalom a hiányzó rész kiegészítése után fog kiutalványoztatni.

XII.

Jelentés a Rózsay-alapítványból adott megbizásról.

A Rózsay-alapítvány értelmében az osztály nyílt pályázatot hirdetett oly ajánlatok megtételére, melyek valamely fontosabb természettudományi kérdés megoldását célzó észleletek tervezetét tartalmazzák.

A kitűzött határidőig csak egy ily tervezet érkezett be, mely azonban a követelményeknek megfelelően, az osztály javasolja, hogy a M. Tud. Akadémia bizza meg *Halaváts Gyula* m. k. főgeológust „Budapest altalaja földtani viszonyainak kimerítő megírásával“ azon adatok alapján, melyeket ő az eddigi mélyfúrások alkalmával szerzett volt és még beszerezhet, a munka benyújtása határnapjául 1906 február 28-ikát tűzven ki.

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XIII.

Jelentés az egyetemi hallgatók részére kitűzött
jutalmakról.

A)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a megbízásából készült Nyelvtörténeti Szótár egy-egy példányát kitűzi jutalmul a budapesti és kolozsvári egyetemek egy-egy (a nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése (1894-től kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdetik ki.

Az illető egyetemek bölcsészeti dékánainak előterjesztése alapján e jutalmat 1904-ben

Kertész Manó, a budapesti egyetem IV-ed éves bölcsészeti kari hallgatója és

Tárczy Károly, a kolozsvári egyetem III-ad éves bölcsészeti kari hallgatója nyerte el.

B)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „Monumenta Hungariae Historica“-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemnek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése (1893-tól kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdetik ki.

Az illető egyetemek bölcsészeti dékánainak előterjesztése alapján a jutalmat 1904-ben

Szabó Dezső, a budapesti egyetem IV-ed éves bölcsészeti kari hallgatója, és

Böszörményi Géza, a kolozsvári egyetem III-ad éves bölcsészeti kari hallgatója nyerte el.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1904. május 11-én tartott nagygyűléséből.

Szily Kálmán,
főtitkár.

Jelentés az akadémiai választásokról.

A jelen nagygyűlésen megválasztottak :

Elnöknek : *Báró Eötvös Loránd* r. t.

Másodelnöknek : *Kautz Gyula* ig. és r. t.

Igazgató tagnak :

Gróf Kuun Géza t. t.

Forster Gyula t. t.

A I. osztályba :

Elnöknek : *Heinrich Gusztáv* r. t.

A II. osztályba :

Elnöknek : *Thaly Kálmán* r. t.

Tiszteleti tagnak :

Berzeviczy Albert, vallás- és közoktatásügyi magy. kir.
miniszter, publicista és műtörténész.

Rendes tagnak az *A)* alosztályba :

Gróf Andrássy Gyula l. t.

Rendes tagnak a *B)* alosztályba :

Karácsonyi János l. t.

Ballagi Aladár l. t.

Külső tagnak :

Pierantoni Ágost olasz jogtörténeti író és publicista.

A III. osztályba :

Elnöknek : *Than Károly* r. t.

Levelező tagnak a *B)* alosztályba :

Hollós László kecskeméti főreáliskolai tanár, a növénytan-
nak, különösen a gombákról szóló részének művelője.

Zimányi Károly, a M. Nemz. Múzeum öre, ásványtani író.

Külső tagnak :

Sir William Ramsay, a londoni University College tanára,
chemikus.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1904. évi május
hó 10—13-ikán tartott nagygyűléséből.

Szily Kálmán,
főtitkár.

A M. Tud. Akadémia jutalomtétélei.

1.

A M. Tud. Akadémia 1896. október 5-én tartott összes ülésén elhatározta, hogy bármikor fog is gr. Széchenyi Istvánnak az ő nevéhez és működéséhez méltó életrajza benyújtani, ennek szerzője 4000 korona jutalomban fog részesülni.

2.

A M. Tud. Akadémia *id. báró Wodianer Albert alapítványából* 1000—1000 korona jutalmat tűz ki Magyarország bármely népiskolájában működő két néptanítónak, tekintet nélkül az iskolafentartó jellegére.

A jutalmat az Akadémia az 1905. márcziusi összes ülésén ítéli oda. A jutalmazottaknak a jutalmat az Albert napját követő áprilisi összes ülésen az Akadémia elnöke vagy helyettese adja át.

3.

(Másodszor.)

A M. Tud. Akadémia pályázatot hirdet Bezerédj István élet- és jellemrajzának megírására.

Jutalma Bezerédj Pál adományából 2000 korona.

Határnap 1906. szeptember 30.

A jutalom csak abszolút becsű műnek ítéltetik oda.

Az I. osztályból.

I. Új jutalomtétélek.

1.

A gróf Teleki-jutalomért 1904-ben szomorújátékok pályáznak, a középfajok kizárásával. A verses forma okvetlen megkívántatik.

Jutalma 100 arany.

Határnap 1904. szeptember 30.

A jutalmazott mű előadásra a Nemzeti Színház sajátja, kiadásra a szerzőé marad.

2.

Kivántatik színmű, melynek tárgya Albert vagy I. Ulászló korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfaájú drámák; a mondai alapon írt színművek éppen úgy nincsenek kizárva, mint a csak történelmi háttérűek.

Jutalma tűzberki Kóczán Ferencz alapítványából 100 arany.

Határnap 1905. május 31.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerűségre; a verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló társak felett.

A szerzőnek jutalmat nyert színműve tulajdona marad, így ki is adhatja bármikor; azonban tartozik azt a „Magyar Történeti Színműtár“ című gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.

3.

A Farkas-Raskó-alapítványból 200 korona jutalom hirdetik hazafias költeményre, mely lehet hymnus, óda, elégia, ballada, költői elbeszélés, tanköltemény vagy satira.

Határnap 1904. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki, a jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, ki azt önállóan vagy valamely folyóiratban két hónap alatt tartozik kiadni, ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

Kivántatik próbadolgozat a magyar etymologiai szótárból. A dolgozat foglalja magában az alapul szolgáló elvek rövid kifejtését, azonkívül az *A* betűn kezdődő szavak eredetét. Főfeladat az eddig magállapított szófejtések szabatos és kritikai összeállítása.

A pályázat titkos. A jutalomra érdemesnek ítélt pályamű szerzője megbízást kap az egész szótár kidolgozására.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Mórictól tett alapítvány 1903-iki kamataiból 2000 korona.

Határnap 1905. szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalmazott munka szerzője köteles azt egy év alatt kiadni; ha elmulasztja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

A magyar regény a XIX. század második felében.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 1200 korona

Határnap 1906. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítélt oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

6.

Kivántatik a magyar verses epikai költészet története a XIX. század második felében.

Jutalma a Lévy-alap 1902. évi kamataiból 1000 korona.

Határnap 1907. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmazott mű a szerző tulajdona, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

II. Már hirdetett jutalomtétellek.

7.

Kivántatik színmű, melynek tárgya Mária királyné és Zsigmond király korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfajú drámák; a mondai alapon írt színművek éppen úgy nincsenek kizárva, mint a csak történelmi háttérűek.

Jutalma a tűzberki Kóczán Ferencz-alapítványból 100 arany.

Határnap 1904. május 31.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerűségre; a verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló társak felett.

A szerzőnek jutalmat nyert színműve tulajdona marad, így ki is adhatja bármikor; azonban tartozik a „Magyar Történeti Színműtár“ című gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.]

8.

Kivántatik ódai költemény, melynek tárgya lehetőleg a magyar nemzet hazafias küzdelmeinek érzelem- és eszmeköréből vétessék.

Jutalma a Bulyovszky Gyula nevére tett alapítványból 400 kor.

Határnap 1904. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

9.

(Másodszor.)

A komikum elmélete.

Jutalma a Gorove-alapítvány 1904-iki kamataiból 100 arany.

Határnap 1905. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző köteles kiadni; ha ezt egy esztendő alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

10.

(Másodszor.)

Kivántatik a magyar lyrai költészet története, a legrégebb nyomokon kezdve 1867-ig.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Mórictól tett alapítvány 1903-iki kamataiból 2000 korona.

Határnap 1904. szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalmazott munka szerzője köteles ezt egy év alatt kiadni; ha elmulasztja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

11.

Kivántatik Magyarország középkori festészeti emlékeinek, jelesen a szárnyas oltároknak művészettörténeti ismertetése, megvilágosítva legalább néhány jellemző emlék fényképi főlvétélével.

Határnap 1905. szeptember 30.

Jutalma az Ipolyi-alapítvány 1902—4. évi kamataiból 2000 kor.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A jutalmazott mű egy évig a szerző tulajdona, azon túl a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Nyomtatásban való megjelenés esetén a czimlapon az „Ipolyi Arnold alapítványi jutalommal az Akadémiától kiintetett mű” jelzés kitétetik.

12.

(Másodszor.)

A magyar helyesírás története a legrégibb írott emlékektől napjainkig.

Jutalma a Marczibányi-alapítvány 1903—4. kamataiból 40 arany.

Határnap: 1905. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy esztendő lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

13.

Faludi élete és munkái.

Jutalma a Lévay-alapítvány 1906-iki kamataiból 1000 korona.

Határnap: 1906. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

14.

Kivántatik az összehasonlító mondattanból a szerkezetek valamelyik csoportjának tárgyalása, fő tekintettel a magyar, vogul és osztyák nyelv közti viszonyra.

Ilyen tüzetes tárgyalásra ajánlható pl az igenévi szerkezetek használata, vagy az összetett mondatok szerkesztése, vagy a fontosabb határozók használata, vagy a szórend.

Jutalma a Marczibányi-alapítványból 40 arany.

Határnap 1904. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik, ha ezt egy esztendő lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

15.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a Magyar Nyelvtörténeti Szótár, vagy valamely más nyelvészeti kiadványa egy-egy példányát kitűzi jutalmul a budapesti és kolozsvári egyetemnek egy-egy (a magyar nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legkitünőbbet ajánlani fognak. A jutalom odaítélése a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

A II. osztályból.

I. Új jutalomtétellek.

1.

Az 1904. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi-mellékjutalom (50 arany) az 1898—1904. évkörben megjelent s a philosophiai tudományok körébe tartozó munkák legjobbjainak lévén odaítélendők: az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1905. január végéig a főttkári hivatalhoz küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájok kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek koránt sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg, vagy könyvtárába már beküldetett volna, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával szerző pályázni kíván.

2.

(Harmadszor.)

(Nyílt pályázat.) Adassék elő a török uralkodás története hazánkban.

Jutalma a Bük László-féle alapítványból 2000 kor.

A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1905. december 31-ig küldendő be. A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki.

3.

Adassék elő II. Ulászló király udvartartása.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1907. szeptember 30.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

4.

Jellemeztessék essayszerű feldolgozásban az I. Lipót-féle absolutismus politikája a kormányzat minden ágában 1670-től 1705-ig.

Jutalma a kisteleki Lévy Henrik-alapítvány 1904. és 1908. évi kamatai 2000 korona (kettőzött díj).

Határnap: 1908. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát a szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

Adassék elő Magyarország diplomatiái összeköttetése Velen-
czével 1458-tól 1540-ig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 2000 korona aranyban.

Határnap: 1906. december 31.

A jutalom csak abszolút tudományos becsű munkának adatik ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

6.

A M. Tud. Akadémia a Szilágyi István-féle alapítványból a folyó évi nagygyűlésen 2400 koronát tűz ki az 1894—1903. évi időközben magyar nyelven megjelent oly munkák legjobbjának jutalmazására, melyek akár Magyarország teljes, akár egyes korszakok történetét tárgyalják. Felszólíttatnak tehát mindazok, kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett ciklusban megjelent munkájukat 1904 szeptember 30-ig a főttkári hivatalhoz küldjék be. E figyelmeztetés azonban nem zárja ki, hogy oly be nem küldött munka is figyelembe vétessék, a melyről a tagoknak tudomása van.

7.

(Másodszor.)

Adassék elő az állandó magyar hadsereg felállításának története III. Károly korában.

Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 arany.

Határnap: 1907. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8.

(Másodszor.)

Adassék elő, minő haladást tett a közigazgatás tudománya a XIX. század második felében?

Jutalma a Sztrokay-alapból 100 arany.

Határidő 1906. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsessel bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerző kiadni tartozik; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

9.

Fejtsék ki a válságok elmélete.

Jutalma az Első Magyar Általános Biztosító-Társaság alapítványából 1000 korona.

Határnap: 1905. szeptember 30.

A jutalom abszolút becsű műnek az Első Magy. Ált. Biztosító-Társaság nevében adatik ki.

10.

Fejtsék ki a nemzetközi fizetési mérleg elmélete.

Jutalma a Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adománya czímen ezer magyar frank.

Határnap 1905. szeptember 30.

A pályadíj csak abszolút tudományos becsű műnek ítéltetik oda. Ha ilyen mű nem érkezik, a pályakérdés újból kitűzetik.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles azt egy év lefolyása alatt közrebocsátani és egy példányt a Kereskedelmi Csarnoknak beküldeni. Ha szerző egy év alatt művét ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

II. Már hirdetett jutalomtétélek.

11.

Adassék elő a magyarországi vármegyék szervezetének fejlődése a mohácsi vésztől a m. kir. helytartótanács felállításáig.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 1200 kor.

Határnap: 1905. szept. 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltethető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

12.

A kartellek és trust-ök kérdése.

Jutalma az Első magyar ált. biztosító-társaság alapítványából 1000 korona.

Határidő: 1904. szeptember 30.

A jutalom csak abszolút becsű műnek ítéltetik oda.

13.

A szövetkezetek történeti fejlődése és jelenlegi állása hazánkban, különös tekintettel a külföldre.

Jutalma a Lévy-alapítványból 1000 korona.

Határidő: 1904. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

14.

Adassanak elő a különböző államokban tett újabb kísérletek parasztbirtokok alakítására és fentartására (a járadékbirtok kérdésének kizárásával).

Jutalma az Ullmann-alapítványból 360 arany forint.

Határidő: 1904. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

15.

A születési és termékenységi statisztikának az utolsó harmincz év alatti fejlődése.

Adassék elő és bíráltassék az a haladás, mely a demologia ezen terén Magyarország és a fontosabb külföldi államok, illetőleg városok hivatalos statisztikájában, valamint a szakirodalomban az utolsó évtized alatt észlelhető.

Jutalma a Pollák-alapítványból 1500 korona.

Határidő: 1904. december 31.

A jutalom csak abszolút becsű műnek ítélhető oda. A jutalom csakis azon esetben fizethető ki, ha a szerző igazolja, hogy a jutalmazott munka könyv alakjában és legalább 200 példányban megjelent.

16.

Fejtsék ki a legtöbb kedvezményi záradék (legkedvezettebb nemzet záradéka) kérdésének jelenlegi állása és jelentősége a vámpolitikában.

Jutalma a Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományából 1000 magyar frank.

Határnap: 1904. szeptember 30.

A pályadíj csak abszolút becsű műnek adatik ki. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki azonban köteles azt egy év leforgása alatt közrebocsátani és egy példányt a Kereskedelmi Csarnoknak beküldeni. Ha szerző egy év alatt ki nem adja, a munka az Akadémia tulajdonába megy át.

17.

A magyar ipar és kereskedelem védelmére irányuló törekvések 1825—1848-ig.

Jutalma a Bésán alapítványból 2400 korona aranyban.

Határnap: 1904. szeptember 30.

A jutalom csak abszolút becsű munkának adatik ki.

18.

Tárgyaltassék az értéknövekedés megadóztatásának (betterment tax) kérdése.

Jutalma az Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár alapítványából 1000 korona.

Határnap: 1904. szept. 30.

A díj csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A pályanyertes mű tulajdonjoga a szerzőé marad, ki azt egy év alatt kiadni tartozik, különben a kiadás joga a M. Tud. Akadémiára száll.

Ha a jutalmazott mű nyomtatásban is megjelenik, annak négy példányát a szerző az alapító Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztárnak ingyen átengedni köteles.

19.

Adassék elő az elemi vagy népoktatás története Magyarországon 1540-ig.

Jutalma az Oltványi-alapítványból 1000 kor.

Határidő: 1904. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona; köteles azonban a műből, ha kinyomatja, három példányt, ha pedig két esztendő alatt ki nem nyomatja, egy másolatot a csanádi püspökség levéltárába beküldeni.

20.

Adassék elő a magyar jobbágyság története 1514-től Mária-Terézia koráig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 2000 korona aranyban.

Határnap: 1904. szeptember 30.

A jutalom csak abszolút tudományos becsű munkának adatik ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva, a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

21.

Adassék elő a társadalmi élet a Thököly- és Rákóczy-korban. Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 1200 korona.

Határnap: 1904. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítélhető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét, ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

22.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „Monumenta Hungariae Historicá“-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaítélése minden évben a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

A III. osztályból.

Már hirdett jutalomtétel.

1.

Bolyai János születésének századik évfordulója alkalmából pályázat hirdettetik oly munkára, mely körülbelül 25 nyomtatott ívnyi terjedelemben, a szakirodalom gondos és rendszeres felhasználásával, az abszolút geometriát tárgyalja.

Az Akadémia ezúttal önálló búvárlaton alapuló új eredményeket nem kíván, hanem inkább arra helyez súlyt, hogy a pályamű az abszolút geometria tanulására alkalmas, jól áttekinthető kézikönyv legyen.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricz által tett alapítványból 2000 korona.

Határidő: 1904. december 31.

A jutalom csak önálló becsű tudományos munkának adatik ki.

A jutalmazott munka szerzője köteles művét egy esztendő alatt kiadni. Ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Pályázási szabályok.

1. Minden rendű pályairat, a fönnt kitett *határnapokig* „a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához“ czimezve (és így nem a főtitkár neve alatt) küldendő; azokon túl semminemű ily munka el nem fogadtatván.

2. A pályamű *idegen kézzel, vagy géppel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva, kötve* legyen,

3. A szerző nevét, polgári állását és lakhelyét tartalmazó pecsétetes levelen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétetes levélben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a versenyügy körül régtől fogva bevett szokásos eljárástól netán kívánt eltérések tekintetbe nem vétethetnek.

4. *Álnév* alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

5. Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

6. A jutalmat *nem nyert pályamunkák kézíratai* az Akadémia levéltárában maradnak, s csak engedély mellett másolhatók le.

7. A gróf Teleki-, br. Bánffy- és Kóczán-féle drámai pályázatoknál a társai közt legjobb műnek a jutalom mindenkor kijár; a többinél egyszersmind az abszolút becs határoz.

8. Mindezen föladatokra minden rendű akadémiai tagok is pályázhatnak.

Egyébiránt *bármely*, ha csak *formai kelléknek is elhanyagolása*, elejti a szerzőt a jutalomtól.

Kelt Budapesten, 1904. május 11-én.

Szily Kálmán, főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KALMAN.

XV. KÖTET.

1904. Június 15.

6—7. FÜZET.

Elnöki megnyitó beszéd.

B. Eötvös Loránd akadémiai elnöktől.

(Előadta a május 15-ikén tartott közülésen.)

Tisztelt gyülekezet!

Kevés zajjal, de bizonyos ihletett komolysággal ünnepelte nemzetünk Deák Ferencz születésének ezt a századik évét.

Mintba éreztük volna valamennyien, hogy a zajos ünnep, a szavakban túlárado magasztalás és a kábitó tömjénfüst, mely a kicsinyeket pillanatnyilag talán valamivel kevésbbé kicsinyeknek láttatja, nem illik az igazán nagyokhoz, nem illet az élő Deák Ferenczhez, nem illik még emlékéhez sem.

Mi sem akartuk szaporítani az ünnepnapokat, s aránylag szerény keretben, e rendes évi közülésünkön fogjuk leróni hálánk adóját nemzetünk nagy fia iránt.

Pedig sokkal tartozunk neki.

Akadémiánk szomorú évek után azon nemzeti küzdelem hevében ébredt új életre, erősödött meg és épített palotát, melynek diadalmos vezére Deák Ferencz volt, s neki nemcsak mint e vezérnek, de mint tanácsra, tette mindig kész tagjának is feledhetetlen érdeme van abban, hogy Széchenyi ez alkotása, miközben tudományossá vált, rendeltetése szerint magyar maradhatott.

E mai ülésünkön csak róla legyen szó. Az ő emléke egy-magában elég nagy arra, hogy figyelmünket teljesen lekösse, s bármilyen máskor szívesen fogadott tudományos fejtegetés érdek nélkülűnek látszanék ma a vele foglalkozó beszédek mellett. Talán nem is egyedül a tudás vágya, inkább a hazaszeretet melegebb érzése vezérelte ma körünkbe ezt a fényes gyülekezetet. Hiszen érezzük és tudjuk valamennyien, milyen nagy volt Deák Ferencz tudománya, milyen nagy volt az ő bölcsesége, de tudományát, bölcsességét itt ebben a hazában mégis csak azért becsüljük leginkább, mert egy czélja volt: nemzeti jólétünk előmozdítása.

Más, megengedem, hogy a tudományos rangfokozatban a mienknél magasabban álló akadémiák, a mikor ünnepet ülnek, büszkén hivatkoznak olyan nagy elődökre, kik alapvető tudományos igazságokkal gazdagították az emberiséget, mi ilyenkor elhunyt tagjaink sorára visszapillantva, a legmagasabban kiemelkedni azokat látjuk s a legbüszkébben azok nevét hangoztatjuk, a kik tudományos vagy irodalmi alkotásaik mellett, mint hazafiak voltak a legnagyobbak.

Talán azért van ez így, mert a tudományban még csak kezdők vagyunk, talán azért, mert a hazánkat fenyegető veszélyek és viszályok közepett más nemzeteknél még jobban érezzük annak szükségét, hogy nagyjaink tiszteletében egyesüljünk; kicsinyítő ítélet ezért nem illethet, mert jussunk bár el egykor, a mint reménylem, hogy el fogunk jutni a tudományok legkiemelkedőbb magaslatára, dicsőségünk nem lesz kisebb azáltal, hogy az indítók, mely felemelkedésre buzdított, hazánk szeretete volt.

Szólhatunk-e ennek megnyilatkozása nélkül Deák Ferenczről?

Az ország fényes palotájában, hol a nemzet ügyeit annak választottai és kiváltságosai intézik, az igazságszolgáltatás termében, a hol bíró és ügyvéd a jog védelmére kell, künn a szántóföldön, hol a földműves, az eke vasát forgatva, milliók kenyerét készíti elő és mindenütt, a hol csak magyar ember él és dolgozik: itt is a tudomány és irodalom csarnokában, a mikor az ő nevét kiejtjük, kell, hogy egyszersmind azon szent kötelességekre gondoljunk, melyeknek teljesítésével hazánknak tartozunk.

Üdvözlöm mindazokat, kik ma az ő emlékezetére itt egybe gyűltek.

Emlékezés Deák Ferenczre.

Gyulai Pál r. tagtól.

(Előadta a május 15-iki közülésen.)

Deák Ferencz születésének századik évfordulóját megünnevelte az egész ország. Bizonyára a M. T. Akadémia legkevesebbé maradhat ki az ünnepők sorából, nemcsak azért, mert kegyelettel viseltetik a nagy államférfiú emléke iránt, hanem azért is, mert Deák 1839 óta tiszteleti, majd igazgató tagja volt, ki az Akadémia válságos éveiben buzgón szolgálta s hathatósan támogatta érdekeit. Halála után emlékének ünnepélyes ülést szenteltünk, melyen egyik legjobb barátja, Csengery Antal tartott fölötté emlékbeszédet. Így nekem csak az a feladat jutott az Akadémia megbízásából, hogy Deák születése századik évfordulóján egyszerű megemlékezésben fejezzem ki kegyeletünket. Nehéz feladat

ez is, de megkönnyíti az a körülmény, hogy még mindenki lelkében él e nagy egyéniség alakja s elég néhány fővonás, hogy elevenebben emelkedjenek ki a jellemző körvonalak.

A mult század harminczas éveiben gróf Széchenyi István és Deák Ferencz munkássága, hatása és hite töltötték be politikai életünket. Amaz a visszamagyarosodó, hazafias aristocratia képviselője, emez a megújhódni kezdő középnemességé. Mindkettő szívét erős hazafi érzés dobogtatta, de nem egy pontban különböztek is egymástól. Széchenyi politikai pályája első korszakában tettekkel és könyveivel, mint izgató lépett föl. Hő szenvedélye és mozgékony képzelme egész küldetési hitet ébresztettek benne, a leendő Magyarországért lelkesült s merészen elkiáltotta, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz, s úgy hitte, hogy ő van hivatva lerakni alapjait. Deák nem osztozott e merész álmodozásban, nem volt ment némi pessimismustól, de erősen meg volt győződve, hogy minden körülmények közt kötelességet kell teljesíteni, a hazafi kötelességét, a siker reménye nélkül is. Bizonyos elegiai hangulattal vonzódott ő hazájához s ezt ki is fejezte egyik beszédében. „A magyarnak honszeretetét — mondá — se a multak lelkesítő emlékezete, se a hiúság, se az önzés nem támogatják annyira, mint más nemzetekét . . . De van az emberi kebelben egy tiszta forró érzés, mely mindazon segítségek nélkül buzgón ragaszkodik a hazához, s nem tartom jó embernek, nem tartom magyarnak, ki e szegény, e szenvedő hazát jobban nem szeretné, mint akármely fényes országát Európának.“ Ime, az önzetlen szeretet, erős kötelességérzet mely fájdalommal vegyülve, sőt abból születve, abból táplálkozva.

Az 1832/6. és az 1839/40-iki országgyűléseken Deák híven követte Széchenyi nyomdokait. Mindabban, a mi a szegény adózó nép s általában az elnyomott osztályok javára történt, kiváló része volt neki. E mellett a hitel erősítésére, a törvénykezés javítására minden lehetőt megtett: egyszóval a magyar alkotmányba beoltani igyekezett a Széchenyi-eszmék minimumát, melyek szerint hazánknek a félig-meddig feudális, félig-meddig alkotmányos szövevényből minden álfénytől kitisztított képviseleti rendszerre kell előbb-utóbb áttérnie. Küzdelme annál nehezebb volt, mert a reformokra nézve saját pártjában sem volt egyetértés. Az ellenzék egyetértő és erős volt a sérelmi kérdésekben s ellenzett mindent, a mit a kormány akart, de az úrbéri ügyekben meglehetősen szűkkeblű volt. Deákot néha elhagyta türelme s a mi nem volt szokása, éles gúnyban fakadt ki. Mikor ismételve hirdették, hogy a hazában minden birtok a földesurat illeti, harsányan oda kiáltott: „Görögország isteni mérsékeltebbek és szerényebbek voltak a magyar nemességnél, mert azok az erdők, vizek, rétek birtokán megosztozkodtak, míg a magyar nemes mind-

ennek korlátlan ura.“ Széchenyi örvendett, hogy Deákban oly hű bajtársra talált s reform-törekvései új lendületet nyertek, azonban a sérelmek terén mérsékeltebb volt Deáknál. Általában meddőnek tartotta a sérelmi politikát, mely háttérbe szorítja a reformokat, bár egy-egy újabb sérelmi ügyben ő is felszólalt. Itt Deák vezette a közvéleményt és szokatlan erélylyel. A harminczas évek vége felé nem egy hütlenségi pert indított a kormány s jeles hazafiak ítéltek börtönre. E magánszemélyeken ejtett sérelmeket közsérelmeknek hirdette Deák, a szolás törvényes szabadságán s a nyilvánosságon ejtett sérelmeknek, a kormány rendeletét, a bírák eljárását, ítéleteit törvényteleneknek mondotta s azok következtéseinek tetteleg megszüntetését, teljes mértékű orvoslását követelte és indítványozta, hogy a karok és rendek addig ne tárgyalják a királyi előterjesztéseket, míg mindez meg nem történik. A karok és rendek elfogadták az indítványt, de a főrendek visszautasították; a két tábla között hosszas, hónapokig eltartó küzdelem fejlődött ki.

Deák beszédei és felirati javaslatai erős és ékesszóló jogérzet nyilatkozatai s egyszersmind kifejtései a polgári és alkotmányos szabadság és a büntető igazság elvének. A még ifjú férfiú szereplésén már feltűnnek azok a tulajdonságok, melyek őt húsz évvel később, 1861-ben Magyarország elkobzott alkotmányának fővédőjévé, úgy szólva nemzete ügyvédévé avatták s a nagy pert éppen azzal a szilárdsággal és mérséklettel nyerte meg, mint ezt a kisebbit. A kormány nem fogadta ugyan el a fel sem terjesztett felirat elveit, de tetteleg szabadon bocsátotta a foglyokat; Deák sem mondott le az elvekről s azokat a következő országgyűlések védelmébe ajánlotta, de tetteleg félbeszakította az ellenzést s felterjesztését indítványozta a királyi előterjesztések alapján kelt törvényjavaslatoknak. A régi kormányt nem sokára új váltotta fel, a küzdelmet béke fejezte be. Az országgyűlés bezárása előtti napon a követi és főrendi tábla tagjai s az országgyűlési ifjúság egy ezer aláírással ellátott emlékkönyvet adtak át Deáknak a következő bevezetéssel: „Neked, a fáradhatatlannak, kinek ereje a súly alatt nőtt, veszély közt bátorodott, kísértetek közt nemesedett; neked, a bölcsnek, kit törvényhozóvá a természet szült s a nép azzá választott; neked, a szilárdnak akarathán és feddhetetlennek szándékban, ki eszed és kebled rendkívüli hatalmával ellent és barátot magadhoz hódítva, a törvényhozás hajóját szikla és örvény között óhajtott révbe vezérléd: tiszteletünk és hálaunk jeléül nyújtjuk ez egyszerű emlékkönyvet.“ E sorok akkor illettek Deákra, de később még inkább s jövő nagyságának mintegy jóslatai voltak.

E két országgyűlés alatt Deák az ellenzék vezérévé emelkedett, kit a kormánypárt is tisztelt s a kinek tekintélye a nádorra

is hatott. S mivel vivta ki mindezt, e szakatlan jelenségnek mi volt az oka? Bizonyára Deák parlamenti nagy műveltségének is része van benne, de ez nem magyaráz ki mindent. A főokot egyéniségének varázsában kell keresnünk, mely az ész s a szív összhangját magas fokon egyesítette. Erős ítélőtehetség párosult benne igazságossággal, határozottság tapintattal, egyszerűség méltósággal, kedvesség őszinteséggel, fedhetetlenség szerénységgel. Éppen nem kereste a pártvezérséget, észrevétlen és önkénytelen emelkedett odáig. Midőn 1833-ban a követségről lemondott bátyja helyett Zalamegye egyik követévé megválasztotta s az országgyűlésen megjelent, eleinte csak feltűnt és várakozást keltett. Majd megismerkedvén a követi kar jelesbjeivel, közölte velök nézeteit a fenforgó kérdésekről. Mindnyájan megbámulták éles ítéleteit és ismereti gazdagságát. Nemsokára a pártértekezleten is szerepet játszott. Irányt kezdett adni eszme és eljárás tekintetében egyaránt, de magában az országgyűlésen ritkán lépett fel indítványaival, azokat másokra bízta. Maga nem lévén hiú, örmest élesztgette mások becsvágát a közérdek szempontjából. De mikor a vita folyamában némely fordulat miatt irányt kellett adni vagy a szétáradó tanácskozást a kellő mederbe téríteni, vagy pedig az ellenpárt megújult ostromát vissza kellett verni s döntésre vinni az ügyet, akkor mindig résen volt, felszólt, új szempontokat, érveket hozva föl s még nagyobb világosságot árasztva a kérdésre.

Politikai hatását elősegítette társalgási kedvessége is. Deák örömet látogatta barátai és jóismerősei családját, s ha sétált a pozsonyi vagy pesti városligetben, meglehetős csoport sétáló vette körül s ő szívesen elbeszélgetett minden rangú és sorsú emberrel, a társaság többségének értelmi színvonalához alkalmazva magát. Elbeszélgetett komoly és mindennapi dolgokról egyaránt. Gyakran mondott adomákat s beszélt el humoros történeteket a magyar életből. Nem egyszer találóan jellemezte a politikai eseményeket vagy bírálta meg a legújabban megjelent irodalmi műveket. A nőket derült kedvvel mulattatta, a gyermekekkel eltréfált, eljátszott; méltán mondotta róla egyik pozsonyi követtársa, hogy szíve olyan, mint egy gyermeké s esze, mint egy ó-kori bölcsé. Deák jótékonytságot is gyakorolt, bár nem volt fényes jövedelme. Sokan folyamodtak hozzá pártfogásáért s ő talán többször is adott ajánló leveleket a folyamodóknak, mint kellett volna. Az ügyefogyottakat vagy szenvedőket jó tanácsosul vagy adománynyal vigasztalta meg. Az öreg és béna koldusok különösen szerették őt, mindig adott nekik néhány fillért s nagyon gyöngéd volt hozzájuk. Midőn a hatvanas évek vége felé egy este a klubból haza igyekezett, egyik utcasarkon ülő és szundikáló vénasszonyt látott, a ki önkénytelen nyújtja feléje kezét Deák

néhány ezüst hatost tett bele, ezzel tovább ment. De az úton eszébe jutott, hogy hátha valamelyik suhancz kiveszi a szundikáló anyóka kezéből a pénzt, visszament hát, felköltötte szunynyadásából s figyelmeztette, hogy tegye el a pénzt, mert valaki ellophatja. Méltán jegyezte meg róla egyik barátja, hogy sok embert tett hálátlanná, senkit elégtétlenné. Méltán írta róla, mint hazafiról és emberről a hetvenes években Arany János e töredékes sorokat:

Ismertem én — ismerte minden
Nem oly rég azt a jó urat,
Ki öreg volt már férfirenden,
S vénült korig ifjú maradt.
Öreg névvel hódolt eszének
Az a bizalmas tisztelet,
Mely a szívet nem érzi vénnek
S midőn tisztel, inkább szeret.

És a hazafiság — ne lenne
Méltóbb erény mindannyinál,
Azt mondanám: nagyobb volt benne
Az ember a hazafinál.

Deákot államférfiúi pályáján szónoklata is fokozatosan emelte. Éppen akkor jött Pozsonyba, a mikor a magyar politikai szónoklat megújhodni készült Kőlcsey kezdeményezésére, a ki a megújított nyelvet és izlést az országgyűlésbe is bevezette beszédeivel s az üzenetek és föliratok fogalmazásával. Deák, ki a megújult magyar irodalom sugalmi közt nevededett föl s kinek nem egy író barátja volt, különösen Vörösmarty, örömet csatlakozott hozzá, s nyomukat az ifjú szónokok egész csoportja követte. Deák nem vadászta a szónoki hatást s talán éppen azért nem egyszer nagyobb diadalt aratott, mint azok, a kik azt föladatúl tüzték ki. Szónoklatának főeleme az erős logika volt. Úgy vélekedett, hogy a köztanácskozásokban a logikai fegyver a legillőbb s leghatalmasabb. „Vannak — mondá egy alkalommal — más fegyverek is, de én azokhoz nem értek. Meglehet, hogy ezt az egyet is hibásan forgatom, de használom, mert bizalmam van hozzá.” Más is forgatta e fegyvert, más is bizott benne, de a forgatása módjában van az erő és hatalom, a mi nem mindenkinek adatott. Deák nemcsak czáfolta ellenfelét, hanem egyszersmind minden oldalról fölvilágosította a kérdést s egyszerű, természetes szabatossága mindenkinek érthetővé tette. Megvolt gondolatainak, kifejezéseinek bizonyos plastikája, mely mindenkinek szemébe tűnt s emlékébe vésődött. Bár leginkább az értelmet akarta fölvilágosítani, akaratlan a szívet is melegítette. Nemes méltósága, őszinte meghatottsága emelte gondolatait, hathatósakká tette kifejezéseit és az igazságot, melyből

kiindult vagy a melyet kifejtett, oly tökéletes alakban fejezte ki, mely az ó-kor nagy íróira emlékezteti az embert. Senki beszédeiből nem ment át annyi szárnyas ige a közönség ajkaira, mint a Deák beszédeiből. Ide járult még ép magyar nyelve, mely kerülte a divat szeszélyeit, a népnyelvben gyökerezett s mint annak virága nyílt ki. Beszédeit és iratait emelte az a körülmény is, hogy mint egy nagy párt, olykor mint a nemzet vezére állott előttünk. Az a két felirat, melyet 1861-ben az országgyűlés elébe terjesztett, a tartalom és forma összhangját oly magas fokon tanúsítják, hogy a magyar szónok-próza remekeinek kell elismernünk.

S ez a férfiú az 1843-iki országgyűlésen már nem jelenhetett meg. Lehetetlenné tették azt ellenségei és jó barátai egyaránt. Népszerűtlenné kezdett válni a kisebb nemesség körében. Haragudtak reá, hogy a mult országgyűlésen engedményeket vívott ki a népnek, megkárosította a nemességet s újabban indítványozni merte, sőt határozattá emelte a megyei közgyűlésen, mint a követi utasítás egyik főpontját azt, hogy a nemesség birtokai arányában járuljon legalább a házi adóhoz. Hazaárulónak nevezték el Deákot, a ki a nemes embert adófizető paraszttá akarja tenni s nagy korteskedéssel leszavazták a házi adót. Ekkor aztán a Deák pártja is a korteskedéshez fogott, bár Deák ellenezte azt, s midőn vesztegetéssel, itatással, sőt vérengző erőszakkal kivívta a házi adó elvét és Deákot követté választotta, ez határozottan visszautasította azt. Párthívei haraggal fordultak el tőle s nyilatkozatát megvetéssel fogadták, sőt az országos közvélemény sem mindenütt helyeselte eljárását s ő mintegy kénytelen volt egy Klauzálhoz intézett nyílt levélben magát mentetgetni. „Én a megbízó levelen — írta a többek között — melyet Zalának rendei ily módon történt választás után nekem kiadnának, vérfoltokat látnék, én az országgyűlésen a választásbeli visszaélések korlátozásáról szívem szerint szólni sem mernék, mert minden arczon olvasnám azon szemrehányást, hogy én is a korteskedés sokoldalú mesterkedésének köszönhetem jelen állásomat; én is hordókban és barátom erszényében leltem föl a közbizalmat, az én választásom is 30,000 forintba került s áldozatul választásom előtt hat vagy hét embernek, sőt, fájdalom, talán még többnek is el kellett esni, s hogy az ember százanként el nem hullott, csak a katonaság közbejöttének tulajdonítható; Istenem! ha én ily előzmények után a követséget elvállalnám, összeroskadték az első ülésben a székgyen és fájdalom súlya alatt.“ Deák elhatározása erős tiltakozás volt az akkor már nagyon is elharapózott korteskedés ellen, másfelől diadalmas védekezés minden oly kényszer ellen, mely lelkiismeretével ellenkező cselekvésre ösztönzi, ha mindjárt a közvélemény nevében

is. S ehhez hű maradt későbbi éveiben is, szilárdan ment azon az úton, melyet lelkiismerete kijelölt és sem alulról, sem felülről indult nyomásnak nem engedett

Egész 1848-ig nem hallatta többé szavát az országgyűlésen, de azért nem vonult vissza a politikai élettől. A megyei gyűlésekre híven eljárta, sőt megjelent az ellenzék országos értekezletén is, de főirányt az ellenzéknek már nem ő adott, hanem gróf Batthyány Lajos és Kossuth. A követséget Zalából 1847-ben sen fogadta el, betegeskedését hozva föl okul, de midőn 1848 márcziusában a magyar alkotmány átalakulóban volt, a követek, főrendek közül többen felszólították, hogy mielőbb jelenjen meg Pozsonyban. Zalamegye egyik követe lemondván, tüstént Deák választatott meg helyébe, meg is jelent Pozsonyban, majd az igazságügyi miniszterséget is elfogadta. Készségesen teljesítette hazafi kötelességét, mint képviselő és miniszter egyaránt. Híven vigyázott a törvényes formák megtartására s minden oly intézkedések mellőzésére, melyek ingerültséget idézhetnének elő, a vallásfelekezetek, a földesurak és hajdani jobbágyság között. Pessimismusa ugyan folyvást táplálta aggodalmait, de azért szilárd és nyugodt maradt. Midőn 1848 augusztusában nehezülni kezdtek a dolgok, a kormánypárt tagjai közül többen felszólították, hogy alakítson egy új pártot s lépjen föl Kossuth ellen. „Bécsben is, Pesten is akarják a forradalmat — mondá Deák nyugodtan — az ki is fog törni s nekem sem fönt, sem alant nincs oly erős támaszom, hogy megakadályozzam. Ha a kocsit elragadják a lovak, a jó szerencse s a kocsis ügyessége még megmenthetik, azt, de ha valaki oda megy és rángatja a gyep-lőt, bizonyos a pusztulás. Én nem állok be rángatónak.“ De olykor fékezőnek oda állott. Indítványozták, hogy az országgyűlés jelentse ki magát permanensnek. Deák fölöslegesnek talált minden ilyenmű határozatot, mert az országgyűlés törvényesen föl nem oszlatható mindaddig, míg az 1848. IV. t.-cz. 6-ik szakaszának nincs elég téve, tudnillik míg a költségvetés meg nem állapítatott. Deák nézetét helyeselték s az indítvány visszavonatt. Ugyanez időtájban meg akarták bízni egy proclamatio szerkesztésével. „Bízzuk ezt a honvédelmi bizottságra — mondá Deák — a proclamatiónak oly saját stilusa van, melyhez én absolute nem értek. Ha az urak törvényjavaslatot akarnak készíttetni, parancsoljanak velem, meg fogom tenni, de proclamatiók írásába sem most, sem máskor nem fogok bocsátkozni.“ A küldöttségekben ritkán nélkülözték, szívesen is vett részt bennük: tagja volt az osztrák birodalmi tanácsnál és herczeg Windischgrätznél járt békeküldöttségnek. És itt megszakad egyelőre politikai pályája, mert Windischgrätz csak a küldőinek tett jelentését juttatta Debreczenbe, de őt magát visszatartotta.

Nemzeti nagy katastróphánk mély bűba ejtette Deákot, de éppen úgy le nem roskadt a sors csapásainak súlya alatt, mint megtanult uralkodni szenvedélyein. Egy pár évig jószágán, falun élt, de 1854 őszén felköltözött Pestre. Eladta jószágát gróf Széchenyi Istvánnak, bizonyos, egész holtáig tartó évjáradék fejében. Úgy látszik, Széchenyi czélzatosan vette meg jószágát, hogy Deák kénytelen legyen az év nagy részét Pesten tölteni s ott társadalmi úton befolylni a közvélemény alakulására. A főváros örült, hogy ismét falai közt láthatja az ötvenkét megye táblabíráját, mint pesti polgárt. Tisztelet és szeretet vette körül. Az *Angol királynő* vendéglőben lakott, báró Kemény Zsigmond mellett, kivel mind szorosabb barátságot kötött. Méltán mondja Csengery, hogy „Deák szobája az ország szalonja volt, a hol minden rendű és rangú hazafi otthon érezte magát, a hol a régi pártok emberei találkozáván, becsülni tanulták egymást annál, a kit mindnyájan szerettek; a hová az ország minden részéből értesítést hoztak s a hová az ország minden részébe irányt és vigasztalást vagy legalább a kitartásra és szenvedésre lelkiert vittek az egyes vidékek tekintélyei. Elég volt olykor, ha azt beszéltek el otthon, hogy Deák él és működik, hogy nem esett kétségbe, hogy egyszer-másszor derültnek is látták“. Deák a szenvedőleges ellenállásnak valóságos típusa volt. Békén tűrt mindent, de a kormány czélzatait semmiben sem segítette elő, visszavonult minden politikai küzdelemtől, de elfoglalt minden talpalattnyi tért, mely némi szabad mozgást engedett, megragadott minden alkalmat, melyben az eltiport nemzetiséget élesíteni lehetett. Eljárt a gazdasági egyesület s az Akadémia üléseire; a közművelődési téren minden fontosabb kezdeményezésnél ott találjuk, ott az akadémiai Kazinczy-ünnepély rendezésénél, sőt még lakomáján is megjelent s itt mondotta talán első és egyetlen nyilvános toastját, mely csak ennyi volt; „Lakoma után imádkozni kell; az én imádságom rövid, csak három szóból áll: éljen a haza!“ A sajtóra is befolyással volt. A jelesb írók gyakran látogatták. Szalay többször fölkereste, Kemény *Pesti Naplója* mintegy közlönyéül szolgált, Csengeryt, kit úgy kedvelt, mint régebben Kölcséyt, nem egyszer sugalmazta, az elhunyt Vörösmarty után most Aranyt szerette meg, kivel télen át majdnem minden vasárnap találkozott özvegy Bezerédj Istvánné ebédein.

Várta, megjósolta a Bach-rendszer ingadozását, bukását, de aggódva kérde magától: mi jö utána. Ekközben kiadatott az októberi diploma s az országgyűlés megnyitandó volt. Deák lelki küzdelmek között élte napjait. Hangulatát élénken jellemzi az a levél, melyet 1861 január 9-én írt egyik bizalmas rokonához. „Sok nehéz időt értem már — írja többek között — nehezet a hazára, nehezet az egyesek politikai állására nézve. De még nem értem

időt, melyben nyíltan, bátran s belső megnyugvással ne mertem volna szembe nézni a bekövetkezhető eseményekkel, azon megnyugvással, hogy tudom, értem és érzem, mi az én polgári kötelességem minden egyes esetben, mit teljesíteni fogok, az eredmény Isten kezében van. De most kábult a fejem, elszorúl mellem, ha szembe nézek azon lehetőségek chaosával, mi előttünk áll s miből egy elhibázott lépés végveszélybe dönti a hazát. Engedni a kiegyenlítés kedvéért éppen olyan hárhozatos lehet, mint szoros ragaszkodással törésre vinni a dolgot.“ Azonban egy pár hét múlva tisztába jött magával és megállapodott abban, a mit két fölirati javaslatában kifejtett. Érezte, hogy a gondviseléstől reá bízott hivatást kell teljesítenie; nemcsak az alkotmány sérelméről van szó, hanem a magyar nemzet létéről s az alkotmány jövője fejlődhetőségéről. Meg kell kezdeni a küzdelmet a siker reménye nélkül is. A legrosszabb esetben csak az érheti az országot, a mit szolgai meghunyászkodása szülne.

A két fölirati javaslat határozottan és erélylyel visszasítoztotta az októberi diplomát, mert octroyálás az és így nem egyéb, mint folytatása az absolutismusnak s egyszersmind elkobozása legjelentősebb jogainknak. Viszaköveteli ősi alkotmányunkat, mely nem ajándék volt, hanem kölcsönös egyezkedésen alapult s a nemzet életéből fejlődött ki. A *pragmatica sanctió*ra támaszkodik, mely kétoldalú szerződés, s nemcsak az uralkodóház örökösödési jogait, hanem Magyarország alkotmányos önállását is biztosítja. Védi az 1848-iki törvényeket is, jogosnak tartja visszahívásukat s némi módosításukat csak a király s nemzet egyesült akaratja teljesítheti. „Ha — úgy mond Deák — van joga a fejedelemnek az előde által szentesített törvényeket a maga személyére nem ismerni kötelezőknek, mi lesz akkor alkotmányunknak, az ország törvényes szabadságának, alkotott és alkotandó törvényeinknek biztosítóka? Mire támaszkodnak a birodalom népei, a melyeknek Felsőged alkotmányos szabadságot adott, ezen szabadság tartósságára nézve? Töröljük ki az alkotmányból a kötelezőeknek azt a folytonosságát, mely nemzedékről-nemzedékre száll s a fejedelmekre, mint a népekre egyaránt kiterjed, minden alkotmány s minden állam biztosítóka az események játéka lesz. Ez a folytonosság alapja mind a nép szabadságának, mind a fejedelem uralkodási s örökösödési jogának. E folytonosság tagadása megsemmisíti azt a közvetítő erőt, a mely nélkül az érdekek összeütközésénél minden kérdés csak az önkény hatalmával vagy a fegyver élével volna megoldható s mely nélkül a népeknek és a fejedelmeknek nem volna egyéb választásuk, mint absolut uralkodás vagy forradalom. E jótékony közvetítő a jognak állandóságába vetett hit s bizalom, mely a kötelezettség érintett folytonossága nélkül még csak nem is képzelhető.“

E két fölírat nemcsak Magyarország közjogi állását helyezte kellő világításba, jogi és jogtörténeti fejtegetések alapján, hanem fölemelkedett a szabadság örök elveihez, a politika alapigazságaihoz is és a történeti jogot a jogbölcselet eszméivel kötötte össze. S mennyi méltósággal mondotta el mindezt Deák. Érezte, hogy a nemzet nevében beszél és királyához szól; egyesítette a tiszteletet és őszinteséget, az atattvalói hűséget s a törvényhez való ragaszkodást. Diadalmasan megczáfolta mindazt, a mit elleneink föl szoktak hozni: a jogvesztés elméletét, a régibb törvényeinkből kiokoskodott reáluniót s azt a sokszor hangoztatott vádat, hogy a magyar alkotmány ellenkezik a monarchia biztosságával. A jogvesztéssel a jogfolytonosságot állította szembe, a reálunióval a personáluniót s a monarchia nem elég biztosságával az érdekek kiegyenlítésének lehetőségét. Tudta, hogy egyezkedésre nem hajlandó a kormány; az országgyűlés föl fog oszlattni, azért második fölíratát így végezte be: „Lehet, nehéz idők következnek ismét hazánkra, de megszegett polgári köteletség árán azokat megváltanunk nem szabad. Az ország alkotmányos szabadsága nem oly sajátunk, melyről szabadon rendelkezhetnénk: bitűnkre bízta a nemzet annak hű megőrzését s mi felelősek vagyunk a haza s önlelkiismeretünk előtt. Ha tűrni kell, tűrni fog e nemzet, hogy megmentse az utókornak azon alkotmányos szabadságot, melyet őseitől örökölt.“ S midőn nem soká az országgyűlést feloszlatták, búcsúképp Deák intette a nemzetet, hogy semmi szín alatt és semmi esetben ne hagyja el a törvényes tért. „Ez a biztos tér — mondá — melyen fegyveres erő ellenében is megállhatunk. A törvény oly nyugalmat ad a léleknek, hogy a legsúlyosabb eseményeket is, ahhoz ragaszkodva, be lehet várni és éppen ez idézi elő azt, a mi a tőrésnél a legfőbb, hogy méltósággal tárjünk, mert a méltóságot a törvényesség adja meg és semmi más.“

Így végződött a dráma első fölvonása, de három évi szünet után egy új fordulat következteben újra megindult, hogy egy pár év alatt alig remélt örvendetes kifejlést érjen. Bécsben kezdettek föl hagyni a jogvesztés elméletével és Schmerling állása is ingadozott. Deák szükségesnek tartotta a maga részéről a közeledést s megírta híres husvétii cikkét, melyben egyenesen a király nemes szívéhez és bölcseségéhez fordult. Kimutatta, hogy ha az idők folyamában vizsály tört Magyarország és Ausztria között, annak oka nem a magyar nemzet, hanem az osztrák államférfiak voltak, a kik sértették törvényeit és alkotmányát elkobozni törekedtek. Az összeütközés veszélyeit nem az osztrák államférfiak változott nézete, jó tannácsa fordította el, hanem királyaink belátása és lelkiismeretessége. Most is ide felebbezi Deák Magyarország jogos követeléseit azzal a kijelen-

téssel, hogy a magyar nemzet sohasem fogja ugyan alkotmányos önállását föláldozni, de kész törvényeit a törvényszabta úton összhangzásba hozni a monarchia szilárd fennállhatása biztosságával.

A névtelen cikkre a király Schmerling elbocsátásával s az országgyűlés összehívásával felelt, mert tudta, hogy a névtelen cikket Deák írta. Újra megindult az egyezkedés, most már mind a két féltől elismert alapon, de így is nagy akadályokba ütközött s az európai események hatásának kellett megérlelnie a kérdést. Deáknak ellenségei és barátai egyaránt türelmetlenül várták, hogy minő kiegyezési tervet fog ajánlani. Mindnyájan elismerték, hogy oly kitűnő jogász, a minő ő, nincs az országban s alkotmányunk védelmében halhatatlan érdemeket szerzett, de abban kétkedtek: vajjon oly erős-e az alkotás terén, új intézmények létrehozásában. Deák értele eszméit s lelkiismeretes fontolgtatás után megnyugodott tervében. Itt is a *pragmatica sancti*óból indult ki, mely nemcsak a magyar alkotmányt biztosítja, hanem a közös védelmet is. Az 1848-iki törvények is elismerték a közös ügyeket, annak idejében Kossuth sem tiltakozott ellenök, de nem határozták meg, hogy tulajdonképen mik azok s mi elintézésök módja. Deák nemcsak jogi szempontból vizsgálta a *pragmatica sancti*ót, hanem történeti és politikai szempontból is. Azt tanulta a történelem adataiból, hogy Magyarországot s az osztrák tartományokat nem csupán dynastiai érdek csatolta össze Magyarországgal, hanem a politikai szükségesség is. Mihelyt a törökök megtelepedtek Európában, elfoglalták Konstantinápolyt s Nyugat meghódítására indultak, Magyarország elégtelen volt sokáig, minden segítség, szövetkezés nélkül ellenállani. Jókör érezték ezt az osztrák és cseh rendek is és Mátyás király azért hódította meg Ausztriát és Csehországot, hogy nagyobb erővel tartóztassa föl a törököt s esetleg római császárrá választatván, kiűzhesse egész Európából. A mohácsi vész után I. Ferdinándot azért választotta meg királynak az ország, hogy a török ellen segítséget, védelmet találjon benne. Midőn a török Magyarországból kiűzetett s hazánk egysége visszaállított, Magyarország s az osztrák tartományoknak bizonyos egysége is alakulóban volt, mint az európai súlyegyen szükségessége. Bizonyos őr kellett betölteni s ezt egymagokra se Magyarország, se az osztrák tartományok nem teheték, csak együttvéve. Ez átalakulásnak természetes volt kezdete, mesterkélt folytatása, s bevégezése az erőszak és ármány vegyülete. Új és természetes alapokra kellett fektetni az úgynevezett birodalmi kapcsolatot, a haldokló szervezetet élövel fölváltani, beolvasztás helyett az érdekek kiegyenlítését keresni — volt mindennél fontosabb és nehezebb föladat, melyet Deáknak meg kellett oldania.

Első sorban a közös ügyek meghatározása volt szükséges, természetesen a *pragmatica sanctio*t véve kiinduló pontúl. Két túlság között kellett középutat választani. Egyik túlság volt a *personal-unio* szigorú magyarázata, mely alig enged meg közös ügyet Magyarország és az osztrák tartományok között, a másik a központosító törekvés, mely minden fontosabb ügyet közös ügynek foglalt le. Deák a közös és viszonos védelem kötelezettségéből indult ki, melyet a *pragmatica sanctio* megállapított, s melylyel Magyarország ő Felsége többi országainak és tartományainak és ezek Magyarországnak egyaránt tartoznak. Ebből vonta le a közös ügyeket, csak addig menve el, a meddig a közös védelem követeli, s azon túl nem. Így közösügy a külügy s a had- és pénzügy egy része, melynek élén közös miniszterek öröködnék, békében és háborúban egyaránt a két állam biztonsága felett. Közös törvényhozás nincs, hanem a két független állam delegatiók útján ellenőrzi a külügyeket s szavazza meg a közös költséget. Külön tanácskozik mind a két delegatio, s ha meg nem egyezhetnek, csak szavazásra gyűlnek össze. Így ki van zárva, hogy ez intézmény közös parlamentté alakulhasson. Deák terve több volt, mint *personal-* s kevesebb, mint *real-unio*, folyvást szem előtt tartva a sajátságos viszonyokat. Az öreg táblabíró, az egyszerű magyar jogász megalkotta azt, mire az európaisággal dicsekvő államférfiak képtelenek voltak. Nem másolt valamely európai intézményt, hanem újat, eredetit gondolt ki, mely éppen úgy megfelelt a magyar alkotmánynak, mint annak a kétoldalú szerződésnek, mely az alkotmányt biztosította. Nagy erélylyel és ékesszólással indítványozta tervét s vitte keresztül a bizottságokban s magában az országgyűlésben is, hova azt, mint törvényjavaslatot, a magyar minisztérium benyújtotta.

Deák úgy tekintette a sikert, mint méltó befejezését pályájának. Elvégre küzdelmei díjában megérte azt az időt, midőn törvényes és tényleges állapotja az országnak összhangzik, egymást fedi s az a végzetes küzdelem, mely Magyarország és Ausztria között többé-kevésbbé három évszázad óta tart, mintegy befejezést nyert. Örövendve szemlélte azt a nagy szellemi és anyagi föllendülést, mely minden téren megindult, mint egy szebb jövő hírnöke. De örömébe aggodalmak is vegyültek, melyeket nyilvánosan nem fejtett ki, bizalmas körben azonban megérintett. Tudta, hogy a dualismus államformája kényes és bonyolult, mely óvatosságot és tapintatot kíván. Tudta, hogy a központosító irány le van ugyan győzve, de még mindig él s a *personal-unio* legridegebb fölfogásának hódol a nemzet egy tekintélyes része és e két túlság egymást fogja táplálni. Tudta, hogy ha két állam valamely közös célra szorosabban szövetkezik, le kell mondani némely oly intézményről, mely külön nem működhetik, csak

együttesen s ez a helyzet egyik félre némi hátránynyal is járhat. Deák mindezt tudta, de arról is meg volt győződve, hogy a dualismus, ha módosítva is, egyetlen alkotmányos formája a monarchiának s utána csak az abszolutismus vagy foederalismus jöhet, mely mindkét félre nézve nagy veszélyeket rejt magában. Azonban vigasztalta és megnyugtatta őt az a remény, hogy a közös védelem eszméje, mely biztosítja a nagyhatalmi állást s nemcsak európai szükségesség, hanem hazánk fönnállhatásának is támasza, lassanként mindinkább meg fog erősödni s az ellentétek idő teltével elsimulnak.

De reméljünk vagy aggódjunk, avagy bármely vélemény-nyel legyünk a kiegyezésről, annyi bizonyos, hogy annak megalkotója történelmi nagy alaknak marad, mint a magyar értelmi és erkölcsi erő nagy képviselője. A magyar nemzet sohasem feledkezhetik meg róla, a ki oly sok hazafíui erényt egyesített magában: a ki önzetlenül szerette hazáját, annak áldozta egész életét s jutalmul megelégedett a híven teljesített kötelesség öntudatával; a ki minden tettében eszélyt és szilárdságot, erélyt és nyugodtságot párosított; a kinek mint magánembernek becsülete teljes összhangzásban volt az államférfiéval; a kit a balsors nem tett csüggedővé s a siker elbizottá; a ki sohasem ringatta nemzetét illusiókba, mindig csak olyat ígért, melynek kivihetőségéről meg volt győződve; a ki nem játszott szavával s kerülte a kép-mutatást; a ki, ha szükségét látta, bátran kimondotta meggyőződését a trónnal és nemzettel szemben egyaránt s panasz nélkül türt gyanúsítást, méltatlanságot; a ki nem hallgatott a hiúság csábjaira, csak lelkiismeretére; a ki nem kereste a nép kegyét, de a kit a nép szeretete és hálája kísért sírjához. A késő nemzedék is hazafi-kegyelettel fog föltekinteni reá, s mi, kik most születése századik évfordulóját ünnepeljük, vessük elménkbe és szívünkbe három jó tanácsát. Egyik ez volt: „A mit erő és hatalom elvesz, idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják, de a miről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz, mindig kétséges“. Második tanácsa ez: „A hazát jobban kell szeretnünk, mint gyűlölnünk ellenségeinket“. A harmadik ez: „A haza sorsát a szeretet óvatosságával kell őrizni; kockáztathatunk mindent a hazáért, de a hazát kockáztatnunk nem szabad“.

E három eszme cultusa a legméltóbb áldozat emléke oltárán; hevitse lángja keblünket s vezessen fénye utainkon!

Deák Ferencz mint büntetőjogász.

(Felolvasta Balogh Jenő lt. az 1904 május 15-iki közülésén.)

I. A magyar igazságszolgáltatásnak, egész jogéletünknek az a nagy átalakulása, mely a rendi alkotmányon nyugvó *törvénykezésnek* intézményei és elvei helyébe a törvény előtti egyenlőség elvén épített *igazságosabb és helyesebb* jogrendszert léptette, — egybevetve a nyugoteurópai jogok reformjának idejével — aránylag *későn* ment végbe.

Hogy szorítkozzam a jogéletnek arra az ágára, melynek vázolása a mai ünneplő közülésünkön reám váró megtisztelő feladattal összefügg, *a büntető törvénykezés terén* — hazánk csak a XIX. század második felében, részben csak annak végén, vette át azokat az intézményeket, csak ekkor foglalta törvénykönyvbe azokat a jogszabályokat, csak ekkor valósította meg azokat az eljárási elveket, melyeknek viszonylagos fölényéről Franciaország nyomán a haladásban előbbre járó többi európai államok törvényhozása már évtizedek előtt meggyőződött.

A XIX. század harmadik és negyedik évtizedében kezdek e téren is nagy munkájukhoz azok a halhatatlan államférfiak, a kikkel a Gondviselés azért ajándékozta meg nemzetünket, hogy Magyarországot felrázzák abból a mély álomból, melylyel átaludta a jogrendszereknek Nyugat-Európában bekövetkezett haladását.

A *legelső* kezdeményezést a „*Stadium*” 12 táblás törvényének megírása útján *a legnagyobb magyarnak* köszönhetjük, a kinek mindenre kiterjedő, csodás tevékenységéről a hála és kegyelet legigazabb érzéseivel évről-évre kötelességünk megemlékezni.

Deák Ferencz emlékének pedig örök hálával kell adóznunk azért, hogy büntető igazságszolgáltatásunk reformjával, — melynek mellözhetetlen voltát *Széchenyi* István csak egyes pontokban világította meg — *egészében* foglalkozott és büntetőjogunk gyökeres átalakításának nagy munkáján ennek minden részletében dolgozott.

II. Deák munkásságának különböző korszakai.

Deák Ferencznek büntetőtörvényhozásunk terén kifejtett munkássága három korszakra oszlik.

Mikor 1833-ban mint követ a pozsonyi országgyűlésen törvényhozói pályáját megkezdte, mindjárt első beszédeiben támadta és bírálta akkori büntetési rendszerünknek némely czélszerűtlen és embertelen rendelkezéseit, de mint beszédeinek egyik-másik részletéből látszik,¹ még ragaszkodott rendi alkotmányunknak egyes intézményeihez és elveihez. Bizonyos, hogy ekkor még nem alkotott egységes és rendszeres tervet egész büntető törvénykezésünk átalakítására; a reformok kívánásában nagyon óvatos, csak egyes részletekre vonatkozó óhajait jelzi röviden.

Az 1840: V. t.-cz. által kiküldött országos választmány munkájának megkezdésekor Deák már teljes tudatában van annak, hogy a rendi alkotmányon nyugvó igazságügyi szervezetet, büntetőjogot és eljárási szabályokat *a törvény előtti egyenlőség* elvén alapuló egészen új büntetőtörvénykönyvvel kell fölcserélni. Ezért az egésyre kiterjedő *gyökeres* reformnak lesz *vezető munkása*.

Közpályájának *utolsó* szakában Deák Ferenczet főleg nagy alkotmányjogi alkotásai, illetőleg a napi politika kérdései foglalták el s ekkor *közvetlenül* már *nem* folyt be a törvénykezési reformok keresztülvitelébe.

Büntetőjogunk átalakításánál még egyszer lép előtérbe, midőn 1861-ben, mint az országbírói értekezlet bűnügyi albizottságának tagja, az 1843-iki, illetőleg 1844-iki törvényjavaslatok elfogadását javasolja.

Az ezt követő időből csak némely adatok mutatnak arra, hogy a legjelentősebb kérdések némelyikére nézve érintkezésben állott az akkori igazságügyi kormányokkal és törvényelőkészítőikkel s bölcsességével irányította, vagy legalább irányítani akarta a törvényelőkészítő munkálatokat.

Deák Ferenczről, mint büntetőjogászról, nézeteinek, javaslatainak részletezésével behatóan csak kizárólag szakközönség előtt s csupán terjedelmesen lehetne megemlékezni.

Abban a negyedórában, melyben ma szólhatok, nagy vonásokban csupán azt kísérem meg vázolni, minő munkásságot fejtett ki Deák abban a korszakban, melyben *büntető-törvényelőkészítésünknek vezető férfa volt*.

A végből azonban, hogy e munkássága *jelentőségét* megvilágíthassam, a jogtörténeti hátteret kell előbb feltüntetnem.

¹ Pl. az 1834 április 9-ikén tartott beszédeiben (KÖNYV: Deák Ferencz beszédei. II. kiadás. I. 66.) még fentartandónak véli az úriszéket.

III. A régi büntetőjogok fogyatkozásai.

A kontinentális államok büntetőtörvénykezelésének a XVIII. század második felében óriási fogyatkozásai voltak.

Nincs érvényre juttatva a törvény előtti egyenlőség elve. A kútfők a bíróságok szervezetét és hatáskörét, továbbá az anyagi büntetőjogot, különösen a büntetési rendszert, valamint a bűnvádi eljárás lefolytatásának szabályait a terheltek rendi állása szerint különbözően állapítják meg

Minthogy a bírói függetlenség és az elfogulatlanság biztosítékai hiányoztak, a patrimoniális bíróságoknál gyakran az anyagi igazság helyett a földesúrnak vagy tisztjeinek elfogultsága, vagy magánérdeke, állami bíróságoknál pedig a kormányhatalom befolyása érvényesült.

A bűncselekmények tényálladékanak ismérvei nincsenek szabatosan meghatározva és így gyakran kizárólag a bíró belátásától függ, hogy mit tekint büntetendő cselekménynek. A büntetési rendszer, főleg kiváltságos osztályokhoz nem tartozókra nézve, az elrettentés elvén alapuló, tehát embertelenül kegyetlen. A büntetésnek sem neve, se mértéke nincs meghatározva, tehát a bírói belátás gyakran korlátlanul dönt. A kiváltságos osztályokhoz nem tartozó terheltek személyes szabadsága és legfontosabb egyéni jogai a hatóságok hatalmával szemben nincsenek kellően biztosítva. A hatályban levő nyomozó rendszer, melynek legtipikusabb megvalósítása XIV. Lajosnak 1670-iki büntető rendtartása, az eljárás összes teendőinek végzését a vizsgálóbíró kezébe összpontosította, s az által, hogy a terheltnek nem adott perjogi hatáskört, a védelmet kizárta, illetőleg korlátozta, természetesen előidézte a vád túlsúlyát.

A többi eljárási intézmények és elvek: a kínvallatás, az eljárásnak titkos volta, az iratok alapján való ítélkezés, a közvetlenség hiánya, a kötött bizonyítási rendszer, rendkívüli büntetések alkalmazása stb. egyenkint és együttvéve alkalmatlannak bizonyítják ezeket a jogrendszereket a büntető igazságszolgáltatás feladatainak megoldására.¹

Míg a kiváltságos osztályokhoz tartozók sokszor részesültek igazságtalan kedvezésben, a jogérzetet felháborító elnézésben, addig a bűnpörbe fogott nem-nemesek sorsa a büntető hatalom birtokosának, vagy az általa alkalmazott tisztviselőnek discretio-narius hatalmától, csaknem önkényétől függött.

A XVIII. század folyamán a nyomozó rendszer a continensnek több államában kifejlődésének tetőpontját érte el és

¹ Lásd ezekről bővebben szerző dolgozatát: „Magyar bűnvádi eljárási jog“, I. kötet (Budapest, 1901, 138—142. l.).

összes intézményeivel együtt felhasználott a zsarnokságnak, valamint a politikai, illetőleg vallási üldözésnek alkalmas eszközéül.

Általánosan ismert e kor büntetőtörvényhozásának kegyetlensége. A halálbüntetés rendkívül sok esetben alkalmaztatott és gyakran szigorítottan hajtattott végre, a börtönök egészségtelen, elhagyott állapota miatt a szabadságvesztés-büntetés is súlyos kínzás volt és rövid idő alatt tönkretette a szabadságvesztésre ítélt vagy csak vizsgálati fogoly egészségét, az embertelen testcsonkító és testi büntetések nagyon gyakran alkalmaztattak.

A babona és korlátoltság (pl. a boszorkányperekben) ezeknek ártatlanul kínzására és kivégzésére vezetett.

Bizonyos, hogy ezek alapján a büntető törvénykezés neve és ürügye alatt minden államban tömérdek visszaélés követte el.

IV. A büntető törvénykezés reformja a XVIII. század végén és a XIX. század elején.

A lassanként terjedő felvilágosodás, az emberszeretet és a személyes szabadság érdekeinek, illetőleg a büntető törvénykezés alkotmányjogi vonatkozásainak felismerése készítette elő, illetőleg juttatták diadalra a hiányos és helytelen törvénykezés megváltoztatására irányuló törekvéseket.

Az alkotmányjogi küzdelmekkel kapcsolatban több államban követelték az önkényes, illetőleg politikai és más hatalmi érdekeknek szolgáló büntető ítélkezés helyébe az igazságos, az egyéni jogokat tiszteletben tartó jogszolgáltatást.

Francia- és Olaszországban már a XVIII. század közepétől fogva, nem ugyan a hivatásszerű jogászok s még kevésbé a hatóságok tagjai, hanem állambölcselek, politikai írók és nagy számban dilettánsok is kiváló előszeretettel foglalkoznak a büntető igazságszolgáltatás javításának módjaival.

A XVIII. század második felében a francia encyklopaedisták és különösen *Voltaire*, Olaszországban pedig *Beccaria* és *Filangieri* bátran felemelték tiltakozó és bíráló szavukat a büntető törvénykezés visszaéléseivel szemben, ragyogó ékesszólással, a meggyőződés hevével, nyomós okok erejével, részben éles gúnynyal támadták a hatályban lévő anyagi és alaki büntetőjogot, mint észszerűtlent, igazságtalant és embertelent. Bebizonnyították, hogy mellőzhetetlen szükség van a büntetőjognak és a büntetési rendszernek átalakítására, a büntető igazságügyi szervezetnek teljes újjáalkotására és arra, hogy a bűnvádi eljárás az eddig hatályban lévőtől egészen elütő elvek alapján szabályoztassék.

A törekvés főleg arra irányult, hogy a rendiség maradványai törvényhozási téren megszüntetessenek, a törvény előtti egyenlőség érvényre emeltessék, a büntető igazságszolgáltatásból a hatóságok önkénye kizárassék és az egyéni jogok a hatóságok visszaéléseivel szemben lehetőleg biztosítottassanak.

Először a kínvallatást korlátozták, azután a nyomozó rendszer egyes intézményeit és elveit szorították háttérbe, végre a büntetőjognak és büntetési rendszernek tételei lettek igazságosabbak és emberiesebbek.

Az alkotmányjog változásával kapcsolatban módosultak a büntetőjognak, főleg az igazságügyi szervezetnek és eljárási jognak szabályai is.

Aránylag nagyon későn jutott diadalra a jogegyenlőség elve.

Franciaország, mely ez irányban világérszünkön legelől járt, az amerikai államférfiak tételeit vette át.

Az 1776 július 4-ikéről kelt *amerikai függetlenségi nyilatkozat*, melynek, valamint több amerikai állam alkotmányában kimondott egyes tételeknek, igen nagy hatása volt a continentális büntető-törvénykezés reformjára, kimondja: „Nyilvánvalónak tartjuk azt az igazságot, hogy *minden ember egyenlőnek született és Teremtőjük mindegyiket bizonyos elidegeníthetetlen jogokkal ruházta fel*“.

A francia „alkotmányozó nemzetgyűlés“, a Constituyente, *Lafayette* indítványára átvéven egyes amerikai államok alkotmányának némely pontjait, 1789 augusztus 26-ikán nyilatkoztatja ki az ember és a polgár jogait. „*A törvény — így szól a nyilatkozat 6. pontja — akár oltalmaz, akár véd, legyen egyenlő mindenki számára.*“ Ugyanezen nyilatkozat 8. cikke eltörölte az önkényes büntetéseket és kimondta, hogy senkit sem lehet büntetni más alapon, mint azon törvény alapján, a mely a bűncselekmény elkövetése előtt volt meghozva és kihirdetve.

Az 1790 január 21-ikén hozott decret, a melyet az 1790 szeptember 30-iki alkotmánytörvény az alkotmánynak egyik sarkételévé emelt, első cikkében kimondta, hogy ugyanazon fajú bűncselekmények ugyanazon fajú büntetésekkel büntetendők, bármi legyen a büntettesnek rangja és rendi állása.

Az 1791 október 6-ikáról kelt francia büntető-törvénykönyv, a melyhez képest az 1810. évi Code pénal tudatos és határozott visszalépés volt, emberies irányban átalakította a büntetési rendszert és megszüntette a testi büntetéseket.

Még gyökeresebb volt az átalakítás *az eljárási jog terén*.

Az alkotmányozó nemzetgyűlés által 1789 október 8-ikán és 9-ikén elfogadott decret az eljárás első szakától kezdve megengedte a védő közreműködését, sőt a fontosabb nyomozó cselekményeknél előírta a védő jelenlétét s a nyilvánosságot, és úgy

a védelem megengedése, valamint az előkészítő eljárás nyilvánossága tekintetében messzebb ment, mint egész korunkig a legszabadelvűbb törvényhozások.

A közfelfogásnak mindenkit magával ragadó erejét, de egyúttal az emberi gyarlóságot bizonyítja és azt, hogy egyesek a hatalom birtokában mikép tagadják meg jobb érzéseiket, s a szabadelvű gondolkozást, szomorúan példázza az a tény, hogy a szabadelvűségtől, emberszeretettől sugallt munkák szerzői, sőt a *halálbüntetés elvi ellenesei* között ott találjuk azokat is (pl. *Marat*-t), a kik néhány évtizeddel később a francia forradalomban, mint a hatalom birtokosai, *ezrével* küldték vérépadra embertársaikat!

Egész könyvtárt töltenek meg a reformot kívánó irodalom termékei.

A tételes jogok ellen folytatott küzdelem lépésről-lépésre diadalmaskodott.

Az 1791-iki és az ezt követő törvények gyökeresen átalakították az ancien regime igazságügyi szervezetét és büntető-jogát, és I. Napoleon törvényhozása, habár több irányban ismét *visszalépés* volt, 1808-ban és 1810-ben megalkotta azokat a törvénykönyveket, melyek a győzelmes hadjáratok alapján Belgiumban, Hollandiában, Német- és Olaszország egy részében is hatályba léptek, s melyeket a szervezet, a vezérelvek és a leglényegesebb rendelkezések tekintetében a legtöbb európai állam törvényhozása a XIX. század első évtizedeiben mintául vett.

V. Régi jogunk fogatkozásai.

A francia alkotmányozó nemzetgyűlés reformjainak megalkotásától *négy évtized múlt el* s hazánkban a büntető-igazságszolgáltatásnak az a nagy átalakulása, melyhez foghatóra a törvénykezés évezredes történetében sem azelőtt, sem azóta nem akadunk, minden nyom nélkül maradt.

Önérzettel szoktunk utalni arra, hogy a nyomozó rendszernek intézményei és eljárási elvei hazánkban nem fejlődtek ki oly mértékben, mint a XVIII. század folyamán Francia- vagy Németországban.

Ez az állítás helyes ugyan, a mennyiben részben a nemeseknek régi előjogaikhoz való szívós ragaszkodása, részben a korábban is polgári perek módjára lefolytatott hosszadalmas írásbeli büntető eljárás következtében a nyomozó rendszer tipikus alakja gyakorlatunkban nem állhatott elő; mindamellett tételes jogunknak a XIX. század első évtizedeiben menthetetlen fogatkozásai voltak.

Ilyenek a *törvényhozási egyöntetű szabályozás hiánya*, mely

az önkényes ítélkezésre teljesen szabad kezet adott és melynél fogva a különböző törvényhatóságok területén más-más gyakorlat követtetett; továbbá a jogegyenlőség hiánya, mely mindenütt a kiváltságos osztályokat részesítette előnyben.

A nemes szabadlábon védekezhetett; őt nem szokták valatás és szembesítés alá vetni, mindennemű kifogással a legtágabb mértékben élhetett és az írásbeli úton folytatott hosszadalmas bűnperek lefolyását ellenirataival és perorvoslataival mód nélkül elhúzhatta.

Ellenben a nem-nemest az eljárás kezdetén azonnal elfogták; mindig kihallgatás (s természetesen az azzal egybefüggő faggatások, fenyegetés, lelki tortura) alá vetették s a nem-nemesek által használható kifogások és perorvoslatok nagy mértékben meg voltak szorítva.

Az előkészítő eljárás teljesen írásbeli, inquisitorius és titkos volt, aztán a vádlevél alapján periratok váltásával indult meg a vég nélkül elhúzódó írásbeli bűnper, tehát a közvetetlenség és szóbeliség nem érvényesülhetett s részben a hosszadalmas vizsgálatok, részben az írásbeli per következtében a bűncselekmény megtorlása csak nagyon késedelmesen, rendszerint évek mulva következhetett be, míg a nem-bűnös terhelt ugyanily hosszú ideig volt az eljárás kellemetlen következményeinek, nagyon gyakran a vizsgálati fogságnak és a bizonytalan eredménye feletti gyötrődésnek kitéve.

A perorvoslatok megengedése tekintetében e korszak perjogában szintén felismerhető a rendi különbségnek részrehajló és egyoldalú álláspontja.

A közvélemény hazánkban teljes közönyt tanúsít azokkal a nagy kérdésekkel szemben, a melyek 60—80 évvel *előbb* Francia- és Olaszországban csaknem minden művelt embert foglalkoztattak.

Törvényhozásunk az 1791 : LXVII. t.-czikkel elrendelt kodicatio keretében a hatodik (jogügyi) bizottságnak meghagyta ugyan a büntetőtörvénykönyv szerkesztését és az 1795 február 28-ikán bemutatott tervezet, melyet *Szirmay Antal* táblai elnök és *Reviczky József* kir. táblai bíró szerkesztettek, több irányban emberies, szabadelvű és a haladásnak megfelelő rendelkezéseket tartalmazott s a nemesek és nem-nemesek jogegyenlőségének érvényre emelése tekintetében is *kezdemenyező* lépéseket tett, de ez a tervezet messze mögötte maradt annak az átalakításnak, a mely Nyugat-Európában ekkor már bekövetkezett és melyre nálunk is szükség lett volna. Azonfelül ez a javaslat nem vált törvényté és jogfejlődésünkre nem gyakorolt nagyobb befolyást.

Az 1827 : VIII. t.-cz. által kiküldött újabb bizottságnak munkálata pedig az 1795. évi javaslattal szemben minden irány-

ban s a rendi különbségek újabb érvényre emelése szempontjából is tudatos és határozott visszalépés volt, mely Széchenyit, a ki akkor kezdett igazságszolgáltatási kérdésekkel foglalkozni, elkészerítette és felháborította.

Büntető igazságügyi szervezetünknek, bűnvádi igazságszolgáltatásunknak reformját a jogi tudományok hivatásos művelői nem kezdeményezték. Egyetemünkön és vidéki jogi főiskoláinkon a XIX. század elején több kiváló jogtanár dolgozott ugyan, de vagy nem volt meg bennük a bátorság, hogy az úttörés munkáját végezzék, vagy megelégedtek szakmájuknak elméleti művelésével, egy-egy szép latinsággal szerkesztett jó tankönyv megírásával. S a mikor institutióikat irták, vagy a midőn előadásaikban napról-napra fejtegették a hatályban levő magyar jogot, úgy látszik, tudomást sem vettek arról, hogy 1789-ben és 1791-ben a büntetőjognak oly korszakos változása következett be, mely egy évszázadra lerakta az európai jogrendszerek alapjait.

VI. Deák Ferencz és társai fellépése.

A „Stadium“, melyet Széchenyi 1831-ben írt, de a censura évekig nem engedett közzétenni, éppen elhagyta a sajtót, midőn „az I. Ferencz királyunktól Pozsony szab. kir. városában az 1832. esztendő karácsony havának 16. napjára rendeltetett“ országgyűlésen Deák 1833 tavaszán megkezdte törvényhozói pályáját.

1. A törvény előtti egyenlőség megvalósítása.

Azok a nagytehetségű, mély belátású, nemes érzésű és önzetlen férfiak, kik az akkori országgyűlés ellenzékét vezették, csakhamar teljesen átértették és átéreztek, hogy abban az időben hazánkban a büntető-törvénykezés reformja nemcsak a törvényelőkészítés, nem csupán a jogalkotás munkája volt, hanem kiválóan politikai feladat.

Tisztában kellett lenniök azzal, hogy az igazságügyi szervezetnek s a büntető törvénykezésnek a rendi alkotmánynyal összefüggő intézményeit és elveit demokratikus alapon újra fel kell építeni, más intézményekkel és a törvény előtti egyenlőség elvére fektetett új szabályokkal kell felcserélni; a személyes szabadság biztosítékait, valamint a polgárokat a büntetőtörvénykezés terén illető jogokat ki kell terjeszteni az országnak a kiváltságok birtokában nem levő lakosaira is és biztosítékokat kell teremteni a törvénykezési önkénynek kitett néposztályok javára.

Deákot is igazságérzete és emberszeretete csakhamar arra indítják, hogy azokhoz csatlakozzék, a kik a törvénykezés min-

den terén előmozdítani törekednek a jobbágyságok és más nem nemesek sorsának javítását. Ezért támogatja az azok „személyes és vagyonbeli bátorságáról“ szóló törvényjavaslatot.

A többség közönye és előjogaihoz való makacs ragaszkodása miatt azonban ezek a törekvések az 1833—36. évi országgyűlésen csak nagyon kis részben értek célra.

A magyar nemesség — s e részben elődeink nem voltak se jobbakk, se rosszabbak, csak néhány évtizeddel *hátramaradtak*, mint Nyugat-Európa kiváltságos osztályai, — az Aranybullában és Werbőczy Hármaskönyve híres „*Primae Nonus*“-ában a büntető törvénykezés terén biztosította magának mindazokat a kiváltságokat, melyek a személyes szabadságot és alkotmányos jogokat a kormányhatalom politikai üldözése ellen is védték; de midőn arról volt szó, hogy a négyszázezer nemesnek ezek a kiváltságai kiterjesztessenek a nyolcz millió jobbágyra, akkor a többség a jogok kiterjesztésében az alkotmánynak végső veszedelmét látta.

Ezen önző rendi felfogás ellen kellett küzdeni a mély belátású és nemes érzésű férfiaknak.

2. Biztosítékok a politikai perek ellen.

Egy másik nagy oka is volt annak, hogy Deák és társai az egész magyar büntető törvénykezés sürgős reformjának szükségességéről meggyőződjenek.

Ebben az évtizedben a kormány politikai okokból sorra indította a politikai bűnpöröket. Börtönbe jutott báró Wesselényi Miklós, utána az országgyűlési ifjak, majd Kossuth Lajosra került a sor. Főleg Wesselényi peréből nyilvánvaló, hogy a felségsértés tényálladékát megállapító 1723-iki körülírása milyen rugalmas volt és a hatalom részéről mennyi visszaélésre ad alapot.

Hogy ez jövőre lehetőleg kizárassék, gondoskodni kellett független, a kormány befolyásától ment bíróságokról s ez egyik főoka volt annak, hogy Deák és társai az esküdtzék mellett foglaltak állást. Másodszorban szabatosítani kellett az állam elleni bűncselekmények tényálladékát, főleg szükséges volt a felségsértés oly meghatározása, mely védőbástyát emeljen a kormányhatalom által politikai célokból meg-megújított üldözések ellen.

Mindezeknél fogva a büntető törvényhozás előtt akkor több feladat állott. A büntetőtörvénykönyv tervezetét, mely abban az időben mind az anyagi, mind az eljárási codexek javaslatait tartalmazta, az 1791-iki és 1827-iki munkálatoktól egészen eltérő alapon és más részletes rendelkezésekkel újra ki kellett dolgozni.

Az új munkálatnak teljesen a *törvény előtti egyenlőség*

elve alapján kellett készülnie. Az igazságügyi szervezetnek és büntetési rendszernek teljes átalakítása, a politikai bűncselekmények tényálladékaának gondos, új meghatározása mellőzhetetlen volt.

3. A c o d i f i c a t i o.

A gyökeres reform ideje 1840-ben érkezett el.

A mint a kormány javaslatából látszik, a kancellária félt a rendi alkotmány teljes felforgatásától s csak azt kívánta, hogy javaslat készüljön: „a büntető és javító rendszernek legcélszerűbb módon mi alakban leendő alkalmazása felől“, a büntető-törvénykönyv 1827-iki javaslatának átdolgozását pedig csak mellékesen említi.

Az 1840. évi V. t.-cz. által kiküldött országos választmány tagjainak többsége eleve teljesen tisztában volt a felől, hogy az 1827. évi munkalat egyszerű átvizsgálása helyett nagy alkotmányjogi és politikai reformnak munkája vár azokra a nagynevű férfiakra, kiket az országgyűlés legkiválóbb tagjai közül kiküldött. Az elnöklő országbíró, Majláth Györgyön kívül az országos választmány tagjai voltak, hogy csak a legkiválóbbak neveit említsem, a főrendi tábla részéről: gróf Apponyi György, gróf Dessewffy Aurél, báró Eötvös József, Lonovics József, gróf Károlyi György, gróf Teleky József, báró Vay Miklós; a karok és rendek táblája részéről: Deák mellett Beöthy Ödön, Bezerédy István, Klauzál Gábor, Pázmándy Dénes, Pulszky Ferencz, Szögyény László, báró Wenckheim Béla.

A magyar igazságügyi törvényhozásnak sohasem lesz olyan alkotása, melyen ennyi fényes, részben történelmi névnek viselője dolgozott. Kétségtelen, hogy akkora önzetlenséggel és ügyszere-ttel, olyan államférfiúi tehetséggel s az általános nagyrabec-sülésnek és ragaszkodásnak akkora nimbúszával, mint a minővel Deák és társai munkájukhoz fogtak, sosem fog Magyarországon többé a törvényelőkészítés terén valaki működni.

Ennyi nagy név viselője közt, a legnehezebb munkában Deák Ferencznek vezetészerep jutott.

Deák nem volt mai értelemben vett elméleti jogtudós. Mégis erre a vezetésre az akkori viszonyok között s az akkori feladattal szemben mindenkép rátermett. Legbehatóbban ismerte tétéles büntetőjogunkat, melyet akkor a Corpus Juris szétszór-t törvénycikkelyei tartalmaztak. Mint Zalavármegye tiszti ügyésze kezdte 1829-ben közpályáját s ezt megelőző ügyvédi működéséből, valamint a megyei hivataloskodásából be volt avatva a gya-korlati törvénykezésnek minden részletébe.

Rendkívüli mély értelme, igazságérzete, emberismerete azon mintaszerű törvényhozók egyikévé tették, a kik a büntető-

jogot nem a jogi dogmatika fényes technikája segélyével művelik, hanem az emberi lélek tanulmányozása alapján és az életviszonyok figyelembevételével foglalják törvénykönyvbe.

4. Az anyagi büntetőtörvénykönyv.

Az országos választmány mindenekelőtt albizottságot küldött ki az elvi kérdések megállapítására.¹ Ezen elvi kérdések megvitatásában meggyőződött Deák arról, hogy a választmány többsége ellenzi az esküdtszék behozását és így a bírósági szervezet tekintetében elveit a választmányban nem tudja keresztülvinni. Ezért az anyagi büntetőjogi albizottságba ment át s ebben mind az eltérő vélemények felett való döntés, mind a szövegezés tekintetében vezetőszeretpet vitt. Az 1843. évi büntetőjogi javaslatot társainak közreműködése mellett legnagyobb részben Deák lángelméjének köszönhetjük, sőt az a szövegezést illetőleg is csaknem teljesen Deáknak egyéni munkája.

A bizottság működése egyike a legesodálatosabbaknak a codificatio történetében. A bizottság kilencz tagja közül nem volt egy jogtudós, sőt valójában egy büntetőjogi szakférfiú sem. Báró Eötvös Józsefet és Pulszky Ferenczet kivéve, nem voltak járatosak a jogi irodalomban, illetőleg a külföldi törvényhozásokban sem. És mégis javaslatuk annyira sikerült, hogy a külföld szakirodalmát elismerésre ragadta s évtizedeken át gyakorolt befolyást jogirodalmunkra és törvénykezésünkre. A hatvanas évektől fogva Pauler Tivadar nagyérdemű tankönyvének több kiadásában minden kérdésnél tárgyalta e javaslat rendelkezéseit. Büntetőtörvénykönyvünk azután még évtizedeken át nem alkottatott meg és így a 43-iki javaslat, ha nem is volt írott jog, befolyást gyakorolhatott judicaturánk fejlődésére.

Sőt napjainkban, több, mint hat évtizeddel elkészülte után, büntetőjogászaink egy része, élükön Fayer László levelező tagtársunkkal, kinek e javaslat anyaggyűjteményének összegyűjtése és részletintézkedéseinek beható tárgyalása körül maradandó érdemei vannak, folytonosan foglalkozik Deák Ferencz művével s belőle merít újabb és újabb tanulságokat merít jövő törvényhozásunk számára.

5. Az esküdtszék.

Az igazságügyi szervezetre nézve az országos választmány többsége a törvényhatósági szakbiróságok mellett döntött s az

¹ Az albizottság tagjai voltak gróf Teleky József elnöklete alatt: Deák, Desseffy Aurél gróf, Eötvös József br., Klauzál Gábor, Pulszky Ferencz és Zarka János személynöki ítélőmester.

eljárást ennek megfelelően kívánta szabályozni. A kisebbség: Deák, Bezerédy, Eötvös, Klauzál és Pulszky *a vádló- és ítélő-esküdtársékek* behozása s az eljárásnak ennek megfelelő szabályozása, nevezetesen a főlebbezés eltörlése mellett nyilatkozott.

Az 1843-ban készült első eljárási tervezetet Szalay László a választmány többségének álláspontja alapján szerkesztette. A kisebbség nevében azonban Deák az esküdtársék mellett különvéleményt adott. A Karok és Rendek 1843-ban és 1844 elején tárgyalták ezt a kérdést s a többség elhatározta a 43-iki tervetnek esküdtárséki alapon való átdolgozását, melyet Szemere Bertalan végzett.

Az alsótábla 1844 őszén el is fogadta az újabb esküdtárséki javaslatot, de a főrendiház nem csatlakozott a Karok és Rendek határozatához.

6. A javaslatok sorsa.

Egész büntető-törvényhozásunk fejlődésére végzetes volt, hogy Deák a következő években távol maradt az országgyűléstől. A közbejött történelmi események s az újabb politikai kérdések is egészen háttérbe szorították a büntető-törvénykönyv elkészítését.

Deáknak egyes nyilatkozataiból, különösen Szalay Lászlóhoz intézett leveléből tudjuk, hogy igazságügyminiszter korában át akarta dolgoztatni az 1843-iki, illetőleg 44-iki javaslatot, de minthogy Szalay László Frankfurtban volt követ, e nagy munkára nem talált alkalmas munkatársat.

Mikor Deák már letette az igazságügyi tárczát, 1848 decemberében a képviselőház, Kossuth indítványára, egyhangú határozattal megbízta őt a javaslatok átdolgozásával. Deák azonban nem vállalkozott s a háborús időkben fáradozása hasztalan is lett volna.

VII. Deák Ferencz hatása.

A főrendiház ellenzése, később pedig viharos nagy időknek súlyos történelmi eseményei megakadályozták ugyan azt, hogy a haza bölcsének javaslatai törvénykönyvünké váljanak, de az ő munkássága mégis korszakos nyomokat hagyott büntető igazságszolgáltatásunk fejlődésében.

Széchenyi István után mindjárt Deák Ferenczet illeti meg annak az érdeme, hogy *a törvény előtti egyenlőség* igazságos elve büntető törvénykezésünk terén is érvényesült. Vezető és irányító hatáskör jutott Deáknak a büntető törvénykönyv 1843-iki, illetőleg a büntető eljárásról szóló törvényjavaslat 1844-iki szöve-

gének megállapításában. Ez utóbbi javaslatnak egyik része, mely a sajtóbíróságok előtti eljárást szabályozta, 1867-ben országgyűlési felhatalmazás alapján kormányrendelettel hatályba léptetve, évtizedeken át volt érvényben hazánkban. Több más irányban pedig Deák nézetei és javaslatai vagy közvetve, vagy közvetlenül gyakoroltak befolyást büntető jogrendszerünknek későbbi kiépítésére s a magyar büntető jogtudomány fejlődésére.

Ennélfogva Deák nemcsak mint államférfi és politikus, nemcsak mint nemzetének bölcs vezetője, hanem mint jogalkotó és a gyakorlati élet törvényhozója is minden időkre megörökítette nevét történelmünk könyvének évlapjain. A büntetőjog kodifikációján felül egész igazságügyi szervezetünk, valamint magánjogunk újjáalkotása körül is résztvett a nagy úttörők munkában.

Igazságszolgáltatásunk átalakítása s a magyar jogtudomány fejlesztése közül szerzett, soha el nem múló érdemeiért is mély hálával kell adóznunk az ő halhatatlan emlékének.

Hazánk és nemzetünk a jogélet és a törvénykezés terén több, mint egy félszázaddal volt elmaradva akkor, a midőn Istennek kedvező kegyelméből Széchényit, Deákot és nagy társaikat, még azokat is, a kik nem voltak hivatásszerű jogászok, lelkiismeretük parancsszava, jogérzetük ereje arra ösztönözte, hogy igazságszolgáltatásunknak újjáalkotásához fogjanak.

Borzadva kell arra gondolnunk, *mi lett volna nélkülük Magyarországból?*

Az ősi előjogokhoz mereven ragaszkodó többséget nem söpörte volna-e el a felháborodásból támadt vihar, mely megingathatta volna hazánk alapjait, ha Széchényi, Deák és velük a kiváltságos osztályok legnemesebbjei önként nem terjesztették volna ki jogaikat huszszorta nagyobb számban levő embertársaikra?

Jogéletünk és törvénykezésünk hol maradt volna, ha ők önzetlenül és odaadással nem végzik a fáradságos munkát, melyre a gondviselés őket rendelte?!

Ha nem minden javaslatuk vagy munkálatuk jutott is célhoz, mégis az ő kezdeményezésüknek, az általuk lerakott alapot, *végeredményben az ő munkájuknak köszönhetjük azt az óriási haladást*, melyet azóta jogéletünk, igazságügyünk, törvénykezési viszonyaink, jogtudományunk tettek.

Ezért szálljon hálaadó fohászunk a magyarok Istenéhez, hogy nemzetünket Deák Ferencznek mélyen érző lelkével, igazságérzetével és bölcseségével s Deák Ferencz nagy egyéniségében a *mintaszerű* törvényalkotónak összes fényes tulajdonságai-
val megajándékozta.

Deák Ferencz és a M. Tud. Akadémia.

Szily Kálmán főtítkártól.

(Felolvasta az 1904 május 15-iki közülésen).

Most, mikor Akadémiánk mai ünnepélyes közgyűlését egyik halhatatlan tagja emlékezetének szenteli, szabadjon hétköznapi munkámat félretéve s Akadémiánk mult évi munkásságáról szóló, nyomtatásban úgy is már kiosztott jelentésünk tudomásul vételét kérve, nekem is Deák Ferencz tiszteletére egy apró gyertyácskát gyujtanom, hogy megvilágítsam vele közéleti működésének még egy igen kicsiny-kis részletét. Nagy emberek életének minden arczvonása, ha híven van megvilágítva, érdekes a történetírónak. Talán az én kis gyertyám világának is hasznát veheti még valaki.

Deák Ferencz országgyűlési működése már kezdettől fogva magára vonta a M. Tudós Társaság tagjainak figyelmét. Hiszen egyike volt ő azon államférfiainknak, a kik érezték is, hirdették is, hogy nemzeti önállásunk fenmaradása nyelvünk sorsával válna halhatlan kapcsolatban áll. Az 1832/6-iki országgyűlésen öt nagy beszédet mondott a magyar nyelv érdekében s az akkori nemzeti vívmányokban nagy része is volt. Ezen érdemei mellett azonban államtudományi és jogi tanulmányai is szükségkép föltűntek a Tudós Társaság előtt.* Az 1839. évi nagygyűlésnek két ajánló íven 17-en (köztük Vörösmarty, Szalay László, Czuczor, Jósika Miklós) ajánlják Deák Ferenczet az Akadémia tiszteleti tagjául. Az egyiken: „A' tiszta lelkületű, rendíthetetlen hazafiságú, nagytudományú szónokot, a' mély philosophusi ész és törvényszerzőt“; „a másikon: a' honi közjó s különösen a' nemzeti nyelv iránt olly sok érdemekkel díszes hazafit, kinek érdemeit esmérí a haza, tiszteli a hazafi“. 1839 november 23-án ment végbe a választás s Deák Ferencz 21 szóval 3 ellen a Tudós Társaság tiszteleti tagjául megválasztatott. Ugyanekkor választatott meg szintén tiszteleti tagnak B. Eötvös József is, ugyancsak 21 szóval 3 ellen.

* V. ö. M. Tud. Akadémia Évk. XV. köt. 3. dar. 61. l. és Kónyi Manó: Deák F. beszédei I. köt.

Deák egész 1855-ig nem vett részt az Akadémia működésében; majd Pozsonyban lakott, mint Zalamegye követe, majd visszavonult Kehidára; utóbb pedig maga az Akadémia sem igen fejthetett ki működést. 1854-ben gróf Széchenyi István megvette a kehidai birtokot, csakis azon czélból, hogy Deák Pestre tegye át a lakását s irányítója lehessen a néma közvéleménynek. 1855 február 16-án jelent meg először az Akadémia ülésén, mikor Gróf Andrássy György másodelnök Gr. Teleki József halálát jelentette be s Toldy emlékbeszédet mondott az Akadémia első elnöke felett. Két hónappal utóbb (1855 április 17-én) Deákot tagjává választja az Igazgató-Tanács, ismét B. Eötvös Józseffel együtt. Ezentúl tevékeny részt vesz ő is az Akadémia tanácskozásaiiban, s nemcsak az Igazgató-Tanácséiban, hanem a nagygyűléseken is. Emlékbeszédében Csengery említi, hogy Deák elnöke is volt a törvénytudományi osztálynak s tagja annak a bizottságnak, a mely az Akadémia Ügyrendjét újra dolgozta.

Szelleme minden irányban gyümölcsözőleg tudott hatni. Az 1858. évi nagygyűlésen ítélte oda az Akadémia az 1842-től 1857. évekre eső nagyjuttalmakat. Mind a hat osztály két-két nagyjuttalmat adhatott ki. A törvénytudományi osztály javaslatételre Zsoldos Ignác és Zádor György r. tagokat kérte föl. Ők az 1842—47-ik évi nagyjuttalomra Császár Ferencz „A magyar csödtörvénykezés“; az 1848—1853-ikira pedig Palugyay Imre „Megyerendszer hajdan és most“ cz. munkáját ajánlották. Javaslatuk ellen az osztály nagygyűlési értekezletén elsőnek Deák Ferencz t. tag szólalt fel: nem járul hozzá a javaslatához, mert az ajánlott munkáknál még érdemesebbek is jelentek meg az illető évkörökben, nevezetesen 1846-ban Szalay Lászlótól „Státus-férfiak és szónokok könyve“ és 1851-ben B. Eötvös Józseftől „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra“. Indítványozza, hogy az osztály az Akadémiának a két nagyjuttalomra e munkákat ajánlja s az indokolás megszövegezésére bizottságot küldjön ki. Indítványa elfogadtatott s a szövegező bizottságba Gr. Károlyi György, B. Kemény Zsigmond, Deák Ferencz t. tagok és Fogarasi János r. tag küldettek ki. Az indokolás is Deák műve, s úgy látszik, szokása szerint, toll alá mondotta. (Egész terjedelmében közlöm előadásom függelékében. 1.)

Még nagyobb jelentőségű és országos fontosságú volt ugyan csak 1858-ban Deák fölszólalása az Igazgató-Tanács egyik ülésén. Bécsből azt követelték az Akadémiától: hagyja ki alapszabályai-ból, hogy magyar nyelven műveli és terjeszti a tudományt. E követelés ellen, a még életben levő alapítóknak s az Akadémia tagjainak nevében is, az Igazgató-Tanács emelt szót s 1858 május 31-ikén tárgyalás alá vette a titoknoktól már elkészített

fölterjesztést. Deák Ferencz nem elég erélyesnek, sőt igen alá-
zatosnak találta e fölterjesztést s azonnal az igazgatósági ülés-
ben mondott toll alá egy új feliratot. Ezt meg az aggódó titok-
nok találta igen keménynek s az Akadémia akkori másodelnöke
is oly száraznak mondotta, a melyet bajos lesz lenyelni a hatal-
mas miniszternek. Gr. Dessewffy Emil elnök vette védelme alá
a kemény, a száraz szerkezetet, a melynek sikerült is minden
további támadástól megvédeni Akadémiánkat (2).

Kisebb jelentőségű ügyekben is folytonos érdeklődést tanú-
sított Akadémiánk iránt, tekintélyével méltóságot kölcsönözvén
a legközönségesebb dolgoknak is. 1859 október 28-ikán báró
Eötvös József másodelnök elnöklete alatt Deák Ferencz és Fáy
András ig. tagok küldettek ki, hogy különféle követelések miben-
létét tisztába hozzák. — Részt vesz a Kazinczy-ünnepély rende-
zésében; s jelen van Széchenyi temetésén az Akadémiát kép-
viselő küldöttségben (3).

1862 február 26-ikán indítványt nyújt be: mondja ki az
Igazgató-Tanács, hogy hajlandó lenne, ha az Akadémia is cél-
szerűnek találná, ezen tudományos intézet tőkájének némi részét
egy könyvnyomda s ezzel összekötendő „Akadémiai könyvkiadó-
hivatal” fölszerelésébe fektetni. Ez indítvány általános visszhangra
talált s annak értelmében az Akadémia javaslat és részletes terv
készítésére szólíttatott föl (4). Folytak is ez irányban hosszabb
tárgyalások, de minthogy időközben a budapesti nyomdaipar
hatalmasan föllendült s a könyvkiadói viszonyok is tetemesen
javultak, csakis a szorosabb értelemben vett „Akadémiai könyv-
kiadó-hivatal” állíttatott fel s ez ma is sikeresen működik az
akadémiai kiadványok terjesztésében.

Deák Ferencznek még egy indítványát találom jegyző-
könyveinkben. Az 1865 január 26-ikán tartott nagygyűlés II-ik
pontja így hangzik:

„Deák Ferencz ig. és t. tag (innenről kezdve Deák saját
kezeirása) előadta, hogy a' Hazának és Akadémiánknak fájdalom-
mára korán elhalt Szalay Lászlónk halála óta Csengery Antal
tagtársunk és jegyzőnk, kit egyéb közhasznú számos foglalko-
zásai amúgy is igénybe vettek, pontosan vezetett jegyzői hiva-
tala mellett a' titoknoknak számos és terhes teendőit is ernye-
detlen szorgalommal tellyesítette, minden díj nélkül három
évnegyedig, egyedül a közjó előmozdításaért 's az Akadémia
iránti buzgalomból. Ezen érdemnek elismerése kötelességünk 's
az elismerést az által fejezhetjük ki, ha itt nyilván köszönetet
mondunk a' derék férfinak 's köszönetünket jegyzőkönyvbe
iktatjuk“. (Következik a határozat, s ez is Deák kezeirása):
„Ezen általánosan helyeslett indítvány folytán Csengery Antal
úrnak a' közgyűlés közakarattal 's lelkesedéssel tellyes elisme-

rest 's meleg köszönetet szavazott és azt a' jegyzőkönyvbe iktatni rendelte". (S a jegyzőkönyv végén, a hitelesítők közt, ismét az ő kezeirásával): „Deák Ferencz, ki a' második pontbani végzést is, mint indítványozó, sajátkezüleg írtam e' jegyzőkönyvbe, mint-hogy a' jegyző szerénysége nem engedte: hogy ő magáról azon melegséggel írjon, melyet az Akadémia közgyűlése kifejezett.“ Ime, az Akadémia egyik koszorúja két jelesünk: Szalay László és Csengery Antal részére, Deák Ferencz kezétől nyujtva.

Fájdalom, az Akadémia Deák Ferencznek is csakis ilyen elismerésbeli koszorút adhatott az ő életében s nem ítéltette neki a nagyjutalmat, a mit nálánál senki jobban meg nem érdemelt.

1867-ben ugyanis a nagyjutalom kiadásának sora ismét a törvénytudományi osztályra került.

Az osztály első helyre sorozta Deák Ferencznek az Akadémia igazgató és tiszteleti tagjának azon közjogi munkáját, a mely előbb a Budapesti Szemlében adatván ki, azután „Adalék a Magyar Közjoghoz“ czím alatt külön füzetben is megjelent. E munka — mondja az osztály — „bár polemikus természetű, de egyszersmind közjogunk legfőbb alapelveit oly kristálytisztá világosságban terjeszti elő s vitás kérdéseit oly meggyőző erővel tárgyalja és fejt meg, hogy ily minőségében a magyar alkotmányos jog nagybecsű katechizmusának tekinthető; de miután az Akadémiai Ügyrend 95. §-a oly munkákat, melyek gyűjteményben jelentek meg, a nagyjutalomból kizár; az említett elsőrangú munka pedig a Budapesti Szemlében jelent meg, s csak azután nyomatott ki külön kiadásban is: az osztály azon fájdalmas kénytelenségben találta magát, hogy a nagyjutalmat Deák Ferencz művének kiadatni nem ajánlhatta“ (5).

Deák Ferencznek azonban, a míg élt, még a nemzete, sőt királya sem adhatott jutalmat. Csak halála után fejezhatték ki elismerésüket s hálájukat. Ravatalánál Magyarország királynéja térdepelt, imába merülve. Temetésekor az egész ország gyászba öltözött. Halála napjának első évfordulóján Akadémiánk az ő emlékezetére gyászünnepelet tartott, melyen Csengery Antal másod-elnök mondotta az emlékbeszédet s Tóth Kálmán és Szász Károly olvasták fel ez alkalomra írt ódáikat.

De Akadémiánk úgy érzi, hogy mindezzel még korántsem róttá le háláját Deák Ferencz iránt. Elhatározta, hogy e palota oszlopcsarnokában, hol Magyarország királynője koszorút helyezett Deák ravatalára, emlékművet állittat e jelenet megörökítésére. Gr. Andrássy Gyula társunk adományából pályázatot írt ki „Deák Ferencz élet- és jellemrajzára“ s e pályázat alapján megbizta Ferenczy Zoltán urat e munka megírásával. Ferenczy Zoltán e munkája jelen év november havában fog megjelenni Akadémiánk kiadásában.

„A mi nagy, a mi nemes és kiváló tulajdonság van nemzetünkben, a legmagasabb kifejelettségében, mintegy eszményitve testesült meg Deák Ferenczben. Tartsuk szemeink előtt ez eszményt örökre, elfeledhetetlenül.“ Ezzel fogjuk hálánkat legmeltőbben leróni.

Függelék.

(1.)

„Tekintetes Akadémia! A törvénytudományi osztály az 1842-től 1847-ig megjelent s az 1848-ban kiadandott 200 arany akadémiai nagy- s az 50 arany Marczibányi-féle mellékjutalomért versenyző törvény- és államtudományi munkák közül a nagyjutalomra méltónak ítéli *Szalay László* „Státusférfiak és szónokok könyve“, Pest 1846. czimű munkáját, ezen okoknál fogva:

Mert a szerző a helyett, hogy a hasonló tartalmú és czimű könyveket használta volna kútfőül, egészen önállólág járt el. Magoknak a szónokok és státusférfiaknak pályáját vette vizsgálat alá, műveiket tevő tanulmányozása tárgyául, szellemökbe törekvők behatni. A XVIII. század második felétől kezdve a közelebbi multig, a közélet s vele haladó státustudomány fejlődését egyes sikerült képekben szemléljük itt. A szerző mind a kort, mind az arra jelentékeny befolyást gyakorlott férfiak jellemét gyakran elfogultság nélkül, többnyire művészi ecsettel rajzolja. Előadása szabatos, művelt, komoly, nemes, emelkedett s tömörsége mellett is ritkán válik terheessé. Minden lépten meg tud lépni valamivel, s midőn egyébbel nem, nyelvének sajátosságával.

A Marczibányi-féle mellékjutalmat pedig *Frank Ignác* „A közgazdaság törvénye Magyarhonban“, 3 köt. Buda, 1845—1847. czimű munkájának ítéli oda a következő okoknál fogva:

Mert Frank e műve által commentálónk jeles tehetségekkel gazdag sorában a legkitűnőbb helyek egyikét foglalja el. Ismeri a magyar törvény történeti haladásait, az elemeket, melyek viszonyainkból önállólág és eredetileg fejlődtek ki, s a melyek idegen intézményekből olvadtak jogrendszerünkbe s nyertek további kiképezést, átalakulást. Frank műve tiszta, könnyen áttekinthető berendezéssel bír. Sajnáljuk azonban, hogy a kitűnő mű nyelvére nézve avatag, különczködő, szabálytalan, igen gyakran még következtelen is és latin szavakkal, sőt egész kifejezésekkel tarkázott. Mit hallgatással nem mellőzni azon okból tartottuk kötelességünknek, mert az alapszabályok szerint az Akadémia czélja és legfőbb feladata: a magyar nyelv mívelésére munkálni.

Általtérven az osztály az 1848—1853. években megjelent s az 1854-diki 200 arany akadémiai nagyjutalomért s az 50 arany Marczibányi-féle mellékdijért versenyző törvény- és államtudományi munkák birálatára, úgy találta, hogy ezek között, sőt összes törvény- és állam-

tudományi irodalmunkban főfő helyet foglal el br. Eötvös Józsefnek „A XIX-dik század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra, I. köt. Bécs, 1851.“ című munkája. Az egésznek úgy, mint egyes részeinek újdonság és sajátos felfogása s a tapasztalat alapján böleseleti megvitatása, a nevezetesebb elméletek higgadt, a tárgy véghetetlen fontosságához mérsékelt minden oldalú tárgyalása, a régi és új történelmi tények meglepő összeállítása s alkalmazása nemcsak a magyar, hanem az összes újabb irodalomban is fényes állást biztosítanak e munkának, mely az államtudományok történetében kétségtelenül új stadiumot jelző lesz. Ha még fölemlítjük, hogy szerző mesteri ügyességgel kezeli a dialektikai formákat, hogy a nyelv tiszta, folyékony, olykor elragadó, egészben szabatos: kimondottuk, hogy a művészet igényeinek is megfelel a munka, hogy ezt illeti, és mennyi czímmel, az 1854-diki nagyjuttalom.

Tekintetes Akadémia! E helyen szükségesnek tartjuk még fölhozni, hogy Zádor György és Zsoldos Ignác rendes tagok, a juttalom kiosztása iránt a Tekintetes Akadémiához intézett véleményezésükben, az alapszabályok 11-dik pontjára hivatkozva, nem vélik a nagyjuttalomra pályázhatónak br. Eötvös Józsefnek „A XIX-dik század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra“ című munkáját. Mi e nézetben nem osztozhatunk. Mert az általok idézett 11-dik pont semmi e kérdésre vonatkozót nem tartalmaz; mert továbbá, van szó ugyan a 9-dik pontban a *politikai tárgyak* vitatásától óvakodásról, de itt is általában csak a politikai természetű napi kérdések s különösen országunk állapotját és polgári kormányát illető tárgyalások értetnek, nem pedig az országtudományi elméleti munkák; mert, végre a 12-dik pont, midőn az Akadémia munkásságának kiterjedését határozza meg, *egyedül csak a hittudományt zárja ki*, nem pedig az országtudományt is.

Az 1854-iki Marczibányi-féle juttalomra pedig *Pauler Tivadar*-nak „Jog- és államtudományok encyklopaediája. Pest, 1851“ című munkáját ítéljük méltónak; mert nemzeti irodalmunkban tetemes hézagot pótol; mert a jog- és államtudományok egyetemes szervezetének világos átnézetét nyújtja; mert az európai anyajogokat, mint szerző nevezi, a római-polgári, a kánoni, a longobárdi hűbérjogot, úgyszintén a magyar és ausztriai jogot bővebben tárgyalja, kivált azok történeti részére ügyelve. Nem csekély érdeme szerzőnek minden egyes tárgynál a jelesb irodalmi művek lelkiismeretes fölemlítése s az előadás szabatosága, mely rövidsége mellett is kellő világításban tünteti fel a munka minden szakait, a jog- és államtudományi irodalom minden osztályait.

Teljes tisztelettel maradván, Pesten, deczember 14-dikén 1858. Gr. Károlyi György, Br. Kemény Zsigmond, Deák Ferencz t. tag, Fogarasi János“.

(2.)

Felséges Császár és Apostoli Király! Legkegyelmesebb Urunk! Hódoló tisztelettel vette a Magyar Tudományos Akadémia Igazgató-Tanácsa a Császári Királyi Apostoli Felséged által legkegyelmesebben megerősített Akadémiai Alapszabályokat; s hálás érzéssel fogadja Császári Királyi Apostoli Felséged azon legmagasabb kijelentését, hogy a Magyar Akadémia, mint tudományos intézet, Felségednek fejedelmi különös oltalma alatt áll.

Midőn e hálás érzésünket kifejezzük, legszentebb kötelességünknek tartjuk egyszersmind őszinte bizalommal kitárni Császári Királyi Apostoli Felséged előtt súlyos aggodalmainkat is, miket a legkegyelmesebben megerősített Alapszabályok némely pontjainak szerkezete bennünk támasztott.

Leglényegesebb ezek közül az első szakasz második része, mely a Magyar Akadémia célját fejezi ki.

A Magyar Akadémia nem az álladalom költségén, hanem magánpolgárok adakozásából keletkezett; annak fentartásához az álladalom pénzbeli segélyezéssel sohasem járult. Az első alapítók, kik tetemes áldozataik által e tudományos intézet alapját letették, az 1825-iki országgyűléshez folyamodtak a végett, hogy az egy felállítandó Magyar Akadémia tervét dolgoztassa ki. Az országgyűlés e folyamodás következtén küldöttséget nevezett, mely a folyamodott alapítók hozzájárultával elkészítette a tervet (áll az Acta Comit. Regni Hung. 1825. To. I. a 270. s köv. II.), melyben határozottan kimondatott, hogy a felállítandó Magyar Akadémiának célja leszen „hogy általa édes hazánkban a tudományok és szépmesterségek édes anyai nyelvünkön műveltessenek, s így a szép nyelv tökéletesedjék“. E terv az országgyűlés által az akkor uralkodott Császári Királyi Apostoli Felséghez fölterjesztetvén, a legkegyelmesebben megegyezni méltóztatott abban, hogy a magyar nyelv kiművelésére, magán ajánlatok alapján, Akadémia alapíttassék (mint azon Acta Comit. II. kötete 1120. lapján látható). Az országgyűlésileg kidolgozott terv nyomán beadták az első alkotók alapítványleveleiket, s azokban határozottan kikötötték, hogy ajánlataik az országgyűlési tervben meghatározott célra és módok szerint fordíttassanak (mint az a *B*) alatti kivonatokból kitetszik). Ezek nyomán lőn aztán 1827-ben a Magyar Akadémia törvénybe iktatva, melyben annak céljául szintén a magyar nyelvnek a tudományok minden nemeiben kiművelése mondatott ki. A későbbi alapítványok ugyanezen alapra lőnek fektetve (kivonataik a *C*) alatt). Az országgyűlés bevégezése után a Nádor Ő Császári Királyi Fensége a szabályok részletei kidolgozására egy bizottmányt nevezett ki, mely a négy első alapító tettelegesen közremunkálásával elkészítette azokat (*D*) alatt alázatosan ide mellékelve), miket a Fenséges Nádor Ő Császári Királyi Apostoli Fensége elébe terjesztvén, azok Ő Fensége által

némi módosításokkal megerősítették (a nádori kegyes levél mása itt *E*) alatt). De ezen módosítások sem az Akadémia kitűzött célját, sem a szerkezet lényeges részeit nem érintették, s az ekkép megerősített Alapszabályok első pontjában is világosan kimondatik, hogy a Magyar Akadémia „a tudományok és szépművészségek minden nemeiben a nemzeti nyelv kiműveltetésén igyekszik egyedül”. S ezen Alapszabályok mellett állott fenn az Akadémia, hosszú évek során mind maiglan.

A Császári Királyi Apostoli Felséged által most legkegyelmesebben megerősített Alapszabályok első szakasza említett második részében a Magyar Akadémia célja így fejeztetik ki: Dasselbe (wissenschaftliche Institut) hat den Zweck, die Wissenschaft und schöne Literatur zu pflegen, und zu verbreiten, zugleich die ungarische Sprache mit aller Sorgfalt auszubilden und zu bereichern“.

Ellenben mind az 1825-iki Országgyűlés tervében s az 1827-iki 11. törvénycikkben, mind a dicsón uralkodott Ferencz Császár és Király által kegyelmesen megerősített Alapszabályokban, úgy azon szerkezetben, melyet rendőrségi felszólítás útján a Magyar Akadémia 1854-ben német nyelven bemutatott, az alapítók szándékához hiven azon eszme mondatik ki, hogy a Magyar Akadémiának célja a magyar nyelvnek bővítése és csinosítása, s a tudományok és szépművészetek magyar nyelven művelése. És ezen eszme, a végül említett német szerkezetben, a következő szavakkal van kifejezve: „Die Ungarische Akademie der Wissenschaften hat den Zweck, die Wissenschaften und schönen Künste in ungarischer Sprache zu pflegen und zu verbreiten, und zugleich die Sprache selbst mit aller Sorgfalt auszubilden und zu bereichern“.

Így tehát a Császári Királyi Felséged által legközelebb megerősített Alapszabályok első §-ának szerkezetében az előbbinek e lényeges szavai: „in ungarischer Sprache“, egészen kimaradtak.

S ezen szavak kihagyása az, mi bennünk a legmélyebb aggodalmat támasztja. Mivel pedig teljes meggyőződésünk, hogy Császári Királyi Apostoli Felséged az alapítók szándékát és azon feltételeket, mikhez ők alapítványaikot kötötték, megsérteni engedni nem akarhatja és nem akarja; s biztosítást nyújt nemzeti nyelvünkre s annak kiművelésére nézve Császári Királyi Apostoli Felségednek Laxenburgban 1857 szeptember 9-ikén kiadott legkegyelmesebb kézírata is, hódoló tisztelettel kérjük fel Császári Királyi Apostoli Felségedet: kegyeskedjék aggodalmunk megnyugtatóására s minden felmerülhető kétség eltávolztatására elrendelni, hogy az Alapszabályok első szakasza az előbbi szerkezetek ezen lényeges szavai: „magyar nyelven“ (in ungarischer Sprache) ismét belé iktattassanak.

Másik, a mi aggodalmat szült bennünk, a legkegyelmesebben most megerősített szabályok azon pontjai, melyek az Akadémia elnökeinek, tiszteleti, rendes és levelező tagjainak választására vonat-

koznak. Ezen pontokban a két elnökre nézve, mindenikre külön, három tagnak kijelölése van egyedül az akadémiai igazgató-tanácsnak megengedve; a tiszteleti, rendes és levelező tagokat pedig a nagygyűlés csak javaslatba hozhatja, s nem is a megerősítés, hanem az egyenes kinevezés van a Császári Királyi főkormányzónak fentartva.

Nem említve, hogy az Akadémia maga, mely rendeltetésénél fogva a magyar tudományosság és irodalom terményeit és a jelesebb tudományos férfiakat leginkább ismerheti, látszik leginkább hivatottnak lenni az akadémiai tagok megválasztására: e részben is bátorkodunk különösen kiemelni, hogy valamint az első alapítók, úgy az Akadémiának fenn említett Terve és Alapszabályai is, magára az Akadémiára bízta a választásokat. E jogot az Akadémia eddig szakadatlanul gyakorolta és soha nem adott okot arra, hogy abban megszoríttassék. Az álladalom közérdeke sem tesz ily változtatást szükségessé, mert az eddig fennállott Alapszabályok és azokon alapult választási jog mellett is megmaradt az Akadémia mindenkor a szorosan törvényes ösvényen; soha, még a lefolyt legsúlyosabb időkben sem feledkezve meg arról, hogy rendeltetése és szabályai minden más ügyeket kizárnak működése köréből. A Magyar Akadémia, mely közintézet ugyan, de egyenesen és egyedül magán alapítványokból keletkezett, nem adott okot arra, hogy beldolgai elintézésére s a választásokra nézve szűkebb korlátok közé szoríttassék, mint a közönseges egyesületek, melyek tagjaikat szabadon választhatják.

De különösen az elnökök kijelölésére nézve bátorkodunk azon gyakorlati nehézséget felhozni, hogy mind a két elnöknek külön-külön három férfit, kik vagy koruk, vagy egészségi állapotjuk, hivatalos vagy egyéb viszonyaik, lakhelyök vagy végre hajlamaiknál fogva ezen állásokat képesek vagy készek volnának elvállalni, s így nem pusztá formaságból lennének a hat jelölendők közé sorozhatók, találni gyakran lehetetlen leend.

Ezeknél fogva esedezünk Császári Királyi Apostoli Felségednek e részben is, kegyeskednék megengedni, hogy a Magyar Akadémia elnökei, kik amúgy is az eddigi Alapszabályok értelmében mindig legfelsőbb megerősítéstől függöttek, továbbá titoknoka és tagjai választásában is, eddigi módja szerint járasson el.

A tagok fizetésére nézve hódoló tisztelettel kérjük Császári Királyi Apostoli Felségedet, méltóztassék kegyelmesen megegyezni abban, hogy az eddig is fennálló idősebségi elv ezentúlra is megtartathassék, mely a méltányosságnak leginkább látszik megfelelni; s ezt annál inkább, mert ugyanezen elv több kormányi intézetnél is fennáll.

Az utolsó szakasz, mely a felügyeléssel megbízott országfejedelmi biztosnak jogot ad, hogy ne csak az Akadémia szabályaiba, hanem a legmagasabb kormány céljaiba ütköző végzések ellen is tiltakozzék, azért okoz nekünk leginkább aggodalmat, mert azon

kifejezés: „a kormány czéljai“ nem eléggé határozott értelmű s gyakran kétes magyarázatú lehet. Ebbeli kétségeink megszüntetését is Császári Királyi Apostoli Felséged legmagasb kegyelmétől kérjük.

Ezek azok, miket állásunkban szent kötelességünknek tartotunk Császári Királyi Apostoli Felségednek, hódoló tisztelettel s őszinte bizodalommal, előterjeszteni, alázatos kérelmeink kegyes meghallgatását és teljesülését reménylünk.

Mely alázatos esedezésünk után Császári Királyi Apostoli Felséged legmagasabb kegyelmébe ajánlván magunkat és az Akadémiát, jobbjágyi hódoló tisztelettel öröklünk Császári Királyi Apostoli Felségednek, legkegyelmesebb Urunknak, Pesten, 1858 május 29-ikén tartott ülésünkől, hű jobbjágyai és alázatos szolgálai, a Magyar Tudományos Akadémia Igazgató-Tanácsa. Gróf Dessewffy Emil, a Magyar Akadémia ez időszertint elnöke, Toldy Ferencz titoknok.

(3.)

Tekintetes Tóth Lőrincz úrnak. Pest April 10-én 1860. Kedves Barátom! Most értesültem, hogy az éjjel érkezett távirdai tudósítás szerint gróf Szécheny István hült tetemeinek be szentelése nem holnap, 11-én, hanem ma, 10-ikén déltájban fog megtörténni, hihetőleg felsőbb rendelet következtében. De az el takarítás csak ugyan csőtörtökön dél után fog végbe menni Czenken.

Légy szives, értesítsd erről a' mai tanácskozmányban az urakat. Úgy hiszem azért mégis kell küldeni a' temetésre; ha későn érkezünk Bécsbe, elmegyünk Czenkre. — Isten veled! én most a' dél előtti vonattal indulok, igaz barátod Deák Ferencz sk.

(4.)

Az Igazgató-Tanács 1862. február 29-iki ülés jegyzőkönyvének VI. pontja: Deák Ferencz ig. tag előadá, mennyire kívánatos volna, hogy a Tud. Akadémia tőkái, a jelen pénzviszonyok közt, realitásokba fektetessenek. Miután azonban azon nehézségeket is megérinté, melyekkel a földbirtok vétele s jövedelmeinek kezelése egy intézetre nézve jár, azon kérdést veté föl: nem lenne-e jó legalább is azon kiadásoknak, melyeket az Akadémia nyomtatásai évenként igénybe vesznek, megfelelő töke egyrészt ruházni be egy nyomda szerzésébe és kellő fölszerelésébe. Tudományos intézet, mely évenként annyit nyomtat, mint az Akadémia, hasznosabb és céljainak inkább megfelelő beruházást alig tehetne. Hogy e vállalat mellett az Akadémiának nemcsak vesztesége nem lenne, de haszonra is lehetne kilátása: ez iránt egyező véleményben nyilatkozott több szakértő, kiket indítványozó megkérdezett. S még nagyobb lenne az erkölcsi haszon. Az Akadémiának ugyanis földadata nemcsak művelni, hanem egyszersmind terjeszteni a tudományokat: s e földadatot semmivel sem képes inkább eszközölni, mintha mind saját kiadásait, mind más tudományos munkákat az

eddiginél olcsóbb áron állítva ki, a tudományos művek megszerzését általában könnyebbé tenné, s azok nagyobb körben terjesztése által a tudományos irodalomnak nagyobb közönséget, az íróknak fáradságuk után több jövedelmet szerezne. Növeli a könyvek drágaságát s csökkenti az író jövedelmét a könyvkereskedési és kiadói provisio is. E körülményen szintén segítne az akadémiai nyomdával összekötendő akadémiai könyvkiadó hivatal, mely mérsékeltebb provisioért magán szerzők kiadásainak terjesztését is elvállalná. Minthogy azonban az eszme több oldalú megfontolást és számítást igényel, indítványozó ezúttal csupán arra szorítja indítványát: mondja ki az Igazgató-Tanács, hogy hajlandó lenne, ha az Akadémia is czélszerűnek találná, ezen tudományos intézet tökéje némi részét egy nyomda fölszerelésébe fektetni. Felszólítja tehát az Akadémiát, nevezzen ki e tárgyban járatosabb tagjai közül egy bizottságot, mely a nyomdaszerzés s azzal egybekötött könyvkiadási üzlet felállítása kérdését minden oldalról megvizsgálva, s erre nézve nem érdekelt szakértők véleményét és utasításait is meghallgatva, javaslatot és részletekre kiterjeszkedő tervet készítsen és terjesztszen az Igazgató-Tanács elébe.

Ezen indítvány általános visszhangra találván, annak értelmében javaslat és részletes terv készítése végett a M. Tud. Akadémia felszólíttatni határozottatott.

(5.)

E fájdalmas kénytelenség hatása alatt indítványozta másnap (1867 január 29-ikén) Toldy Ferencz, hogy az Akadémia akkori Ügyrendjének 96. §-ában a *b)* pontot akként módosítsa, hogy „oly jeles nagyobb munkák, melyek először gyűjteményben jelentek, de azután külön is kiadattak, e külön kiadásban ne tekintessenek pusztá második kiadásnak“, mit az Akadémia el is fogadott. (Mai Ügyrend 97. §. *b)*

Az igazságos jog.

(Kivonat *Kuncz Jenő* lt. április 11-én tartott székfoglaló értekezéséből.)

Az értekezés czélja: meghatározni azokat a föltételeket, melyek a jogot igazságosnak minősítik.

Ez a vizsgálat ugyan igen régi, de azért éppenséggel nem mondható befejezettnek. És mert kétségtelen, hogy „kíváncsú és kell, hogy törvénynyé legyen az, a mi igazságos“ (Thering), kérdésünk nyilván a jogtudománynak egyik legfontosabb kérdése is.

Azelőtt némelyek egyjelentőségű fogalmaknak tekintették a jogot és az igazságosságot. Ezen felfogáshoz képest az igazságosságnak a tételes jogon kívül eső föltételei nincsenek. Ezek képviselik az egyik végletet. A másik végletnek képviselői a természet és észjog hívei közül azok, kik tagadták, hogy jognak volna minősíthető az olyan tételes jog, mely tanaikkal meg nem egyezett.

Mindkét felfogás túlhajtás. A mai uralkodó nézet az, hogy csakis a tételes jog bír a jog természetével, azonban a tételes jog megbírálható, „értéke vagy értéktelensége“ fölött ítéletet mondhatunk.

Ez a nézet föltételezi azt, hogy vannak elvek, melyekhez a tételes jognak alkalmazkodnia kell, különben nélkülözi azt a tulajdonságot, melynélfogva azt mondjuk róla, hogy helyes, igazságos jog.

Ezeket a jog fölött uralkodó elveket már Aristoteles kereste. Beható vizsgálatát Nikomachikai Ethikájának V. könyvében olvashatjuk. „Ezt a vizsgálatot — mondja Lasson — azóta alig vették föl ismét, nem is szólva arról, hogy lényegesen továbbfejlesztették volna.“ Treitschke ellenben elavultnak mondja Aristotelesnek ezen tanát és teljesen elveti.

* * *

Értekező a következő módszer szerint ejti meg vizsgálatát: Szemlét tart nagyobb számú és a jognak minden területébe eső (köz-, magán-, büntető-, nemzetközi jogi) tételes jogszabályok fölött; megállapítja e jogszabályok alkotó elemeit és ezeknek természetét; és keresi azt, hogy a jogalkotó elemeknek micsoda minőségűeknek kell lenniök, másrészt egymáshoz milyen

viszonyba kell helyezkedniök a végből, hogy termékük, a jog, igazságosnak legyen mondható.

Eredményei a következők:

A jog, általánosságban, három tényezőnek — elemnek — terméke.

Egyikét a gondolkozás és fölismerés törvényei szolgáltatják (logikai elem).

A jog második alkotó eleme az ember lelkiéletének azon sphaerájában gyökerezik, melyet az ember érzelmi világának nevezünk (érzelmi elem).

Harmadik elemét pedig azok az érdekkövetelések képezik, melyeket a társadalomnak különféle szervezetei (család, község, osztály stb.), első sorban az állami szervezet — és minthogy ez az utóbbi mai nap valamennyi más társadalmi szervezet fölé helyezkedett, ennek hozzájárulása és közvetítése mellett — támasztanak (közkövetelések eleme).

A nem igazságos jog azonban ugyanezen három elemnek alkotása. Az elemzés tehát végső eredményt nem szolgáltat.

Hogy tovább haladhassunk, külön meg kell vizsgálnunk az olyan jogszabályokat, melyek, illetékes ítélet szerint, nem bírnak az igazságos jog minőségével és kutatnunk azt, hogy miben rejlik ez a hiba.

Értekező ezt a vizsgálatot számos jogszabályon végrehajtja.

Ezen kutatás eredménye az, hogy a vizsgálat alá vett jogszabályok azért nem bírnak az igazságosság minőségével, mert alkotó elemeik — a logikai következtetés, az érzelmi igények és a közkövetelések — mind, vagy részben hibásak.

Azonban mi módon határozhatjuk meg azt, hogy a jognak egyes elemei mikor hibásak és mikor hibátlanok?

Hogy mikor helyesek vagy helytelenek a jognak logikai elemei: ezt a logikának törvényei mondják meg.

A jogban érvényesülő érzelmi elem akkor hibás, ha azt nem az általános emberi együttérzés, hanem egyéni viszonyok sugalmazták (egyéni okból való részrehajló érzelem); — ha az érzelem azoknak, a kiknek javára fölszólal, végső elemzésben többet árt, mint a mennyit használ; — és ha a jogi megtorlás tárgyilag meg nem határolt bosszúvá fajul, vagy pedig érzélgőleg megfelelkezik a helyes emberi érzelem által követelt bűnhődés követelményeiről.

A jognak harmadik elemét képező közkövetelések pedig akkor helyesek, ha azok nemcsak az azokat érvényesítő társadalmi szervezetek egyéni érdekeivel, hanem a társadalomnak, ennek legtágabb értelmében, az emberiségnek igaz érdekeivel, *a tulajdonképeni közérdekkel* megegyezők.

A jognak három eleme azonban sok esetben nem fér meg egymás mellett, vagy legalább nem mindegyike a maga teljességében.

A további kérdés tehát ez: hogyan sorakozzék a három elem; milyen egymásutánban és milyen mértékben kapjon mindegyik helyet, hogy termékük, a jog, az igazságosság tulajdonosságát ne nélkülözze?

Minthogy a társadalom teremti a jogot és teremti azért, hogy neki, céljainak szolgáló eszköze legyen, nyilvánvaló, hogy a jognak a társuláshoz és céljaihoz kell alkalmazkodnia, különben rendeltetésével kerül ellentétbe, vagyis ellentmond önmagának.

Melyek a társulásnak céljai?

A társulásnak ezerfélék a céljai és ezek naponta változhatnak és változnak is; de akárhányan legyenek és akárhogyan változzanak, valamennyien vazallusai a társulás végső céljának: *a jó együttélésnek.*

A jó együttélésnek főfeltételei pedig: *a jó együttműködés* (társadalmi munka) és *a jó együttérzés.* Ezeknek köszöni az ember, hogy egyéni léte, mely gyarló és sivár, felsőbbrendű létté, társadalmi létté fokozódik.

Mikor tehát az élet szolgáltatta tényeknek logikai követelményei ellentétbe kerülnek a jó együttműködés és jó együttérzés követelményeivel, vagyis mikor a logikai elemek összeütköznek a közérdek és a helyes emberi érzelem elemeivel (például: az adós rabszolgául adta el magát hitelezőjének), akkor a logikai elemeknek háttérbe kell szorulniuk. (Sem a közérdek, sem a helyes emberi érzelem nem tűrik meg, hogy a rabszolgául való lekötésnek fogantja legyen.)

A közérdekek és az emberi érzelmek azonban nemcsak a logikai követelményekkel kerülhetnek összeütközésbe, hanem maguk között is.

A mással való érzés, a felebarátiság és testvériség nevében, határtalan igényeket támaszthat egyfelől, míg másfelől a társadalmi munka érdekei a testvériséggel ellentétbe helyezkedő egyéni hatalommal és az ezzel járó versenyharczczal kapcsolatosak.

Mit csináljon tehát a jog, mikor a társadalmi munka és az együttérzés ellentétes igényeit kell elintéznie?

Nyilván nem feledkezhetik meg arról, hogy a munka az ember egyéni és társadalmi létének legközvetlenebb föltételét képezi.

Ebből pedig következik, hogy a mit a társadalmi munka okszerűen nem nélkülözhet, ezt a jog tőle, helyesen, meg nem tagadhatja. A társadalmi munkának azon követelései tehát,

melyeknek mellőzése bénító hatást gyakorolna a munkára, szükségképen határt szabnak az együttérzés egyébként helyes követeléseinek.

Ezen ponton túl ellenben mi sem áll útjában annak, hogy a jog tért engedjen annak, mit a társulás végső céljának, a jó együttélésnek másik sarka, az együttérzés, helyesen követel.

Ezeknek megfelelőleg társadalmi követelmény, hogy a jog határt szabjon az együttérzés követeléseinek, mikor ezek a legfontosabb közérdeket, a társadalmi munkát, veszélyeztetik; de egyúttal határokat az egyéni, társadalmi hatalomnak és az ezért folyó versenyharcznak is, a hol ezek a társadalmi munka érdekében már nem kívánatosak. Ez utóbbiaknak tért és első sorban tért kell engednie addig, a meddig a társadalmi munka jótékony befolyásolása érdekében nélkülözhetetlenek; ezen ponton túl viszont annak, mit az együttérzés helyesen igényel.

Míg tehát a helyes jog a jó társadalmi munka és együttérzés érdekében nem engedheti meg azt, hogy az adós, annál fogva, mert rabszolgául kötötte le magát, a lekötés logikai consequentiájához képest, hitelezőjének rabszolgájává váljék; addig másrészt, a társadalmi munkát előmozdító hitel érdekében, nem tilthatja el a hitelezőt attól, hogy adósának vagyonát el ne koboztassa, a mint azt a felebarátiság és testvériség érzelmei követelnék; azonban azt sem engedheti meg a helyes jog, hogy a hitelező az utolsó ruhadarabjától is megfoszssa adósát, minthogy ez a korlát nem fogja a társadalmi hitelt megingatni, ember-társának teljes kifosztása pedig az együttérzés szempontjából elvetendő cselekmény.

Az intézkedések, melyeket a jog a társadalmi munka és együttérzés között fölmerülő ellentétek kiegyenlítése végett tesz, általánosságban, két főcsoportba sorolhatók: intézkedések a hatalom túlérvényesítése, vagyis a kiaknázás és intézkedések a fölösleges versenyküzdalem ellen. Az elsőkhöz meghatározzák a hatalom gyakorlását, az utóbbiak a versenyharczot: mindegyikét azon a ponton, a hol azokat a társadalmi munka érdekei már nem követelik. Alakilag a jognak ezen intézkedései szintén kétfélék: olyanok, melyek bizonyos hatalmi eredményt meg nem engednek (pl. a kiskoriúakat, a hadi foglyokat védő jogszabályok, az uzsoratórvények, a római *laesio ultra dimidium*, a birság leszállítását megengedő jogszabály stb.), vagy olyanok, melyek a hatalom szerzésének, vagy gyakorlásának, vagy a versenyharcznak túlélés és a társadalmi munkarendszer szempontjából nem szükséges, tehát nélkülözhető eszközeinek alkalmazását eltiltják. (Ilyen p. o. a polgári életben az erőszaknak, a családságnak eszközei, vagy az ú. n. jó erkölcsökkel, a követelhető jóhiszemmel ellenkező cselekmények stb. A nemzetközi harci küzdtéren ellenben ezek-

nek az eszközöknek használata csak nélkülözhetőségük határáig van korlátozva.)

Mindezekből látható, hogy a helyes és igazságos jogban a jogalkotás elemei nem véletlenül, hanem *törvényszerűséggel* sorakoznak és pedig olyképen, hogy az első hely azé a jogi rendelkezése, a mire a társadalmi munkának, mint a lét legközvetlenebb föltételének, van multhatatlanul szüksége (*salus reipublicae supraema lex*; *salus reipublicae* alatt a társadalom igazi közérdekét értve). — Ezen túl helyet kap az a követelés, melyet az együttérzés támaszt; és pedig abban a mértékben kap helyet, a melyben azt az emberi érzelmek helyes minőségének főtebb meghatározott föltételei megszabják. — Ezek után következik mindaz, a mi a jogi szabályozás alá eső eset tényeinek, vagy valamely alapul elfogadott jogászai eredménynek merően logikai követelményeképen lép elének.

Ebből a sorrendből azt is láthatjuk, hogy a merően logikai elem, mely a kezdetleges jogokban praedomináló állást szokott elfoglalni (*uti lingua nuncupassit, ita jus esto*; *patria potestas est jus vitae ac necis*; a tulajdon korlátlan és kizárólagos uralom; a ki minő bajt okozott, ugyanilyennel lakoljon; *jus belli est infinitum* stb.), annál fogva, mert a szélesebb körben való társulás és e társulás föltételeinek ismerete hiányos volt, a kifejlett jogban az utolsó helyre kerül és csak annyiban érvényesül, a mennyiben azt a társadalmi közérdek és a helyes együttérzés megengedik.

A vizsgálat végső eredménye tehát így szól:

Igazságos az a jog, mely mindenkit abban részesít, mit a társadalom igaz érdeke követel, mit ilyennek hiányában vagy határain túl az általános emberi együttérzés helyes érzelmei megkívánnak és a mi mindezek kielégítése után a kiindulás pontját képezett eset vagy tétel helyes logikai követelményeképen jelentkezik.

Rimay János szerelmes versei.¹

(*Báró Radvánszky Béla* tt. május 2-ikán az I. osztályban tartott felolvasásának kivonata.)

A mily szerencse kísérte Rimay Jánost pályája kezdetén, írásai épp annyi viszontagságon mentek keresztül részben még életében, részben halála után.

Egy erdélyi útja alkalmával kéziratai a Tiszába estek és „azulta egytív nem szedhették őket“, 1629-ben pedig sztrégovai házáat ellenség (török?) dúlta fel és elpusztították közel 500 könyvét. Valószínű, hogy ekkor is pusztultak el kézirataiból és elvesztek oly könyvei is (Fejedelmek serkentő órája), a melyeket jegyzetekkel kísért.

Mind e pusztulásnál több kárt okozott az, hogy családja nem értette meg a tudós költőt, úgy hogy halála után Sztrégovai Madách Gáspár attól tartott, hogy egyszerre „mind testében, mind írásának ékességiben“ meghalt.

E kettős veszteségen segíthetett volna azzal, hogy ha ékes írásait kinyomatja. Erre a nagy dologra is elhatározta magát Madách Gáspár, mert ő még Rimay életében ismerte verseit és rokoni viszonyban lévén maradékival, remélhette, hogy mind összegyűjtheti munkáit. A kiadástól várta Rimay jó hírének terjedését, munkái megmentését a feledéstől, hogy bölcs írásinak szép és fontos magyarsága ékes például szolgáljon a kortársaknak, serkentse az utódokat és védje magyar nyelvünket a hanyatlástól.

Van is adatunk arra, hogy a kiadásban fáradozott, annak érdekében leveleket váltott; de a kiadás elmaradt.

Verseinek egy részét ismertük azon kiadásokból, a melyek istenes énekeit a Balassáéval együtt közölték; de a többi munkái csak a Radvánszky-codexből lettek ismeretesekké.

Természetes, hogy a Radvánszky- és a Sajó-Kazai-codexek seni tartalmazzák összes munkáit az említett szerencsétlenségek miatt; de a Radvánszky-codex írója szavaiból² sejthetjük, hogy ez volt a XVII. század legteljesebb codexe.

¹ Mutatvány szerzőnek *Rimay János munkái* című művéből, mely az Akadémia kiadásában rövid idő alatt meg fog jelenni.

² „Az ulta egybe nem szedhették őket csak ennyire is, az mint itt vannak.“

A codexek tartalma szerint Rimay munkáit prózaiakra és versekre oszthatjuk.

Próza munkái: 1. Előszó a Balassa verseihez, Sok becses adatot tartalmaz Balassa és Rimay barátságos viszonyára. Nyomtatásban nem maradt korunkra.

2. Ajánlólevél a tudománypártoló és költészettel is foglalkozó Darholez Kristófhhoz, melyből kitűnik, hogy Darholez a Balassa Bálint halálára írt gyászbeszédeket és emlékverseket összegyűjtötte és kinyomatta, Rimay pedig a gáncsolódók ellen megírta Balassa védelmét, összegyűjtötte az írók Balassát dicsérő nyilatkozatait és kinyomatta, megtoldva azt a Balassa Bálint életrajzával és apologiájával. Se a Darholez, se a Rimay munkájából nem ismerünk példányt; de a Rimay ajánlólevele becses irodalomtörténeti adatokat tartalmaz.

3. Egy töredék Balassa Bálintról.

4. Naplója a szőnyi békekötés tárgyalásáról, mely 1627 május 25—augusztus 1-re szolgáltat érdekes adatokat.

5. Orvosság a dögös pestis-halálban. Vallásos irányú mű, mely a megújuló pestisek ellen igaz vallásosságot ajánl, a mely mellett azonban nem kell megvetni az Úrtól rendelt orvosságokat.

6. Nagypénteki meditatio. Ószinte vallásos elmélkedések, jellemző, bombastikus stílusával.

7. *Az istenes és oktató énekek magyarázatja.* Töredék; 16. ének eszmemenetének és tartalmának foglalata.

8. A paráznaságról. Valláserkölesi czélzatú mű, mely a legkényesebb kérdéseket szabadon tárgyalja. Becses azért, mert tájékoztat írója nagy irodalmi ismereteiről és olvasottságáról.

Versei: 1. A Balassa testvérek hősi halálát dicsőítő versek, melynek egy része *eredeti* kéziratban maradt meg. Ennek egyetlen, nyomtatott példánya az Akadémia könyvtárában van, mely Rimay saját példánya volt.

2. *Vitézi énekei*, melyeknek számát a Radvánszky-codex nem bővíti.

3. *Oktató költeményei* között van több eddig ismeretlen.

4. Az *Istenes énekek* száma öttel szaporodik.

5. *Paraphrasisok.* 17 eddig ismeretlen költemény, Cato distichonjai alapján.

6. *Cato Distichonainak* verses fordítása négyes rimes sorokban. Ez az első magyar verses fordítása Catónak.

7. Végeztül — a mi a kiadásban első helyen áll — *Szerelmes versei*-ről emlékezett meg felolvasó.

A Radvánszky-codex feltalálása előtt általános volt az a vélemény, hogy Rimay csak vallásos és didactikus költeményeket írt. E nemű költeményeinek bűnbánó, vallásos és erkölcsös

irányzata és alaphangja nem is jogosíthatott arra senkit, hogy ő is játszott „szerelemnek édes versével“.

Most sajtó alatt levő verses munkáiból kitűnik azonban, hogy ő nem szemlélte és bámulta tétlenül Balassa hatalmas, eredeti tehetségét, hanem követte e téren is, mert azt tartotta, hogy nyelvünk a virágénekek által színben nyer, képekben gazdagodik, szépül és irodalmunk is ékesedik, a mint hogy az idegen népek irodalmának is épp a szerelmes versek legszebb ékességei.

Ily elvből kiindulva írja szerelmes verseit, a melyekből 27 darab maradt korunkra. Mivel mindezek eddig ismeretlenek voltak, mutatványul álljon itt két rövidebb verse:

11.

Ne gondold szerelmem kenýí indulatnak,
Hogy én két szemeim csak téged vigyáznak
És szű keservivel, sirással is áznak,
Ha késen és ritkán jelen lenni látnak.

Ábrázatod mert szép és erkölcsöd szeléd,
Minden játékokhoz alkóbb esztendeid:
Nékem azért hozzád szerelmem nem rövid,
Kit bennem naponként minden része többit.

Képe szemeidnek olálkodó törre, (így)
Nem szabadulhat ki én szívem belőle,
Ne légy hát elvadult lelkem te is tőle:
Sőt magadhoz jót vélj mindenkép felőle.

Ha peniglen véték s ártok szerelmemmel,
Nem tusakodhatom, meghidd, ez vétkemmel:
Vétenem ellened így mind holtomig kell;
Mert édes képedet nem felejthetem el.

Ez vétkemtől ugyan nem óhadd magadat,
Azért ez vétkemet szabadságában hadd,
En édes szép sólymom, te se légy hozzám vad,
Kezemnek két szárnyad simogatnia hadd.

Magad és szemeid oka szerelmednek,
Kikkel az ragyogó csillagok sem érnek,
Fészke egyedül vagy minden gyötrelmemnek,
Tőled is kell kérnem enyhítést teremnek.

Jövel hát szépségem, ugorjál előmben,
S lássad, nem vagyok-e sebhült szerelmemben,
Építs és újíts meg elbágyadt kedvemben,
Tartsad meg lelkemet, mely legyen keblemben.

Immár ezt most néked látó bizonyságul,
Mind magamnak tartlak téged nyájasságul:
Lelkemnek hát magad adjad orvosságul
S fájdalma azonnal mindenestül tágul.

Ezer napja legyen életed egy napja,
Jó szerencséd legyen te ügyednek apja:
Vig kedvedet penig kezivel az kapja,
Ki szerelmednek lett megketttetett rabja.

14.

Birja bár akárki nagy jószágú Lévát,
Becsüljék sok pénzre Erdélyben is Dévát:
Csak én ölelhessem karjaimmal Evát,
Kit lelkem s két szemem nagy kincse gyanánt lát.

Az ő fejér mellye merő alabástrom,
Szerelme elmémben oly forgó, mint malom:
Örlésének kinját mert elmémben vallom,
Méltán azért neki magamat ajánlom.

Éljen, de ne úgy, hogy verjen, kínozzon,
De hogy sok kinomnak könnyebbséget hozzon,
Kötözött voltomból már ki is oldozzon,
És szerelme után tágan is hordozzon.

Adjon szabadságot, hogy én szerethessem,
És szolgálatommal kedvit nevelhessem,
Engedje szép nyakát, hogy én ölelhessem,
S nyeltem mérge után mézit is nyelhessem.

Már e rövid versekből is kitűnik, hogy verselésében több fogyatkozás van. Nyelve is darabos, pedig ugyancsak rajong az ékes magyarságért.

Azonban hiba lenne verseit a mai kor szigorú kritikai elvei szerint megítélni, különösen azért, mert vannak adataink, hogy kortársai sokra becsülték, verseit szeretettel olvasták. Már életében többen lemásolták és eljutottak azok Rákóczi György udvarába is.

Hatása mindenesetre nagy volt; istenes énekei Balassa Bálint verseivel együtt a múlt század elejéig 36 kiadást értek.

A mai kor gyermeke is tanulhat belőle, élvezetet is találhat benne és örvendhet azon, hogy irodalomtörténetünk ezekkel gazdagodott.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály negyedik ülése.

1904 április 11-én.

KAUTZ GYULA helyettes osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Concha Győző, Csánki Dezső, Hegedűs Sándor, Vécsey Tamás, Zsilinszky Mihály r. tt. — Acsády Ignác, Ballagi Aladár, Ballagi Géza, Balogh Jenő, Békefi Remig, Borovszky Samu, Kováts Gyula, Nagy Gyula, Reiner János, Schönherr Gyula, Szendrei János, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv, Vargha Gyula l. tt. — *Más osztályokból*: Beöthy Zsolt, Fröhlich Izidor, Heinrich Gusztáv, Lengyel Béla r. tt. — Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Lehr Albert, Melich János l. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

87. KUNCZ JENŐ l. t. felolvassa „Az igazságos jog” című székfoglaló értekezését. — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

88. BALLAGI ALADÁR l. t. bemutatja „A Nyelvőr és a Nyelvtörténeti Szótár” című dolgozatát.

89. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére VÉCSEY TAMÁS r. és KUNCZ JENŐ l. tagokat kéri föl.

TIZENHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály negyedik ülése.

1904 április 18-án.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Kherndl Antal, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Lenhossék Mihály, Lipthay Sándor, Réthy Mór, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Thanoffer Lajos r. tt. — Franzenau Ágoston, Galgóczy Károly, Genersich Antal, Illosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Ónodi Adolf, Rados Gusztáv, Tangl Ferencz l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

90. KÖVESLIGETHY RADÓ l. t.: „A nagy földrengések energiája”.

91. KOCH ANTAL r. t.: „A rudó-bánya szent-andrási hegyvonulat geológiai viszonyai”.

92. LÖRENTHEY IMRE részéről: „Palacontologiai tanulmányok a harmadkori rákok köréből”, előterjeszti Koch Antal r. t.

93. BODON KÁROLY részéről: „Kóros emberi folyadékok molekulás concentratio-viszonyairól”, előterjeszti Tangl Ferencz l. t.

94. KONEK FRIGYES részéről: „A nitrogén-meghatározás egy módszeréről“, előterjeszti Lengyel Béla r. t.

95. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KOCH ANTAL r. és KÖVESLIGETHY RADÓ l. tagokat kéri föl.

TIZENHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Ötödik összes ülés.

1904 április 25-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérfataky László, Gyulai Pál, Hegedűs Sándor, Heinrich Gusztáv, Klein Gyula, König Gyula, Pauer Imre, Réthy Mór, Sziunyei József, Than Károly, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Badics Ferencz, Békefi Remig, Gálgóczy Károly, Karácsonyi János, Melich János, Nagy Gyula, Reiner János, Szendrey János, Szentkláray Jenő, Téglás Gábor, Tormay Béla, Tötössy Béla, Wertheimer Ede l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

96. SZENTKLÁRAY JENŐ l. t. emlékebeszédet tart Balassy Ferencz l. t. felett. — Az emlékebeszédok során fog megjelenni.

97. ELNÖK úr előadja, hogy a b. Wodianer-díjaknak a mai ülés napirendjére kitűzött átnyújtása, minthogy a jutalmat nyert néptanítók — Mathiász József és Marossán Kornél — a forgalmi akadályok miatt nem jelenhettek meg, ezúttal elmarad s a díjak posta útján fognak megküldetni; egyszersmind fölolvassa Mathiász úrnak sürgöny útján küldött köszönetét. — Tudomásul vették.

98. A főtítkár Mátyás Flórián r. és Staub Mórész l. tagok elhunytát jelenti be: „Szomorú izenetet kell átadnom a t. Akadémiának Mátyás Flórián bold. társunk, halála előtti napon, fölkerlte környezete egyik tagját, keresse majd föl az Akadémia főtítkárát s adná át neki végbúcsúját a M. Tud. Akadémia számára. Elbúcsúzott társunk egyike volt Akadémiánk legrégibb s utolsó leheletéig munkás tagjainak. 1858-ban választott lev. taggá s még 1900-ban is — ifjú lélekkel a roskatag testben — két érdekes fölolvastat tartott körünkben, sőt mi több, a jelen évben — 86 esztendő korában — fejezte be a Fontes Domestici V. kötetének sajtó alá rendezését és két új értekezését Akadémiánk számára. Munkái a magyar nyelvészet és a történeti forrás-kritika között oszlanak meg, mind a két téren, amott út-törő Nyelvtörténeti Szótárával, mely, fájdalom, töredék maradt; emitt pedig, főképp Anonymus korának meghatározásával, maradandó nevet biztosítva szerzőjüknek.“

„Még egy hasznos élet szorgalmas munkásságának bezáródásáról kell szomorú jelentést tennem. Staub Mórész lev. tag, hazánkban a növényi palaeontológiának ez idő szerint egyetlen képviselője, elemi iskolai tanítóból, szorgalmával és tudományszeretetével, főgymnasiun tanárrá, a M. Földtani Társulat főtítkárává, a magyar botanikusok szaktestületének alelnökévé s Akadémiánk tagjává küzdötte föl magát. Váratlan halála számos tudományos intézetünket ejtette szomorúságba. Ravatalánál, melyre letettük Akadémiánk koszorúját, Klein Gyula társunk búcsúzott el tőle az Akadémia s a Természettudományi Társulat nevében.“

„Indítványozom, t. Akadémia, fejezzük ki fájdalomunkat s megilletődésünket mai jegyzőkönyvünkben s hívjuk föl a II., illetőleg III. osztályt, hogy emlékebeszéd tartása iránt határozzanak.“ — Elfogadtatik.

99. Özv. Staub Mórliczné úrasszony köszönetet mond az Akadémiának a férje halálakor tanúsított részvétért. — Tudomásul vétetik.

100. THALLÓCZY LAJOS r. t., mint a cs. és kir. közös pénzügyminiszterium osztályfőnöke, megküldi az Akadémiának a közös pénzügyminiszterium és a bosnyák-hercegovinai országos kormány tisztviselői részéről volt főnökük, néhai Kállay Benjámin volt közös pénzügyminiszter úr emlékére veretett érmet. — Köszönettel vétetik.

101. Csáktornyan f. évi június 12-ikén Zrinyi Miklós-nak, a költő és hadvezérnek emlékszoobra fog lelepleztetni, mely ünnepélyre a szoborbizottság elnöke az Akadémiát meghívja. — Az Akadémia képviselőtára, Elnök úr indítványára, Wlassics Gyula ig. és r. tag kéri föl.

102. Az 1905-ben Algirban tartandó „nemzetközi orientalista congressus“ meghívója véleményadásra kiadatik az I. osztálynak.

103. A III. osztály ajánlja, hogy az 1905-ben Bécsben tartandó Nemzetközi botanikai congressuson az Akadémia magát egy tagja által képviseltesse. — Elfogadtatik.

104. A III. osztály ajánlja, hogy az 1904-ben Bernben tartandó Nemzetközi zoologiai congressuson az Akadémia képviselőtára ENTZ GEZA és HORVÁTH GEZA r. tagok kéressenek föl. — Elfogadtatik.

105. A III. osztály WITTMANN FERENCZ úr számára engedélyt kér, hogy, mint vendég, az osztály ülésén személyesen olvashasson föl. — Az engedély megadatik.

106. A gráci *Weltsprachen-Zentralverein* átirata egy „nemzetközi kisegítő nyelv érdekében“ kiadatik GOLDZIEHER IGNÁCZ r. tagnak, mint az Akadémia egyik képviselőjének az Akadémiák Szövetsége ez idei londoni gyűlésén.

107. A főtítkárral jelenti, hogy a Teleki-pályázaton feltételes díjat nyert színmű szerzője, Zsigány Árpád úr, szerzőségét igazolta neki a díj kiutalványoztatott. — Tudomásul szolgál.

108. A Könyvtár részére beküldött ajándékok, ú. m.: 1. A „South African Association for the Advancement of Science“-től: Report. 1903. — 2. Fehér Ipoly t. tagtól: A szt. Benedek-rend története. VIII. köt. — 3. Schlesinger Lajos l. tagtól: Differentialgleichungen. — 4. Dr. Temesváry Rezsőtől: Magyar gynaecologiai bibliographia és repertorium 1900-ig. — 5. Dr. Havass Rezsőtől: Az 1903. év földrajzi eseményei. — 6. Dr. Esterházy Sándortól: A bölcséleti jogtudomány kézikönyve. I. köt. — 7. Dr. Ágner Lajostól: Ferenczy Teréz emlékezete. — 8. Tarcasfalvi Pálffy Aladártól: Etéd község története. — 9. Dr. Pintér Jenőtől: A Magyar Tudományos Akadémia és geographiai irodalmunk Hunfalvy János föléptéig. — 10. Id. Görgey Istvántól: a Görgey-nemzetség története. — Köszönettel vétetnek.

109. Olvastatik az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke, ú. m.: Akadémiai Értesítő. 172. füz. (1904: 4. sz.). — Matematikai és Természettudományi Értesítő. XXII. kötet. 1. füz. — Tudomásul vétetik.

110. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére SZENTKLÁRAY JENŐ és WERTHEIMER EDE l. tagokat kéri föl.

TIZENNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály ötödik ülése.

1904 május 2-án.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklése alatt jelen voltak az illető osztályból: Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József

r. tt. — Badics Ferencz, Bánóczi József, Gyomlay Gyula, Haraszi Gyula, Hegedűs István, Katona Lajos, Kúnos Ignác, Melich János, Némethy Géza, Petz Gedeon, Riedl Frigyes l. tt. — *Más osztályokból*: b. Radvánszky Béla t. t. — Csánki Dezső, Pauer Imre, Szily Kálmán r. tt. — Nagy Gyula, Szendrei János l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

111. HARASZI GYULA l. t. felolvassa „A renaissancekori francia szinköltészet és a színszerűség“ című székfoglaló értekezését. — Bírálata adatik.

111. B. RADVÁNSZKY BÉLA t. t. „Rimay János szerelmi énekei“-ről értekezik

113. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére PECZ VILMOS r. és RIEDL FRIGYES l. tagokat kéri föl.

TIZENKILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Rendkívüli e l e g y e s ü l é s .

1904 május 6-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Vámbéry Armin ig. és t. tag, — Beöthy Zsolt, Than Károly ig. és r. tagok. — Forster Gyula t. t. — Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Goldziher Ignác, Högyes Endre, Kautz Gyula, Körösy József, Lengyel Béla, P. Thewrewk Emil, Vécsey Tamás r. tagok. — Acsády Ignác, Borovszky Samu, Endrődy Sándor, Gaál Jenő, Genersich Antal, Hegedűs István, Hoór Mór, Katona Lajos, Szinnyi József, Tötössy Béla, Vargha Gyula l. tagok. — Jegyző: Szily Kálmán főtktár.

I. Elnök úr az ülést következő szavakkal nyitja meg: T. Akadémia! Szomorú esemény az, mely arra készítetett, hogy az Akadémia tagjait ez ülésre egybehívjam.

Abban az élet és halál közötti harcban, melynek kimenetelét a mult napokban remény és félelem között ingadozó érdeklődéssel követtük, a kérlelhetetlen halál lett a győztes.

Jókai Mór, a nagy költő, nemzetünk kegyeltje, ki még egy nappal ezelőtt nagy conceptiókról álmódott, örök álmra hunyta be szemét.

Vele sirba száll az ő lángoló szive, mely Petőfi szívének lüktetésével együtt kezdett dobogni és dobogott mindvégig a hazáért és a szabadságért; vele sirba száll az ő nagy képzelőtehetsége, mely érdekes alakok ezreivel népesítette be irodalmunkat, s a mely még abban a szomorú időben is, midőn nemzetünk csak ez irodalmában élt, vigasztalásként a dicsőbb multnak, a reményteljesebb jövőnek képét varázsolta szemei elé.

Vele sirba száll az ő tollát finoman vezető keze, melylyel a magyar ember izlése szerint úgy tudott írni, mint előtte senki más. Az iskola megtanította, ő megszerettette az olvasást.

Értjük, miért gyászolja halálát ma egész nemzetünk, s ebben a gyászban nagy a mi részünk is. Még nagyobb, mint másoké, mert Jókai Mór, kit Akadémiánk 1858-ban választott levelező, később rendes, majd tiszteleti és igazgatósági tagjává. közel egy félszázadon át ez Akadémia kötelékében fejtette ki gazdag irodalmi munkásságát.

Gyászunknak adjunk méltó kifejezést.

Indítványozom: 1. Fejezzük ki mely fájdalomunkat Jókai Mór halála felett e mai ülés jegyzőkönyvében.

2. Határozzuk el, hogy felette ünnepélyes közülése tartassék emlékbeszéd.

3. Tegyük indítványt a közgyűlésnek, melyben arczképének képcsarnokunkban elhelyezését kérjük.

4. Helyezzünk koszorút a ravatalra.

5. A hétfőn, folyó hó 9-ikén d. u. 3 óraker a múzeum oszlopcsarnokában tartandó gyászszertartáson vegyünk testületileg részt s kérjük fel Beöthy Zsolt tisztelt társunkat, hogy ott nevünkben és általában az irodalmi intézetek nevében intézzen búcsúbeszédet a nagy halotthoz.

6. A temetés napján az Akadémia ülést ne tartson.

Mindezen indítványok általános helyesléssel elfogadtatnak.

II. A főtítkár felolvassa a lemergi Ossolinski-intézet sürgönyét, mely fordításban így hangzik: „Magyar Tudományos Akadémiának Budapest. Az egész magyar nemzettel együtt gyászolva a nagy veszteséget, mely Jókai Mór halálával hazáját s a magyar irodalmat érte, mély részvétünket fejezzük ki. Herezeg Lubomirski András curator, dr. Malecki Antal vicecurator, dr. Kentrzenski igazgató, Betza László titkár.” — Köszönettel vétetik.

III. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére BEÖTHY ZSOLT ig. és CONCHA GYÖZÖ r. tagokat kéri föl.

LXIV. NAGYGYÜLÉS.

Első nap.

1904 május 11-én.

BÁRÓ EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnökle alatt jelen voltak: Forster Gyula t. t. — Csánki Dezső, Fejérfataky László, Földes Béla, Fraknói Vilmos, Gyulai Pál, Kautz Gyula, Körösy József, Krenner József, Lengyel Béla, Pauer Imre, Thaly Kálmán, Vécsey Tamás r. tt. — Asbóth János, Borovszky Samu, Hegedűs István, Hoór Mór, Karácsonyi János, Kövesligethy Radó, Kürschák József, Nagy Gyula, Rados Gusztáv, Reiner János, Schönherr Gyula, Szádeczky Gyula, Szendrei János, Tagányi Károly, Thirring Gusztáv, Thury József, Tötössy Béla l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

1. Bemutattatik a május 15-ikén tartandó ünnepies közülés programja, mely következőképen állapított meg:

a) Elnöki megnyitó, báró EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnöktől;

b) Emlékezés Deák Ferenczre, GYULAI PÁL r. tagtól;

c) Deák Ferencz mint büntetőjogász, BALOGH JENŐ l. tagtól;

d) Deák Ferencz és a M. Tud. Akadémia, SZILY KÁLMÁN főtítkártól.

2. Olvassatik a III. osztály jelentése, mely szerint az akadémiai nagyjutalomra az 1897—1903. évkörben megjelent matematikai munkák között KÖNIG GYULA: „Az algebrai mennyiségek általános elméletének alapvonalai”, a Marczibányi-mellékjutalomra pedig RÉTHY MÓR: „Súlyos folyadéksugarak” című munkája találtatott legérdemesebbnek. — A nagygyűlés a nagyjutalmat König Gyulának, a Marczibányi-mellékjutalmat pedig Réthy Mórnak odaitéli.

3. Olvassatik az I. osztály jelentése, mely szerint az 1903. évi Sámuel-díjra VARGA IGNÁCZ: „A Felső-örvidék népe és nyelve” című munkáját ajánlja. — Elfogadtatik.

4. Olvassatik az I. osztály jelentése a Nádasy-pályázatról, melyben a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

5. Olvastatik az I. osztály jelentése a Lévay-pályázatról, melyben a jutalom ki nem adását javasolja s egyszersmind ajánlja, hogy az 1902. évi kamatok felhasználásával újra tűzessék ki, 1907 szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

6. Az I. osztály jelenti, hogy a Teleki-jutalomért 1904-ben szomorújátékok pályáznak, 1904 szeptember 30. határidővel. — Tudomásul szolgál.

7. Az I. osztály jelenti, hogy a Kóczán-jutalomért 1904-ben Albert és I. Ulászló korabeli színművek pályáznak, 1905 május 31. határidővel. — Tudomásul szolgál.

8. Az I. osztály jelenti, hogy a Farkas-Raskó-alapból hazafias költeményre pályázat hirdetendő, 1904 szeptember 30. határidővel. — Tudomásul szolgál.

9. Az I. osztály javasolja, hogy a Lukács Krisztina-alapítvány 1904-iki kamataiból „Etimologiai szótár tervezetere“ hirdettesék pályázat 1905 szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

10. Az I. osztály javasolja, hogy a Vigyázó-alapítványból pályázat hirdettesék „A magyar regény a XIX. század második felében“, 1906 szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

11. Olvastatik a II. osztály jelentése a Bezerédj-pályázatról, melyben a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik s a pályázat újra kítűzetik, 1906 szeptember 30. határidővel.

12. Olvastatik a II. osztály jelentése a Dóra-pályázatról, mely szerint a III. és V. számú pályamű között a jutalom megosztását ajánlja. — A javaslat elfogadtatott; az Akadémia egyszersmind elhatározza, hogy ezentúl a jutalmak csak egészen kivételes esetekben lesznek megoszthatók. A felbontott jeligés levelekből MAKAI ERNŐ és dr. PAP DEZSŐ nevei tűntek elő.

13. Olvastatik a II. osztály jelentése a Lukács Krisztina-pályázatról, melyben a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

14. Olvastatik a II. osztály jelentése az Ullmann-pályázatról, melyben javasolja, hogy a jutalom az I. sz. pályaműnek adassék ki. — A javaslat elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből HELLER FARKAS neve tűnt elő.

15. A II. osztály javasolja, hogy a Flór-alapítvány 1904/5. évi kamatai a BUBICS ZSIGMOND t. tagtól sajtó alá készített Eszterházy Pál-féle „Mars Hungaricus“ kiadására fordíttassanak. — Elfogadtatik.

16. A II. osztály jelenti, hogy a két Gorove-pályázat és a Bükk-pályázat meddő maradt. — Tudomásul szolgál.

17. A II. osztály jelenti, hogy a Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom sora 1905-ben a philosophiai tudományokra kerül s a jelentkezés határidejéül 1905 január 30. tűzendő ki. — Tudomásul szolgál.

18. A II. osztály javasolja, hogy a Bükk-alapítványból újra nyílt pályázat hirdettesék „A török uralkodás történetére hazánkban“, 1905 december 31. határnappal. — Elfogadtatik.

19. A II. osztály javasolja, hogy a Gorove-jutalomra „II-ik Ulászló király udvartartása“ című pályakérdés tűzessék ki, 1907 szeptember 30. határnappal. — Elfogadtatik.

20. A II. osztály javasolja, hogy a Lévay-jutalomra „Az I. Lipót-féle abszolutismus politikája“ című pályakérdés tűzessék ki, 1908 szeptember 30. határnappal. — Elfogadtatik.

21. A II. osztály javasolja, hogy a Péczely-jutalomra „Magyarország diplomatiái összeköttetése Velenczével“ című pályakérdés tűzessék ki, 1906 december 31. határnappal. — Elfogadtatik.

22. A II. osztály jelenti, hogy a Szilágyi-alapítvány kamatai az 1894—1903. évi időközben megjelent magyar történelmi munkák utólagos jutalmazására fordítandók, s a jelentkezés határidejéül 1904 szeptember 30. tűzendő ki. — Tudomásul szolgál.

23. A II. osztály javasolja, hogy a Vitéz-jutalomra „Az állandó magyar hadsereg felállításának története” tűzessék ki. 1907 szeptember 30. határnappal. — Elfogadtatik.

24. A II. osztály javasolja, hogy a Sztrokay-jutalomra újra „A közigazgatás tudományának haladása” című pályakérdés tűzessék ki, 1906 szeptember 30. határnappal. — Elfogadtatik.

25. A II. osztály javasolja, hogy az I. Magy. Alt. Biztosító-Társaság jutalmára „A válságok elmélete” című pályakérdés tűzessék ki, 1905 szeptember 30. határnappal. — Elfogadtatik.

26. A II. osztály javasolja, hogy a M. Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományára „A nemzetközi fizetési mérleg elmélete” című pályakérdés tűzessék ki, 1905 szeptember 30. határidővel. — Elfogadtatik.

27. Olvassatik a III. osztály jelentése a Tomory-pályázatról, mely szerint a jutalom ki nem adását javasolja. — Elfogadtatik.

28. Olvassatik a III. osztály jelentése a Vitéz-pályázatról, mely szerint a jutalom a beérkezett pályamunkának kiadandó. — A javaslat elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből BERNÁTSKY JENŐ neve tűnt elő.

29. Olvassatik a III. osztály jelentése a Rózsay-pályázatról, mely szerint javasolja, hogy HALAVÁTS GYULA-nak megbízás adassék „Budapest altalaja földtani viszonyai”-nak megírására, határnapul 1906 februárius 28-ika tűzve ki. — Elfogadtatik.

30. A főtitkár jelenti, hogy a budapesti és kolozsvári egyetemek bölcsészeti dékánai az egyetemi hallgatók részére kitűzött nyelvészeti jutalmat KERTÉSZ MANÓ IV. éves és BÖSZÖRMÉNYI GEZA III. éves bölcsészethallgatóknak ajánlják kiadatni.

31. Ugyanő jelenti, hogy ugyanazon egyetemek bölcsészeti dékánai a történettudományi jutalmat SZABÓ DEZSŐ IV. éves és TÁRCZAY KÁROLY III. éves bölcsészethallgatóknak ajánlják kiadatni. — Elfogadtatik.

32. Az osztályok kérik, hogy a tavalyi nagygyűlésen kitűzött s még le nem járt jutalomtételek újra hirdettessenek. — Meg fog történni.

33. Elnök úr a jutalmat nem nyert jeligés levelek elégetésére THIRING GUSZTÁV és TÓTÓSSY BÉLA I. tagokat kéri föl, kik is még az ülés folyamán jelentették, hogy megbízásukban eljárak.

34. A főtitkár jelenti, hogy a tegnapi nagygyűlési osztályértekezleteken az I. osztály HEINRICH GUSZTÁV, a II. osztály THALY KÁLMÁN, a III. osztály THAN KÁROLY r. tagokat választotta osztályelnökké. — Tudomásul vétetik.

35. THALY KÁLMÁN osztályelnök, minthogy a tegnapi osztályértekezleten nem volt jelen, megragadja ez első alkalmat, hogy az osztálynak köszönetét nyilváníthassa megtisztelő bizalmáért s magát az Elnök úr és az Akadémia tagjainak szíves jóindulatába ajánlhassa, mit is a nagygyűlés éljenzéssel vesz tudomásul.

36. Az I. osztály ajánlatára megválasztatnak:

a) A nyelvtudományi bizottság tagjaiul: az eddigiek (l. Almanach 1904) és Thury József I. t. — b) Az irodalomtörténeti bizottság tagjaiul: az eddigiek (l. uo.) és b. Radvánszky Béla t. tag. — c) A classica-philologiai bizottságba: az eddigiek (l. uo.) — d) A könyvkiadó-bizottság tagjaiul: Beöthy Zsolt r. és Riedl Frigyes I. tagok. —

e) A szótári bizottság tagjaiul: Beöthy Zsolt r., Gyulai Pál r., Joannovics György t., Lehr Albert l., Négyesy László l., Petz Gedeon l., Simonyi Zsigmond r., Szász Károly r., Szilády Áron r., Szinnyei József r., P. Thewrewk Emil r., Zolnai Gyula l. tagok.

37. A II. osztály ajánlatára megválasztatnak:

a) A történettudományi bizottság tagjaiul: az eddigiek (l. Almanach 1904) és Szentkláray Jenő l. t. — b) Az archaeologiai bizottság tagjaiul: az eddigiek (l. uo.), Szentkláray Jenő l. t. kivételével. — c) A nemzetgazdasági bizottság tagjaiul: az eddigiek (l. uo.) — d) A könyvkiadó-bizottság tagjaiul: Kautz Gyula r. és Földes Béla r. tagok. — e) A szótári bizottság tagjaiul: Alexander Bernát, Ballagi Aladár, Kováts Gyula, Tagányi Károly l. tagok.

38. A III. osztály ajánlatára megválasztatnak:

a) A matematikai és természettudományi bizottság tagjaiul: az eddigiek (l. Almanach 1904) és Thanhoffer Lajos r. t. — b) A könyvkiadó-bizottság tagjaiul: Wartha Vince r. t. — c) A szótári bizottság tagjaiul: Entz Géza r., Illosvay Lajos l., König Gyula r., Szily Kálmán r. tagok.

39. Olvastatnak az osztályok tagajánlásai:

Az I. osztály részéről:

Levelező tagnak ajánltatik a B) alosztályba:

Ferecny Zoltán 24 szavazattal 7 ellen.

A II. osztály részéről:

Tiszteleti tagnak ajánltatik:

Berzeviczy Albert 38 szavazattal 5 ellen.

Rendes tagnak az A) alosztályba:

Gr. Andrásy Gyula l. t. 34 „ 9 „

Rendes tagnak a B) alosztályba:

Ballagi Aladár l. t. 33 „ 9 „

Karácsonyi János l. t. 34 „ 10 „

Külső tagnak:

Pierantoni Ágost 27 „ 8 „

A III. osztály részéről:

Levelező tagnak a B) alosztályba:

Hollós László. 25 szavazattal 6 ellen.

Zimányi Károly 22 „ 5 „

Külső tagnak:

Sir William Ramsay 31 „ 0 „

40. A május 6-ikán tartott elegyes ülés ajánlja néh. JÓKAI MÓR ig. és t. tag arczképének a Képes-Teremben leendő felfüggesztését. — A szavazást Elnök úr a május 13-ikán tartandó nagygyűlés napirendjére tűzi ki.

41. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére FORSTER GYULA t. és ASBÓTH JÁNOS l. tagokat kéri föl.

II. IGAZGATÓSÁGI ÜLÉS.

1904 május 12-én.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen vannak: gr. Apponyi Sándor, Beöthy Zsolt, gr. Csáky Albin, Fraknói Vilmos, Gyulai Pál, Kautz Gyula, gr. Széchenyi Béla, gr. Teleki Géza ig. tagok. — Jegyző: Szily Kálmán főtthkár.

10. Elnök úr bejelenti Jókai Mór ig. és t. tag halálát, s megismertetvén a május 6-ikán tartott rendkívüli elegyes ülésnek e haláleset alkalmából hozott határozatait, indítványozza, hogy az Igazgató-Tanács is fejezze ki mély fájdalomát a mai ülés jegyzőkönyvében. — Közhelyesléssel elfogadtatik.

11. A főtthkár bemutatja a május 13-ikán tartandó elegyes ülés és a május 15-ikén tartandó ünnepélyes közülés programját. — Tudomásul szolgál.

12. A főtthkár jelentése az Akadémia 1903. évi munkásságáról tudomásul vétetik.

13. A pénztár és számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelenti, hogy az 1903. évi számadásokat pontosan vezetetteknek, egyes tételeit az intézet könyveivel s az ott levő iratokkal teljesen megegyezőknek, a pénztárban elhelyezett értékpapirokat pedig a legnagyobb rendben találta. — Az Igazgató-Tanács e jelentést örömmel tudomásul veszi; a Földhitelintézetnek őszinte köszönetét fejezi ki; az 1903. évi számadásokra nézve a fölmentést a jelen jegyzőkönyv kivonatában kiadni határozza és Mészáros Ferencz földhitelintézeti könyvvivő úrnak fáradozásaiért, köszönetének kifejezése mellett, százhusz arany tiszteletdíjat utalványoz.

14. Olvassatik WLASSICS GYULA ig. tag jelentése a) Fejérpataky Kálmán ügyész, b) Becske Bálint széphalmi számadásairól. — Köszönettel tudomásul vétetik s mind a két számadásra nézve a fölmentvény megadtatik.

15. A Széchenyi-múzeum bebútorozása tárgyában javaslatételre kiküldött bizottság jelenti, hogy a palota I. emeletén levő s a Ferencz József térre néző lakásrész átigazítása s bebútorozása, a bemutatott részletes költségvetés szerint, 5800 koronába kerülne s egy szerszám ajánlja ez összeg megszavazását s a munkálatok megkezdésének elrendelését, hogy a múzeum jelen év őszén megnyitható legyen. — Elfogadtatik.

16. Az Akadémia építészje jelenti, hogy a bérház III. és IV. emeletének lakásokká átigazítása be van fejezve. — Tudomásul vétetik s ezzel kapcsolatban határoztatik, hogy a bérház átalakításának és a Széchenyi-múzeum bebútorozásának költségei az 1904. évi költségvetésben nem találván fedezetet, a palota és bérház számlája az alaptőkétől vegyen fel 45.000 korona kölcsönt. E kölcsön kamataira és törlesztésére, 1905-től kezdődőleg, minden évben 3000 korona állítassék be az Akadémia költségvetésébe mindaddig, míg a 45.000 kor. kölcsön törlesztve lesz, a mi körülbelül 1928-ban fog bekövetkezni.

17. A főtthkár jelenti, hogy értesülvén néh. Torma Károly r. t. kézirati hagyatékának és levelezésének hollétéről, valamint arról is, hogy a mostani tulajdonos (Butculescu úr Bukarestben) azokat eladni szándékozik, fölkérte Téglás Gábor l. t. urat, utaznék le Bukarestbe, tekintené meg a kéziratokat és sürgősen tenne jelentést, vajjon megvegye-e az Akadémia a kéziratokat s mily árt ígérhetne érte. Téglás

I. t. úr jelentése alapján Elnök úr beleegyezett abba, hogy az ügy sürgösségénél fogva s az Igazgató-Tanács utólagos jóváhagyása reményében, a kéziratok kétezer korona áron vétessenek meg az Akadémia kézirattára számára. A vétel megtörtént s a kéziratok már át is adatnak a kézirattárnak. — Az Igazgató-Tanács az Elnök úr sikeres intézkedését helyeslőleg tudomásul veszi s köszönete kijelentésével jóváhagyja.

18. Néh. Landau Horácz örökösei kétezer korona adománnyal járultak az Akadémia alaptőkéjéhez. — Hazafias köszönettel vétetik.

19. Özv. Vojnics Tivadarné szóbeli végrendeletében húszezer koronát hagyományozott az Akadémiának. — Az Akadémia képviselővel a hagyatéki tárgyaláson az ügyész bizatik meg.

20. Az ügyészi jelentés tudomásul vétele s a záradékában foglalt javaslatok elfogadása után, az ügyész fölhatalmaztatik, hogy Feridun bey örököseivel az egyezséget a következő pontozatok szerint megköthesse:

I. Az örökösök átengedik a Magyar Tud. Akadémiának azon 214.439 korona 85 fillér összeget, a mely a Magyar Földhitelintézet folyó számláján Feridun beynek halála napján javára volt írva, annak 1903. évi október 4-től lejárt és lejárandó, folyó és folyandó kamataival és szelvényeivel.

II. A fenti első pontban meghatározott átengedés ellenében a Magyar Tud. Akadémia kijelenti, hogy a Feridun bey hagyatékára vonatkozó összes jogai tekintetében teljesen ki van elégitve és lemond arról, hogy ezen hagyaték többletére vonatkozólag bármi néven nevezendő igényt támaszthasson.

III. Az örökösök magukra vállalják a hagyaték rendezésére vonatkozó összes költségek, illetékek és tiszteletdíjak kifizetését, beleértve kisbári Kiss Ferencz ügyvéd úrnak esetleges díjait is, a melyek jogosultságára nézve az örökösök kifogásaiknak megtételét maguknak fentartják.

A jelen okmánynyal kapcsolatos összes költségeket, úgyszintén a Görgey közjegyző úr által felvett leltár költségeit a Magyar Tud. Akadémia fogja viselni.

IV. A Magy. Tud. Akadémia ezennel meghatalmazza az örökhagyó összes végrendeleti végrehajtóit, jelesen Gautier közjegyző urat arra, hogy az összes hagyatéki cselekvő vagyont az örökösök kezeibe kifizessék, a M. Földhitelintézetnél elhelyezett tőkék és értékek kivételével, a melyek a fenti I. pont értelmében átengedettek. Viszont az örökösök kijelentik, hogy beleegyeznek abba, hogy a budapesti illetékes kir. járásbíróság felhatalmazza a M. Földhitelintézetet, hogy a fenti I. pontban meghatározott összeget a M. Tud. Akadémiának, mint hagyományosnak kiadhassa, egyszersmind beleegyezik abba is, hogy a M. Tud. Akadémia az 1902 május 25-ikén kelt fiókvégrendelet 5-ik pontjában említett 3200 korona évi kamatot a török-magyar irodalmi tanulmányokra és művekre, már mostantól kezdve, felhasználhassa, a többi kamatokat pedig mindaddig tőkésítse, a míg annak idejét elérkezettnek látja, hogy az örökhagyó végrendeleti intézkedéseit megfelelő módon végrehajthatja.

21. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére gr. CsÁKY ALBIN és gr. TELEKI GÉZA ig. tagokat kéri föl.

NAGYGYŰLÉSI ELEGYES ÜLÉS.

1904 május 13-án.

GYULAI PÁL ig. és t. tag korelnöksége alatt jelen voltak: gr. Teleki Géza ig. t. — Forster Gyula, Konkoly T. Miklós, b. Nyáry Jenő, b. Radvánszky Béla t. tt. — Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, Fejérpataky László, Fraknói Vilmos, Goldziher Ignác, Hegedűs Sándor, Heinrich Gusztáv, Horváth Géza, Kautz Gyula, Károlyi Árpád, Krenner József, Lengyel Béla, Lévy József, Pauer Imre, Réthy Mór, Szinnyei József, Thallóczy Lajos, Thaly Kálmán, P. Thewrewk Emil, Vécsey Tamás, Wlassics Gyula r. tt. — Balogh Jenő, Borovszky Samu, Kuncz Jenő, Myskovszky Viktor, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Reiner János, Thirring Gusztáv l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

1. Az elnöklő ig. tag előadja, hogy az elegyes ülés egyetlen tárgya az Akadémia elnökének és másodelnökének az Alapszabályok 41. és 43. §-a értelmében három esztendőre való megválasztása. Fölhívja a jelenlevő igazgató, tiszteleti és rendes tagokat titkos szavazatuknak írásban beadására.

2. ELŐSZÖR is az elnökre történvén a szavazás, a beadott és megszámlált szavazatok eredménye a következő lett:

28 szavazatból esett

Br. Eötvös Loránd r. tagra 28.

E szerint br. EÖTVÖS LORÁND r. t. az Akadémia elnökévé három esztendőre egyértelműséggel megválasztván, a választás kihirdettetett.

3. Ezután a másodelnökre történvén a szavazás, a beadott és megszámlált szavazatok eredménye a következő lett:

28 szavazatból esett

Kautz Gyula r. tagra	25
König Gyula r. tagra	1
Láng Lajos r. tagra	1
Thaly Kálmán r. tagra	1.

E szerint KAUTZ GYULA r. t. az Akadémia másodelnökévé három esztendőre megválasztván, a választás kihirdettetett.

4. KAUTZ GYULA megválasztott másodelnök mely köszönetét fejezi ki a megtisztelő bizalomért, mit is az ülés lelkes éljenzéssel viszonzoz.

5. E választások az Alapszabályok 41. és 43. §-a értelmében Ő cs. és apost. kir. Felsege megerősítése alá bocsátandók.

6. A jegyzőkönyv hitelesítésére gr. TELEKI GÉZA ig. és CONCHA GYÖZŐ r. tagok kéretnek föl.

LXIV. NAGYGYŰLÉS.

Második nap.

1904 május 13-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: gr. Teleki Géza ig. t. — Forster Gyula, Konkoly T. Miklós, b. Nyáry Jenő, b. Radvánszky Béla t. tt. — Bartal Antal, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, Fejérpataky László,

Földes Béla, Fraknói Vilmos, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, Hampel József, Hegedűs Sándor, Heinrich Gusztáv, Horváth Géza, Högyes Endre, Kautz Gyula, Károlyi Árpád, Klein Gyula, Klug Nándor, Koch Antal, König Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Lévay József, Pauer Imre, Réthy Mór, Szinnyi József, Thallóczy Lajos, Thaly Kálmán, P. Thewrewk Emil, Vécsey Tamás, Wlassics Gyula r. tt. — Balogh Jenő, Borovszky Samu, Franzenau Ágoston, Hegedűs István, Kuncz Jenő, Myskovszky Viktor, Nagy Gyula, Óváry Lipót, Reiner János, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

1. Elnök úr az imént tartott elegyes ülésen személyét ért kitüntető bizodalomért mély köszönetét fejezi ki, mit is a nagygyűlés lelkes éljenzéssel viszonzoz.

2. Olvastatik a május 6-ikán tartott rendkívüli elegyes ülés indítványa néh. Jókai Mór ig. és r. t. arczképének a Képes-teremben leendő fölfüggesztése tárgyában. — Az indítvány titkos szavazással (34 szóval 1 ellen) elfogadtatik.

3. Elnök úr fölhívja a tiszteleti és rendes tagokat az Alapszabályok értelmében két tag választására az Igazgató-Tanácsba.

Harminczöt szavazat adatott be s ebből esett

Gr. Kuun Géza t. tagra	32
Forster Gyula t. tagra	28
Thaly Kálmán r. tagra	5
Hegedűs Sándor r. tagra	1
Pauer Imre r. tagra	1.

E szerint az Igazgató-Tanácsba gr. KUUN GÉZA és FORSTER GYULA tisztt. tagok választattak meg.

4. FORSTER GYULA ig. és t. tag a személyét ért kitüntető bizodalomért mély köszönetét fejezi ki, mit is a nagygyűlés éljenzéssel vesz tudomásul.

5. A tagválasztásoknál követendő sorrend sorshúzás útján megállapítatván, golyózás útján megválasztattak:

A II. osztályba:

Tiszteleti tagnak:

Berzeviczy Albert. 35 szavazattal 3 ellen.

Rendes tagnak az A) alosztályba:

Gr. Andrássy Gyula l. t. 33 „ 3 „

Rendes tagoknak a B) alosztályba:

Karácsonyi János l. t. 32 „ 4 „

Ballagi Aladár l. t. 29 „ 8 „

Külső tagnak:

Pierantoni Ágost 23 „ 3 „

A III. osztályba:

Levelező tagoknak a B) alosztályba:

Hollós László. 36 szavazattal 2 ellen.

Zimányi Károly. 31 „ 4 „

Külső tagnak:

Sir William Ramsay 30 „ 3 „

6. A választások eredménye kihirdettetvén, elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére báró NYÁRY JENŐ és KONKOLY THEGE MIKLÓS t. tagokat kéri föl.

HUSZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály ötödik ülése.

1904 május 16-án.

KONKOLY T. MIKLÓS t. t. elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: báró Eötvös Loránd, Högyes Endre, Klein Gyula, Klug Nándor, Krenner József, Lengyel Béla, Lenhossék Mihály, Réthy Mór, Schuller Alajos r. tt. — Hoór Mór, Jendrassik Ernő, Kalecsinszky Sándor, Kürschák József, Mágócsy-Dietz Sándor, Ónodi Adolf, Rados Gusztáv, Tangl Ferencz, Tötössy Béla, Winkler Lajos l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

114. WITTMANN FERENCZ, mint vendég: „Gyors lefolyású áramjelenségek vizsgálata“.

115. MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR l. t.: „A kenderrel végzett tenyésztési kísérlet“.

116. JENDRASSIK ERNŐ l. t.: „További adatok a járás élettanához“.

117. KÁROLY IRÉN részéről: „A Hertz-hullámok áthaladása elektrolyten“, előterjeszti Hoór Mór l. t.

118. GUSZMANN JÓZSEF részéről: „Kísérletek bőrreszek implantációjával“, előterjeszti Lenhossék Mihály r. t.

119. TANGL FERENCZ ÉS FARKAS KÁLMÁN: „A fejlődés munkája a pisztráng petéjében“.

120. DETRE LÁSZLÓ ÉS SELLEI JÓZSEF részéről: „A sublimát véroldó hatásáról“, előterjeszti Tangl Ferencz l. t.

121. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR ÉS JENDRASSIK ERNŐ l. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

I.

Jelentés az 1904. évi nagyjutalomról és a Marczibányi-mellékjutalomról.

E jutalmak ügyében kiküldött bizottság, mely Fröhlich Izidor r. tag elnöklete alatt Lipthay Sándor r. tagból, Kövesligethy Radó, Kürschák József és Rados Gusztáv l. tagokból állott, a lefolyt utolsó hét évben magyar nyelven megjelent matematikai könyveket és értékezéseket — a bizottsági tagok műveinek kizárásával — gondosan átvizsgálván, abban a kellemes helyzetben van, hogy a nagyjutalomra a tekintetbe jövő munkák közül kiemelkedő oly nagyszabású alkotást ajánlhat, melyet nemcsak a hazai, hanem a külföldi szakkritika is ritka lelkesedéssel fogadott. Ez KÖNIG GYULA könyve: *Az algebrai mennyiségek általános elméletének alapvonalai* (Budapest, kiadja a M. Tud. Akadémia, 1903, XII + 599 lap). Akár a benne található eredeti eszmék gazdagságát és mélységét tekintsük, akár az itt legelőször kifejtett módszerek termékenységét, új eredményeinek fontosságát és nagy tömegét, tárgyának szigorú és e mellett szellemes kifejtését,

előadásának világosságát és eleganciáját nézzük: mindenképen arról győződünk meg, hogy az utolsó években még a nemzetközi irodalomban is aligha jelent meg munka, mely a matematika egyik fontos disciplinájára nézve oly önálló felfogással foglalná rendszerbe a multnak minden alapvető alkotását és egyszersmind gazdag eredeti tartalmával a jövő fejlődés számára oly nagy reményekre jogosító alapot nyújtana.

Mindjárt az első fejezetben a *holoid* és *orthoid tartományok* finom fogalomalkotásaival találkozunk. König a számelmélet, algebra, függvénytan és geometria számos tárgyalásában ismétlődő gondolatmenetnek mintegy logikai tartalmát abstrahálván, a holoid és orthoid tartományokkal oly fogalomkört teremtett, mely egyrészt számot vet azzal a követeléssel, hogy a tudományban az ismétléseket lehetőleg kerüljük, másrészt pedig az algebra és a geometria közötti ellentét megszüntetésével e két tudományágat magasabb egységbe foglalja és ily módon egységes fejlesztésükre új és messzeterjedő kilátást nyújt. Nem kevésbé érdekes és alkalmazásai tekintetében messzeható segéd-eszköznek bizonyult a resultans fogalmának azon szerencsés általánosítása, melyet König fedezett fel és *resolvens formának* nevezett. E fogalomalkotás nemcsak az eliminatio-elméletnek, hanem egyszersmind az algebrai mennyiségek arithmetikai elméletének felépítésére is új, az eddiginél tetemesen messzebb vezető utat mutatott. Az eliminatio-elméletben Könignek sikerült még ama kivételes eseteket is elintéznie, melyek Kronecker híres Festschrift-je után is mint nyílt kérdések fennmaradtak. Továbbá a resolvens forma felhasználásával a szerző a függvényrendszer függvénydeterminánsával és discriminánsával kapcsolatos kérdéseket tisztán algebrai úton tárgyalhatta. Hasonlóképpen a resolvens forma segítségével történik annak a legáltalánosabb *lineár diophantikus egyenletrendszernek* megoldása, melyben mind az együtthatók, mind pedig az ismeretlenek n határozatlanok formái. A diophantikus egyenletrendszerek tárgyalásánál mutatkozó szövevényes viszonyok folytán felmerülő nehézségeket König bámulatos elmeállal küzdötte le. E nehézségek legyőzésére fordított munkát bőven jutalmazták a diophantikus egyenletrendszerek elméletének alkalmazásai: az osztórendszerek aequivalentia-kérdéseinek végleges elintézése és az egész algebrai mennyiségek elméletének eddig még csak meg sem közelített általánosságú kifejtése. Akárhány határozatlan esetében a genustartományok alarendszereinek felállítása ugyan már évtizedek óta napirenden levő problema, de megoldására eddig csak szerény kezdeményezések voltak ismereteseek. Továbbá ugyanabban az esetben a genustartomány egész mennyiségeinek törzsideálokra való felbontására igazán célravezető módszer hiányzott. Ugyanis az egyetlen eddig ismert és Kroneckertől származó módszerről König kimutatta, hogy csak a számelméletnek és egyetlenegy határozatlanok esetében helyes. Annnyival nagyobb érdeme Könignek, hogy az alarendszer

felállítására és a törzsideálokra való felbontásra minden esetben helyes eredményre vezető módszereket talált. Módszerei a lineár diophantikus egyenletrendszerek elméletén kívül egy fölötté bonyolódott, de elkerülhetetlennek látszó új fogalomnak, az *aequivalentia-modulusnak* megalkotásán és felhasználásán alapszanak.

A mondottak alapján a kiküldött bizottság arra az egyhangú elhatározásra jutott, hogy König Gyula „Az algebrai mennyiségek általános elméletének alapvonalai“ című művét, melynek több mint fele része a szerzőnek eredeti kutatásait tartalmazza, melynek becses eredményei az algebrát és felsőbb számelméletet hatalmas lépéssel előre vitték, s mely a hazai tudománynak a külföld előtt is dicsőséget szerzett, mint legméltóbbat, a nagyjutulommal való kitüntetésre ajánlja.

A Marczibányi-mellékjutalomra a bizottság szintén egyhangú elhatározással RÉTHY MÓR-nak azt az akadémiai értekezését ajánlja, mely a „*Súlyos folyadéksugarakról*“ czimen a Matematikai és Természettudományi Értesítő XV. kötetében 1897-ben megjelent. A folyadéksugarak elméletét tárgyaló eddigi vizsgálatok, köztük Réthynek e tárgyra vonatkozó régibb értekezései is, azon a föltevésen épültek föl, hogy a nehézségi erőnek nincsen befolyása a folyadék mozgására. Ebben a dolgozatban találkozunk először oly eset leírásával, melyben a nehézségi erő is érvényesül. A tárgyalás a complex változók függvényeinek sajátságain alapuló geometriai rokonságok segítségével történik.

A mellékjutalomra vonatkozó javaslata alkalmából a bizottság Réthynek hydrodinamikai vizsgálatain kívül örömmel emlékezik meg a végszerűen egyenlő területekről régebben irt és a mechanikai elvekről szóló újabb értekezéseiről is. Mind e vizsgálatok a külföldön is figyelmet ébresztettek.

A jutalmakra ajánlott könyvön és értekezésen kívül a lefolyt évkörnek még számos terméke érdemel dicséretet. Első helyen említjük SCHLESINGER LAJOS-nak a lineár differenciálegyenletek körül nagy buzgalommal és alapos tudással kifejtett működését. Sajnos, hogy Schlesingernek éppen legbecsesebb értekezéseit megjelenésük módja a pályázati szabályok értelmében kizárja a jutalmazásból. A szabályok még annak a széles körültekintéssel irt ünnepi értekezésnek jutalmazását sem engedik meg, mely a kolozvári egyetemnek a Bolyai-emlékünnap alkalmából kiadott füzetében jelent meg s mely geometriai megfontolásokból kiindulva, a Fuchs-féle függvények néhány családjának és bizonyos, ezekkel rokon függvényeknek elméletét synthetikus módon építi fel. De bár a jutalmazásról ily módon le kell mondanunk, elismerő dicséretben részesíthetjük Schlesinger eredményes munkásságát, különösen pedig *Az abszolút geometriának a complex változó függvényeinek elméletére való némely alkalmazásáról* című ünnepi értekezését, mely a Bolyai emlékezetére rendezett ünnepély színvonalát jelentékenyen emelte.

Mathematikai irodalmunk jövőjére nézve igen biztató körülmény, hogy két doctori értekezést is kell dicsérettel kitüntetnünk: FEJÉR LIPÓT-ét: *Vizsgálatok a Fourier-féle sorok köréből* és ZEMPLÉN Győző-ét: *Próbamérések a gázok belső surlódásának egy új kísérleti módszerrel való meghatározásáról*. Amaz a Matematikai és Fizikai Lapok XI. kötetében 1902-ben, emez ugyanazon lapok X. kötetében 1901-ben jelent meg; azonkívül mind a kettő külön lenyomatokban is. Fejér értekezésének tartalma azok közé a vizsgálatok közé tartozik, melyek a szétartó soroknak az analysisben való alkalmazására vonatkoznak, tehát oly téren mozog, melyen éppen most számos kiváló külföldi tudós működik. Fejér tételei e téren a legérdekesebbek közül valók és általános feltűnést keltettek. Alig jelenik meg értekezés a valós változók függvényeiről, mely ne hivatkoznék Fejér eredményeire. Zemplén értekezése, bár a címe után ítélve tisztán fizikai tartalmúnak látszik, valóban nem annyira próbaméréseinek leírásával, mint inkább módszerének matematikai elméletével foglalkozik és a gáz mozgásának differential-egyenleteit integrálja saját, önálló eljárásával arra az esetre, midőn egy gömbhéj gázközegben leng.

Figyelemreméltó eredményeket tartalmaz még HARKÁNYI BÉLA báró értekezése *Az égtestek hőmérsékletének meghatározásáról* (Matematikai és Fizikai Lapok XII. kötete, 1903).

Végre Bolyai János hátrahagyott iratainak azon gondos és alapos feldolgozásáról és méltatásáról kell megemlékeznünk, mely STÄCKEL PÁL-nak a Matematikai és Természettudományi Értesítőben megjelent értekezéseiben foglaltatik.

Örvendetes, hogy a legkiválóbb dolgozatok felsorolására szorítókozó jelentésünkben a legelvontabb algebrai, számelméleti és függvénytani szemlélődésektől a fizikai és csillagászati alkalmazásokig a matematikai kutatás legkülönbözőbb ágaiból említhetünk vizsgálatokat, sőt a matematika történetéből is.

Budapest, 1904 április 25.

Kürschák József lt., bizotts. előadó. Fröhlich Izidor rt., bizotts. elnök.
Lipthay Sándor lt. Kövesligethy Radó lt. Rados Gusztáv lt.

II.

Véleményes jelentés a Nádasdy-pályázatra érkezett költői elbeszélésekről.

A)

Mint legtöbbször, úgy most sem igen örvendhetünk a Nádasdy-pályázat sikerének. A pályaművek számával fordított arányban áll azok értéke. A szám sok (52), az érték nagyon kevés. Legtöbb darab figyelemre s említésre sem méltó. Íróik, mintha maguk sem tudnák, mit cselekesznek. Néhány beszélni akarna valamit. De vagy az, a mit beszél, vagy az, a mint beszéli, erőtlenségét mutatja az alkotó kéz-

nek, gyakran hiányát az izlésnek is. Egy van, mely társai közül magasan kiemelkedik, de az sem emelkedik a jutalom magaslatáig.

Sorra veszem azt a néhány darabot, melyet egy vagy más tekintetben figyelemre, vagy legalább említésre méltónak tartok.

A 15. számú *Kuruczok hajnala*. Második Rákóczi Ferencz történetét beszéli születésétől kezdve a zászlóbontásig. Nem bír érdeket keltő egységes mesét alkotni. Terjengős, általános leírásokra s festésekre tévedező, melyek közt csak itt-ott tűnik fel egy-két természethű vonás és szín. A hazafias buzgóságot s hősenek rajongó szeretetét nem lehet tőle megtagadni. De az egészben semmi sajátosság, semmi erő és eredetiség. Úgy látszik, az elbeszélés csak alkalmi nekihevülés eredménye, a mostanában országszerte zajló Rákóczi-ünnepélyek lángjától, ezzel a jelszóval: „ne higgy magyar a németnek“.

A 28. számú *Szent Eulália*. Főleg ügyes verseléséért s a stiljében mutatkozó némi erőért méltó a figyelemre. Van benne valami keresetten szövött mese is össze-vissza bogozva. Maximián császár, a kéjencz, hatalmába akarja keríteni a keresztyénné lett szép leányt, Euláliát, a császár vezérének, Fulviusnak leányát. Nem éri el célját. Ekkor máglyára küldi a leányt, de az ott el nem ég s e sodra után a császár elütteti a leány fejét. E legendaszerű rövid elbeszélésnek költői becse alig van.

A 29. számú *Messiás*, azon különösségével vonja magára a figyelmet, hogy valami levegőben úszó történetet, aegrisomnia, 211 lapon sivatagprózában áraszt elénk, de úgy, hogy a prózát hol hosszabb, hol rövidebb sorokba szaggatva írja s úgy látszik, azt hiszi, hogy ő ekkor verset ír. Ez a forma még akkor is lecsökkentené a mű értékét, ha értéke volna, a mi pedig nincs.

A 31. számú *Senki György vagy a XIX. század hőse*. A pályázat legerjedelmesebb, szinte ijesztőleg terjedelmes darabja. Ez már nem 211, hanem 512 lapon verseli meséjét, tizenkét hosszú énekben. Elég csupán az első éneket végigolvasnunk, hogy tisztában legyünk azzal, hogy mily légkörben mozog az író, mily eszközökkel dolgozik s mily élvezet vár reánk a hátralevő nagy úton. Zavaros bőbeszédűség, értelmetlen áradozás, affectatióval vegyes tarka-barkaság, egy zakatoló gép, mely a közelébe eső mindenféle tárgyat magába sodor; s ehhez a nyelv és verselés kegyetlen keréketörése. A legtürelmesebb bírálótól sem kívánhatni, hogy ily bevezetés után tüzetesen átvizsgáljon tizenkét éneket, kivált miután arra az itt-ott felütött lapok sem nyújtanak bátorítást.

A 46. számú *A testvérek*. Van ez elbeszélésben valami eleven-ség, népies hang, magyaros kifejezések, gyakran a keresettségig. De az egész előadás nagyon alantjáró, pongyola, olykor izetlen is. Maga a mese is gyarló, érdektelen. Hitvány, apró külsőségek leírásán terpeszkedve áradozik. Így a névnapi vendégség unalomig vitt rajzolásán. Könnyen ontja a verset, sokszor csengő, jó rimekkel. Azonban

mindez nem teszi előttünk érdekessé azt az igen is együgyű tárgyat, hogy mint pusztul el Nagy uram falusi gazdasága, a gazda dobzó-dása és részegeskedése miatt.

Az 51. számú *Az utolsó kurucz*. Ügves falusias verselgetés falusiak mulattatására. Főleg könnyed verselése s népies hangja és nyelve miatt méltó az említésre. Hőse Kérdő Márton, egyik alföldi város Baczúr Gazsija, a ki nem akarja magát beletalálni a jelen viszonyokba, inaszakadtáig ellenzéki, nem akar adót fizetni soha. De hogy Kérdő Márton uram volna e tekintetben az utolsó kurucz, ki hinné azt *most* el?

Utóljára hagytuk azt az egyetlent, mely a pályaművek közt a komoly figyelmet és méltatást megérdemli. A 41. számú *Nehéz idők* a mohácsi vész előzményeit s lefolyását rajzolja. Gyakorlott, erőteljes kéz költői alkotása. Írója nem a szélesre taposott országúton járó, nem üres és felszínes, hanem saját ősvényén, gondolkozó, tartalmas. Versei a magyaros lejtve-szökö mértéken fülbe csengően ömlenek. Stílje emelkedett, költői, jeleivel itt-ott a keresett, körmönfont kifejezéseknek. Eleven színekkel és vonásokkal tudja festeni mind az indulatokat, mind a külső tárgyakat és jeleneteket. Egészben véve csak dicsérrettel emlékezhetünk róla. Azonban voltaképen nincs meseszövése, melynek bonyodalma, kifejlése felköltené érdeklődésünket s alkalmat nyujtana egyéni jellemek kidomborítására. Perényi leányának, Piroskának és a Török Bálint apródjának, Domjának szerelme úgyszólván csak odavetett s kellően meg sem világított részlet a festmény keretében. Itt-ott egyes helyzet, vagy rajz túlzó színekkel vagy a valószínűség rovására van élénk állítva.

E költeményt számos előnye mellett sem mondhatom „az irodalomra nézve oly nyereségnek“, hogy a Nádasdy-jutalomra méltónak ajánlhatnám.

Miskolcz, 1903 október 26.

Lévay József rt.

B)

Az idei Nádasdy-pályázat még talán a hasonló pályázatokon tapasztalt átlagnál is több gyarló művet hitt életre, vagy csalt elő az asztaliókok meghitt csendjéből és homályából. Kis számú, viszonylagosan magasabbra emelkedő darabot kivéve, a többi a középiskolai önképzőkörök költői próbatételeinek szintáján mozog, vagy még ezen is alul marad. Nem is elbeszélő költemény valamennyi. Találunk itt lyrai ömlengéseket; hazánk multja, jelene, jövője felől való, jó hazafias érzéstől sugallt, de kegyetlenül prózai és lapos elmélkedéseket „Éljen gróf Nádasdy Tamás! Éljen a haza!“ záradékokkal; Buziás kellemetességeit magasztaló verses fürdőreklámot stb. Ezeket mellőznünk kellett, bár egyébképen sem érdemelték volna figyelembevételt. Az elbeszélő művek zöme erőtlen és értéktelen alkotás. Rendesen

gyarló szerkezetűek, terjengősek, elnyújtottak; a történeti tárgyúak a pongyola krónikás előadás felé hajlanak. A mese jobbra ócska, elcsépett, érdektelen, az alakok elnyűtt, kopott, élettelen típusok. Alig van nyoma megfigyelésnek, feltalálásbeli ügyességnek, eredetiségnek. A tárgyválasztásban, a feldolgozás módjában, a hangban, sőt a gondolatokban, fordulatokban, kifejezésekben sokszor Gyöngyösi-nek, Kisfaludy Sándornak, Eötvösnek, Tompának erős hatása mutatkozik, kivált Arany-reminiscentiákkal találkozunk lépten-nyomon. Mélyebb, termékenyítő befolyásnak azonban nincsenek jelei, egyik-másik Arany-utánzat majdnem paródiaszerűen hangzik. Némelyik merész pályázó nagy írónk ismert és tudtunkkal jól megírt költeményeinek tárgyát dolgozza fel újból. Azt hitték talán, hogy jobban csinálhatják. Így Gyulai Pál szép népmeséjét „Krisztus és a madarak” ilyen javított kiadásban kapjuk, Arany „Regéje a csodaszarvasról” két új változatban áll a pályaművek közt. Egyikben sem telt örömrünk. Mindezekhez járul gyakran az ügyetlen verselés, a bágyadt, szintelen, vagy keresetten ékes, czifrázkodó, népieskedő nyelvezet, a sok magyartalanság, nyelvi botlás és botrányos helyesírási hiba. (Egyik versben a hagymázbeteg költő a „hallhatatlanságról” ábrándozik.) Általában e művek arról tanúskodnak, hogy szerzőiknek nem volt fejlettebb ízlésük és hogy teljesen józan önbírálat nélkül szűkölködtek.

A pályaművek nagy tömegéből csak hetet tartunk valamiféle tekintetben kiemelkedőnek és megemlítésre érdemesnek.

A 15. számú „*Kuruczok hajnala*” czímen II. Rákóczi Ferencz életét énekl meg Tökölyi menyegzőjétől Rákóczi zászlóbontásáig. A mű a „sasfiú” történetét, tetteit, feljegyzett mondásait a krónikás pontosságával mondja el. Közbe imádságot illeszt a két Rákóczi-árváért. Jól esik meleg, hazafias hangja és őszinte lelkesedése. Az elnyomott nemzet panaszána is igaz és találó kifejezést tudott adni. Egyes részletei közül a „Galambposta” kedves, népies hangjával s a „Kard, ki kard” jól sikerültek. Kár, hogy itt Rákóczi túlságosan tartózkodó és hideg, úgy hogy Bercsényi hosszas rábeszélésére van szükség s a legerősebb érvre, hogy gyáva, míg magát tette határozza. Szerző Tökölyi iránt nem tud rokonszenvet kelteni. Mind a két helyen, a hol szerepelteti, kedvezőtlen világításba állítja. A mű szétfolyó szerkezetű, terjengő s a kidolgozás egyenetlen.

A 22. számú „*A tolvaj*”. Tréfás elbeszélés Oremusz tiszteletesről, a ki már öszülő fejjel még mindig a családi élet boldogsága után sovárogo, melyet a sors eddig tőle megtagadott. Választottját, egykori imárottjának árváját, kit kegyelethől ő maga nevelt fel idáig, a fiatal nótárius szereti el tőle. Szerzőnek van humora, megfigyelni és jellemezni is tud. Már gyengébb alakító képessége, verselése, rimelése.

A 29. számú darab, a „*Messziás*” voltaképen próza, melyet a szerző vers módjára különböző hosszúságú, rímtelen sorokra szaggatott szét. Első része fantastikus álmkép, repülés a mindenségén át,

a második részben a Messiás, ennek a látománynak hatása alatt, megfutja útját sirjáig. Az élet legszomorúbb jelenetei, összesen 33 lazán egymáshoz sorakozó képben peregnek le szemeink előtt. Látjuk a kórházat, tetemnézőt, börtönt, lebújt, bitófát. Mindenfelől tört remények, keserű kiábrándulás, szívet facsaró szenvedés képe gyötör, seholy derűs fénysugár. Mi tartja össze ezeket a képeket? Inkább sejtjük és találgatjuk, mint értjük. A homályosság, az egésznek egyhangúsága, sötét vigasztalansága, örökös ünnepélyes hangja és rhapsodikus menete kifáraszt.

A 31. számú pályamű hőse „*Senki György*“ Don Juan-féle alak, kit szerző egy sor kalandon visz keresztül. Az ifjú gyulékony szíve mindenikben egy-egy perzselő szempártól lángra lobban és szerelme meghallgatásra talál, de közben szól a sors, elszakítja a viszonyt és őt új meg új kalandok felé sodorja. A mű hangja, szélesen áradó, de terjedelmes elmélkedésekkel, lyrai részekkel, leírásokkal megszaggatott elbeszélése, melyben a kitérések buja repkény gyanánt hálózák be a mese ágait, az egész cselekvény vagy történet menete, sőt egyes fejezetek is Byron erős hatását mutatják. A tengeri vihart, a hajótörést, a csolnokon éhhalál veszélye közt való csodás menekülést, a szerelmeseik idyllikus életét a lakatlan szigeten, a háborús világ rajzát (hősünk a magyar szabadságharcz néhány jelenetében részt vesz), az éjjeli kísértet-jelenést, mind feltaláljuk szerzőnkönél is. De mégis mennyire más és gyengébb itt minden. A tanítvány eltanulta a mester modorát, de az utánzattól hiányzik a lángelme és nagy költői egyéniség kezének nyoma, az eredeti angol műnek bája és költőisége. A britt költő titáni harcza a társadalmi, politikai, vallási előítéletek ellen itt közhelyek idézgetésévé, zsörtölődéssé, szinte azt mondhatnók, játékká válik. A műnek szépségei a részletekben kerekednek. Sokszor tetszik tréfás, dévaj, satirikus hangja, könnyű csevegése; nem egy melegen átértzett lyrai helye és hangulatos természetleírása is megragad; de bántó az izzó érzékiség, melyet az egész elbeszélés lehel; zavar a tarkabarkaság; bosszant a keresett szellemesség és izléstelenség, valamint a pongyolaság, melyre szerzőnket könnyű verselése csábítja. Néha ilyenek kerülnek ki tolla alól:

Előbb azt hitte — legjobb futni lenne.

Bekracholt összes számítása . . .

Ki még ma „vics“ vagy s így rangban alattam,

Fokoként mindig *hohenebb* leszel.

Bár a levél *borékba* volt bezárva, stb. stb.

A 35. számúnak címe „*Szerelem züllöttje*“. Ez Kun László történetét dolgozza fel. Az elbeszélés drámai élénkséggel indul, de a 2. részben nagyot esik. A szerző olyasmit mond el, a mit előbb hallottunk, vagy a hallottakból kitaláltunk. A műben legérdekesebb lett volna a lélektani problema megoldása; azt szerettük volna tudni,

hogy szakíthatja ki magát László egyszerre Edua hálójából, mely még imént is szorosan fogva tartotta. Ez azonban kifejtetlen. Sikerültebb Edua bosszújának elbeszélése. Itt az előadás is ismét élénkebbé válik.

A 40. számú pályaműnek, „A mester“-nek tárgya bizarr. Két szobrász verseng. Az idősebbnek, a mesternek alkotása mesteri, de hideg; a másik, a fiatal tanítvány modellje iránt érzett lángoló szerelmét önti művébe. A mester irigységből versenytársának remekét orozva összetöri s győztesnek tartja magát. De csalódik. A kiállításban a modell áll meztelenül a talapzatra s mindenki ennek az — alkotásnak ítéli a jutalmat. A mester most megszegyenülten saját szobrát töri össze. Szerző az elbeszélésben ügyességet tanúsít, de a stílus és verselés bizony néhol erőltetett és nehézkes.

A 41. számú „Nehéz idők“-ről zeng: a bátai gyűlést s a mohácsi vésznep szomorú eseményeit adja elő. Kedves kis epizód Domján apród és Ilonka fegyveres mérközése, de a két gyermek szerelmének csakhamar gyászosra forduló története kicsiny ahhoz, hogy az egésznek központja lehessen. Fő a csata leírása, ez azonban különösebb érték nélkül való. A művet ügyes, könnyed verselés és helyenként eléggé költői nyelvezet jellemzi.

A Nádasdy-alapítvány szabályzata a pályadij kiadását csak akkor engedi meg, ha a jutalmazandó mű az irodalomra nyereségnek mondható. Mivel ennek a föltételnek a felsorolt művek egyike sem felel meg, a jutalom kiadását nem ajánlhatjuk.

Budapest, 1904 május 4.

Jánosí Béla lt.

Katona Lajos lt.

IV.

Bírálatok a Bezerédj István élet- és jellemrajzára beérkezett pályamunkákról

A)

A történelem nagy vezéralakjai és azok után, a kik másodszorban elsőrendűek, találunk mindig a statiszták tömegei előtt nagy comparseriát és ebben számos, a maga nemében és idejében érdekes, még mindig kiváló, az eseményekben súlylyal bíró, a korra jellemző alakot.

A nagy történelemírás vagy egyáltalán nem, vagy éppen csak futólag foglalkozhatik velük. Pedig igen sokan vannak köztük mindig, a kikkel behatóan foglalkozni érdemes. Nemcsak Goethe szempontjából

„Greift nur hinein, in's volle Menschenleben!
Ein jeder lebt's, nicht vielen ist's bekannt,
Und wo ihr's packt, da ist's interessant“,

melynél fogva a hivatott író a köznapiság alakját is érdekessé tudja tenni, mihelyt meg tudja csinálni, hogy valóban éljen előttünk; hanem ezen túl is azért, mert itt és éppen csak itt nyílik alkalom és mód, tekintést nyerni az események, koruk és szereplők oly intimitásaiba, melyeket a nagy történelemírás mellőzni kénytelen. Ilyen alakja volt a negyvenes évek nagy harcainak *Bezerédj István*, kinek életrajzára Bezerédj Pál úr bőkezűségéből és családi kegyeletéből az Akadémia pályázatot hirdetett.

Az ilyen alakok beható és szeretetteljes megrajzolása tehát, a mondottak szerint, külön műfaj, mely nálunk, igaz, kevésbé van ápolva, nem csekélyebb hátrányára magának a nagy történetírásnak, mint az a rokon dolog, hogy emlékiratok is nálunk mindig csak soványan folynak, mind a két hiány talán egyazon okból eredve, abból, hogy nemzeti történelmünk oly dramatikus és lázas, hogy szereplőinek nincs ideje és nyugalma az írásra, különben is csekély számú íróinknak nincs ideje a mellék-alakokig jutni, midőn a fők körül is annyi még a feldolgozatlan anyag. De hogy mit lehet teremteni ebben a műfajban, azt mutatja pl. a francziák gazdagsága e téren, melyen századról-századra külön nagy irodalommal bírnak. Még a jelentéktlenebb alakokról és még a másodrendű írók által írt e nemű életrajzok is az anyag kellő felkutatásával, gonddal, csinnal és szellemmel, élénken és színesen, ha nem fényesen, és a mi minden irodalmi munkának sine qua non-ja, a nyelvnek irodalmi színvonalán és a száraz krónikáson túlemelkedő írói kvalitásokkal írva, legalább érdekes olvasmányt nyújtanak, az ember legalább mulat és élvez, ha nem tanul, de a kornak és embereinek érdekes vonásai, egy-egy epizódnak újabb megvilágítása, új szempontokból és új adatokkal, csaknem minden ilyen iratban megtalálható, becses tanulságul is.

Ezekben már érintettem a műfaj kellékeit. Főlöszleges hozzátenni, hogy a hőst korának kellő közepén, annak eleven életével együtt és kapcsolatában, intim viszonyában a kornak egy-egy vezéralakjával kell látnunk. Hiszen éppen erre nyújtja az alkalmat éppen ez a műfaj, éppen ebben pótolja azt, a mire a nagy történetírás ki nem ereszkedhetik és e nélkül az egész műfajnak célja, értelme, becsé sem volna. E nélkül ilyen munkát megírni valóban felesleges megerőltetés.

A műfaj ezen kellékeinek, sajnos, a beérkezett két pályamű egyike sem felel meg, még távolról sem. Így bíráló társam is azt találja, hogy az egyik szóba sem jöhet, de a másikban sem talál sok dicsérni valót.

Bezerédj István a negyvenes évek magyar liberalismusának nagy szellemi sodrában, ha nem is vezéralak, ha nem is azok közül való, a kik legalább egy-egy epizódban jutottak vezető vagy döntő szerepre, de mindig egészen jóhiszemű, egészen önzetlen, végig lelkes és buzgó, a legderekbabbak közé tartozott és oly életbevágó kérdésben, mint a jobbság felszabadítása, a közteherviselés, volt

legalább egy-egy napja, mikor lelkes önzetlenségének és meggyőződésének merész kezdeményezésével az események élére állott, mikor saját maga, megelőzve a reformot, saját jobbágyságát megváltás útján felszabadította, önmagát megadóztatta, a mire azt mondta ugyan gróf Széchenyi István, a ki minden fáradozásának gyümölcsét — és joggal — a túlzástól és az elhamarkodástól féltette, hogy „korán sült el a pisztoly”. De a nagy és ellenállhatlanná fokozódott szellemi áramlatokban mindig az ilyen elszánt személyes kezdeményezés adja meg az eseményeknek a lökést, és ebben a pillanatban Bezerédj István valóban az első sorban állott. Nemes kezdeményezése nem is ártott sem ez ügynek, sem általában a közügynek; sőt talán inkább lehet azt mondani, hogy a mindenki, conservatívek és radikálisok által egyaránt óhajtott és szükségesnek tartott reformnak az a végzetes következménye, hogy utolsó sorban az évtizedek folyamán egyfelől a birtokosok, másfelől a volt jobbágyok nagymérvű depossedálására vezetett, és a nemzetnek éppen a nemzeti történelem hagyományaival telített részeit, a történelmi nemességet és a népet hosszas és súlyos anyagi válságokba sodorta, nem következett volna be, mert elkerülhető lett volna, ha a törvényhozás nem tereli a reformot a radikálisus útjára, hanem annak a methodusnak, mely Bezerédj eljárásában benne volt, érvényt szerez és a régi patriarchális viszony hirtelen és minden átmenet nélkül való szétszakítása helyett, annak normális lefolyású liquidációjára enged teret, módot, időt. Szép és derék pályájának ebben a pillanatában Bezerédj István hős és bölcs vala.

Ezt a mozzanatot mind a két pályamű természetesen tárgyalja, de csak általánosságban és általánosságokkal. Kortörténeti jellemző jelentőségét, összefüggését a nagy egészszel, de a foganatba vétel nagyérdékű részleteit is, mondhatni, elejti. Pedig ez morális és gyakorlati tekintetben Bezerédj István életének és nemes működésének legjelentékenyebb mozzanata, melyet az úr és jobbágy közti viszony országos rajzának keretében lehetett és kellett volna feltüntetni, a Bezerédj és jobbágyság közti viszony élőképével együtt. E helyett csak a dolog általános érintését kapjuk több-kevesebb érzelmes mondattal és a figyelemreméltóbb pályamunkában is csak sovány adatokkal. Hogy pedig ennek szerzője Széchenyi ítéletét csupán beteges elme beteges kifakadásának fogja fel, az mégis túlegyoldalú és felületelatos látása ez eszmék akkori nagy harcának.

Mondtuk, hogy Bezerédj István teljesen benne volt a negyvenes évek liberalismusának sodrában. Itt lett volna alkalom annak kifejtésére, hogy a sodró nagy irány és az ember közt mi volt a válságosság és az ember magatartásában mi irandó az irány nemes idealismusának és végzetes politikai tévedéseinek, mi az ő saját egyéni tulajdonságainak számlájára, hogyan hatottak ezek egymásra.

A francia doctrinairek Lajos Fülöp alatt félreértették az angol intézményeket és e félreértésnek a francia viszonyokra erőszakolá-

sából született a polgár-királyság parlamentarismusa. Német szobatudósok és ábrándozók, minden gyakorlati politikai tapasztalat és érzék híján, a német nemzet akkori vigasztalan helyzetének nyomása alatt mohón szívták magukba a francia parlamenti beszédeket, az ott hirdetett eszméktől várták a hajnal hasadását és így a francia doctrinairismus félreértéséből és német viszonyokra erőszakolásából született a Rotteck-Welker-féle sablon-liberalismus. Ennek tanait szívta magába mohón az „Augsburger Allgemeine“ cikkeiből az európai áramlatoktól és nyelvektől különben meglehetősen elzárkózott táblabíró-világ eliteje és ezeknek félreértéséből és magyar viszonyokra erőszakolásából született az akkori magyar liberalismus. Így mind a három nagy iskola csak katastrophára vezethetett a maga körében és együttvéve, valósággal előidézték a continentális nagy reactiót.

Természetesen nem azt kívánom én a szerzőktől, hogy az én felfogásomból, világnézetemből, szempontomból ítéljék meg a dolgokat. Ha homlokegyenest ellenkező elvekből a legellentétesebb felfogásra is jutnának, az cseppet sem zavarna abban, hogy a jutalmat kiadjam. Mert a gondolat szabadsága a tudomány első kelléke, a contestatio az igazság legfőbb eszköze. De látni akarom, hogy gondolkodnak, hogy igyekeznek a dolgokat megérteni, maguknak saját véleményt alkotni. És ez az, a mit nem látok sehol. A legegyszerűbb banalitások eltaposott útjáról egyetlen önálló lépésre nem mernek, nem tudnak letérni. Még a figyelemreméltóbb II. számú pályamű is, kor és politika felfogásában óvakodik saját lábára állni, kizárólag idézetek mankóin halad, és ha már egyszer-egyszer elég könnyelmű ilyen mankó nélkül önállóan jellemezni, akkor olyan zavaros, hogy pl. a júliusi forradalomra azt mondja egyazon sorban: „az 1789-iki eszmékért folyt, az alkotmányos monarchiáért folyt“ (9. l.). Folyt az alkotmányos monarchiáért, de abban a bourgeoisie és a plutokratia uralmáért: ég és föld különbsége az 1789-iki eszmékkel szemben.

Táblabíró-világunk eliteje magas műveltségű volt. Mindenekelőtt birt minden modern műveltség valódi alapjával, a classikus műveltséggel, habár csak ennek latin ágával is, oly kincscsel, melyet nemzeti kultúránk napról-napra inkább veszít, a nélkül, hogy mással pótolni tudná, mert nem is lehet. Sokan olvasták és tanulmányozták akkor Kantot. De a magyar ember politikai gyakorlata és látköre a vármegeye ablakára és a corpus jurisra szorítkozott. Az Ausztriával való viszony, a dynastia hatalmi állásának, „válhatlan együttes birtoklásának“, az európai nemzetközi hatalmi viszonyoknak követelményeibe való bepillantásban vajmi keveseknek volt része, mert vajmi kevesen fordultak meg az országon kívül, vajmi kevesen tudtak a nyugati nyelveken olvasni, vajmi kevesen láthattak túl a spanyol falakon, melyekkel Metternich rendszere körülvette politikai tekintetben a szellemi életet. A nálunk is lassan-lassan előre toúló modern társadalmi problémák épp úgy, mint a nemzetközi viszonyokkal szo-

rosan összefüggő közgazdaságiak, mondhatni, terra incognitát képeztek. Fátumszerű volt ily viszonyok közt, hogy a reform szelétől megkapott szellemek a napról-napra érkező idegen tanokat és phraseológiájukat megértve és félreértve, a megváltás ígéinek vették, örök igazságoknak, melyeket saját viszonyainknak minden számbavétele nélkül alkalmazni, és pedig a legrövidebb és legegyszerűbb úton, „statáriális úton“, mint Kemény Zsigmond mondja, simpliciter decretálni lehet. Így kellett a legnemesebb idealismusként is ábrándozó ideológiává fajulnia. Az egy Széchenyi István birta a látkör teljességét és látta, hogy katastróphába rohan az ország, de megállítani nem tudta, az események rohama összetörte és átgázolt rajta. A táblalábíró-világ csak Világos világánál kezdett világosan látni és csak a Bach-korszakban és az emigratióban tanulta meg, hogy minden gyakorlati politikának sine qua non-ja, hogy a saját és mások erőviszonyait helyesen tudjuk kalkulálni. Így aztán Deák Ferencznek a nemzet által követett politikája egészen más volt a hatvanas, mint a negyvenes években, és a nemzetet a nem képzelt prosperitás és egy hallatlan fellendülés útjaira állította, melynek perspectivái beláthatlanok, ha meg nem semmisíti újra ábrándozó incompetencia.

Már most Bezerédj teljesen korának és uralkodó áramlatának volt gyermeke. Egyéniségének éppen nemes buzgalma, lelkes fogékonysága szükségképen még fokozta benne ez áramlat sajátosságait. „Örök igazság“ volt szavajárása; társai közt is feltűnt a rajongó hitnek naivitása és nem minden csipős él nélkül nevezték el „örök igazság“-nak. De legalább az első számú pályamű még nálánál is hasonlíthatatlanul naivabb, mert annyi katastrópha, balsiker, csalódás és hosszú évtizedek tanulságai és tapasztalatai után is még mindig „örök igazságoknak“ hajlandó tekinteni mindazt, a mi *akkorában* annak tűnt fel Bezerédjnek, a nemes arczélú, jóságos ábrázatú, kopasz kis embernek, midőn mindjárt biborra hevülő arczczal, a legesekélyebb kérdésnél is a szenvedély és exaltatio hangján, de áradozó, hosszú bőbeszédűséggel, a vármegyei szónoki stílusban mondta el az elveket élére állító, a gyakorlati tekinteteket mellőző beszédeit.

Pedig „örök igazságot“ csak a vallásos hit ismer. Maga a tudomány, sajnos, csak azt mondhatja, hogy ez az igazság „tudásunk mai állása szerint“. Kiáltva hirdeti ezt nekünk éppen most a rádium, mely legalább is kétségesse teszi physikai és vegytani oly törvények egész sorát, melyekre bennünket mint tudományos alapigazságokra tanítottak elannyira, hogy le kellett mosolyognunk a régieket, a kik e kérdésekben másképp vélekedtek, mint mi, és a kiknek vélekedése ma újra felül akar kerekedni. Hiszen a tudomány egész története nem egyéb, mint a hirdetett apodictikus igazságoknak megdőlése újabbak előtt.

Es „örök igazság“ a politikában. Mekkora naivítás! A politikában még inkább, mint a szellemi élet minden más terén minden igaz-

ságnak az a története, hogy ime : a ki elsőnek hirdeti, bolond ; a ki makacsul hirdeti tovább és sikeresen kezdi hirdetni, gonosz és veszélyes ; aztán lassanként az lesz a bolond, a ki nem hisz benne, mert most már mindenki hiszi, a ki inkább hisz, mintsem hogy gondolkodjék ; de az emberi igazságok további stádiumában megint az a bolond, vagy legalább a hülye, a buta, az elmaradott, vagy a gonosz és közveszélyes reactionárius, a ki ragaszkodni mer hozzá. Mert olyan mélyen ül az emberekben a kegyelet és a megszokás, hogy az emberek kormányzásában a halottak akarata erősebb, mint az élőké, az államok és társadalmak rendjét, erkölceit, felfogásait, szokásait nem az élők, hanem a halottak akarata szabályozza és az új eszmék csak akkor jutnak uralomra, mikor azok, a kikben először megfogantak, a kezdeményezők, már szintén rég a halottak közt porladoznak.

A politika feladata gondoskodni előbb a nemzet mindennapi szükségéről, másodsor jövőendő fenmaradásának és fejlődésének érdekében. Mindennek a feltételei mind a nemzet bensejében, mind a nemzetet körülvevő világban kaleidoskopikus szakadatlan változásnak vannak alávetve. A ki tehát a politikában örök igazságot keres, csak utópiát talál és hasonlít a szüléhez, a ki, mivel az orvos bizonyos életrendet szabott a csecsemőnek, ezt akarja betartani a fejlődő, belsejében és külvilágában folyton változó gyermekének emberkoráig és mindhaláláig.

Egyik jellemző vonása volt az áramlatnak, melynek sodra Bezerédjt is vitte, az a hit, hogy a politikában meg lehet találni az arcanumot az emberi szenvedés, szegénység és nyomor ellen, az, a mit Széchenyi „misericiórdianus szellem“-nek nevezett, mely minden bajra irt keres. Szegények és nyomorultak mindig voltak, mióta a tüzes kardú angyal kiűzte az embert a paradicsomból, és mindig lesznek. Sőt tán éppen a civilisatio fejlődésével együtt növekedik a szenvedésnek ha nem is objectiv mennyisége, de mindenesetre subjectiv érzete. És talán éppen ebből lehet megmagyarázni, hogy a történelem tanúsága szerint a civilisatio, távol attól, hogy az emberi nem szakadatlan, folytonos haladásának utópiája volna, organikus folyamat, mely megindul, fejlődik, culminál, hanyatlik, összeroskad, megsemmisül, hogy a földnek más pontján, más népek közt a kezdet kezdetétől fogva újra járja be ugyanazt az utat. Az emberi kultúra legnemesebb virága a művészet, ide értve természetesen a legelsőt, a nyelvnek művészetét, a költészetet is, a gondolkodás elevatiója, a társadalmi érintkezésnek a műízléssel együtt fejlődő nemes modora. Ezen a hőmérőn lehet lemérni, hogy valamely civilisatio mikor culminált, mikor és mennyire hanyatlott. Mindennek előfeltétele, hogy nagy osztályok felülemelkedtek legyen a megélhetés napi gondjain, hogy a civilisatio ama virágainak gondozása képezhesse legfőbb örömteljes gondjukat, a mint az bekövetkezett Perikles, Augustus és a Mediciek korában. Ez azonban, minthogy a megélhetés anyagainak mennyisége korlátozt, feltételezi ezeknek egyenetlen megosztását, az

életfeltételek nagy egyenetlenségeit. A műveltség terjedéséből folyik pedig, hogy a mostohább sorsban élők nagy tömege mindinkább elviselhetetlen igazságtalanságnak érzi ezt az egyenetlenséget és annak automatikus növekedését. Felveszi tehát a harcot és az alsó osztályok felülkerekedésével az illető civilisatio túljut a culminatióján és a hanyatlás útján indul a megsemmisülésnek. Éppen ezért nemcsak a morálnak és a jó erkölcsöknek, hanem minden józan politikának is feladata, hogy a tömegek érdekeit is gondolja, sorsukat az elviselhetenségig fajulni ne engedje, sőt a nyomor és szegénység enyhítésére törekedjék. Az utópia csak abban van, mintha léteznék olyan társadalmi rend, melyből szegénységet és nyomort ki lehetne küszöbölni; a politikai és közgazdasági hiba, melyet Széchenyi gúnyolni akart, abban, ha ilyen utópiának a nemzeti élet egészének és ebben éppen gazdasági fejlődésének lényeges érdekeit feláldozzuk, a reális érdekeket az utópia miatt compromittáljuk.

De Bezerédj István, ha elment korával az utópiáig is, a mi őt e részben első sorban vitte, az mégis saját szívének melege volt és a legnemesebb emberbaráti érzésből fakadt. Ezt mutatják tettei, egész magaviselete. Ezt a nemes vonását felemlíti mind a két pályamű. De sem nem analysálja viszonyát a korhoz, sem általánosságokon túl élő vonásokban és jelenetekben meg nem tudja eleveníteni. Ellenben az első számú pályamű ünnepli ezért hőseit, mint „korának legnagyobb humanistáját“. A humánus ember szerzőnek humanista. — Megteszi Bezerédj újabb rotterdami Erasmusnak.

Tolnamegye politikai harcrai, melyekben Bezerédj vezérkedett, egy időben tipikusakká váltak az országra nézve. Itt működött a két főkortes, Pecsovics és Kubinszky. Májig is pecsovicsoknak neveznek bennünket, a kik a politikában a reális hatalmi tényezőket is figyelembe veendőeknek tartjuk. Batthyány Lajos gróf egyik értekezleten komolyan azt akarta, hogy a párt, melyhez tartozott, vegye fel a Kubinszky nevet. Milyen alkalom kínálkozott itt a negyvenes évek vármegyei életének, a nagy események történetében oly fontos és jellemző e tényezőnek eleven képére egyik vezérmegye keretében, a hol minden Bezerédj István körül forgott és ő volt a lokális vezér-szemlem. A vármegyék, megszabott utasításokkal az ország gyűlésére küldött követekkel, éppen akkorában szinte a határáig mentek annak, hogy Magyarország a souverain cantonok foederatiójává váljék és az ország egységét a souverain törvényhozási functiók közt, melyeket a megyék maguknak akkor nemcsak arrogáltak, hanem gyakorolni is kezdtek, az ország egységét már csak az egységes hagyományok és az egységes közszellem tartották fenn. Bezerédj valódi életrajzának ez volna egyik legérdekesebb, legtanulságosabb, történetírás szempontjából legbecsesebb része. Szerzőink alig gondolnak arra, hogy ezzel is gondolhatnának. Még Kubinszky és Pecsovics alakjai sem elevenülnek meg kezük alatt. Éppen csak hogy említik őket.

Igyekeztem a műfaj lényegéből, de egy pár példából is kimutatni, hogy mi lett volna a pályázók feladata. Ezt teljesen elejtették. Igaz, mindkét pályázó panaszkodik, hogy nem tudott elegendő anyagot találni. Igaz, hogy Bezerédj levelezésének egy részét az üldözéstől féltő nő-rokonok elégették. De így is maradt előszóban és írásban anyag, melyet szerzőink csak azért nem tudtak megtalálni, mert nem jártak utána úgy, a mint kutatóknak kell. De különben is : mit mentegőznek ? mikor olyan könnyű azt meg nem írni, a mit az ember nem tud.

Milyen dramatikus epizod, midőn b. Majthényi László, akkor hadseregi biztos Aradon, kiragadja Bezerédjt a halál torkából és saját kocsijában felesempeszi Pestre, a hol nem került el ugyan a fogásot és elítéltetést, de elkerülte a kivégzést és nemsokára ki is szabadult. Ha én ezt megtudtam azzal az utánajárással, mely bírálói kötelességemből folyt, hogyan nem tudnak szerzőink erről mit sem azzal az utánajárással, mely akadémiai koszorúra pályázó életrajzírói feladatukból hárult rájuk ?

Az első számú műnek pályázása az Akadémia koszorújára, kevés tudásával, fogyatékos műveltségével, abszolút írni nem tudásával, szinte insultus-számba mehetne, ha nem volna hihetetlen naivitás.

A másodiknak szerzője legalább a szükséges általános műveltséggel bír és írni is tud annyira, mint a napisajtóban szokás, nem vezércikkben és tárczában, a hol minden lap, mely önmagát becsüli, önálló gondolkodásra, ha már nem eszmékre, legalább ötletekre, ha már nem mélységre, legalább szellemre, élenkségre, elevenségre, ha nem szellemi fényre, legalább színre és hangulatra törekszik ; hanem tud írni annyira, mint a napi munkájában görnyedő rovatvezető, a ki fölfegyverkezve nagy ollójával elébb kivágja és aztán egy pár banális mondattal laza egészszé köigiti anyagát. Methodusa is ugyanez a görnyedő munka. Az akkori lapokból, az országgyűlési tudósításokból, egyes íróknak idézett véleményeiből állítja össze hősenek élet- és jellemrajzát. E részben elismerést érdemelhet fáradozása és utánajárása. De a magából és közvetlen kutatásból vajmi keveset nyújt. Az egyes beszédeket közli, a mint az országgyűlési tudósításokban megkapta, minden analysis nélkül és ezzel túlterheli munkáját. Mert a politikai szónoklatok mindig napi vonatkozások és a napi szükség hatása alatt keletkeznek. Ez az oka, hogy a legnagyobb politikai szónokok nyilatkozataiból sem lehet politikai rendszert leszűrni, mihelyt nyilatkozataik hosszú időre terjednek, mert szükségkép tele vannak ellentmondásokkal. Ez az oka, hogy csak a legnagyobb politikai szónokoknak és ezeknek is csak ritka beszédeit lehet saját korukon túl élvezettel olvasni és ekkor is a napi viszonyok és vonatkozások magyarázatát kívánják, hogy megelevenedjenek. A politikai szónoklat kiszakítva a milieuból és a vitából, olyan hervadt és élettelen, mint a növény a herbáriumban. Csak kutatásra és tanulmányozásra való, nem egyszerű lenyomatásra, hanem feldolgozásra. E nélkül régi beszé-

dek, ha még hozzá nem is elsőrendű elmétől erednek, az élettelenység és sivárság, a divatja-multság fatális benyomását teszik. Válogatni kell a beszédekben, aztán válogatni az egyes beszédből, kapcsolatba kell hozni a vitával, tárgyával, hangulatával, embereivel és az egész politikai helyzettel. Akkor sokkal jobban és elevenebben tüntetjük fel a szónoknak és beszédének érdemét, értékét, jellemét, mint ha in extenso dobjuk oda az olvasónak, hadd igazodjék el maga olyasvalamin, a min az évek eltelte után önmagán, a körülmények és viszonyok, a tárgyi és személyes vonatkozások ismerete nélkül, eligazodni nem is lehet. Így a beszédeknek, hírlapi cikkeknek, egyes — kevés — okmányoknak, azaz pusztá anyagnak in extenso belökése a munkába, szárazzá, élettelenné teszi azt. Néhány — vajmi kevés! — intímabb adatnak, a történelmi nagy események közismeretű menetének, okmányok, beszédek, cikkek, elsárgult hírlapi tudósításoknak, egyes idézeteknek pusztán chronologikus felsorolása, az együvé valónak együtt tárgyalása nélkül, úgy hogy egyik tárgy, kérdés, küzdelem sem domborodik ki, semmi és senki sem elevenedik meg, még távolról sem élet- és jellemrajz. Szerző ebédre hív meg bennünket és ebéd helyett bevisz a konyhájába, ott van a nyersanyag, csekély minőségben, másodkézből véve, de nincs, a ki főzni tudna.

Bezerédj beszédeit is úgy közli, hogy egyfelől ki vannak szakitva az országgyűlés tárgyalásaiból, másfelől magának Bezerédjnek életéből és így semmit sem világitanak meg és a fárasztó olvasmány ki nem fizeti magát.

Így folyik tehát az elbeszélés vékonyan, soványan, üresen és mégis — vagy éppen ezért — lomhán, nehézkesen, szürkén, unalmasan, élet nélkül.

Ezen a színvonalon elég simán, folyékonyan, szabatosan ír és e tekintetben pyramidalisan áll az I. számú pályamű szerzője fölött. De még sincs minden pongyolaság nélkül és megérzik rajta a modern hírlapírás azon nyelvi elfajulásának hatása, melyet előidézett olyan elemeknek tömeges betódulása, a kik magyaroknak sem nem születtek, sem nem nevekedtek. Csak íráshibának veszem, ha Szentkirályi Mór Szentmihályi, Murat Murad, Szerencsi István pedig kanczellár lett. De pl., a mit a 77-ik lapon a városi követek magatartásáról ír, nem lehet megérteni. A 143. lapon extrémeket gondol és extremitásokat ír. A 159. lapon: „De térjünk vissza Bezerédj további tevékenységeinek figyelemmel kísérésére“, nyakatekert fordulatával, a „tevékenység“ felesleges plurálisával, nincs magyarul mondva.

Éppen csak a munka legvégén üt meg bennünket igaz, meleg, közvetlen hang és érzés: A forradalmat követő „hangtalan évek bánata“, rövid, de igaz és nem minden mélység nélkül való felmutatása annak, hogy hogyan ássa alá és öli meg a férfi physikumát oly tisztán morális ok. mint hirtelen elvesztése a megszokott hatáskörnek, mely életét töltötte volt be.

A sivatag sivárságának a végén hirtelen és váratlanul felvillanó e képesség kelti bennem a szerző iránt azt a rokonszenves érdeklődést, melynél fogva ajánlom neki, hogy tanuljon többet és dolgozzék sokkal komolyabban. Megérdemli a fáradságot. Társának csak azt ajánlhatom, hogy tegye le a lantot.

Részemről nem oszthatom azt az indulgentiát, hogy a jutalom kiadható volna. Igaz, hogy a II. számú pályamű szerzője nagy fáradságot vett magának. Nem is sajnálnám tőle a honoráriumot. Azt fáradsága megérdemelte. De az Akadémia koszorúját magasabbra tartom. Lehet, hogy hasonló színvonalú munka már részesült akadémiai koszorúban. Megengedem. De én arról nem tehetek. Az *Akadémia* nem arra van, hogy anyagi vagy erkölcsi támogatásával makulatura jelenjék meg. Ha e munka meg is fog jelenni, nem lesz, a ki elolvassa, mert nagyon érdektelen. Ezzel tehát a jutalomdíj nemes adományozójának családi és hazafias kegyelethől folyó inteniója sem nyerne elégtételt, ha csak nem akarná beérni azzal, hogy Bezerédj Istvánról jelenjék meg valami könyv, olyan, a milyen, akármilyen. De ezt nem akarja.

A pályázat feltétele nem az, hogy a legjobb pályaműnek a jutalmat kiadni kell. Hanem explicite az, hogy csak abszolút becsűnek adható ki. Én a jutalom adományozójával magamat ellentétbe nem helyezhetem, nem lehet ez szándéka az Akadémiának sem. Hanem a jutalomdíjat fentartanám mindaddig, míg létre nem jön életrajz, mely Bezerédj Istvánhoz, nemzeti irodalmunkhoz és ahhoz a színvonalhoz, melyet koszorúinál az Akadémiának mégis szem előtt kell tartani, méltó lesz.

Asbóth János I. t.

B)

Bezerédj Pál adományából a Magyar Tudományos Akadémia nagyobb pályadíjat tűzött ki hazánk reform-korszakának egyik jelese, Bezerédj István országgyűlési követ és nagy emberbarát tiszteletreméltó emlékének irodalmi megörökítésére. Élet- és jellemrajzának megírása képezte a feladatot, melynek megoldásával többen próbálkoztak meg és a kitűzött hatánapra (1903. évi szeptember hó 30-ig) tényleg két pályamű érkezett be az Akadémiához.

Az I. számú s „Bezerédj István“ jeligével ellátott dolgozatnak szerzője tárgyat szeretettel öleli fel, de feladatát nem értette meg jól. Mindenekelőtt az 1825. év utáni állapotokat vázolja, melyek keretébe Bezerédj István egyéniségét elhelyezni igyekszik. Midőn ezt teszi, őt előbb mint szónokot jellemzi, azután mint társadalmi reformerről és végül mint emberről beszél róla. Mind a három szempontból helyesen ítéli meg és habár nagyon vázlatos, de kedves képét nyújtja. A munka kerekedségének árt, hogy az életrajz pozitív adatait nem annak kezdetén, hanem végén közli. Ez a visszáság csak azért nem tűnik ki még jobban, mivel az I. számú pályamunka nem beható élet- és jellemrajzot, hanem középnyagyságú (95 octav írott lap) esszayt

képez. Ennél a műfajnál az ily adatok ismeretét a szerző rendszerint feltételezi olvasóinál, azért a főfigyelmet a helyzetek, állapotok és egyének jelentékeny háttérre támaszkodó általános képének lehetőleg könnyednek feltüntetni kívánt megfestésére fordítja. Az Akadémia azonban ezúttal nem efféle munkát, hanem beható egyedíratot kívánt Bezerédj Istvánról, a ki a mai nemzedék előtt a maga valójában meglehetősen ismeretlen; de ily nagyobb díjat nem is tűzhetett ki másra. Azonban a szóban levő dolgozat még az esetben sem felelne meg a kívánalmaknak, ha mint essay a jelen pályázatnál szóba is jöhetne. Az essaynak ugyanis, hogy egy akadémia által díjjal vagy elismeréssel kiktüntethető legyen, oly gazdag ismeretek magas talapzatán kell állani, a honnan széles látókör nyílik meg köröskörül, s ha annak tárgyát valamely kiváló személyiség méltatása képezi, amaz ismeretbőség segélyével ennek nehéz feladatai is könnyűséggel megoldottaknak tűnnek fel. Mindezt hiába keressük az I-só számú pályaműben, azért szerintem annak a pályadíjat helyesen még akkor sem lehetne kiadni, ha vele jobb munka nem állana szemben.

Pedig ilyen dolgozat is érkezett be, mivel a II. számú pályamunka, melynek jeligéje így hangzik: „Negyvenöt évek küzdelmei után felszólamlottunk sírunkból; Bezerédj az 1835. évi novemb. 1. kerületi ülésen“, nagyban és egészben mint élet- és jellemrajz is megüti a mértéket. Annak terjedelme 200 sűrűn írott folio lap. Szerzője nagy szorgalommal és odaadással kutatott át minden alkalmas nyilvános helyet és nyomtatásban megjelent folyóíratot, emlékiratot, sőt minden kéziratú egykori tudósítást is, és a¹ mi ezekben reávonatközlőleg feljegyeztetett, azt gondosan fel is használta. Hogy daczára ennek szingazdagabb képet Bezerédj Istvánról nem adhatott, annak nem egészen ő az oka, hanem az a körülmény is, hogy Bezerédj részint az utókor hálájára nem számítva, szerénységből, részint a szabadságharcz után a tényleges politikai hatalom által sok zaklatásnak lévén kitéve, óvatosságból minden iratot, mely magánviszonyairól, kristálytisztá érzelmeinek hullámmásáról s nemes jellemének finomabb árnyalatairól is bővebb felvilágosítást adhatott volna, sajátkezűleg megsemmisített. A szerzőnek még rokonai sem tudtak oly adatokat, nevezetesen tőle származó leveleket nyújtani, melyek az ő fenkölt szellemét, határtalan hazafiságát és bámulatos emberszeretetét élesebben megvilágíthatták volna, mint azok a köztudomású tények, melyeket a történelem anyagául szolgáló közlemények írói jegyeztek fel róla.

Közel feküdt ily körülmények közt a kényszerrel szomszédos kísértés, hogy ezeket azután a lelkiismeretes szerző annál inkább aknázza ki. E tekintetben nem is lehet neki szemrehányást tenni. Ezáltal Bezerédj István helyét a híven feltüntetett akkori közéletben a valóságnak megfelelően mutatja ki. Működésének előadása közben nem túloz, de nem is marad a helyes mértéken alul. Azonban becsü-

letes igyekezete folytán egy szabályszerű élet- és jellemrajzban, melynek az adott anyag lehetőleg teljes, de egyúttal kerekded és egyöntetű feldolgozásának kell lenni, szigorúan megengedhető határokon túlment. Lehetőleg tárgyilagos óhajtván lenni, a magáéból mennél kevesebbet, a nyers anyagból mennél többet adott. Így azután művének nem egy helye az országgyűlési tudósítások és a hírlapi czikkek kivonatainak egyszerű időrendbe állított gyűjteményévé válik. Ennek folytán előadása, ha nem is általában, de ismételve darabos és hijával van annak a sima egyenletességnek, mely a hasonló olvasmányokat élvezetessé és annak a lélektani elmélyedésnek, mely az életrajzokat valóban becsesekké, mert tanulságosakká teszi.

Nem volnék azonban igazságos, ha ki nem emelném, hogy ott, a hol családi életét és honfiúi bánatait leírja, Bezerédj István lelki világába is betekintést tud nyitni az olvasónak. Első nejének, a kitünő és irodalmi érdemeket is szerzett Bezerédj Amáliának, továbbá Flóri leányának halála után bekövetkezett kedélyállapotát csupán a külső események tapintatos egymás mellé állítása által, tehát igen gyöngye világitásnál is kielégítő módon mutatja be. Folyton élénken tudja tartani iránta az olvasó rokonszenvét, sőt azt fokozni is képes. Midőn felemlíti, hogy nem kis részben fájdalmaira a jótettekben enyhülést keresve, az önkéntes adózás terén Bezerédj István a saját példájával jár elől, a miért gróf Széchenyi István őt „A pisztoly idő előtti elsülése” című czikkében keményen megtámadta, ellenfelével szemben is meleg részvétünket kelti fel iránta. De véleményem szerint „a legnagyobb magyar” ez esetben csakugyan kiméretlen eljárásának magyarázatát, a Grünwald Béla „Új Magyarország”-ára hivatkozva, a szerző rossz helyen keresi. Teljesen elég lett volna annál maradnia, a mit különben fel is említ, hogy Széchenyi a nemesek ily önkéntes adózási kísérleteiben a köztelherviselés általa mindennekfelett sürgetett kötelező kimondásának késleltetésére alkalmas mozzanatot vélt felfedezhetni, a miben ez úgy sérelmét látta s ennek odaadó, lelkes szolgálatában ekkor, mint nem egy más alkalommal is, egyszerűen buzgalma által ragadtatta el magát.

Ezen kifogásokkal szemben mindazáltal nagy előnye e műnek, hogy az a Bezerédj Istvánra vonatkozólag létező adatoknak csaknem teljes összeállítását és részben ügyes összeolvasztását is képezi. Irálya, ha nem is emelkedett és szingazdag, de hibátlan, irodalmi színvonalon áll és azzal a szerző oly képet tud élénk állítani, a melynek igazi zománca ugyan nincs, a mely azonban már élethűségénél fogva megkapó, mert eredetije, a kit fel kell tüntetnie, valóban rendkívüli jellemű, kiválóan nemes ember és hazafi volt.

Az élethűség képezi ezen élet- és jellemrajz főérdemét, mely magában, a feldolgozás nagyobb művésziessége nélkül is, oly hatást gyakorol, hogy a ki e művet elolvassa, attól, a mit belőle merített, keblét melegedni érzi és a könyvet megelégedéssel teszi le.

Ez a munka tehát Bezerédj István áldott emlékét széles körökben is haszonnal felújítani alkalmas. Írója az elismerést ezért méltán megérdemli, minélfogva bátor vagyok ajánlani, hogy a Bezerédj Pál által adományozott pályadíj a II. számú mű szerzőjének adassék ki.

Budapest, 1903. november 21-én.

Gaal Jenő l. t.

C)

Azok közt a jelesek közt, kik az új Magyarország alapvető munkáját végezték, Bezerédj István az első helyek egyikét foglalja el. Á mellett, hogy teljes odaadással kivette a maga részét a nemzeti átalakulás küzdelmeiből, ahhoz az irányhoz is mindig hű maradt, melynek diadalmas előnyomulása volt a nemzeti újjászületés sikerének alapföltétele. Mint a humanitással párosult igaz szabadelvűség képviselője harczolt Széchenyi, majd Deák oldalán s csak akkor vált el egy-egy pillanatra tőlük, a midőn a haladás ellenállhatatlan vágya lelkét az ábrándok világába ragadta s a midőn nem tudott magán erőt venni, hogy eszményeit a gyakorlati élet követelményeinek áldozatul dobja. Szabadelvűsége mindannyiszor átesapott a radicalismusba, valahányszor gyermekked kedélyével eszményi világnézetével a haladás menetét nem találta kielégítőnek. Egy német tudós, a ki a különböző politikai pártokat az emberi életkorokhoz hasonlítja, párhuzamot vonván a radicalismus és a gyermekkor között, arra az eredményre jut, hogy a mint a gyermek könnyen összetéveszti bábuját az élő emberrel, nádpáripáját az élő páripával: a radicalismus is ábrándokban ringatja magát s a nehézségeket, melyek kívánságai teljesülésének útjába állanak, nem veszi észre. Ilyen értelemben Bezerédj szabadelvűsége sem volt ment a radicalis vonásoktól. Mindig többet akart, mint a mennyit a tényleges viszonyok közt elérhetett. Az akadályokat nem látta meg s viszont ha útja szabad volt, szinte vakon rohant előre, nem gondolva meg, hogy útján még akadályokra is bukkanhat. A jónak és igaznak felismerésében határtalan emberszeretete által vezetett s ha ezzel az iránytűvel megtalálni vélte az „örök igazságot“, attól ugyan nem tántorította el őt semmi. Az „örök igazsághoz“ való eme kitaró ragaszkodása a politikus előtt csak akkor tűnhet fel nevetségesnek, ha az örök igazság fogalmát positiv emberi intézményekre vonatkoztatta volna. Bezerédjtől azonban ez távol állt. Azt az igazságot, melyet ő hirdetett, a „szeresd felebarátodat, mint tenmagadat“ krisztusi elv fejezte ki s a mikor erre támaszkodva sürgette a jobbágyság felszabadítását, a közterhekben való osztozkodást, sőt még a halálbüntetés eltörlését is: akkor bizony nem másnak, mint a közboldogság megvalósítására szolgáló örök igazságnak volt ő szószólója.

Ilyen férfiúnak élet- és jellemrajzát megírni a leghálásabb feladatok közé tartozik. Egy jó emberrel, egy igaz emberrel ki ne

foglalkoznék szívesen? Ki ne merülne belé a legnagyobb gyönyörűséggel ilyen ember lelkének vizsgálatába? Hát még ha az illető a maga erőneyeit, a maga fényes tehetségét nem csupán egy kisebb kör, hanem egy egész nemzet boldogítására gyümölcsözteti? Bezerédj pazarul áldozott gazdag szellemének és harmonikus lelkének kincseiből a köz javára s azt a mozgalmas kort, melyben élt, ha új eszmékkel, új gondolatokkal nem termékenyítette is meg; ha vezetőszeretpet nem játszott is: mégis elég erős egyéniség volt ahhoz, hogy befolyást gyakoroljon az eseményekre s hogy a nemzeti újjászületés történetében — föltéve, hogy annak hű képét akarjuk adni — az ő szerény, de annál határozottabban kidomborodó alakjáról meg ne feledkezzünk. Még arra sincs szüksége, a mi másod-, harmadrendű szereplők életrajzának megírásánál elkerülhetetlen, hogy jelentéktelenségét mintegy elpalástolandó, életének tetteiben és eseményekben szegény történetét egy széles ecsetvonásokkal festett korrajz keretébe illeszszük be. Bezerédj élete tetteiben annyira gazdag és saját korának szellemével annyira egybehangzó, hogy az ő biográfiájából, mint a tükörből, visszaverődik korának képe is. Csakhogy ezt a rajzot természetesen avatott kéznek kell megrajzolnia.

Az előttünk fekvő két pályamű szerzői erre nem képesek. A magukra vállalt feladattal teljességgel nincsenek tisztában. Különbséget köztük csak annyiban tehetünk, a mennyiben az egyik legalább törekedni látszik arra, hogy a töle telhető legjobbat adja; míg a másiknál az abszolút képesség-hiány lelkiismeretlenséggel és gondatlansággal is párosul.

A kritika kiméretlen szigorát hívja ki maga ellen az I. számú pályamű, nemcsak azért, mert silány munka, hanem főképen azért, mert silánysága mellett még lelkiismeretlen munka is. Plagiumnak csak azért nem minősítem, mert egyetlen tulajdonképeni forrását, Leopold Samu tanulmányát, nem másolja le szóról-szóra, csupán kivonatolja, persze oly rosszul, hogy ha Leopold Samu olvasná, nem az ellen tiltakoznék, hogy elmójének szülöttét elorozták, hanem hogy kegyetlenül eltorzították. Még a beosztása is ugyanaz, a mi a Leopold tanulmányáé. Előbb Bezerédj politikai szereplését ismerteti, ha ugyan ismertetésnek mondhatjuk a beszédeiből vett idézetek halmazát; azután társadalmi tevékenységére tér át s végül családi viszonyait világítja meg, a két utóbbit kizárólag az idézett forrás kivonatolásával.

S hagyján, ha legalább azt, a mit reproducál, szabatos formában, logikus előadásban adná vissza. De írni sem tud; előadása annyira szaggatott, összefüggéstelen, hogy a Csáky szalmája módjára összevisszahányt mondatai tömkelegéből egy-egy gondolatot — lucus a non lucendo — alig lehet kihalászni. Egyik tárgyról a másikra ugrik minden átmenet nélkül s ha valaminek az előadásába beléfog, ritkán végzi be mondanivalóját, hanem elkalandozik a legkülönbébb területekre. A mikor például Bezerédjt, mint politikust, jellemezni kezdi

s a maga banalis modorában megállapítja, hogy „Bezerédjnek a haladás, a liberalis fejlődés volt eszményképe“ s hogy „alkotmányunk, a nemzet joga volt ama sáncz, melynek falai közé visszavonulva elszántan küzdött a haza érdekeiért“: először elmondja, hogy mily odaadással küzdött a municipalis jogokért; azután eszébe jut, hogy a „társalkodási egyesületet“ is pártolta; majd csodálatos eszmétársítás folytán arról emlékezik meg, hogy az 1839/40-iki országgyűlésen „három férfi *egyesül* különösebben a barátság és a politikai egyetértés jogán, t. i. Deák, Klauzál és Bezerédj“ (kár, hogy sikeresebb eszmétársítás czéljából a három férfiú „egyesülését“ „egyesületnek“ nem declarálja); végre mindezek után megfélelkezve arról, hogy most tulajdonképen Bezerédjt, a politikust kellene jellemeznie, egyszerre csak beléfog az országgyűlést foglalkoztató vallásügyek ismertetésébe.

De a mikor a tárgytól nem tér is el, ugyanannak a tárgynak előadásában sem képes a történeti és logikai egymásutánt megtartani. A közteherviselés ügyének történetét például úgy beszéli el, hogy össze-visszakeveri az erre vonatkozó eseményeket: gr. Dessewffy Emil és Kossuth Lajos actióját Széchenyi Stadiumával, gr. Sztáray Albert nyílt levelét Nagy Pál föllépésével.

Ha még mindezekon kívül figyelembe vesszük, hogy a szerző történelmi kritikája egy-egy semmitmondó, elköptatott phrasisban merül ki: akkor nemcsak hogy teljes határozottsággal törjük el műve felett a pálczáat, hanem csodálkozásunkat fejezzük egyszersmind ki bátorsága. hogy ne mondjuk vakmerősége felett, melylyel ilyen összetakolt, minden eredetiséget nélkülöző, tartalmilag és formailag egyaránt silány művel Akadémiánk színe elé mert lépni.

A II. számú pályamű csak éppen hogy megrovásunkra nem szolgáltat rá, de jutalomra épp oly kevésbé érdemes, mint az I. számú.

Ennek a szerzője abban a jámbor hitben él, hogy ő fedezte fel történelmünknek az ismeretlenség homályában kóválygó egyik kiváló alakját. „Bezerédj István élete — írja előszavában — napjainkig a mult század elrejtett kincsei közé tartozott. Neki már csak a nevét ismerte az újabb nemzedék, csak annyit ha tudott róla, hogy kortársai „örök igazságnak“ nevezték el azon lángoló szeretetért, a melylyel küzdött minden nemes eszme szolgálatában.“ Bezerédj ismeretlenül maradásának egyik oka, szerinte, az, hogy azon idők országgyűlési beszédei, melyekre férfikora munkássága esik, csakis írásban maradtak fenn, másik oka meg az, hogy iratai nem maradtak az utókorra.

Hogy Bezerédjt a mai kor nem ismeri, ez csak annyiban igaz, a mennyiben Bezerédj nem tartozott történelmünk vezéralakjai közé s így azok, a kik történelmi tudásukat csak az iskolából szerezték, bizony Széchenyi, Deák és Kossuth mellett könnyen megfélelkezhettek azokról a nagyérdemű hazafiakról, kik, habár korlátoltabb tehetséggel, csekélyebb munkaerővel, de épp oly szorgalommal és kitartással

hordták az új Magyarország épületéhez a köveket, mint az építés vezetői. Az utókor hálátlanságának okát azonban a pályamű szerzője nem találta el. Abból, hogy valakinek, mint Bezerédjnek is, a hagyatékból iratai, naplói, levelei hiányzanak: nem következik, hogy az illető az utókorra nézve meghalt volna. Az pedig, hogy Bezerédj országgyűlési beszédei csak írásban maradtak fenn, egyszerűen nem áll. Az országgyűlési naplókban épp úgy megtalálja azokat, mint Kölcseynek, Kovács Ferencznek, Papp Dénesnek stb. általa is teljesen kihasznált, nyomtatásban megjelent följegyzéseiben. Csodálatosképen nem veszi észre, hogy a mikor Bezerédj országgyűlési beszédeit az említett forrásokból szóról-szóra reproducálja: önmagát czáfolja meg. De Bezerédjt megóvjá az elfeledtetés veszélyétől két jeles élet- és jellemrajz is. Az egyik B. Gy. (Bartal György) tollából Csengeri Antal „Magyar szónokok és státusférjak“ című politikai jellemrajz-gyűjteményében; a másik Leopold Samutól a „Budapesti Szemlében“. Amaz a kortárs és jóbarát közvetlen tapasztalatai alapján megírt jellemkép, emez egy lelkiismeretes történetíró által nagy gonddal, lelkiismeretes utánjárással kidolgozott biográfia. Ez utóbbi nélkül a pályamű szerzője se ment volna tárgyával semmire. Kivéve a Bezerédj iskolai bizonyítványait, melyekhez magánosok szívesességéből jutott, jóformán minden életrajzi adatát Leopold művéből meríti, mondhatnók úgy is, hogy másolja le.

Az a munka, a mit a szerző végez, tulajdonképen nem egyéb, mint a Bezerédj életére vonatkozó nyers anyag összegyűjtése s időrendben való közlése.

A helyett, hogy országgyűlési beszédeiből összeállítaná politikai programját s kidomborítaná politikai egyéniségét: megelégszik azzal, hogy minden összefüggés nélkül, abban a sorrendben, a mint elmondattak, idézi a beszédeit, többnyire egész terjedelmökben s itt-ott kivonatozva, ilyen módon: „febr. 11-én a kerületi ülésben a katonai törvényszékekről levén szó, azt mondja Bezerédj“ ... „febr. 15-én az ügyvédi vizsgálatokról tanácskozáva a kerületi gyűlés, Bezerédj így szólt“ ... stb. stb. Birálni nem bírál, okoskodni nem okoskodik, hanem — mint az áradat — folyik egyik idézete a másik után, úgy hogy szinte belekábul a feje az embernek. Az idézetek végtelen sorával agyonzaklatott olvasója csak akkor jut egy kis lélekzethez, mikor a beszédek rövid történelmi magyarázattal kíséri, vagy a mikor bírálóját, a szerencsétlen áldozatot, kinek hivatásánál fogva kénytelen-kelletlen át kell törtetnie a sűrűn teleírt lapokon, ilyen magas szárnyalású, tartalmas megjegyzésekkel delectálja: „Minden egyes felszólalása Bezerédjnek bizonyossága az ő fenkölt gondolkozásának, emberbaráti nemes szívének, idealismusának, honszeretetének s az örök igazságért való rajongásának“. Az idézetek sivatagában még az ilyen kietlen oasison is jól esik megpihennünk s olvasás közben önkénytelenül felkiáltunk, hogy hála Istennek, csakhogy már egyszer Bezerédj elhallgatott s az életrajzíró is megszólalt.

Bezerédj társadalmi tevékenységének ismertetésében ugyanazt a kényelmes módszert követi, melyre, mint egészen szokatlan és új módszerre akár szabadalmat is kérhet s a mit legtalálókban *idéző módszernek* nevezhetnénk.

Abból az alkalomból például, hogy Bezerédj önmagát megadóztatja, először is közli szóról-szóra a Pesti Hirlapból követjelentését, azután Széchenyi cikkét Bezerédj ellen s Kossuth cikkét Széchenyi ellen; majd a végből, hogy Széchenyi állásfoglalását megértesse a gyöngébbekkel, idézi Grünwald Béla excentrikus fejtegetését, mely oda concludál, hogy beteg embernek betegesek a gondolatai; erre következik Eötvös József védirata Bezerédj mellett, továbbá Rosty nyilatkozata, végül Bezerédj önvédelme Bicske község nemes előjáróságának bizalmi nyilatkozatával. Ráadásul egész terjedelmében közléstesi Bezerédj emlékbeszédét Csapó Dániel felett, a mi — úgy emlékszem — nem is olyan nagyon régen az országos magyar gazdasági egyesületnek Galgóczytól szerkesztett Emlékkönyvében is megjelent.

Bezerédj jellemrajzához szintén a maga kipróbált methodusát alkalmazza. Idézi kortársai közül Záborszkyt, Csengeryt, Kossuthot, a Croquis szerzőjét (a ki nem más, mint Hugo Albert, eredeti nevén Schrott Hugo), Galgóczy Károlyt, Horváth Mihályt, gr. Széchenyi Istvánt. S hogy saját véleményét ne kelljen előadnia, a mi bizonyára nem kis megerőltetésbe került volna, a citatumok végtelen sorához azt a practikus megjegyzést fűzi, hogy „így irnak azok, kik Bezerédj munkásságának szemtanúi voltak, az ő jellemvonásairól s az utód, ki már csak a tényekből ítéli meg őt, tetteiből ismeri fel nemes szívet s áldásos életét, igazat ad mindazon elismerő szavaknak, a mik Bezerédj István jellemvonásait rajzolják“. Ennek a bizonyosságául aztán megint csak idéz s az utódok közül Leopold Samut, Eötvös Károlyt és Beöthy Ákost állítja elő tanukul.

Ily módon a szerző jó nagy csomó adatot gyűjtött össze Bezerédj élet- és jellemrajzához. De a milyen kényelmes a módszere, melylyel kitűzött feladatát megoldhatni véli, épp oly kényelmesen jár el ennek a sajátos módszernek alkalmazásában. A források közül csak azokat használja fel, melyekhez könnyen hozzáférhetett s melyeknek kiaknázása nem nagy fáradságába került. Az országgyűlési naplók foliánsait azonban, melyeknek átnézése, a mint azt saját tapasztalatom alapján mondhatom, sokkal, de sokkal nagyobb munkával járt volna, mint a többi összes források kiböngészése, jónak látja teljesen mellőzni. Éppen ezért még szorgalmát sem honorálhatjuk s munkáját még arra sem tartjuk alkalmasnak, hogy az abban foglalt adatok segítségével egy avatott kéz B. élet- és jellemrajzáthíven megírhatná.

Ha Bezerédjt, a mint a szerző állítja, az utókor elfelejtette is, emléke felett még mindig virraszt a nemzet jobbainak kegyelete s ezzel bizonyára ellenkeznek egy olyan mű megjutalmazása, mely a jeles férfiú emlékéhez egyáltalában nem méltó. *Ballagi Géza.*

Nekrológok.

I.

Klein Gyula rt. gyászbeszéde Staub Mórícz lt. ravatalánál (1904. április 16-án). A M. T. Akadémia, a kir. magy. Természettudományi Társulat választmánya és növényteni szakosztálya megbízásából jelentünk meg e koporsónál, hogy bucsút vegyünk kedves társunktól, jó barátunktól.

Mint villámsujtotta fa, úgy dült ki sorainkból, váratlanul és idő előtt. És egész életének lefolyása egy hatalmas fa fejlődéséhez hasonlítható. Úgy, mint ez, kised csiréből kiindulva, önerejéből évről-évre új gyökeret és ágakat hajt, míg teljes kifejlődését eléri, épp úgy a boldogult, szerény kezdetből, mint elemi tanító, ritka kitartással és erős akarattal mindinkább erősebb gyökeret bocsátva a tudás talajába, szintén önerejéből hatalmas fává fejlődött, melyen kedvencz tudományának értékes gyümölcsei termettek. — Lelkes hive volt a növények tudományának, a botanikának s akár a minden tavaszkor megújuló növényzet fejlődését, akár Fiume érdekes és változatos flóráját, akár az ősvilági növényzet maradványait kutatta és vizsgálta, mindenkor becses és maradandó értékű eredményekkel gazdagította tudományunkat. Utolsó időben kivált az ősvilági növényzettel foglalkozott behatóan és ernyedetlen szorgalommal; az ország minden részéből gazdag gyűjteményt hordott össze, melynek teljes feldolgozására már évek óta várta a kedvező alkalmat és időt. Fájdalom, a kérlelhetetlen halál nem engedte, hogy életének ezen fővágya teljesüljön. De azért az, a mit eddig ez irányban tett, meghozta a boldogultnak a teljes elismerést mind itthon, mind a külföldön. De fájdalmas érzés fog el, ha meggondoljuk, hogy mekkora a veszteség, melyet a tudomány a boldogult korai halála által szenved, mert az ősvilági növényekre vonatkozó gazdag ismeretei vele szállnak a sirba s egyelőre nincs senki, a ki az általa kijelölt úton haladni tudna.

Drága halott! Korai távozásodat fájlalja a M. T. Akadémia, melynek érdemes tagja voltál, fájlalja a kir. magy. Természettudományi Társulat, melynek hosszú idő óta szorgalmas munkása és belső ügyeiben is igaz és gondos barátja voltál, de leginkább érinti távozásod szaktársaidat, a kik legjobban érzik azon veszteségnek súlyát, mely korai halálad által a növényteni szakosztályra nehezedik, azon szakosztályra, melynek Te alakulása óta lelkes hive, munkása, alelnöke voltál.

Kedves szaktárs! Sokat fáradoztál, míg a most elfoglalt magaslatra eljutottál, sokat munkálkodtál a magad gyönyörűségére, a tudomány hasznára, legyen most édes a pihenésed. — Szaktársaid pályafutásodra mint követendő példára tekintenek s emlékedet mindig kegyelettel fogják őrizni. Isten veled! Isten veled!

II.

Beöthy Zsolt ig. és rt. gyászbeszéde Jókai Mór ig. és t. t. ravatalánál (1904 máj. 8.): Koszorúkat hoztam, a könyvek harmatától ragyogó koszorúkat, az összes magyar tudományos, irodalmi és hírlapírói testületek nevében. Nem mondom el neveiket; mind itt vannak. A dicsekedés szavai, hogy: a miénk is és a miénk is voltál, hallgasanak a ravatal előtt; olvadjanak be mind a közös gyász és közös dicsőség fenséges vallástételébe, hogy: édes mindnyájunké voltál. A számtalan koszorú, a mienk is és mind a többiek, homlokodon egyetlenegygyé fonódik össze, a mint most a halhatatlanság pitvarában látunk: a nemzeti hála koszorújává. Gyászoljuk a csodálatos ajándékot, melylyel minden, a költészet varázsa iránt fogékony emberi szívet, széles e világban, megáldott a Gondviselés: a világnak egyik legragyogóbb képzeletű mesemondóját, egyik legmélyebb és legnemesebb tűzű humoristáját, egyik legnagyobb elbeszélő művészt. De fáj dalmunk és dicsőségünk érzésének legmélyebb forrása, hogy szellemed képében a magyar lélek képét látjuk, fényével a világ felé, életadó melegével mi felénk. E szent kapcsolatot nemcsak a te nagyságodban érezzük, hanem érezzük az egész magyarság lelkében, sőt sorsában is. E történeti pillanatok alatt, a mult századnak, a nagy magyar történeti századnak folyamában látjuk sugárzó és sugalló alakodat. Látjuk, a mint a nemzet lelkéből meritett és szellemedben megtisztult és meggazdagodott kincseivel e nemzetet újjáteremteni és megtartani segítettél. Ha királytévőről beszél az angol, mi nemzettévőinkkel dicsekszünk, a mult század lánglelkeinek sorával, kik újra nemzetté tették a magyart. Ezeknek a nemzettévőinknek halhatatlan sorában tündöklök ma és fog tündökölni mindenkoron a te neved is. A tettek világában is vezetőnk voltál; a tettek világában, mikor e nemzet lelke magára ismerve, felébredt; mikor jogaira ismerve, lángra gyult; mikor jövőjére ismerve, kitartott a szenvedésben; és a mikor királyára ismerve, feltámadott. Ott voltál attól a naptól fogva, midőn Petőfi oldalán a nemzet viharzó lelke vágyainak szárnyas szavakat adott, Kálváriákon és temetőkön át addig a napig, mikor a magyar lélek legköltőibb és legnemesebb képeinek egyikével, mélyen meghatottad azt a királynői szívet, Erzsébetét, melyben nemzeti megváltásunk csodarózsái fakadtak. De a legnagyobb történeti feladatot mégis azzal a mérhetetlen és hasonlíthatatlan befolyással töltötted be, melyet költészeted a nemzet lelkére gyakorolt. Képzeleted tündérvjátékai, humoros, nemes és kedves csillogása, melancholiád komoly ősboruja s a mit mindez kifejezett, lelked tiszta idealismusa: ez volt a mi igazi nemzeti iskolánk azokban a szomorú napokban, mikor semmit se volt szabad felednünk és mindent meg kellett tanulnunk, hogy az időnek hívó szavára készen legyünk. A kor nemcsak szabadságunktól fosztott meg, hanem erkölcsünket is fenyegette. Hogy a szolgaságnak erkölcsrontó lánczeit erkölcsi romlás nélkül viseltük és ráztuk le; hogy csá-

bitó, mételyes világrámlatoktól mentesek tudtunk maradni kétségbe-
ejtő helyzetünkben; hogy az erkölcsi erőt, melylyel jogainkat vissza-
vittuk, képesek voltunk megőrizni, hogy idealismusunkban hitünket,
reményünket, szeretetünket megtartottuk: volt-e mindebben bárkinek
nagyobb része, mint a te költészetednek? Politikusaink bölcsesége
csak azzal a nemzeti lélekkel győzhetett, melynek legnagyobb alakító
mestere te voltál. Költészeted történelemmé lett: de nem elmúltá.
Ma is, az új világnak új sodrában feléd tekintünk. Ezt a nemzetet
nem tudjuk többé elképzelni nélküléd. A mint nélküléd nem lett volna
azzá, a mi: nélküléd nem lehetne azzá, a mivé lennie kell. Géniusa
megihletett, hogy benned kifejezze magát s szellemi értékei általad
megerősödjenek és megsokszorozódjanak. A mit elképzeltél és átérez-
tél: az be van oltva lelkünkbe. Nemcsak örömünkre, gyönyörűségünkre
és dicsőségünkre jöttél el, hanem hogy mennél hivebbekké tégy ma-
gunkhoz és mennél méltóbbakká feladatunkra. Képzeted aranyszálai
a Gondviselés alchimiájának csodás műhelyében a magyar nemzeti
lélek erkölcsi érczébe olvadtak, hogy mennél fényesebbé és kemé-
nyebbé tegyék. Indulj utadra hát. De hiszen két útra indulsz. Az
egyik utad a te sírodnál végződik, a másik csak e nemzet sirjánál
érhet véget. Azzal az imádsággal bocsátunk el, hogy ez az utad vég-
telen legyen!

III.

Rados Gusztáv lt. gyászbeszéde Schmidt Sándor lt. rava-
talánál (1904 május hó 1-én). — Mélyen tisztelt gyászoló közönség!
Elhangzott az egyháznak lélekemelő szózata, legyen szabad most
nekünk a szeretett elhunyt kartárshoz néhány igénytelen, de lelkünk
mélyéből fakadt búcsúszót intéznünk egyrészt hazánk első Tudós-
Társaságának, a Magyar Tudományos Akadémiának nevében, a mely-
nek tagjai sorában ő is diszlett, másrészt a magyar királyi József-
műegyetemnek nevében, melynek elhunyt kartársunk tiz éven át kiváló
tanára, az utolsó négy évben pedig vegyési és egyetemes szakosz-
tályának buzgó és érdemekben gazdag dékánja volt.

Tisztelt gyászoló közönség! Megdőbbenve állunk e ravatal előtt,
mert ez egy sok reményre jogosító, delelőpontján messze innen maradt
életpályának váratlan végét jelzi. Hogy mekkora tudást, mily óriási
munkaerőt, mennyi nemes ambítiót viszünk vele sirba, azt jobban
aligha tudja valaki minálunk, a kik őt nap nap után láttuk, az óramű
pontosságával vetekedve, munkája mellett, a kik szeme csillogásából,
szavának lelkes hangjából, tudománya iránti önzetlen lelkesedését és
lángoló szeretetét kiolvashattuk.

S mily óriási volt ez a munkája! Sarkalva a vágytól, hogy
tudományát fejlessze és terjeszsze, utolsó éveinek minden szabad
óráját oly nagyszabású összefoglaló mű megírásának szentelte, mely
hivatva lett volna szaktudományának, a mineralogiának elméleti és

gyakorlati rendszerét egységbe foglalni. E művén gazdag tudással, teljes odaadással, óriási ambícióval, de fájdalom, munkaerejének kiméletlen túlfeszítésével is dolgozott s életének tragikuma, hogy testének ereje lelke magas szárnyalásával lépést tartani nem tudván, dicsőült barátunk, a magára vállalt óriási teher alatt, idő előtt roskadt le s hogy életének főművét befejezetlenül kellett ránk hagynia.

Nem érzem magamat illetékesnek arra, hogy tudományos kutatásait érdemlegesen méltassam, bizonyára Akadémiánk kegyeletes módon fog erről gondoskodni; de azért mi is, kik szakmájától távol állunk, tudjuk, hogy műveivel szaktudományát fejlesztette, gazdagította s hogy velük szaktársainak osztatlan elismerését kivívta magának.

Nálunk aligha világitott be valaki mélyebben, mint ő, a természet ama titokzatos műhelyébe, a melyben ez a föld méhében rejlő kincseket szemet és lelket gyönyörködtető, csodaszerű művészi formákba önti, melyeket kristályoknak nevezünk. E kristályok mivoltával, törvényszerűségeivel, keletkezésük módjával foglalkozik az Elméleti Kristálytan. E felette érdekes disciplina Schmidt Sándor kutató szorgalmának nem egy szép eredményét köszöni. De Schmidt érdeklődése felölelte szaktudományának egészét, sőt még népszerű munkák írásával is iparkodott tudományának barátokat szerezni.

Minden tudós, kit fényes szellemi tehetsége, megfeszített munkássága, gazdag tudása előkelő helyre emeltek, halálával irtó nagy maga után, a mely csak hosszú mulva tölthető be és lelkünket fájdalmasan érinti. De mennyivel sajnóbb a fájdalomunk, mennyivel sötétebb a gyászunk, ha e tudós elméjének fényét a jellemnek szilárdságával, tetteinek következetességével, egyéniségének oly szeretetreméltóságával egyesítette, a mely baráttá hódított meg mindenkit, a ki büvökörébe lépett.

Ilyen voltál Te is, felejtethetlen kartársunk, s bennünket, a kik könnyes szemmel álljuk körül ravatalodat, az igaz baráti szeretet kötelékei fűztek Te hozzád. Szívünknek kimondhatatlanul fáj, hogy ajkad, mely annyi ékesszólással hirdette tudományod ígeit, örökre elnémult, hogy Neked időelőtt kellett kilépned sorunkból, a kit szókimondó bátorságodért, jellemed egyenességeért annyira tiszteltünk és szerettünk. De ne szálljunk perbe a Gondviseléssel, nyugodjunk bele intézkedésébe. Indulj tehát most utolsó utadra, szeretett barátunk! Ez pihenésre visz abba az anyaföldbe, a melyet Te annyira szerettél és a melynek mélyén rejtőző titkokat Te oly fáradhatatlan szorgalommal kutattad és oly finom elmeéllel magyaráztad.

De ha testedet át is kell adnunk az enyészetnek, daczolni fog az enyészettel tudományos érdemeidnek, szeretetreméltó egyéniségednek emléke, a melyet szeretettel és tisztelettel zárunk keblünkbe mindörökre. Isten veled!

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

XV. KÖTET.

1904. Szeptember 15.

8—9. FÜZET.

Az Árpád-kori szóvégi *u* betűk mivolta.
(Kivonat *Szinnyei József* rt. február 22-ikén felolvasott dolgozatából.)

TOLDY FERENCZ „Az ó- s középkori magyar nemzeti irodalom történeté”-ben (1851) azt mondja (1 : 106):

„Hangzó végzésekben is nyelvünk gazdag volt, mi a rokon nyelvek közül a finnre emlékeztet, s a nyelvet folyóbbá tette. E végzéseket kihangzásoknak (Auslaut) lehetne nevezni, s hihetőleg gyengén ejtettek, míg végre nagyobbreszt kivesztek. Ily hangzások voltak 1. az *a, e, i, . . .* 2. az *u és ü . . .*“
(„A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig rövid előadásban” cz. munkájában [3. kiad. 1 : 27] e „kihangzásokat” sorfűlötti kis betűvel jelöli: *gyimilesⁱ, alm^u, szerelm^u* stb.)

RIEDL SZENDE 1859-ben megjelent „Magyar hangtan”-ában (94. l.):

„A Halotti Beszédben, a legrégibb oklevelekben, ANONYMUS-nál . . . sok törzseknél véghangzót — habár többé vagy kevésbbé elhomályosítva — találunk, hol az mai napig egészen eltűnt.”

HUNFALVY PÁL 1864-ben RIEDL SZENDE „Magyar nyelv-tan”-ának ismertetésében (NyK. 3 : 260):

„A 14. lapon a történeti hangváltozás példájára felhossa, többi közt, a mai *álom* szót, mely még ANONYMUS-nál *álmu*. Talán így áll ez: a mai *álom*, ANONYMUS idejében *alm* volt egy utóhanggal, mely most elveszett; mert az utóhangú *u* nem a mai *o*, az utótagban. Így volt *tas-u*, ma *tas* stb.”

SIMONYI ZSIGMOND „A régi nyelvemlékek olvasásáról” című értekezésében (1880, Nyr. 9 : 102—104):

„Árpád-kori nyelvemlékeinkben néhol még meg van őrizve egy-egy magánhangzó, melyet a megfelelő újabb szóalakokban hiába keresünk. Legfontosabb e tekintetben a tövégi magánhangzónak az alanyesetben megvulta . . . Legtöbb esetben az *u, ü* magánhangzókat találjuk ilyenkor a szó végén, egyéb magánhangzók ritkák s néha kétesek . . .

„E teljes alakok véghangzóját Toldy F. a német *auslaut* szerint *kihangesz*nak nevezte s apró betűvel írta, mint valami lőnyegteltent, mintegy járulékhangot, mely talán úgy ragadt hozzá a 13. században a 19. századbeli szóhoz, — mintha a régi *útu* a mai *út*-ből keletkezett volna, nem pedig a mai *út*, a régi *útu*-ból. Mi nem írhatjuk és olvashatjuk többé úgy, hogy *út^u*, *álm^u*, stb., hanem megbecsüljük ez érdekes nyelvtörténeti adatokat, mert megegyeznek azzal, a mit már a rokon nyelvekből is következtetnünk kellett.

HUNFALVY PÁL „Nyelvtudomány és nyelvtanítás“ című munkájában (1884):

„Azt kérdi SIMONYI, vajjon az ANONYMUS *álm*^{*u*}-jának *u*-ja nem maradt-e fönn a mai *álm*^{*u*}-*nk*-ban? Bizony, nem! alig is győzőm csodálni, hogy a nyelvtörténetekben annyira jártas író azt a kérdést teheti. Hisz annak dönthetetlen tanúsága szerint, az ANONYMUS így ragozta volna a szót: *álm*^{*u*}-*muk*, ha ugyan nyelvérzéke az *u*-t a tőhöz valónak hiszi vala. Tagadhatatlanul áll, hogy az ANONYMUS és régi oklevelek írása sok szót utóhanggal mutat fel s ez a tűnemény talán a kiejtésből magyarázható. Egyszer múlt nyáron egy béresem fiját olvastatám, mert kíváncsi valék, tud-e már olvasni, minthogy iskolába jár. S íme a fiú a mássalhangzón végződő szókat mind utóhanggal ejtő ki, pl. *bab*^{*u*}, *öt*^{*ö*}, *tehén*^{*e*}, stb. Nem ez-e az ANONYMUS és a régi oklevelek kiejtése? De hogy az nem általános vala, mutatja ismét a Halotti beszéd, a melyben *pur*, *urdung*, *hotolm*, *pukul* utóhang nélkül állanak; jóllehet az *ur* mellett ott van *ur*^{*u*}-*szág* is.“ (6) . . . „A magyar nyelvnek is hajlandósága van a trochaeusi lejtésre: vajjon nem ennek kell-e az *álm*^{*u*} (*alm*)-féle alakokat tulajdonítani, valamint *azt*^{*at*}, *ezt*^{*et*}, *öt*^{*et*} féléket is? . . . De hogy *álm*^{*u*}-nak *u*-ja nem tartozott a szó tőjéhez, bizonyítják a neki megfelelő szók a vogulban és osztyákbán . . .“ (7. l.) [V. ö. ennek ellenében: SIMONYI, A magyar szótök, 1887].

BALASSA JÓZSEF „A szóvégi önhangzók a magyarban“ című értekezésében (1885, NyK. 19 : 153):

„Nagyon feltűnő az a körülmény, hogy míg a szavak ragos alakjai arra mutatnak, hogy a tövégi hangzó minősége különböző volt az egyes szavaknál, addig a legrégibb nyelvemlékekben azt látjuk, hogy a hol megmaradt egy ily teljesebb alak, a végső hangzó benne mindig csak *u*, *ü*, egyéb magánhangzók nagyon ritkák, s néha kétesek. Ebből azt lehetne következtetni, hogy e hangzók mindig egyformák voltak, s különbözőségük tán csak újabb fejlődés. Csakhogy ezen nyelvemlékbeli adatok mind abból a korból valók, mikor már a szóvégi hangzók teljesen veszni indultak, míg a tárgyias rag, a többes képző

sokkal régiebb időben járultak a töhöz, tehát eredetibb alakot őriztek meg. A különböző szóvégi hangzóból előbb gyengülés folytán *u*, *ü* lett, s azután vészett csak el ez a hangzó. Épen így történt ez a németben is, a hol ma minden szóvégi hangzóból hangsúlytalan *e* lett; az angolban ezek a hangzók is elvesztek (pl. gót *sunna*, feln. *sonne*, ang. *sun*; gót. *namô*, fn. *name*, ang. *name* — olv. *ném.*)“

Ugyanő a „Tüzetes Magyar Nyelvtan“-ban (1895, 1 : 106) :

„Mindazon szavakban, melyeknek végén okleveleink megőrizték a tö véghangzóját, ez a hangzó *u*, *ü*, néha *i*, akár nyiltabb, akár zártabb magánhangzóval van az illető szó a mai nyelvben. Ebből azonban nem következtethetjük, hogy *e* magánhangzók eredetileg egyformák voltak, hanem ellenkezőleg csak azt tanúsítják, hogy akármilyen volt a szóvégi magánhangzó, előbb *u*, *ü* lett belőle a szó végén, s csak azután vészett el. Ugyanily fejlődést látunk a német nyelvben is, a hol az utolsó szótag magánhangzójából, bármilyen volt is, a mai nyelvben hangsúlytalan *e* lett, s ez az *e* a legtöbb német nyelvjárásban, valamint az angol nyelvben, egészen elveszett. — A tövégi magánhangzók elveszésének idejét körülbelül a X—XII. századra tehetjük . . .“

ZOLNAI GYULA „Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig“ (1894) című munkájában:

A „Névtelen jegyző s a Halotti Beszédet, legelső összefüggő nyelvemlékünket is megelőző latin oklevelek számos magyar névszót egy-egy szóvégi hangzóval teljesebb alakban őriztek meg. Például *e* szót *hadût* egy 1055-iki oklevél így írja: *hodu vtu* azaz *hodu-ûtu*, Anonymusnál pedig az *álom* szó még *almu* azaz *álm*u stb.“ (7. l.)

SZAMOTA ISTVÁN „A tihanyi apátság alapítólevele“ című értekezésében (1895, NyK. 25 : 147):

„Az úgynevezett szóvégi kihangzókra — jóllehet temérdek példa áll rendelkezésünkre — semmi bizonyosat sem mondhatunk. Ilyen szóvégi kihangzó három volt, ú. m. *a*, *i* és *u*; legritkább az első és leggyakoribb a harmadik. Legkorábban eltűnt a két első, ugyanis 1220 után már nem található, az *u* még elvértve 1240-ig előfordul, mind a három csak mássalhangzók után áll, tekintet nélkül arra, hogy az illető szó magas- vagy mélyhangú . . . Ezeknek a szóvégi magánhangzóknek kérdése csak akkor lesz tisztázható, ha majd minden fönmaradt adat össze lesz gyűjtve, mert csak akkor lesznek megállapíthatók azok a mássalhangzók és hangsoportok, melyekre ezek következni szoktak.“

MUNKÁCSI BERNÁT „A magyar magánhangzók történetéhez“ című értekezésében (NyK. 25 : 284—286):

„Egy másik érdekes kérdése nyelvtörténetünknek a tövégi magánhangzókra vonatkozik, melyek tudvalevőleg még bő számban jelentkeznek a régibb árpádkori okleveleinkben. Tapasztalva, hogy az árpádkori hangzórendszer nagyjában egyezett a maival, már eleve is nagyon kétesnek kell jelezniük — ha általánosságban van értve (NyK. 24 : 397) — azon nézet helyességét, mely szerint „a tövégi magánhangzók elveszésének idejét körülbelül a XII. századra tehetjük” . . .

„Múltán vethetjük . . . föl ezek után a nehéz kérdést, mik hát voltaképen azok a magánhangzói végzetek, melyeket főképp a XI. és XII. század oklevelei egyes mai mássalhangzós végzetű töveknél jeleznek?

„Azt tehetjük . . . föl, hogy a XI., illetőleg XII. században hangzottak még egy-egy részében a magyar nyelvterületnek bizonyos esetekben (melyeknek föltételeit az adatok csekély száma miatt egyelőre meg nem állapíthatjuk) ilyes, hogy így nevezzük, „súlytalan” kihangzások, melyeknek hangszínei az *u*, *i* írást követve, bizonyára a már kimutatott zártabb *o*, *ö* és *e* lehettek. Ezek valószínűleg, különösen az összefüggő folyékony beszédben ugyanegy nyelvterületen is eleshettek, a mint az ilyféle hangzóknál ezt a vogulban is tapasztalhatjuk. Természetes e mellett, hogy míg az egyik oklevélíró már csak a pontosság és hitelesség kedvéért is a teljesebb kiejtést követte iratában, a másik, ki egyszersmind más vidékbeli volt, ily kihangzásokat vagy nem ismert, vagy nem tartott lényeges hangelemnek.“

Magam a szóvégi *u*-t régebben az *u* és *ü* hang, később az *u* vagy az *o*, illetőleg az *ü* vagy az *ö* hang jelének tartottam (l. A magyar nyelv rendszere [1887] 51; A magyar nyelv [1897] 72). Majd a XV-ik század végéről való Ábel-féle olasz-magyar szójegyzéknek sajátos írásmódja megindított előbbi nézetemben. E szójegyzékben egy csomó mássalhangzós-végű szó végére magánhangzó jegye van írva, pl. *sepe leagno* (szép leány), *tisi* (tiz), *napotu* (napot), *nege* (négy), *burso* (bors) stb. (NyK. 31 : 226—327). Minthogy a nyelvemlék kora miatt teljes lehetetlenségnek kell tartanunk azt, hogy ezek a szóvégi betűk hangokat jelöltek volna, ez az írásmód azt a sejtelmet keltette bennem, hogy az Árpádok korabeli oklevelekben és az ANONYMUS-ban előforduló magyar szavak végére írt *u* talán olyan betű volt, a mely nem is jelölt hangot (NyK. 31 : 227). Úgy vélekedtem, hogy ezt a föltevést még két tény támogatja; nevezetesen 1. az, hogy míg azt az *u* betűt, a mely kétségtelenül valamely hangnak a jele volt, sűrűn váltogatták más betűkkel (*v*, *w*, *uu*, *uv*, *iv*, *iu*), addig a szó végén egyetlenegy előttem ismert kétségtelen eset (*kerekv* 1055)

kivételével mindig *u*-t találunk; — 2. az, hogy *u*-t találunk írva egynéhány olyan idegen szó végére is, a mely mássalhangzós véggel került hozzánk, pl. *Ecilburgu* (ANONYMUS, cap. 1., 47.), *holm*u (1211 stb.). — Ennek következtében Magyar Nyelvhasználat-om második kiadásában (1903) a szótövekről szóló fejezetben az Árpád-kori *u*-végű szokat mint a tövégi rövid magánhangzó megvoltának állítólagos bizonyítékait kétségeseknek jeleztem (59. l.). A kérdés tüzetes megvizsgálására eddigelé nem volt érkezésem, azért még Magyar Nyelv-emnek nemrégiben megjelent 5. kiadásában is csak annyit mondtam, hogy „nem tudjuk, hogy ez a szóvégi *u* csakugyan magánhangzót jelölt-e, vagy csak valami helyesírási sajátság volt“ (70. l.).

Ennyit tartottam szükségesnek előre bocsátani ezen érdekes kérdés történetéből.

Mármost lássuk, hogy hangérték nélküli betűk voltak-e azok az *u*-k, vagy pedig csakugyan hangot jelöltek.

Tudjuk, hogy vannak népek, a melyek sok szó végére hangérték nélküli betűt írnak (pl. az orosz *ъ*-t, a franczia és az angol *e*-t). Ezeket a betűket a hagyomány őrizte meg abból az időből, mikor még hangot jelöltek velük; s most pl. az orosz csupa szokásból olyan (más nyelvekből átvett) szavak végére is ír ilyen hangérték nélküli betűt, a melyeknek a végén sohasem volt annak a betűnek megfelelő hang. Minálunk — minthogy a szóvégi *u*-k nyelvünk történelmi korának kezdetétől fogva megvannak, a melyet csak kis időköz választ el a latinbetűs írás meghonosodása korától — ilyen írásmód csak úgy volt lehetséges, ha a latinbetűs írást olyan néptől tanultuk, a mely hangérték nélküli betűket írt a mássalhangzós-végű szavak végére. De hát olyantól tanultuk-e?

Mielőtt belefoghattam a szóbanforgó betűk mivoltának vizsgálatába, MELICH JÁNOS széleskörű és mélyreható vizsgálódásainak egyik eredményeképp kitént, hogy a mi eleink írástanítói a szlovének voltak; azok pedig nem írtak a mássalhangzós-végű szavak végére hangérték nélküli betűket, tehát a mi eleink sem vehettek át tőlük ilyen szokást.

E szerint azok a szóvégi *u*-k — legalább kezdetben — még is csak hangokat jelöltek. De milyeneket? Az én véleményem szerint azok közül, a kiknek nézetét fönnebb közöltem, azok jártak közel a valósághoz, a kik — hogy úgy mondjam — nem „rendes“ magánhangzók jeleinek tartották ezen *u*-kat; nevezetesen: TOLDY („hihetőleg gyengén ejtettek“), RIEDL („ein — freilich ziemlich verdunkelter — vokalischer Auslaut“, „véghangzót — habár többé vagy kevésbé elhomályosítva“) és MUNKÁCSI („súlytalan kihangzá-

sok"). — Azonban a „gyengén“, „verdunkelt“, „elhomályosítva“, „súlytalan“ szóval mégsem találták a fején a szeget.

Hogy a mi szóvégi teljeshangú rövid magánhangzóink a folyékony beszédben már a történelem-előtti korban nem voltak meg, azt kétségtelenül bizonyítja egy tény, a melyet MUNKÁCSI éles szeme vett észre, t. i. az, hogy régi török jövevényszavaink végén megmaradt az eredeti teljeshangú rövid magánhangzó (pl. *árpa*, *alma*, *gyertya*, *kéve*, *serke*, *teve* stb. NyK. 25 : 284—285). Ha ezen török szavak átvétele idejében a magyar szavak végén meglettek volna még az egykori teljeshangú rövid magánhangzók s csak azután indultak volna pusztulásnak, akkor a török szavak véghangzója is osztózott volna sorsukban, azaz ma azok is mássalhangzós-végűek volnának. Ez egészen kétségtelen dolog.

Tehát a szóbanforgó *u* betűk nem lehettek teljeshangú magánhangzók jelei, hanem a tökéletlenedés valamelyik fokán álló magánhangzókatt kellett jelölniük.

Természetes és tudvalevő dolog ugyanis, hogy a szóvégi magánhangzók elveszése nem máról-holnapra történik, hanem fokozatos tökéletlenedés útján megy végbe. Erre világos példákat találunk egyebek közt a finn nyelvben, a melynek délnyugati nyelvjárásai a mi *u* betűink rejtvényének megfejtéséhez igen becses adatokat szolgáltatnak. Ezen nyelvjárásokban ugyanis a véghangzó elveszett a kétagú szavak végéről, ha az első szótag hosszú volt, a többtagúak végéről pedig általában. Ilyen eredeti rövid véghangzó nélküli alakok már a XIV. század második felében előfordulnak, tehát a hangfejlődés meglehetősen régi; mindazonáltal a szavak végén, ha magukban mondják ki őket vagy szünetet tartanak utánuk, még most is gyakran hallani mormolt (gemurmelt) és zöngétlen magánhangzókat.

A szóvégi magánhangzók teljes elveszését több gyengülési (tökéletlenedési) fok előzi meg; a folyamat a következő:

1. teljeshangú magánhangzó > 2. megfelelő mormolt magánhangzó > 3. határozatlan (mormolt) magánhangzó > 4. zöngétlen magánhangzó > 5. a magánhangzó teljes hiánya.

Ez igen hosszú időn át tartó fejlődési folyamat, s mint a fönnebb említett finn nyelvjárások példája mutatja, a különféle gyengülési (tökéletlenedési) fokok más-más hangtani helyzetben egy időben is meglehetnek a nyelvben.

Az elmondottak után kétségtelennek kell tartanunk, hogy az Árpádok korában (nem tudni, meddig) bizonyos hangtani helyzetekben, pl. mikor a szót nyomatékosan magában mondták (feleletül), vagy mondat végén szünet előtt, hallható volt még az egykori teljeshangú véghangzó gyengült utódja: egy mormolt magánhangzó. S ha mármost tekintetbe vesszük azt, hogy

a mai (ragok és képzők előtti) különféle tövéghangzók (*a, o, u, e, ē, ö. ü*) egykori megfelelőjének jelölésére a szó végén a kétségtelen esetekben mindig ugyanazon betűt, t. i. az *u*-t alkalmazták s ezt más betűvel nem váltogatták (kivéve a vele egyértékű s csak egyetlenegyszer előforduló *v*-t): arra a következtetésre kell jutnunk, hogy ez az *u* a szóbanforgó esetekben az *ü. n.* határozatlan magánhangzó jele volt. (Zöngétlen magánhangzókra azért nem gondolhatunk, mert azokat — minthogy akusztikai benyomásuk a *h* hangéhoz hasonló — semmi esetre sem jelölték volna *u*-val.)

[Az *u*-n kívül (de nem vele váltakozva) előfordul ritkán *i*, és még ritkábban *a, e* is. Az *a* meg az *e* egyetlen-egy ismeretlen eredetű szó (*uchuga* 1079—80: *vhvg* 1135) kivételével csakis idegen eredetű tulajdonnevek végén fordul elő. Mivoltáról csak az egyes adatok tüzetes megvizsgálása után lehet véleményt mondani. — Az *i*-nek kétségtelen példái mind *-di* (*-ti*)-végű helynevek; ezeknek az *-i*-je minden bizonynyal képző (demin.) s teljesebb *-ia, -ie*-ből való, pl. *Fotudi* 1055: Fadd; v. ö. *faddia-k*].

Annak az írásbeli ingadozásnak, hogy a mai mássalhangzós-végű szavak részint *u*-val, részint *u* nélkül vannak írva, az a magyarázata, hogy a régiek természetesen többnyire a rendes, folyékony beszédbeli kiejtést követték, de közben-közben — mintha észrevették volna magukat — a kivételes (= csak bizonyos esetekre szorítkozó) kiejtés szerint írták a szót, talán azért, mert azt eredetibbnek, hitelesebbnek, nyomatékosabbnak s így emlékezet okáért fogalmazott hiteles iratba (oklevélbe, krónikába) inkább illőnek tartották.

Lehetséges, hogy beszéd közben (a fönnebb említett hangtani helyzetekben) határozatlan magánhangzóval megtoldottak uéha egy-egy olyan szót is, a mely eredetileg mássalhangzós-végű volt, s innen van talán az *Ecilburgu, holmu* írás; de viszont az is lehetséges, sőt nagyon valószínű, hogy a régiek néha csupa megszokásból írtak *u* betűt olyan szó végére is, a melyet sohasem hallottak magánhangzós-végűnek ejteni. Ezt különösen az ANONYMUS-ról tehetjük föl jó okkal, mert nála szinte föltűnő sűrűn fordulnak elő szóvégi *u-k*, holott a korabeli és a következő évtizedekből való oklevelek, nemkülönben a Halotti Beszéd tanúsága szerint az ő idejében a határozatlan magánhangzók már nagyon is ritkulóban lehettek.

Annyi bizonyos, hogy ezek a szóvégi *u-k* csak kivételes hangzást jelöltek, mert a folyékony beszédben az egykori szóvégi rövid magánhangzónak a történelmi korban már nyomuk sem volt.

A rovás-írás ügyében kiküldött bizottság jelentése.

(Előterjesztette *Katona Lajos* lt. a február 22-iki ülésen.)

A zilahi ú. n. Tuhutum- emlékre vésett felirat ügyében támadt zajos hírlapi tollharcz immár másodízben foglalkoztatja a M. T. Akadémia I. osztályának egy alkalmi bizottságát, a melynek az eléje terjesztett kérdésről adott véleményét lesz szerencsém ezúttal a t. Osztály elé terjeszteni.

Az első bizottság feladata csupán az volt, hogy a Karacsay-codex szövegeinek hitelessége kérdését vizsgálja meg. E vizsgálat eredményét a t. Osztály a mult évi márczius 23-án tartott ülésében volt szives tudomásul venni.

Kevéssel ezelőtt, 1903 február 3-án, az Akadémia főtít-kára indítványára az I. osztály zárt ülésében az alólírottakból álló bizottságot küldötte ki annak a kérdésnek megvizsgálására: *vajjon az ú. n. rovás-írás (helyesebben betűrovás) él-e a magyar nép között?*

E kérdés felvetésére közvetlenül az adott alkalmat, hogy dr. Fadrusz János, azóta a magyar művészet nagy kárára elhunyt jeles szobrászunk, a „Szilágy“ című lap 1902. évi szeptember 18-iki számában többek közt a következőket írta:

„Kitudódott, hogy a rovás-írás nemcsak emlék, de való, eleven kincse a nemzetnek, hogy még ma is él a magyar nép között és hibátlanul föntartja eleink ősi culturáját.“

Fadrusz János idézett cikkében, mely néhány nappal utóbb újra lenyomatva a „Magyar Szó“ szeptemberi 24-iki számában is megjelent, „classikus tanúi“ gyanánt Tar Mihály és Tar István temesmegyei, omori földművelőkre hivatkozott, a kik a rovás-írást „ma is írják és róják is“. Hivatkozott továbbá Kozma Andorra, kinek egy régi szolgálója mindent csakis ily rovás-írású jegyekkel írt; valamint két huszárfőhadnagyra, a kiknek egyike a Tuhutum- emlék felírásának láttára azt mondta, hogy „ezt az írást ő mindig látta a pusztákon bojtároknál, pásztoroknál, faragott fanyeleken“; a másik meg egy dánosi családi levéltárt említett neki, „a mely nagyon sok rovás-írású dokumentumot őriz.“

E nagy feltűnést keltő cikk által Szily Kálmán, a M. T. Akadémia főtítkára, indítatva érezte magát, hogy a magyar rovás-írás népies voltára nézve lelkiismeretes kutatásokat tegyen és barátaival is tétessen. E kutatások eredményét a mellékelt füzetben a fentemlített bizottság elé terjesztette, s ezzel a részletes előmunkálattal, melyben a füzet 4. és 5. lapján megnevezetteknek hálás köszönetre érdemes részük van, a bizottság munkáját nemcsak tetemesen megkönnyítette, hanem jóformán csak arra redukálta, hogy az eléje terjesztett, világosan beszélő adatokból a bizottság az önként kínálkozó következtetést levonja.

A bizottság elé terjesztett jelentés, a melynek czíme: *A rovás-írás él-e a magyar nép között?* — 13 fejezetben csoportosítja a Fadrusz kijelölte nyomokon indult, de azokon túl is kiterjeszkedett kutatás eredményeit. A 2. fejezetben Kozma Andorék vén szolgálójával, a 3-ikban pedig a dánosi levéltár rovás-írású emlékeivel végez a jelentés. Az elsőt illetőleg Kozma Andornak 1902. október 23-án a főtítkárhoz intézett levele minden kétséget kizáró módon felderíti, hogy ez esetben nem a Tuhutum-emlékre vésett betű-rovásról, hanem önkényes, egyéni mnemotechnikai jegyekről volt szó, a milyeneket analphabeták világszerte s emberemlékezet óta használtak és használnak még ma is, rövidebb feljegyzések, kivált számadások (ez esetben piacezi vagy konyhaszámlák) czéljára. A jó öreg Évi használta emlékeztető ákombákomoknak azonban semmi közülük sem volt a zilahi emlék rovásjegyeihez, vagyis az ú. n. „hún-székely“ vagy „ösmagyar“ rovás-íráshoz.

A mi pedig a *dánosi levéltár* állítólagos rovás-írású „dokumentumait illeti“, ezek ugyan, ha hitelesek lennének is, mint nem népiesek, akkor sem tartoznának szorosan a felvetett kérdésre; de különben is kiderült a jelentés 3. pontjában olvashatók szerint, hogy az egész levéltárban csak egyetlenegy írás van, a melyben „ösmagyar írású“ betűk is olvashatók; erről pedig a tulajdonos azonnal kijelentette, hogy ez az írás az ő tudtával *hamisítvány*, melyet egy névrokona gyártott a múlt század hetvenes éveiben, hogy azzal a családnak hizelegjen.

A másik huszárhadnagy állításával a Jelentés 4. pontja foglalkozik. Ebben Herman Ottó a töle megszokott éleslátással és a pásztorélet minden csínját-bínját páratlanul ismerő alapos-sággal foglalja össze a pásztor-rovástra vonatkozó kutatásai eredményeit. Ezekből kitűnik, hogy az említett huszártiszt egy könnyen érthető csalódás áldozata lett, midőn a pásztorok s más ősfoglalkozású emberek világszerte elterjedt *számrovásának* egy a mi népünknel is élő rendszerét és *tulajdon bélyegekből* álló jegysorozatát tévesztette össze a betűrovással. A tévedést megkönnyítette a kétféle rovásnak azonos technikája, a vele

élőknek a csekély számú jegyekből sokat leolvasni tudó készsége és a jegyek egy részének — éppen a technika közössége folytán — feltűnő hasonlósága. Csupa oly körülmény, a melyek eddig még a betűrovás- vagy ú. n. ősmagyar írásról szóló régi tanúságtételek vizsgálásánál sem részesültek szerintem eléggé körültekintő figyelenben. Herman Ottó a pásztorrovás szűkebb körén túl is kiterjesztette nyomozásait és azok eredményeképpen kimondja, hogy sem a többi ősfoglalkozási életkörök tárgyi emlékein, sem a népies építkezésben és iparágakban, a melyeket pedig éppen az ősihez való szívós ragaszkodás és a hagyományoknak kegyeletes megőrzése jellemez, — *semmiféle ősirású szöveget nem talált beróva.*

E mindenesetre nagyon jellemző negatív eredmény után a Jelentés 5—12. fejezete, tehát a legnagyobb része, *Tar Mihály* és *Tar István* omori földművesek tanúságtételére tér át, a melyre Fadrusz és előtte már Király Pál is, mint legnyomósabb bizonyítékukra hivatkoztak. Hiszen tulajdonképpen ez a tanúságtétel szolgált a kérdés felvetésére alkalmul; e körül indult meg a heves hirlapi csatározás; ez tette szükségessé közvetve a Karacsay-codex és közvetlenül az egész rovás-írás pórének revízióját, melyek egymással különben csak külső kapcsolatban állanak, a mennyiben ezúttal csupán a zilahi emlék felirata révén keveredtek össze.

Él-e a rovás-írás még ma is a magyar nép körében, e kérdésre Fadrusz János a még előtte elhunyt Király Páltól öröklött erős meggyőződésével azt a határozott választ adta, hogy igenis él, a mint ezt egyebek között és mindenekfölött *Tar Mihály* és fia *Tar István* példája bizonyítja, kik a rovás-írás közkeletű nevén jelzett „hún-székely“ vagy „ősmagyar“ betűrovást hagyományos úton öröklött tudással és készséggel írják is, róják is. Mindenesetre meglepő adat és ha valónak bizonyul, csakugyan perdöntő súlylyal eshetnék latba a betűrovás bonyolult kérdéseinek aktacsomójában, a melynek a tudomány ítélőszéke előtt még mindig nagyon sok a felderítést váró részlete. E részletek sorában talán a legfontosabb éppen az a kérdés, csakugyan népies volt-e valaha s mint ilyennek bizonyítéka él-e még ma is a nép között ez az írásrendszer, a melyre tudvalevőleg nem minden alap nélkül tekint némi scepticus bizalmatlansággal a vele foglalkozók egyik fele.

Az alulírt bizottságnak a hozzája utalt kérdés teljesen pártatlan és elfogulatlan elbírálása szempontjából természetesen nem lehetett más feladata, mint az, hogy a Tarék írása ügyében nagy körültekintéssel, minden elfogultság nélkül és az ügy iránti komoly érdeklődéssel végzett vizsgálat adatait, úgy a mint azok az Akadémia főtítkára részéről eléje terjesztett Jelentés-

ben híven tükröződnek, fölülvizsgálja s e vizsgálat alapján az abból levonható eredményt megállapítsa.

A Jelentés idézett fejezetei részletesen beszámolnak a Tarék írásának fölfedezéséről (6.), Tar Mihálynak Király Pállal folytatott levelezéséről (7.), bőven idézik Tar Mihály szóbeli nyilatkozatait (8.), közlik Tar Mihálynak Perényi Adolf temesvári tanárhoz intézett levelét (9.) s Herman Ottóval folyt levélváltását (10.) s mindezeket Tar Mihály betűrovásos írásának több rendbeli, különböző időkből való, írott és rovott specimenjeivel világítják meg. Mindezekből kétségtelenül kitűnik, hogy *Tar Mihály a betűrovás tudását és készségét nem hagyományos úton örökölte*, a mint mondja, az apjától, *nem is azt az írást látta gyermekkorában a békésmegyei pásztoremberektől*, hanem a mit látott, az a Herman Ottó jellemezte *pásztorrovás* lehetett, s ennek az emlékében elhomályosult jegyeit tévesztette össze a betűrovás jegyeivel, a melyekkel később, olvasmányai révén egy határozottan minősíthető forrásból megismerkedett.

Ez a forrás pedig nem más, mint a „Történelmi Könyvtár“-nak a Franklin-Társulat kiadásában 1877-ben megjelent 30. füzete. Ebben Toldy László a régi magyarok műveltségéről népszerű módon értekezik s az 57—66. lapokon az „ősmagyar“ írást részletesen ismerteti, közölve annak *abc*-je mellett a csikszentmihályi felíratot. Tar Mihálynak a Jelentés 21. lapján hasonmásban közölt első *abc*-je a Toldy-féle fametszetet még hibáiban, a rosszul metszett *b, f, m, ü, v* betűkben is szolgailag utánozza. Ellenben a Jelentés 40. lapján bemutatott második *abc*-jét Tar Mihálynak már az a világos törekvése jellemzi, hogy a betűket a rovásra alkalmasabbakká tegye, vagyis kerekded formáikból lehetőleg szögletesekké tördelje. Ez pedig szintén a mellett bizonyít, hogy Tar nem hagyományos úton örökölte ez írás technikáját, hanem elméleti úton, könyvből, tollal írásra alkalmasabb formájában ismerkedett meg vele, s csak utóbb kezdte, a dolog iránt országosan felébredt érdeklődés során javíthatni és rovásra mindig alkalmasabbá fejleszteni.

Megerősítik e nevezetes eredményt a Tar Mihályval és fiával Omoron, 1902 szeptember 30-án tartott szóbeli vizsgálat hivatalos jegyzőkönyvének adatai is, a melyek a Jelentés 8-ik fejezetében foglalvák, nemkülönben Tar Mihály fentemlített levélváltása Király Pállal, Perényi Adollyal és Herman Ottóval. A két-féle *abc* keletkezését érdekesen világítja meg a Jelentés 12-ik fejezete, melynek összefoglaló végéből kitűnik, hogy Tar Mihály 1902 márczius 6-án még azt írja Szabó Sándornak, hogy ő azt az írást, a mely szerint akkoriban írt, t. i. a Toldy László-félét, még gyermekkorából ismeri; hat héttel utóbb, május 20-án pedig már elfelejtette, hogy mit írt márczius 6-án s arról érte-

siti Király Pált, hogy azt a hat hét előtti levelet a Történelmi Könyvtár szittya betűivel írta. 1902. június 25-én azt írja Király Pálnak, hogy az *i* és *u* hang rovásszerinti betűit ő már bizony egészen elfelejtette s csakis Király Pál május 15-én írt leveléből tanulta meg újra; ugyanezt mondja még szeptember 30-án is a temesvári bizottság jegyzőkönyvében (l. a Jelentés 32. lapján); de már 1903. január 25-én azt írja a Budapesti Hírlapban, hogy „ő senkitől se tanult semmit a rovásbetűkre vonatkozólag“.

Tar Mihály tehát a legjobb esetben a rovás-írást illetőleg egy nem éppen példátlan autosuggestio hatása alatt állhatott, mikor az ő ritka és nagybecsű tudományának Király Pál egy tanítványa útján (1901. deczemberében) történt fölfedezése az országos hír szárnyaira kelt. Növelhette lelkében a suggestio erejét az a szerep, mely neki e fölfedezés következtében a zilahi emlékfeliratának létrejötténél jutott. Most már a „nemzeti becsület“ kérdése lett abból, a mi eddig nem haladta meg az egyéni megbízhatóság szerényebb méreteit. Napról-napra nehezebbé vált reá nézve a kérdésben való tisztánlátás, és készségesen elismerjük, hogy a rosszakaratú koholás szándéka nélkül is mindjobban beleélt és belelétereltette magát abba a hiedelembe, hogy a gattájai népkönyvtár könyvéből eltanult írás valóban ugyanaz a rovás-írás, a mit ő gyerekkorában az apjától és a békésmegyei pásztoresemberektől pálczára, ostornyélre, fokosra róni látott. Láttuk az imént a huszártisztek egyikének példájából, hogy Tar Mihálynál műveltebb emberek is vajmi könnyen eshetnek ugyanebbe a csalódásba a kétféle rovást, a betűrovást és a számrovást meg a tulajdonjegyeket illetőleg.

Hasonló negatív eredményre vezettek az országszerte folytatott további kutatások is (l. a Jelentés 13. fejezetében), a melyek a felvetett kérdés körül támadt élénk hírlapi polemia s az ennek útján felmerült állítólagos adatok tüzetesebb megvizsgálása révén kerültek elbírálás alá.

Ezeket a különböző helyekről egybegyűjtött adatokat 15 pontban sorolja föl a Jelentés utolsó fejezete, s valamennyinek ugyanaz az eredménye, hogy a *rovás-írás, helyesebben betűrovás állítólagos népi használatának és ismeretének híre egyáltalán sem bizonyult valónak*. A 16. pontban végül megemlíti a Jelentés ezen fejezete, hogy a „Magyar Szó“ 1902. évi október 21-én felhívást intézett olvasóihoz, arra kérve őket, hogyha a rovás-írásnak valahol valamely nyomára akadnak, azonnal küldjenek be róla tudósítást. A Jelentés e részének elkészültéig négy hónap, azóta pedig majdnem egy egész esztendő telt el, de tudtunkkal ez idő alatt egy számba vehető tudósítás sem érkezett.

A bizottság ezek folytán előbb 1903 márczius 5-én, majd 1903 november 30-án tartott üléseiben, a tagjaival jólevele között Jelentés beható tanulmányozása alapján a következő kétrendbeli határozatot hozta:

I.

Az 1903 márczius 5-én tartott ülésen a főtítkár előterjeszti Fadrusz János bizottsági tag márczius 2-iki levelét, a melyben nagy és halaszthatatlan elfoglaltatására való hivatkozással, a tanácskozásnak legalább május végére való elhalasztását kéri s egyben azt is jelezi, hogy a rovás-írsára vonatkozó újabb adatai vannak.

A bizottság, noha a megjelent tagok mindannyian készek lennének az idejekorán eléjük terjesztett Jelentés felől már most véleményt mondani, mégis, tekintettel arra, hogy a rovás-írás körül keletkezett mozgalom Fadrusz János bizottsági tag fellépéséből vette eredetét, nem kívánhat nélküle tárgyalni, kérésére szívesen beleegyezik a véleményadás elhalasztásába, Fadrusz János bizottsági tagra bízván azt, hogy úgy, a mint ügyei engedik, az időpontot a magyar tudományos Akadémia főtítkára hivatalának bejelenteni sziveskedjék.

A bizottság továbbá elhatározza, hogy az eléje terjesztett jelentés, az osztály és a közönség tájékoztatása végett mielőbb közzététessék.

Végül felkéri a bizottság Fadrusz János bizottsági tagot, hogy úgy, a mint a többi bizottsági tag és érdeklődő tette, jelzett adatait ő is idejekorán nyújtsa be a főtítkári hivatalnál, hogy ez a sokszorosításról és a bizottsági tagok között való szétosztásról gondoskodva, lehetővé tegye, hogy a bizottsági tagok az új anyag felől is jóelőre tájékozthassák magukat és ezzel a tanácskozás és majdan véleményadás előmozdittassék.

II.

1. A bizottság f. é. márczius 5-én tartott ülésében hozott határozat rendén újra összejövén, mai ülésén mély fájdalommal veszi tudomásul, hogy dr. Fadrusz János bizottsági tag a magyar művészet nagy kárára elhunyt, s így a bizottság nem üdvözölheti többé körében, hogy álláspontja bővebb kifejtését meghallgathassa.

2. Említett határozata értelmében a bizottság, szorosan a hozzá intézett kérdéshez alkalmazkodva: „A rovás-írás éle még a magyar nép között?” — az előtte fekvő hiteles anyag alapján egyhangúlag kimondja, hogy a *rovott betűs szöveg-írás*, közönségesen *rovás-írás*, a magyar nép között nem él.

3. Szilasi Móríczt bizottsági tagnak az Akadémia I. osztályához benyújtott indítványát, az ú. n. *rovás-írás* eredetének külföldi könyvtárakban leendő nyomozása tárgyában, a bizottság a maga részéről pártolólág terjeszti az osztály elé, s az indítványozó által kifejtett okok teljes méltányolása alapján kívánatosnak tartja, hogy ily irányú kutatással, esetleg az Akadémia részéről nyújtandó segélyezés mellett, erre alkalmas egyén bizsák meg.

Kelt Budapesten, 1903 november 30-án.

Szilády Áron rt., a bizottság elnöke, Szilasi Móríczt lt., Szinnyei József rt., Herman Ottó, Katona Lajos lt., a bizottság előadója.

Taine és a milieu-elmélet.

(Kivonat Szigetvári Iván február 22-én bemutatott dolgozatából.)

I.

Ha Taine nevét halljuk, legelőször is az ú. n. *milieu-elméletre* gondolunk; ez az, a mi leghatározottabban nevéhez fűződik. Ő maga ez egy szóval nem nevezte meg módszerét, de megtették mások (pl. Gustave Lanson a Grande Encyclopédie-ban) s megtehetjük mi is. Ezt a módszert nemcsak gyakorlati alkalmazásából ismerjük, maga Taine többször kifejtette elméletileg is.¹ Összefoglaljuk itt lehető teljességében.

Egy műalkotás sincs elszigetelve, mert nemcsak a szerzőnek összes művei közé tartozik, hanem szerzőjének vannak kortársai és elődei. Valamint a physikai, úgy a morális dolgokban is van összefüggés és feltétel (*dépendances et conditions*). Egy liget Versailles-ban, Malebranche egy philosophiai és theologiai okoskodása, Boileau egy verselési szabálya, Colbert törvénye a jelzalogról, egy bók Marly előszobáiban, Bossuet egy tétele az Isten uralmáról . . . mindezek látszólag oly távol állanak egymástól, hogy semmi kapcsolat se lehet köztük. Pedig a valóságban mindezek egymással összefüggének. (Ez a *dépendance*.)

Azonban nemcsak az egykorúak függnek össze, hanem az egymásután következők is, mert a faj szelleme és jelleme átszáll nemzedékről-nemzedékre. (Ez a *condition*.)

Akár physikai, akár morális a tett, van oka, a bátorságnak épp úgy, mint az állati melegnek; a vétek és erény éppen

¹ Leginkább a következő helyeken: *Essais de critique et d'histoire. Préface.* (Az első kiadásban még hiányzik.) — *Histoire de la littérature anglaise. Introduction.* — *L'intelligence*, II. 4. könyv, 3. fejt. — *Philosophie de l'art* több helyén.

úgy termékek, mint a vitriol és cukor és minden összetett adat egyszerűekből keletkezik. Az emberi eszmékben és érzelmekben van bizonyos rendszer, a melynek alapja közös ugyanazon szárad, faj vagy ország embereinél. A kiben a kor eszméi egyesülnek, az az uralkodó személy; ez a görögöknél a szép testű, meztelen ifjú, a ki ügyes a testgyakorlatban; a középkorban az exaltált szerzetes és a szerelmes lovag; a XVI. században a tökéletes udvari ember, a ki szépen tud beszélni; napjainkban a szomorú és kielégíthetetlen Faust és Werther. A művészet őt akarja kifejezni, vagy ha nem utánzó (építészet, zene), neki akar tetszeni, úgy hogy minden művészet ő tőle függ. Miután elárasztotta a világot műveivel, lassanként hanyatlik és meghal.

Valamint a kristályok, bármilyen különbözők legyenek is, bizonyos egyszerű formákból származnak, úgy a különböző civilisációk magyarázatául is egy primitív pszichológiai elem szolgál. Más szóval mondva: minden civilisatio úgy tekinthető, mint eredménye egy állandó erőnek, a mely minden pillanatban változtatja művét, változtatván a viszonyokat.

Három öserő (forces primordiales) hozza létre e morális állapotot: a *race*, *milieu* és *moment*.

A *race* a faj jelleme; hogy ennek milyen ereje van, mutatja az, hogy az árja népek, daczára az óriási távolságoknak és a közbejött változásoknak, még mindeddig megőriztek közös elemeket.

A *milieu* a különböző viszonyok hatása. Az ember nem él egyedül, a természet is, az emberek is körülveszik. A nagy különbség, a mely a germán, hellén és latin népek között található, jórészt a klímától származik; északon zord tenger és hegyek, az emberek erős, nehéz ételekkel táplálkoznak, délen ellenben mosolygó tenger, mely hajózásra hív, könnyű táplálkozás. A klímán kívül ide tartoznak a politikai, társadalmi helyzet, vallás stb.

A *moment* az időpontot jelenti. A *race* és *milieu* nem *tabula rasa*-n működnek, hanem olyan lapon, a melyen már vannak nyomok. Pl. mikor Voltaire tragoédiát ír, már megvannak Corneille tragoédiái; van görög színház Aeschylus és van Euripides korában, latin költészet Lucretius és Claudianus, olasz festészet Leonardo da Vinci és Guido Reni korában. Ez esetben a faj ugyanaz, de vannak más különbségek, a mik közül a fő az, hogy az egyik előd, a másik utód; az egyiknek nincs mintája, a másíknak van; az egyik a dolgokat szemtől-szemben látja, a másik az ő közvetítésével, szóval az előbbi hatással van az utóbbira. Olyan itt a nép, mint a növény; ugyanazon temperatura alatt, ugyanazon földben különböző alakban jelentkezik: bimbó, virág, gyümölcs, a melyek közül az egyik csak a másik után, még pedig annak halála árán következhetik.

A *race* a belső rugó, a *milieu* a külső nyomás, a *moment*

a megszerzett mozgató erő (tehetetlenség), — ha ezeket ismerjük, akkor ismerjük nemcsak a létező, hanem az összes lehetséges mozgásokat.

Hogy azonban a történelmi személyt helyesen megismerhessük és jellemezhessük, tudnunk kell, mi az *uralkodó tehetsége* (faculté maîtresse). Elméletének ezt a részét főképp Titus Liviusról írt munkájában fejtegeti. Van-e bennünk egy uralkodó tehetség, kérdi a Bevezetésben, a melynek működése kihat az egész gépezetre és irányítja mozgását? Erre próbált igennel felelni egy példa alapján. Ez a példa Titus Livius, uralkodó tehetsége pedig a szónokiasság. Minthogy ez a művészet az ő korában már politikai elnyomás alatt állott, oly téren tört utat magának, a hol még lehetett beszélni; szónok nem lehetvén, lett szónoki történetíró. Minden, a mit kifogásoltunk vagy dicsértünk jellemzőmódjában, a szónoki szellem hatása. Különös látvány ez uralkodó tulajdonság, a mely áthatja egész tehetségét és nyomokat hagy mindenütt. Livius szónok, ezért hatol be vele a szenvedély a történelembe, a mely többé nem eszmék kombinálása, hanem emberek harca; Livius szónok, ezért fejezi ki teljes erővel a nagy emberek jellemét, a szabadság- és hazaszeretetet stb. Mivel nem más, csak szónok, hiányzik benne a kritikai érzés.¹

Íme, ez az uralkodó tehetség Taine felfogásában. Ha úgy ez, mint a három öserő meghatározottatott, akkor az irodalomban is, mint mindenütt, már csak egy mechanikai probléma áll előttünk: az eredmény teljesen meg van határozva a létrehozó erők nagysága és iránya által. Az egész különbség a morális és fizikai problémák közt az, hogy az előbbieken a nagyság és irány nem számíthatók ki olyan pontosan, mint az utóbbiakban.

Az én módszerem — mondja a Philosophie de l'art-ban — az emberi, főképp a művészeti alkotásokat úgy tekinti, mint tetteket, a melyeknek jellemét meg kell határozni, okait keresni, semmi más. Így értve, a tudomány nem ítél el, nem bocsát meg, hanem constatal és magyaráz.

Mindamellett azonban nem tagadható, hogy az irodalom és művészet alkotásai nem mind egyenlő értékűek. Melyik ér többet? Ha két mű egyébként egyenlő, az, a melyik jótévő jellemet fejez ki, többet ér a kártékonynál, pl. a hős többet ér a gyávánál. Kártékony az is, a mi nem egészséges, pl. a renaissance előtti keresztény szobrok nyomorult, elferdült, vézna teste. Ez a jótékonyossági érték (degré de bienfaisance).

Íme, ez a Taine elmélete, a mely érvényes a politikai, irodalmi és művészet-történetre egyaránt; lássuk most azt is, mi volt véleménye külön az irodalomról.

¹ Taine: Essai sur Tite-Live, 2-me partie, ch. 2. és Conclusion.

Egy könyv sem keletkezett magában, hanem ahhoz a nyomhoz hasonlít, a melyet a kőben hagy egy állat, a mely élt és elveszett. A művet csak azért tanulmányozzuk, hogy az embert ismerjük; egy modern költemény mögött éppen úgy van egy ember, mint volt pl. Racine a maga korában, s a mint az akkori görögökre gondolunk, ha egy görög tragoediát olvasunk. Mindig az embert kell keresni; ez az első lépés, ezt tették Lessing, Walter Scott, nálunk Chateaubriand, Augustin Thierry, Michelet és annyi mások. A második lépés a látható emberben a láthatatlan belső embert tanulmányozni, mint pl. Carlyle Cromwellt, Sainte-Beuve a Port-Royalt. Ez a jelenkori kritika munkája, a mit legjobban csinált Sainte-Beuve; ebben mindnyájan tanítványai vagyunk.

A történelem tehát alapjában pszichológiai probléma; Stendhal, Sainte-Beuve és a német kritikusok mutatják, mit lehet kivonni egy irodalmi documentumból. Ha ez a documentum gazdag és az ember tudja magyarázni, megtalálható benne egy léleknek, gyakran egy századnak és néha egy fajnak (race) a pszichológiája. E tekintetben egy szép költemény, regény, egy kiváló ember vallomásai tanúságosabbak, mint egy csomó történetíró; odaadnék 50 kötet oklevelet és 100 kötet diplomatai jegyzéket Benvenuto Cellini emlékirataiért, Szent Pál leveleiért, Luther asztali beszédeiért, Aristophanes vígjátékaiért. Ebben áll az irodalmi művek értéke: tanúságosak, mert szépek és hasznosságuk nő tökéletességükkel. Mennél világosabbá teszi az érzelmeket egy könyv, annál inkább irodalmi; mennél jelentékenyebb érzelmeket fejez ki, annál magasabban áll az irodalomban; egy író az által szerzi meg egy század és nemzet sympathiáit, hogyan rajzolja századát és nemzetét. Ezért mindazon documentumok között, a melyek az előbbi nemzedékek érzelmeit élénk állítják, egy nagy irodalom hasonlíthatatlanul legtöbbet ér. Meg akarom írni egy irodalom történetét és keresni benne egy nép pszichológiáját.¹

II.

Ha a milieu-elméletet Taine nevével jelöljük, annyit tesz-e az, hogy feltalálását neki tulajdonítjuk? Akármilyen feltaláló legyen is egy szellem, nem talál fel, — mondja ő maga — hanem kora eszméit követi, s a mit hozzáad, csekély dolog. Olyanok vagyunk, mint egy nagy folyamban a habok; van saját mozgásunk és csinálunk egy kis zajt, de megyünk a többiekkel és vitetünk általuk.² Ha föl akarnánk keresni mindazt, a mit

¹ *Taine*: Histoire de la littérature anglaise. Introduction.

² *Taine*: Essai sur Tite-Live.

már Taine előtt a milieu hatásáról irtak, feljuttatnánk egészen az ókorba. Ugyanis már Hippokrates fejtegeti a földrajzi viszonyok hatását az emberekre; felhossa pl., hogy ha az ázsiaiak elpuhultak, kevésbé harciasak, ennek oka főként a klíma; náluk a hideg és meleg különbsége sohasem nagy, tehát a test nincs erős hatásnak kitéve, nincs, a mi izgassa s ezért elpuhul.¹ De nem az a föladatunk, hogy fölkutassuk mindazt, a mi Taine előtt már valamennyire az ő elméletéhez hasonlít, ezért mellőzzük még azt is, a miről föltehető, hogy ő ismerte.²

Mellőznünk kell a német kritika és philosophia hatását is, bár köztudomású, hogy a philosophiában első sorban Hegel és Spinoza voltak mesterei, valóságos bálványai. Lehetséges, hogy elméletére hatással volt Herder, vagy éppen Göthe is, a kik többé-kevésbé elődeinek tekinthetők; a német tudományról mindig nagy elismeréssel szolt; úgy vélekedett, hogy az ő korában a német szellem ugyanazt a szerepet játsza a francziával szemben, a mit az angol Voltaire és Rousseau korában, t. i. eszméket szolgáltat, a melyeket a francziának kell terjeszteni, népszerűsíteni azáltal, hogy élvezhető szép formába foglalja. Valóban a görög szobrászatról irt aesthetikájának kiinduló pontja őt német munka; azonban mindez annyira elvont, annyira német, úgy mond, hogy újra kell gondolni, hogy megérthessük.³ Az tehát kétségtelen, hogy német hatásról szólhatunk, ha Taine-ről szolunk; nem tudjuk azonban meghatározni, hogy elméletében mi része van e hatásnak, ezért mellőzzük, mint a főntebb említett francziákat és csak arra szorítkozunk, a mi kétségtelen hatással volt módszerére. Ezt pedig megtehetjük saját nyilatkozatai alapján.

Időben és műfajban legközelebb áll hozzá *Sainte-Beuve*. Taine mesterének vallja őt, a kinek érdeme „a botanikai módszer, az egyetlen, mely a morális tudományokat a természet-tudományhoz közelíti és a mit csak alkalmazni kell fajokra, népekre és korszakokra, hogy meghozza gyümölcsét”.⁴ (*Sainte-Beuve*: Port-Royal, Causeries du lundi stb.)

¹ *Hippokrates*: Szelek, vizek és helyek.

² Ilyenek pl. *Cabanis*: *Rapports du physique et du moral de l'homme*. 8. kiadás. Páris, 1844. — és *Aug. Comte*: *Cours de philosophie positive*, Páris, 1860. — Comte különösen részletesen tárgyalja a milieu-t s ezért némelyek szerint ő is hatással volt Taine-re, ő maga azonban nem említi, jöllehet forrásairól részletesen beszámol.

³ Ez eredeti formában az értekezés címe: *La civilisation et l'art en Grèce*. A német munkák ezek: *Geschichte der griechischen Plastik* von J. Overbeck. *Künstler-Geschichte* von Brunn. *Griechische Geschichte* von Curtius. *Griechische Mythologie* von Preller. *Beckers Charicles*. — A kiinduló pont mellett ne feledjük el Taine személyes tanulmányait, a miket műemlékeken végzett Párisban, Olaszországban stb.

⁴ *Taine*: *Derniers essais de critique et d'histoire* (*Sainte-Beuve*).

Másodiknak tekinthető *Beyle* (Stendhal), a ki „legjobban magyarázta a nemzetiség, klima és temperamentum hatását”.¹ (Stendhal: *Hist. de la peinture en Italie* stb.)

Harmadik *Montesquieu*, a ki „már megkísérlette magyarázni a fejlődés föltételeit, de akkor a történetírás még nagyon új volt.”² Ragaszkodom az eszméhez, — mondja másutt — mert igaznak tartom és képesnek arra, hogy jó kezekben jó gyümölcsöt teremjen. Ez az eszme Montesquieu óta a földön feküdt, én egyszerűen fölvettem”.³ (Montesquieu: *Esprit des lois*.)

Mindez írók hatással voltak Taine-re, valamint *Stuart Mill* logikája is (főkép: *Théorie de l'induction* és: *De l'explication des lois de la nature*),⁴ ámde mindezeknél nagyobb fontosságú az, a mit a természetrajzból vett és a miről szintén beszámol önmaga, a mint itt következik.⁵

A természettudósok észrevették, hogy egy állat különböző szervei egymástól függenek, hogy pl. a fogak, gyomor, lábak, ösztönök és sok más együtt változnak egy határozott viszony szerint, úgy, hogy ha egyik változik, az megfelelő változást hoz létre a többiekben is. (La connexion des caractères, loi de Cuvier. Voir les développements donnés par Owen.) — Éppen így a történetíró észreveheti, hogy egy egyén, egy faj, egy korszak különböző hajlamai és képességei úgy összefüggnék, hogy egyik megváltozása, a mit észreveszünk egy szomszéd egyénben, egy csoportban, egy megelőző vagy követő korszakban, arányos változást hoz létre az egész rendszerben.

A természettudósok constataálták, hogy egy szerv túlságos kifejlődése magával hozza más szervek elszegényedését vagy csökkenését. (Le balancement organique, loi de G. Saint-Hilaire.) Éppen így a történetíró constataálhatja, hogy túlságos kifejlődése egy tehetségnek, pl. a morális hajlam a germán fajokban, a metaphysikai és vallási hajlam a hinduknál, más tehetségek gyöngülését vonja maga után.

A természettudósok bebizonyították, hogy egy állat- vagy növénycsoport szervei közül némelyek alárendeltek, változók, néha meggyöngültek, sőt hiányoznak, mások ellenben uralkodók és meghatározzák az egész szervezetet. — Így egy embercsoportban, vagy egyes emberben is vannak olyan tulajdonságok, a melyek életirányát megszabják. Ez a jellemvonás alárendelésének

¹ *Taine*: *Hist. de la litt. anglaise*.

² U. o.

³ *Taine* levele Havet-hez 1864 ápril 29. közli *Monod*: *Les maîtres de l'histoire*. Renan, Taine, Michelet. Paris, 1895. — Brunetière szerint maga Montesquieu *Dubos* abbét követte a milieu-elméletben.

⁴ *Taine*: *Essais de critique et d'histoire*.

⁵ U. o.

törvénye, a mi uralkodik a zoologia és botanika osztályozásában.

A természettudósok kimutatták, hogy az állatok ugyanazon osztályában ugyanazon szervezet található; pl. a kutya vagy ló lába, a bőregér szárnya, az ember karja, a bálna uszonya anatómiailag ugyanazon szerv, alkalmazkodva különböző funetiókhoz. (Théorie des analogues et de l'unité de composition de G. Saint-Hilaire. Voir les développements donnés par Richard Owen). — Így a történetíró kimutathatja, hogy ugyanazon művésznél, ugyanazon iskolában, ugyanazon században, ugyanazon fajban (race) közös typut alkotnak a nem, nevelés és jellem tekintetében leginkább ellenkező személyek is, közös lévén bennük a primitív tehetségek és képességek magva.

A természettudósok kimutatják, hogy egy faj egyénei közül azok fejlődnek legjobban és szaporodnak legbiztosabban, a kiket szervezetük leginkább alkalmazkodóvá tesz a környező viszonyokhoz; hogy másokban az ellenkező tulajdonságok ellenkező hatást hoznak létre; hogy ezáltal önkéntelen kiválasztás keletkezik s a természet minden milieu-be oly lényeket helyez, a kik leginkább illenek bele. (Principe de Darwin sur la sélection naturelle.) — Így az embercsoportban is azon egyének érnek el legnagyobb tekintélyt és legteljesebb kifejlődést, a kiknek képessége és hajlama leginkább megfelel a csoportjuknak. Ez a kiválasztás színre hoz művészeket, bölcsészeket, vallás-újítókat, politikusokat, a kik képesek megvalósítani koruk és fajuk gondolatát, mint a hogy színre hoz állatokat és növényeket, a melyek leginkább képesek alkalmazkodni a klimához és talajhoz.

E törvények tárgyalása után megjegyzi és példákat is hoz fel arra, hogy még sok analógiát lehetne találni a természetrajz és történelem közt; a befejezés némi rövidítésekkel így hangzik: Mindebből az következik, hogy a morális tudományok számára ugyanolyan pálya van nyitva, mint a természettudományoknak; bár később érkeznék, éppen úgy fődözhetnek fel törvényeket, mint idősebb testvéreik. Egy ember e téren csak egy vagy két lépést tehet előre s a munkás szellem legnagyobb élvezete annak elgondolása, hogy mit fognak mások később dolgozni. (Írta 1866 márcziusban.)

Tehát természettudományi alapra fektette Taine a történetírás módszerét; a mi elődeinél csak kísérletezés egy segédeszközzel, ő nála egy teljesen kidolgozott módszer. Ebben meg van mondva, mi kapcsolja össze elődeivel és miben áll az az egy lépés, a melyet ő tett előre. De azt se feledjük el, hogy ha az eszme Montesquieu óta a földön feküdt, a ki fölemelte, az Cuvier, Geoffroy, Saint-Hilaire, Owen, Darwin és Stuart Mill századának gyermeke; más szóval, a mit ő tett, a XIX. század előtt nem

lehetett megtenni. Látjuk tehát azt is, mit köszön saját korának. Még azt is megmondhatjuk, hogy ő se mondta ki az utolsó szót; nem ő vele történt utoljára, hogy a történetírás a természettudományhoz fordult okulásért. És ehhez éppen nem kell profétának lenni, tudva azt, hogy Taine óta már Brunetière is tett egy lépést e téren.

III.

Taine elmélete két főrészből áll: egyrészt az egyén *uralkodó tehetsége*, másrészt a három öserő, a melynek hatása alatt áll: *a faj, milieu és időpont*. Lássuk most ezeket egyenkint.

Az *uralkodó tehetség* törvénye nem ismeretlen a történettudományban már ő előtt sem, pl. Friedrich *Schlegel* beszél a *vorherrschende und überwiegende Seelenvermögen*-ről; így a chinai szellem uralkodó vonása az értelem, nem pedig a képzelet.¹ Még jóval régebben megtalálható *Pascal*-nál: Főtehetség, mely a többieket igazgatja (talent principal qui règle tous les autres).² Ez annyira emlékeztet Taine-ra, hogy a kiadó megjegyzi hozzá: C'est la faculté maîtresse de Taine. Hogy valóban ez volt forrása, nehéz állítani azzal a ténnyel szemben, hogy ő maga természettudományi törvényre hivatkozik (l. fentebb a 3-ik törvényt), mind a mellett nem lehetetlen, hogy *Schlegel* és *Pascal* példája buzdítólag hatott rá.

Megjegyezhetjük különben, hogy e törvényt Taine-nél más alkalmazásban is megtaláljuk; a Philosophie de l'art-ban ugyanis ezt olvassuk: Egy fontosabb jellemvonást uralkodóvá tenni — ez a művészet célja s mennél inkább közeledik hozzá egy mű, annál tökéletesebb lesz. Szükséges azonban, hogy ez a jellemvonás legfontosabb és valóban uralkodó legyen; pl. egy oroszánban uralkodó vonás (caractère essentiel) az, hogy nagy húsevő állat; csaknem összes fizikai és morális tulajdonságai ebből származnak.

A *caractère essentiel* és a *faculté maîtresse* egyaránt a jellemvonás alárendelésén alapszik, ez tehát annyit tesz, hogy Taine ugyanazt a jellemzést kívánja a történetírótól, mint a művésztől. Maga ezt így ki nem fejezte, de kétségtelen, hogy a két törvény megegyezése szándékos, nem véletlen; felhozhatjuk bizonyítéku az, hogy más helyen a regényt és irodalmi kritikát kapcsolatba hozta. Régebben, úgy mond, a kritika egy benyomás kifejezése volt, Sainte-Beuve kezében tanulmánya lett nem pusztán a munkának, hanem a szerzőnek, nemcsak a

¹ Fr. *Schlegel*: Geschichtsphilosophie. Francziául: Philosophie de l'histoire. Paris, 1836.

² *Pascal*: Pensées. Édition Michaut 683.

szerzőnek, hanem az embernek, a kinek a szerző egy részét teszi. Kapcsolatba hozták érzelmeit, tehetségét életével, korának, országának befolyásával és így sikerült rekonstruálni élő személyeket. Ha a regény azt mutatja meg, mik vagyunk, a kritika megmutatja, mik voltunk, mind a kettő az embert tanulmányozza (*enquête sur l'homme*).¹ Tehát közös a célja és módszere az irodalmi kritikának és egy költői műfajnak, a mint közös a jellemzés módja a történetírónak és művésznak, az uralkodó tehetség törvénye szerint.

A tapasztalás azt bizonyítja, hogy Taine e törvény értékét túlbecsülte még a zoologiában is. Ma már tudjuk, — mondja Milne Edwards, — hogy nem minden állatnál lehet uralkodó szövet (*caractère dominateur*) találni; a természet általános iránya nem az, hogy munkáját alárendelje a szervezet egy részének.² Az a szerep, a melyet Taine neki szánt, nem fogadható el a történetírásban se és a kritika nem is késett vele szemben állást foglalni. Hogy Livius szónoki történetíró, mondja többi közt egyik kritikusa, az csak olyan jellemzés, mint hogy az oroszlán emlős állat, lévén az ókori történetírók mind szónokok; ez a felfogás olyan általános, hogy Cicérót buzdítják, legyen történetíró, ő rá a legalkalmasabb, mivel ő a legékesszólóbb. Aztán maga Taine Macaulayt is szónoki történetírónak nevezi, tehát az ilyen meghatározás nem egy jellem kulcsa, hanem tolvajkulcs, a mely 4—5 jellemre egyaránt illik.³

De hát ez csak egy példa, a mire azt mondhatni, hogy ez esetben nem sikerült eléggé a törvény alkalmazása. Vegyünk hát más példákat is. Shakspeare-ről azt olvassuk, hogy uralkodó tehetsége a szenvedélyes képzelet, felszabadulva az értelem és morál békőiből.⁴ Valamivel előbb pedig azt mondja róla: tökéletes képzelő tehetsége (*imagination complète*) volt, — egész génieje ez egy szóban van.⁵ Ha egész génieje ez egy szóban van, bizonyára ez is annyit tesz, mint uralkodó tehetség. A meghatározás eléggé tetszetős is, valószínűleg mindnyájan valami effélel mondanánk, *ha egy szóval kellene jellemezni egy nagy költőt*. Taine azonban ugyanabban a munkában másnak is tulajdonít tökéletes képzelő tehetséget; talán többeknek is, de egyről

¹ Taine: *Essais de critique et d'histoire: L'esprit des femmes de notre temps* par C. Selden.

² Milne Edwards: *Introduction à la zoologie générale*. Paris, 1851. — Ez a munka négy évvel előbb jelent meg, mint az *Essai sur Tite-Live*, a hol Taine először fejtegette a faculté maitresse törvényét.

³ Guillaume Guizot: *Une nouvelle méthode critique*. Journal des Débats 21 et 27 janvier 1857.

⁴ Taine: *Hist. de la litt. ang.* 2. k. Shakspeare 3. fej.

⁵ U. o. Jonson befejezése.

egészen bizonyos. Ki ez az egy? Milton? Byron? Vagy talán Dickens? Nem, — *Taylor* prédikátor. Tehát az *imagination complète* egy esetben nagy költőt, másokban egyházi szónokot alkot. Más példa: „Dante és Michael Angelo késő-született testvére, az olasz renaissance három souverain szellemének harmadika“ — ki ez? Nem nagy a valószínűség, hogy az olvasó kitalálja, megmondjuk tehát, hogy ez — *Napoleon*. Igen, „Napoleon éppen olyan nagy művész, csakhogy az előbbieket papíron és márványon dolgoztak, ő ellenben élő embereken“.¹ Talán szerzőnk maga is érezte, hogy ez a jellemzés nem eléggé egyéni, talán ezért szól Napoleonnál uralkodó szenvedélyről is, ez t. i. az egoismus.

E példák alapján azt az egyet már constatalhatjuk, hogy Taine legalább is nem mindig volt szerencsés az uralkodó tehetség meghatározásában, nem tudta mindig eléggé egyéníteni.

Vegyünk azonban még egy példát. A kik Taine-ről írtak, azok jelentékeny része, mintha csak összebeszélt volna, szükségnek tartja Taine módszerét önmagára alkalmazni; keresik tehát nála a faj, milieu és időpont hatását és iparkodnak meghatározni uralkodó tehetségét. Íme néhány meghatározás: *Péterfy Jenő* szerint Taine első sorban psycholog;² *Monod* azt mondja, hogy uralkodó tehetsége a logikai képesség (la puissance logique);³ *Faguet* a becsületességében látja, mert kifogástalan jellem volt;⁴ *Lanson* szerint az elvonó, abstraháló képesség volt uralkodó tehetsége, t. i. az egész mindenséget, a külsőt és belsőt, bezárta abstract formákba;⁵ *Dutoit* szerint a bölcsészeti általánosítás hajlama volt uralkodó tehetsége (ein Hang zur philosophischen Generalisation);⁶ végre maga Taine azt vallja, hogy 40 éven át nem csinált egyebet, mint alkalmazott vagy tiszta psychológiát. (Ő maga tehát mintha a magyar írónak adna igazat.)

Íme ugyanazon tárgyról öt írónak öt különböző véleménye. Mit bizonyít ez? Annyit mindenesetre, hogy *nehéz valakit egy szóval jellemezni*. Részünkről Taine módszerének ezt a részét mellőzhetőnek tartjuk.

Lássuk most a tulajdonképeni milieu-elmélet egyes elemeit. Az őserők elseje a *faj* (race). Az árja faj, daczára az óriási távolságoknak és változásoknak, mindig megőrzött közös eleme-

¹ *Taine*: Les origines de la France contemporaine, Le régime moderne.

² *Péterfy Jenő* összegyűjtött munkái, 2. k. 1902. Taine: Az angol irod. története.

³ *Gabriel Monod*: Les maîtres de l'histoire: Renan, Taine, Michelet.

⁴ *Faguet*: Politiques et moralistes. 3-me série: Taine.

⁵ *Lanson*: Hist. de la littérature française.

⁶ Die Theorie des Milieu von Dr. Eugénie Dutoit. Bern, 1899.

ket — olvassuk két helyen is¹ — a nélkül azonban, hogy csak egyetlen példával is bizonyítaná, mi a közös pl. a Ganges-parti hindu, meg a berlini német, a perzsa meg a francia közt. Ez a csekély mulasztás nem a legnagyobb baja az elméletnek, súlyosabb az a sok erőszakolt magyarázat és ellenmondás, a melyet alkalmazásában tanusít s a melyek közül bemutatunk néhányat abból a tekintélyes sorozatból, a melyet egy kritikusa összeállított.

A flamand szellemet így jellemzi Taine: a nedves és egyforma klíma elerjeszti az idegeket, kifejleszti a lymphatikus temperamentumot, mérsékli az indulatot, lecsendesíti a szenvedélyt. Ugyanazon munkában (*Philos. de l'art*) ugyanezen népről pedig alább ezt olvassuk: e zajos lakásokban a bőséges táplálék és személyes cselekvés ébren tartják a bátorságot, zavargást, sőt szemtelenséget, a brutális erő minden túlzásait. Egyszer az angol nyugodt idegzetű, hideg vérű, másszor pedig egy században se és semmiféle európai népnél nem láttak oly nagy szenvedélyeket, mint az angoloknál Shakspeare korában. Angliában a temperamentum nagyon harcias, az ember nagyon megkeményedett arra nézve, hogy a körvonalak és színek szép és finom árnyalataiban gyönyörködjék. Ezzel ellentétben: Itáliában a véres verekedés és gyilkosság uralkodik egészen a középkor végéig s ez a lelket feszültségben és tragikus érzelmekkel elfoglalva tartván, annál érzékenyebbé teszi a művészetek iránt, a melyek szépsége és derűltisége ezzel contrastot alkot. Tehát Angliában ugyanaz akadályozza a művészet kifejlődését, a mi Itáliában elősegíti; egyszerű analógia, máskor contrast útján okoskodik Taine.² Egy másik kritikusa pedig azt kifogásolja, hogy a középkort általános szomorúság korának tartja s ebből magyarázza meg a góth templomok keletkezését, holott ennek a vallási rémuralomnak (*terreur religieuse*) ellenmond a *fabliau*, *sotie*, *farce* stb. virágzása ugyanazon korban, sőt ellenmond maga a templom is, a melyet építéste megölt bohózatos szobrokkal.³

Ellenmondásokban tehát nincs hiány s nem utolsó köztük az, hogy míg egy helyen fejtegeti azt az átalakító hatást, melyet a normannok gyakoroltak az angol-szász fajra, tehát elismeri, hogy a faj változik (*Litt. ang.*), addig más helyen arról beszél, hogy a nép örökké ugyanaz marad: a görögök a XV. század vallási küzdelmeiben még Nestor és Odysseus fiai, a spanyol ma is az, a mi Strabo idejében, az angol is a régi, a francia ugyanaz, a mi a gall volt (*Phil. de l'art*). Ilyenekért mondja

¹ *Taine*: *Hist. de la litt. ang. és Philos. de l'art.*

² *Marcel Reymond*: *L'esthétique de M. Taine.* Paris, 1883. (Lenyomat a *Contemporain* című folyóiratból.)

³ *Michel Salomon*: *Études et portraits littéraires*, 1896.

róla egy barátja, hogy nem fejezte ki határozottan, mit tart a fajról, tanítványai azután úgy gondolták, hogy ez a történelemben örökké változatlan marad, a mi pedig tévedés, mert pl. a reformatio Angliában más fajt hozott létre.¹

Távol van tőlünk az a felfogás, hogy egy tudományos munka, ha néhány ellenmondást találni benne, ezáltal már el van ítélve. Taine egy helyen arról panaszkodik, hogy a fajok tudománya még nem létezik és az ember sokat koczkáztat, ha megpróbálja elképzelni, hogyan formálta a fajt a föld és a klíma. (La Fontaine, 8. l.) Azonban ugyanebben a munkában a faj szerepét épp olyan bizalommal illeszti be a *mechanikai problémába*, mint a többi erőket. Ez ellenmondásnak éppen nem tulajdonítunk olyan fontosságot, mint a föntebbieknek, a melyek azt mutatják, hogy Taine-nek nem sikerült elméletét gyakorlatilag alkalmazni. Hogy pedig nem sikerült, az nem véletlen, hanem magában a fogalomban rejlik a hiba. Ha ugyanis azt olvassuk, hogy La Fontaine könnyüvére, vig természetű, a ki kerül minden szomorút, Boccaccioból is csak olyat vesz át, a mi kellemes, kerülve a kegyetlent, a borzasztót, szóval igazi gall természet, önkéntelenül fölmerül a kérdés, mért nem nyilatkozik a nemzeti jellem mindenkiben egyformán? Mért komoly vagy éppen komor *Racine*, *Corneille* vagy *Bossuet* gondolatvilága? Ezek éppen úgy XVII. századbeli francziák, tehát — Taine szerint — éppen úgy gallok, mint a meseíró *bonhomme*.

De vegyünk még egy példát. Világszerte ismeretes a spanyolok katholicismusa; ha van egy nemzetnek uralkodó vonása, bizonyára ez az. És mégis egy idő óta anticlericalis tüntetések színhelye Spanyolország, a hol a katholicismus ellenségei társulatokba szövetkeznek. A milyen kétségtelen tehát, hogy a spanyol faj erős katolikus érzelmű, épp olyan kétségtelen, hogy nem minden spanyol az. *Más szóval az, a mit nemzeti jellemnek nevezünk, legjobb esetben csak a többséget fejezi ki, de mindig van egy kisebbség, a mely másképen, sőt ellenkezőleg érez és gondolkodik.* Ha a gall vigság megmagyarázza La Fontaine-t, nem magyarázza meg Racine-t vagy Bossuet-t. Egy franczia író megjegyzi, hogy ha az angolt mindenekelőtt gyakorlatinak, tehát prózáinak mondjuk, a ki szerelmes a hasznosba, éppen olyan joggal felelhetjük rá, hogy az angol szellem mindenekelőtt költői.² Nehéz tehát belátni, hogyan lehet egy egész irodalmat, mint Taine tette az angollal, a nemzeti jellemre alapítani. Hogyan fedezhető fel az angol jellem *Marlowe* vértől gőzölgő irtózatot drámaiban és ugyanakkor a *Szentivánéji álomban*, a költészet

¹ *Émile Boutmy*: Taine, Scherer, Laboulaye. Paris, 1901.

² *Émile Montégut*: Essais sur la littérature anglaise. Paris, 1883.

legbájosabb, legmosolygóbb alkotásában? Pedig Marlowe és Shakspeare kortársak is.

Mindebből az következik-e, hogy faji vagy nemzeti jellem egyáltalán nincsen? Ne beszéljenek nekem Görögország mosolygó egeről, mondja Hegel, mert hiszen a törökökre hiába mosolyog. Ez tehát annyit jelent, hogy a görög föld magában még nem magyarázza meg a görög szellemet. Helyes. Mondhatnánk ugyan, hogy a föld sem változatlan fogalom, hogy éppen Taine szerint Görögország kietlenre, kopárra változott, mint a Provence, sőt még jobban, növényzete megritkult s ma a horizon háromnegyed részét kő foglalja el; mondhatnánk azt is, hogy az időpont is számít és talán a görög nép se lett volna 400 évvel ezelőtt az Aristoteles és Phidias nemzete. Ámde mindezeket tudva is, nem akarjuk tagadni, hogy egy nemzet történetében és intézményeiben nyilatkozik bizonyos általános jellem. Hogy azonban ennek mi része van egy író alkotásaiban, azt Taine nem tudta megmutatni. Ez pedig, ismételmük, nem véletlen, éppen ezért mi azt tartjuk, Brunetiére-rel egyetértve,¹ hogy irodalomtörténetben a faj befolyása nagyon keveset számít.

Fontosabb a *milieu*. Taine módszerében két fajtát lehet megkülönböztetni: az egyetemet és az egyénit. Az előbbi a földrajzi viszonyok hatása a népjellem képződésére; Taine egyik kedvelt témája. Lássuk egy példán az alkalmazását. Németalföld talaja a folyók lerakódásaiból (alluvion) keletkezett. Ebből származik a nedves és termékeny síkság, mely mindig zöld, fölötté a fakó ég, sok esővel, a füben legelő nyájak, sok tej, hús, főzelék, általában bő és olcsó táplálék. Mondhatni, hogy itt a víz csinálja a fűvet, a fű a barmot, a barom a sajtot, vajat, húst, mind együttvéve pedig, hozzáadva még a sört, csinálja az emberi lakót. Ebből a kövér életből születik a flamand temperamentum, ez a phlegmatikus, szabályos természet a szellem és idegek csendessége (Phil. de l'art).

E szerint a faj jelleme is a milieu hatása alatt keletkezett; ha egy nép jellemét ismerni akarjuk, ismerni kell lakóhelyét. Tehát az eredeti öserő a physikai milieu, a mely azonban ma már mint faji vagy nemzeti jellem érezteti hatását, egyetemes hatását. Ezzel ellentétben van egyéni milieu is, szolgáljon rá például *Titus Livius*, annak részletes fejtegetésével, hogyan fejlesztette szónoki tehetségét szülőföldjének élénk politikai élete, aristokrata érzelmét családja nemessége, vallásosságát rokonsága egy angurral stb. (Taine: *Essai sur Tite-Live*).

Az egyéni milieu physikai tekintetben, tehát a fajjal szemben is érezteti hatását. A test magassága, mondja egy francia

¹ Brunetière: *Évolution de la critique*.

orvos, mindenekelőtt a faj kifejezése, ha t. i. a milieu kedvező; azonban annyi mindenféle körülmény korlátozza, hogy voltaképp az életmódtól függ inkább, mint a fajtól; jólétben a test kifejlődik, nyomorban elsatnyul.¹ Íme ismét egy példa, mely nem alkalmas arra, hogy bizalmunkat a *race* iránt erősítse.

A milieu hatása kétségbevonhatatlan és fejtegetését a történetíró nem mellőzheti. Azt persze nem hiszszük, hogy mindenható: nem az, még az állati életben se. „Ha egy egyednek a milieu-jét megváltoztatjuk, gyakran megtörténik, de nem mindig, hogy az egyed, vagy közvetlen ivadéka is megváltozik.“² Még kevésbé lehet az embernél mindent csakis a milieu-vel megmagyarázni.

Harmadik öserő az *időpont* (moment), a melyben a szerző megalkotja művét. Brunetière szerint ez a legfontosabb. Ezzel és semmi mással, úgy mond, vállalkozom megmagyarázni azt, a mi általános okokkal megmagyarázható; tehát ennek én még nagyobb fontosságot tulajdonítok, mint Taine. Irodalomban és művészetben fő az egyéniség, azután a művek hatása a művekre. Maga Taine nem volna Sainte-Beuve nélkül, ez nem volna Villermain nélkül, ez Mme de Staël és Chateaubriand nélkül (id. m.).

Ezzel megegyezően nyilatkozik egy nagynevű természet-tudós is az elődök munkájáról. A mik vagyunk, mondja *Berthelot* francia chemikus, csak csekély mértékben tulajdonítható munkáinknak és egyéniségünknek; csaknem egész teljességében elődeink érdeme, vérbeli és szellemi elődeinké. Ha valamivel gyarapítjuk a közkinccset tudományban, művészetben, morálban, csak azért tehetjük, mert előttünk a nemzedékek hosszú sora élt, dolgozott, gondolkozott, szenvedett.³

E két idézet kifejezi a mi véleményünket is, szabad legyen ezenkívül arra utalni, hogy kifejeztük ezt már másutt is, Petőfi költszete című munkánkban (Budapest, 1902.) részletesen fejtegettük az időpont hatását. A jelen és mult kapcsolata megtanít arra, hogy munkánk nem vesz el, mindnyájan hozzájárulunk az emberiség haladásához. Ez a legszebb tanúság, a mit az irodalom, tudomány, művészet történetéből meríthetünk.

¹ *Lagneau*: Membre de l'Académie de médecine: L'influence du milieu sur la race. Paris, 1895.

² *Cuénot*: L'influence du milieu sur les animaux. Paris, 1899.

³ *Cinquantenaire scientifique de M. Berthelot*, 24 novembre 1901. Paris, 1902.

Ezekben ismertettük Taine módszerének elemeit. Ő maga, a mint láttuk, azt hirdette, hogy e módszerrel a történetírás mechanikai problémává lesz, a melyben az eredmény teljesen meg van határozva a létrehozó erők nagysága és iránya által. E felfogásból egész természetesen következik, hogy egyéni ítéletnek nincs helye. Valóban, ha egy történelmi személy szükségképpen olyanná lesz, a milyenné formálja a faj, milieu és időpont, e determinismus kizárja ítéletünket. Avagy elítéljük-e a tigrist vagy krokodilt azért, mert jellemének megfelel? A következtetés teljesen logikus, annak t. i., a ki hisz a mechanikai problémában. Taine legalább is iparkodott hinni, a nélkül azonban, hogy az elvhez a gyakorlatban egész merevségében tudott volna alkalmazkodni. Módszerét alkalmazta először az irodalomra, azután a művészetre s már ezekben se tudta teljesen kikerülni az ítéletmondást, még kevésbbé pedig akkor, a mikor módszerét nagy történelmi munkájában (*Les origines*) próbálta ki. Az 1870/71-iki háború, majd a commune borzalmi hatása alatt nem tudta megőrizni objectív nyugalmát, ítelt szigorúan, gyűlölettel. A Terreur-t nem méri olyan mértékkel, mondja Monod, mint az angol és olasz forradalmakat és gyűlöli Napoleont.

Elméletben, a mint láttuk, az egyéni ítéletet a jellem jövővértékével (*degré de bienfaisance*) akarta pótolni. Hosszas vitatás helyett egyszerűen hivatkozunk Brunetiére azon megjegyzésére, hogy e szerint *Tartufe* nagyon alsó helyre kerülne, csekély költői értékű, de erősen morális művek alá.

Idéztük azt is, mi volt Taine véleménye az irodalomról különösen, szóljunk tehát erről is néhány szót. A mint láttuk, az angol irodalomban első sorban az angol nép pszichológiáját kereste, — oly felfogás, a melyben nem osztozhatunk teljesen. Az angol irodalomban benne van a költészet is, ennek pedig első sorban nem az a célja, a mit ő megjelölt, hanem gyönyörködtetni, tetszeni akar és ebből a szempontból közönyös ránk nézve, hogy Shakspeare római tárgyú tragoediái, vagy Hamlet, Othello stb. nem jellemzik eléggé a XVI. századbeli Angolországot.

Taine felfogása tehát nem egészen a mienk és nem győz meg bennünket az sem, hogy egy másik kiváló szellem, *Renan*, osztozik benne, sőt még túlozza, a mint a következőkből látható.

Ha Macpherson ossiani énekei hitelesek volnának, Homér mellé kellene állítani; de a mint tudjuk, hogy XVIII. századbeli költőtől valók, csak nagyon közepszerű értékük van. Egy XIX. században irt Homér azért nem lenne szép, mert nem lenne igaz; nem Homér szép, hanem a homéri élet, az emberiségnek az a phasisa, a melyet leír; nem a biblia szép, hanem a bibliai erkölcsök, a benne leirt élet. Fénelon Télémaque-ja nem azért szép, mert jól utánozza a régiséget, hanem mert az elysiumi

mezőket keresztény szempontból írta le. Egy korszak valódi irodalma az, a mely lefesti és kifejezi.¹

Vajjon, ha valaki Ossianban gyönyörködik, eltilthatjuk-e tőle azon a czímen, hogy XVIII. századbeli költő írta? A főntebbiek szerint igen. Hagyjuk azonban Renant, a ki tárgyunkon kívül esik és térjünk vissza Tainehez. Mondjuk ki, hogy a kérdésnek nagy fontossága ő nála sincs; elvi álláspontja nem rontja le az angol irodalomról írt munkájának nagy értékét. Bármennyire hirdeti, hogy az irodalomban csak a nép jellemét keresi, minden sora mutatja, hogy gyönyörködni is tud abban, a minek örökre az lesz egyik czélja, hogy gyönyörködtessen.

A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában.

(Kivonat *Illés József* márczius 7-én tartott előadásából.)

„Akkor, a midőn hálás köszönetet mondok, hogy jelen tanulmányomat a nagytekintetű Akadémia elé terjeszthetem, úgy érzem, hogy hálám jeléül és azt némileg lerovandó, nem tehetek jobbat, minthogy egy pillanatra felidézem annak az emlékét, a kinek szelleme még nem is olyan régen szállott el ez illusztris körből. Hajnik Imrének emlékét idézem fel addig, míg arra hivatott az ő alakját a maga teljességében állítja elénk.

Hajnik Imre egy munkában eltöltött élet folyamán át fáradhatatlanul gyűjtött anyagot, az okleveles adatok ezreit hordta össze, hogy majdan megírhasa „A magyar nemes jogát“, a mint a régi magyar magánjogot ő nevezte. Míg a középkori magyar peres eljárásnak classikus képét megrajzolta, addig a magyar nemes joga, lelke tudós vágyódásainak folytonos tárgya, a magyar jogtörténet tudományának örök veszteségére megiratlan maradt. Visszavonult teljesen, hogy a nagy műhöz szükséges otiumot magának megteremtse, de a toll kiesett kezéből s mi csak az előmunkálatok nagyszerűségéből sejthetjük, minő képet varázsolhatott volna fel a felkutatott oklevelek tömegéből. Úgy állunk ott a törmelékek között, mint egy rombadőlt görög templom óriási márványtömbjeinél, alig tudjuk phantasiánk segítségével is felérni az elveszett szépség és nagyság mértékét.

Többszörösen éreztem annak a szükségét, hogy Hajnik Imre emlékét ez alkalommal érintsem, mert hiszen jelen cse-

¹ *Renan*: L'avenir de la science. Paris, 1890. — Még 1848-ban írta, tehát Taine fellépése előtt, de viszont a Taine fejtegetése nyomtatásban sokkal előbb jelent meg.

kély tanulmányom éppen a régi magyar magánjog egy részéről szól. Talán jobban is érezhettem ezúttal azt a veszteséget, a mely a magyar jogtörténetet érte, mint más alkalommal s bensőleg indokoltnak tarthattam, hogy a Hajnik Imre emlékének szenteljem bevezető szavaimat.“

*

Ezután áttért felolvasó a tanulmány egyes részeinek ismertetésére.

Az Árpád-kori öröklési jog *forrásait* kutatva, megállapítást nyer, hogy a törvényhozás szabályozása éppen nem kimerítő s hogy a szokásjognak, az „*approbata Regni consuetudo*“-nak feladata kiegészíteni a törvényhozás hézagos intézkedéseit. A szokásjog feltüntetése végett pedig a mindennapi jogélet adataihoz, az okleveles anyaghoz kell fordulnunk. A törvényhozás emlékeinek és a jogalkotó (főként királyi) szabályozásnak rövid szemléje után, a törvényerejű szokásjog működése behatóbb kifejtésben részesül. Látjuk, hogy az egyes jogtételek kimondásánál hogyan hivatkoznak folyton-folyvást a levelekben egyenesen a szokásjog erejére, a melyről különben hallgatag és közvetve a tanulmány tárgyává tett egyes intézmények tárgyalásánál lépten-nyomon meggyőződhetünk. Az egész munka célja tehát az okleveles anyagban¹ rejtőző szokásjogi élet felkutatása.

A törvényes öröklési rend feltüntetése előtt kifejtést nyer az idevágó *terminologia*, még pedig oly részleteiben is, a mint az még eddig ismeretes nem volt.

Leszálló örökség. A fiú öröklése. Már az Árpád-kori törvényhozás legrégibb emlékei szólnak a fiú örökléséről (Szt. István II. k. 35. fejt. 24. f.; Kálmán I. k. 20 f.) A XIII. századbeli törvényhozás (1222 : IV., 1231 : XI., 1267 : VI., IX., 1290 : XXXII. t.-cz.) a fiú öröklését már oly törvényszerkesztési formában tünteti ki, hogy csak fiúörökös hiányában állítja fel öröklési szabályait. Ez a negatív stílus fejezi ki egész plastikusan, hogy a fiú öröklése milyen természetes, erős; hogy nem is lehet addig másféle öröklésről beszélni, míg fiú van. A fiú az igazi, tulajdonképeni örökös: a „heres“, a kit a legitima pars, a törvényes örökrész illet (1298 : V. t.-cz. 7. §.).

A törvényhozás tételeit megerősítik a jogalkotó szabályozás adatai, különösen a királyi kiváltságlevelek és az okleveles anyag. A fiút az öröklés a nemzésnél fogva (*iure geniture*) illeti meg

¹ Az okleveles anyag adatai itt természetesen helyet nem foglalhatnak. Példálózva egy-egy adat megemlítését nyer már e kivonatban, szükséges azonban megjegyezni, hogy a tanulmányban minden egyes tétel az okleveles anyag számos esetével bizonyítva van.

(Hazai Okm. VI. 370. l. 1291), még pedig „iure necessario“ (Mon. Strig. I. 451 l. 1258.); a fiú „loco patris successit“ (Hazai Okm. VIII. 213. l. 1281), mert a vagyon az atyáról a fiúra száll s ezért, ha az elhunyt atyának nincsen portiója valamely vagyonban, a fiúnak sem lehet: így hárul a vagyon az ösökről, az elődökről, a szülőkről — a fiúkra (Hazai Okm. VII. 114. l. 1269.).

A leány öröklése. A leánynegyed (*quarta filialis, quartalitim*). Törvényhozásunk legelső emlékei egyenesen nem szólnak a leány örökléséről, csak az özvegyi jogra vonatkozó helyből (Szt. István II. k. 24. f.) lehet következtetni a leány öröklésére is. A jogalkotó rendezésben a leány nem egyszer kifejezetten mint örökös szerepel, még pedig fiúörökös hiányában ez után. Az okleveles adatok (különösen osztálylevelek) alapján annyit lehet mondani, hogy ebben a korban már volt a leánynak is öröklési joga s ez a fiúé után következett. Az első törvényes hely, a hol a leány örökjoga egyenesen biztosítást nyer, az aranybullának a leánynegyedet megállapító intézkedése. Az 1222: IV. t.-cz. lényege az, hogy az a nemes, a kinek nincs fiúörököse, szabadon rendelkezhetik a birtokáról, vagyis a végrendelkezési szabadság elvét fejezi ki. Ezen főtétel kimondása teszi szükségessé, hogy megemlékezzék a törvényhozás az elv korlátozásáról is, mely a leánygyermek törvényes öröklési jogát hivatott védeni a végrendelkezési joggal szemben (a birtok negyede a leányé legyen). A törvény szövegezésének ez a módja megfelel a korbeli (egykorú és megelőző) európai törvényhozás felfogásának és eljárásának. A germán jogi köteleSRésZről van itt szó, a mely szerint a szabad rendelkezés csak a hagyatéknak megállapított részén túl maradó vagyonban (ezért mondja a törvény „de residuo“) gyakorolható. A germán jog is ismeri a leánynak hányadszerű kielégítését. Így van ez a longobard jogban, a melytől a magyar jog lényegbevágó eltérését az jelzi, hogy a leány örökrésze, a negyed, fiú *létében* is kijár, a mint azt az okleveles adatok egész sora tanúsítja (pl. Fejér IV/2. 333. l. 1255., Wenzel VII. 487. l. 1258.). Fontos tétel ez, a mely az aranybulla szövegének látszólagos ellentmondása daczára kétségbevonhatatlanul beigazolást nyert. A törvényhozás még két ízben (1231: XI., 1290: XXX. t.-cz.) foglalkozik a negyeddel; az utolsó alkalommal a negyed szolgáltatásának módját szabályozza. A negyedjog lényegére fényt vetnek az okleveles adatok. A fiúnál láttuk, hogy azt a törvényes öröklési jog „iure geniture“ illeti meg, a leánynál halljuk, hogy neki a negyed „iure nature“ jár. A leány törvényes öröklése épp úgy a természet erejénél fogva következik be, mint a fiúé. Kiténik, hogy a negyedjog a mai köteleSRésZhez hasonló örökrésze a leánynak.

A leányok a jog erejénél fogva nyerik a negyedet a hagyaték-ból, a melyhez a quarta hányadáig jog szerint mindig hozzá-szólásuk van (pl. Hazai Okm. VIII. 263. l. 1288.). A leány-negyed az atya hagyatékából („de substantia patris“ „ratione paterne hereditatis“ Hazai Okm. VII. 51. l. 1256) jár ki. Mint-hogy a hagyaték e korban főként ingatlanból áll, tehát a negyedet „de possessionibus patris“ kapják a leányok. A törvényhozás általánosságban csak possessiot említ, az oklevelek már felvilá-gosítanak arról, hogy milyen birtok terhe a negyed. Ítélet-levélből (Fejér IV/1. 146. l. 1239.) tudjuk meg, hogy a negyed a hagyaték azon részét terheli, a mely az öröklött, ősi ingat-lanból áll, a szerzett birtok mentes a quarta-követeléstől. Más kérdés az, hogy a negyed mily módon talál kielégítést. Igen gyakran természetben, a legtöbb esetben ingatlan vagyonban adják ki a quartát. Az ősi vagyont terhelő quarta magából az ősi vagyonból is jog szerint kiadható volt (Wenzel VII. 487. l. 1258.). Az oklevelekben rejlő szokásjog élete arra tanít meg bennünket, hogy hiába volt az 1290-iki törvényhozás intézke-dése: ez után is sokszor jut ingatlan, sőt ősi birtokrész is a leányok kezére negyed czímén. De már látjuk az átmenetet a quartának pénzben szolgáltatására, találkozunk nem egy esettel, a melyben tisztán jelentkezik a negyednek pénzben való kielé-gítése (pl. Hazai Okm. VI. 233. l. 1278.), bár nem egyszer ingatlan és pénz is együtt fordul elő. Többször a negyed a hitbérrel, paraphernával és hozománynyal (res allatae) összefűzve együtt egy összegben nyer kielégítést. Itt többnyire az özvegy nő hitbéréről és jegyajándékáról van szó, melyet a leánya negye-dével együtt követelnek vagy szolgáltatnak ki. Nemcsak pénzben, hanem más ingóságban (rabszolgák, ruhák) is lehet a negye-det kifizetni. A negyedet igen gyakran a fivér szolgáltatja a nővérének. Van eset arra is, hogy maga az atya még életében gondoskodik leányáról s bizonyos öröklött birtokait „in quartam et pro quarta“ végrendeletileg hagyja neki (Hazai Okm. VI. 370. l. 1291.). Nemcsak a fivér és ivadéka, hanem az atya összes rokonai, illetőleg örökösei, még pedig az öröklés sorrend-jében, kötelesek a negyedet szolgáltatni. A negyed kielégítéséről felvett okleveles bizonyosság a bevallás (fassio) alakját ölti magára. A quarta igen sok esetben a házassági vagyonjog többi elemei-vel (hitbér, parapherna, res allatae) együtt jelenik meg és osztozik azoknak a jogi sorsában is; így rendszerint beleolvad a férfi vagyonába; a házasság fennállása alatt az ő rendelkezési és kezelési jogkörébe jut a negyed czímén nyert vagyon (pl. Wen-zel III. 281. l. 1272., Hazai Okm. VI. 233. l. 1278.). Nem egy-szer azonban már a házasság tartama alatt a nő teljesen sza-badon rendelkezik a negyedéről.

Az unoka és a többi ivadék öröklése. A leszálló örökségben, a magyar jog szerint, már ebben a korban (ellentétben a germán joggal) a gyermekek után jönnek a további leszármazók: az unokák. Nemesak a női vagyon öröklésénél találunk erre okleveles igazolást (pl. Hazai Okm. VI. 54. l. 1249), hanem az osztálylevelekben is, a melyek szerint az unokák nemesak a női vagyonban, hanem bármely vagyonban érvényesíthetik öröklési jogukat (pl. Vár. Reg. 1. e. Karácsonyi-Borovszky 232. l.). Az unokák nem örökölnek úgy, mint a gyermekek: ők nem szükségképeni örökösök, ezért kell a végrendeleti úton való gondoskodást gyakrabban igénybe venni az unokák érdekében s ilyképen erősíteni meg öröklési joguk teljes kifejlődését. Arra a kérdésre: vajjon az unokák a gyermekekkel együtt, illetőleg ezek mellett örökölhetnek-e? — szintén felvilágosítást adnak az osztálylevelek (pl. Wenzel X. 94. l. 1292., 329 l. 1299. „patruelles fratres“), melyekből megállapíthatjuk a magyar jogfejlődésre nézve azt a nagyfontosságú tételt, hogy a képviselő (repraesentatio) és törzsonkinti (in stirpes) öröklés elvét, szemben az európai jogfejlődéssel, nemcsak ismerte, hanem az egyenes ágon következetesen keresztül is vitte. Előfordulnak még a király jogalkotó rendezésében, de egyes esetekben is bizonyos kifejezések, a melyek a gyermekeken kívül a további leszármazókat, az unokákkal együtt az összes ivadékokat is jelölik s így ezek öröklésére is utalnak.

Agról-ágra átszálló örökség. Már a kezdetleges Árpád-kori törvényhozásban találunk gondoskodást arra az esetre, ha nincsenek lemenő örökösök (Szt. István II. k. 24. f. 2. §.) s később is a fiúgyermek nélkül elhunyt javaiban ismételtlen kimondja a törvényhozás a rokonság öröklését (1222 : IV., 1231 : XI., 1267 : VI. IX. t.-cz.). A jogalkotó rendezés (pl. Endl. Mon. Arp. II. 539. l. 15 p. 1273.) és a jogélet egyes esetei is tanúságot tesznek a mellett, hogy a fiúörökös nélkül megholt után a cognatio (cognati) jön, a consanguinei, proximi következnek (pl. Mon. Strig. II. 489. l. 1300). A rokonság öröklési joga egyébként már az örökhagyó életében megnyilvánul a rokoni beavatkozás jogában s ennek következményeképen a törvényes elővétel és visszavásárlás (visszaváltás) jogaiban a családi birtokra, vagyis az ősi, öröklött ingatlanra (hereditas) nézve, mert a szerzett birtoknál forrásaink a rokonság ilyen jogait nem ismerik. A megfejtendő kérdés most már az: kiket értettek a rokonok alatt. Már Kálmán törvénye (I. k. 20 f.) használja a „humana successio“ kifejezést, bizonyos tágabb (rokoni) kör öröklésére utal, a melyben természetes sorrendnek kell lenni. Az aranybulla szerint (1222 : IV. t.-cz.) azok a rokonok örököljenek „qui eum magis contingunt“. Az oklevelekből tudjuk meg, kik voltak azok

a rokonok, a kiket inkább illet az örökség. Látjuk, hogy a rokonságnak lineáirul van szó és az örökségi osztozkodásnak a rokonság közelségének mértéke és a vérség lineája szerint kell történni. (Hazai Okm. VII. 26. l. 1243.). Meghatározzák az oklevelek a linea természetét közelebből is: az első szülőktől, az elődöktől, a törzsatyától leszármazottak oszlanak a vér kapcsa által összefűzötték lineáira (Hazai Okm. VII. 114. l. 1269.). Az egy östől leszármazottak (ex uno auo progredientes) az osztályos atyafiak, az egy és ugyanazon törzsből eredettek (consanguineos ab una et eadem stirpe propagatos), az osztályos nemzetség, a rokonság; ezek azok, a kikben a vérség édes és természetes egységét (dulcedinem et naturalem unionem consanguinitatis) látják. A nemzetségnek, a rokonságnak ezen a tagolatán, mely szerint a közös közvetlen elődtől leszármazók alkotnak egy lineát (ágot), épül fel az ú. n. *parentela* (parentilla) rendszer. Nálunk is ez a törzsszervezet természetének, a nemzetségi életnek megfelelő s abból kifejlődő s különösen a germán népeknél ismert rendszer volt meg. A tagjaiban szervesen továbbélő család (nemzetség, törzs) képére jön létre a rokonságnak ez a tagolása: a szülők és gyermekeik, a nagyszülők és ivadékaik, a szépszülők és ivadékaik s így tovább, mint a természet rendje szerint egymásután következő nemzedékek sorakoznak. A vér közössége által összefűzötteknek ez a rendje, alapja az öröklési rendnek. Oly természetes, egyszerű s már az egész élet (törzsélet) szervezete által adott rend ez, hogy a korbeli törvényhozás szükségtelennek tartja közelebből körülírni; elegendő hivatkozni a mindenkinek köztudatában lévő „humana successio“-ra, hiszen úgyszólván nem is tudnának egy más „emberi“ öröklési rendet elképzelni. „Örököljön a rokonok közül az, a kit inkább illet“, ennyit mondani elegendőnek tart a törvényhozás (1222 : IV.) s a jogélet megmutatja, hogy az a rokon a vérbeliek közelebbi ágán van, abból leszármazó, vagyis az elhunyt rokonai közül az, a ki a vérség fonalán ahhoz a csoporthoz tartozik, a mely a közelebbi törzselődtől leszármazottak ága és ebben az elődhöz közelebb eső vérbeli. Megtaláljuk egyébként magának a *parentela* szónak okleveles emlékeinkben a különféle használatát is. Természetes és már az előzőkből következik, de oklevelesen is igazolható, hogy a nemzetség egyik ágának kihalta után a többi ág örököl: így száll az örökség ágról ágra. Ez az oldalági rokonok, az *osztályos* atyafiak („consanguinei et diuisionales fratres“) öröklése. Az ősi jószág a természet rendje szerint is lefelé gördül elődről ivadékra s ezt az utat járja meg akkor is, ha a rokonság körén belül valamely tag ivadék nélkül elhalt, mert az elődjétől reászállott vagyon fivérére megy át, a ki vele közös törzselődtől származik,

vele egy atyának fia, ezért a szó eredeti és teljes értelme szerint *atyja fia*.

Kálmán törvénye (I. k. 20. f.) az első törvényhozási kísérlet a rokonsági öröklés korlátozásának az oldalágon: az adománybirtok meghatározott körében a rokonság öröklését a testvérekkel (és ivadéukkal) lezárja, az öröklést a tulajdonképeni értelemben vett atyafiakig (egy atyának fiaig) korlátozza. Bebizonyítást nyer, hogy ennek ellenére még a törvényhozás későbbi adataiból (1222: IV., 1231: XI., 1267: IX.¹, VI. t.-cz.) sem olvasható ki a korlátozás fennállása, sőt itt is tartja magát az egész rokonság öröklése: a vérség ereje győzedelmeskedik a *ius regium* felett.

Felszálló örökség. A törvényhozás nyílt intézkedésének a hiánya még nem jelenti a szülők öröklésének kizárását. Reámutathatunk a törvények szövegére, a melyben bennejlőnek tartathatjuk a szülői öröklés lehetőségét. A mindennapi életben már a szülő öröklésének külön megjelölése előfordul. Megtaláljuk többek közt azokat az eseteket is, a melyekben az ősi vagyon visszaszállhatott. Ha az atya az ősi birtokát fiai közt még életében felosztotta (pl. Hazai Okm. VI. 400. l. 1293.), az ősi vagyon a fiú elhalta után ismét visszajárhatott.

Az özvegy öröklési joga. Az özvegy haszonélvezeti jogának az ú. n. özvegyi jognak, a melyet Szt. István törvénye (II. k. 24. f.) már ismer, fejlődését a mindennapi élet fennmaradt emlékei nyomán észlelhetjük. Az esetek bizonyos csoportjában a női vagyonnal (hitbér, jegyajándék stb.) kapcsolatban (pl. Fejér IV/2. 70. l. 1250.), az esetek más csoportjánál (pl. Wenzel IX. 360. l. 1283.) végrendeletekben jelenik meg az özvegy haszonélvezete s mindezen esetekben az özvegyi jog intézményének jellegzetes vonásait látjuk kidomborodni. Megírják az özvegyi jog (*jus viduale*) tartalmát, a mely haszonélvezet, külön kifejezetten lakás; — a terjedelmét, a mely szerint az az özvegy élete végeig tart, kivéve, ha újból férjhez megy, mert akkor szintén megszűnik; kifejezik, hogy fiúörökös létében is járhat.

Adatokból, a melyeket főként a nem nemesi elemekre vonatkozó szabályozás nyújt, kitűnik, hogy az özvegy majd vagylagosan a leányokkal, majd azok mellett, de mindkétnemű gyermekek mellett is szerepel s hol a hagyaték egészére, hol annak felére nyer jogot, sőt az örökség harmada, mint külön

¹ Az Országos Levéltárban lévő eredeti után közölt új szöveg egy egész mondatnál bővül, melyből kitűnik, hogy a törvény nem az adománybirtoknál, hanem az öröklött birtoknál állapítja meg a nemzetség tagjainak öröklését. Ezzel az egész intézkedés lényegesen más értelmet nyer.

rész juttatik neki olyan esetben, midőn nincsenek gyermekek, de olyankor is, midőn vannak. Ezen adatok alapján felvethető a kérdés: vajjon nem pillanthatjuk-e meg a hitvestársi örökösödés (*successio conjugalis*) némi alapjait (azokban az esetekben, a hol gyermekek nincsenek) avagy az özvegyi haszonélvezettel való összefüggést (abban az esetben, a hol gyermekek vannak)? Vannak végül esetek, a melyekben az özvegy férjének bizonyos ingóságait (így a ménest, ruhákat) leszármazók létében is megkapja (pl. Fejér IV/2. 70. l. 1250.). Kérdés, vajjon itt nem az özvegyi öröklés (*successio vidualis*) nyomait fedezhetjük fel?

Az örökös hiánya. A törvényhozásnak intézkedéseiből (Szt. István II k. 24. f. 2. §.; Kálmán I. k. 20. f. 2. §.; 1222 : IV., 1231 : XI., 1267 : IX t.-cz.) kitűnik, hogy már legelső időktől fogva ismert a *király öröklése*. Kitűnik az Árpád-kori törvényhozás emlékeiből az is, hogy a király öröklése kétféleképen szerepel: öröklí a király az urafogyott jószágot, midőn nincs más örökös vagyis nincs vérbeli, nincs özvegy; előáll a király öröklése, midőn az adományos jószág a királyra visszaszáll. Ezt a különbséget a jogélet egyes esetei is visszatükrözik, (pl. Fejér IV/1. 21. l. 1243. és V/2. 445. 1278.). A király öröklésének vizsgálatánál tehát külön kell választani a visszajáró adományjózágnak a király kezére háramlását, a király öröklésétől a megvaszakadt s így urafogyott jószágban.

A urafogyott hagyaték öröklésével, valóságos caducitással találkozunk a jogrendező szabályozás azon eseteiben, midőn polgár (*civis*) és telepes (*hospes*) elemek öröklési jogát határozzák meg (pl. Wenzel III. 206. l.); ilyen esetekben az egyház is concurrál a várossal, midőn urafogyott jószág örökléséről van szó. Az egyház egyébként törvény szerint is juthat a végrendelet nélkül elhunyt egyházi személy, a püspök hagyatékához (1298 : XXVII. t.-cz.). A selmeczi jogkönyv még az idegen urafogyott hagyatékáról is provideál. Végül felemlítendő, hogy a királyi tisztviselő és a földesúr az öröklés során bizonyos jogokat érvényesíthetnek az elhunyt hagyatékára nézve. Ez utóbbira nézve az okleveles adatokból megállapítható, hogy a földesurat a gyermekek nélkül elhalt jobbágy javaiból egy ingóság kiválasztásának joga illeti meg; melynek főként gazdasági állatok a tárgyai. Ha özvegy maradt hátra és ez újból házasságot köt első férje szolgálatait folytatóval s így a hagyatékot elnyerik: ekkor is gyakorolható a kiválasztás joga, de mindig csak fiúörökös hiányában.

Vizsgálódásainkból kitűnik, hogy már legrégibb jogunkban a törvényes öröklés kapcsolatának alapozása megtörtént. A törvényes öröklés kapcsolata a vérközösségen, azaz rokonságon és a házasságon alapul: így juthatnak az örökösi posztíóhoz, az örökgyó rokonai és az özvegye. Az öröklési kapocs egyes

elemei a fejlődésnek nem ugyanazon fokán állanak: a rokonság, vérség, ősi köteléke mellett megjelenik az özvegynek, a hitvesnek a házasság kapcsa következtében fejlődő öröklési joga. Az így kifejlődő törvényes öröklési kapcsolaton nyugszik a törvényes öröklés rendje.

A török nyelvek rythmusáról.

(Kivonat *Kúnos Ignác* lt. márczius 21-ikén tartott felolvasásából.)

Az ural-altáji nyelveknek eddigelé kimutatott közös sajátosságai fölötté jellemzetesek. Elannyira, hogy összetartozásuk már ezen az alapon is könnyen volt megállapítható. Csak a hangzóilleszkedés áttetszően tiszta és logikus szabályára kell gondolnunk. Az ural-altáji nyelveknek ez a legjellemzetesebb szabálya annyira kifejeződik az egyes nyelveken és nyelvcsoportokon és annyira elkülöníti őket a többi nyelvcsaládoktól és nyelvektől, hogy egymagában is elég volt arra, hogy az ural-altáji nyelvek összetartozásának sziklakemény alapot adjon. Tudvalevő dolog, hogy a hangzóilleszkedés törvénye a török nyelvekben mutatkozik még a legtisztábban és a legkifejlettebb módon. Főleg pedig azokban a török nyelvekben, a melyek idegen nyelvek hatásának kevésbbé voltak kitéve. A török nyelvek majdnem mindegyikére alkalmazható Böhling hatalmas törvénye, mely a magas- és mélyhangsorokon belül még a másodlagos fokozatokat is megállapítja és a mely törvénybe egyaránt illeszkednek bele úgy az élő oszmánli nyelv és dialektusai, mint az Orkhon és Jeniszei kéziratokbeli holt nyelvek. A hangzóilleszkedés immár tisztázott és részleteiben is megállapított törvényével némi összefüggésben levőnek látszik egy másik olyan sajáttság is, mely első sorban szintén a török nyelvek összességét jellemzik. És ez a török nyelvekben mutatkozó rythmus. Értem ezalatt első sorban azt a rythmust, mely főleg a népi eredetű verssorokban, illetve a népköltészeti termékekben nyilatkozik meg. És az az őstörvény, mely a különböző természetű, illetve magas- és mélyhangsorokat oly színes szabályosságban helyezte el, phonetikai összefüggésben kell hogy legyen eme másik törvénnyel, mely szintén a hangok, illetve hangszínek szabályosságából és összeesengéséből áll. Csakhogy míg az előbbi a hangok minőségére vonatkozik, addig ez utóbbi a hangok mennyiségének rythmikus szabályosságának a mutatója. A kettő úgyyszólván kiegészíti egymást és egyik a másikából mintegy természetszerűleg folyik. Ez irányban tett kutatásaimat a török nyelvek legnyugatabbikján, az oszmán népnyelven és ennek különböző úgy ruméliai, mint anatóliai dialektusain kezdtem meg. Fokozatosan kutattam

azután az ázsiai törökség maig is élő és már holtszámba menő nyelveit és végeztem azokkal az ókori török nyelvemlékekkel, melyeket az újabb felfedezések hoztak felszínre. Jelentős szolgálatot tett ez irányú kutatásaimban a berlini Hartmann rendkívül tanuságos dolgozata a Kudatku-Bilik verseléséről, mely a „Keleti Szemle“ mult évi folyamában jelent meg és a mely szintén hathatósan támogatja a török nyelvek rythmusáról szóló nézetemet. A mint szabályba volt foglalható azon sajátsága, hogy bizonyos minőségű magas- és mélyhangokra csakis a megfelelő magas- és mélyhangok következhetnek, azonkép erősíthető meg az a szabályosság is, hogy egy bizonyos mennyiségű szótagszám szintén csak meghatározott szabályok szerint következhetik egymásra. E szabály első sorban az egyes verssorok időbeli mennyiségétől függ; a hol a verssorok rövidebbek, ott kevesebb csoportra, illetve rythmikus egészre oszlanak a szótagszámok, a hol meg hosszabbak a verssorok, ott több rythmikus csoport egyesül egy-egy egészszé. Minden egyes csoport eszerint több szótagból kell hogy álljon. Rendszerint négyből vagy háromból. És csak akkor vehető észre a rythmikus összecsengés, ha több vagy legalább is két ily rythmikus csoport kerül egymás mellé. Ez a harmonia általános törvényéből különben is önként következik. E rythmusos sajátság az összes török nyelveken végig vonul. És annyira jellemzetesen, hogy az e tekintetben való megegyezés még az egymástól legtávolabbra eső török nyelvek közt is szembeötlő. Szinte meglepő, hogy az oszmánli *türkü* épp oly rythmusos verssorokat mutat, mint a középázsiai *máni*-dal. Mintha csak egy közös töből fakadt volna ki az a népi ösztön, mely a maga dalait oly egyforma rythmusos csoportokra taglalja. Erre vonatkozó példáim meggyőző erővel bírnak. Annál is inkább, mert e jelenség a török nyelvek valamennyijére kiterjed és nemcsak a máig is élő nyelvekből mutatható ki, hanem megvan a már kihalt és nyelvemlékszámba menő régibb szövegekben is. Természetesen csak azokban, melyek lehetőleg a nép nyelvét vagy pedig az afféle nyelvmaradványt tükrözik vissza, melyek idegen nyelvek hatásának kevésbé voltak kitéve.

A török nyelveknek eme különös hajlandósága a rythmus iránt, még egy másik megfigyelésre is vezetett. Egy olyan kérdés megvizsgálására, mely eddigelé nincsen teljesen tisztázva és a melyről egymástól különböző véleményeket halottunk. És ez a hangsúly kérdése. Ismeretes, hogy mily eltérők és itt-ott egymásnak ellentmondók is az ezen kérdésre vonatkozó kutatások. Még magára az élő és hozzánk földrajzilag is közel álló oszmán nyelvre nézve is, melyre vonatkozólag hol azt halljuk, hogy hangsúlya az utolsó szótagon van, hol pedig azt, hogy

szabályokba nem foglalhatóan változó. Megfigyeléseim engem arra az eredményre vezettek, hogy egy bizonyos hangsúly, a megmagyarázható eltérések számbavételével, átlag az első szótagon is van. Erre vall a franczia Huartnak ama nem rég megjelent tanulmánya, melyben új-görög átirású török szövegen azt tapasztalta, hogy a hangsúly megjelölése rendszerint az első szótagon volt megtalálható. Szintén feltűnő, hogy e kérdés eddigi kutatói ezzel szemben csakis az utolsó szótagon vélik a hangsúlyt megtalálándónak. Nyilván onnan ered e felfogás, hogy a kutatók nem ismervén eléggé a népnyelvet, irodalmi török szöveget tartottak szem előtt, tehát olyan anyagot, melynek tiz szavából kilencz arab eredetű lévén, ez utóbbinak a a hangsúlyát alkalmazták a török nyelvre is. Igaz, hogy az a hangsúly, mely az első szótagon van, nem annyira kiemelkedő, hogy egykönnyen felismerhető legyen és hogy az a hangbeli energia, inkább az erősségre vonatkozik, mint a magasságra. Növelhette a tévedést az az eddigelé teljesen figyelmen kívül hagyott körülmény is, hogy az oszmán nyelvben tulajdonképen kétféle hangsúly van, egy erősségi és egy magassági. És míg az előbbi az erősségi, vagy sokak szerint mellékhangsúly az első szótagot emeli ki, addig az utóbbi rendszerint a szó vagyis a hangcsoport végső tagjainak valamelyikére esik. Az előbbi, vagyis az erősségi hangsúly egy alig érezhető accentus, mely csak annyira emeli ki az első szótagot, mint a menyire ezt a rythmus megkívánja.

A különféle török nyelvek terén tett megfigyelések eredményei egyébként a következők. Egyik altáji, az urjanzaji nyelvre nézve Katanof annyit állapít meg, hogy a hangsúly, melyet ő értelmi hangsúlynak tart, rendszerint az utolsó szótagon van. Ugyanígy nyilatkozik Böthling a jakut nyelvre nézve és Radloff több szibériai török nyelvre vonatkozólag. Eltérők némileg e megfigyelésektől Castrénnek a kojbal-karagaz nyelv hangsúlyára vonatkozó észleletei. Ő már nem egy, hanem kétféle hangsúlyt különböztet meg: egy erősebbet és egy gyengébbet. Ez a gyenge hamsúly akkor kerül szerinte az utolsó szótagra és az erős az utolsóelőttire, ha a végszótag rövid. Tehát itt már a szótagok rövid vagy hosszabb volta van befolyással a hangsúlyozásra. A csuvas nyelvet illetőleg a hangsúly, Ašmarin szerint, a magánhangzók nehéz vagy könnyű volta szerint igazodik el. Az olyan szókban, melyekben egyáltalában nincs nehéz magánhangzó, a hangsúly hol az első, hol az utolsó szótagon van. Épp így hangzik Radloffnak a kirgiz nyelvekre vonatkozó megfigyelése is, melynek értelmében minden verslábban az első és utolsó szótag hangsúlyos. Figyelembe veendő itt az a körülmény is, melyet bővebben Munkácsi fejtett ki, hogy a török

hatás alatt álló votják és tavdai vogul nyelvekben szintén kétféle hangsúly van és ha az utolsó szótagon van a főhangsúly, akkor a mellékhangsúly az első szótagra esik. Mint ezekből látható, annyi kétségtelen, hogy a török nyelvek hangsúlya kétféle. Az egyik, a mely az első szótagra esik és a mely vagy mellék- vagy erősségi hangsúlynak nevezhető, állandó természetű. Változó ellenben a másik hangsúly, a magassági vagy értelmi, aszerint a mint a szótag kiemelését vagy az értelem, vagy pedig mondatbeli szereplése megkívánja. A valódi hangsúly tehát, a mely mindig változatlan, voltaképen a melléknek tartott, vagyis a szó első szótagjára eső. Úgy, hogy azokra a nyelvekre nézve, melyeknél csak az utolsó szótag hangsúlyáról hallunk, azt a nézetet kell kockáztatunk, hogy az első szótagon levő mellékhangsúlyt, éppen állandó és gyenge voltánál fogva, nem vették eléggé figyelembe.

Még aránylag a legtisztábban Radloff látott, a ki, „Phonetik der nördlichen Türksprachen“ című munkájában e kétféle hangsúlyt a szó első és utolsó szótagjában látja és e hangsúlynak emelkedő természetét is megállapítja. Hasonló jelenség észlelhető egyébként a mongol és mandsu nyelvekben és e kétféle hangsúly, Radloff szerint, a török, illetve ural-altáji nyelvnek agglutináló természetéből folyik le. Természetes következménye azonban nemcsak ennek, hanem a török nyelvek rythmikus sajátságainak is.

És ezért kellett a hangsúlyozás kérdését éppen itt, a rythmus kérdésével kapcsolatosan megvilágítani. Magából a rythmus természetéből folyik ugyanis, hogy egy rythmikus csoport első szótagja mintegy uralkodik a többi szótagon és hogy ennél fogva nyomatékosabban ejtjük is ki. Minthogy pedig a rythmikus csoportok ez első szótagja önálló szóval kell hogy kezdődjék, önként vonható le a következtetés, hogy a kezdő szótagot a velejáró hangnyomaték emeli ki. Innen a szoros összefüggés a rythmus és a hangsúly közt; a hol szókezdő hangsúly van, ott rythmusra való hajlandóságnak is kell lenni és a hol rythmus van, ott a szó első tagjára kell a hangsúlynak esnie. Ezért tartom a két kérdést összefoglalandónak és egyúttal a török nyelvek jellemző sajátosságainak is és ezért voltak sokáig kétségben nemcsak a hangsúlyra, hanem a rythmus természetére vonatkozólag is. Költői nyelvük rythmikus voltát maguk a török tudósok is alig hogy észre tudták venni. Mindössze csak annyi tűnt fel nekik, hogy bizonyos verssorokban, még pedig népi eredetű dalokban nem az araboktól átvett és eltanult időmértékes verselés található, hanem hogy pusztán a szótagok számai következnek bizonyos rendű szabályossággal egymásra. Ezt a semmibe se vett verselést *parmak-hesabi* vagyis újszámításnak nevezték

el, azt akarván vele kifejezni, hogy az ujjakon olvassák le a szótagok számát. Erre a népies verselésre természetesen ügyet sem vetettek, mint a hogy lenézik még most is mindazt a költői műfajt, mely népi eredetre vezethető vissza és a mely nem a választékos irodalmi, úgynevezet *inže* (finom), hanem paraszt (*kaba*), azaz népi nyelven van megörökítve. Ilyen körülmények közt csak természetes, hogy a *parmak-hesabi* (ujjszámítás) belső természetével sem törődtek és annak mibenlétéről csak némi derengő sejteléssel voltak. Reánk, nyugotiakra háramlik ennél fogva a feladat, hogy a török nyelvek rythmusának kérdését tisztázzuk és hogy némi adalékkal járuljunk a török nyelvek közös sajátosságainak kiegészítéséhez.

Fontos adalékkal járult e kérdés tisztázásához mindenekelőtt Radloff, az ázsiai török népköltési termékek első rendszeres gyűjtője; az ő adalékainak köszönhetjük első sorban, hogy a rythmus természetét megállapíthatjuk és hogy a török népi verselés módjával megismerkedhetünk. E rythmus külső sajátosságai nagybárra egyezők és közösek azokkal a tulajdonságokkal is, melyek a magyar nyelv rythmusának a jellemzői. Fontosak még mint adalékok Vámbéry és Pröhle baskir dalai, nemkülönben az a gyűjteményem, mely az oszmánok európai és kisázsiai népköltészetét foglalja magában.

A mi pedig belső szerkezetüket illeti, mindenekelőtt azokat a műformákat kell kikutatnunk, melyek a legprimitívabb és a leggyakrabban előforduló verssorokban mutatkoznak. Ilyenekül tekinthetők, véleményem szerint, első sorban a közmondások és népies szólások és csak aztán jöhetnek tekintetbe a többi népi termékek különféle, nagybárra költői megnyilatkozásai is. És a helyett, hogy az erre vonatkozó példákat kellőleg csoportosítva elősorolnám, pusztán az elért eredményekre, a példákból levont következtetések bemutatására szorítkozom. Uralkodó rythmusnak a négyszótagos csoport mutatkozik, melyhez legnagyobb részt egy másik négyszótagos csoport és aztán egyforma arányban hol egy három, hol pedig két szótagból álló rythmusos csoport csatlakozik. És mindez a legszigorúbb szabályossággal. E tizenegy, illetve tíz szótagból álló verssorban a kezdő rész mindig a négyes csoport, a befejező pedig a hármas, illetve kettős. Leggyakoribb az előbbi, vagyis a tizenegyes szótagos sor. Érdekes adalék erre nézve egy XVI-ik századbeli magyar orientalistának Georgievics Bertalannak, „De Turcarum moribus” című Antwerpenben 1544-ben megjelent műve, melynek „De scholis ipsorum” fejezetében ezeket írja a törökök verseléséről; „Musicam non norunt artificialem, sed fingunt carmina ad praescriptas regulas, que ita se habent. Quodlibet carmen undecim debet complecti syllabas”. E feljegyzés már azért is figyelemre méltó, mert egyúttal

becses adaléknak is tekinthető, annak bizonyítására, hogy a XVI-ik századbeli törökség még nem állott annyira az arab verselés hatása alatt és hogy költészete nemzeti, illetve népi alapon állott. Dalai, Georgievics szerint, „ab ipsi *bethler dicta*“, a maig is használatos *bejt* (pl. *bejt-ler*-versek) elnevezése alatt divatoztak és szerelmi dalaik, *carmina amatoria Deae ipsorum lingua astich vocatae* a régi időkbeli és ma már Kis-Ázsiában található *aşık* vagyis lantos költő (szó szerint: szerelmes, szerelmi költő) révén váltak ismertekké. Szintén nyelvemlék számba megy a régi orientalistáinknak egy népdaltöredéke, melyet állításainak igazolására feljegyzett. Hiányos átírásának rekonstruálásával e népdal így hangzik:

birden beş on ejledim ben derdimi,
jaradandan istemişim jardîmî.
terk ejledim vatanîmî gördümü
ne ejlejm jenemezim gönliümü.

Ugyanez a rythmusos beosztás található meg leggyakrabban az oszmánok mai népdalaiban is. Példák:

indim jarım bahçesine jol sandım
el uzattım konğesine gül sandım
bir aźajib kîza gönül verdim ben.

Hogy mily általános lehetett ez a rythmikus csoport, nemcsak az oszmánliban, hanem a legrégibb török nyelvekben is, érdekesen mutatja Hartmannak fentemlített „zur metrischen Form des kudatka Bilik“ cz. tanulmánya. Íme a verssorok:

ağın kojmas ol pu kamuk tînlîpîn
jedürür içürür tözü santîjuîn
aziklîk turur pu jolt ol eç jazî.
ögüş tiakler ukmas munung mañnizi

Mint e példákbl látható, az egyes rythmusos csoportok egyúttal a szót be is fejezik és ezzel azt a szabályt is megerősítik, hogy a hangsúlynak az első szótagon kell lenni. Mert ha a hangsúly egyéb szótagokon állhatna, akkor egy-egy rythmusos csoportot nem kellene, hogy szó nyisson meg. Ezt a tanúságot a török nyelvek majdnem mindegyike megerősíti. Áttérve végezetül azon szabályok összefoglalására, melyre a rythmikus csoportok tanulmányozása vezetett, mindenekelőtt a fentebb kimutatott formából kell kiindulnunk. A négy és háromszótagos csoportok és ezeknek combinatiója a következő alakulatokat mutatja: négyes csoport párosul a négyessel pl.

ben babamın evin jıktım
beş bin altın alup çıktım
bin gidelim bejim oylan;

Ugyanezt a versformát találjuk a XIV-ik század végén élt Junus Emre költeményeiben, melyek gótbetűs átírásban maradtak ránk és mint ilyenek a legrégibb átírt szövegek közé tartoznak. Példák:

kaffil olma aç gözini
halina bak leni gör
kim isini göfdesine.
ullup giden jelani gör

Négyes csoport párosul a hármassal, pl.

gemi gelir jan jana
su içtim kana kana
seni doçuran ana
olsun bana kajnana;

Kisázsiai népdalokban:

aj ajdın-dır varamam
bir deste gül olamam
aj buluda girerse
başlasalar duramam.

A gyakrabban előforduló formák közé tartozik még a négyes csoportnak hol a kettőssel, hol pedig az eggyessel való kapcsolata. Pl.

boşan doçlar boşan
çevresini kuşan
anamdan bir çaber
babamdan bir nişan;

vagy pedig: mor jazmalım gel
kuçarıma gel

és a kettőnek oly módon való kapcsolata, hogy a páratlan sorokban négy és kettő, a párosokban pedig négy és egy van; pl.

Gerelenin boju
selviden uzun
gezelim dayları
jazile güzün.

Az említetteken kívül találhatik a következő alakulatok: 1+1+2; 4+2+4+2; 4+3+2; 1+4+3+2. Az uttőbbiak már rendszerint két verssorra oszlanak, a minthogy a tizenegy

szótagnál hosszabb verssorok rendszerint kettős sorokra szoktak oldódni. Még csak egy két bizonyító erőről kell megemlékeznünk. Olyanokról, melyek első sorban a rythmusos verssorok kísérlőiként szoktak megjelenni. Tudvalevő dolog, hogy részben a rythmusos csoportok kiemelésére, részben pedig a hangsúlyos helyek erősebb feltüntetésére egyes nyelvi jelenségek is mutatkoznak. Ilyen első sorban az alliteratio, ilyen továbbá a gondolatok ismétlődése a gondolatrím. Mindezek a jelenségek a török népek költészetében is honosak és csak megerősítik abbéli kutatásainkat, hogy a török nyelvek hangsúlya és rythmusa olyan alaptörvényekre vezethetők vissza, melyek e nyelvcsaládot közelebbről jellemzik, és a mely kérdés a magyar nyelv szempontjából és kiváló érdekeltsgű. Az ilyen rythmikus sorok, mint pl. *‘don ičinde dim dik durur’*, mely az alliteratiót példázza, vagy pedig:

,ben babamın evin jiktım
beş bin altun alup çiktım’.

mely ugyanazon gondolatnak az ismétlődését foglalja magában, bőven teremnek úgy a régibb népirodalmi, mint az újabb népköltészeti termékekben. Mindezek a jelenségek eléggé igazolják azt a tudományos igazságot, mely a török nyelvek hangsúlyozását és rythmusát egy közös töből fakadottnak mutatják és a melyek őket a többi nyelvcsoporthoz szemben, egységesebbekké teszik. Ezúttal csak főbb vonásaiban mutattam be idevonatkozó tanulmányaim eredményét, a részletesebb feldolgozást más alkalomra hagyom.

Új könyv a római elegiáról.

(Némethy Géza lt. június 6-ikán tartott felolvasása.)

Vergilius életéről és műveiről szóló munkám¹ bevezetésében már jeleztem, hogy ezzel a könyvvel kezdtem meg annak a tervnek a megvalósítását, a melyet tudományos életfeladatommak tekintek s a mely nem más, mint a római aranykori költészet öt classikusának monographikus ismertetése önálló kutatások alapján, de a nagyközönségnek is élvezhető irodalmi formában. Az ott közzétett programm értelmében Vergilius után Tibullusról kellett volna külön kötetet írnom, de időközben a római elegia-írókkal való tüzetesebb foglalkozás azt a meggyőződést érlelte meg bennem, hogy helyesebb lesz az elegia két főképviseelőjét, Tibullust és Propertiust *A római elegia* összefoglaló címe alatt együtt és egy kötetben tárgyalni, mert ez a két író annyira egy csapáson halad s egész munkásságuk oly szoros összeköttetésben van egymással, hogy szétválasztani őket csaknem lehetetlen. Hiszen akár Tibullusszal, akár Propertiuszal foglalkozunk, ha igazán meg akarjuk érteni őket, Gallusig, a római elegia megalapítójáig, kell visszamennünk, a kitől mind a ketten függenek s így, ha e két íróval két külön kötetben foglalkoznánk, a bevezető részek mind a két munkában azonosak lennének; másrészt Tibullus és Propertius kölcsönösen hatottak egymásra s egyikről sem beszélhetünk a másikra való utalás nélkül. Olyan könyvet kellett tehát írunk, a mely összefüggésben tárgyalja az összetartozókat. Tulajdonkép még ennyivel sem volna szabad megelégednünk, hanem Tibullus és Propertius után át kellene térnünk az elegiában közös tanítványukra, Ovidiusra, mert csak ennél az írónál ér véget a műfaj organikus fejlődése, de célszerűségi okok, nevezetesen Ovidius költői tevékenységének sokoldalúsága és nagy terjedelme, parancsolólag követelik, hogy ennek az írónak egymagának külön kötetet szenteljünk.

¹ Ez a könyv a M. T. Akadémia könyvkiadó vállalatának kötetei közt jelent meg 1902-ben *Vergilius élete és művei* cím alatt.

A római elegiáról összefoglaló munka *Gruppe*¹ 1838-ban kiadott s a maga idejében igen jeles könyve óta nem jelent meg. Időszerűnek látszott tehát az azóta nagyon szétágazott kutatás s az egész roppant terjedelmű szakirodalom eredményeit eklektikus és összeegyeztető feldolgozásban szélesebb köröknek is hozzáférhetővé tenni. Az új könyv, melyet épp úgy, mint Vergilius-monographiámat, a M. T. Akadémia könyvkiadó vállalatának szántam, kéziratban immár készen áll s mintegy 30 nyomtatott ívre fog terjedni. De minthogy a munka közben sok dologban egészen más eredményre jutottam, mint a latin irodalom eddigi kutatói, és mivel magában a szövegben, mint nagyobb közönségnek szánt olvasmányban, kutatásaimnak csak kész eredményeit közölhettem, szükségesnek láttam a szakértnak tájékoztatása végett a könyv végére tett tudományos függelékben a forrásokból igazolni az egyes fejezetekben előadott eredeti nézeteimet. Ennyiben eltértem, a mi a berendezést illeti, Vergilius-könyvemtől, mert ott a kutatás előrehaladottabb volta miatt kevesebb vitás kérdéssel volt dolgom s így módját tudtam ejteni annak, hogy részint magában a szövegben, részint a jegyzetekben a tudósoknak is megadjam a kívánt felvilágosítást.

Gruppe említett munkájának legnagyobb hibája az volt, hogy nem foglalkozott bővebben a római elegia eredetének kérdésével. Mulasztását az utódok sem pótolták s az irodalomtörténet legújabb feldolgozói is megmaradtak a régi feltevés mellett, hogy a rómaiak a subjectiv természetű erotikus elegiát, mint kész műfajt vették át az alexandrinusoktól. Engem az alexandrin elegia töredékeinek s a rá vonatkozó egyéb forrásoknak ismételt átvizsgálása arról győzött meg, hogy a római elegia nem lehet az alexandriainak közvetlen folytatása, mert Philetasnak, Callimachusnak és követőiknek szerelmi elegiái nem voltak subjectiv természetű lyrai, hanem erotikus mythosokat elbeszélő, tehát lényegükben epikus költemények. Ezt a tételt, a mely egészen új világot vet a műfaj keletkezésére, igazoltam *A római elegia viszonya a göröghöz* című akadémiai értekezésemben,² s ebből indultam ki könyvem *első fejezetében* is, a mely jórészt nem egyéb, mint említett értekezésemnek a könyv többi részeihez alkalmazott átdolgozása.

Minthogy ily módon az eddig feltételezett kapcsolatot a római és az alexandrin elegia közt megszakítottam, az a feladat hárult reám, hogy a műfaj fejlődését római talajon mutassam ki. Ezt

¹ *Die römische Elegie*. Kritische Untersuchungen mit eingeflochtenen Übersetzungen von O. F. Gruppe, Leipzig, Wigand, 1838.

² Megjelent 1903-ban a M. T. Akadémia nyelv- és széptudományi értekezései közt.

a czélt szolgálja munkám *második és harmadik fejezete*. A másodikban Catullus és Calvus írói működéséről szólva azt igyekszem bebizonyítani, hogy az előbbi az erotikus epigrammából, az utóbbi pedig a gyászelegiából fejlesztette ki a subjectiv természetű szerelmi elegiát s ők készítették elő Gallus föllépését. A harmadikat egészen Gallusnak szentelem s azt mutatom ki, hogy az ő *Lycoris-elegiái* az új műfajnak már teljesen kialakult példái voltak s hogy ezentúl módosítanunk kell azt a képet, a melyet idáig alkottunk magunknak a római aranykori költészet fejlődéséről. Gallus most már nem úgy áll előttünk, mint az Euphorion utánzója, hanem mint nyomtaposó és műfajalapító, a kit, ha nem is formabeli tökéletesség, de irodalomtörténeti jelentőség dolgában mit egyenlő rangút Vergilius és Horatius mellé kell állítanunk. Nem is szabad többé, mint eddig, azt hinned, hogy Gallus, Tibullus és Propertius egyformán függenek a görög mesterektől, hanem nézetünket oda kell módosítanunk, hogy csak Gallus függ, a mennyiben függ, közvetlenül az alexandrinusoktól, míg Tibullus és Propertius, mint egy kialakult műfaj továbbművelői, közvetlenül Gallustól függenek s ha formai tekintetben felül is multák mesteröket, mégis csak epigonok vele szemben.

A következő öt fejezetben Tibullusszal foglalkozom. Itt különös nehézséget okozott a philologiai irodalomnak az a szégyenletes hiánya, hogy Tibullushoz a *Dissen*-féle kiadásnak¹ 1835-ben történt megjelenése óta nem irtak tudományos commentárt, noha a Dissen jegyzetei a maguk idejében sem feleltek meg a jogos kívánalmaknak. Ezt a hézagot magamnak kellett a mindenfelé szétszórt speciális értekezések fáradságos egybevetésével úgy a hogy pótolnom s ily módon már e munkám írása közben jórészt összegyűjtöttem egy új Tibullus-commentár anyagát, a melynek rendszeres feldolgozásához hozzá is fogtam s azt remélem, hogy egy év múlva a római elegiáról szóló könyvem *parergon*-jaképen e költőnek latin nyelvű magyarázó jegyzetekkel ellátott kiadását mutathatom be a tek. Akadémiának. A *negyedik* fejezetben Tibullus életét tárgyalom addig az időpontig, a midőn egészen a költészetre adja magát; az ehhez irt függelékben próbáltam meghatározni Messalla háborúinak sokat vitatott sorrendjét s aquitaniai hadjáratát a keleti elé helyezvén, úgy hiszem, megtaláltam a kulcsot ahhoz, hogy a költő életének eseményeit valamint elegiáit kellő egymásutánba állíthassuk. Az *ötödik, hatodik és hetedik* fejezetben szólok Tibullus első könyvéről, Sulpiciával foglalkozó dalairól, második könyvé-

¹ *Albii Tibulli carmina. Ex recensione Car. Lachmanni passim mutata explicuit Ludolphus Dissenius.* Gottingae, 1835. Két kötet.

ről, igyekszem mindenütt megállapítani az elegiák időrendjét s megtalálni a kapcsolatot versei és életének eseményei közt. Jól tudom, hogy újabbban a németeknél a magyarázók egész iskolája alig akar egyebet látni a római elegiában, mint a görög erotikusoknál régen elcsépelet közhelyek halmazát, de egész könyvem éppen tiltakozás akar lenni e, nézetem szerint, ferde irány ellen s főleg, miután kimutattam, hogy maga a műfaj sem létezett ilyen alakban a görögöknél, természetesen nagyobb önállóságot kellett tulajdonítanom a részletekben is a római költőknek. Azt tekintettem tehát legfőbb feladatomnak, hogy a tagadhatatlanul sok conventionalis motivumtól külön válaszszam azt, a mi valóságon és egyéni élményen alapulónak látszik. A *nyolczadik* fejezetben végre Tibullus jellemzését adom úgy a gondolat- és érzéssbeli tartalom, mint a feldolgozás formája szempontjából.

A *kilenczedik* fejezetben Lygdamus elegiáiról szólok. Igaz, hogy e költő nemcsak Tibullusnál, hanem Propertiusnál is sokkal fiatalabb volt, utánozta mind a kettőt, verseit már Propertius harmadik könyvének megjelenése után írta¹ s így tulajdonkép őt kellett volna utolsó helyre tennem, de mivel elegiáiban a műfajt nem fejlesztette tovább s nem tekinthető egyébnek Tibullus hűséges utánzójánál — Propertius ugyanis nagyon csekély hatást tett rá, — helyesebbnek tartottam a rá vonatkozó részt függetlenül kapcsolni a Tibullusról szólókhoz, a mint hogy a régiek is a Tibullus elegiáival egy gyűjteménybe foglalták az ő verseit. A mi Ovidiushoz való viszonyának régóta vitás kérdését illeti, úgy hiszem, sikerült nagy valószínűséggel kimutatnom, hogy Ovidius volt a Lygdamus utánzója s nem Lygdamus az Ovidiusé.

Hat fejezetet szenteltem Propertiusnak. A *tizedikben* életét tárgyalom az első könyv kiadásáig, a hol különösen a könyv megjelenése idejének meghatározása érdemel figyelmet, mert ez módot ad nekünk a chronologiai kérdések egész sorának helyes megfejtésére. A *tizenegyedik*, *tizenkettedik*, *tizenharmadik* és *tizennegyedik* fejezetben külön-külön szólok Propertius négy könyvéről. Itt nagy segítségemre volt *Rothstein* érdemes magyarázó kiadása,² a melynek azonban van egy nagy hibája, az, hogy az egyes elegiákat nagyjából egymástól elszigetelten magyarázza s kevés figyelemmel van a köztük mutatkozó összefüggésre. Én legfőbb gondomat arra fordítottam, hogy a Cynthia-dalok sor-

¹ Erről külön szólok a könyvem kilenczedik fejezetéhez írt harmadik függelékben.

² *Die Elegien des Sextus Propertius* erklärt von Max Rothstein. Berlin, Weidmann, 1898. Két kötet.

rendjét s egymással való kapcsolatát az első három könyvben megállapítsam s azt hiszem, hogy sikertült még a második könyv labirintusában is, a hol legkönnyebb eltévedni, megtalálnom az Ariadne fonalát. Itt is az a meggyőződés vezérelt, hogy a költő dalai élményeken alapulnak, hogy a dalok helyes sorrendje elbeszéli nekünk élete regényét s hogy az egyes elegiák csak egymással való összefüggésükben magyarázhatók meg igazán. A tizenötödik fejezetben az író jellemzését s Tibullusszal való összehasonlítását adom, befejezésül pedig kijelölöm azt az előkelő helyet, a mely az elegiát a római költészetben megilleti.

A tárgy természete hozta magával, hogy egyet-mást kénytelen voltam Vergilius-könyvemből e munkába átvenni. Vergiliusom második fejezetében képét adtam a római költészet egész fejlődésének s a mit e könyvem második fejezetének elején a Valerius Cato-féle iskoláról mondok, csak ismétlése az ott megírottaknak. Továbbá, mivel Gallus költészetét főleg Vergilius eclogáiból ismerjük, mindazt, a mit a Gallus epikai működésére világot vető hatodik eclogáról Vergiliusom negyedik fejezetében mondtam, ismételnem kellett mostani könyvemnek Gallusról szóló harmadik fejezetében. Igaz, hogy mind a két helyen egyszerűen utalhattam volna előbbi művemre, de, minthogy nem követelhettem az olvasótól, hogy a monographia-cyculus minden kötetét megszerezze, eljárásomban azt a czélt tartottam szem előtt, hogy egyes kötetek külön is használhatók legyenek.

Nem fejezhetem be e soraimat a nélkül, hogy egy kedves kötelességnek eleget ne tegyek. Forró köszönetemet fejezem ki e helyen is tisztelt barátomnak, Csengeri János egyetemi tanár úrnak, az ókori classikusok kitűnő magyar átlátójának, a ki nekem megengedte, hogy Catullus-, Tibullus- és Propertius fordítását¹ tetszésem szerint használjam fel könyvem czéljaira. Tőle valók tehát az összes verses idézetek, a melyeken csak ott változtattam, a hol az eredeti szöveg megállapításában vagy magyarázatában a fordítótól eltértem. Neki köszönhetem, hogy ezúttal sokkal könnyebb helyzetben voltam, mint Vergilius életének és műveinek tárgyalásakor, a midőn lépten-nyomon kénytelen voltam fájdalmasan érezni megfelelő magyar fordítások hiányát. Különös örömemre szolgál, hogy működésünk e téren egymást kiegészíti, mert ezentúl a magyar olvasó az ő fordításaiából s az én könyvemből alaposan megismerkedhetik a római elegiakusok műveivel s a rájuk vonatkozó főbb tudnivalókkal.

Végül még csak annyit, hogy legközelebb Horatiusra térek

¹ Fordításai a következők: *Tibullus elegiái*, Budapest, Franklin-társulat, 1886; *Propertius elegiái*, Budapest, u. o. 1897; *Catullus versei*, Budapest, u. o. 1901.

át s remélem, hogy három év múlva ezt a munkámat is a közönség kezébe adhatom. Utolsónak Ovidiust hagyom, mert ő volt az aranykor költői közt a legfiatalabb, a kire az öregebbek valamennyien hatottak s így vele akkor foglalkozhatom majd legeredményesebben, ha az elődöket már mind áttanulmányoztam.

Balassa és Rimay barátsága.

(Kivonat *Br. Radvánszky Béla* ig. és t. tag június 13-i felolvasásából.)

Alig képzelhető két ellentétesebb jellemű ember, mint Balassa Bálint és Rimay János, és mégis jellemükből és koruk társadalmi viszonyaiból lehet csak megmagyarázni a köztük ki-fejlődött igaz barátságot.

Bármily kezdetleges is a XVI. század társadalmi élete, de azért voltak a társas életnek is központjai, a várak. Itt talál-
tak a vidék urai veszély idejében védelmet, békében szórako-
zást, mulatságot. E szórakozás szükségkép igen nyers, úgy, hogy
nagyobbrátörő, tudománykedvelő, szelíd lelkű emberek ha részt
is vettek ezekben, mulatságot, szórakozást nem találtak bennük.
Ezért szívesebben foglalkoznak könyveikkel, szívesebben levelez-
nek lelki rokonaikkal — ha volt ilyen. És mennél ritkábban talált
a tudomány- és irodalomszerető ember lelki rokont, annál job-
ban megbecsülték egymást, annál könnyebben fejlődött köztük
a barátság.

Nógrád vármegyének a XVI. században sok társadalmi
központja, sok vára volt; de annál kevesebb ember találkozott,
a ki a Múzsáknak is szentelt volna unalmas idejéből. A híres
Balassák egyik sarját, Bálintot, az Isten nemcsak földi javakkal
és kiváló testi tulajdonokkal áldotta meg, hanem fogékony, mélyen
érző szívet és irodalomszeretetet is adott neki.

Mélyen érző szíve, fékezhetetlen indulata sok galibát szer-
zett neki, de a múzsa feledtette keserőségeit. Előbbi tulajdon-
ságai miatt egyre szaporodott ádáz ellenségeinek száma, szépen
zengő lantjával azonban kevés, de kiváló lelki tulajdonságokkal
megáldott embereket nyert meg. De senkire oly nagy hatással
nem volt és viszont senki nevének dicsőségére többet nem tett,
mint *Rimay János*.

Családi viszonyait nem ismerjük; határozottan születési
évét sem állapíthatjuk meg. Csak annyit tudunk bizonyosan,
hogy közte és Balassa között nagyobb különbség volt; csak
annyit sejtünk az adatokból, hogy egész gyermekkorát a Balassák
udvarában töltötte.

Fogékony lelke a Balassa iránti bámulattal tölt el és a mi Balassában a legbecsesebb volt, azt felismervén, követni is igyekezett őt.

Balassa látta a gyermek komoly igyekvését, látta mily szépen fejlődik hatása alatt, azért szívesen segítette, lassanként magához emelte és bizalmával megtisztelte. Verseit 10—12 éves korabeli ítélete alá bocsátotta, bizonyosan nem azért, hogy megítélje, hanem azért, hogy ítéletét fejlessze.

Ily szeretetteljes, tapintatos eljárás buzdította a tanulásra és mestere követésére. A mester pedig itt is szeretettel fogadta és biztatta, hogy csak kövesse őt, mert nemcsak utóléri, de meg is haladja.

Rimay pedig egyre fejlődött és a Balassa becsülése és szeretete is nőtt ezzel. Bujdosása alatt írt leveléből nemcsak arra van adatunk, hogy opinióját kérni, sőt verseit küldi neki, „tudván, hogy tudja őket magánál tartani és *igazítani*“, hanem arra is, hogy Balassa saját szerencsétlenségében a Rimay szerencsésével vigasztalta magát, és ellenségei ádázságát, bujdosása keserűségét feledtette az, hogy Rimay és hasonló nagy erényű férfiak szeretik és szívükben el nem hal az ő emlékezete.

E nyilatkozatok is mutatják, hogy mily páraflán baráti szeretet fűzte össze szívüket, de még inkább mutatja ezt a két ellenkező jellemű férfi egymásra való hatása. Irodalomtörténünk köszönhet ennek a legtöbbet, mert Balassa korai halála miatt a kölcsönös hatás megszűnt és Rimay csak emlékének róhatta le háláját.

Alkalmat adott erre mindjárt a haldokló Balassa kérése, hogy Rimay mint „költő utóda“ ékesítse meg halálát verseivel. Rimay meg is írta az őszinte fájdalom hangján *Balassa Bálintnak Esztergom alá készületét*, kiterjeszkedvén testvérének, B. Ferencznek halálára is.

Ellenségei azonban még a halálon túl is üldözték Balassát; ezek ellen megírta Rimay a Balassa életrajzát és apologiáját. E munkáját is, mint az előbbi, valószínűleg kinyomatta, de ebből egyetlenegy példányt sem ismerünk. Tartalmáról, beosztásáról csak Rimay irataiból tudunk.

E munkája védőjéül egy gazdag felvidéki birtokost, a korában híres irodalompártoló Darholz Kristófot kéri fel. Darholz bámulója volt Balassának. Emléke megörökítése végett már hozott is áldozatot, mert összegyűjtötte és kinyomatta a kiváló férfiaknak Balassát dicsőítő iratait. Rimaynak is az a czélja, hogy megvédje barátját és emlékét megörökítse, „mert valakiben a jóságok meghaladták és folyúl multák a vétkeket“, érdemeiket kell tekintetbe venni.

A Balassák vagyoniukat, összes kiváló természeti adomá-

nyaikat, életüket a hazának áldozták fel; a ki nem ismeri el érdemeiket, „az irigység szól belőle“. Ez irigyek ellen lesz tutora nekik, mivel már a Balassa Bálint „életét és erényeit kikutatva magánál tartja“.

E védelmező iratot Rimay a Darholcz emlékkönyvének általa magyarra fordított szövege elé tette és ebben Balassának nemcsak személyes érdemeiről, hősiességéről emlékezett meg, hanem mint író is méltatta, „mert nem volt még magyar író, ki az irodalom mezején a szín-mézet úgy tudta volna összegyűjteni és képes lett volna oly tiszta lépbe összehordani, mint Balassa Bálint, ki a latin, olasz, német, lengyel, valamint a cseh nyelvben való jártasságán kívül a mi nyelvünket is az ékesszólás magas csúcsára emelte. Ezeken kívül a török nyelv tökéletes ismeretében is kitűnt“.

Arról is értesülünk, hogy Rimay azért választja munkája tutorának Darholczot, mert reméli, hogy Darholczot követik olyan literátus emberek is, mint Istvánffy Miklós, Forgách Mihály, Révay Péter, Káthay Mihály, Szokolai Miklós stb.

Bár e munkából egy példány sem ismeretes, íme még is megtudjuk, hogy milyen volt a beosztása, tartalma, sőt egy kis irodalmi kör tagjaival is megismerkedünk. Megállapítható az is, hogy 1602. év előtt már készen volt e munka, mert Darholcz ez évben halt meg.

Azonban Rimay még ezzel nem róttá le tökéletesen halálját. Mind a Balassa emléke, mind irodalomszeretete arra ösztönözte, hogy „suffragáljon annak és adjon gyámolítást munkájának, a ki életében sem idegenítette censurájától“ verseit. Összegyűjtötte azokat és kinyomatta.

Sajnos, hogy e munkából sem maradt egyetlenegy példány sem. Szerencsénkre azonban a Radvánszky-codexben megmaradt Rimay előbeszéde, a melyből nyerhetünk némi tájékozást. Megismerjük mindjárt a latin czímet (magyarra fordítva): „*Méltóságos, nemzeti és nagyságos gyarmathi báró Balásy Bálint úrnak, Panonia szülöttének appolói lanttal zengett különféle versei*, a melyekkel a műzák gyönyörű karát ő annyira ékesgeti, hogy az ő magyar sípszó hangzatának csodálatos kedvességével és szavainak tiszta összehangzásával minden egyebeket, ha mik léteztek, messze távol-ságra meghaladván, — noha az irigység is segítette őket — mégis a tekintély és dicsőség sokkal magasabb polczát foglalja el“.

Előszavában Balassa kiváló érdemeire a különféle mesterségek és tudományoknak az új korban történt fellendülésének ecsetelése által jut el. Legfőbb eredménye ennek irodalmi szempontból az, hogy a költők és tudósok nemzeti nyelven szólnak meg.

„Dicsértessék az Istennek neve, ebben való szép ajándéká-

túl a magyar nyelvnek se lett csatlakoztatása és fogyatkoztatása! Ha kik csak ezeket az jó emlékeztető néhai nagyságos gyarmathi Balassa Bálint uram (tőlem egybe szedegedett és renddel helyeztetett) tudományos elméjéből irt tudós énekeit itélettel megolvassa és kelleti képen való rostálással hányja is meg minden résziben őket, nem tagadhatni, hogy mint az sas az több apró madarak előtt, úgy ő minden magyar elméjek előtt az magyar nyelvnek dicsősége fundamentumába való állásával, felette előhaladott s ezélt tött a pályafutásra.“

Rimay Balassát „az maga magyar nyelven irt szép írásiból“ akarja a magyarokkal megismertetni, mert versei „az magyar nyelv ékessége példájául“ szolgálhatnak. És ennek bizonyítására azon irodalmilag megbecsülhetetlen nyilatkozatot teszi, hogy a Mária király és királyné imádságos könyvéből és földolgok állapotjában való munkákból“ ismeri, hogy mint irtak régen a magyarok. E régi magyarság nem fogható Balassa magyarságához.

Nyilatkozata annyira jellemző és irodalmunkat annyira érdekli, hogy elengedhetetlen itt is Rimay erre vonatkozó szavait idézni.

„Ha meggondolom és vizsgálom, ez előtt két háromszáz esztendőkkel *földolgok állapotjában* való munkákban is mint irtanak magyar nyelven az magyarok, ennek a szép magyarság eleven lángjának az sem füstí, sem árnyéka nem lehetne.“

Az általa ismert régi nyelvemlékek közül egyet kiemelve meg is nevez: „Mutathatnék *Mária király és királyné asszony kezében forgott oly imádságos magyar könyvecskét is*, a ki minden magyarságával és tudományával savanyú fekete kékénye sem lehetne ennek a szép pirossággal gyönyörködtető tudomány ékességivel elvegyített teljes magyarságú megért édes cseresznyének.“

Míg e nyilatkozattal jellemzi egyfelől Balassát, másfelől fellebbenti a fátyolt *Anjou-kori magyar nyelvű irodalmunkról*.

Balassának szép nyelvezete mellett versei tartalmasak is. Ezekből iléletet lehet hozni „mind tudományáról, mind elméje bővelkedéséről. Meg lehet azokban látni a *theologia* felséges bányájának érezéből olvasztott tündöklő fényes aranyát, valamint a *philosophiának* tekintetes törvénye mélységéből meritett nektárját; . . . még a bágyadt szemek is gyönyörködhetnek a *historiáknak* széles elterült mezején való szép gabona vetéseiben. . . . Ha ki pedig a *szerелеm* argumentumában való énekek“ kinyomatását helytelennek tartja, kárhoztassa a görögöktől kezdve minden fejlett nemzet irodalmát, a melyeknek legfőbb ékességei a szerelmes versek.

Már a szavak is felvilágosítanak Balassa verseinek írá-

nyáról, de Rimay azt is elmondja, hogy hogyan osztja fel azokat.

Első rész: Istenhez tett buzgó könyörgések.

Második rész: Egyeledett állapotról való elvegyült énekei a Rimay argumentumaival.

Harmadik rész: Julia dalok. Ezek közül kettő Balassa, a többi Rimay argumentumaival.

A Julia dalokat külön is jó érzékkel és érdekesen méltatja és befejezésül nemzetéhez fordul:

„Neked úgy ajánlom újabban ez könyvet, hogy ítélettel olvasván minden részét, holta után is megbeesüld azt, a ki életében . . . ily virágzó éles és tudós elmét viselt előtted s ki nagy hasznodra is tudott volna lenni, ha elméjével te tudhattál volna élni.“

Sajnos, hogy Rimay kiadásából nem ismerünk egyetlen példányt se. Ez előszó és Radvánszky László könyvtár-katalogusa a bizonyítéka, hogy Rimay nemcsak összegyűjtötte mesetere verseit, hanem ki is adta.

Ha még egyszer visszatekintünk a felolvasáson és mindazon hasznót, a melyet irodalmunk e két kiváló ember barátságából merített, megfontoljuk, barátságukat ideálisnak, páratlannak tekinthetjük.

Rimay Balassa erényeiből merít ösztönt, lelkesedést tudományozmját, a Balassa vezetése alatt lesz költő, tudós és mindazt, a mit tőle nyert életében, minden igyekezetével meghalt barátja dicsőségére és védelmére fordítja. Ezen nemes gondolkozását jellemző hálájából három munkája fakad és több levele, a melyek magukban is becsesek, de azért is különösen érdekelnek, mert becses adatokat szolgáltatnak első, nagy lyrikusunk életéhez.

Zrinyi Miklós emlékezete.

(*Wlassics Gyula* ig. és rt. beszéde a csáktornyai emlékoszlop felavatási ünnepén, 1904 június 12-ikén.)

Mielőtt e szószékre léptem, koszorút helyeztem ez emlékműre a Magyar Tudományos Akadémia nevében és megtisztelő megbízásából, mely háláját és kegyeletét küldi Zrinyi halhatatlan szellemének.

Emlékéből új erőt, új biztatást és áldást kér, hogy e nemzet értelmiségének munkája folyton megújuló dicsőségre vigye a magyar nyelvű tudomány, költészet és irodalom diadalát.

E koszorú is egyik jelképe annak, hogy ünnepünk itt a Dráva partján, a Zrinyiek ősi várában, nemcsak e megyének, de a hazának is ünnepe. Részt kíván ebből a nemzet minden hű fia, a ki átérteni és átérezni tudja annak a szent köteléknek erkölcsi hatalmát, mely a mult nagyjainak emlékét a nemzet jövőendő nagyságához fűzi.

Az pedig, hogy az én szavam és nem az irodalomtörténet ihletett bűvárának szava hangzik e szószékről, jelképe annak, hogy e megye és város hű ragaszkodásában és rajongó szeretetében nagy Zrinyijének emléke iránt első sorban a magáénak tekinti ez ünnepet. Ezért szólítottak engem, e megye szülöttjét, e szószékre. E megye földén éltem ifjúságom legszebb éveit. Itt szöttem reményeim, törekvéseim álmait. Itt az Önök polgári erényeiben tanultam tisztelni és becsülni a munkát. Az Önök szeretete és bizalma mint jó szellemem kísért utaimon. Barát-ságuk mint védőszárny lebegett pályám gyakran küzdelmes utain. Vajha ezeknek a gyöngéd szálaknak a varázsa oly erőt adna ajkaimra, hogy méltón fejezhessem itt ki Zrinyi emlékoszlopa előtt azt a gondolatvilágot, mely elménket átjárja, megtalálhassam az igazi húrját annak az érzésvilágnak, mely szívünket rezgésbe hozza.

Ha nem riadok vissza a föladat nagysága előtt, erre csak az bátorít, hogy a történelem oly fényt, oly dicsőséget font Zrinyi homloka körül, hogy mindnyájan ünnepies hangulatukban csak e fényben gyönyörködnek és nem látják e szavak árnyékát, melyek e fényt követik.

Nemzetségének, nevének tündöklése beragyogja elménket, fölemeli szívünket. Az ő alakja a nemzet kiválasztottjainak azon sorához tartozik, a kiknek egyéni érdeme a nemzet összességének értéke. Egyéni dicsősége a nemzeti közművelődés soha el nem muló dicsősége. Azok közül való ő, kiknek emlékezete élő fohász közöttünk. A Zrinyi név *történeti* erő. *Erő*, mely időtlen időkig újra és újra föltámad minden nemzedék agyában. *Érzés*, mely áthevít minden nemzedéket, mely nagy czélokért, nemzeti ideálért küzd.

Költészetben, hadi és politikai irataiban a nemzet lelke szólt meg. *Hadvezéri erejében* a nemzet veleszületett bátorsága, harci képességei, *férfijellemében* a nemzet lovagiassága, őszintesége, nemes fölfogása, önbizalma tündököl.

„Hősi kardja példát ad, költői lelke példát ír“ jegyzi föl róla az irodalomtörténet. Szemléljük a *példuadás nagy tetteit*. Elmélkedjünk a *példairás gondolatain*.

Ez emlékoszlop varázsa nyissa föl előttünk eszméinek és alkotásainak világát. Keressük áhitattal és lelkünk egész odaadásával a sarkesillagot, a mely vezette hősünket elmélkedésben, gondolkozásban, költői, írói alkotásban és hadvezéri tettekben.

Keressük az aranyfonalat, mely hősünk életét összeköti a nagy czélokkal, a melyeknek szolgálatába adta minden erejét. Keressük fejlődésének mozzanatait, melyek a költő, író gondolatvilágát a hadvezér és államférfiú tetteivel oly ritka összhangba olvasztják.

Nemzetségének ragyogó történeti multja, az első gyermekkori behatások, lelkébe lehelték a harci dicsőség szomját. „Nagyobb kötelesség harcolni a hazáért, mint a műzsát szolgálni“ e jelszó sokszor fordul elő irataiban. Költészetét is harci eszköznek tartja, melylyel kortársainak hadi vitézségét a haza védelmére, a haza fölszabadítására, a haza függetlenségére, új lelkesedésre akarja éleszteni.

Már gyermekkorában itt a csáktornyai várudvarban fogant meg lelkében a harci dicsőség ihlete. Atyja, az egész valójában nemes és bátor György, lehelte bele a harci tűz melegét. Róla jegyzi föl, hogy „nem volt hőshöz vagy a legnagyobb fejedelemhez illő dolog, a mely hiányzott volna belőle“. Őseinek nagy hagyományai hatalmukba ejtették a fogékony ifjú elméjét és szívét. Magyarul és horvátul dalban és regében hallotta dicsőíteni a Zrinyi nevet — mondja róla a történetíró — s nem egy öreg fegyveres szolga lehetett, a ki nagy ősenek, ama régi szebb idők főbajnokának csodás tetteiről élő krónikás volt.

E nagy tettek hagyományai képezték első sorban katonává. „Magyar vitézeknek dicsőséggel földben temetett csontjai — írja ő maga — s azok nagy lelkének umbrái nem hagynak nekem

aludnom . . .“ Megjelennek álmaiban is az ősök és így szólnak hozzá: „Ne keresd a gyönyörűséget, látod-e romlott hazánkat, melyet mi annyi vérontással, verítékkal és untalan fáradsággal nyertünk és sok száz esztendeig megtartottunk, kövesd a mi nyomdokunkat, ne szánd fáradságodat, ne szánd véredet, ne szánd életedet. Ezekkel az őstünökkel serkentgetnek — úgy mond — nyugodalmamba.“

A hatalmas harczi erő nyilatkozik meg epikai költészetében is. Ha fölrázó gondolatokat, a viharzó érzések világát festette: ott volt igazán nagy. Epikára termett. Ott ragad meg, a hol széles vonásokban rajzolja meg eposzának méreteit. Nem a verseselés finomsága, a nyelv bája, vagy dallama emelik költészetének szépségét, de a tartalom ereje és a szerkezet hatalmas arányai. Az erőteljes hang az ő hangja. Ez katonás, harczi költői színe és zamatja is. Midőn a nagy Jehovához, a kegyelem forrásához fordul: Ne a mi érdemeinkért, magad irgalmáért kegyelmezz . . . ne legyen hiába, hogy fiad váltságunkért a keresztfán vérént ontotta.

A csáktornyai vár harczi emlékeinek, a nagy családi hagyományoknak hatása volt az a termő réteg, mely nagyra nevelte azokat a magvakat, melyeket a bíboros gyámja, Pázmán Péter által vezetett humanistikusan nevelés és oktatás hintett az ifjú lelkébe. Ez a nagy gondolkozó és nagy diplomata, ki „tudományosabb és magyarabb“ volt mindenkinél, kiváló gondot fordított Zrinyi Miklós és testvére, Péter, a későbbi bécsújhelyi martir nevelésére. Ott, a bíboros főpap udvarában, a szellemi és politikai élet minden szála összefutott. Ott látta Zrinyi Miklós a század vezető embereit. Ott szivta lelkébe a század mozgató eszméit. Ott közelben szemlélhette a nagyesszü államférfiú messze kiható terveit, töprengéseit, egyházi és államférfiúi működését. Ott vált lelke fogékonyságát a világot mozgató erkölcsi tényezők iránt. Az irodalom, a művészet tiszteletének, a lelki szükséglet finomságainak ott nyitotta meg elméjét. Ott emelkedett annak tudatára, hogy a hazának ügyeit sem politikai, sem szellemi vonatkozásaiban nem szabad elszígeztelt, szűk látókörből fölfogni, hanem az európai közviszonyok magaslatára kell emelkedni. Ott látta, hogy az igazi meggyőződés szolgálatában minő eredményeket lehet elérni a szellem fegyvereivel. Ott látta, hogy az ország primása, ki lelkének szent hevéletében a katholicismus helyreállításában hitte az Isten kienkesztelését és a nemzet jövőjének biztosítását, hányszor támogatta a nádorral szemben is a protestáns erdélyi fejedelemséget csak azért, mert ezt a magyar nemzeti eszme követelte.

Mindezek a benyomások megfogamzottak az ő lánglelkében. Ennek lehet tulajdonítani, hogy oly erős érzéke volt az erkölcsi tényezők iránt. Senki sem tulajdonított az erkölcsi tényezők horderejének nagyobb súlyt, mint Zrinyi Miklós. Senki sem

foglalkozott többet irodalmi munkáiban is a „hadviselés moráljával“, mint ő. Sehol sem hallotta annyit, mint Pázmán udvarában, hogy a magyar megromlott, Isten haragjában alázza meg, Istent ki kell engesztelni. Ez vált eposzának is alapeszméjévé. Ez eszmében szolgálta ő igazán kora uralkodó vezérlő eszméjét, hisz ha Károlyi Gáspár, vagy Magyar István iratait olvassuk, ők ugyanazt hirdették, mint Pázmán, csak hogy ez a katolicizmus, azok a protestantizmus előnyére. Az eszme magva azonban fajsúlyára egy volt.

Mennyire ez volt a kor uralkodó eszméje, legfényesebben bizonyítja, hogy az 1546-iki törvények II. cikkelyében az országos rendek kimondták, hogy a magyar nemzetet büneiért haragjában veri meg a megbántott Isten.

Mikor Zrinyi Miklós férfikora delén békét, türelmet hirdet a különféle vallásúak között, midőn a közös ellenségek ellen összetartásra buzdít minden magyart, talán akkor váltotta ki lelkéből annak a példának a hatását, a melyet a katolikus hitnek igazi apostola, Pázmán, adott, midőn az erdélyi protestans fejedelemséget a magyar állam nagy nemzeti érdekében támogatásra találta méltónak.

Mély hatással volt Zrinyi lelkére olaszországi tartózkodása is. Az olasz költészet, irodalom és művészet varázsa alatt állott. Csak úgy tanulmányozta Tassót, Ariostót, Marinit, mint Machiavelli politikai és hadi iratait.

És tanulmányozta eredménynyel. Költői lelkét magas szárnyalásra keltette a „La gerusalemme liberata“. Ariostótól útmutatást vesz az Obsidio Szigetiana nagy epikus. Itt a classicizmus megszentelt földjén újra és újra élvezi az Iliast és Odisseát, Homért és Vergiliust, a nagyszombati tartózkodásból is e régi ismerőseit. Mindezek hatása ott van a nagy eposzában, mely fényes példája annak, hogy nem vesztett eredetiségéből, költői egyéniségéből semmit sem az által, hogy komolyan tanulmányozta az eposza törvényeit, melyeknek hódolt a világirodalom minden nagy eposza. Az öserő, az igazi tehetség ne féltse erejének egyéniségét a tudástól. Az igazi tudás csak fölemel, de nem szállít le. Az se ártott Zrinyi öserejének, hogy tanulmányozta Istvánffy, Forgách Ferenczet és csak úgy ismerte Joannes Leunclaviust, mint a horvát Budina Sámuel és Karnarutin Zadranint. Talán ártott, hogy epikája a classicizmus és az olasz irodalom hatása alatt áll? Korántsem. A „Sziget veszedelme“ minden ízében nemzeti magyar eposz, nemzeti tett. Czéltudatos művészi alkotás. Ez eposzában a nemzet geniusa, — a magyar nép élő lelke szólalt meg oly hatalmasan, oly nemes fönséggel, hogy a világirodalom remekeinek színvonalán áll. Nemcsak költői tartalma és szerkezete csodásan erőteljes, de a XVI. és XVII.

század gondolkozásának megértésére történelmi fonalat ad kezünkbe. A század uralkodó eszmekörét oly magasztos egységben mutatja be, hogy a korjellemzés, a kor kézzel nem fogható erkölcsi atómjainak, eszmevilágának látásához ez illeszti a góresövet szemünkre. Éppen Zrinyi művelt lelkének széleskörű tudása az, hogy költészetében oly magasztos összhangba olvadt az egyetemes a nemzeti tartalommal.

Azt a hatást, a mit Machiavelli munkái tettek hősünkre, szintén önálló értékre váltja föl Zrinyi. Az alapos ismeret ismét nem rontott az öserő eredetiségén.

Talán Machiavellitől kölcsönözte azt a gondolatot, hogy a magyar történelem egyik legnagyobb királyát választotta ő is tárgyául, a midőn a „Mátyás király életéről való elmélkezéseket“ megírta, a miként Machiavelli is egyik legkiválóbb olasz fejedelmet örökitette meg. De oivassa el valaki párhuzamosan a két művet, látni fogja, hogy ebben a művében is az eredeti magyar fölfogás színaranya ragyog.

Politikai és hadtörténeti munkáit nemcsak a széppróza, de a tartalom fajsúlya is dicséri.

A hazafias bánat kesergő hangja szólal meg nagyjelentőségű politikai irataiban. De ez a hang nem a mélabús tépelődés borúja, mely sokszor elfogja a magyar szívet. Ő nem arra akarja hangolni a magyart, hogy mélabús tépelődéssel, elzárkózottsággal a mulandó emlékein töprengjen. Ellenkezőleg, ő tettet, munkát követel a magyar fajtól, a midőn fölkiált: „Nem kell az idegen népek vitézségét tagadni, sem segítségüket megvetni, de első sorban a magyar lásson dolgozóhoz a maga érdekében . . .“

„Elfutunk? — kérdezi, — nincs hova.“ „Sehol Magyarországot föl nem találjuk, senki a maga országából barátságunkért ki nem megyen, hogy minket elhelyezhessen belé, a mi nemes szabadságunk az ég alatt sehol sincs, hanem Pannoniában. Itt nekünk vagy győznünk kell, vagy meg kell halnunk.“ E végszavakban mintha a „Hazádnak rendületlenül“ lángszavai szólalnának meg.

Munkát, fáradságot, kitartást követel. Szemébe vágja bátran az akkori nemességnek, hogy pattog és kevélykedik a nemesi titulusával, de annak a maga megbizonyítására semmit sem cselekszik. Az ifjak haszontalanul élnek. Mit tanulnak? Innya. Mit többet! Pompáskodni, egy mentét arannyal megprémeztetni, egy kantárt pillangókkal megezifráztatni, egy forgóval, egy varrott lódinggal piperkedni, paripát futtatni, — egy szóval esküdni, hazudni és semmi jót követni. Senki nem tanul jó tudományt, senki nem léssen zárandokká, hogy láthasson, hallhasson, tudhasson abból hazájának szolgálni.

Kemény szavak. De meg kellett volna szívlelni minden

kortársának, ki hazáját hüen szerette és ha meg nem fogadták azok, meg kell szívlelnie a nagy államférfiú komoly intéseit hazánk minden nemzedékének, mert az európai államok versenyében csak úgy állhatunk meg, ha tanulunk és tudásunkkal, kitartásunkkal, nem pedig nagy szavakkal állunk a haza szolgálatába.

A „hadi mesterségben“ is hiába akarták ellenesei ráfogni, hogy hősünk csak portyázó hadak ötletes vezére volt. Nem volt annak a kornak tudományosabban képzett hadvezére. Hisz Vegetius-tól Machiavelli-ig könyvtárában volt minden kiváló katonai munka. Ő az, a ki szünet nélkül hirdeti irataiban, hogy a török erővel le nem győzött volna bennünket, ha tanultabbak és fegyelmезettebbek vagyunk; mert nemcsak abban áll a tudomány s hadi mesterség, hogy a vitéz verekedjék akármiképen, hanem okossággal. Hányszor így kiált föl: Állítsuk régi helyébe „militarem disciplinam“. Mily fájó szívvel kesereg „a magyar nem szereti és servitusnak véli a regulát“.

Mennyi okos intelem! Fájdalom, az önfegyelem hiánya most is fajunk árnyoldalaként borul reánk nem egyszer.

A ki annyit tanult, annyit búvárkodott, a ki nem is a nyilvánosság számára, de a maga okulására annyi hadtudományi és egyéb tudományos dolgotat készítet, az nem tanulatlan portyázó vezér, mint tudatlan és igaztalan ellenfelei állították. Az, a ki, míg a fővezér tétlenül nézte, hogy esik el Érsekújvár, hadat szervez, győzelmet arat a törökön a Szávánál, itt a Muraközben, Buda mellett Esztergomnál, Érsekújvárnál, Újvárnál: az elsőrangú hadvezérek egyike volt. A ki a híres 1664-iki téli hadjáratban megrohanta a horvátországi törököt, az eszéki hidat szétrombolta, bevette ennek erődtornyát, a híd fölégetésével a szultán összeköttetését a hódolt területtel megszakította, a kit kitüntetéssel halmoz el a pápa és császár, külföldi fejedelmek, a francia és spanyol király üdvözlő leveleket írnak hozzá, Regensburgban diadalkörmeneteket tartanak és ilyen körmenetektől visszhangoznak itt e szomszéd stájer hegyek: az hős és hadvezér volt a hadvezérek legelső fájából, kiről lepattannak a hirhedt gúnyröpirat szidalmak.

Nemcsak a harci téren taktikai és stratégiai tudására, de a katonai irodalom terén is a legelső dicsőségéhez méltó fény sugárzik tollára. Egy jeles katonai író állítja róla, hogy ha Zrinyi Miklós egy nagy nemzet fiának születik, föllépésével tán halomra dönti a methodismus hadi művészetét s neve, mint hadtudományi remekíróé, ma világszerte ismeretes lenne. Az elfoglalt katonai írók azt állítják, hogy katonai tételeinek legnagyobb része ma sem évvült el.

Nem az én föladatom életrajzot vagy korrajzot írni. Csak néhány vonásban akartam fölleveníteni hősünk történelmi alakját.



Költő, író, hadvezér és államférfiú volt. Mint *költő* a művészet színvonalára emelte az epikát. Mint *hadvezér* egy nagy eszme szolgálatába tette le elméjének minden gondolatát. A magyar nemzet megváltásának gondolata vezette hadvezéri erejét. Ugyanaz az eszme, a melyet a kor uralt és a mely lánglelkében föllobbanította az *epikai költészet* tüztét. Mint *író* tanította a nemzetet tanulásra, ápolt *fajszeretetet* és hirdetett *egyetemes műveltséget*. Senki irataiban és egész életével élesebben ki nem domborította kortársai közül, hogy a magyarságnak az európai műveltség közösségében értelmi erejének *önálló fajsúlyával* kell beilleszkednie. Szellemi és anyagi erejének tartalmával az európai műveltség közösségében a magyarságnak számot kell tenni, hogy a magyar itt, Pannoniában, élni akar. Senki nem adott fényesebb példát, hogy nem kell elbizakodni a *természeti őserőben*, de tanulni kell minden nemzettől, föl kell szivni a haladó kor szellemét és azt át kell teremteni a nemzeti művelődés történeti hagyományaiba.

Ő, a ki *költőnek* született, a nagy mesterektől tanulta az epika törvényeit, elmerült a classikus és renaissance-korbeli nagy költők remekeiben.

Ő, kit hagyományai és képessége *hadvezérré* teremtettek, az adatgyűjtő pontosságával dolgozott a hadviselés mesterművein.

Ő, kit születése ültetett már gyermekkorában a *főispáni székekre és családi hagyományainál fogva is várományosa volt a horvát báni széknak*: ernyedetlen szorgalommal búvárolja kora legnagyobbjainak politikai iratait.

Hányan vannak ma az irodalmi, a művészeti és a politikai világban is, a kik tehetségük önállóságát feltik a tudás befolyásától. Kerülik a komoly tanulmányt, nehogy epigónoknak látszassanak, és ennek semmi sem természetesebb következménye, mint az, hogy legtöbbször kiábrándulnak, mert a mit ők maguk eredetinek hittek, régen túlszárnyalta azt a mások tudásának, mások művészetének munkája.

Megtanította a nemzetet az *erkölcsi tényezők* becslésére. Kis nemzeteknek ez a talizmánja. Anyagi erővel, népességünk számával nem tudjuk kiállani a versenyt a nagy nemzetek vállvetett küzdelmével, de ha erkölcsi életünk tiszta, ha mindegyikünket a lelkesedés heve és az összetartás ereje sarkal a nagy munkára, a melyet hazánk jövője tőlünk megkövetel, akkor erkölcsi és értelmi erőnk megmenti nemzetünket az elbukástól.

Az a gondolat gyakran jelenik meg irataiban, hogy a *magyar ne támaszkodjék másra, önereje legyen oly nagy, hogy megállhasson* . . .

A ki a Zrinyiaszban elmerül, ott látja az erkölcsi erő apotheosisát, hisz a szigetvári nagy hősből mutatja be, hogy

az aránylag kis anyagi erőt mire képes felhatványozni az erkölcsi erő csodás ereje.

Nem kiméli meg nemzetét attól, hogy *hibáira is figyelmeztesse*. Nem hizeleg a nemzet gyengéinek. Sokkal erősebb egyéniség, hogysem a hízélgésnek kis lelkekhez méltó fegyveréhez nyúlna. Nincs megelégedve kortársaival, renaissance-át emlegeti a magyarnak. A „poeta vates” ihletett szeme látta talán már előre, hogy miként fog elernyedni a magyarság a XVIII. században. Servitusnak tekinti a magyar a fegyelmet, — kiáltja nemzetéhez. — És bizony ez is nemzeti fogyatékosságunk. Ha oly fegyelmezettek és összetartók tudnánk lenni a nemzet jó és békés napjaiban is, mint a hogyan a magyar összetart, ha az elnyomás nagy veszélye fenyegeti, akkor csodás eredményeket érünk el és nemzetünk bámulatra ragadtatná a világot. Pedig vigyázzunk! Az elnyomás nemcsak az, ha alkotmányunkat fenyegeti a veszély, ha nyers erő nehezedik nemzeti létünkre: veszedelmesebb elnyomás az, *ha más nemzetek kulturereje és gazdasági hatalma nyer diadalt fölöttünk azért, mert a békés munka napjaiban fegyelmezetlenek és széthúzóak vagyunk, s mindig azt hisszük, hogy politikai eszközökkel és közjogi tételekkel fönn lehet tartani a magyar állam önállóságát, a magyar faj hegemoniáját.*

Pedig félre az önámítással! Szellemi és anyagi művelődési alap nélkül még legbecsesebb fegyvereink, a politikai eszközök és közjogunk hatalma is kisiklanak kezünkől.

Csupa taanulság, csupa okulás hősünk élete. Kitűz maga elé *nagy cél*t. Életét veti ezért latba. De nem látja célja megvalósulását, nem látja a haza fölszabadulását az idegen járom alól, nem éri meg a nemzet újjászületését. Csüggedésbe mégsem merül el. A távol jövőbe vetett nagy hittel, nagy erkölcsi erővel küzd, mint minden nagy lélek, a ki nem törődik kortársainak kicsinyes félreértéseivel, gúnyolódásaival. — Lankadatlanul követi a fénylő csillagot, mely útján vezet és bizik ügye tisztaságában, jóságában és nemességében.

Előkelő kortársainak irigysége, mellőzése a nádorságnál, melyre senki nála méltóbb nem volt, mellőzése a hadviselésnél, mert önálló, nagy arányú hadvezetésre, melyre teremtvé volt, sohasem alkalmazták, nem csüggesztették el. Ha fájt is ez lelkének, ha élete, utolsó szakában „sokszor megnövelte könnyullása a Drávát”: sohas feledkezett meg arról, hogy a hazát nemcsak akkor kell szeretni és a hazáért dolgozni, ha elismerés, a dicsőség fénye veszi körül a hőst, de akkor is, ha félreértik, ha félretolják, mert *a haza nem az irigyek, nem az ócsárlók, még nem is a kortársak összessége, de a történelmi múlt hagyományainak szent kapcsolata ez a nemzet jövőjével, melyért a legsebbe erény, ha kell, az önfeláldozás.*

Egy nagy intelem Zrinyi élete, történelmi alakja arra is, hogy azoknak a népeknek, melyeket a sors Szent István koronájának védszárnyai alá helyezett: *eszmékben és törekvésekben hazafiúi érzésekben egyesülniök kell*. „Itt győznöd, itt halnod kell“, mondja Zrinyi Miklós. Úgy van. A magyar szent korona területén kívül nincs mit keresnie egyik népfajnak sem.

Szent István koronájának határain túl találhatnak másnyelvű honfitársaink fajrokonokat, de azt az alkotmányt, szabadságot, jogegyenlőséget és *ha a testvériség jobbát tartjuk egymás kezében*, azt a jólétet nem fogják megtalálni sehol. Ha mi erősen fogjuk egymás kezébe a békejobbot: ez olyan erőt és hatalmat jelent, mely tiszteletet fog parancsolni a jövőben. Ha mi önmagunkon tudunk diadalmaskodni: akkor rajtunk nem fog diadalt aratni egy nép sem a világon.

„Senki sem volt jobb horvát Zrinyinél és senki sem volt magyarabb Zrinyinél.“

Mindenható Isten, add azt, hogy Szent István koronájának népei megértsék egymást balsorsban és békében.

Ha viszály vagy egyenetlenség fenyeget: szálljon fölénk Zrinyi kibékítő szelleme.

Példája hasson át minden honfikeblet, és úgy, miként hőskölteménye nagy erkölcsi diadallal végződik és a kiengesztelt Isten megnyitja Magyarország előtt az irgalom kapuját, legyen nekünk soha el nem múló nagy erkölcsi diadalunk az, hogy Szent István koronájának népei olvadjanak közös történelmi hivatásuk nagy összhangjába és ennek szentélyébe ne engedjék beférkőzni az önző izgatók ördögi ármányait. Ebben az erkölcsi diadalban fog igazán kiengesztelődni hősünknek csalódáson, sok keserven átszenvedett szelleme és akkor újra megszólal bűvös lantja:

Véghezvittem immár nagyhirű munkámat.
Melyet irigy idő, sem tűz el nem bonthat,
Sem az ég haragja, sem vas el nem ronthat,
Sem a nagy ellenség, irigység nem árthat,

Zrinyi szelleme ne hagyj el minket sohasem!

Adatok a magyar nyelv és helyesírás történetéhez.

(Melich János lt. felolvasása a jún. 6-án tartott ülésen.)

I.

Ez értekezésben két dolgot kutatok: 1. Micsoda hangértéknek felel meg a XI—XIV. századi emlékek magyar szavaiban előforduló *ch*, *h* betű; 2. Mi a mai m. *h* hangnak XI—XIV. századi jelölési módja.

A *ch* v. *h* betűt a következő helyzetben figyeljük meg:

a) *-cht*-, később *-ht*-: ma *-jt*, illetve *-ít*: pl. *Achtum* (V. s. Ger. 10. §.), *Ohtum* (Anon. 11, 44.): *Ajtony* | *Palochta*, t. *Plachtince* = *Palojta* [vö. m. népnyelvi *palajta*: t. *plachta*] | *Suchta*, *Suhta* = *Zsujta* | *Mochtin* = *Majtény* | *Boc(h)t*, *Boht* = *Bojt* | *Schechtur*, *Suhtur* = *Söjtör* és *Sítér* | *Cehte*, t. *Cachtice* = *Csejte* | *Dehter*, *Dehtar* = *Dejtúr* [vö. mai *Dejte*ától *Dechtice*, ném. *Dechtitz*.]

A magy. helynevekben levő mai *-jt*- régebben *-ht*-, még régebben *-cht*-vel volt írva. Legrégibb magyar nyelvemlékeink a második jelölési korszakba, a *-ht*-be esnek: Gyulaf. gl. *tonoh-tuananac*, KT.: *iduzuh* t(idvözöžt), codexekben (XV. század) *-ojt*-, *-ejt* az *-it* képzős igék írása.

b) *-chn*-, később *-hn*-, később *-nh*-, mai *-nyh*-; pl.: *Mechina*, *Mehna* = mai *Menyhe*, *Buchna*, *Buhna* = *Bonyha*, *Cuhna*, *Kuhnya* = *Konyha* falu Pozsonyban; a köznyelv szavai közül idevaló a többek közt: *cuhna*, *kuhnya*, *kohnya* = konyha, t. kucha | *duhna* = dunya (vö. Okl. Szót.) | *enyhit* = codexekben *ehneit*, *ehneyt*, *ehnyt* | *renyhe* a finnben *röhmä* stb.

Helynevekben és közszavakban a mai *-nyh*- régebben *-hn*-nek, még régebben *-chn*-nek volt írva.

c) Szó közepén két magánhangzó közti helyzetben; itt két csoport van:

ca) Mai *h* régen *ch*-nak van írva: pl. *Bichor*, *Byhor* = Bihar | *Michal*, *Myhal* = Mihály | *Tichon*, *Tihon* (és *Tyon*, *Thyon*) = Tihany | HB.: *zoboducha*, codexekben: *zabadoha* stb. közszavakban és helynevekben a mai *h* régebben a XI., XII. században *ch*-val volt írva.

cb) Mai *á, é*, régen két szótag; idevaló példa: *Bács*: Kinnamosnál *Βαχαξίον*, XI., XII. századbeli emlékeinkben *bachas, bahach, baas, baach, bach* | *Szárberény* = *Σαχαρβρεν* *Zaar* beren | *Bahatur* = *bátor* | *Abraham. Abraam* = *Ábrány* | *Tuhutum* = *Tétény* | *Lehel, Leel, Lelu, Lele* = *Lél* | *uchuga, uhug, uheg* | *sír, régi magy. sér, siher, seer, ser, vő. cser, šigér* stb.

Ezekből már most kétségtelen dolog, hogy a *h* jegynek szóbelsejében magánhangzók közt vagy mássalhangzó csoportban régiebb írásbeli megfelelője a *ch* betű. Azok az esetek tehát, amikor a mai *h*-val szemben régi iratokban *c* áll, pl. a mai *Zilah* előfordul írva *Ziloc*-nak, *oláh* *blacus*-nak, *Bonyha* *Bucna*-nak, *Bojt*: *Boct*-nak íráshibák *Ziloch, blachus, Buchna, Bocht* helyett. Ugyanígyen íráshiha az is, ha egy emlékből egy szó *th*-val, a másik emlékből ugyanaz a szó *h*-val van írva (példát lejjebb említek). Kétségtelen azonban az is, hogy a mi a gör. kútfőkben *γ*-val van írva mélyhang előtt vagy után, ugyanaz a magyar latin betűs emlékekben legrégebben *ch*-val, később *h*-val van írva. Ez a görög *γ*: latin *ch, h* vezessen át bennünket ahhoz a kérdéshez, mit jelent a közmagyar szavakban a szó végére irt *ch, h* Hogy e kérdést vizsgálhassuk, szükségünk van arra, hogy azon mai szóvégi *-ó, ő* jelölése történetét kutassuk, a mely török jövevényszavainkban (pl. *ünő, böleső*) s képzőként jelentkezve melléknévi igeneveinkben (vö. *író, szántó*) található.

Szóvégi *-ó*: Legrégibb írása *-au (av)*, később *-ou (ov)*, később *-o*. Példák: *disznó, 1055: gisnav, 1266—97: gesnov, 1364: gyzno, 1390: Dyzno. Beszt. és Schl. sz.: dizno* | ugyanilyenek: *mogyoró: legrégebben munorau, monarau, később moinnerov, XIII. század második felétől: monoro* | *-slav* végű személynévek: *Jarefelau, Proslau, később Bratíflou, Purozlou, még később Lazlo Porozlo. A legrégebb -au* írásra kevés példánk van, mert kicsi a megbízható legrégebb anyag. A második korszakbeli jelölésre sok a példa: pl. *zamtou: zamto, adou: ado, aytou: ajto, uolou, iarov: valo, iaro, Souyou, Souiou: Soio* stb.

Hogy a szóközépi hosszú *-ó* is részben legrégebben *au*-val van írva, arra az óeska: *avicska, avul* Kézai: *Ou-* Buda-n kívül felemlítem, hogy a mai *Próna* legrégebben *Prauna* (vö. t. *Práuno, ném. Praben*), *Pósa* legrégebben *Pausa*, később *Pousa, Posa*, *Szalók* legrégebben *Zlaucu*, később *Zolouku, Darócz Drauey, később darouch, Marót, legrégebben Maraut, később Morout* (nb. *-ót* végű helyneveink egy része régen *olt, -old* volt: *Fonyód: funoldi, Csót: Csolt, Ratót: Ratolt, Gyírmót: Gurmolt* stb.).

Az adatokat már most chronologiai sorrendben tekintetbe véve, azt látjuk, hogy a mai szóvégi s részben szóközépi *-ó*

a XI. század folyamán *-au-*val, a XII. században és a XIII. század első felében *-ou-*val, azontúl a XVI. századig *o-*val van írva. A magas hangúaknál *eu*, *ew*, *w*, legkésőbb *eo*, *ô* a jelzés, ez utóbiból való a mai *ő* jegy. Ezeknél csak azt emelem ki, hogy a mai *ő* helyén a XIV., XV. században gyakori az *e* jelzés, pl. Fertő: ferthe, Schlägli Szój.: zwle, teremthe, neze, verefen, eueze, helche, ebzele stb.

Ezekután egészen világosnak látszik, hogy pl. az író, szántó szavak *-ó* képzője eredet szerint egyezik a finn *antava*: adó, elává: elő stb., tehát finn *v-*vel, vog. oszt *p-*vel. Azonban ez csak látszat, mert az adatok mást tanítanak. A mai *aszó*-nak pl. legrégebb formája nem *azau*, hanem *azah* (később *ozou*) nyelvünkben, ugyanigy a menő legrégebben *meneh*-nek van írva. E két adat az 1055-i tihanyi oklevélben fordul elő; azt állítani, hogy itt az *-eh* írássajátság *é*: *ő* helyett nem lehet, mert ugyan ez oklevélben van *Woitech* szláv személynév (később *Veytech*, ma Vétye és Vajta), a hol a *-teh* határozottan *téh* vagy *téch* hangzású. Ámde eldönti a dolgot a veszprémvölgyi apácázák görög oklevelének múzeumi példánya. Ez oklevélben a *szánt* ige származéka (régibb alakja: *szánt*, vö. számlik, bont: bomlik, hánt: hámlik stb.): a szántó, a mely helynevekben igen gyakori, kétszer *σμπταγ*-nak van írva (esetleg Gyomlay szerint *σμπυταγ*). Mi lehet ez a *γ*? Nem lehet íráshiba *v* helyett, se *χ* helyett, se *s* helyett; itt a *γ*-nak újjörögnyelvi értékével van dolgunk, azaz oly értékkel, a melyet a *παταριον*: Bachas, Bahach: Bács-nál, *Σαχαρ*: Zaar, Zahar, Zachar: szárnál látunk. Pecz Vilmos szíves felvilágosítása szerint az új görög *γ* csupán *e* és *i* féle hangok előtt *j* (*ἄγγελος* szót kivéve), ellenben *a*, *o*, *u* után zöngés medio-palatalis spirans; *Sievers*-nél azt olvassuk: „A zöngétlen gutturális *x*-nak (ach) zöngés megfelelője a *ς*, = új görög *γ*. Az a hang ez, a mit Észak-Németországban szó közepén *a*, *o*, *u* után hallhatni, pl. a Tage, Bogen szavakban. A szó végén ennek megfelelő zöngétlen hang hallható: *täx*, *bōx*“. Ezek alapján tehát a görög *σμπταγ* latin betűkkel legrégebben *zamtach*, *zamtah* volna ép úgy, mint *azah*, *meneh* vagy Bács: régi *bachas*, *bahach* stb.

A *σμπταγ*: szántó, *azah*: aszó, *meneh*: menő példán kívül ide tartozó esetek:

1. *Eneth* helyesen *Enech*, később *Enee* = ünő, Beszt. szój.: yne, ine. Hogy egy magyar női személynév állatot vagy állati funkciót jelenthetett, arra vö. Emse, Emese, uxor Edlelmes: Ellő. Az *ünő* szó a törökségben *inek*, *nek*, *inax*, *inã*, tehát *-k*, *χ* végű is.

2. Jenő személynévünk, mely helynevekben *Jeneu*-nak van írva 1138-ban, Konst Porf.-nál *Γεναχ*-nak van írva.

3. Bessenyő nevünk a görög kútfőkben πατριναια, szlávokban *pečeněg*.

4. Ide tartozik a következő rejtelmes szó is:

Szent László 3 tr.-ben: „Rerum furtivarum *collector*, quem vulgariter *joccedeth* dicunt“, másik kéziratban: *jocterdeh*. Hogy mi lehet e szó, a következőket kell figyelembe vennünk:

a) A *h* régebben *ch*-nak volt írva, míg a *t* gyakran *c* helyett való másolásokban. A szó tehát *joccedech* (*joccerdeh*); Károlyi Árpád szerint a Thuróczy-C.-ben *joccedech* áll

b) Az *e*, *i* előtti *c* rendszeren azt mutatja, hogy ott ma *sz* hangot mondunk, pl. *Wacil*: ma *Vaszoly*, *celfan*: ma Szolcsánka, *Cenholm*: ma Szíhalom. Ez a *c* értékű *sz* azonban mindig tollhibás írás *sc* helyett pl. *Ticia Tica* írás eredetibb *Tifcia* helyett áll stb. Más szóval a *joccedech jofcedech* írás helyett való.

c) A szóban levő jó = bonum, res, mivel a hosszú *ó* a jó-ban először *au*-, később *ou*-, később *o* (vö. Souyou, Soio), itt a *jo* a XV századnak megfelelő alak. A *joccedeth* tehát jószedő, régibb alakja: *jaufcedech*, *joufcedech*, *jofcedech*.

Hasonló szellemben fejtették meg e szót Nagy Gyula és Pauler Gyula.

A *αμταχ*, *azah* *meneh*, *enech*, *fcedech*: *fcedeh* példákat tekintetbe véve, a török jövevényszavak egy részének, valamint a melléknévi igenevek szövégi -*ó*, *ó*-jének ez a jelöléstörténete:

X, XI. század első fele: *αχ*, *αγ*. *ach*, *ah*, *ech*, *eh*.

XI. század második fele: *-au*, *eu*.

XII—XIII. század első fele: *-ou*, *eu* (*ew*).

XIII. század második felétől a XVI. századig: *-o*, *w*, (*e*, *ó*).

* * *

Azok a tanulságok, a melyeket ez értekezésből levonok, a következők:

1. Latin betűs írásunk történetében a *ch* betűt szabályosan, chronologiailag megállapítható rendben váltja fel a *h* betű szó közepén magánhangzók közt és mássalhangzó kapcsolatban. Szó végén a *ch* írás váltakozik a *h*-ással, míg szó elején a XI, XII. században néhány adatot leszámítva következetesen *h* a jegy.

2. A *ch* ~ *h* betűi következő hangokat jelölt:

a) A hol ma *h* a hang, ott a XI. századtól fogva mindig *h* volt; áll ez különösen szó elejére, pl. *holma*, *harmu* 1055-ben; HB-ben a *chomuv*-beli *ch* szintén *h*; ez volt *Michal*-ban, *Mechina*-ban stb.

b) A *-cht*:- *-ht*:- *-jt* (= *-ft*) mássalhangzócsoporthoz magashang után palatális zöngétlen spiráns (ném. *ich*- hang) *ç* volt, míg mély hang után veláris zöngétlen spiráns (ném. *ach*) *χ* volt a hang.

c) A veláris zöngétlen spiráns χ -nak megfelelő zöngés spiráns γ volt a következő esetekben:

ca) Szó közepén néhány, nézetem szerint török eredetű szóban, ilyen volt a *szár*, *Bács*, *Bátor*, *sér* (*sír*), *Tétény*, *Lél* stb. E szavak egyike-másika a görögben γ -vel volt írva.

c β) A mai -ó \hat{o} végű török jövevények egy részében, pl. *ünő*, egykor *ene γ* , *inech*; *besenyő*: szláv *pečennǫgъ*, görög *παττι-ναῖται*; egykor nyelvünkben *besene γ* lehetett.

c γ) Ilyen hang volt végül a melléknévi igeneveknél is. A X. században s a XI. század első felében még *zanta γ* , *aza γ* , *meney*, *zede γ* volt az alak. A zöngés γ -ból *u* lett, tehát *zanta γ* , *azau*, *meneu*, *zedeu*. Hasonló hangváltozás van a törökben is, pl. *ta γ* , *da γ* -ból lesz *tau*, *dau* vagy *ulak*-ból *ulau* stb. Az így keletkezett *au* diftongust alkotott, a melynek *u* eleme labializálta az *a*-t s lett *zanta γ* , *azou* s végül a mai *szántó*, *aszó*. Nyelvemlékeinkben előforduló *vala-*, *melta*-beli *a*-k, a mint Szinyei magyarázta, az -ó-kból fejlődtek, ugyanígy az *-e* változatok csak az \hat{o} dialektikus változatai.

Ezen magyarázat mellett már most a magyar *adó*-beli \hat{o} eredetére nem egyezik a finn *antava*-val, hanem összevetendő a vogul-osztj. *ve γ* : vő, *pələ γ* , *pa.ə γ* : felhő szavakkal. Az osztják - γ ugyanazon a helyen képzett orrhang, a hol a mi *zanta γ* -beli γ -ánk.

Végül ez az egész fejtegetés, a mit itt a *ch*: *h* írásról elmondtam, bizonyíték akar lenni arra, hogy a XI., XII. századi magyar helyesírás következetes s így rendszerbe önthető, s nem ábránd az, hogy már a XI. században is volt következetes magyar helyesírásunk.

A brassói latin-magyar szótártöredék.

(Felolvasta Melich János lt. a június 6-ikán tartott ülésen.)

A brassói ág. ev. főgymnasium könyvtárában van egy 1470 táján, Strassburgban Mentelin Jánosnál nyomtatott Catholicon, melynek szerzője Johannes Balbus de Janua. Ebbe a latin szótári műbe a latin szavak mellé a XVI. század végéről s a XVII. század elejéről való 400—500 magyar szó van bejegyezve. Ez emlékre Récsey Viktor benézés könyvtárnok hívta fel Szily Kálmán akadémiai főtktár figyelmét, a ki az incunabulumot Budapestre hozatta s a bejegyzések áttanulmányozására a felolvasót kérte fel.

Az incunabulumban több bejegyzés van, a mely mellé **évszám** van téve; így pl. Szenczi György Fogarasi Ferenczhez

intézett levele: *Osdola 1616* augusztus 5-én kelt; *1617.* évszámmal van egy másik jegyzet, mely szerint „Anno domini 1617 die uero 14 mensis Augusti. Az eoz aratatast uegeztettem el az poliani hataron“; egy másik 1621-ik évi jegyzet szintén Osdolán kelt. 1664-ben azonban Türk Michel-é volt a könyv, 1744-ben pedig a prazsmári Johannes Coponý a brassói ág. ev. iskola könyvtárának hagyta.

Az évszámmal ellátott jegyzeteket összevetve a latin szavak mellé tett magyar értelmezések írásával, azt állapíthatjuk meg, hogy a betűtípusok közt vannak olyanok, a melyek határozottan a XVI. század második felére mutatnak, de vannak újabbak is. Kétségtelen, hogy a magyar szavak egy részét Szenczi György írta, a ki Osdolán 1617—21 táján plébános lehetett. De része volt a szavak írásában „Stephanus Jaray de Zilad“-nak is, a ki egy helyütt XVII. századi írással beírta, hogy a könyv az övé.

A 4—500 magyar szó közt van egynéhány beces adat, pl. „Merthyk ky három kobloth vel *Bechicth* teszen“ az artabe czikknél, általában azonban e szógyűjteménynek nyelvjárástörténeti beceje van. Mivel biztos dolog, hogy a könyv soká volt Osdolán, Háromszéken, biztos dolog az is, hogy a latin szavakat értelmezők erdélyi emberek voltak. E mellett felhozható, hogy a levesben főtt marhahúsnak *soba főtt* (soba feot) a neve, a finom liszté *liztlang*, *mys*, *keomyes*, *myhel* a *müves*, *mühely*. Ámde arra is van határozott bizonyíték, hogy az értelmezők székely, csiki-háromszéki székely emberek voltak; ilyen bizonyítékok:

Csakis a székelységben járatos a *juh* szó jöh alakja (e szótártöredékben is *joh*); a *kocsis* itt *kuchis*, Szabó Dezső értekezése szerint Csik-Szent-Domonkoson ma is *kucsis*; *horog* a székelységben *harogh*, itt was *harogh*; *süppedék* a székelységben *sepedek*, itt *sepedek*, és *sepedyk*; *deszka* csakis a székelyeknél *doszka*, itt állandóan *doszka*; *vonaglan* csakis a székelyeknél *vonagni*, itt *vonago* ember — agonitheta. Végül Szabó Dezső értekezéséből azt tudjuk meg, hogy Csik-Szent-Domonkoson a *szenvedni szemmed*-ni hangalakban járatos. A mi szótárunkban egyszer *szemvedő*, egyszer meg *szenvedetlensygh* olvasható. Ez az *m-es* alak a nyelvtörténetben ismeretlen volt eddig.

E néhány példával azt akartam kimutatni, hogy a brassói latin-magyar szótártöredék első sorban a székely nyelvjárások történeti tanulmányozásához nyújt beces adatokat.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ f. évi ápr. 15-én megjelent számában dr. Éber László ismerteti „Két sodronyzománczos emléket a Nemzeti Múzeumból“. Ezeket a múzeum egy felsőmagyarországi városból szerezte s némely sajátosságuknál fogva különös figyelmet érdemelnek. Az egyik aranyozott ezüstkehely s mind sodronyzománczos, mind egyéb díszítményei tekintetében feltűnően emlékeztet szépségi ötvösségünk egyik híres remekére, a poprádi ú. n. Szent Egyed kelyhére. A másik aranyozott ezüsből való feszület s ennek legérdekesebb része sodronyzománczozal borított oldala, melyhez gazdagságra nézve legközelebb áll a prágai iparművészeti múzeumban levő ereklyetartó kereszt. A sodronyzománczos díszítmények formái arra vallanak, hogy ez a feszület is, miként a kehely, Felső-Magyarországon készült és pedig a XVI. század első évtizedeiben. — Hampe József „Ornamentika a honfoglalási kor emlékein“ című dolgozatában kiegészíti „A honfoglalási kor hazai kútffői“-ben megjelent munkáját. A honfoglaláskori sírokban leginkább a fémtárgyak kerültek ki a mulandóság sorsát és épp oly természetes, hogy a legtöbb ékszer, melylyel a honfoglalók magukat és ruhájukat, meg a szerszámot díszítették, fémből készült. Legsűrűbben jobb-rosszabb fajta ezüstöt használtak, néha aranyozták a fölületét. Mikor a honfoglalási kor ornamentjeiről szólnak, rendszeren fémből készült és ruhára, szíjra vagy más alapra ráerősített vagy lecsüngő lemezes ékszerekre gondolunk; igen kevés más anyagú tárgy van, azonkívül mindössze néhány csontlemezen domborúan kifaragott ékítés kínálkozik. Technikai szempontból az ötvösmunka leginkább trébelésre és présölésre szorítkozik, az öntés és a vele járó áttört munka ritkábban fordul elő. A díszítés lapos domborítással vagy csekély mélyítéssel éri be, némelykor vonalas rajzra szorítkozik és a vésőt és körponczolót használják, ez utóbbit leginkább a háttér díszítésére. A hatás élénkítésére sajátzerű módon alkalmazzák az aranyozást. Ritkán borítják arannyal az egész fölületet, de ha van mélyített dísz, csupán ennek fölületét aranyozzák és akkor a körülötte terjedő sík megtartja ezüst fölületét, avagy lapos domborulatokban emelik ki az ornamentet, akkor ennek marad meg az ezüst színe, míg lapos környékét, a mezőt meg aranyozzák. A vonalas rajz mellett is aranyozott a közbeeső tér, míg

maga a rajz fehéren marad. Az aranyozás nem vastag, és halavány aranyat használtak hozzá, könnyen kopott le és igen gyakran meg-esik, hogy mai nap csupán a mélyebb, védettebb helyeken észlelhető. Az ornamentika túlnyomólag növényi idomokat használ vagy oly idomokat, melyek növényalakokra emlékeztetnek, melyekből származnak; előfordulnak oly alakok is, melyek teljesen a mértanba tartoznak, és végül elvétele föllépnek állati motívumok. A növényi motívumok néhány antik alapformára vezethetők vissza az egyenes tengely irányában fejlődő palmett, a hajlított tengelyű inda és a középpont körül csoportosuló rozetták idomára. Az ó-korban a palmett és az inda volt a legsűrűbben alkalmazott ékítő növényforma; a rozettának alárendelt szerepe volt. Az ó-kor utóhatása gyanánt hazánkban divó növény-ornamentikában az inda az uralkodó fajta és mellette a rozetta; a honfoglalók ornamentikájában ellenben az inda fontossága leszáll, sőt természete teljesen átváltozik, ellenben erősen díszlik a palmett és sűrűn alkalmazták a rozettát; de ez utóbbi díszformák is saját-ságokat öltenek, melyeknél fogva különválnak a korábbi időszakok rokon idomaitól. Vizsgálatai alapján a honfoglaláskori stílus műtör-téneti megállapítása egyelőre a következőkben foglalható össze. Első kezdete az antik világ görög és keleti részén virágzott ornamentiká-ból fakadhatott és alighanem Dél-Oroszországban fejlődött mint helyi ornamentika. Azt a fokot, melyen a stílus áll, mikor a IX. században ide került hazánkba, néhány százados állapot előzhetette meg, melyre nem igen bírunk kortanilag bizton meghatározható emlékeket idézni. A VII-iktől a IX-ik századig terjedő korszakban a mohammedán világ területein Elő-Ázsiában, Egyiptomban, Spanyolországban a régi világ formáinak átalakulásából keletkezett a szaraczén stílus; ez az átala-kulás sem Dél-Olaszországban, sem hazánkban nem következett be. Nálunk a hanyatló stílus egy darabig fönmaradhatott, de benrejlő okoknál fogva, mert kimerült, a XI. század folyamatán megszűnt. Arra a föltevésre, hogy motívumai középkori népies művészetünkbe átmentek, a hogy képzeltük és ott lappangva tovább éltek, behatóbb kutatásaink nem jogosítanak, ellenben most már világosan látjuk, hogy a XI. század óta a hazai temetők és kincsek maradványai bennünket más formák világába vezetnek. — Ezután Csallány Gábor „Régi germán sirmező a szentesi határban“ című leírása következik, a mely-ben 128 sir mellékleteit ismerteti meg. — Dr. Krausz Sámuel „Jelvényes ókori zsidó sírkövekkel“ foglalkozik. Ezek közül a egyik Albert-Irsán, a másik Esztergomban került elő. — A *Levelezés* rovat tartalma: Dr. Kolbach Bertalan-tól: Tekercses bronzfibuláról a simonfai kincsleletből. Téglás István-tól: Ezüst torquesről a Mezöségről. Dr. Jós András-tól: Honfoglaláskori leletről Gégényben. Szentmártoni Darány Kálmán-tól: Szent-Gróth polgárvárosi régiségekről. — Az *Irodalom* rovatban ismertette vannak: Franz Cumont. Les mystères de Mithra, ism. *T. G.*, M. Hoernes. Die älteste

Bronzezeit in Niederösterreich, ism. dr. Márton Lajos, Divald Kornél: Budapest művészete a török hódoltság előtt, ism. T. Z. — A Múzeumok, Társulatok rovatában: I. Az orsz. rég. és embert. társulat februáriusi és márcziusi ülése dr. Szendrei János-tól, Diszes női mellszobor a dévai múzeumban Téglás Gábor-tól. — A Különfélék tartalma: Kályhafiókok a XVI-ik századból dr. Szendrei János-tól, Szőreghi leletek Tömörkény István-tól.

2. BUDAPESTI SZEMLE áprilisi füzetének tartalma. Alexander Bernát a Kisfaludy Társaság ez idei közülésén tartott felolvasását *Shakespeare jellemalkotó művészetéről* közli. — Rác Lajos *Staëlné és Napoleon* című tanulmányából a befejező részt adja. — Váczy János *Egy fejezet a nyelvújítás történelméből* című cikkében a magyar nyelvújító harc történelmének azzal a szakaszával foglalkozik, a mely a küzdő feleket élesebben elkülönítvén egymástól, az ellenvéleményeket bővebben kifejtette, a rokonfelfogásúakat tömörítette, Kazinczyt és követőit, valamint ellenfeleit elszántabb küzdelemre bátorította. — Kropf Lajos *Bánk-bán az angol irodalomban* címmel Stephens Györgynek egy angol drámáját ismerteti, mely Londonban 1839-ben jelent meg s melyet nemrég véletlenül fedezett fel. — Ezután Wolfner Pál *Az imrefalvi leány* regényéből a harmadik közlemény következik. — A költemények között találjuk Lévy József *Kertemben* című eredetijét és Heine *Olaf lovag* című költeményét Lehr Albert fordításában. — Seprődi János *A magyar zene elméletéről* címmel Molnár Gézának e tárgyról nemrég megjelent munkáját bírálja. — Egy névtelen író Lederer Béláról írt nekrológot. — Az *Értesítő*-ben b. Eötvös József összes munkái, Morvai Gy.: Gróf Fekete János, Hunter W. W.: *The India of the Queen and other essays*, Nyrop-Vogt: *Das Leben der Wörter*, Horvard C.: Spencer Herbert synthetikus philosophiájának kivonata című munkák vannak ismertetve. — Mahler Ede *A sumir nyelv rokonságáról* címmel néhány külföldi assyriologus levelét közli, melyekben a sumir nyelvnek az ural-altáji nyelvekhez való rokonságáról mondanak véleményt. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

Ugyane folyóirat májusi füzetének tartalma. Rác Lajos Kant halálának 100 éves fordulója alkalmából *Kant Immanuel*-ről írt tanulmányt. — Riedl Frigyes *A műtermék* című cikkében azt iparkodik kimutatni, hogy a művészet termékei is, a szobor meg a festmény épp úgy, mint a költészet művei, két főlemből állanak, mely bennök mindig föllelhető. — Balogh Benedek a japánból fordított *Taketori Monogatari* című regényes elbeszélést közli. — Wolfner Pál *Az imrefalvi leány* regényéből a negyedik közleményt adja. — A költemények közt van Vargha Gyula *Gyermekemlék* című eredetije és Puskinnek *Az angyal* című költeménye Szabó Károly fordításában. — Molnár

G é z a *A magyar zene elméletéről* címmel észrevételeket tesz azon bírálatra, mely művéről a Szemle áprilisi füzetében megjelent. — K a u t z G y u l a *Beőthy Ákos Gróf Széchenyi Istvánról* cikket közöl, mely a Széchenyinek az Akadémia kiadásában megjelenő munkáihoz tájékoztató bevezetésül szolgál és Beőthy Ákosnak legújabbban közzétett nagyterjedelmű alkotmány-történeti munkájában Széchenyi államférfiúi működésére és jellemzésére nézve nyilvánított nézeteit és felfogását ismerteti és egyúttal kritikának veti alá. — Az *Értesítő*-ben Veress E.: Izabella királynő, Szilágyi G.: Holt vizeken. Jászi O.: A történelmi materialismus államböleselete (Szántó Menyhértől), Hanotrx: L'Énergie française, Viebig C.: Müller Hannes (Balkányi Kálmántól) vannak ismertetve. A füzetet Géresi K. és Haraszti Gyula nyílt levele a szerkesztőhöz és az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

U g y a n e f o l y ó i r a t júniusi füzetének tartalma: G y u l a i P á l a M. T. Akadémia Deák Ferencz emlékezetének szentelt idei ünnepélyes közülésén tartott felolvasását *Emlékezés Deák Ferenczre* címmel közli. — J o ó b L a j o s *A sociologia elvei* című tanulmányában megkísérti francia forrás nyomán a sociologia főelveit megírni. — B r. R a d v á n s z k y B é l a *Rimay János szerelmes versei* címmel mutatványt közöl az Akadémia kiadásában megjelenő „Rimai János munkái” című művéből, melyben a Radvánszky-család levéltárában talált huszonhét szerelmi versét ismerteti. — D é z s i L a j o s *Comico-tragoedia* című *moralitásunk koráról* írt cikkében azt iparkodik kimutatni, hogy a kutatók által XVI. századbelinek tartott mű a XVII. századból való. Ezután ifj. Korányi Frigyes *Egy új asszony levelei* című elbeszélése következik. — A *Költemények* között találjuk Lévy József *Vergődés* című eredetijét és Hallgrimson János izlandi költő *Izland* című költeményét Erdélyi Károly fordításában. — K e n é z B é l a *Statisztika és nyilvánosság* címmel a központi statisztikai hivatal által kiadott „Magyar Statisztikai Évkönyv” 1902. évfolyamát ismerteti. — G y a l u i F a r k a s *A magyar könyvtárak jövőjéről* írt cikket. — Az *Értesítő*-ben Gobineau: A Renaissance, Beksics G.: Kődös problémák. (Fenyő Miksától), Lazarus: Pädagogische Briefe (Waldapfel Jánostól), Fischer: Francis Bacon, Rietzl A.: Zur Einführung in die Philosophie der Gegenwart, Grube W.: Geschichte der chinesischen Literatur, Landay: Les Avariés című munkák vannak ismertetve. — S e p r ő d i J á n o s *Még egy szó a magyar zene elméletéről* című jegyzetében válaszol Molnár Géza feleletére. — A füzetet Szily Kálmán nyílt levele a szerkesztőhöz és az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

U g y a n e f o l y ó i r a t júliusi füzetének tartalma: K r o p f L a j o s *Anglia és a magyar forradalom* című cikkében, melyből az első közleményt adja, azt a hatást ismerteti, melyet szabadságharcunk eseményei az angol közvéleményre és politikusokra tettek

s egykorú források alapján az egyes államférfiak nyilatkozatait, az angol parlamentben történt felszólalásokat ismerteti. — Br. Radvanszky Béla az Akadémiában felolvasott *Balassa és Rimay barátsága* című tanulmányát közli. — Ajtay József *Magyarország fajnépességi viszonyai a XVIII. században* című értekezésében nagy vonásokban rajzolja Magyarország fajnépességi történetének legfontosabb korszakát, a melylyel mind a politikai történet, mind a faji összetétel szempontjából valósággal új korszak nyílt hazánk történetében. — Hegedüs István *Petrarca latin költészetéről* irt ismertetést, beleszöve két eclogáját saját fordításában. — Ezután Avszejenko orosz író *Zsuzsánna kisasszony* című elbeszéléséből az első közlemény következik Ambrozovics Dezső fordításában. — A *Költemények* közt találjuk Kozma Andor *Betegágyánál* című eredetijét és Tolsztoj Elek *Rózsás tavaszi hajnalon* című versét Szabó Károly fordításában. — Alexander Bernát *Kantiana* címmel azon nagyszámú munkákat ismerteti, melyek Kant halálának századik évfordulója alkalmával megjelentek, megemlékezvén a Kantra vonatkozó néhány magyar irodalmi műről. — Az *Értesítő*-ben Pollák M.: Arany János és a biblia (Riedl Frigyesztől), Tóth B.: Száz esti levél című művek vannak ismertetve. — A füzet végén az új magyar művek jegyzéke van.

Ugyane folyóirat augusztusi füzetének tartalma: Kármán Mór *A felekezeti oktatás és az állam részvéte a népiskola szervezésében* címmel egy összefoglaló tájékozást nyújt abból az alkalmából, hogy közoktatási kormányunk idején valónak látta újabb törvényes intézkedéssel hathatósabban biztosítani népoktatásunknak egyöntetű, összehangzó fejlődését. Tanulmányából az első közleményt adja, s ebben Ausztria, Németország főbb államai, Franciaország, Belgium és Hollandia népiskolai viszonyait ismerteti. — Kropf Lajos *Anglia és a magyar forradalom* című cikkéből a befejező közleményt adja. Szerző ismerteti a magyar ügynek parlamenti tárgyalását, majd elmondja a Londonban s más angol városokban tartott magyar-barát népgyűlések lefolyását, a sajtó véleményét s végül Palmerston akkori külügyminister magatartását jellemzi. — Haraszi Gyula *Arczképek a XVII. század francia irodalmából* címmel Bossuet-t, Pascal-t, Retz-et és Sévigné-t jellemzi. — Tóth Rezső *Húsvét Assisiben* című cikke útleírás Assisi Szent Ferencz szülőföldjéről. — Ezután Avszejenko *Zsuzsánna kisasszony* című orosz elbeszéléséből a befejező közlemény következik Ambrozovics Dezső fordításában. — A *Költemények* közt találjuk Bárd Miklós *Görgei Arthur* eredetijét és Goethe *Az első Valpurga-éjjel* versét Balla Mihály fordításában. — Heller Farkas *A középkori munkabérek története Magyarországon* címmel Mandello Gyulának hasonló című munkájáról irt ismertetést. — Az *Értesítő*-ben Láng L.: A vámpolitika az utolsó száz évben, Tömörkény J.: Jegenyék alatt,

és Vizenjárók című munkák vannak ismertetve. — A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

3. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY folyó évi 3-ik (márcziusi) füzetének első cikkében Némethy Géza *Tibullus ifjúsága* czímen a római elégiáról szóló, jórészt már elkészült monographiájának egy fejezetét mutatja be — Krausz Sámuel *Vergilius Messiása* című dolgozatának eredményei: hogy 1. Vergilius IV. eklogájának a Messiásra vonatkoztatott jóslása M. Marcellusra értendő; 2. a jövődőlés eszméjében hasonlatosság mutatkozik a római költő és sok kortársa, de más írók, így Aeschylus között is; 3. a világboldogító csodagyermek motivuma hasonló ahhoz az ideálhoz, melyet először Jezsajas prófétánál (IV. 14. s k. v.) látunk. — Császár Elemér Kazinczy Ferencz Levelezése XII. kötetének ismertetése alapján a széphalmi mester életének 1814 és 1815-re eső, igen mozgalmas szakaszát ecseteli. — Bayer József *Hamlet meg Romeo és Julia meséjének magyar ponyvairodalmi feldolgozásait* taglalja és megjelöli a csupán tárgyuknál fogva érdekes népkönyvek valamely német szerkezet által közvetített forrásait. — Závodszy Levente újabb adalékokat közöl a *magyarországi latinság Bartal-féle Szótárához*. — A *Hazai irodalom* rovatában Binder Jenő a Kisfaludy-Társaság kiadásában megjelent *francia lyrai anthologia* II. kötetét bírálja. Baros Gyula Morvay Győzőnek Galántai gróf Fekete János életéről szóló munkáját ismerteti. — A *Külföldi irodalom* czíme alatt Kubicek Albert Ive Antalnak az isztriai ladín-velencei nyelvjárásokról írt tanulmányát, Darkó Jenő Krumbacher Károlynak az új-görög irodalmi nyelv problémájáról tartott akadémiai előadását, Kégl Sándor pedig Franke O. és Andersen D. a páli nyelvre vonatkozó egy-egy könyvét méltatja. Szélyes Dénesnek Baróti Szabó Dávidról szóló programmétekezését Czeizel János, Szőke István, Perényi József és Kövesi Lajos ugyancsak magyar irodalomtörténeti tárgyú értekezéseit pedig Major Károly ismerteti. — A *Vegyesek* rovatában Cs(ermelyi) S(ándor) *Róma topographiájához* közül a legújabb leletek alapján adalékokat. Gyulai Ágost Eötvös „Búcsú“-jának 5. versszaka képes interpunctióját igyekszik helyesen megállapítani. Gyöngyösi László a „Tetemre hívás“ forrásaihoz és Arany János életéhez nyújt eddig ismeretlen adatokat.

Ugyane folyóirat 4-ik (áprilisi) füzetében Schmidt József egy *gāṇa* fordítását s philologiai magyarázatát közli. — Szigetvári Iván a *francia kritikának a XIX. században való fejlődését* vázolja. — Katona Lajos a *Gesta Romanorum* pozsonyi töredékét és győri kéziratát ismerteti, továbbá a két régi német Gestanyomtatvány (1489 és 1538) egymáshoz való viszonyát világítja meg, helyreigazítván Oesterleynek a másodikra vonatkozó, nem egészen pontos adatait. Végül a G. R. ikonographiájához egyengeti néhány adattal a további kutatás még töretlen útját. — Osztern Salamon

az *Aveszta-kérdés jelen állását* és a párszi-zsidó-keresztény-mohamedán eschatologia érintkező pontjait tárgyalja. — A *Hazai irodalom* fejezetében Incze Béni Csiky Kálmán Tacitus-fordításáról szól nagy elismeréssel. Lengyel Miklósnak Catilina összeesküvése és Sallustius cz. értekezését Simai Ödön, Keresztesy Sándor Miskolcz színetészetének történetéről irt dolgozatát Naményi Lajos ismerteti. — Böven szól a *Külföldi irodalom* rovatában Hornyánszky Gyula Stoll Ottó: *Suggestion und Hypnotismus in der Völkerpsychologie* cz. munkájáról, különösen kiemelve annak a görög irodalomból és egyéb emlékekből vett példáit. Tóth Sándor és Pap Ferencz Petőfi-nek szentelt egy-egy programm-értekezését Major Károly méltatja; ugyanő ismerteti Szántó Zsigmondnak: *Irodalmunk fejlődése* című értekezését is. — A *Vegyesek* rovatában Láng Nándor *archaeologiai* hireit Schuchardt Hugó-nak Gaston Paris érdemeit plasztikusan kidomborító megemlékezése követi. Scholz Frigyes késmárki tanár a Kazinczy-emléktáblának Czeizel János által felvetett kérdéséhez szól hozzá.

Ugyane folyóirat 5. (májusi) számában Cserép József-től a pozsonyi Sallustius-codex latin nyelvű ismertetését olvasuk első helyen. — Szigetvári Iván már említett tanulmányának befejező részlete után Kallós Edé-nek *Homeros és Archilochos* cz. dolgozata következik. — Bleyer Jakab *Pelbárt irodalmi hatásához* közöl adalékot egy a XVII. század elejéről való mesterdalban, mely az *Acerra Philologica* 1667-iki bővített kiadásának 600. történetével együtt a jeles magyar minorita egy példáját vallja forrásának. (E példa ugyanaz, a melyről az EPhK. 1903. évi 894. lapján volt legutóbb szó.) — Vértesy Dezső *Apulejus nyelv*-nek némely sajátosságait emeli ki rövid dolgozatában. — A *Hazai irodalom* címe alatt Gedeon Alajos Mohr Győzőnek a gölnczbányai nyelvjárásról irt tanulmányát, Vértesy Dezső Csengeri Jánosnak Homeros Odysseiájából vett szemelvényeit, Miklós Ferencz pedig Kemény F.-nek a „Német Könyvtár“-ban adott német drámák tartalmi kivonatait bírálja. — Bürner Sándor Rousselot és Lacleotte francia kiejtéstánát, Kégl Sándor pedig Lehmann E. Zarathustra-ját ismerteti a *Külföldi irodalom* rovatában. — R. Vozáry Gyula és Szemlér Ferencz egy-egy philologiai programmértekezésének Major Károlytól való bírálata után a *Vegyesek* sorában Tolnai Vilmos *Romco és Julia mondájának fejlődését* ismerteti a legújabb kutatások alapján. Waldapfel János *Kölcsy Paracnesisének antik mintájára* mutat rá. Finály G. Mommsen *Tivadarnak Finály Henrikhez intézett három levelét* közli. Bayer József a „Velencei Kalmár“ szövegének egy a magyar fordító által rosszúl értett szavára hívja föl a figyelmet. Több kisebb közlemény fejezi be a füzetet.

Ugyane folyóirat június-júliusi (6–7.) kettős számában első helyen Horváth Cyrill *Pállya István műveihez* szóló ada-

lékok czimén a veszprémi piarista írónak, az iskolai dráma terén Dugonics mesterének a Tárháziéval azonos tárgyú, németből átdolgozott vigjátékát kezdi közölni, néhány jelenetnek a német eredetijét is bemutatván a szöveg alatt. A bevezetés részletesen szól Pállya átdolgozó modoráról, a darab közvetett és közvetlen forrásairól és értékéről. — Scharbert Vilmos-nak *Az atheni törvényszék összeállítása* cz. gondos dolgozata után Bayer József közöl adalékokat a magyar ponyvairodalom történetéhez. — Simai Ödön *Töltényi Szaniszló*, a hirneves bécsi magyar orvos és író pályáját és hátrahagyott iratait ismerteti. Haraszti Gyula újabb észrevételeket tesz Theisz francia-magyar szótárára. — Siegescu József a „román” népnévnek a magyar nyelvészetben való írásához szól hozzá. — A *Hazai irodalom* rovatában Vértessy Dezső Csengeri János Homerosi világ cz. könyvét, Gagyhy Dénes Kelemen Béla magyar és német zseb-szótárát és Havas-Kováts francia nyelvtanát és olvasókönyvét bírálja. A *Külföldi irodalom* czíme alatt Bleyer Jakab behatóan ismerteti Wilmanns „Der Ursprung der Nibelunge in alter Sage und Dichtung” cz. munkáját. Karl Lajos Wundtnak „Sprachgeschichte und Sprachpsychologie” cz. füzetéről számol be. Greksa Kázmér és Hornyánszky Gyula philologiai programmértekezéseit Major Károly ismerteti. — A *Vegyesek* rovatában Zempléni Árpád válaszul Binder Jenőnek a franciaíai anthologia II. kötetéről szóló bírálatára. Lukinich Imre Rimay János életéhez közöl egy adalékot. Tolnai Vilmos Arany Jánosnak Deesi Osmanographiájában való jártasságát mutatja ki. Bayer József a magyar Shakespeare-fordítás egy lapsusára hívja fel a figyelmet (Romeo és Julia V. 3. szonjü tigris - empty tigers; Harmos Sándor *Zrinyi Viola idylljei*-nek keletkezéséhez fűz megjegyzéseket. Berkovics Miklós a „Dióbarna lány” cz. ó-angol ballada sikerült fordítását adja. Czeizel János Kazinczy F. legrégibb ránk maradt versét közli. Hellebrant Árpád 2199 számban és majdnem 6 ivnyi terjedelemben állítja össze az 1903. évi magyar philologiai irodalom szakok szerint rendezett jegyzékét, a mely után *Külföldi könyvészet* következik.

4. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK ez évi első füzetében dr. Dézsi Lajos „A magyar irodalomtörténeti kutatás feladatairól” értekezik. Ez tulajdonkép a budapesti tudományegyetemen tartott előadás az irodalom jelentőségével foglalkozik. — Császár Elemér „A deák iskola” czimen Rájnis József, Baróti Szabó Dávid és Révai Miklós költészetével foglalkozik. — Lóosz István „Adatok Kemény Zsigmond „Zord idő” czimü regényének forrásaihoz” czimü dolgozatában Verancsics Antal, Szalay László, Horváth Mihály stb. műveire mutat rá, mint a melyekből a nagy regényíró egyes leírásokat és adatokat vett át. — Az *Adattár* tartalma: „Ifj. Péczeli József levelezése íróbarátaival” (Első közlemény) Balkányi Kálmán-tól; „Radványi verseskönyvek” (Harmadik

közlemény) Baros Gyulától; „Alvinczy Péter életéhez“ Kemény Lajos-tól; „Wesselényi Ferencz nádor ellen irt pasquillus“ Kemény Lajos-tól; „Gyöngyösi Murányi Venusához“ Sz. K.-tól; „Arany János két levele Abonyi Lajoshoz“ Győre János-tól. — Az ismertetések, bírálatok során ismertetve vannak: „Péterfy Jenő, összegyűjtött munkái“ (II. III. kötet.) Morvay Győző-től és „Prónai Antal, Dugonics András életrajza“ —ő-től. — A füzetet „Irodalomtörténeti repertorium“ zárja be Hellebrant Árpád-tól.

5. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE februári száma Láng Lajos: *Vámpolitika* című sajtó alatti munkájából közöl érdekes tanulmányt a *Védvamos fordulat*ról. Nagy áttekinthetőséggel, világos szép stílussal írja meg Láng a 70-es évek azon eseményeit, a melyek a szabadelvű szerződésnek helyébe a védvamos irányt léptették. Bizonyítja, hogy nem az osztrák kormány, hanem Bismarck ezen irányzat igazi szerzője. Igen érdekesek a fejtegetések azon részletei, melyek a védvamos irányzattal kapcsolatos nemzeti momentumokat domboiritják ki. Ily. szempontból a németországi védvamos törekvések a birodalomnak a 70-es évek elején végbe ment összeforrását gazdaságilag is előmozdították és Németországnak Ausztriától való elválását még jobban befejezték. — Moldoványi István folytatja a *Gyufagyári munkások védelméről* irt tanulmányát. Bemutatja a phosphorekrosis elleni védekezésnek összes eszközeit és eljárásait, de egyszersmind utal arra, hogy mindez eszköz csak mértékletes védelmet biztosít. — Géber Antal a kereskedelemügyi miniszteriumnak első *gyáripari üzemi munkás statisztikájáról* ír az 1901-iki felvétel alapján. Dolgozatának első részében a felvétel a legfontosabb statisztikai adatait mutatja be, második részében pedig a felvétel technikáját, módszerét, combinatióit bírálja. Újabb gyáriüzemi és munkásstatisztikai felvétel az 1904-ik évre van tervezve s szerző nagyon helyesen, az 1898-ik évi termelési statisztika megismétlését is óhajtja; leghelyesebb volna azonban a két felvételt egyazon időben végezni. Szerző azonkívül bizonyos iparágakra szorítókozó tipikus bérstatisztikai felvételeket is ajánl s azután a béreknek időről-időre való változását óhajtja nyilvántartatni. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában Mandello ismerteti Stammhammer: *Bibliographie der Finanzwissenschaft*-ját. Nagy elismeréssel szól e kitünő pénzügystani bibliographiáról és néhány, a gyűjteményből kimaradt címre figyelmeztet. — Az osztrák pénzügyminiszterium *Tabellen zur Währungsstatistik* című nagyértékű gyűjteménynek harmadik kiadásáról Mandello ír bírálatot s különösen a nemesfém-termelés, az arany és ezüst közti értékviszony és a monarchiánk érmeiről szóló részeket emeli ki. — Ugyancsak Mandello nagyobb ismertetést közöl Kraft: *Das System der technischen Arbeit* című munkájáról, melynek négy részét (ethikáját, közgazdaságtanát, jogtanát és technikai tanát) elemzi. Utal arra, hogy szerző az első három részben legfőlebb ügyes com-

pilatióval szolgált, de nem annyira ura e tárgyaknak, hogy a földolgozás módja az áttekintést és megértést elősegitené. Azonkívül szerző annyira híve a túlságba vitt elvonásnak s az erőltetett rendszersínálásnak, valamint a meghatározásoknak, hogy ez könyvének ártalmára van. A negyedik részben ellenben, hol saját tudománya terén mozog a szerző, igen sok értékes anyagot nyújt; e rész áttekinthetőbb, tetszetősebb újbóli feldolgozást érdemelne meg. Érdekes, hogy szerző az energetika modern tanait igyekszik könyvének minden részében érvényre juttatni s nagyon dicséretre méltó azon irányzat, mely egész könyvén végig vonul, hogy a technikusoknak erkölcsi kötelességeik és társadalompolitikai feladataik vannak. — H. A. a *Gyáripárosok Országos Szövetségének* első évi jelentéséről számol be és több pontatlanságra és felületességre figyelmeztet e jelentés keretén belül. — Carroll Wright: *Some ethical phases of the labour questions* című értékes könyvét Mandello elemzi. Az Egyesült-Államok e kitérő statisztikusa és a washingtoni munkáshivatalnak annyi éven át vezetője, a vallásosságnak és erkölcsösségnek meggyőződött terjesztője. Gyakorlati példákkal igazolja a valóság összefüggését a sociologia tudományával. Az államilag kellően ellenőrzött és magasabb vallási és erkölcsi szempontok szerint vezetett gyárrendszernek kulturfejlesztő hatását domborítja ki. — Markovicsnak a *szerb zadrugáról* német nyelven kiadott munkáját Matlekovits ismerteti s ez intézmény gazdasági, de főképp társadalmi jelentőségét magyarázza. A pénzgazdálkodásnak erősebb kifejlődésével azonban a házközösségi rendszer az egyéni tulajdon jogának kezd engedni. — Ugyancsak Matlekovits ismerteti Etienne és Vosberg-Rekow: *Zollvergütung* című munkáját. A vámviisszatérítési rendszert, a melyet eddig az amerikaiak fejlesztettek ki leginkább, Németország számára is ajánlja és előnyeit kimutatja. — A Magyar Közgazdasági Társaságról szóló rovat és az 1903. év végével lezárt közgazdasági irodalom rovata, a mely 687 címet tartalmaz, rekeszti be a füzetet.

Ugyane folyóirat márcziusi száma két nagyértékű tanulmányt közöl Chamberlainról a nemzetközi kereskedelmi politikának két legkitünőbb ismerője tollából. Láng Lajos *Vámpolitika* című könyve kiegészítéséül írta meg tanulmányát Chamberlainról, mert e könyv megírása óta a kereskedelmi politika terén a Chamberlainismus — és a védvamos irány esetleges győzelme Angliában — a legfontosabb mozzanat. Láng leginkább Chamberlain és legkiválóbb ellenfeleinek beszédei alapján állítja össze igen világosan az e nagy politikai és gazdasági vitában felmerült érveket és ellenérveket. A kérdés természete lehetetlenné teszi annak kivonatos ismertetését. De szerzőnek az a meggyőződése, hogy az élelem és a nyers anyag vám alá vonása, mely bennünket legközelebb érdekel, nem igen bír kilátással Angliában. — Matlekovits Chamberlainról és az iro-

dalomról ír. A szinte páratlan gazdasági irodalomnak legfontosabb termékeit ismerteti, úgy azokat, melyek a kiváltságos vámok és a kölcsönösség elve mellett, mint pedig azokat, melyek ellene szólnak. Matlekovits is nehéznek tartja Anglia számára a visszatörési vámpolitika folytatását, a mit Oroszország és az Egyesült-Államok kereskedelmi forgalmának statisztikai adataival igyekeznek bizonyítani. — Moldoványi István befejezi a *gyufagyári munkások védelméről* írt tanulmányát s nagy körültekintéssel, meggyőzően a phosphortilalom — jobban mondva a fehér és sárga phosphor használatának eltiltása — mellett tör lándzsát. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában Hegedűs Loránd ír Thirring szép könyvéről: *A magyarországi kivándorlók és a külföldi magyarság*. Nagy elismeréssel szól Thirring munkájáról, mely szerint immár 1.000.000 a külföldi magyarság száma. Ennek fele az Egyesült-Államokban él. Bíráló azután több kisebb részletkérdésről tisztázza, hogy miért tér el nézete a szerzőétől. — *Gazdasági évkönyvek* címmel Mandello bemutatja Calwernek: *Das Wirthschaftsjahr 1902* és *Jahrbuch der Weltwirthschaft* című köteteit. továbbá a berlini *Alttesten der Kaufmannschaft* 1903. évre vonatkozó jelentését. E gazdasági évkönyvek az actualis gazdasági és társadalmi adatok nagy halmazát tartalmazzák, és bíráló megállapítja, hogy az összes felsorolt jellemző symptomatikus tünetények szerint a gazdasági helyzetnek lényeges javulására lehet következtetni. Különösen a német birodalmi bank igénybe vétele, a német vasutak forgalmi bevétele és a munkapiacz adataiból folyik e következtetés. — Jónás és Schak: *A magyar és német kereskedelmi levelezés kézikönyvét* h. s. említi fel rövidesen. — A magyar kereskedelmi múzeum *kiviteli czímtáráról* Mandello ír. Dicséri a munka jelentőségét és a czímtár gazdagságát; de a közgazdasági intézményekről szóló ismertetésben sok helyreigazítani valót talál. — Moldoványi István az *1902. évi francia strájkstatisztikáról* ír a párisi *Direction du travail* jelentése alapján. — A phosphorgyári munkások védelméről, Moldoványi előadása alapján, beható vita folyt a Közgazdasági Társaságban, melyen Gaal Jenő, Mandello Gyula, Fridrich Vilmos és az előadó vettek részt. A vita csekélyebb eltéréseket nem tekintve, a phosphortilalom mellett nyilvánuló egyértelmű állásfoglalást domborította ki. A *Magyar Közgazdasági Társaság* rovatával végződik e szám.

Ugyane folyóirat folyó évi áprilisi száma első helyen közli Wekerle Sándor értekezését *A kereskedelem iparfejlesztő hatásáról*. A tanulmány általános keretek közt mozog, de a kereskedésnek eulogiáján kívül azon tennivalókat is felsorolja, a melyek az ipar fejlesztése, a hitelviszonyok javítása, különösen pedig a készfizetésnek megszokása terén szükségesek. — K. P. első tanulmányait közli *Kelet-Ázsiáról*, különösen gazdasági szempontból. Ezen első rész mindenekelőtt a Kelet-Ázsiába vezető utakat mutatja be; részletesen

beszámol a szibériai vasútról, az Európából és Amerikából Kelet-Ázsiába fentartott hajózási járatokról. Ezután rátér Japán ismertetésére. Az állami pénz- és bankügyről, a közlekedésügyről, a mezőgazdaságról, az erdőgazdaságról, állattenyésztésről, halászatról, bányászatról, iparról, kereskedelemről, kivitelről, behozatalról közül sok eredeti és értékes adatot, melyek szerzőnek kiváló megfigyelő képességéről tanúskodnak. — *B o g y ó S a m u* *A biztosítási kötvény viszszeváltási értékéről* ír s ezen bonyodalmas ügyben fontos javaslatokat tesz. — *A Közlemények és ismertetések* rovatában K. B. nagy dicsérettel szól *Földes Bélá*-nak *Statistikai előadások* című munkájáról. — *M a n d e l l ó* a drezdai Gehe-alapítványnak könyvtár-katalogusát, majd pedig ugyancsak a Gehe-alapítvány *Die Grosstadt* című értekezés-gyűjteményét ismerteti. Ez utóbbi munka Németország hét legkitűnőbb tudósa tollából tartalmaz érdekes tanulmányokat a nagyvárosi életnek különféle oldalairól. — *K o v á c s G á b o r* Krzymowski: *Kleine Abhandlungen aus dem Gebiete der Landwirtschaft und Naturwissenschaft* című könyvének különösen Thünen tételéről szóló tanulmányát elemzi világos módon. — *A Magyar Közgazdasági Társaság* rovata a választmány évi jelentését és záró számadásait, valamint az 1904. évi költségvetést tartalmazza. — *A Közgazdasági irodalom* rovata e számmal bővülten és részben új alakban jelent meg. A tartalom a belga, olasz és svájci irodalomnak tüzetesebb feldolgozásával bővült. Az alak pedig még jobban simul a decimális katalogus rendjéhez. Az összes címek a decimális katalogus számai szerint vannak elrendezve. A fontosabb csoportok elnevezését magyar, francia, német, angol és olasz nyelven adják. Az első bibliographiai közlemény az 1904. év első két hónapjának irodalmát tartalmazza. Körülbelül 600 könyvezímet nyújt. — *A Közgazdasági Szemle* borítékán a decimális katalogus-rendszer megértéséhez szükséges tájékoztatás foglaltatik.

6. A MAGYAR NYELVÖR áprilisi füzetét *Simonyi Zsigmond*-nak *Valótlanság, ferdtetés, tudatlanság* című czikke nyitja meg, mint harmadik válasz *Ballagi Aladárnak* a Nyelvtörténeti Szótárról írt bírálatára. — Ezután *Misteli Ferencz*-nek *Simonyi Magyar költőszavairól* írt bírálatából olvassuk a befejező közleményt. — *Tolnai Vilmos* azt mutatja ki, hogy az elvonásra, a szóalkotásnak nyelvújítóinktól annyira kedvelt módjára, a Debreczeni Grammatikának etymologiai fejtegetései is nagy befolyással lehettek. Ugyanis az itt gyökérszóul kikövetkeztetett szavaknak egy részét a nyelvújítók valóban forgalomba is hozták. — *Kalmár Elek*, *Melich János* és *Molecz Béla* azt világítják meg, mily hasznot merithet a nyelv-kutató a Nyelvtörténeti Szótárban összehordott gazdag anyagból; itt közli a szerkesztő egyúttal *Tóth Bélá*-nak egy régebbi cikkét, melyben e tárczairónk a Nyelvtörténeti Szótárnak *Ballagi Aladár* támadásaival szemben annak idején pártját fogta. — *Komoróczy*

Miklós a gömörmezei Rozsnyón és a vele szomszédos Csucsomban divó nyelvjárást ismerteti röviden. — Kisebb rovatok: Irodalom. A német-magyar szótárhoz. Nyelvművelés. Magyarázatok, helyreigazítások. Kérdések és feleletek. Egyveleg. Népnyelvi hagyományok. Izenetek.

Ugyane folyóirat májusi füzetében Simonyi Zsigmond Jókait mint nyelvművészt méltatja, halála alkalmából. — Ezután ugyanő a *rakva*, *rakvák* alakokról értekezik. A *rakva* jóformán az egyetlen igenév, mely régi magyar nyelvünkben többes-képzővel (*rakvák*) és viszonyragokkal is (*rakvát*, *rakvának* stb.) előfordul. Az értekezés ez alakok régi és újabbkori használatát mutatja ki számos példában és megmagyarázza keletkezésüket. — Horger Antal az eszközneveinkben (*pattanté*, *sorkanté* stb.) előforduló régi -té képző eredetével foglalkozik. — Vértesy Dezső a magyar és görög nyelvben található kifejezésbeli egyezéseket fejtegeti. — Kovách Aladár a tolnavármegyei Sárköz nyelvjárásának ismertetését kezdi meg. — Simai Ödön a Nyelvújítás Szótárához Baróti Szabó Dávid műveiből helyreigazító és pótló adatokat közöl. — A Nyelvtörténeti Szótárhoz Simonyi Zsigmond, Keszthelyi Miklós és Kiss Ernő járulnak adalékokkal. — Az Irodalom rovatban Rubinyi Mózes Balassa Józsefnek imént megjelent *Magyar Fonétikáját* méltatja. — Kisebb rovatok: Nyelvművelés. Magyarázatok, helyreigazítások. Egyveleg. Népnyelvi hagyományok. Izenetek.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Hatodik ö s s z e s ü l é s.

1904 május 30-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Forster Gyula, br. Nyáry Jenő t. tt. — Földes Béla, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hampel József, Heinrich Gusztáv, König Gyula, Pauer Imre, Thaly Kálmán r. tt. — Békefi Remig, Borovszky Samu, Hegedűs István, Kövesligethy Radó, Nagy Gyula, Rados Gusztáv, Reiner János, Szendrei János, Tormay Béla l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

122. KÖVESLIGETHY RADÓ l. tag emlékbeszédet tart Kondor Gusztáv l. tag felett. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

123. A főtitkár bejelenti Schmidt Sándor l. tag május hó 16-ikán bekövetkezett halálát. — Fájdalmas részvétellel tudomásul vétetik s a III. osztály fölhívatik, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

124. HOLLÓS LÁSZLÓ l. tag és WILLIAM RAMSAY k. tag köszönetüket fejezik ki megválasztásukért. — Tudomásul szolgál.

125. Olvasztatik a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr leirata, melyben az Akadémiát fölkéri, hogy a Jókai-szobor bizottságába néhány tagot küldene ki. — Az Akadémia képviselőtére HEINRICH

GUSZTÁV, az I. osztály elnöke, BAKSAY SÁNDOR r. és HEGEDŰS ISTVÁN I. tagok kéretnek föl.

126. A Kőrösi-Csoma Sándor emlékszobrára küldött gyűjtőiv a tagok között köröztetni fog.

127. ÖZV. RÁTH ZOLTÁNNÉ meghívja az Akadémiát bold. férje siremlékének leleplezésére. — Az Akadémia képviselőtételére BALOGH JENŐ I. tag kéretik föl.

128. Az orsz. m. Veres-Kereszt-Egyesület köszönetet mond az Akadémia szívessegeért, melylyel dísztermét az Egyesület közgyűlésére átengedte. — Tudomásul szolgál.

129. Olvassatik a turini Biblioteca Nazionale körlevele, melyben tűzvész-okozta kárai némi pótlására Akadémiánktól kiadványokat kér. — A főtítkárr megbízatik, hogy alkalmas kiadványok kiválasztása és elküldetése iránt intézkedjék.

130. BALOGH JENŐ I. tag közülsi fölolvassza tiszteletdíját (15 darab aranyat) büntetőjogi értekezés jutalmazására följánlja. — Köszönettel vétetik és javaslattétel végett kiadatik a II. osztálynak.

131. Feridun-bey alapítványának ügyrendi szövegezése tárgyában az I. és II. osztály fölhivatik, hogy két-két tagot küldjön ki az e végből alakítandó bizottságba.

132. ÖZV. VOJNICS TIVADARNÉ 1895 április 28-ikán kelt végrendeletében tízezer forintot hagyott a M. Tud. Akadémiának, oly czélból, hogy ezen tőkének aranyokban kamatozó egy évi jövedelmét tiszteletdíjul kapja azon szerző, a ki legsikerültebb magyar színművet, illetőleg drámát ír. Ha valamelyik évben a színirodalom nem mutatna föl jutalomra érdemes színművet, akkor az azon évi kamatjövedelem tökesíttessék az alapítványi tőke gyarapítására. — Hálás kegyelettel tudomásul vétetik.

133. A Könyvtár részére érkezett ajándékok: 1. A vallás- és közokt. m. kir. miniszteriumtól: Magyarország közoktatásiügye az 1902. évben. — 2. Az angol kormánytól: Annual statement of the trade. — 3. A m. kir. áll. számvevőszékiől: Könyvtárának czimjegyzéke. — 4. Kőrösy József r. t.-tól: A nagy szám törvénye és a statisztika. — 5. Hatzidákisz György k. tagtól: Akademeika agnognomata. II. köt. — 6. Récesey Viktortól: a) Régi magyar vitézek felirata egy római katakombában; b) Babel és a biblia. — 7. Balló Mátyástól: Budapest székesfőváros vegyészeti és élelmiszer-vizsgáló intézetének évkönyve. — 8. Dr. Gerlóczy Károlytól: Az orsz. magy. iskolaegyesület jelentése és számadása. — 9. Dr. Havass Rezsőtől: A rókus. — 10. Iványi Istvántól: 40 évi írói munkálkodásom emlékére. — 11. Jedlicska Páltól: Don Bosco János. — 12. Kristóf Györgytől: A magyar mythologia classikus eposzainkban. — 13. Lehoczky Tivadartól: A beregmezei görög szertartású katolikus lelkészségek története a XIX. század végeig. — 14. Makai Bélától: A magyar nemzeti öntudat. — 15. Podhradzky Lajostól: Modern magyar realisták. — 16. Dr. Walter Gyulától: Egyházi beszéd. — 17. Dr. Weiss Emilől: a) A fertőző nemi betegségek I.; b) A tehetetlenség. II. — 18. Dr. Zach E.-tól: a) Einige Worte zu Prof. Gustav Schlegel's „La loi du parallélisme en style chinois“; b) Weitere Beiträge zur richtigen Würdigung Prof. Schlegel's; c) Lexicographische Beiträge. I. II. — 19. Dr. Kétrzyński Wojciechtól: Der deutsche Orden und Konrad von Masovien. — 20. Dr. Teixeira F. G.-tól: Obras sobre Mathematica. — Köszönettel vétetnek.

134. Az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke: Akadémiai Értesítő. 173. füzet. — Archaeologiai Értesítő. XXIV. köt. 2. sz. — Matematikai és Természettudományi Értesítő. XXII. kötet. 2. füz. — Lengyel Béla r. t.: Plósz Pál emlé-

kezete. (Emlékbeszédek. XII. köt. 4. sz.). — Békefi Remig l. t.: Kerékgyártó Alajos Árpád emlékezete. (Emlékbeszédek. XII. köt. 3. sz.) — Dr. Pollák Miksa: Arany János és a biblia. — Tudomásul vétetik.

135. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére KÖVESLIGETHY RADÓ és HEGEDŰS ISTVÁN l. tagokat kéri föl.

HUSZONKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály hatodik ülése.

1904 június 6-án.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Simonyi Zsigmond, Szinnyi József, Szilády Áron r. tt. — Asbóth Oszkár, Hegedűs István, Katona Lajos, Kúnos Ignác, Melich János, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Szinnyi József id., Thury József l. tt. — *Más osztályokból*: Csánki Dezső, Karácsonyi János, Szily Kálmán r. tt. — Nagy Gyula, Reiner János, Téglás Gábor l. tt. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

136. MELICH JÁNOS l. tag felolvassa „Adatok a magyar nyelv hang- és helyesírás történetéhez (ch: h betű és hang)” cz. értekezését.

137. NÉMETHY GÉZA l. t. „A római elegiáról” értekezik.

138. THURY JÓZSEF l. t. „A középázsiai török irodalmat” ismerteti.

139. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SZILÁDY ÁRON r. és MUNKÁCSI BERNÁT l. tagokat kéri föl.

HUSZONHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály ötödik ülése.

1904 június 13-án.

THALY KÁLMÁN osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert, Forster Gyula, b. Radvánszky Béla tt. — Concha Győző, Fejérpataky László, Földes Béla, Kautz Gyula, Karácsonyi János, Körösi József, Vécsey Tamás, Zsilinszky Mihály r. tt. — Ballagi Géza, Balogh Jenő, Békefi Remig, Borovszky Samu, Nagy Gyula, Öváry Lipót, Reiner János, Szendrei János, Tagányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Szily Kálmán r. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

140. ELNÖK meleg köszönetet mond megválasztatásáért s az ülést megnyitja.

141. B. RADVÁNSZKY BÉLA t. t. felolvassa „Balassa és Rimay barátsága” című értekezését.

142. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére B. RADVÁNSZKY BÉLA t. és VÉCSEY TAMÁS r. tagokat kéri föl.

HUSZONNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hatodik ülése.

1904 június 20-án.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Entz Géza, Högyes Endre, Klein Gyula, Koch Antal, Lőczy Lajos, Réthy Mór, Szily Kálmán r. tt. — Galgóczy Károly, Ilosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Ónodi Adolf, Schafarzik Ferencz, Schenek

István, Tötössy Béla, Winkler Lajos l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

143. SCHAFARZIK FERENCZ l. t.: „A Szepes-Gömöri Érczhegység ismeretéhez“. Székfoglaló.

144. ÖNODI ADOLF l. t. és ENTZ BÉLA: „A mandola, nyelvgyök és garathám száruképződéséről“.

145. AUER HENRIK részéről: „A hidrogén-oxyamid képződése az elektromos ívben“, előterjeszti Ilosvay Lajos l. t.

146. SCHLESINGER LAJOS l. t.: „Riemannak a linear differential-egyenletek elméletére vonatkozó töredékei és az ahhoz csatlakozó újabb vizsgálatok“, előterjeszti König Gyula osztálytitkár.

147. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SCHAFARZIK FERENCZ és ÖNODI ADOLF l. tagokat kéri föl.

HUSZONÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Hetedik ö s s z e s ü l é s.

1904 június 20-án.

KAUTZ GYULA másodelnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Fejérpataky László, Goldziher Ignác, Gyulai Pál, König Gyula, Réthy Mór, Szinyei József, Than Károly, Vécsey Tamás r. tt. — Angyal Dávid, Galgóczy Károly, Ilosvay Lajos, Katona Lajos, Kosutányi Tamás, Kövesligethy Radó, Önodi Adolf, Reiner János, Schenek István, Szendrei János, Tötössy Béla l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

148. MÁSODELNÖK úr, most, midőn először van szerencséje az Akadémia összes ülésén elnökölni, kedves kötelességének tartja köszönetet mondani a személyét ért kitüntetésért s a benne helyezett bizalomért, melynek minden erejéből igyekezni fog, hogy megfelelhessen. — E kijelentést az ülés éljenzéssel viszonozza.

149. GOLDZIHÉR IGNÁC r. t. maga és THAN KÁROLY r. t. nevében felolvassa jelentésüket az Akadémiák Szövetségének f. évi május havában Londonban tartott gyűléséről. — Köszönettel tudomásul vétetik s a jelentésben foglalt két javaslat tárgyalása az öszre halasztatik.

150. A főtítkár bejelenti Fouqué F. kt.-nak márczius 7-ikén Párisban történt elhunytát. — Fájdalmas részvétellel tudomásul vétetik s a III. osztály fölhivatik, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

151. FORSTER GYULA ig. t., BERZEVICZY ALBERT t. t. és RÉTHY MÓR r. t. köszönetüket fejezik ki a nagygyűlésen személyüket ért kitüntetésért, illetőleg az erre vonatkozó okmányok megküldéseért. — Tudomásul vétetik.

152. A budapesti olasz kir. consulates köszönetét fejezi ki a turini Biblioteca Nazionale számára ajándékozott akadémiai kiadványokért. — Tudomásul vétetik.

153. A Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr, f. évi június 3-ikán kelt leiratában, beleegyezését adja ahhoz, hogy a classica-philologiai bizottság csak oly esetekben bocsássa közzé kétnyelvű kiadásban a műfordításokat, mikor az eredeti szöveg melléklését czélszerűnek vagy éppen szükségesnek találja. — Közzöltetik az I. osztálylyal.

154. A főtítkár jelenti, hogy Trefort Ágoston szobrának f. hó 5-ikén végbement leleplezésekor, a M. Tud. Akadémia hálája jeléül, koszorút tett le a szobor talapzatára. — Tudomásul vétetik.

155. Vas Gereben fürge di emléktáblájának f. hó 19-ikén végbement leleplezése ünnepére az Akadémia képviselőit és koszorúja átadására RAKOSI JENŐ l. t. kéri föl. — Tudomásul szolgál.

156. A Kóczán-pályázatra a kitűzött határnapig 18 pályamunka érkezett be, ú. m.: I. Ég arája. Tört. szomorúj. 5 felv. Jelige: Mi benned porló föld stb. — II. Hedvig. Tört. színjáték 5 felv. Jelige: Az élet — bábjáték. — III. Szivárvány. Tört. színmű 5 felv. Jelige: Szivárvány-Gloria. — IV. A macskák. Dráma 4 felv. Jelige: De mortuis stb. — V. Apor Ágnes. Szomorúj. 3 felv. Jelige: Zsigmond király kora. — VI. Zách. Tört. dráma 3 felv. Jelige: Bosszú és Szerelem. — VII. A király bolondja. Komédia 3 szakaszban. Jelige: Úgy végy, a mint vagyok. — VIII. Vért alatt. Tört. színjáték 3 felv. Jelige: Rezsődbe két lélek lakik. — IX. Stibor. Szomorúj. 5 szakaszban. Jelige: A nagyság és a tragikum ikertestvérek. — X. Martinuzzi. Tört. szomorúj. 4 felv. Jelige: Si vis pacem stb. — XI. Walmerod lovag. Színmű 3 felv. Jelige: Oh mily kegyes stb. — XII. Bölesőtől a börtönig. Színmű 3 felv. Jelige: Az ifjúkor termése stb. — XIII. Az erény átka. Jelige: Küzdő. — XIV. Zsigmond és Borbála. Tört. színmű 3 felv. Jelige: Zsarnok király. — XV. Zordon idők. Történ. színmű 5 felv. Jelige: Coniuratio Horvathyana. — XVI. Bohém házasság. Színmű 3 felv. Jelige: Egy jó tanács többet ér stb. — XVII. Az apáca. 10 db zeneművel. Jelige: Nemo. — XVIII. Borbála. Tört. dráma 4 felv. Jelige: Robur. — A jeligés levelek közös borítékba lepecsételtetvén, a pályamunkák megbirálás és jelentéstétel végett kiadatnak az I. osztálynak.

157. Az I. osztály jelenti, hogy a Kóczán-pályázathoz bírálókul HERCZEG FERENCZ, SZÉCHY KÁROLY és HARASZTI GYULA I. tagokat küldötte ki. — Tudomásul szolgál.

158. Ugyanaz ajánlja, hogy az 1905-ben Algirban tartandó nemzetközi Orientalista-congressuson az Akadémia képviselőtélre GOLDZSIHER IGNÁCZ r. t. kéressék föl. — Elfogadtatik.

159. A főtitkár előterjeszti az osztályok jelentéseit az állandó bizottságok megalakulásáról. Ezek szerint a Nyelvtudományi Bizottság elnökévé SZINNYEI JÓZSEF r. tagot, előadójává SIMONYI ZSIGMOND r. tagot, segédtagokul az eddigieket: a Classica-philologiai Bizottság elnökévé BARTAL ANTAL r., előadójává P. THEWREWK ÉMIL r. tagot, segédtagokul, VERESS IGNÁCZ kivételével, az eddigieket s kívülök dr. MAYWALD JÓZSEF-et és dr. PRUZSINSZKY JÁNOS-t; az Archaeologiai Bizottság elnökévé b. NYÁRY JENŐ t., előadójává HAMPEL JÓZSEF r. tagot, segédtagokul az eddigieket; a Történelmi Bizottság elnökévé THALY KÁLMÁN r., előadójává FEJÉRPATÁKY LÁSZLO r. tagot, segédtagul gr. TELEKI GEZA ig. tagot; a Szótári Bizottság elnökévé SZILY KÁLMÁN r. és előadójává ZOLNAY GYULA I. tagot választotta meg. — Az elnökök és előadók megválasztása tudomásul vétetik; a segédtagok választása pedig megerősítettik.

160. A Feridun-alapítvány ügyrendi szövegezésére alakított bizottságba az I. osztály HEINRICH GUSZTÁV r. és VÁMBÉRY ÁRMEN t., a II. osztály VÉCSÉY TAMÁS és FEJÉRPATÁKY LÁSZLO r. tagokat küldötte ki. — Tudomásul szolgál.

161. BERNÁTSKY JENŐ jutalmat nyert s a kívánt kiegészítéssel befejezett pályaműve benyújtván, áttétetik a III. osztályhoz.

162. WEINEK LÁSZLO hazánkfia, a prágai csillagásztorony igazgatója, két értekezése mellett, megemlékezése jelül beküldi most megjelent életrajzát, arcképével együtt. — A kedves megemlékezés köszönettel vétetik.

163. A Széchenyi-múzeum számára érkezett ajándékok, ú. m.: 1. Gr. Széchenyi Béla ig. és t. tagtól: a/ B. Eötvös József levele gr. Széchenyi Bélához, 1861. nov. 15.; b/ Reise in Ungarn im Jahre 1831;

c) „Travellers Record”. — 2. Nagy Gyula 1. tagtól: „Szózat gróf Széchenyi István tisztelőihez” 1861-ből. — Köszönettel vétetnek.

164. A Könyvtár számára érkezett ajándékok, ú. m.: 1. Radó Antaltól: Miről álmodnak a lányok. — 2. Dr. Walter Gyulától: Egyházi beszéd. — 3. Ödöfői Lászlótól: Isteni igazságok. — 4. Poznan Jolántól: A magyar történelem vezéreszmék szerinti tanítása. — 5. Dr. Weinek Lászlótól: Életrajza és két értekezése. — 6. Chantre Ernő és Savoye Claudius: Répertoire et carte paléothnologique du département de Saone et Loire. — 7. Bes K.-tól: Négy matematikai dolgozata. — 8. Giovanni Ognibene-től: Le relazioni della casa d'Este coll'Estero. — 9. M. Hallock-Greenewalt-tól: Pulse and rhythm. — 10. A „Glasnik” szerkesztőségétől: Spisak ptica. — Köszönettel vétetnek.

165. Az utolsó összes ülés óta megjelent Akadémiai Kiadványok jegyzéke: Akadémiai Értesítő. 174–175. füz. (1904 június–július). — Athenaeum. XIII. évf. 2. sz. — Kunz Jenő: Az igazságos jog. Székfoglaló. (Társ. Értekez. XIII. köt. 2. sz.) — Szentkláray Jenő: Bethlenfalvi Balássy Ferencz emlékezete. (Emlékeszések. XII. köt. 5. sz.) — Tudomásul vétetik.

166. Másodelnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére GOLDZSIHER IGNÁCZ r. és GALGÓCZY KÁROLY l. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Jelentés a Lukács Krisztina-féle pályázatról.¹

A)

A Lukács Krisztina-féle pályázatra (A lélektan története) egyetlen pályamű érkezett, mely négy könyvben és 14. fejezetben próbálta megoldani a kitűzött feladatot. Törekvése azonban semmikép sem sikerült. Még a legközönségesebb philosophiai terminusokat és kifejezéseket sem tudja helyesen értelmezni; e mellett annyira felületes, hogy a mit az egyik lapon állit, azt a másik lapon már vagy lerontja, vagy másképen magyarázza. A philosophiai rendszerekről csak homályos sejtelmek vannak. A materialismust pl. így ismerteti: „Az a törekvés, hogy mindent szemlélés alapján értsünk meg, szülte a materialismust . . . és befolyásolja a philosophiai gondolkodást ma is, úgy hogy ha nem is éppen a tudós világban, de a művelt emberiség nagy részében a materialista világnézet uralkodik, utalunk ezúttal a spiritistákra, a kik a legvilágosabb materialismust vallják“. Pár sorral tovább már másképen gondolkodik. „Az identicismus — szerinte — újabb keletű s a modern psychológiák nagy része ezen állásponttól fogja fel a lelket. Tudományos kifejlődését a XIX. században nyerte, különösen Schelling és Comte behatása folytán s ma már számottevő irányzat, leghírnevesebb képviselői: Wundt, Höffling és Ebbinghaus, a kik magukat a *psychologiai parallelismus* követőinek vallják!“ (Szerzőnk szerint tehát az identicismus és a psychologiai parallelismus összeférnek.) „A spiritismus pedig úgy oldotta meg a Cartesius-féle dilemmát, mely a

¹ A Lévay-pályázatról szóló második bírálatot az októberi füzetben adjuk. Szerk.

gondolkodás és kiterjedés közt felmerült, hogy a gondolkodást és kiterjedést mint *ez egy változatlan, módjainak fogta fel.*“ (Bevezetés 10—24. lapokon.) A 31. lapon: „a modern psychológiát a Fechner-től napjainkig terjedő időtartam teremtette meg, a melynek *legfőbb jellemvonása*, hogy felismerte tudományos öncélját s azon gyámság alól, a melyben az előbbi korszakban leledzett, felszabadult. A modern psychologia, ha a philosophia behatása alatt áll is, mégis önálló tudomány s a philosophiai gondolkodást csak mint irányító és nem mint *teremtő motivumot* ismeri el és fogadja be. A régi lélektan vázolásában: „A psychologia állását Wolff előtt és korában“ (II. fej.); „Az ismeretelméleti lélektant“, Wolff és követőit (III. fej.) „Az idealistikus lélektant“ (Kant és utódai) IV. fej. „Herbart iskoláját“ (V. fej.) és „Benecke és követőit“ (VI. fej.) tárgyalja, ugyanolyan értelmetlen és zagyvalékos felületességgel, mint a hogyan a *Bevezetést* tárgyalta s az egész dolgozatot készítette. Wolffról azt mondja, hogy „roppant apparátussal tárgyalja a psychológiát“ ... holott alább „nála a lelki élet csak annyiban jön tekintetbe, a mennyiben az *ismeret lehetőségét* magyarázni képes“. Egyébként „nemcsak Wolff, de az egész németországi felvilágosodás bölcsellete a Leibnitz vágta csapáson indult ... s jellemző erre a korra az is, hogy a psychológiában igen szeret más pl. aesthetikai kérdéseket tárgyalni“ (116. l.). Tetens-ről azt írja hogy az ő „philosophiai történeti jelentősége nem annyira saját *nagyszabású rendszerében*, mint inkább abban áll, hogy az általa *megkezdett úton érte el Kant az ő korszakalkotó befolyását*“. Különben: „Kantnál nem találunk modern értelemben vett psychológiát, mert ez a disciplina nála nem öncél, csak eszköz más, különösen ismeretelméleti érdekei eléréséhez. Ez utóbbi érdekekről Kant apodiktikus igazságokra törekedett — a tapasztalati lélektanra Kant *sehogyssem tudta magát elhatározni* már *philosophiájának phaenomenalistikus* volta miatt is neki a „tisztá psychologia“ felel meg teljesen ... A lélek mint substantia a *tiszta ész postulatuma (!)* 168. l. „A *tiszta ész postulatumaként* mondja ki a lélek halhatatlanságát is“. Vajjon olvasta-e szerzőnk Kant: Krit. der prakt. Vernunft cz. munkáját vagy csak hallott-e róla valaha valamit? stb.

„A modern lélektant“ a dolgozat 2-ik részében a VII. fejezettől kezdődőleg tárgyalja. Itt beszél a francia és angol lélektanról, Comte, Taine, Ribot, Delboeuf, Binet szerepléséről; Fechnerről és Wundtról, Bain és Spencerről (VIII. fej.). Továbbá az associatio lélektanáról (IX. fej.), A tudattalan lélektanáról (X. fej.), A tudat lélektanáról (XI. fej.) stb. A *legújabb* francia és angol irányzatokat úgy mutatja be, mint a melyeket *tényleg* az empirismus jellemzi (pár sorral feljebb azt mondja, hogy Jodl határozottan spiritualista), a psychologiai kutatás a *legelemibb* részleteket ki akarja fürkészni s a *szellemi életet sablonokba szorítani*. Különösen a francia psychologia elmerül a psycho-physiol. laboratoriumnak kísérleteiben, rengeteg anyagot halmo-

zott össze, de *annak czélját és hasznát ma még senki sem látja*, legalább magára a psychológiára nézve nem. Bővebb igazolásról — úgymond — majd Wundt tárgyalásánál lesz szó, de bizony ezt az igazolást itt sem találjuk. Lotze-ről azt mondja, hogy a „*kölcsönhatás* elvét vallja a *parallelismus* helyett ... Spinóza monistikus gondolatát a Lambert-Herbert-féle pluralismussal egybekapcsolta *spiritualistikus* alapon“. Nála „a lélek mint az egy absolutumnak a *modija* szoros kölcsönhatásban van a testtel ugyanazon absolutumnak a modijával.“

Wundt, szerinte, „Fechner munkásságának *tulajdonképeni kifejelesztője*“. A lélek fogalmának meghatározásánál Wundt „A psychophys. *parallelismust* documentálja“; nem elégedett meg a psychophys. feladatokkal, „hanem a psychometria terén is tett kísérleteket. Megfigyelése tárgyává tette a tudat tüneményeinek gyorsaságát, mérte az idő tartamát, tekintetbe veszi a figyelmet, ítéletet, tagadást, a gyakorlatot és a fáradtságot“. Kísérletezés útján állapítja meg „az egyszerű reactio idejét, a kiválasztás idejét, az associatio idearum időtartamát, a visszaemlékezés és ítélés idejét“. Mindezek alapján pedig arra az eredményre jutott, hogy bármely psychologiai actus tartamának mérése által meghatározható, mily elemekből van az össze-téve, tehát a tudatban (!) fellépő érzet (!) több physiologiai folyamathoz az összetétele s maga a physiologiai analysis is azt mutatja, hogy tiszta *érzet mint abstractio* (!) a tudatban sohasem fordul elő, hanem csakis *összetételben*, megfelelőleg a sokszoros, illetőleg a szintén összetett physiologiai folyamatnak“. A hány szó, annyi tévedés, teljes félreértése Wundt fejtegetéseinek, a melyek helyes értelméről szerzőnknek sejtelme sem lehet, ha így magyarázza azokat. És ez így megy mindvégig. „A tudat egysége — szerinte — a psychologiai tények egymásközi összefüggésén alapszik *s mint ilyen* nem állhatatos szilárd alap, hanem actualitas. Az utolsó psychologiai ok pedig, a mely az egész psychologiai létet egybekapcsolja és egységbe foglalja az a *qualitativ állandó* s csak tevékenysége szerint változó akarat.“ Erről az akaratról aztán alább (388. l.) így ír: „A képzetek, érzelmek és affectusok a tulajdonképeni akarat motivumai; *mielőtt az akarat cselekvés beáll, uralkodik a kétely*, a megállapodás és végül az *elhatározás érzete*, a melyeket a tett felold, magának a tulajdonképeni akaratnak indító oka lehet vagy egyszerű érzet (!), akkor *ösztöni cselekedet*, vagy több érzet között a *legerősebbik*, akkor *önkéntes*, vagy tudat által meghatározott s akkor *elhatározott cselekedet* (Wahlhandlung). Előfordulhat azonban az az eset is, hogy az akarat *motivuma eltűnik*. ily esetben beszélhetni a *reflexmozgásról*“. Szegény Wundt!

A XIII. fejezetben a *psychologismus* értelmezésénél abból indul ki, hogy „ma úgyszólván alig van tudomány, alig van tudományos bűvárkodás, mely az emberrel a *legszélesebb értelemben* foglalkozik, mely a psychologia eddig elért eredményeire nem támaszkodnék, vagy azokat *teljességgel* át nem venné. Ezt az irányzatot nevezzük — úgy-

mond — psychologismusnak“. „Ma a pszichológiai kutatás nemcsak az emberi lélek *változásait* vizsgálja, de tekintettel van az *állati lélekre* is, nemcsak *egyén*, de tömeg- sőt néplélektan is létezik. Megírták már a nő és gyermek pszichológiáját. De még részletesebb kutatások is vannak, így például létezik a hang, az ízlés, a szaglás pszichológiája, és a vakok lélektana. Van lélektana a komikumnak, a humornak, az érzetnek, a szépnek, a művészetnek, a zenének, az akaratnak, az ismeretnek, az ítéletnek, az olvasásnak, az írásnak, a felfogásnak, a genienek, a hitnek, az álomnak, a nyelvnek és beszédnek, az unalomnak, a *káromkodásnak*“ stb. stb. Néhány lappal tovább pedig így elmélkedik: A psychologismus — érdemei mellett is — tagadhatatlan, hogy a *divatos irányzathoz tartozván*, sok *túlhajtas*t is producált és nem maradt mindig az objectiv és előítéletnélküli tárgyalásnál. Tagadhatatlan ugyanis hogy *eredete* szerint az összes tudományok a lelkiélet alapjából fejlődtek és így a pszichológiai búvárkodásnak tág tere *nyílt*, ámde a közös eredet még nem involválja magában az *egységes irányelveket* és egységes tárgyalási módot. A tudomány önczél és minden önczélnek sajátos útjai vannak; mihelyt tehát a psychologismust tesszük a *tudományok alapjául*, épp a *tudományos önczél veszt*i hitelét s így már a *psychologismus előítéletnek tűnik fel*. Hozzájárul hogy maga a psychologismus *nem tiszta*, hanem az is *határozott irányzatok által van meghatározva s már is aprioristikus hypothesisek által akarja a tényállást megértetni*“ stb. stb. Mennyi zagyvalék csak e néhány sorban is. Ez a dolgozat minden kritikán alul áll, komolyan nem is foglalkozhatni vele.

Budapest, 1904. április 21-én.

Pauer Imre r. tag.

B:

Az a nagy mozgalom, mely a XIX. század második fele óta a lélektan terén támadt, a felmerült elméletek, szempontok, módszerek nagy változatossága és forrongása nagyon kíváncsiságot tesz, hogy a további haladás biztosítása végett a megtett utat áttekintsük és a történeti tájékozódás segítségével, mely a jelent a multhoz köti s a rokon jelenségeket összefűzi, a fejlődés irányát és feltételeit felismerjük. Kétségtelenül e szükséglet felismerése vezette a M. T. Akadémiát, midőn a lélektan történetére Wolfftól napjainkig nagyobb pályadíjat tűzött ki. Fájdalom, csak egyetlen egy pályaművet kaptunk s erről is nagy sajnálattal ki kell jelentenem, hogy nemcsak nem érdemes a pályadíjra, hanem azon a magaslaton sem áll, hogy beható bírálattal kellene vele foglalkozni. A pályamű szerzője kellő előkészülés, tudás és erő nélkül fogott a munkához.

A kitűzött kérdés kétségkívül nehéz, nagy arányú és bonyolódott, és mi szívesen beértük volna egy félig-meddig sikerült kísérettel is. A ki e kérdés megoldására vállalkozik, annak nemcsak egy óriási irodalommal kell megbirkóznia, hanem az anyag csoportosítá-

sában és feldolgozásában is, aránylag kevés előmunkálatot találván, új utakat kell keresnie. De a pályamű szerzője még azokat az előmunkákat sem használta, melyek megvannak. A philosophiai és lélektani folyóiratokat, a kritikai és történeti tájékozódás e természetes tárházait, meg sem nézte. Nem használta *L. Ferri* művét, *La psychologie de l'association depuis Hobbes*. Nem nézte *Harms* művét. Nem ismeri *Max Dessoir* művét: *Geschichte der neueren deutschen Psychologie* 2. Aufl. 1897. Figyelme nem méltatta *Th. Ribot* két becses művét: *La psychologie allemande contemporaine* 1879. *La psychologie anglaise contemporaine* 1870. Fel nem dolgozta *D. Mercier* munkáját: *Les origines de la psychologie contemporaine* 1897. Figyelmét teljesen elkerülte *Guido Villa* műve: *La psicologia contemporanea* 1899., mely német fordításban is megjelent: *Einleitung in die Psychologie der Gegenwart* 1902. Jó hasznát vehette volna dr. *W. Heinrich* művének is: *Die moderne physiologische Psychologie in Deutschland* 1896. Nem ártott volna megnézni *R. Willy*-t. *Die Krisis in der Psychologie* 1899. *L. William Stern*-t, *Die psychologische Arbeit des neunzehnten Jahrhunderts* 1900. Mellőzhetetlen a *L'année psychologique*, melyből nyolcz kötet állott rendelkezésére. Szerencsétlenségére *R. Sommer*-en kívül csak *Ed. v. Hartmann* *Die moderne Psychologie* 1901. került kezébe, melyben óriási anyag feldolgozása foglaltatik, de jóformán kizárólag abból a szempontból, hogy a szerzők minő állást foglalnak el *Hartmann* „tudattalanjával” szemben, úgy hogy ezt a művet inkább vitairatnak, mint objectivitásra törekvő történeti áttekintésnek kell tekinteni. *Hartmann* maga kénytelen elismerni, hogy a modern lélektan nem az ő elmélete útján jár, midőn tehát a modern lélektant egy rajta kívül eső szempontból nézi, természetes, hogy a polemia foglalja el benne a főhelyet. A mi szerzőnk, a ki nem követi *Hartmann* elméletében, mégis sokat átvész tőle történeti előadásában, pl. hogy egyebet ne említsek, a tudattalan fogalmának állítólagos nagy szerepét a modern lélektanban és ez még zavarosabbá teszi a szerző vezérlő szempontjait. Sokat tanulhatott volna *Hartmann*-tól is, t. i. melyek a modern lélektan főbb problémái, milyenek e problémák felmerült megoldási kísérletei, de éppen *Hartmann*-nak ezt a nem értéktelen munkáját nem veszi figyelembe. A ki ily készületlenül fog egy súlyos feladat megoldásához, már eleve lehetetlenné tette magának, hogy csak némileg is megközelítse.

Közelebbi képet adhatunk munkája színvonaláról és minőségéről, ha az I. fejezetet nézzük, melyben „a történeti fejlődést vezető irányelvek”-ről szól, tehát mintegy programját adja művének. Kitűnik, hogy fődolognak tartja a lélektanban a lélek mibenlétéről szóló fölfogást és szerint három főirányt különböztet meg, *materialismust*, *spiritualismust* és *identicismust*. A szerző tehát nem tudja, hogy a modern lélektanban ezek a metaphysikai szempontok egészen alárendelt jelentőségűek, kivéve a parallelismus kérdését, erről pedig a szerzőnek egyáltalán nincsen tiszta fogalma, holott erre vonatkozólag a szakirodalomban bő tájékozást

talált volna. A materialismushoz számítja csodálatos módon a spiritalismust is (10. l.). Az újabb materializmusban két irányt fedez fel, az egyik a lelkiéletet tisztán agymozgásnak fogja fel, „a másik az agy tudatos működésének mondja, tehát máris engedményeket tesz“ (15. l.). Hogy mi a különbség e kettő közt, a szerző egy szóval sem magyarázza. Az identicismus vagy spinozizmus szerint az a nézet, mely a gondolkodást és kiterjedést mint az agy változhatatlan módjait fogja fel (17. l.). A szerző tehát nem ismeri Spinoza rendszerében a különbséget attributum és modus közt! Nevezetes, hogy mindig *modi*-kről beszél, még akkor is, ha csak egy modusról van szó! S miután a 16. l. megmondotta, hogy ez a fölfogás Spinozától származik, a 18. l. ezt már elfelejtette és azt mondja, „az identicismus újabb keletű s a modern psychológiák nagy része ezen álláspont-ról fogja fel a lelket“. Mégis érezvén, hogy ezzel a három iránynyal nem merítette ki a lélektan újabb fejlődésének történetét, egyéb fejlődési irányokat is keres. de ezeket csak nevekkal jellemzi; említi ugyanis *Leibniz*-ot és *Kant*-ot, *Comte*-ot és *Schelling*-et, *Herbart*-ot és *Lotz*-ét, *Hartmann*-t és *Wundt*-ot. Mily összeállítás! De ezt is nyomban elhagyja és visszatér az előbbi szemponthoz; és most a materialismushoz számítja az associationalis psychológiát, melynek képviselői gyanánt említi *Herbart*-ot és *Jodl*-t. A spiritualistákhoz számítja *Kant*-ot, ki szerint a tiszta ész követelményeként állítja a lélek külön és lényegi létezését (24. l.); tehát soha sem olvasta *Kant* paralogismusait. Az identicismus képviselői *Schelling* és *Comte* (!). S miután így hiába kinlódott valamely döntő szempont megállapításával, melyből a jelenségeket áttekinthetné, egy eddig alig említett szempontot ránt elő, melyből a szóban forgó időt két korszakra osztja. Az elsőben a psychologia nem viseli még magán az öncélú tudomány jellegét, ez tart *Fechner*-ig; *Herbart* átmeneti alak, úgyszintén *Schelling* és *Comte*; *Fechner*-től kezdve fejlődik a modern lélektan, melynek legfőbb jellemvonása, hogy felismerte tudománya öncélját (31. l.) de mégis „saját tudományos feladata apodiktikus módon nincs meghatározva, hanem az egyes iskolák szerint még napjainkban is folyik a vita a psychologia tulajdonképeni feladatára nézve“ (33. l.). Tehát *Herbart*-nál a lélektan nem öncélú tudomány, viszont a modern physiologusoknál, kik a lélektan a physiológiába olvasztják, az! Mindez nem elég. A modern psychológiának van még egy jellemző vonása, „egyik alapvető kérdése a tudattalan képzetek jogosultsága“. Az egész rejtély megoldása az, hogy *Hartmann*, említett művében, modern psychologia alatt a *Fechner* óta fejlődő psychológiát érti. Ezt a szempontot a szerző elfogadta és a maga hármas irányával iparkodik valahogyan kapcsolatba hozni, a nélkül, hogy ez sikerülne. A legcsodálatosabb az, hogy a modern természettudományi irányt a lélektanban *Schelling*-től számítja, „az ő behatása alatt foglalkozott *Helmholtz*, de leginkább *Fechner* és *Wundt* psychologiai kérdésekkel. S így a *Comte* és *Schelling*

vágta csapáson haladva fejlődött ki a physiologiai psychologia, a mely a modern lélektannak magadta sajátos bélyegét.“ Tudva van, hogy Comte nem akart semmit sem tudni a lélektanról, hogy Schelling legkevesebbet törődött a lélektannal, hogy Helmholtz a Schelling-féle irány lezajlása után a természettudományok és Kant révén jutott lélektani kérdések philosophiai tárgyalásához, Wundt pedig előbb exact physiologus volt, mielőtt a lélektannal foglalkozott. Így egyedül Fechner tart némi rokonságot a természetphilosophiával, de exact kutatásaihoz őt is a matematika és a physika, nem a philosophia vezérelte. Majd minden lapon másképp jellemzi a szerző „a modern lélektant“, nyilván, mert Hartmann után indult, de Hartmannt meg nem értette.

Mindezek után pedig művét még sem az említett szempontok szerint osztja fejezetekre, hanem a régi lélektant őt fejezetben tárgyalja, a lélektan Wolff előtt, Wolff korában, Kant, Herbart, Benecke ; a modern lélektant hét fejezetben: A franczia és angol lélektan, Fechner-Lotze-Wundt, Az associatio lélektana, A tudattalan lélektana, A tudat lélektana, A magyar lélektan, A psychologismus. Ez sem chronologiai, sem problémák, sem az említett szempontok szerint való tárgyalás, ez valóságos zűrzavar, útvesztő. Ez se nem történeti, se nem kritikai áttekintést jelent be, legföljebb jegyzetek rendszertelen felhalmozását.

Ha legalább ezek a jegyzetek, a részletek értékesek, hasznavehetők volnának, komoly studium eredményei! Annyi a hiba, hogy csak némileg bő felsorolásuk kötetre növelné bírálatunkat. Nehány szemelvénynyel kell beérnünk. Az egész tárgyalásnak ott a főbaja, hogy, mint említettük, a szerzőt voltaképp csak a lélektan metaphysikai oldala érdekli és így eleve elzárja maga előtt az utat, hogy a lélektan fejlődésében az értékes momentumokat megláthassa. Mindjárt az elején nem pillantja meg Locke korszakos jelentőségét a lélektani elemzés terén. Épp úgy nem méltányolja *Hartley* érdemeit az associatio elmélete körül ; *Hume*-nak csak a nevét említi és *Berkeley*-vel együtt a skepticismus hívének mondja. Hogy jut Berkeley a skeptikusok közé ? Berkeley korszakos elmélete a látásról egy szóval sem említették. A skótokról néhány általános megjegyzést találunk, *Brownt* nem említi. Condillac lélektanáról egészen hamis képet ad, tudja, hogy Condillac nem materialista, de szemére veti, hogy az ő lelke teljesen passív és specifikus lélektani érdemeiről nem tud semmit sem mondani. *Bonnet*-ről többet és jobbat tud mondani, de megfoghatatlan, miért tárgyalja előbb Bonnet-t és azután *de Lamettriet*, holott ez utóbbinak főművei 1745 és 48-ban jelentek meg, Bonnet első műve pedig, *Essai de psychologie*, 1755-ben látott napvilágot. Ezzel a *de Lamettrie*-vel másutt is baja akad a szerzőnek. Priestleyről ugyanis azt mondja, hogy az ő elméletét csak egy lépés választja el a materialismustól. „Ezt a lépést vaskövetkezetességgel tette meg *Lamettrie*.“ (64. l.). Priestley fontos művei 1775., 1777. stb. jelentek

meg, Lamettrie 1751-ben halt meg. Micsoda vaskövetkezetességgül lépés ez! Mindezek a dolgok pedig közismeretesek, ezeket az írókat számtalanszor dolgozták föl s itt a szerzőnek nem kellett volna újat mondani, csak a már megtett kutatások eredményeit összefoglalni. Ezek után nem csodálkozhatunk, ha azt olvassuk Leibnitzről, hogy hatása különösen abból áll, hogy logikai éllal fölállított tételei megakasztották a psychológiának a materialismusba való süllyedését (87. l.), holott az egész materialista-mozgalom a francziáknál és angoloknál Leibnitz halála után keletkezett és vált erőssé.

Hihetetlen dolgokat mesél a szerző Kantról. Szerinte Kant nem tudta magát a tapasztalati lélektanra elhatározni, már philosophiájának phaenomenalistikus volta miatt sem, a tiszta psychologia ellenben teljesen megfelelt neki (64. l.). Épp az ellenkező igaz Nem tudja, nem mondja, hogy Kant a Tiszta Ész Kritikájában a rationalis lélektan lehetetlenségét akarja bizonyítani. Nem sejtí Kant elmélete e részének fontosságát a lélektan további fejlődésére. Nem ismeri és nem méltatja a lélektani elemeket Kant kritikáiban és nem is említi anthropológiáját. Nem sejtí, hogy Kant a voluntarismus kifejlődésére adott ösztöngést a Practikus Ész Kritikájában. Végül nem tudja, hogy Kant miért nem foglalkozott behatóan a tapasztalati lélektannal. Fichte jelentőségét lélektani szempontból nem fogja föl, nem tudja, hogy nem az absolut én fogalma, mint ilyen, fontos a továbbfejlődésre, hanem Fichte fogalma a szellem aktivitásáról. Schelling és Hegelről száraz, rövid kivonatokat kapunk, melyek sem ismertető, sem kritikai értékűek. Herbart. szerinte, a psychológiából constructive alkotott tudományt akart csinálni (221. l.), az a Herbart, ki mindig a tapasztalatból akar kiindulni! A szerző iparkodik Herbart lélektanának matematikai részét megértetni, de sem világosan nem adja elő, sem kritikáját nem kísérli meg: nyilván nem tud semmit Albert Lange erre vonatkozó vizsgálatáról. Herbart hatásának méltatását hiába keressük. Wittstein matematikai formuláit egyszerűen kiírja Ueberwegből (IV. sz. 9. kiad. 1902. 195. l.). Mennyit lendített Herbart és iskolája a lélektan problémáin, a szerző nem sejtí.

A szerző, mint említettük. nagy jelentőséget tulajdonít Comte-nak a lélektan történetében, de a Comte-ról szóló fejezetben csak annyit tud mondani, hogy ő vetette meg a physiologiai psychologia alapját, mert a psychológiát a physiologia körébe utalta. Ez nem elég és Comte nem is vetette meg a physiologiai psychologia alapját. Taine-ről csak annyi van, hogy Comte szellemében munkálkodott (306. l.) holott Taine egyrészt a németektől tanult, másrészt a szerző nyelvéen szólva identicista. Illett volna Taine nagy művét ismertetni. Ribot elemzésének elejét Ueberweg könyveiből kiírja. persze idézés nélkül és ugyancsak Comte követőjévé teszi, holott Ribot, mint a szerző maga is mondja, a lélektant önálló tudománynak tekinti. Ribot nagy lélektani munkásságát azzal intézi el, hogy inkább a psychiatriának, mint

a lélektannak válik javára. *Herbert Spencer* ismertetésében jobbra Ueberweg kivonatát adja, mely maga is comprimált kivonat. *James*-sel tíz sorban végez. Nevezetes, hogy a szerző a legkritikább esetekben idéz azokból a művekből, melyeket forrásokul említ, majdnem mindig idegen referatumokra támaszkodik. Pontos, hiteles idézet talán egy sincs az egész műben.

Minél továbbra haladunk a műben és a legújabbakhoz közeledünk, annál zavarosabbá válik az előadása. Így például *Lotze*-ről azt mondja, hogy nem a tiszta parallelismus álláspontján áll, hanem az úgynevezett kölcsönhatás elvét vallja, a mi közeli viszonyban van a parallelismussal (359. l.). Micsoda közeli viszony ez? Parallelismus és kölcsönhatás annyira ellentétes fölfogások, hogy egymást teljesen kizárják. Ezt ő maga is mondja a 424. lapon, de úgy látszik, a 359. lapon még nem tudta. Még csak egy nagyobb mondását idézem, hogy stíljét, fölfogását bemutassam. A VIII. fejezet vége ez: „A parallelismus elévülhetetlen érdeme, hogy a physiologiát oly magas tökélyre emelte (a parallelismus emelte tökélyre a physiologiát!). hogy felkarolta és rendszerbe foglalta azokat a physiologiai feltételeket, a melyeknek következtében psychikai törvény létesül (ha erre képes volna, mit akarnánk egyebet?!). Ennél tovább azonban nem mehet, az anyag törvényeit a szellemre alkalmazni nem lehet, példa rá a Weber-féle törvény, a melyet Fechner élete egyik legnagyobb eredményeként állított oda (Fechner *Weber* törvényét állította oda a maga életének legnagyobb eredményeként!) s a melyet kezdetben tényleg óriási horderejűnek véltek ismerni s ma mindinkább kitűnik gyarlósága és hasznavehetetlensége (426. l.). Ezek után látható, hogy felesleges tovább ismertetni e pályaművet.

Még csak azt kell említenem, hogy a mű másolása botrányos. Annyi íráshibát egy halomban csak elemi iskolai tanulók füzetében lehet látni. A másoló az írásjeleknek is esküdt ellensége. Némelykor ötször is el kell olvasni egy mondatot, míg az összefüggést megértjük. Némelykor a hiba komoly következményekkel jár, pl. mikor *Lotze* helyett a leíró *Lockét* ír. (636. l.). A mű nyelve is minden kritikán alul van. A műszavakkal sem törődik a szerző, neki pl. a német Affekt magyarul is affekt. A munkáról fájdalom semmi jót nem mondhatunk, a szerző szorgalma és fáradtsága csak akkor nem veszett kárba, ha e balsikerből újabb, komoly, a forrásokhoz visszaterő tanulmányra merit ösztönzést.

Alexander Bernát.

Lejáró pályázatok.

A M. Tud. Akadémia jutalomtétellei közül a következőknek jár le határideje f. évi szeptember 30-ikán :

1. *Gr. Teleki-jutalom* (szomorújáték) 100 arany.
2. *Farkas-Raskó-jutalom* (hazafias költemény) 200 korona.
3. *Bulyovszky-jutalom* (hazafias óda) 400 korona.
4. *Lukács Krisztina-jutalom* (a magyar lyrai költészet története) 2000 korona.
5. *Marczibányi-jutalom* (összehasonlító mondattani kérdésre) 40 arany.
6. *Szilágyi István-féle jutalom* (1894—1903. évkörben megjelent magyar történeti munkák) 2400 korona.
7. *Első m. ált. biztosító-társaság jutalma* (kartellek és trust-ök) 1000 korona.
8. *Lévay-jutalom* (a szervezetek tört. fejlődése) 1000 korona.
9. *Ullmann-jutalom* (parasztbirtokok alakítására tett kísérletek ismertetése) 360 arany forint.
10. *Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-jutalma* (a legtöbb kedvezményi záradék kérdése) 1000 m. frank.
11. *Bésán-jutalom* (a m. ipar és kereskedelem 1825—1848-ig) 2400 korona.
12. *Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár jutalma* (az érték-növekedés megadóztatásának kérdése) 1000 korona.
13. *Oltványi-jutalom* (a népoktatás története 1540-ig) 1000 kor.
14. *Péczely-jutalom* (jobbágyság története) 1000 arany forint.
15. *Vigyázó-jutalom* (társadalmi élet a Thököly- és Rákóczi-korban) 1200 korona.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában,

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

XV. KÖTET.

1904. Október 15.

10. FÜZET.

Az alföldi sánczok Maros—Duna közti csoportozatának helyrajzi és szerkezeti sajátságai.

(Kivonat Téglás Gábor lt. márczius 7-ikén felolvasott értekezéséből.)

Az Alföldet különböző irányokban átszeldelő régi sáncz-művek, vidékenként váltakozó nevek alatt, megannyi rejtélyként tárnak az utazó elé. Már régi okleveleinkben fel-feltűnedeznek a Nagy árok, Nogu árok, Jarcina, Jarek elnevezések és Székely István Világeronicája 1558-ban a „Cserszárok“ nevét is felöleli. Az utóbbi nevet aztán Csörszárokra formálta a magyar nép érzéke vagy éppen le is fordította Ördögárokra.

Egyelőre azzal a csoportozattal foglalkozik mostani előadásom, mely a *Marostól* a *Dunáig*, vagyis északról délre vonulva „római sáncz“, „Römerschanz“, „Járek“, Jareu, Drumu Trajan, sőt Dilma néven jó a nép ajkán említésbe.

A török kiűzetése után szervezni kezdett katonai őrvidek felmérésével megbízott tisztek térképeikre a Römerschanzot is több helyen behúzták, a nélkül azonban, hogy ezen sánczok közelebb meghatározására vagy éppen leírására kiterjeszkedtek volna. Így egy 1761-ben a Temeschwarer Banatról szerkesztett térképen¹ megtaláljuk mindazt, a mit *Griselini Ferencz* 1776-beli körútjából feljegyzett. Könyve és térképe² tette hazánkban emlegetés tárgyává a római sánczokat, habár rövid vonatkozása világosan elárulja, hogy ezen sánczokat tüzetesebben nem vizsgálta s rendszeresen nem vette fel ő sem.

Mintfogypedig e sánczokat az újabb telepések szorgalma

¹ *Temeswarer Banat* abgetheilt in seine District und Process Anno 1761. A bécsi csász. és kir. hadügyminiszterium levéltárában őrzött térképet *Szentkláray Jenő* „Száz év Délmagyarország újabb történetéből“ című műve közölte.

² Franz Griselini: „Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des temeschwarer Banats in Briefen an Standespersonen und Gelehrte.“ Wien. Erster und zweiter Theil 1780.

rohamosan pusztítani kezdé, hova-tovább mind sürgősebbé vált bejárásuk is.

Rómer Floris 1867-ben ide is kiterjesztvén figyelmét, több pontot megtekintett, különösen *Temesvár* körül; de érkezése nem vala arra, hogy a terjedelmes sánczvonalatokat egyenként megismerhesse. Az 1875-ben Budapesten tartott európai ősembertani congressusra készített térképén ennek következtében csak *Griselini* másolására szorítkozott¹ s ő üdvözölte legmelegebben Torma Károly vállalkozását, a mikor 1880-ban Trefort Ágoston cultusminister támogatásával a délvidéki sánczok bejárásához kezdett. 1883-ig ismétlődtek *Torma* fáradságos utazásai, a nélkül azonban, hogy a sánczvonalak szövevényével megbirkózhattott volna s így a várva-várt monographiát meg sem kezdhette.

Torma utazásaival azonban egész régészeti iskolát teremtett a délvidék központjain. Így Temesváron kívül, hol a Dél-magyarországi Történelmi-Régészeti társulat akkori titkára, Pontelly István vett részt utazásában, *Verseczen* a városi múzeum megteremtője és maig lelkes vezetője Millecker Bodog, Fehértemplomból *Böhm Lénárd*, Aradról *Márki Sándor* a kolozsvári egyetem jelenlegi tudós tanára, mint akkori reáliskolai tanár és Déváról az éppen akkor megalakult Történelmi-Régészeti társulattól *Király Pállal* jó magam valánk részesei nagyszabású expedíciójának. Így lassanként akarva nem akarva én is kedvet kaptam a végremehetetlennek hitt római sánczok kutatására, miután 1880-ban a Természetvizsgálók buziási nagygyűlése alkalmával a *draksínai Temes-hídnál* közelebből megtekinthetém az egyik szakaszt.

Elődeim sikertelenségén okulva, miután több keresztező próbával sikerült némi támpontot találnom a szerkezet és elhelyezkedés különbségeire nézve, rászántam magam az egyes sánczvonalak egyenkénti bejárására. Így aztán tíz esztendőn át annyira kiismertem ezen sánczvonalak rendszerét, hogy végre 1902. decemberében már az egésznek feldolgozására előzetes tervet is adhaték az Akadémiának s most a Maros—Duna közti csoportozat topographiájáról és szerkezetéről behatóbban referálhatok.

Kutatásaim legfőbb eredményeül jelenthetem azt a lényeges különbséget, hogy a *Marosig terjedő vonalak közül csak egy érkezik le megszakítás nélkül a Dunáig, míg a következőt*

¹ *Congrès international d'anthropologie et d'archéologie prae-historiques. Compte rendu de la huitième session à Budapest 1876 Second volume, 1-re partie. Budapest, 1878. — Resultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie. Par le secrétaire général, le docteur François Florian Romer: Les fosses du diable en Hongrie, p. 39—77.*

a Vatina—Alibunár közti lápvidék megszakítja. Ezen helyrajzi eltérésen kívül feltűnő az az eredeti rendeltetésre nézve is bizonyára fontos, sőt irányadó másik sajátossága egyik vonalunknak, hogy a többiektől eltérőleg az *agger* és *fossa* nem csupán egyes, hanem *hármás*, sőt látszólag éppen *négyes* kivitelben készült volna s így terjedelme is aránytalanul nagyobb.

Griselini és követői a sánczrendszerekből csak kettőt vezetnek el a Marosig. De ezek közül is csak egynél igazolhatom a kitűzés helyességét, t. i. annak, a melyiket Temesvárról vezettek *Allios* Hidegkútnál felfelé. Ezt valóban úgy is találjuk, habár mai napság sokkal rongáltabb állapotban szemlélhetjük a sánczokat, mint a hogy azokat *Griselini* 1776-ban találta. Az idő mellett az emberi iparkodás segít eltüntetni a föld színéről őskorunk eme nevezetes emlékeit olyannyira, hogy a szó szoros értelmében a tizenkettedik órában érkezve, ugyancsak sietnünk kell, hogy legalább jó fényképekben megörökíthessük configurációjukat.

Griselini a Hidegkút—Temesvár fővonalát *Dentán* alul elveszítette, holott az *Vatináig* az alibunári mocsárhoz számító *Obrovač* lápig nyomozható ma is. Ettől a vonaltól nyugatra *Zádorlaktól* *Arad* átellenében indít meg *Griselini* egy vonalat. Vinga közelében, Kis-Beeskerekig jelölve azt. Ezen vonal ma igen homályos részletekben tartja magát, de Zádorlak helyett 15 kilométerrel alább *Pécskával* szemben Német-Szent-Péternél találunk még egyet. A harmadik vonalat nem jelöli a Marosig, habár az Temes-Újfalunál, *Paulis* átellenében, a Marosparton végződik. Délfelé is megszakítja Nagy-Zsámnál ezt a vonalat, noha az egyfolytán halad a Karasnak a Dunába ömléséig.

Ezen hézagos és kevés helyi alaposásra valló vázlatok tehát még elengedhetlenebbé tévék az egyes vonalak részletes átvizsgálását, a lehető legaprólékosabb bejárással együtt.

Így sikerült négy sánczvonalat megállapítanom három helyett és ezek irányvonalát nyomról-nyomra kitűzhetem még ott is, hol az erős elszántottság miatt már emlékezetüket sem igen őrzi az újabb telepések köztudata. Ez a négy sánczvonala a valóságban következőleg jelentkezik, keletről nyugat felé haladólag.

1. Lippától a radna-temesvári vasút indóházától délre a kincstári erdőben a savanyúvízforrástól nyugatra *Sisterovač* határáig terjedő 7 km. vonal. Ennek irányában délebbre Temes balpartjától *Kepetnél* és Bogsán-Füzes között, találtam szintén északról délre irányuló egyszerű sánczrészleteket.

2. Temes-Újfalunál a maros balparti szilvások terkei közt a kladovai völgy átellenében meginduló s mindjárt a *kesinzi* magaslatokra kapaszkodva Charlottenburg, Máslak határán a vasúti állomásnál a Berekszó mellé leereszkedő vonal, mely Német-Remetétől (Könighof) ismét hegységre emelkedve *Greifen-*

thal, Simontanya mellett *Román-Bencsek*re, onnan fel *Német-Bencsek* határába vonul, *Margittfalva* mellett leereszkedik a *Bégához* s *Remete* vasúti állomásnál nekivág a *Bégának*. Onnan délkeletre igazodva, Bukovec mellett halad a Bródi pusztának s a Temes-hídján felül a *dragsinai* csárdához szűkik át. Majd *Török-Szákos* nyugati felén elvonulva, *Főtövösfalunál* a *sztamorai* malom táján lép át a *Poganis* vizén.

Román-Sztamorainál újból *DNy.* hajlik s *Cserna*, *Sipet* nyugati határán vonul egyenesen délre úgy, hogy rajta is jár a nép. *Birda* keleti szélén a bogsáni vasutat, majd a *Berzava* csatornáját és vizét elhagyva, *Zárda-Szent-György* ikerközségétől, *Berekucztól DK.* felé görbülve megkerüli *Temes-Rutyint*, *Germán*, *Kis-Zsám* községeket s *Nagy-Szredistye* előtt a verseczi rét diluvialis partján, a marosilyei vasút mellett délnyugatra fordulva, a verseczi Várhegyet éppen az állomásnál kerüli meg. Onnan déli irányt követ a báziai vasúttal. Majd abból délnyugat felé kiválva, *Podporány*, Fürjes keleti határát szeli s *Partán* áthaladva, *Oresačtól* nyugatra felhatol a homokhalmokra s egy mély völgyön be- és kivonulva, *Gerebencz* mögött leszáll a *Karas* terére s Gajtasol közlegelőjén kettőződve a *Pálfi-telep* nevű homoki szőlőkben, közel a *Karas* torkolathoz, éri végét. Ez a leghosszabb sáncz a Marostól lefelé. Erdőkben (így Keszincztől délre, Moszniczánál), legelőkön (Gajtasol), a homokmagaslatocon (Oresac, Gerebencz közt) vehető ki legjobban egykori alakja, míg a szántókon folyvást törpítik. Vasúti töltés alakban domborulnak fel épebb részei s védősáncza kelet felé követi.

3. Az előbbtől 7 kilométerrel nyugatabbra Temes, Hidegkút és Traunau közt találjuk a következő sánczvonalat, mely a Marost is átlépve, Aradmegyén át északabbra halad. A Marostól délre mindenütt az Alföld hátsabb pontjait keresve *Alios*, *Fibis*, *Piski* (Bruckenau) nyugati szélén a Berekszó és Mátká patakok vízváltasztóján irányul délnyugatnak. Különösen jól látható a *Piski* felett kezdődő kincstári erdőben Csernegyháza felé a *Darvas* erdőn, Csernegyházát átvágja s a vadászerdei *Új-szentes* telep közelében vonul Temesvárnak, a várat *Mehala* külváros felé kerülvén meg s a Józsefváros szélén *DK.* kanyarodva, a téglagyárnál Szabadfalu, Kissoda közt a verseczi országutat átvágva, Ság előtt a vasúton is túlhalad. Az *Ikloda* pusztán még erősebb délkeleti irányt nyerve, a *Temest* átlépi s a *ligeti* alapítványi erdőben, valamint a legelőn hármas szerkezete tisztán kivehető. Liget községét végighasítva, Zsebely keleti határán fut *Folya* felé. A falu alatt legkeletibb pontját elérve s a Folyán túl *Sipet* felé elhaladó keleti sánczot 4 kilométerig megközelítve, egyszerre déli irányt vesz s *Vojtek* felett a bogsáni szárnyvasutat és rögtön az országutat átlépve, *Opaticza* felett

a *Timár-tanyánál* a *Birda-csatornán* át befut az omori kinestári erdőbe, hol azért igen jól láthatjuk. Omor s Denta közt a *Berzaván* Brestjénél vonul át. Majd *Dezsánfalva* felett a *Moravicza* árterére néző partszegélyen délnyugati irányt véve, rajta járnak Moravicza felé. Moravicza s *Német-Sztamosa* közt a verseczi országúton ismét átvág, majd a vasutat is szeli s így Vatina megett *Obrevač* lápjá szélén végződik. Iránya Nagy-Margitán át Alibunárra mutat, hol egy egészen hasonló többszörös szerkezetű hatalmas római sánczot zár el a láp. A hol épebben találjuk. mint *Alliós*, *Fibis*, *Piski* (Bruckenu), *Liget*, *Opatica* legerősebben, erdeiben, de még a temesvári téglagyárnál is, a hármastöltéscsoportozatot, a pusztítás és kopottság daczára, a keletre néző védősánczczal és nyugati anyagárokkkal 40, sőt *Opaticzánál* éppen 50 méter szélességűnek mérhetjük s a keleti mellvéd 7-től 13 méter magasságú.

4. Egészen hasonló szerkezetű az Alibunártól Kubinig a homokterület nyugati szélén haladó külön római sáncz. Ez az Alibunártól délre a Hunka-Dori alatt megnyíló nagy ároknál (Dol) kezdődik s délnyugati görbülettel halad a homokbuckák egyenetlen terrenumon a Rosu-tanya felé. A Deliblatra vezető út mellette, részben rajta halad, sőt a kubini vasutat is belevágták *Torontúl-Szent-Péter* (Petrovoszelo) állomáson alul. A 160 m. *Csibuk* homokhalomnál, Leánykút (*Fontina Feti*) állomás előtt éri el legmagasabb pontját. Onnan kezdve délkeleti irányt követ, *Dolova*, *Mramorák* községektől kelet felé már a *Dunához* kezd hajlani s a deliblati kinestári erdőöri lakások közelében, az *Obzovik-tavánál* lejt be a téglavetőnél, (hol belőle gyártják a legjobb téglát) Deliblat községbe. Annak keleti szögletén átvág s délre halad a kubini úttal párhuzamosan a szántókon a gáji útkiágazásig. Ott csak egy hatalmas töltés látszik még belőle. Így jut a *Cervenka* szőlőskertjein a Duna ártéri partszegélyeig. Közvetlen a diluvialis partlépcsőn délnyugatra igazodva a *Crna bara* beszakadásánál levő Csanak-féle malomnál fordul ismét délre s a parti szőlők külső mesgyéjéül, vagy az itt gyakori kukoriczások alapzatául szolgál. A hosszan elnyúló esinos község keleti útczája belőle alakult ki, egy sor ház reá épült. Így fut be a *Dunából Pancsova* alatt kiszakadó *Ponjavica* ág partján a meredek partfal kivágása által megépített kubini vagyis *Keve* várába, melynek keleti oldalával egyesül.

E rövid vázlatból kitetszőleg tehát a rómaiak által az áttellenes *Morava* torkolatot elzáró *Margum* társvárául *Contra Margum* néven telepített vár kétségtelen alapját és kiindulását képezé a *kubin-alibunári többszörös sánczvonalnak*, a mit egyelőre talán elég lesz hangsúlyozva kiemelnem. A homokterületen a hármastöltéssorozat legjobban megkülönböztethető s az egésznek

alapszélességét 40 méternek vagyis a vatina-hidegkutinál keskenyebbnek találtam.

5. Alibunártól északra, Vég-Szent-Mihályra és Nagy-Margitára vezető járási úton alig 4 kilométernyire ütközünk egy újabb sánczrészletbe. Az út rákanyarodik s mint legmagasabb ponton halad egy ideig. Ezen jól kidomboruló töltés az alibunári mocsár felől délkeletről halad északnyugatra, a Cadina taván át az Izlasuig, valami 3 kilométernyi hosszúságban. Védősáncza 7 méter, meredek mellvédje *ÉK.* ellen fordul. Ez nem illik be az *É—D.* főirányt követő többi sánczrendszerbe s eredeti rendeltetését az Alibunár—Kubin fősánczvonala előőrsi szolgálatában jelölhetem meg.

6. Végre Német-Szent-Pétertől éppen az Aranka meredek partjáról indul délre egy tekintélyes töltésvonal. Keleti védősáncza 5·5 m. széles, úgy, hogy szekérrel járhatunk benne; a töltéskorona 5 m. s keleti lejtés 8 m. Ez a sáncz ott szépen kidomborulva áthalad a munari-úton; de délfelé nyoma vész, Kis-Szent-Péter felé kétfél vezethet el, mert Baraczháza alatt a Ritul Lászlótól, Knéz keleti határán már ismerik s Knéz *Hodony* közt dűlőútnak használják. Így vág neki Billéd Kis-Becs-kerek közt a Orna barának s a nagyszentmiklósi-út és országút átszelésével délre fut a Beerkszó vízzel párhuzamosan, miután a szegedi vasutat a Berekszó állomás és Gyertyámos közt átlépte, Németnél a Berekszó, a régi Béga-árok egyesülése táján véget ér.

Ezen sánczoktól nyugatra Varjas—Perjámos közt is mutatkozik egy elkopott töltés, de ennek *DK—ÉNy.* iránya elűt az itt vázoltakról

A szóbanforgó sánczok tehát a kubini záródásból, nem egészen jogtalanul viselik itt a *római sáncz* elnevezést Szerkezetüket számtalan ponton megfigyelve, egyszerű földmunkának találtam. Az anyagot ott ásták ki a védősánczból és anyagárokból s annak idején alkalmasint ledöngölve, begyepesítve igyekeztek tartóssá tenni. Tüzelésnek, körösítésnek, minőket a germániai Teufelsgraben mutat, nyomát sem látjuk. A czölöpölés sem mutatkozik, habár ezt a folyóknál, mocsaraknál legalább biztosan alkalmazták. Ez alkalommal csakis a *római sánczok* maros—dunaközi helyrajzát és szerkezetét kívánván bemutatni, a védelmi művekről és stratégiai rendeltetésükről más alkalommal terjesztem elé tanulmányomat

A renaissance francia szinköltészete és a színszerűség.

(Kivonat *Haraszi Gyula* lt. május 2-ikán tartott székfoglalójából.)

A renaissancekori francia szinköltészet színszerűségének kérdése néhány hónapja Franciaországban ismét napirendre került, még pedig oly felülbírálaton menve át, mely az utóbbi évtizedben egyetemessé lett felfogással immár szakítani hajlandó és mely igazat ad értekezőnek, ki tíz év óta teljesen elszigetelten állott a maga külön véleményével a szóban levő kérdést illetőleg.

Az irodalomtörténetírók körében ugyanis eddig Rigal nézete volt általánosan elfogadva. A Montpellieri egyetem e tudós tanára azt hirdette, hogy a renaissance tragoediái — sőt vígjátékai is — csak olvasók által élvezésre szánt művek voltak, a Musset híres szellemes ötletével szólva: *spectacle dans un fauteuil*; a szerzők nem írták e darabokat „oly dramaturg módjára, ki előre látja a színpadon élni és cselekedni az alakokat“. Rigal után a németeknél Morf, frankfurti főiskolai tanár, ki a XVI. század francia irodalmának legújabb jeles kézikönyvét írta meg német nyelven, így nyilatkozik: A classicus tragoedia „nem került a nyilvános színház deszkáira, hivatásszerű színészek nem álltak rendelkezésére“; „udvari és iskolai, tehát műkedvelői színpadokra lévén szorítkoztatva, lényegében véve könyvdráma maradt.“ A francziáknál viszont Brunetiére intransigensül hirdeti, hogy Jodelle-nek és a kortársaknak művei „csak iskolai gyakorlatok, inkább olvasásra, mint előadásra szánva, következőleg minden szorosan vett színi követelményen kívül állón vagy attól függetlenül alkotva“. Lanson pedig 1894-ben megjelent s az összes addigi kézikönyvek felett a hegemoniát azonnal magához ragadt irodalomtörténetének minden újabb kiadásában változatlanul ismételte, hogy „ezek a tragoediák salonoknak, vagy olvasószobáknak szánt alkotások maradtak, költemények és nem drámák. Inkább elrecitálták, semmint eljátszták azokat a tudós műkedvelők az ő raffinált műveltségű hallgatóságuk előtt. 1600-ig e darabok közül egyetlenegy sem jelent meg igazi közönség előtt, igazi színpadon; nem e végből voltak alkotva“.

Néhány hónappal ezelőtt Lanson, ma a Sorbonne rendes tanára, két cikket tett közzé, melyekben Rigal álláspontjával immár többé-kevésbé szakít, nagy szorgalommal összekeverve az egyes városok életére vonatkozó művekből, és pedig kinyomatott könyvekből, eddig felhasználatlanul hagyott értesítéseket a renaissancekori szindarabok előadásairól.

Haraszi székfoglalója Lanson nézetváltoztatása és adatai alkalmából újra tárgyalja s minden oldalról megvilágítja a kérdést, kimutatva, hogy ez idő szerint éppen nincs kimerítve még sem a materiális bizonyítékoknak, sem pedig a logikai érveknek sorozata; ellenkezőleg mindkét sorozatot számottevő, sőt döntő természetűekkel növelhetni.

Itt csak annak kiemelésére szorítkozhatunk, melyik a legfontosabb adat és érv, miket értekező tényleg felsorol.

A XVI. század szinklészete felett szemlét tartva s a legkimagaslóbb jelenségek színpadon előadását sorban megbeszélve, különösen Garnierről, e kor legjelesebb tragoediájáról nyújt Haraszi új adatokat.

„Garnier (1554—90), úgymond értekező, mint a francia birói karnak dísz, 34-ik évétől kezdve, másfél évtizeden át tette közzé műveit, melyek összegyűjteménye, végül nyolcz darabra szaporodva, 1580—1619-ig negyvenszer jelent meg. Összesen hét tragoédiát írt. Ezek Senecát immár a görög tragikusokkal vegyítve utánozzák („contaminálják“); görög s római tárgyúak, így újból színre hozzák Jodelle hősnőjét, Cleopatrát, sőt színre Phaedrát is; ez utóbbi darabot Racine épp úgy nem haszon nélkül olvassa majd, mint nem a *Zsidónőket*, mely a Jean de la Tailleok tárgyköréhez, a bibliához tér vissza s nem méltatlan elődje *Athaliának*. Garnier műveinek viszonya a színpadhoz mindedig nincs eléggé tisztázva, e szerint itt aránylag bővebben kell vele foglalkoznunk. Ez idő szerint a következőknek előadásáról van tudomásunk. *Hippolyt*-ot 1576-ban, *Saint-Maixent*-ben, egy kis városban, hol a színi előadásokat nagyon kedvelték a polgárok. a *diákok adják elő*. „Garnier *Hippolyt*-ja-e ez, mely 1573-ban jelent meg nyomtatásban?“ kérdi Lanson. Egészen biztosra vehetjük, annál is inkább, mert azonkívül, hogy e tárgynak más ekkori feldolgozásáról nincs tudomásunk, 1578-ban éppen Saint-Maixentben egy előkelő háznál a diákok előadják ugyancsak Garniertől *Marcus Antonius és Cleopatra* című tragoédiáját. — Lanson ugyan ezúttal is habozik: „A *Jodelle Cleopatrájáról* van-e itt vajjon szó, vagy a Garnier egészen új (t. i. 1578-ban megjelent) darabjáról?“ Részemről valószínűtlennek tartom, hogy ha a Jodelle darabjáról volna szó, az illető följegyzés Marcus Antonius nevét is belevette volna a címbe, kinek összes szerepe, mint „szellemnek“, csak egy prologból áll Jodellenél, míg Garniernál Cleopatrának egyen-

rangú partnere. Rigal új kötetében említi, egy egykorú forrás alapján, hogy 1594—95 tájt egy vidéki apáczakolostorban „Garnier-nak egy *Cleopatra* nevezetű tragoediáját játszták”, — de minthogy e tudósna megvan rá a maga oka, hogy e világos tanúságot el ne fogadja, így tűnődik ez alkalomból: „A *Garnier Marcus Antoniusa*-e ez, vagy a *Jodelle Cleopatrája*?” E kételkedés elragad Lansonra is s midőn ez adatot átveszi, szintén nem mer biztosat állítani: „Vagy a *Jodelle Cleopatrája*, vagy a *Garnier Marcus Antoniusa*.” — Nem lephet meg ezek után, ha midőn azt az adatot közli, mely szerint Bourbon herceg 1579-ben egy tourainei kastélyában eljátszatta „*Cleopatrá*”, szintén hajlandó hinni, hogy a *Jodelle* régibb és nem a *Garnier* újabb keltű darabjáról van itt emlékezés. — Éppen *Marcus Antonius* ajánlásában, mely *De Pibrach*hoz, a híres moralista versíróhoz, a párisi törvényszék elnökéhez, királyi tanácsoshoz van intézve, így szól *Garnier*: „Je vous consacre ce *Marc Antoine* chargé de son auteur, de s’aller très humblement présenter à vos yeux et vous dire que s’il a (comme j’espère) cet honneur de vous être agréable, il ne craindra d’aller ci après la tête levée partout, assurée de ne trouver sous votre nom que bon et honorable recueil de tout le monde, et que les autres ouvrages (t. i. *Garnier* többi darabjai) encouragés de cette faveur, se hâteront de voir le jour, pour marcher en toute hardiesse sur le théâtre français que vous m’avez jadis fait animer au bord de votre Garonne”.¹ Ez eddig senkitől figyelemre nem méltatott helyen, melyet magam is csak pár évvel ezelőtt vettem észre, azt mondja tehát *Garnier* egy kissé facsáros és latinosan képletes stílusban, mely akkor közkeletű

¹ „Önnök ajánlom ezen *Marcus Antonius*-t, melynek kötelességévé teszi a szerző, hogy az Ön szemei elé járuljon alázatosan bemutatkozni s megmondani Önnök, hogy ha — mint remélem — elég szerencsés tetszeni Önnök, úgy nem fog félni ezután attól, hogy bárhol is fölemelt fövel megforduljon, biztos levén benne, hogy az Ön nevének pártfogása alatt mindenkitől csak jó és megtisztelő fogadtatásban fog részesülni, és hogy a többi művek is, e kegytől felbátorítva, igyekeznek majd napvilágot látni, hogy azután egész bátran léphessenek a francia színre, melyet Ön régebben számomra életre keltett az Ön Garonnejának partján.” (*Robert Garnier, Les tragédies. Treuer Abdruck der ersten Gesamtausgabe etc. Herausgegeben von W. Foerster. Heilbronn, 1882. I. Band.*) — *Animer la théâtre*: e latinos kifejezést használja itt *Garnier*. *Remi Belleau* is így énekel róla: „Garnier qui d’une voix hardie — Vas animer la tragédie”. *Hardy*ről viszont egyik latin dicsérője egyenesen *Garnier* kifejezésével él: „Ex te nunc Gallis animata theatra resurgunt”. Az utóbbi két helyt azonban csak (*Garnier* és *Hardy* által) a tragoediának, a színiköltészetnek, míg az idézett ajánlásban tényleg a színháznak (*De Pibrac* által) újraélesztéséről, színi előadások rendeztetéséről van szó.

volt, hogy *De Pibrac Garonne-parti kastélyában előadatta az ő első darabjait, melyek tehát nyomtatásban megjelenésük előtt a színpadon már világot láttak*; egyszersmind azt is nyíltan vallja Garnier, mennyire fontosnak tartotta a ma róla divó nézetek ellenére, műveinek előadását. Ismétlem: a szóban levő helyet eddig senki sem vette észre, sőt mint egykor Ebert, Rigal ma — még pedig jóformán Ebert szavait ismételve — egyenesen tagadja ilyennek létezését. Ha Ebert szerint: „Garnier a maga tulajdonképeni tragoediáit nem előadás szándékával írta és előszavaiban erre semmi utalás nem található“. Rigal újabb kötetében — régi monographiáját betű szerint ismételve — Ebert e kijelentését azzal toldja meg, hogy még az *ajánlásokban* sem akad nála efféle; sőt Lanson ma is még mindig ugyanily értelemben nyilatkozik.¹ Tanulság belőle, hogy az efféle állításoknál sohasem árt az óvatosság. — Pótlólag megjegyzem még, hogy *Marcus Antonius*-t Pembroke grófnő angolra fordította 1592-ben (új kiadást ért 1595): az Angliában akkor rendkívül erős színi életet tekintve, biztosra veszem, hogy a francia író darabját is előadás végett, a színpad számára fordította az angol író. 1594-ben viszont *Cornelia* jelent meg angolul, egy év múlva szintén új kiadást érve: ennek fordítója már éppen neves szinköltő, Kyd, ki szintén az angol színházak műsorát akarta gazdagítani fordításával, melyet — bár Mézières és Symonds Shakespeare elődjéről szövegükben ezt nem említik — Filon szerint *tényleg előadtak Londonban*. Ha tehát e darab itt színre kerülhetett, nincs okunk ellenkező sorsát tételezni fel saját hazájában. Ellenkezőleg nagyon plausibilis bizonyíték kínálkozik erre, melyet Lanson maga is idéz a nélkül, hogy levonná belőle a kellő következtetést. Ugyanis közli Kydnek, kiben feled Garnier fordítójára mutatni rá, híres *Spanish tragedieje*-ből (megj. 1594, de korábbi keltű) ama sorokat, melyekben *azt mondják a szereplő személyek, hogy Párisban francia színművésztől antik stílus tragoediákat láttak előadni. Ha tehát Kyd Garnier Corneliáját fordította le, részemről ebből azt következtetem, hogy azért választotta ezt a darabot, mert ama párisi tragoedia-előadások alkalmából lett erre a darabra különösen figyelmessé*. A mi pedig a *Zsidónőket*, Garnier utolsó művét és főremekét illeti, a francia szinköltészet jeles történetírójának, Petit de Jullevillennek

¹ Ebert: „Garnier hat seine eigentlichen Tragoedien sicherlich nicht im Hinblick auf die Aufführung geschrieben: nirgends findet sich, weder in den Vorreden, noch in den Stücken selbst eine direkte Andeutung davon.“ — Rigal: „L'absence absolue dans les préfaces et les dédicaces de renseignements concernant la représentation.“ — Lanson: „Garnier qui semble bien écrire pour être lu et dont rien n'indique que les tragédies aient été jouées avant d'être publiées.“

(*Les comédiens en France au moyen âge, Paris, 1885*) egy adata nyomán tudjuk, hogy 1600 tájt vidéken mesteremberekből álló műkedvelő társaság, a párisihoz hasonló *confrérie* előadta. — Ezek után nem merném feltétlenül jelteni ki Rigallal (új kötete egyik jegyzetében) Perraultnak a XVII. század vége felé kelt ama helyét, hol Garniernak és Hardynak műveit, mint egyaránt színre kerültek emlegeti . . .“

Viszont a tárgyalt logikai érvek sorában főleg a hely- és időegységről mondottak vonhatják különösen magukra a szakemberek érdeklődését. Az értekezés ide vonatkozó része következőleg szól:

„De minden eddig felsoroltnál döntőbb, kézzelfoghatóbb bizonyítéknak tartom az e korbeli drámaírók poetikai elveinek ama pontját, melyről különösen nem bírom felfogni, mint kerülhetett ki Rigalnak és Brunetièrenak figyelmét a benne rejlő, a benne hangosan megnyilatkozó érv, noha ők is lépten-nyomon beszélnek róla s idézik az írók ide vonatkozó legcsattanósabb nyilatkozatait. A hírhedt *három egység* törvényére, illetőleg ezek közül a hely- és időegység törvényére czélzok itt, melyeknek csakis akkor van értelmük, csakis akkor észszerűek, ha valóban a színpadi előadásra való tekintettel állították fel az írók.

Mi ugyanis a *helyegység*? A középkori hagyományok ellen visszahatást jelentő, realista irányú törekvés a *mise en scène* valószínűbbé tételére azáltal, hogy a cselekvény egyazon helyt folyik le. Ezt a törvényt a classicus iránynak főcodexe, az olasz származású Scaliger latin poetikája (1561) még feleli ugyan a cselekvény- és időegység mellett formulázni, de Jean de la Taille aztán kimondja, majdnem Boileaura emlékeztető szabatsággal: „A történetet vagy játékot mindig egyazon napon, egyazon időben, egyazon helyen kell ábrázolni.“ (Il faut toujours représenter l'histoire ou le jeu en un même jour, en un même temps et en un même lieu.)¹ Szó sincs róla ugyan, hogy az

¹ Rigal azt állítja, hogy e mondatban „en un même jour“ nem tán pleonastikus ismétlése ennek „en un même temps“, hanem ezt jelenti: *egy journéban*, t. i. nem a Des Masuresök módjára több *journéban*. De vajjon *jour* használatos volt-e *journée* (= egy napi előadásra szolgáló darab) értelemben? En azt hiszem, itt valóban pleonasmus forog fenn, s ha valamelyik kifejezés magyarázatra szorul, úgy inkább „en un même temps“ az, míg a másik éppen oly világos, mint akár a Vauquelin de la Fresnaye verse:

Le théâtre jamais ne doit être rempli
D'un argument plus long que d'un jour accompli.

Vagy akár e passus az időegység mindjárt említendő ellenénél, De l'Audun des Aigaliernál (1597): „De ceux qui disent que la tragédie doit être des choses faites en un jour“.

írók e pontban annyira rideg szélsőségig mentek volna, mint hinni szokás: feltétlenül egyazon helyen nem marad a cselekvény Jodellenél sem, mint érintettük, miként nem marad majd Mairetnél, sőt egy Corneillenél sem, noha emennél később aztán oly mérveket ölt, hogy a valószínűség érdekében kiindult ez elvnek keresztülröszakolása olykor szembeszökő képtelenség árán történik (v. ö. *Horace* V. felvonásának helyét), míg nem aztán Racine épp oly bámulatos természetességgel valósítja meg, mint akár az időegységet is. De bármint érvényesítsék is a helyegységet a XVI. század szinköltészetében, ez erős gátat emel — ha nem is vet teljesen véget — annak a minden illúsiót tönkretévő középkori naivságnak, hogy a cselekvény egyik országból, vagy éppen világrészből a másikba kalandozzék, ugorják át mindegyre; úgy hogy ezután a legmerészebb *tragicomédie* (v. ö. pl. Schelandre *Tyrus és Szidonját* 1610), a *théâtre irrégulier*-nek még oly forradalmi híve sem fog a legtávolabbról sem annyit merészalni, mennyit hajdanában merészeltek a mysteriumok. A classicus tragoediáírók maguk pedig mindinkább arra törekzenek, hogy ha már feltétlenül egyazon helyen nem lehet végbe a cselekvény, legalább egymáshoz közel eső, egymással összefüggő, esetleg többé-kevésbé erőltetett okoskodás által egymással bizonyos egységbe összefűzhető helyeken folyják le. Nem reflektálhatók most arra, hogy ez a helyegység, valamint az időegység, természetesen követelmény volt a katasztrófához közel, mint Jean de la Taille mondja, „a közepe vagy a vége felé kezdődő“ s így koncentrált cselekvényű francia tragoediánál, melynél még Mairet is a „cselekvény ürességét“ fogja panasolni, s mely bizonyára az angol és spanyol tragoediának külső cselekvény túltengésével szemben rendkívül erőtlén: ezúttal csak azt akarom hangsúlyozni, hogy a most érintett kísérletek és erőfeszítések czéltévesztettek és feleslegesek lettek volna, ha az írók nem színpad számára dolgoznak. Olvasmányokban teljesen közömbös lett volna az, változik-e a színhely, hányszor és miféle módon? Ki törődött volna ilyesmivel például regényben?

„Szintúgy közömbös lett volna az időegység törvénye is, ez a hasonlóan realisztikus irányú újítás, mely a cselekvény lefolyásának időtartamát 24 órára szorítkoztatta, a középkori szindarabok ellenében, mely utóbbiaknál egynehány év számba se jött, sőt gyakran századok is csak úgy röpültek századok után. Ez időegység törvénye, melyet Jodelle már ridegen megtart s melyet Ronsard 1564-ben először mond ki mint elvet *Art Poétique*-jében, a nézőknek a színházban időzését veszi alapul, ott tartózkodásuk időtartamából indul ki, úgy hogy aztán a legradikálisabb tragoediáírók (mint Rivaudeau) azt hirdetik, bármely modern realistairón is túltéve, s a mit különben a Vol-

taire idejében újra hangoztatnak utódaik, hogy az volna a leg-helyesebb, ha a színpadon és a nézőtérén lefolyó, az ideális és realis idő egybevághatna, teljesen fedezve egymást. Ezzel szemben már egy Beaubreuil *Regulus*-ának (1582) előszavában „az egységek habonás szabálya“ ellen emel szót, sőt De l'Andun d'Aigaliers *Art Poétique*-jében (1597) a 24 óra elvét kárhozzatja, melynek hátránya majd szintén Corneillenél fog a leg-sértőbben jelentkezni. (A *Cid*-ben.) A *szabálytalan színiköltés* aztán visszatér olykor, néha Hardynál is, a *journéekre* osztáshoz, mely kifejezés alatt megannyi külön, bár egymással összefüggő, egy-egy napi előadás anyagát képező darab értendő; ez irány főtheoretikusa pedig, Ogier, a *Tyrus és Szidon* elé irt értekezésében, noha e darabnak egy rendes, 5 felvonásos tragicomédiévé összevonására maga a szerző ad útbaigazítást, mit sem támad oly hevesen, mint az időegység törvényét, mert — úgy mond — e törvény miatt voltak kénytelenek a tragoediáirók „hírnökök“, unalmas elbeszéléseket alkalmazni, *a helyett, hogy magukat a szereplő személyeket cselekedve hozták volna színre*: oly kifogások, melyek kétségtelenül csak színpadon előadott darabokra, nem pedig olvasmányokra vonatkozhatnak.

„Iparkodtam kiemelni, hogy az elfogadott classikai chablon keretén belül így uralomra jutó ez egységtörvényeknek a színpadi valószínűség szempontja volt az irányító, miként Diderot is majd e szempontból fogja őket még mindig helyeselni. Mennyire fontos volt ez a szempont az akkori drámaírók előtt, erre kívánok még jellemző tényeket felhozni. Mellin de Saint-Gelais már az élethűség szem előtt tartásával öntötte át prózába Trissino verseit, az akkori olasz kritika kívánságának megfelelően. — Még jellemzőbb a chorus ama reformja, melyet Grévin kísért meg. Jodellenél a kar éneklő volt, s Jodelle ügyelt is rája, hogy éneklésre alkalmas versekben írja azt, a mit vele mondat: Grévin, ki Brunetière szerint csak olvasásra irt volna tragoédiát, már beszélővé alakítja át a kart, még pedig nemcsak azért, mert bosszantják az ügyetlen színpadi énekesek, hanem azért is, és főleg azért, mert „a tragoedia a valóság ábrázolása“, már pedig — úgy mond — az életben az illető alkalmakkor nem énekelnek az emberek. — Ugyancsak Grévin az, ki mint az iskolai előadásoknak, többi közt, egyik „durva hibája“ ellen panaszkodik — Horác tekintélyére hivatkozva — a miatt, hogy az írók úgy szeretnek vérengzéseket hozni a színpadra, vásári komédiává alacsonyítva le a tragoédiát. A kegyetlenség a középkor színpadján egykor roppantul túltengett; a hóhér akkor állandó komikus alak volt s főleg a vértanúkról szóló darabokban a szereplőt bábbal cserélték ki, melyet aztán a nézők nagy élvezetere bestiálisan torturáltak: a XVI. században is eléggé kísért

még mindig e kegyetlenség szelleme, mely a *Scédase* szerzőjénél, Hardynál is rémségesen brutális dolgokat történtet meg részben a színpadon, részben majdnem ott. Garnier, ki maga nevezi „vérrel és iszonynyal telteknek“ tragoediáit, szintén nagyon kedveli a vérengzéseket, gyilkosságokat s öngyilkosságokat, a hullák színrehozatalát, míg egy Mellin de Saint-Gelais, Trissinótól eltérően, a színfalak mögött halatta meg hősnőjét, s míg egy Grévin Caesarnak csak tógáját s a véres tört hozatja a színpadra. Szóval Garnier szereti azt, a mit maga így fejez ki egyik előszavában: „véressé tenni a katasztrófát“ (*ensanglanter la catastrophe*), s egyáltalán „vérbe borítani a színpadot“ (*ensanglanter la scène*), mint Jean de la Taille mondja, ki, noha a század legtragikusabb költője, szintén szót emel e szokás ellen, még pedig ugyancsak a színpadi valószínűség érdekében, mert — úgy mond — ha színpadon gyilkoltatja s halatja meg alakját a tragoediáról, a néző illúzióját rontja vele, mert ez látni fogja, hogy az egész csak színlelés. („Chacun verra que ce n'est que feintise.“ Akkor még nem voltak, nem lehettek Zacconik!) Így tartja ebben is a színpadot szeme előtt az a költő, ki Brunetière szerint — ismételjük — csak olvasmányokat irt volna, de ki tényleg annyira ügyelt a színpadi technikára, hogy még a felvonások beosztásánál is számba kívánta ezt vétetni. („*Il faut faire de la sorte que la scène éant vide de joueurs, un acte soit fini.*“)

Befejezésül értekező oly szempontból tekinti a kérdést, melyből kiemelkedik a pusztán eruditio dolgát képező részletkérdések közül és egyetemesebb jelentőséget nyer.

„A szinköltésnél a színi és a költői követelmények állnak egymással szemben; annyira *szemben* állnak, hogy legtöbbször az egyik a másiknak kárára szokott érvényesülni. Ez ellentétes követelmények összeegyeztetése oly eszményi végcél, hogy azt csak a legnagyobb tehetségek tudták harmonikusan megoldani, ők is inkább csak saját koruk idejére vonatkozólag, mert pl. már egy Shakespeare sem a mi izlésünknek megfelelően színszerű. Ez összeegyeztetésre irányuló kísérletekkel karöltve jár a koronként meg-megújuló realista irányú reform, a természetesre törekvés: és e kísérleteknek egymásutánjából, a mint hol az egyik, hol a másik követelmény emelkedik fölül, áll mindennek felett a szinköltészet története, még pedig talán egy nemzetnél sem annyira szembeszökőn és tanulságosan, mint éppen a francziáknál, a mint erről éppen a XVI. század szinköltészete alkalmából különösen meggyőződhetünk.“

Egen ugras.

A közép-ázsiai török irodalom.

(Kivonat *Thúry József* 1. tagnak június 6-ikán felolvasott értekezéséből.)

A közép-ázsiai törökség immár ezer esztendői irodalommal dicsekedhetik. Azonban ez a fényes mult úgyszólván terra incognita az európai tudomány előtt; mert rendszeres ismertetésére még eddig senki sem vállalkozott, sem mi nálunk, sem a külföldön. Sőt még szerény előmunkálatokat is alig találunk ezen a téren, úgy hogy ha ezt, a minket magyarokat is több szempontból érdeklő irodalmat egész terjedelmében és történeti fejlődésében meg akarjuk ismerni és ismertetni, akkor az *eredeti forrásokhoz*, t. i. egyrészt magokhoz a közép-ázsiai irodalmi termékekhez, másrészt az ezen irodalomról szóló, török és persa nyelvű munkákhoz kell fordulnunk felvilágosításért.

A közép-ázsiai törökség irodalmában a tudomásunkra jutott irodalmi termékeknek kétharmadrészét *költői* alkotások, általában az ú. n. *szépirodalom* körébe tartozó művek teszik, úgy a verses, mint a prózai műfajokban. Ennek a körülménynek, hogy t. i. a közép-ázsiai török irodalomban a *költészet* művelése dominál, fő-fő oka a költői tehetség vagy mondjuk csak: a költői hajlam uralkodó ereje és általános volta a keleti népekben s közöttük a törökségben is. Mert ott — mondhatni — minden ember költő, vagy legalább verselő; egyik alkotó erejű, a másik alakító tehetségű költő; ott bármilyen korú és rendű ember egyformán hódol a költészetnek, úgyszólván mindenki verset ír, vagy mond, mesét sző és regét alakít, a ki pedig netalán nem képes erre, lelki gyönyörűséggel hallgatja és adja tovább a mások elméjének művészi productumait. — Sőt azonkívül, hogy Közép-Ázsiában az egész nép költő és regélő, még egy külön rendet, vagy társadalmi osztályt is ismerünk náluk ősidőktől fogva, a mely rendnek hivatása és kenyérkeresete a költészet művelése minden műfajban, mint volt nálunk magyaroknál is az ú. n. jocularok, igriczek, regösök, hegedösök, vagy lantosok rendjéé. E rendnek tagjai, a szerint, hogy milyen közönség tartja fenn őket és hallgatja a *kobuz* (cziteraalakú hangszer 3 húrral), vagy *dutár* (2 húros) nevű hangszerrel kísért előadásukat, három csoportba oszthatók. Az ú. n. *bukhsi* egyik helyről másakra jár különösen a pusztaság nomád törzsei között,

hogy egészen népies versekkel, nemzeti tárgyú hősi elbeszélésekkel, históriás énekekkel, vallásos és morális tartalmú történetekkel s a régi időkből vett regékkel mulattassa őket. Az *ásikot* pedig — a ki már a műköltészet termékeit is, a másod-, harmadrendű költők verseit, vagy a saját szerzeményeit énekli — a városokban és falvakban letelepült lakosság, meg az iparos és kereskedő osztály hallgatja utczákon, köztereken és bazárookban. Végre a legműveltebb csoportot azok teszik, kiket a fejedelemek és előkelők minden időben állandóan tartottak udvarukban, illetőleg környezetükben, hogy a magasztalásukra írott költeményekkel, a hadi tettekről, hősokról szóló énekekkel s a kiválóbb költők szerzeményeinek előadásával fűszerezzék mulatásaikat és lakomáikat.

A mi a közép-ázsiai törökség *verselését*, vagy a használt *versformákat* illeti, ebben a tekintetben kezdettől fogva éles különbséget tapasztalunk a nép- és műköltészet termékei között. Míg ugyanis a műköltészet művelői, mint a persa kulturát és ízlést elsajátított emberek, ennek hatása alatt elfogadták és átvették a persa költészetnek *időmértékes* verselését, s így költeményeiket ők is ezekben az idegen versformákban írták; addig a népköltészet termékeiben s általában a népies irodalom körébe tartozó költeményekben, mind a lírai, mind az elbeszélő műfajokban az eredeti verselést, a *török nemzeti versformákat* találjuk, t. i. a hangsúlyos verselést, melyben egy-egy sort legalább két, s legfőlebb négy szótagból álló, két, három vagy néha négy *ütem* alkot és ez a kellemesen hangzó szabályosság adja meg a vers rithmusát, — éppen úgy, mint a magyar nemzeti verselésben.

A közép-ázsiai török irodalomnak jóval kisebb része a különféle tudományzakok közt oszlik meg. Az irodalomnak e másnemű ágában számra nézve első helyen állanak a *vallásos* és *morális* tárgyú termékek, meg a *történeti* munkák; de ezeken kívül más tudományágak is találtak művelőkre, névszerint a *nyelvtudomány*, *irodalomtörténet*, *életírás*, *irálytan*, *verstan*, *földrajz*, *orvostudomány* és *csillagászat*.

A közép-ázsiai török irodalom több századra terjedő életelfolyásában, időnként éppen úgy változásokat, módosulásokat mutat, mint bármely nemzet irodalma; ennél fogva a fejlődésének egyik korát a másiktól észrevehetően megkülönböztető jellemző tulajdonságok alapján bizonyos *korszakokra* s ezek körén belül több *időszakra* oszthatjuk a történetét.

Mivel Közép-Ázsiának török lakossága — attól fogva, hogy irodalmáról tudásunk van — nem állandóan egy és ugyanazon nemzettestből állott, a mely eredetileg birtokába vette ezt az óriás területet, hanem az idők folyamán szinte folytonos hullámszerűs és többszörös vegyülésnek volt kitéve, ennél-

fogva mindenekelőtt erre a körülményre kell fordítanunk figyelmünket.

Azokat a török népeket, melyek a mongolok föllépése előtt lakták Közép-Ázsiát, *oguz, türkmén, szeldsuk, káji* stb. neveken ismeri és emlegeti a történelem. Ennek a legrégibb lakosságnak kiköltözése azonban már jó korán megindult Nyugat-Ázsia felé, eleinte csak kisebb csapatokban, majdnem észrevétlenül, később mind nagyobb-nagyobb tömegben. E többszörös kiköltözések nagyon megapasztották Közép-Ázsia török lakosságának a számát, de helyettük a hódító mongol hadak a XIII. század első felében *új török népelemeket* hoztak magukkal a keleti és északkeleti tájakról, a melyek aztán itt véglegesen megtelepedvén, rövid idő alatt egygyé olvadtak itt talált fajrokonáikkal s ilyenformán egészen megváltoztatták ennek az óriás területnek addigi ethnographiai képét és más színezetet adtak a régi Közép-Ázsiának. Mivel pedig Ázsiának ez a része a 1224. évben történt osztály alkalmával Dsingiz khán *Csagatáj* nevű fiának jutott osztályrészül, attól fogva ezt az új mongol-török birodalmat csagatáj birodalomnak és a benne beszélt török nyelvet *csagatáj nyelvnek* nevezték. A csagatáj birodalomnak ezen, már egygyé forrott török lakosságához ismét másféle török népelemek járultak a XVI. század elején, Sejbáni Mohammed khán föllépése és hódításai következtében. Ezek között az a törökség volt a vezető elem, a mely előbb a Szír-Derja (Jaxartes) torkolata, az Aral-tó és Ural-folyó vidékén tanyázott és az 1312—1340 közt uralkodott egyik fejedelme, t. i. *Özbek* khán után *özbek*-nek nevezte magát, minthogy annak az idejében és szavára vette föl az iszlámot. E vezérlő elemhez különféle törzsi törökök is csatlakoztak keleti Turkesztánból, a kazakoktól, az Oxus deltája vidékéről stb. s mindezek szintén a közös *özbek* néven szerepeltek. — Közép-Ázsia török nemzetiségű lakosságában ezt a három fő népréteget tudjuk egész világosan fölismerni és a történeti események során megkülönböztetni.

Nagyon természetes dolog, hogy ezt a történelmi tényt nemcsak nem lehet figyelmen kívül hagynunk az ilyen származású és multú nép irodalma különböző korszakainak megállapításánál, hanem elsősorban éppen ezt kell vennünk a felosztás alapjául; mert hiszen jól látjuk, hogy a közép-ázsiai török irodalom gyümölcsefája nem mindig egyugyanazon talajban volt fiatal csemete kora óta, hanem át lőn ültetve egyikből a másikba és harmadikba s csak a természet törvényét követte, ha az egyik talajban tenyészve, valamennyire másféle, talán szebb, vagy silányabb gyümölcsöket termett, mint a másik talajban. Világos tehát, hogy a közép-ázsiai török irodalom, életének történeti folyamában, magának a létrehozó népnek időnkénti változása, módosu-

lása szerint, egész természetes módon, *három nagy korszakra* oszlik, melynek elnevezése is csak az imént mondottaknak megfelelően történhetik.

E szerint a közép-ázsiai török irodalom történetének fő *korszakai* a következők.

1. *A legrégibb korszak*, mely az ősidőktől fogva a mongol hódításig, vagyis körülbelül az 1220. évig terjed.

2. *A csagatáj korszak*, a mongol hódítástól a Timuridák uralkodó házának bukásáig, azaz 1220-tól kerek számban 1500-ig.

3. *Az özbeg korszak*, az özbeg-törökök uralomra jutásától, vagyis 1500-tól a jelen korig.

Ugyanerre az eredményre, t. i. a három korszakra való felosztásnak helyes voltához jutunk akkor is, ha a közép-ázsiai török irodalmat még másféle szempontokból is megvizsgáljuk.

Nevezetesen, ha ennek az irodalomnak élete-folyását az emberéhez hasonlítjuk, úgy ez abban az időben, melyet első korszaknak mondottunk, még fejlődő és az idővel fokonyként erősödő gyermek, illetőleg ifjú; a második korszakban már érett férfi, a ki munkabíró és a tevékenységben fáradhatatlan; a harmadik korszak idejében fokozatosan hanyatló öreg ember, a kit mindjobban elhagy tetteje és munkakedve. — Végül, ha azt vizsgáljuk, hogy két hatalmas tényező, t. i. egyrészt az *iszlám* vallása, másrészt a *persa kultúra*, milyen módon és mértékben gyakorolta hatását a közép-ázsiai törökség érzésére, gondolkozására, egyszóval egész lelki világára s miként befolyásolta szellemi nyilvánulásait: azt tapasztaljuk, hogy ez a kétféle erős hatás az említett három korszaknak tökéletesen megfelelő fokozatban és arányban vetköztette ki az egykori primitív műveltségű nomád és pogány törökséget veleszületett természetéből, fosztotta meg őseredeti nemzeti sajátosságaitól s jellemvonásaitól és vitte mind távolabb-távolabb a nemzetiességtől az idegenszerűség felé.

Áttérve most az egyes korszakokra, a mongol hódításig terjedő I., vagyis *legrégibb korszakot* jogosan nevezhetjük a nemzetiesség korának. Mert ebben az időben a mohammedán vallás még igen gyöngye lábón állt a közép-ázsiai törökségnél s annak szelleme az irodalomban még alig-alig jutott kifejezésre (csak a korszak legvégén, pl. a *Juszuf és Zulejka* cz. költeményben); a persa műveltséget és nyelvet pedig éppen csak a fejedelmi család s a környezetében élő előkelők sajátították el. Ilyen körülmények között tehát ebben a korszakban csak az a vallásos és tudományos irodalom, meg a műköltészet volt persa nyelvű és mohammedán jellegű, a melynek termékei igen szűk körre, a legfelső osztály tagjaira szorítkoztak s a melyet csaknem kizárólag nem törökök, hanem idegenek, t. i. persák miveltek. Ellenben az összes lakosság körére kiterjedő *népies irodalom* termékei általában

nemzeti tárgyúak és erősen nemzeti jellegűek, elannyira, hogy még az elvétve előforduló idegen tárgy is nemzeti színben van feltüntetve (pl. *Abu Muszlim* története). Sőt a korszak vége felé és végén Khivában már a műköltészet s az irodalomnak másnemű ága is megszólal török nyelven is, nem csupán persául (pl. *Abu Muszlim, Juszuf és Zulejka* s más költemények), a szerint t. i. a mint az elsajátított persa műveltség nagyobb és nagyobb számú török embert képesít azoknak a művelésére.

A közép-ázsiai török irodalom vagy pontosabban: népköltészet *legrégibb* termékeinek azokat a *mondákat* és *regéket* vehetjük, melyek az ősidőbeli *Kara khánról* és *Oguz khánról* szóltak, némelyikük prózában, másik versben, vagy váltakozva prózában és versben. Ezeket a verses regéket és a folyó beszéd formájában levő mondákba közbeszótt verses részeket *uzan-nak* nevezték. Erről vették aztán *uzandsi* nevüket annak a dalnok, vagy énekes rendnek, illetve regéseknek a tagjai, a kik ezeket a mondákat és regéket hangszerük kísérete mellett előadták, illetőleg énekeltek. Ezek az ősrégi *uzanok* olyan dalok, vagy énekek, melyekben egy-egy sor két *hangsúlyos ütemből* áll, 4 + 3 vagy 4 + 4 szótaggal és négy ilyen sor alkot egy-egy strófát visszatérő rímmel; — vagyis tökéletesen az a magyaros versforma, melyet pl. az ilyenekben találunk:

	Nincs már nekem szeretőm,
	Csak egy vörös kezkenőm . . .
vagy:	Száll a madár ágrul ágra,
	Száll az ének szájrul szájra . . .

E népköltészeti termékek mellett ugyancsak a legrégibb korszakból van határozott emlékezés az irodalomnak más ágáról is, t. i. a *történetírásról*. Ugyanis az *oguz, turkomán* és *szeldsuk* nevű törzseknek már abban az időben voltak írásba foglalt történeti följegyzéseik, *történeti könyveik*, melyeket a XIV. század elején író *Resideddin* persa tudós nemcsak látott, hanem föl is használt nagy történelmi munkájában.

Azonban a közép-ázsiai török irodalomnak a *legelső* terméke, a *mely korunkig fenmaradt*, egy névtelen szerzőnek terjedelmes történeti munkája az 1155. évből, mely a VIII. században élt *Abu Muszlim* életét és harczeit beszéli el mesés és regényes színezettel, úgy hogy inkább történeti regénynek lehetne mondani. Ez volt az a hős, a ki az Omejjádok megbuktatása után a túlnyomó részben közép-ázsiai törökségből toborzott harczoisaival az Abbászidákat juttatta a khalifaság trónjára s ezeknek uralkodása alatt aztán Khoraszán tartományának kormányozója lőn.

A másik irodalmi termék, a mely eredeti szövegében fenmaradt ebből az I. korszakból, egy *Ali* nevű költőnek *Juszuf*

és *Zulejka* cz. nagy terjedelmű elbeszélő költeménye az 1233. évből. Jákob fiának, Józsefnek élettörténetét és Putifár feleségével való ismeretes kalandját beszéli el 24 énekben, arab és persa nyelvű források alapján. E költemény versformája még nem az idegen (arab és persa) időmértékes forma, hanem az eredeti török verselési mód, a mennyiben egy-egy sor három ütemre oszlik s mindegyik ütem négy szótagból áll, — vagyis éppen abban a versmértékben van írva, mint a magyar költészetben az ilyenek:

Áldjon meg a | mindeneknek | alkotója . . .

vagy: Meg ne mondja | komámasszony | az uramnak,
Hogy eladtam | a kakasom | a zsidónak . . .

A II., vagy *csagatáj* korszakban főleg a Timuridák kora vonja magára figyelmünket.

A Timur házából származott fejedelmek uralkodása a XV. században, a közép-ázsiai török népnek igazi nagybatalmi állását, a török nyelvnek tökéletes uralmát és érvényesülését, a kultúra teljes virágzását és az *irodalomnak aranykorát* jelenti. A Timuridák nemcsak éppen a legbuzgóbb pártolói valának a tudománynak, irodalomnak és művészetnek, a mennyiben részint heráti, részint szamarkandi udvarukba gyűjtötték és gazdagon jutalmazták koruknak majdnem minden tudósát, íróját és művészt; hanem ők magok is munkába álltak, sőt jó példával jártak elől, úgy hogy közülök sokan művelték a tudománynak, irodalomnak, vagy művészetnek valamelyik, vagy néha többféle ágát. Ilyen körülmények közt aztán nem csoda, ha a Timuridák kora olyan *magasfokú kulturát* mutat fel Közép-Ázsiában, a milyennek párját alig találjuk a mohammedán vallású népeknél; a tudománynak, irodalomnak és művészetnek *egyszerre olyan soknemű irányban* való virágzását pedig — mint a heráti és szamarkandi udvarokban — az iszlámnak egyetlenegy országában sem láthatjuk.

Ebben a II. korszakban azt tapasztaljuk, hogy az *iszlám* vallása már teljesen megerősödött a közép-ázsiai törökségnél, annak szelleme egészen áthatotta a népnek minden rétegét s átalakította világnézetét, gondolkozását, egy szóval a közép-ázsiai török immár tökéletes mohammedánná vált. — Másrészt pedig a *persa műveltség* most már nem csupán az uralkodóház és a legfelső osztály szűk körére szorítkozik, mint az előbbi korszakban, hanem úgyszólván általánosan elterjedt, a török lakosságnak nagyrésze magába szívta és elsajátította. Ennek következtében a közép-ázsiai törökség zöméből — különösen a Timuridák korában — egy művelt osztály vált ki, a melyet képzettsége, eszjárása, felfogása és izlése eléggé élesen megkülönböztetett a persa kultúrától át nem hatott alsó néposztálytól; s a melynek érvényesülése szellemi téren azt eredményezte, hogy Közép-Ázsiában

a műveltség többé nemcsak persa volt, hanem török is, a mennyiben most már török nemzetiségű emberek által és török nyelven is kifejezésre jutott.

Ez a most említett három mozzanat, t. i. a török népelem *vezérszerepe* a politikában és társadalmi életben, az *iszlámnak* megerősödött volta és az elsajátított *persa műveltség*, adja meg a jellegét a közép-ázsiai török irodalomnak ebben a második korszakban. Ugyanis most már nem csupán a népköltészetnek s általában a népies irodalomnak, hanem a műveltek irodalmának s a tudománynak nyelve is a török, vagy közösen a török és persa. Azonban ez a török irodalom most már egészen mohammedán jellegű s ennek megfelelően az irodalmi termékek túlnyomó részének tárgya az iszlám világából van véve és csak kisebb része török nemzeti vonatkozású. E mohammedán jellegű és tárgyú művek megalkotásánál és kidolgozásánál pedig a legtöbb esetben a persa irodalom remekei szolgálnak mintakul a török íróknak, még a legnagyobbnak, t. i. Nevájinak is; a kisebb tehetségek szinte akaratlanul is a persa írókat utánozzák, vagy azok szerzeményeit fordítják, legjobb esetben átdolgozzák. Röviden és általánosságban tehát úgy jellemezhetjük a közép-ázsiai török irodalomnak második korszakát, hogy a szellemi termékeiben *mohammedán* világnézet *persa* formában és ízlésben *török* nyelven jut kifejezésre.

Az első török író, a kit ebben a II. korszakban ismerünk, *Nászir Rabgúzi*. Ettől egy vallásos tárgyú s részint prózában, részint versben írott munka maradt reánk 1310-ből, *Kiszasz-ül-enbija* (a próféták legendái) czimmal, mely a mohammedán tradícióban élő nagyszámú próféták (Ádámtól Mohammedig) csodálatos és különös legendáinak gazdag tárháza. Ez a nagyterjedelmű munka nem csupán azért érdekes és nevezetes, hogy tulajdonképen a legelső emléke annak a török nyelvnek, a melyet *csagatáj*nak nevezünk, hanem azért is, hogy benne szintén az eredeti török, t. i. hangsúlyos verseléssel találkozunk. Így több versében négy ütem alkot egy-egy sort 4 + 4 + 4 + 3 szótaggal, olyanformán, hogy a főmetszet mindig a 8-ik szótag után van, — vagyis ugyanaz a ritmus, mint az ilyen magyar verssorokban:

Beteg vagyok, | fáj a szívem, || nem sokáig | élek én . . .
 Tiéd vagyok, | az maradok || koporsóm bé- | zártáig . . .

A XIV. században élt írók közül említésreméltó még *Khodsa Ahmed Jaszavi*, a ki vallásos, erkölcsi és életphilosophiai tartalmú költeményeit — melyek *Díván-i-Hikmet* czimen maradtak fenn — szintén török nemzeti versformákban írta.

A Timuridák házából *tizenkét* fejedelmet ismerünk, a kik az irodalomnak egyik vagy másik, vagy éppen többféle ágát is

mivelték török nyelven. Időrendben első közöttük maga a hódító *Timur*, kinek tollából egy nagyterjedelmű és rendkívül becses munka származik, a mely önéletrajzát, emlékiratait és fejedelmi rendeleteit, intézkedéseit foglalja magában s tartalma a születésétől (1336) az 1375. évig terjed. E nagy munkának csagatáj-török nyelven írott eredeti szövege nem maradt reánk, hanem csak persa fordítása *Melfüzát-i-Timúri* (T. mondásai) czímen.

A fiai, unokái s későbbi leszármazottjai közül mivelték a költészet egyik vagy másik ágát: *Sáhrukh Mirza* (1377—1447), *Szultán Khalil Mirza* (megh. 1409 vagy 1411-ben), *Szidi Ahmed Mirza* (az előzőnek testvére) és ennek fia: *Szultán Ahmed Mirza*; továbbá *Szultán Iszkender Mirza* (megh. 1424), a híres *Ulug bég* (1394—1449), *Abulkászim Báber Mirza* (Sáhrukh unokája, megh. 1457), *Szultán Huszejn Mirza* (1439—1506) Khoraszán kiváló fejedelme s ennek két fia: *Sah Garib Mirza* és *Bedi-üzzemán Mirza* (megh. 1517); végre az ú. n. indiai mongol dinasztia alapítója: *Záhiredin Mohammed Báber* (1482—1530), a kit az irodalom terén voltaképen az első hely illet meg a Timuridák uralkodó családjának tagjai között, s a ki mint fejedeleme, államférfi, hadvezér, író és költő egyaránt megérdemli tiszteletünket és csodálatunkat. Legkiválóbb s Európában is legismertebb munkája a *Bübernâme*, a mely elsőrendű kútfő Közép-Ázsia történetéhez a XV. század második és a XVI. század első felében.

A XV. század más rendű írói, illetőleg költői közül legjobban kimagaslanak: *Mir Hajder Tilbe*, kinek főműve a *Makhzen-i-eszrár* (a titkok tárháza) czimű, morális és didaktikus tartalmú költemény a misticismus erős színezetével; és *Mollah Lutfi*. Emmez a közép-ázsiai török irodalom aranykorában élt nagy írói triasznak egyik tagja s érdemszerint Báber és Neváji után következik. Lutfit a legnagyobb közép-ázsiai török író, t. i. Neváji, a „nyelv királyá”-nak nevezte, más keleti kritikusok pedig úgy nyilatkoztak róla, hogy Nevájin kívül senki sem írt szebb költeményeket és senki sem szólott szebben török nyelven, mint ő. Költői művei: *Divánja* (lírai költemények gyűjteménye), *Gül ve Nevruz* (Rózsa és Tavasz) czimű romantikus elbeszélő költemény s a *Zafernâme* (a győzelmek könyve)

A közép-ázsiai török irodalom legnagyobb alakja *Mir Ali Sir Neváji* (élt 1440—1501-ig), kiben a tudóson és költőn kívül még a jeles államférfi, a derék hadvezért és a többoldalú művészt is tisztelnünk kell. Ő az a sokoldalú ember, a ki mint tudós és költő az összes közép-ázsiai török írók között — kezdettől fogva máig — az irodalomnak *legtöbb ágát* művelte, *legtöbb munkát* írt és *legjelesebb* műveket alkotott; a kinek a keleti török nyelv valamennyi író között legtöbbet köszönhet; a kinél a *török nemzeti eszmének* buzgóbb képviselőjét és

harczosát nem ismerünk; szóval: a kiben a közép-ázsiai török irodalom ezer éves életének pályáján elérte a zenithet. Irodalmi működése olyan széles körre kiterjed, hogy magába foglalja a Keleten művelt irodalmi szakoknak csaknem mindegyikét. Irodalmi alkotásai megoszlának a költészet, vallástudomány, történelem, irodalomtörténet, biographia, nyelvtudomány és a társadalom filozófiája terén s vannak a stilisztika, prozódia és költői műfajok elmélete körébe vágó dolgozatai. — Neváji *persa műveltségű* ember volt, éppen annyira az, mint a született persa írók, pl. kortársa és jó barátja Dsámi. A régebbi és korabeli persa irodalom remekeinek tanulmányozásával képezte ki magát íróvá és azokat vette mintáiul. Kiváltképpen Nizámi, Ferid-eddin Attár, Khosrev Dehlevi és Abdurrahmán Dsámi nyomdokain járt irodalmi alkotásaiban, ezeket tartotta vezetőinek az irodalom mezején. Ezt maga is több ízben bevallja, sőt úgy nyilatkozik magáról, hogy ő azokat a tárgyakat szándékozik feldolgozni török nyelven, melyeket a nagy persa költők megírtak a maguk nyelvén.

Nevájit mint írórt úgy láthatjuk a maga valóságában és egész nagyságában, ha ismerjük a *motivumát* és *célját*. Tudjuk, hogy az iszlám a nemzeti érzés halálos mérge, a nemzeti eszme megölője, — s mind a mellett Neváji, a buzgó mohammedán, a *nemzeti eszme* képviselője és harczoza lesz! Tudja, látja, hogy a persa irodalom régi időktől fogva milyen gazdag, a nagy írók egész csoportja micsoda remek alkotásokkal ajándékozta meg a persa népet és művelte ki a persa nyelvet, fölemelve mindkettőt a műveltség legmagasabb fokára. Tapasztalja, hogy ez a kiművelt persa nyelv immár akkora tért hódított magának a törökség között is, hogy nemcsak a tudósok, írók és költők élnek vele, de az alsó osztályig szinte mindenki beszéli, még pedig szépen és jól. Ezzel szemben látja anyanyelvének elhanyagolt és saját nemzetének elmaradott voltát az irodalomban és műveltségben, — még pedig olyan körülmények között, mikor a vezérszerep a politikában s társadalmi életben már jó idő óta az ő nemzeténél, a hatalom a török elem kezében van! Ez a fájó tapasztalat fölkelti benne a nemzeti érzést s a szívével gondolkozva, úgy okoskodik, hogy miért ne juthatna uralomra a török elem és török nyelv az irodalom és műveltség terén is, miért ne cserélhetne szerepet itt is a török a persával? Az ilyen gondolatok megérlelik benne azt a nagy elhatározást, hogy a törökségnek az irodalom terén is magához kell ragadnia a vezetést, *a török nyelvet kell irodalmi nyelvvé tenni, meg kell teremteni a török nemzeti irodalmat!* A nemzeti irodalom megteremtésével pedig azt a nemes végcélzt óhajtotta elérni, hogy így *a törökség is fölemelkedjék a műveltségnek arru a fokára, melyen a persa áll.* Ennek az óhajtásának többször kifejezést ad munkái-

ban s nem egy helyen egyenesen megmondja, hogy ő ilyen célzattal írja műveit török nyelven.

Gondolhatjuk, hogy abban az emberben, a ki ilyen nagy célzt tűzött ki maga elé, meg kellett lenni a hozzá való kellő képességnek is, annak nagy és igazi írói tehetségnek s a nyelv használatában valódi mesternek kellett lennie. S valóban Nevájinak összes irodalmi alkotásai, akár a compositiójukat, akár a tartalmukat tevő gondolatokat, akár a külalakot tekintjük: egyaránt jelesek. A persák egyik legnagyobb költője, Dsámi, különösen eredeti és szép gondolatait s élénk fantáziáját dicséri. E mellett ihletett és hivatásos nyelvművelő volt; a török nyelvet hajlékonyabbá tette, számtalan kifejezéssel gazdagította, szóval tulajdonképpen ő tette igazán alkalmassá az irodalom bármely ágának művelésére. Úgy tekintették őt mindenütt és mindenkor, mint a csagatáj török nyelvnek valódi képviselőjét; attól fogva az ő nyelvhasználata volt a kritérium és bizonyíték minden kérdéses esetben; a szótárírók elsősorban az ő nyelve alapján, az ő műveinek szókincséből csinálták meg a csagatáj-török nyelv szótárát s leginkább az ő munkáiból vették a bizonyító példadízeteket.

Neváji ismertetését azzal fejezem be, hogy idézem két legnagyobb kortársának, a legilletékesebb két embernek ítéletét felőle. Dsámi a *Behárisztán*-ban ezt írja róla: „A hol csak költők vannak, ő mindenütt a fejük lesz s a hol csak írók irnak, mindig az ő neve marad munkáiknak a dísze. Mert török nyelven még eddig senki sem írt olyan szépen és olyan sokat, mint ő”. Báber pedig így nyilatkozik róla: „Egy embernek az érdemei sem hasonlíthatók össze az övéivel. Mióta csak művelik a költészetet török nyelven, még senki sem írt sem több, sem jelesebb költeményeket, mint ő”.

A III., vagy *özbeg korszakra* térve át, ebben a török nemzeti irodalom épülete — melynek szilárd alapjait lerakta Neváji — nem talált szakértő és buzgó munkásokra, a kik a megkezdett monumentalis művet folytatták és befejezték volna, a minthogy az egész négy század folyama nem tud felmutatni olyan nagyobb, egészen kiváló tehetségeket, a milyeneket a XV. század hozott létre, jöllehet számra nézve többen munkálkodtak az irodalom terén, mint az előző korszakokban. A XVI. században ugyan vannak még néhányan, a kik folytatják a küzdelmet a persa nyelv uralma ellen, de attól kezdve aztán a műveltek irodalma inkább persa nyelvű s csak a népköltészet és a népies irodalom nyelve török. Az irodalmi termékek túlnyomó része a szépirodalom körébe tartozik, azonban a műköltészetben már nem találunk semmi nemzeti jellemvonást, elannyira, hogy a *nemzeti versformák* is kizárólag a népköltészetben maradnak

fenn. A nemzeti tárgyú irodalmi termékek mellett sok a fordítás különösen persából, még a népies irodalomban is, annál több természetesen a műköltészet és a tudományos irodalom ágaiban. Csak a XVIII. század második felétől kezdve és különösen a *khívai* khánságban kap ismét erőre a nemzeti nyelv a műköltészetben és a tudományos irodalomban is. Ettől az időtől fogva *némi föllandulását* látjuk a közép-ázsiai török irodalomnak s főleg a lírai költészetnek találkozik egész sereg művelője.

Ebben a korszakban *nyolcz* olyan török fejedelmet ismerünk, a kik az irodalomnak egyik vagy másik ágát, leginkább pedig a *költészetet* művelték. Ilyenek a következők: *Sejbáni Mohammed khán*, Közép-Ázsia özbeg hódítója (élt 1451—1510-ig) és kisöccse *Obejd khán* (megh. 1539); továbbá négy Asztarkhánida, ú. m. *Imámkuli khán*, Transoxaniának egyik legjelesebb fejedelme (megh. 1640) s ennek kisöccsei: *Kászim Mehemmed szultán*, *Abdul Azíz khán* (megh. 1680) és *Szubhánkuli Mohammed khán* (megh. 1702), a legelső orvosi munka (a *Tabblik kitábi*) szerzője közép-ázsiai török nyelven; azután a Dsingiz khántól leszármazott *Abulgázi Bahadur khán*, Khiva fejedelme 1644—1664-ig s egy nagybecsű történelmi munka (a *Sedsre-i-türki* = török családfa) szerzője; végre *Omar khán*, írói nevén *Emír*, a khokandi khánság legkiválóbb fejedelme 1812—1821-ig.

E korszak másrendű írói, illetve költői közül kiemelkednek: *Mohammed Szálih* (megh. 1534), a ki az özbeg hódító Sejbáni khán szolgálatában állott s ennek viselt dolgait megörökítette 76 énekből álló történeti époszában, a *Sejbánnámében*. *Szófi Allahjár* (megh. 1721), a kit a vallásos és morális irányú költészet terén előkelő hely illet meg. Továbbá a XVIII. század második felében élt s a turkománok egyik törzséből származott *Makhdumkuli*, a vándor dalnok (*bakhsi*), a ki igen különböző tárgyú költeményeit leginkább török nemzeti versformákban szerzette. Végre a khívai származású *Sír Mohammed Múnisz*, költő és történetíró egy személyben (megh. 1828); s ezeken kívül még egész sereg lírikus a XVIII. és XIX. századból.

A *népies irodalom* termékei között ismerünk ebben a korszakban vallásos tartalmú *legendákat*, *regéket* versben és *regényeket*.

Végül, a mi e korszak *népköltészetét* illeti, ennek termékei leginkább a következő három műfaj között oszlanak meg, ú. m. hosszabb *elbeszélő költemények* (milyen pl. a XVI. században élt *Köroglu* rablókalandjai és hőstettei s az *Ahmed ve Juszuf* című a XVII. századból), *regék* vagy *mesék* s végre *népdalok*.

Az özbeg és turkomán *népdalokban* azzal az őseredeti, *török nemzeti verseléssel* találkozunk, mely tökéletesen azonos a

magyar hangsúlyos verseléssel. Leggyakoribbak közöttük a két és háromütemes sorok, amazok $4 + 4$ vagy $4 + 3$, emezek pedig $4 + 4 + 3$ szótagszámmal. A rövidebb verssorokban rendszeren visszatérő (aaba), a hosszabb sorokban páros rímet (aabb) találunk; s azonkívül sűrűn fordul elő bennök az *alliteratio* is. Egyik jellemző sajátága ezeknek a közép-ázsiai török népdaloknak az, a mi a magyar népdaloké is, hogy t. i. az első, vagy két első sor nincsen logikai összefüggésben a többivel, hanem csupán festés a célja, vagy mintegy kulcs gyanánt szolgál a dal hangulatához. Íme, mutatoul egy-két özbeg népdal:

- | | |
|-------------------------------|-----------------------------|
| 1. Koj gele-dür kuzi bilen, | (Ballag a juh bárányával, |
| Bir birining izi bilen; | Egy nyomon jár az anyjával; |
| Menim jārīm ojnab čikar | A szeretőm játszadozik |
| Hemsājening kīzī bilen. | A szomszédunk leányával). |

- | | |
|---------------------------|-------------------------|
| 2. Rūjmālīmñī judurdum, | (Kimostam a kezkenőm, |
| Kara talga jajdurdum; | Száritgattam a fenyőn; |
| Sevip algan jārīmñī | Elszerette tőlem más |
| Karakčīga aldurdum. | Az én kedves szeretőm). |

3. Jārñi gōrdüm, | kīp-kīzīl gül | jüzleri,
 Sürme sürmiş | sip-sijāh dur | gōzleri.
 Jüz ve gözi | āfetidin | baškaže
 Öltüre-dür | tātli tātli | sözleri.
 (Láttam a kedvest: piros rózsák orczái,
 Korom-feketére festettek a szemei.
 De az arcza s szeme okozta bajomon kívül
 Megölnek engem igen édes szavai).

Érdekes találkozás, hogy a *kendő* vagy *kezkenő* a magyar népdalokban is a *szerető hűtlenségével* vagy *elvesztésével* kapcsolatosan szokott előfordulni, mint pl. ezekben:

Nincs már nekem szeretőm,
 Csak egy vörös kezkenőm...

vagy: Piros pettyes a kendőm,
 Elhagyott a szeretőm...

és: Végig mentem az ormódi temetőn,
 Elvesztettem piros bársony kezkenőm.
 Piros bársony kezkenőmet nem bánom,
 Csak a régi szeretőmet sajnálom.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ f. évi június hó 15-én megjelent 3. füzetében Gerecze Péter „A pécsi egyetem helyével és czimerével” foglalkozik. Kimutatja, hogy a postapalota alatti alapfalak, melyeket eddig az egyetem épületmaradványának tartottak, a római korból valók; az egyetem a mai városház helyén állhatott, hol egy könyvet feltüntető czimer töredéke került felszínre. Meglehet, hogy ez a pécsi egyetem czimere volt. — Ezután Darnay Kálmán „Régi ekék részei Sümeg vidékéről” című dolgozatában gyűjteményének egyik érdekes részét ismerteti. — Dr. Mahler Ede ismerteti „Római feliratos kőemlékeket Duna-Penteléről”. E kőemlékek egy része datálható s Kr. u. 181. évből való. — Hoernes Mór ícz közleménye: „Őskori és római leletek Magyarországból a bécsi udvari termésetrajzi múzeumban” azokat a tárgyakat írja le, melyek oda csereképen a cs. és kir. udvari műtörténeti múzeumból kerültek. Ezek közül ezúttal 20 emléket ír le. — Végül Wosinsky Mór szolgáltat „Adatokat az őskori mészbetétes agyagművességhez”. Ebben néhány ismeretlen részlettel gyarapítja eddigi kutatásainak eredményét. — A levelezés rovatának tartalma: I. Teutsch Gyulától: Festett keramika az oltmelléki őstelepekről. (Négy képes táblával.) Orosz Endrétől: Újabb leletek a petrési őstelepről Szamosújvárt. (Három képes táblával.) Halle Imrétől: A pécskai sánczokról. Cziráky Gyulától: Bács megyei sánczokról. (Ábrával.) Melhárd Gyulától: A pulai leletről. Téglás Gábor-tól: Őskori bálványfej és kőbányászati emlék a dévai Várhegyről. Dr. Finály Gábor-tól: Római és pseudo-római nyomokról Kolozs vármegyében. (Négy ábrával. Németh József-től: Arómai sirokról Szilasbalháson. Rhé Gyulától: A rátóti ásátásról. Téglás István-tól: Tordán talált római régiségekről. Börzsönyi Arnold-tól: Római emlékekről Győr város területén. (Egy ábrával.) Dr. Josa András-tól: Avar fülbevalóról Bajról. Kovách Aladár-tól: Regölyi ásátásáról. Roediger Lajos-tól: Bács megyei régiségleletekről. (Három ábrával.) Tömörkény István-tól: Oroszlámosi leletekről és ásátás a köröséri iskolánál. Kemény Lajos-tól: Műtörténeti adatok Kassa multjából. — Az Irodalom rovatban ismertette vannak: Németh Béla: Szigetvár története, ism. e—r. Ch. H. Read. British Museum. A guide

to the antiquities of British and Mediaeval antiquities, ism. *h. j.* — A *Múzeumok és társulatok* rovatában: A m. tud. akadémia arch. bizottsága 1903-ban. Az orsz. rég. és embert. társulat áprilisi ülése. Dr. Szendrői János-tól. Az erdélyi múzeum érem- és régiségtárának 1903. évi állapota, dr. Pósta Béla hivatalos jelentése. A tiszafüredi múzeum 1903-ban, Milesz Bélától.

2. AZ ETHNOGRAPHIA folyó évi 1—2. kettős füzetében Munkácsi Bernát szerkesztőnek *Alán nyelvemlékek szókincsünkben* című értekezése nyitja meg a közlemények sorát. — Ezután Hermann Antal a *rovásírás* ismeretére s használatára vonatkozólag régi emlékezeit közli, ezenkívül latin kifejezéseket sorol elő a hazai számvás tárgyköréből. — A további munkálatokban Katona Lajos folytatja a *magyar népmese-típusok* tárgyalását s ezúttal a „felszekerő” s „Panczimanczi” czimek alatt csoportosítható mesék tartalmát ismerteti. — Tolnai Vilmos a *fügét mutat* szólás elterjedésére s eredetére vet világot. Az utóbbira nézve fontos tanulsággal vallanak a pompeji ásatásokból gyűjtött fügét mutató csont-, bronz-, ezüst- s drágakő-amuletek, melyekkel a rómaiak a gonosz szellemek támadása ellen védekeztek. Az altest kimutatása és ábrázolása az egész ó-korban oltalmul szolgált daemonok, igézés, jégeső és szélvihar ellen. A daemonüző mozdulat ezután olyképp vált csúfolkodóvá, mint a „daemon”, „gonosz lélek”, „ördög”, „boszorkány” stb. kifejezés, melyeket t. i. sokszor használnak egyszerűen káromkodó, gúnyolódó szó gyanánt is. Ugyanigy jelezhetette a fügemutatás is nemcsak a védekezést, hanem a vádat, ráfogást is, hogy azt, a kire mutatják, szintén gonosznak, boszorkánynak tartják, de már nem az eredeti félelmetes értelemben, hanem csak csúfolódásképen. — A néphit és népszokások rovatában Gönczi Ferencz a göcseji néphitben szereplő *kigyókőről s fűvásáról* értekezik. Nem egyéb a göcseji kigyókő, mint a kvarcznak egy neme, mely szintelen, áttetsző s nagyon hasonlít az üveghez. Világosságra tartva a benne levő törések csillognak s ez az, a mi színe és formája mellett a nép figyelmét különösen leköthette. Az ily kőnek sokféle bűvös erőt tulajdonítanak. — Kolumbán Samu a *dévai csángóknál észlelt babonás hiedelmekről* ír, külön foglalkozva a „boszorkány”, „szép asszony”, „tudósok”, „garaboneziás diák”, „tátosok” s a „hazajáró lélek” képzeletbeli alakokkal. — Lehoczky Tivadar *„nézőink”* ismertetéséhez közöl adatokat XVII. századbéli iratok nyomán. — Beke Ödön *pápavidéki babonákat* ismertet. — Balogh Dezső egy XVIII. századbéli *nógrádmegyei boszorkánypör irataiból* mutat be kivonatot. — Kolumbán Samu egy második közleményében *Karthágó-féle birtokszerzési mondákról* szól, melyeket Hunyadmegyében hallott. — Végül Sztanecsek József folytatja a *tót lakodalmi szokások* leírását. — A *Népköltészet* rovatában *aradmegyei betlehemes játék* énekszövegét találjuk, melyet néhai Király Pál jegyzett föl. — Az *Irodalom* rova-

tában Herrmann Antal egy brassói nyomda néprajzi kiadványait és Csehély Adolf-nak a magyar diszító stílus tanításáról, valamint Udvarhelymegye népies műiparáról írt közleményeit ismerteti, Peisner Ignác *Friedrich Kaindl* „Die Volkskunde, ihre Bedeutung, ihre Ziele und ihre Methode“ művét, Kohlbach Bertalan pedig Höhr Adolf „Siebenbürgisch-sächsische Kinderreime und Kinderspiele“ című programmértékezését méltatja. — *Kisebb közlemények* a „magyarság arca“ és a „toportyánféreg“ nevezet tárgyában, a törvénytörvényes néprajz néhány adata, néprajzi hírek, végül társulati ügyek egészítik ki a füzet tartalmát. — „A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának“ értesítője gyanánt megjelenő mellékletben Tarczai György az eperjesi jasicskárokról, vagyis betlehemesekről ír, bevezetésként egy terjedelmes tót karácsonyi pásztorjátékhoz, melynek dallamát s magyar fordítását is mellékli. — Lanner János és Schermann Samu egy bindt-márkusfalvi tót betlehemes játékot közölnek, ugyancsak dallammal és magyar fordítással. — Erneyi József a szláv karácsonyi játékok főbb típusait ismerteti beható részletességgel. — Bátky Zsigmond régi különös formájú kályhaszemekről értekezik. — Kovács Aladár a csikle, vagy csigle nevű ősi magyar viziszárnas-fogó szerszám szerkezetét s használati módját tárgyalja. — Zsemley Oszkár a fővárosi gyermekek játékeit vázolja. — Végül néhai dr. Jankó János-nak egy osztják háztartás bevételeiről és kiadásairól szóló kimutatása s két kisebb könyvismertetés következik.

3. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK f. évi 2-ik füzetében báró Radvánszky Béla tanulmányt kezd közölni „Radvánszky János versei 1666—1738“ czimen. E versek számra nézve mindössze 11 darabot tesznek, de nyelvezetük erőteljes magyaros, rímei legalább is nem rosszak, kifejezései között vannak választékosak, költői képei szépek, itt-ott magasabb szárnyalásúak. Ezt a Responsio című versének következő versszakai bizonyítják:

Esküszem te néked a szűz Diannára,
Esküszem Venusra és az ő fiára,
Hatalmas Cupidonak sebes nyilára,
Hogy érted, szívemnek égben ér fájdalma.

Nálad nélkül szívem, mint világ nap nélkül:
Vagyok mint az zöld fű, nyári harmat nélkül,
Gyászban borult szívem, sóhajt szüntelenül,
Hervadok fenn állva, maradván egyedül.

Ezután Császár Elemér fejezi be „A deákos iskola“ című dolgozatát. Ennek befejezéseül az iskola tagjainak költői képét rajzolja meg, s magának az iskolának jelentőségét és érdemeit méltatja. — Loósz István folytatja „Adatok Kemény Zsigmond Zord idő“ című regényének forrásaihoz“ című közleményét. — Végül Dézsi Lajos értekezik „Mikes fordításairól“. Három fordított munkáját hason-

litja össze az eredetivel. — Az *Adattár* tartalma: Ifj. Péczeli József levelezése íróbarátaival. (Második közl.) Balkányi Kálmán-tól. Radványi verseskönyvek. (Negyedik közlemény.) Baros Gyulától. Kazinczy „Széphalom és házi dolgai“ cz. kézírata, Dékányi Kálmántól. Arany János levelei Abonyi Lajoshoz. Dr. Esztegar Lászlótól. Kazinczy két levele Szerdahelyi Lászlóhoz, Thurzó Ferencz-től. Alvinczy Péter életéhez. (Második közlemény.) Kemény Lajos-tól. Palinodia (= megismételt ének) a palinodiáról. Szeremley Barna és Dézsi L.-tól. A *Könyvismertetésben* Antoine Albalat: *La formation du Style par l'assimilation des auteurs* című művét ismerteti Téri József. Végül *Irodalomtörténeti repertorium* következik Hellebrant Árpád-tól.

4. A KELETI SZEMLE mult évi utolsó füzetében Kuun Géza gróf befejezi *Gurdezi közléseit a törökökről*, ezúttal a khinai birodalomra vonatkozó részeket tárgyalva. Függetlenül csatlakozik e közleményhez a czimbeli perzsa író életének s irodalmi működésének ismertetése. — S. Patkanov orosz tudós „*Geographie und Statistik der Tungusenstämme Sibiriens nach den Angaben der Volkszählung 1897*“ művét folytatva, a szamagir, negidalezi, olesi (vagy: mangu), orok és orocsi nevű tunguz törzsek földrajzi elterjedéséről, számáról, nemzetségeiről, vallásáról, nyelvéről s foglalkozásairól értekezik. — Lucian Bouvat francia író *Les emprunts arabes et persans en turc osmanli* című tanulmányában részletesen tárgyalja az oszman nyelv arab és perzsa elemeinek hangváltozásait. — Ivan Šišmanov dr., bolgár közoktatásügyi miniszter *L'etymologie du nom „Bulgare“* művének folytatását közli (lásd bővebb ismertetését Akad. Ért. XIV: 522. l.). — Az *Irodalmi* rovatban az elmúlt félszázad észt irodalmi munkássága („Die estnische Litteratur von 1855—1900“) van ismertetve. — A keleti iskolaügy rovata a *moszkvai Lazarew-intézet*ről közöl bő tudósítást. — Munkácsi Bernátnak *Verschiedenheit in den arischen Lehnwörtern der finnisch-magyarischen Sprachen* című tanulmánya a befejező közlemény. Ebben a szerző ismételtén utal arra az észleletre, hogy a finn-magyar nyelvek árja elemeinek különböző nyelvekből s különböző korszakokból kell származniok. Ama népek és törzsek közelebbi meghatározása, melyek a finn-magyar népekre ősi időktől fogva egész a nagy népvándorlás koráig nyelvi hatást gyakoroltak, a történettudomány mai állása mellett, alig remélhető. Annál fontosabb, hogy a különböző hangmegfelelések s egyéb jellemző vonások elemzésével azon csoportokat felismerjük és megállapítsuk, melyekbe a szóban forgó árja jövevényszók különböző eredetük szerint sorakoznak. Ezeket vizsgálva, a finn-magyar nyelvek árja elemei két nagy osztályba sorozhatók, melyeknek egyikében *ind*, másikában *iráni* sajátságok jelentkeznek. Az ind osztályban három csoport, vagy réteg különböztethető meg: az A) csoportban árja *a* = finn, mordvin *a*; a B) csoportban árja *a* = finn

o, mordvin u; a C) csoportban árja a = finn-magyar ä, c, i, ü. Az uráni országokban viszont megkülönböztethető: 1. egy ősi réteg ugyanazon hármas felosztással, mely az ind osztályban mutatkozik; 2. egy „közép-perzsa“; 3. „új-perzsa“; 4. „összét“; 5. „pämir“ hangsajátságokkal jellemzett réteg.

5. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE májusi számában Jeszenszky Ignác Torontál vármegye gazdasági monographiáját írja meg; szól a megye területéről, éghajlatáról, mezőgazdasági kulturájáról, a föld-birtok megosztásáról, a föld jövedelmezőségéről, a jelzálogi terhekről, a mezőgazdasági terményekről, a juh-, sertés-, baromfitenyésztésről, telepítésekről és bőven a munkás-védelemről. Ez utóbbi téren határozottan pessimistikus benyomást nyerünk a szerző adatai alapján. — Árkövy Richárd a cartell és trustökről ír. — A Kelet-Ázsiáról szóló czikkeknak folytatása China viszonyaival foglalkozik; az állami pénzügyeket, a földművelést, az ipart és kereskedelmet, a behozatalt és kivittelt tárgyalja; azután Kórea rövid ismertetését leljük benne, a befejezés pedig azon feltételeket tárgyalja, a melyek mellett a Monarchiának sikerülne erősebb tért hódítani a távol Kelet piacán. Feltárja az osztrák Lloyd visszás, kivittelünket akadályozó eljárását és egy szabad hajózás támogatása mellett szól. — Vágó József „Ipari kivittelünk és az új vámtörvény-javaslat“ czimmel ezúttal az iparcikkek kivitteléről, illetőleg ennek előmozdításáról szolgál részletes fejtegetésekkel. — A *Közlemények és Ismertetések* rovatában Heller Farkas Láng Lajosnak „Vámpolitika az utolsó száz évben“ czímű munkáját ismerteti. — Berényi Pál Halász Sándornak anyaggyűjteményét ismerteti a pénzintézeti betétek biztonságáról. — Traizler Emil Georges Obstnak könyvéről ír: *Notenbankwesen in den Vereinigten Staaten Amerika's*. — Vágó József három magyar író munkáját ismertette, a kereskedelmi szakoktatás reformjáról értekezik. — Heller Farkas egy bennünket nagyon érdeklő német nyelvű írot ismertet, Kún Emil: *Sozialhistorische Beiträge zu der Arbeiterfrage in Ungarn*. — Mandello Gyula Ashleynek „The Tariff-Problem“ jeles munkájáról ír birálatot. — A *Magy. Közgazdasági Társaság* rovata zárja be a füzetet.

Ugyane folyóirat júniusi számában Neumann Ármín a cheque-törvénytervezetről szól, melynek egyes jogi szabályozási részleteire tesz megjegyzéseket. — Ecsery Lajos a magyar búza és liszt versenyképességének fokozásáról ír s nagy tarifapolitikai javaslatokat tesz. — Milhoffer a Dunántúl gazdasági bajairól értekezik s ennek kapcsán sok részletkérdést tárgyal. — Kovács Gábor nagy irodalmi tájékozottságra valló tanulmányt ír az orosz mir-szervezet socialgazdasági értékéről. Fejtegetéseinek eredménye az, hogy a mir nem védelem a proletariatus fejlődése ellen, a mint azt a Nyugaton hiszik. — Heller Farkas az akadémiai pályadíjat nyert munkájának részletét közli e czimmel: „Határhasonlémélet

és munkaelmélet" s ez elméletek körül kifejlődött irodalomról nyújt érdekes képet. — A *Közlemények és Ismertetések* rovatában találjuk a Közgazdasági Társaságban lefolyt vitának jegyzőkönyvét a búza és a liszt versenyképességéről. — Mandello Gyula Nicholson: „Elements of political Economy“ munkáját ismerteti és Wlaŕnatz német munkáját a középkori szerb agrártörténelemről. — Árkövy füzetét a kartellekről Kallós Arthur bírálja. — Lánczy Gyulának előadását a modern társadalmi fejlődés irányáról Pollacsek Laura ismerteti. — Azonkívül rövid ismertetést találunk egy új magyar vállalatról: a Társadalompolitikai Közleményekről.

Ugyane folyóirat júliusi számában gróf Majláth József Magyarország mezőgazdasági munkásainak helyzetéről ír. Munkálata azon külföldi kritikák visszautasítását célozza, melyek a magyar mezőgazdasági munkás életéről elhangzottak. Ez első rész nagyszabású bevezetés jellegével bír. A jobbágyság multját a XVIII. század végéig, a Mária Terézia-féle urbariumot, gróf Széchenyi István fellépését, a 48-iki törvényhozást és a mezőgazdasági munkásosztály kialakulását tárgyalja. E fejtegetés inkább politikai történeti, semmint gazdasági és társadalomtörténeti alapon nyugszik. — Vá g ó J ó z s e f a kikészítési eljárásról, vámhitelről és egyéb kiviteli kérdésekről közöl értekezést. Szerző az örlési forgalom újra életbeléptetésének híve, de az örlési forgalom kérdésén kívül egyéb idevágó fontos problémákat is tárgyal; így különösen a szarvasmarhák elvámolásáról és a Balkán kereskedelmi politikai kérdésekre vonatkozólag figyelemreméltó megjegyzéseket tesz. — Heller Farkas a Magyar Tudományos Akadémia által pályakoszorúzott munkájának részletét kezdte bemutatni a Közgazdasági Szemle júniusi számában: „A határhaszonelmélet és munkaelmélet“ czimen. A befejező tanulmány fele az idevágó irodalom nézeteit ismerteti és azokat ügyesen csoportosítja. — A *Közlemények és Ismertetések* rovatában nagyobb ismertetéseket találunk. Rambeaud: „Histoire des doctrines économiques“, Graziani: „Istituzioni di economia politica“, Colson: „Cours d'économie politique“, Komoczynski: „Die nationalökonomische Lehre vom Credit“ elméleti művei, továbbá Dopp: „The Place of Industries in Elementary Education“ és Strong: „Social Progress“ című művei röviden bemutattnak. Mindezen ismertetéseket *M. irta.* — A *Közgazdasági Irodalom* decimalis osztályozása és ötnyelvű fejfeliratokkal ellátott csoportja zárja be a füzetet. — A *borítékon* a most említett decimalis bibliographiai osztályozásnak a társadalomtudományokra vonatkozó kivonatos táblázata foglaltatik.

6. A MAGYAR NYELVÖR f. évi júniusi füzetében Melich János *Ritus explorandae veritatis* cím alatt válaszol Ballagi Aladárnak 1904 április 11-i akadémiai fölolvasására. — Ezután Haag Károly német nyelvésznek a *nyelvjárások tanulmányozásának új módszeréről* szóló fejtegetéseit olvassuk magyar átdolgozásban. Ez új

módszer a közvetlen módszer. Nem kérdőívek alapján kell a nyelvjárások sajátosságait összeállítani. A kérdőíveket jobbadán olyan emberek töltik ki, a kik csak nagyon tökéletesen tudják leírni vagy kimondani, a mit hallani vélnek, a kik — más szóval — fonetikai iskolázottság nélkül valók. Pontatlanság és hiányosság ennek természetes következménye. Magunk menjünk a nyelvjárásokat tanulmányozni, figyeljük meg, jegyezzünk, vándoroljunk helységről-helysére s így állíthatjuk össze pontosan és megbízhatóan a nyelvjárások térképeit. — Kovács Aladár befejezi *A tolnavármegyei Sárköz nyelvjárása* című dolgozatát. — Tolnai Vilmos a Nyelvújítás Szótárához közöl adatokat és figyelmeztet Peretsenyi Nagy László műveinek fontosságára a nyelvújítás története szempontjából. — Kisebb rovatok: A német-magyar szótárhoz. Irodalom. Nyelvművelés. Magyarázatok, helyreigazítások. Kérdések és feleletek. Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. A szerkesztőség kérdései. Egyveleg. Izenetek.

7. A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK folyó évi 1. füzetében Szinnyi József szerkesztő alaktani adalékait folytatva az *Árpád-kori szövegi u-betű* mivoltáról értekezik. Elősorolja az eddigi nézeteket s megállapítja, hogy a szóban forgó végbetű tényleg ejtett hangot jelölt s nem pusztán írásbeli toldalék volt. — Melich János a *szláv jövevényszavak* tárgyalása során a tulajdonnevek részletes elemzését folytatja, végül arra az eredményre jut, hogy a szláv eredetű nevek közt nincsen bolgár típusú, ellenben sok olyan van, a melyhez teljesen hasonló ugyanabban az időben csakis a cseheknél, vagy csakis a szerb-horvát-szlovéneknél fordul elő. Szláv közvetítéssel került nyelvünkbe számtalan ó- és új-testamentumi név; itt is azonban azt látjuk, hogy nem a gör. kel. szlávsnágnál divó alakok vannak meg nálunk, hanem a melyek még csak a róm. kath. szlávoknál találhatók. Mindebből pedig az következik, hogy kereszténységünk nem bolgár-szláv s a kiinduló ponton nem olasz, hanem *dunántúli szlovén eredetű*. Ezután szerző a kereszténység műszavainak rendszeres tárgyalásába bocsátkozik, hogy a magyar kereszténység eredetének kérdésében ezeknek vallomásait is föltüntethesse. — Szabó Dezső a *vogul szóképzést* tárgyalja beható részletességgel. — Kalmár Elek a *jelzőről* értekezve azt fejtegeti, hogy az nemcsak hogy nem külön mondatrész, hanem egyáltalában nem is létezik, csak a grammatikusok teremtették maguknak. A mit jelzőnek mondanak, az nem egyéb, mint kihagyásos (elliptikus) kiegészítő állítmányi névszó), melynek t. i. „van” igéje hiányzik. — Ásbóth Oszkár folytatja bíráló észrevételeit Munkácsi Bernát *„Arja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben”* című műve ellen, ezáltal az összetét hatás révén magyarázott szókkal foglalkozva. — Ballagi Aladár *„Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár”* művének ismertetése s hírek a nyelvtudomány köréből töltik ki a füzet többi tartalmát.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

I.

Jelentés a Lévy-pályázat eredményéről.

A *Lévy-díj* 1000 koronás pályatételére: *A magyar verses elbeszlő költészet történetére a XIX. század második felében*, — egyetlen munka érkezett, a következő jeligével:

Eltűnik még nem egy-két emberöltő,
Mig megjelen ama fejedelmi költő,
Ki majd Arany sugárzó csillagát
Önfényivel homálynak adja át. (Lévy József.)

A pályázó előszavában kijelenti, hogy a kérdés kidolgozásába fogyatékos erejének tudatában is igaz lelkesedéssel és a tárgy komoly szeretetével fogott bele, de orvosi tanácsra az 1903. év elejéig tartózkodni kellett minden nagyobb szellemi munkától; így feladatának csak *nehezebbik* részével, a terjedelmes anyag összegyűjtésével és *átolvasásával* készülhetett el, az anyag feldolgozására, *összeállítására* ellenben már ideje nem maradt. Mindamellett mutatóba beküldi anyaga összejegyzését, munkája tervezetét s az Aranyról szóló fejezet egy részletét azzal a kéréssel, hogy a tekintetes Akadémia a bíráló bizottság esetleges ítélete és javaslata szerint vagy adjon neki *nyílt megbízást*, vagy a pályatétel *új* kitézésével *újabb alkalmat* a munka megírására.

Az a kérdés már most, hogy a mutatvány mit ér és a jövőre mit ígér? Mert a mai alakjában töredéknek is annyira csonka, mindössze egyetlen fejezetnek a bevezetése, hogy *a pályadíj kiadásáról szó sem lehet*, még az író sem álmodik róla, — csak az erkölcsi siker, a nyílt megbízás, vagy a teljes sikertelenség, a pályatétel új kitézése tekintetéből lehet elbírálni.

A pályázó, tekintetes Akadémia, irodalmi felfogásában és aesthetikai ítéleteiben egészen kiforratlan, kritika és önállóság nélkül való ember, a ki ennek a szép és nagy kérdésnek jelentőségével, még lényegével sincs tisztában. Azt hiszi, a *nehezebb* része — az anyag gyűjtése és átolvasása; és a *könnyebb* — az anyag földolgozása és összeállítása, holott az egész munkának értéke a helyes beosztáson, vagyis jó szerkezeten és a tudományos földolgozáson, vagyis *történeti* alkotáson fordul meg, hogy mit és miként tárgyal és méltat? S azt hiszi, hogy mindazt, a mi az utolsó félszázad alatt a verses elbeszlés

jegyében megjelent, egyiránt föl kell vennie és föl kell dolgoznia, akár áll irodalmi színvonalon, akár nem; szerinte egytől-egyig a verses elbeszélés *történetébe*, az irodalmi összefoglaló elszámolás körébe tartozik. E hitéhez képest bibliographiája meglepően gazdag, mert az ország minden zugából, az áldó feledés jótékony temetőjéből összeszed minden szerencsétlen kísérletet. S elbeszélő költőinknek aztán se száma, se vége. A diszes jegyzékben sorra fölvonulnak Bálintffy Bálint, Balogh Alajos, Bátky Lajos, Csutor János, Décsy István, Dombay Hugó, Egri Antal, Farkas Emőd, Farkas Gyula, Földes János, Győrffy József, Hullám József, Jezerniczki Jozefa, Liszényi Vajk, Loósz József, Magyar Ferencz, Mészáros Károly, Mikola László, Balkányi Szabó Lajos, Támér János, Veszely Károly és még annyi más, ki „itt örökre névtelen“. Ily módon 122 írótól sorol elő 188 egyes művet és 18 írótól egész gyűjteményt: Arany János, Bartók Lajos, Jókai Mór, Kiss József, Petőfi Sándor, Thaly Kálmán, Tompa Mihály, Vajda János és Váradi Antal elbeszélő költeményei mellett Adorján Tündérmeséit, Halász Dezső Tölgyeit és virágait, Illéssy György Verses krónikáit, Koroda Pál és Kovács Lajos Költői elbeszéléseit, Merkl Adolf Históriait, Rozvány György Szalontai helyi mondáit, Balkányi Szabó Lajos Magyar ősmeséit és Szomory Károly Verses beszélyeit. Szóval jegyzékében a nagyok a törpékkel, a hivatottak a hivatlanokkal, a számbavehetők a beszámíthatatlanokkal váltakoznak és szerepelnek egyaránt, minden megkülönböztetés és osztályozás nélkül. A pályázónak valamennyi *anyag*, úgy látszik, becses és szükséges anyag az utolsó félszázadbeli magyar verses elbeszélő költészet *történetének* fölépítéséhez; holott legalább fele kritikai kiselejtezésre és örök feledésre való.

Természetes aztán, tekintetes Akadémia, hogy a pályázó ezt a zagyva anyagot a maga tervezetébe helyesen osztályozni és történetileg a fejlődés szerint elrendezni nem tudja. Tizenkét fejezetet vesz föl egy függelékkal, de a fejezetek megállapításában *egységes és következetes elv* nem uralkodik. Az első, a bevezetés, *történeti* módszerrel élne. Adná a magyar epikai irodalom áttekintését a fölvett korig, a fölvett kor rajzával, irodalmi viszonyainak, uralkodó eszméinek és a külföld hatásainak ismertetésével, végül szólna az *Arany epikai elméletéről*, mint az egész fejlődésnek talpkövééről és kiindulópontjáról.

Igaz, hogy Aranynak nem az elmélete, hanem a példája hatott, a mennyire hatott; az is igaz, hogy a magyar verses elbeszélő költészetnek a mult század második felében éppen az volt a nagy hibája, hogy nem az Arany nyomán fejlődött végig, az ő költészete annak sem talpköve, sem kiindulópontja nem maradt: de a fejtegetést *szerkezeti* alapvetésül mégis elfogadhatnók, ha a következő fejezetek belőle szervesen tagolódnának. Ám az Arany epikai elméletének kifejtése után második fejezetül Petőfi elbeszélő költészetének ismertetése jőne, holott ő nem tartozik a mult század *második* felébe, nem

is az Arany elmélete volt az ő működésének kiindulópontja, sőt ellenkezőleg. Petőfi hatott Aranyra. Harmadik fejezetül méltatná csak az Arany epikáját s negyedikül Tompáról, mint elbeszélőről értekeznék, a ki pedig előbb lép föl, előbb is merül ki; s Arany elébe volna helyezendő már csak azért is, mert elbeszéléseinek java, a *Három a daru* kivételével, a mult századnak még *első* felébe való s Arany befolyása alatt voltakép sohasem áll.

A munka e három fejezetében az anyag már nem a történeti fejlődés, hanem a költői egyéniségek szerint csoportosulna: a történeti módszerrel mindamellett a nagy alakok önálló, essayszerű tárgyalása a fejlődés menetében kiegyenlíthető volna. De az ötödik fejezet már a *tárgy* után igazodik s a mondai és történeti hagyományokból merítő epikusokat készül összefoglalni. Ki adott többet a mondai vagy epikai hitelre, mint Arany? Ki meritett többet a népmondából, mint Tompa? Nekik mégis önálló méltatásuk után ehhez a fejezethez semmi közük, hanem a pályázó *behatóbban* szólna Szász Károly munkáiról, s őh rettentő, Dózsa Dániel Zandirhámjáról és még rettentőbb, a *Balkányi Szabó Lajos* Magyar ösmeséiről, „mint Horvát István elfogult magyarságának kései, de *igen* érdekes visszhangjáról”; ez ösmesék pedig, mint „hitregék a magyar nép ajkáról véve s a világtörténettel egyeztetve”, megjelentek Debreczenben öt kötetben (1850) s hozzájuk csatlakozik még, úgy látszik, a *Lehel kürtje* (1850), *Utazás a másvilágon* (1854) és a *Kutasi Pista kulacsa* (1871), mely hasonlókép néprege. Már maga ez a szándék a legcsattanósabban igazolja, hogy a pályázó irodalmi felfogásában és aesthetikai ítéleteiben egészen kiforratlan ember, minden kritika és önállóság nélkül. A hatodik fejezet megint új szempontot követ, a *hang* szerint indulna, a lyrizáló epikusokat ismertetné. Persze a leglyrikusabb elbeszélő, Petőfi, önálló létére itt szóba sem kerülne, hanem Arany László, Gyulai Pál, Balogh Zoltán, Bulla János, Vajda János stb. következnenek egymásután. S ilyenképp a történeti fejlődés nagy előnyére, Fülöp Áron elébe kapna Gyulai Pálnak, mert róla már az előbbi fejezet beszámolna. Aztán a pályázó újra egyet fordul és most már *műfaji* szempontból osztályozza anyagát s a fejezetek ekképen alakulnának: VII. A költői beszélyek. VIII. A vig elbeszélések. IX. A népmesék és regék. X. A vallásos elbeszélések. XI. A mondák és legendák. XII. A balladák és románczok. S függeléskül a ponyva-irodalom, a *Jó könyvek* érdemesebb füzeteiről emlékeznék meg. Még elismerésre méltó, hogy ebben a függelékben a *Koboz* heti krónikáinak külön fejezetet nem szentel.

A ki tudja, hogy e fejezetek határai mennyire összefolynak, milyen önkényes a megkülönböztetés költői beszély és elbeszélés között, akár vig, akár bús; milyen természetesen összetartozik a rege a románczczal, melyet Greguss egyenesen *regedálnak* nevez (*A balladáról*. 25 l.); s milyen szorosan egyezik a legenda a vallásos elbeszé-

léssel, hogy egyebet ne is érintsünk: annak nem kell bizonyítani, hogy az ilyen zagyva tervezettel, az időrendnek folytonos, elkerülhetetlen felforgatásával, egységes és következetes elv nélkül a verses elbeszélés *történetét* megírni nem lehet.

A pályázónak tehát, tekintetes Akadémia, nincs elég ítélő ereje az anyag megválasztásában, sem elég alkotó képessége a szerkezet fölépítésében; a földolgozásban pedig egészen tudományos módszer nélkül jár el. Mutatványa az Arany-fejezet bevezetése, mely pár lapos korrajzával kifejti, hogy a reform-korszak idején a haladás legbuzgóbb embereinek lelkében is bizonyos nemes conservativismus gyökeresedett meg, a nemzet *mégis* elhatározta régi törekvéseit a Sors kihívásával is érvényesíteni s a rendkívüli izgatottságban e miatt *nemcsak* a Széchenyi tekintete előtt csapott át a nemzet jövőjének fénye a megsemmisítő tűzvész vérvörös világában; — a mi bizony nincs minden ellenmondás nélkül. Azután vázolja az *Elveszett Alkotmány* keletkezésének körülményeit, ismerteti tartalmát, az *Aeneis*-szel való összefüggését. a mi az egésznek legjobb töredéke s taglalja költői becsét; majd reátér a Toldi-pályázatra, a monda irodalmára, a *Toldi és Toldi Estéje* tartalmi összegezésére, az Ilosvai krónikájával való kapcsolatra és ezzel a részlet véget ér. Következnék szerinte a Toldi Szerelme illetően tárgyalása, azután az egész trilogiának aesthetikai taglalása, szerkezet, jellemzés, nyelv és verselés, általában a művészi alkotás kérdései tekintetéből. S következnenek természetesen Arany egyéb verses elbeszéléseinek hasonló ismertetései, talán a kisebb beszélek, románczok, balladák nélkül vagy azokkal, mert a tervezetből nem sejthető, hogy az író az önálló külön fejezetbe, vagy a műfaji csoportokba szánta-e őket?

Ha már most alapúl vesszük, hogy a mutatványul szolgáló bevezetés 88 lap, ez arány szerint az egész fejezetnek legalább négyszer akkorának, 352 lapnak kellene lennie, a mi a tizenkét fejezetben tizenkétszeresen oly rengeteg mennyiségre emelkednék, a mi már tudományos szertelenség volna. Vagy az egyes fejezetek között mutatkoznék egyenetlen aránytalanság. A mi csak statisztikai tréfa, de arra mégis jó, hogy föltüntesse az író anyagbeosztásának és földolgozásmódjának *kiszámítatlan* voltát. Komolyabb azonban, hogy tudományos módszer nélkül ír, felelősség nélkül állít: az egész munkában akad ugyan egypár idézet, de az is minden szabatos hivatkozás nélkül, melylyel idézetének helyét adná. A legtöbbször pedig nevet sem említ, csak egyszerűen a maga szavaként beszél, mintha azon az egypár idézetten kívül minden gondolat az ő gondolata, minden eredmény az ő eredménye lenne, holott az *Elveszett Alkotmány* és *Aeneis* összefüggésének *részletezésén* kívül egyéb eredeti kutatása nincs. A mint Aranyt jellemzi, egyéniségének és magyarságának vonásait összefoglalja, nagy érzékenységet, merengő szemlélődését, a valósághoz és részletekhez ragaszkodó hajlamát, szerkezeteinek megalkotása módját

méltányolja, Aranyt Szilágyi Istvánnal kapcsolatba hozza, Petőfivel összehasonlítja; s a mint az Elveszett Alkotmányt költészetünk fejlődésébe beleilleszti, hogy a hang, melyet Arany itt megüt, Vörösmarty és társai pathosára, a modor Csokonai komikus eposzára emlékeztet: végre, a mit Toldiról megállapít: a fiatal és öreg Toldi czéljáról, a korhoz való viszonyáról, a gyilkossága megokolásáról, két budai útjáról, a természet ellentétes leírásáról, a két párviadal művészi kiviteléről, az Ilosvai-féle indítékok megnevesítéséről és mélyítéséről, lélektani kifejtéséről és megokolásáról, — mindazt rendszerint mások, különösen *Kemény, Beöthy, Gyulai, Riedl, Salamon és Gyöngyösy László* után mondja: az ő felfogásukat, érvelésüket írja át vagy fejtegeti tovább a gondolatok és érvek tüzetesebb elemzésével, vagy elsekélyesítésével, a mit szinte lapról-lapra párhuzamos idézetekkel összehasonlíthatnánk, ha érdemes volna. De meg kell vallani, hogy ez ismétlésekben. a mások gondolatainak és érveinek fölvételében és újraöntésében olykor elég ügyességet árul el. olykor azonban még a nyomatékossabb kifejezéseket is megtartja. Másszor még lejjebb száll és közvetve, *másodforrásból* merit. Tíz oldalon foglalkozik például (37—47. l.) a Toldi-monda irodalmának összegezésével, Toldy Ferencz, Kemény, Greguss, Heinrich, Szilády vizsgálataival; de ha Bartha József értekezését a *Katholikus Szemlében* (1899.) elolvassuk, legott meggyőződhetünk róla, hogy az egész összegezés nem egyéb, mint ennek a kivonatolása, noha különben legalább Keményt ismeri. Ez magyarázza meg azután, hogy épp olyan nyomatékosan emlegeti a Győri Gyula és Csallóközi Jenő véleményét, mint a Toldyét vagy Keményét; hogy felsorolja végig a monda összes feldolgozását, akár volt hozzájuk köze Aranynak, akár nem; s a Toldi név összes felhasználását, akár függenek a mondával össze, akár nem. Mivel ugyanis Bartha József a monda irodalmának teljes megismertetésére törekedett, fölszedett értekezésébe mindent, értékest és szemetet; s ő vakon követi, noha Aranyra és trilogiájára éppen nem tartozik. Általában, a mint költő és költő között nem tesz különbséget, neki mindegy, akár Arany János, akár Csutor János, egyiránt számba veszi: azonképen író és író között sem teszen; neki mindegy, akár Győri Gyula, vagy Csallóközi Jenő, akár Toldy Ferencz, vagy Kemény Zsigmond, egyképen idézi; akár Bartha József, akár Gyulai Pál, szavukra ugyanazzal a hittel esküszik: sőt Gyulait csak követi az Arany és Petőfi összehasonlításában, Barthát ellenben megnevezi és fel is dicséri, hogy az ő következtetését fogadja el.

Az apróbb hibák, ténybeli tévedések helyreigazításába, tekintetes Akadémia, nem megyünk bele, mert e töredékes kísérlettel már úgy is kellenél bővebben foglalkoztunk. De a *jövőre való okulásul* szükségesnek tartottuk, hogy néhány *elvi* tanácsot adjunk a pályázónak az anyag megrostálására, tervezet készítésére és a földolgozás módjára nézve. Ha több kritikával szemeli ki anyagát, egységes és

következetes elv szerint építi fel szerkezetét, a kidolgozásban tudományosabb módszerrel és nagyobb önállósággal jár el: akkor a jövő pályázaton a siker biztosabb kilátásával jelenhetik meg. Mert *a nyílt megbízásra még elég kezességet nem nyújt*. Ellenben tisztelettel ajánljuk, hogy méltóztassék *a pályátételt újra kitűzni*.

Kolozsvár, 1904 január 31.

Széchy Károly.

II.

Jelentés az Akadémiák Szövetségének Londonban tartott második nagygyűléséről.

Tekintetes Akadémia! Az Akadémiák Nemzetközi Szövetségének képviselői második nagygyűlésükre Londonban találkoztak f. évi május hó 25—31. napjain. Az angol *Royal Society* volt ez alkalommal a vezető Akadémia.

Mióta a Szövetség 1901 áprilisban első közgyűlését Párisban tartotta, a Szövetséget alkotó akadémiákhoz még két tudós testület csatlakozott, egy régibb idő óta fennálló akadémia: a madridi *Real Academia de Ciencias*, melynek elnöke a híres drámaíró természet-tudós *José Echegaray* és az Angolországban csak harmadéve fennálló *British Academy*, melynek élén *Lord Reay* áll, kit a cambridgei egyetem cancellárja, dr. *Chase* a minap az angolok közt a leginternationalisabb szellemnek jellemzett. Az akadémiák e legifjabbika a „Szövetség gyermekének“ nevezi magát. A nemzetközi akadémiai szervezet első ülésein előtűnt azon hézag tudatának köszöni eredetét, hogy Angolországban eddigelé csakis az exact tudományok voltak központba foglalva egy nagy és tekintélyes egyetemes tudós társaságban, a *Royal Society*-ben; ellenben a szellemtudományok csoportját képviselő testület nem jelenhetett meg Angolország részéről az Akadémiák Szövetségében. E hézagot pótolja most a „*British Academy for the Promotion of Historical, Philosophical and Philological Studies*“, melynek királyi charterje VII. Edward koronázását megelőző napon (1902 augusztus 8-ikán) kelt, és mely első évi ülését a király születésének évfordulóján, 1903 június 26-ikán tartotta. Ez új akadémia négy osztályra oszlik: 1. a történelmi- és régiségtudományira; elnöke *Bryce*, kinek egyik nagy munkája könyvkiadó-vállalatunk legújabb cyclusában jelent meg magyar fordításban; 2. a philologiaira; elnöke Sir Richard *Jebb*, kinek a görög irodalomtörténetet tárgyaló kis kézikönyvét ugyancsak magyar fordításban birjuk; 3. a bölcsészetre; elnöke *Caird*, és 4. a jogtudományi és nemzetgazdaságira; elnöke Sir C. P. *Ilbert*

Ez új akadémiának, úgymint a madridinak képviselői, a londoni ülészakban már résztvettek, az utóbbi nem minden nehézség nélkül, a mennyiben jelentkezésében oly szabálytalanságok mutatkoztak, hogy csak nagynehezen volt megállapítható, hogy a madridi akadémiák közt

melyik az, mely a Szövetség tagjául elismerendő : a nyelvmívelő Academia Española, vagy a Real Academia de la Historia, vagy pedig a Real Academia de Ciencias. Tényleg a két utóbb nevezetnek jelentek meg képviselői a Szövetség londoni ülésén.

Összesen 21 akadémia küldött képviselőt: az amsterdami, a bécsi, berlini, brüsseli, budapesti, christianiai, göttingeni, kopenhageni, lipcei, a londoni két akadémia, a madridi két akadémia, a müncheni, a párisi három akadémia (Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Académie des Sciences, Académie des Sciences morales et politiques), a római Reale Academia dei Lincei, a sz.-pétervári, a stockholmi és a washingtoni. Összesen 76 kiküldött volt jelen; közülök 25 a két angol akadémia képviselője; a külföldi akadémiák részéről 51-en jelentek meg; ezek között a washingtonit is két angolszági kultag képviselte.

Az első közülésen Sir Michael Foster-t, a Royal Society volt elnökét választották elnöknek, Lord Reay-t, a British Academy elnökét másodelnöknek; ezeken kívül a jelenlevő külföldi akadémikusok közül négy kiváló tudóst a tiszteletbeli elnök czímével tüntettek ki. A titkárokat tekintettel a Szövetség három tárgyalási nyelvére választották meg; minden határozat, éppen úgy a közüléseken, mint a sectiók tanácskozásain három nyelven formuláztatott, dr. A. D. Waller-től angolul, M. A. de Lapparent-től francziául, Krumbachertől, illetőleg Rieckétől németül.

A megnyitó közülésen Sir Michael Foster fájdalmas kötelességet teljesített, midőn a tanácskozások bevezetéseül a Szövetség nagy veszteségeiről emlékezett meg, Mommsen-ről „the great veteran of historic and classic science“, His-ről, ki az agy kutatásokra kiküldött nemzetközi bizottság lelke volt, Marey-ről, kinek intézetét a Szövetség saját tudományos érdekkörébe tartozónak ismerte el.

Néhány szervezeti teendő után, melyek közé a Szövetség végrehajtó tanácsa elnökségét illető alapszabályváltozás is tartozott, melyhez annak idején Akadémiánk is hozzájárult, a közülés áttérhetett egyrészt a Szövetséggel kapcsolatos nagy munkálatokról, másrészt a párisi ülés határozatából folyamatban levő tudományos vállalatok három éves előhaladásáról szóló jelentésekre.

E tárgyak közül különösen kettő van olyan, a mely hivatva van az irodalmak történetében maradandó nyomot hagyni. Az egyik a Royal Society-től kezdeményezett „Exact tudományok irodalmának nemzetközi katalógusa“ (International Catalogue of Scientific Literature), melyről e helyen néh. főkönyvtárnokunk, Heller Ágost ismételve tett jelentést és melynek szervezeti részleteiről ez alkalommal nem kell bőven szólnunk. A Szövetség üléseit megelőzőleg a Katalogus bizottsága ülést tartott, melyen hazánkat Than Károly képviselte. E bizottságnak a Szövetség elé terjesztett jelentése számot ad a munka három éves előrehaladásáról — a különféle tudományok köré-

ből nyolcz kötetet adtak ki — valamint pénzügyi állásáról. Az első év kiadványai, beleértve természetesen a bizottság szervezetének költségeit, 7117 font sterlinget igényeltek; a kötetek eladásából 7083 font térült meg, úgy hogy az első series körülbelül 34 font hiánnyal járt, a melyet ugyan nem lesz nehéz pótolni. Azonban a Royal Society a régebbi irodalom lajstromozását ezentúl a legújabb dolgozatoknak már most történő leltározásával szándékozik egybekapcsolni, miáltal a költség tetemes emelkedése fog előállni. A Szövetség közgyűlése helyesséssel fogadta a jelentést és egy külön resolútióval a szövetkezett Akadémiák támogatásába ajánlotta a vállalatot. Együttal örvendetes tudomásul szolgálhatott a British Academy az a jelentése, hogy a testvéradadémia körében arra készülnek, hogy a philologiai és történelmi tudományokról egy hasonló célú nagy bibliographiai segédeszközt állítsanak elő, minőt a Royal Society az exact tudományokról nyújt.

A másik nagy vállalat, melylyel az első közülés foglalkozott, a *Leibnitz munkáinak teljes kiadása*, melyre, mint most három éve jelentettük, a berlini Akadémia, a francia Académie des Sciences és az Académie des Sciences morales et politiques szövetkeztek. *Boutroux* francia akadémikus volt a jelentés előterjesztője. E vállalat előkészítése, melyben a három akadémia egyetértőleg osztozik, javában foly. Megbizottjaik minden könyv- és levéltárt felkutatnak, melyben Leibnitz-kéziratok sejthetők; különösen a hannoveri anyag feldolgozása ígér bő aratást. A gyűjtés és osztályozás a berlini Akadémiától szerkesztett utasítás alapján történik, melyet egy 40 lapnyi nyomtatott füzetben közöltek a tagokkal, tanújele annak a körültekintő komolyságnak, melylyel a két nagy nemzet vezető tudósai, a nemzetközi akadémiái eszme legelső megpendítője, Leibnitz, szellemi hagyatéka egyesítéséhez hozzálátnak. A vállalat végrehajtásának legelső lépése a mindenfelé szétszórt *Leibnitz-kéziratok kritikai katalógusa* lesz, mintegy nyitja annak a 75 kötetre tervezett gyűjteménynek, mely a Leibnitz-kéziratok kiadását fogja magában foglalni. E kritikai katalógussal a Szövetség harmadik ülészakára, azaz 1907-re elkészülnek.

Ezek után áttérhetünk a Szövetség két sectiójának: A) az *exact* B) a *szellemtudományi* sectiók munkálatainak eredményeire, a menyiben határozatok alakjában a záró közülés elé kerültek.

A) Az *exact tudományok* sorában az *agykutatások* ügyében működő központi bizottság tanácskozásai érdekelnek, melyekről annak idején a bizottság munkatársa, *Lenhossék Mihály* tagtársunk szakszerű jelentést terjesztett már Akadémiánk elé. E bizottság indítványa alapján a Szövetség azt a határozatot hozta: hogy „a Szövetségben képviselt egyes akadémiákat felszólítja, hogy a Szövetség nevében lépéseket tegyenek kormányaiknál, vagy egyéb illetékes hatóságaiknál azon czélból, hogy a központi idegrendszer tanulmányozására szolgáló külön szakintézeteket vagy intézet-osztályokat (a special

Institution or Departments of Institutions) alapítsanak, a mennyiben ily célú intézetek az illető országokban még nem léteznének“.

Van szerencsénk e jelentésünk alkalmából e határozatnak a mi részünkről megfelelni.

Továbbá a párisi Académie des Sciences azon javaslatával foglalkozott az A) sectio, hogy a földrengési kutatások egy helyen központosíttassanak, egy tudományos testületben, melyben az ily kutatásra szükséges szaktudományok: csillagászat, geodesia, physika, geologia kellőleg képviselve legyenek. Ez indítvány ellenében a szentpétervári Akadémia célszerűbbnek tartja a helyi seismologiai bizottságokat, a minők a bécsi és sz.-pétervári akadémiák mellett vannak szervezve és kellő költségvetéssel támogatva. A Szövetség azt a határozatot hozta, hogy egy általa kiküldött bizottság egyelőre a seismologia körébe tartozó azon feladatokat tanulmányozza, melyek internationalis közreműködésre alkalmasak és hogy előterjesztést tegyen azon módokról és eszközökről, melyekkel a központi szervezet a létező helyi intézkedések mellett üdvös eredményre vezethetne. Az elnök a nála benyújtandó javaslatot az egyes akadémiákkal fogja közölni azzal a czállal, hogy ezek, hozzájárulásuk esetén, országaik kormányait az ügynek megnyerjék.

Ezzel kapcsolatban áll azon határozat is, hogy: a földrengésnek kitett hegylánczatokon színvonalméréseket tegyenek azon célból, hogy meghatározható legyen, vajjon e lánczatok egyensúlyban vannak-e, vagy pedig emelkedésnek és süllyedésnek vannak-e alávetve; továbbá: hogy súlyméréseket eszközöljenek annak kikutatására, hogy a tömegek miképen oszolnak szét a föld belsejében és hogy milyenek a földkéreg merevségi és egyensúly-viszonyai.

A göttingeni Akadémia indítványára, a Szövetség gondoskodni fog a levegő-villamossági tűneményeknek két éven át különféle állomásokon összehangzó megfigyeléséről; valamint foglalkozni fog a földmágnesség megfigyelésével a tengeren.

Mindezen kutatások előkészítésére szakbizottságok küldettek ki.

Végül kapcsolatban azokkal, a miket 1901-ben Párisban a dél-körívre nézve határoztak, a Szövetség diplomatiái közbenjárást óhajtott arra nézve, hogy a Struve-féle iv Egyiptomon át kiterjesztessék és azon reménynek ad kifejezést, hogy a német kormány, a berlini Akadémia közbenjárásával, megteszi a szükséges lépéseket, hogy az ivet a Tanganyika-tóig kiterjeszszék oly háromszögek kitévése által, melyek vagy a tón át, vagy pedig keleti partjának hosszában terjednek.

Szóba került még a *Marey-intézet* is, mely szervezeténél fogva kezdettől a Szövetség eszmekapcsolatába helyezkedett. Még maga az azóta elhalt Marey szerkesztette f. é. május hó 4-iki kelettel a Szövetséghez intézett jelentést az intézet munkálatairól és sikereiről. A közülés örvendés tudomásul vehette csak a jelentés tartalmát és újból tagokat nevezett ki a nemzetközi intézethez.

B) Az *irodalmi sectio* tárgyai is egyrészt a párisi eszmecserének képezték folytatását, másrészt újabb tudományos igények megpendítésére vezettek. Jelentést tettek némely, a párisi gyűlésen elhatározott ügy haladásáról azon három év alatt, mely a Szövetség legelső közgyűlése óta lefolyt. A berliniek erőlyesen vették kezükbe a kéziratok kölcsönzésének ügyét és a porosz kormány útján, nem minden nehézség nélkül, folytatják a diplomatiái tárgyalásokat arra nézve, hogy a kéziratoknak külföldre való kölcsönzése elé az eddig elzárkózó könyvtárak akadályt ne gördítsenek. Tudva van, hogy leginkább az angol és az olasz könyvtárak részéről forognak fenn ez ügyben százados hagyományok szentesítette nehézségek. Míg még Indiából is könnyen lehet európai tudósnak lakóhelye nyilvános könyvtáraiba kéziratot kapni, addig p. o. a Bodleyana vagy a British Museum még mindig azt követelik, hogy kézírataik használatára az ember Oxfordba s Londonba utazzék. Már most a berliniek a Szövetkezettől megállapított szabályzat alapján azon fáradoznak, hogy a kézirat-kölcsönzés egységes nemzetközi alapon szabályoztassék, még pedig az Európa legtöbb könyvtárában már eddig is dívó liberalis irányban. Előrelátható, hogy a régi szabályaik révén hajthatatlanul makacszkodó intézetek ellenállásának megtörése a diplomatia elé is nehéz munkát tűz, de — a berliniek úgy hiszik — az eredménynek nem minden reménye nélkül.

Akadémiánk képviselőjének indítványára a Szövetkezet azon óhaját fejezte ki, hogy tekintettel a kairói könyvtár kézíratos kincseinek nagy fontosságára, a keleti kutatások szempontjából: a kezdeményező berlini Akadémia az egyiptomi kormányt is belevonja azon diplomatiái eljárásba, melyet a Szövetkezet megbízásából folytat.

Nagyon kedvező jelentést tehetett *de Goeje*, az iszlám encyclopaediája bizottságának elnöke azon ügy állásáról, melyet Akadémiánk is erkölcsi és anyagi támogatásával elősegít. Ez év végeig beteljesül a vállalatnak első előmunkálata: a feldolgozandó czimzők jegyzéke, melyet aztán vizsgálás és pótlás céljából a bizottság egyes szakembereinek adnak át; e rostálás végrehajtása után a szerkesztőség az egyes cikkeknek a hivatott munkatársak között feloszthatja. Nagyon örvendetes, hogy azon 11 akadémiához, melyek e fontos vállalat támogatására szövetkeztek, most a Szövetkezet újabbán hozzájáruló két tagja is csatlakozott: a madridi akadémia, mint oly ország tudományos központja, mely évszázadokon át annak a muszlim műveltségnek volt színtere, mely a renaissance megindulásáig oly nagy hatást tett a nyugati tudományosság fejlődésére; továbbá az európai akadémiák legifjabb csemetéje, a British Academy. Ennek elnöke, *Lord Reay*, 1903 június 26-ikán tartott első megnyitó beszédében néhány lelkes szót szentelt éppen ezen tudományos vállalat fontosságának. „Nincs szükség — úgymond — hogy bővebben szóljak ily kiadvány nagy fontosságáról ezen ország szempontjából. Angolországnak vannak a legtöbb mohammedán alattvalói és valóságos botrány volna, ha nem

vennök ki részünket e nagy tudományos vállalkozásból“ („it would be nothing less than a scandal if we shirked our share of this great scholarly undertaking“).

Elénk vita fejlődött a göttingeni, lipcei, müncheni és bécsi akadémiáknak a „Mahabharata“ című nagyterjedelmű ind eposz kritikai kiadásának eszközzésére vonatkozó indítványa körül. Ez ügyet, mely már évtizedek óta járja be az orientalisták congressusait, az európai szanszkritisták nem szűnnek meg tudományuk egyik elsőrendű feladataként kitűzni. A 85,000 distichonra terjedő eposzt „a hinduság evangéliumának tekintik, mely két évezred óta a brahmán India szellemi látókörét jelöli ki“. Ennélfogva nemcsak mint a világirodalom nagy-szerű emléke mutatkozik nagyfontosságúnak, hanem úgy is, mint egyik előkelő aknája a hindu vallás, monda, kosmologia, bölcsészet, jog és szokás ismeretének az időszámításunk kezdetének idejére nézve. E fontos munkának nem létezik egységes szövege. Az északi ind szövegektől lényegesen különböznek a déliek. Meg a kommentárok sokrészt más-más szövegeket mutatnak fel. Az indítványozó akadémiák ennélfogva a „Mahabharata“ kritikai szövegkiadását tűzik ki. Ezt sok előmunkálat kell hogy megelőzze: az összes megkerithető szövegek egybegyűjtése Európában és magában Indiában, északon és délen; ez alapon a hagyomány szétágazásának családok szerinti megállapítása és végül ez anyag összehasonlítása révén az eredeti szöveg helyreállítása. Az indítványozók költségvetést is terjesztenek elő. Tizenkét éven át évenként 10,000 márkára, vagyis összesen 120,000 márkára volna szükségük ezen körülbelül 700 ivre terjedő munka eszközzésére, a munkatársak szerény díjazása mellett.

Az indítványozó akadémiák ellenében a párisi Académie des Inscriptions et Belles-Lettres egy beható jelentésben kifejti, hogy az előmunkálatok még nem érettek annyira, hogy a Szövetség az indítványozott mű nyélbeütésére az időt elérkezettnek tarthatná. Még nincsen előterjesztve az egybeállítandó kéziratok lajstroma, nincsenek tekintetbe véve azon előző tanulmányok sem, melyekre a Mahabharata kiadójának az eposz javán, maláj, kanáriai stb. fordításai körül kiterjednie kell. E régi fordítások is az alapul szolgáló szövegek jelentékeny eltéréseire engednek következtetést. Mindezen részletek megállapítása nélkül a francia akadémiкусok szerint nem igen tartható az ügy eléggé érettnak arra, hogy a kivitelről konkrét alakban lehessen határozni.

A sectio a két nézet pártolóinak alapos és gondolatébresztő eszmecseréje után megelégedett azzal, hogy a Mahabharata kritikai kiadásának fontosságát elismerje és az előmunkálatok folytatására — mint az ellenpárt egyik képviselője mondá — „áldását“ ráadja.

Minden tekintetben tanulságos volt azon eszmecsere, melyet a British Academy nevében Sir Richard Jebb-től előadott indítvány idézett elő. Az új akadémia nagy fába vágta fejszét; egy *Thesaurus*

Graecus szerkesztését óhajtja megindítani, a görögség nyelvtörténeti szótárát, mely a most már javában folyó Thesaurus Latinusnak a görög szókincset, e nyelv legrégebb emlékeitől a byzanci irodalomig felölölő édes testvére lehetne. A vita folyamán mindinkább kidomborodott ez indítvány eszményi természete; de előtűntek végrehajtásának nehézségei is. A Thesaurus Latinus jelenlevő szerkesztői és munkatársai keserves tapasztalataik alapján jó tanácssal böven szolgálhattak. Bár positiv eredményt e vita nem mutatott fel, mégis az a haszna volt, hogy a philologia egy, bár csak távoli időben elérhető célját tűzte a Szövetkezet napirendjére. Mindenesetre a célnak szolgáló folyóirat megindítására fog vezetni, mely, mint annak idején Wölflin latinista folyóirata, a görög nyelvtörténeti és jelentéstani kutatások gyűjtőhelyéül szolgálhat, mely körül a majdan kidolgozandó Thesaurus Graecus előmunkálatai csoportosulnak.

Ugyancsak a British Academy egy *páli szótár* kiadására vállalkozott. A páli nyelv az az ind dialectus, melyen a buddhista irodalom nyilatkozott; ismerete leginkább a buddhismus szempontjából nagyon fontos. E célnak szolgál az 1881 óta Londonban a Royal Asiatic Society kapcsolatában alakult *Pali Text-Society*, mely e nyelv emlékeinek kiadását tűzte ki célul. Most az angol Akadémia e tanulmányok legfontosabb segédeszközét, a páli nyelv szótárát fogja megalkotni.

A Szövetség párisi nagygyűlésén sok vitára adott alkalmat a müncheni Akadémiának, különösen Krumbachertől képviselt azon terve, hogy a nyugati és keleti levéltárakban és klastromokban található historiai jellegű okmányokból Nagy Konstantinus idejétől kezdve a *közép- és újkori görögség Corpusát* akarják megszerkeszteni. Annak idején jelentésünkben behatóan jellemeztük e vállalat célját és historiai fontosságát. A lefolyt három évet a müncheni Akadémia arra használta, hogy a feldolgozandó okmányokról kritikai lajstromot készíttessen: magában véve is már érdemes tudományos munka. E lajstrom a kelet-európai, ázsiai és afrikai levéltárakban és klastromokban őrzött, néha elrejtett összes görög okmánykészletre terjed. 110 negyedrétlapot tesz csak e felsorolás, mely elé Jireček és Krumbacher egy a vállalatról tájékoztató tudós bevezetést tettek. E kritikai lajstromból alig van kifejejtve valamely középkori görög okmány; a 100. lap végén ott találjuk Sz. István görög adománylevelét is a veszprémi apáczaklastrom javára, mely okmányt nálunk *Gyomlay Gyula* tanulmányozott.

Látnivaló, hogy egy fontos historiai vállalat nagy alapossággal készült előmunkálata van előttünk, olyan, a milyet a Leibnitz-bizottság, természetes, hogy nagyobb terjedelemben, a saját munkájára nézve csak ezentúl fog alapul lerakni. A müncheniek kiszámították, hogy az ő 18, egyenkint 500—600 lapra terjedő kötetet tevő Corpus-uk 90,000 márka költséget igényel, melyet részben a kiadó, rész-

ben a bajor akadémia Thereianos-alapja fedez és melynek pótlására a szövetskezett akadémiaák hozzájárulására számítanak.

Csak laza kapcsolatban áll a Szövetség teendőivel *Glasson*-nak, az Académie des Sciences morales et politiques tagjának jogtörténeti tanulmánya: „Sur la condition civile des étrangers en France“, melynek alkalmából a Szövetség csak azon óhaját fejezhette ki, hogy az idegen-jog története, fejlődése és jelen állása egyéb országok jogtörténetének szempontjából is a *Glasson*éhoz hasonló tanulmányokra nyujtson alkalmat.

Nem lehetett a Szövetség tárgyalásainak sorrendjére tűzni a *világnyelv* (Volapük stb.) érdekében szétoosztott különféle előterjesztéseket, egyrészt, mert nem tudományos, hanem pusztán gyakorlati természetűek, másrészt pedig azért nem, mert nem akadt akadémia, mely e javaslatokat magáévé tette volna. Így tehát a „Weltsprachen-Zentralverein für Steiermark“ részéről f. é. áprilisban Akadémiánkhoz küldött és az április hó 25-ikén tartott összes ülésből (105. sz. a.) hozzánk áttett ügy teljesen tárgyalanná vált. Nincsen róla mit jelentenünk.

Íme, ennyi az a munka, melyet az Akadémiák Szövetségének e második sectiója végezett. Végezte pedig az angol kormányzó és tudós körök lekötelező figyelme mellett, mely a Royal Society, a University of London, a londoni Lord Mayor, a Dean of Westminster, a cambridgei és oxfordi college-k tiszteletünkre rendezett bankettjein és ünnepélyein nyilatkozott. Május 26-ikán délután windsori kastélyában a királyi pár is fogadta az akadémiaák kiküldöttjeit és egyúttal módot nyujtott nekünk arra, hogy a történelmi nevezetességű hely emlékeit szakavatott vezetés mellett szemlélhessük.

A bankettekén ékesszóló szónokoknak alkalmuk nyílt a Szövetség eszméiről magas színvonalon nyilatkozni. Hallottuk *Lord Goschen* fenkölt gondolatait a nemzetek együttműködéséről a tudományos feladatok terén. S tényleg, az Akadémiák Szövetségének intézménye már eddig is biztató jeleít adja az alapítását vezérő eszmény beteljesedésének: hogy a szellemi munka terén omoljanak le a nemzeteket egymástól elválasztó sorompók. S hogy e korszakunkban a népek legjobbainak közös tudományos törekvése minden politikai és nemzeti versengés fölött diadalt ül: nincsen rá nemesebb példa, mint a porosz és a francziu akadémiaák eredményes szövetskezése a Leibnitz-munka körül.

Ily szövetskezésre, a mint e második jelentésünk is bizonyítékát nyujtja, az Akadémiák Szövetsége öt éves fennállása óta a tudományos eszméknek nagy sorát penditette meg, olyanokét, melyeknek gyakorlati végrehajtása mind az anyagi eszközöket, mind pedig a szellemi tehetséget tekintve, csakugyan egyesült erők kifejtését igényli. Előrelátható, hogy ha kitűzött feladatának tényleg megfelelni akar, idővel a hozzájáruló akadémiaáknak nemcsak vajmi elméleti

rokonérzését, kiküldöttei személyében történő képviseltetését, hanem a szellemi munkában való cselekvő részvételüket és — a minék ugyan némi prózai ize van — az egyes megoldandó feladatok *anyagi* elősegítését kell óhajtania. E nélkül csak elméleti munkát végezhet, tudományos célokat kitűzhet, de megoldásukhoz nem foghat, az egyesült erőket nem viheti sikra. Akadémiánk eddig a Szövetség minden ülésére kiküldötte képviselőit; az egyik munkához — az Islám encyclopaediájához — anyagi támogatással is hozzájárul. Akadémiánk szellemi súlyának, tekintélyének, a többi nagy akadémiákkal való versenyképességének érdekében mulhatlanul szükséges volna azonban, hogy abban a helyzetben legyünk, hogy a nemzetközi tudományos mozgalmakban és alkotásokban mennél sűrűbben legyen anyagi részünk, más szóval, hogy mennél több feladat végrehajtásához járuljunk hozzá anyagi támogatással is. Ily esetben a feladatok szellemi részéből is inkább lesz módunkban a minket illető részt kivenni, helyet foglalni azon nemzetközi testületekben, melyek a feladatok előkészítésével és tudományos végrehajtásával vannak megbízva. Képviselőinknek módot kell nyújtani arra, hogy elméletileg hozzájáruló szavazatukat a cselekvő részvétel ígéretének lehetőségére érthessék, ha nem is minden, de legalább is néhány esetben. A jelentésünk során fel említett vállalatok közt vannak olyanok, melyek tudományos fontosságuk miatt minden tudományos testület anyagi és szellemi támogatására nagy mértékben érdemesek. Nem állhatunk félre.

Jól tudjuk, hogy Akadémiánk rendes budgetjéből az ily anyagi hozzájárulás eszközeire nem telik. De van rá példa a külföldön — és e tekintetben konkrét esetekkel rendelkezünk —, hogy a kormányok bizonyos évi meghatározott összeget bocsátanak a tudományos akadémiák rendelkezésére, egyenesen az Akadémiák Nemzetközi Szövetségének munkáihoz való hozzájárulás céljaira. Ennek meg kellene lenni nálunk is.

S ez okból az a javaslatunk, hogy Akadémiánk tegyen előterjesztést arra nézve, hogy közoktatási kormányunk az Akadémiák Szövetségétől megindítandó tudományos vállalatokban való anyagi részvétel céljaira az országos költségvetés keretében egy külön meghatározott évi összeget bocsásson Akadémiánk rendelkezésére. A támogatandó vállalatok meghatározása természetesen az Akadémiát illeti.

Az Akadémiák Szövetsége harmadik ülősszakát, 1907-ben, a közülés egyhangú határozatából *Bécsben* fogja tartani. A most következő három évben ennél fogva, a Szövetség szabályai szerint, a bécsi cs. Akadémia veszi át az *Académie directrice* hivatását.

Than Károly rt., Goldziher Ignác rt.,
a M. Tud. Akadémia kiküldött képviselői.

Kérelem a Magyar Oklevél-Szótár olvasóihoz.

A befejezéséhez közeledő Magyar Oklevél-Szótár 1055-től kezdve a XVIII. század végéig menőleg a régi magyar életnek ezer és ezer szavát és szólását foglalja magában. A letűnt világnak számtalan tárgyát, szokását, különösen a köznapi élet apróbb, de nyelviileg sokszor annál fontosabb dolgait egykorú magyarázatok, fölvilágosítások nélkül ma már gyakran igen nehéz, nem egyszer teljesen lehetetlen megérteni. Nagyon természetes tehát, hogy az efféle régi adatok rengetegében a szótáríró igen sokszor el-eltéved s mindnyájunkkal közös emberi gyarlóságból is sok alkalma van hibákba esni. Az Oklevél-Szótárban is legjobb akaratom s leggondosabb utánjárásom daczára bizonyára számos hiba lehet (néhányat már utólag magam is észrevettem). Hogy e hibák, tévedések még kellő időben helyre legyenek igazíthatók, bizalommal kérem a szótárnak minden tudományos érzésű használóját: szíveskedjenek észrevételeiket, kifogásaikat valamely tudományos folyóiratban (Magyar Nyelvőr, Századok stb.) mielőbb közzétenni, esetleg egyenesen velem közölni, hogy a mű függelékében („Pótlások és javítások“) az észrevett hibákat mindjárt helyre is igazíthassam s a szótárt ezzel értékesebbé tehessem.

Minden helyreigazítást köszönettel fogad

Budapest (Akadémia-palota), 1904 szept. 15.

Zolnai Gyula,
a Magyar Oklevél-Szótár szerkesztője.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMAN.

XV. KÖTET.

1904. November 15.

11. FÜZET.

Deák Ferencz mint tanuló a győri akadémián.

(Mutatvány *Ferenczy Zoltán* „Deák Ferencz élete“ cz. munkájából.¹⁾)

Az 1817-ik év őszén Deák, mint előbb bátyja is, a győri kir. akadémiára ment, ott a 8-ik szám alatt iratkozott be s mint logicus, physicus, (VII—VIII. o. 1817/18—1818/19), mint primi et secundi anni juratus (1819/20—1820/21) összesen négy évet töltött. Utóbb Benedek Elek, volt tanuló társa az akadémián, beszélt, hogy Deákot Győrbe a kehidai plebánus vitte el s ugyanő vitte haza az I. év végén, kit szintén Deáknak hívtak s Ferencz meg „uram bátyám“-nak szólította. Ez a plebánus Deákék egyik jobbágjának fia volt, kit, mint kiváló gyermeket a család neveltetett s a kehidai plebánusságra segített.

A győri jogakadémia akkoriban a fentemlített négy évből állt; a kezdetben hozzácsatolt hittudományi szak már 1785-ben megszűnt. Az intézet az iskolai és tanulmányi kir. főigazgató alatt állott s ez így volt 1867-ig, mit csak azért említünk meg, mert a főigazgató ekkoriban a hírneves Fejér György kir. tanácsos és prépost volt, kivel Deák nemcsak egy házban lakott, hanem ismeretséget is kötött s a tudós, mint meglátjuk, hatással is volt fejlődésére.

Fejér, állásából kifolyóan, ismételve megjelent az akadémia ifjúsága előtt s legkivált a november elején tartott megnyitó ünnepek alkalmával, midőn a szabályzat szerint felolvasták az akadémia törvényeit is, minden évben egy-egy ünnepi beszédet tartott az ifjúságnak, melyekből egy pár nyomtatásban is megjelent. Így pl. 1818 november 5-ikén „a törvények iránt tartozó tiszteletről“, a következő évben a győri akadémia történetéről és 1820-ban a hazai közoktatásról beszélt. Ezek közül csupán az 1818-dikinál álljunk meg egy pillanatra, mely olyan

¹ Gróf Andrássy Gyula t. tag adományából jutalmazott pályamű. Megjelenik f. é. november hó végén.

tárgyú, hogy ugyan egészen más viszonyok között és más jelentőséggel, de vörös fonál gyanánt húzódik keresztül Deák életén is. Ez a *De reverentia legibus debita*. A köznevelés csak úgy üdvös — mond Fejér — ha a törvénytisztelet vele jár, melyet az ifjúságba beoltani az állam első kötelessége. Ő éppen azért szól erről, mert a király elrendelte, hogy az intézet törvényeit félélvénként föl kell olvasni az ifjúság előtt. A törvények olyanok, mint az iránytű. „Mi lehet jobb — mond Cassiodorus — minthogy az emberek bizzanak a jó törvényben és ne féljenek semmitől? A köztörvények az emberi élet legbiztosabb vigaszai, az erőtlének támaszai, a hatalmasok zablái: innen ered a biztosság és gyarapszik a bizalom.“ A törvények tisztelete az ész kiművelésére és az erény gyakorlására visz. Ezek a főgondolatok a beszéd első részében, melyben mintha a történettudós szólalna meg, ki egy pillanatra elfeledkezik a helyről és az alkalomról s a hazát, királyt és a polgárokat látja szeme előtt. A második részben már a főigazgató áll előttünk, ki ékes latinsággal beszél a törvények (iskolai) nem tisztelésének gyászos következményeiről. A törvényt nem tisztelő ifjú ellenségnek nézendő; az ilyen megsérti a felséget s ez által az istent is. Végül idézi az 1800 április 21-iki királyi rendeletet, mely szerint, a ki nem végzi a megfelelő tanulmányokat, hivatalt nem nyer s a ki a vallásos gyakorlatokból, erkölcsből rossz tanjegyet kap, ha különben megfelelne is, hivatalra szintén nem juthat. Kiemeli a király 1818 szeptember 22-iki rendeletét, hogy a tanulók erkölcsi tanjegyei évenként kétszer hozzá fölterjesztendők. Végül a tanárokhoz szól. De vajjon gondolhatta-e e beszéd közben Fejér György, hogy szavait egy oly rendkívüli ifjú hallgatja a padokban, ki egykor a törvénnyel kezében halad végig a század java részin s nemzetet, uralkodót egyesít a törvénytiszteletnek nemcsak jelszava alatt, hanem gyakorlatában is és kivívja azt, miben diplomácia, hadsereg, absolutismus hiában ellenkezett?

Visszatérve az intézet belső életére, a bölcséleti I. év tárgyai voltak: hittan, mennyiségtan elemei, logika, magyar történelem és nyelv, görög; II. évben: hittan, alkalmazott mennyiségtan, gyakorlati bölcsélettan és metaphysika, természettan, mezői gazdászat és természetrajz, világtörténelem, magyar és görög nyelv. A jogi szak tárgyai az I. éven: statisztika, bányajog, természet- és közjog; a II. éven: hazai polgári és büntető jog, politikai és kamerális tudományok, kereskedelmi és váltójog. Mindezek tanítása módszerét, terjedelmét, a vizsgálatokat és fegyelmet itt is az 1806-iki *Nova ratio educationis* szabta meg. Megjegyzendő, hogy a magyar nyelv csak 1819-ben lett az addig rendkívüliből rendes tantárgy s rendkívüli volt 1807/8 óta a görög nyelv is. Ennek a beosztásnak egyszerű áttekintése is mintegy

megeleveníti előttünk az akkori akadémia tanulmányi rendjét, mely Deák szellemét képezte. Jegyezzük meg ehhez azt, hogy az oktatás főcélja alkalmas tisztviselők képzése volt s a tanrendszer ehhez alkalmazkodott. A módszer sem a tudomány magasabb céljait, hanem a hivatali élet gyakorlati követelményeit tartotta szem előtt. A diktálás és jegyzet-készíttetés itt még jobban divatozott, mint a középiskolában, mely ellen éppen úgy, mint a magoltatás ellen, itt is helytartótanácsi rendeletet adtak ki. De mind hiában, mert két év alatt meg kellett tanulni mindazt, a mit a hivatali pálya megkövetelt, mikhez erkölcsi kényszerül járult a róm. kath. tanulókra nézve a mindennapi mise, az isteni tiszteleten való megjelenés, havonként gyónás és áldozás, melyek elhanyagolása az erkölcsi osztályzatot szállította le. Kiegészítette ezt az, hogy a tanulmányi rend a közélettől mennél nagyobb elzárkózást követelt; az erkölcs megóvása szempontjából nemcsak színházat s természetesen korcsmát, kávéházat, hanem tánczvigalmakat, sőt megyegyűléseket sem volt szabad látogatni s az ily kihágásokat bebörtönzéssel (carcer) büntették.

Az első bölcseleti éven Deák tanárai voltak: a vallástanból Mollik Ferencz pap, a magyar történelemből dr. Berta György, ki egyszersmind a könyvek censora volt, a logikából Verner József világiak, a számtanból dr. Bresztyenszky Béla benczés szerzetes. Deák az első félévben a logikából és mennyiségtanból „eminens 2-us“, minden egyébből mindkét félévben „eminens“ és „eminens 1-us“; tehát a legjobb tanulók egyike volt, kivált a második félévben. A görög és magyar nyelvi órákat, mint rendkívülieket, nem látogatta s így osztályzatot nem nyert belőlök.

A második bölcseleti éven a hittant, mennyiségtant dr. Bresztyenszky, a természettant Gröber Laurent, a világtörténetet dr. Berta, a bölcselettant (metaphysika- és erkölcsstan) Verner, a magyart, mint most már rendes tantárgyat, Fessel Zsigmond tanította. Deák osztályzata majd minden tárgyból gyengébb, mint az első évben volt: sőt a magyarból az első félévben „classis 2^{ae} 8-us“ s a másodikban is csak „classis 1^{ae} 4-us“. E szerint a magyar nyelvből az első félévben egy rossz tanjegyet is kapott. E különös eredmény magyarázata az, hogy Fessel, különben ügyvéd, tót származású volt, magyarul nem tudott teljesen s valóban jellemző, hogy midőn a magyar rendes tárgy lett, éppen ily kezekre bízák. E mellett hóbortos kis emberke volt s mint ilyen, személyes gyarlóságai miatt több iskolai tüntetés tárgya, melyekben Deák is résztvett; a rossz tanjegy tehát bosszú műve. „Hová nyomta a magyarul alig tudó tót ember a nemes magyar ifjat!“ — mondja e tanjegyről Sárkány Miklós, ekkori tanulótársa s utóbb bakonybéli apát.

E két évi iskolai életről különben még mindig nem sok

az adatunk. A tanítás természetesen minden tárgyban latinul folyt, a tanárok nem is tudtak mind magyarul; Verner pl. éppen nem s Gröber, a physika tanára is csak törte nyelvünket. Tudni kell továbbá, hogy ebben az időben a győri akadémia is nagyon megérezte a megelőző 23 háborús évet. Sem a helytartótanács, sem a tanulmányi alap vezetősége nem gondolt a kellő felszereléssel; pl. Gröber physikai szertára teljesen üres volt, eszközök nélkül tanított, a hogy lehetett. Midőn Deák a II. éven tanítványa lett s tehetségét felismerte, azt tanácsolta, hogy a physikai órákra járjon be a jobban fölszerelt benczés gymnasiumba. Deák megfogadta a jó tanácsot s egyik kedves tanulótársával, mágoesi Zichy Jánossal, a festő, Mihály s az író, Antal, atyjával, bejárt 1818/19-ben e leczkékre, melyeken Czinár Mór tanított s a nyájas és művelt tanár meg a kitünő tanítvány viszonya csakhamar bensővé vált. Deák mindvégig szívesen emlékezett meg „Maurus Czinár“-ról, mint akkor szokás volt hívni őt, s elhunytát meghatva hallotta 1875-ben. Czinár pedig már akkor megjósolta, hogy belőle egykor híres ember lesz. Czinártól hallotta azt a később általa is használt mondást: „Nem az a valódi tudomány, a mit jól megtanultok, hanem az, a mit jól meggondoltok; a ki az iskolában alaposan és komolyan gondolkodni megtanul, az végezte jól az iskolát“. Utóbb Czinár büszke volt jóslatára és tanítványára. Midőn a 40-es években a szentmártoni apátságának póre támadt a györmegyei közbirtokossággal, egyik szerzetes azt mondta, hogy Czinár fölszólíthatná egykori híres tanítványát a bíraskodásra; de ő bosszúsan tiltakozott ellene, mert az ily csekély ügy nem méltó Deákhhoz; hadd legyen és maradjon ő az ország ügyvédje.

Többi tanárai is többnyire kiváló férfiak voltak. Közülök Berta, ki az ő otléte alatt, 1820 jan. 27-én halt meg, kiről Fejér György azon év őszén emlékbeszédet tartott az ifjúságnak, egy pár kisebb történeti művet fordított magyarra; Bresztjenszky, mint jeles matematikus, éppen ekkor *Lectiones academicae* (Győr. 1819.) művét adta ki, utóbb az akadémia tagja lett (meghalt 1851. febr. 15.) és akkoriban, mint 33 éves férfiú, ereje javában volt; a már koros Mollik a r. kath. theologiai, de főleg gyakorlati vallásos könyvek egész sorát írta; Verner, a későbbi pesti egyetemi tanár, ez időben szintén ifjú férfi, a logikából, tapasztalati lélektanból, metaphysikából, erkölestanból 1821 után népszerű s több kiadást ért tankönyveket írt. Mondják is, hogy Verner tanításai a logikából hatással voltak Deáknak éppen logikájánál fogva erős gondolkozása fejlődésére.

Részletesebbek adataink a jogi két évi időszakról. Ezekben megleljük annak is magyarázatát, hogy mért nem kapta meg ennek első, sőt második éve első felében sem azt az osz-

tályzatot, minő tehetségeinel fogva természetesnek látszanék. Az első éven (1819/20.) tanárai voltak a statisztikából és bánya-jogból Kmety András, ki e tárgyakat ott 1813—1842-ig tanította s szintén nem egy tanári gyarlósága maradt emlékezetben; a magyar közjogot Bognár József, a természet- és egyetemes közjogot Szibenliszt Mihály tanította. Az első évben a tantárgyakból osztályzata ugyan mind „eminens“; de a hol első eminens, mindenütt ott leljük a „sub clausula“ megjegyzést, a vallásos gyakorlatokból pedig a második félévben osztályzata meg éppen „negligens“. A második jogi éven (1820/21.) a magyar magán-jogot Bognár, a politikai tudományokat Beke Farkas (Wolfgangus), híres győri ügyvéd, a büntető jogot Szibenliszt, a kereskedelmi és pénzügyjogot Kmety, az egyházjogot Pendl Alajos benedekrendi szerzetes tanította. Ebben az évben az első félévben osztályzata még mindig csak „sub clausula“ kitünő, sőt a szorgalomból intést kapott; de a másodikban, talán éppen ezért, mindenből „eminens primus.“

Jogi tanárai közül Szibenliszt Mihály, Bognár és Beke voltak rá nagyobb hatással. Szibenliszt, ki Győrött 1810—29-ig tanított, éppen ekkor adta ki *Institutiones juris naturalis* műve I. kötetét (*Jus naturae extrasociale complectens*) 1820-ban s ebből is tanított, utóbb latin nyelven római jogot is irt; Beke Farkas pedig (tanár Győrött 1808—38-ig) Sonnenfels híres nemzetgazdasági művét ékes latinra fordította *Principia politii commercii et rei aerariae* (Pozsony, 1807/8.) cz. a., mely második kiadásában 1840-ig volt hazánkban kézikönyv s ő is ezt használta tankönyvül; Bognár a Kelemen könyvéből tanított, Kmety s a többiek is, a mennyiben tankönyvük nem volt, diktálták tárgyait. Minden hónapban az elmagyarázott részből kikérdezés, félévenként vizsgálat volt, midőn osztályzatot is adtak. Szibenlisztnek az volt a szokása, hogy minden óráján d. e. és d. u. $\frac{3}{4}$ -ed órát magyarázott s az utolsó negyedben valakitől, a kit kevésbbé figyelmesnek talált, kikérdezte az elmondottat. Ez majdnem naponként Deák volt s így néha egy nap kétszer is felelt; ritkábban a felelő Németszegi Bencze, a mosonymegyei alispán fia, egy Deákhoz kedélyre, népszerűsége hasonló ifjú volt. Ilyenkor Deák, az akkori szokás szerint, a szolításra felállt, meghajtotta magát s megint leült, mert különben ülve feleltek; ekkor egy pillanattal végig nézván szomszédja kinyitott könyvében az elmondandóknak egy részét, a másik részét pedig, mikor arra került a sor, miközben pár köhintést színlelt, az előbbi háromnegyed órán elmondott részt a tanár után, gyakran saját szavaival kibővítve, felmondta a nélkül, hogy tanára beleszólt, vagy rajta javított volna. Tanulótársai csodálták éles felfogását, tanára nem kevésbbé; de mert nem tartozott az ő szemeiben az ú. n. odaadó tanítványok

közé, ez magyarázata, hogy sem Szibenliszt, sem pár más tanára, kivált kezdetben, nem osztályozta tudása szerint, a miért különben Deák sohasem érzékenykedett. Bognár kezdettől fogva jobban méltányolta, különösen kitünő, folyékony, szónokiasan szép s mégis egyszerű előadása miatt; ő is gyakran szólította fel, mint egy okulásképen a többi tanulóknak. Hasonlóan tett Deák oly órákon, melyeken a tanár diktált. Ő pontosan sohasem s legföljebb kivonatossan készített jegyzeteket a diktálás után; különben sem bírta volna követni a mondottakat, mert kissé nehézkes volt az írásban; de bizonyára únta is. Tehát csak hallgatta az előadottakat s midőn a havi, vagy félévi vizsgálatok elérkeztek, rendesen összeállt tanulni egy Sinkay János nevű tanuló s később követő társával, a ki felolvasta a kéziratból vagy könyvből a megtanulandókat, mire Deák egyszeri hallásra hibátlanul felmondta. Ez a tehetsége okozta, hogy látszólag kisebb szorgalma mellett is, hg. Bretzenheim Ferdinánddal és Fuchs Ferenczcel együtt ő a legelső tanulók közé tartozott, noha nem igen törekedett rá, mert nem ezért tanult: „hanem — mondja Sinkay — mert egy olvasásra vagy hallásra a leczkét nem tudhatta rosszabbul, mint tudta és felmondta“.

Íme, folytatása annak, a mit róla az előbbi évekről tudunk s valóban ez adatok nem kétségesek. Éles felfogása és bámulatos emlékező ereje jobban segítette itt is, mint szorgalma, mely, mint egyik tanjegye is tanúsítja, nem mindig elégitette ki tanárait. Azonban tudásának híre eltávolozta után is sok évig fenmaradt a tanulók emlékezetében. Deák halálakor írta valaki, a ki 1827/8-ban volt Győrött jogász, hogy még akkor is úgy beszéltek róla, mint a maga idejében a legjelesebb tanulóról, kinek könyvei, jegyzetei nem igen voltak; csak tanóra előtt olvasta át sebtiben egyik vagy másik tanulóét s ez neki elég volt a kitünő feleletre. Általános beszéd tárgya volt továbbá, mint a maga nemében egyetlen eset, hogy midőn a hazai jogból (magyar magánjog) defensióra jelentkezett, Bognár tanár felszólította, hogy ne húzzon thesist, hanem feleljen szabadon. Deák ráállt s Beke az ünnepélyes defensiókor valóban szabadon kérdezett, mely alkalommal így szólította meg: „Dicat mihi, domine defendens, cui parem academia haec necdum habuit“ stb.

Ez az adat jellemző, noha annyiban helyreigazításra szorul, hogy akkoriban másnak is thesis nélkül kellett defensiókor vitatkozni; de Sinkay is megerősíti azt, hogy „a defendálás volt az ő legerősebb oldala; abban senki sem érte őt utól“. A defensiók nyilvánosak voltak, s mint a jezsuita-oktatás maradványát ünnepélyesen tartották, mint a hogy a szokás kívánta s „Deák ilyen defensio után mindig győztesen szállt le a tanácsai székből, melyen a defendens ülni szokott“. Oppugnense a nevezett defensiókor

csakugyan Beke volt, kit erre Deák maga kért fel s őt, mint Györmegye leghíresebb jogtudósát és gyakorló ügyvédét, a legfélel-mesebb ellenfélnek tartották és Beke a defensio végén csakugyan, mint olyat üdvözölte, ki páratlanul állotta ki a vitatkozást. De könnyű felfogásának, főképen emlékezőtehetségének más bizonyítékát is említi Sinkay. Egyszer együtt mentek az első jogi év vége felé az utcán s Deák szabójával találkozván, hosszasan beszélt vele németül, min ő csodálkozott, nem tudván, hogy beszéli ezt a nyelvet. A szabó eltávozta után megkérdezte, hol tanult meg németül?

— Itt, Majláth Antaltól, — felelt Deák, ki a megelőző évben kosztos- és lakótársa volt Józsaéknál.

— Hogyan? — kérde Sinkay.

— Csak úgy, hogy Majláth az asztalnál mindig németül beszélt. — És, teszi hozzá Sinkay, ő ezt nem is vonta kétségbe; mert Deák sohasem kérkedett s még tréfából sem hazudott soha.

Győrött mind a négy éven át Józsa Józsefnél, a győri püspöki javak praefectusánál lakott, kinek neje az ő nagynénje, anyjának testvére volt. Győrött akkor ezt és a Fejér Györgyét tekintették a legelőbbkelő ily ellátásnak; azért lakott Majláth Antal is ott. Józsa állásánál fogva is tekintélyes, e mellett tanult ember volt s Deák nagyon jól érezte magát nála. Erről egyik levelében 1873 aug. 28-ról ezt olvassuk: „Négy évig jártam Győrben iskolába, 1817-ik évi november hóban mentem oda, mint 14 éves ifjú a 7-ik iskolára, vagyis logikára, 1821. évi augusztusban végeztem el a második évi jogtudományi tanfolyamot. Ezen egész idő alatt rokonunknál, az öreg Józsnál laktam. Józsa 1817-ben a káptalan dombján lakott, mint a püspökségi javak igazgatója, de 1819-ben hivataláról lemondván, átköltözött saját házába, a Megye-utczába, s így én mindenik házában laktam“. Ezt az utóbbi házat a város 1873-ban emléktáblával jelölte meg s Petz Adolfné Deákhhoz fordult a ház meghatározása végett; így származott ez a levél.

Józsa megye-utczai házában lakott Fejér György is, a *Codex diplomaticus* híres gyűjtője, kivel főleg 1819 óta Deák gyakran érintkezett. Elolvasta műveit s értekezéseit, melyek a *Tudományos Gyűjtemény*-ben, Deák kedvelt olvasmányában jelentek meg s ez az ismeretség lényegesen befolyt az ő magyar történelmi és közjogi ismereteire. Utóbb is, midőn Fejér pesti egyetemi tanár lett, megújította vele ismeretségét és történelmi dolgokról szívesen társalgott vele. Fejéren kívül Czinár Mór s 1820/21-ben Maár Bonifác (a magyar és világtörténet tanára) látták el olvasmányokkal, mint az ottani szent-benedekrendi pap-nevelő-intézet tanárai, kik a nagy tehetségű ifjával szívesen társalogtak s bevezették olvasmányok által az önképzésbe.

Az egykorúak általában mondják, hogy sokat olvasott, de csak tudományos műveket s a classikusokat; az utóbbiakat különösen nagy figyelemmel. A könyvet inkább figyelmesen végigforgatta s csak a neki tetszőbb részeket olvasta át; így tett a *Tudományos Gyűjtemény* czikkeivel is, és mindaz, mit egyszer elolvasott, rendkívüli élénkséggel és határozottsággal maradt meg emlékezetében. Azonban az olvasásnál még többet gondolkozott, fontolgatott, vitatkozott; ezekben emlékező erején kívül főleg bizonyos inspiratio vezette, mond Sinkay Költőket nem igen olvasott, általában a költészet kevésbé érdekelte; csak a hazafias, hősi költészet vonzotta, ez megmagyarázza utóbb szeretetét Vörösmarty iránt. Ennek némi kísérője az is, hogy soha bort nem ivott, a nők iránt éppen nem, vagy alig érdeklődött s ebben az időben regényt sem olvasott soha. Hiába figyelmeztette Sinkay vagy más egy-egy mellettük elmenő csinos leányra az utcán sétaközben, ő rá se nézett. Ha meg Sinkay mondta, hogy Szerdahelyi József, a későbbi színész, még az órákra is *Himfyt* vitte be, hogy ő Szegeden Dugonicsot sokszor látta vagy Benedek Elek nevű osztálytársuk nagy búsan elszavalta Horváth Endre versét a *Tudományos Gyűjtemény* 1817-iki folyamából:

Óh nemzetem átka: irigység,
A megdőlt magyaron meddig fog lenni hatalmad:

Deák legfőljebb azt felelte, neki csak Virág Benedek versei tetszenek, Dugonicsot csak mathesiséről ismeri Ellenben, ha Sinkay azt mondta, hogy Katona Istvánt 1811-ben, élete utolsó évében ismerte, azt felelte, hogy e szerencsáját irigyli. A szindarabok közül is csak a hősi drámát, a vitézi játékot kedvelte; ilyenben egyszer maga is játszott. Bresztyenszky Béla tanár t. i. a szegénytanulók segélyalapja javára iskolai előadásokat rendezett. Ez az alap 1818 novemberében kezdődött, alaptőkéjéhez Deák is 30 forinttal járult s ennek javára három hősi darabban ő is föllépett, a *Szökevény*, *Kemény Simon* s *Győr visszavétele a törököktől* címűekben; ezt az utóbbit Horváth Endre éppen erre az alkalomra írta. Természetesen minden szerepet a tanulók játsztak. E felléptének oka az is volt, mert ez az alap nagyon érdekelte, ülésein rendszeren részt vett s általában is a jótékony-ságban öröme telt. Sinkay jelen volt, midőn egyszer meghagyta csizmadiájának, hogy egy szegény tanulónak csizmát csináljon az ő számlájára.

Tanulótársai közül különösen négygyel érintkezett. Ezek egyike Fajsi Ányos István, utóbb veszprémmegyei előkelő birtokos, majd megyéjében főbíró s a zirczi kerületnek három ízben képviselője. Nyersmodorú, de egyenes, őszinte jellem, utóbb igazi táblabíró s ezért szerette. Deáknak már akkor is szokása

volt tanulótársait, így őt is megtréfálni s noha különben nem értette a tréfát, Deáktól sohasem vette rossz néven. A másik bizalmasabb tanulótársa Rohonczy Ignác volt, kit valóban kedvelt, de utóbb politikai okokból elidegenedett tőle; t. i. Rohonczy a 40-es években gr. Apponyi, az 50-es években Bach alatt hivatalt vállalt, a mit Deák helyeselni nem birt. A harmadik Sárkány Miklós, utóbb hittudor és bakonybéli apát, kivel a lyceumban ismerkedett meg, midőn a physikai órákra bejárt. Barátságukat az sem zavarta meg, hogy Sárkány a 40-es években a haladó conservativokhoz csatlakozván, heves harczt vívott a győrmegyei ellenzékkel; sőt még az sem, hogy a vegyesházasságok elmérgesedett ügye szembeállította őket egymással. E viszony alapja kölesönös tisztelet volt; Deák egyszer azt mondta róla Eötvös Károlynak: „Őszinte, becsületes ember, meggyőződése vezérelte a politikai harcokban, bár minden pártfele olyan lett volna, mint ő; esze és tudománya is helyén van.“ Végre a negyedik, Sinkay János, kivel csak a jögon volt együtt, főleg pajtása volt, a kit majdnem naponként fölkeresett; utóbb, mint követtársával is, gyakran érintkezett, ki Deák e korából s későbbi összeköttetéseikről becses adatokat tett közzé. Sinkaynál találkozott rendszeren több tanulótársával is, télen el-eljárt velők az ú. n. sárga kávéházba, nyáron ki a mezőre; mert általában nagyor szerette a társaságot, kereste is és ilyenkor különös kedvvel vitatkozott vagy tréfált. Tréfái sohasem voltak sértők, viszont a vitatkozásban is tudásával vagy fölényével senkit meg nem bántott; ezért szívesen voltak vele. Pl. egyik mondása volt Sinkay szerint, hogy „ha a mennyországba jutna is és ott azt mondanák neki, hogy ő nem magyar és nem katolikus, onnan is kijönne“; azonban ezt sem vette sem a más vallású, sem a más nemzetiségű bántásnak tőle; annyira érezte mindenki, hogy sérteni nem akart s nem is tudott. Ez jellemzi őt, mint parlamenti vitatkozót is.

Deáknak, mint tanulónak, magánélete mintaszerű volt. Nem kártyázott, nem pipázott; a szivarozás akkor még nem is volt szokásos s csak 1822 tájt kezdett terjedezni. A deákok zajos mulatozásaiban, a komoly foglalkozástól elvonó léha időtöltésekben nem vett részt, koresmákba nem ment; ha néha borozók közé került, volt eset, hogy éjfélén túl is köztük maradt s ő volt a legkedélyesebb, a nélkül, hogy egy pohár bort is ivott volna. Így az akadémiáról testben, lélekben megerősödvé, egészségesen ment haza, mint a kit a fejlődő ifjúság veszélyei meg nem sebeztek. Hiúság, szereplési vágy éppen oly kevésé bántották már ekkor, mint utóbb; ezekben talán erős, kissé nehézkességre hajló testalkata is meggátolta: mintegy a természet is gondoskodott róla, hogy némely gyengeségtől megvédje s az

egyszerűség és szerénység példányává tegye. Éppen erős, vállas alkata miatt 16—18 éves korában teljesen kifejelettnek, sőt idősebbnek látszott volna, ha pelyhedző bajusza nem mutatta volna ifjúságát. Talán kissé nehézkes alakja is okozta természetén kívül, hogy noha a táncz nagy divathan volt, sohasem tánczolt s az ú. n. Schliffer-compániába nem tartozott; sohasem fitogtatta, hogy van pénze, ok nélkül nem költött s noha elég ruhája volt, minden darabot addig viselt, a míg csak lehetett; mert szerette a megszokott kényelmes öltönyt; e miatt néha elhanyagoltnak nézett ki. Nem törődött magával s a külsőségekkel, — teszi hozzá Tarányi (Oszterhueber) Ferencz, Deák sógorának testvére és veszprémi kanonok. Ez önmagával kevés törődés, természetének szemlélődő tulajdona okozta azt is, hogy írását elhanyagolta, melynek megjavítására utóbb nem csekély akaraterevel törekedett; ez neki annyira sikerült, hogy szép, gömbölyű betűjű, igen olvasható írása lett, mire utóbb még leveleiben is nagyon ügyelt. E gyarlóságaival, melyeket azok gyanánt maga elismert, nem egyszer gúnyolódott is; így írta utóbb egyszer Pakson, nővérénél időzván, vastag írására és testességére czélozva, Cseh alispán leánya emlékkönyvébe e pár sort:

Kurz geschrieben, gut gemeint,
Dicke Schrift, von dickem Freund.

Így áll előttünk Deák a győri tanulóévekből, midőn mint 18 éves ifjú onnan távozik. De ne feledjük ezek mellett hogy ez, a főképen belső életet élő ifjú, kinek ez egyik állandó jellemvonása marad, nem elégszik meg csupán azzal az eredmény-nyel, hogy a magyar közjogot és a magánjog szétszórt, rendszerbe nem egyesített szabályait teljesen tudja, hogy a *Corpus jurist* bárhol kinyitva belekezdtek, ő folytatni bírta és hogy a magyar országgyűlések történelmi előzményeinek teljes birtokában volt. Ezek is olyasmik ugyan, melyek egy iskolai pálya nemcsak szép és megnyugtató eredményei, hanem egyenes céljai; mert ez az alap, melyen a jól rendezett, fegyelmezett élet épül, midőn a fejlődő lélek az ifjú- és férfikor határán állva, megnyeri csontosodási központjait s elötte a jövőre magának alkotott pályakép irányai a kétése közből mintegy kibontakozni kezdenek.

Ámde a győri pár év az életet folyvást éber szemmel kíséző Deákra, ki, Csengery igaz szavai szerint, mindig többet tanult az életből, mint a könyvekből, nem csupán az iskolai tanulás eredményei miatt volt fontos. Már pedig hogyha hazánk akkori viszonyait csak pár vonással fölelevenítjük: a látszólagos nyugalom mellett a lappangó, elfojtott nyugtalanságnak ez a kora különösen alkalmas volt érdeklődésre bírni az eszmékkel és dolgokkal szemben gondolkozó és szemlélődő lelket; de ugyan-

azt egyszersmind bírta megfigyelésre is ösztönözni s elfojtott tettvágját ingerelni. Valóban a szentszövetség absolutismusa s ennek hazánkra nehézkedett elnyomó intézkedései, mélyen hatottak rá. Az ő éber, ifjú szelleme éppen úgy érezte, mint minden valódi hazafié, hogy az 1791-iki nevezetes közjogi törvények, melyek szelleme kivált arra czélzott, hogy hazánk önálló államiságát az osztrák összpontosító törekvésekkel szemben kiemeljük, mind állandóbban mellőztetnek; hogy a nevezetes X. t.-cz. daczára, mely szerint Magyarország csatolt részeivel együtt szabad és független, mely semmi más országnak vagy nemzetnek alávetve nincs, önálló alkotmányval bír s királya által saját törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára kormányozandó: alaptörvényeink inkább, mint bármikor, félredobottnak, sarkalatos történelmi jogaink lábbal tiportatnak; holott már magában az, hogy ily alapelvet újra törvénybe kellett iktatni, eléggé bizonyítja a hatalom túlkapásait, történelmi jogaink félrevetését, sőt az alkalmazásban olykor kétségbevonásukat is.

Hányszor ismételhette magában az ifjú Deák a törvény e szavait, midőn körülte minden, a mit az élet mutatott, ezzel ellenkezett; hányszor hallhatta annak a fölséges mondásnak gúnyos emlegetését, melyet országgyűlésünk termében is utóbb annyiszor hangoztattak: „Europa libertati asserta“, melyet a szentszövetség a gyakorlatban a legképtelenebb parodiává változtatott. Mindenütt a szunnyadás, a tetszhalál jelei; minden azt látszott tanúsítani, hogy a történelmi jogokon nálunk is győzedelmeskedett az absolutismus reactiója; a rendi alkotmány képviselői közül a legfőbbek vagy meg vannak nyerve, vagy elnyomva; az atyáskodó rendőri despotismus mindent behálózott, szemei mindenre őrködtek, mindenre figyeltek, még a tanulók erkölcs-vallási tanjegyeire, sőt iskolai dolgozataira is; és a mi legfőbb, törekvéseiben nemzetünk főrangú osztályára e korban mindig biztosan számíthatott, mivel ez éppen úgy forradalmi örjögést látott minden szabadabb eszmében és szabadabb mozgalomban, mint akár a király és kormánya. Mindehhez járult, hogy bármi kezdeménynek még csak alkalma is hiányzott, midőn ugyancsak az 1791: XIII. t.-cz. félredobásával, 1812 óta országgyűlés nem tartatott és nem éreketlen, hogy az elnyomás politikája, a jogtalan kormányzási elemek előretolása éppen abban az időben (karlsbadi összejövétel, 1819) vált még kifejezettebbé, midőn a törvényességnek utóbb e legnagyobb védője Győrött a jogi szakra lépett.

A kényuralmi rendszer ebben az időben is mintegy abban ért tetőpontra, hogy a megyék ellenállását igyekezett megtörni. Elkezdte tehát a vesztegetést s a bocskoros nemességre támaszkodást, a mi a korteskedésnek azelőtt ismeretlen elfajulására

vezet s tulajdonképeni célja a kormánytól függő főispán, administrator vagy királyi biztos kényének szolgálatni ki a megyét. Ugyanerre s a kormány szemének mindenütt jelenlétére szolgáltak a titkos feladók, kik külön jutalomban részesültek; továbbá választásoknál az előbbi felkiáltás helyett 1819. február 16-án a kormány elrendelte a névszerinti szavazást, a mely különben elvileg helyes lett volna, ha ennek elburkolt célja nem lett volna az, hogy a műveletlen tömeget állítsa szembe az értelmiséggel s hogy győzelemre juttassa e megvesztegethető többséggel a kormányi célzatokat. Ezt az 1723: LVIII. t.-ezikre támaszkodva kiterjesztette arra is, hogy a bocskoros nemesség is résztvegyen a megyegyűlések tanácskozásain; mert így állandó többséget vált kapni a megyének mintegy a megye által való megfektezésére.

Deák mindezeknek ifjú komolysággal és mélyen érző hazafiúi szívvel volt tanúja és figyelője a győri akadémián, sőt Győrmegyében is; mert jogász korában a tilalom ellenére is, mint hallgató, megjelent többször a győrmegyei közgyűléseken. Egy ilyen alkalommal, mond Sinkay, gr. Zichy-Ferraris ezredes elnökölt, mint főispán, vagy administrator; a határozatot mindig az alispán mondta ki s ő csak annyi részt vett az ülésben, hogy egy-egy ügy befejeztekor mondta: „weiter“, mert talán még ennyit sem tudott magyarul, mire Deák mindannyiszor csaknem felkaczagott. Győrben volt akkor is, midőn I. Ferencz 1820 szeptemberében meglátogatván Pestet, az egyik megye küldöttségének válaszában a többek közt e híressé vált szavakat is mondta: „Szerencsések vagytok ti, kiknek őseitektől öröklött alkotmányotok van, melyet akarom, hogy szeressetek, mert én is szeretem és valamint eddig megtartottam, úgy ezentúl is meg fogom őrizni s a maga épségében maradékaimnak átadni, remélvén, hogy ti sem fogtok engem semmi veszélyben elhagyni.“ Utolsó akadémiai évében érte meg továbbá a spanyol, portugalli, nápolyi és piemonti forradalmakat; e két utóbbinak 1821 márcziusában és áprilisában gyors leveretését; a troppai, majd laibachi congressust; a reactionarius politika új győzelmeit oly forradalmak felett, melyekben magyar katonák is ontották véreket a reactio szolgálatában; s végre Győrött volt még akkor is, midőn I. Ferencz 1821 április 4-ikén Laibachból, a bécsi udvari főtanács sugalmazásából, hivatkozván arra, hogy népeit az eszeveszett, gonosz lázadás maszlagától meg akarja menteni, kiadta azt a nevezetes rendeletét, hogy az 1813-ban kívánt 60 ezer s 1815-ben kívánt 30 ezer újonczból a hiányzó részt, t. i. kereken 28 ezeret, a törvényhatóságok országgyűlés nélkül állítsák ki; tehát önkényesen rendelkezett az országgyűlés legfontosabb jogai egyikében, melyet csakhamar követett a másik, az adóügyben kiadott törvénytelen rendelet. De ez utóbbi Deákot már nem találta Győrött; vala-

mint az sem, midőn e két rendelet következtében Zalamegyében is gr. Amade Antal administrator, mint királyi biztos, erőszakkal hajtatta végre a királyi akaratot, melyben bátyja oly kiváló ellenállást fejtett ki.

Ha a kor szellemi képe így csak e pár vonásban előttünk áll, világos, hogy alkalmasabb más alig lehetett volna ennél egy oly lélek képzésére, mely utóbb a törvényességet és jogot tette politikája vezérelveül. Hazánk éppen abban az időben, midőn Deák elhagyja Győrt s mint juratus, a nyiltabb élet küszöbét átlépi: a múlt és jövő határán állt; de már a mozgalom megkezdődött, mely kevéssel utóbb eldöntötte, hogy a haza meghajlik-e vagy fölemelkedik? miközben Széchenyi aggódva számított s méregette a nemzeti ütőerő verőképességét. Ezek az elhatározó perczek számos aluszékony, közönyös szívet is föl bírtak serkenteni; a Deákét pedig megérelték, a jog iránti mély meggyőződést benne uralkodóvá tették és cselekvő elvvé avatták a küzdő és kitartó erélyt, mely csüggedést nem ismerve, győz mindig a szív lemondani és lankadni kész hajlamán. Az, a mit mint tanuló győri időzése alatt tapasztalt, az, a mit a cselekvő élet küszöbén állva megélt és észlelt: mind egy irányban hatott rá s előkészítette őt a nemzeti jogok és nemzeti metóság törhetetlen harcosságá; mindez arra működött, hogy a hazaszeretet benne a szív szentségévé váljék s kifejleszsze arra a magasztos élethivatásra, hogy éppen oly erővel küzdjön a haza sérelmei orvoslásáért, mint a haladás eszméiért; és hogy keleti, vérmes természeténél fogva könnyen fellobbanó, de csüggedni vagy engedni éppen oly hamar hajlandó nemzetünkben felébreszsze a magasztos s nekünk legszükségesebb erkölcsi erőt: a kitartást. Ez irányban az ifjú Deák többé nem változott az évek során, csak nőtt.

Ellentétre alapított analogia.

(Szily Kálmán rt. október 3-ikán tartott felolvasása.)

1880-ban fölvilágosítást kértek a Nyelvörtől (9:216) az ilyfajta régi melléknevek, mint: *alkalmatos, félelmetes, figyelmetes, förtelmes. irgalmatos, kegyelmes, kellemes, szemérmes, szerelmes, szidalmatos, szorgalmatos* etymológiájáról. Vajjon csakugyan az *-at+os, -et+es* kettős képző függedt-e az *alkalom . . . szorgalom* főnevekhez, a mint a látszat mutatja, vagy pedig másképp ment végbe e régies melléknevek képződése?

A kérdező figyelmét elkerülte, hogy e kérdéssel már előbb is többen foglalkoztak. Czuczor-Fogarasi M. Ny. Szótára (2:425) t. i. azt tartotta, hogy „az *-atos, -etes* nem egyéb, mint az *-os, -es* képzőnek megkettőztetése, az elsőbbik *s* *t*-re változván, így *kellem-es, kellem-es-es, kellem-et-es; szorgalm-as, szorgalm-as-os, szorgalm-at-os*“. E nézethez azonban Budenz nem csatlakozott, „nem azért, mintha a képző kettőztetése nehézséggel járna, hiszen ilyen pleonasmus nem hallatlan dolog, sem a magyarban, sem más nyelvekben. Nehézséget csak abban látott Budenz, hogy egy valamikor már meglevő magyar *s* megint *t*-vé vált volna. Még a széphangzat követeléseivel sem támogatható — mondja Budenz — az állított *s:t* hangváltozás; mert a magyar fül legkevésbé sem ütközik meg ilyen két egymásután következő *s-en* (v. ö. *vasas, mesés, ásás, tövises* stb.“ (Nyelvtud. Közl. 4:141). E nehézségek arra indították Budenzet, hogy egy új, a rokon nyelvek hasonlítására támaszkodó magyarázattal lépjen fel. Szerinte a finnből és cseremiszből azt következtethetjük, hogy „valamikor volt a magyarban egy *-mat, -met* (szorosabban taglalva *-mato, -mete*) deverbális névszóképző, a mi csak néhány töle származó melléknévben (*-matos, -metes*) maradt meg. Lehet — mondja Budenz — hogy a *futamat, folyamat* s a székely *nyilamat* szókban is ez a régi *-mat, -met* képző lappang, noha *futamni, folyamani* igék is vannak.“

A Nyelvőr szerkesztősege nevében Simonyi Zsigmond a felvilágosítást kérőnek azt a választ adta, hogy „e kérdés eddig

megoldatlan s bajos is megfelelni rá“. Mindamellett ő is megpróbált egy magyarázatot, a mi közel jár Budenzéhoz, de mégis különbözik tőle. Szerinte ugyanis „az *alkalmat*(os)beli *m*-ben ige-képzőt láthatnánk, még pedig azt az *m* képzőt, mely az *élemik*, *folyamik*, *futamik* stb. igeikben szerepel“. Más szóval, Budenz hypothesise szerint, azt kell föltennünk, hogy a régi magyar nyelvben éltek valaha ezek az igeik: *alkalni*, *förtelni*. . . *személni*, s hogy ezekből származtak volna a már szintén kihalt *alkalmat*, *förtelmet*. . . *szemérmet* főnevek; Simonyi hypothesise szerint pedig még azt is föl kell tennünk, hogy ezeken kívül éltek valaha nyelvünkben ezek az igeik is: *alkalmik*, *förtelmik*, *szemérmik*. Nem hiszem, hogy volna valaki, nem véve ki magát Simonyit sem, a kit ez a három ismeretlenre alapított föltevés ma már kiélégítene.

Szilasi Móríc sz egy évvel utóbb (Ny. 10: 489) e szókban analogiás képződéseket látott. Megvan a magyarban — úgymond — a *fájntos*, *czafatos*, *maszatos*, *szurtos*, *ájtatos*, *házsártos*, s ezek mintájára képződött: az *alkalmasból* az *alkalmatos*, a *förtelmesből* a *förtelmetes* stb. Megerőltetem fantáziámat, de így sem bírom elképzelni, hogy a *czafatos*, *maszatos* stb. mellékevek miként szolgálhattak volna az *alkalmatos* stb. képződésére analogiául.

Mikor a „kombináló szóalkotás“-sal való magyarázatok virágkorukat élték, Simonyi a *szerelmetest* a *szerelmes* és *szeretetes*, a *szorgalmatost* a *szorgalmas* és *szorgalmazatos* mellékevek összeolvasztásából akarta megmagyarázni (Ny. 18: 7 és Ny. Közl. 24: 141). Ha ez az állítólagos összeszerkeződéés igaz volna is, még akkor sem bizonyítana, mint maga Simonyi is elismeri, semmit sem a többi ilyfajta mellékevek származására nézve; mert hiszen: „une construction ne devient intéressante que quand on peut la ranger à côté d'autres constructions analogues, formant les espèces d'un même genre“. (Poincaré, La science et l'hypothèse, 27. l.).

Nincs tudomásomra, hogy ezóta e kérdéssel valaki foglalkozott volna. Ha jól tudom, ma is megoldatlan még.

Így állván a dolog, egy új magyarázatot kísértek meg, olyant, mely nem áll ellentétben nyelvünknek sem történetével, sem szellemével, s a mellett elég általános is valamennyi ideartozó nyelvtény megfejtésére.

*

Minden nyelvben számtalan olyan együvétartozó melléknév-pár van, melynek egyike *állító*, másika *tagadó* természetű. A mi nyelvünk ezeket az egy töröl sarjadzó, de ellentétes jelentésű mellékeveket legtöbbnyire a birtokosító *-s* és a fosztó *-talan*, *-telen*, vagy *-atlan*, *-etlen* névszóképzőkkel formálja.

Ide tartoznak például a következő melléknév-csoportok:

1. *gondos* — *gondatlan*; *kegyes* — *kegyetlen*; *számos* — *számátalan*; *türelmes* — *türelmetlen*; *vagyonos* — *vagyontalan*; *törvényes* — *törvénytelen*; *erős* — *erőtlen*; *eszes* — *esztelen*; *ízes* — *ízetlen* stb. Ezek mindegyike, és még sok száz más, egy-egy közös főnévből: *gond*, *kegy* stb. sarjadzik ki.

2. *akaratos* — *akaratlan*; *fertőztes* — *fertőzetlen*; *használatos* — *használatlan*; *indulat* — *indulatlan*; *ismeretes* — *ismeretlen*; *járatos* — *járatlan*; *kiméletes* — *kiméletlen*; *könyörület* — *könyörületlen*; *nevezetes* — *nevezetlen*; *tiszteletes* — *tiszteletlen*; *tökéletes* — *tökéletlen* stb. Budenz (Magy. Nyelvészet 5 : 437) és követői ezeket a melléknév-párokat is egy-egy közös főnévből — *akarat*, *fertőzet*, . . . *tisztelet*, *tökélet* — akarták levezetni, olyformán, hogy az *-at*, *-et* végű főnévhez egyfelől az *-os*, *-es* (s ez tényleg így is van), másfelől a *-talan*, *-telen* képző hozzáfüggedését fogadták el, s az *akaratlan* . . . *tökéletlen* mellékeveket a teljesebb *akarattalan* . . . *tökéletlen* alakok egybe-rántódásának tekintették. — Hunfalvy Pál (Magy. Nyelvészet, 5 : 544) nem járult hozzá Budenz föltevéséhez. Hunfalvy szerint a magyar igető nominális természetű lévén, az *-atlan*, *-etlen*, vagy *-talan*, *-telen* képző egyaránt függed névszókhoz és ige-szókhoz; és pedig az ige-szónak vagy csupasz tőjéhez járul, mint: *tud-atlan*, *tör-etlen*, vagy képzős tőjéhez, mint: *állhat-atlan*, *mosd-atlan*“ stb. Ugyanezt tanították régebbi nyelvészeink is valamennyien. Mindamellet Budenz (Nyelvtud. Közl. 4 : 142) továbbra is ragaszkodott föntebbi magyarázatához, mely szerint például a *tudatlan* csakis a *tudattalan*ból származhatott.

Simonyi eleinte föltétlenül csatlakozott Budenz nézetéhez (Ny. 6 : 296): „a *-talan* vagy *-tlan* képző természete szerint ige-tökhöz nem járulhat. A rövidebb *-tlan* alakban sokszor látszólag ige-tökhöz járul; hogy ez azonban csak látszat, mondja Simonyi, azt már rég kimutatta Budenz. Valamint az *állhatatos*, szintűgy az *állhatatlan* is (régente *állhatat-tlan*), Simonyi szerint, a kihalt *állhatat* névszóból származik“ stb. Később már enyhített merev felfogásán. Mikor egyik tanítványa (Ny. 11 : 119) megróttá Joannovics Györgyöt azon állításáért, hogy az *-atlan* igékből is alkot mellékneveket (Ny. 3 : 127 és 9 : 321), Simonyi már kész megengedni annyit, hogy az igéből való fosztó képzés határozott kategóriává fejlődött nyelvünkben, de nyomban hozzátette, hogy eredetileg, kezdetben a *-tlan* ige-tökhöz nem járult. (Mikor volt ez a „kezdet“, Simonyi nem mondja meg.) Mindamellet még a történeti alapon irt Tüzetes Magyar Nyelvtanában is (528. l.) találónak, sőt meggyőzőnek minősíti Budenz magyarázatát, noha tudomása volt Szilasi azon észleletéről, hogy nem-

csak a cseremis, de még a vogul nyelvben is igen sok példában közvetlenül igetőhöz járul a fosztó képző.

Én azzal a kérdéssel: „kezdetben“ mi volt, mi nem volt, mi lehetett s mi nem lehetett? nem akarok foglalkozni. A kezdetre vonatkozólag úgy sincsenek adataink; tartasuk meg tehát itt is szorosan a nyelvtörténeti alapot s keressünk a kérdés tisztázására történeti bizonyítékokat.

Ismeretes, hogy a *-hat, -het* képzővel tehető vagy *ható* (potentialis) igét (kivéve az egyetlen *van-t*) minden más igéből alkothatunk. Nyelvünknek eme tulajdonsága nem valami újabb fejlemény, már a legrégebb nyelvemlékek is tanúbizonyságot tesznek róla. *Múlhat* megvan már a Halotti Beszédben; *elmúlhat, illelhet, lehet, lelhet, maradhat, meglelhet, szülhet, tudhat, viselhet* a Königsbergi Töredékben.

Ismeretes az is, hogy a *ható* igékhez semmiféle igeképző már nem járulhat, sőt névszó-képző is csak igen megválogatva. Ez utóbbiak közül legtermékenyebb képzőjük egyfelől az *-ó, -ő*, másfelől az *-atlan, -etlen*, s nemcsak a mai nyelvben van ez így, hanem már a codex-irodalom legelején is. Már az Ehrenfeld-codexben megvan a *hihetetlen, lehetetlen, megfejtethetlen, mondhatatlan, nevezhetetlen, telhetetlen*. Magában a Nyelvtört. Szótárban s Ballagi Aladár rávonatkozó munkájában közel háromszáz (291) ilyen *-hatatlan, -hetetlen* képzőjű melléknevet jegyeztem meg, s köztük 101-et a codex-irodalomból.¹ Ezután azt

¹ Potentialis ige fosztó képzővel a codexek korában: alhatatlan (Münch.); alíthatatlan (Marg.); állhatatlan (Jord.); elfáradhatatlan (Kaz.); elfogyhatatlan (Erd.); eliszamhatatlan (Tih.); elmulathatatlan (Erd.); elmúlhatatlan (Erd.); elszenvedhetetlen (Tel.); eltörhetetlen (Jord. 843); elválhatatlan (Wink.); elviselhetetlen (Vitk.); engesztelhetetlen (Horv.); érezhetetlen (Erd.); érzethetetlen (Ers.); fáradhatatlan (Dom.); feddhetetlen (Ers.); feselhetetlen (Wink.); foghatatlan (Corn.); fogyatkozhatatlan (Thewr.); fogyhatatlan (Erd.); fonnyadhatatlan (Döbr.); gondolhatatlan (Vitk.); gyötörhetetlen (Ers.); győzhetetlen (Bécsi); halhatatlan (Virg.); hallhatatlan (Czech 7 s nem 12.5); hasonhatatlan (Kaz.); hervadhatatlan (Erd.); hihetetlen (Ehr.); indulhatatlan (Debr.); jelenthetetlen (Ers.); jó tehetetlen (Erd.); képezhetetlen (Erd.); kijelenthetetlen (Corn.); kimagyarázhatatlan (Jord.); kimérhetetlen (Pozs.); kimerithetetlen (Wink.); kinszenvedhetetlen (Sánd.); lakhatatlan (Erd. 579 s nem 679); lankadhatatlan (Ers.); láthatatlan (Nagysz.); lehetetlen (Ehr.); magamenthetetlen (Debr.); meghalhatatlan (Münch.); megcsalhatatlan (Vitk.); megeléghetetlen (Dom.); megellenezhetetlen (Debr.); megfáradhatatlan (Sánd.); megfegyhetetlen (Corn.); megfejtethetetlen (Ehr.); megfoghatatlan (Erd.); megfogyadhatatlan (Tel.); meggondolhatatlan (Sánd.); meggyógyulhatatlan (Dom.); meggyőzhetetlen (Corn.); meghajolhatatlan (Corn.); meghalhatatlan (Debr.); meghamosíthatatlan (Debr.); meghamisolhatatlan (Nagysz.); meghervadhatatlan (Jord.); meghíthatatlan (Bécsi); megigézhetetlen (Corn.); megintézhetetlen (Debr.); megkörnyékezhethetetlen

kerestem, hogy e 291 *-hatatlan, -hetetlen* képzőjű melléknév közül hánynál találok meg azt a *-hatat, -hetet* képzőjű főnevet, melyből, Budenz magyarázata szerint, e melléknemeknek a *-tlan, -tlen* hozzáfűggedése s az egyik *t* kiesése útján, származniok kellett. Az eredmény magamat is meglepett. Egyetlen-e gyet sem találtam. Nincs *hihetet, lehetet, mondhatat, nevezhetet, telhetet* és így tovább egész a 291-ikig. Ha legalább tíz-húsznál, vagy nem bánom, akár csak egy-kettőnél is megtalálhatnók azt a főnevet, melyből, Budenz szerint, a megfelelő melléknévnek származnia kellett, akkor még volna némi valószínűsége Budenz magyarázatának, de így, mikor egyetlenegy kivétel sincs, bátran kimondhatjuk az általános tételt:

potentialis igéhez az *-at, -et* főnév-képző sohasem járul, s a mennyire nyelvm emlékeink visszanyúlnak, nem is járult soha.

Az imént már megjegyeztem, hogy a potentialis igék a képzők dolgában igen válogatósak. A codexek idejében még az *-ás, -és* főnévképző sem járult hozzájuk. Legalább a Nyelvtört. Szótárban egy példa sincs rájuk ebből a korból. Későbből is mindössze csak 12 példát találtam a NySz.-ban, ú. m.: *adhatás, ehetés, elmefoghatás, eltévelyedhetés, megférhetés, megfoghatás, megtérülhetés, nemalhatás, szenvedhetés, szertehetés, türehetés, vihetés*, s ezek közül is csak 3 van a XVI. század legvégéről, a többi 9 pedig a XVII. és XVIII. századból. Valamennyi tehát abból a korból, mikor már az *-at, -et* főnévképző divatja lehanyatlott s addigi szerepéből az *-ás, -és* teljesen kiszorította. Ez magyarázza meg, hogy miért nem járult az *-at, -et* potentialis igéhez soha.

Ha mindez még nem volna elegendő Budenz magyarázatának megdöntésére, megemlíthetjük még azt is, hogy a *-talan, -telen* melléknévképző a régi nyelvben sohasem járult az *-ás, -és* képzőjű főnevekhez. Minden efféle szónk: *áldástalan, fizetéstelen, hatástalan, izléstelen, kifogástalan, összefüggéstelen, vallástalan*

(Nagysz.); megköthetetlen (Érd.); meglelhetetlen (Virg.); megmérteketetlen (Debr.); megmondhatatlan (Virg.); megolthatatlan (Corn.); megorvosolhatatlan (Jord.); megszámlálhatatlan (Thewr.); megszeghetetlen (Érd.); megtalálhatatlan (Kaz.); megtörhetetlen (Virg.); megtudakozhatatlan (Horv.); megvéthetetlen (Nagysz.); megvizsgálhatatlan (Tel.); mérhetetlen (Keszt.); mértékhetetlen (Winkl.); mondhatatlan (Ehr.); mozdulhatatlan (Ném. Gloss.); nevezhetetlen (Ehr.); nyomodhatatlan (Érs.); nyughatatlan (Virg.); olthatatlan (Sánd.); öltözhetetlen (Érs. 335 b); romolhatatlan (Kriszt L.); sirhatatlan (Érs.); számlálhatatlan (Czech. 41 s nem 22); szeghetetlen (Érd.); szenvedhetetlen (Nagysz.); szokhatatlan (Vitk.); szólhatatlan (Döbr.); tanulhatatlan (Tel.); tehetetlen (Corn.); telhetetlen (Ehr.); teremthetetlen (Érd.); tudhatatlan (Döbr.); türehetetlen (Bécsi); változhatatlan (Érd.); végezhetetlen (Göm.); viselhetetlen (Münc.). — A NySz. az Érdy-C.-ből még az „élhetetlen” is idézi, de az eredetiben „telhetetlen” van.

stb. a nyelvújítás korából való. Már pedig az *-at*, *-et* képző, functiójára nézve, ikerpárja az *-ás*, *-és*-nek. Ha az *-at*, *-et* képző főnév annyi száz meg száz esetben magára vette volna, mint Budenz és Simonyi állítja, a *-talan*, *-telen* képzőt, hogyan van az, hogy ezt az *-ás*, *-és* képzőjük sohasem tették?

Mint az imént kimutattuk, annak, hogy az e fajta főnevek, mint pl. *állhatat*, *láthatat*, *tűrhetet* stb. valaha éltek volna, absolute semmi valószínűsége sincs, s mindamellett *láthatatos* megvan a Tihanyi-codexben, *tűrhetetes* megvan Pázmánynál s az *állhatatos* még ma is él. Hogyan lehetséges ez?

Tudjuk, hogy a szók keletkezésében nagy szerepet játszik az analogia. A most említett különös jelenséget is csak ez úton magyarázhatjuk meg, de nem a hasonlóságra alapított, közönséges analogia, hanem éppen ellenkezőleg, az ellentétre alapított analogia útján.

Az efféle melléknév-párok, mint *áhitatos* — *áhitatlan*, *fertőzetes* — *fertőzetlen*, *foganatos* — *foganatlan*, *ismeretes* — *ismeretlen*, *könyörületos* — *könyörületlen*, *tökéletes* — *tökéletlen* stb. oly gyakoriak nyelvünkben, hogy a mint ez ikrek egyikét halljuk, rögtön eszünkbe jut a másik is, sőt még akkor is keressük a hozzávaló párt, mikor voltaképen nincs is párja. Íme, például a Tihanyi-codex írójának (NyEmlt. 6: 197) az invisibilist a visibilissel kellett szembeállítani s azt következőképen fejezte ki: „hizők, hog' isten: mind az menei: mind ez földi: mind *lathatatlan*: es mind *lathatatos* állatokat teremtőt: csak az ő Iouotabol“. Nyilvánvaló, hogy az író a *lathatatlan*-nak kereste az ellentétét s önkénytelenül is a *láthatatos* ötlött az agyába. Így járt Komjáthi is, mikor az innocens ellentétéképen a *noeivus*-t akarta lefordítani s az *ártatlan* ellentéteséül *ártatos*-t irt, s ez utóbbi, úgy hallom, Szentes vidékén ma is élő szó. *Tűrhetetlenség* a régi nyelvben *impatientiát* jelentett; ennek ellentétéképen Pázmány egy helyen *tűrhetetesség*-et ír. Így lett a *háláadni*-ből *háládatlan*, utóbb *háládatlan* s ennek ellentétéképen *háládatos*, mert a *háládat* főnévnek semmi nyoma régi irodalmunkban. csakis Sándor Istvánnál először. S így keletkezett a szabályos képzésű *állhatatlan*-ból a rendellenes *állhatatos*.

Ugyanígy lett a főnévből szabályszerűen képezett *alkalmatlan* (*alkalm* + *atlan*) ellentétese: az *alkalmatos*; a *szemérmetlen* ellentétese: a *szemérmetes* stb. stb. Mikor így azután az *-atlanok*-kal szemben az *-atosok* gyökeret vertek, ott is támadhatott ilyen *-atos* képzőjük melléknév, a hol *-atlan* nem is előzte meg. A NySz.-ban megvan az *irgalmatlan*, de nincs meg az *irgalmatos*, noha ma is él még; viszont megvan a *szerelmes*, *szidalmatos*, de nincs meg a *szerelmetlen* és *szidalmatlan*.

Az ellentétre alapított analogiának egy érdekes példáját adja,

ha nem csalódom, a mai népnyelv is. Már Zrinyinél megvan e régi figura etymologica: *világtalan világ*. „Én mégis élek ezen a . . . világtalan világon.“ Népmesékben pedig: „megyek világtalan világra“ Vörösmartynál: „hagyjátok elbujdosni világtalan világig“. Felméri Lajos közölte a Nyr.-ben (3 : 554) ezt az udvarhelyi kifejezést: *világotos világra* s hozzátette, hogy a *világotos*-t nyomatékadás végett használják. A „*világtalan világ*“ valami szörnyű általánosít, határozatlant jelent, míg a *világotos világra*, Felméri magyarázata szerint, teljességgel, éppenséggel meghatározottat fejez ki: „éppen úgy, szakasztott úgy“. A *világtalan*-nak, jelentését tekintve, a *világotos* tehát épp olyan ellentétese, mint a *háladatlan*-nak a *háladatos*, vagy az *alkalmatlan*-nak az *alkalmatos*. A mi pedig a szóalakot illeti, ismeretes, hogy a népnyelvben a *végtelen* ma is szokottabb, mint a *végtelen*, s hogy a régi nyelvben a *csillagatlan*, *szagatlan* és *szagotlan*, *dolgotlan* és *dolgotlan* volt szokásos. Bátran föltehetjük tehát, hogy a mai *világtalan világ*-nak *világotlan világ* alakja is lehetett.

Talán még egyéb esetekben is lehet majd hivatkozni az ellentétben alapuló analógiára.

A Szent István-féle görög adománylevél eddig megfejtetlen szaváról.

(Gyomlay Gyula lt. előadása október 24-ikén.)

A Szent István-féle veszprémvölgyi donatio görög szövege, melyet 1901-ig csak az országos levéltárban őrzött oklevélből ismertek, tudvalevőleg jelentékenyen módosult azóta, hogy az országos levéltári oklevél-példány értéktelen másolatnak bizonyult s a szöveg a magyar nemzeti múzeum birtokában lévő eredeti példány szerint adatott ki. (Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög szövegéről. Szövegkritikai tanulmány Gyomlay Gyula lev. tagtól. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, kiadja a Magy. Tud. Akadémia XVII. kötet, 8. sz. 1901.).

Van azonban a múzeumi példányban is (néhány helynéven kívül, melynek eddig csak görögös alakja teljesen bizonyos. magyar és szláv megfelelő alakja azonban szintén nincs még pontosan megállapítva) az oklevél 9. sorában egy szó, mely mind mai napig megfejtetlen maradt. Ez a szó $\alpha\epsilon\lambda\epsilon\chi\delta\iota\varsigma$, mely a következő környezetben fordul elő: $\kappa\alpha\iota\ \epsilon\iota\varsigma\ \tau\omicron\ \Pi\alpha\tau\alpha\delta\iota\ \omicron\ \mu\epsilon\lambda\epsilon\chi\delta\iota\varsigma\ \acute{\alpha}\mu\pi\epsilon\lambda\omicron\upsilon\rho\gamma\omicron\varsigma\ \epsilon\iota\varsigma$, azaz szó szerinti fordításban: „és Patadiban a Melekdisz szőlőműves, egy“. Szerdahelyi, Télfy és követőik az országos levéltári példányban is helyesen olvasták a szót;

de a \omicron névelőt számjegynek (= 70) vették, a $\mu\epsilon\lambda\epsilon\kappa\delta\iota\varsigma$ szót pedig méhész-nek fordították, mert $\mu\acute{\epsilon}\lambda\iota$ görögül mézet jelent, $\mu\acute{\epsilon}\lambda\iota\sigma\sigma\alpha$ pedig méhet. Erről a magyarázatról így nyilatkoztam már említett értekezésem 19. lapján: „A \omicron Szerdahelyi-Télffy-féle magyarázata nyilvánvaló módon helytelen, mert rajta van a *spiritus asper*; a $\mu\epsilon\lambda\epsilon\kappa\delta\iota\varsigma$ -ébe sem nyugszom belé addig, míg szlávul . . . értő tudósaink is hozzá nem szólnak a dologhoz, vagy míg valaki be nem bizonyítja, hogy $\mu\epsilon\lambda\epsilon\kappa\delta\iota\varsigma$ görög szó. Azért fordíthatlanul hagytam; úgyis gyanakszom rá, hogy tulajdonnév. Mindenesetre egyesszámú nominativus“.

Akkor tehát csak azt a hozzávetést kockáztattam, hogy a rejtelmes szó tulajdonnév, azaz: a szóban lévő patadi-i szőlőműves neve. Értelmének, eredetének megfejtésére irányuló minden kutatásom hiábavaló volt. Görögnek semmi szín alatt sem tarthattam; szláv és germán szaktudósainktól sikertelenül kérdezősködtem; azt a mindjárt első olvasásakor felmerülő gondolatot pedig, hogy tán a magyar „meleg“ szóval függhet össze, az oklevél korának és a szó környezetének tekintetbe vételével némi derűtséggel utasítottam el egyszersmindenkorra magamtól. Mert most, igenis, semmi feltűnő sem volna a Melegdi vagy Melegd, vagy akár Melegh vezetéknevben; de hogyan jutott volna hozzá Szent István korában egy balatonvidéki község szőlőművese? S ha későbbi oklevelekben előfordulna is efféle név, mit bizonyítana az erre a Szent István-kori vinczellérre vonatkozólag? Letettem tehát arról a reményről, hogy a szó megfejtése valaha sikerül, s nem is kutattam többé az eredetét.

Azonban legújabbán ugyanolyan véletlenség, mely annak idején a múzeumi példány kezembe juttatásával az egész görög szövegre váratlan világosságot vetett, a $\mu\epsilon\lambda\epsilon\kappa\delta\iota\varsigma$ szó megfejtésében is teljes bizonyosságra juttatott. A Szamota-Zolnai-féle még nem teljes „Magyar Oklevél-Szótár“ éppen megérkezett 8. füzetét forgatva, a „*Mál*“ czímszó olvasásakor (610. columna) egy 1601-iki orsz. levéltári urbarialis oklevélből (35/2) a következő idézet tűnt szemembe: „Az Malon vagion ket szoló. Az Meleg h oldalon vagion egi szoló“ (sic; értsd: szőlő). A hely nagyon késői oklevélből való, de arra nagyon alkalmas volt, hogy a *meleg* szó, meg a *szőlőhegy* és *vinczellér* közt levő összefüggést azonnal eszembe ötlesse. Nagy érdeklődéssel vártam tehát a szótár következő, 9. füzetét, melyben a „*Meleg*“ czímszónak kellett foglaltatnia. S ott azután olyan felvilágosítást kaptam a dologról, a melyet legmerészebb álmaimban sem várhattam volna. A czímszó végén ugyanis, mint a „*meleg*“ szó származékzava, idézve van a *Melegd* szó is egy pannonthalmi, tehát balatonmelléki 1240 körül kelt oklevélből (61/8), még pedig mint tulajdonnév ilyen környezetben: „*Hec sunt nomina vinitorum* :

Melegd, Arad, Buch“ (l. Szamota-Zolnai, Oklevél-Szótár 643. columna).¹

E szerint 1240 körül is éppen szőlőművest neveztek *Melegd* néven, még pedig valószínűleg azért, mert a községhez tartozó szőlőhegy meleg (déli) oldalának művelése volt reá bízva. Kérdés tárgya még csak az lehet, hogyan alkotandó meg a magyar szó a görög Μελεχδῖς átírás alapján? Hogy *γ* betű helyett *z* van a görög átírásban, az természetes; mert magyarul nem tudó görög ember (az éz igekötőre gondolva) *γ*-val nem is igen írhatta volna a szót. De tekintetbe véve az *-ις* szóvéget, melyben csak a *-ς* lehet a görög nominativus jele, továbbá, hogy Árpád-kori okleveleinkben sűrűn előfordul éppen tulajdonnevekben is (v. ö. Patadi) a *-di* képző, én a név Szent István-kori alakját „*Melegdi*” alakban állapítanám meg. A 9. sor fordítása tehát ezentúl így irandó: „és Patadiban a Melegdi szőlőműves, egy”.

Hálásan gondolok a Szamota-Zolnai-féle munkára, melynek rendkívüli megbízhatósága és hasznavehetősége a jelen esetben fényesen bebizonyult s örömmel egészítem ki benne a „*Meleg*” czíműszó adatait ezzel az egy újabb adattal, melynek kiválóbb fontosságot az ad, hogy mint görög adat unicum, s továbbá, hogy valószínűleg a legrégebbi a szótárban levő összes adatok közül.

¹ Azóta természetesen megnéztem magát a szótárban említett ú. n. Albeus-féle pannonhalmi birtok-összeíró oklevelet is az 1902-ben megjelent dr. Erdélyi László-féle monumentális munka I. kötetének függelékében. (A pannonhalmi főapátság története, I. 774. lap.) Ha ez a munka előbb kezembe kerül, vagy szerzője figyelmére méltatja az én akad. értekezésemet, már régebben meg volna fejtve a név, mert rendkívüli gonddal készült indexében (a 812. lapon) ez a munka is említi „*Melegd* szőlőművest”. A *Melegd* nevű vinitor ez oklevélben mint *Nyúl* nevű, most már nem létező praediumhoz tartozó szolga van említve. Ez a *Nyúl* dr. Erdélyi szerint (l. 216. l.) a Szentmártonból Győr felé vezető út mentén feküdt. E szerint, mivel csak néhány szolga lakott rajta, magyar település is lehetett. *Patadi*-t eddig balatonmelléki szláv községnek tartottam, mint Polosnikot; ha azonban azonos a tihanyi alapító oklevélben (1055) említett *Fotudi*-val, akkor aligha más, mint a dunamelléki *Fadd* község. (De vajjon van-e *Faddon* hegy?) Szeretném, ha a szakemberek figyelme ráirányulna a veszprémvölgyi oklevél többi tulajdonneveinek újonnan megállapított formáira is, nevezetesen pl. *Szombat* révére, mely helyett dr. Erdélyi László (id. m. 325. l.) még mindig a régi hibás *Abada* olvasást említi.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ARCHAEOLOGIAI ERTESÍTŐ ez évi október 15-én megjelent 4. számában Thallóczy Lajos közöl mutatványt „Bosznia története” című munkájából „Gót uralom Boszniában” czimen. Ebben azt a küzdelmet festi, melyet a dalmát partokon a római birodalom a gótsággal folytatott s mely végre is a hős gót nép teljes megtörésével végződött. — Ezután dr. Márton Lajos „Újleletek az abonyi régibb középkori sírmezőből” című közleménye következik, melyben a szerző 283 sír mellékleteit írja le. Ezek között legérdekesebb egy kulacs, mely teljesen új formát képvisel, s melyet fülein átfűzött zsinór segítségével egykori gazdája nyakán viselt. — Téglás Gábor „A Trajanus előtti Dacia aldunai határkapuja” című első közleményében a Gerebencz—Temesváralja környékét veszi vizsgálat alá. — Gerecze Péter „A pécsi postapalota alatt kiásott régi falakat” írja le. Ezek egy római épület alapfalainak látszanak s az egykori Sopianae, Alsó-Pannónia fővárosának maradványai. — Tömörkény István „A szőregi templomromokat” ismerteti. Ezek a helység északi részén, a régi magyar temetőben levő falmaradványok alighanem a tatárjárás idején elpusztult monostor falai; a monostor templomát a XIII. század végén vagy a XIV. század elején állíthatták helyre s használták a mohácsi vészig. A török azután épületköveit széthordatta. — Dr. Éber László „A Hunyadiak síremlékeivel” foglalkozik. Az Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egylet 1902. évi jún. hó 15-én tartott közgyűlésén dr. Ujfalusi József apátkanonok egy tanulmányt olvasott föl a gyulafehérvári székesegyházról. A hivatalos jegyzőkönyv szerint „a templom története után hosszasan foglalkozott a Hunyadi-sirokkal, és a legújabb kutatások nyomán kimutatta, hogy a Hunyadi János emléke tulajdonképen a Bocskay fejedelem sírja, míg a Hunyadi László emléke a Hunyadi Jánosé. Tehát Hunyadi Lászlónak a székesegyházban nincs semmiféle emléke”. Ujfalusi tanulmánya az egyesület évkönyvében meg is jelent, még pedig egyes képeken kívül a három szóban forgó síremlék fedőlapjainak fénynyomatú képeivel diszítve. A gyulafehérvári székesegyházban levő Hunyadi-síremlékek kérdése a legutóbbi években több ízben foglalkoztatta a szakembereket. Nagy Géza után, a ki a magyar viseletekről irt nagy művében a Hunyadi János nevével jelölt emléket

viselettörténeti forrás gyanánt értékesítette, Varjú Eleméré az érdem, hogy ez emlékekkel először foglalkozott behatóbban. Dr. Boncz Ödön értekezése, a mely nyomon követte Varjú közleményét, annak a jele volt, hogy ez emlékekre nézve elérkezett a beható, tudományos megvitatás ideje. De még nem érkezett el egészen. Még Varjú és Boncz fogyatékos rajzokkal támogathatták csak fejtegetéseiket, a kérdéses emlékek pedig a gyulafehérvári székesegyház egyik mellékhajójának homályában nagyon is megnehezítették a beható vizsgálatot. Az 1902. évben a Műemlékek Országos Bizottsága elkészíttette a gyulafehérvári síremlékek gipszmásolatait, azok egy-egy példányát megszerezte a Magyar Nemzeti Múzeum. Az Országos Régészeti és Embertani Társulat 1902 május 27-én tartott ülésén az emlékek megvitatása már a gipszöntvények alapján indulhatott meg. A társulat ugyanez évi nov. 28-án már másodszor foglalkozott ezen emlékek ügyével. Dr. Ujfalusi József fölhasználta a megindult tudományos vita összes anyagát — kivéve a Régészeti Társulat második ülésén fölmerült adatokat, a melyekről természetesen már nem vehetett tudomást, — de az eredményt olyan határozottan formulázza, hogy az alkalmas a megtevésére. A Hunyadiak síremlékei körül fölmerült kérdések még koránt sincsenek teljesen tisztázva. A helyzet most ez: a hagyomány által Hunyadi Jánosnak nevezett alakon olyan ruha van, a melynek egyes részletei jelenlegi tudásunk szerint nem származhatnak a XV. századból. A fedőlap különben a XVI. század második felére valló diszes szegélylyel és Seres mesterjegyével van ellátva. A tumba két oldalán levő domborműveken viszont, a melyek stílusa a késő középkor művészetéről tesz tanúságot, némely alakon olyan ruhát látunk, a mely fővonásaiban a felső alakéval megegyezik, míg a páncélos öltözetek határozottan XV. századbeliek. Csak akkor beszélhetünk a Hunyadiak síremlékeihez fűződő kérdések teljes megoldásáról, ha ennek a sajátosság, bonyolult helyzetnek a kulcsát megtaláljuk. Kevésbé valószínű az, hogy Hunyadi János hagyományos tumbájának a fedőlapját valaha a XV. századnak adjuk vissza. Az a föltevés, hogy azt a XVI. században részben átalakították, nagyon is mesterkéltnek látszik. Ha a hazai viseletek történetével foglalkozó szakemberek a rendelkezésre álló anyag alapján bebizonyíthatják, hogy a XV. század második felében divatos viselet lényegében megvolt még száz évvel utóbb is, csak a „Hunyadi János“ alakján föltűnő részletek későbbiek, akkor bizonyos, hogy ez a XVI. század alkotása és semmi igénye sincs arra, hogy a nagy kormányzó nevét viselje, a domborművű jelenetek pedig, a melyek kétségkívül csak Hunyadi Jánosra vonatkozhatnak, annak a tumbának eredeti oldallapjai, a melynek a Hunyadi László nevével jelölt sírtábla volt a fedőlapja. Kilátásunk van arra, hogy a gyulafehérvári síremlékek tudományos pontosságú publicatioja csakhamar megjelenik. Joggal reményelhetjük, hogy e várvavárt kiadvány alapján a végleges megoldás már nem várat sokáig magára. — A *Levelezés*

rovat tartalma: Kemény Lajos: „Szepesvármegyei templomokról“; Darnay Kálmán: „A kőszegi vasleletről“; Roediger Lajos: „A hódásághí kelta lovas urnás sírleletről“; Daróczi Zoltán: „Román-bogsányi bronzkori leletről“; Cziráky Gyula: „A bácsbodroghi földvárakról“; Martián Julián: „Régi telepekről és lelhelyekről a Királyhágón túli területen“; dr. báró Nyáry Albert: „Magyar temetőről Csesztvén“. — Az *Irodalom* rovatban a következő könyvismertetések vannak: Adamklissi, ism. dr. Finály Gábor. Jahrbuch der k. k. Zentral-Kommission für Erforschung etc. 1903. I. k., ism. *Hpl.* Mihalik József: A kassai Szent Mihály-kápolna, ism. *É—r.* Divald Kornél: Eperjes templomai, ism. *Éber.* Dr. Némethy Gyula: A szent kehely, ism. *É—r.* Seraphin: Führer durch die evang. Stadtpfarrkirche A. B. in Kronstadt, ism. *É—r.* — A *Múzeumok és Társulatok* rovatában: A Szegedvárosi múzeum érem és régiségtárának gyarapodása. A Komáromvármegyei és városi múzeumegyesület, *a. b.* A Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat, *x. y.* Vezető Sopronvármegye és Sopron sz. kir. város múzeumában, *x.* A Nagybányai városi múzeum, *x. y.* A Szolnok-dobokamegyei irodalmi, történelmi és ethnographiai társulat, *y.* Az Alsó-fehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egylet. *b. b.* A Borsod-miskolci múzeum, *y.* A Biharvármegyei és nagyvárad-i régészeti és történelmi egylet, *x.* Az Aradi Kölcsey-egyesület, *x. y.* A Bács-bodrogvármegyei történelmi társulat, *a. a.* A Vasvármegyei kulturegyesület, *x. x.* A Balatoni múzeumegyesület, *x. y.* A Dél-magyarországi történelmi múzeumtársulat, *a. c.* A Temesvári múzeum gyűjteményei, *d. d.* A Múzeumok és Könyvtárak orsz. felügyelőségének 1903. évi jelentése.

2. A BUDAPESTI SZEMLÉ szeptemberi füzetének tartalma: Jánosi Béla *Az emberiesítés és együttérzés tana a mai aesthetikában* című tanulmányt kezd, melyben a lélektani aesthetika egy tanának fejlődését ismerteti. — Kármán Mór *A felekezeti oktatás és az állam részvétele a népiskola szervezetében* című tanulmányából a második közleményt adja, melyben Nagy-Britannia és Irland, továbbá az északi germán államok népoktatását ismerteti. — Varga Jenő *Az egy-két gyermekrendszer-ről* ír. Értekezésében statisztikai adatok alapján fejtegeti a magyar népben napról-napra elharapódzó s nagy pusztítást okozó metelyt, a gyermekek számának korlátozását, melynek rendszerint állandó kísérői: a munka nem szeretése, a fényűzés, az erkölcsi romlottság. — Ezután gróf Gobineau J. Arthur-nak a *Turkoman-háború* című elbeszéléséből az első közlemény következik. — A *Költemények* között találjuk Lévy József *Jupiter pluvius* című eredetijét és Lermontovnak *Csöndes éjjel* költeményét Szabó Károly fordításában. — Stromp László *Magdalay Mór* címmel Heyse Pálnak bibliai drámájáról írt ismeretű tanulmányt. — Egy névtelen író *Trisztan és Izolde* Zürichben

czímmel Wagner Richardnak Wesendonk Matildához intézett, s nemrég megjelent leveleit és naplóját ismerteti. melyből megtudjuk, hogy Wagner Richard egy barátjának felesége iránt érzett szerelmét öntötte át operájába. — Az *Értesítő*-ben Szádeczky S.: Br. Apor Péter verses művei. Jókai önmagáról, Kiss Z.: Radvánszky György házassági pöre (Acsády Ignácztól), Retté A.: Le symbolisme, France A.: Crainquebille (Hatvany Lajostól), Barabás A.: Goethes Wirkung in der Welt litteratur című munkák vannak ismertetve. — A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

Ugyane folyóirat októberi füzetének tartalma: Kovács Gábor *Az orosz műr-szervezet történelmi fejlődése napjainkig* címmel tanulmányt kezd, melyben az orosz mezőgazdaságnak, különösen Nagy-Oroszországban elterjedt alakját, a mirt, e sajátos collectivistikus szervezetet ismerteti történelmi fejlődésében. A mirt oly földbirtok-alakulat, melyben a földterület a község határozata következtében a parasztság közt a lelkek száma vagy pedig valamely más mód szerint felosztatik vagy elosztatik. s a földközösséget terhelő fizetések együttes jótállás mellett teljesítettnek. — János B. Béla *Az embe-riesítés és együttélés tana a mai aesthetikában* című tanulmányából a befejező részt adja. — Kármán Mór folytatja értekezését *A felekezeti oktatás és az állam részvétele a népiskola szervezetében*. E harmadik közleményében a déli román államok és Svájc népoktatását ismerteti. — A szépirodalmi részben gróf Gobineau *Turkomán-háború* című elbeszélésének fordításából az utolsó közleményét és Paludan-Müller dán költő *A festőművészet* című szatirikus költeményét találjuk Erdélyi Károly fordításában. — *A művészetről* címmel egy névtelen író Lyka Károlynak művét „Kis könyv a művészetről” bírálja. — Az *Értesítő*-ben Koronghi Lippich Elek: *Költemények*; Pekár Gyula: *Mátyás és Beatrix* című drámája vannak ismertetve. — A füzet végén az új magyar könyvek jegyzékét találjuk.

3. Az ETHNOGRAPHIA folyó évi 3—4. számú kettős füzetében Mahler Ede a Hammurabi-féle *legrégebbi törvénygyűjteményről* értekezik. Főkép D. H. Müller „Die Gesetze Hammurabis und ihr Verhältniss zur mosaischen Gesetzgebung” című műve fonálán egybeveti a babiloni király házassági és büntetőjogi törvényeit a mózesi törvényhozásnak megfelelő alkatrészeivel s azt véli, hogy bár a két törvény között több helyen tapasztalható hasonlóság, még sem lehet állítani, hogy egyik a másiktól kölcsönzött s még kevésbbé, hogy egyik a másiknak másolata volna. — Ezután Csiky János *népzenei följegyzéseket közöl a XVI. századból*, ezek között elsőben Philippus Pomynoczkynek 1512—1520 körül írt kótáját, mely alatt e népdal-szöveg olvasható: Batya batya mely az wt bechkerekere, wram wram ez az wth bechkerekere. Ez a legrégebb hangjegyes följegyzésünk, a magyar zeneirodalom „Halotti beszéde”. A korban következő népzenei följegyzés Heckel 1562-ben készült lanttáblázatában van „Ein

vngarischer tanz“ czímmel. — Galgóczy János a *sumir kérdéshez* szólván Munkácsi Bernátnak e tárgyra vonatkozó nézetével szemben (lásd fent 44. l.) azt fejtegeti, hogy a sumir nyelvnek az ural-altáji nyelvcsaládhoz való tartozása nem mondható kizártnak, sőt hogy a folyvást szaporodó anyag számos oly jelenséget szolgáltat, melynek tanulmánya fokozza a rokonság valószínűségét. — Munkácsi Bernát *Néhány szó a sumir rokonság védelméhez* czímmel nyomban válaszol. Utal arra, hogy az ural-altáji ethnikai kör szakmunkásai között ma sincs számbajöhető, ki a sumirnak az ural-altáji nyelvcsaládhoz való tartozását vallaná. Sorra veszi Galgóczynak nyelvi bizonyítékait s ezek gyöngeségeit kimutatván, újra csak arra az eredményre jut, hogy a sumir és magyar nyelvek közt közelebbi viszony fölvételére semmi alap s hogy végkép el kell ejtenünk a sumir és ural-altáji nyelvek rokonságának sokat kísértő elméletét is. Ezzel szemben kiemeli, hogy van a sumir kutatásoknak mégis bizonyos jelentősége, mely az ural-altáji népek és nyelvek szaktudósait saját tárgykörük szempontjából közelebből érdekelheti, a mennyiben t. i. egyes szókinszbeli közösségek a sumirban, vagy az ural-altáji nyelvekben *ősregi jövevényszók*, illetve közvetítő nyelvek útján összefüggő *kapcsolatok* is lehetnek. Ebben a keretben mozogva talán nem járunk vészes aknák és örvények fölé, mert történeti bizonyosság, hogy a sumir fejlett műveltségű őskori nép volt, mi természetesebb, mint hogy a tőlük terjesztett kulturának világossága minden irányban messze elhatolhatott s eljuthattak cvvel együtt néprajzi elemek s egyes műveltségzavak az ázsiai ural-altáji népekhez is, sőt esetleg egyik-másik sumir kifejezés az érintkezés, vagy kulturai kapcsolat útján eredetét eminensen is vehette. Több ily föltehető nyelvi kapcsolat elősorolása után szerző azzal végzi, hogy az efféle nyelvi tényeknek föl kutatása, módszeres megvizsgálása és kifejtése, nemkülönbön az ily munkálatoknak kiterjesztése a néprajzi térre lehetne az a feladat, mely a sumir tanulmányok köréből az ural-altáji nyelv- és néptudomány művelőihez tartoznék. — Herman Ottó a következő közleményben kimutatja, hogy dr. Jankó János „Régi hazai löportartók szarvas-agancsból“ czímű munkájában az a felfogás, hogy a löportartókra vésett vadászjelenetben a magyarságnak humora tükröződik, tévedés; mert nem más az a kép, mint a *Des Jägers Leichenzug* czímű közsímet német vadászkép utánzása. — Herrmann Antal a száz évvel ezelőtt helyenként használt *hivatalos számrováshoz* közöl oklevélbeli adatokat. — Az *Irodalmi* rovatban Rubinyi Mózes *Fr. Krauss*-nak „Die Volkskunde in den Jahren 1897—1902. Berichte über Neuerscheinungen“ czímű művét s Munkácsi Bernát *Balassa József* „Magyar Fonetikájának“ második kiadását ismertetik. Néprajzi hírek s társulati ügyek, az utóbbiak közt az 1904-iki közgyűlés jelentései zárják be a füzet tartalmát. A M. Néprajzi Társaság költségirányzata a f. évben 10,744 kor. — A mellékletben

Szabó Imre a *dévai csángó-székely népviseletről és táplálkozásról* ír. — Vajna Károly a Hont- és Zólyom megyékben talált *meglakatolt emberi állkapcsokról* értekezik. Ugyanily két lakattal terhelt állkapcsot őriz a M. N. Múzeum régiségtára is, s a szerző azt véli, hogy mindez esetekben a régi szigorú büntető eljárások egyik módjával van dolgunk. Ezzel szemben Semayer Vilibald, anthropologiai vizsgálata alapján, arra utal, hogy a lakat csak *halál után* kerülhetett az állkapocsra, minélfogva valószínűbbnek tartja, hogy az egész valami babonás cselekedet. — Gönczi Ferencz a *göcseji haranglábakat és pálinkafőző kunyhókat* ismerteti. — B. Zs. a *kópjafákhoz* közöl újabb adatokat. — Végül Szirmai Antal „Háziiparunk s a külföld igényei” czimmal tartott előadásának ismertetése s múzeumi hivatalos jelentések következnek.

Ugyane folyóirat folyó évi 5. füzetében Munkácsi Bernát *Jókai Mór* elhunytá alkalmából meleg szavakban emlékszik meg arról a szeretetről, melylyel a nagy költőkirály a naiv népszellem alkotásain csüggött s a becslésről, melylyel *hazai* néprajzi törekvéseinket mindenkor méltatta. — Ezután Frenyó Lajos és Erneyei József a *tót nyelvű kurucz dalokról* értekeznek. — Munkácsi Bernát *Barna Ferdinánd hagyatékából* adalékokat közöl *közmondások s szólásaink* eredetéhez. — Sztancsek József befejezi a *tót lakodalmi szokások* ismertetését. — Bellosics Bálint *baranyamegyei sokacz babonákat* közöl. — Rubinyi Mózes befejezi az előbbi füzetben megkezdett könyvismertetését. — Kohlbach Bertalan *Paul Sartori* „Die Speisung der Toten” tanulmányát s Munkácsi Bernát *Liszt Nándor*-nak „Népies gyógy módok és babonák Hajdumegyében” című közleményét ismertetik. — A *Kisebb közlemények* során Herrmann Antal a *hazai néprajzi munka szervezéséről* ír, Tolnai Vilmos *Dugonics* „*Etelkájá*”-ban található *néprajzi adatokra* figyelmeztet s zalamegyei *Karthago-féle birtokszerzési mondákat* közöl, *Sepródi János* megjegyzéseket fűz Csiky Jánosnak mult füzetbeli tanulmányához, melyekre az utóbbi válaszol. — A füzet végén néprajzi hírek s adatok a törvényszéki néprajzhoz olvashatók. — A mellékletben *Sági János* keszthelyi és keszthelyvidéki regösökről, betlehemesekről, háromkirály-járásról és aprószen-tekről, *H. Gabnay Ferencz* a *gyermekbűvészetéről és gyermekjátékokról* s B. Zs. a *tolnamegyei csimbók-hajviseletről* írnak. — *Kovács Aladár* a *Tolnamegyei múzeum néprajzi osztályát* ismerteti. — Végül *Bátky Zsigmond dr. Almásy György* „Vándor-utam Ázsia szívébe” és *O. Schwindrazheim* „*Deutsche Bauernkunst*” című művét méltatja.

4. A KELETI SZEMLE folyó évi 1. füzetében *Thury József* az „*Abuška Lugati*” című *csagataj szótárról* értekezik. Ezt az 1552. évben írt legrégibb keletű csagataj-török szógyűjteményt először Vámbéry és Budenz adták ki 1862-ben, másodszor 1869-ben Véliami-

noff-Zernof. Pavet de Courteille, csagataj-török szótára előszavában ismertetvén ezt az Abuskát, utána említ egy másik Abuska című szótárt is, melyet csak egy kis mutatóny nyomán ismer. Ennek az Abuska-szótárnak egy töredékes kézirati példányát Thurynek sikerült megszereznie Konstantinápolyban, mely kiválóan becses azért is, mivel sok olyan szót tartalmaz, melyet nemcsak az Abuska, hanem egyéb csagataj szótárak sem ismernek. E műnek tanulmánya alapján szerző kifejti, hogy az Abuska Lugati szótár nem a kiadott Abuskának kivonata, vagy más szerkezetű kiadása, hanem teljesen eredeti, más szerzőtől önállóan írott s egészen külön munka, sőt valószínűleg valamivel régibb keletű, mint az Abuska. Nagyon emeli a szójegyzék értékét és használhatóságát az, hogy legtöbb esetben megjelöli a megmagyarázza a csagataj szónak miként való olvasását, illetőleg kiejtését. A kézirat írásmódjának s főbb nyelvi sajátosságainak tárgyalása után a szerző az Abuskában hiányzó szók jegyzékét közli. — Martin Hartmann *Ein türkischer Text aus Kaşgar* címen a legtávolabb eső keleti törökségnek egy eddigelé kevésbé kutatott területéről, Kaşgar vidékéről közöl előrebocsátott tartalmi és nyelvi ismertetés után szövegmutatót, melynek tárgya a Singiltak és a hét Dongoltakról szóló, már Radloff gyűjteményében is előforduló néprege. — Patkanov S a *tunguzokról* szóló tanulmányát folytatva a manegri, birar. kili és orocson törzsekkel foglalkozik. — Munkácsi Bernát *Ältere Berichte über das Heidenthum Der Wogulen und Ostjaken* címen ismerteti a XVIII. század néprajzi íróinak közléseit a vogulok és osztjakok pogány hitéletére vonatkozólag. — J. Šišmanov befejezi a *bolgár népnévről* szóló tanulmányát (lásd Akad. Ért. 1903 : 522). — A br. Danon szintén befejezi *Essai sur les vocables turcs dans le judéo-espagnol* művének szójegyzékét. — Balhassanoglu török író *Dialecte turc d'Erzerum* címen egy azerbajdóan nyelvjárást ismertet s tájszókát közöl. — Kun Géza gr. *Gurdezi a törökökről* művéhez rövid észrevételek kíséretében földrajzi, történeti és szerzői névmutatókat csatol. — Munkácsi Bernát *Katanov N.* kazáni tanárnak az urjanchaj-török nyelvről írt nagy könyvét ismerteti és bírálja. — Végül N. Paasonen és Munkácsi Bernát a magyar *kigyó* szó eredetének kérdését s az újabban fölfedezett mordvin *k'ijov (k'ju)* „kigyó” szóval való összefüggését igyekeznek tisztázni.

5. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE aug. száma első czikk gyanánt Barta Ödön orsz. képviselő emlékiratát közli „A magyar block” czime alatt Magyarországnak az osztrák államadóssághoz való hozzájárulásáról, vagyis a legaktuálisabb és legbonyolultabb pénzügypolitikai kérdéseink egyikéről. Az emlékiratnak a jelen füzetben közreadott első része jogi oldalról bonczolja az úgynevezett „közös” államadósság ügyét és az 1867 : XV. törvényezikk által teremtetett állapotot. Ezen az úton arra az eredményre jut, hogy egyrészt az

1867: XV. t.-cz. egyoldalú kötelezést jelent Magyarországra nézve, melyet Ausztria egyszerűen tudomásul vett, ezenfelül pedig az esetleges conversio tekintetében is Ausztriával egyenlő jogok illetik meg Magyarországot, már csak azért is, mert az osztrák 1868. jún. 14-iki törvény rendelkezésének azon részét, hogy az osztrák kormány a magyar kormánnyal oly megegyezésre jusson, mely a közös állam-adósság conversióját az osztrák pénzügyminiszterre bizza. ezt az egyezményt sem a magyar kormány nem kötötte meg, sem a magyar törvényhozás nem sanctionálta. A magyar álláspontot védelmező Barta több akkori osztrák parlamenti felszólalást idéz. Legfontosabb és több tekintetben új felfogást képviselő megállapításai azonban a következő két pontra vonatkoznak. Először kimutatja azt, hogy mivel a magyar törvény szövege szerint is a 2. §. és 6. §. összefüggnek, ennél fogva a 6. §-ban biztosított kötvénytörlesztési jog is azon típusú adósságra vonatkozhatik, mely a 2. §-nak megfelelően egyesítettett, vagyis az 5%-os adósságra. Másodszor az akkori quota-tárgyalások pénzbeli számításából azt kívánja következtetni, hogy tényleg a 70 : 30 arányszámnak megfelelő járulék fogadtatott el az államadósságoknál is. A pénzügyi számítások többi részét a következő füzetben akarja szerző közölni. — Gróf Majláth József „Magyarország mezőgazdasági munkásainak helyzetéről“ irt tanulmányából a befejező részt kapjuk. Ebben az illusztris író azokkal a külföldi könyvekkel és tanulmányokkal foglalkozik, melyek az utóbbi években a magyarországi agrár-állapotokat a munkások követelményei szempontjából igen sötét színekben festették le. (Különösen Bunzel járt elől e támadásokban.) Gróf Majláth azt mutatja ki, hogy a törvény Magyarországon nemcsak a munkaadót, de a munkást is védi, részletesen szól a feles munka hazai sajátosságairól, valamint a részes művelés különféle nemeiről. Az úgynevezett „robot“ kérdését is érinti. Kétségbevonja azt, hogy aratáskor a munkaidőt meg lehetne rövidíteni, s miután a német írókat több pontban erős tájékozatlansággal vádolja, kiemeli, hogy munkás-törvényhozásunk további kiépítésre szorul a socialis reformok terén. — Schwegel János chicagói cs. és kir. konzul, ki bár osztrák állampolgár, a magyar kivándorlás viszonyai iránt is meleg érdeklődést tanúsít. „Amerika gazdasági életéből“ című tanulmányát adja közre, melyet a Magyar Közgazdasági Társaságban olvasott fel. Az eleven tollal irt értekezés az amerikai élet ellenmondásait, a trustök ügyét, a néger-kérdést s a vámtarifát tárgyalja, végül kiterjeszkedik a kivándorlás egyes mozzanataira is. — *A Közlemények és Ismertetések* rovatában H. L. bírálja Schwegel, Paikert, Perényi Béla. Egan Ede, Hegyi Jenő kivándorlási röpiratát, továbbá Sebestyén Edének „A romániai magyarok élete“, Timon Zoltánnak „Magyar kivándorlás és a nemzeti megújódás politikája“ s végül Gottwaldtnak „Die überseeische Auswanderung der Chinesen“ című könyvét. — M. Hausernek „L'enseignements des sciences sociales“

és Neppi-Modona „Scienza delle finanze e diritto finanziario italiano“ című műveiről ad ismertetést. — Ifj. Leopold Lajos a „Németországi gyermek-munkások védelméről, — H. Z. báró Malcomes Bélának „A szeszipar jövője“ című könyvéről, — Moldoványi István pedig az osztrák strájkstatisztikáról ír. — Rendkívül terjedelmes, több ivre terjedő közgazdasági bibliographia rekeszti be az augusztusi számot.

Ugyane folyóirat szeptemberi füzetében Barta Ödön folytatja és be is fejezi *A közös államadóssági járulék megváltásáról* írt tanulmányát. Mind a magyar parlament, mind az osztrák Reichsrath 1867-iki naplóiból bizonyítja azt, hogy a közös adósság tőkének kettéválasztása szóba jött akkor is, s nem azért nem történt meg, mintha Magyarország lemondott volna arról a jogáról, hogy a tőkét az₂ akkori kamatozási viszonyok alapján válthassa meg. Ellenkezőleg, Magyarország ezen jogának épségben maradásáról, tehát az 5 $\frac{1}{2}$ %-os alapon való megoszthatásról szól mindaz, a mit a 18 $\frac{1}{2}$ %-os, valamint a 7%-os szelvényadó behozatala alkalmával hallunk, az osztrák törvényben előforduló s a magyar szövegből hiányzó „effective“ kamat szónak pedig éppen nincs meg az a jelentősége, hogy conversionalis jogunkat kisebbitesse. Végül Barta a méltányosság kérdését is fölveti s minden oldalról megvitatva a „magyar block“ ügyét, arra a következtetésre jut, hogy még a méltányossági okok is a mellett szólanak, hogy Magyarország jogi álláspontjához szigorúan ragaszkodjék. — *Új törvényjavaslatunk a szövetkezetekről* cím alatt Navratil Ákos beható s egészen véve elismerő bírálat alá veszi azon szövetkezeti törvénytervezetet, a melyet az igazságügyminister megbízásából dr. Nagy Ferencz készített. A szövetkezeti javaslat történetének s szövetkezeti statisztikánk hiányosságainak bemutatása után Navratil elébb az alaki jogszabályokra teszi meg észrevételeit. Legnagyobb figyelmet ezután az „ügyvitel“ című fejezetre fordít, s azon az állásponton állva, hogy a szövetkezeti elv a maga tisztaságában életképesen csak úgy tartható fenn, ha az egyes üzletész-tulajdonosok egoismusa által nem engedik elnyomni a kölcsönösség elvét: ennek az álláspontnak megfelelően, az új német törvény mintájára azt kívánja, hogy a szövetkezetek nem-tagoknak ne árúsihassanak. Ily irányban javasolja a törvénytervezet módosítását. — Bánfi Oszkár a *budapesti pénzüstézetek 1903-iki üzleteredményeiről* közöl statisztikai adatokat. Nyereség, veszteség, kamatláb és igazgatási költség szempontjából vizsgálja és hasonlítja össze nagyobb intézeink mérlegeit s azt a tanulságot meríti belőlük, hogy az összeredmény, 1902-höz viszonyítva, kedvezőtlenebbnek mondható. — Ebben a füzetben kezdi meg Barabás Endre *Udvarhelyvármegye közgazdasági leírását*, széles alapon folytatott adatgyűjtés alapján. A székelység határvidéki fontosságáról szóló bevezetés után földrajzi vázlatot ad, melyre a néprajzi sajátságoknak összefoglaló rajzolatú

következik. Megismertet a népesség, közegészség és közigazgatás kellően tagolt és részletezett adataival. Gondos képet készít a földmívelés jelen állapotáról, rámutatva egyrészt a törpe gazdaságok nyomorúságaira és a szemtermelés túltengésére, másrészt pedig a depecoratióra és legelők kopárrá változására. Az 1895-iki leltározás szerint közli az elmaradott gazdasági gépek (faekék!) statisztikai táblázatát. Hasonló, igen áttekinthető jellemzéseket kapunk az állattenyésztés különféle ágazatainak állapotáról, a kertészet és erdészet bajairól s a javításukra tett igen szórványos kísérletekről. Az iparról szóló fejezet, történeti visszapillantáson kívül, egyes iparágak szerint vezeti elénk a kezdetleges házi- és kézi-ipart, s agrár-alapításoknak, valamint az ipari megsegítéseknek futólagos próbálkozásait. Az egész kép meglehetősen nyomasztó benyomást tesz. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában Matlekovits Schmoller Gusztáv *Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre* című nagy művének II-ik részét ismerteti behatóan és elismerően. Ugyancsak ő mutatja be azt a nyolcz kötetre rúgó, rendkívül gazdag anyaggyűjteményt, melyet a német „Verein für Socialpolitik“ az 1900-iki német gazdasági válságról gyűjtetett. — Moldoványi István *Die Wohlfahrts-Einrichtungen der Arbeitgeber zu Gunsten ihrer Angestellten und Arbeiter in Oesterreich* című kiadványt ismerteti, H. L. pedig azt a két hivatalos jelentést bírálja, melyek egyikét Kazay József a *ruthén-actió*ról, másodikat pedig Koós Mihály a *székely-actió*ról intézett a magyar földmívelésügyi miniszterhez.

Ugyane folyóirat f. évi októberi füzetének bevezető cikkében Halász Sándor *Játék és takarékosság* czímen Scherl Agost „Prämiensparsystem“-jét ismerteti, mely a takarékoság és szerencsejáték combinációján alapszik. A Scherl-féle rendszer két alapgondolaton nyugszik és pedig: 1. Bizonyos összegig terjedő takarékösszegek a takarékoskodóktól lakásukon beszedetnek. 2. A takarékoskodók a kamat fejében nyeremény-sorsjegyeket kapnak. A résztvevő akarata szerint hetenként megtakarítható 0.50, 1, 2 vagy 4 марка s a befizetési év alatt összegyűlt 26, 52, 104, illetve 208 марка az illető tőkéjét teszi, mely ettől kezdve rendesen kamatozik. A befizetési évben kamatot nem kap, hanem ennek fejében egy sorsjegyre jut, mely a következő év márczius havában megtartandó sorsjátékokra érvényes. Így véli Scherl növelni a takarékoságot a játékszenvedély felhasználásával. A német kormány hosszas huza-vona után hajlandónak mutatkozott a vállalat engedélyezésére, de az eszme nyilvánosságra jutván, mind a sajtó s a hivatásos közgazdák, mind a takarékpénztárak körében akkora ellenzéssel találkozott, hogy bár voltak tekintélyes számban hívei is, az ügy bizonytalan időre elhalasztódott s a szerző szerint nem is valószínű, hogy egyhamar megvalósuljon. — Penninger Antal *A tengerhajózási mozgalmak és hatásuk Fiume forgalmára* című cikkében azon okokkal foglalkozik, melyek a

Földközi-tenger forgalmának nagyfokú emelkedésére befolyással voltak. Természetesen Fiume forgalmi jelentősége is emelkedett, különösen mióta a Cunard Line rendszeres hajójáratot tart fenn Fiume és Amerika között. Továbbá hazánkban is mozgalom indult meg a kivitel emelése céljából. A czukorkivitel fejlesztése érdekében fölmerült az eszme, hogy hajójárat indíttassék Fiuméből Indiába, Chinába és Japánba, mely esetben ezen új hajózási társulat biztosíthatja magának azt az évi 600 ezer frankot, melyet a magyar kormány eddig az osztrák Lloydnak fizetett a szuezi csatornadíj-illeték czímén. Ezen vállalat nagy fellendülést adna kelet felé irányuló kivitelünknek. Hasonló mozgalom indult meg egy mexikói s délamerikai hajójárat érdekében. Mindamellett szerző szerint Fiume jövője nem nagyon biztató, mert nem fekszik hajózható folyam torkolatánál s vasuti tarifáink magasága miatt nem versenyezhetünk a távolabb fekvő Németországgal. Czikke befejezésében Penninger tengerhajózásunk jövőjét úgy látja biztosítva, ha kikötőinket nagyobb hajójáratok kiindulópontjává tesszük s ha idegen hajójáratok részére végállomásul berendezzük. — Barabás Endre folytatja s befejezi *Udvarhely vármegye közgazdasági leírását*. A megye ásványviz- és ásványtartalmának felsorolása után foglalkozik a megye adóviszonyaival, igen kezdetleges kereskedelmével, továbbá részletesen megemlékszik a munkásviszonyokról s a kivándorlásról. A munkabért alacsonyabbnak találja, mint bárhol az országban, egy esetben sem éri el az országos átlagot. A kivándorlás, melynek okát tisztán a rossz gazdasági viszonyokban találja, óriás mértéket kezd ölteni Románia, Amerika, sőt szórványosan Dél-Afrika felé is. Nagyfokú az elvándorlás is, azaz az ország többi részében való letelepedés. Kimutatja a szerző, hogy bár a születések százaléka az országos átlagot csaknem mindig eléri, a lakosság számbeli növekedése megdöbbentően csekély. Sürgős és radikális segítséget követel a megye, illetőleg a Székelyföld megmentésére, mert ez magyar nemzeti érdek. — A füzet következő cikke Szegedy-Maszák Elemér *A munkásvédelem feladatai a tuberkulózisellenes küzdelemben* című értekezése. Kimutatja, hogy a tuberkulózis főleg a munkásosztályból szedi áldozatait, minek okát a rossz gyári és lakásviszonyokban találja. Követeli a gyárakban a lelkiismeretes takarítást nedves seprűkkel, az erőművi szellőztetést, hogy egy munkásra legalább 10 köbméter levegő jusson, ennek kötelező megállapítását, a napi munkaidő leszállítását, annak behozatalát, hogy az úgynevezett „egészségtelen iparágak“-ban csak hatósági orvosi bizonyítvány alapján lehessen felvenni és csak oly munkásokat, kik azt egészségük veszélyeztetése nélkül üzhetik. Végül nagy súly fektetendő a betegsegélyezésre, sanatoriumokra, szünidei gyermektelepekre, munkáslakásokra, népkonyhákra, közfürdőkre stb. Czikket folytatja. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában (—l) A nemzetközi szövetkezeti congressushoz fűz igen helyes megjegyzéseket, Czeisler Emil

pedig a *Hibernia ügyét* ismerteti. Kifejti az okokat, a melyek a német államot rávitték, hogy a Hibernia szénbánya államosítása végett actiót kezdjen, célja a szénkartell monopolistikus törekvéseinek megakadályozása s a fogyasztók, köztük az állam, érdekeinek megvédése. — (—vits) Dr. Bernhard Franke: *Der Ausbau des heutigen Schatzzollsystems in Frankreich und seine Wirkungen im Lichte der Handelsstatistik* és Dr. Wellimir J. Bajkič: *Die französische Handelspolitik* című műveket állítja szembe, mind a kettő egy tárgyról szól, de míg Franke szerint a francia védővamos intézkedések elérték céljukat, addig Bajkič arra a következtetésre jut, hogy a védővamos politika árt a francia közgazdaságnak. — Még egy könyvismertetést közöl a füzet (—vits-től) Dr. Ernst Seidler és Alexander Freud: *Die Eisenbahntarife in ihren Beziehungen zur Handelspolitik*. Ezen munka a határvámokkal össze kívánja egyeztetni a vasuti díjszabásokat. Szerzők szerint a tarifapolitikának a vámpolitikát kell szolgálnia, még pedig nemcsak az állami, hanem a magánvasutaknál is, a mi nem kivihetetlen, hisz az „államhatalom mindig mindenható“. — A füzet utolsó cikkében (h.) ismerteti az „Allgemeiner Deutscher Schutzverein“ kiadványát: Handbuch des Deutschtums im Auslande. — Adressbuch der deutschen Auslandschulen. A könyv magyar viszonyokkal is foglalkozik, de annyi benne a helytelen adat és elferdítés, hogy e szempontból tudományosnak s komolyan nem vehető.

6. A MAGYAR NYELVÖR szeptemberi füzetében Simon y i Zsigmond a *várdán*, *torna* és *szipoly* szók eredetét magyarázza. A *várdán* Katona *Bánk-bán*-jában fordul elő: „*Várdán*, belőled most a nemzeti rút gyűlölet, nem az igazság beszél“. E szó, a cikkíró szerint, nem lehet más, mint a német *wardein*, mely régente hivatalos cím volt s a pénzverő intézetek ellenőrének jelentette. A magyarban eredetileg *vardán* és *vordán*-nak hangozhatott (az utóbbi alak elő is fordul Matkónál), s *várdán*-ná talán maga Katona alakította át. A *torna* szó először Dugonicsnál fordul elő, a ki valamely lovagi játék leírásában olvasott *torna*, *torna*! (olaszul, a. m. fordítsd, fordítsd! v. fordulj, fordulj!) fölkiáltásból alkotta talán a *tornajáték* szót, a mely később *torna*-vá rövidült. A *szipoly*-ról azt állítja az értekező, hogy mai értelme piócza, holott eredetileg „blatta, schabe, motte, holzwurm“ volt a jelentése. E félreértésre az adott volna okot, hogy a régi *szip*, vagyis „szí“ igének gyakorító *kiszipol* származéka a *szipoly*-lyal vagy *köppölyöz*-zel való összekeverés következtében *kiszipolyoz*-ra változott s ebből vonták volna el aztán némelyek a *szipoly*-nak piócza értelmét. — Kicska Emil *Két álláspont* cím alatt az alany és álltmány megállapításának kérdésével foglalkozik. — S z ü c s I s t v á n a Gerencsér, Csitár, Kolon, Zsére stb. nyitramegyei és Lédecz bars megyei magyar helységekben megfigyelt palócz nyelvjárást ismerteti részletesen. — Réger Béla az *articulus* nyelvtani műszónak magyar másairól ír s azt bizonyítja, hogy a ma elfogadott *névelő*

elnevezés nem találó, mert vannak nyelvek, melyekben a névelő követi a főnevet; czélszerű volna tehát visszatérni a régebben használt *névmutató* műszóra. — Oldal János megrója a népiskolai tanításnak azon eljárását, mely szerint a gyermekkel a feleletben a kérdés egész mondatát megismételtetik. Ez eljárás megrontja a gyermek természetes nyelvérzékét s előli a gyors gondolkozásnak talpraesett feleletben való megnyilatkozását. — Borbás Vincze a *virág* és *nyílás* népies növénytani műszókról ír. — Kisebb rovatok: Nyelvújítási adatok. Nyelvművelés Magyarázatok, helyreigazítások. Egyveleg. Népnyelvi hagyományok. Izenetek.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONHATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Hetedik ö s s z e s ü l é s.

1904 október 3-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Kautz Gyula másodelnök. — Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hampel József, Heinrich Gusztáv, Karácsonyi János, Körösy József, Pauer Imre, Pecz Vilmos, Szinnyi József, Than Károly r. tt. — Badics Ferencz, Bánóczi József, Borovszky Samu, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Illosvay Lajos, Jánosi Béla, Kalecsinszky Sándor, Katona Lajos, Kövesligethy Radó, Kúnos Ignác, Lehr Albert, Melich János, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Némethy Géza, Petz Gedeon, Rados Gusztáv, Reiner János, Szinnyi József, Téglás Gábor l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

167. Elnök úr az új munkaév kezdetén melegen üdvözlí az egybegyűlt tagokat, mit az ülés az elnök éltetésével viszonz.

168. Olvастatik a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr leirata, melyben értesíti az Akadémiát, hogy ő cs. és kir. apostoli Felsége f. évi június 19-ikén kelt legfelsőbb elhatározásával az idei nagygyűlésen végbement elnök- és másodelnök-választást legkegyelmesebben jóváhagyni méltóztatott. — Öröndetes tudomásul vétetik.

169. Gróf KUUN GEZA ig. és tt. köszönetét fejezi ki az Akadémiának, hogy a nagygyűlésen az Igazgató-tanács tagjává megválasztotta. — Tudomásul szolgál.

170. A berlini kir. Tud. Akadémia megküldi a 200 éves jubileuma alkalmából veretett nagy ezüst emléklemez egy példányát. — Köszönettel vétetik.

171. A Péczely József és Tóth Lőrincz emléktáblájának október 12-ikén Komáromban végbemenendő leleplezésén az Akadémia képviselőtöre THALY KÁLMÁN oszt.-eln. rt., KONKOLY-THÉGE MIKLÓS t. tag, BEÖTHY ZSOLT ig. és rt. és id. SZINNYEI JÓZSEF lt. kéretnek föl.

172. A Széchenyi-bizottság nevében jelenti a főtítkár, hogy Gróf Széchenyi Munkái II. sorozatának I. kötete, mely a Hitelt és Világot foglalja magában, elhagyta a sajtót; indítványozza továbbá, hogy az 1905-ben megjelenendő II. kötetbe a Stadium, a Kelet népe és a Politikai Programtöredékek vétessenek föl; e három mű méltá-

tasára ismét KAUTZ GYULA ig. és t. tag kéretvén föl, a függelékbe teendő Széchenyi-szótár elkészítésével pedig a főtítkár bizatván meg. — Elfogadtatik.

173. WOSINSZKY MÓR lt. engedélyt kér, hogy székfoglaló értekezését német fordításban kiadhassa. — Megadatik.

174. A főtítkár előterjeszti a szeptember 30-ig beérkezett pályaművek jegyzékét, ú. m.:

I. Gr. Teleki-pályázat. (Szomorújáték.) 1. *Julianus*. Szomorúj. 3 felv. Jelige: *Ars longa, vita brevis est.* — 2. *Torna*. Tört. szomorúj. 3 felv. Jelige: *Torna ősvárában stb.* — 3. *Kényszer és gyűlölet*. Szomorúj. 3 felv. Jelige: *Mielőtt valamit cselekszel stb.* — 4. *A philosoph tanai*. Szomorúj. 5 felv. Jelige: *Az emberi tettek irányítója a hajban stb.* — 5. *A sötét lelkek*. Szinmű 4 felv. Jelige: *Ego.* — 6. *Mythos*. Tragoedia. Jelige: *Aranyalma.* — 7. *Mihály vajda*. Tragoedia 5 felv. Jelige: *Fortis et tyrannus.* — 8. *Golgotha*. Tragoedia. Jelige: *Etiam si.* — 9. *Gáspár gazda*. Dráma 5 felv. Jelige: *Ne pálmát, narancsot, ciprust stb.* — 10. *Küzdelmek*. Tört. szomorúj. előjátékkal négy felv. — 11. *Szív és vér*. Tragoedia 4 felv. Jelige: *Mens sana in corpore sano.* — 12. *György Barát*. Szomorúj. 5 felv. Jelige: *Déliabók hőse.* — 13. *Honárról*. Szomorúj. 5 felv. Jelige: *Situm est.* — 14. *Megtört szívek*. Tragoedia négy felv. Jelige: . . . gyásztér, sóhajtva köszöntlek! — 15. *Hurbanisták*. Szomorúj. 5 felv. Jelige: *Hurbanisták.* — 16. *A szerelem koldusai*. Szomorúj. 3 felv. Jelige: *A szív az élők története.* — 17. *Szűnyogh Katalin*. Szomorúj. 5 felv. Jelige: *Nagy idők.* — 18. *Az utolsó Claudius*. Tört. tragoedia 5 felv. Jelige: *Korona és babér.* — 19. *Comnen Mária*. Tört. szomorúj. három felv. Jelige: *Graeca fides.* — 20. *A kivándorló*. Tragoedia 3 felv. Jelige: *A ki be nem vallja bűnét stb.* — 21. *Hedvig*. Szomorúj. 4 felv. Jelige: *Plautus.* — 22. *Edua*. Szomorúj. 1 előját. és 5 felv. Jelige: *A női hiúság stb.* — 23. *A Garák*. Tört. dráma 5 felv. Jelige: *Laboremus.* — 24. *Kenyeret és jogot*. Tragoedia 2 felv. Jelige: *Ne utánozz senkit stb.* — 25. *Nehéz idők*. Tragoedia 5 felv. Jelige: *Sámson.* — 26. *A kincskereső*. Szomorúj. 5 felv., előjátékkal. Jelige: *Fuimus Troes.* — 27. *Ulpianus*. Szomorúj. 3 felv. Jelige: *Semen erat sanguis Christianorum.* — 28. *Megtorlás*. Dráma 3 felv. Jelige: . . . Küzdj és bizva bizzál! — 29. *Tévesztett úton*. Szomorúj. 1 felv. Jelige: *Kezdő poeta.* (Névrejtő levél nélkül.)

A 29. sz. „Tévesztett úton“ cz. pályamű, alaki hibák miatt, a pályázatból kizáratik.

II. Farkas-Raskó-pályázat. (Hazafias költemény.) 1. *Magyar ifjak* . . . Jelige: *Isten áld (igy!) meg a magyart.* — 2. *Az öreg honvéd*. Jelige: *Farkas-Raskó.* — 3. *Lesz még egyszer ünnep* . . . Jelige: *De szeretnék a királylyal beszélni.* — 4. *Jókai sírján*. Jelige: *Költő volt és alkotott.* — 5. *Kossuth*. Jelige: *Borostyán.* — 6. *Honszerelmem*. Jelige: *Tied vagyok.* — 7. *Honfidal*. Jelige: *Lobogó.* — 8. *A nagy keresztelő*. Jelige: *Édes hazám stb.* — 9. *A magyar nőkhöz*. Jelige: *A haza minden előtt.* — 10. *A bolond*. Jelige: *Előre.* — 11. *Turul madár*. Jelige: *Nagy idők, nagy emberek.* — 12. *Március tizenötödikére*. Jelige: *Dolgozzatok!* — 13. *Rákóczi búcsúja*. Jelige: *Haza jön Rákóczi stb.* — 14. *Rákóczi sírján*. Jelige: *Ki sem lehet mondani stb.* — 15. *Magyar zászló*. Jelige: *Névrejtő levél, jelige nélkül.* — 16. *Hazám!* Jelige: *Ora et labora.* — 17. *A jarkováci éj*. Jelige: *Kuroki.* — 18. *A kivándorlókhoz*. Jelige: *Szívet cseréljen az stb.* — 19. *Petőfíhez márczius idusán!* Jelige: *Szabadság, szerelem stb.* — 20. *Honfibu*. Jelige: *Miattad zeng panaszt . . .* — 21. *A hazatérő fejedelem*. Jelige: *Egyedül, egyedül stb.* — 22. *Magyar himnus*.

Jelige: És a honban szellő módra stb. — 23. *A gyászmagyar*. Jelige: Pengeti, pengeti, sirván. — 24. *Látomás*. Jelige: Figyelj! — 25. *Óvoda küszöbén*. Jelige: A kis koporsót stb. — 26. *Kuruczok csillaga*. Jelige: Régi magyarok. — 27. *Május 1-én*. Jelige: Ne feledkezzél meg stb. — 28. *Világos romjain*. Jelige: Sursum corda. — 29. a) *Losonczy István*. — b) *A béke*. Jelige: Cziprián. — 30. *A gályarab*. Jelige: II. Rákóczy. — 31. *A kerepesi temetőben*. Jelige: Mors porta vitae. — 32. *Aggódás*. Jelige: Korszellem — kórszellem. — 33. *A rónán*. Jelige: Szép vagy alföld. — 34. *Riadóra*. Jelige: Ők voltak a hősök. — 35. *Óreg kurucz*. Jelige: Halhatatlan. — 36. *A király háza*. Jelige: Regnum Hungariae. — 37. *A mi csatánk*. Jelige: A költészet melegágya. — 38. *Nagy Pál*. Jelige: Nagy tanulság kis mesében. — 39. *A hazátlan*. Jelige: Uraim, a haza veszélyben van. — 40. *Serajevo*. Jelige: Nyögte Mátyás bús hadát stb. — 41. *A diurnista*. Jelige: Diligenter frequentáltam stb. — 42. *Márczius 15-én*. Jelige: A fő a czéger stb. — 43. *Etele várában*. Jelige: Emlékezzünk régiekről stb. — 44. *Hazám*. Jelige: Magyarország. — 45. *Az áruló*. Jelige: Névtelen hősök. — 46. *Kossuth Lajos*. Jelige: 1848. — 47. *Október 6-án*. Jelige: Arad. — 48. *Mindig harczban*. Jelige: Mindig harczban! — 49. *Édes apám*. Jelige: Küzdve küzdj és bizva bizzál! — 50. *Versgyűjtemény*. Jelige: Ne a gyémántban keresd stb. (Jeligés levél nélkül.) — 51. *Rákóczi hamvai*. Jelige: Hej Rákóczi, Bercsényi! — 52. *Boldog-e kend?* Jelige: Kaskali szőke.

Az 50. sz. Versgyűjtemény, alaki hibák miatt, a pályázatból kizáratik.

III. Bulyovszky-pályázat. (Hazafias óda.) 1. *Szózat*. Jelige: Éljen a haza. — 2. *Kivándorlókhöz*. Jelige: Csekélyke mű is áldozat lehet. — 3. *A szegedi Kossuth-szobornál*. Jelige: Szegednek népe stb. — 4. *Esti fény*. Jelige: A nap nyugovóra hajolt. — 5. *Isten*. Jelige: Sió. — 6. *Rákóczy*. Jelige: Kurucz világ Magyarországon. — 7. *A halál*. Jelige: Névrejtő levél, jelige nélkül. — 8. *Rákóczi haza jön*. Jelige: Resurrexit. — 9. *Hymnus*. Jelige: Isten, kit a bölcs stb. — 10. *Rákóczy jön*. Jelige: Bölcsődalunkba benne volt stb. — 11. (Czim nélkül). Jelige: Ave Rex! — 12. *Rákóczy haza jön*. Jelige: Hazánk szentje. — 13. *Rákóczy*. Jelige: Pipacs. — 14. *Október*. Jelige: Arad. — 15. *Szent László*. Jelige: Soha el ne csüggedj. — 16. *Erzsébet királyné emléke*. Jelige: A képzelet külön világ. — 17. *A király háza*. Jelige: Regnum Hungariae. — 18. *Széchenyi szózata*. Jelige: Hitel—Világ—Stadium. — 19. *A szabadság napján*. Jelige: A haza minden előtt. — 20. *A dévai várhegyen*. Jelige: Egy az Isten. — 21. *Óda*. Jelige, névrejtő levéllel. — 22. *Boszu*. Jelige: Emlékezzünk régiekkel. — 23. *Le a közönnnyel!* Jelige: Régi dal régi dicsőségről. — 24. *Legnagyobb vágy*. Jelige: Hiába! — 25. *A magyar ló*. Jelige: Vitézek közt első magam stb. — 26. *Deák Ferencz* születésének 100-ik évfordulóján. Jelige: Pártos magyar nép stb. — 27. *A rovnyei parkban*. Jelige: Magna Dii curant. — 28. *Kívül-belül...* Jelige: Sonus angelorum. — 29. *A királyhoz*. Jelige: Borúra derű.

A 7. sz. „A halál” és 21. sz. „Óda” cz. pályaművek, alaki hibák miatt, a pályázatból kizáratnak.

IV. Szilágyi István-pályázat. (Magyarország története.) 1. *Fozmán Jolán*: Magyarok és a Balkán-szlávok Pancsova 1903. — *Dr. Szombathy Ignác*: Élő nemesség. 1900–1902. — 3. *Dr. Petri Mór*: Szilágy vármegye monographiája. Budapest, 1894–1903. Öt kötetben. — 4. *Dr. Baróti Lajos*: A magyar nemzet története. Írta Szalay József, átdolgozta Baróti L. I. köt. Budapest, 1895. — 5. *Dr.*

Veress Endre: Izabella királyné. Budapest, 1902. — 6. Lukács Ferencz: A magyar pénzügy fejlődése. Nagybánya, 1903.

V. Lukács Krisztina-pályázat. (Magy. lyrai költészet tört.)

1. *A magyar lyra története a legrégibb nyomokon 1867-ig.* Jelige: A németet nevezik stb. — 2. *A magyar lantos költészet története.* Jelige: Ama dia.

VI. Első M. Ált. Bizt. Társ.-pályázat. (A kartellek és trust-ök.)

1. *A kartellek és trust-ök kérdése.* Jelige: Jogért, igazságért, becsületért stb. — 2. *Kartellek és trustök.* Jelige: Kinder der Noth. — 3. *A kartellek és trust-ök kérdése.* Jelige: Business is not philanthropy. — 4. *Kartellek és trustök kérdése.* Jelige: L'union fait la force. — 5. *A kartellek és trustök kérdése.* Jelige: Szerény kívánságoknak stb.

VII. Lévy-pályázat. (A szövetkezetek.) 1. *A szövetkezetek hazánkban.* Jelige: Névrejtő levél, jelige nélkül. — 2. *A szövetkezetek történeti fejlődése és jelenlegi állása hazánkban, különös tekintettel a külföldre.* Jelige: Új törekvések.

VIII. Ullmann-pályázat. (Parasztbirtokok.) 1. *Parasztbirtokok.* Jelige: Parasztbirtokok.

IX. Kereskedelmi Csarnok-pályázat. (Kedvezményi záradék.)

1. *A legtöbb kedvezmény elve a vámpolitikában.* Jelige: A pályamű címe. — 2. *A legtöbb kedvezés a kereskedelmi szerződésekben.* Jelige: Do ut des.

X. Bésán-pályázat. (A magyar ipar és kereskedelem védelme.)

1. *Az ipar és kereskedés hazánkban 1825-től 1848-ig.* Jelige: a pályamű címe.

XI. Egyes. főv. takarékpénztár-pályázat. (Az értéknövekedés megadóztatása.) 1. *Az értéknövekedés megadóztatása.* Jelige: Construat vias publicas etc.

XII. Öltványi-pályázat. (Népoktatás története.) 1. *A népoktatás története hazánkban 1540-ig.* Jelige: Emlékezzünk régiekről. — 2. *Az elemi vagy népoktatás története Magyarországon 1540-ig.* Jelige: Elmenvén, tanítsatok stb.

XIII. Péczely-pályázat. (A m. jobbágság története.) 1. *A magyar jobbágság története 1514-től Mária Terézia koráig.* (Mutatvány.) Jelige: Es spriest der Stamm der Riesen stb.

XIV. Vigyázó-pályázat. (Társadalmi élet a Thököly- és Rákóczi-korban.) 1. *Társadalmi élet a Thököly- és Rákóczy-korban.* Jelige: Régi magyar módit hagyám ez írásba.

Meddön maradt a Marczibányi-pályázat. (Összehasonlító mondattani kérdés.)

A pályamunkák kiadatnak az illető osztályoknak bírálatra; a jeligés levélkéik pedig, az egyes csoportok szerint közös borítékba lepecsételve, átadatnak a főtítkári hivatalnak megörzés végett.

175. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére CONCHA Győző r. és KÖVESLIGETHY RADÓ l. tagokat kéri föl s az ülést berekeszti.

HUSZONHETEDIK AKADEMIAI ÜLES.

Az I. osztály hetedik ülése.

1904 október 3-án.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Szinnyei József, Pecz Vilmos r. tt. — Bádiics Ferencz, Bánóczy József, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Jánosi Béla, Katona Lajos, Lehr Albert, Melich János, Némethy Géza, Petz Gedeon, idősb

Szinnyei József, Zolnai Gyula l. tt. — *Más osztályokból*: Concha Győző, Csánki Dezső, b. Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Kautz Gyula, Körösy József, Krenner József, Pauer Imre, Szily Kálmán, Than Károly r. tt. — Balogh Jenő, Illosvay Lajos, Kalecsinszky Sándor, Kövesligethy Radó, Nagy Gyula, Reiner János, Téglás Gábor l. tt. Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

176. SZILY KÁLMÁN r. t. felolvassa „Ellentétre alapított analógia” című értekezését. — Az „Ertesítő”-be adatik.

177. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéri SZINNYEI JÓZSEF r. és JÁNOSI BÉLA l. tagokat.

HUSZONNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hatodik ülése.

1904 október 10-én.

THALY KÁLMÁN osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Berzeviczy Albert tt. — Ballagi Aladár, Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Földes Béla, Hampel József, Karacsonyi János, Kautz Gyula, Körösi József, Vécsey Tamás r. tt. — Acsády Ignác, Balogh Jenő, Bekefi Remig, Borovszky Samu, Csontos János, Fináczy Ernő, Gaal Jenő, Nagy Gyula, Schönherr Gyula, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: Szily Kálmán r. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

178. BALLAGI ALADÁR r. t. székét foglal „A spanyol inquisitio” című értekezésével. — Rendes tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

179. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére BALLAGI ALADÁR és VÉCSEY TAMÁS r. tagokat kéri föl.

HUSZONKILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hetedik ülése.

1904 október 10-én.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Högyes Endre, Klein Gyula, Koch Antal, Krenner József, Lóczy Lajos, Réthy Mór, Schuller Alajos, Szily Kálmán r. tt. — Bugarszky István, Franzénau Ágost, Illosvay Lajos, Istvánffy Gyula, Kalecsinszky Sándor, Kétly Károly, Kossutány Tamás, Kövesligethy Radó, Mágócsy-Dietz Sándor, Rados Gusztáv, Schenek István, Tormay Béla, Winkler Lajos, Zipernovszky Károly l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

180. KRENNER JÓZSEF r. t.: „Inesit Nagybányáról”.

181. ISTVÁNFY GYULA l. t.: „A botrytis-spórák életképességéről”.

182. SCHLESINGER LAJOS l. t.: „A linear-differential-egyenletek elméletéhez”.

183. LENARD FÜLÖP l. t. és KLATT VIRGIL: „A földalkali-phosforokról”.

184. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KRENNER JÓZSEF r. és ISTVÁNFY GYULA l. tagokat kéri föl.

HARMINCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály nyolczadik ülése.

1904 október 24-én.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Bartal Antal, Szinnyei József r. tt. — Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Jánosi Béla, Katona Lajos, Kúnos Ignác, Lehr Albert, Melich János, Négyesy László, Némethy Géza, Petz Gedeon l. tt. — *Más osztályokból*: Csánki Dezső, Hegedűs Sándor, Szily Kálmán r. tt. — Téglás Gábor l. t. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

185. HEGEDŰS ISTVÁN l. t.: „Raguzai emlékbeszéd Mátyás királyról“ című értekezését olvassa fel. — Birálatra adatik.

186. GYOMLAY GYULA l. t.: „A Szent István-féle görög adomány-levél eddig megfejtetlen szaváról“ értekezik. — Az „Ertesítő“-be adatik.

187. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SZINNYEI JÓZSEF r. és NÉMETHY GÉZA l. tagokat kéri föl.

HARMINCZEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Nyolczadik összes ülés.

1904 október 31-én.

KAUTZ GYULA másodelnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Berzeviczy Albert, b. Nyáry Jenő t. tt. — Ballagi Aladár, Concha Győző, Csánki Dezső, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Hampel József, Hegedűs Sándor, Heinrich Gusztáv, König Gyula, Szinnyei József, Than Károly, Vécsey Tamás r. tt. — Angyal Dávid, Acsády Ignác, Békefi Remig, Borovszky Samu, Hegedűs István, Katona Lajos, Kövesligethy Radó, Nagy Gyula, Reiner János, Szendrei János, Téglás Gábor, Wertheimer Ede l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtitkár.

188. WERTHEIMER EDE l. t. emlékbeszédet tart KRONES FERENCZ k. t. felett. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

189. RAKOSI JENŐ l. t., mint az Akadémia fölkért képviselője, jelentést tesz a fürgei Vas Gereben-emléktábla leleplezéséről. — Köszönettel tudomásul vették.

190. BALOGH JENŐ l. t., mint az Akadémia fölkért képviselője, jelentést tesz néh. Ráth Zoltán l. t. győri síremléke leleplezéséről. — Köszönettel tudomásul vették.

191. A budapesti áll. polgáriskolai tanítóképző-intézet igazgatósága meghívja az Akadémiát néh. Bartalus István l. t. síremlékének f. évi november 1-én a németvölgyi temetőben történendő felavató ünnepélyére. — Az Akadémia képviseletére, az I. osztály átirata alapján, GYULAI PÁL r. t. kéri föl.

192. Székes-Fehérvár polgármestere meghívja az Akadémiát a november 6-án tartandó Petőfi-ünnepélyre. — Az Akadémia képviseletére, az I. osztály átirata alapján, BACICS FERENCZ, ENDRÓDI SÁNDOR, GYOMLAY GYULA és ZOLNAI GYULA l. tagok kéretnek föl.

193. A „Csokonai-kör“ elnöksége meghívja az Akadémiát az 1905 január 28-ikán Debreczenben tartandó Csokonai-emlékünnepélyre. — Az Akadémia képviseletére, az I. osztály átirata alapján, SZILÁDY ÁRON, BAKSAY SÁNDOR r. és BÁNÓCZI JÓZSEF, GYOMLAY GYULA l. tagok kéretnek föl.

194. Az I. osztály jelenti, hogy az Irodalomtörténeti bizottság elnökévé HEINRICH GUSZTÁV r. t. előadójává SZILÁDY ÁRON r. t. választatott: s ugyane bizottság kéri az Akadémiát, hogy SZILY KÁLMÁN r. tagnak e bizottságba történt beválasztását erősítsen meg. — A jelentés tudomásul vétetik s a választás megerősítettik.

195. Az I. osztály jelenti, hogy a Teleki-pályázathoz bírálókul b. RADVÁNSZKY BÉLA t., BÁNOCZI JÓZSEF és BAYER JÓZSEF l. tagok; a Farkas-Raskó-pályázathoz BAKNAY SÁNDOR r., ENDRÖDI SÁNDOR és KOZMA ANDOR l. tagok; a Bulyovszky-pályázathoz GYULAI PÁL és LÉVAY JÓZSEF r., LEHR ALBERT l. tagok; a Lukács Krisztina-pályázathoz RIEDL FRIGYES, NÉGYESY LÁSZLÓ és SZÉCHY KÁROLY l. tagok kérettek föl. — Tudomásul vétetik.

196. A II. osztály jelenti, hogy a Nemzetgazdasági bizottság elnökévé KAUTZ GYULA ig. és r., előadójává FÖLDES BÉLA r. t. választatott meg. — Tudomásul vétetik.

197. A II. osztály jelenti, hogy: a) a Szilágyi István-jutalomhoz FEJÉRPATÁKY LÁSZLÓ és BALLAGI ALADÁR r. és BOROVSKY SAMU l. tagokat; b) az I. Magy. Ált. Biztosító-Társ.-jutalomhoz (kartellek és trust-ök) HEGEDŰS SÁNDOR és FÖLDES BÉLA r. tagokat; c) a Léway-jutalomhoz (a szövetkezetek) NAGY FERENCZ r. és GAAL JENŐ l. tagokat; d) az Ullmann-jutalomhoz (a parasztbirtokok) LANG LAJOS r. és VARGHA GYULA l. tagokat; e) a Keresk.-Csarnok-jutalomhoz (a kedvezményi záradék) KAUTZ GYULA és LANG LAJOS r. tagokat; f) a Bésán-jutalomhoz (a magyar ipar és kereskedelem 1848-ig) CSÁNKI DEZSŐ r. és ACSÁDY IGNÁCZ l. tagokat; g) az Egyes. Budapesti Föv. Takarékpénztár-jutalomhoz (az értéknövekedés megadóztatása) KAUTZ GYULA és FÖLDES BÉLA r. tagokat; h) az Oltványi-jutalomhoz (a népoktatás története) KARÁCSONYI JÁNOS r. és FINÁCZY ERNŐ l. tagokat; j) a Péczely-jutalomhoz (a magy. jobbágyság története) MÁRKI SÁNDOR és TAGÁNYI KÁROLY l. tagokat; k) a Vigyázó-jutalomhoz (társadalmi élet a Thököly- és Rákóczi-korban b. RADVÁNSZKY BÉLA t. és ANGYAL DÁVID l. tagokat választotta meg. — Tudomásul vétetik.

198. A turini Biblioteca Nazionale köszönetét fejezi ki a nagy tűzvész alkalmából neki küldött akadémiai kiadványokért. — Tudomásul vétetik.

199. A Komárommegyei és városi múzeum-egyesület köszönetét fejezi ki, hogy az Akadémia az ifj. Péczely József és Tóth Lőrincz emlékünnepeén magát képviseltette. — Tudomásul szolgál.

200. A Könyvtár részére érkezett adományok, ú. m.: 1. A m. kir. igazságügyminisztertől: Törvényjavaslat a szövetkezetekről. — 2. Sujánszky Antal esztergomi nagypréposttól: Joannis cardinalis Simor, epistolae et instructiones. 5 köt. és az esztergomi primási könyvtár katalogusa. 2 köt. — 3. Gróf Kuun Géza ig. és t. tagtól: Gurdezi kézirati munkájának a törökökről, tibetiekről és chinaiakról írt fejezetei. — 4. Bárány Radvanszky Béla ig. és t. tagtól: hat értekezés. — 5. Kherndl Antal r. tagtól: A tartók graphostatikája. — 6. Klug Nándor r. tagtól: Az anyagforgalom élettanának haladásáról. — 7. Katona Lajos l. tagtól: 11 füzet értekezés. — 8. Téglás Gábor l. tagtól: Újabb adalékok Domitianus két dáciái hadjáratához. — 9. Schlesinger Lajos l. tagtól: Gesammelte mathematische Werke von L. Fuchs. — 10. D'Olivecrona K. k. tagtól: A svéd igazságügyminiszter jelentése a törvényszékek működéséről 1902-ben. — 11. Veronese Giuseppe k. tagtól: La laguna di Venezia. — 12. Schmidt Bélától: Néh. atyja, Schmidt Sándor l. t. separatáinak egy-egy példánya (17 darab). — 13. Dr. Récey Viktortól: Ösnyomtatványok és régi magyar könyvek

a paannonhalmi könyvtárban. — 14. Ganz és Társa czégtől: a „Societa Anglo Romana per l'illuminazione di Roma“ elektromos telep részletes ismertetése. — 15. Dr. Finály Gábertől: Hogy kell latinból magyarra fordítani. — 16. Dr. Kayserling Mayer rabbitól: Madrid bajo el punto de vista medico-social. 2 köt. — 17. Dr. Weinek Lászlótól: Graphische Nachweise zur Olber'schen Methode der Kometenbestimmung etc. — 18. Horváth Sándortól: *a)* Regesták a lipói és turóczi registrumhoz; *b)* Czimerlevélhamisítások és hamisítók. — 19. Dr. Forbát Imrétől: Hygienisches und Verwandtes aus Italien. — 20. Kalmár Elektől: A mondatrészek. — 21. Bartalos Gyulától: Jubilaumi kürtszó 1804—1904. — 22. A szepesmegyei történelmi társulattól: Évkönyv 1902—1903. — 23. Dr. Dömötör M.-tól: Mechanische und operative Heilmethode der Granulose bei Prof. Geheimrath Dr. Hermann Kuhn. — 24. Moesz Gusztávtól: *a)* Brassó állóvízeinek mikroszkopikus növényzete; *b)* Brassó vidékének levegőn és folyóvizben élő moszatjai. — 25. Lukowski Marianustól: Die Erde ein Electromagnet 5 péld.). — 26. Kusakabe S.-tól: Modulus of elasticity of rocks, and velocities of seismic waves etc. — 27. Simoens G.-tól: Réponse aux critiques formulées par M. Emm. de Margerie au sujet de la bibliographie geologica. — 28. Murlon Micheltől: *a)* Encore un mot sur les travaux du service géologique de Belgique; *b)* Compte rendu sommaire de la IX-e section du congrès géologique international. — 29. Bohlin Károlytól: két értekezés. — 30. Haemmerle Richardtól: Fünfundzwanzig Jahre Schmalspurbahn in Bosnien. 1879—1904. — 31. Dr. Handler Rudolftól: Jubiláris emlékmű. — 32. Dr. Henner Kamiltól: Magyar házassági jog (Právu Manželstvem). — 33. Hirth Friedrich: Chinesische Ansichten über Bronzetrummeln. — 34. J. M. Pereira de Limától: Phenicios e Carthaginezes. — 35. Don Rafael Ramirez de Arellanotól: La banda real de Castilla. — Köszönettel vétetnek.

201. A M. Tud. Akadémia kiadásában 1904 június 23.-tól október 31.-ig megjelent kiadványok jegyzéke: Athenaeum. XIII. évf. 3. sz. — Akadémiai Értesítő. 176—178. sz. (1904. évf. 8—10. füz.). — Archaeologiai Értesítő. XXIV. köt. 3. 4. sz. — Irodalomtörténeti Közlemények. XIV. évf. 2. füz. — Matemat. és Természettud. Értesítő. XXII. köt. 3. füz. — Nyelvtud. Közlem. XXXIV. köt. 2. füz. — Barabás Endre: Udvarhely vármegye közgazdasági leírása. (Megyei monographiák.) — Bayer József: Egy magyar Eszther-dráma. (Nyelvtud. Értekez. XIX. köt. 1. sz.) — Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660—1664. Fordította dr. Karácson Imre. (Török-magyarokori Történeti Emlékek. II. oszt. Írók. 3. köt.) — Haraszti Gyula: A renaissance francia szinköltészete és a szinszerűség. (Nyelvtud. Értekez. XIX. köt. 2. sz.) — Illés József: A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában. (Társad. Értekez. XIII. köt. 3. sz.) — Jeszenszky Ignác: Torontál vármegye gazdasági monographiája. (Megyei monographiák.) Kövesligethy Radó: Kondor Gusztáv 1. tag emlékezete. (Emlékbeszédek. XII. köt. 6. sz.) — Katona Lajos: A Teleki-codex legendái. (Nyelvtud. Értekez. XVIII. köt. 10. sz.) — Kégl Sándor: Szenâji és a perzsa vallásos költészet. (Nyelvtudom. Értekez. XVIII. köt. 9. sz.) — Gróf Széchenyi István munkái. II. sorozat. 1. kötet. (1. rész: Iltel; 2. rész: Világ.) — Thüry József: A közép-ázsiai török irodalom. (Nyelvtud. Értekez. XIX. köt. 3. sz.) — Wosinsky Mór: Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművészete. (Történettud. Értekez. XX. köt. 1. sz.) — Tudomásul vétetik.

202. Másodolnók úr a jegyzőkönyv hitelesítésére HEGEDŰS SÁNDOR r. és WERTHEIMER EDE l. tagokat kéri föl.

Gróf Széchenyi István kiadatlan leveleiből.¹

I.

Gróf Széchenyi István levelei — Gróf Festetics Dénesné szül. gróf Zichy Karolin úrnőhöz.²

3.

Mein liebes Carolinchen!

Die gute, uns so theuere Mutty ist im Ganzen wohl, aber hustet sehr stark; Marie ist, wie ich höre, weniger gut; ich endlich bin von 1000 Geschäften erdrückt, auch nicht ganz wohl, und ausnehmend mürrisch, ungeduldig und zänkisch. — Sieh' mein Liebes Kind, welche hübsche, edle Sphere öffnet sich Dir! Welch herrlicher Wirkungskreis! — Setze Dich à la tête vom Hause, ich ermächtige Dich dazu, und Sorge für Alles und Alle! — Wegen dem Diner habe ich gesorgt, — Sey vor 4 Uhr im Salon; ich habe sonst nichts zu bitten —. Sorge aber, dass es bei der Mutty und um Dir in den Zimmern eine gute und gleiche Temperatur sei —, dass die Mutty das zu essen bekomme und *reichlich* (!) was sie wünscht, dass Balogh etwas für Marichen ausdenke — Enfin, genieße den Beruf einer edleren Person! Béla geht mit Kiss um 10 zu Károlyi — ich gehe in diesem Augenblick in die Congregation.

St. Széchenyi m. p.

In grosser Eile.

Pesth 17-ten November 1841.

Wenn Du meinen Wagen brauchst, so ist's gut. Ist er durchaus nötig. so kann Hadowsky einspannen.

Gefrornes habe ich bestellt. Dessert ist aber zu richten. Combinire das mit der lieben Mutty. Trage ihr Deine kleinen Dienste an . . . und empfehle *mich* in *Ihr Andenken*, in *Ihre Liebe*. Es wird *ihr* wohl thun, und *Dir* eine grosse Quelle von den reinsten Freuden öffnen!

4.

Den 20-ten November 1841.

Liebes Carolinchen. Im Fall es der Mutty angenehm ist, den Brief an Geyza „anzustückeln“ und wegzusenden, so ist Zeit bis heute 4 Uhr, wenn ich Dich im Salon zu finden hoffe.

¹ Eredetiök a M. Tud. Akadémia Széchenyi-múzeumában.

² Ld. Akadémiai Értesítő 1904. 190. lap.

Der heutige Tag ist herrlich. Fahre doch in das Stadtwäldchen. nehme Marie, Béla und Ödön mit. Ist die Nebenstrasse trocken, so steige aus, trittire Dich recht aus, Marie etc. kann indessen fahren.

Gebe die Ordre zum Einspannen, sehe, dass die Kinder rein angezogen sind, enfin: Sei eine veredelte Stütze Deiner verehrten Mutter und Deines stark überladenen, aber Dich zärtlich liebenden Vaters. In Eile.

5.

Pesth den 21-ten August 1842.

Meine liebe gute Caroline, — wiewohl ich so viel zu thun habe, dass ich beinahe mit nichts fertig werden kann, muss ich mir doch das Vergnügen machen, für Deinen und Dienes lieben Brief vom 19-ten August zu danken. Es hat mich sehr, aber sehr gefreut, dass Du mir geschrieben hast, und ich kann nicht sagen, wie freudig mein Herz sich bewegt, zu hören, dass es Dir wohl geht, und Du Allen, ja Allen Deinen neuen Angehörigen so gut gefällst! Gott gebe, dass Du das Glück der Deinigen stets erhalten und vergrößern mögest, was das zweckmässigste Mittel ist, das Deinige zu sichern. — Dénes soll ein bischen unwohl sein. Weisst Du was? Werfe alle seine „Gesund-Brunnen“ und etwaigen Medicin-Flascheln zum Fenster hinaus, und erwarte seine Genesung von der Zeit, die sie gewiss herbeiführen wird, wenn er an sich nicht patzelt.

Ob ich noch hier sein werde, wenn Du hier durchkommst, bezweifle ich beinahe. — Ich gedenke die letzten Tage dieses Monat nach Zinkendorf zu gehen — und dann weiss ich wirklich nicht — was mit mir geschieht, indem ich mich ganz nach dem Wunsch unserer lieben, guten Mutter zu richten gedenke.

Unseren vortrefflichen Vater Anton, sah ich einigemal hier, besah mir Eines und das Andere mit ihm. — ich konnte ihm jedoch den Hof nicht so machen, wie ich es gerne gewollt hätte, da ich von Früh bis Abend im Gehirn bereits von Andern vergriffen, und zum Theil ausser Athem gesetzt bin.

Lebe nun wohl. Bleibe unserer Liebe und unserer Achtung werth, unarme in meinem Namen unsere unvergleichliche Mama Amalie auf das Ehrerbietigste, grüsse Dénes und bleibe mir ein bischen gut.

Széchenyi István mp.

6.

Liebes gutes Carolinchen,

Ich nehme den innigsten, aufrichtigsten Antheil an Euerem Unglück, Euer liebes kleines Kind verloren zu haben! Ich fühle und leide mit Dir!

Sage Dénes alles Liebe und Freundliche!

Es ist nichts, was Deinen Schmerz lindern kann, als Resignation in Gottes unberechenbaren Willen, der am Ende doch Alles zu

unserem Besten leitet! -- Blicke demnach hinauf, suche Trost in den höheren Spheren, und fasse Muth!

Mir geht es verwunderlich gut, obwohl ich ein äusserst strapazierliches Leben führen muss.

Gott mit Dir; und denkst Du zuweilen an mich, so sey überzeugt, dass Du keinen theilnehmenderen, aufrichtigeren Freund besitzt, als mich!

Debreczin den 3-ten August 1846.

Steph. Széchenyi m. p.

7.

Liebes Carolinchen!

Unsere Briefe kreuzten sich! Welches angenehme Uebereintreffen! Wir schrieben uns à peu près demselben Tag! — Das ist ja ein espèce magnetischer Rapport!

Ich hoffe, der kleine Carillon ist in Deinen Händen. Mama hat 2, ich 1; und so wollen wir später tauschen, — wenn wir eine Musik schon oft genug hörten.

Wie unendlich freue ich mich über Dein „Uebel-Befinden“. Bravo, bravissimo! Ein hübsches kleines „Kindlein“ wird alle Leiden und malaisen reichlich ersetzen. —

Man muss aber nicht verzagen. Gott ist in seinem Wesen unerklärlich. — Er nahm Dein 1-tes Kind; erfüllte Dein Gemüth mit bitterem Gefühl; — Du warst resignirt, in Gott ergeben, — wirst gewiss dafür belohnt werden. — Ich habe von Graefenberg die besten Nachrichten.

Mir geht es passable, aber ein bisschen alt, und sehr müde. —

Meine Reise nach dem Plattensee habe ich bis auf den Mai verschoben.

Gott grüsse Dich, mein liebes gutes Kind. Alles Liebe an Dénes, und sey deiner aufrichtigsten Liebe und Anhänglichkeit versichert!

St. Széchenyi m. p.

Pesth, den 9-ten April 1847.

II.

Gróf Széchenyi István levelei — Borsodvármegyéhez.

1.

Tekéntetes Karok és Rendek!

A Tekéntetes Karoknak és Rendeknek foljő esztendei Böjt elő Hava' 20-ról hozzám küldött levelét kezemhez vévén, nem akarom elmulatni mind azon dicséretes kifejezésekért, melyekkel a Tek: Karok és Rendek engemet érdekelni méltoztattak, alázatos köszönetemet meg tenni: — adja Isten, hogy erőm és tehetségem annyi mindég légyen, hogy a Tekéntetes Karok és Rendek abbéli bennem helyezett bizodalmanak, hogy Hazám javáért mindég lángal égni fogok, elégségesen meg felelhessek.

Én is azt tartom, hogy a Nemzetiségnek feljebb emelésére semmi hathatósabban nem szólgálhat, mint a Nemzeti nyelv ki pallérozása; semmi sem fejti ki pedig a nemzeti nyelvnek lelkét úgy annyira, mint a' közönséges helyeken elő forduló színjátékok.

'S ámbár nagyon szomorú az, hogy olly nagy Hazánkban csak Miskolczon áll olly Intézet, a' mely e' nagy Czélnak meg feellen, azért belső képen még is örül a szívem, hogy valahol már a' kezdet meg vagyon; — tudom én azt, hogy a Tek. Karok és Rendek velem abban egyet értenek, hogy „a becsületes ember, és a becsületes Hazafi elfelejtkezőn magáról, és azon időről, a' melyben ő él, csak a' jövődöre veti magvait, 's ülteti plántáit“.

'S azért, akár mitsoda kiss lábon fog is állani Miskolczon a' Magyar Színjáték, 's akármely kicsinek lesznek is annak resultatumai eleintén, még is lesz talán annak valaha nagyobb haszna, mint azt most hinni lehetne, 's meg marad a' Tek. Karoknak és Rendeknek azon nagy érdemek, hogy illy jöltévő Intézetnek kezdetét meg állapították.

De ha a' Músákra nézve is ezen Intézetnek most 's idővel semmi haszna sem lenne is, — jöltévő ereje más tárgyakra nézve még is megmaradna. — Mert azon áldozatok, melyek a' Hazáért, 's a' Nemzetért tevődnek, akármely csekélyek, és titokban áldoztattak legyeknek is, azért még is soha elnem veszhetnek; — úgy mint az a vér, mely a Szabadságért folyt, soha el nem vész, hanem az egész emberiség hasznára valaha legédessebb gyümölcsöket hoz.

Katonai életemet elhagyván, nem kételkedem, hogy rövid idő alatt, a' mennyire foglalatosságaim azt meg engedni fogják, szerencsém lesz a' Tek. Karokat és Rendeket személyesen meg látogatni, és mind azon szíves hajlandóságokat, melyeket bizonyoson senki olly becsben tartani nem tud, mint én, meg köszönni, tisztelettel maradván

A' Tekéntetes Karoknak és Rendeknek

Posonban Május 1-ső napján 1827.

alázatos szolgája

Gr. Széchenyi István s. k.

2.

Tekintetes Első Alispány Úr,

Különösen tisztelt Uram!

A Tekintetes Úrnak e folyó hónap 4-ikén költ nagybecsű levelét tegnap volt szerencsém e határszéleken venni. Leírhatatlan és egyedül Honfitársai bizodalját mindennél többre becsülő kebel által felfogható örömmel értettem abbul, Tekintetes Nemes Borsod vármegye mélyentisztelt Rendeinek ama kegyességét, mellynél fogva ugyan azon nemes Megyének a Tekintetes Karok és Rendek saját kívánságára, csekély személyem is Tábla Birájává lön kinevezve.

Valahányszor jó akaró polgártársaim által hasonló megtisztelésben részesíttetem, mindannyiszor mintegy számvevőleg kérdem

magamtul: valljon mi lehet irántam bizonyított annyi kegyességnek oka? 'S minthogy tetteimet, mellyek által egyedül hazám iránti tartozásomnak habár csak leg parányibb részét is ügyekeztem lefizetni, olly szerfelett kegyes figyelemre még eddig elégteleneknek találom: leg belsőbb gyönyörömmre szolgál, honosim részéről tapasztalt azon érdemem feletti megbecsülést szeretett Honunk javát forrón szomjazó tiszta szándékom jutalmául vehetnem. Mi lelkemnek annál édesebben esik, minthogy midőn eltökélém magamban, minden honi hiányt és hibát, mik csak előhaladásunk útjában saját meggyőződéseim szerint állani látszanak, hízkelkedést nem ismerő magyar őszinteséggel felfedeztetni: olly engedékenységet, olly szerfeletti szívességet, sőt még együtt munkálási készséget is, mint millyel polgártársaim nagy része irántam viseltetik, soha még remélni sem mertem volna.

Méltóztassék ugyan azért, esedezem, Tekintetes Űr Nemes Bor-sod Vármegye Lelkes Rendeinek, kikkel már most saját kegyességük által engem annyira megtisztelő közelebbi kapcsolatban van szerencsém állani, nevemben legmélyebb hálaérzetem és hódolatom kijelentését elejükbe terjeszteni, s bizonyosakká tenni a Tekintetes Rendeket, hogy kegyes jóváhagyó szavuk szeretett anyaföldünk javát czélzó csekély ügyekezetiemben nemcsak bátorító ösztönül, hanem az előítélet és Kajánság fondorkodásai ellen erősítő paizs gyanánt is fog mindekor lelkem előtt lebegni.

Ki midőn mind a Tekintetes Karok és Rendek megbecsülhetetlen kegyeibe, mind a Tekintetes Űrnak személyes szíves hazafiúi rokonérzésibe továbbá is magamat ajánlanám, legvalódibb tisztelettel maradok

A Tekintetes Első Alispány Űrnak

Orsova augstus 16-ikán 1836.

alázatos szolgálja

Gróf Széchenyi István s. k.

3.

Tekintetes Karok és Rendek,

Mélyen tisztelt Hazafiak!

Ő Felsége legkegyelmesebb Fejedelmünk személyemmel parancsolván, az újonnan felállított országos bizottság elnökéül méltóztott kinevezni. — E bennem helyzett bizodalomnak úgy gondolok legjobban megfelelni, ha mindenek előtt azon tájra fordítom figyelmemet, s oda pontosítom össze csekély, de ernyedetlen tehetségem jobb részét, hol anyagi tekintetben, főkép a gyakori vízáradások miatt, leginkább sinlik a hon, s hová ekkép legelsőben vinni segítséget, kötelesség. E táj pedig, fájdalom, nem más, mint a Tisza völgye, hol legnagyobb számban üté fel lakhelyét a magyar vér, s melly völgy czélszerű kézfogás és vállvetés által valódi paradicsommá emel-

kedhetnék, holott ma köztudomás szerint mindinkább sorvadásnak indul elibe.

Az ide mellékelt¹ jegyzés szerint fogom ehhezképest elrendelni idei utamat; minélfogva bátor vagyok a Tekintetes Karokat és Rendeket ezennel teljes tisztelettel felszólítani: méltóztatnának a Tiszaszabályozás tárgyában kebelükből kiküldeni többeket, kik folyó évi october 8-ikán estve Tisza-Dobon megjelenvén, velem érintkezésbe téve magukat, annak idején jelentést tehetnének a teendőkrül, hogy aztán minden szükséges előkészületeket annak rendje és útja szerint elvégezve, hováhamarább megkezdhetnök azon nagyszerű munkát, melly ha sikerül, előre ki nem számítható hasznót és diszt árasztand hazánk legeredetibb részére; melly munka azonban, szétoszolva bizonyosan nem, és még egyesített erővel is csak legnagyobb állhatatosság hozzájárultával fog a méltó várakozásnak megfelelni.

Mi engem illet, semmit sem fogok elmulasztani, míg erőm meg nem szakad, mikép e magasztos célhoz lehetőleg és minél előbb közeliünk; a Tekintetes Karok és Rendek hathatós hozzájárulása nélkül azonban, legőszintébb törekedésem mitsem ér. Vegyék ezt szíves figyelmükre, mélyen tisztelt Hazafiak, engem pedig szerencsétlenségem rokonkeblő hajlandóságukkal, ki legőszintébb tisztelettel vagyok

A Tekintetes Karok és Rendeknek valódi hívük

Gr. Széchenyi István s. k.

Pest, september 6-án 1845.

¹ Melléklet. — Gróf Széchenyi István, mint országos közlekedési bizottság elnökének, folyó 1845-iki ősszel a Tisza-vidéken teendő útjának rendsora. Két kocsi-val: egy hat lovas és egy négy lovassal. September 27-én Pestről Gyöngyöstre, 28-án Gyöngyösről Miskolcra, 29-én Miskolcra Sátoralja-Ujhelyre, 30-án S.-Ujhelyen értekezés az illető hatóságok küldötteivel, Octóber 1-én S.-Ujhelyről Perbenyikre, 2-án Perbenyikről Vásáros-Naményra, 3-án V.-Naményban értekezés az illető hatóságok küldötteivel, 4—5-én V.-Naményból Debreczenbe, 6—7-én Debreczenben értekezés az illető hatóságok küldötteivel, 8-án Debreczenből Tisza-Dobra, 9-én Tisza-Dobon értekezés az illető hatóságok küldötteivel, 10—11-én Tisza-Dobról Szolnokra, 12-én Szolnokon értekezés az illető hatóságok küldötteivel, 13—14-én Szolnokról Szegedre, 15-én Szegeden értekezés az illető hatóságok küldötteivel.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

XV. KÖTET.

1904. Deczember 15.

12. FÜZET.

A spanyol inquisitio.

(Kivonat *Ballagi Aladár* rt. okt. 10-én tartott székfoglalójából.)

*Actiones humanas non ridere, non lugere,
neque detestari. sed intelligere sedulo curavi.*

A spanyol inquisitiót a kor tükrében s azon gondolkörben mutatom be, melyben fogamzott s megérlelődött. Mert így kívánja a történelmi tárgyilagosság.

A középkori keresztyénség egységét és uralmát a tiszta eszmeiség igazolta. A papság uralkodott, s azért uralkodhatott, mert megvetette a földet és minden javait s egyéneiben megöldökölte a testiséget. A *szent* az ideál s a szentség útja az önsanyargatás.

Az askesis e világa a középkor négy utolsó évszázadában teljesen átalakult. E mássá-levés tökéletesen végbement, mikor a Szent VII. Gergelyek trónusán a VI. Sándorokat látjuk megjelenni. A thesis antithesisé lett.

A dolgok új rendjében a theokratia, a mint a név magában véve elárulja, nem vezethet többé. Minden elvilágiasodván, még maga a pápaság is, a világi fejedelem a helyzet ura, ki az egyetemestől hovatovább függetleníti magát. Létüket igenli a kor, másként nem emelkedhetek volna fel. Ez annyira megy, hogy világszerte jóformán más sincs, mint igazi nagy államfő. Hollós Mátyás nem elszigetelt nagyság, hanem kortársa a francia XI. Lajosnak, az angol VII. Henriknek, a castilii Izabellának, az aragoniai Ferdinándnak, a florenczi Lorenzo il Magnificónak, a lengyel IV. Kázmérnek és a portugall II. Jánosnak.

E nagynál nagyobb fejedelmek közül különösen a magyar- és a spanyolföldi királyok emelkednek ki azon szolgálatok révén, a mit eddig tettek a nagy közösségnek. Mindketten Sion örállói az előre törő mohammedanizmussal szemben. Kiváltságolt helyzetüket maga a pápaság méltányolja, s méltányolhatja is, mert léte függ rajtok. Topographiailag közre fogják, s védik mindkét oldalról, melyről megközelíthető. Katholikus Ferdinánd Nyugaton, Mátyás király Keleten.

Kr. u. 711 óta a mai Spanyolország jó részben hódoltság. Sémí fajú, mohammedán vallású arabok akkor alapították meg több mint 700 évig fennállott uralmukat. Ez idő alatt állandó a harc az apró fejedelemségekre töredezett keresztyénség és az iszlám között. A küzdelem a végtelenbe húzódik, s nyilvánvaló, hogy a hanyatló középkor nem fog leszámolni velök. Új szellemre és új eszközökre vár e nagy feladat.

Aragoniai Ferdinánd és castíliai Izabella házassága révén, a spanyol hatalmi egység 1479-ben ténynyé vált. S a mint eddig az egység hiánya volt legfőbb akadálya a mórok elleni sikeres vállalkozásnak, úgy most ez lesz legfőbb előmozdítója. Minden a szent háborúra irányul. S a nemzeti egyediségnek mindenben kedvező korszellem teljes erővel emeli fel azt, kitől egyedül várja és reméli a legnagyobb nemzeti feladat megoldását.

Quand une politique veut s'accomplir, tout le sert. A területileg egységesé vált Spanyolországban a papság, a nemeség és a polgárság aránylag rövid idő alatt egymásután egyesült vagy egyesített a királyi hatalommal. Világos, hogy ama földön akkor minden erő centripetalis, minél fogva a centrum mindennel rendelkezik.

A központ pedig, vagyis a királyi hatalom, mely tervszerűen gyűjtötte egybe az összes hatalmi tényezőket: valamennyit egyetlen cél szolgálatába rendeli. A kitűzött cél: egész Spanyolország birtokbavétele, melynek déli részén még áll Granada, mint a mórok utolsó khalifasága.

A faji momentum lép előtérbe. A romano-germán eredetében és keresztyénségében egységes lakosságtól csak egyetlen faj különbözik, t. i. a sémi. Ennek két ága van: arab és zsidó. Mindkettőt hódítónak tekintik. Az egyik fegyverrel, a másik értelmi munkával hódított.

Egykorú források a zsidók térfoglalásának ügyengetője gyanánt rendszerint a pénzt jelölik meg. Volt azonban más is: a tudomány, még pedig éppen az, mely az emberi testre vonatkozásában mindeniknél anyagibb, t. i. az orvostudomány. „Plurimi enim Judaeorum — mondja Alfonso de Spina — videntes negligentiam Christianorum in discenda artem medicinae, viribus laborant super pericia dictae artis. Domini temporales, immo — quod flendum est — et praelati ecclesiastici eis adhaerent, ut vix inveniatur aliquis eorum, qui non habeat penes se diabolum Judaeum medicum et ideo in regno isto obtinent privilegia (Judaei) etiam in domo regia.”

Itt egyenesen a test cultusát, más tereken is az anyagiságot jelölik meg egyetlen kapocs gyanánt a keresztyén és a zsidó között. Egyébként útjaik szétválnak. A messiásváró monotheista és a már megváltott nép *eggyaránt kizárólagos* hitvilága, s ezzel

karöltve, a végtelen felé csapongó szelleme: akárcsak két éles kard egy hüvelyben. Gazdasági okok roppant súlya is hozzájárult, hogy érzelmi egységben a két nép nem forrhatott össze soha.

Kétségtelen, hogy a kor előremenő uralkodó eszméje a zsidóságban benső akadályát látta a spanyol nép egységének. S a végére hajló XV. századtól fogva, a dolgok új rendje új, eddig nem látott eszközökkel, egész másként bánik velök, mint a régi rendszer. Mindeddig a nép-igazságszolgáltatás járta. A föld népének és különösen a polgárságnak a zsidók iránt táplált ellen-szenve, fokozatosan emelkedve, a XIV. századtól fogva helyi mérszárlásokban jelentkezett. Választaniok kellett a halál vagy a földi javak élvezése között. Mert a keresztvíz megnyitotta előttük a földi paradicsomot. Így érthető, hogy az 1410-es években Szent Vincentius Ferrer egymaga 25,000 zsidót keresztelt meg. Mennél nagyobb a reájuk gyakorolt nyomás, annál többen keresnek menedéket az egyház kebelében. Viszont azonban mennél többen keresztelkednek ki, annál kevésbbé hisznek az ország lakói ezen actus fidei őszinteségében. S midőn a kikeresztelkedtek már több mint százezren vannak, hovatovább elhalványul a gyűlölség a hitükben megmaradt zsidók iránt, hogy annál fokozottabb erővel menjen át a kikeresztelkedettek, kikben a vallás profanizálót látják.

Az újkeresztények elhelyezkedése a hatalom birtokában, a hatalmi tényezőket is kihívta maga ellen. Az állami egység Spanyolországban a fajegységre s az azzal eleddig teljesen azonos közös vallásra alapittatván: a sémi elem tömeges bevonulása a nemzet vezetésére hivatottak soraiba, az egykorúak szemében a keresztény állami lét veszélyeztetése gyanánt tűnt fel.

Közvetlenül Ferdinánd és Izabella trónralépte előtt, Don Enrique castiliai király, e hülye és tehetetlen fejedelem ország-lása idején, a *marranóknak* nevezett keresztelt-zsidók vagy újkeresztvények kezében volt immár a nemzeti vagyon több mint felerésze, vagy örökjogon vagy bérlet czímén. Nemesak a nagyobb magánbirtokoknak, hanem a királyi és papi jószágoknak is ők a bérllői. Az összes adójövedelmek s ezzel a közadók is, a sok-szoros milliomos Abraham Señor kezébe kerültek, ki csak a nagy üldözések idején hagyta oda atyái litét; de odahagyta. Közükben a kereskedelem, mely a polgárt szorongatja, úgyszintén a bankok és az ipar, az ács és a kőműves mesterség kivételével. Számuk ekként megsokasodott a polgárság körében, sőt éppen az iszlámmal határos területen, Andaluziában, soraikból került ki a nemesek egyhatod része. A katolikus püspöki karban is egyidejűleg három újkeresztvény foglalt helyet; az államügyek fővezetésében a király kedvencz diplomatájával meg egy államtanácsossal voltak képviselve, a ki a mai államminiszternek felel meg.

Ez állapotoknak Izabella és Ferdinand uralomra jutásával vége szakadt. Csakhamar, már 1473-ban tetőpontját éri el a marranók üldözése. A mint Graetz mondja, „nem egészen ok nélkül“ vádolták őket azzal, hogy a keresztvérséget csak ajkukon hordozzák, de szívökben ellene vannak. Hire járt, s a népmozgalmak a hír szavát tény fejében fogadják, hogy az újszülötteket vagy egyáltalában nem kereszteltetik meg, vagy ha ezt megteszik, oda haza lemossák róluk a keresztvizet. Asztalukon nincs szalonna, hanem olaj, disznóhúst nem esznek, megülik a zsidó páskát s olajat adnak a zsinagógáknak: „hacian todas las ceremonias judaicas de secreto en quanto podian.“

Efféle vádak végigvonulnak a zsidóság egész multján. Van azonban egy különleges vád ellenök, mely adott helyzetükben minden másnál veszedelmesebb.

Midőn 1473-ban Córdoba és Jaénben megrohanták a marranókat, ezek és a zsidók oly menedékhez folyamodtak, mely újabb alkalmat adva a különleges vádra, megpecsételte sorsukat. Semmi sem látszott előttük észszerűbbnek, mint hogy valami oly biztonsági helyet szerezzenek, melyben a velök szemben álló elemek vérszomja és fanatismusa elől megvonhatják magukat. Így eszelték ki legeszesebbjeik, hogy meg kell vásárolniok Gibraltar sziklavárát, mint a mely a mellett, hogy bevehetetlen, a mohammedán hatalom tőszomszédságában megmaradásukat állandóan biztosíthatja.

A helyzet megítélésénél tudnunk kell azonban, hogy a spanyolországi keresztény lakosság a zsidóságot, melynek ugyanekkor II. Mohammed szultán a fő-fő pártfogója, az arabokkal fajrokon, azokkal trafikáló, azok különös védelme alatt álló s velök tényleg igen békésen megférő népelemnek tekintette.

Midőn tehát egy előkelő marrano, Pedro de Herrera, kinek mind az andaluziai kormányhatóságok, mind társai között rendkívüli tekintélye volt, Gibraltar átadása végett tárgyalásba bocsátkozott a tartomány helytartójával, Medina-Sidonia herczeggel: hihetetlen ingerültség vett erőt az egész lakosságon. Árulásnak minősítették Gibraltar átadását, mely mintegy hídfő lesz a mórok részére, hogy ott keljenek át a kereszt leigázására. Mikor aztán Pedro de Herrera és társai Sevillebe mentek a szerződés megkötésére, s a herczeg-helytartót hiába igyekeztek meggyőzni ennek veszedelmes voltáról: egyszerre elemi erővel tört ki a népdüh. „Halál az árulókra!“ jelszó alatt véres zendülés tört ki, mely ellen a herczeg nemcsak a marranókat, hanem önmagát is csak nagy bajjal tudta megvédelmezni.

Ez a tetőpontja a marranók elleni küzdelemnek. Ekkor merül fel legelőször maguk a zsidók és marranók közt, hogy

gyötrelemeik színhelyét, Spanyolországot, végkép odahagyva, Németalföldre és Olaszországba vándoroljanak ki.

Ily állapotok forognak fenn, midőn Don Enrique 1474 december havában meghal, s utána Castilia trónja Izabellára, Don Fernando nevére száll.

A renaissance nagy alakjai közt nincs nálok nagyobb, mint a kik legmagasabb potentián valóstították meg a kor közhatalmi eszményét. Katholikus Ferdinandról mintázta Machiavelli a Principe-t. 'Oda nézzetek! ez az *igazi* király, a ki minden ízében az, a mit a neve mond.' Tehát a kor szemében ő nem is egy bizonyos Aragonia fejedelme, hanem maga a *fejedelem*.

Azon meggyőződéssel lépett a trónra, hogy mindenekelőtt az újkeresztyénekkel kell végeznie. Ennek pedig egyetlen módja az eddigi egyházi inquisitiótól különböző, királyi kinevezettekől álló *rendkívüli* törvényszék felállítása.

Szinte magától kínálkozott e gondolat, tekintve, hogy a kor jogi felfogása az összes bűntényeket két csoportba osztotta, ú. m. *crimina ordinaria*, melyek illetékes bírái a rendes királyi bíróságok, és *crimina excepta*, vagyis rendkívüli bűntények, minők a boszorkányság, útonállás, hamispénzverés, a felségárulás és mint mindezek koronája, a mennyei felség elárulása, vagyis az *eretnekség*.

De a lakosság is, annak hangulata, rég idő óta mintegy kényszeríti a kormányzatot, hogy ily irányban haladjon előre. A medinai országgyűlés már 1464-ben előterjesztést tett IV. Enriquehez, hogy a rossz és gyanús keresztyének üldözése végett hitnyomozó törvényszéket állítson fel, s az elmarasztalandók összes javait elkobozván, az ekként befolyó jövedelmet fordítsa a mórok elleni hadjáratra.

Ily előzmények után fordultak a Királyi Felségek, t. i. Ferdinand és Izabella, közvetlenül a szent háború megindítása előtt, IV. Sixtus pápához azon kérelemmel, hogy erősítse meg a felállítandó castiliai inquisitiót, melynek bíráit a király nevezné ki.

A pápa 1478 november elsején kiadott brevejében eleget tett a kívánságnak. Felhatalmazta a fejedelmeket, hogy két vagy három, legalább 40 éves s kifogástalan életű egyházi férfit nevezzenek ki (ut inquisitores nominare possent) az eretnekek kinyomozása és megbüntetése végett.

Ez alapon indult meg a hitnyomozás, de csak 1481-ben, vagyis a midőn a Királyi Felségek bámulatos erőfeszítéssel concentrálják minden erejüket a mórok ellen megindítandó élet-halálharcra. Ez nem eshetik meg a belső rend helyreállítása nélkül, melynek megvalósítására első sorban az inquisitio van hivatva, vagyis azon, eredetében rendkívüli törvényszék, mely

a király alattvalói közül bárkit maga elé idézhet s elmarasztalhat, lenne bár az illető főnemes, vagy akár püspök.

Tervszerűen előkészített rémuralom indul meg, mely fenyeget minden országlakót, de különösen az újkeresztyének ellen irányul.

Azon időben kormányzati elv a példa statuálása, más szóval az ember eredeti gonoszságának feltételezésén alapuló félelemgerjesztés. A kor állambölcsésze, Machiavelli, a fejedelmi hatalomgyakorlatról szólóban azt a kérdést teszi fel: „Vajjon jobb-e szerettetni vagy rettenetesnek lenni?” s így felel rá: „Mind a kettő szükséges volna; de mivel ez igen nehéz s a kettő közül választani kell, azért biztosabb, ha félnek tőled. Mert az emberek hálátlanok, változékonyak, képmutatók, félénkek, önzők s kevésbbé óvakodnak megbántani azt, a kit szeretnek, mint azt, a kitől félnek“.

Az újkeresztyének keserű panaszokkal fordultak a pápához, ki 1482 január 29-én így ír a felségekhez: „Ámbár sokak véleménye szerint az inquisitorokat el kellene mozdítania, ő mégis tekintettel van arra, hogy azokat a király nevezte ki s szeplőtlen életűek; ha azonban hivataluk gyakorlatában buzgalmat nem mérséklük, mégis csak el kell távolítani őket.“

Azonban mindannak, a mit a pápa kívánt, éppen az ellenkezője történt. Mert Sion őrállója, a keresztvédő spanyol állami hatalom képviselője, ezúttal épp úgy felemeli a fejét a pápa ellen, mint ugyanakkor Mátyás király a Beckensloer- és a modrusi ügyben.

IV. Sixtus ugyanis, a cuencai püspökségre, Spanyolország egyik legdúsabb javadalmára, a sok közül egyik neposát nevezte ki, bár Izabella a maga gyóntatóját terjeszté föl. A pápa, mint az egyház feje, hatalma teljességére hivatkozott; Ferdinand és Izabella a korona azon előjogaira, melyeket az elgyöngült pápasággal szemben az 1450-es évektől fogva már a magyar király is hangoztatott.

Példátlan összeütközés támadt az egyház és az állam között. Ferdinand visszahívta mind papi, mind világi összes alattvalóit az egyházi állam területéről s fenyegetőzött, hogy a keresztyénség valamennyi fejedelmét zsinatra hívja össze, melyen majd szóvá teszi az egyháznak úgy ezen, valamint egyéb ügyeit.

Nem az a fontos, bár hajszálnyira mutatja a mérköző erők súlyát, hogy a cuencai püspökséget mégis csak Izabella gyóntatója kapta meg; hanem különösen az, hogy ugyanezen ügyből, mint alkalmi okból kifolyólag, a pápa kénytelen volt megkötni a *concordatumot* azon idő szerint leghatalmasabb ellenfelével.

A concordatum, mely a pápának átengedett anyagi előnyök fejében intézményileg biztosította a nemzeti papság kinevezési

jogát, a mit Franciaország hatalmas királyai is csak 1516-ban tudtak elérni: Spanyolországban már 1482-ben ténynyé vált, s ezzel a papság, összes vágyaival és törekvéseivel a királyi hatalom körébe utaltatott.

Ily viszonyok melegágyában érlelődött a spanyol inquisitio intézménye, mely a concordatummal kapcsolatban, nem a pápaság kiható erejét, hanem, szerintem, *a modern állam kezdetét* jelzi. A pápaság universalismusa intézményileg itt szenvedte az első kiköszörülhetetlen csorbát. Ellenben az állam ezzel érte el teljes souverainitását, mert ki tudta csikarni az alattvalói lelkiismerete fölötti uralmat, mely büntetőjogi sanctióval van ellátva.

Ha valakinek, úgy a pápának tisztán kellett látnia, hogy az a még csirájában lévő castiliei inquisitio nem olyan egyházi hitnyomozó-szék, minő eddig is nagy számmal állott fenn; tisztán kellett látnia, Ranke szavaival élve, hogy ez a spanyol inquisitio inkább a politikai absolutismus, semmint az egyházi purismus érdekeit szolgálja. S így érthető, hogy mind IV. Sixtus, mind utódai állandóan feszült, gyakran ellenséges viszonyban vannak az intézménnyel. De sem IV. Sixtus, sem utódai nem szüntethették meg, még terjeszkedésében sem akadályozhatták, éppen azért, mert nem tőlük függött s nem rendelkezhetek vele.

Az intézmény végleges szervezése 1483-ra esik, midőn az újonnan kinevezett főinquisitor, Torquemeda Tamás, dominicanus perjel, megállapította az inquisitio rendszabályait. Ferdinand ugyanakkor theologusokból és jogászokból álló hitnyomozó tanácsot (consejo de la santa y general inquisicion) szervezett, melynek elnöke a főinquisitor, de oly utasítással, hogy egyházi kérdésekben csak tanácsadó szavazatot kér a tanácstól, polgári és jogi ügyekben azonban tartozik a tanácstagok szavazattöbbsége szerint eljárni.

Királyi törvényszék volt-e hát az inquisitio vagy *egyházi* törvényszék? — Történetellenes kérdés, melyet Ranke, mint a XIX. század fia, hozott legelőbb szóba. Az ő véleménye szerint a spanyol inquisitio, egyházi fegyverekkel felszerelt királyi bíróság. Ezzel szemben a spanyol Rodrigo, éppen megfordítva, királyi fegyverekkel felszerelt egyházi bíróságnak minősíti. Katholikus papi írók egyik része — mint Hefele, Gams, Knöpfler — Ranke nézetét fogadják el, de már Grisar jezsuita és Pastor innsbrucki egyetemi tanár, — Rodrigo mellé állnak.

Hinschius, berlini egyetemi tanár *jogilag* egyházi intézménynek jelenti ki a spanyol inquisitiót, főként azért, mert a főinquisitort a király nevezte ugyan ki, de törvénykezési jogát eretnokségi ügyekben egyenesen pápai átruházással kapta. Más szóval az inquisitio vezetői nem a királyi kinevezés erejénél

fogva lettek főinquisitorokká, hanem a hozzájuk intézett pápai bullák révén.

Ezt én formalistikus ítéletnek tartom, melynek alapján egy századokon át működött gyakorlati intézményt nem szabad elbírálni. Mert ime a tények azt mondják:

1. hogy a király által kinevezett főinquisitortól a pápa *sohusem* tagadta meg a szükséges felhatalmazást, a mit én a pápaság és a spanyol királyság már ismertetett egymáshoz való általános viszonyából magyarázok;

2. hogy a király 44 főinquisitor közül állásából 12-t mozdított vagy helyezett el, pápai ellenmondás nélkül. Vajjon elképzelhető-e, hogy ez megtörténik, ha a főinquisitor egyházi tisztviselő? Nem hogy praelatust, de akárminő közönséges gregarius papot sem mozdított el soha az államhatalom a nélkül, hogy az egyházi hatóság föl ne emelte volna szavát; az meg éppen képtelenség, hogy az államilag elmozdítottak utódát minden további nélkül megerősítette volna.

Az intézmény egyházi jellegének másik nevezetes védelmezője — Hoensbroechról nem is szólva — Pastor, a pápák történetírója. Ő az egyházi jelleget főleg azon az alapon vitatja, hogy az elítélteket kiszolgáltatták a világi hatalomnak. Ha — úgymond — a spanyol inquisitio állami intézmény, királyi törvényszék: ez a kiszolgáltatás teljesen értelmetlen lett volna. Szerinte az inquisitionnak éppen egyházi jellege hozta magával, hogy bírái a halálos ítéletek végrehajtását elhárították maguktól, s ez a jelleg adott okot az államhoz intézett kérelem azon „formalitására“, hogy a bűnössel szelíden bánjon el.

Ezen érveléssel szemben elég magára a jogszabályra utalnom, mely szerint egyházi ember jelenléte a bíróságban, mint-hogy reá nézve az irregularitást (ex defectu lenitatis) állapítaná meg, *magában véve* elegendő a halálos ítélet végrehajtásának elhárítására: „Judicis ecclesiastici est cognoscere et judicare, et judicis saecularis exequi et punire, ubi sententia transit ad vindictam sanguinis, secus ubi ad alias poenas poenitentiales“.

A kiszolgáltatás (relaxatio ad brachium saeculare) tehát, csak az egyházi bírák részvételét igazolja, de nem egyúttal a törvényszék egyházi jellegét.

Történelmi tüneményt nem magyarázhat más, mint maga a történelem, mely a kor összes viszonyai közé állítva be a jelenséget, állandóan azok keretében szemléli, s azokhoz képest hozza meg ítéletét.

Oly Regnum Marianumban, mint a minő Spanyolország volt, minden a trón és az oltár szövetségén nyugodott s minden a mi értelmi erők közreműködését kívánta, első sorban papok által történt ugyan, de e papok valamennyien, a hispanizált

katholicismus ölen, a spanyol király érdekkörében, — a királysággal, az állameszmével tökéletesen azonosultak és annak közvetlen közegei gyanánt működtek. S az intézmény megítélésében, a kiszolgáltatás „formalitásánál”, anyagi jogrendről lévén szó, sokkal fontosabb a főinquisitor királyi kinevezésének tartalmi jelentősége, továbbá a statutumoknak megállapítása a király akaratára szerint és végre az ítéletek azon eredménye, mely szerint minden elmarasztaltnak összes javai a királyi kincstár javára koboztattak el.

Az inquisitio egyáltalán nem volt *rögtönítélő* jellegű, mint a minőnek feltüntetik. Büntető eljárása a lehető legnagyobb körültekintéssel és óvatossággal ment végbe, s eredeti jegyzőkönyvi és egyéb levéltári adatok egész tömegével fogom igazolni, hogy e tekintetben páratlanul áll a maga korában. Nyilvánvaló, hogy benne és általa vége szakad a középkornak s a jövő fejlődésnek legelső, erőteljes formája, a *modern állami rend* bonthatkozik ki.

Az inquisitio működési időszakait mindenkor kegyelmi határidő kitűzésével kezdte meg. Az, a ki — régi szóval élve, „hittől szakadt” — a megszabott határidőn belül önként jelentkezik és vezekel, kegyelemben fölmentetik és minden súlyosabb büntetéstől megmenekül.

Torquemada statutumainak már első pontja úgy intézkedik, hogy befogatási parancsot minden törvényszéknél csakis egyhangú határozat alapján szabad kibocsátani. Ellenkező esetben, úgyszintén akkor is, ha a vádlott papi személy, csakis a főinquisitori tanács adhat ki elfogatási parancsot.

A vád alaposságát úgynevezett qualificatorok, vagyis az inquisitióban részt nem vevő theologusok vizsgálták és állapították meg a vádlott nevének elhallgatása mellett velük közölt ügyiratokból.

A kihallgatás és az ítélethozatal az inquisitióban részt nem vevő két „consultor” jelenlétében ment végbe, kiknek feladata a visszaélésnek és önkényes rendszabályok alkalmazásának megakadályozása. Parancsolólag rendelik el a szabályzatok, hogy a vádlottnak védőügyvédje legyen.

Stb. stb. Szóval az inquisitói pör a papok, ügyészek, titkárok, irnokok, kezelőtisztek, pénztárnokok, poroszlok (alguacil) stb. egész burokrata hada segédkezésével, mindenkor pedans pontossággal, a formák szigorú megtartásával s példátlan körülmenyességgel tárgyalatott. Némelyik pör éveken át húzódott s rengeteg halmaz actát producált. Van pl. egy pör, melynek ügyiratai nem kevesebb, mint 20,000 lapon, huszonkét folio kötetre rúgnak.

Az inquisitio börtönei közül, — hacsak a vita alatt levő

barcelonait nem tartjuk annak, — egyetlenegy sem maradt reánk eredeti állapotában. Montanus rémületes rajzot ad róluk, Llorente szerint ezek elég magas, bolthajtásos, száraz és tág helyiségek voltak, a mit Hefele örömmel regisztrál.

Ha a kort egészében látjuk magunk előtt, kétségtelennek tűnik föl, hogy Montanusnak van igaza. Midőn a szabad, a kivált-ságolt ember lakóhelye is általában olyan, hogy benne ma akár-melyik szegény-ördög is rosszul, kényelmetlenül érezné magát; és a mikor a büntetés az *akar* lenni, a mit mond, t. i. sanyargatás: nem tehető fel, hogy lett volna általában börtön, mely pl. a Llorente leírásának megfelelt volna.

Ha azonban az inquisitio börtöneinek az utasításokban és egyéb okiratokban fenmaradt leírásait összemérjük a renaissance világi tömlőczeivel, mint a minők Velencze kutyaölszerű és ólom-fedelű börtönei, vagy másutt a kazamaták és földalatti lyukak: ezeknél minden tekintetben különbnek kell tartanunk az inquisitio fegyházait, nemcsak a helyiségek, hanem főként a bennük uralkodó szigorú rend miatt.

Az 1488-iki utasítás szerint a *carcer* köfallal körülzárt telek, melyen egy kápolna és börtönhelyiségül szolgáló apró házak vannak. Ezekben laknak a bebörtönzöttek, kik maguk kötelesek gondoskodni fentartásukról. Innen van, hogy a börtönök látogatásáról szóló jegyzőkönyvek emlékeznek oly esetről, midőn a bebörtönzött kenyérkereseti okból távol volt. A másik nincs otthon, mert aratni van a mezőn. A harmadik mesterséget folytat s szerszámokkal a tömlőcztartó látja el. A nők sütnek-főznek. Férj és feleség nincs különválasztva stb.

Arról is gondoskodva volt, hogy az inquisitorok valahogy ott ne felejtsek a börtönök „örök éjjelében“ az elítélteket. Montanus, az inquisitio üldözöttje s fanatikus gyűlölője, szóról-szóra ezeket írja:

„A bebörtönzötteket maguk az inquisitorok, íródeákjukkal és a porkolábbal együtt, minden hónapban egyszer vagy kétszer, még pedig rendszeren vasárnap vagy ünnepnapon, meglátogatják. A mint az inquisitor úr belép a börtönbe, csak ennyit és nem többet kérdez a rabtól: „Hogy van? hogy éli napjait? Van-e valamire szüksége? Barátságosan beszél-e vele a tömlőcztartó? a mi alatt azt érti, hogy néha-néha nem ripakodik-e rá és nem sértegeti-e gyalázatos vagy legalább durva szavakkal? Megadja-e neki hűségesen, kiszabott ennivalóját? Hogy tiszta inget s más effélet kap-e tőle?“ Ennyit szokott kérdezni.“

A börtönre ítélték legnagyobb része *carcer perpetuus*-ra vettetett. E kitétel mindazok, kik nem ex actis tanulmányozták az intézményt, kivétel nélkül valamennyien „élethossziglani börtönnek“ magyarázták.

Az okiratokban azonban széltíre szerepelnek efféle ítéletek: „carcel perpetua por 3 años“, vagy „carcel perpetua por 6 años“, s Montanus szerint is a carcel perpetua általában legalább három évre szólt. Mivel pedig képtelenség, hogy élethossziglani börtönnél a bebörtönzés időtartama megjelöltessek: világos, hogy a „carcer perpetuus“ nem jelenthetett élethossziglani börtönt.

Llorente, Pressel, Hoffmann Fridolin s mások, a kik az inquisitio börtöneinek „örök éjjeléről“ egész legendakört alkottak, összetévesztették a perpetuitást az aeternitással. A perpetuus nem a. m. örökkévaló, hanem csak a. m. állandó, folytonos, s éppen a jogtudományban pl. perpetuae quaestiones a. m. a praetor folytonos büntügyi vizsgálatai.

Szerintem a carcel perpetua, ha az időtartam is ki van téve, pusztán csak megkülönböztetés a vizsgálati börtöntől (carcel secreta); ha pedig az időtartam nincs az ítéletben, akkor semmi egyéb, mint bizonytalan időre kiszabott börtönbüntetés, melynél a megkegyelmezés az inquisitiónak tartatott fenn.

Az élethossziglani fogság az inquisitio nyelvén a. m. „carcel perpetua irremissibile“.¹ De még ez a carcer perpetuus irremissibilis is, Montanus szerint, kilencz esztendő mulva rendszerint elengedettett.

Kétségtelen, hogy kegyetlen kínzások emléke fűződik az inquisitiohoz. Sűrűn gyakorolta a torturát; mert a kornak az volt a fölfogása, hogy a bizonyítékok királya (regina probationum) nem a tanúk vallomása, hanem az önbeismerés. Ezért alkalmazta akkor a kivallatást minden világi törvényszék. Az inquisitorok is a fennálló spanyol törvények értelmében rendelték el a torturát, a spanyol törvényszék szokása szerint. Azonban sokkal nagyobb óvatossággal.

A torturát csakis akkor rendelték el, ha a bizonyítási eljárás során a vádlottnak se vétkessége, se ártatlansága nem volt megállapítható. Ez mindig az ügyész indítványára történt, és miután az orvos előzetes vizsgálat alapján kijelentette, hogy a vádlott megbirja a kínokat. Hogy pedig a vádlott a torturára előkészülhessen, előre közölték vele a kérdőpontokat, melyekre nézve, „ha még mindig nem akarná megvallani az igazat“, kinpadon fogják tőle kivenni a vallomást. Megjelölték a kínzás célját is, mely vagy a beismerésre vonatkozik (tormentum in caput proprium), vagy a büntársak kipuhatolására (tormentum in caput alienum), vagy pedig mind a kettőre.

A vizsgálat utolsó actusa gyanánt törvényszéki ítélet alapján (sentencia de tormento) ment végbe a kivallatás. Ennek

¹ Néha „por toda la vida“.

alkalmazásában az inquisitiót az vezette, hogy a legnagyobb fájdalmakat okozza a vádlottnak, de tagcsontkítás (*membrorum diminutio*) vagy halálveszedelem (*mortis periculum*) nélkül. S éppen ebben tért el, teszem, a korabeli német büntető eljárástól, mely mindenkor a test szétmarchangolásával és a tagok kifeszítésével végezte szörnyű munkáját. A tüzes fogókkal marchangolás, a hüvelykesavar, a tüzes-trónus, a nyelv kivágása, a fülek, a kar és az ujjak levágása széltire járta Németországban: az inquisitio előtt épp oly ismeretlenek voltak, mint ama kikeresett kínzások, melyekkel a velencei tizek tanácsának inquisitorai végezték a vallatást.

A spanyol inquisitio mindössze két, illetőleg háromféle vallatóeszközzel dolgozott. Az egyik a spárgával csigázás (*el tormento de los cordeles*), a másik a vízzel kínzás (*el tormento de agua v. gotera*), mely azonban sohasem ment megpukasztásig. Ez utóbbi helyett különösen Valenciában, nagy ritkán Tole-dóban is a peczek-torturát (*el tormento del garrote vagy de la garucha*) alkalmazták, a mint ezt a pedans részletességgel kiállított jegyzőkönyvek tanúsítják, melyek a kínzásnak nemcsak minden nemét, hanem minden mozzanatát (pl. *garrote de la espinilla; garrote del muslo; garrote del brazo*) s abban minden egyes peczekfordítást, zsinórszorítást (*buelta al cordel*) vagy korsó vizet (*jarro de agua*) megjelölnek. Mivel pedig a jegyzőkönyvekben a híres spanyol-gyertyának (nálunk „Thököly gyertyája”), épp úgy, mint általában a tűzzel kínzásnak semmi nyoma: biztosra vehetjük, hogy ezt az inquisitio sohasem vette használatba.

A tortura, melyet nálunk csak Mária Terézia törölt el, ugyanakkor az inquisitio szerszámai közül is végkép kiküszöböltetett. Tiszta sor, hogy a kor szelleme hozta be s az törölte el Európaszerte.

A halálos büntetésnek egyetlen neme volt a máglya, mely jelképezte és mintegy előlegezte a poklok kínját, az elkárhozottak örök büntetését. Már a kerékbetöretést, az elevenen elásátást, a négyfelé vágatást, melyet a németországi *Lex Carolina*, a máglyán kívül, oly igen-igen gyakran alkalmazott, az inquisitio sohasem rendelte el.

A máglyára ítélték, hacsak némi jelét adták a bűnbánatnak, előbb megfojtattak a spanyol nyakvassal (*garrote*). Az inquisitio áldozatainak legnagyobb része így múlt ki, s csak a „konok eretnekeket” égették meg elevenen.

A máglya egyébként egyaránt lobogott mindenütt az egész XV. és XVI. században. A *quemadero* tehát, a mint nem spanyol találmány, épp úgy nem spanyol különlegesség. Rendes büntetése az isteni felség ellen támadóknak, felekezeti különbség nélkül.

Most hagyjuk a máglyát s menjünk tovább, Ferdinand tervszerű műve ismertetésében, melynek éppen összefüggéséből értethetjük meg az inquisitiónak mind szervezését, mind állandóságát.

Nagy események jelzik a tervszerű munka egyes stadiumait. 1492 január 2-án Ferdinand és Izabella visszafoglalja Granadát, a mi egyértelmű Spanyolország földjének birtokbavételével.

Menten az a kérdés támadt, vajjon az a föld csakugyan birtokában van-e a spanyol fajnak? Ebből a szempontból tekintették a kérdést Bernaldez és kortársai s úgy feleltek rá, hogy még nem az övék az ország, mikor vagy 300,000 zsidó, a milliomostól fogva a vagyoni fokozatok legkülönbözőbb skáláján, ott él köztük s részesedik a nemzeti javakban. Mi lesz ezekkel? Mi lesz velők és fajrokonaikkal, kik az ország lakosai között egyedül mentesek az inquisitio hatósága alól? A zsidókra ugyanis az inquisitio hatósága sohasem terjedett ki, az egyház azon felfogása értelmében, mely szerint csak a konok eretnek üldözendő, ellenben a pogányok, mivel csak tudatlanságból tévelyegnek, és a zsidók, mivel a Megváltás művének élő tanúi és emlékei, eltűrhetők.

Az újkeresztyéneket, kiket a faji felfogás egy kategoriába állított a zsidókkal, féken tartotta az inquisitio; s ugyanazon szellem, mely ezt létrehozta, mind erősebben követelte, hogy az inquisitiotól mentesített zsidók ellen más radicalis rendszabályok vétessenek fogantatba. Ez idézte elő s ez tette elháríthatatlanná a zsidók kiveretését.

A renaissance idején minden monotheista deductiv vallásrendszer hirdette, és ha megtehetette, gyakorolta a lelkiismereti kényszert, mely épp oly axioma volt akkor, mint ma a lelkiismereti szabadság. És a mint ma nem tekintjük igazi jó polgárnak azt, a ki embertársa lelkiismereti szabadságát el akarja kobozni: úgy abban az időben nem lehetett más igazi jó polgár, mint a ki az állam vallását vallotta. *Cujus regio, ejus religio*, a mi századokon át alaptörvénynek tekinthető a vallásügyi kérdésekben. Főleg Spanyolországban, hol az államegyház tényleg fennállott.

Ennek megfelelőleg adta ki 1492 márczius 31-én Don Fernando és Doña Isabel a zsidókat kiutasító rendeletet. Ezen év július végéig valamennyi zsidónak, nemre, korra és állásra való tekintet nélkül, el kell hagynia az országot, melybe halálbüntetés és javaik elkobzásának terhe alatt soha többé vissza nem térhetnek. Többi alattvalóik, azon esetre, ha a határidő eltelte után akár szállást adnának bármely zsidónak, akár nyilvánosan vagy titokban támogatnák őket, vagyonukat vesztik. Július végéig a zsidók vagyonukkal együtt a korona védelme

alá helyeztetnek, hogy ezen idő alatt senkitől ne bántalmaztasanak, holmijaikat eladhassák vagy elcserélhessék s összes vagyonukat, az arany és ezüst kivételével, szárazon vagy vizen elszálithassák.

Az előzmények után egyáltalán nem érte őket váratlan mennykőcsapás, s mikor bekövetkezett, rabbijaik erősen tartották bennük a lelket, hogy ez a sors az Istentől jő, ki őket a szolgásnak házából megszabadítja s az ígért földjére vezérli; csodáival megtartja és oltalmazza vizen és szárazon, a mint atyáikat megoltalmazta Egyiptomból való kijövetelök idején.

Most a mórok kerültek sorra. Ezek közül a keresztyénségre áttért ú. n. *moriscók*, az inquisitio ellenőrzése alatt állottak. Másik részök a mór, mint mohammedán, ki volt véve az inquisitio bíraskodása alól. Számukra a Királyi Felségek, Granada átadásakor, ünnepélyesen biztosították a szabad vallásgyakorlatot.

Teljesíthetetlen ígért. A vallási és faji egységre irányuló állami rend nem tűrheti meg a mohammedán sémit.

Nyomban a vár átadása után a két legkiválóbb püspök Talavera és Ximenez királyi megbízást nyert arra, hogy a mórokat az ige erejével, oktatással a keresztyénségnek megnyerjék. A megtérőknek minden képzelhető polgári és anyagi előnyöket helyeztek kilátásba.

Az Alpujarras és a Sierra Vermeja völgyeiben tömegesen lakó mórok, a térítgetési kísérletekre, évről-évre megújuló zendülésekkel feleltek, a partvidéki mórok hasonlóképen s még nagyobb erőlylyel, mert tengerentúli fajrokonai segélyére is támaszkodhattak.

A lázadásoknak a leveretéssel nem lett vége. Mert a győzelmes uralkodó, alattvalói e tényét felségárulásnak minősítvén, egyúttal minden jogukat, tehát a granadai szerződést is eljátszott-nak tekintette. E felfogás helyességét senki a világon kétségbe nem vonta volna, oly korban, midőn teljesen érvényben van Machiavelli tanítása, mely szerint „az eszélyes fejedelemnek, adott szavát nem kell megtartani, ha az kárára lenne, és ha az ok többé fenn nem forog, mely szava lekötésére bírta.”

Azon kor, mely a kiirtás (exterminatio) politikáját üzte, még enyhének tarthatta, hogy a Királyi Felségek a kétségtelen felségárulás miatt mást nem követeltek a móroktól, mint a keresztség felvételét vagy pedig, hogy vagyonuk elvesztése nélkül, de fejenkénti 10 arany forint lefizetésével, takarodjanak ki az országból. Az 1502 február 12-én ily értelemben kiadott királyi rendelet a keresztség felvételére bírta a mórok legnagyobb részét. Ettől fogva a hitnyomozó-szék állandó Damocles kardja volt ugyan felettük, de hasonlíthatatlanul kevésbé üldözte őket, mint

a marranókat. A faji és vallási torzsalkodás még sem szűnt meg a győzelmes és a legyőzött faj közt mindaddig, míg III. Fülöp 1609-ben, Cervantes tapsaitól kísérve, valamennyit ki nem verte az országból, a mit egyébként már I. Ferencz francia király is melegen ajánlott V. Károlynak.

Mindez a legfőbb jó, a summum bonum alapeszméjéből indult ki.

A legfőbb jó a nagy közösség, ez esetben a keresztény állam, mely megelőzi, lenyűgözi az egyént. Minden hatalom elkobozva a fennálló hatalom számára, az egyed csak a hatalomhoz való viszonylatában számít, egyébként a hatalomból végkép ki van tagadva, s akaratában elnyomva. Mert csak egy akarat lehetséges, mely aztán mindent saját élettörvényei szerint szabályoz és rendez. S e feladatot, prioritásának megfelelőleg, *terv-szerűen* csak úgy végezheti, ha egyéni akaratok nem akadályozzák. A politika művészet, s mit tehet a művész, ha az anyag, melyen művészetét gyakorolja, ellenáll?

Az individuum megtörése nem nehet végbe másként, mint egy másik individuum által. Mikor másutt a nemzeti önállósulással és a reformatióval kapcsolatban az egyének szabadsága proclamáltatik: itt, éppen ellenkezőleg, egyetlen individuum t. i. Katholikus Ferdinand ruházza magára mindenek szabadságát. Korlátlansága, mely egyébként a souverainitas lényegében fekszik, eszközeiben félre vet minden tekintetet, minden hagyományt.

A pápai széktől függetlenebb fejedelme soha nem volt Spanyolországnak. 1508 május 22-én kijelenti, hogy ha II. Julius pápa breve-jét azonnal vissza nem vonja: összes birodalmaival együtt *elszakad Rómától*. 1509 augusztus 31-én *halálos büntetés* terhe alatt tiltotta el, hogy az ő regium exequatur-a nélkül, a pápától vagy legatusaitól kieszközölt bullát vagy bármi más iratot mutassanak be az inquisitiónak.

Tettei bizonyítják, hogy, miként féktelen egyéniségekben dúslakodó korának legkiválóbb tagjait, őt sem köti meg a keresztény bünfogalom. Ő nem tartotta bűnnek, — mint az asketikus rendszer, — a természetet, az ösztönszerűt; s nem tartotta erénynek a lemondást, az erélytelenséget, a vértelenséget. Tetteiben nem kötötte meg tehát a könyörület, az irgalom, a Christiana misericordia.

Nem érez magában mást mint erőt, mely az erőt keresi, hogy kemény harcokban mérkőzzék meg vele, hogy kegyetlen tekintetnélküliséggel érvényesítse uralomvágyát s mindent elnyelő önzését.

Az erős individuumban, tekintet nélkül arra, hogy az illető zsidó, vagy mór, vagy spanyol, látta ő, mint az egységes állam senkit sem utánczó, igazi úttörő képviselője a maga igazi

ellenfeleik. S felvette velök a harczot, mint hatalmi tényezőkkel, mert hisz azok voltak; s eltiporta őket az erősebb jogán, hogy ne csak formailag, de tartalmilag is valósággá tegye a nemzeti államot.

Mesebeszéd és csak a XIX. század eszejárásának történetellenes felfogására viendő vissza, hogy Spanyolország hanyatlását az inquisitio behozatala, illetőleg a zsidók és mörök kiveretése idézte volna elő. Ellenkezőleg, mind e tényekkel egyidejűleg emelkedik fel Spanyolország *a hatalom oly szédítő magaslatára, minőn sem azelőtt, sem azután nem volt soha.*

Maga a *spanyol* inquisitio, mely voltaképp hivatalosan külön castiliei és aragoniai inquisitio volt, de a népek emlékezetében mindig *spanyol* inquisitio: az annakelőtte darabokra tépett nemzet nagysága alapfeltételének, t. i. egységének *legelső, legrégibb* emlékjele.

Ezen időtől válik lehetővé a spanyolság viláгурalmi törekvése. Politikai elsőségével karöltve járt társadalmi irányadó szerepe. Mint a XVIII. században a franczia, úgy lett ekkor a spanyol a művelt emberek, az udvarok és diplomaták érintkezési nyelvéné.

Egyházi téren, Rómában spanyol pápák, cardinalisok és szerzetesek szelleme szerint igazodik minden s hatásuk a Tridentinumra gyakorolt elhatározó befolyásukban tetéződik.

Granada elfoglalása ad alkalmat a faj csodás kiterjedésére. Castiliei zászlók alatt, fejedelmi nagy elhatározás tette lehetővé az Újvilág fölfedezését: spanyol papok és katonák veszik birtokukba Amerika határtalan területeit. Pár év múlva Ximenez bibornok, Aragonia erejével, diadalmasan nyomul előre Észak-Afrikában, hódításait kiterjesztvén egész Tripolisig.

Ha ez hanyatlás, — *hatalomról* szól az ének! — akkor szeretném tudni, mi az előmenetel?

Mindamellett Spanyolország hanyatlását a XIX. század minden meghallgatott és elismert tolmácsa az inquisitiónak tulajdonította. Még a mi XX. századunkba is átszármazott a hagyományos tanítás s Franciaország ez idő szerint egyik legnagyobbnak tartott philosophusa, Alfred Fouillée, néhány hónappal ezelőtt megjelent *Esquisse psychologique des peuples Européens* című vaskos művében, hasonló csapáson halad.

Nemzetek jellemének helytelenebb megítélését nem igen olvastam életemben. Csak egyetlen idevágó passussal bátorodom igazolni állításomat. Fouillée a spanyol egyházzól szólóban, miután constatólta, hogy „az egyház Spanyolországban még mindig igen kiváltságolt helyzetben van: erős, iszonyú erejű „d'une force formidable“: felhossa, hogy 1896-ban a madridi protestánsok hatósági engedélyt kaptak imaház építésére. „Ez enge-

délekezés — úgy mond — Spanyolországban valóságos vihart idézett elő, s ez időszak egyik legnagyobb eseményévé nőtte ki magát, úgy hogy a sociologusok is mindenféleképp magyarázgták. Legújabbban pedig a spanyol püspökök összejöttek, hogy a legszörnyűbb kiváltságokat reclamálják; hogy panaszt emeljenek a Madrid közepett emelt protestáns templom botránya miatt; hogy megátkozzanak minden szabadságot és türelmet. Íme — úgy mond — violaszín és vörös ruháik alatt maig megőrizték az inquisitorok vérmérsékletét; nem felejtettek semmit, nem tanultak semmit. A helyett, hogy hazájuk szerencsétlenségének okait a vakbuzgó és zsarnoki katholicismus befolyásában keresnék, mindazokért a szabadelvű és modern szellemeket vádolják, mintha a hanyatlás nem a *katholikus* királyok, a *katholikus* püspökök és a *katholikus* barátok műve lett volna, kiknek tulajdonítható, hogy gyarmataikat is elvesztették.“

Ha polemizálni akarnék, a mint hogy nem akarok, erre csak azt a kérdést koczkáztatnám, hogy kik *szerették meg* és kik tartották meg 300 esztendeig azt, a mit elvesztettek?

„Los reyes católicos“ — ez a cím 1496-ból való — szereztek a gyarmatokat s katholicus papok és szerzetesek nagy csoportja ment már Columbussal világfelfedező gályáin.

A felhozott jelenségekből egész más következtetés vonható le. Mindenekelőtt az, hogy a fák nem nőhetnek az égig. A spanyol hatalom 80 esztendeig volt tetőpontján, s ez éppen Granada visszavívásától számítandó. Minden, a mi emberi: véges és viszonylagos, s a hol tetőpont van, ez már magában véve feltételezi a leszállást onnét. A véges teremtmények alkotása is csak véges lehet.

A Fouillée által bemutatott s helytelenül magyarázott esemény feltárja előttünk a népet, mely csak az *abszolút* légkörében, tehát vallásilag a náluk autochthonnak mondható katholicismusban van elemében; s feltárja a népjellemek örök törvényét, mely szerint alapjukban változhatatlanok. Ha a protestáns helyébe zsidó vagy mórt tesszünk, 1896-ban is annak találjuk a spanyolt, a mi amaz emlékeztetes 1496-ik évben volt, mikor nemzeti jellemük kifejezője, Ferdinand, a pápától a „katholikus király“ nevet kapta.

S éppen mert változhatatlan a népjellem, azért kellett bekövetkeznie a spanyolság hanyatlásának, nem az inquisitio behozatalakor, hanem midőn az európai közszellemben az universalis helyett a particularis, a faji helyett az egyéni foglalt el mindent. Locke, Voltaire, Rousseau szelleme érinti Spanyolországot is, felszabadítja az egyént a gyámság alól, ezzel meggyöngíti a hagyományos monarchiát és az egyházat, melyek egykor világhatalommá tették.

Két állam ment tönkre az egyéni szabadság behozatalával, az egyik Lengyelország, a másik Spanyolország. Ezek közt is különösen Spanyolország az, mely soha nem tudott élni és boldogulni másként, mint vaskezü kormányzat alatt. A szabadon érvényesülő egyén mindenkor csak a Szent Ágoston emlegette „magnum latrocinium“-má tudta tenni.

Kétségtelen, hogy Katholikus Ferdinand csak a nép alapjellemben gyökerező tekintélyi elvre támaszkodva mutathatta fel első példáját, ősmintáját az akkoriban mindenkitől csodált *rendőr-államnak*, mely a háborítatlan belső kormányzást csakugyan lehetővé tette. Nagy ára volt ez alkotásnak. Borzalmak borzalmai jártak vele. De (ebből a szempontból) az is bizonyos, hogy ennek révén szabadult meg a spanyolság ama rettenetes tömeggyilkosságoktól, melyek a hasonló fejlődésen át nem ment államokban rövid idő múlva szükségkép bekövetkeztek.

Spanyolországban a legkedvezőbb alkalom megragadása a vallási és faji egység megállapítására s ezen állapotok szívós fentartása, csirájában lehetetlenné tett minden vallási háborút, melyek patakokban öntötték a vért Francia- és Angolországban, Németországban, Flandriában és Magyarországon és egész Európában, — Spanyolország kivételével.

Soha nagy fejlődés másként mint nagy vérontással nem ment végbe. S ha az inquisitiót összehasonlítjuk, tesszem, a nagy francia forradalmi rémuralommal: csak az a különbség a kettő közt, hogy az egyik törvényes formák közt, szervezeten ment végbe, míg a másik, minden törvény lábbaltiprásával dolgozott a szabadság, egyenlőség és a tesvériség előmenetelén s ezzel, a változott viszonyok között az emberiség haladásán.

Jelentés a Péczely-regénypályázatról.

(Felolvasta *Riedl Frigyes* lt. november 28-án.)

A Péczely-regénypályázat bíráló bizottsága (melynek tagjai: Beöthy Zsolt r., Endrődi Sándor és Riedl Frigyes l. tt.) minden habozás nélkül, egyhangúan, örömmel Herczeg Ferencz *Pogányok* című regényét ajánlja jutalomra.

A történeti regény nehéz műfaj és nehézségei megérezhetők a Herczeg Ferencz művén is.

A regénynek általán egy fősajátsága, hogy sok benne a részlet, hisz a regény a társadalmi élet részletes rajzát szokta adni. Honnan vegye a történeti regény írója ezeket a részleteket? A modern társadalom detailszerű képét megírhatja a regényíró, mert ismeri a modern társadalmat, hisz benne él. De mily nehéz az 1000 vagy 2000 év előtti cselekvényben az életmódot, az akkori szokásokat, a mindennapi sok apró-cseprő dolgot, a lakásviszonyokat, a ruházatot, az étkezés rendjét oly pontosan leírni, mint a hogyan ezt a regény természete megköveteli! És a mi sokkal fontosabb és még sokkal nehezebb, a történeti regényírónak rég elhalt emberek belső életét kell képzeletében újra élnie, bele kell hatolnia azoknak a ma már tán csak néhány száraz krónikai adatból ismeretes történeti alakok idegrendszerébe. Mi mindnyájan úszunk abban, a mit a kor szellemének szokás mondani, tehát föleszmélve megismerhetjük a jelenkort; a régi idők érzéseit és szenvedélyeit azonban csak fárasztó reconstitúciók útján képzelhetjük el. A világtörténet rejtélyes menetét az a folytonos változás fejtí meg, a melyen az évezredek alatt a belső ember átment. A ki történeti regényt ír, annak a régi kor uralkodó szenvedélyeit úgy kell átértenie, mint azt a nehézkes, szaggyatott, de mélyen érző és mélyre ható író tette, kinek neve Kemény Zsigmond volt.

A történeti regények szerzői nálunk (és tán a külföldön is) ezzel ellentétben csak úgy járnak el, mint az operában szokás, a hol néhány betölt kulissza, néhány öltözet elegendő valamely korszak jelzésére. Történeti regényeinkben többnyire csak úgynevezett *történeti háttér* van, a melynek titka abban rejlik, hogy Horváth Mihály vagy más történetíró után elmondanak egy

történeti eseményt és hozzá aztán egy szerelmi kalandot fűznek, a melyben gőzhajó és vasút nem fordul elő.

A *Pogányok* című történeti regény Herczeg Ferencnek sok tekintetben kiváló műve. Mintha a szerzőnek stílusa még sohasem lett volna oly tömör is, élénk is egyszerre, mintha még soha a kifejezésnek ilyen energiáját össze nem kötötte volna ennyi lyrai hangulattal. Minden vonása biztos és szabatos kézre vall. A regény stílusa — mint Herczeg stílusa általán — inkább szűkszavú, de fordultatos és gazdag jellemző vonásokban. Illusiót keltő módon támad fel előttünk a kor színezete, a pogány magyarok őseredetisége és szilajsága, a keresztények vallásos rajongása, oly időben, midőn a kereszténységnek még volt egy oly ingere is, a mely ma már nincs meg: az újdonság ingere. A szerző a korkép részleteit szerencsés kézzel tudta a korabeli forrásokból, különösen Szent Gellért legendájából kiszemelni. A székely balladákat, a Sebestyén Gyula gyűjtötte regös-énekeket, valamint a népmeséket is ügyesen felhasználta regényében különböző reconstitúciókra.

Meglehet, hogy a regény egyes részleteire modern írók mintái is befolytak: a vén szerzetes Omodé alakja Toldi Miklós szolgájára, az öreg Benczére emlékezteti az olvasót; a hős és a hősnő viszonyának rajzára (fiatal udvari pap szemben áll fejedelemnővel) talán Scheffel híres regénye *Ekkehard* is hatott; Seruzád szerelmi öngyilkossága (lovát magas szikláról a folyamba ugratja), mintha Octave Feuillet legbájosabb művében (Julia de Trécoeur) találná analógiáját. De mindegyre nem akarok súlyt helyezni. Az, hogy ezek a részek valóban ezen minták szerint keletkeztek-e? az kétséges: kétségtelen ellenben, hogy a szerző költői erővel be tudta őket illeszteni művének egyöntetű szerkezetébe.

Valódi árpádkori hatást tesz reánk a mű hőse, Alpár, ki keresztényből visszafejlődik pogány vezérré. Az erős szenvedély, a pusztaszeretete, az erő, vadsággal párosulva — mindez élénkké és érdekessé teszi alakját.

Nem kevésbé eredeti teremtés a regény hősnője: Seruzád. Valóban a maga korából való, a mit ritkán lehet a történeti regények alakjairól mondani. Abból a korból, melyben az emberek még közelebb álltak a természethez, mint ma. A friss, erős érzelmeket még bágyadtakra nem halványította a lelkiismeret kétsége, az elhatározást nem zavarta a reflexio. Ezeknél a primitív embereknél a nevetés, a sírás, minden érzelemroham tartózkodás nélkül való. Az emberi lélek ezen a fokon, ebben a korban még nem gazdag érzelmekben és gondolatokban, de az indulat, a szenvedély, ha kitör belőlük, lángba borítja és fölemészti az életet. Úgy mint a vadon természetben virágok nőnek, melyek

alkotórészeikre nézve egyszerűbbek, mint a mi kerti virágaink, de erősebbek: úgy vannak a primitív időkben egyszerűbb, eredeti, meg nem tört jellemek, a kik nem ismerik az érzelmek árnyékait és egész erejükkel átadják magukat ösztöneiknek. Ilyen alak Seruzád, az arany bessenyők fejedelemlője: vad virág, melyet egy tavaszi zivatar hirtelen felfakaszt, egy más zivatar pedig egyszerre szétzilál.

A személyek beszédén is megérzik Herczeg regényében a kissé ódon, de élénk, szemléletes, népies stílus. Önkénytelenül is összehasonlításra kínálkozik e részben az a történeti regény, melyet ezelőtt 120 évvel a Szentírás után a világ *legszebb* könyvének tartott a magyar közönség: összehasonlításra kínálkozik Dugonics András *Etelkája*, melyben a szerző szintén a pogány magyarokat akarta festeni és a mint ő maga írja, „a szíveket legeltetni akarta azáltal, hogy elmondja Etelkának egy igen ritka és követésre nagyérdemes kisasszony történetét“. Dugonics árpád-kori regényében a régi beszédmódot nem úgy, mint Herczeg, elevenséggel és nemesített népies szólamokkal, hanem durva kifejezésekkel akarta megközelíteni, mindamellett Dugonics éppen nem naiv, hanem körmönfont beszédű. A népiesség felfogására nézve már 100 mérföldnyire vagyunk Dugonictól, kinél az egyik személy például így szólítja meg a fent említett, követésre méltó Etelka kisasszonyt: „Terhes felhő, nekem estél, mint tót gyerek a túrós szaggaottnak“.

Bár művészetére magasan fölötte áll, némely tekintetben, némely hiányokban mégis hasonlít a *Pogányok* szerzője az *Etelka* régi szerzőjéhez. Mindenekelőtt abban, hogy nincs érzékük a szeretetreméltó naivság iránt. Még fiatal nőalakjaikban is az ész és akarat az uralkodó elem: az odaadó, kedves, gyermekies üdőséget nem igen jellemzik.

Dugonics szeret regényében ritka történeti népneveket említeni. Herczeg Ferencz annyira megy, hogy hőst, Alpárt, bessenyőnek mondja, a hősnő, Seruzád is bessenyő, a furfangos szerzetes Ómodé szintén. A bessenyő pedig valószínűleg nem is ugor, hanem török nép volt, mint a kun. A regény egy más főalakja, Szent Gellért meg velenczei, Angyika, a hős szeretője nevelésre bizanczi: „a félbarbár gyermek testben-lélekben Bizancz leánya lett“ — írja róla Herczeg. Az olvasó azt kérdezheti: hol vannak ebben a magyar történeti regényben a magyarok?

E részben azonban nem szabad felejtenünk, hogy Herczeg a bessenyőket magyaroknak tekinti, vagy legalább a magyarhoz igen közel álló, ethnikailag egészen rokon népnek, a mi kétségtelen a költőnek jogos szabadsága.

Az az eset, melyet Herczeg regényében élénk állít: hogy a keresztény magyar ismét pogánynya lesz, hogy a magyar

pogány pusztá visszaköveteli fiát: érdekes eset, de nem tipikus. A X. és XI. század jellemző nagy ténye épp az, hogy a pogány magyar kereszténynyé lesz.

Alpár, a regény hőse, egyszerre elhagyja a várost, elhagyja a keresztény vallást és visszamegy a pusztai sátrak alá. Ez a nagy változás — megvallom — nem volt rám nézve meggyőző. Azt képzelem, hogy a keresztény vallást inkább azok hagyták el, kiknek fölületes keresztény műveltségük volt, nem pedig oly eszes udvari papok, mint Alpár, ki kanonok és Szent Gellértnek kedvence volt. A regény hősének ez a visszapogányosodása annál feltűnőbb, mivel Herczeg a magyar pogány vallást együgyű babonának mondja, melyben Alpár nem tud hinni.

Az, hogy Szent Gellért magához hivatja Alpárt és elébe hármas, nehéz feladatot tűz, melyet neki, a fiatal papnak fegyveres segítség nélkül kell végrehajtania — némileg a népmesékre emlékeztet; a melyek szeretik ezt a motívumot: a hármas, lehetetlennek látszó munka elvégzését.

A regény vége kissé tompa, a compositio nincs teljesen kikerekítve: Herczeg itt oly segédeszközhöz nyul, mint nem egyszer Dugonics: egy történeti jegyzettel támogatja a regény meséjét.

Végül legyen szabad e jelentékeny és szép költői mű szerzőjének szíves üdvözetünket kifejezni.

Jelentés az 1904. évi Kóczán-pályázatról.

(Felolvasta *Petz Gedeon* lt. november 28-án.)

Az idei Kóczán-pályázat bíráló bizottsága *Haraszti Gyula*, *Herczeg Ferencz* és *Széchy Károly* I. tagokból állott. Haraszti Gyula a többség nevében a következőkben teszi meg jelentését:

Beérkezett 18 darab. Ezek közt három (*Apácza*, *Bölcsőtől börtönig*, *Bohém házasság*) modern tárgyú és így nem vehető számba. Különben is rémséges, részben igen mulatságos együgyűségek.

A többi, történelmi tárgyú darab közt három vigjáték akad: *Király bolondja*, *Hedvig*, *Vért alatt*.

A *Király bolondja*, melynek helyzetei elhasznált és kevésbé választékos komikumú ötletek, de a melyben volna bizonyos lendület, verve, nincs befejezve.

Hedvig, Nagy Lajos leánya kezének és a lengyel trónnak Jagello által való elnyeréséről szól. Mindkettőre egy lengyel főúr is vágyakozik, a ki azonban sokkal erélytelenebb, semhogy számottevő cselt tudna szőni s végül könnyen megtér. Jagello a darab

elején áruhában jön oda, de nem sok vízét zavar, azzal letünik s végül csak azért jelenik meg, hogy „keblére zárja“ Hedviget. Magáról e hösnőről ily utasítást ad szerző: „fiatal, szeszélyes és gyerekes, de igen szépen kifejezett, olyan, mint Matejko képén“. Azonban nem tud beléje életet önteni. Megkísérli némi komolyabb vonással is mélyíteni alakját, első szerelméből kiábrándulását rajzolva, és e végből színre hoz egy félig hyperromantikus, félig operetteszerű éjjeli találka-jelenetet, melynek végén az imádót egy kosárban ereszti le hölgye az ablakon, miközben a cselszövőtől fellármázott udvar betöri az ajtót, tolvajt keresve. — Minden tekintetben gyarló kísérlet.

Vért alatt már nem kíván politikával elegyesen szerelmi cselszövény-vigjáték lenni, mint az előbbi: itt már csak szerelemről van szó. Arany Jánosunk Rozgonyi Cziczelléje a hösnő, kit két visszautasított tolakodó udvarlója beárul férjének, hogy valakivel csókolózott. Rozgonyi féltékenységeiben elkeseredve távozik a harczbá. Neje, férfinak öltözve, lovagi vértben utána megy a táborba kísérőnőjével, ki női ruhában követi. Rozgonyi maga sem ismer rá: a kísérőnő imádója meg éppen féltékeny lesz rá. Végül minden tisztázódik. Ócska romantikájú motívumok, melyekre itt nem vetődik a költészet mindent meg-aranyozó napsugara, és a melyek képtelenségein nem hogy enyhítne szerző, még rikitóbban érezteti azokat. Ne keressünk lélektani művészetet a hösnő rajzában sem: ez az alak oly kevésbé bájos és pajzánul kedves, mint valamely affektáló játéku vidéki soubrette-primadonna. Elesévelt durva bohózatosságokkal vél mulattatni szerző, a kinek tolla alatt különben a komoly helyzetek is parodiaszerűekké torzulnak el. — A stíl hol bombastokkal próbál költőileg szárnyalni, hol trivialitásokkal szellemeskedik. (Facsaros, kinrimelő verseiben a szerző bosszantó gyakran használja verstöltelékül az *oszt* szót.)

A vigjátékokkal tehát nincs szerencsénk az időn. Lássuk tehát a komoly hangnemű pályamunkákat.

Ezek közt, fájdalom, túlnyomó *a curiosum*.

A *Macskák* című, melyben egyébiránt csak *egy* macska szerepel, felettébb tartalomdús dráma. Az I. felvonásban a néző szemeláttára gyömöszöli le a hóhér és fojtja meg Erzsébet királynét. A II. felvonás végén tömeges és válogatott torturájú kivégeztetések kezdetére, mint nagy tableaura, hull alá a jótékony függöny. A III. felvonásban a halálosbetegben fekvő Mária királynénak fejébe szeget ver egy udvarlhölgye, a ki Zsigmond szeretője. Végül ravatalon látjuk a királynét, keblén kedvencz fekete macskájával, Miczi-Palkóval, *a ki (megérdemli az a ki névmást!)* a gyilkos közeledtére rémesen morog, nyávog és miákol, sőt ismételtén rája-rája ugrik és kiharapja torkát. Szerző figyelmezteti

e jelenet két szereplőjét, a melyek egyike tehát macska, hogy a percz ihlete szerint kell az egészet megjátszani.

Az *Erény átkában* („*Írta Kézdő*“, ingerkedik a szellemeskedő czím lap!), melynek szerzője nincs teljesen tisztában a szinpadi lehetőségekkel, ilyen utasítások foglaltatnak: „Józsefet is töröknek hívén (! ezt honnan találja ki a néző?), lováról (!) megsebesíti“. „Károly szántóföldeken vágat keresztül“. „Trombitaharsogás a mocsárban. Az elősereg megindul, az utóhad hátramarad“. (Vajjon hány szál ember mindegyik?) („A galambóczi ütközet. [Ezt is a néző találja ki!]“) A törököt már visszanyomják: nyugtalanítja (!) József oldalhada (!!)“. stb. Ez a darab „öt álomképpel“ kezdődik, megannyi lázálmokképek. — Mint az *Ég arája* és mint a *Szivárvány*, a melyeknek legyen elég mindössze címüket említeni meg, az *Erény átka* is történelmi háttérrel csak a pályázati követelmények miatt ellátott melodráma (gátolt szerelem kínos történetéről, melybe belejátszik — tán Echegaray hatása alatt — a szülők előélete, mint a multból kísértő fatum). — Az *Erény átkának* még stílje is különösebb felemlítést érdemel, a tartalomhoz méltón hóbotos követeléseivel, melyek jellemzésére csak annyit említünk, hogy írója *lélek* helyett csakis *lelk* alakú szót ismer és ily játékokban leli kedvét: „Láng leh lövel“. „Vigasz? Kopasz, csupasz!“

Szintügy feletle gyarló dolgok, ha nem is éppen ily nevetésesek, ama sentimentális melodramák, melyek sajátos találkozással mind Zsigmond király nejének, Czillej Borbálának Walmerod lovaghoz való szerelmét tárgyalják. *Borbála* a *Nesley Torony* emléktől ihletődött, mert a magyar királyné is eltűnteti szeretőt, ha ráismernek, nehogy „járjon a szájak“. A darab végén Zsigmond és felesége (mint méltó gazember-pár) megalkusznak, hogy kölcsönösen nem denuntálják, nem compromittálják egymást a nyilvánosság előtt. Szerző különben, úgy látszik, németül gondolkozva irt magyarul: stílusa olyan, mint valami rossz fordítás. — A *Zsigmond és Borbála* című, melyben Walmerod már nádorrá léptetve elő, már pályázott egyszer, a mint erre véletlenül rájöttem; akkor természetesen más uralkodót, V. Istvánt szerepeltetve nejével. Jelen formájában Zsigmondnak fogolylyá nyilváníttatásával végződik: arra szerző nem ér rá reflektálni, mi lesz Borbálával, ki éppen szökni készült kedvesével. Egyáltalán jelen formájában annyira gyöngé dolgozat, hogy a jövő évekbeli bíráló kartársakra való tekintetből, de saját érdekében is óhajtom, hogy már ezúttal végleg záruljon le metamorphosisainak sorozata. Színvonalára nézve mint jellemzőt emelem ki azt a mellékes tényt, hogy a hazajött Zsigmond hányszor ismétli, sőt mások is ismétlik róla ezt a phrasist, melybe szerző valósággal szerelmes: „császári koronával gazdagabban tértem (tért) haza“. —

Walmerod lovag, melyben a czímszereplő már teljesen ártatlan, a legérzelgősebb a három darab közt: tipikus ritter-dráma, végén az üldözött erény diadalával. Két episdjelenete érdemel külön megemlítést. Az egyikben a 16 éves Hunyadi János hosszú monologban bevallja a 18 éves Czilleynek, hogy ő Zsigmond király fia. A másikban a királyné és udvarhölgyei előtt, az ő kérésükre, az idealis Walmerod lovag egy titokzatosnak s érzelmesnek lenni akaró románczot szaval el éjjeli találkozásióról, oly pikánsul csattanó pointe-tel („Szép hajadon . . . asszonynya lett“), hogy inkább valamely csiklandós operettebe illenék.

A nagy történelmi alakokat már határozottan tragédia-írói becsvágygyal szerepeltető művek közül mellőzendő *Martinuzzi*, a mely túllépi a pályázat által kijelölt időszak határát. (Sietek különben megjegyezni, hogy később újra való benyújtása éppen nem kívánatos.) János király halálától Martinuzzi megöletéséig, a kiről bosszantó sokszor emlegetik kályhafűtői multját, krónikarendben dramatizálja az eseményeket; miközben nem egy jelenetnek nincs folytatása, míg másutt fölösleges episdok tarkítják a mesét. Szerzőnek teljességgel nincs emberalkotó képessége s legkevésbé van ereje oly bonyolultabb lélektani feladathoz, melyet maga elé tűzni látszik: t. i., hogy egy beteges, erélytelen királyt, — egy uralomvágytól s kielégítetlen szívtől zaklatott, a nehéz viszonyokra éppen nem termelt özvegy királynét, — egy fenkölt, de emberi gyarlóságokkal telt államférfit rajzoljon. Naívnul vadászsa a színpadi hatásokat. János király alig halt meg s alig vitték ki a színről, a háttérben szétnyílik a függöny s már ott a kész ravatal *feketébe vont* „fülkében“. (Felvonás-végén efféle utasítások állanak: „A kép pár másodpercig áll, aztán gyorsan függöny“. Csodálom, hogy görög-tűzet nem praescribál szerző valahol.) A stilus facsaros, bombastikus; a szerelem, illetve az imádott hatalmát az imádó felett képes beszéd-el érzékeltetve, ily gallimathiasba bonyolódik:

Adjál kezébe *mézes madzagot*

Es mondd, hogy kösse föl magát elötted.

A *Zordon idők* már korántsem a Kemény Zsigmond-féle *zord idők*et tárja elénk, mint czíméből sejtenők. Már jeliséje is (*Conjuratio Horvathyana*) arra figyelmezteti az embert, hogy a kitűzött tárgykörből van véve meséje: de fájdalom, nincs benne köszönet. Politikai összeesküvés, melyben Kont veszi át a vezérszerepet, míg nem Zsigmond őt és társait hitszegőn hatalmába ejti és kivégezteti. Közbeszúrva egy izetlen szerelmi episd, sőt — meglepő chronológiával — Kis Károly meggyilkoltatása is. Nevetségesen parodiaszerű nem egy komoly helyzet, nem is szólva arról, hogy néhol újra szerepel teljes épségben az, kit

az előbbi felvonásban mint *holttestet* vittek ki. (Zsigmond hordár-vagy kofastilben szítja le foglyait, kikre oly veszettül dühöng, hogy a rémes már bohózatossá csap át.) A szereplőknek ily utasítások vannak adva beszédeikhez: „megjegyezve“, „dörögve“, „harsogva“. Kont így beszél a tömeghez: „E czélből kissé visszatérek Magyarország multjára“ s azzal az iskolai kézikönyvekből tanult leczke-félét mond fel. „Még egy dologra ki kell terjeszkednem“, mondja másutt, mintha csak a képviselőházban beszélne.

Magasabb színvonalon áll *Stibor*, melyben drámairodalmunk híres régi alakja kísért újra. A jelige: „A nagyság és tragikum ikertestvérek“, jóval biztat a szerző concepciója iránt. A hős végső monológjából tényleg látni, hogy Stibor valamelyes Corneille-féle, zordonan senséges alaknak volt tervezve, valamelyes római jellemnek, a ki belátva, hogy tönkretette magát és családját, öngyilkossággal bünhődik. De mit tesz Stibor az egész darab folyamán, melyről közbevetőleg jegyezzük meg, hogy nem is történelmi, csak családi dráma, mely a mult időkben játszik? Stibor környezetén zsarnokoskodik, gátolva különösen fia szerelmét, mely itt a cselekvényt dominálja: és mindenekfelett szitkozódva dühöng. Csak úgy árad belőle a vadabbnál vadabb szidalmazó: „Te vizagyu szennypondró!“ ordítja egyszer, mikor már egyéb Kraftausdruckokból kifogyott. Nem lephet meg, ha e dühöngő szavai mellett nem egyszer ez az utasítás áll: „*üti*“. Kényszerzubbonyba való egyén, kinél szó sem lehet pszichológiai érdekről: végső Pál-fordulása, magába szállása és öngyilkossága teljességgel nincs okadatolva. — Szóval Kisfaludy Károly régi darabját ily átdolgozásban akarni új életre keltetni, szerencsétlen vállalkozás volt.

Van azonban a pályaművek közt végre két oly darab is, melyek egészűnkben véve már annyira-mennyire elfogadható irodalmi színvonalon állnak; ezek *Apor Ágnes* és *Zách*.

Apor Ágnes politikai összeesküvésről szól, melynek főhőseül Apor igérkezik, ki a szabadság fenkölt hive megfelelő erély hiján: e népszabadító Brutusban Hamlet lelkéből van valami. — Midőn az ellenkirályul behívott László nápolyi király az ország kormányzójává nevezi ki, felkiált: „Oh, bűnös nagyravagyás, ne kísértés!“ De ez csak futó ötlet; korántsem fog ő a koronára vágyni: még mint pártvezér sem tud tragikus hőssé megnőni. Zsigmond nemcsak nem retteg tőle, de szánó vagy ironikus megvetéssel reméli eszméletre térését, illetve várja be biztos bukását, tudva, hogy teljesen az ő hatalmában áll. Midőn leányának a király által történt meggyalázása után végre igazán tenni akar valamit, egyszerűen felkoncizolják Zsigmond emberei, már a III. felvonásban. — Ettől fogva atyja szerepét Ágnes veszi át, a kit

a darab címe is hősnőnek praedestinált, s a ki kezdettől fogva ha nem is éppen lelke, de a mai nihilistáknak emlékeztető utazóügynöke volt a forradalomnak. Ágnes elég érdekes alak volna arra, hogy egyáltalán középpontul szolgálhasson a darabnak. Zsigmond egykor, a lovagi tornán győzve, csókot rabolt ajkáról; a lány azóta gyűlöli s a király épp ezért perversus ingerrel vonzódik hozzá, mint vészthozó daemonához, annál is inkább, mert olykor e nőben egy mindenható maitresse szerepére vágyakozás felvillanását sejti meg. Azonban, mint érintettük, Zsigmond brutálisan áldozatul ejti őt. Midőn a király végre a főurak foglya lett, Ágnes megmérgezett törrel rohan rája, de önmagát sebzi meg és belehal. Mint látni, lényeges szervi hibában szenved e darab, melyben akkora rész jut a külső esetlegességeknek s melyben a főalakok tevékenysége nem érvényesülhet kellően, — inkább csak áldozatok ők, kiknek kudarcza, ha életükkel lakolnak is miatta, nem mély szánalmat keltő és mélyen megrendítő bukás. — Azonban tagadhatatlanul elég intelligentiával és nem minden ügyesség nélkül van alkotva e mű. Concepciója, meseszövése, érintett hiányai mellett is, elismerésre méltók. A jellemek rajzában akad némi erő, sőt sikeres merészség is. Végül itt már számbavehető történelmi korrajz is található Zsigmond és környezete festésében. A stíl, ha chablonszerűen shakespeareizáló, de fenkölt; a párbeszéd ügyességében a színpad ismerete nyilvánul.

Zách egy előjátékkal kezdődik. Zách Feliczián egyik fia, a ki annak idején megmenekült, egy viharos éjjelen felfedi kilétét fia előtt s egy villámcsapás megváltja őt az élet szenvedéseitől. Az ifjú Zách, a kire így a bosszúállás feladata marad családi örökségül, találkozik az udvarnál Mária királynővel, a kit nem ismer és a kit — kissé igenis különleges körülmények közt — udvarhölgynek vél s mint ilyenbe beleszeret. „Bosszú és szerelem“, a jeligében is kifejezett e két ellentétes elem összeütközéséből fog származni a hősnő tragikuma. Ez összeütközés azonban nincs lélektanilag eléggé kifejlesztve, miután túlsúlyra jut ellenében amaz eredetileg csak keretnek szánt politikai csel-szövény, melynek Kis Károly a középpontja s végül vértanúja. (Tán fölösleges is megjegyeznünk, hogy Kis Károly meggyilkoltatásának korántsem valami előnyös motívumát mindenféle tekintetben, így színszerüségi tapintat tekintetében is ügyesebben használja fel szerzőnk, mint az éppen e pontban felette naiv *Zordon idők*.) A befejezésben aztán különösen szerencsésen érvényesül az említett keretben a darabnak előtérbe lépő főthemája: Záchot, ki egykor megmentette Mária életét, most viszont, pártja felkoncizoltatásakor, a királynő menti meg; Zách azonban, miután öreg fegyvernöke felfedte kilétét az udvar előtt, kardjába dől.

A conceptio tehát, ha nincs is benne sok eredetiség, erősen melodrárával határos utakon jár, elismerésre méltó intelligentiáról tanúskodik; szerencsésebb és mélyebben emberi érdekű, mint az *Apor Ágnesé*. Az alakok jellemrajza is sikerültnek mondható, bár korántsem beszélhetni tán egységesen és mélyítve végigfejlesztett nagyobb művészi alkotásokról: van bennük bizonyos fokú élet, nem pusztán csak hatásos színpadi szerepek. Itt-ott erősebb szenvedély heve lehel felénk: ez a darab már nemcsak értelem, de szív ihletésének is szülötte. Az egyébiránt nem valami nagy inventióval alkotott helyzetekben van hangulatosság. Egyáltalán, ha valahol e pályázatnál, *ebben* a műben található annyi a mennyi költőisége a képzeletnek. Shakespearei pathosú nyelve elég természetes (s ha nem is az egyéneknek megfelelően változó, de nem mindig feszült) s semmiesetre sem annyira monoton, mint versenytársainak stílje. — Így tehát ezt a művet kell összes társai közt legtöbbször érőnek tekintenünk; s miután a pályadíj „a viszonylag legjobb műnek is kiadatik“, a bírálók többsége ezt a művet ajánlja jutalomra. A többség ellenében egyik bíráló *Valmerod lovagra* szavazott, mint aránylag legjobb műre. Azonban a többség a jutalomra ajánlt művet korántsem magasztalhatja ama várva-várt nagy remekmű gyanánt, melynek feladata oly mértékben gazdagítani még mindig szegényes drámairodalmunkat, hogy az ember érette hajlandó lehessen megbocsátani azt a sok rosszat, a mit a drámapályázatok évről-évre okoznak, kielégíthetetlen becsvágyakat keltve ily munkák írására *nem* hivatott egyénekben, hasznosabb teendőiktől elvonva a társadalmi értelmiségnek éretlenebb korú, vagy félműveltséggel, illetőleg még ennél is kevesebbel rendelkező elemeit.

Végül egy szerény óhajtnak is bátorkodunk kifejezést adni. Óhajtanók, hogy egyszerűen mellőzendőnek jelentessék ki jövőre minden oly pályamű, a mely széthulló lapokra van írva, vagy nem könnyen olvasható.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ETHNOGRAPHIA folyó évi 6. füzetében Sebestyén Gyula folytatja a *rovás- és rovásírásról* szóló tanulmányát s ezúttal a *betűrovásról* értekezik. Ennek történetét kutatva, kitér a germán runákra, tárgyalja ezeknek legrégibb emlékeit, eredetét s fejlődését. Általánosan elfogadott nézet, hogy a germán runa eredetileg rovásírás volt, de eltérők a nézetek e rovásírás ősforrására nézve. A szerző fejtegetései szerint minden jel arra utal, hogy ez az ősforrás a középtenger-melléki cultura körében keresendő. A görög-latin írás alapját tevő rovásbetűknek runák gyanánt való alkalmazása az ó-kor azon utolsó századainak valamelyikében kezdődhetett, a melyben az újabb íróeszközök a középtenger-melléki rovásírás sokkal egyszerűbb eszközeit még nem szorították ki a használatból. A runabetűk között található néhány görög elem mindenesetre igen korai kölcsönzést sejtet; viszont a latin elemek származhatnak egy olyan későbbi századból is, a melyben a primitív rovásírás a belőle kifejlett újabb írásrendszerektől elválva és elmaradva élhetett tovább. Végül az értekezés a runa-feliratok körében is jelentkező bustrophedon írásmódról s a runajegyek összerovásáról szól. — A második közleményben Ernyei József „*Oláh vagy valach?*” czímen Tóth-Szabó Pálnak egyik előbbi közleményéhez kritikai észrevételeket fűz. Kimutatja, hogy az a felfogás, mintha Tornamegye urai a XV. században a jászói prépostság ellen folytatott határpereikben *oláhokat* telepítettek volna bizonyos vitás területen, az alapul szolgáló okmányok *vlachus* szavának félreértése. Tudvalevő ugyanis, hogy ez a népnév idővel, főleg szláv területen, elvesztette eredeti értelmét s majd szláv juh- és kecskepásztort, majd rablót, majd olyan iparost jelent, ki a pásztorélet termékeit földolgozza. Történeti adatok s helynevek alapján igazolja, hogy a felvidék „vlach” pásztorai tulajdonképp tótok és ruthének. A szlávisták főleg az utóbbi években sokat foglalkoztak a pseudo-oláh település kérdésével s arra az eredményre jutottak, hogy a morvaországi valachok sem voltak sohasem oláhok, hanem pásztorsággal foglalkozó szlávok, leginkább tótok. — Ezután Krausz Sámuel a *hűtlen özvegyasszony meséjének irodalmáról* értekezik. E mesének a veleje az, hogy még a leghűbb asszony is hamar megvigasztalódik férje halála után s mihelyt alkalom kínálko-

zik, újra keresi a férfivel való szövetséget. A mesék vándorlásának történetében nevezetes szerepű ez a tárgy. Ma már tudjuk, hogy őshazája az ily tárgyú meséknek India s hogy innen megtalálta útját az összes népek irodalmába. Nálunk Magyarországon szintén ismertetes e téma, a mint ezt már Heinrich G. kimutatta „Az ephesusi matróna a magyar irodalomban“ cz. közleményében. Újabban Tolnai Vilmos közölt e tárgy magyar feldolgozásaihoz két adalékot. A szerző főkép a keleti irodalmakban található változatokra hívja föl a figyelmet. — A néphit és népszokások rovatában Téglás Gábor a *barlangi cseppkő-képződmények gyógyászati alkalmazásáról* ír, a mint ezt az erdélyi Érczhegység népénél tapasztalta. — Kovács Aladár a seprős suta, vagy *istenfa* nevű növényhez fűződő tolnamegyei babonákat ismerteti. — Bellosics Bálint adalékokat nyújt *hazai szerbjeink néphitéhez*. — A népköltészet rovatában Szabó Sándor komárommegyei népdalokat közöl dallamaikkal, Nagy József pedig egy *névnapi köszöntő verset* Hegyhátról. — Az irodalom rovatában Herrmann Antal Hansen A. M. „*Landnâm i Norge*“ művét s az *Archiv für Rassen- und Gesellschafts-Biologie* czimen meginduló új berlini folyóirat első füzetait ismerteti. — Végül Rexa Dezső kisebb közleményei következnek a *magyar nép művészetéről*, az *esőcsinálás* babonás tudományáról s egy XVII. századbeli följegyzésről, mely a *lovak megbabonázására* vonatkozik. — A mellékletben Almásy György a *karakirgizek ornamentikájáról* értekezik, kimutatja, hogy a kirgiz diszitő rendszer majdnem kizárólag a stilizált csigaidomon (melyet kifelé álló „szarvú“ kos-szarv alakjában is alkalmaz), továbbá ennek a vonalvezetésnek kétszínű reciprók visszatérő alkalmazásán épül. Ebben a diszitő rendszerben az ősrégi ázsiai ornamentikának alapjai maradtak reánk, melynek nyomai az egész keleti szövíparban mind maig jelentékeny szerepűek. — A további közleményekben Báró Nyári Albert a *rozsnyói gombkötőkről* és remekeikről, Golub János a *muraközi aranymosókról*, Bohrandt Lajos az *eperjesi csudakeresztről*, végül Bátky Zs. a *Déli-Kárpátok* cz. folyóiratról irnak.

2. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK ez évi 3-ik füzetében a cikkek sorát Bayer József „A Várnász első előadásai a vidéken“ című dolgozata nyitja meg. Mint tudva van, Vörösmartye szomorújátéka volt az első, mely az Akadémia koszorúját elnyerte s 1834. nov. 8-án került színre először Budán. Azután mint Fánecsy Lajos jutalomjátékát 1835. május 9-ikén Kassán adták elő s ugyanez évi augusztus 8-án Debreczenben. Még egy vidéki előadásáról van nyom, a szabadkairól, hol a színmű czíme az 1837. évi műsoron olvasható. Ha a mai viszonyokat tekintjük, akkor a *Várnász* vidéki körútját távolról se lehet diadalmenethez hasonlítani, de a 30-as évek körülményeit véve figyelembe, ezt a hatást eladdig egyedülállónak kell jelezniünk. Még a Kisfaludy Károly darabjai se hódítottak kez-

detben, s később is inkább a halála után, oly tág körben, mint Vörösmarty Várnása, a mit az akadémiai koszorún kívül az a körülmény mindenestre nagyban elősegített, hogy a vidéki színészet is könnyebben értesült az 1833-ban keletkezett Honművész révén a magyar dráma-irodalom jelenségeiről, mint Kisfaludy korában, midőn a Hazai és Külföldi Tudósítások, vagy a bécsi Kurir, egy-egy sikerről csak hónapokkal később számoltak be. Az az érdeklődés — ezenfelül — mit a M. Tud. Akadémia 1833-tól kezdett tanúsítani a budai színészek irányában, oly mély hatással volt színészetünkre általában, hogy mindannak művelését, a mi akadémiai szentesítést nyert, akár drámafordítások (Külföldi Játékszín), akár jutalmazott vagy megdicsért eredeti drámák tekintetében (Eredeti Játékszín) erkölcsi kötelességüknek kezdtek ismerni. — Ezután báró Radvánszky Béla folytatja és befejezi „Radvánszky János versei“ közlését. Ezúttal nemcsak a fennmaradt 16 verset bocsátja közre, hanem ifjúsági kísérleteiből is mindazt, a mi korunkra maradt. — Loósz István harmadik és befejező közleménye: „Adatok Kemény Zsigmond „Zord idő“ című regényének forrásaihoz“ többek közt Verancsics Antal és Istvánfi Miklós történeti munkáira mutat rá. — Miklós Ferencz „Mikes Törökországi Leveleiről“ közöl tanulmányt. „E levelek keletkezésének kérdéséhez kívánunk hozzászólni, úgymond az értekező. Mikes elszigetelt, különálló helyzeténél fogva új adatokkal nem igen bővíthetjük a már ismeretes anyagot, de éppen ez a különállás csábít annak az anyagnak újból való felbolygatására; hátha találunk olyan mozzanatokat, melyekre eddig kevésbbé vetettek ügyet, s melyekből kifolyólag a ma általánosan elfogadott felfogásnál más eredményre juthatunk?“ A dolgozathoz e füzetben az első közleményt olvassuk. — Dr. Dézslai János „A bártfai Biblia töredékeiről“ értekezik s összeállítja az 1607. évi kiadásra nézve eddig ismert adatokat. — Az *Adattár* tartalma: Ifj. Péczeli József levelezése íróbarátaival, (Harmadik és befejező közlemény.) Balányi Kálmán-tól; Radványi verseskönyvek, (Ötödik közlemény.) Baros Gyulától; Id. Csécsi János életrajza, Dr. Horváth Cyrill-től; Alvinczy Péter életéhez, (Harmadik közlemény.) Kemény Lajos-tól; Adat Budai Ézsaiás életéhez, Dr. Barcsa János-tól; Levél a szerkesztőhöz, Szeremley Barnától. — A *Könyvismertetés* rovatban ismertette vannak: Ernst Elster: *Principien der Literaturwissenschaft*. 1. k. ism. dr. Berkovics Miklós és Petőfi és Béranger. Írta Miklós Elemér, Budapest, 1904. ism. Térei József. — Végül *Irodalomtörténeti repertorium* zárja be a füzetet Hellebrant Árpád-tól.

3. A KELETI SZEMLE folyó évi 2. füzetében Goldziher Ignác bibliographiai összeállítást nyújt a XI—XV. században szerkesztett török szókönyvekről. Már Muktadi abásszida khalifa idejéből (1074—94) emlitenek egy „Diván lughat al-turk“ című munkát s ez volna a legrégibb adat a török nyelv ismertetéséről nem török any-

nyelvű emberek körében. A török *szeldsukok* szereplése a khalifátus keleti részeiben tehette már a jelzett korszakban kívánatosná a török nyelv ismeretét. Idősorban ezután következik a Hontsmától kiadott török-arab szójegyzék, továbbá Abu Hajján török nyelvkönyve. A XIV. században a gyakorlati életre fontos arab munkákat le is fordították törökre. — Melich János adatokat közölve a magyar nyelv és helyesírás történetéhez arra az eredményre jut, hogy oly esetekben, melyekben a mai *h* ejtéssel szemben régi kútfők *ch*-t írnak (pl. HB. *chomuw*, *mulchotia*, *ozchuz*), e jelzés *h*-nak (s nem *χ*-nak) olvasandó. A *-cht*, *-ht*, *-jt*, jelölésnél magas hang után *χ* (a német *ich* mássalhangzója), mély hang után *χ* (a német *ach* mássalhangzója) volt az ejtés. Szó közepén a *Bács*, *sár*, *sér* (= *sir*), *bátor* (régijelzéssel: Παγάρτζιον, *bachasiensis*, *baaciensis*; Σαράβροεν, *Zaarberin*; *siher*, *seyr*, *seer*; *Bahatur*) stb. szavakban a *ch* : *h* jelzés zöngés gutturalis spirans *γ* hangnak írása s ugyanez ejtéssel olvasandó a szóvégi *ch* : *h* pl. ezekben: Γεναχ = Jenő, *azah* = aszó. — Thury József a XIV. századbeli oszmán-török nyelvről irt nagyobb tanulmányának első részét közli, melyben elősorolja az eddig ismert szeldsuk nyelvemlékeket, majd a legrégibb oszmán-török nyelvemlék, a XIV. század végén irt *Iszkendernáme*, vagyis a Nagy Sándorról szóló romantikus eposz alapján ismerteti a régi oszmán nyelvnek hangsajátságait s alaktani sajátosságainak egy részét. — Melich János egy második közleményében egyházi vonatkozású szláv jövevényszavaink tárgyalását folytatva, bővebben foglalkozik az *alamizsna*, *angyal*, *apát*, *apácza*, *apostol*, *bálvány*, *barát*, *bérmál*, *dedk*, *dézsma*, *dicsér*, *dusnok*, *ereklye*, *eretnek* s *esperest* szavakkal. — Szabó Dezső a *vogul* szóképzésről irt tanulmányát folytatva a mozzanatos, visszaható és szenvedő igeképzőket sorolja elő. — Végül Gombocz Zoltán Balassa József „Magyar Fonetikáját” elismeréssel bírálja.

4. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE november havi füzetét Barabás Endre érdekes cikke vezeti be *A nemzetiségi bankok székelvényföldi actiója* címmel. A szerző, ki az udvarhelyszéki viszonyok alapos ismerője, cikkében Udvarhelyszék hitelügyi viszonyait fejtegeti s kimutatja a nemzetiségi bankok tendenciosus működését, mely a Székelyföld birtokainak megszerzésére irányul. Nagyon megkönnyítette ezen munkájukat a Székelyegyleti első takarékpénztár bukása, mert az ezáltal berántott gazdák és kisbirtokosok kétségbeesett helyzetükben, mint megváltót üdvözölték az oláh és szász pénzintézeteket, melyek *megmentésükre* siettek. Továbbá igen elősegíti ezen bankok terjeszkedését az a gyors és kitűnő ügykezelés, melylyel dolgoznak. Ha egy gazdának pénzre van szüksége, rögtön megjelenik a pópa, ki ügynöke valamelyik intézetnek s felajánlja a kölcsönt, úgy hogy még utána sem kell járni, mi természetesen nagy könnyebbség. Ennek a következménye azután az, hogy alig van az a kis falu a megyében, mely nemzetiségi pénzintézettel összeköttetésben nem állana. Az így

szabad működési teret nyert bankok pedig, hogy mily céltudatosan dolgoznak a föld megszerzésén s így közvetve a székelység tönkretételén, több példa, legesattanósabban az oláh-hidegkúti eset mutatja. Eladóvá vált egy 276 holdas erdő, mely a magyar-zsákodi gazdák érdekkörébe esett bele, de miután csak egyenként jelentkeztek vételre s nem voltak szervezve, nem tudtak érvényesülni az oláh-hidegkúti oláhokkal szemben, kik ötvenen összeállva, együttesen vették meg a birtokot. Eddig még nem volna a dologban semmi feltűnő, de a bankok törekvése nyilvánvalóvá válik, ha betekintünk a telekkönyvbe. Az erdő vételára 15,776 forint volt, a teherlapon pedig azt látjuk, hogy 15,000 frt, ennek 6% kamatai és 200 frt perköltség bekebelezetik az Albina javára. Vagyis a birtok teljesen az Albina kezére került. Ily eszközökkel dolgozva, annyira behálózták az egész megyét, hogy az összes betáblázott 4.509,392 korona teherből 1.587,338 korona jut a nemzetiségi intézetekre. A viszonyok illetően állása mellett nem lehet csodálni, hogy a lakosság száma igen sok községben csökken, olyan nevű magyarul nem tudó lakosok vannak, mint Forgács, Keresztes, Barabás stb., s egyáltalában az egész megye lakossága a tönk szélén áll. Barabás ezen tényeket számos táblázati kimutatással bizonyítja és sürgeti a székelység megmentését a nemzetiségi befolyástól. — *Szegedy-Maszák Elemér* folytatja és befejezi cikket: *A munkásvédelem feladatai a tuberkulosis-ellenes küzdelemben.* Ajánlja a közfürdőket, az iszákosság elleni küzdelmet, a népkonyhákat, melyek a gyári munkásokat oleós és izletes ételekkel látván el, hatályos ellenszert képeznek a tüdővész ellen. Igen fontos kérdés továbbá a lakásügy is, mert adatokkal van bizonyítva, hogy a tágasabb lakással bíró munkások között kisebb a tüdővész aránya. Ezt felismervén Belgiumban, Franciaországban, de főleg Angliában, nagy actiót indítottak a munkáslakások érdekében, mely határozott sikerrel is járt. Fontos volna a munkásbiztosítások olytén szervezése is, mint Németországban, hol a munkaképtelen betegek gyógykezelését nyernek. Így a biztosítóintézeteknek érdekükben áll a tüdőbeteget betegségének mennél korábbi stadiumában gyógykezelés alá venni, mivel nemcsak üzleti hasznukat növelik, hanem a köznek is szolgálnak, számtalan tüdővészest mentvén meg a társadalomnak. De természetesen a legfontosabb a sanatorium-kérdés. Ebben Németországa az elsőség, hol közel 100 sanatorium áll fenn, ebből 65 a munkások részére, úgy hogy egy ágyra átlag négy beteget számítva, évente 20,000 munkás nyer kezelést. Franciaország Németországgal szemben a dispensaire-rendszer híve, bár ez a két intézmény nem zárja ki, sőt kiegészíti egymást. A dispensaire nem egyéb, mint ingyenes rendelőintézet, mely célját főleg úgy érheti el, ha összeköttetésben áll a gyárakkal s nagyobb munkatelekkel, hogy a dispensaire már eleve nyilvántarthassa a gyanús és beteg munkásokat. Franciaországban már 20 dispensaire működik, Belgiumban 10. Mily hátra áll e

téren Magyarország! Érthető ennek következtében az a lelkesedés, a melylyel dr. Müller Kálmán azon eszméje fogadtatott, hogy állítsuk fel mi is az első dispensaire-t tüdőbetegek számára. Tényleg az eszme már a megvalósulás stadiumába jutott s remélhető, hogy mielőbb az összes nagyobb városokban fog működni a munkások megmentésére. Ezek azok az intézkedések, melyek szükségesek s melyek legnagyobb-részt már meg is tétettek a tüdővész leküzdésére, mely a modern kornak s abban is a munkásoknak egyik legnagyobb réme. A szerző czikke végén felsorolja azon forrásmunkákat, melyek alapján dolgozott. — A füzet további s egyszersmind utolsó czikke Heller Farkas-tól: *A városba tömörülés jelensége Magyarországon*. Csak a legutóbbi időben vonta magára a tudósok figyelmét az az arány, miként a vidék és város között a népesség száma megoszlik. Hansen volt az első, ki ezzel a kérdéssel részletesen foglalkozott. Hihetetlen arányban szaporodott az utolsó harmincz évben Európa minden nagy városának lakossága. Bécsé 165%-kal, Budapesté 164-8%-kal, Berliné 128-5%-kal. Ennek következtében aztán megváltozott az az arány, a mely a városi és falusi lakosság között eddig fennállt, természetesen a város javára. Ezen kérdés fejtegetésénél azonban meg kell állapítani, mi a különbség város és falu között. Ki lehet indulni a közigazgatási felosztásból, a lakosság foglalkozásából, de leghelyesebb a harmadik módszer, ha ugyanis a helység nagyságából indulunk ki. Általában a városokat négy kategóriába szokás osztani. Az első a 2000—5000 lakos közötti városokat, a második az 5000—20,000 közötti városokat, a harmadik a 20,000—100,000 közötti városokat, míg végül a negyedik a 100,000-nél több lakost számláló városokat foglalja magában. Ez a felosztás azonban nálunk teljes mértékben nem használható, mert az alföldön a 2000—5000 lakossal bíró helység egyáltalán nem városi jellegű, tehát az alföldre más felosztást kell használni. Magyarország a nagyközségek hazája. A 2000-en felüli lakossággal bíró községek nálunk aránylag sokkal nagyobb számmal vannak képviselve, mint nyugaton. A 2000 lakoson aluli községek száma Ausztriában majdnem ötször oly nagy, mint nálunk, tehát hazánkban nagyobb a néptömörülés. Még inkább erre az eredményre jutunk, ha nem elégszünk meg a négy kategóriával, hanem ezen belül is vizsgáljuk az adatokat. Ekkor tisztán áll előttünk, hogy hazánk a nagyközségek és mezővárosok, de egyáltalán nem a nagyvárosok hazája. Vagyis e számokból nálunk nem lehet nyugati értelemben erősen kifejezett városi életről beszélni, mert nagyközségeink lakossága nagyrészt falusi módon él. Továbbá különbséget kell tennünk a felföld és alföld közt, mert míg a kicsiny felföldi városok lakossága városi módon él, a 3—4-szer nagyobb alföldi nagyközség lakossága nagyrészt földmivelő. A mi most már a vidéki s városi lakosság egymáshoz való számarányát illeti, ha megtartjuk a rendes felosztást, hogy a 2000 lakoson aluli községet falunak, azon fölülit

pedig városnak vesszszük, akkor nálunk 7·9 millió a vidéki, 8·8 millió a városi lakosság, a mi 47·3%, illetve 52·7%-nak felel meg. Ezzel szemben Németországban 53% a vidéki, 47% a városi, Franciaországban 62·6% a vidéki, 37·4% a városi lakosság hányada. A szerző folytatja cikkét. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában *Nemzeti-ségi pénzüintézetek* cím alatt a Közgazdasági Társaság október 27-én tartott ülésén e tárgyról folyt vita van ismertetve. Barabás Endre, fentebb ismertetett felolvasása után, még megjegyzéseket fűz kutatásához s elmondja, hogyan szerezte be adatait. Sebestyén Ede számokkal bizonyítja a nemzeti pénzüintézetek terjeszkedését és hatalmát, Éber Antal és Sándor József hozzászólása után Barabás Endre felel Ébernek, ki nem látja bebizonyítva a nemzetiségi tendenciát. — *Pénzügyi compass* cím alatt w. zs. ismerteti Kormos Alfréd 1904—1905-re szóló *Pénzügyi Compass*-át. — Továbbá a füzet a Magyar Közgazdasági Társaság f. évi október 13-án tartott választmányi, f. évi október 27-én tartott és f. évi november 13-án tartandó felolvasó ülésről referál, megemlíti a Grecsák Károly-tól szerkesztett „Kereskedelmi Jog” című új folyóirat megindulását és befejezi a füzetet a Pollacsek Laura által összeállított könyvszemle, a mely *Közgazdasági Irodalom* cím alatt a f. évi október 15-ig megjelent új munkákat sorolja fel.

5. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY 1904. évi 8-ik (októberi) füzete élén Némethy Géza *Parerga Propertiana* címen először arra a kérdésre felel meg, mikor adta ki Propertius az elegiák első könyvét? Majd az első könyvben lévő Cynthia-dalok sorrendjét állapítja meg. A harmadik fejezet Propertiusnak Phanocleshez, az I. k. 20. elegiája görög forrásához való viszonyát tárgyalja, míg a negyedik a II. k. 30. elegiájához fűz megjegyzéseket. Az V. fej. II. könyvbéli Cynthia-dalok időrendjével foglalkozik, a VI. fej. a III. k. 24. elegiájához szól, a VII. a III. k. elegiáinak időrendjét tisztázza, a VIII. pedig Propertius és Horatius viszonyára vet világot. A következő cikkk Gulyás Pál hosszabb dolgozatának, a *Baif verstanti reformkisérlete* címűnek első része, mely a novemberi füzetben folytatódik és csak a decemberi számban ér véget. — Fiók Károly a Brassó helynév magyarázata kapcsán *egy magyar hangtörvényt* igyekszik megállapítani. — A *Hazai irodalom* rovatában Horváth Cyrill Nyilasi Rajmund, Tordai Ányos és Boros Alán egy-egy értekezését ismerteti. Az első codexeink Mária-legendáival, a másik ugyanazok Mária-hymnusaival, a harmadik pedig a codexek zoltárfordításaival foglalkozik. M. Pannonius az Ábel-Hegedüs-féle „*Analecta nova ad historiam Renascentium in Hungaria Litterarum spectantia*” című kiadványt ismerteti. — A *Külföldi irodalom* rovatában Bleyer Jakab dr. Eugen Geigernek egy Hans Sachs drámáiról és forrásaikról szóló munkáját, Elek Oszkár pedig P. et. V. Glachant-nak V. Hugó színművei szövegkritikájával foglalkozó művét méltatja. —

A *Vegyesek* közt Heinrich Gusztáv John Schmitt egy érdekes előadására hívja föl a figyelmet. Ebben az értekező az ú. n. moreai krónikában Goethe Faust-ja II. részének egy új forrását igyekszik kimutatni. Bayer József Shakespeare „Atheni Timon”-ja egy hibás helyének magyar fordítását igazítja helyre a hibás szöveg nyilvánvaló sajtóhibájának helyesbitése alapján. Esztegar László Kisfaludy Károlynak egy Pyrker Lászlóhoz intézett s eddig kiadatlan levelét közli a bécsi cs. és kir. udv. könyvtár magyar vonatkozású kézirataiból. E levélben Kisfaludy K. az egri érseknek „Perlen der heiligen Vorzeit” című bibliai költeménye magyar fordítására ajánlkozik. Ugyane mű magyar fordítása miatt ítelték meg Toldy és Bajza a hazafiság nevében meg nem érdemlett szigorúsággal Kazinczyt, kinek szintén közli Esztegar egy Pyrkerhez szóló levelét. Nem kisebb tisztelettel adózik egy harmadik levélben Pyrker iránt ifj. Péczely József. Czeizel János Kazinczynak „Daimonia” cz. költeménye „Az igazi nemes” cz. epigrammája keletkezése idejét és körülményeit világítja meg.

Ugyane folyóirat 9. (novemberi) füzetében L. Keczer Géza latin nyelven tesz szövegkritikai megjegyzéseket *Euripides Bacchae*-jára. — Gyöngyösy László *Adalékokat* közöl *Arany János életéhez*. — Schmidt József a *Fiók-féle hangtörvény* tartathatatlanságát igyekszik kimutatni. — Váczy János báró Apór Péter verses műveinek és leveleinek Szádeczky Lajostól való kiadását ismerteti. — Madzsar Imre a Várad Regestrum legújabb kiadását, — Incze Béni pedig László Gézának Valerius Cato költeményeiről szóló füzetét mutatja be. — Dr. Szabó Károly a *Külföldi irodalom* rovatában a Göschel-féle vállalat három irodalomtörténeti kézikönyvét ismerteti. — Két pogram-értekezés bírálata után a *Vegyesek* közt Heinrich Gusztáv a lipcsei Auerbach-féle pineze Faustra vonatkozó falfestményeinek korát tárgyalja Krokernek egy újabb dolgozata alapján, a mely megállapítja, hogy e képek valószínűleg 1625-ben keletkeztek. *Lessing és Goldoni* czímen ugyancsak H. G. világítja meg azt a kérdést, volt-e az olasz vígjáték mesterének egyenes hatása Lessing remek vígjátékára, a „Minna von Barnhelm”-re. Vértessy Dezső a Jebb-féle görög irodalomtörténet magyar fordításának egy eddig észre nem vett tévedését igazítja helyre. Több apróbb közlemény után hazai és külföldi könyvészet zárja be a füzetet.

Francia ismertetések a magyar irodalomról.

Irodalmunk újabb és régibb termékeit a francia közönséggel az idén is főként *Kont Ignác* hazánkfia, a Collège Rollin tanára ismertette, és pedig leginkább azokban a folyóiratokban és vállalatokban, a melyek az illető szaktudománynyal foglalkoznak, nem feledkezvén meg azon francia munkákról sem, melyek Magyarországot ismertetik.

A *Revue Critique d'histoire et de littérature* május 9-iki számában *Császár Elemér*: „Verseghy Ferencz élete és művei“ és *Simonyi Zsigmond*: „Helyes magyarság“ című munkáit ismerteti külön czikkeiben.

A május 30-iki számban „Publications hongroises“ összefoglaló czímen a következő művekről, illetőleg folyóiratokról ad rövid tartalmi ismertetéseket: *Némethy Géza*: „A. Persii Flacci satirae“; *Hege-dűs István*: „Analecta nova ad historiam renaissance in Hungaria litterarum spectantia“; *Váczy János*: „Kazinczy Ferencz Levelezése“ XIII. köt.; *Thüry József*: „Török nyelvemlékek a XIV. század végéig“; továbbá „Egyetemes Philologiai Közlöny“ XXVII. köt.; „Irodalomtörténeti Közlemények“ XIII. köt.; „Magyar Nyelvőr“ XXXII. köt. és „Nyelvtudományi Közlemények“ XXXIII. köt.

Az október 31-iki számban olvassuk a következő könyvismertetéseket: *Szvasek-Vári R.*: „Erdödi Pálffy Albert“; *Radó Antal*: „Költők Albuma“, ugyanazon szerzőtől: „Miről álmodnak a lányok“; *Gärtner Henrik*: „Csongor und Tünde. Schauspiel in fünf Aufzügen von Michael Vörösmarty (Strassburg, 1904)“; *Csengery János*: „Aischylos tragédiái“; „A Kisfaludy-Társaság Évtapjai“ 36–38. kötet. Végül regisztrálja azon magyar szerzők műveit, kik dolgozataikat francziául is kiadták; mint *Haraszi Gyula*, kinek André Chénier-ről írt tanulmánya, gr. *Zichy Jenő*, kinek kaukázusi utazása, *Huszár Vilmos*, kinek Corneille-ről és a spanyol színpadról írt dolgozata, végül *Lázár Béla*, kinek Paál Lászlóról szóló ismertetése jelent meg franczia nyelven.

A *Revue historique* f. évi január—februári füzetében *Reccouly Raymond* „Le Pays magyar“ Párizsban megjelent művét ismerteti, melyben szerző, ki a budapesti deák-congressuson a párisi deákokat képviselte, magyarországi benyomásait írta meg. Megigazítja némely hibáit is.

A július—augusztusi füzetben *Beöthy Ákos*: „A magyar államiság fejlődése és küzdelmei“; *Gaal Jenő*: „Gróf Széchenyi István

nemzeti politikája“; *Fraknói Vilmos*: „Gróf Széchenyi Ferencz életrajza“; ugyanennek: „Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkal“; *Éble Gábor*: „A Cserneki és Tarkeői Dessewffy család“; *Karácsonyi János* és *Borovszky Samu*: „Regestrum Varadinense examimum ferri candentis ordine chronologico digestum“; *Thallóczy Lajos* és *Hodinka Antal*: „Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum“; *Szádeczky Lajos*: „Br. Apor Péter verses művei és levelei“; *Osoma József*: „Magyar nemzetségi czimerek“; *Veress Endre*: „Isabella regina d'Ungheria figlia di Bona Sforza“; *Cserép József*: a lustrumról és trinum nundinumról; *Thirring Gusztáv* Magyarország XIX. századi népmozgalmáról irt dolgozata és *Toth-Szabó Pál*: „Giskra“ című értekezése vannak ismertetve.

A szeptember—októberi füzetben a „Századok“ és a „Budapesti Szemle“ december—április hónapokban megjelent füzeteinek tartalmát sorolja elő e folyóirat olvasóközönségének.

A *La Revue d'Europe* f. évi február—októberi kilencz füzetében „Jean Arany“ czimen terjedelmes tanulmányt tesz közzé, melyben a nagy magyar költő életét, lyrai verseit és balladáit, eposzait és epikai költeményeit behatóan tárgyalja.

A *Le Bibliographe moderne* című folyóirat január—áprilisi füzetében hosszabb cikket szentel gr. *Apponyi Sándor*: „Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok“ című munkája II. kötetének, mely tudvalevőleg a XVII. és XVIII. század anyagát öleli magába.

A *Revue de philologie* f. évi 2-ik füzetében az „Archaeologiai Értesítő“ XXIII. kötete és az „Egyetemes Philologiai Közlöny“ XXVII. kötete vannak ismertetve.

A *Revue politique et littéraire* október 15-iki füzetében alkalmoszerű cikket közöl Rákóczi hamvainak hazahozataláról „Le Retour des Cendres de Rakoczi“ czimen. E cikkét kivonatban átvette a „Journal des Debats“ október 15-iki száma is.

A *Revue internationale de l'enseignement* folyóirat júniusi számában a magyarországi felsőbb oktatásügy ismertetésének szentel hosszabb cikket.

E könyvismertetéseken és cikkeken kívül ő írta a *Nouveau Larousse illustré* számára a T—Z betűket.

A *Faculté des Lettres* egyetemi szakon magyar irodalomtörténeti előadásokat tartott az 1903—04. tanévben: I. *A magyar irodalom 1849-től 1882-ig* czimen: 1. Deák Ferencz és kora. — 2. Arany János. (Öt előadás: 1. Élete. 2. Lyrai költeményei. 3. A. Eposzai. 5. Költői elbeszélései.) — 3. Tompa Mihály. — 4. Gyulai Pál. — 5. Szász Károly. — 6. Lévy József. — 7. Tóth Kálmán. — 8. Vajda János. — 9. A színház a forradalom után. Kővér és Dobsa. — 10. Szigligeti vigjátékai. — 11. Rákosi Jenő. — 12. Dóczi Lajos, Bereczik Árpád, Toldy István. — 13. Madách (2 előadás). — 14. A népszínmű. — 15. A regény. Kemény Zsigmond. — 16. Jókai Mór. Jókai iskolája. — II. Nyelvtan és stylus.

gyakorlatok. Kezdők számára a magyar nyelvtan elemei, gyakorlatokkal. — A magyar hallgatók számára francia stylusgyakorlatok. Pulszky Ferencz: „Eszmék Magyarország története philosophiájához“ fordítása és magyarázata.

Nevezett hazánkfián kívül irodalmunk ismertetésére vállalkozott *Horn Emil* is, ki a „Polybiblion“ czimű egyetemes bibliographiai közlöny januári füzetében az Akadémiai Értesítő, Budapesti Szemle, Katholikus Szemle és Századok októberi füzeteinek tartalmi ismertetését közli. — A februári füzetben pedig a következő magyar munkákról ír összefoglaló cikket: *Timon Ákos*: „Magyar alkotmány és jogtörténet“, *Karácsonyi János*: „A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig“, *Fraknói Vilmos*: „Magyarország összeköttetései a római szentszékekkel“, *Bunyitay, Rapaics és Karácsonyi*: „Egyház-történelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából“, *Divald K.*: „Budapest művészete a török hódoltság előtt“, *Császár Mihály*: „A magyar művelődés a XV. században“, *Fináczy E.*: „A magyarországi közoktatás története“, *Prónai Antal*: „Dugonics András életrajza“, *Tarczai G.*: „Szent Margit legendás könyve“. Ugyane füzetben szól Fraknói Vilmos római alapítványáról stb.

Ugyancsak *Horn Emil* ismerteti a mult évi kassai kiállítást a Le Carnet 1903. évi deczemberi füzetében.

A Revue du mois folyóirat 7. füzetében *Raoul Chélar*d „La génie français et le génie magyar“ czímen a francia irodalom hatását ismerteti irodalmunkra; e dolgozat legnagyobb része a *Kont Ignác* hasonló tárgyú munkájának nyomán halad. — Ugyancsak e folyóirat 4. füzetében *Zrinyi János* álnév alatt *Raoul Chélar*d ismerteti *Lefèvre Albert* „Les Magyars pendant la domination Ottomane en Hongrie“ czimű művét, melynek fogatkozásaira már a mult évben Kont is rámutatott.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hetedik ülése.

1904 november 7-én.

THALY KÁLMÁN osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Kautz Gyula rt. másodelnök. — B. Forster Gyula, b. Nyáry Jenő, b. Radvánszky Béla ig. tt. — Ballagi Aladár, Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérfataky László, Földes Béla, Hegedűs Sándor, Károlyi Árpád, Karácsonyi János, Vécsey Tamás r. tt. — Asbóth János, Békefi Remig, Borovszky Samu, Csoma József, Kunz Jenő, Nagy Gyula, Reiner János, Szádeczky Lajos, Szendrei János, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv l. tt. — Más osztályokból: Gyulai Pál, Szily Kálmán r. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

203. SZÁDECZKY LAJOS l. t. felolvassa „A csiki székelv-kronika eredete“ című tanulmányát.

204. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére b. RADVÁNSZKY BÉLA t. és BALLAGI ALADÁR r. tagokat kéri föl.

HARMINCZHARMADIK AKADEMIÁI ÜLÉS.

A III. osztály nyolczadik ülése.

1904 november 14-én.

THAN KÁROLY osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Högyes Endre, Klein Gyula, Koch Antal, Krenner József, Lengyel Béla, Lipthay Sándor. Réthy Mór, Schulek Vilmos, Szily Kálmán, Thanoffer Lajos r. tt. — Bugarszky István, Hoor Mór, Kalecsinszky Sándor, Kövesligethy Radó, Mocsáry Sándor, Onodi Adolf, Rados Gusztáv, Rátz István, Tötössy Béla, Winkler Lajos l. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

205. HÖGYES ENDRE r. t.: „A budapesti Pasteur-intézet működése 1903-ban s az új intézet ismertetése“.

206. WINKLER LAJOS l. t.: „A gázok absorptio-coëfficienseinek változása a hőmérsékkel“.

206. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HÖGYES ENDRE r. és WINKLER LAJOS l. tagokat kéri föl.

HARMINCZNEGYEDIK AKADEMIÁI ÜLÉS

Az I. osztály kilenczedik ülése.

1904 november 21-én.

HEINRICH GUSZTÁV osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Goldziher Ignác, Pecz Vilmos, Szilády Áron, ifj. Szinnyei József r. tt. — Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Bánóczy József, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Jánosi Béla, Katona Lajos, Kúnos Ignác, Melich János, Munkácsi Bernát, Négyesy László, Némethy Géza, Petz Gedeon, Rákosi Jenő, Riedl Frigyes, Szilasi Mór, idős Szinnyei József, Zolnai Gyula l. tt. — *Más osztályokból*: Csánki Dezső, Karácsonyi János, Réthy Mór, Szily Kálmán r. tt. — Nagy Gyula l. t. — Jegyző: Gyulai Pál osztálytitkár.

208. LEHR ALBERT l. t. „Műfordító kísérletek“ czim alatt Heine néhány dalának és balladájának műfordítását mutatja be.

209. MELICH JÁNOS l. t. „A hétnek és napjainak neveiről“ értekezik. — Birálatra adatik.

210. KATONA LAJOS l. t. „A Festetics-codex bűnbánatos zsol-táiról“ tart rövid felolvasást. — Az Értesítőbe adatik.

211. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére GOLDZIHÉR IGNÁCZ r. és RÁKOSI JENŐ l. tagokat kéri föl.

HARMINCZÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Tizedik összes ülés.

1904 november 28-án.

B. EÖTVÖS LORÁND akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Kautz Gyula másodelnök. — B. Forster Gyula t. t. — Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Gyulai Pál, Karácsonyi János, König Gyula, Krenner József, Lengyel Béla, Pauer Imre, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József, Thaly Kálmán, Than Károly r. tt. — Angyal Dávid, Badics Ferencz, Borovszky Samu, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Kövesligethy Radó, Kúnos Ignác, Nagy Gyula, Négyesy László, Onodi Adolf, Petz Gedeon, Reiner János, Riedl Frigyes, Szendrei János, Téglás Gábor, Wosinsky Mór l. tt. — Jegyző: Szily Kálmán főtítkár.

212. WOSINSKY MÓR l. t. emlékbeszédet tart Bertrand Sándor k. tag felett. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

213. RIEDL FRIGYES l. t. felolvassa a jelentést az 1901—2. évi Péczely-regénypályázatról, mely a díjat Herczeg Ferencz „Pogá-nyok” cz. regényének javasolja kiadni. — A javaslat elfogadtatik.

214. PETZ GEDEON l. t. felolvassa a jelentést az 1904. évi Kóczán-pályázatról, mely a jutalmat a „Zách” ezimű, „Bosszú és szerelem” jeligéjű, 3 felvonásos tört. drámának ajánlja kiadni. — A javaslat elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből Kiss Ernő neve tűnt elő, kinek is a díj december 3-án adatik ki.

215. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályamunkák jeligés levelei elégetésére BOROVSZKY SAMU és TÉGLÁS GÁBOR l. tagokat kéri föl, kik még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízatásukban eljárak.

216. A főtítkár bejelenti Batizfalvy Sámuel l. t. november 6-án bekövetkezett halálát. — Az Akadémia mély részvétellel és megilletődéssel fogadja a jelentést és fölhívja a III. osztályt, hogy emlékbeszéd tartása iránt határozzon.

217. BEÖTHY ZSOLT r. t. jelentést tesz a komáromi emléktábla leleplezéséről; — P. THEWREWK EMIL r. t. Erkel Ferencz siremléke leleplezéséről; — BADICS FERENCZ l. t. a székesfehérvári Petőfi-tábla leleplezéséről. — Köszönettel tudomásul vétetnek.

218. A Délmagyarországi Közművelődési Egyesület meghívja az Akadémiát a december 11-én tartandó közgyűlésére. — Az Akadémia képviselőre SZENTKLÁRAY JENŐ l. t. kéri föl.

219. A „Pozsonyi Toldy-Kör” meghívja az Akadémiát a december 18-án tartandó jubilaris közgyűlésére. — Az Akadémia képviselőre THALY KÁLMÁN osztályelnök, r. t. és ORTVAY TIVADAR l. t. kéri föl.

220. A kassai Kazinczy-Kör meghívja az Akadémiát a december 4-én tartandó Jókai-emlékünnepelelyre. — Az Akadémia képviselőre MYSKOVSKY VIKTOR l. t. kéri föl.

221. Az I. osztály GOMBOCZ ZOLTÁN részére személyes felolvassási engedélyt kér. — Megadatik.

222. A II. osztály THIRRING GUSZTÁV l. tagot a Nemzetgazdasági Bizottság ajánlatára, e bizottság tagjává megválasztotta s a választás megerősítését az összes üléstől kéri. — Megerősítettik.

223. A főtítkár előterjeszti az 1905-re készített ülőssort. — Elfogadtatik.

224. Bejelenti néhai dr. Lederer Béla 10,000 koronás alapítványát. — Fölterjesztetik az Igazgató-Tanáchoz.

225. A Széchenyi-múzeum részére érkezett ajándékok, ú. m.:
a) Csapó Vilmostól: „Csapó Ida nemeskéri Kiss Pálné Naplójából“;
 — *b)* Csaplár Benedek l. tagnak Karcsanyéki G. név alatt írt munkáját, a nemzeti művelődés alapjáról. — Köszönettel vétetnek.

226. A könyvtár részére érkezett ajándékok, ú. m.: 1. A cs. és kir. külügyminisztériumtól: A cs. és kir. konzuli Akadémia 1754-től 1904-ig. — 2. Than Károly ig. és r. tagtól: *a)* Markusovszky-féle egyetemi jubiláris előadások; *b)* A qualitativ chemiai analysis elemei. — 3. Zarándy A. Gáspártól: Árpád vére. — 4. Löw Immánuel-től: Klauzál Gábor. — 5. Kramár Károlytól: Über die Sumerisch-Gruzinische Spracheinheit. — Köszönettel vétetnek.

227. Az utolsó összes ülés óta megjelent akadémiai kiadványok jegyzéke: Akadémiai Értesítő. 179. füz. — Kazinczy Ferencz levelezése. XIV. köt. (1816 márczius 2-től 1816 deczember 31-ig), — tudomásul vétetik.

228. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére WOSINSKY MÓR és RIEDL FRIGYES l. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

I.

Beöthy Zsolt rt. jelentése a komáromi emléktábla-leleplezésről. — Szerencsém van tisztelettel jelenteni, hogy a M. Tud. Akadémiának megtisztelő megbízásában a komáromi múzeum-egylet közgyűlésén eljártam. Az id. Péczely József lakó- s ifj. Péczely József és Tóth Lőrincz szülőházát jelölő valóban művészi értékű és hatású emléktábla leleplező ünnepén jelen voltam s az Akadémia üdvözlését néhány szóval kifejezván, koszorúját, a Kisfaludy-Társaságával együtt, letettem az emléktábla elé. Mind a város közönsége, mind az egyesület részéről szíves fogadtatásban részesültem s köszönetet hoztam az Akadémiának kegyeletes megemlékezéséért.

II.

P. Thewrewk Emil rt. beszéde Erkel Ferencz síremlékénél. Mélyen tisztelt ünneplő közönség! Az élet nyughatatlan ösztöne ráveszi az embert, hogy a föld gyomrából is kincset bányászszon: a halál parancsa viszont arra kényszerít hennünket, hogy még a legdrágább kincseinket is a földbe temessük. A temető egy végtelen kincstár, minden sír egy-egy fiókja. Azért is méltán nevezte el az emberiség legelassikusabb népe az alvilág fejedelmét Plutonnak, ugyanazzal a szótövel, mely a kincs plutos-féle elnevezésére szolgál.

„A mi virul, hervad; mulnia kell, a mi él.“

Ez örök törvény, ezen örök törvény alól nincs kivétel. A különbség csak az, hogy míg az emberiség számlálhatatlan ezrei haláluk után csakhamar a feledés országába költöznek, a nemzetek kiváló szülötteinek élete örök emlékké változik által. Ilyen örök emlékül él a halottak városában történetünk, nemzeti geniusunk számos hőse, a kik közé Erkel Ferencz is tartozik.

Árpád népének két anyanyelve van: a magyar nyelv és a magyar zene. Erkel Ferencz volt az, a ki megmutatta, hogy kell második anyanyelvünket, a magyar zenét, a drámai művészet fenséges magaslatára emelni.

Ennek az elévülhetetlen érdemnek elismerése tanúságul állok itt, mint a Magyar Tudományos Akadémia képviselője, azzal az óhajtással, hogy a nagy zeneköltő iránt való hódolatunk szítsa azt a lelkesedést, mely Erkel Ferencz követőiben lángol, termékenyítse azt az alkotó erőt, melyet a természet beléjük ihletett.

Minden újabb nemzedék újabb remekkel disztse culturalis haladásunk útját!

Erkel szelleme, Erkel hatása örökké éljen!

III.

Badies Ferencz lt. jelentése a székesfehérvári Petőfi-
emléktábla leleplezéséről. Tekintetes Akadémia! A f. évi október 31-én tartott összes ülésen alulirott, továbbá Endrődi Sándor és Zolnai Gyula — azt a kitüntető megbízást nyertük, hogy a Székesfehérvárott november 6-án tartandó Petőfi-ünnepélyen a M. Tud. Akadémia képviselőtében megjelenjünk. Tisztelettel jelentem, hogy e megbízásban Zolnai Gyula tagtársammal (Endrődit törött karja gátolván a megjelenésben) — híven eljártunk s az ünneplő városban mindvégig megkülönböztető figyelemben részesültünk.

Az ünnepély első része a színházban folyt le — az egész házat megtöltő diszes közönség előtt. Havranek polgármester megnyitó beszédében a vendégeket is üdvözlölvén, erre a fővárosi irodalmi körök (Akadémia, Kisfaludy- és Petőfi-társaságok) nevében Petőfi életirója: Ferenczi Zoltán válaszolt szép beszédben. Majd Zalay Mihály, a helybeli cist. főgymnasium igazgatója, Petőfi színész-pályájáról értekezett. Hazafias énekek előadása nyitotta meg s fejezte be a színházi ünnepélyt. Innét a zászlódiszben álló város főutcazáin — ezekre menő közönség kíséretében — a Petőfi-utczába mentünk a Magyar Györgyfélé ház elé. melynek oldalfalán az új emléktábla jelzi, hogy:

ITT LAKOTT VÁNDORSZINÉSZ KORÁBAN PETŐFI

1842. NOVEMBER 9. — 1843. JANUÁR 10.

Alatta már el voltak helyezve a M. Tud. Akadémia, a Kisfaludy- és Petőfi-társaságok díszes koszorúi. Az emléktábla leleplezése — az előre megállapított program keretében — hazafias ének és alkalmi költemény előadása után a polgármester ünnepi beszéde közben történt.

A kettős ünnepélyt a város előkelőségeinek nagy részvételével rendezett lakoma fejezte be. Ezen gr. Zichy Jenő, a város országgyűlési képviselője, felköszöntvén a vendégeket, alkalmam nyílt az

Akadémia nevében megköszönni az üdvözlést. Beszédemben megemlékeztem a régi kötelékekről, melyek Akadémiánkat — nagy idők s nagy emberek neve s kegyeletes emlékei révén — a nemes városhoz fűzik (Vörösmarty szobrának leleplezése s születésének 100 éves fordulója stb.); majd a Vörösmarty-cultus kapcsán Petőfiről s a nap jelentőségéről szóltam, kiemelve, hogy az emléktábla a város dicsőségét is hirdeti, — hirdeti, hogy az a hazafias szellem, melyet a Vörösmarty-cultus ápolt, immár a második nemzedéket lelkesíti arra, hogy a nemzeti nyelv munkásait, mint a legszentebb nemzeti ügy harczosait, megbecsülje s emléküket tiszteletben tartsa; e szellem fönmaradásáért s ápolásáért üritve poharamat, a város nagyérdemű vezéreit: a főispánt és polgármestert éltettem.

Endrődi Sándor — mint említettem — nem jelenhetett meg az ünnepélyen, de azért résztvett azon: elutazásom előtt lelkes hangú levél kíséretében két kis költeményt küldött hozzám, melyeket — pohárköszöntőmbé szöve — olvastam fel a közönség nagy tetszése mellett. Ím így hangzanak:

A székesfehérvári Petőfi-házra.

I.

A költők királya: Petőfi lakott itt,
E szerény kis házban, néhány hónapig
— Ma immár állandóbb s nagyobb a lakása:
Petőfi nemzete szívében lakik.

II.

A hol csak járt, a hol egy dala zengett:
Borítsa hála s hódolat jele!
Márványnyal kell jelölni minden léptét.
Ha tesszük, nem is az ő dicsőségét:
A *magunkét* építjük fel vele!



F 1922/23 - 134.

